

คัมภีร์กัณหาชีวิตรณีนวณวณ : การแปลและการศีกษาวิเคราะห์

THE KAN̄KHĀVITARANĪ-ABHINAVATĪKĀ :
A TRANSLATION AND AN ANALYTICAL STUDY

ผศ.สมควร นียมวงศ์

คณณนพณนนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศีกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศาสตรคณณนพณน
สาขาวิชาพระพุทธานศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

คัมภีร์ก่งขาวิตรณีนือภินวฎีกา : การแปลและการศึกษาวิเคราะห์

ผศ.สมควร นิยมวงศ์

ดุขฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุขฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธรศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**The Kaṅkhāvitaranī-abhinavaṭṭikā :
A Translation and an Analytical Study**

Asst. Prof. Somkhuan Niyomwong

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับดุขกัณิพนธ์
เรื่อง“คัมภีร์กัฆวติรณิณอภินวฤฎิการแปลและการศึกษาวิเคราะห์” เป็นส่วนหนึ่ของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบรูณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบดุขกัณิพนธ์ ประธานกรรมการ

(ศ. ดร.วัชร งามจิตรเจริญ)

กรรมการ

(ผศ. ดร.ชาติเมธี หงษา)

กรรมการ

(ผศ. ดร.ประพันธ์ สุข)

กรรมการ

(พระราชปริยัติกวี, ศ. ดร.)

กรรมการ

(ศ. (พิเศษ) ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ)

คณะกรรมการควบคุมดุขกัณิพนธ์

พระราชปริยัติกวี, ศ. ดร.

ประธานกรรมการ

ศ. (พิเศษ) ร.ท. ดร.บรรจบ บรรณรุจิ

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(ผศ.สมควร นิยมวงศ์)

ชื่อคุณิพนธ์	: คัมภีร์กัฆาวิตรณือภินวภูิกา ; การแปลและศึกษาวิเคราะห์
ผู้วิจัย	: ผศ.สมควร นิยมวงศ์
ปริญญา	: พุทธศาสตรคุณิพนธ์บัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมคุณิพนธ์	: พระราชปริญัติกวี (สมจินต์ สมมาปณโย), ศ.ดร., ป.ธ.๙, ศษ.บ. (มัธยมศึกษา), พธ.ม.(พุทธศาสนา), Ph.D.(Pali and Buddhist Studies) : ศ. (พิเศษ) ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ, ป.ธ.๙, พธ.บ. (ครุศาสตร), อ.ม. (ภาษาบาลีและสันสกฤต), Ph.D. (Buddhist Philosophy)
วันสำเร็จการศึกษา	: ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

คุณิพนธ์นี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อแปลคัมภีร์กัฆาวิตรณือภินวภูิกาจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย (๒) เพื่อศึกษาประวัติ โครงสร้าง ภาษา และคุณค่าของคัมภีร์กัฆาวิตรณือภินวภูิกา (๓) เพื่อวิเคราะห์เนื้อหาสำคัญของคัมภีร์กัฆาวิตรณือภินวภูิกาและความสัมพันธ์กับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เน้นศึกษาเอกสาร

ผลการวิจัยพบว่า ได้คัมภีร์กัฆาวิตรณือภินวภูิกา ฉบับภาษาไทย ความยาว ๓๓๙ หน้า คัมภีร์นี้แต่งโดยพระพุทธนาคเถระ ที่เมืองอนูราธปุระ ประเทศศรีลังกา ในรัชสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ ราว พ.ศ.๑๖๙๖-๑๗๒๙ มีเนื้อหาวาดด้วยภิกขุปาติโมกข์ และภิกขุณีปาติโมกข์ มีรูปแบบการแต่งเป็นบทร้อยแก้ว (คัฆชะ) และบทร้อยกรองหรือคาถา (ปัฆชะ) มีลักษณะเด่นคือ การอธิบายที่ละเอียด ชัดเจนและลึกซึ้ง โดยอธิบายศัพท์ ความหมายและใจความสำคัญของเรื่องตามลำดับเนื้อหาพระวินัย มีการใช้อุปมาและอุปไมยในการอธิบายเพื่อให้เกิดความชัดเจน เป็นคัมภีร์ที่มีคุณค่าต่อพระพุทธศาสนา วรรณคดี ชีวิต และสังคม มีเนื้อหาสำคัญคืออธิบายปาติโมกข์ อุโบสถ โอวาทปาติโมกข์ ในนิทานวันณนา และสิกขาบทต่างๆในภิกขุปาติโมกข์วันณนาและภิกขุณีปาติโมกข์วันณนา มีความสัมพันธ์กับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๓ ด้าน คือ ๑) ความสัมพันธ์ด้านโครงสร้างเนื้อหา ๒) ความสัมพันธ์ด้านการอธิบายเนื้อหา ๓) ความสัมพันธ์ด้านวรรณคดี

Dissertation Title : The *Kaṅkhavitaranī-abhinavaṭīkā* : A Translation and an Analytical Study

Researcher : Asst. Prof. Somkhuan Niyomwong
Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Dissertation Supervisory Committee

- : Phra Rajapariyatkavī (Somjin Sammāpañño),
 Prof.Dr., Pali IX, B.Ed.(Secondary Education),
 M.A. (Buddhist Studies),
 Ph.D.(Pali & Buddhist Studies)
- : Prof.Lt. Dr.Banjob Bannaruji, Pali IX,
 B.A.(Education), M.A.(Pali-Sanskrit),
 Ph.D. (Buddhist Philosophy)

Date of Graduation : March 17, 2018

Abstract

This dissertation has three objectives, 1) to translate the *Kaṅkhāvitaraṇī-abhinavaṭīkā* from Pāli into Thai language, 2) to study of the history, the structure, the language, and the values of the *Kaṅkhāvitaraṇī-abhinavaṭīkā*, and 3) to analyze the contents of the *Kaṅkhāvitaraṇī-abhinavaṭīkā* and the relationship of it to *Tipiṭaka*, *Aṭṭhakathā*, *Ṭīkā*, and other texts. This is the qualitative research which emphasize documentary study.

It found that the *Kaṅkhāvitaraṇī-Abhinavaṭīkā* in Thai version contained 339 pages, it was written by Venerable *Buddhanāga Thera* at the *Anurādhapura* city, Sri Lanka in the period of the First King *Prakkamabāhu* during 1696 – 1729 B.E. The content was comprised by *Bhikkhu Pāṭimokkha* and *Bhikkhuṇī Pāṭimokkha*, the forms were composed by proeses, poems, or verses. Its outstanding characteristic is an explanation very clearly and deeply. It explained the words, the meanings, and the contents of matters of *Vinaya* respectively. The simile explanation was used to understand clearly, it was the valuable text to Buddhism, literature, life, and society. The important contents are *Pāṭimokkha*, *Uposatha*, *Ovādapāṭimokkha* in

Nidāna-vaṇṇanā and disciplinary rules in *Bhikkhu Pāṭimokkha-vaṇṇanā* and *Bhikkhunī Pāṭimokkha-vaṇṇanā*. There are three aspects of relationship with *Tipiṭaka*, *Aṭṭhakathā*, *Ṭikā*, and other texts; 1) the content structure, 2) the content explanation, and 3) the literature.

กิตติกรรมประกาศ

ดุขฎีนิพนธ์นี้สำเร็จลงได้ด้วยดี เพราะได้รับเมตตานุเคราะห์จากบุคคลสำคัญหลายท่าน ผู้วิจัยขอระบุนามเพื่อแสดงความขอบพระคุณและขอบคุณให้ปรากฏไว้ ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณ พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต/มีฤกษ์,ป.ธ.๙), ศ.ดร.ที่ปรึกษาอธิการบดี, พระราชปริยัติกวี (สมจินต์ สมมาปญฺโญ/วันจันทร์,ป.ธ.๙), ศ.ดร.อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประธานคณะกรรมการควบคุมดุขฎีนิพนธ์, พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริญาโณ/มาลัย.ป.ธ.๙), รศ.ดร.คณบดีคณะพุทธศาสตร์, พระมหาสมบุญ วุฑฺฒิกโร (พรรณา,ป.ธ.๗), ดร.คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, พระอาจารย์เจริญ วุฑฺฒโน อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์, รศ.ดร.สุพล สุยะพรหม รองอธิการบดีฝ่ายกิจการทั่วไป, ดร.คุณแม่ชีณัฐฉาวยรรณ เปรมสกุล ประธานมูลนิธิโพธิ์วัฒนา, ศ.(พิเศษ) ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ผู้ทรงคุณวุฒิและคณะกรรมการประจำคณะพุทธศาสตร์ กรรมการควบคุมดุขฎีนิพนธ์, ศ.ดร.วัชรงามจิตรเจริญ ผู้ทรงคุณวุฒิและคณะกรรมการประจำคณะพุทธศาสตร์, ผศ.เนลิยว รอดเขียว รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์พ้อขุนผาเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ บุคคลสำคัญทุกท่านดังกล่าวมาล้วนมีเมตตานุเคราะห์ต่อผู้วิจัย ทั้งโดยการส่งเสริมโอกาส มอบทุนการศึกษา ให้คำปรึกษา ให้กำลังใจและตรวจสอบงานวิจัยโดยภาพรวมด้วยเมตตาธรรม

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ตลอดหลักสูตร และขอขอบพระคุณ ผศ. ดร.ประพันธ์ ศุภกร ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิเศษ รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ที่เอื้อเฟื้อต่อผู้วิจัยทั้งในฐานะกัลยาณมิตรและอาจารย์ผู้ให้ความช่วยเหลือทุกด้าน รวมถึงตรวจสอบความถูกต้องของดุขฎีนิพนธ์, ผศ.ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี รองคณบดีคณะพุทธศาสตร์, ผศ.ดร.มนตรี สิริโรจนานันท์ อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ท่านอาจารย์มนัส จอดพิมาย ผู้เชี่ยวชาญคัมภีร์ภาษาบาลี ช่วยตรวจสอบงานแปลกึ่งขั้วไตรปิฎก, ผศ.ดร.ดวงเพชร สมศรี อาจารย์ประจำและเลขานุการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิเศษ และ ดร.สมคิด เศษวงศ์ อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิเศษ รวมถึง คุณ ไ พ ชู ร ย์ อุ ท ัย ค ำ ม ช่วยตรวจรูปแบบดุขฎีนิพนธ์และอำนวยความสะดวกอย่างกัลยาณมิตรด้วยดีตลอดการศึกษา

ขอขอบพระคุณคณาจารย์คณะพุทธศาสตร์ทุกท่าน เพื่อนร่วมงานในภาควิชาบาลีและสันสกฤต กัลยาณมิตรร่วมเรียนในหลักสูตรทุกรูป/คน ญาติมิตรสหายที่รักนับถือ รวมถึงครอบครัวที่รักของผู้วิจัยซึ่งคอยดูแลให้กำลังใจในการศึกษาวิจัย จนสามารถทำให้ดุขฎีนิพนธ์นี้สำเร็จลงได้เป็นอย่างดี หากผลานิสงส์อันเกิดจากการศึกษาวิจัยคัมภีร์พระพุทธานุชาจะพึงบังเกิดมี ผู้วิจัยขอน้อมถวายเป็นพุทธบูชา อาริยบูชา และมาตาปิตุบูชา ขอผลอันพึงปรารถนาจงสำเร็จแต่ผู้มีอุปการคุณในงานวิจัยนี้โดยทั่วกัน ขอพระสัทธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจงรุ่งเรืองสถาพรสืบไป

ง

ผศ.สมควร นิยมวงศ์
๑๗ มีนาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษา	๕
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๕
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๕
๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๕
๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๖
บทที่ ๒ แปลคัมภีร์กังขาวิตรณีนอภินวฎีกา จากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย	
๒.๑. คันถารัมภกถา	๑๗
๒.๒ คันถารัมภกถาวันณนา	๑๘
๒.๓ นิทานวันณนา	๒๓
๒.๔ ภิกขุปาติโมกขวันณนา	๕๙
๒.๔.๑ ปาราชิกกัณฑ์	๕๙
๒.๔.๒ สังฆาทิเสสกัณฑ์	๑๒๐
๒.๔.๓ อนินยตกัณฑ์	๑๖๑
๒.๔.๔ นิสสัคคียกัณฑ์	๑๖๕
๒.๔.๕ ปาจิตตียกัณฑ์	๒๓๑
๒.๔.๖ ปาฏิเทสนียกัณฑ์	๒๙๙
๒.๔.๗ เสขียกัณฑ์	๓๐๑
๒.๔.๘ อธิกรณสมถวันณนา	๓๐๘
๒.๕ ภิกขุณีปาติโมกขวันณนา	๓๑๒
๒.๕.๑ ปาราชิกกัณฑ์	๓๑๒

๒.๕.๒	สังฆาติเสสกัณฑ์	๓๑๕
๒.๕.๓	นิสสัคคิยกัณฑ์	๓๒๑
๒.๕.๔	ปาจิตติยกัณฑ์	๓๒๔
๒.๕.๕	ปาฏิเทศนียกัณฑ์	๓๓๗
๒.๕.๖	เสขียกัณฑ์	๓๓๗
๒.๖	นิคมนกวัดัณณนา	๓๓๗
๒.๗	นิคมนกกา	๓๓๘

บทที่ ๓	ประวัติ โครงสร้าง ภาษา และคุณค่าของคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา	๓๔๐
๓.๑	ความหมายและประวัติของคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา	๓๔๐
๓.๑.๑	ความหมายของคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา	๓๔๐
๓.๑.๒	ประวัติของคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา	๓๔๑
๓.๒	โครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา	๓๔๒
๓.๒.๑	คัมภีร์มรรคกถา : กถาปรารภการแต่งคัมภีร์	๓๔๒
๓.๒.๒	คัมภีร์มรรคกถาวัดัณณนา : อธิบายกถาปรารภการแต่งคัมภีร์	๓๔๒
๓.๒.๓	นิทานวัดัณณนา : อธิบายเหตุเบื้องต้นแห่งปาติโมกข์	๓๔๓
๓.๒.๔	ภิกขุปาติโมกขวัดัณณนา : อธิบายภิกขุปาติโมกข์	๓๔๓
๓.๒.๕	อภิภังคสมถวัดัณณนา : อธิบายวิธีระงับอภิภังค	๓๔๖
๓.๒.๖	ภิกขุณีปาติโมกขวัดัณณนา : อธิบายภิกขุณีปาติโมกข์	๓๔๖
๓.๒.๗	นิคมนกวัดัณณนา	๓๔๘
๓.๒.๘	นิคมนกกา	๓๔๘
๓.๓	รูปแบบภาษา	๓๔๘
๓.๓.๑	วิธีการใช้นามศัพท์	๓๔๙
๓.๓.๒	วิธีการใช้อัพยศัพท์	๓๕๐
๓.๓.๓	วิธีการใช้กริยาศัพท์	๓๕๒
๓.๓.๔	ลักษณะเด่นของคัมภีร์	๓๕๓
๓.๔	คุณค่าของคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา	๓๕๕

บทที่ ๔	วิเคราะห์เนื้อหาสำคัญและความสัมพันธ์ของคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกากับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ	๓๖๒
๔.๑	วิเคราะห์เนื้อหาสำคัญของคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา	๓๖๒
๔.๑.๑	นิทานวัดัณณนา : อธิบายเหตุเบื้องต้นแห่งปาติโมกข์	๓๖๒
๔.๑.๒	ภิกขุปาติโมกขวัดัณณนา : อธิบายภิกขุปาติโมกข์	๓๖๖
๔.๑.๓	ภิกขุณีปาติโมกขวัดัณณนา : อธิบายภิกขุณีปาติโมกข์	๓๙๐

๔.๒ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างคัมภีร์กังขาวิตรณีนอภินวภูทิกากับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น	๓๙๑
๔.๒.๑ ความสัมพันธ์ด้านโครงสร้างเนื้อหา	๓๙๑
๔.๒.๒ ความสัมพันธ์ด้านการอธิบายเนื้อหา	๓๙๒
๔.๒.๓ ความสัมพันธ์ด้านวรรณคดีบาลี	๔๒๐

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๔๒๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๔๓๑

บรรณานุกรม	๔๓๓
ประวัติผู้วิจัย	๔๓๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ในงานดัชนีฉบับนี้ อ้างอิงข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ รวมถึงอรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสส ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นหลัก การอ้างอิงคัมภีร์ดังกล่าวนี้ ใช้อักษรย่อแทนชื่อเต็มคัมภีร์โดยระบุตามระบบ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อคัมภีร์ ดังตัวอย่าง

กรณีพระไตรปิฎก เช่น

วิ.มหา.(บาลี) ๑/๕๑/๓๔. หมายถึง วินยปิฎก มหาวิภังคปาติ ภาษาบาลี เล่มที่ ๑ ข้อ ๕๑ หน้า ๓๔ ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐

วิ.มหา.(ไทย) ๑/๕๑/๕๔. หมายถึง วินยปิฎก มหาวิภังค ภาษาไทย เล่มที่ ๑ ข้อ ๕๑ หน้า ๕๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

กรณีอรรถกถาและฎีกา เช่น

วิ.มหา.อ.(บาลี) ๑/๙๒/๓๓๑. หมายถึง วินยปิฎก สมณตปาสาทิกา มหาวิภังคอรรถกถา ภาษาบาลี เล่มที่ ๑ ข้อ ๙๒ หน้า ๓๓๑. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๔

วิ.มหา.อ.(ไทย) ๑/๙๒/๔๔๔. หมายถึง วินยปิฎก สมณตปาสาทิกา มหาวิภังคอรรถกถา ภาษาไทย เล่มที่ ๑ ข้อ ๙๒ หน้า ๔๔๔. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๐

สารตถ.ฎีกา(บาลี) ๒/๑๗๔/๓๑๘. หมายถึง สารตถทีปนีฎีกา ภาษาบาลี เล่มที่ ๒ ข้อ ๑๗๔ หน้า ๓๑๘. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๘

กรณีคัมภีร์มีเล่มเดียว จะใช้ระบบอ้างอิงระบุ ข้อ/หน้า หลังคำย่อคัมภีร์ เช่น

ขุ.ม.อ.(บาลี) -/๑๖๒/๔๑๘. หมายถึง ขุททกนิกาย สุตมมปปชโชติกา มหานิทเทสอรรถกถา ภาษาบาลี ข้อ ๑๖๒ หน้า ๔๑๘ ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๖

กรณีเนื้อหาในคัมภีร์ไม่ระบุชื่อ จะใช้ระบบอ้างอิงระบุ เล่ม/หน้า หลังคำย่อคัมภีร์ เช่น

ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๔๕. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงคลวิลาสินี สีล ก ข น ธ ว ค ค อ ฎ ก ฎ ก ฎ ก ฎ ภาษาบาลี เล่มที่ ๑ หน้า ๑๔๕ ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕

กรณีคัมภีร์มีเล่มเดียว ไม่ระบุชื่อ จะใช้ระบบอ้างอิงระบุเฉพาะหน้าอย่างเดียว หลังคำย่อคัมภีร์ เช่น

วชิร.ฎีกา (บาลี) ๔๗๔. หมายถึง วชิรพุทธฎีกา ภาษาบาลี หน้า ๔๗๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๘

ก.คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระวินยปิฎก

วิ.มหา. (บาลี)	=	วินยปิฎก	มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา. (ไทย)	=	วินยปิฎก	มหาวิภังค	(ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี. (บาลี)	=	วินยปิฎก	ภิกขุณีวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ภิกขุณี. (ไทย)	=	วินยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (บาลี)	=	วินยปิฎก	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)

วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	จุฬาคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	ปริวารคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ป.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
สํ.ส.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.นิ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ทानวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.ข.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ชนธวรรคคคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ชนธวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.สพ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.สพ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรคคคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฏฐกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.อฏฐก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอกาทสก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกาทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)

อง.เอกาทสก. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกาทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (บาลี) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (บาลี) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (บาลี) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทานปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (บาลี) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ปญจก.(บาลี) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปญจกนิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ปญจก. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปัญจกนิบาตชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (บาลี) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทสปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จุ. (บาลี) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุฬนิตเทสปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จุ. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุฬนิตเทศ	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (บาลี) =	อภิธมมปิฎก	ธมมสังคณีปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (บาลี) =	อภิธมมปิฎก	วิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

ปกรณวิเสส

มิลินท. (บาลี) =	มิลินทปญหปกรณ	(ภาษาบาลี)
มิลินท. (ไทย) =	มิลินทปัญหปกรณ	(ภาษาไทย)
วิสุทฺธิ. (บาลี) =	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ. (ไทย) =	วิสุทฺธิมรรคปกรณ	(ภาษาไทย)

ข. ค่าย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ. (บาลี) =	วินัยปิฎก	สมนตปาสาทิกา มหาวิภังคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.อ. (ไทย) =	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา มหาวิภังค์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี.อ. (บาลี) =	วินัยปิฎก	สมนตปาสาทิกา ภิกขุณีวิภังคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ภิกขุณี.อ. (ไทย) =	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา ภิกขุณีวิภังค์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ม.อ. (บาลี) =	วินัยปิฎก	สมนตปาสาทิกา มหาวคคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.อ. (ไทย) =	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

วิ.จ.อ. (บาลี) =	วินยปิฎก	สมณฑปาสาทิกา จุฬหคคอกฏกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.จ.อ. (ไทย) =	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา จุฬวรรคคอรธกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ป.อ. (บาลี) =	วินยปิฎก	สมณฑปาสาทิกา ปรีวารวคคอกฏกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ป.อ. (ไทย) =	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา ปรีวารวรรคคอรธกถา	(ภาษาไทย)
กงขา.อ. (บาลี) =	กงขาวิตรณีอฏฐกถา		(ภาษาบาลี)
กงขา.อ. (ไทย) =	กงขาวิตรณีอรรถกถา		(ภาษาไทย)
วิ.สงคห.อ. (บาลี) =	วินยสงคหอฏฐกถา		(ภาษาบาลี)
วิ.นิจญ. (บาลี) =	วินยวินิจญ		(ภาษาบาลี)
อุตตรว. (บาลี) =	อุตตรวินิจญ		(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

ที.สี.อ. (บาลี) =	ทีฆนิกาย	สมุญจลวิลาสินี	สีลขณธวคคอกฏกถา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.อ. (ไทย) =	ทีฆนิกาย	สมุญจลวิลาสินี	สีลขณธวรรคคอรธกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ. (บาลี) =	ทีฆนิกาย	สมุญจลวิลาสินี	มหาวคคอกฏกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (ไทย) =	ทีฆนิกาย	สมุญจลวิลาสินี	มหาวรรคคอรธกถา	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ. (บาลี) =	ทีฆนิกาย	สมุญจลวิลาสินี	ปาฎีกาวคคอกฏกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.อ. (ไทย) =	ทีฆนิกาย	สมุญจลวิลาสินี	ปาฎีกาวรรคคอรธกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ. (บาลี) =	มชฌมินิกาย	ปปญจสุทนี	มุลปณณาสกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ. (ไทย) =	มชฌมินิกาย	ปปญจสุทนี	มุลปณณาสกัอรรถกถา	(ภาษาไทย)
สั.ส.อ. (บาลี) =	สัญยุตตินิกาย	สารตลปภาสินี	สคาถวคคอกฏกถา	(ภาษาบาลี)
สั.ส.อ. (ไทย) =	สังยุตตินิกาย	สารัตถปภาสินี	สคาถวรรคคอรธกถา	(ภาษาไทย)
สั.นิ.อ. (บาลี) =	สัญยุตตินิกาย	สารตลปภาสินี	นิทานวคคอกฏกถา	(ภาษาบาลี)
สั.นิ.อ. (ไทย) =	สังยุตตินิกาย	สารัตถปภาสินี	นิทานวรรคคอรธกถา	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ. (บาลี) =	องคุตตรินิกาย	มโนรณปุรณี	เอกกนิปาตอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจก.อ. (บาลี) =	องคุตตรินิกาย	มโนรณปุรณี	ปญจกนิปาตอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจก.อ. (ไทย) =	อังกุตตรินิกาย	มโนรณปุรณี	ปญจกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (บาลี) =	ขุททกนิกาย	ธมมปทอฏฐกถา		(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ. (ไทย) =	ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.อ. (บาลี) =	ขุททกนิกาย	ปรมตลโชติกา	สุตตนิปาตอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.อ. (ไทย) =	ขุททกนิกาย	ปรมัตถโชติกา	สุตตนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ. (บาลี) =	ขุททกนิกาย	ปรมตลทีปนี	เถรคาถาอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.อ. (ไทย) =	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	เถรคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.อ. (บาลี) =	ขุททกนิกาย	สทถมมปชโชติกา	มหานิทเทสอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.อ. (ไทย) =	ขุททกนิกาย	สัทธัมมปชโชติกา	มหานิทเทสอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ. (บาลี) =	ขุททกนิกาย	สทถมมปภาสินี	ปฎิสมภิทามคคอกฏกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.อ. (ไทย) =	ขุททกนิกาย	สัทธรรมปภาสินี	ปฎิสมภิทามวรรคคอรธกถา	(ภาษาไทย)

ขุ.อป.อ. (บาลี) =	ขุททกนิกาย	วิสุทธชนวิลาสินี	อปทานอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.อ. (ไทย) =	ขุททกนิกาย	วิสุทธชนวิลาสินี	อปทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.พทุธ.อ. (บาลี) =	ขุททกนิกาย	มจรุตถวิลาสินี	พทุธวีสอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ. (บาลี) =	อภิธัมมปิฎก	ธัมมสังคณี	อภุสสาสินีอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง.อ. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธัมมสังคณี	อภุสสาสินีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.อ. (บาลี) =	อภิธัมมปิฎก	วิภังค	สมโมหวิโนทนีอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.อ. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	สมโมหวิโนทนีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) =	อภิธัมมปิฎก	ปญจปกรณอฏฐกถา		(ภาษาบาลี)

ค.คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

ฎีกาพระวินัยปิฎก

วชิร.ฎีกา (บาลี)	=	วชิรพทุทธิฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตถ.ฎีกา (บาลี)	=	สารตถทีปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตถ.ฎีกา (ไทย)	=	สารัตถทีปนีฎีกา	(ภาษาไทย)
วิมติ.ฎีกา (บาลี)	=	วิมติวิโนทนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
กงขา.ฎีกา (บาลี)	=	กงขาวิตรณีปุราณฎีกา	(ภาษาบาลี)
กงขา.อภิวินฎีกา (บาลี)	=	วินยตถมณชูสา กงขาวิตรณี อภิวินฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิ.ฎีกา (บาลี)	=	วินยวินิจจยฎีกา	(ภาษาบาลี)
อุตตร.ฎีกา (บาลี)	=	อุตตรวินิจจยฎีกา	(ภาษาบาลี)
กงขา.โยชนา.ฎีกา	=	กงขาโยชนาฎีกา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.ฎีกา (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	ลีนตถปปกาสินี	สีลกฺขณธวคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.ฎีกา (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	ลีนตถปปกาสินี	มหาวคคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)
สํ.ส.ฎีกา (บาลี)	=	สํยุตตนิกาย	ลีนตถปปกาสินี	สคาวคคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)
สํ.นิ.ฎีกา (บาลี)	=	สํยุตตนิกาย	ลีนตถปปกาสินี	นิทานวคคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาปกรณ์วิเสส

มิลินท.ฎีกา (บาลี)	=	มจรุตถปปกาสินี	มิลินทปณฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ. ฎีกา (บาลี)	=	ปรมตถมณชูสา	วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา	(ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนามีพระธรรมวินัยเป็นตัวแทนองค์พระศาสดาที่คอยชี้ถูกหรือผิด ชี้แนะ นำทางแก่เหล่าสาวก ได้ยึดเป็นหลักปฏิบัติเพื่อดำเนินสู่เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง ทำหน้าที่เสมือนพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่และสามารถยังกิจของพระศาสดาให้สำเร็จแก่เหล่าสาวกได้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในมหาปริณิพพานสูตร^๑ ว่า “โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญญุตโต. โส โว มมจเจเนน สตุธา^๒. อานนท ธรรมและวินัยใดที่ตถาคตแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว” ดังนั้น การที่จะทำให้พระธรรมวินัยได้ทำหน้าที่ยังกิจของพระศาสดาให้สำเร็จแก่เหล่าสาวกได้นั้น เหล่าสาวกเองก็ต้องศึกษาพระธรรมวินัยอันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้เข้าใจอย่างถ่องแท้แล้วนำไปปฏิบัติได้ถูกต้องไม่ผิดเพี้ยนหรือบิดเบือนไปจากพุทธประสงค์ที่ทรงสั่งสอนไว้ แล้วถ่ายทอดสืบต่อกันไปจากรุ่นสู่รุ่นดังที่บูรพาจารย์ได้ปฏิบัติเป็นแบบอย่างมา

พระธรรมที่ทรงแสดงไว้ และพระวินัยที่ทรงบัญญัติไว้นั้น พระสังคีติกาจารย์ได้ประมวลและจัดประเภทเป็นหมวดหมู่ เรียกว่า พระไตรปิฎก^๓ คือ ๑) พระวินัยปิฎก คัมภีร์หรือตำราว่าด้วยความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมและการดำเนินกิจการต่าง ๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ ๒) พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์หรือตำราว่าด้วยพระสูตรหรือเทศนาที่ตรัสแก่บุคคลต่าง ๆ ในเวลาและสถานที่แตกต่างกันเป็นรูปคำสอนโต้ตอบบ้าง คำบรรยายธรรมบ้าง เป็นรูปร้อยกรองบ้าง ร้อยแก้วบ้าง ร้อยแก้วผสมร้อยกรองบ้าง ตลอดถึงเทศนาของพระสาวกบางรูป และ ๓) พระอภิธรรมปิฎก คัมภีร์หรือตำราว่าด้วยหลักธรรมต่าง ๆ ที่อธิบายในแง่วิชาการล้วน ๆ ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์^๔

^๑ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^๒ คำว่า “โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญญุตโต. โส โว มมจเจเนน สตุธา” พระอรุณกถาจารย์อธิบายว่า “ดี สกल्पิ วินยปิฎก...สุตตันตปิฎก... อภิธมมปิฎก มยิ ปริณิพพุเต ตุมหาก สตุฏฺฐ กิจจํ สาทะสฺสติ ” (วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎกแม้ทั้งหมดนั้นก็จักทำกิจของพระศาสดาให้สำเร็จ แก่เธอทั้งหลายในเมื่อเราปรินิพพานไปแล้ว) ดู ที.ม. อ. (บาลี) ๒/๑๙๘.

^๓ ปฐมมหาสังคีติกา (วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๗-๑๘.

^๔ เสถียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓) หน้า ๓.

พระไตรปิฎกบาลีของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เก่าแก่ที่สุด ดั้งเดิมที่สุด สมบูรณ์ที่สุด และถูกต้องแม่นยำที่สุดที่ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน ในฐานะที่เป็นแหล่งอ้างอิงขั้นสุดท้ายสูงสุด พระไตรปิฎกใช้เป็นมาตรฐานหรือเกณฑ์ตัดสินว่าคำสอนหรือวิธีปฏิบัติอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นของพระพุทธศาสนาจริงหรือไม่ ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของชาวพุทธทุกคนที่จะรักษาปกป้องพระไตรปิฎกซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อการอยู่รอดของพระพุทธศาสนา และดังนั้นจึงหมายถึงต่อประโยชน์สุขของชาวโลกด้วย^๕

ในบรรดาปิฎกทั้ง ๓ ที่ถือว่ามีความสำคัญดังกล่าวนี้ พระวินัยปิฎกนับได้ว่ามีความสำคัญยิ่ง เพราะพระวินัยเป็นเหตุให้พระพุทธศาสดาร่างอยู่ได้นานดังพระดำรัสในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ สรุปความว่า พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ คือ พระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าสิขี และ พระพุทธเจ้าเวสสภู ทรงผ่นคลายที่จะทรงแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก นวัคคัสตฤศาสนมีสุดตะเป็นต้น^๖ ของพระองค์จึงมีไม่มาก ทั้งมิได้ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก ไม่มีการแสดงปาติโมกข์เมื่อหมดพระพุทธเจ้าและสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลังๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติวรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้นพาให้พรหมจรรย์ (ศาสนา) สูญสิ้นไปเร็วพลันเหมือนดอกไม้ไม่นานาพรรณกองอยู่บนแผ่นกระดาน ยังไม่ร้อยด้วยด้าย ย่อมถูกลมพัดกระจัดกระจายไป ฉะนั้น ส่วนพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ คือ พระพุทธเจ้ากุกสันธะ พระพุทธเจ้าโกณฑัญญะ และ พระพุทธเจ้ากัสสปะ ไม่ทรงผ่นคลายที่จะทรงแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก นวัคคัสตฤศาสนมีสุดตะเป็นต้นของพระองค์จึงมีมาก ทั้งทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก มีการแสดงปาติโมกข์ เมื่อหมดพระพุทธเจ้าและสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลัง ๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติวรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้นพาให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่นานเหมือนดอกไม้ไม่นานาพรรณกองอยู่บนแผ่นกระดานเอาด้ายร้อยไว้ย่อมไม่ถูกลมพัดกระจัดกระจายไป ฉะนั้น^๗

วินัยนับว่าเป็นรากแก้ว เป็นอายุของพระพุทธศาสนา ดังมติที่ประชุมสงฆ์ในคราวปฐมสังคายนาว่า พระมหากัสสปเถระได้ปรึกษากิษุทั้งหลายว่าผู้มีอายุทั้งหลาย พวกเราจะสังคายนาอะไรก่อน พระธรรมหรือพระวินัย กิษุทั้งหลายเรียนว่า

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พระไตรปิฎก : สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, อ่างแล้ว, หน้า ๑-๒.

^๖ คำสอนของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยองค์ ๙ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อังคุตตรนิกาย และเวทัลล, วิมหา. (บาลี) ๑/๗/๑๓, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๗๗-๒๗๘/๒๖๗-๒๖๘, อ.ป.ญจก. (บาลี) ๒๒/๘๙-๙๙.

^๗ วิมหา. (บาลี) ๑/๑๙-๒๐/๘-๑๐, วิมหา. (ไทย) ๑/๑๙-๒๐/๑๑-๑๒.

ข้าแต่ท่านพระมหากัสสปะ ชื่อว่าพระวินัยเป็นอายุของพระพุทธศาสนา เมื่อพระวินัยยังตั้งอยู่ พระพุทธศาสนาจัดว่ายังดำรงอยู่ เพราะฉะนั้น พวกเราจะสังคายนาพระวินัยก่อน^๘

พระวินัยปิฎก มีคัมภีร์อธิบายสาระสำคัญของพระวินัยทั้งที่เป็นคัมภีร์อธิบายเรียงลำดับเนื้อหาของพระวินัยปิฎก ทั้งที่เป็นคัมภีร์อธิบายเฉพาะเนื้อหาที่มีประเด็นหรือเงื่อนไขที่ยังไม่ชัดเจนสำหรับคนรุ่นหลัง ซึ่งสามารถประมวลได้ดังนี้

ชั้นอรรถกถา ได้แก่ ๑) สมันตปาสาทิกา ๒) กังขาวิตรณอรรถกถา ๓) วินยสังคหอรรถกถา ๔) วินยวินิจจยะ ๕) อุตตรวินิจจยะ ๖) ขุททกสีกขา ๗) มูลสีกขา

ชั้นฎีกา ได้แก่ ๑) วชิรพุทธิฎีกา ๒) สารัตถทีปนีฎีกา ๓) วิมตฺติโนทนีฎีกา ๔) กังขาวิตรณปุราณฎีกา ๕) กังขาวิตรณอภินวฎีกา ๖) วินยาลังการฎีกา ๗) วินยวินิจจยฎีกา ๘) อุตตรวินิจจยฎีกา ๙) ขุททกสีกขاپุราณฎีกา ๑๐) ขุททกสีกขาอภินวฎีกา ๑๑) มูลสีกขาฎีกา

ในบรรดาคัมภีร์เหล่านี้ คัมภีร์ที่อธิบายเนื้อหาของพระวินัยปิฎกที่สมบูรณ์ เรียงลำดับเนื้อหาสอดคล้องกับพระวินัยปิฎกอย่างเป็นขั้นเป็นตอน ก็คือคัมภีร์สมันตปาสาทิกา เป็นผลงานการแต่งของพระพุทธโฆสเถระ ยังมีอีกคัมภีร์หนึ่งซึ่งแต่งโดยพระพุทธโฆสเถระเช่นเดียวกัน คือ คัมภีร์กังขาวิตรณอรรถกถา^๙ เป็นคัมภีร์ที่แม้ไม่ได้อธิบายเนื้อหาครบถ้วนตามลำดับเนื้อหาพระวินัยปิฎกเหมือนคัมภีร์สมันตปาสาทิกา แต่ก็จรรโลงใจและช่วยให้เข้าใจถึงแก่นของพระวินัยปิฎกได้เป็นอย่างดี

แต่ถึงกระนั้นก็ได้รับการยอมรับว่าเป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาสาระเป็นที่ยอมรับของนักปราชญ์ในทุกยุคทุกสมัย ทั้งยังเป็นตำราที่ทรงคุณค่าเปรียบประดุจนาวาในสาครกล่าวคือพระวินัย^{๑๐} เพราะเป็นคัมภีร์ที่ยึดแนวทางของพระสังคิติกายจารย์ ใช้ภาษาสละสลวย ง่ายต่อการศึกษาและทำความเข้าใจ และให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสิกขาบท เช่น ระบุสถานที่บัญญัติ บุคคลที่เป็นต้นเหตุ องค์แห่งอาบัติ และข้อยกเว้นในการต้องอาบัติ^{๑๑} ด้วยเหตุนี้ คัมภีร์กังขาวิตรณอรรถกถา

^๘ มหากัสสปเถโร ภิกขุ อามนเตสิ อาวุโส ก็ ปฐมํ สงคายาม ธมมํ วา วินยํ วาติ. ภิกขุ อาหํสุ ภนเต มหากัสสป วินโย นาม พุทธสาสนสส อายุ, วินยธมฺมํ พุทธสาสนํ ฐิตํ โหติ ตสฺมา ปฐมํ วินยํ สงคายามาติ. (วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/-/๑๓).

^๙ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “มาติกาอรรถกถา” เป็นอรรถกถาพิเศษในส่วนพระวินัย พระพุทธโฆสจารย์แต่งขึ้นที่ประเทศศรีลังกา ในราวพุทธศตวรรษที่ ๙ โดยการอาราธนาของพระโสมเถระ ดู มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **กังขาวิตรณอรรถกถา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักคั่นคว่ำทางวิญญาน , ๒๕๓๙), หน้า (๑๘).

^{๑๐} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , **กังขาวิตรณอรรถกถา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักคั่นคว่ำทางวิญญาน, ๒๕๓๙), หน้า (๒๑).

^{๑๑} พระมหาอุดร สุทธิญาโณ (เกตทอง), “ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์กังขาวิตรณอรรถกถา”, **วิทยานพนธ์พุทธศาสนดุสิตบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

จึงเคยได้รับการบรรจุเป็นหลักสูตรแปลมครเป็นไทยในการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมชั้น ป.ธ. ๖ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๕ และต่อมามหาเถรสมาคมได้ประกาศยกเลิก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘^{๑๒}

ดัง นั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้คัมภีร์กังขาวิตรณีอรรถกถาในการศึกษาค้นคว้าสาระของพระวินัยปิฎกควบคู่กับอรรถกถาสมันตปาสาทิกา แต่การใช้คัมภีร์กังขาวิตรณีอรรถกถาเพียงอย่างเดียวอาจไม่เพียงพอต่อการทำความเข้าใจสาระในพระวินัยได้ชัดเจนดีพอ ยังมีกลุ่มคัมภีร์ที่อธิบายขยายความคัมภีร์นี้อีกชั้นหนึ่งเพื่อทำความเข้าใจสาระของพระวินัยให้ชัดเจนยิ่งขึ้น คือ ๑) คัมภีร์กังขาวิตรณีปุราณฎีกา ๒) คัมภีร์กังขาวิตรณีอภินวฎีกา ๓) คัมภีร์กังขาวิตรณีอรรถกถาคัมภีร์ ๔) คัมภีร์กังขาวิตรณีอรรถกถานิสสยะ ๒ คัมภีร์แรกแต่งที่ประเทศศรีลังกา ๒ คัมภีร์หลังแต่งที่ประเทศพม่า

ในบรรดาคัมภีร์ทั้ง ๔ นั้น คัมภีร์กังขาวิตรณีอภินวฎีกาเป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาสมบูรณ์สอดคล้องกับอรรถกถากังขาวิตรณีมากที่สุด มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วินยัตถมัญจุสา แปลว่า หีบสำหรับเก็บเนื้อความแห่งพระวินัย แต่งโดยพระพุทธนาคะผู้เป็นศิษย์ของพระสารีบุตรผู้รจนา คัมภีร์สารัตถทีปนีฎีกา พระพุทธนาคะแต่งคัมภีร์กังขาวิตรณีอภินวฎีกานี้ขึ้นในรัชสมัยแห่งพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ แห่งลังกาทวิป พระสุเมธเถระเป็นผู้อาราธนาให้แต่งขึ้น ซึ่งอยู่ระหว่างพุทธศักราช ๑๖๙๖ ถึง ๑๗๒๙ เมื่อนับอายุของคัมภีร์ จึงสามารถประมาณได้ว่ามีอายุราว ๘๐๐ ปีเศษ^{๑๓} เมื่อเทียบกับคัมภีร์กังขาวิตรณีปุราณฎีกา คัมภีร์กังขาวิตรณีอภินวฎีกานี้ก็ถือเป็นคัมภีร์ที่มีโครงสร้างเนื้อหาสมบูรณ์กว่า ซึ่งประกอบด้วย ๑) คันถารัมภกถา ๒) คันถารัมภกถาวิณณนา ๓) นิทานวิณณนา ๔) ภิกขุปาติโมกขวิณณนา อธิบายเกี่ยวกับพระวินัยของภิกษุ ได้แก่ ปาราชิกกัณฑ์ สังฆาทิเสสกัณฑ์ อนียตกัณฑ์ นิสสัคคิกกัณฑ์ ปาจิตตยิกกัณฑ์ ปาฏิเทศนียกัณฑ์ เสขียกัณฑ์ ๕) อธิกรณสมถวิณณนา ๖) ภิกขุณีปาติโมกขวิณณนา อธิบายเกี่ยวกับพระวินัยของภิกษุณี ได้แก่ ปาราชิกกัณฑ์ สังฆาทิเสสกัณฑ์ นิสสัคคิกกัณฑ์ ปาจิตตยิกกัณฑ์ ปาฏิเทศนียกัณฑ์ เสขียกัณฑ์ ๗) นิคมนกถาวิณณนา ๘) นิคมนกถา

จากโครงสร้างเนื้อหาดังกล่าวนี้ เมื่อศึกษาเบื้องต้นพบว่า มีการอธิบายขยายความโดยนำเนื้อหาบางส่วนจากพระไตรปิฎกบ้าง อรรถกถาบ้าง ฎีกาบ้าง ปกรณ์วิเสสบ้าง และคัมภีร์อื่นๆบ้าง มายืนยันและใช้ประกอบการอธิบายขยายความให้มีความชัดเจนสำหรับผู้ศึกษา หรือในส่วนใดที่คัมภีร์กังขาวิตรณีอรรถกถาเพียงแต่ยกข้อความบางส่วนจากพระไตรปิฎกมาเป็นตัวอย่างประกอบการอธิบาย แต่มิได้อธิบายความหมายของข้อความส่วนนั้นเอาไว้ หรืออธิบายไว้แต่ยังไม่ชัดเจนนัก

^{๑๒} สิริ เพชรไชย, แนะนำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เล่มที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, ม.ป.ป.), หน้า ๑๘๒.

^{๑๓} มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, กังขาวิตรณีปุราณฎีกา-กังขาวิตรณีอภินวฎีกา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, ๒๕๒๗), หน้า (๒๗).

คัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกานี้ก็จะอธิบายความหมายของข้อความในพระไตรปิฎกนั้นไว้ด้วยเพื่อเสริมให้เนื้อหาของเรื่องนั้น ๆ มีความชัดเจนยิ่งขึ้น นี่ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ในรายละเอียดของเนื้อหาทั้งหมดว่ามีสาระสำคัญในลักษณะใดเกี่ยวกันนี้ อย่างไรก็ตาม หากได้ศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาโดยละเอียดก็น่าจะเกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับพระวินัยลัทธิซึ่งยิ่งขึ้นซึ่งจะทำให้ได้คู่มือศึกษาพระวินัยควบคู่กับการค้นคว้าสาระในคัมภีร์กังขาวิตรณอรรถกถาได้เป็นอย่างดี แต่ถึงกระนั้นก็ตาม คัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกานี้ยังเป็นคัมภีร์ภาษาบาลีซึ่งสำนวนที่ค้นคว้าหาทางวิญญูญาณได้ดำเนินการตรวจชำระและจัดพิมพ์ขึ้นในนามมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีขนาดความยาวของเนื้อหา จำนวน ๓๙๐ หน้า ยังไม่มีการแปลเป็นภาษาไทย และยังไม่มีการศึกษาวิเคราะห์ในเชิงงานวิจัยให้เห็นถึงประวัติ โครงสร้าง ภาษา คุณค่าเนื้อหาและความสัมพันธ์ของคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกากับพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่จะได้องค์ความรู้เป็นคู่มือศึกษาพระวินัยควบคู่กับการค้นคว้าอรรถกถากังขาวิตรณนั้นจึงยังไม่เกิดขึ้น

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมา ผู้วิจัยจึงเห็นว่าควรที่จะได้แปลและศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา ให้ทราบถึงประวัติ โครงสร้าง ภาษา คุณค่าเนื้อหาและความสัมพันธ์ของคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกากับพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ซึ่งจะเป็นการศึกษาต่อยอดจากงานวิจัยคัมภีร์กังขาวิตรณอรรถกถาที่มีผู้แปลและวิจัยไว้แล้ว อันจะเป็นส่วนเสริมงานการศึกษาค้นคว้าให้เกิดความรู้ความเข้าใจพระวินัยให้มีความสมบูรณ์และลึกซึ้งยิ่งขึ้น ทั้งเป็นการสร้างงานทางวิชาการเพื่อการศึกษาค้นคว้าพระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ทั้งนี้เพราะการที่สาวกแห่งพระศาสนานี้เมื่อได้ศึกษาพระวินัยให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งดีพอ ย่อมจะทำให้มีความระมัดระวังในการรักษาปฏิบัติศีลของตนให้บริสุทธิ์ได้ดี ไม่ผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากบทบัญญัตินั้น ๆ เป็นที่พึงพึงให้คำแนะนำสำหรับผู้สนใจศึกษามีความองอาจที่จะแก้ไขข้อสงสัยในท่ามกลางหมู่ชนปวงปราชญ์ปจจามิตร (ลัทธิอื่นนอกศาสนาที่โจมตีกล่าวร้าย) และได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติตนเพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม^{๑๔}

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อแปลคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกาจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาประวัติ โครงสร้าง ภาษา และคุณค่าของคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา

^{๑๔} วิ.ป.(บาลี) ๘/๔๒๓/๓๗๙.

๑ . ๒ . ๓
เพื่อวิเคราะห์เนื้อหาสำคัญและความสัมพันธ์ระหว่างกัณฑ์ชาตวรรณอภินวภูทักกับพระไตรปิฎก อรรถกถา
ภูทัก และคัมภีร์อื่น

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ คัมภีร์กัณฑ์ชาตวรรณอภินวภูทัก มีเนื้อหาในภาคภาษาไทยอย่างไร
๑.๓.๒ คัมภีร์กัณฑ์ชาตวรรณอภินวภูทักมีประวัติ โครงสร้าง ภาษา และคุณค่าอย่างไร
๑ . ๓ . ๓ คัม ภี ร กั น ฆ ข ว ิ ต ร ฅ น อ ภ ิ น ว ภู ท ก ั ก มี เ นื อ ห า ส ำ ค ัญ
และความสัมพันธ์ระหว่างคัมภีร์กัณฑ์ชาตวรรณอภินวภูทักกับพระไตรปิฎก อรรถกถา ภูทัก
และคัมภีร์อื่นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ใ น ก า ร วิ จั ย ค รั ง นี
ผู้วิจัยจะแปลคัมภีร์กัณฑ์ชาตวรรณอภินวภูทักฉบับพิมพ์ภาษาบาลีอักษรไทย
มหาวิทยาลัทยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ . ศ . ๒ ๕ ๓ ๘
เป็นภาษาไทยแล้วศึกษาประวัติโครงสร้างเนื้อหา ภาษา คุณค่า วิเคราะห์เนื้อหาสำคัญ
และความสัมพันธ์ของคัมภีร์กัณฑ์ชาตวรรณอภินวภูทักกับพระไตรปิฎก อรรถกถา ภูทักและคัมภีร์อื่น

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑ . ๕ . ๑ คัม ภี ร กั น ฆ ข ว ิ ต ร ฅ น อ ภ ิ น ว ภู ท ก ั ก หมาย ถึง
คัมภีร์ที่อธิบายความคัมภีร์กัณฑ์ชาตวรรณอภินวภูทัก เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วินยัตถมัญจุสา
รจนาโดยพระพุทธานคเถระ ผู้เป็นศิษย์ของพระสารีบุตรเถระผู้รจนาคัมภีร์สารัตถทีปนีภูทัก
พระพุทธานคเถระรจนาคัมภีร์นี้ในรัชสมัยแห่งพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ แห่งลังกาทวิป
ซึ่งพระสุเมธเถระเป็นผู้อาราธนาให้รจนาขึ้น รวบทศักราช ๑๖๙๖ ถึง ๑๗๒๙ มีเนื้อหาแบ่งเป็น ๒
ส่วน คือ ส่วนที่เป็นวินยของภิกษุ และส่วนที่เป็นวินยของภิกษุณี

๑.๕.๒ โครงสร้าง หมายถึงโครงสร้างเนื้อหาโดยรวมของคัมภีร์กัณฑ์ชาตวรรณอภินวภูทัก
๑ . ๕ . ๓ ก า ข ำ
หมายถึงรูปแบบภาษาบาลีที่ใช้ในคัมภีร์กัณฑ์ชาตวรรณอภินวภูทักในด้านการใช้นามศัพท์ กิริยาศัพท์
อัพยศัพท์ และลักษณะการแต่งคัมภีร์

๑.๕.๔ คุณค่า หมายถึงคุณค่าของคัมภีร์กัณฑ์ชาตวรรณอภินวภูทักที่มีต่อชีวิต สังคม
และพระพุทธศาสนา

๑ . ๕ . ๕ เ นื อ ห า
หมายถึงเนื้อหาพระวินยที่ปรากฏในคัมภีร์กัณฑ์ชาตวรรณอภินวภูทักทั้งในส่วนของภิกษุปาติโมกข์
และภิกษุณีปาติโมกข์

๑ . ๕ . ๖ ค ว า ม สัม พันธ์
หมายถึงความสัมพันธ์ของเนื้อหาพระวินัยในคัมภีร์กังขาวิตรณีกถากับเนื้อหาพระวินัยในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่นๆ

๑.๕.๗ การศึกษาวิเคราะห์ หมายถึงการวิเคราะห์โครงสร้าง ภาษา คุณค่า เนื้อหาสำคัญและความสัมพันธ์กับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์อื่น

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะดำเนินการวิจัยโดยการแปลและศึกษาวิเคราะห์ คัมภีร์กังขาวิตรณีกถากับคัมภีร์กังขาวิตรณีกถา ตลอดจนศึกษาข้อมูลอื่นๆ ที่สัมพันธ์กับคัมภีร์กังขาวิตรณีกถาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อรรถกถา ปกรณ์วิเสส และเอกสารอื่นๆ ที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้ศึกษาค้นคว้าไว้แล้วนำมาเผยแพร่ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้สำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑.๑ พระพุทธโฆษาจารย์ (แปลโดยพระเทพเวที (จวน อุฏฐายี)) ได้กล่าวไว้ในหนังสือปัญจสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย สรุปความได้ว่า สมันตปาสาทิกาเป็นอรรถกถาแก่พระวินัยปิฎก ๕ คัมภีร์ คือ ภิกขุวิภังค์ ภิกขุณีวิภังค์ มหาวรรค จุลวรรค และ ปรีวาร พระพุทธโฆษาจารย์ แต่งสมันตปาสาทิกาชั้นก่อนอรรถกถาเล่มอื่น ๆ เพราะวินัยเป็นรากฐานศรัทธาของชาวพุทธ แต่งขึ้นประมาณพุทธศักราชที่ ๙๒๗-๙๗๓ ในสมัยพระเจ้าสิริपाल ณ เมืองอนูราชปุระ ประเทศศรีลังกา โดยคำอาราธนาของ พระพุทธสิริใช้เวลาแต่ง ๑ ปีจึงสำเร็จ คือเริ่มแต่งเมื่อปีที่ ๒๐ ของ พระเจ้าสิริपाल และสำเร็จเมื่ออย่างเข้าปีที่ ๒๑ กล่าวกันว่า ท่านใช้ คัมภีร์อรรถกถาเดิมที่เรียกว่าโบราณอรรถกถา เชื่อมหาปัจจัยและกรุนที่ภาษาสิงหลเป็นโครงสร้าง คัมภีร์สมันตปาสาทิกาแบ่งออกเป็น ๓ ภาค ภาคที่ ๑ อธิบายขยายความที่เป็นประเด็นสำคัญในคัมภีร์มหาวิภังค์ เฉพาะพาหิรินิทาน เวยฺยชกัณห์ และ ปา ร า ชี ก กั ณ ท์ ภาคที่ ๒ อธิบายขยายความที่เป็นประเด็นสำคัญในคัมภีร์มหาวิภังค์ตั้งแต่สังฆาติเสกัณห์จนถึงเสขียกัณห์ และในภิกขุณีวิภังค์ ภาคที่ ๓ อธิบายขยายความที่เป็นประเด็นสำคัญในคัมภีร์มหาวรรค คัมภีร์จุฬวรรค และคัมภีร์ปรีวาร^{๑๕}

๑.๖.๑.๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึงพระวินัยว่า วินัยบัญญัติของสงฆ์ มิใช่ศีลในความหมายแคบๆ อย่างที่มักเข้าใจกันง่าย ๆ แต่ครอบคลุมเรื่องเกี่ยวกับความเป็นอยู่ทั่ว ๆ ไปที่เรียกว่าชีวิตด้านนอกของภิกษุสงฆ์ทุกแห่ง เริ่มตั้งแต่กำหนดคุณสมบัติ สิทธิ หน้าที่ และวิธีการรับสมาชิกใหม่เข้าสู่ชุมชนคือสงฆ์ ก า ร ดู แล ผี ก อ บ ร ม ส ม า ชี ก ไ ห ม่

^{๑๕} พระพุทธโฆษาจารย์, ปัญจสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย, (แปลโดยพระเทพเวที (จวน อุฏฐายี), (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕).

การแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทำกิจการของสงฆ์พร้อมด้วยคุณสมบัติและหน้าที่ที่กำหนดให้
ระเบียบเกี่ยวกับการแสวงหา จัดทำ เก็บรักษา แบ่งสรรปัจจัย ๔ เช่น ประเภทต่าง ๆ ของอาหาร
ระเบียบการรับและจัดแบ่งส่วนอาหาร การทำจีวรและข้อปฏิบัติเกี่ยวกับจีวร ประเภทของยา
การปฏิบัติต่อภิกษุอาพาธ ข้อปฏิบัติของคนไข้และผู้รักษาพยาบาลไข้ การจัดสรรที่อยู่อาศัย
ข้อปฏิบัติของผู้อยู่อาศัย ระเบียบการก่อสร้างที่อยู่อาศัย การดำเนินงานและรับผิดชอบในการก่อสร้าง
การจัดฝังที่อยู่อาศัยของชุมชนสงฆ์คือวัดว่า พึงมีอาคารหรือสิ่งก่อสร้างอย่างใด ๆ บ้าง
ระเบียบวิธีดำเนินการประชุม การโจทหรือฟ้องคดี ข้อปฏิบัติของโจทก์ จำเลยและผู้วินิจฉัยคดี
วิธีดำเนินคดีและตัดสินคดี การลงโทษแบบต่าง ๆ^{๑๖}

๑.๖.๑.๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า คำว่า วินัย
เป็น คำ ใ ห ญ่ มา ก มี ความ ห ม า ย ก ว ้าง ก ว ่า ที่ เ ร า ไ ช้ กั น ท ัว ไป มา ก
และเป็นคำศัพท์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา มักใช้ควบคู่กับคำว่า ธรรม
ดังที่มีคำเรียกพระพุทธศาสนาว่า ธรรมวินัย และคำทั้งสองนี้มีความหมายสัมพันธ์กัน ...
กฎของธรรมชาติเรียกว่า ธรรม กฎของมนุษย์เรียกว่า วินัย^{๑๗} ... พระพุทธเจ้าทรงค้นพบธรรม
แ ล ะ เ พื่ อ ไ ห้ ธ ร ร ม คื อ ค ว า ม จ ริ ง ต า ม ก ล ฎ ธ ร ร ม ช า ตี นั น
อำนวยความสะดวกแก่หมู่มนุษย์จึงทรงวางวินัยขึ้นมาเป็นกฎเกณฑ์ในหมู่มนุษย์
วินัยนั้นมีความหมายเป็นการจัดระเบียบชีวิต และการจัดระบบสังคมทั้งหมด^{๑๘} ... วินัย
มีคำที่ใช้คู่กันคำหนึ่งคือ ศีล ซึ่งในภาษาไทยปัจจุบันเรานำไปใช้ในความหมายแคบ ๆ
และบางทีก็แตกต่างห่างกันไกลกับคำว่าวินัย แต่ที่จริงศีลและวินัยเป็นคำที่คู่เคียงกันอย่างย้ง
ด ัง ก ล ่า ว แ ล ้ว ว ่า วิ น ยั เ ป น บั ญ ญั ตี ข อ ง ม นุ ช ย์
เป็นการจัดตั้งตามสมมติได้แก่การจัดระเบียบความเป็นอยู่และการจัดระบบสังคมซึ่งแยกเป็นความห
ม า ย ๓ อ ย ่าง คื อ (๑) การจัดระเบียบระบบ ก็เรียกว่าวินัย (๒) ตัวระเบียบระบบ หรือตัวกฎนั้น
ก็เรียกว่าวินัย (๓) การฝึกคนให้ตั้งอยู่ในระบบระเบียบ ก็เรียกว่าวินัย เมื่อคนปฏิบัติตามวินัย
จนเกิดเป็นคุณสมบัติของเขาขึ้นมา คุณสมบัติที่เกิดขึ้นในตัวบุคคลนั้นเรียกว่า ศีล ฉะนั้น ผู้มีศีล
คือผู้ที่ตั้งอยู่ในวินัย ... วินัยเป็นเรื่องข้างนอก เมื่อใดมันเกิดเป็นคุณสมบัติของคน คือ
การตั้งอยู่ในวินัยกลายเป็นความประพฤติตามปกติของเขา ก็เรียกว่า ศีล ... วินัยเป็นคำกว้าง
ใช้เป็นเอกพจน์อย่างเดียว หมายถึงประมวลกฎเกณฑ์ หรือประมวลบทบัญญัติ คือระเบียบทั้งหมด
แต่เมื่อแยกเป็นข้อ ๆ แต่ละข้อ เรียกว่า ลิกขาบท แปลว่า ข้อศึกษา หรือ ข้อฝึกหัด
วิ น ยั เ ป น ร ื่ อ ง ข อ ง ก า ร ฝึ ก ม นุ ช ย์
เพราะฉะนั้นบทบัญญัติแต่ละข้อที่จัดวางขึ้นมาจึงถือเป็นข้อฝึกคนทั้งนั้น และจึงเรียกว่าลิกขาบท ศีล
๕ เป็นศัพท์ชาวบ้าน ศัพท์ทางพระแท้ ๆ เรียกว่า ลิกขาบท ๕ เพราะเป็นข้อฝึกหัด ๕ ข้อ^{๑๙} ...

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑,
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๔๘-๔๔๙.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **วินัย : เรื่องใหญ่กว่าที่คิด**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร :
บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐.), หน้า ๒-๓.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐-๑๒.

ความสำคัญของวินัยอยู่ที่การฝึกคนให้มีศีล ศีลนั้นมีความสำคัญมาก เมื่อคนตั้งอยู่ในวินัยอย่างที่เราเรียกกันว่าเป็นคนมีวินัยแล้ว พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งในสิ่งที่เรียกว่า แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดีงาม ... พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อพระอาทิตย์จะอุทัย ย่อมมีแสงเงินแสงทองขึ้นมาก่อน ฉะนั้นชีวิตที่ดีงามจะเกิดขึ้นโดยมีความถึงพร้อมด้วยศีลหรือความมีวินัยนี้เป็นสิ่งบ่งบอกเบื้องต้น ฉะนั้นถ้าคนตั้งอยู่ในวินัยมีศีลแล้ว ก็มั่นใจได้ว่าชีวิตที่ดีงามจะเกิดขึ้น เท่ากับว่าพระพุทธเจ้าตรัสให้คำรับรองไว้ว่า ศีลหรือความมีวินัยเป็นรุ่งอรุณของการศึกษา เป็นสัญญาณว่ามนุษย์จะมีการพัฒนาและมีชีวิตที่ดีงามต่อไป^{๒๐}

๑.๖.๑.๔ พระมหาสมจินต์ สุมปาญโญ กล่าวถึงวินัยไว้ว่า ถ้ามว่าพระวินัยมีคุณค่าและเป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมอย่างไร ? ประการที่ ๑ พระวินัยคืออายุของพระพุทธศาสนา ในคราวก่อนที่จะเริ่มทำปฐมสังคายนา พระมหากัสสปะได้ปรึกษากับพระเถระผู้เข้าร่วมทำสังคายนาแล้วเห็นพ้องต้องกันว่า “จะดำเนินชำระสังคายนาพระวินัยก่อน เพราะพระวินัยเป็นอายุของพระพุทธศาสนา ... ประการที่ ๒ พระวินัยเป็นด้ายร้อยเรียงลักษณะนิสัย/พฤติกรรมของคนไว้ในกรอบเดียวกัน ... ประการที่ ๓ ความมีคุณค่าและความเป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมของพระวินัยที่ชัดเจนอีกประการหนึ่งเห็นได้จากพุทธประสงค์ ๑๐ ประการในการบัญญัติพระวินัย คือ (๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ (๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ (๓) เพื่อข่มบุคคลผู้เกียจ (๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งภิกษุผู้มีศีลดีงาม (๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะอันจะบังเกิดในปัจจุบัน (๖) เพื่อบำบัดอาสวะอันจะบังเกิดในอนาคต (๗) เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส (๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว (๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งศีลธรรม (๑๐) เพื่อเอื้อเพื่อพระวินัย ... ประการที่ ๔ พระวินัยสร้างหลักประกันให้บุคคลผู้ปฏิบัติทั้งในปัจจุบันและอนาคตเห็นได้จากที่พระพุทธองค์ตรัสอานิสงส์ ๕ ประการแห่งความเป็นผู้มีศีล คือ (๑) ได้โภคทรัพย์กองใหญ่ (๒) ชื่อเสียงดีงามขจรไป (๓) เป็นผู้อาจในที่ประชุมชน (๔) ไม่หลงตาย คือตายไปอย่างมีสติ (๕) เมื่อตายไป ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ประการที่ ๕ ความเป็นกฎเกณฑ์และคุณค่าทางสังคมของพระวินัย เห็นได้จากประเด็นต่อไปนี้ ... ประเด็นที่ ๑ สังคมแห่งศีลธรรมเป็นสังคมที่มีรากฐานแข็งแกร่ง ประเด็นที่ ๒

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕, แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดีงาม หรือ รุ่งอรุณของการศึกษา เป็นชุดขององค์ธรรม ๗ ประการ คือ (๑) รู้จักเลือกหาแหล่งความรู้และแบบอย่างที่ดี (กัลยาณมิตตตา) (๒) มีชีวิตและอยู่ร่วมสังคมเป็นระเบียบด้วยวินัย (ศีลสัมปทา) (๓) พร้อมด้วยแรงจูงใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ (ฉันทสัมปทา) (๔) มุ่งมั่นพัฒนาตนให้เต็มศักยภาพ (อิตตสัมปทา) (๕) ปรับทัศนคติและค่านิยมให้สมแนวเหตุผล (ทิวฐิสัมปทา) (๖) มีสติระลึกรื้อฟื้นตนตัวทุกเวลา (อัปมาทสัมปทา) และ (๗) แก้ปัญหาและพึ่งพาตนได้ด้วยความรู้คิด (โยนิโสมนสิการสัมปทา), ดูรายละเอียดใน พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), รุ่งอรุณของการศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (ฉบับปรับปรุง), (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิกเขียนราย, ๒๕๓๓), หน้า ๕, ชุด “รุ่งอรุณของการศึกษา” นี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้แปลสรุปจากกัลยาณมิตตสูตร ถึง โยนิโสมนสิการสัมปทาสสูตร ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, ดูรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๙-๕๕/๒๓-๒๔, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙-๕๕/๔๓-๔๕.

สังคมแห่งศีลธรรมเป็นสังคมที่ไร้ทุกข์โทษ ประเด็นที่ ๓ สังคมแห่งศีลธรรมเป็นสังคมสะอาด ประเด็นที่ ๔ สังคมแห่งศีลธรรมเป็นสังคมแห่งความละอายและเกรงกลัวต่อความชั่ว^{๒๑}

๑.๖.๑.๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์ว่า ใน หมู่ ภิ ก ข ก็ จำ ต้อง มี ก ฎ ห ม า ย แ ละ ข น บ ั ธ ร ร ม เนิ ย ม สำหรับป้องกันความเสียหายและชักจูงให้ประพฤติดีงามเหมือนกัน พระศาสดาทรงตั้งอยู่ในที่เป็นธรรมราชาผู้ปกครองและทรงตั้งอยู่ในฐานะเป็นสังฆบิดรผู้ดูแลภิกษุสงฆ์พระองค์จึงได้ทรงทำหน้าที่ทั้ง ๒ ประการนั้น คือ ทรงตั้งพระพุทธรูปบัญญัติเพื่อป้องกันความประพฤติเสียหาย และวางโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิด ด้วยปรับอาบัติหนักบ้าง เบาบ้าง และทรงแต่งตั้งขนบธรรมเนียมซึ่งเรียกว่าอภิสมจาร เพื่อชักนำความประพฤติของภิกษุสงฆ์ให้ดีงามดุจบิดาผู้เป็นใหญ่ในสกุล ฝึกปรือบุตรของตนในขนบธรรมเนียมของสกุล ฉะนั้น พระพุทธรูปบัญญัติ และ อภิสมจาร ทั้ง ๒ นี้ รวมเรียกว่าพระวินัย พระวินัยท่านเปรียบเหมือนด้ายร้อยดอกไม้ควบคุมดอกไม้ไว้ไม่ให้กระจัดกระจาย เพราะเหตุรักษาสงฆ์ให้ตั้งอยู่เป็นอันดี อีกอย่างหนึ่ง คนที่มาบวชเป็นภิกษุจากสกุลต่าง ๆ มีพื้นเพต่างกันมาแต่เดิม หากจะไม่มีพระวินัยปกครอง หรือไม่ประพฤติตามพระวินัย จะเป็นหมู่ภิกษุที่เลวทราม ไม่เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาและเลื่อมใส ถ้าต่างรูปประพฤติตามพระวินัยอยู่แล้ว จะเป็นหมู่ภิกษุที่ดี นำให้เกิดศรัทธาเลื่อมใส เหมือนดอกไม้บานาพรรณ เกือบคละกันมาในภานะ แม้บางดอกจะมีสีฐานอันงามมีกลิ่นหอม เพราะโทษที่คละกัน ย่อมเป็นของไม่น่าดูไม่น่าชมเลย ดอกไม้เหล่านั้น อันช่างผู้ฉลาดจัดให้เข้าระเปียบวางไว้ในพาน ย่อมเป็นของน่าดูน่าชม^{๒๒}

๑.๖.๑.๖ รองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง ได้ศึกษาและรวบรวมเรียบเรียงไวยากรณ์บาลีตามแนวทฤษฎีนิยามไวยากรณ์ โมคคัลลำนวยากรณ์ และ สัททนีติ ปกรณ์ ซึ่งเป็นต้นแบบของบาลีไวยากรณ์ทั้งหลาย มีข้อความตอนหนึ่งซึ่งสรุปให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของคัมภีร์ประเภทสัททนีติว่า ควรที่จะให้มีการส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาและเผยแพร่ความรู้ไวยากรณ์บาลีตามที่ปรากฏในคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีให้กว้างขวาง และลึกซึ้งยิ่งขึ้น เพื่อประกอบการชำระรักษาพระธรรมวินัยทั้งในส่วนปริยัติและปฏิบัติให้ดำรงอยู่อย่างมั่นคงถูกต้องตามคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเพื่อประโยชน์ทางวิชาการพร้อมกันไป^{๒๓}

^{๒๑} พระมหาสมณจินต์ สมมาปัญญา (ปัจจุบัน พระศรีคัมภีร์ญาณ), “วินัย : กฎเกณฑ์และคุณค่าทางสังคม”, ใน **เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก**, รวบรวมจัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๗๙-๘๑.

^{๒๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๘-๙.

^{๒๓} รองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ไวยากรณ์บาลี**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๖.

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๒.๑ พระดิเรก อินจันทร์ ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาลักษณะคัมภีร์ปกรณ์วิเสสพระวินัยล้านนา โดยคัดเลือกมาศึกษาจำนวน ๑๐ เรื่องคือ คัมภีร์วินัย, คัมภีร์วินัยของภิกขุสามเณร, คัมภีร์วินัยดอกเต๋อ, คัมภีร์วินัยทั้ง ๕, คัมภีร์วินัยปอน, คัมภีร์วินัยปิฎก (ในปิฎกทั้งสาม), คัมภีร์วินัยรวม, คัมภีร์วินัยวิภังคสูตร, คัมภีร์วินัยสงฆ์, และคัมภีร์วินัยสังคหะ เป็นการศึกษาวิจัยในเชิงวิชาการทางด้านภาษาและวรรณกรรมล้านนา เนื้อหาโดยสรุป การวิเคราะห์เนื้อหา วิธีการแต่ง และการวิเคราะห์พระไตรปิฎก เพื่อให้เกิดความเชื่อถือ และเป็นหลักยึดเหนี่ยวของเหล่าพุทธศาสนิกชนเถรวาทชาวล้านนา^{๒๔}

๑.๖.๒.๒ พระมหาจรัญ อุดมธมโม ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง นมัสการฎีกา : แปลและศึกษาวิเคราะห์ โดยแปลและศึกษาวิเคราะห์ทั้งคัมภีร์นมัสการและคัมภีร์นมัสการฎีกา สรุปความได้ว่า คัมภีร์นมัสการมีโครงสร้างเดียว คือมีประธาน ขยายประธาน มีกริยา ขยายกริยา รูปแบบเป็นฉันทลักษณ์ ไวยากรณ์สมบูรณ์ เนื้อหาเน้นการพรรณนาพุทธคุณ สำนวนสั้นๆ ลักษณะคล้ายบทสวดทั่วไป มีความอลังการในการเลือกใช้คำศัพท์ ใช้คำที่เหมือนกัน เช่น สุตตํ สุตตํ สรณํ สรณํ คำเดียวกัน แต่ความหมายต่างกัน เรียกว่า ความอลังการ ส่วนคัมภีร์นมัสการฎีกามีครบทั้ง ๕ โครงสร้าง รูปแบบบรรยาย (ร้อยแก้ว) ผสมผสานฉันทลักษณ์ ไวยากรณ์สมบูรณ์ ข้อผิดพลาดมีบ้าง สันนิษฐานว่าเกิดภายหลัง เนื้อหาเกี่ยวกับการขยายความพุทธคุณ อธิบายศัพท์ไวยากรณ์ นำธรรมะมาประกอบการอธิบาย สำนวนการแต่งขยายเนื้อความ แสดงให้เห็นความหมายของศัพท์ องค์ประกอบที่สำคัญของศัพท์ ให้ประโยชน์พิเศษสำหรับนักศึกษาภาษาบาลี ที่สำคัญคัมภีร์นี้สามารถแสดงจุดเด่นจุดด้อยของคัมภีร์ต้นแบบได้ มีความอลังการเรื่องไวยากรณ์ ขยายเนื้อความ สรุปความชัดเจน ได้เห็นแนวคิด ความพยายาม และศรัทธาที่มั่นคงต่อพระพุทธศาสนา ผู้แต่งได้ใช้สติปัญญาก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชนรุ่นหลังอย่างประมาณค่ามิได้^{๒๕}

๑.๖.๒.๓ พระมหาจรัญ จรณธมโม ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่อง ศิลลสิกขาในพระวินัยปิฎก สรุปความได้ว่า ในพระวินัยปิฎกได้กล่าวถึงศีลหรือวินัยของพระภิกษุและพระภิกษุณีไว้เป็นหมวดหมู่ แบ่งตามโทษหนักและเบาออกเป็นกลุ่ม คือ ศีล ๒๒๗ ข้อของพระภิกษุมีชื่อเรียกว่า มหาวิภังค์ หรือภิกขุวิภังค์ ศีล ๓๑๑ ข้อของพระภิกษุณีมีชื่อเรียกว่า ภิกขุณีวิภังค์ และแบ่งเป็นกลุ่มย่อยอีกเรียกว่า

^{๒๔} พระดิเรก อินจันทร์, “การศึกษาลักษณะคัมภีร์ปกรณ์วิเสสพระวินัยล้านนา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๔๖.

^{๒๕} พระมหาจรัญ อุดมธมโม, “นมัสการฎีกา : แปลและศึกษาวิเคราะห์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๗.

กัณฑ์ เช่น ปาราชิกกัณฑ์ เป็นต้น ในศิลปะแต่ละข้อจะกล่าวถึงผู้เป็นต้นเหตุที่ก่อเรื่องไม่ดีไม่งามขึ้นว่าทำอะไร ที่ไหน เมื่อไหร่ เรียกว่ามูลบัญญัติ และเรื่องราวที่ทรงแก้ไขเพิ่มเติมภายหลังเรียกว่าอนุบัญญัติ พร้อมด้วยเรื่องที่วินิจฉัยชี้ขาดเป็นรายๆ ไป เรียกว่า วินีตวัตถุ และข้อยกเว้นไม่ปรับโทษแก่บางคน เรียกว่า อนาปัตติวาร ศิลเมื่อได้ศึกษาวิเคราะห์ทั้งในพระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎกแล้ว ทำให้พบว่าแม้จะมีชื่อเรียกต่างกัน เช่น ปาราชิก สังฆาทิเสส เป็นต้นก็ตามไม่ว่าจะเป็นศิลปะของบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ต่างก็มีความมุ่งหมายในการตั้งเป็นกฎบังคับเพื่อควบคุมพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์ให้อยู่ในสภาวะปกติ ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเอง และคนอื่นทั้งนี้ให้คุณและโทษแก่ผู้สมาทานรักษาทั้งในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันและหลังจากการสิ้นชีวิตไปแล้วพร้อมกันนั้นศิลปะยังมีบทบาทสำคัญในการเป็นบันไดเพื่อก้าวขึ้นไปสู่คุณธรรมชั้นสูงคือ สมานีและปัญญาอันจะนำพาไปสู่จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือพระนิพพานในโอกาสต่อไป^{๒๖}

๑.๖.๒.๔ พระมหาบุรณะ ชาตเมโธ (โพธิ์นอก) ได้เสนอคุณนิพนธ์เรื่อง คัมภีร์วิสุทธิมรรคคัมภีร์ : การชำระและการศึกษาวิเคราะห์ สรุปความได้ว่าประวัติผู้แต่นั้นมักเป็นธรรมเนียมของนักปราชญ์สมัยก่อนที่ไม่ใคร่แสดงชื่อของตนไว้ในงานนั้นด้วยจะแสดงเพียงเหตุผลหรือความจำเป็นในการแต่ง ด้านโครงสร้างเนื้อหาผู้ประพันธ์ได้ยึดเอาโครงสร้างเนื้อหาจากคัมภีร์วิสุทธิมรรคลักษณะการประพันธ์เป็นการประพันธ์แบบวิมลัสสะ คือ การประพันธ์แบบผสมปะชัะ (ร้อยกรอง) กับคัชชะ (ร้อยแก้ว) เข้าด้วยกัน ใช้สำนวนภาษาแบบง่าย แต่เป็นไปตามแบบแผนของการประพันธ์คือมีคำปณามคาถา อันเป็นการแสดงความนอบน้อมต่อพระรัตนตรัยพร้อมกับบอกเหตุผลในการประพันธ์แล้วจึงดำเนินเข้าเนื้อหาที่ตนประสงค์จะอธิบายในตอนสุดท้ายเป็นการแสดงนิคมคาถา พระสารทสี่ไม่ได้แสดงชื่อของท่านเอาไว้เป็นแต่กล่าวถึงสังคมสภาพแวดล้อมในยุคนั้นว่ามีความเป็นไปอย่างไรและจบลงด้วยขอให้พระราชาดำรงมั่นในทศพิธราชธรรม^{๒๗} ขอให้สรรพสัตว์ทั้งหลายจงพ้นจากความทุกข์ และขอให้ตัวท่านผู้ประพันธ์ได้บรรลุมรรคนิพพานในศาสนาของพระเมตไตรยพุทธเจ้า ดังนั้น

^{๒๖} พระมหาจำรูญ จรณธมโม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่องศิลปะในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์ ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓).

^{๒๗} ทศพิธราชธรรม หมายถึง ธรรมะสำหรับพระราชา มี ๑๐ ประการ คือ (๑) ทาน คือการให้หรือเสียสละทรัพย์สินของบำรุงเลี้ยงช่วยเหลือ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ (๒) ศีล คือความประพฤติดีงาม รักษาจิตดีคุณให้ควรเป็นตัวอย่าง (๓) ปริจาคะ คือการเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน (๔) อหิงสา คือความซื่อตรง จริงใจ (๕) มัทวะ คือความอ่อนโยน กิริยาสุภาพนุ่มนวล (๖) ตปะ คือความเพียรเพิกเลิสดัณหา ไม่หลงใหลหมกมุ่นในความสุสำราญหรือการปรนเปรอ (๗) อภิกะ คือความไม่โกรธ มีเมตตา (๘) อวิหิงสา คือความไม่เบียดเบียน ไม่บีบบังคับกดขี่หรือขูดรีด (๙) ขันติ คือ ความอดกลั้น ไม่ท้อแท้ต่อกรณีกิจ (๑๐) อวิโรธนะ คือ ความไม่คลาดจากธรรม มีความนิ่ง หนักแน่น (พ.ชา.บาลี) ๒๘/๑๗๖/...., พ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒, พ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๑๗๖/๒๖๑)

เมื่อได้แปลและตรวจทานเทียบเคียงกับคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์วิสุทธิมรรคฎีกาทั้งสองแล้ว ทำให้เห็นถึงความสอดคล้องกันของการอธิบาย เพราะคัมภีร์วิสุทธิมรรคคัมภีร์ได้อธิบายเสริมเพิ่มเติม หรือสรุปคัมภีร์วิสุทธิมรรคทั้ง ๓ ดังที่กล่าวแล้ว ไว้อย่างชัดเจน^{๒๘}

๑.๖.๒.๕ พระมหาภริรัฐกรณ์ อัสมาลี (พันนาวา) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง มาลัยยวัตถุทีปนี : การตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์ สรุปความได้ว่า ผู้แต่ง คัมภีร์ มาลัยยวัตถุทีปนี ฎีกา ได้รวบรวมเนื้อหาจากคัมภีร์ต่างๆ มาปรับปรุงและแต่งเสริมเนื้อหา ความหมายยังคงเดิม โดยนำเนื้อหาสาระจากคัมภีร์มาเลยยเทวตเถรวัตถุมานิพนธ์อธิบายเนื้อหาความตามหลักคำสอนที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนา เช่น เรื่อง บุญ บาป นรก และสวรรค์ ซึ่งเป็นหลักจริยธรรมให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำให้ผู้อ่านมีความรู้เกี่ยวกับการทำความดี ที่เน้นมากที่สุด ในคัมภีร์นี้คือ ทานบารมี ได้แก่ การให้ทาน และการฟังเทศน์มหาเวสสันดรชาดกให้จบภายในวันเดียว^{๒๙}

๑.๖.๒.๖ พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (บุญถึง) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง บทบาทในการรักษา พระธรรมวินัยของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) : ศึกษาเฉพาะกรณีธรรมกาย สรุปลักษณะทั่วไปได้ว่า ในช่วงต้นแห่งพุทธกาลพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ทรงบัญญัติสิกขาบทแต่ทรงปกครองสงฆ์ด้วยหลักการคือ “โอวาทปาติโมกข์” สงฆ์ทั้งปวงก็อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและเกือบทั้งหมดล้วนเป็นพระอริยบุคคล ถึงขนาดที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า อย่างต่ำที่สุดสาวกสงฆ์ของพระองค์ก็เป็นพระโสดาบันบุคคลเพราะฉะนั้นในช่วงแรกแห่งการบำเพ็ญพุทธกิจจึงยังไม่มีสิกขาบทที่เรียกกันว่าเป็น “อาณัติปาฏิโมกข์” เช่น ปฐมปาราชิก เป็นต้น มีแต่สิกขาบทเล็กน้อยบางข้อเท่านั้นที่ทรงบัญญัติไว้ ต่อมาในขณะเสด็จประทับจำพรรษา ณ เอมิ อังวะ รัฏฐา พระสารีบุตรได้กราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อความดำรงมั่นแห่งพรหมจรรย์ (ศาสนา) แต่พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า ยังไม่ถึงเวลาที่จะบัญญัติสิกขาบท จึงทรงยับยั้งพระสารีบุตรว่า ควรรอต่อไปก่อน ต่อเมื่อมีเหตุปัจจัยอันสมควรแล้วพระองค์จะทรงบัญญัติสิกขาบทเอง^{๓๐}

๑.๖.๒.๗ พระมหาสมลักษณ์ คนธสาโร (สาราวิวงศ์) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง คัมภีร์สมันตภัททิกา อรรถกถาอนาคตวงศ์ : การแปลและศึกษาวิเคราะห์ สรุปความได้ว่า ผู้แต่ง คัมภีร์ สมันตภัททิกา ได้นำเนื้อหาจากพระไตรปิฎก

^{๒๘} พระมหาบุรณะ ชาตเมโธ (โพธิ์นอก) , “คัมภีร์วิสุทธิมรรคคัมภีร์ : การชำระและการศึกษาวิเคราะห์” ,วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) , ๒๕๕๖.

^{๒๙} พระมหาภริรัฐกรณ์ อัสมาลี (พันนาวา) , มาลัยยวัตถุทีปนี : การตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต (บาลี) (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) , ๒๕๕๔.

^{๓๐} พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (บุญถึง) , “บทบาทในการรักษาพระธรรมวินัยของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ศึกษาเฉพาะกรณีธรรมกาย” , วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) , ๒๕๕๖.

และอรรถกถาของท่านพระพุทธทศิตตะและพระพุทธโฆษาจารย์ มาเรียบเรียงใหม่ ให้เป็นลำดับที่เกี่ยวกับพระเมตไตรยพุทธเจ้า อีกทั้งแต่งเสริมข้อความบางอย่างที่ไม่เคยพบในพระไตรปิฎกและอรรถกถา เช่น มงคล ๑๐๘ ในผ้าพระบาท พระอนุพยัญชนะ ๘๐ เป็นต้น คัมภีร์สมันตภัททิกาแสดงประเพณี วัฒนธรรม ความงามของบ้านเมือง การปกครอง ตลอดถึงความเป็นอยู่ของชาวเมืองในอดีตและในอนาคต จึงนับว่าให้คุณค่าทั้งด้านวรรณคดี คุณค่าด้านวรรณศิลป์ คุณค่าด้านประวัติศาสตร์ และคุณค่าด้านประเพณี อิงสติปัญญา คัมภีร์สมันตภัททิกามีอิทธิพลต่อคัมภีร์วรรณคดีบาลีที่แต่งในภายหลัง เช่น ชินาลังการฎีกา ปฐมสมโพธิกถา โดยเนื้อหาที่มีอิทธิพลมากที่สุด คือ การกล่าวถึงมงคล ๑๐๘ ในผ้า พระบาท ส่งผลให้มีการสร้างรอยพระพุทธรูปจำนวนมากที่ประกอบด้วยมงคล ๑๐๘ ในประเทศพม่า ลังกา และไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๐ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน^{๓๑}

๑.๖.๒.๘ พระมหาอุดร สุธธิญาโณ (เกตุทอง) ได้เสนออุษณินิพนธ์เรื่อง ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์กัณฑ์ชาวไตรนิพนธ์อรรถกถา สรุปความได้ว่า คัมภีร์กัณฑ์ชาวไตรนิพนธ์อรรถกถา คือคัมภีร์อธิบายเนื้อความอันเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัยในเรื่องวินัยของภิกษุและภิกษุณี พระพุทธโฆษาจารย์รจนาไว้ที่ประเทศศรีลังการาวพุทธศตวรรษที่ ๙ มีการอธิบายตามแนวของพระเถระชาวมหาวิหารคือยกบทตั้งขึ้นมาแล้วอธิบายไปตามลำดับ มีสาระสำคัญคือ อธิบายปาติโมกข์และภิกษุณีปาติโมกข์และการอธิบายเนื้อหาที่ยังไม่ชัดเจนให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น มีประโยชน์ ๒ ประการ คือ (๑) ประโยชน์ในการรักษาความถูกต้องของวินัย (๒) ประโยชน์ที่มีต่อพระพุทธศาสนาเป็นการช่วยจรรโลงให้พระพุทธศาสนาสถาพรสืบไป^{๓๒}

๑.๖.๒.๙ พระศรีวิสุทธิโกศล กิตติวัฒน์ พลวัน ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์ มหาปรินิพพานสูตร : ศึกษาเฉพาะกรณีการรักษาหลักพระธรรมวินัย สรุปความได้ว่า พระสูตรนี้ได้บันทึกเหตุการณ์สำคัญช่วงวาระสุดท้ายก่อนปรินิพพานของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงตรัสถึงธรรมอันเป็นหลักและทรงวางแผนในอันจะรักษาธรรมวินัย จึงมีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ และหลักธรรม พระองค์ไม่ทรงมอบความเป็นใหญ่ให้ใครในการปกครองคณะสงฆ์ ดังพระดำรัสที่ตรัสกับพระอานนท์ว่า ธรรมและวินัยที่ตถาคตแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย

^{๓๑} พระพระมหาสมลักษณ์ คนธสาโร (สาราวิวงศ์), “คัมภีร์สมันตภัททิกา อรรถกถาอนาคตวงศ์ : การแปลและศึกษาวิเคราะห์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๖.

^{๓๒} พระมหาอุดร สุธธิญาโณ (เกตุทอง), “ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์กัณฑ์ชาวไตรนิพนธ์อรรถกถา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๕).

ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย โดยการล่องไปแห่งเรา
หลักการนี้เป็นแบบแผนสำคัญในการรักษาพระธรรมวินัยให้เจริญมั่นคงมาจนถึงทุกวันนี้^{๓๓}

๑.๖.๒.๑๐ สุเทพ พรหมเลิศ ได้เสนอคุณูปการนิพนธ์เรื่อง
การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มหาวงศ์ สรุปความได้ว่า
คัมภีร์มหาวงศ์ได้รวบรวมเนื้อเรื่องมาจากคัมภีร์พุทธศาสนา ตำนานและเรื่องที่เล่าสืบกันมา เช่น
คัมภีร์ทีปวงศ์ คัมภีร์มหาวงศ์เดิมและพงศาวดารลังกา เป็นต้น ให้คุณค่าทั้งด้านวรรณคดี สังคม
ประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครองและประเพณีองสติปัญญา
มีอิทธิพลต่อคัมภีร์วรรณคดีบาลีที่รจนาในประเทศไทย เช่น คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์
คัมภีร์จกกวาททีปนี คัมภีร์มังคลัตถทีปนี คัมภีร์สังคิตยวงศ์ คัมภีร์ปฐมสมโพธิ
เนื้อหาที่มีอิทธิพลมากที่สุด คือ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลังกาทวีป มีอิทธิพลต่อประเพณีไทย
เช่น ประเพณี วันวิสาขบูชา และวันอาสาฬหบูชา
ประเพณีการสวดมนต์พระปริตรและการสวดพระอภิธรรม ประเพณีการบูชาพระสถูปเจดีย์
ประเพณีการบูชารอยพระพุทธบาท มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทย สถาปัตยกรรมไทย
ประติมากรรมไทย และจิตรกรรมไทย^{๓๔}

๑.๖.๒.๑๑ ปรีติ บุญศรีตัน ได้เสนอคุณูปการนิพนธ์เรื่อง
รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา เถรวาท
สรุปความได้ว่าแนวคิดและทฤษฎีการตีความทางพระพุทธศาสนาและทางตะวันตกมีเป้าหมายเพื่อถึง
ความจริง ความถูกต้องดีงาม โดยผ่านการใช้ภาษาเป็นเครื่องมือในการสื่อสาร
แต่มีความแตกต่างกันด้านรายละเอียด ทฤษฎีการตีความตะวันตกมี ๓
ทฤษฎีหลักที่มีจุดเน้นที่แตกต่างกัน ในการค้นหาความหมายที่สมบูรณ์
คือทฤษฎีที่ถือผู้สื่อความเป็นศูนย์กลาง ทฤษฎีที่ถือคัมภีร์เป็นศูนย์กลาง
และทฤษฎีที่ถือผู้อ่านเป็นศูนย์กลาง ส่วนทฤษฎีการตีความทางพระพุทธศาสนาองว่า
การจะค้นหาความหมายสมบูรณ์ได้
ต้องอาศัยองค์ประกอบหลายประการคือให้ความสำคัญทั้งแก่ผู้สื่อความคัมภีร์ ผู้อ่าน
และบริบททางสังคมของผู้สื่อความ คัมภีร์และผู้อ่านที่ต้องมีความเชื่อมโยงอิงอาศัยกันและกัน
หากการตีความคือศิลปศาสตร์แห่งความเข้าใจและทำให้ผู้อื่นเข้าใจในสิ่งที่เสนอ
เทคนิควิธีสอนของพระพุทธเจ้าถือว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการตีความ
และภาษาที่ใช้เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในการสื่อให้เข้าถึงความจริง ความถูกต้องดีงาม ดังนั้น
พระพุทธเจ้าจึงทรงใช้ภาษา ๒ ลักษณะ คือภาษาสมมติ (ภาษาสามัญ) และภาษาปรมัตถ์

^{๓๓} พระศรีวิสุทธิโกศล กิตติวัฒน์ พลวัน, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์มหาปริณิพพานสูตร:
ศึกษาเฉพาะกรณีการรักษาพระธรรมวินัย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐).

^{๓๔} สุเทพ พรหมเลิศ, “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มหาวงศ์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*,
(บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

(ภาษาอุตมคติ) พระองค์ทรงใช้ภาษานี้ในโอกาสที่ต่างกัน ขึ้นอยู่กับผู้ฟัง ทรงคำนึงถึงอุปนิสัย จริตของผู้ฟังเป็นหลัก แล้วทรงแสดงให้เหมาะแก่อุปนิสัย จริตของคนนั้น^{๓๕}

๑.๖.๒.๑๒ อีร์โชติ เกิดแก้ว ได้เสนอคุณสมบัติเรื่อง มิลินทปัญหาฎีกา : การตรวจชำระและการศึกษาวิเคราะห์ สรุปความได้ว่า คัมภีร์นี้มีชื่อเต็มว่า มรุตตปกาสิณี มิลินทปัญหาฎีกา พระมหาตีปิฎกจุฬจฬายเถระ ชาวเชียงใหม่ แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๖ เพื่ออธิบายความหมายของศัพท์หรือประโยคบางส่วนในมิลินทปัญหาที่มีความยากหรือยังไม่ชัดเจนให้ชัดเจนยิ่งขึ้น มีโครงสร้างเนื้อหา ๖ ส่วนคือ คันถารัมภกถา ปกณณกวจนวันณนา ชาตฤทธธณะคาถาสรุป สังขยาสรุป และนิคมกถา โดยผู้แต่งได้นำเนื้อหาบางส่วนจากพระไตรปิฎกบ้าง อรรถกถาบ้าง ฎีกาบ้าง ปกรณ์วิเสสบ้าง และคัมภีร์อื่นๆบ้าง เพื่อใช้ยืนยันประกอบการอธิบายเรื่องที่อธิบายเพื่อให้ดูน่าเชื่อถือและขยายความกว้างออกไป ซึ่งสำนวนโวหารใช้ทั้งบรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร เทสนาโวหาร อุปมาโวหารและสาธกโวหารประกอบกับบอกลักษณะทางภาษา ๒ ลักษณะคือ สัททาลังการและอรรถาลังการ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจและมองเห็นภาพของเรื่องให้ชัดเจน นอกจากนี้ยังพบคุณค่า ๓ ด้าน คือ ๑) ด้านพุทธศาสนา คือสืบทอดให้ดำรงอยู่และป้องกันมิให้คลาดเคลื่อน ๒) ด้านวรรณคดีบาลี คือรักษาขนบการแต่งวรรณคดีบาลีประเภทฎีกาไว้ ๓) ด้านคุณค่าต่อชีวิตและสังคม คือเป็นแหล่งรวมความรู้ไว้หลากหลาย ทั้งด้านหลักธรรมเพื่อพัฒนาชีวิต เรื่องที่ต้องระมัดระวัง เรื่องการศึกษา ลักษณะของบุคคล การแพทย์ ลักษณะของธรรมชาติ มาตราตวงสิ่งที่มีค่าหรือนิยมกันในยุคนั้น และสถานที่ที่สำคัญ^{๓๖}

๑.๖.๒.๑๓ ชำนาญ เกิดช่อ ได้เสนอคุณสมบัติเรื่อง คัมภีร์วินยวินิจจยฎีกา ปฐมภาค : การแปลและการศึกษาวิเคราะห์ สรุปความได้ว่า พระวาจิสสรเถระชาวศรีลังกาได้รับอาราธนาจากพระสุมังคลเถระให้รจนาคัมภีร์นี้เพื่ออธิบายความแห่งคัมภีร์วินยวินิจจยอรรถกถาของพระพุทธทศตเถระชาวอินเดีย ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ป ร ะ เ ท ศ ศ รี ลั ง ก า ซึ่งท่านอาศัยคัมภีร์อธิบายวินยฉบับโบราณที่เขียนด้วยภาษาสิงหลและคัมภีร์สมันตปาสาทิกาและฎีกา สารัตถทีปนีเป็นต้นแบบ อธิบายความตามลำดับบทในอรรถกถาวินยวินิจจยะ มีการอ้างอิงเชื่อมโยงกับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและปกรณ์วิเสสสนับสนุนการอธิบาย มีสำนวนโดดเด่นคือใช้คำสมาสเป็นชื่อยาว มีการใช้ภาษาทั้งนามศัพท์ กิริยาศัพท์และอภัยศัพท์ มีเนื้อหาสัมพันธ์กับพระวินยปิฎก มีเนื้อหาสำคัญในพระบัญญัติทุกกถา เริ่มแต่ปาราชิกกถา

^{๓๕} ปุรตม์ บุญศรีตัน, “รูปแบบการตีความในพระพุทธานุสาวาท”,

วิทยานพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๓๖} อีร์โชติ เกิดแก้ว, “มิลินทปัญหาฎีกา : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์”, วิทยานพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

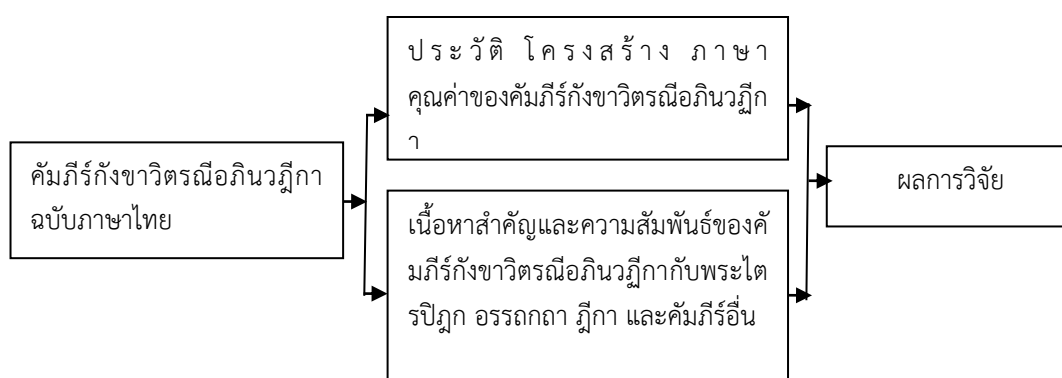
กล่าวถึงพระบัญญัติ มรรคแห่งเมถุน วิธีบอกสิกขา ศัพท์วิเคราะห์ ภิกษุต้นบัญญัติ ภิกษุผู้ได้รับยกเว้นไม่ต้องอาบัติ เป็นต้น^{๓๗}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าว พบว่างานเอกสารได้กล่าวถึงคุณค่าและความสำคัญของพระวินัยต่อการสืบอายุพระพุทธศาสนา และรูปแบบวิธีการแต่งคัมภีร์ รวมถึงการตีความของคัมภีร์ ส่วนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นการแปลและศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์บ้าง เป็นการชำระและศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์บ้าง ในด้านประวัติ โครงสร้างเนื้อหา รูปแบบการใช้ภาษา และคุณค่าของคัมภีร์นั้นๆ นอกจากนั้น ยังเป็นงานวิจัยที่มุ่งเน้นศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาสำคัญของคัมภีร์ ซึ่งนับว่าเป็นงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ในการที่จะเป็นแนวทางการวิจัยคัมภีร์ในด้านเนื้อหาและ รูปแบบวิธีการแปลและศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ รวมถึงแรงบันดาลใจและวิริยอุตสาหะที่จะทำงานวิจัยนี้ให้สำเร็จอันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาสืบไป

๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผู้วิจัยจะแปลคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา จากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย และศึกษาประวัติ โครงสร้าง ภาษา คุณค่า เนื้อหาสำคัญ และความสัมพันธ์ของคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกากับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์อื่น โดยกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

แผนภูมิแสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย

^{๓๗} ชำนาญ เกิดช่อ, “คัมภีร์วินยวินิจฉยฎีกา ปฐมภาค : การแปลและการศึกษาวิเคราะห์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙).

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนการวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๘.๑ รวบรวมข้อมูลเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) และทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก กังขาวิตรณอรรถกถา สมันตปาสาทิกาอรรถกถา กังขาวิตรณอภินวฎีกา สารัตถทีปนี วิมตติวินทนี วินยวินิจจยฎีกา วินยวินิจจยะ ตลอดจนปกรณ์วิเสส วิทยานิพนธ์ หนังสือและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑.๘.๒ แปลคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา ภาษาบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๘ ความยาว ๓๙๐ หน้า โดยแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทย โดยใช้เครื่องมือคือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อภิธานปิฎก ราชูปทีปิกา ปทฐปัสสัทธิ และพจนานุกรมบาลี-ไทย

๑.๘.๓ ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา ในด้านประวัติ โครงสร้างเนื้อหา รูปแบบภาษาในการแต่งคัมภีร์ และคุณค่าของวรรณคดีที่ปรากฏในคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา

๑.๘.๔ วิเคราะห์เนื้อหาสำคัญของคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา

๑.๘.๕ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกากับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์อื่น

๑.๘.๖ สรุปและนำเสนอผลการวิจัย

๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๙.๑ ได้ทราบเนื้อหาภาษาไทยของคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา

๑.๙.๒ ได้ทราบประวัติ โครงสร้าง ภาษา และคุณค่าของคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา

๑ ได้ทราบเนื้อหาสำคัญและความสัมพันธ์ระหว่างคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกากับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น

๑.๙.๔ ได้องค์ความรู้ในแง่มุมต่างๆ เกี่ยวกับพระวินัยเพื่อนำไปใช้ในการศึกษา เผยแผ่ และดำรงพระพุทธศาสนา

บทที่ ๒

การแปลคัมภีร์กัณฑ์ชาวित्रणीภินวฏีกา จากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอคำแปลคัมภีร์กัณฑ์ชาวित्रणीภินวฏีกา จากฉบับภาษาบาลีสู่ภาษาไทย โดยกล่าวถึงคันถารัมภกถา คันถารัมภกถาวิณณา นิทานวิณณา ภิกขุปาติโมกขวิณณา ภิกขุณีปาติโมกขวิณณา นิคมกถาวิณณา และนิคมกถา มีรายละเอียดดังนี้

๒.๑ คันถารัมภกถา

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น

คำเริ่มต้นคัมภีร์

ข้าพเจ้าไหว้พระพุทธรูปผู้ทรงเป็นเครื่องประดับทั้งสามโลก
ทรงเป็นแหล่งเกิดพระคุณอันบริสุทธิ ทรงมีพระหฤทัยที่เย็นฉ่ำด้วยพระกรุณา
ทรงประสพความรู้เรื่องที่ชาวโลกยกย่องแล้ว

ข้าพเจ้าไหว้พระสัทธรรมอันลึกซึ้งและสูงสุด
อันพระพุทธรูปผู้ทรงเป็นพระธรรมราชา
ผู้เป็นอาจารย์เอกของชาวโลกพระองค์นั้นบูชาแล้ว
ข้าพเจ้าไหว้พระสงฆ์หมั่นผู้เป็นแหล่งเกิดแห่งความบริสุทธิ์
ผู้เบิกบานแล้วด้วยรัศมีแห่งดวงจันทร์คือพระสัทธรรมอันบริสุทธิของพระผู้เป็นจอมมุณี
ตลอดกาลทุกเมื่อ

อรรถกถาแห่งมคคาอังคตงามมีชื่อว่ากัณฑ์ชาวित्रणीใด
อันพระพุทธรูปโสเถระ ผู้มีจิตมั่นคง ผู้มองเห็นฝั่งรอบด้านในพระวินัยอันมีนัยลึกซึ้ง
ผู้มีความเชี่ยวชาญในการอธิบายความลึกซึ้งแห่งศาสตร์ทั้งปวงที่ยังถึงได้ยากยิ่ง
ได้รจนาไว้

ข้าพเจ้าผู้อันพระเถระผู้รู้พระวินัย
มีห้วงน้ำคือพระคุณอันมั่นคงเป็นอเนกประการ
กอรปด้วยอาจารย์อังคตงาม เป็นนักปราชญ์ผู้มั่นคงในหม่มนี้
ผู้ปรารถนาการดำรงอยู่แห่งพระวินัย นามว่า สุเมธ ได้อารธนาไว้
จักพรรณนาคัมภีร์กัณฑ์ชาวित्रणीอรรถกถานั้นอันบริสุทธิดี ไม่อาภูล
เมื่อข้าพเจ้าพรรณนาโดยเคารพ

ขอสาธุชนทั้งหลายจงตั้งใจศึกษาเถิด

๒.๒ คันถารัมภกถาวัณณนา

อาจารย์^๑นี้ผู้ประสงค์อธิบายความแห่งพระปาติโมกข์อันเป็นประธานแห่งกุศลธรรมทั้งปวง อันนำมาซึ่งคุณวิเศษอันไพบูรณ์และโอฬารอันลึกซึ้งยิ่งนัก ได้โปรยจิตสันดานของตนโดยกระทำความนอบน้อมพระรัตนตรัย ด้วยคำว่ามีอาทิว่า พุทธธมฺม เป็นเบื้องต้นก่อน แท้จริง ปัญญาอาศัยจิตสันดานที่บริสุทธิ์ สามารถถึงที่สุดแห่งการอธิบายความตามที่ประสงค์ได้ด้วยการเข้าถึงความเฉียบแหลมและความผ่องแผ้ว อีกอย่างหนึ่ง การไหว้พระรัตนตรัยของอาจารย์มิได้ด้วยหวังว่า “กรรมอันเป็นอันตรายแม้ที่ก่อรูปในภพในจิตสันดานที่มีความร้ายแรงทั้งปวงถูกกำจัดได้ด้วยความนอบน้อมพระรัตนตรัย อย่าได้ทำอันตรายต่อการพรรณนาความตามที่ประสงค์ เพราะความพร้อมแห่งปัจจัย.

บรรดาบทเหล่านั้น เบื้องต้นพึงทราบความหมายแห่ง พุทธ ศัพท์ตามนัยแห่งคัมภีร์นิเทศว่า “ชื่อว่า พระพุทธเจ้า เพราะตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย (และ) ชื่อว่าพระพุทฺธเจ้า เพราะทำหมู่สัตว์ทั้งหลายให้ตรัสรู้ (พฺชฺฌิตา สจฺจานิติ พุทฺโธ, โฟเธตา ปชายาติ พุทฺโธ)”^๒ อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบความหมายแห่ง พุทธ ศัพท์โดยมีความตื่นและความเบิกบานเป็นอรรถว่า ชื่อว่า พระพุทธเจ้า เพราะปราศจากความหลับ คือ ความไม่รู้พร้อมทั้งว่าสนา หรือเพราะทรงเบิกบานด้วยปัญญาเครื่องตรัสรู้. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าพระพุทฺธเจ้า เพราะทรงเป็นผู้แสดงความลึกซึ้งแห่งธรรม เพราะไม่มีเยยยธรรมอะไรที่จะต้องตามรู้อีกต่อไป และไม่มีกรรมปรารถนากรรมเพราะไม่ยึดถือเยยยธรรมวิเศษโดยความเป็นกรรมอีก อนึ่ง ว่า โถ ดย ค ว า ม ห ม า ย พระพุทธเจ้าทรงกำจัดอุปกิเลสได้อย่างสิ้นเชิงแล้วด้วยพระสยัมภูญาณซึ่งมีบารมีอันอบรมติแล้ว ทรงเป็นผู้ทรงพระคุณอันประมาณมิได้คือพระมหากรุณาคุณ และพระสัพพัญญุตญาณคุณ เป็นต้น ดังที่พระสารีบุตรเถระกล่าวว่า “คำว่า พระพุทธเจ้า ได้แก่ พระผู้มีพระภาค เป็นพระสยัมภู ไม่มีครูอาจารย์ ได้ตรัสรู้สัจจะในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน ด้วยพระองค์เอง ทรงบรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในสัจจะนั้น และความเป็นผู้ทรงชำนาญในพละทั้งหลาย” (ข้าพเจ้าไหว้) ซึ่งพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นที่ชื่อว่า “ธรรม” เพราะความหมายว่า ทรงไว้ อธิบายว่า กิธรรมนี้ย่อมทรงไว้ซึ่งบุคคลผู้ปฏิบัติตามคำสอนมิให้ตกไปในอบายทุกข์และสังสารทุกข์. ก็ในคำนี้

^๑ อ า จ า ร ย์ ใน ที่ นี้ พระพุทฺธนาถเถระกล่าวหมายถึงพระพุทฺโธสเถระผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถากังขาวิตรณซึ่งเป็นคัมภีร์ที่พระพุทฺธนาถเถระ นำคำหรือความมาอธิบาย

^๒ พุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๙๒/๓๘๘, พุ.จุ. (บาลี) ๓๐/๙๗/๒๐๗, พุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๖๑/๑๘๕.

มี อธิบายว่า
 ซึ่งพระธรรมอันทรงไว้ซึ่งการกำจัดกิเลสเป็นเหตุเกิดในอบายทุกซ์และสังสารทุกซ์นั้นก็เพราะอธิบายอย่างนี้ อริยมรรคชื่อว่า เป็นนิพพาน เพราะว่าอริยมรรคนี้เป็นเหตุแห่งความสำเร็จประโยชน์คือนิพพานนั้น เพราะเหตุนี้ ธรรม จึงชื่อว่า ทรงไว้ซึ่งนัยทั้งสองโดยตรง ก็อริยผล พึงทราบชื่อว่า ปรีติธรรม เพราะเกี่ยวแก่ปรีติธรรมนั้น โดยการระงับกิเลสที่ตัดขาดได้ด้วยอริยผลนั้น และเพราะปรีติธรรมเป็นเหตุบรรลุอริยผลนั้น เพราะเหตุนี้ ธรรมนั้น จึงชื่อว่า ทรงไว้ซึ่งนัยทั้งสองโดยอ้อม (ข้าพเจ้าไหว้) ซึ่งพระธรรมนั้น จ ศัพท์เป็นสมุจยัตถะ(รวมความเข้าด้วยกัน) ด้วย จ ศัพท์นั้น จึงรวมธรรมรัตน์กับพุทธรัตน์ ด้วยวันทกิริยา ด้วยคำว่า “ไหว้แล้วซึ่งพระพุทเจ้าตามที่กล่าวแล้วและพระธรรมนี้

พระพุทโธสเถระกล่าวว่า สงฆ์ เพื่อแสดงว่า ไม่เพียงนมัสการเฉพาะพุทธรัตน์และธรรมรัตน์ ๒ ประการนี้อย่างเดียวเท่านั้น ที่ชื่อว่าพระสงฆ์ เปรียบว่า ไร่ ป ไร่ ได้ สืบต่อไปได้ด้วยคุณเครื่องความเป็นสมณะคือทิวฐิและคุณเครื่องความเป็นสมณะคือศีลอันเป็นอริยะ ได้แก่ประชุมแห่งอริยบุคคล ๘ จำพวก อีกอย่างหนึ่งบุคคลชื่อว่าสงฆ์ เพราะฆ่าได้โดยชอบโดยการถอนและระงับได้ซึ่งความกระวนกระวายคือกิเลสด้วยมรรคและผลนั้นๆ. นี้ พึงทราบการรวมสงฆ์ผู้เป็นปุถุชนไว้ในคำว่า “สงฆ์” นี้ ด้วย เพราะสงฆ์ผู้เป็นปุถุชนนั้นดำรงอยู่ในปฏิปทาอันเป็นเบื้องต้น (แห่งพรหมจรรย์) ดูจรรวมเอาปุริมาเจตนาไว้ในทาน. ก็แม้สงฆ์ผู้เป็นปุถุชนนั้นจะได้สืบต่อไปได้ด้วยคุณเครื่องความเป็นสมณะคือทิวฐิและศีลอันเป็นอริยะ ก็ จ ริ ง ถึ ง ก ร ะ นั น สงฆ์ปุถุชนนั้นก็ชื่อว่าสงฆ์ผู้ควรแก่ความเป็นผู้ควรรับทักษิณาทานและความนอบน้อมนั่นเอง เพราะสงฆ์ปุถุชนผู้เป็นฝ่ายแห่งธรรมเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์สามารถนำสืบต่อไปได้(ข้าพเจ้าไหว้)ซึ่งพระสงฆ์นั้น. จ ศัพท์ เป็นสมุจยัตถะ.แม้ในคำนี้ก็พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้ว.

เพื่อจะเฉลยข้อสงสัยว่า “พระพุท พระธรรม พระสงฆ์ มีความวิเศษอย่างไร” พระพุทโธสเถระจึงกล่าวว่า “เป็นดุจภาษาแห่งการไหว้ ความนับถือ การบูชาและเครื่องสักการะ (วนทนามานบูชาสกุการภาชนิ)” ก็รัตนทั้ง ๓ นี้พึงประกอบวิเศษนะที่ละบทว่า “(ข้าพเจ้าไหว้) ซึ่งพระพุทอันเป็นดุจภาษาแห่งการไหว้ ความนับถือ การบูชา และเครื่องสักการะ ฯลฯ และซึ่งพระสงฆ์อันเป็นดุจภาษาแห่งการไหว้ ความนับถือ การบูชาและเครื่องสักการะ (วนทนามานบูชาสกุการภาชนิ พุทธิ ๕เปา วนทนามานบูชาสกุการภาชนิ สัมมจ). บ ร ร ด ำ คั ำ เ ห ลี ำ นั น การนอบน้อมอันชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกกระทำอยู่ด้วยความประเสริฐด้วยคุณทั้งหลายมีความเป็นพระอรหันต์เป็นต้น ชื่อว่าการไหว้ (วันทนา). ความนับถืออย่างยิ่งชื่อว่าความนับถือ (มานะ) การน้อมนำเข้าไปด้วยเครื่องสักการะมีของหอมและดอกไม้เป็นต้นชื่อว่าการบูชา (บูชา) การถวายปัจจัยที่จัดแจงอย่างดีชื่อว่าสักการะ การไหว้ด้วย ความนับถือด้วย การบูชาด้วย สักการะด้วย ชื่อว่าการไหว้ ความนับถือ การบูชาและเครื่องสักการ

(วณฺณมานปุชาสกฺการา).รัตนะทั้ง ๓ นั้นชื่อว่าเป็นจุฬภาชนะแห่งการไหว้ ความนับถือ การบูชาและสักการะ เพราะเป็นภาชนะคือที่รองรับด้วยการทำให้มีผลมาก. ด้วยคำนี้ พระพุทธโฆสเถระแสดงภาวะที่พระรัตนตรัยหาผู้เสมอมิได้ด้วยคุณทั้งหลายมีความเป็นพระอรหันต์เป็นต้น. พึงทราบ ว่า แม้ การ แสดง คุณ พระ รั ต น ตรี ย นั้น มีขึ้นก็เพื่อแสดงความสามารถที่จะทำให้การพรรณนาความตามที่ประสงค์ให้สำเร็จได้ด้วยอำนาจแห่งการบำบัดซึ่งสันดานของตนของผู้ตรีกตรองซึ่งได้ทำความนอบน้อมพระรัตนตรัย.

คำว่า ไหว้แล้วด้วยจิตเลื่อมใส (วิปฺสนเนน เจตสา วณฺทิตฺวา) ความว่า อภิ วา ท แ ล้ ว ด้วย จิต เลื่อมใส ด้วย คุณ วิเศษ ต่าง ๆ คือ การระลึกถึงคุณวิเศษของเนกประการมีความเป็นพระอรหันต์เป็นต้น พร้อมทั้งกายและวาจา อันเป็นภรณ์ (หมายถึงเครื่องมือที่แสดงออกของใจ) มีคำอธิบายว่านมีสการแล้วด้วยทวารทั้ง ๓. ก็การไหว้นี้มี ๓ อย่าง คือการไหว้ทางกาย การไหว้ทางวาจา และการไหว้ทางใจ.บรรดาการไหว้ ๓ อย่างนั้น เจตนาอย่างใดอย่างหนึ่งแห่งกุศลกิจวิญญูชันคามาวจรอันมีพุทธคุณเป็นต้นเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นแล้วโดยเนื่องด้วยกายทวารและวจีทวาร เพราะยังกายวิญญูติและวจีวิญญูติให้ตั้งขึ้น เรียกว่า การไหว้ทางกาย การไหว้ทางวาจา. ส่วนเจตนาที่เกิดขึ้นทางมโนทวาร โดยไม่ยังวิญญูติทั้ง ๒ ให้เกิดขึ้น เรียกว่า การไหว้ทางใจ. พึงสัมพันธ์บทนี้เข้าด้วยบทนี้ว่า “ข้าพเจ้าจักพรรณนาความ (วณฺณนํ วณฺณยิสฺสามิ)”

พระพุทธโฆสเถระครั้งนั้นแสดงความนอบน้อมพระรัตนตรัยอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะแสดงความนอบน้อมบูรพาจารย์ผู้เป็นอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย ผู้เป็นที่อาศัย(นิสสัย)ของตนจึงได้กล่าวคำว่า ผู้เป็นดุษฎีประทีปแห่งเถรวังศ์ (เถรวสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส) เป็นต้น ในคำว่า **เถรวสฺสฺสฺสฺสฺสฺส** นั้น พึงสัมพันธ์เข้ากับคำว่า กระทำอัญชลี คือ ความนอบน้อมต่อบูรพาจารย์เพียงดังสีหะ (กตฺยชฺลี ปุพฺพาทฺตฺยชฺลีหํ นโม กตฺวา)กระพุ่มมือ คือการประนมมือ อันตนนั้นกระทำแล้ว ฉะนั้นจึงชื่อว่าผู้มีกระพุ่มมืออันตนกระทำแล้ว (กตฺยชฺลี) แท้จริงในคำว่า **กตฺยชฺลี** นี้ การทิมะ (เสียงยาว) ย่อมมีเพื่อรักษาฉันท มีคำอธิบายว่า เป็นผู้ทำอัญชลีแล้ว พระมหาเถระแห่งเกาะลังกา (ตัมปปณฺณทวิป) ผู้แต่งอรรถกถาโบราณ ชื่อว่า บูรพาจารย์ (ปุพฺพาทฺตฺยชฺลี).บูรพาจารย์เหล่านั้นนั่นเองชื่อว่า สีหะ เพราะเป็นเช่นกับสีหะ เพราะอดทนต่ออันตรายได้ เพราะอดทนต่อกิเลสอันเป็นฝ่ายตรงข้ามได้ และเพราะกำจัดเนื้อคือฝ่ายปรวาทิได้ ฉะนั้น จึงชื่อว่า ปุพฺพาทฺตฺยชฺลีหะ. แห่งมหาเถระผู้เป็นปุพฺพาทฺตฺยชฺลีหะเหล่านั้น . เพื่อจะเฉลยข้อสงสัยว่า พระมหาเถระผู้เป็นปุพฺพาทฺตฺยชฺลีหะซึ่งท่านทำความนอบน้อมเหล่านั้น เป็นเช่นไร พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า ผู้เป็นดุษฎีประทีปแห่งเถรวังศ์ (เถรวสฺสฺสฺสฺสฺสฺส) เป็นต้น.พึงทราบวินิจฉัยในคำนี้ดังต่อไปนี้ คำว่า ผู้เป็นดุษฎีประทีปแห่งเถรวังศ์ (เถรวสฺสฺสฺสฺสฺสฺส) ความว่า ชื่อว่า **เถระ** เพราะอรรถว่า ประกอบด้วยสี่ลक्षण เป็นต้น อันมั่นคง ได้แก่พระมหากัสสปเถระเป็นต้น วงศ์คือเชื้อสายแห่งพระเถระเหล่านั้น เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า **เถรวังศ์**. ด้วย คำ ว่า **เถรวังศ์** (**เถรวโอส**) นี้ พระพุทธโฆสเถระปฐิสถาวรแห่งสงฆ์ใหญ่ผู้มีลัทธิที่แตกต่างกันซึ่งแยกเป็น ๑๗ นิกาย. แต่หมายเอาเฉพาะพระเถระทั้งหลายผู้นับเข้าในเถรวังศ์ ที่ชื่อว่าประทีปแห่งเถรวังศ์

เพราะแสดงเกรวศ์นั้นด้วยแสงสว่างคือปัญญา เพราะท่านเหล่านั้นถึงพร้อมด้วยการบรรลุอาคม (นิกายทั้ง ๕ คือทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย ขุททกนิกาย) ได้แก่บุพพจริยสี่หะทั้งหลาย แห่งพระเถระทั้งหลายผู้เป็นดุษฎีประทีปแห่งเกรวศ์เหล่านั้น ชื่อว่า ผู้มีความมั่นคง เพราะไม่มีความโอนเอียง. คำว่า ในลำดับพระวินัย (วินยทุกเม) นี้ เป็น คำ ก ล่า ว ต าม ล ำ ด ำ บ เ รื่ อ ง แต่พระเถระบุพพจารย์เหล่านั้นเป็นผู้มีความมั่นคงแม้ในพระสูตรและพระอภิธรรมอีกด้วย.

พระพุทธโฆสเถระครั้งนั้นแสดงความนอบน้อมพระรัตนตรัยอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะแสดงชื่อ^๓ และอานิสงส์ของธรรมพิเศษที่ท่านพึงพรรณนาและความพร้อมของผู้แสดง จึงกล่าวคำว่า ปาโมกข์ (ปาโมกข์) เป็นต้น ในคำว่า ปาโมกข์ นั้น พึงสัมพันธ์กับคำว่า “ปาติโมกข์ที่พระผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทรงประกาศแล้ว (มहेสินา ยัม ปาติโมกข์ ปกาสิต). ในชื่อว่า **มहेสินา ยัม ปาติโมกข์ ปกาสิต** นั้น คำว่า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (มहेสินา) มีอธิบายว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่า มहेสี (ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่) เพราะอรรถวิเคราะห์ว่าทรงแสวงหา คือค้นหาซึ่งธรรมชั้น ๕ มีศีลชั้นเป็นต้นอันยิ่งใหญ่ หรือทรงพระนามว่า มहेสี เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ทรงเป็นผู้อันผู้ยิ่งใหญ่ (ประเสริฐ) แสวงหา หรือทรงพระนามว่า มहेสี เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ทรงเป็นภาสึผู้ใหญ่เพราะเป็นผู้วิเศษกว่าภาสึทั้งหลายทั้งที่เป็นปุถุชน เสขบุคคล และอเสขบุคคล. หมายถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่. คำว่า ปาติโมกข์ (ปาติโมกข์) หมายถึงศีลคือสิกขาบท อันเป็นข้อสำรวมระวังในกองอาบัติ ๗ กอง หรือคณปาติโมกข์คืออุภาโตวิกังคสูตร (หมายถึงภิกขุวิกังคและภิกขุณีวิกังค) เพราะแสดงศีลคือสิกขาบทนั้น. เพื่อจะเฉลยข้อสงสัยว่า “ศีลคือสิกขาบทนั้นเป็นอะไร” พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า ปาติโมกข์ (ปาติโมกข์) เป็นต้น. ความดีในเบื้องต้นชื่อว่า ปโมกษะ. ปโมกษะ นั้น แห ล ะ คื อ ปา โม ก ข ะ (ป ระ ธา น) อธิบายว่า เป็นเบื้องต้นคือเป็นที่ตั้งแห่งธรรมทั้งหลายอันเป็นกุศลทั้งที่เป็นปริตตธรรม มหัคคตธรรม และโลกุตตรธรรม^๔ กล่าวคือสมาธิและปัญญาที่ไม่มีโทษเพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อโทษ ส ม จ ริ ง ตั ง พ ร ะ ด ำ ร ี ส ที่ พ ร ะ พุ ท ธ เ จ้ า ต ร ี ส ว ่า “นรชนผู้มีปัญญาเมื่อดำรงอยู่ในศีลแล้วย่อมยังจิตและปัญญาให้เจริญ (สีเล ปตัญญาย นโร สพลญญ จิตตัม ปญญญจ ภาวย)”^๕ ที่ชื่อว่า มุข ได้แก่ทวาร เพราะเป็นดุจปาก เปรียบเหมือนอาหาร ๔ อย่าง คือ ขัซอาหาร (ของควรเคี้ยว) โภขอาหาร (ของควรกิน) เลยอาหาร (ของควรดื่ม) และเปยอาหาร (ของควรดื่ม) เข้าไปทางปากย่อมแผ่ไปทั่วอวัยวะน้อยใหญ่ของเหล่าสัตว์ ฉันทิ แมื่ กุศลธรรมที่มีในภูมิ ๔ ข อ ง พ ร ะ โ ย ค ว า จ ร ท ี่ ห ล า ย ก ี่ ฉ น น ั้น เข้าไปทางประตูคือศีลแล้วย่อมยังความสำเร็จประโยชน์ให้ถึงพร้อม ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า ชื่อว่า

^๓ หมายถึง ชื่อคัมภีร์ที่แต่ง ในที่นี้หมายถึงคัมภีร์อรรถกถาชื่อกังขาวิตรณ.

^๔ ปริตตธรรม (ธรรมที่ด้อย) หมายถึงธรรมชั้นกามาวจร ได้แก่ ธรรมระดับมนุษย์และเทวดาปฏิบัติกัน มหัคคตธรรม (ธรรมที่ถึงความยิ่งใหญ่) หมายถึงธรรมที่ถึงความยิ่งใหญ่ ได้แก่ ธรรมระดับรูปาวจร และอรุปาวจร โลกุตตรธรรม (ธรรมที่เหนือโลก) ได้แก่ โลกุตตรธรรม ๙ ประการ คือ อริยมรรค ๔ อริยผล ๔ นิพพาน ๑

^๕ ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓/๑๖, ๑๙๒/๑๙๘.

มุข เพราะอรรถว่า เป็นดุจปาก. อีกอย่างหนึ่ง มีอธิบายว่า อันเป็นประตูเพื่อการบรรลุโมกขธรรม คือเพื่อการทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ ศิลทั้งหลายที่เป็นกุศลมีความไม่เดือดร้อนใจเป็นผล”^๖ (ประโยชน์) ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า:-

“ อวิปปฏิสารเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ปราโมทย์ (ความบันเทิงใจ)

ปราโมทย์เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ปีติ (ความอิ่มใจ)

ปีติเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ปัสสัทธิ (ความสงบระงับ)

ปัสสัทธิเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่สุข (ความสบาย)

สุขเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่สมาธิ (ความตั้งใจมั่น)

สมาธิเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ยถาภูตญาณทัสสนะ (ความรู้เห็นตามเป็นจริง)

ยถาภูตญาณทัสสนะเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่นิพพิทา (ความเบื่อหน่าย)

นิพพิทาเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่วิราคะ (ความคลายกำหนัด)

วิราคะเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่วิมุตติ (ความหลุดพ้น)

วิมุตติเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่วิมุตติญาณทัสสนะ(ความรู้เห็นความหลุดพ้น)

วิ มุต ตี ญ า ณ ทั ส ส น ะ เป็น ไป เพื่อ ประ โย ช น์ แก่ อ นุ ป า ทา ป ริ นิ พ พ า น (ความดับสนิทเพราะไม่ยึดมั่น)”^๗

พระพุทธโฆสเถระครั้งแสดงชื่อเป็นต้นของธรรมที่จะพรรณานาอย่างนี้แล้วบัดนี้ท่านกล่าวคาถาที่ ๔ ด้วยคำว่า ผู้ยินดีแล้วในความงาม (สุรเตน) เป็นต้นเพื่อจะแสดงเหตุของการพรรณนา. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ผู้ยินดีแล้วในความงาม (สุรเตน) ความว่า บุคคลใดยินดีแล้วในความงาม เหตุนี้บุคคลนั้นชื่อว่า สุรตะ เพราะทำ อุ อักษรให้เป็นทึฆะ (เสียงยาว) บุ ค ค ล นั น ผู้ ยิ น ดี แ ล้ ว ใน ค ว า ม ง า ม ง า ม อธิบายว่ายินดีในการงานทางกายและทางวาจาทั้งดงามมีคำอธิบายว่า ผู้ฝึกดีแล้ว (วินีเตน). บทว่า ถ่อมตน (นิวาเตน) หมายถึงมีความประพฤติก่อมนตน. บทว่า มีข้อประพฤติดัดเกล้านสะอาด (สุจิสลเลขวุตตินา) อธิบายว่า ข้อประพฤติคือข้อปฏิบัติอันสะอาด อันสามารถขัดเกลากิเลสของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนี้บุคคลนั้นชื่อว่า มีข้อประพฤติดัดเกล้านสะอาด. บุ ค ค ล นั น ผู้ มี ค ว า ม ป ระ พ ร ุ ต ติ ขั ด เ ก ล า อ น ส ะ อ า ด . อธิบายว่า ผู้ประกอบด้วยข้อประพฤติในความมักน้อยอันบริสุทธิ์. บทว่า ผู้ประกอบด้วยวินัยและอาจารย์ (วินยาจารย์ยุตเตน) หมายถึงผู้ถึงพร้อมด้วยวาริตตศีล (ศีลอันเป็นข้อห้าม) และจาริตตศีล (ศีลอันเป็นธรรมเนียม) อีกอย่างหนึ่ง คำว่า วินัย (วินโย) ในคำว่า วินยาจารย์ยุตเตน นี้ หมายถึงสังวรวินัย จัดประเภทเป็นปาติโมกขสังวรศีล เป็นต้น. บทว่า อาจารย์ (อาจาโร) ได้แก่ อาจารย์ที่เหมาะแก่สมณะ (สมณสารูป) ที่มาแล้วในอาจารย์โคจรนิเทศ (การอธิบายความหมายแห่งอาจารย์และโคจร). คำว่า โสโณ ในคำว่า โสณตเถเรณ นี้ เป็นชื่อของพระเถระนั้น. ที่ชื่อว่า เถระ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยศีลขันธเป็นต้นอันมั่นคง บทว่า ญ ก ข อ แ ล้ ว (ย า จิ โ ต) ไ ต้ แ ก่ ญ ก อ๋ อ น ว อ น แ ล้ ว .

^๖ อง.เอกาทศก. (บาลี) ๒๔/๑/๒๕๘.

^๗ วิ.ป. (บาลี) ๘/๓๖๖/๓๔๔-๓๔๕.

แท้จริงพระเถระทราบวาปาทิโมกข์เป็นสิ่งที่หยั่งรู้ได้ยากเพราะมีความลึกซึ้งและทราบความสามารถในการอธิบายของอาจารย์จึงได้ขอเรื่องด้วยจิตที่มีความเคารพในอาณิสสว่า “ขอท่านพึงทำการสังวรณนาเนื้อความแห่งปาทิโมกข์ เพราะว่าด้วยวิธีอย่างนี้ พระศาสนาจะดำรงอยู่ได้นาน” . พระพุทธโฆสเถระเมื่อจะแสดงการอาราธนาของพระเถระนั้นอันเป็นเหตุแห่งการสังวรณนาของตนจึงได้กล่าวคำว่า **ยาจิตโต** เป็นต้น.

ก็ในเหตุแห่งการพรรณนาพระปาทิโมกข์นี้ พระพุทธโฆสเถระกล่าวถึงโสรัจจะ (ความเสงี่ยม) ของท่านด้วยบทว่า **สูตรเตน** นี้. ท่านกล่าวถึงความมีใจอ่อนน้อม คือความประพฤติถ่อมตนซึ่งบุคคลมีแล้ว ย่อมเป็นผู้กำจัดมานะได้ กำจัดความหัวดื้อได้ เป็นผู้เสมอด้วยชิ้นผ้าสำหรับเช็ดเท้า เป็นผู้เสมอด้วยโคผู้ที่เขาหักและเสมอด้วยงูที่ถูกถอนเขี้ยวแล้ว เป็นคนอ่อนหวาน นุ่มนวล มีการเจรจาก่อให้เกิดสุข ด้วยบทว่า **นิวาเตน** นี้. ท่านกล่าวถึงอินทริยสังวรศีล ปัจจยสันนิสสิตศีล และอาชีวิปาริสุทธิศีล ด้วยบทว่า มีข้อประพฤติดัดเกล้านสะอาด (**สุจิตฺตเลขุตฺตนา**) นี้. ด้วยบทว่า ผู้ประกอบด้วยวินัยและอาจารย์ (**วินยาจารย์ยุเตน**) นี้ พึงทราบวา ท่านกล่าวถึงปาทิโมกข์สังวรศีล พึงทราบวา ท่านกล่าวไว้เพื่อแสดงว่าการเชื่อเชิญเพื่อนสหพรหมจารีผู้ประกอบด้วยคุณตามที่กล่าวแล้วไม่อาจจะห้ามการยกย่องท่านด้วยคุณเป็นอเนกประการอย่างนี้ได้ ฉะนั้น อรรถสังฆวินณนาแห่งพระปาทิโมกข์แม้มีความลึกซึ้งอย่างยิ่งจึงได้เป็นไปแล้ว. ถ้ามว่า พึงทราบได้อย่างไร? ตอบว่า พึงทราบได้ว่าอรรถสังฆวินณนาที่ทำได้เพราะอาศัยการเชื่อเชิญท่านผู้คงที่ (ด้วยคุณ) จึงถึงที่สุดได้โดยไม่นานนักเพราะมีการเชื่อเชิญพระเถระนั้นเป็นสำคัญ และเพราะความถึงพร้อมด้วยอุตสาหะของข้าพเจ้า

พระพุทธโฆสเถระครั้งแสดงเหตุแห่งสังฆวินณนาอย่างนี้แล้วเมื่อจะแสดงประโยชน์ของคัมภีร์ วิธีกา ร และ ตัง ที่อาศัยของคัมภีร์(นิสสยะ)และชื่อคัมภีร์เป็นต้นเพื่อจะยังความเอื้อให้เกิดขึ้นแก่ผู้ฟัง จึงกล่าว ๒ คาถาว่า **ตตถ** เป็นต้น. ในข้อนี้คำว่า **นั้น (ตตถ)** หมายถึงในปาทิโมกข์นั้นซึ่งท่านกล่าวไว้ว่า “ปาทิโมกข์ที่พระผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ประกาศไว้”. บทว่า **เกิดความสงสัย (สยฆาตกฺขาน)** ความว่า ผู้เกิดความสงสัยด้วยอำนาจการวินิจฉัยบทและเนื้อความแห่งบทอธิบายว่ามีความสงสัยเกิดขึ้นพร้อมกัน. บทว่า เพื่อข้ามความสงสัย (**กฺขขาวิตฺตณตฺถาย**) หมายถึงเพื่อก้าวล่วงความสงสัยตามที่กล่าวแล้ว บทว่า **นั้น (ตตฺถ)** ได้แก่ ปาทิโมกข์ . ที่ชื่อว่าวินณนา (อธิบายความ) เพราะวิเคราะห์ว่า เป็นเหตุพรรณนาคืออธิบายเนื้อความให้แก่อรรถกถา, ซึ่งวินณนานั้น. พึงทำการสัมพันธ์คำว่า ซึ่งวินณนานั้น (**ต วิณณน**) นี้เข้ากับคำว่า ข้าพเจ้าจักพรรณนา (**วณณยิสฺสามิ**). เพื่อจะเฉลยข้อสงสัยว่า “สังฆวินณนานั้นเป็นอย่างไร” พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า มีวินิจฉัยอันบริบูรณ์ (**ปริปฺพณฺณวินิจฺฉย**) เป็นต้น. คำว่า **ปริปฺพณฺณวินิจฺฉย** ความว่า ชื่อว่ามีวินิจฉัยอันสมบูรณ์เพราะประกาศอสาธณวินิจฉย

คือ แยก อธิบาย บทแห่งชั้นธกะและปริวาร เป็นต้น และสาธารณวินิจัยแห่งบททั้งปวงซึ่งแบ่งประเภทได้ ๑๗ ประเภท มินิทาน เป็นต้น.

บทว่า ผู้มีปกติอยู่ในมหาวิหาร (มหาวิหารวาสินี) ความเป็นวิหารที่ตั้งอยู่ในพื้นที่แห่งอุทยานมหาเมฆวันซึ่งประดับด้วยพระปัญญาตรัสรู้อันยิ่งใหญ่ของพระศาสดาชื่อว่า มหาวิหาร, ที่ชื่อว่าผู้มีปกติอยู่ในมหาวิหาร เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า มีปกติอยู่ในมหาวิหารซึ่งประดับด้วยพระปัญญาตรัสรู้อันยิ่งใหญ่ของพระศาสดา. ของพระเถระผู้มีปกติอยู่ในมหาวิหารนั้น. บทว่า อันอาศัยวาจนามรรค (วาจนามคฺคินิสฺสิตฺ) หมายถึงอาศัยกถามรรค อธิบายว่า อาศัยอรรถกถา มีคำอธิบายว่า เพราะอาศัยนัยแห่งอรรถกถาภาษาสิงห์ (สีหะอรรถกถา) ของพระเถระผู้มีปกติอยู่ในมหาวิหาร. บทว่า จักพรรณา (วณฺณยิสฺสามิ)^๔ หมายถึงจักให้เป็นไป. บทว่า จักพรรณา (วณฺณยิสฺสามิ) ความเป็นข้าพเจ้าจักยังสังวัณณาให้เป็นไป. บทว่า โดยชื่อ(นามน) ความเป็นโดยคุณนามแห่งตน อรรถกถาที่ชื่อว่า กังขาวิตรณี เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า “เป็นเครื่องข้ามความสงสัย”. ซึ่งกังขาวิตรณีนั่น. บทว่า งาม (สุภ) ความเป็น กังขาวิตรณีที่ชื่อว่า ดี เพราะเพียบพร้อมด้วยอรรถและพยัญชนะ และชื่อว่างามคือบริสุทธิ์ เพราะงามด้วยลักษณะแห่งเสียง เพราะงามด้วยการวินิจฉัย และเพราะงามด้วยธรรมที่ควรรู้. ก็ในเรื่องนี้ พึงทราบว่าพระพุทโธสเถระแสดงประโยชน์ด้วยคำนี้ว่า “เพื่อข้ามความสงสัย (กังขาวิตรณตถาย)” แสดงวิธีสังวัณณาด้วยบทนี้ว่า “มีวินิจัยที่บริบูรณ์ (ปริบูรณ์วินิจัย) แสดงความบริสุทธิ์แห่งนิสสัยะของสังวัณณาด้วยคำนี้ว่า “อันอาศัยทางแห่งคำสอนของพระเถระชาวมหาวิหาร (มหาวิหารวาสินี วาจนามคฺคินิสฺสิตฺ)” เพราะเว้นโทษแห่งการปะปนกันแห่งนิกายลัทธิอื่น ๆ แสดงอัยยาศัยของตนด้วยคำนี้ว่า “ข้าพเจ้าจักพรรณา (วณฺณยิสฺสามิ)” แม้บาสีว่า วตฺตยิสฺสามิ ก็มี.

คันถารัมภกถาวัณณาจบ

๒.๓ นิทานวัณณา

พระพุทโธสเถระครั้งแสดงสัญญา (ชื่อ) เป็นต้น พร้อมกับการนอบน้อมพระรัตนตรัยเป็นต้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ปรารภคำว่า “ตตฺถ ปาติโมกฺขํ เป็นต้น เพื่อกำหนดปาติโมกข์ก่อนโดยวจนฺตละ^๕ (ความหมายของคำ) ประเภทของสรูปะ (ประเภทของปาติโมกข์) ประเภทของคณปาติโมกข์ (คัมภีร์) การจำแนกอุเทศ (หัวข้อ) และการกำหนดอุเทศ แล้วจึงแสดงว่า การพรรณานี้จักมีโดยลำดับแห่งอุเทศเพราะกล่าวไว้ว่า “ข้าพเจ้าจักพรรณาปาติโมกข์ (ปาติโมกฺขสฺส วณฺณนํ วณฺณยิสฺสามิ)”. บรรดาเหล่านั้น คำว่า นั้น (ตตฺถ) หมายถึง ในบทแห่งคานานั้น คำว่า ปอติโมกฺขํ หมายถึงอันเป็นประธานในศีลทั้งหลายอย่างยิ่งโดยประการต่าง ๆ ท่านกล่าวว่า อติปโมกฺขํ เพราะสลับอุปสรรค (สลับ อติ ไว้หน้า ป) อีกอย่างหนึ่ง พึงทำการตัดบทว่า ป-อติโมกฺขํ.

^๔ ในอรรถกถากังขาวิตรณี เป็น “วตฺตยิสฺสามิ” (กษา.อ. (บาลี) ๑๐๓.)

^๕ คำว่า วจนฺตละ (ความหมายของคำ) หมายถึงรูปวิเคราะห์ เป็นไวยากรณ์ของ วิคคห (การวิเคราะห์).

พระพุทธโฆสเถระกล่าวว่า “**อติปโมกข์**” เพื่อกล่าวเนื้อความของบทนั้นด้วยการสลับอุปสรรค. ท่านอธิบายบทโดยจำแนกศัพท์อย่างนี้แล้วกล่าวโดยความหมายแห่งศัพท์ว่า “มีความหมายว่า ประเสริฐยิ่ง คือ สูงสุด (**อติ** **เสฏฐ** **อติอุตตมนติ** **อติโถ**)”

ก็ ใน คำ นี้ พึง ทราบ ว่า ปาติโมกข์ คือ ศีล ชื่อว่าประเสริฐที่สุดเพราะเป็นพื้นฐานแห่งคุณความดีทั้งปวง ส่วนคณปาติโมกข์ชื่อว่าประเสริฐ เพราะเป็นทางจรมหาแห่งคุณอันประเสริฐ. แม้ในบทว่า สูงสุด(**อติ**) นี้พึงทราบว่ามียุเช่นเดียวกันนี้. คำว่า **อติ** แปลว่า ด้วยประการฉะนี้ ท่านแสดงเนื้อความแห่งคำตามที่กล่าวแล้วด้วยคำว่า **อติ** นี้. แท้จริง **อติ** ศัพท์เป็นนิทสนันตละ (มีความหมายว่าแสดง) ดังในประโยคว่า “**สพฺพมตฺติติ โข กจฺจาน อยเมโก อนฺโต, สพฺพ นตฺติติ โข กจฺจาน อยํ ทุติโย อนฺโตติ** (กัจจนะ ที่สุดว่า “**สพฺพมตฺติ**” (สิ่งทั้งปวงมีอยู่) จัดเป็นที่สุดโต่งอย่างหนึ่ง ที่สุดนี้ว่า “**สพฺพ นตฺติ**” (สิ่งทั้งปวงไม่มี) จัด เป็น ที่สุดโต่ง ที่สอง^{๑๐} ท่านแสดง คำ ประจักษ์ชัด ด้วย คำว่า นี้ (**อิมินา**) เพราะกล่าวถึงความหมายแห่งคำที่แสดงความสืบทอดด้วย **อติ** ศัพท์และดำเนินไปด้วยปฏิกาคห (ผู้รับ) และด้วยวิธิมิสตวิญญานวิธ เป็นต้น หรือท่านแสดงคำที่ทำความประจักษ์ชัดด้วยคำว่า นี้ (**อิมินา**) เพราะทำความหมายแห่งคำตามที่กล่าวแล้วให้ปรากฏชัด. บทว่า ด้วยความหมายแห่งคำ (**วจนฺตเถน**) ได้แก่ ด้วยความหมายแห่งศัพท์ว่า ประเสริฐอย่างยิ่ง (**อติ** **เสฏฐ**). บทว่า แม้อย่างหนึ่ง (**เอกวิธมปิ**) ได้แก่ แม้เป็นส่วนหนึ่ง. ข้อว่า ว่าโดยประเภทคัมภีร์ ศีลมี ๒ อย่าง (**สีลํ คณฺณเกทฺโต ทฺวริํ โหติ**) ความว่า ปาติโมกข์ ว่าโดยประเภท มี ๒ อย่าง คือ ๑) สีละ ๒) คณณ อธิบายว่า มี ๒ อย่าง คือ สีลปาติโมกข์ (ปาติโมกข์คือศีล) และคณณปาติโมกข์^{๑๑} (ปาติโมกข์คือคัมภีร์).

บัดนี้ เพื่อจะ แสดง ว่า ปาติโมกข์ ทั้ง สอง นั้น มา แล้ว ใน พระสูตร พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า จริงอย่างนั้น (**ตถา ทิ**) เป็นต้น. ในคำว่าปาติโมกข์สังวรนั้น มีอรรถวิเคราะห์ดังนี้ ศีลคือสิกขาบท ที่ชื่อว่า **ปาติ** เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า “รักษาคือป้องกันสัตว์” ที่ชื่อว่า **ปาติโมกข์** เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ทำสัตว์ทั้งหลายให้พ้น คือปลดปล่อยสัตว์ทั้งหลายให้พ้นไปจากอภัยทุกขเป็นต้น การป้องกัน (สังวรณะ) ชื่อว่า **สังวร** หมายถึงการไม่ล่วงละเมิด (อวิติกมมะ) ทางกายและวาจาทั้งหลาย, สังวรคือปาติโมกข์ ชื่อว่า **ปาติโมกข์สังวร**^{๑๒}. ภาษผู้สรวมคือประกอบด้วยปาติโมกข์สังวร ชื่อว่า ผู้สรวมด้วยปาติโมกข์สังวร (**ปาติโมกฺขสํวรํ**). บทว่า **วิหริติ** ได้แก่ ย่อมเป็นไป.

^{๑๐} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕/๑๘, ส.ข. (บาลี) ๑๗/๙๐/๑๐๗.

^{๑๑} ในอรรถกถากังขาวิตรณอธิบายว่า “คัมภีร์ เรียกว่า ปาติโมกข์ เพราะแสดงปาติโมกข์ กล่าวคือเป็นเหตุให้ศึกษา เข้าใจ และรักษาสิกขาบทหรือพระบัญญัตินั้น เมื่อศึกษา เข้าใจ และรักษาได้จึงเป็นผู้มีศีล เมื่อมีศีล จึงพ้นจากทุกขในอภัยหรือพ้นจากภัยมีการดำเนินตนเอง เป็นต้น : “คนใด ปาติโมกข์นติ วุจฺจติ. ตตฺถ สีลํ โย น ปาติ รกฺขติ ตํ โมกฺเขตติ โมจฺยติ อาปายิกาทิ ทิ ทุกฺเขตติ ตตฺถ นวาทาทิ ทิ วา ภยเหตุติ ปาติโมกฺขํ. คนใด ปน ตสฺส ปาติโมกฺขสฺส โขตกตฺตา ปาติโมกฺขนติ วุจฺจติ.” (งฺข.อ. (บาลี) ๖๑, งฺข.อ.ภินวฏฺฐิกา (บาลี) ๑๓๔)

^{๑๒} ฎีกาอธิบายศัพท์ด้วยรูปวิเคราะห์อรรถาธิบายบท กัมมธารยสมาส ว่า “ปาติโมกฺขเมว สํวรํ ปาติโมกฺขสํวรํ” (งฺข.อ.ภินวฏฺฐิกา (บาลี) ๑๓๔)

บทว่า **อาทิเมต** ความว่า ศิลคือสิกขาบทนั้นชื่อว่าเป็นเบื้องต้น เพราะมีความหมายว่าเกิดขึ้นก่อน. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “อุตตริยะ เพราะเหตุ นั้น เธอ จง ทำ เบื้องต้น ใน กุศลธรรมทั้งหลาย ให้หมดจดก่อน อะไรเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย คือ ศิลที่บริสุทธิ์ดีและความเห็นที่ตรง”^{๑๓} เปรียบเหมือนผู้พัฒนาเมือง ผู้สร้างเมืองปรารถนาจะสร้างเมือง ย่อมชำระพื้นที่สร้างเมืองให้สะอาดก่อน จากนั้นก็กำหนดแบ่งถนน เส้นทางสื่แยก เป็นต้น แล้วสร้างเมือง หรือเปรียบเหมือนช่างย้อมซักผ้าด้วยน้ำต่างทั้ง ๓ ก่อน เมื่อผ้าสะอาดดีจึงได้นำเครื่องย้อมมาตามต้องการ, หรือเปรียบเหมือนจิตรกรผู้ฉลาดใครจะวาดรูป (จิตรภาพ) ก็จะต้องเตรียมทำความสะอาดผืนผ้าก่อน จากนั้นจึงเริ่มเค้าโครงรูปจัดระบบในภายหลัง ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงเรียกศิลปะว่า “เป็นเบื้องต้น” คำทั้งหลายมีคำว่า **มุขเมต** เป็นต้น มีความหมายตามที่กล่าวแล้วนั่นเอง พระพุทธโฆสเถระรวมบาลีว่า การสำรวมในปาติโมกข์ (**ปาติโมกฺเข จ สํวโร**) เป็นต้น^{๑๔} ด้วย **อาทิ ศัพท์** แล

บทว่า ศิล (**สีล**) ความว่า ศิลคือสิกขาบทที่นับเข้าในพระวินัยปิฎก มี ๒ อย่าง คือ จาริตตศิลป และวาริตตศิลป. ว่าโดยธรรม พึงทราบว่ามีเจตนาเป็นต้นของผู้เว้นจากปาณตบาต เป็นต้น หรือผู้บำเพ็ญข้อวัตรปฏิบัติให้บริบูรณ์ ชื่อว่า ศิล. สมจริงดังคำที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า อะไรชื่อว่าศิลป เจตนาชื่อว่าศิลป เจตสิกชื่อว่าศิลป สังวร (ความสำรวม) ชื่อว่าศิลป อวิตกกัมมะ (ความไม่ล่วงละเมิด) ชื่อว่าศิลป.^{๑๕} ชื่อว่า ก็ปาติโมกข์ทั้งสองแล (**อุภยานิ โข ปนสส ปาติโมกฺขานิ**) ความว่า ปาติโมกข์ทั้งสอง คือ ภิกขุปาติโมกข์และภิกขุณีปาติโมกข์ อธิบายว่า ๒ มาติกา บทว่า นั้น (**อสส**) หมายถึงผู้กล่าวสอนนางภิกษุณี. บทว่า โดยพิสดาร **วิถาเรน** คือพร้อมกับอุกโกฏวิงค์. บทว่า **สวาคทานิ** หมายถึงมาดีแล้ว. พระพุทธโฆสเถระรวมบาลีว่า พึงแสดงปาติโมกข์ (**ปาติโมกฺขํ อุทฺธิสเสยฺย**)^{๑๖} ด้วย **อาทิ ศัพท์**. บทว่า เหล่านั้น (**ตตถ**) ได้แก่ในศิลปปาติโมกข์และคณปาติโมกข์เหล่านั้น ศัพท์ว่า โย เป็นศัพท์แสดงอนิยมวิเสสนสัพพนาม (คือไม่เจาะจง) หมายถึง บุคคลใดบุคคลหนึ่ง บทว่า นั้น (**นิ**) หมายถึงศิลปที่นับเข้าในพระวินัย. บทว่า **รักษ** (**รทฺขติ**) หมายถึงสมทานรักษาไว้มิให้กำเริบ (มิให้ขาด) ยังบุคคลนั้นผู้ได้ชื่อว่า “รักษ” (ปาติ) ให้ดำรงอยู่ในปาติโมกข์ศิลป.

บทว่า ให้พ้น (**โมเจติ**) หมายถึง ให้พ้นจากภาวะแห่งเหตุของผู้กระทำร่วมกัน. คือทุกข์ที่เกิดขึ้นในอบาย. ทุกข์นั้นเป็นเบื้องต้นแห่งทุกข์ทั้งหลายเหล่านี้ใด ทุกข์ทั้งหลายเหล่านั้นชื่อว่า มีอบาย ทุกข์ เป็นต้น. พระพุทธโฆสเถระรวบรวมสังสารทุกข์ทั้งหมดอื่นจากอบายทุกข์เป็นต้นนั้นด้วย **อาทิ ศัพท์**. บทว่า

^{๑๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๘๒/๑๔๔

^{๑๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๕/๕๐.

^{๑๕} พ.ป. (บาลี) ๓๑/๓๙/๔๖.

^{๑๖} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓๔/๑๔๗.

มีการติเตียนตนเป็นต้น (อิตตานวาทาทิ) ความว่า การกล่าวติเตียนตน ชื่อว่า อิตตานวาทะ. อิตตานวาทะ นั้นเป็นต้นแห่งภัยทั้งหลายเหล่าใด ภัยทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่ามี อิตตานวาทะ เป็นต้น. พระพุทธโสมณะระรวมภัยคือการติเตียนผู้อื่นการลงทัณฑ์และทุกติด้วย อาทิ ศัพท์. ชื่อว่า เพราะแสดงปาติโมกข์นั้น (ตสฺส ปาติโมกฺขสฺส โชตกตฺตา) ความว่า เพราะแสดงสืลปาติโมกข์นั้น. คำว่า ก็ในเบื้องต้นข้าพเจ้ากล่าววจนัตถะ(รูปวิเคราะห์)ไว้แล้ว (อาทิมหิ ปน วุตฺโต วจนฺตฺโย) ความว่า มีวจนัตถะที่ท่านกล่าวไว้แล้วในเบื้องต้นด้วยคำว่า อติเสฏฺฐํ เป็นต้น. ชื่อว่า ทั่วไปแก่ปาติโมกข์ทั้งสอง (อุภินนฺมปิ สาธารณ โหติ) ความว่า สืลปาติโมกข์ ชื่อว่าเป็นสภาวะที่ประเสริฐเพราะเป็นพื้นฐานแห่งคุณธรรมทั้งปวง คณฺถปาติโมกข์ ชื่อว่าเป็นสภาวะที่ประเสริฐเพราะเป็นไปพร้อมกับคุณอันประเสริฐ (ศีล) นั่นเอง

บทว่า เหล่านั้น (ตตฺถ) ได้แก่ ในสืลปาติโมกข์และคณฺถปาติโมกข์เหล่านั้น. พระพุทธโสมณะกล่าวถึงอรรถาธิบายที่จักกล่าวต่อไป ด้วยคำว่า วัฒนฺนํ (อํ วัฒนฺนา). เพื่อจะเฉลยข้อสงสัยว่า “การพรรณนานี้เหมาะสมแก่คณฺถปาติโมกข์เท่านั้น, จะเหมาะสมแก่สืลปาติโมกข์ได้อย่างไร” ท่านจึงกล่าวว่า เพราะว่าเมื่อคณฺถปาติโมกข์ (คณฺถ หิ) เป็นต้น. ศัพท์ว่า หิ เป็นนิบาตใช้ในความหมายแห่งเหตุ (แปลว่าเพราะว่า). บทว่า นั้น (ตสฺส) หมายถึงแห่งคณฺถปาติโมกข์นั้น. บทว่า อรรถ (อตฺถ) หมายถึงสืลปาติโมกข์. ชื่อว่า เป็น อัน พ ร ร ณ น า ไ ว แ ล้ ว (ว ญ ญ โ ต ว โ ห ติ) ความว่า เพราะพรรณนาความโดยมุ่งพรรณนาคณฺถปาติโมกข์เป็นสำคัญ. มีคำอธิบายดังนี้ว่า เพราะเมื่อพรรณนาคณฺถปาติโมกข์แล้ว ก็เป็นอันพรรณนาความหมายแห่งคณฺถปาติโมกข์^{๑๗} นั้นด้วย เพราะไม่มีการเว้นสืลปาติโมกข์นั้นได้ ฉะนั้น การพรรณนาสืลปาติโมกข์จึงเหมาะสมด้วย.

พระพุทโธสมณะครั้งกำหนดประเภทแห่งสรูปะ^{๑๘} อย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อกำหนดประเภทแห่งคณฺถะจึงได้กล่าวคำว่า ตํ ปเนตํ ดังนี้ เป็นต้น. บทว่า ตตฺถ ได้แก่ ใน ภิก ขุ ป า ติ โ ม ก ข์ แ ลະ ภิก ขุ นี ป า ติ โ ม ก ข์ หั ง ส อ ง นั น อุทเทศทั้งหลายกำหนดได้ด้วยการประพันธ์คำที่กำลังกล่าวอยู่เหล่าใด การประพันธ์คำที่กำลังกล่าวอยู่เหล่านั้นชื่อว่าอุทเทศปริเฉท, ด้วยอุทเทศปริเฉทเหล่านั้น, บทว่า ววตฺถิตํ หมายถึง ปรากฏอยู่โดยไม่ปะปนกัน.

พระพุทโธสมณะครั้งกำหนดประเภทแห่งคณฺถะ (คัมภีร์) อย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อกำหนดส่วนแห่งอุทเทศจึงกล่าวว่า ตตฺถ เป็นต้น. ที่ชื่อว่า อุทเทศ

^{๑๗} คำว่า “ความหมาย (อตฺถ)” ในคำว่า “ความหมายแห่งคณฺถปาติโมกข์” หมายถึงสืลปาติโมกข์กล่าวคือสาระของศีลนั่นเอง เมื่อคณฺถปาติโมกข์หรือคัมภีร์ได้ถูกแต่งตั้งขึ้น สืลปาติโมกข์ซึ่งเป็นสาระในคัมภีร์ ก็เป็นอันชื่อว่าได้แต่งหรืออธิบายไว้ด้วย หากในคัมภีร์ไม่มีเนื้อหาว่าด้วยศีล คัมภีร์ก็หาได้ชื่อว่าคัมภีร์ปาติโมกข์ไม่ : สรุปรจาก กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๓๖.

^{๑๘} คำว่า “สรูปะ” ในที่นี้ เป็นคำที่ผู้แต่งคัมภีร์ฎีกากังขาวิตรณีนี ใช้สื่อความหมายแทนคำว่า “ปาติโมกข์” กล่าวคือปาติโมกข์แม้มี ๒ อย่าง ศีลแม้มีหลายข้อ แต่เมื่อว่าโดยสรุปแล้ว มีเพียงอย่างเดียวคือ “ปาติโมกข์” ที่มีความหมายว่า “ภาวะที่ประเสริฐอย่างยิ่ง(อติเสฏฺฐะ) ซึ่งเป็นชื่อของศีล และศีลนี้เอง เรียกว่า “ปาติโมกข์” เพราะทำให้ผู้รักษาพ้นจากทุกขในอบายและพ้นจากภัยทั้งหลายมีการติเตียนตนเป็นต้นได้ (กงขา.อ. (บาลี) ๖๑, กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๓๔)

เพราะมีอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นที่แสดงหรือกล่าวโดยสรุป, หรือเพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นเหตุแสดงโดยสรุป, อุทเทศแห่งนิทาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นิทานุทเทศ. แม้ในบาลีที่เหลือทั้งหลายก็มีนัยอย่างนี้ อุทเทศคืออรรถวิเคราะห์ ชื่อว่า วิตถารุทเทศ

บัดนี้ เพื่อจะแสดงการกำหนดอุทเทศทั้งหลายมีนิทานุทเทศเป็นต้น พระพุทธโฆสเถระจึงปรารภคำว่า **ตตถ นิทานุทเทโส** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นันท** (ตตถ) ได้แก่ในอุทเทศ ๕ ประการนั้น ผู้ศึกษาพึงทำการสัมพันธว่า นิทานุทเทศ เป็นอันยกขึ้นแสดงแล้ว. ก็ในนิทานุทเทศนี้ คำใดอันพระพุทธโฆสเถระเมื่อจะแสดงนิทานุทเทศปริจเฉท ไม่ทำการประกอบบาลีนี้ว่า “**อุททิฏฐัง โข อายสมนโต นิทานัง**” ซึ่งจะพึงแสดงบาลีแห่งนิทานที่มาแล้วในที่นี้ว่า “**สุณตฺ เม ภนฺเต สฺโฆ ฯ เปฯ อวิกิตา หิสฺส ผาสฺ โหติ**” แล้วกล่าวต่อเนื่องจากบาลีนั้นในเวลาแสดงอุทเทศก็แสดงประกอบคำอนุสาวนา เป็นต้น ด้วยคำว่า “ข้าพเจ้าจะถามผู้มีอายุทั้งหลายในอุทเทศ ๕ ประการเหล่านั้น”(ตถายสมนเต ปุจฉามิ) ก็คำนั้น พึงทราบว่าเป็นการไม่ประกอบพระบาลีนั้นเพื่อแสดงบาลีแห่งนิทานที่ยังไม่บริบูรณ์ และ เพื่อ แสดง การ กำหนด นิทานุทเทศ อันเป็นส่วนเบื้องต้น เพราะพระบาลีนั้นปรากฏแล้วด้วยอำนาจอุทเทศทุกเปี้ยะ แต่ในเวลาแสดงอุทเทศพึงประกอบบาลีกล่าว. แท้จริงพระพุทธโฆสเถระจักกล่าวคำเป็นต้นว่า “ก็คำนั้นนั้นจักปรากฏในตอนจบสิกขาบททั้งหลาย มีปาราชิกสิกขาบท เป็นต้น ไม่ปรากฏตอนจบนิทาน ไม่ปรากฏเลยก็จริง ถึงกระนั้น ในเวลาแสดงอุทเทศ พึงกล่าวว่า ความผาสุกของท่านขัดแจ้งแล้วหรือ (**อวิกิตา หิสฺส ผาสฺ โหติ**) แล้วพึงกล่าวอีกโดยนัยว่า **อุททิฏฐัง โข อายสมนโต นิทานัง, ตถายสมนเต ปุจฉามิ**” เป็นต้น^{๑๙} ชื่อว่า **อวเสส สุติน สาวิเต** ความว่า เมื่อภิกษุสดอุทเทศจบลงแล้วด้วยสุดบทยังนี้ว่า “**สุตา โข ปนายสมนเตหิ จตฺตารอ ปาราชิกา รมมา ฯ เปฯ อวิวทมานะหิ สิกขิตพฺพ**” อุทเทศ ๔ ประการ มีปาราชิกุทเทศ เป็นต้น ก็เป็นอันจบลงด้วย.

พระพุทธโฆสเถระกล่าวคำว่า **ปาราชิกุทเทศาทีนัง** เป็นต้น เพื่อจะแสดงว่า ปาติโมกข์อุทเทศปริจเฉท ๓ ประการที่เหลือ พึงทราบโดยนัยนี้แล พึงทำการสัมพันธด้วยคำว่า พึงประกอบปริจเฉททั้งหลายบรรดาปาราชิกุทเทศเป็นต้น (**ปาราชิกุทเทศาทีนัง ปริจเฉทา โยเชตพฺพา**) ชื่อว่า **นิทานุสส อาทิตอ ปญฺญาย ปาราชิกาทีนัง โอสสาเปตฺวา** ความว่า ยกขึ้นตามลำดับพระบาลีทั้งสองอย่างนี้คือ นิทานและปาราชิก และหมวด ๓ ประการ ต่อจากนั้นคือ สังฆาทิเสสและอนินยแล้วให้ปาราชิกเป็นต้นจบลง บทว่า **โยเชตพฺพา** ความว่า พึงประกอบคำเป็นต้นว่า เมื่ออุทเทศที่เหลืออันภิกษุผู้ฟังได้ฟังแล้ว ปาราชิกุทเทศก็เป็นอันยกขึ้นแสดงแล้ว ชื่อว่า เพราะพระดำรัสว่า พึงสดอุทเทศที่เหลือด้วยสุดบท (**อวเสส สุติน สาเวตพฺพนติ วจันโต**) ความว่า เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างนี้ในอุโปสถชั้นธกะว่า

^{๑๙} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๒๔.

ดูจในพระดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย การยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงนี้ มี ๕ แบบ คือ ภิกษุยกนิทานขึ้นแสดงจบแล้ว ฟังสวดอุทเทสที่เหลือด้วยสุตบถ นี่เป็นการยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแบบที่ ๑

ภิกษุยกนิทานขึ้นแสดง ยกปาราชิก ๔ ขึ้นแสดงจบแล้วฟังสวดอุทเทสที่เหลือด้วยสุตบถ นี่เป็นการยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแบบที่ ๒ เป็นต้น^{๒๐}

ชื่อว่า **ยสฺมึ วิปฺปกเต** ความว่า อุทเทสใดที่ท่านมิให้จบลงแล้ว. ชื่อว่า **อันตรายเกิดขึ้น (อนฺตราโย อุปฺปชฺชติ)** ความว่า อันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอันตราย ๑๐ อย่างเกิดขึ้น. อันตราย มี ๑๐ อย่าง คือ

๑) ราชนันตราย	อันตรายที่เกิดจากพระราชาเสด็จมา
๒) โจรณันตราย	อันตรายที่เกิดจากโจรมาปล้น
๓) อัคยันตราย	อันตรายที่เกิดจากไฟไหม้
๔) อุทกณันตราย	อันตรายที่เกิดจากน้ำหลากมา
๕) มนุสฺสณันตราย	อันตรายที่เกิดจากคนมามาก
๖) อมณุสฺสณันตราย	อันตรายที่เกิดจากผีเข้าสิงภิกษุ
๗) วาฬณันตราย	อันตรายที่เกิดจากสัตว์ร้ายเข้ามา
๘) สรีสปีนตราย	อันตรายที่เกิดจากงูหรือสัตว์เลื้อยคลานเข้ามา
๙) ชีวิตันตราย	อันตรายที่เกิดจากภิกษุจะถึงแก่ชีวิต
๑๐) พรหมจริยันตราย	อันตรายต่อพรหมจรรย์ ^{๒๑}

ในอันตราย ๑๐ อย่างนั้นพึงทราบวินิจฉัยดังนี้คือ ถ้าเมื่อภิกษุทั้งหลายคิดว่า เราจักทำอุโบสถ นั่งประชุมกันแล้ว พระราชาเสด็จมา นี่ชื่อว่า ราชนันตราย. พวกโจรพากันมา นี่ชื่อโจรณันตราย ไฟป่าลามมา หรือไฟเกิดขึ้นในอาวาส นี่ชื่ออัคยันตราย. ฝนตก (เมฆตั้งขึ้น) หรือน้ำหลากมา นี่ชื่ออุทกณันตราย มนุษย์มากันมาก นี่ชื่อมนุสฺสณันตราย ผีเข้าภิกษุ นี่ชื่ออมณุสฺสณันตราย. สัตว์ร้ายมีเสือเป็นต้นเข้ามา นี่ชื่อวาฬณันตราย สัตว์พิษมีงูเป็นต้น กัดภิกษุ นี่ชื่อสรีสปีนตราย ภิกษุอาพาธ หรือมรณภาพ หรือพวกคนมีเวรกันปองจะฆ่า จับภิกษุนั้น นี่ชื่อชีวิตันตราย มนุษย์ประสงค์ให้ภิกษุรูปเดียวหรือหลายรูปเคลื่อนจากพรหมจรรย์ จับเอาไป นี่ชื่อพรหมจริยันตราย^{๒๒} อรรถาธิบายแห่งคำที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า “ชื่อว่า **อนฺตราโย อุปฺปชฺชติ** ความว่า อันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอันตราย ๑๐ อย่างย่อมเกิดขึ้น” เป็นอันข้าพเจ้าได้ประกาศแล้วด้วยประการฉะนี้.

^{๒๐} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๕๐/๑๕๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๕๐/๒๒๘.

^{๒๑} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๕๐/๑๕๙, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๕๐/๒๓๐.

^{๒๒} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๕๐/๑๓๑.

บ ท วั า เ ต น ส ท ธิ

ความว่าพร้อมด้วยอุทเทสที่ค้างไว้ภิกษุพึงสวดอุทเทสที่เหลือแห่งคำที่เหลือด้วยสุตบ^{๒๓} เพราะมุ่งถึงอุทเทสที่ยกแสดงแล้ว สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **นิทาน อุททิสิตวา** เป็นต้น^{๒๔} ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า **นิทานอุทเทส ปน** เป็นต้น^{๒๕} มีอธิบายว่า ชื่อว่าภิกษุพึงสวดด้วยสุตบทย่อมไม่มีอันตรายแก่อุโบสถ. ชื่อว่า **อนียตุเทโส ปริหายติ** ความว่า เพราะ อนียตสิกขาบทบัญญัติของภิกษุณีไม่มี. อนึ่ง พึงทราบ ว่า ความไม่มีแห่งอนียตสิกขาบทบัญญัตินั้น เพราะความหมายว่า ลักษณะนี้นั้นเองมาแล้วแม้ในสิกขาบทแห่งภิกษุณี. คำว่า ที่เหลือ (เสส) เป็นคำแสดงอุทเทสปริจเฉทที่เหลือ พึงสัมพันธ์ด้วยคำว่า ปาติโมกข์ทั้งสองเหล่านั้น (**เอเตส ทวินนํ ปาติโมกขานํ**). คำว่า **ตาว** แปลว่า ก่อน พระพุทธโฆสเถระแสดงคำที่จะพึงกล่าวในบัดนี้ ด้วยคำว่า **อิ ทํ อ น เ ป ลี ย น ไ ป ใน พุ ท ธิ ป ญ ญา โ ด ย ทั ว ไ ป** อธิบายว่าคำนี้ถูกกำหนดและร้อยเรียงด้วยอักษรและบทอันพระพุทธโฆสเถระกล่าวไว้ คือ แสดงไว้เพื่อจะเฉลยข้อสงสัยว่า ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร. พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า **สุณาคู เม อาทีนํ** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุณาคู เม อาทีนํ** ความว่า แห่งสุตบททั้งหลายอันมาแล้วในภิกษุปาติโมกข์เป็นต้นว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้าวันนี้เป็นวันอุโบสถ (**สุณาคู เม ภนเต สงโฆ อชฺชุปัสสโก**)^{๒๖} บทว่า **อ ตถ นิ จ ฉ ยํ** หมายถึง การวินิจฉัย ความหมาย อธิบายว่า การกำหนดความหมายแห่งชื่อและความหมายแห่งการอธิบาย, ก็ในอรรถกถา ความหมายแห่งชื่อและความหมายแห่งการอธิบายของบทเหล่านั้นอันพระพุทธโฆสเถระกำหนดไว้โดยอเนกประการ. อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า นิ จ ฉ ยะ เพราะความหมายแห่งชื่อและความหมายแห่งการอธิบายอันท่านวินิจฉัยไว้แล้ว วิมติจเฉทกถา (กถาตัดความสงสัย) เป็นไปแล้วโดยอาการคือการที่ตอกย้ำตะปูในจุดที่เป็นปม (จุดที่เข้าใจยาก) ความหมายและการวินิจฉัย (การตัดสินใจ, การอธิบาย) ชื่อว่า อตถนิจฉยะ. ซึ่งอตถนิจฉยะนั้น. มีคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า “ซึ่งความหมายและการวินิจฉัยอันข้าพเจ้ากล่าวอยู่. บทว่า สมบูรณ์ด้วยศีล (**สีลสมปุนนา**) ความว่า ที่ชื่อว่า สมบูรณ์ เพราะมีความหมายว่า ถึงแล้ว เต็มแล้วโดยครบถ้วน,

^{๒๓} สุ ต บ ท แ ป ล ว ่า บ ท ที่ พ ิง แ ล ้ว ใช้เป็นคำเรียกบทสรุปสิกขาบทเพื่อประกาศสอบถามถึงความบริสุทธิ์ของแต่ละท่าน ดังนี้ “ธรรมคือปาราชิก ๔ ธรรมคือสังฆาติเสส ๑๓ ธรรมคืออนียต ๒ ธรรมคือนิสัคคียปาจิตติย ๓๐ ธรรมคือปาจิตติย ๔๒ ธรรมคือปาฏิเสทสนียะ ๔ ธรรมคือเสขียะ ๗๕ ธรรมคืออธิกรณสมณะ ๗ ท่านทั้งหลายได้ฟังแล้ว สิกขาบทของพระผู้มีพระภาคนี้มีเท่านี้ มาในสูตร นับเนื่องในสูตร มาสู่วาระที่จะยกขึ้นแสดงเป็นข้อๆ ตามลำดับทุกกึ่งเดือน พวกเราทั้งหมดนั่งพร้อมปรียกัน ร่วมใจกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาในพระสูตรนั้นเทอญ” (วิ.ม.อ. (ปา ลี) ๓ / ๑๕๐ / ๑๓๑) สุ ต บ ท ที่ เ ห ลี อ อี ก ๔ วิ ธี มี น ัย เ ห มี อ น กั น นี้ เพียงแต่ยกขึ้นแสดงตอนจบตอนใดแล้วก็ไม่ต้องประกาศตอนนั้นไว้ในสุตบทอีก.

^{๒๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๕๐/๑๕๘.

^{๒๕} กงขา.อ. (บาลี) ๖๑.

^{๒๖} เป็นบทมาติกาบาลี

ศีลของภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นเต็มแล้วอย่างครบถ้วน เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่ามัสสีลสมบุรณ์ อธิบายว่า เป็นผู้มัสสีลบริบูรณ์. อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า สมบุรณ์ เพราะ (สมบุรณ์) มีความหมายว่า ถึงแล้ว มีแล้ว เข้าถึงแล้วอย่างถูกต้อง ภิกษุผู้เข้าถึงศีลอย่างถูกต้อง ชื่อว่า ผู้มัสสีลสมบุรณ์ (มัสสีลอย่างถูกต้อง) อธิบายว่า เข้าถึงโดยการสำรวมในปาติโมกข์ สิกขาทั้ง ๓ คือ อธิสัสสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ชื่อว่าสิกขา เพราะมีความหมายว่า พึงศึกษา ภิกษุผู้ปรารณาสิกขานั้น เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าสิกขากามา (ผู้ใคร่ต่อการศึกษา) บทว่า จงฟังข้าพเจ้า (สฺมณตฺ เม) ความว่า ภิกษุทั้งหลายแม้ทั้งปวงเหล่านั้นของจงตั้งใจฟังจากสำนักของข้าพเจ้า อธิบายว่า (ภิกษุผู้สวดประกาศ) ย่อมชักชวนในการฟังการพรรณานี้ของตนโดยเคารพ เพราะว่าการเข้าถึงศาสนา (คำสอน) ทั้งปวงเกี่ยวเนื่องกับการฟังโดยเคารพ ก็ในบทนี้ระบุถึงภิกษุทั้งหลายผู้มัสสีลสมบุรณ์ ผู้ปรารณาสิกขา เพราะสังวรณานี้มิได้จำแนกไว้สำหรับบุคคลอื่นนอกจากภิกษุ เพราะภิกษุเหล่านั้นจักไม่สำคัญวินัย และจักไม่สำคัญวินัยว่าตนพึงปฏิบัติ

บทว่า เอตฺถ ความว่า ในบทแห่งคานานี้ หรือในภายในแห่งบาททั้งหลายเหล่านั้นที่ท่านรวมไว้ในคานาเป็นต้นว่า สฺมณตฺ เม เป็นต้น คำคือคำสั่งในการฟัง ชื่อว่า สวณณัตติวจนะ ชื่อว่า คำคือคำสั่งในการฟัง ก็จริง ถึงกระนั้น ภิกษุผู้แสดงปาติโมกข์ทเทศก็พึงกล่าวอย่างนี้ เพราะอาณัตติวจนะนั้นเป็นอาณัติของพระผู้มีพระภาค เพราะเป็นพระดำรัสอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้วไม่ใช่อาณัติของผู้แสดงอุทเทศ ฉะนั้น แม้ภิกษุผู้บวชใหม่ (พระนวกะ) ก็ควรกล่าวอย่างนี้ อาณัตติวจนะนั้นชื่อว่า สคารวสัปปติสสวจนะ (คำที่มีความเคารพและมีความยำเกรง) เพราะประกอบด้วยความเคารพในสงฆ์และความนับถือในสงฆ์หม่มาก ก็สงฆ์ ชื่อว่า สูงสุดและเป็นที่ตั้งแห่งความเคารพในสงฆ์ เพราะประกอบด้วยคุณวิเศษมีปฏิบัติดี เป็นต้น เพื่อจะเฉลยข้อสงสัยว่า คำนี้ทั้งหมดใครกล่าวไว้ กล่าวไว้ที่ไหน กล่าวไว้เมื่อไร พระพุทธโสมเถระกล่าวคำเหมือนกันว่า สพฺพเมว เจตํ เป็นต้น. ชื่อว่า อนุญาตปาติโมกข์ทเทศ (ปาติโมกข์ทเทศ อนุชานนฺเตน) ความว่า อันพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตไว้ด้วยคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้นำแสดงปาติโมกข์ภิกษุทั้งหลายก็พึงแสดงอย่างนี้คือ ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงสวดประกาศให้สงฆ์ทราบทั่ว ข้าแต่สงฆ์ผู้เจริญขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า (สฺมณตฺ เม ภนฺเต สงฺฆ) ^{๒๗} บทว่า กรุงราชคฤห์ (ราชคฺเห) ได้แก่ ในเมืองที่มีชื่ออย่างนั้น ก็เมืองนั้นถูกเรียกรว่า “ราชคฤห์” เพราะถูกปกครองโดยพระราชาทั้งหลายมีพระเจ้ามณฑาตุและพระเจ้ามหาโควินทร์ เป็นต้น ก็เมืองนั้นแลเป็นเมืองในสมัยพุทธกาล และเป็นเมืองในสมัยพระเจ้าจักรพรรดิ ในกาลที่เหลือเป็นเมืองว่างเปล่ามียักษ์ครอบครอง เป็นที่อยู่ของยักษ์เหล่านั้น ^{๒๘}

บทว่า เหตุนี้ (ตสฺมา) ความว่า เพราะเหตุที่คำนี้เป็นคำที่ภิกษุผู้สวดปาติโมกข์พึงกล่าว เพื่อจะเฉลยข้อสงสัยว่า “ภิกษุทั้งสองรูปนั้นแสดง ปาติโมกข์หรือผู้ใดพึงกล่าวคำนี้ “พระพุทธโสมเถระจึงกล่าวว่า สมมตเถโร วา हि เป็นต้น. บทว่า เถราธิกั

^{๒๗} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓๓ - ๑๓๔/๑๔๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๓-๑๓๔/๒๐๙.

^{๒๘} ในฉบับนี้เป็น “ยภขปริคคหิต” แต่ในฉบับพม่าเป็น “ยภขปฏิกคหิต”

ได้แก่พระเถระผู้เป็นนักปราชญ์ อธิบายว่า นับเนื่องในพระเถระหรือพระบาลีว่า **เถราเธยฺย** (พระเถระผู้มีความเอื้อเฟื้อ) ความนั้นก็เช่นเดียวกันนั่นเอง. บทว่า **นัณ (ตตถ)** ได้แก่ในบริษัทนั้น บทว่า **ฉลาด (พยุตโต)** คือ ประกอบด้วยปัญญาอันแจ่มแจ้ง อธิบายว่า เป็นผู้มีความชำนาญเป็นเบื้องต้น บทว่า **สามารถ (ปฏิปโล)** ได้แก่ สามารถ มีคำอธิบายว่าไม่กลัวที่จะกล่าว ในคำว่า **ปฏิปโล** นี้ พระผู้มีพระภาคอนุญาตไว้สำหรับภิกษุผู้ฉลาดก็จริง ถึงอย่างนั้น ในคำว่า **ปฏิปโล** นั้นก็มีอธิบายดังนี้คือ ถ้าปาติโมกขุเทศ ๕ หรือ ๔ หรือ ๓ ไม่มาแก่พระเถระ แต่ปาติโมกขุเทศ ๒ ไม่ขาด สละสลวยดี จำได้คล่องปาก ปาติโมกข์ชื่อว่าเนื่องกับพระเถระ แต่ถ้าไม่สามารถทำให้สละสลวยได้ ปาติโมกข์ ชื่อว่าต้องอาศัยภิกษุผู้ฉลาด

บัดนี้พระพุทโธสเถระกล่าวคำว่า **สโฆติ อิมินา ปน ปเทน** เป็นต้น เพื่อจะแสดงสงฆ์ตามที่ท่านประสงค์ในที่นี้ให้พิเศษ เพราะคำว่า **สงฆ์** ท่านกล่าวไว้โดยไม่พิเศษ (ไม่พิสดาร) ศัพท์ว่า **ภิกขาปิ** เป็นนิบาตในความหมายคล้ายตาม ความหมายของศัพท์ว่า **ภิกขาปิ** นั้น พึง ทราบ ว่า **ฉิ** ว่า ที่ ชื่อ ว่า ทัก ชินา เพราะ อรรถาธิบายว่า เป็นเหตุให้รุ่งเรืองคือเจริญด้วยสมบัติทั้งหลายตามที่ประสงค์ **สงฆ์** ชื่อว่า **ทักชินะ** เพราะอรรถาธิบายว่า คนทั้งหลายเชื่อปรโลกแล้วจึงให้ท่าน ท่านนั้นย่อมควรซึ่งทักชินา หรือสงฆ์นั้นเป็นผู้เกื้อกูลแก่ทักชินา เพราะทำให้ทักชินานั้นหมดจดได้โดยทำให้มีผลมาก, ชื่อว่า **สงฆ์** เพราะมีความหมายว่ารวมกันได้ด้วยเครื่องรวมกันคือทักชินาและศีล ทักชินะบุคคลนั้นด้วย **สงฆ์** ด้วย **เอ** เพราะ เหตุ นี้ น จึง ชื่อ ว่า ทักชินะสงฆ์.สงฆ์ผู้สำเร็จเป็นสงฆ์โดยมติเห็นชอบร่วมกันคือโดยพระวินัยบัญญัติมีสงฆ์จตุรรรคเป็นต้น ชื่อว่า **สงฆ์**. บทว่า **ไม่พิเศษ (อวิเสเสน)** ความว่า โดยทั่วไปไม่พิเศษว่า อริยะ หรือว่า ปุณฺณ บทว่า **นัณ (โส)** ได้แก่ สมมุติสงฆ์ บทว่า **นี้ (อิธ)** ได้แก่ ในญัตติแห่งอุโบสถนี้ สมมุติสงฆ์นั้นชื่อว่าท่านประสงค์เอาแล้ว เพราะญัตติแห่งอุโบสถไม่มีความพิเศษ ท่านกล่าวคำว่า **โส ปนสา** เป็นต้น หมายถึงเอา อนุประโยคว่า สมมุติสงฆ์นั้น มี ๕ จำพวกมิใช่หรือ ในสงฆ์ ๕ จำพวกนั้น สมมุติสงฆ์ประเภทไหนที่ท่านประสงค์เอาในญัตติแห่งอุโบสถนี้ บทว่า ด้วยอำนาจแห่งกรรม (**กมฺมวเสน**) ได้แก่ ด้วยอำนาจแห่งวินัยกรรมประการ ๕ อย่าง ของสมมุติสงฆ์นั้นมีอยู่ เหตุนี้ สมมุติสงฆ์นั้นจึงชื่อว่า ปัญจวิระ (มีพวก ๕) ความจริง อาจารย์ทั้งหลายย่อมพรรณนา **ปการ** ศัพท์ที่ประกอบความหมายแห่ง **วิธ** ศัพท์ ให้มีความหมายเสมอกัน. พวก คือ กลุ่มแห่งสงฆ์ ๔ รูป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จตุรรรค อีกนัยหนึ่ง วรรคที่ประกอบด้วยจำนวน ๔ ชื่อว่า จตุรรรค พึงทราบ คำว่า **ปัญจวรรค** เป็นต้น ด้วยประการฉะนี้

บัดนี้ พระพุทโธสเถระกล่าวคำว่า **ตตถ** เป็นต้น เพื่อแสดงกรรมที่มีสมมุติสงฆ์ ๕ จำพวกนั้นให้พิเศษออกไป บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตตถ** ได้แก่ในสงฆ์ ๕ จำพวก พระพุทโธสเถระกล่าวคำว่า “**ฐเปตฺวา ๗ เป ๗ อุปสมปทญจ**” นี้เพราะอุปสมบทกรรมในมัชฌิมชนบท อันสงฆ์ทสวรรคพึงทำด้วยคำว่า **ตถา** นี้ ท่านแสดงความหมายนี้ว่า หาใช้ไม่ควรที่จะทำสังฆกรรมอะไร (อื่น) ไม่ **ฉิ** ว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านกล่าวอนุญาตสงฆ์เกินจำนวน ๒๐ รูปไว้เพื่อประโยชน์อะไร ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวคำว่า **โส ปน** เป็นต้น บทว่า **อติเรกตเรน** ความว่า ในกรรมที่พึงทำด้วยสงฆ์จตุรรรค ก็พึงทำด้วยสงฆ์เกินจำนวนมีสงฆ์ปัญจวรรคเป็นต้น และในกรรมที่พึงทำด้วยสงฆ์ทสวรรค

ก็พึงทำด้วยสงฆ์เกินจำนวน มีสงฆ์เอกาทศวรรค เป็นต้น บทว่า **ทสฺสนตฺถํ** ได้แก่ เพื่อให้ทราบกรรมนี้นั่นเอง อันสงฆ์พวก ๕ นั้นพึงทำ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า สงฆ์พวก ๕ มิได้ด้วยอำนาจกรรมท่านใช้คำนั้น อันแสดงถึงความไม่แน่นอนแห่งกรรม เพราะฉะนั้นโจทเช่นนี้พึงเห็นว่า ไม่มีความแน่นอน คำว่า ก็ข้อความนี้ (**อิมสฺมิ ปนตฺเถ**) ได้แก่ในอุโบสถ

ศัพท์ว่า **อุโบสถ** นี้ ใช้ในปาติโมกขุทเทส ศีล อุปวาส (การอยู่จำ) บัญญัติและวันความจริง

อุโบสถ ศัพท์นั้น มาในปาติโมกขุทเทส เช่น ในประโยคที่ว่า “มาเถิด ท่านกัปปินะ พวกเราจะลงอุโบสถ (อายามาวุโส กปฺปิน อุโปสถํ คมิสฺสาม)”^{๒๙} มาในศีล เช่น ในประโยคที่ว่า วิสาखा อุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ประการที่บุคคลอยู่จำแล้ว...อย่างนี้แล (**เอวํ อฏฺฐงฺกสมนฺนาโคโต โข วิสาখে อุโปสเถ อุปวุตฺโถ**) มาในอุปวาส เช่น ในประโยคที่ว่า ฝึกคุณฤกษ์เป็นฤกษ์ดีทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธฺิ อุโบสถเป็นวันศักดิ์สิทธิ์ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธฺิ (**สุทฺธสฺส เว สทา ผคฺคุ สุทฺธสฺสุโปสเถ สทา**)^{๓๐} มาในบัญญัติ เช่น ในประโยคที่ว่า เป็นพญาช้างตระกูลอุโบสถ^{๓๑} (**อุโปสเถ นาม นาคราช**)^{๓๒} มาในวัน เช่น ประโยคที่ว่า ภิกษุทั้งหลาย ในวันอุโบสถนั้น (ไม่พึงออกจาก) อาวาสที่มีภิกษุ (**น ภิกฺขเว ตทฺหุโปสเถ สภิกฺขุกา อาวาสา**)^{๓๓} แต่ในที่นี้ท่านประสงค์เอาอุโบสถที่ใช้ในความหมายว่า “วัน” เท่านั้น เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า วันนี้เป็นวันอุโบสถ (**อชฺช อุโปสทิวโส**) เป็นต้น ขนทั้งหลาย ย่อมอยู่จำอุโบสถนี้เพราะเหตุนี้วันนี้จึงชื่อวันอุโบสถ(ที่ชื่อว่า อุโบสถ เพราะเป็นเหตุให้อยู่จำ) บทว่า **อุปวสนฺติ** มีอธิบายว่า ขนทั้งหลายย่อมอยู่จำโดยการรักษาศีล หรือโดยการไม่รับประทาน กล่าวคือไม่บริโภคอาหารทุกอย่าง อาศัยเพียงการดื่มน้ำนมและน้ำผึ้งเท่านั้น

บทว่า **อุโปสเถ** นั้นย่อมได้ความหมายนี้ว่า “อุโบสถ” เท่านั้น เพราะประโยคคำพูดทั้งปวงประกอบด้วย เอว อักษร เพราะฉะนั้นพระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “**เอเตน อนุโปสทิวสํปฏิกฺขิปปติ**” ท่านแสดงความไม่ผิดด้วย อวธารณะ (ห้ามความอื่น) นี้อีกประการหนึ่ง ศัพท์(เสียง) ย่อมกล่าวซึ่งความหมายคือศัพท์อื่นและการชี้แจงความหมายเพราะฉะนั้น บทว่าอุโบสถนั้นจึงได้ความหมายนี้ว่า “ไม่ใช่อุโบสถ” เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำนี้ว่าท่านห้ามอุโบสถด้วยคำนี้ แม้ในคำว่า **ปณฺรโสติ อิมินา อญฺญ อุโปสทิวสํ ปฏิกฺขิปปติ** (ท่านห้ามวันอุโบสถอื่นด้วยคำว่า ปณฺรสะ (๑๕ คำ)) ก็มีนัยนี้ บทว่า **เอเตน** ความว่าด้วยศัพท์นี้ว่า “อุโปสเถ” อุโบสถชื่อว่า ปณฺรสะ โดยการทำดีที่ ๑๕ ให้เต็ม เพื่อแสดงข้อความที่ท่านกล่าวไว้โดยสังเขปว่า **ปณฺรโสติ อิมินา อญฺญ อุโปสทิวสํ ปฏิกฺขิปปติ** ให้พิสดาร พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า **ทิวสวเสน हि** เป็นต้น

^{๒๙} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๒๗.

^{๓๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๗๙/๕๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๙/๖๘

^{๓๑} พญาช้างตระกูลอุโบสถ เป็น ๑ ใน ๑๐ ตระกูลช้างมงคล มีกาพหัตถิ (ช้างดำ) คังโคยหัตถิ (ช้างสีเหมือนน้ำไหล) ปันทรหัตถิ (ช้างสีขาวดังเขาไกรลาส) เป็นต้น ซึ่งในช้าง ๑๐ ช้างมงคลตระกูลนั้น ช้างตระกูลอุโบสถ เป็นช้างประเสริฐที่สุด : ที.ม.อ. (บาลี) ๒๔๖/๒๓๔/๑๕๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๖/๑๘๕, ที.ม.อ. (บาลี) ๒๔๖/๒๓๔.

^{๓๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๔๖/๑๕๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๖/๑๘๕.

^{๓๓} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๘๑/๑๘๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘๑/๒๘๔.

อุโบสถประกอบแล้วในดิถีที่ ๑๔ ชื่อว่าจาทุททสิกะ, ปันนรสิกะก็อย่างนั้น อุโบสถที่พึงทำในวันสังฆสามัคคีชื่อว่าสามัคคีอุโบสถ ในคำว่า “**เหมนตคิมหสฺสาณานิ ตินฺณํ อุตฺตํ**” นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ : ๔ เดือนเริ่มแต่แรม ๑ ค่ำแห่งกาฬปักข์ของเดือนกัตติกาหลัง (เดือน ๑๑) จนถึงวันเพ็ญเดือนผัคคุนะ (เดือน ๔) เป็นที่สุด ชื่อว่าเหมนตฤดู (ฤดูหนาว), ๔ เดือน เริ่มแต่ ๑ ค่ำแห่งกาฬปักข์(ข้างแรม)จนถึงวันเพ็ญอาสาฬหะเดือน ๘ เป็นที่สุด ชื่อว่า คิมหฤดู (ฤดูร้อน), ๔ เดือนตั้งแต่แรม ๑ ค่ำแห่งกาฬปักข์ของเดือน ๘ จนถึงวันเพ็ญกัตติกาหน้าเดือน ๑๑ ชื่อ วัสสานฤดู (ฤดูฝน)

ชื่อว่า **ตติยสตุตมปฏฺเขสุ เทว เทว กตฺวา จ จาทุททสิกา** ความว่า เหมนตฤดู มีวันจาทุททสิ ๒ วัน คือ ปักข์ที่ ๓ และปักข์ที่ ๗, ฤดูอื่นก็อย่างนี้รวมเป็น ๖ วันจาทุททสิ คำว่า **เสสา ปันนรสิกา**^{๓๔} ความว่า ที่เหลือเป็น ๑๘ วันปันนรสิ

๑๘ วันปันนรสิมีดังนี้ คือตั้งแต่กาฬปักข์แห่งเดือนกัตติกา
จนถึงเพ็ญเดือนผัคคุนะ พึงทราบว่าเป็นเหมนตกาล มี ๘ อุโบสถ
ตั้งแต่กาฬปักข์แห่งเดือนผัคคุนะถึงอาสาฬหปุณณมี
พึงทราบว่าเป็นคิมหกาล มี ๘ อุโบสถ
ตั้งแต่กาฬปักข์แห่งเดือนอาสาฬหะถึงเพ็ญเดือนกัตติกา
พึงทราบว่าเป็นวัสสกาล มี ๘ อุโบสถ เป็นวันจาทุททสิ
แต่ในปักข์ที่ ๓ และปักข์ที่ ๗ แห่ง ๓ ฤดู
ท่านผู้รู้ทั้งหลายย่อมยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง

อุโบสถกรรมที่ภิกษุทั้งหลายทำตามปกติด้วยปัจจัยมีภิกษุที่อยู่ในอาวาสมีจำนวนไม่มากกว่า ๑๐ เป็น ต้น ชื่อว่า ปากติจาริตตอุโบสถ (การปฏิบัติปกติ) แต่เมื่อมีปัจจัยคือภิกษุที่อยู่ในอาวาสมีจำนวนมากกว่าก็ควรทำในวัน ๑๔ คำอื่น เพราะฉะนั้นพระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “สกี” (คราวเดียว) คำว่า สกีได้แก่ ในวาระเดียว

ชื่อว่า **อวสกาณิ อนุวตติตพฺพิ** ความว่า เมื่อมีบุพพกิจ^{๓๕} ที่สงฆ์พึงทำ เป็นต้นว่า วันนี้เป็นวันอุโบสถ ๑๔ คำ ภิกษุที่อยู่ในอาวาสพึงอนุวัตตาม ไม่พึงปฏิเสธด้วย **อาทิ ศัพท์** พระพุทธโฆสเถระ รวมคำว่า “**อวาสิเกหิ อาคนตฺกานิ อนุวตติตพฺพิ**”^{๓๖} (พวกภิกษุที่อยู่ในอาวาสพึงอนุวัตตามพวกภิกษุอาคันตุกะ)” และรวมคำว่า “**อนุชานามิ ภิกฺขเว เตหิ ภิกฺขุหิ เทว ตโย อุโปสเถ จาทุททสิเก เทตุ กถํ มยฺ เตหิ ภิกฺขุหิ ปฐมตรํ ปวาเรยฺยาม**”^{๓๗} (ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุเหล่านั้น ทำ ๒, และ ๓ อุโบสถ ให้เป็นอุโบสถวัน ๑๔ คำ

^{๓๔} ในอรรถกถาสังฆาตวรรณ เป็น “อวเสสา อฏฺฐารส ปันนรสิกา” (กษา.อ. (บาลี) ๑๐๘).

^{๓๕} บุพพกิจ หมายถึง กิจที่ทำเบื้องต้นของการทำอุโบสถ มี ๔ คือ ๑) นำฉันทะ และ ปาริสุทธิของภิกษุผู้เป็นไข้ คือ ถ้าภิกษุเป็นไข้อยู่ในสีมาเดียวกัน ต้องนำความยินยอมและคำปฐกัญญาว่าต้องเป็นผู้บริสุทธิ์จากอาบัติของภิกษุผู้เป็นไข้นั้นมาแจ้งให้สงฆ์รับทราบ ๒) บอกฤดู ๓) บอกจำนวนภิกษุผู้เข้าประชุมอุโบสถ ๔) แจ้งการให้อวาทภิกษุณี (วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๖๘/๑๓๙, กษา.อ. (บาลี) ๑๑๘-๑๒๒).

^{๓๖} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๗๘/๑๙๔, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๗๘/๒๘๐.

^{๓๗} วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๔๐/๒๗๔-๒๗๕, วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๔๐/๓๘๗.

ด้วยประสงค์ว่า โฉนดพวกเราพึงปวารณาก่อนภิกษุพวกนั้น) ก็ในสูตรทั้ง ๒ นี้ สูตรแรกมีคำที่พึงทราบ ว่า สูตรทั้งหลายมี **อาคนตุเกหิ** เป็นต้นท่านแสดงแล้วโดยความหมายแห่งปกติจาริตอุโบสถว่า อันภิกษุอาคันตุกะพึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงคราวเดียวกัน ในวัน ๑๔ คำแห่งปักษ์ที่ ๓ และปักษ์ที่ ๗ หรือในวัน ๑๕ คำแห่งปักษ์ที่เหลือของแต่ละฤดู ชื่อว่า **คตรูปปัจจุเย สติ** ความว่าเมื่อมีปัจจัยอย่างนี้ว่า “ภิกษุที่อยู่ในอาวาสมีจำนวนมากกว่า” เป็นต้นที่เหมาะสมที่จะทำอุโบสถแม้ในวัน ๑๔ คำอื่น คำว่า **อณฺณสมิมปิ จาตุททเส** ได้แก่ ในวัน ๑๔ คำอื่นโดยเป็น ๑๔ คำปักษ์ที่ ๓ และ ๗ แห่งฤดู ๓

ไม่ใช่มีวันอุโบสถ เพียงอย่างเดียว ฉะนั้นท่านจึงกล่าว คำว่า **ปุริมวสฺสํ ฐฏฺฐานํ ปน** เป็นต้น พระจันทร์ท่านเรียกว่า “**มา**” เพราะคนจะพึงนับวันได้ก็ด้วยการโคจรของพระจันทร์ พระจันทร์เต็มดวง พระจันทร์นั้นเต็มแล้วโดยทำให้ส่วนเสี้ยวทั้งหมดเต็มเพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า **ปฺนณฺมาดิถิ** พระจันทร์เต็มดวง **ดิถิ** เพ็ญแห่งเดือน **ปฺพพกตติกา** (เดือน ๑๑) ชื่อว่า **ปฺพพกตติกปฺนณฺมา** ได้แก่ดิถิเพ็ญเดือน ๑๑ **ดิถิเพ็ญเดือน ๑๑** นั้นท่านกล่าวแล้วอย่างนี้เพื่อให้เดือนปัจฉิมกตติกา (เดือน ๑๒) ตาม บทว่า **เตสํเยว** ได้แก่ภิกษุอยู่จำปริมพรรษา (พรรษาก่อน) บทว่า **กณฺถานการเกหิ** หมายถึงผู้ก่อการทะเลาะ บทว่า **ปจฺจุกทพฺพนฺติ** ได้แก่ยกขึ้น มีอธิบายว่า ภิกษุทั้งหลายผู้ต้องการสละวันเพ็ญ (เดือน ๑๑) เป็นต้นด้วยอำนาจการโต้เถียงกับภิกษุผู้ก่อความทะเลาะ ยกปวารณาภาพปักษ์ชุนหปักษ์ขึ้น มีคำท่านกล่าวว่า ภิกษุทั้งหลายย่อมยกปวารณาขึ้นด้วยญัตติอย่างนี้ว่า “**สุนนฺตุ เม ฯ เปฯ กาเพ ปวาเรยยาม**”^{๓๘} ขอภิกษุที่อยู่ในอาวาสทั้งหลาย จงฟังข้าพเจ้าถ้าท่านทั้งหลายพร้อมกันแล้ว บัดนี้ พวกเรา พึงทำอุโบสถ พึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง พึงปวารณาในภาพปักษ์ที่จะมาถึงเกิดและอย่างนี้ว่า **สุนนฺตุ เม ฯ ลา ชุณฺहे ปวาเรยยาม** (ภิกษุที่อยู่ในอาวาสทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้า ถ้าท่านทั้งหลายพร้อมกันแล้ว บัดนี้พึงทำอุโบสถ พึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง พึงปวารณาในชุนหปักษ์ที่จะมาถึงเกิด)

ศัพท์ว่า **อถ** เป็นนิบาตใช้ในความหมายว่า ลำดับถัดไป. วันเป็นที่เต็มแห่งวัน ๑๔ คำ จึงชื่อว่า **จาตุททเส** ภิกษุทั้งหลายพึงปวารณาในวันเพ็ญเดือน ๑๒ อันเป็นวันที่ครบ ๔ เดือน ในชุนหปักษ์ที่จะมาถึงนั้น ซึ่งภิกษุทั้งหลายมุ่งหมายตั้งญัตติว่า “พวกเราทั้งหลาย พึงปวารณาในชุนหปักษ์ที่จะมาถึง” เพราะว่าภิกษุทั้งหลายย่อมไม่ได้เพื่อจะปวารณาข้ามชุนหปักษ์นั้นไปได้

สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์นั้น จะพึงอยู่จนถึงชุนหปักษ์แม้นั้นไซ้ ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด ไม่ประสงค์จะปวารณา ก็ต้องปวารณาในวันเพ็ญเดือน ๑๒ อันเป็นวันที่ครบ ๔ เดือนในชุนหปักษ์ที่จะมาถึงเท่านั้น”^{๓๙}

เพราะเหตุนี้ พระพุทธโสมสเถระจึงกล่าวว่า **ปจฺฉิมวสฺสฏฺฐานญจ ปจฺฉิมกตติกปฺนณฺมา เอว** . ก็ฉิว่า ภิกษุจะพึงปวารณาข้ามลำดับนั้นไป ก็จะต้องอาบัติทุกกฏ .

^{๓๘} วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๔๐/๒๗๔, วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๔๐/๓๘๘.

^{๓๙} วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๔๐/๒๗๕, วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๔๐/๓๘๙.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายไม่พึงปวารณาในวันที่มีไข้ปวารณา เว้นแต่วันสังฆสามัคคี”^{๔๐} ที่ชื่อว่าวันปวารณา เพราะประกอบด้วยปวารณาอันบริสุทธิ์. ด้วย ปี ศัพท์ พระพุทธโฆสเถระแสดงว่า “ไม่ใช่วันปวารณาเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แท้จริง เป็น วัน อุ โบ ส ถ ที่ ท่าน ก ล่า ว ไว้ นั้น และ วัน ส а м ค คี ป ว า ร ณา เพราะมีความเกี่ยวข้องกับสามัคคีอุโบสถนั้นท่านจึงกล่าว ยถา ปณ เป็นต้น

ข้อ ว่า โ อ ส а ริ เ ต ต ส ม มี ภิก ขุ ส ม มี ได้ แก่ เมื่อภิกษุผู้ถูกสงฆ์ยกเสียจากหมู่สำนึกผิดแล้ว,มีคำว่าที่ท่านกล่าวว่า สงฆ์นำเธอไปสู่สมาให้แสดงว่าอาบัติแล้วให้เข้าสู่พิธีกรรมวาจาโดยมุ่งระงับกรรม. คำว่า ตสสวตถุสส ได้แก่ อธิกรณ์นั้น พึงสัมพันธ์ด้วยคำว่า ตทา ฐเปตวา ฯเปฯ อุโปสถทิวเสน นาม โหติ. พระพุทธโฆสเถระกล่าวคำว่า ตาวเทว เป็นต้น เพื่อเฉลยข้อสงสัยว่า ซึ่งเหตุอะไร บรรดาบทเหล่านั้นบทว่า ตาวเทว หมายถึงซึ่งวันนั้น บทว่า วจนโต หมายถึง เพราะท่านกล่าวไว้ในโกสัมพิกขันธกะ^{๔๑} ก็ในเหตุที่ภิกษุทั้งหลายโต้เถียงกันด้วยเหตุเพียงเล็กน้อย เพื่อประโยชน์แห่ง ปัจจัย ทั้ง หลาย มี บา ตร และ จี วร เป็นต้น จึงตอุโบสถหรือปวารณานั้นเมื่ออธิกรณ์นั้นได้รับการวินิจฉัยแล้วว่า ภิกษุทั้งหลายคิดแล้วว่า พวกเราพร้อมเพรียงกันแล้วดังนี้ก็ไม่สามารถทำสามัคคีอุโบสถในระหว่างได้ อุโบสถชื่อว่า อันภิกษุผู้ทำได้ทำแล้วในวันมิใช่อุโบสถในคำว่า กตติกมาสพจนตเร นี้ มีอธิบายดังนี้ ที่ชื่อว่ากิตติกมาส (เดือนประกอบแล้วด้วยฤกษ์กัตติกา) ได้แก่ช่วงเวลาตั้งแต่แรม ๑ ค่ำเดือนกัตติกาต้น (เดือน ๑๑) จนถึงเพ็ญเดือนกัตติกาหลัง (เดือน ๑๒) รวมได้ ๒๙ ค่ำและวัน ในภายในช่วงเวลาแห่ง ๒๙ ค่ำและวันนั้น ภายหลังจากช่วงเวลานั้นหรือก่อนนั้น ไม่ ค ว ร นี้ ห ม า ย ถึง วัน ทั่ว ไป เ ท ่า นั้น แม้ในค่านี้นพึงทราบสามัคคีที่มีสาระเหมือนกันกับสามัคคีในโกสัมพิกขันธกะ^{๔๒}

ก็ภิกษุทั้งหลายพร้อมเพรียงกันงดปวารณาเพราะเหตุเพียงเล็กน้อยบางอย่าง พึงทำปวารณาในวันปวารณาเท่านั้น ไม่พึงทำปวารณานอกจากนั้น ปวารณาชื่อว่าภิกษุได้ทำในวันมิใช่ปวารณา. ด้วยคำว่า พึงทำนั้นเทียว (กาตพโพเยว) พระพุทธโฆสเถระแสดงว่า ติว่า ภิกษุใด ทำ ภิกษุนั้น ต้องทุกกฎ ก็ในข้อนี้พึงทราบว่า เป็นทุกกฎเพราะทำอุโบสถ. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงทำอุโบสถในวันมิใช่อุโบสถ เว้นแต่วันสังฆสามัคคี”^{๔๓} พระพุทธโฆสเถระแสดงว่า ภาว ปัจจัย (ภาวตัทธิต) ในความหมายของศัพท์ด้วยคำนี้ว่า กาลเวลามาถึงแล้วนั่นเอง ชื่อว่าปัตตกัลละ (ป ต ต ก а л м е в п ต ต ก л л) . ด้วย บท ว่า ไม่ มี (น а ส ติ) ท่านทำคำที่กล่าวไว้โดยอเนกโชตกะ(แสดงความหมายคล้อยตาม)ให้มั่นคงขึ้นโดยพยติเรกโชตกะ(แสดงความหมายตรงกันข้าม). บทว่า สมควร (อนุรुปา) หมายถึง สมควร เหมาะสม มีอธิบายว่า ขอบธรรม. บทว่า โดยต่ำสุด (สพพนดิเมน) มีอธิบายว่าโดยต่ำสุดจำนวน ๔ รูป เว้นจาก ๔

^{๔๐} วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๓๓/๒๖๔.

^{๔๑} วิ.ม. (บาลี) ๕/๔๗๕/๒๕๘

^{๔๒} วิ.ม. (บาลี) ๕/๔๗๕/๒๕๖.

^{๔๓} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๘๓/๒๐๑.

รูปนั้นไปอุโบสถกรรมนั้นชื่อว่าไม่เป็นอันทำ. ภิกษุ ๔ รูปนั้นชื่อว่าไม่มีฉันทปาริสุทธิ แต่ภิกษุที่เหลือ แม้หากจะมีจำนวน ๑,๐๐๐ รูปถ้วน ถ้าเป็นสมานสังวาสกันทั้งหมดชื่อว่าเป็นผู้ควรแก่ฉันทะ ภิกษุเหล่านั้นจะให้ฉันทปาริสุทธิแล้วมาหรือไม่ก็ตาม กรรมย่อมไม่กำเริบ. บทว่า ปกตัตตภิกษุ (ปกตัตตตา) หมายถึง ภิกษุที่ไม่ถูกสงฆ์ยกวัตร อธิบายว่า ไม่ต้องอาบัติปาราชิก. ระยะประมาณศอกครึ่งชื่อว่า หัตถباس.

ก็ ชี น ชี อ วั า สี มา “นี้ เป็น ไ ฉ น ?” คือพระพุทโธสเถระเมื่อจะแสดงสีมาหมายเอาอนุประโยคนี้นว่า ภิกษุผู้เข้ากรรมยืนไม่ละหัตถباس จึงกล่าวว่า ก็ชื่อว่าสีมานี้ (สีมา จ นามเสสา) เพื่อจะเลี้ยงคำว่า “การแสดงความเหมือนกันของภิกษุผู้มีความต่างกัน มิได้โดยมุ่งแสดงความต่างกัน” บทว่า สมณินทนต์น ได้แก่ ทำสมกัน บทว่า ท่วมทับ (อชโณตถรณเตน) ได้แก่ ย่ำยี มีคำอธิบายว่า กระทำไว้ภายใน พึงทำการสัมพันธ์กับคำว่า นี้ชื่อว่า สีมาวิบัติ (อิมมา วิปตติสีมาโย นาม). เพื่อจะเฉลยข้อสงสัยว่า เพราะเหตุไรจึงชื่อว่าวิปตติสีมา พระพุทโธสเถระจึงกล่าวคำว่า เอกาทสทธิ เป็นต้น บทว่า อากาเรทฺธิ (อากาเรทฺธิ) ได้แก่เหตุทั้งหลาย บทว่า วจนโต หมายถึง ท่านั้น กล่าวไว้ ใน กัม ม ว ร ร ค ^{๔๔} ชื่อว่า สังฆกรรมนั้น เพราะเป็นสังฆกรรมที่สงฆ์พึงทำด้วยสงฆ์วิสตฺถวรรคเป็นอย่างมาก ฉะนั้น พระพุทโธสเถระจึงกล่าวว่า ยตถ เอกวิสติ ภิกษุ นิสีหิตุ น สกโกนติ (สีมาที่ภิกษุจำนวน ๒๑ รูปไม่สามารถจะนั่งได้) อธิบายว่า ในสีมาใด โดยกำหนดต่ำสุด ภิกษุ ๒๑ รูปกับภิกษุผู้ควรแก่กรรมไม่สามารถจะนั่งได้ตามแนวโดยรอบ นี้ชื่อว่าสีมาเล็กสุด ก็สีมาเช่นนี้แม้สงฆ์สมมุติแล้ว ^{๔๕} ก็ไม่จัดเป็นสมมุติ. คงเป็นสีมาเช่นเดียวกับเขตบ้านเท่านั้น ในสีมานั้น กรรมที่ทำแล้วย่อมกำเริบ(ผิด) แม้ในสีมาที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า สมมตา หมายถึงผูกสีมาแล้ว อธิบายว่า สวดกรรมวาจาแล้ว เพราะการสวดด้วยกรรมวาจาเท่านั้น ชื่อว่าการผูกสีมาต้นไม้ใด ไม่ควรถึงความเป็นนิมิต เพราะเหตุที่ต้นไม้นั้นชื่อว่า อนิมิตตูปกะ ซึ่งต้นไม้ที่ไม่ถึงความเป็นนิมิตนั้น มีคำอธิบายว่า ไม่ควรแก่ความเป็นนิมิต. ต้นไม้ทั้งหลายมีต้นตาลและต้นมะพร้าว เป็นต้น ชื่อว่าต้นไม้มีเปลือกเป็นแก่น บทว่า วาลุกาปฺยฺชานํ หมายถึงในท่ามกลางแห่งกองฝุ่นและกองทราย คำว่า วาลุกาปฺยฺชานํ นั้นเป็นฉฐฐีวิภคตติ ใช้ในความหมายแห่งนิทธารณะ (การถอน) ส่วนในคัมภีร์ทั้งหลายบางแห่งมีปาฐะปรากฏว่า “ปิสฺสฺยฺช วา วาลุกาปฺยฺช วา อณฺณตฺร” (กองฝุ่น หรือ กองทราย อย่างใดอย่างหนึ่ง) แต่คำนั้นไม่จัดเป็นปาฐะ เพราะว่าปาฐะนั้นไม่ลงกันสมกันกับคำนี้ว่า อณฺณตฺร บทว่า อนฺตรธา ได้แก่

^{๔๔} สีมา หมายถึง เขตกำหนดความพร้อมเพรียงของสงฆ์ แบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือ ๑) พัทธสีมา (แดนที่ผูก) คือ เขตที่สงฆ์กำหนดขึ้นเอง ๒) อพัทธสีมา (แดนที่ไม่ได้ผูก) เขตที่ทางบ้านเมืองกำหนดไว้ หรือที่มีธรรมชาติเป็นเครื่องกำหนด สงฆ์ถือเอาตามกำหนดนั้น ไม่วางกำหนดขึ้นเองใหม่, (สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทธรรมมิก จำกัด, ๒๕๖๑), หน้า ๔๙๒.

^{๔๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๘๓/๒๐๑.

^{๔๖} สมมุติ ในความหมายทางวินัย หมายถึงการทำพิธีลงมติจากสงฆ์ ในที่นี้หมายถึงการสมมุติกำหนดขอบเขตในการทำสังฆกรรม.

ในระหว่างแห่งนิमितที่เหมาะสมแก่การเป็นนิमित ก็ในคำนี้มีอธิบายว่า สี่มาใดที่สงฆ์ผูกด้วยนิमितเหล่านั้นทำต้นไม้ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีต้นไม้มีเปลือกเป็นแก่นเป็นต้นที่ไม่เหมาะที่จะเป็นนิमितให้เป็นนิमितหนึ่งในระหว่าง(แห่งสี่มา) แล้วสมมติขึ้น สี่มานั้นจัดเป็นสี่มาที่มีนิमितขาด ส่วนสี่มาใดสงฆ์ผูกด้วยนิमितทั้งหลายมีนิमितสี่และห้าเป็นต้น สมมติทำต้นไม้ชนิดใดชนิดหนึ่งมีต้นไม้มีเปลือกเป็นแก่นเป็นต้นให้เป็นนิमितเดียว สี่มานั้นไม่จัดเป็นขันทนินิต (นิमितขาด) เพราะเหตุนั้น สี่มานั้นชื่อว่ามิปรากฏอยู่เพราะมีนิमित ๓ ที่เหมาะสมแก่การเป็นนิमितปรากฏอยู่ แต่ในอรรถกถาทั้งหลายท่านกล่าวไว้ไม่ชัดเจน เพราะฉะนั้นผู้ศึกษาพึงใคร่ครวญก่อน แล้วจึงเชื่อถือ บทว่า **สพเพน สพพ** ได้แก่โดยประการทั้งปวง (ครบถ้วน) ชื่อว่า **นิมิตตานํ พหิ ฐิตেন สมมตา** หมายถึง กรรมวาจาที่ภิกษุผู้ยืนนอกนิमितเหล่านั้นแล้วพูดทั้งภายใน การที่จะยืนกำหนดนิमितทั้งหลายทั้งในและนอกสี่มาก็สมควร

บทว่า **แม้สมมติแล้วอย่างนี้ (เอว สมมตาปิ)** ความว่า สี่มาที่กำหนดนิमितแล้วสมมติด้วยกรรมวาจา คำนี้มีความสัมพันธ์กับคำนี้ว่า ยังไม่จัดเป็นสมมติ (**อสมมตา ว โหติ**) คำว่า ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำทั้งหมด ไม่เป็นสี่มา (**สพพา ภิกฺขเว นที อสี่มา**) ความว่า แม่น้ำบางสายที่เข้าลักษณะแห่งแม่น้ำซึ่งสงฆ์กำหนดนิमितแล้วทำด้วยหวังว่า “พวกเราจะทำพัทธสี่มานี้” ไม่ชื่อว่าเป็นสี่มา อธิบายว่า ไม่จัดเป็นพัทธสี่มา แต่สี่มานั้น เป็นเช่นเดียวกับพัทธสี่มาเพราะมีความเหมือนกัน ควรเพื่อทำสังฆกรรมในที่ทั้งปวง แม้ในธรรมชาตีก็นับนี้ พระพุทธโฆสเถระแสดงความใกล้เคียงกันและกัน ด้วยบทนี้ว่า **ลัสสุจวิฏา**. คำว่า **พทฺธา โหติ** ท่านกล่าวหมายเอาสี่มา ในส่วนแห่งทิศตะวันตก (ปัจฉิมทิศ) บทว่า ส่วนหนึ่งแห่งสี่มา (**ตสฺสา ปเทส**) ได้แก่ ซึ่งที่ส่วนหนึ่งแห่งสี่มานั้น มีคำกล่าวอธิบายดังนี้ว่า ที่ส่วนหนึ่งซึ่งภิกษุอยู่แล้วสามารถจะทำการได้ แต่ในส่วนใดที่ภิกษุอยู่แล้วไม่สามารถจะทำการได้ภิกษุทั้งหลายผูก(สี่มา)รวมที่ส่วนนั้นไว้ภายในชื่อว่า รวมนี่เข้าด้วยกัน,แต่ไม่ใช่ครอบสี่มา,ควรระบุนามศัพท์ด้วย ส่วนในคณฐิบททั้งหลายท่านกล่าวไว้ว่า “การผูกสี่มาโดยเพียงการกำหนดสี่มาละ ๑ นิमितหรือ ๒ นิमितแล้วเขียนไว้ ชื่อว่ารวมนี่เข้าด้วยกันการที่สงฆ์กำหนดนิमितทั้งหลายแห่งสี่มาของภิกษุเหล่านั้นแล้วรวมนี่ทั้งหมด นั้นหรือส่วนหนึ่งของสี่มานั้นไว้ภายในผูกกำหนดนิमितใน ๑ ทิศ หรือ ๒ ทิศ ภายนอกแห่งสี่มานั้นชื่อว่าครอบสี่มาความถึงพร้อมแห่งนิमितทั้งหลายมีภูเขาเป็นต้นชื่อว่า นิमितสมบัติ นิमितคือภูเขาชื่อว่า ปัพพตนิमित แม้ในคำที่เหลือก็อย่างนี้เหมือนกัน คำว่า **เอว วุตเตสุ** ท่านกล่าวไว้ใน การสมมติสี่มา ในอุโบสถชั้นธกะ^{๔๗} ก็แลการที่สงฆ์สมมติสี่มาด้วยนิमित ๘ อย่างเหล่านี้ ทั้งที่ไม่ละกันก็ดี ละกันก็ดี ชื่อว่าเหมาะสมฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า **“ตสฺมี ตสฺมี ทิสภา เกยถาล ทฺธานิ นิมิตฺตูปคานิ นิมิตฺตานิ”** (นิमितทั้งหลายที่ใกล้เคียงนิमितตามที่หาได้ในทิสภาคณั้นๆ) แต่การที่จะสมมติสี่มาด้วย ๑ นิमितหรือ ๒ นิमितไม่เหมาะสมแต่การสมมติสี่มาแม้ด้วย ๑๐๐ นิमितตามที่ท่านกล่าวไว้ มีนิमित ๓ เป็นต้น

^{๔๗} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓๘/๑๕๑.

ย่อมเหมาะสม พระวินัยธรจึงถามว่า “ทิสบุรพามีอะไรเป็นนิमित” เมื่อตอบว่า “ภูเข ขอรับ” พระวินัยธรจึงกำหนดนิमितอย่างนี้อีกว่า “ภูเขานั้นเป็นนิमित” แต่การที่จะทักอย่างนี้ว่า “พวกเราทำภูเขานั้นให้เป็นนิमित, จักทำภูเขานั้นเป็นนิमित ได้ทำนิमितเสร็จแล้ว, จงเป็นนิमित ย่อมเป็นนิमित”^{๔๘} หรือจักเป็นนิमित” ไม่เหมาะสม. แม้ในแผ่นดินเป็นต้นก็มีนัยนี้ เพราะเหตุนี้ พระวินัยธรจึงกล่าวว่า ในทิสบุรพา อะไรเป็นนิमित (ปุรตถิมาย ทิสาย ก็ นิमितต์) เป็นต้น การที่อุปสัมบันหรืออนุอุปสัมบันตอบอย่างนี้ว่า “ภูเข ขอรับ, น้ำ ขอรับ” ย่อมเหมาะสมทั้งนั้น ด้วย **อาทิ** ศัพท์ท่านรวมคำนี้เข้าด้วยว่า “พระวินัยธรจึงกำหนดว่า ในทิสาคณเณย์ (ตะวันออกเฉียงใต้) มีอะไรเป็นนิमित (เมื่ออุปสัมบันหรืออนุอุปสัมบันกล่าวว่า) แผ่นดินขอรับ (พระวินัยธรจึงกำหนดนิमितกล่าวซ้ำอย่างนี้อีกว่า) “แผ่นดินนั้นเป็นนิमित,...ในทิสทักซิณ(ใต้),...ในทิสหรีตี(ทิศตะวันตกเฉียงใต้)...ในปัจฉิมทิศ (ในทิศตะวันตก)...ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ,...ทิศอุดร (ทิศเหนือ)...ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีอะไรเป็นนิमितเมื่ออุปสัมบันหรืออนุอุปสัมบันตอบว่า น้ำ ขอรับ พระวินัยธรจึงกำหนดให้ อีกว่า น้ำนั้นเป็นนิमितแต่ผู้ศึกษาจะไม่ตั้งอยู่ในคำนี้แล้วจึงกำหนดนิमितที่กำหนดไว้ก่อนอย่างนี้อีกว่า พระวินัยธรมว่า “ในทิสบุรพา มีอะไรเป็นนิमित”, อุปสัมบันหรืออนุอุปสัมบันตอบว่า “ภูเข ขอรับ” พระวินัยธรมว่า “ภูเขนั้นเป็นนิमित” นิमितชื่อว่าเป็นการสืบทอดด้วยนิमित อย่างนี้แล คำว่า ทักนิमितถูกต้อง (สมมา กิตเตตวา) ความว่า ไม่กำหนดชื่อของสิ่งที่มีนิमित แต่ทักตามนัยที่กล่าวแล้ว บทว่า สมมุติแล้ว (สมมตวา) ความว่าอันสงฆ์ผู้กแล้วด้วยญัตติหุติกรรมมาจาที่บริสุทธิ์ซึ่งท่านกล่าวไว้ในอุโบสถขันธกะ^{๔๙} โดยนัยที่กล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ของสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า (สุณาทู เม ภนเต) เป็นต้น. ในคำนั้น นิमितทั้งหลายแม้ท่านทักแล้วครั้งเดียว ก็ชื่อว่าเป็นอันทักแล้วนั่นเอง แต่ในอันธกอรกถา^{๕๐} ท่านกล่าวไว้ว่า สงฆ์ผู้กมณฑลแห่งสีมา ๓ ครั้งพึงทักนิमित.

บทว่า นั้น (ตตร) ได้แก่ ในนิमित ๘ เหล่านั้น บทว่า เหมาะเป็นนิमित (นิमितุปคตา) ได้แก่ ความเหมาะแก่การเป็นนิमितแม้มีประมาณเท่าช้าง ก็ชื่อว่าเหมาะแก่การเป็นนิमित เพราะคำว่า **หตถิปปมาณโต ปฏฺฐาย** (เริ่มแต่ประมาณเท่าช้าง) ก็ข้างเป็นรัตนะ ๗ ประการ บ้าง เป็นรัตนะ ๗ ครั้งบ้าง^{๕๑} บทว่า น้อยกว่านั้น (ตโต โอมกตโร) ความว่า น้อยกว่าประมาณเท่าช้างนั้น อธิบายว่า ถ้ามีภูเขา ๔ ลูกในทิศทั้ง ๔ หรือภูเขา ๓ ลูก ในทิศทั้ง ๓ สงฆ์ก็ควรสมมุติ (สีมา) ด้วยนิमितคือ ภูเขาทั้ง ๔ ลูก หรือ ๓ ลูก แต่ไม่ควรสมมุติ (สีมา) ด้วยนิमित ๒ ลูก หรือ ๑ ลูก แม้ในนิमितคือ แผ่นดินถัดจากนี้ไป ก็มีนัยเหมือนกัน เพราะฉะนั้น สงฆ์เมื่อจะทำนิमितคือภูเขา พึงถาม (ก่อน) ว่า “เกี่ยวเนื่องเป็นอันเดียวกันหรือไม่เนื่องเป็นอันเดียวกัน ถ้าเนื่องเป็นอันเดียวกัน สงฆ์ก็ไม่พึงทำ เพราะว่าแม้สงฆ์จะนิमितนั้นใน ๔ ทิศหรือ ๘ ทิศ ก็ชื่อว่าได้นิमितกำหนดเพียงเท่านั้น

^{๔๘} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๓๘/๑๐๖, วินยส.อ. (บาลี) ๒๑๒.

^{๔๙} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓๘/๑๕๑.

^{๕๐} ใน คัมภีร์ กังขาวิตรณโอภินวฎีก เป็น “อนธกฐฎกถาย” น่าจะเป็น “ขันธกอรกถา” ซึ่งหมายถึงสมันตปาสาทิกา ตอนอธิบายคัมภีร์ขันธกะนั้นเอง ดูประกอบใน วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๓๘/๑๐๖-๑๐๗.

^{๕๑} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๒๗.

เ พ ร า ะ ฉะนั้น ส ง ษ ์ พื ง ก ำ ห น ด ฎ เ ข า ซึ่งตั้งล้อมรอบวิหารที่สัณฐานเหมือนวงล้อในทิศเดียวแล้วกำหนดนิมิตอื่นไว้ภายใน โดยให้ภูษานั้นไว้ภายนอกในทิศอื่น ๆ ถ้าภิกษุทั้งหลายประสงค์จะทำส่วนที่ ๓ หรือกึ่งหนึ่งของภูเขาไว้ในเขตสีมา ไม่กำหนดภูเขาทำเฉพาะส่วนใดไว้ภายใน ถัดจากส่วนนั้นไปก็ควรกำหนดต้นไม้ หรือจอมปลวก เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งบนภูษานั้นเป็นนิมิต ถ้าประสงค์จะทำภูเขาทั้งหมดประมาณ ๑ โยชน์ หรือ ๒ โยชน์ ไว้ภายใน (เขตสีมา) ถัดจากภูเขาไปก็ควรกำหนดต้นไม้หรือจอมปลวก เป็นต้น ที่พื้นดินเป็นนิมิต

ข้อว่า นับ (สงฆ์ คจฉติ) มีอธิบายว่า ย่อมถึงการนับ คือการคำนวณ บทว่า ทวตติสพล คุหปิตพริมาโณ ความว่า ย่อมถึงซึ่งการนับ ได้แก่ การแลกเปลี่ยน เพราะอ้วน^{๕๒} หาใช้ถึงซึ่งการนับ ด้วยการนับด้วยตราซึ่งไม้ บรรดาบทเหล่านั้น พระโบราณจารย์กล่าวว่า ๑๐ กลัญชะ ชื่อว่า ๑ ปละ แม้อิฐขนาดใหญ่ก็ไม่ควร กองแห่งแผ่นดินที่ไม่เหมาะแก่ความเป็นนิมิต ก็เช่นเดียวกันไม่จำต้องกล่าวถึง กองฝุ่น และ กองทราย แผ่นดินลาด เช่นกับบริเวณลานที่เสมอกับแผ่นดินหรือแผ่นหินนูนขึ้นราวกับตอที่โผล่จากพื้นดิน, หากมีแม่น้ำประมาณพอดี ก็ควร แต่แผ่นดินลาดนั้นแม้มีขนาดใหญ่เกินไป ก็ถือเป็นแผ่นดินเหมือนกัน ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ก็แผ่นดินลาด (ปิณฺฐิปาสาโณ ปน) เป็นต้น. ถ้าภิกษุทั้งหลายประสงค์จะทำส่วนหนึ่งของแผ่นดินลาดขนาดใหญ่ไว้ภายในสีมา อย่างกำหนดส่วนนั้น พื ง ก ำ ห น ด ว ่า แ ผ น หิ น อ ื่น เ ห นี อ แ ผ น หิ น ด า ด นั น เป น นิ มิต ถ้าการสร้างวิหารบนแผ่นดินลาดเช่นนั้นและแผ่นดินลาดแต่กร้าวไปกลางวิหาร แผ่นดินลาดนั้นไม่เหมาะ เพราะหากหักแผ่นดินลาดนั้นเป็นนิมิต และขึ้นชื่อนิมิตย่อมมีอยู่นอกสีมา แม้วิหารก็ต้องอยู่นอกสีมา แต่แผ่นดินลาดที่อยู่รอบวิหารก็ควรหักไว้ในที่เดียว ไม่ควรในที่อื่น

ใน เรื่อง ถี อ ป ำ เป น นิ มิต พื ง ท ร ำ วิ นิ จ ฉ ัย ดั ง นี ้ ป ำ ห ญ ำ หรือปำไม้ที่มีเปลือกเป็นแก่นไม่เหมาะ ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า ต้นไม้มีแก่นภายใน (อนโตสارهติ) เป็นต้น. ต้นมะม่วง ต้นหว้า และต้นขนุน เป็นต้น ชื่อว่า ต้นไม้มีแก่นภายใน ชื่อว่า เจือด้วยไม้ที่มีแก่นภายใน (อนโตสารมิตสเกหิ) ความว่า ต้นไม้ซึ่งมีแก่นภายในเหล่านั้น ชื่อว่า มี แก่น ภายใน อัน เจือ ด้วย ไม้ ที่ มี แก่น ภายใน เ หล ำ นั น ด้วยไม้ที่เจือด้วยไม้มีแก่นภายในเหล่านั้นพระพุทธโฆสจารย์กล่าวคำว่า ประมาณต้นไม้ ๔-๕ ต้น (จตุปญฺจรกมตตมहि) เป็นต้น ว่าโดยกำหนดอย่างต่ำสุด แต่ว่าโดยสูงสุดปำแม้ระยะประมาณร้อยโยชน์ ก็ควร แต่ในเรื่องปำไม้นี้ หากปำมีต้นไม้เพียง ๔ ต้น พื ง ะ บ ุ เ อ ๓ ต ้น ที่ มี แก่น ๑ ต ้น ไม่ มี แก่น หากปำมีต้นไม้เพียง ๕ ต้น พื ง ะ บ ุ เ อ ๓ ต ้น ที่ มี แก่น ๒ ต ้น ไม่ มี แก่น แต่ถ้าจะทำวิหารกลางปำ ไม่ควรกำหนดเอาปำนั้นเป็นนิมิต แม้ประสงค์จะทำที่ส่วนหนึ่งภายในสีมาก็ไม่ควรกำหนดปำเป็นนิมิต

^{๕๒} แปลจากกังขาวิตรณีกถาว่า “ถูลตาย” ตรงกันกับสารัตถทีปนีฎีกา (สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๒๗) แต่ในฎีกาฉบับพม่าเป็น “ตุลตาย”

พึงกำหนดต้นไม้หรือแผ่นหินในป่าเป็นนิมิต (แทน) พึงกำหนดป่าที่อยู่ล้อมรอบวิหารเป็นนิมิตจุดหนึ่ง ไม่ควรกำหนดในที่อื่น ^{๕๓}

พึงทราบวินิจฉัยในเรื่องระบุดันไม้เป็นนิมิต ดังนี้ ต้นไม้มีเปลือกเป็นแก่น ไม่สมควร เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ต้นไม้มีแก่นภายใน (อนโตสาโร). ท่านปฏิเสธต้นไม้ที่อยู่ใกล้เสียงไก่ เป็น ต้น ด้วย คำ นี้ ว่า ตั้ง อยู่ ที่ พื้น ดิน (ญ ม ย ป ต ฐ ฐ โ ต) ก็ควรจะนำต้นไม้ออกจากที่นั้นแล้วปลูกไว้ที่พื้นดิน แม้ขณะนั้นแล้วทำฉางรดน้ำ กำหนดนิมิตก็ควร การ งอกของรากและกิ่งใหม่ไม่จัดเป็นเหตุ เมื่อได้ตัดลำต้นแล้วปลูก, การทำเช่นนั้นก็ควร ด้วยบทว่า เทำไม้เครื่องเขียน (สุตติทณทกปมาโณ) อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ในเกาะสิ่งหล ต้นไม้มีประมาณเท่าไม้เครื่องเขียน ^{๕๔} ก็ไม้นั้นพึงทราบว่ามีประมาณเท่านี้วก้อย ก็ภิกษุผู้กำหนดต้นไม้เป็น นิมิตนี้ กล่าวว่า “ต้นไม้” บ้าง กล่าวว่า “ต้นผักตบ” บ้าง “ต้นสาละ” บ้าง ก็ควร แต่จะกำหนดต้นไม้ที่เหมือนต้นไทร ซึ่งแผ่ขยายติดกันไว้ในจุดหนึ่งแล้ว กำหนด (ต้นไม้) ในที่อื่น อย่างนี้ไม่ควร

พึงทราบวินิจฉัยในเรื่องหนทางเป็นนิมิต ดังนี้ ทางทั้งหลายมีทางไปสู่ป่าทางไปสู่นา ทางไปสู่แม่น้ำและทางไปสู่สระน้ำ ไม่ควร เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า ทาง เติ น จ ง พัก ไว้ (ช ง ข ม ค โ ค ว า โ ห ต) ก็ ทาง เติ น ไ ต แยกจากทางเกวียนแล้วเชื่อมสู่ทางเกวียนนั้นอีก, หรือทางเดินและทางเกวียนที่เขาไม่ใช้กัน ทางเหล่านั้นไม่ควร เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า หมู่คนเดินเท้าและหมู่กองเกวียน (ช ง ข ม ส ต ฤ ส ก ฏ ส ต ฤ หิ) เป็น ต้น ก็ในเรื่องนี้ถ้าภิกษุทั้งหลายทำทางลัดที่สุดแห่งทางเกวียนให้เป็นนิมิตทาง (นั้น) มีอยู่นอกสีมา ถ้าภิกษุทั้งหลายทำทางลัดนอกสีมาเป็นนิมิต ทางลัดภายนอกนั้นเอง อยู่ภายนอกสีมา, คำที่เหลือพึงทราบว่าย่อมสมกันกับภายในสีมา แม้ถ้าทางทั้งสองแยกออกไป ภายหลังบรรจบกันเป็นอันเดียวกันดุจรูปเกวียน, ภิกษุกำหนดโดยส่วนทั้งสอง คือ ในที่แยกกันหรือในที่บรรจบกัน คราวเดียวกันแล้ว ไม่พึงกำหนดซ้ำอีก. เพราะว่ นิมิตนั้นเป็นนิมิตที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน ถ้าทางทั้ง ๔ ล้อมรอบวิหารแล้วไปในทิศทั้ง ๔, การจะกำหนดนิมิตเดียวในตรงกลางแล้วกำหนดนิมิตอื่น ไม่สมควร เพราะนิมิตนั้น เป็นนิมิตที่มีความเกี่ยวเนื่องเป็นอันเดียวกัน

ก็การกำหนดทางที่ไปทแยงมุม ^{๕๕} ในส่วนอื่นย่อมสมควร แต่ทางที่ตัดไปกลางวิหาร ภิกษุไม่พึงกำหนดก็เมื่อแยกวิหารจะมีเหนือนิมิต ก็ภิกษุผู้กำหนดทางนี้จะกำหนดชื่อทั้ง ๑๐ ที่ท่านกล่าวไว้ด้วยชื่อว่า “มคโค ปชโช ปโ” เป็นต้น ^{๕๖} ชื่อใดชื่อหนึ่ง ย่อมควร ทางที่แวดล้อมด้วยวิหารโดยสัณฐานดังรั้วแล้วตรงไป มีอยู่ ภิกษุจะกำหนดทางนั้นไว้ในที่เดียวกัน แล้วกำหนดที่อื่น ย่อมไม่ควร

^{๕๓} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๓๘/๑๐๘.

^{๕๔} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๒๗.

^{๕๕} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๓๘/๑๐๘, วินยส.อ. (บาลี) ๒๑๕. เป็น นิพพิชฌิตวา.

^{๕๖} ดูเทียบ ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๑๐๑/๒๑๑.

ก็คำใดว่า “อพทฐีสีมาลกฺขณ นที วกฺขาม” ชื่อว่าเป็นอันกล่าวไว้แล้ว เพราะท่านกล่าวถึงแม่น้ำในอุทกฺกเขปสีมา โดยนัยว่า ยสฺสา ธมฺมิกานํ ราชนํ กาเล เป็นต้น^{๕๗} ส่วน แม่น้ำใด เป็นดุจทางไปรอบวิหารโดยสังฆาน ดังรูปเกวียนบ้าง โดยสังฆานดังรั้วบ้างการจะกำหนดเอาแม่น้ำนั้นไว้ที่หนึ่งแล้วกำหนดนิมิตไว้ที่อื่น ไม่ควร แม้ในแม่น้ำสี่แพร่งที่ไหลมาจรดกันในทิศทั้ง ๔ แห่งวิหาร ก็มีนัยนี้เหมือนกัน การจะกำหนดแม่น้ำทั้ง ๔ ที่ไม่ละกัน ก็ควร หากจะขุดหลุมฝังเสาไม้แล้วใช้เถาว์วัลย์และฟางคลุมกันกระแสน้ำดูการตำรว แม่น้ำก็ล้นผ่านท่านบไปได้ การจะทำแม่น้ำนั้นให้เป็นนิมิต ก็ควร แต่เมื่อทำสะพานจนน้ำไหลไม่ได้จะกำหนดน้ำที่ไหลไม่ได้เป็นนิมิต ไม่ควร นี่เป็นการกำหนดน้ำเป็นนิมิต ในพื้นที่น้ำไหล สำหรับในพื้นที่น้ำไม่ไหล จะกำหนดน้ำเป็นนิมิต ก็ควร แม่น้ำที่ไม่ไหลเพราะภาวะขาดน้ำในฤดูฝนแล้งหรือฤดูร้อน ก็ถือว่าควร คนทั้งหลายทำเหมืองเชื่อมจากแม่น้ำใหญ่ปล่อยน้ำมา, เหมืองนั้นเป็นดุจแม่น้ำเล็ก ไหลตลอดจนสามารถให้ข้าวก้าว^{๕๘} สมบูรณ์ตลอด ๓ ครั้งต่อปี, เหมืองน้ำนั้นไหลไปได้ก็จริง แต่ถึงกระนั้นก็ไม่ควรทำนิมิต แต่ที่แม่น้ำที่ไหล^{๕๙} ไปจากแม่น้ำใหญ่มาแต่เดิม ไหลกีดเซาะจนเป็นแม่น้ำตามทางที่ไหลไปตามกาลเวลา และมากมาด้วยจระเข้ เป็นต้น ผู้คนสัญจรไปมาได้ด้วยเรือ จะทำแม่น้ำเช่นนั้นเป็นนิมิต ก็ควร

บทว่า ไม่ไหลไป (อสฺนทฺมานํ) ได้แก่ ไม่ไหลไป น้ำในเหมืองที่ไหลจากน้ำลึก ชื่อว่า น้ำไหล บทว่า ไม่หยุดตลอดกาลที่ท่านกล่าวไว้ (วุตฺตปฺริจฺเจทฺทกาลํ อติฏฺฐนฺตํ) ความว่า ไม่หยุดตลอดกำหนดกาลที่ท่านกล่าวไว้ว่า ไหลจนถึงจบกรรมวาจา (ยาว กมฺมวาจาปฺริยฺสํ ปรสฺสฺมานํ) บทว่า อยู่ในภาชนะ(ภาชนะคตํ) ได้แก่ อยู่ในภาชนะ มีเรือและตุ่ม เป็นต้น คำที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า “ ไม่พังกาน้ำที่ยกขึ้นจากบ่อ เป็นต้น ที่ล็ก^{๖๐} คำนั้น กล่าวไว้ไม่ถูก, นั้นเป็นเพียงความเห็นส่วนตัวฯ ก็ถ้า น้ำที่ขังอยู่แม้เพราะสุกรขุดไว้ แม้ที่ขังอยู่ในบึงสำหรับเล่นของเด็กชาวบ้าน จนถึงสงฆ์สวดจบกรรมวาจา จะน้อยหรือมากก็ตาม, นั้นก็ควรเหมือนกัน ก็ในที่นั้น พังกากองหิน กองทราย และกองฝุ่น เป็นต้น หรือเสาหิน เสาไม้ เพื่อทำเครื่องหมายแห่งนิมิต

พระพุทฺธโสเถระครั้งแสดงสีมาประกอบด้วยความถึงพร้อมแห่งนิมิตอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงอาการที่เป็นเครื่องให้สีมาที่ผูกแล้วมีชื่อว่าประกอบด้วยความถึงพร้อมแห่งบริษัท จึงกล่าวคำว่า ชื่อว่าประกอบด้วยความถึงพร้อมแห่งบริษัท (ปริสํสํปตฺติยา ยุตฺตา นาม) เป็นต้น ท่านกล่าวคำนี้ว่า ภิกษุ ๔ รูป (จตุทฺธิ ภิกษุทฺธิ) เพราะกรรมนี้ พึงทำด้วยสงฆ์ จ ตฺ ว ร ร ค กิ ภิกษุ ผู้ ป ร ะ ส ง ค์ จ ะ ผูก สีมา นี้

^{๕๗} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๑๓.

^{๕๘} แปลจากคำว่า “ตฺธิ สสฺสานิ” ฉบับสิงหล เป็น ตินสสฺสานิ (ดู วิ.ม.อ.(บาลี) ๓/๑๓๘/๑๑๐-๑๑๑, วินยสํ.อ. (บาลี) ๒๑๗).

^{๕๙} แปลจากคำว่า “นิคฺคตปิ” ฉบับพม่าเป็น นิหตปิ. (ดู กงฺขา.ฎีกา (บาลี) ๑๕๑)

^{๖๐} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๓๘/๑๑๑, วินยสํ.อ. (บาลี) ๒๑๗.

ฟังถามภิกษุทั้งหลายในวิหารใกล้เคียงถึงข้อกำหนดสีมาแห่งวิหารนั้นๆ เว้นสิมณฑริก^{๖๑} แห่งสีมาของวิหารที่ผูกสีมาแล้ว (และ) อุประการแห่งสีมาของวิหารที่ยังไม่ผูกสีมา ฟังส่งข่าวไปแก่ภิกษุทั้งหลาย ผู้ประสงค์จะผูกสีมาในเขตบ้านหนึ่ง ในสมัยสัญญาจรรออกไปของภิกษุผู้จาริกไปยังทิศทั้งหลาย ในวิหารที่ผูกสีมาแล้วเหล่านั้นว่า วันนี้เราทั้งหลายจักผูกสีมา ท่านทั้งหลายจงอย่าออกไปจากเขตกำหนดสีมาของตน ๆ ฟังนิมนต์ภิกษุในวิหารที่ยังไม่ผูกสีมาให้ประชุมร่วมกันฟังให้น้ำฉันทะแห่งภิกษุผู้ควรแก่การมอบฉันทะ เพราะเหตุนั้นพระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า **ยาวติกา ตสฺมี ความเขตเต** เป็นต้น บทว่า **ตสฺมี ความเขตเต** ความว่า ในความเขต เป็นที่ตั้งนิมิตแล้ว สวดกรรมวาจา มหาสมุตเถระกล่าวไว้ว่า “ถ้าภิกษุทั้งหลายประสงค์จะทำคามเขต แม้อันใดภายใน ภิกษุที่อยู่ในหมู่บ้านเหล่านั้น ฟังมา ฟังน้ำฉันทะของภิกษุผู้มีได้มานั้นมาด้วย”

แต่พระมหาปทุมเถระกล่าวว่า ธรรมดาว่าคามเขตต่าง ๆ เป็นเช่นเดียวกับสีมาที่ท่านผูกแยกกันต่างหาก ฉันทปาริสุทธิ มาจากพัทสีมานั้น แต่ภิกษุผู้มีนิมิตภายในฟังมาแล้ว กล่าวว่า การมาก็ดี การไม่มาก็ดี ในการสมมติสีมาของภิกษุผู้เป็นสมานสังวาส ย่อมควร แต่ภิกษุผู้มีนิมิตภายในฟังมาในเวลาสมมติสีมาของภิกษุผู้เป็นผู้ไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร, ภิกษุเหล่านั้นฟังน้ำฉันทะของภิกษุผู้มีได้มา^{๖๒}

บัดนี้ เพื่อจะแสดงอาการที่เป็นเหตุให้สมมติสีมา ซึ่งชื่อว่า ประกอบด้วยกรรมวาจาสมมติ ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า **กมฺมวาจาสมปตติยา ยุตฺตา นาม** เป็นต้น ด้วย อาที ศัพท์ ท่านรวมบาลีที่เหลือเข้าด้วยกันดังนี้ว่า

“ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า นิมิตได้ระบุไว้โดยรอบเพียงใด ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว ฟังสมมติสมานสังวาสสีมา มีอุโบสถเดียวกัน ด้วยนิมิตเหล่านั้น นี่เป็นญัตติ ท่านผู้เจริญสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า นิมิตได้ระบุไว้โดยรอบเพียงใด สงฆ์สมมติสมานสังวาสสีมา มีอุโบสถเดียวกัน ด้วยนิมิตเหล่านั้น ท่านรูปใดเห็นด้วยการสมมติสมานสังวาสสีมา มีอุโบสถเดียวกันด้วยนิมิตเหล่านั้น ท่านรูปนั้นฟังนี้ ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้น ฟัง ทัก ท้วง สมานสังวาสสีมา มีอุโบสถเดียวกัน สงฆ์สมมติแล้วด้วยนิมิตเหล่านั้น สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้นจึงนั่ง ข้าพเจ้าขอความนิ่งนั้นเป็นมตอย่างนี้”^{๖๓}

บทว่า **ยุตฺตา** ชื่อว่า ได้แก่ ท่านกล่าวไว้แล้วในอุโบสถชั้นธกะ ชื่อว่า บริสุทธิ เพราะเว้นจากโทษแห่งญัตติและและโทษแห่งอนุสาวนาสีมาเล็ก ๆ ชื่อว่า ชั้นทสีมา

^{๖๑} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๓๘/๑๑๒, คำว่า สิมณฑริก หมายถึง เขตคันธระหว่างมหาสีมากับชั้นทสีมาเพื่อไม่ให้ระคนกันเหมือนเป็นขานกันเขตของกันและกันในระหว่าง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทธรรมมิก จำกัด, ๒๕๖๑), หน้า ๔๙๒-๔๙๓.

^{๖๒} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๓๘/๑๑๒.

^{๖๓} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓๘/๑๕๑.

สีมาที่สมมติเพื่อสงฆ์ผู้สามานสังวาส ชื่อว่า สามานสังวาสกสีมา
สีมาที่สมมติเป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร ชื่อว่า อวิปปวาสสีมา ในบรรดาสีมาทั้ง ๓ นี้
สงฆ์ผู้สมมติสีมา พึงผูกขันธสีมาเป็นอันดับแรก เพื่อกะทำสังฆกรรมทั้งหลายมีบรรพชา
และอุปสมบทกรรม เป็นต้น ภิกษุผู้ผูกมหาสีมานั้น พึงรู้จักวัตร
เพราะถ้าภิกษุทั้งหลายผูกสีมาในวิหารที่ให้สร้างวัตถุทั้งปวงมีโพธิเจดีย์และโรงฉัน เป็นต้น
ไม่พึงผูกสีมาท่ามกลางวิหาร ซึ่งมีสิ่งปลูกสร้างรวมกันมาก พึงผูกในที่โล่งแจ้งที่สงัดท้ายวิหาร.
(แต่หาก) ผูกในวิหารที่ยังมิได้สร้างสิ่งปลูกสร้างทั้งหลายไว้ ก็พึงกำหนดสถานที่สร้างวัตถุทั้งหลาย เช่น
โพธิเจดีย์ให้ดีแล้วผูกสีมา โดยวิธีให้สีมาอยู่ในที่ว่างอันสงบท้ายวิหาร
ในเมื่อมีการสร้างสิ่งปลูกสร้างสำเร็จแล้ว สีมานั้น โดยกำหนดอย่างต่ำสุดควรจุพระภิกษุได้ ๒๑ รูป
ต่ำกว่านั้นไม่ควร เกินนั้นไป แม้จุพระภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป ก็ควร ภิกษุทั้งหลายจะผูกสีมานั้น
ทั้งตั้งแผ่นหินที่เหมาะสมเป็นนิมิตโดยรูป โรงสีมา (โรงอุโบสถ) ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในขันธสีมา
ไม่พึงผูกมหาสีมา ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในมหาสีมา ไม่พึงผูกขันธสีมา แต่ผู้อยู่ในขันธสีมาเท่านั้น
พึงผูกขันธสีมา (และ) ผู้อยู่ในมหาสีมาเท่านั้น พึงผูกมหาสีมานั้น

ในเรื่องสีมานั้น มีวิธีผูกดังนี้

ภิกษุทั้งหลายพึงกำหนดนิมิตโดยรอบโรงสีมา (พระอุโบสถ) อย่างนี้ว่า
“แผ่นหินนี้เป็นนิมิต” แล้วสมมติสีมาด้วยกรรมวาจา ต่อมา ประสงค์จะทำสีมาให้มีความมั่นคง
ก็ พึง ส ว ด ตั ว ย อ วิ ป ป ว า ส ก ร ร ม ว า จ า
เพราะว่าหากทำอย่างนี้แล้วภิกษุทั้งหลายผู้มาที่หลังประสงค์จะถอนสีมา ก็จะไม่อาจถอนได้
ครั้งสมมติสีมาแล้วพึงตั้งแผ่นหินที่อยู่ระหว่างสีมาไว้ภายนอกสิมณฑริกสีมา โดยที่ต่ำสุดควรมีขนาด ๔
นิ้ว^{๒๔} ถ้าเป็นวิหารใหญ่จะผูกขันธสีมาหรือ ๓ ขันธสีมา หรือเกินนั้นไปก็ได้
แม้ เมื่อ สม ม ตี ขั ณ ธ สี มา อ ย ่ า ง นี ้ แ ล ้ว ใน เวลา สม ม ตี มหา สี มา
จะออกจากขันธสีมาแล้วอยู่ในมหาสีมาพึงกำหนดแผ่นหินสิมณฑริก โดยเวียนรอบโรงสีมา
จากนั้นพึงกำหนดนิมิตที่เหลือแล้วไม่ละหัดถบา^{๒๕} สมมติสามานสังวาสสีมา
แล้ว ส ว ด ตั ว ย อ วิ ป ป ว า ส กั ม ม ว า จ า เพื่อ ให้ สี มา นั น มั่น คง
เพราะว่าเมื่อทำอย่างนั้นภิกษุผู้มาภายหลังประสงค์จะถอนสีมาก็จักไม่อาจถอนได้
ก็ ถ้า หา ก กำหนด นิ มิ ต ใน ขั ณ ธ สี มา แ ล ้ว
จากนั้นจะกำหนดนิมิตทั้งหลายแห่งสิมณฑริกแล้วกำหนดนิมิตทั้งหลายในมหาสีมา
ครั้งระบุนิมิตทั้งหลายในที่ทั้ง ๓ แห่ง อย่างนี้แล้ว ประสงค์จะผูกสีมาใด ภิกษุพึงผูกสีมานั้นก่อนก็ได้
เมื่อเป็นเช่นนี้ภิกษุพึงผูกสีมาเริ่มแต่ขันธสีมา ตามนัยที่กล่าวแล้วเท่านั้น ก็เมื่อผูกสีมาอย่างนี้แล้ว
ภิกษุผู้อยู่ในขันธสีมาย่อมไม่ทำกรรมของภิกษุผู้ทำสังฆกรรมในมหาสีมาให้เสียหรือภิกษุผู้อยู่ในมหาสี
มา ก็ ไม่ ทำ ก ร ร ม ข อ ง ภิกษุ ผู้ ทำ สั ง ก ร ร ม ใน ขั ณ ธ สี มา ให้ เสีย
แต่ภิกษุผู้อยู่ในสิมณฑริกสีมาจะทำให้กรรมของภิกษุผู้อยู่ทั้งขันธสีมาและมหาสีมาเสียก็ภิกษุผู้อยู่ในสิ
มณฑริกสีมา ชื่อว่า ทำให้กรรมของภิกษุผู้ทำกรรมในคามเขตให้เสีย

^{๒๔} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๓๘/๑๑๓, วินยสอ. (บาลี) ๒๒๑.

^{๒๕} หัตถบา^{๒๕} หมายถึง ที่ใกล้ตัวชั่วคราวหนึ่ง นิ้ว ยืน หรือนอน เหยียดแขนออกไปจับตัวอีกคนหนึ่งได้
อรรถกถาวินยอธิบายว่า ระยะห่างเท่ากับ ๒ ศอก ๑ คืบ (วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๔๗๗-๔๗๘/๑๕๗).

เพราะว่าสิมันตริกสีมาอยู่ใกล้คามเขต ก็เมื่อได้ทำการสมมติอวิปवासสีมาแล้ว สีมานั้นชื่อว่า อวิปवासสีมา เพราะเหตุนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า ตสสาเยว ปเภโท คำว่า ตสสาเยว ได้แก่ สีมาที่ผูกแล้วนั่นเอง

กัณยพิเศษ มีดังนี้ อวิปवासสีมา รวมกับบ้านและอุปจารบ้าน โดยพระบาลีว่า
 วัณ บ้าน และ อุป จาร บ้าน (จ เป ต ว า ค า ม ญ จ ค า ม อุป จาร ญ จ)^{๖๖}
 แต่สมานสังวาสกสีมาครอบคลุมทั้งบ้านและอุปจารบ้าน ก็ในเรื่องนี้สมานสังวาสกสีมา ย่อมดำเนิน (สังฆกรรม) ไปได้โดยคนธรรมดาของตน, แต่อวิปवासสีมาย่อมดำเนิน (สังฆกรรม) ได้ในที่สมานสังวาสกสีมา เพราะว่าอวิปवासสีมานั้นไม่มีการกำหนดนิมิตแยกกันถ้าในอวิปवास มีหมู่บ้านในเวลาที่สมมติอวิปवासสีมา อวิปवासสีมานั้นจึงไม่ครอบคลุมหมู่บ้านนั้น ก็ถ้าภายหลังจากได้สมมติสีมาแล้วมีหมู่บ้านมาตั้งอยู่ หมู่บ้านนั้นจัดเป็นสีมาเหมือนกัน แต่เมื่อหมู่บ้านตั้งอยู่ก่อนแล้ว แต่ภายหลังบางส่วนเจริญขึ้นเหมือนกับตั้งขึ้นภายหลัง ย่อมถึงการนับว่า สีมาเช่นเดียวกัน แม้ถ้ามีคนสร้างเรือนในช่วงเวลาสมมติสีมาว่าสีมานั้น “จักเข้าไป” แต่ยังมิได้เข้าไปทั้งหมู่บ้านเก่าหรือเรือนของตนไปอยู่ที่อื่น หมู่บ้านนั้นไม่จัดเป็นหมู่บ้าน เขตสีมาย่อมครอบคลุม แต่ถ้าแม้มีตระกูลหนึ่งเข้าไปแล้วก็ตามหรือมิได้เข้าไปก็ตาม จัดเป็นหมู่บ้านได้เลย เขตสีมาย่อมไม่ครอบคลุมหมู่บ้าน

พระพุทธโฆสเถระครั้งแสดงพัทธสีมาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงอพัทธสีมา (สีมาที่ยังไม่ได้ผูก) จึงกล่าวคำ เป็นต้น ว่า **อพัทธสีมา ปน** เป็นต้น สีมา คือ บ้าน ชื่อว่า คามวาสี กัณคมและเมือง พึงทราบว่ารวมเข้ากับศัพท์ว่า “คาม” ด้วย ในคำว่า คามสีมานี้ในประเทศ^{๖๗} ประมาณเท่าใดหมู่บ้านนั้นมีนายบ้านได้รับส่วน (การนับถือ) ประเทศนั้นจะเล็กก็ตามใหญ่ก็ตาม ก็ถือ เป็น คาม เขต หนึ่ง แม้ ประเทศใดเป็นส่วนหนึ่งใน คาม เขต หนึ่ง ซึ่งพระราชากำหนดเป็นส่วนหนึ่งแล้วพระราชทานแก่คนหนึ่งคนใดให้ปกครอง แม้หมู่บ้านนั้นจัดเป็นวิสุงคามสีมา เพราะฉะนั้น วิสุงคามสีมาอีกนั้นและปกติคามสีมานอกนี้จึงเป็นเช่นเดียวกับพัทธสีมานั้นเอง เพียงแต่สงฆ์ไม่ได้บริหารจัดการจีวรวิปवास (อยู่ปราศจากไตรจีวร) เท่านั้น^{๖๘}

คำว่า ที่มีไช่บ้าน มีไช่ป่า (อคามเก อरणเย) ได้แก่ ในป่าเช่นกับดงวิญญะ เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า **อคามกั นาม** เป็นต้น ก็สีมานี้ย่อมได้การอยู่ปราศจากไตรจีวร บทว่า **มจฺจนฺตํ** ได้แก่ ชาวประมง บทว่า **อคมฺปนฺนํ** ได้แก่ ในหนทางที่ไม่สามารถจะเดินได้ มีคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ในที่ซึ่งไปแล้วยังที่นั้น ไม่สามารถจะกลับมาสู่ที่นั้นได้อีกภายในบริเวณรอบสถานที่เช่นนั้น ย่อมถึงการนับว่า คามสีมา การไม่ทำคามสีมาให้บริสุทธิ์แล้วทำสังฆกรรมในที่เช่นนั้น ย่อมไม่ควร ชื่อว่า **มชฺฌมฺ** **ฐิตานํ** **สพฺพทิสาสุ สุตตพฺพนฺตรา** ความว่า ระยะเวลา ๗ อัปภันดร^{๖๙} รอบทิศจากโอกาสที่ตั้งแห่งภิกษุทั้งหลาย

^{๖๖} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๔๓-๑๔๔/๑๕๕-๑๕๖.

^{๖๗} ประเทศ ในที่นี้หมายถึง สถานที่ หรือส่วนหนึ่งส่วนใดของสถานที่.

^{๖๘} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๔๔/๑๒๒, วินยส.อ. (บาลี) ๑๙๔/๒๒๙.

^{๖๙} อัปภันดร แปลว่าระยะเป็นชื่อมาตรวัดความสั้น-ยาว ของอินเดีย ๑ อัปภันดร เท่ากับ ๗ วา ดังนั้น ๗ อัปภันดร จึงเท่ากับ ๔๙ วา , ป.หลงสมบุรณ์,พจนานุกรมบาลี-ไทย, ม.ป.ป.

ผู้อยู่ท่ามกลาง บทว่า ตตถ ได้แก่ ในอัมภันดรทั้งหลายเหล่านั้น บทว่า ตสฺมา ความว่า เพราะสมาชยายด้วยอำนาจบริษัท บทว่า อุปจารตถาย ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่อุปจาระแห่งสีมา บทว่า สีมาภาวํ ปฏิกฺขิปิตวา ได้แก่ ห้ามความไม่มีแห่งพัทธสีมา สังวาสที่เสมอกันมีอยู่ในสีมานี้ เหตุนั้น สีมานี้จึงชื่อว่า สมานสังวาสสีมา อุโบสถเดียวที่มีอยู่ในสีมานี้ เหตุนั้น สีมานี้จึงชื่อว่า เอกุโปลถ (อุ โ บ ส ถ เ ตี ย ว) อนึ่ง ใน คำ ว่า เอ กุ โ ป ล ถ นี้ พิง ทร า บ ว่า อุโบสถเป็นสมานสังวาสสีมาด้วยอำนาจกรรมที่เหลือ เพราะท่านระบุแยกกันต่างหาก

บทว่า กล่าวไว้แล้ว (วุตฺตา) ความว่า ท่านกล่าวไว้แล้ว อุโบสถชั้นธกะ^{๗๐} เพื่อแสดงถึงเขตกำหนดแห่งอพัทธสีมาสิ้นกิ่งเดือนเนื่อง ๆ ชื่อว่า อนุวทณฺมาส อธิบายว่า ทุก ๆ กิ่งเดือน แม้ในบทว่า อนุทสาห์ เป็นต้น ก็อย่างนี้. บทว่า เทเว ได้แก่ เมฆ คำว่า วลาหเกสุ วิคตมตเตสุ เป็นสัตตมวิภัตติ. ความไหลไปแห่งน้ำ เรียกว่า โสตะ (กระแส), มีบาลีที่เหลือว่าข้ามแล้ว โดยทำน้ำก็ดี มีใช้ทำน้ำก็ดี บทว่า ติมณฺทลํ ปฏิจฺญาเทตวา ความว่า นุ่งห่มแล้วโดยวิธีให้ปิตมณฺทล^{๗๑} บทว่า อุตฺตรนฺติยา ได้แก่ ข้ามแล้วในที่ใดที่หนึ่ง ท่านกล่าวว่า คำว่า ภิกฺขุณิยา เพราะมาในพระบาลีแห่งนทีลักษณะด้วยอำนาจแห่งภิกษุณีในคัมภีร์วิภังค์^{๗๒} แต่ไม่ได้กล่าวไว้เพราะไม่มีข้อแตกต่าง. ชื่อว่า ใคร่ก็ได้ชุดทำไว้ (เกณฺจิ ขณฺติวา อกฺโข) ความว่า โดยที่สุดแม้สัตว์ดิรัจฉานมิได้ชุดทำไว้ คำว่า ทำลายแม่น้ำหรือสมุทร (นที วา สมุทฺทํ วา ภินฺทิตวา) ความว่า เขาจะฝั่งแม่น้ำหรือฝั่งทะเล บทว่า เอตํ ลกฺขณํ ความว่า มีลักษณะแห่งประการที่พระพุทฺธโฆสเถระกล่าวไว้ ดังนี้ว่า “น้ำย่อมนิ่งในฤดูฝน มีประการดังกล่าวแล้วในแม่น้ำ”^{๗๓} แม้ทะเลสาบย่อมถึงการนับว่า สรรพธรรมชาติ ในสระใดในฤดูฝน ซึ่งมีประการดังกล่าวแล้ว เมื่อฝนทิ้งช่วง (ขาดไป) น้ำแห้งไม่มีที่จะดื่มหรือล้างมือและเท้า สระนี้ชื่อว่าสรรพธรรมชาติ นับว่าเป็นคามเขต คำว่า อุทกฺกุเชปา เป็นคำอธิบาย ใช้ในความหมายแห่งตติยวิภัตติ เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า อุทกฺกุเชเปน ท่านกล่าวคำว่า ตตถ เป็นต้น เพื่อจะเฉลยคำถามว่า พิงก์น้ำอย่างไร บทว่า มขณฺนิเมน ปุริเสน ได้แก่ บุรุษผู้มีกำลังปานกลาง ชื่อว่า อยู่ อุทกฺกุเชโปนาม ความว่า สีมานี้ ชื่อว่า ที่กำหนดด้วยการวิกน้ำออกไป แม้สีมานี้ก็ขยายออกไปตามจำนวนของบริษัท การวิกน้ำโดยการวนรอบ (โรงสีมา) ของบริษัทนั่นเอง ถือเป็นประมาณ ก็ถ้าแม่น้ำไม่เป็นแม่น้ำสายยาวเกินไป สงฆ์ย่อมนั่งได้ทั่วไป ตั้งแต่ต้นกำเนิดแม่น้ำ จนถึงปากทางแม่น้ำ กรรมในอุทกฺกุเชปสีมา ไม่มี แม่น้ำทั้งสาย ย่อมเพียงพอสำหรับภิกษุเหล่านั้น

บทว่า ในกาลฝนปกติ (ป ก ตี ว ส ส ก า เล) ความว่า ในกาลฝนปกติมีวิธีการดังกล่าวแล้วข้างต้น บทว่า เดือน ๔ (จตุสฺมาเสสุ) ได้แก่ ๔ เดือน แห่งกาลฝน ในคราวที่มีฝนมากเกินไปไม่ควรเลือกสถานที่น้ำท่วม เพราะที่นั่นจัดเข้าในคามสีมาเหมือนกัน แม้ในเกาะเล็ก ๆ ซึ่งเป็นหินดาตธรรมชาติในสรรพธรรมชาติภายในแม่น้ำ ก็พึงทราบวินิจฉัย ดังนี้ เหมือนกัน แต่ถ้าแม่น้ำมีน้ำเต็มเสมอเท่า, สงฆ์พึงนั่งผ้าอาบน้ำแล้วทำกรรมภายในแม่น้ำนั้นเถิด

^{๗๐} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๔๗/๑๕๗.

^{๗๑} มณฺทล ๓ คือ ปิตคอ (คิเวียกะ) ปิตแซน (พาหันตะ) และปิตแซง (ชงเมียกะ)

^{๗๒} วิ.ภิกฺขุณี. (บาลี) ๓/๖๙๒/๒๗.

^{๗๓} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๑๓.

ถ้าไม่อาจจะทำ (เช่นนั้น) พึงอยู่ในเรือแล้วทำสังฆกรรมเถิด แต่จะทำในขณะที่เรือแล่นไปไม่สมควร เพราะเหตุไร เพราะว่า สีมาเป็นเพียงอุทกทุกเขปสีมาเท่านั้น เชื่อจะผ่านอุทกทุกเขปสีมานั้นไปโดยเร็ว เมื่อเป็นเช่นนี้ สัตติแห่งสีมาอื่นก็จะมี อนุสสาวนาแห่งสีมาอื่นก็จะมี, เพราะฉะนั้น ควรจะหยุดเรือด้วยถ่อหรือรั้งเรือไว้ที่แผ่นหิน หรือผูกเรือไว้ที่ต้นไม้ที่เกิดในแม่น้ำแล้วทำสังฆกรรมเถิด ภิกษุ จะ อยู่ ใน กระ ท่อ ม ที่ ผูก ไว้ กลาง แม่น้ำ หรือแม้จะอยู่บนต้นไม้ที่เกิดเองตามธรรมชาติกลางแม่น้ำสังฆกรรม ก็ควร

แต่ถ้ากิ่งไม้หรือกิ่งก้านเล็ก ๆ ที่งอกจากกิ่งไม้นั้นยื่นไปอยู่ในวิหารสีมา หรือคามสีมานอกฝั่งแม่น้ำ พึงชำระสีมาให้เรียบร้อยหรือตัดกิ่งไม้เสียแล้วทำสังฆกรรม สงฆ์จะผูกเรือไว้ที่กิ่งที่ยื่นเข้าไปในแม่น้ำ หรือที่กิ่งก้านเล็ก ๆ ของต้นไม้ที่เกิดนอกฝั่งแม่น้ำ แล้วทำสังฆกรรม ไม่ควร หรือพึงตัดกิ่งแล้วจัดการส่วนที่ยื่นไปข้างนอกของต้นไม้ไม่ให้หายไปเสีย แต่จะตอกหลักที่ฝั่งแม่น้ำแล้วผูกเรือไว้ที่หลักนั้น ทำสังฆกรรม

ธรรมา ว่า คน ทั้ง หลาย ย่อม ทำ สะ พาน ที่ แม่น้ำ ถ้าภายในแม่น้ำนั้นแหละมีสะพานหรือเชิงสะพาน สงฆ์จะอยู่บนสะพานแล้วทำสังฆกรรมรวมก็ควร แต่ถ้าสะพานหรือเชิงสะพานตั้งอยู่นอกฝั่งแม่น้ำ จะทำสังฆกรรม ไม่ควร เมื่อจะทำพึงชำระสีมาให้เรียบร้อย พึงชำระสีมาเสียแล้วจึงทำสังฆกรรม ครั้นต่อมาเชิงสะพานอยู่ภายในฝั่งแม่น้ำ แต่สะพานลอยอยู่บนอากาศ แห่งฝั่งทั้งสองจะทำสังฆกรรมก็ควร แม้ในสระธรรมชาติ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน ด้วยคำว่า “ยสฺมี ปเทเส ปกติริจโย โอตถริตฺวา สณฺฐหนติ” พระพุทธโฆสเถระแสดงว่า คลื่นน้ำสูงก็ดี คลื่นปกติก็ดี ถ้าโถมมากระทบส่วนของสถานที่ใด สงฆ์จะทำสังฆกรรมในส่วนของสถานที่นั้น ไม่ควร ถ้าแรงคลื่นเปียดเบียนเข้า สงฆ์อยู่ในเรือหรือแพ (กระท่อมกลางน้ำ) จะต้องทำสังฆกรรม ในเรือหรือแพเหล่านั้น พึงทราบวินิจฉัยตามนัยที่กล่าวแล้วในแม่น้ำเถิด ก็ถ้าทะเล เอ่อท่วม คามสีมาหรือนิคมสีมา, คามสีมาหรือนิคมสีมาก็จัดเป็นทะเลเหมือนกัน ในทะเลนั้น สงฆ์จะทำสังฆกรรมก็ควร บทว่า ตโต ปญฺญา ย กบปิยญฺญิ ความว่า ชื่อว่าแม่น้ำ สระธรรมชาติและทะเล ย่อมมีในภายใน (คามสีมาหรือนิคมสีมา) นับตั้งแต่น้ำไหลบามาท่วมขังอยู่ คำว่า ฤดูฝนแล้ง (ทุพพญฺญิกาล) นี้ พระพุทธโฆสเถระกล่าวหมายเอาช่วงเวลามีหิมะทลายฤดูฝน บทว่า แม่น้ำแห้ง (สุกฺเขสุปี) ได้แก่ แม่น้ำน้อย พึงทราบว่า คามเขตย่อมมีได้แม้เพราะขุดบ่อและสระน้ำ เป็นต้น เหมือนคามเขตมีได้ เพราะการขุดบึง ชื่อว่า หรือหว่านเมล็ดพืช (วปปี วา กโรนติ) ความว่า ปลุกน้ำเต้าและแตง เป็นต้น บทว่า ที่นั้น (ตํ ฐานํ) ความว่า สถานที่ซึ่งทำบึง เป็นต้นไว้ ส่วนที่อื่นจัดเป็นกบปิยญฺญิ (พื้นที่เหมาะสม) แต่ถ้าภิกษุทั้งหลายถมสระให้เป็นพื้นที่บนบก ปั่นคูไว้ในส่วนแห่งทิศหนึ่งทำสระนั้นทั้งหมดให้เป็นเหมืองใหญ่ สระทั้งหมดนั้นไม่ใช่สระธรรมชาติ จึงจัดเป็นคามสีมา

ถ้าทำแม่น้ำให้กลายเป็นเหมือง ก่อคันนาไว้ต้นไต้ น้ำไหลมาขังเต็มเหมือง สงฆ์จะทำสังฆกรรมในเหมืองนั้น ไม่ควร แต่น้ำที่เขาล่อยทิ้งในสถานที่ด้านบน (เหมือง) ย่อมควร ตั้งแต่สถานที่ล้นแม่น้ำ ไหลมา แม่น้ำบางสายเอ่อล้นมาท่วมคามสีมาและนิคมสีมา ตามกาลสมัย แม่น้ำนั้นก็จัดเป็นแม่น้ำ สงฆ์จะทำสังฆกรรมก็ควร ถ้าท่วมวิหารสีมา ก็จัดเข้าในวิหารสีมา บทว่า ฉะนั้น (ตสฺมา) ความว่า เพราะไปภายใน คำนี้ สมณฑา อุทกทุกเขปปริเฉทโท กาทพฺโพ

พระพุทธโฆสเถระกล่าวหมายเอาสถานที่พอจะเป็นแม่น้ำได้ ก็ในทีใดเป็นที่ม่น้ำน้อยเป็นต้น มีที่ไม่พอในที่นั้น พึงทำการกำหนดอุทกทุกเขปสีมา เพราะที่ไม่พอจะเป็นแม่น้ำ บทว่า **อุปจารตถาย** ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่อุปจาระแห่งสีมา เพื่อจะเลี่ยงคำถามว่า ก็เพราะเหตุไร สัตตัพภันตรสีมาและอุทกทุกเขปสีมาหนึ่งอื่น สงฆ์จึงตั้งไว้เพื่อประโยชน์แก่อุปจาระแห่งสีมา พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า **อัย หิ** เป็นต้น ข้อนี้ท่านกล่าวไว้ดังนี้^{๗๔} เพราะสงฆ์ได้สัตตัพภันตรสีมา และอุทกทุกเขปสีมา แต่โอกาสที่ภิกษุเข้าอยู่แล้วและภิกษุเหล่านั้นก็หาได้มีจำนวนเท่ากันทุกราวไปไม่ บางคราวสงฆ์มีจำนวนมาก บางคราวสงฆ์ก็มีจำนวนน้อย และเมื่อใดสงฆ์จำนวนน้อย เมื่อนั้นสีมาสังกะ^{๗๕} ก็เกิดขึ้น ฉะนั้น ทั้งสัตตัพภันตรสีมาอย่างหนึ่งอื่นทั้งอุทกทุกเขปสีมาอย่างหนึ่งอื่น สงฆ์ตั้งอุปจารแห่งสีมา ส่วนคำใดท่านกล่าวไว้ในมหาอรรคกถา (สมันตปาสาทิกา) ว่า “**ตโต อธิกั วณฺณติเยว อนุกัมปณ วณฺณติ**” (เกินกว่านั้น ควร แต่ต่ำกว่านั้น ไม่ควร)^{๗๖}

แม้คำนั้นก็มีความหมายเช่นนั้นนั่นเอง แต่ไม่ควรถือว่า “สังฆกรรมที่ทำในที่นั้น ๆ ใช้ไม่ได้” ข้อว่า **ปริเฉทโต พหิ อณฺเฏ ตตตกัมเยว ปริจฺเจทํ อนตฺตักมิตฺวา ฐิตูปิ** ความว่า การกำหนดเขตสัตตัพภันตรสีมาโดยสัตตัพภันตรสีมาหรืออุทกทุกเขปสีมา โดยอุทกทุกเขปสีมาของตน ของภิกษุเหล่านั้น อันใด ภิกษุแม้อยู่ในเขตกำหนดเท่านั้นไม่ก้าวล่วง นอกจากนั้น เพื่อจะตอบคำถามว่า จะรู้ข้อสันนิษฐานนั้นได้อย่างไรท่านจึงกล่าวว่า **อิทํ สพฺพอณฺุฏฺฐกาสุ สนนฺิฐานํ** มีอธิบายว่า นี่เป็นข้อกำหนดในอรรคกถาทั้งหลายมีมหาอรรคกถาเป็นต้นว่า “กรรมย่อมกำเริบ (เสีย)” คำว่า **อิติ อิมิ** เป็นต้น เป็นคำลงท้ายของคำที่กล่าวแล้ว ก็ในเรื่องนี้ มีคำลงท้ายดังนี้ว่า สีมามี ๒ อย่าง คือ พัทธสีมา และอพัทธสีมา มีสมบัติ ๓ และวิบัติ ๑๑ ก็สภาคาบัตติ มี ๒ คือ ๑) วัตถุธสภาคาบัตติ ๒) อาปัตติสภาคาบัตติ ในสภาคาบัตติทั้งสองนั้นในที่นี้ท่านประสงค์เอาวัตถุธสภาคาบัตติ เพื่อแสดงคำว่า **เนตฺรา** (มิใช่นอกจากนี้) พระพุทธโฆสเถระ จึงกล่าวคำว่า **ยํ สพฺโพ สโฆ วิกาลโกชนา** เป็นต้น คำว่า **ลหุภาปตฺติ** ความว่า อาบัติ ๔ กล่าวคือ ฤลลัจฉัย ๑ ปาจิตตีย ๑ ปาฏิเทสนียะ ๑ ทุกกฎ ๑ พุทสาธิต ๑ ชื่อว่า เป็นอาบัติเบา เพราะบริสุทธิ์ได้ด้วยวินัยกรรมที่เบา (เทศนาวิธี)

เมื่อมีอาบัติสังฆาติเสสนอันเป็นวัตถุธสภาคาบัตติ อุโบสถกรรมย่อมไม่เกิดความพร้อมเพรียง สมดังที่พระพุทธโฆสเถระกล่าวไว้ว่า^{๗๗} จะแสดงอาบัติ (ปลงอาบัติ) ในสำนักภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาติเสสนชนิดเดียวกัน ไม่ควร ถ้าจะแสดงอาบัติเป็นอาบัติเปิดเผย แต่ภิกษุไม่พ้นอาบัติทุกกฎ

พระพุทธโฆสเถระกล่าวไว้อย่างนี้ เพราะอาบัติสังฆาติเสสนนั้นมีใช้เทศนาคามินี บทว่า **วตถสภาคา** ได้แก่ วัตถุธสภาบัตติ สมานสภาคาบัตติ มีคำกล่าวไว้ว่า เป็นส่วนเดียวกัน การแสดงวัตถุธสากานีเองไม่ควร ก็การแสดงสภาคาบัตติ ย่อมไม่ควร เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

^{๗๔} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๓๒-๓๓๓, วิมติ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๑๓.

^{๗๕} สีมาสังกะ คือ สีมาที่มีการสมมติคาบเกี่ยวปะปนกัน เช่น การสมมติสีมาใหม่คาบเกี่ยวกับสีมาเดิม.

^{๗๖} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๔๗/๑๒๖.

^{๗๗} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๒/๒๗๔.

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงแสดงสภาคาบัตติ ภิกษุใดแสดง ภิกษุนั้นต้องอาบัติทุกกฏ”^{๗๘}

เพราะเหตุนี้พระพุทโธสเถระจึงกล่าวว่า

วิกาลโภชนาปัจจุยา อาปนํ ปน เป็นต้น บทว่า **อาปัตติสภาค** ได้แก่ มีส่วนเสมอกันด้วยอาบัตติ
 บทว่า **สมนตา อาวาสา** ได้แก่ อาวาสโดยรอบมือนิบายว่า วิหารใกล้เคียง บทว่า **สาขก** ได้แก่
 เพื่อประโยชน์แก่การมาในวันนั้น บทว่า **ปาเหตุพโพ** ได้แก่ เพื่อส่งไป บทว่า **อิจเจตํ กุสล** เป็น **อิตติ**
เอตํ สุนทร **ภททก** (เหตุนี้เป็นกุศล เป็นความดี เป็นความเจริญ ด้วยประการฉะนี้) มีคำอธิบายว่า
 ได้ความเหมาะสมแล้ว บทว่า **โน เจ ลเภถ** ความว่า **ฉิว่า** ไม่พึงได้
 เพราะวิหารอยู่ไกลหรือเพราะมีอันตราย เป็นต้นในหนทาง ด้วยคำนี้ว่า **ตสส สนติเก ปฏิกิริสสติ**
 (จักทำคืนในสำนักของภิกษุนั้น) ท่านแสดงไว้ว่า สภาคาบัตติยอมไม่ได้เพื่อจะทำได้ (แก้)
 (เปิดเผยหรือแสดงอาบัติ) **ฉิว่า** จะพึงได้ไซ้ แม้ครั้งทำให้แจ้งแล้วก็จะพึงทำอุโบสถกรรมได้ ก็ฉิว่า
 สงฆ์ทั้งหมดต้องอาบัติสังฆาทิเสสที่เป็นสภาคาบัตติสงฆ์ทั้งหมด ตั้งญัตติแล้วจะทำอุโบสถ ย่อมไม่ควร
 สงฆ์ทั้งหมดนั้นเป็นอันตรายแห่งอุโบสถเลยทีเดียว ภิกษุแม้ทั้ง ๒ รูป
 ย่อมต้องอาบัติทุกกฏเพราะพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลายภิกษุไม่พึงแสดงสภาคาบัตติ
 ภิกษุใดแสดงภิกษุนั้นต้องทุกกฏ ภิกษุทั้งหลายภิกษุไม่พึงถือสภาคาบัตติ ภิกษุใดถือ
 ภิกษุนั้นต้องทุกกฏ”^{๗๙} สังสยะ (สงสัย) คือ วิมติ, บุคคลผู้ประกอบแล้วในวิมตินั้นชื่อว่า เวมติกะ
 (ผู้ประกอบแล้วด้วยความคิดต่าง ๆ) คำว่า **ปน นิพเพตติโก หตฺวา เทเสตพพเมว**
 บุคคลเป็นผู้ไม่มีความสงสัย ภิกษุพึงแสดงอาบัติทุกกฏอีกทีเดียว ดังนี้ ไม่มีในพระบาลีเลย
 และไม่มีในอรรถกถา ก็เมื่อภิกษุแสดงอาบัติทุกกฏแล้วโทษย่อมไม่มี, บทว่า **วุตตนเยเนว** ความว่า
 โดยนัยที่กล่าวแล้วว่า ภิกษุทั้งหลายยอมต้องทุกกฏ ที่พระผู้มีพระภาคบัญญัติแล้ว
 ในการกระทำซึ่งอุโบสถของภิกษุผู้มีอาบัติโดยนัยว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลายจงบอกซึ่งความบริสุทธิ์
 เป็นต้น

พระพุทโธสเถระกล่าวคำว่า **เอตาสฺมึ** **หิ** เป็นต้น เพื่อหลีกเลี่ยงคำถามว่า เพราะเหตุไร
 พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้เฉพาะสภาคาบัตติ เท่านั้น” ข้อว่า **วิสภาคापत्तिस्सु पदत्तग्ल** **โหติเยว**
 ความว่า ความพรั่งพร้อมแห่งสงฆ์มีว่า เมื่อมีวิสภาคาบัติบุคคลเหล่านั้นยอมต้องอาบัติ
 สงฆ์หาต้องอาบัติไม่ บุคคลผู้ต้องอาบัติปาราชิก ๔ ข้อใดข้อหนึ่งชื่อว่าผู้ต้องอันติมัตถ
 วินิจฉัยแห่งคำทั้งหลายมีบัณฑิตเป็นต้น จักมีแจ้งในปาราชิกุเทศข้างหน้า บทว่า **ติริจฉานคโต**
 พึงทราบ อมนุษย์บางพวกมีนาค มาณพ เป็นต้น โดยที่สุทธมาเยาทำวสัฏฐกเทวราชด้วย
 มิใช่สัตว์ทั้งหลาย มีม้าและโค เป็นต้น เพราะฉะนั้นพระพุทโธสเถระจึงกล่าวคำว่า **เอตถ จ** เป็นต้น
 ในคำน้นคำว่า **เอตถ** ได้แก่ ในกถาว่าด้วยบุคคลที่ควรเว้นนี้ บทว่า **ยสฺส อุปสมปทา ปฏิกขิตตา**
 ความว่า แม้ในที่นี้ สัตว์ดิรัจฉาน มีพญานาค และครุฑ เป็นต้น
 ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงห้ามการอุปสมบท โดยพระดำรัสว่า
 “ภิกษุทั้งหลายสัตว์ดิรัจฉานเป็นอนุสัมปัน ภิกษุไม่พึงให้อุปสมบท”^{๘๐} นั้นชื่อว่า สัตว์ดิรัจฉานที่นี้
 ก็ในคำว่า สัตว์ดิรัจฉานนั้น มนุษย์บางพวกมีนาค มาณพ เป็นต้น โดยที่สุตรรวมเทพทั้งหลายด้วย

^{๗๘} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓๔/๑๔๗.

^{๗๙} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๖๙/๑๗๘.

^{๘๐} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๑๑/๑๒๖.

ท่านประสงค์ว่า สัตว์ดิรัจฉาน สมจริงดังที่พระพุทธโฆสเถระกล่าวไว้ในสมันตปาสาทิกาว่า “พึงทราบวินิจฉัยในค่านีว่า ดิรัจฉานโคโต ภิกขเวเนนี้” ดังนี้ นาคหรือสัตว์อื่นในบรรดาครุฑ มาณพ เป็นต้น โดยที่สุตตมมนุษย์บางพวกรวมถึงท้าวสักกเทวราช, อมนุษย์ ทั้งหมดพึงทราบว่าเป็น “ดิรัจฉาน” ในความหมายนี้^{๘๑} ลัทธิท่านเรียกว่า ติตถะ ติตถะนั้นของชนเหล่านั้นมีอยู่ เหตุนี้ชื่อว่า ติตถิต, ติตถียา (เตียรถีย), คือ ติตถิต (เจ้าลัทธิ) อธิบายว่าเจ้าลัทธิอื่นจากพระพุทธศาสนา

อุเทศแห่งพระสูตร ชื่อว่า สัตตทุทเทส อุโบสถคือ ปาริสุทธิ ชื่อว่า ปาริสุทธิอุโบสถ แม้ในค่านีว่า **อริฏฺฐานุโปสถ** ก็มีนัยเช่นเดียวกัน บทว่า **โส** ได้แก่ ปาติโมกขุทเทส โอวาทนั่นเองคือ ปาติโมกข์ การยกขึ้นแสดง ได้แก่การกล่าวปาติโมกข์ขึ้นโดยสรุป ชื่อว่า โอวาทปาติโมกขุทเทส การบังคับคือการปราบด้วยอำนาจแห่งอาบัติอย่างนี้ว่า ต้องอาบัติชื่อนี้เพราะการล่วงละเมิดนี้ ชื่อว่า อาณา คำที่เหลือเป็นเช่นกับคำถัดไปนั่นเอง

คาถาทั้ง ๓ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้มี **ขันติ ปริมฺ ตโปตติฏฺขา** เป็นต้น พึงทราบดังนี้
คาถาทั้ง ๓ เหล่านี้ คือ

ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง
พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม
ผู้ทำร้ายผู้อื่นไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต
ผู้เบียดเบียนผู้อื่นไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ
การไม่ทำบาปทั้งปวง
การทำกุศลให้ถึงพร้อม
การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว
นี่คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น
การไม่เบียดเบียนผู้อื่น การสำรวมในปาติโมกข์
ความเป็นผู้รู้จักประมาณ
การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด
การประกอบความเพียรในอธิจิต
นี่คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๘๒}

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขันติ ปริมฺ ตโป**^{๘๓} ความว่า ขันติคือความอดทนอดกลั้น (อิริยาสนขันติ) เป็นตบะอย่างยิ่ง คำว่า **ตติฏฺขา** เป็นไวพจน์ (คำเรียกแทน) ขันติ ความว่า อิริยาสนขันติ กล่าวคือ ความอดกลั้นเป็นตบะอย่างสูงสุด ด้วยประโยคว่า **นิพพานํ ปริมฺ วทนฺติ** พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสเรียก นิพพาน โดยอาการทั้งปวงว่า “เป็นความสูงสุด” ชื่อว่า **น หิ ปพฺพชิโต ปรุปฺมาตี** ความว่า บุคคลใดเข้าไปฆ่า กำจัด เบียดเบียน ผู้อื่น เพราะปราศจากขันติ คือ ความอดกลั้น บุคคลนั้น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต แม้บาทที่ ๔ ก็เป็นไวพจน์ (คำอธิบาย) ของบทนั้น

^{๘๑} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๑๑/๙๐.

^{๘๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓-๔๔, ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๔-๑๘๕/๕๐

^{๘๓} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๗๕.

เพราะคำว่า “**น สมณ โหติ**” นี่เป็นไวพจน์ของคำนี้ว่า “**น หิ ปพฺพชิต**” คำว่า “**ปริวิเทรยฺนโต**” เป็นไวพจน์ของคำนี้ว่า “**ปรูปฆาตี**” อีกประการหนึ่ง คำว่า **ปรูปฆาตี** ได้แก่ เข้าไปกำจัดศีล เพราะว่าศีล ท่านเรียกว่า ประ (ยอดเยี่ยม) เพราะมีความหมายว่าสูงสุด อธิบายว่า ก็สมณะใด เบียดเบียนสัตว์อื่นประเภทใดประเภทหนึ่งอื่น ชื่อว่ามีปกติเบียดเบียนสัตว์ ได้แก่ ทำ ศีล ของ ตน ให้ พินาศ สมณะนั้น ไม่ ชื่อ ว่า บรรพชิต อีก ประการ หนึ่ง บุคคลใดมักกำจัดสัตว์อื่นเพราะไม่มี อริวาสนขันติ ย่อมจงใจปลงสัตว์อื่นโดยที่สุด แม้แต่เหลือบ ยุง จากชีวิตบุคคลนั้นไม่ชื่อว่าบรรพชิตเลยเพราะเหตุใด เพราะตนยังไม่เว้นห่างจากกรรมอันเป็นมลทิน เพราะคำว่าภิกษุเว้นอยู่ซึ่งมลทินของตน ฉะนั้นจึงเรียกว่า “**บรรพชิต**” นี่เป็นลักษณะแห่งบรรพชิต ส่วน บุคคลใด ไม่ เข้า ไป กำจัด ไม่ฆ่า แต่เบียดเบียนด้วยไม้เท้า เป็นต้น บุคคลนั้นเมื่อเบียดเบียนผู้อื่นอยู่ย่อมไม่ชื่อว่า เป็นสมณะ ถามว่า เพราะเหตุไรฯ ตอบว่า เพราะความเบียดเบียนยังไม่สงบระงับ เพราะว่า คำนี้ว่า บุคคล เรียกว่า สมณะ เพราะระงับบาปได้แล้ว”^{๘๔} นี่ชื่อว่าลักษณะสมณะ

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๒ ดังต่อไปนี้ บทว่า **สพฺพปาปสฺส** ได้แก่ อกุศลทั้งปวง บทว่า อกรรม ได้แก่ การไม่เพิ่มพูนบาป บทว่า กุสลสฺส ได้แก่ กุศลในภูมิ ๔ การได้ความถึงพร้อมชื่อว่า อุปสัมปทา (การบวชเป็นภิกษุ) บทว่า สจิตฺตมริยทปนํ ความว่า การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว การทำจิต ของตนในหมดจดอย่างสิ้นเชิงก็การจิตของตนให้เป็นปกติ (ผ่องใส) การชำระจิตของตนให้หมดจดอย่างสิ้นเชิงนั้น ย่อมมีได้เพราะอรรถเหตุผลมีคำสอน โอวาท (หรือ) คำพร่ำสอนของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ดังนี้ว่า บุคคลพึงละบาปทั้งปวงด้วยสี่สังวร (การ ส ำ ร ว ม ระ ว ัง ใน ศีล) แล้ว บ ำ เ พิ ญ กุ ศ ล ให้ เ ต็ม เ บียด ด้วย สมณะและวิปัสสนาอันเป็นโลกียะและโลกุตระ แล้วชำระจิตใจให้ผ่องแผ้วด้วยอรรถเหตุผลญาณ

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๓ ดังต่อไปนี้ การไม่เข้าไปว่ากล่าวใคร ๆ ด้วยวาจา ชื่อว่า อนุปวาตะ การไม่ทำการกำจัดใคร ๆ ด้วยกาย ชื่อว่า อนุปฆาตะ บทว่า **ปาติโมกฺเข** ความว่า ศีลทั่วไปชื่อว่า ปาติโมกข์ แยกบทเป็น “ **ป อดิโมกข์**” ศีลอันสูงสุดชื่อว่า อดิโมกข์ หรือว่า ศีลย่อมรักษาบุคคลจากอคติที่ต่างกันทั้งหลาย”^{๘๕} ได้แก่ ย่อมยังบุคคลให้พ้นจากภัยคือ ทุกคติทั้งหลาย หรือว่า บุคคลใดรักษาศีลนั้นศีลนั้นย่อมยังบุคคลนั้นให้หลุดพ้น เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่า ปาติโมกข์ และในปาติโมกข์นั้น การสำรวมมีการไม่ล่วงละเมิดอาบัติ ๗ กอง เป็นลักษณะชื่อว่า สังวร ความรู้ประมาณทั้งการรับและการบริโภคชื่อว่า มัตตัญญูตา บทว่า **ปนตญฺจ สยนาสนํ** ความว่า การนอนและการนั่งอันเว้นจากความพลุกพล่านของผู้คน คือ ไม่คับแคบด้วยผู้คน ได้แก่ สงบ สงัด ก็ในคำนี้พึงทราบวาทว่า ท่านแสดงสันโดษในปัจฉิม ๔ ด้วยปัจฉิมทั้งสอง (คือการนอน และการนั่ง) นี้เองเพราะปัจฉิมทั้งสองนี้ชี้ชัด^{๘๖} ได้ด้วยความครบเครื่องความเป็นสมณะ คือสันโดษในปัจฉิม โดยลักษณะหารนัย บทว่า **อริจิตฺเต จ อาโยโค** ความว่า จิตในระดับสมาบัติ ๘ อันเป็นพื้นฐานแห่งวิปัสสนา, แม่นเกินนั้นไปก็คือ อริจิต อันเป็นอรรถเหตุผลจิตนั่นเอง มีอธิบายว่า การประกอบความเพียรคือ การบำเพ็ญอย่างต่อเนื่องในอริจิตตามที่กล่าวแล้วนั้น บทว่า **เอตํ พุทฺธาน**

^{๘๔} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๖๕/๖๒.

^{๘๕} แปลจากคำ อคตวิเสสทิ แต่ใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๗๖ เป็น สุกตวิเสสทิ.

^{๘๖} แปลจาก โชติตตตฺตา แต่ใน เป็นเวทิตตตฺตา ที.ฎีกา (บาลี) ๒/๙๔.

สาสน์ ความว่า คำสอน โอวาท (หรือ) คำพรา้สอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นก็คือ ๑) การไม่ว่าร้ายผู้อื่น ๒) การไม่ทำร้ายผู้อื่น ๓) การสำรวมในปาติโมกข์ ๔) การรู้ประมาณในการรับและ การบริโภค ๕) การนอนและการนั่งอันสงัดโดยเป็นผู้มีความชำนาญในสมาบัติ ๘ ก็คาถาทั้ง ๓ นี้ พึงทราบว่าเป็นคาถาแห่งปาติโมกข์เทศของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ พระพุทธเจ้าท่านนั้นย่อมแสดงปาติโมกข์เทศนั้น พระสาวกทั้งหมดมิได้แสดง คำที่ท่านกล่าวแล้วโดยนัยว่า “สุณาคู เม ภนเต สโฆ” เป็นต้น ชื่อว่า อาณาปาติโมกข์ พระสาวกทั้งหลายท่านนั้นย่อมแสดงอาณาปาติโมกข์นั้น, พระพุทธเจ้าไม่ทรงทำสังฆกรรม และไม่นับเนื่องในสังฆกรรมนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ตัสสาวกา เอว อุทฺทิสฺสนฺติ, น พุทฺธา” บทว่า อมสฺมี อตเถ ความว่า ในข้อความนั้นว่า ปาติโมกข์ อุทฺทิสฺสนฺติ (บุคคลพึงยกขึ้นแสดงพระปาติโมกข์)

บุคคลผู้เข้าจำในพรรษาหลังนั้นเอง ชื่อว่า ผู้ยังไม่เข้าพรรษา หรือว่าชื่อว่าผู้ไม่เข้าจำในเมื่อไม่มีพรรษาดัน บทว่า จาตุมาสินิยํ ความว่า ในเวลา ๔ เดือน เพราะว่าพรรษาดันนั้น เป็นเวลาที่ยังเต็มบริบูรณ์แห่ง ๔ เดือน เพราะฉะนั้น บุคคลผู้เข้าจำในพรรษาหลัง ชื่อว่าผู้ยังไม่เข้าพรรษา หรือว่าชื่อว่า ผู้ไม่เข้าจำในเมื่อไม่มีพรรษาดัน บทว่า จาตุมาสินิยํ ความว่าในเวลา ๔ เดือน เพราะว่า พรรษาดันนั้น เป็นเวลาที่เต็มบริบูรณ์แห่งเดือน ๔ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า จาตุมาสี จาตุมาสินีเอง ท่านเรียกว่า จาตุมาสินี, ในเดือนเป็นที่เต็มแห่งเดือน ๔ นั้น อธิบายว่า ในเดือนที่เต็มบริบูรณ์แห่งเดือนกักกาทหลัง (เดือน ๑๒) บทว่า กายสามคฺคิ ได้แก่ ความพร้อมเพรียงทางกาย, มีคำอธิบายว่า การเข้าสู่หัตถบาล

ก็ในเรื่องนี้มีวินัยจัตยดังนี้ ถ้าภิกษุ ๕ รูป เข้าพรรษาในพรรษาดัน ภิกษุ ๕ รูป เข้าพรรษา แม้ในพรรษาหลัง เมื่อภิกษุ ๕ รูป ผู้เข้าพรรษาดันตั้งญัตติปวารณาแล้วภิกษุ ๕ รูป ผู้เข้าพรรษาหลังพึงทำปริสฺสทฺธิอุโบสถ ในสำนักของภิกษุผู้เข้าพรรษาดันเหล่านั้น ไม่พึงตั้งญัตติ ๒ ครั้ง ในโรงอุโบสถเดียว ถ้าแม้มีภิกษุเข้าจำพรรษาหลังจำนวน ๔ รูป, ๓ รูป, ๒ รูป, หรือรูปเดียว, ก็มีนัยนี้เหมือนกัน ครั้งนั้นภิกษุเข้าพรรษาดันจำนวน ๔ รูป ผู้เข้าพรรษาจำนวน ๔ รูป, ๓ รูป, ๒ รูป หรือรูปเดียวก็มีนัยนี้เหมือนกัน ถ้า ๓ รูป เข้าพรรษาดัน ๓ รูปเข้าพรรษาหลังหรือ ๒ รูป ก็มีนัยนี้ ก็ในเรื่องนี้มีลักษณะดังต่อไปนี้

ถ้าภิกษุผู้เข้าพรรษาหลังมีจำนวนน้อยกว่าภิกษุผู้เข้าจำพรรษาดันก็ดี มีจำนวนเท่ากันก็ดี ยัง อนุญาตให้ เต็ม ในวัน ป ว ร ณา แห่ง สง ฆ ภิก ษุ ผู้ มี พ ร ร ษ า ตัน พึงตั้งญัตติด้วยวิธีสงฆ์ปวารณาแล้วปวารณาเถิด^{๘๗} ก็ในพรรษาดันมีภิกษุจำพรรษา ๓ รูป ในพรรษาหลังมีจำพรรษา ๑ รูป รวมกับภิกษุ ๑ รูปนั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงเป็นภิกษุ ๔ รูป การญัตติแห่งสงฆ์มีภิกษุ ๔ รูป แล้วปวารณาย่อมไม่ควร แต่ภิกษุ ๑ รูป นั้นเป็นคณปุรกะแห่งคณญัตติ เพราะฉะนั้นภิกษุผู้จำพรรษาดัน พึงตั้งญัตติด้วยคณญัตติแล้วปวารณาเถิด ภิกษุ ๑ รูป นอกนี้พึงทำปริสฺสทฺธิอุโบสถในสำนักของภิกษุ ๓ รูป นั้น ถ้าในพรรษาดันมีจำพรรษา ๒ รูป ในพรรษาหลังมี ๒ รูป หรือ ๑ รูป แม้ในการตั้งญัตติและปวารณานี้ ก็มีนัยเช่นด้วยกัน ถ้าในพรรษาดันมีภิกษุ ๑ รูป แม้ในพรรษาหลังก็มีภิกษุ ๑ รูป, ภิกษุ ๑ รูป (ในพรรษาดัน)

^{๘๗} แปลจากคำว่า ปวเรตพฺพา แต่ในคัมภีร์ปุราณฎีกาเป็น ญตฺติ ฐเปตพฺพา.

พึงพิจารณากับภิกษุ ๑ รูป (ในพรรษาหลัง) ภิกษุ ๑ รูป (ในพรรษาหลัง) พึงทำปาริสุทธิอุโบสถกับภิกษุ ๑ รูป (ในพรรษาดัง) ถ้าภิกษุผู้จำพรรษาหลังมีจำนวนมากกว่าภิกษุผู้จำพรรษาดังนั้นแม้ ๑ รูป ภิกษุจำนวนน้อยกว่าพึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงก่อนแล้วจึงพิจารณาในสำนักของภิกษุจำนวนมากกว่าในภายหลัง แต่ในวันพิจารณาแห่งเดือน ๔ ในเดือนกัตติกา (เดือน ๑๒) ถ้าภิกษุผู้จำพรรษาในภายหลังมีจำนวนมากกว่าหรือมีจำนวนเท่ากันกับภิกษุผู้จำพรรษาดังซึ่งพิจารณาในวันมหาปวารณา ภิกษุผู้จำพรรษาดังพึงตั้งพิจารณาญาติแล้วพิจารณาเมื่อภิกษุผู้จำพรรษาดังพิจารณาแล้ว ภิกษุผู้จำพรรษาหลังพึงทำปาริสุทธิอุโบสถในภายหลัง หากอยู่ในวันมหาปวารณา ภิกษุจำพรรษาดังผู้ปวารณามีจำนวนมาก ภิกษุจำพรรษาในภายหลังมีจำนวนน้อยหรือมี ๑ รูป เมื่อภิกษุจำพรรษาดังยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแล้ว ภิกษุจำนวนน้อยหรือภิกษุ ๑ รูป พึงพิจารณาในสำนักของภิกษุผู้จำพรรษาดังเหล่านั้นในภายหลัง

บทว่า ห่มผ้าฉเวียงป่า (เอกัสส อุตตราสงค์ กริตวา) ความว่า ห่มผ้าเรียบร้อยที่ป่าข้างหนึ่ง บทว่า ประคองอัญชลี (อญชลี ปคฺคเหตฺวา) ความว่า ประคองอัญชลี (กระพุ่มมือ) พร้อมกันโดยให้นิ้วมือทั้ง ๑๐ นิ้วประกบกัน แต่ถ้าในที่นั้นมีภิกษุอยู่ปริวาสอยู่ด้วย ภิกษุผู้เข้าปริวาสผู้นั้นในที่ของภิกษุนั้นวสะในสงฆ์แล้ว นั่งในที่นั้นแหละทำปาริสุทธิอุโบสถในแถวของตนๆ แต่เมื่อกำลังยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง ยอ้านั่งในแถวละแถวแล้วนั่งไม่ละหัดถบาสน แม้ในการพิจารณาก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้

บทว่า บุพพกิจทุกอย่าง เป็นสิ่งที่ควรทำก่อน (สพฺพ ปุพฺพกฺรณีย) ความว่า บุพพกิจ ๙ อย่าง มีการกวาด เช็ดถู เป็นต้น อนึ่ง สงฆ์ทั้งหมดต้องสภาคาบัติแล้วตั้งญัตติว่า “**สุณฺทฺ เม ภนฺเต สโม เาเปา ปฏิกิริสฺสตี**”^{๘๘} แล้วยอมได้ทำอุโบสถกรรม ฉันทใด แม้ในเรื่องบุพพกิจนี้ ภิกษุ ๓ รูป ตั้งคณญัตติว่า **สุณฺทฺ เม อายสฺมณฺตา อิมํ ภิกฺขุ สภาคํ อาปตฺตี อาปณฺนา, ยทา อญญํ ภิกฺขุ สุทฺธํ อนุปตฺติกํ ปสฺสิสฺสณฺตี,** **ตทา ตสฺส สณฺตีเก ตํ อาปตฺตี ปฏิกิริสฺสณฺตี**^{๘๙}

ทำอุโบสถกรรมยอมควร แม้ภิกษุ ๒ รูป กล่าววว่า ข้าพเจ้าทั้งสองเห็นความบริสุทธิ์อื่นแล้วจักทำคืน (แก้ไข) “ทำอุโบสถกรรมยอมควร, แม้ภิกษุ ๑ รูป ทำความคำนึงว่า” ข้าพเจ้าได้ความบริสุทธิ์แล้วจัดทำคืน ทำอุโบสถกรรม ก็ควร ฉันทนั้น บทว่า **ตทฺหฺ ตตฺตบฺเป็น ตสฺมิมํ อหุ** มีความหมายว่า ในวันนั้น บทว่า **สังวาสตํกัน (นํานาสํวาสเกหิ)** ได้แก่ผู้มีสังวาสต่างกันโดยลัทธิ (ความเชื่อ) ที่แห่งใดแห่งหนึ่งมีนวกัมมศาลา (โรงก่อสร้าง) เป็นต้น ชื่อว่าอนาวาส(ไม่ใช่ที่อยู่) บทว่า **เวณฺจากสงฆ์ (อญฺญตร สํเณน)** ได้แก่ เวณจากภิกษุผู้พอแก่สงฆ์ บทว่า **เวณฺจากอันตราย (อญฺญตร อนุตรายา)** ได้แก่ เวณจากอันตราย ๑๐ อย่าง ที่ท่านกล่าวแล้วในเบื้องต้น ก็ว่าโดยกำหนดอย่างต่ำสุดเมื่อคราวมีอันตราย ภิกษุจะไปโดยมีตนเป็นที่สีกก็ควร ก็ถ้าภิกษุทั้งหลายจะกระทำอุโบสถกรรมในวิหาร โดยวิธีที่จะไม่ต้องไปสู่อาวาสเป็นต้น ไม่ต้องไปสู่อังคิมา ทั้งแม่น้ำ เพื่ออธิษฐานอุโบสถ ก็ถ้ามีภิกษุรูปหนึ่งอยู่ในวิหารนี้ ก็ควรไปยังสำนักของภิกษุรูปนั้น แม้จะไปจากอาวาสที่มีอุโบสถถูกทอดทิ้งก็ควร

^{๘๘} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๗๑/๑๗๔.

^{๘๙} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๖๘/๑๗๕.

ภิกษุผู้ไปอย่างนี้ย่อมได้ แม้เพ็งอธิษฐานอุโบสถกรรม แม้ภิกษุผู้อยู่ในป่า ครั้นเที่ยวบิณฑบาตในหมู่บ้านในวันอุโบสถแล้วพึงกลับมาสู่วิหารของตนถ้าเธอยังไปวิหารอื่น ครั้นทำอุโบสถกรรมในวิหารนั้นแล้วพึงกลับมา จะไม่ทำอุโบสถกรรมแล้วกลับมาย่อมไม่ควร แต่ภิกษุต้องมั่นใจว่าจักไปในอาวาสนั้นโดยใช้เวลาในวันนั้นวันเดียวเท่านั้น^{๙๐} จึงจะไปอาวาสเช่นนั้นได้ เพราะภิกษุนี้ผู้ทำอุโบสถกรรมร่วมกับภิกษุทั้งหลายในอาวาสนั้นจักไม่ได้ทำอันตรายแห่งอุโบสถ

บทว่า น้ำพร้อมอาสนะ (อุทกํ อาสนเนน จ) ความว่า และน้ำดื่ม น้ำใช้พร้อมทั้งอาสนะ การงานที่พึงทำก่อนการประชุมสงฆ์ ชื่อว่า บุพพกรรม, แต่กิจที่พึงทำภายหลังบุพพกรรม ชื่อว่า บุพพกิจ เพราะต้องทำก่อนอุโบสถกรรม ก็แม้ทั้งบุพพกรรมและบุพพกิจทั้งสองนั้นท่านเรียกในที่นี้ว่า “บุพพกิจ” เท่านั้น เพราะต้องทำก่อนอุโบสถกรรม เพราะฉะนั้นพระพุทโธสเถระจึงกล่าวว่า บุพพกิจ ๙ อย่าง ท่านแสดงแล้ว โดยชื่อทั้งสองด้วยประการฉะนี้ (เอวํ ทวีติ นามะหิ นววิธํ บุพพกิจจํ ทสฺสิตํ) เพื่อเลียงภิกษุถามว่า “ได้ทำบุพพกิจนั้นแล้วหรือ” ฉะนั้น พระพุทโธสเถระจึงกล่าวคำว่า “น หิ” เป็นต้น ภิกษุจะไม่ทำบุพพกิจนั้นแล้วทำอุโบสถกรรม ย่อมไม่ควร เพราะพระบาลีว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่เป็นไข้ได้รับคำสั่งมอบหมาย จะไม่กวาดวิหารหาได้ไม่
รูปใดไม่กวาด รูปนั้นต้องอาบัติทุกกฏ”^{๙๑}

เพราะเหตุนี้พระพุทโธสเถระจึงกล่าวคำว่า “ตสฺมา เถเรณ อาณตเตน” เป็นต้น ก็ถ้าภิกษุผู้ใดได้รับสั่ง ไม่ได้ไม่กวาด แม้จนจะหมดเวลา (ตลอดกาลเพียงนั้น) พึง หัก กิ่ง ไห หม่ ทำ ให้ เป็น กั ป ปิ ย ภั ฑ ฑ์ แล้ว ก วาด เถิด แม้กิ่งไม้ที่หักนั้นก็ถือเป็นกัปปิยภัณฑ์ที่ทำได้สำหรับภิกษุผู้ทำไม่กวาดไม่ได้^{๙๒}

บทว่า พึงเข้าไปตั้งน้ำฉันน้ำใช้ (ปานีนิ ปริโภชนิยํ อุปฺปจฺจาเปตพฺพํ) ความว่า ภิกษุควรเข้าไปตั้งน้ำฉัน น้ำใช้ไว้เพื่อภิกษุอาคันตุกะ บทว่า อาสนํ ปณฺญาเปตตพฺพํ ความว่า ภิกษุพึงปูอาสนะมีตั่ง และแผ่นกระดาน เป็นต้น ถ้าโรงอุโบสถไม่มีอาสนะ ภิกษุพึงนำอาสนะจากสังฆิกาวาส (ที่อยู่ของสงฆ์) แล้วไปปูลาดไว้, เมื่อไม่มีอาสนะจะปูเสื่อที่เป็นเครื่องจักสานทำด้วยหญ้า หรือไม้^{๙๓} บ้าง เสื่อที่ทำด้วยใบตาลหรือเปลือกไม้^{๙๔} บ้างก็ได้ แม้เมื่อเสื่อที่ทำด้วยใบตาลหรือเปลือกไม้ก็ไม่มี ก็ ควร ทำ กิ่ง ไม้ ที่ หัก แล้ว ให้ เป็น กั ป ปิ ย ภั ฑ ฑ์ แล้ว ปู ลาด เถิด สิ่งนั้นถือเป็นกัปปิยภัณฑ์สำหรับภิกษุผู้หากัปปิยภัณฑ์ไม่ได้ บทว่า ปทีโป กาทพฺโพ ได้แก่ พึงตามประทีป มีคำอธิบายว่า พึงทำการจุดประทีปให้ลุกโพล่ง ก็ภิกษุผู้สั่งให้ตามประทีปพึงสั่งอย่างนี้ว่า “ในที่โน้นมีน้ำมัน ใส่หรือตะเกียงอยู่

^{๙๐} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๘๒/๑๔๔.

^{๙๑} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๕๙/๑๖๗.

^{๙๒} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๕๙/๑๓๕.

^{๙๓} แปลจาก กฎสารเกปิ หมายถึงงานจักสาน (to do wicker work) ม้วนได้, หรืองานถักด้วยหญ้า (plait) มีลักษณะผืนยาวไข่นั่งหรือนอนสามารถม้วนได้ หรือ Pali-English dictionary, T.W.R.Hs Davids, wiliam stede Motital Banarsidas Publishers, Priveite Limited Dehi, p.176.

^{๙๔} แปลจาก ตมฺมกฺกิยา, (pali-Enfish Dictionary) อ้างแล้ว p 293.

ท่านจึงให้น้ำมันใส่ตะเกียงและตะเกียงจุดประทีปนั้นเกิด” ถ้าน้ำมัน เป็นต้น ไม่มี, พึงแสวงหา กับปิยภณท์ที่หาได้มีไว้สำหรับภิกษุผู้แสวงหาไม่ได้ อนึ่ง แม้ในกระเบื้องภิกษุก็พึงก่อไฟให้ลุกโชน และภิกษุผู้สั่งไม่พึงสั่งภิกษุผู้กำลังทำการงานบางอย่างอยู่ หรือสั่งรูปเดียวให้ทำตลอดกาลทั้งหมด หรือรูปที่รับภาระอยู่แล้วหรือ ไม่พึงสั่งพระธรรมกถึกผู้แสดงธรรมรูปใดรูปหนึ่ง แต่พึงสั่งภิกษุที่เหลือ โดยจัดเป็นวาระให้ทำ เพราะฉะนั้นพระพุทโธสเถระจึงกล่าวว่า **เถเรนาปิ ปติรูปิ ญตวา อาณาเปตพพิ** (แม้พระเถระรู้ความเหมาะสมแล้วจึงสั่ง)

คำว่า ผู้ทำอุโบสถกรรมภายนอกแล้วมา (**พหิ อุโปสถิ กตวา อาคเตน**) ความว่า ภิกษุผู้ทำอุโบสถกรรมที่แม่น้ำหรือที่สีมาแห่งใดแห่งหนึ่งแล้วมาให้ฉันท์ อธิบายว่า ภิกษุย่อมไม่ได้เพื่อจะแสดงว่า “ข้าพเจ้าได้ทำอุโบสถกรรมแล้ว” บทว่า **กัจจปสฺสโต ว** ความว่า หรือ เป็นผู้ ขวน ขวายเป็นกิจมีการอุปฐากภิกษุใช้ เป็นต้น อธิบายว่า ถ้า ภิกษุ เป็น ใช้ ไม่ อาจ จะ ให้ ฉัน ท ปา ริ สุ ท ธิ ไ ต์ ภิกษุอุปฐากภิกษุใช้พึงนำภิกษุใช้นั้นมาสู่ท่ามกลางสงฆ์ด้วยเสียงหรือตั้งแล้วทำอุโบสถ ถ้าภิกษุผู้อุปฐากภิกษุใช้มีคำกล่าวอย่างนี้ว่า “ถ้าพวกเราจะย้ายภิกษุใช้นี้ อากาไรใช้ก็จักกำเริบหนักขึ้นหรือจักถึงแก่มรณภาพได้” ไม่พึงย้ายภิกษุใช้ สงฆ์พึงไปที่พักของภิกษุใช้นั้นแล้วทำอุโบสถกรรม แต่สงฆ์ไม่พึงแยกพวกกันทำอุโบสถ ถ้าแยกพวกทำอุโบสถก็จะต้องอาบัติทุกกฎ, หากภิกษุใช้มีจำนวนมากถึงเพียงนั้น สงฆ์พึงยืนเรียงลำดับทำภิกษุใช้ทั้งหมดให้อยู่ในหัตถบาธ ถ้าภิกษุใช้ทั้งหลายอยู่ในที่ไกล ๆ สงฆ์ย่อมมีจำนวนไม่เพียงพอ จึงไม่พึงทำอุโบสถในวันนั้น แต่สงฆ์ไม่พึงแยกพวกกันทำอุโบสถ คำว่า “ข้าพเจ้าให้ฉันท์” (**ฉนทํ ทมมิ**) ที่ภิกษุใช้ทำตามพระดำรัสสั่งของพระผู้มีพระภาค เพราะกล่าวไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ในวันอุโบสถ เราอนุญาตให้ภิกษุผู้มอบปาริสุทธิให้มอบฉันท์ด้วย เรื่องเหล่านี้เป็นกิจที่สงฆ์ต้องทำ”^{๙๕}

ภิกษุใช้นั้นกล่าวอีกว่า “ท่านจงนำฉันท์ของกระผมไปเกิด” (**ฉนทํ เม หร**) เพื่อจะบรรเทาความกระวนกระวายใจในการให้ฉันท์ของตน เพราะพระบาลีว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุใช้ได้มอบฉันท์แล้ว ถ้าภิกษุผู้นำฉันท์หลบไปเสียจากที่นั้น ภิกษุใช้พึงมอบฉันท์แก่ภิกษุรูปอื่น”^{๙๖}

คำว่า “ขอท่านจงบอกฉันท์แก่กระผม” (**ฉนทํ เม อาโรเจหิ**) อันภิกษุผู้นำฉันท์กล่าวแล้ว เพื่อจะให้ภิกษุใช้นั้น พ้นจากทุกกฎเพราะพระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุใช้ได้มอบฉันท์แล้ว ถ้าภิกษุผู้นำฉันท์ เข้าที่ประชุมสงฆ์แล้ว จงใจไม่บอก ฉันท์เป็นอันนำมาแล้ว แต่ภิกษุผู้นำฉันท์ต้องอาบัติทุกกฎ”^{๙๗}

^{๙๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๖๕/๑๗๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖๕/๒๔๙.

^{๙๖} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๖๕/๑๗๒, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖๕/๒๔๘.

^{๙๗} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๖๔/๑๗๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖๕/๒๔๙.

ชื่อว่า ภิกษุผู้มอบฉันทะให้ภิกษุผู้นำฉันทะรู้ด้วยกายหรือวาจาหรือทั้งสองอย่าง (กาเยณ วา วาจาเย วา อุภเยณ วา วิญญาเปตพฺโพ) ความว่า อันภิกษุผู้ให้ฉันทะนั้น ครั้นคิดแล้วด้วยใจ เมื่อจะทำความพยายามด้วยกาย ด้วยอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่ง หรือเมื่อไม่สามารถเปล่งวาจาได้ ด้วยการกล่าวอย่างนั้น หรือสามารถจะทำได้แม้ทั้งสองทั้งกายและวาจาได้ พึงให้รู้ความหมายได้ อธิบายว่า พึงให้ทราบความหมายได้ ก็การให้รู้ความหมายด้วยภาษาใดภาษาหนึ่งได้ ย่อมควร เพราะคำว่า “อโยตโถ” (เนื้อความนี้) แม้ในการให้ปาริสุทธิ ก็มีนัยเช่นเดียวกันกับที่กล่าวแล้วในการมอบฉันทะ แต่ภิกษุมอบฉันทะนั้น พึงแสดงอาบัติที่มีอยู่ก่อน เพราะภิกษุผู้มีอาบัติ ย่อมไม่ได้ที่จะกล่าวว่า “กระผมให้ปาริสุทธิ, ท่านจงนำปาริสุทธิของกระผมไป, ท่านจงบอกปาริสุทธิแก่กระผม, เมื่อควรจะกล่าวว่า “สนฺติ สัมมสฺส กรณียานิ” แต่พระพุทธโฆสเถระกล่าวว่า “สนฺติ สัมมสฺส กรณียํ” เพราะเป็นวจนวิปัลลัส (ความคลาดเคลื่อนแห่งวจนะ)

ในคำนี้ **เตสฺสจฺจ อุตฺตโน จ ฉนฺทปาริสุทธิ เทติ** พึงทราบเนื้อความโดย สรุปกเสสนัย ดังนี้ว่า ฉันทะและฉันทปาริสุทธิ ชื่อว่า ฉันทปาริสุทธิ, ภิกษุมอบฉันทปาริสุทธินั้น บทว่า **อิตรา** ได้แก่ ฉันทปาริสุทธิของภิกษุเหล่าอื่น ในคำนี้ว่า **พิฬาลสังขลิกา ฉนฺทปาริสุทธิ** พึงทราบวินิจฉัย ดังนี้ เครื่องจองจำแมว ชื่อว่า **พิฬาลสังขลิกา** (โซ่ตรวนผูกแมว) ก็ในคำว่า **พิฬาลสังขลิกา** นั้น แมว ย่อมถึง ห่วงที่หนึ่ง ห่วงที่สอง ของโซ่ ย่อมไม่ถึง ห่วงที่สาม ฉนฺใด แม้ฉันทปาริสุทธินี้ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ทายกให้แล้วแก่ภิกษุใด ภิกษุนั้นย่อมไม่ไปในที่อื่นจากที่นั้น ด้วยประการฉะนี้^{๙๘} เพราะฉะนั้นฉันทปาริสุทธินั้น ท่านจึงกล่าวว่า “พิฬาลสังขลิกา” เพราะเป็นเช่นกับโซ่ตรวนผูกแมว ก็ในคำนี้ **พิฬาลสังขลิกา** ศัพท์ อันบัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นเพียงลักษณะเปรียบเทียบแห่งโซ่ตรวนทั่วไป

บทว่า **บอกถฺตุ (อุตุกฺขานํ)** ความว่า กิริยานั้นๆ ย่อมไป คือ ย่อมเป็นไป เหตุนั้น กิริยานั้น ชื่อว่าอุตุ(ถฺตุ) การบอกอุตุนั้นชื่อว่า อุตุกฺขานะ อธิบายว่า การบอกอุตุ(อุตุอาจิกขนะ) พระพุทธโฆสเถระกล่าวคำว่า **เหมนฺตาทินิ** เป็นต้น เพื่อจะแสดงวิธีการบอกอุตุนั้น โดยสรุป การแบ่งส่วนชื่อว่า การนับ การกล่าวสอนภิกษุทั้งหลายด้วยครุกรรม ๘ ประการนี้ ชื่อว่า ภิกษุโนวาท (การกล่าวสอนภิกษุณี) คำว่า **เสว อุโปสโถติ อาคนฺตวา** คือเมื่อกล่าวว่า “พรุ่งนี้เป็นวันอุโบสถ” มาแล้วในวันนี้ทีเดียว มีคำกล่าวอธิบายว่า ในวันอุโบสถที่ ๑๕ คำ (ภิกษุณีทั้งหลายไปถาม) อุโบสถในวัน ๑๔ คำแห่งปักษี, ในอุโบสถที่ ๑๔ คำ พึงไปถามอุโบสถในวัน ๑๓ คำ แห่งปักษี แต่ในอรรถกถาหาปัจจัยรียท่านกล่าวไว้ว่า ภิกษุมาในวัน ๑๓ คำ แห่งปักษี แล้วพึงถามว่า “อุโบสถนี้เป็นวัน ๑๔ คำหรือ ๑๕ คำ”^{๙๙} ถ้าภิกษุณีทั้งหลายทำอุโบสถในวัน ๑๔ คำ ภิกษุณีผู้ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงตอบว่า ดูกรน้องหญิง อุโบสถนี้เป็นจตุททสีกะ (เว้น ๑๔ คำ) ถ้าภิกษุณีทำอุโบสถในวัน ๑๕ คำ ภิกษุผู้ถูกถามพึงตอบว่า “ดูกรน้องหญิง อุโบสถนี้เป็นปณณาสีกะ (วัน ๑๕ คำ) พระพุทธโฆสเถระกล่าวคำว่า “**ติ จเปตฺวา**” เป็นต้น เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสว่า

^{๙๘} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๖๕/๓๓๗. วิมตติ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๒๔-๒๒๕.

^{๙๙} วิ.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๔๙/๓๒๓.

“ภิกษุทั้งหลาย ยกเว้นภิกษุผู้โง่เขลา ภิกษุผู้เป็นไข้ และภิกษุผู้กำลังจะเดินทาง เราอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายที่เหลือรับให้อิโรวาท”^{๑๐๐}

พึงทราบวินิจฉัยในพระดำรัสนั้น ดังนี้ ภิกษุผู้ไม่รู้วิธีการบอก ชื่อว่า พาล (ภิกษุผู้โง่เขลา) ภิกษุผู้ปรารถนาจะไปในวันอุโบสถ ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ หรือในวันปาฏิบ (ขึ้น ๑ ค่ำ หรือแรม ๑ ค่ำ) ชื่อว่า คมียะ (ผู้เตรียมเดินทาง) ภิกษุผู้ไปเกินกำหนดนั้น ตั้งแต่วันที่ ๒ แห่งปักษ์ ไม่จัดเป็นภิกษุผู้เตรียมเดินทางในที่นี้. ภิกษุชื่อว่า อารัญญิกะ (ผู้อยู่ป่า) เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นผู้มีการอยู่ในป่า แม้ภิกษุผู้อยู่ป่าอยู่ย่อมไม่ได้เพื่อจะไม่รับการให้อิโรวาท ด้วยคิดว่า “เราเป็นผู้อยู่ป่า, พรุ่งนี้เป็นวันอุโบสถ, เราจะไม่อยู่ในวิหาร ผิดว่า เธอจะไม่พึงรับการให้อิโรวาทไซ้ เธอจะพึงต้องอาบัติทุกกฏ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะไม่รับการให้อิโรวาท ไม่ได้ ภิกษุใดไม่รับ ภิกษุนั้นต้องอาบัติทุกกฏ”^{๑๐๑}

ก็ด้วยพุทฺธพจน์นั้นภิกษุพึงนิตหมายเพื่อที่จะกลับมา (ให้อิโรวาทแก่ภิกษุณี) สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้อยู่ป่ารับให้อิโรวาทและนิตหมายว่าจะกลับมาในที่นั้น”^{๑๐๒} เพราะฉะนั้นภิกษุผู้อยู่ป่าถ้าจะได้ภิกษาในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นที่อยู่ของภิกษุณีทั้งหลาย ก็พึงไปในหมู่บ้านนั้น เห็นภิกษุทั้งหลายให้อิโรวาทแล้วจึงไป แต่หากหาภิกษาในหมู่บ้านนั้นได้ไม่ยาก ก็พึงไปยังหมู่บ้านใกล้เคียง อาศัยหมู่บ้านของภิกษุณีแล้วปฏิบัติอย่างเช่นเดียวกันนั้นฯ ถ้าจะต้องเดินทางไปไกล ก็พึงนิตหมายว่า “เราจักเข้าไปยังที่ประชุมหรือมณฑปหรือโคนไม้โน้นที่ประตุมุขบ้านของท่านทั้งหลาย, ท่านทั้งหลายพึงมาในที่นั้น” ภิกษุณีทั้งหลายก็พึงไปในที่นั้น พวกเธออยู่ย่อมไม่ได้เพื่อจะไม่ไป สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีไม่ไปที่นิตหมายไม่ได้ รูปใดไม่ไปต้องอาบัติทุกกฏ”^{๑๐๓} บทว่า **อุโบสถคฺเค** ได้แก่ ในที่เป็นที่ทำอุโบสถกรรม สองบทว่า **อญฺฐหิ องคฺเห** ความว่า (ภิกษุ) ผู้มีสมบัติ ๘ อย่าง (เป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี) คือ

๑. เป็นผู้มึศีลสำรวมในปาติโมกขสังวรศีล ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร เห็นภัยในความผิดแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย

๒. เป็นพหูสูต เป็นผู้ทรงสุตะ (จำสิ่งที่ได้เล่าเรียนมา) สั่งสมสุตะ (สั่งสมสิ่งที่ได้เล่าเรียนมา) เธอได้ยินได้ฟังธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด อันประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ ครบถ้วนบริบูรณ์ บริสุทธิ์ ทรงจำได้ คล่องปาก ชื่นใจ แทงตลอดแล้วด้วยทิวฐิ (เข้าใจอย่างแจ่มชัด)

^{๑๐๐} วิ.จู. (บาลี) ๗/๔๑๔/๒๔๗, วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๑๔/๓๓๕.

^{๑๐๑} วิ.จู. (บาลี) ๗/๔๑๔/๒๔๖-๒๔๗.

^{๑๐๒} วิ.จู. (บาลี) ๗/๔๑๔/๒๔๖-๒๔๗.

^{๑๐๓} วิ.จู. (บาลี) ๗/๔๑๕/๒๔๘.

๓. เป็นผู้ชำนาญปาติโมกข์ทั้งสอง แจกแจงได้ถูกต้อง คล่องแคล่ว
วินิจฉัยได้เรียบร้อยทั้งโดยสูตรและอนุพยัญชนะ^{๑๐๔}

๔. เป็นผู้มีความสะอาดสละสลวย มีเสียงไพเราะ

๕. เป็นที่นิยมชมชอบของพวกภิกษุณีโดยส่วนมาก

๖. เป็นผู้สามารถสั่งสอนภิกษุณีได้

๗. เป็นผู้ไม่เคยประพฤติด่างครุธรรมในสตรีผู้แต่งผ้ากาสายะ
บวชอุทิศพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น^{๑๐๕}

๘. เป็นผู้ที่มีพรรษา ๒๐ หรือเกินกว่า ๒๐^{๑๐๖}

บทว่า น่ำเลื่อมใส (ปาสาทิเกณ) ความว่า ด้วยกายกรรม
และวจีกรรมที่นำมาซึ่งความเลื่อมใส ไม่มีโทษ. บทว่า ให้ถึงพร้อม (สมปาเทตุ) ความว่า
จงบำเพ็ญไตรสิกขาให้ถึงพร้อม ก็เมื่อใด
ภิกษุณีเหล่านั้นเห็นภิกษุผู้ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแล้วขอโอวาท เมื่อนั้นภิกษุอื่น
เมื่อถูกภิกษุสงฆ์ผู้ประชุมในโรงอุโบสถถามว่ามีภิกษุณีเหล่าไหนกำลังขอโอวาท
ที่อยู่พึงให้กล่าวคำที่ตนจะพึงกล่าวว่า “ท่านจงว่าอย่างนี้” (แต่) กลับไปกล่าวคำที่ว่า
“มีภิกษุที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ให้โอวาทแก่ภิกษุณี บ้างไหม” ดังนี้เสียเอง แล้วไปเสียเองอีก
พึงบอกแก่ภิกษุณีทั้งหลาย หรือภิกษุรูปอื่นพึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงในวันนั้น บทว่า อิหิ เป็น
พหูวนะ ด้วยคำว่า “ตาทิ” รวมเป็นอันเดียวกันนั่นเอง

บทว่า ตั้งญัตติ (ณตติญฺช ปเกณ วา) ความว่า หรือว่า
อันภิกษุผู้ตั้งญัตติในที่ที่เป็นที่อยู่ของภิกษุ ๓ รูป ซึ่งไม่มีการยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง บทว่า อิตเรน วา
ความว่า หรือว่าภิกษุรูปใดรูปหนึ่งในที่มีภิกษุ ๒ รูป หรือ ๑ รูปอยู่, ถ้าตนเองได้รับแต่งตั้งก็พึงกล่าวว่า
“ข้าพเจ้า” คำว่า “ตเถว” เป็นเช่นเดียวกันกับคำที่ได้กล่าวไว้แล้วในโรงอุโบสถ นั่นเอง
พระพุทฺธโฆสเถระปฏิเสธการไม่บอก (โอวาท) ด้วยคำว่า “อาโรเจตวา วา” นี้.
ภิกษุรับการให้โอวาทแล้ว ไม่บอก (โอวาท) ในโรงอุโบสถ ย่อมไม่ควร เพราะพระบาลีว่า
“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่บอกโอวาทหาได้ไม่ รูปใดไม่บอก ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๑๐๗}

บทว่า ความบริสุทธิ์ (ปริสุทธภาว) หมายถึงบริสุทธิ์จากอาบัติ. บทว่า อาโรเจตวา วา
ได้แก่ ทำให้แจ่มแจ้ง. บทว่า เอตถ ลียา ความว่า อนุประโยคพึงมีในบทนี้ว่า “ปาติโมกข์
อุทฺทิสฺสามิ” (ข้าพเจ้าจักยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง) เพื่อจะเลียงคำถามว่า สิ่งนั้นคืออะไร สิ่งใดพึงมี
เพราะเหตุนี้พระพุทฺธโฆสเถระจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “สงฆ์พึงทำอุโบสถ” เป็นต้น สองบทว่า
ปฺพเพนาปริ สนธิยติ ความว่า คำหลังเชื่อมความกับคำหน้า บทว่า สามคฺคิยา ความว่า

^{๑๐๔} ในที่นี้โดยสูตร หมายถึง ชั้นชกะและปริวาร “โดยพยัญชนะ” หมายถึง
บทและอักษรบริบูรณ์ไม่ตกหล่น, วิ.อ. ๒/๑๕๔-๑๕๗/๓๑๙.

^{๑๐๕} อรรถกถาอธิบายว่า ในสมัยเป็นคฤหัสถ์ก่อนบวช ไม่เคยจับต้องกายภิกษุณี
ไม่เคยประพฤติดิฉิประเวณีกับสิกขมานาหรือสามเณรี, วิ.มท.อ. ๒/๑๔๕-๑๔๗/๓๑๙.

^{๑๐๖} วิ.มท. (บาลี) ๒/๑๔๗/๑๘๖

^{๑๐๗} วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๑๕/๒๔๗.

ประกอบด้วยกายและจิตทั้งหลาย บทว่า **คณสฺส** ความว่า แก่ภิกษุที่เหลือในสงฆ์จตุวรรค เว้นภิกษุยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง บทว่า **สัณฺสส อุตฺตมฺมํ โหติ** ความว่า อันสงฆ์ยกขึ้นแสดงไว้ ก็คำ **สัณฺสส** นี้ เป็นฉัฏฐีวิภัตติใช้ในความหมายแห่งตติยวิภัตติ บทว่า **เอตล** โยคคำว่า ปาติโมกฺขุทเทส แปลว่า ในปาติโมกฺขุทเทส นี้ สภาวะชื่อว่าลักษณะ

ในคำว่า **เถรา จ นวา จ มชฺฌิมา จ** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ภิกษุผู้มีพรรษา ๑๐ และมีพรรษาเกิน ๑๐ ชื่อว่า เถระ, ภิกษุผู้มีพรรษาหย่อน ๕ ชื่อว่า นวะ (ภิกษุใหม่) , ภิกษุผู้มีพรรษา ๕ และมีพรรษาเกิน ๕ ชื่อว่า มัชฌิมะ สองบทว่า **อญฺญี กตฺวา** ความว่า กระทำตนให้มีประโยชน์ด้วยปาติโมกข์นั้น, หรือกระทำให้ปาติโมกข์นั้นให้มีประโยชน์ด้วยคำว่า “นี้เป็นปาติโมกข์ของเรา” สองบทว่า **มนสิกริตฺวา** ได้แก่ ตั้งไว้ในจิต บทว่า **โสตทวารวเสน** ความว่า ด้วยอำนาจแห่งชวนวิญญานทางโสตทวาร สองบทว่า **สพฺพเจตสา สมณนาหราม** ความว่า พวกเราจะไม่ให้จิตออกไปภายนอก แม้สักครู่เดียว นิกหน่วงคือ กำหนดด้วยจิตทั้งปวง บทว่า **มนสิ กโรม** ความว่า เราทั้งหลายย่อมนิกหน่วง อธิบายว่า รวบรวมจิตไว้ด้วยกัน ก็มนสิการนั้นแล มิใช่มีลักษณะรับอารมณ์ ในคำว่า **มนสิ กโรม** นี้, แต่แท้จริง มนสิการนั้นมีลักษณะตั้งจิตไว้เป็นเบื้องต้น เพื่อกำหนดรับวิถิจิตและรับชวนจิต เพราะฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า **เอกคฺคจิตฺตา หตฺวา จิตฺเต จเปยฺยาม** (พวกเรามีจิตเป็นอารมณ์เดียว, ตั้งจิตไว้) บทว่า **น สเมติ** ได้แก่ ไม่ไปร่วมกัน เพื่อจะเลี่ยงคำถามว่าเพราะเหตุไรจึงไม่ไปร่วมกัน พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า **สมคฺคสฺส** หิ ดังนี้ เป็นต้น และเพื่อจะเลี่ยงคำถามว่า “(ไม่ไปร่วมกัน) อย่างยิ่ง หรือ” พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า **ปาติโมกฺขุทเทสโก จ** เป็นต้น บทว่า **สัณฺปริยาปนโน** ความว่า นับเนื่อง คือ จัดเข้าภายในสงฆ์ พึงทำการเชื่อมความกับคำว่า **อิทานิ ตํ ทสฺเสตํ** คำว่า **อายุสมนโต** เป็นคำเรียก ภิกษุผู้ประชุมกันด้วยปิยวาจา (คำอันน่ารัก) บทว่า **อลชฺชิตา** ได้แก่ เพราะไม่ละอาย อธิบายว่าเพราะเราไม่มีความละอาย ก็คำว่า **อลชฺชิตา** นี้ เป็นปฐมวิภัตติลงในอรรถแห่งตติยวิภัตติ แม้ในคำว่า **อญฺญานตา** เป็นต้น ก็มีในนี้เหมือนกัน บทว่า **กุกกฺจจปฺกตฺตา** ได้แก่ เพราะถูกความรำคาญครอบงำ บทว่า **สติสมฺโมสา** ได้แก่ เพราะปราศจากสติ บทว่า **วิตฺติกมํ** ได้แก่ การล่องละเมตสิกขาบท

บทว่า **สญฺจิจฺจ** ได้แก่ จงใจ อธิบายว่า รู้อยู่ว่าไม่ควร แต่กลับส่งจิตไปในการล่องละเมต บทว่า **ปริคูหติ** ความว่า ปิดไว้ คือไม่แสดง ได้แก่ ไม่ออก ท่านแสดงไว้ว่า ภิกษุผู้ปิดไว้อยู่เพราะความละอาย ไม่ชื่อว่า เป็นอลัชชี (แต่) ภิกษุผู้ปิดไว้ด้วยความไม่เอื้อเฟื้อ (พระวินัย) ด้วยคิดว่าประโยชน์อะไรด้วยการกระทำนี้ “ชื่อว่า อลัชชี สองบทว่า **อคฺคิตมนญฺจ คจฺจติ** ความว่า ถึงอคติ ซึ่งจัดประเภทเป็นอคติ ๔ มี ฉันทาคติ เป็นต้น ในหน้าที่แห่งภิกษุผู้แจกภัณฑะ (สิ่งของ) บุคคลผู้ปราศจากความละอายอันเกิดขึ้นภายใน ชื่อว่า อลัชชีบุคคล ก็ในคำว่า **อลชฺชูปุคฺคโล** นี้ ด้วยบทว่า **สญฺจิจฺจ** นี้ ท่านแสดงว่า ภิกษุผู้ต้องอาบัติด้วยอำนาจความไม่เอื้อเฟื้อ (พระวินัย) ๑, ปิดบังอาบัติ ที่ตนเองต้องแล้ว ๑ ถึงอคติในฐานะผู้แจกภัณฑะ ๑ ชื่อว่า อลัชชีบุคคล, นอกนี้หาใช่อลัชชีบุคคลไม่

บทว่า **มนฺโท** หมายถึง ผู้มีปัญญาอ่อน, คำว่า **มนฺโท** นั้นเป็นชื่อของคนไม่มีปัญญานั้นเอง บทว่า **โมมฺโม** ได้แก่ มีความหลงอย่างยิ่ง บทว่า **วิราเรติ** ความว่า ไม่ให้ยินดี คือ ไม่ให้สำเร็จ บทว่า **กุกกฺจเจ** ได้แก่ มีความสงสัยในวินัย หลายบทว่า **กปฺปิยํ เจ,** **กตฺตพฺพํ** ลียา ความว่า

ภิกษุเหล่านั้นถามพระวินัยธร ตรวจสอบเรื่องแล้วตรวจดูบทมาติกา (หัวข้อ) ปทภาษณี (อธิบายบท) อันตราบัติและธนาบัติแล้ว เมื่อพระวินัยธรกล่าวว่า ฟังเรื่องนี้เหมาะสมผู้มีอายุท่านอย่าสงสัยในเรื่องนี้เลย ดังนี้แล้วกระทำกรรมนั้นเกิด

ในคำนี้ว่า “**สหเสยยจิรวิปวาสาทีนิ**” ฟังทราบวินิจัยดังต่อไปนี้ การต้องอาบัติเพราะการนอนร่วมกับอนุสัมปัน เป็นเวลาเกิน ๒ หรือ ๓ ราตรี ชื่อว่า **สหเสยยา** การอยู่ปราศจากไตรจีวร เป็นเวลา ๑ คืบ ถึง ๖ คืบ ชื่อว่า **วิปวาสา** พระพุทธโฆสเถระท่านประมวลอาบัติไว้ เพราะเกิน ๗ วัน ด้วยอาทิ ศัพท์ สองบทว่า **สตตนฺ** **อาปตติกฺขนธานํ** ความว่า กองอาบัติ ๗ กอง กล่าวคือ ปารชิก สังฆาติเสส ฤตลัจฉัย ปาจิตติย ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต

สองบทว่า **เทเสตุ วา ปกาเสตุ วา** ความว่า ของแสดงหรือของประกาศท่ามกลางสงฆ์ ท่ามกลางคณะ หรือต่อหน้าบุคคลคนเดียว ก็ในคำว่า **เทเสตุ วา ปกาเสตุ วา** นี้ การสะกิดขุภาวะ (ความเป็นภิกษุ) ชื่อว่า การแสดงอาบัติปารชิก ก็การออก (จากความเป็นภิกษุ) ฟังทราบว่า “การแสดง เพราะเป็นการแสดงอันพิเศษ บทว่า **ปกาเสตุ วา** หมายถึงหรือว่าของบอก

สองบทว่า **เอวํ อนาปนนา วา** ความว่า หรือไม่ต้องอาบัติแล้วด้วยอาการทั้ง ๖ อย่างใดอย่างหนึ่งด้วยประการฉะนี้ บทว่า **วญฺญิตา วา** ความว่า ออกแล้วด้วยวิธีอยู่ปริวาส เป็นต้น บทว่า **อาโรจิตา วา** ได้แก่ หรือแจ้งให้ทราบ ก็ภิกษุเมื่อจะบอกจงกล่าวว่า “ข้าพเจ้าจะแสดงอาบัติอย่างหนึ่งในสำนักของท่านดังนี้หรือ” หรือว่า จงกล่าวว่า “ข้าพเจ้าจักกล่าว” หรือจงบอกว่า “ข้าพเจ้าจะบอก” หรือว่า จงกล่าวว่า “ท่านจงรู้ว่าข้าพเจ้าต้องอาบัติอย่างหนึ่ง” หรือจงกล่าวโดยนัย เป็นต้นว่า “ข้าพเจ้าจะแจ้งละครุกาบัติ” อาบัติชื่อว่า อันภิกษุบอกแล้วด้วยอาการทั้งปวง ก็ถ้าเมื่อจะแจ้งละครุกาบัติ ภิกษุจงกล่าวโดยนัยเป็นต้นว่า “ข้าพเจ้าจะแจ้งละครุกาบัติ” อาบัติชื่อว่า อันภิกษุมิได้แจ้ง ชื่อว่า บอกวัตถุ บอกอาบัติ บอกทั้งวัตถุและอาบัติทั้งสอง, อาบัติชื่อว่า อันภิกษุบอกแม้ด้วยวิธีทั้ง ๓ นั้นเอง คำว่า **อสนติยา** **อาปตติยา** นี้ เป็นสัตตมวิภัตติ ใช้ในลักษณะมีโดยความไม่มี ในคำว่า **ตฺถทิกฺกาเวน มิมิ** นี้ ฟังทราบความหมายแห่ง **อปีศัพท์**ว่า เมื่อตนเองกล่าวว่า “พวกข้าพเจ้าเป็นผู้บริสุทธิ์ชอบรับ” มิใช้อย่างเดียว, โดยที่แท้ แม้โดยความเป็นผู้หนึ่ง

พระพุทธโฆสเถระกล่าวว่า “**ยาวตติยํ อนุสาวิตํ โหติติ เอตถ**” เป็นต้น เพื่อจะแสดงเนื้อความนั้นโดยมุ่งแบ่งประเภทแห่งมติของอาจารย์ทั้งหลายในการพิจารณาว่า “กรรมนั้น ชื่อว่าอันสงฆ์สวดอนุสาวนาถึง ๓ ครั้ง หรือ และ กรรมนั้น ชื่อว่าเป็นกรรมอันสงฆ์สวดอนุสาวนาถึง ๓ ครั้ง อย่างไร” ในคำนั้นฟังสัมพันธ์ความว่า “กรรมนั้นอันสงฆ์สวดอนุสาวนาแล้วถึง ๓ ครั้ง ฟังทราบวินิจัยในบทว่า **อตฺถพฺยณฺชนเกท** ดังนี้ ที่ชื่อว่า **อตฺถะ** เพราะมีความหมายว่าเป็นที่รู้คือ ทราบ ได้แก่ คำแสดง (ชื่อ) ที่ชื่อว่า **พฺยณฺชนะ** เพราะเป็นเครื่องแสดงได้แก่ อักษระ, **อตฺถะ**ด้วยพฺยณฺชนะด้วย ชื่อว่า **อตฺถพฺยณฺชนานิ** (**อตฺถะ**และ**พฺยณฺชนะ**) ความแตกต่างแห่ง**อตฺถะ**และ**พฺยณฺชนะ**เหล่านั้น ชื่อว่า **อตฺถพฺยณฺชนเกท** (ความแตกต่างแห่ง**อตฺถะ**และ**พฺยณฺชนะ**) เพราะความแตกต่างแห่ง**อตฺถะ**และ**พฺยณฺชนะ**นั้น อธิบายว่า เพราะความไม่เหมือนกันแห่ง**อตฺถะ**และ**พฺยณฺชนะ**”

บัดนี้เพื่อให้เนื้อความนั้นเองมีความชัดเจน พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า “อนุสาวนํ หิ นาม” เป็นต้น หิ ศัพท์เป็นนิบาตพึงเห็นว่าลงในอรรถว่า การณ แปลว่า เหตุ ก็คำว่า อนุสาวนํ นั้น พึงทราบควรเชื่อมความเข้ากับ “อภินัน” (ไม่ต่างกัน) นี้ บทว่า เตน ได้แก่ เพราะต่างกัน บทว่า อสฺส โยค ยสฺส ลียาติอาทิวจนตตยสฺส แปลว่า หมวดคำทั้ง ๓ มีคำว่า ยสฺส ลียา เป็นต้น นั้น ก็คำนั้น พึงรับอย่างนี้แน่แท้ พระพุทธโฆสเถระกล่าวไว้ว่า ยทิ จตํ เป็นต้น ก็เพื่อแสดงว่า แม้ความต้องการประสงค์เกินกว่านั้น โดยประการอื่น บทว่า เอตํ โยค ยสฺส ลียาติ อาทิวจนตตยํ แปลว่า หมวดคำทั้ง ๓ มีคำว่า ยสฺส ลียา เป็นต้น จะพึงมี เหล่าอื่นกำหนดแล้วว่า บทว่า “อนุสสาวิตํ” ไม่แสดงเนื้อความในอดีต แท้จริงแล แสดงเนื้อความในอนาคต ความสัมพันธ์แห่งความหมายของธาตุ แม้ไม่จัดเป็นอนาคตกาล แต่เป็นปัจจัย (ส่วนหนึ่ง) ให้อนาคตกาลสำเร็จได้ เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าว (อนาคต) ว่า อปฺเร อนุสสาวิตนฺติ ปทสฺส เป็นต้น บทว่า อุปริ อุตฺตเสวสาเน ได้แก่ ในกาลปาราชิกุทเทส สองบทว่า อตฺถกฺขตฺตินิ อภาวโต ความว่า เพราะไม่มีเนื้อความแห่งอนาคตและเหตุการณ์ บัดนี้เพื่อให้เนื้อความนั้นมีความชัดเจน พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า “อิทํ หิ เป็นต้น” เพื่อจะเลี่ยงคำถามว่า คำนั้นจะรู้ได้อย่างไร พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า ยทิ จตฺส เป็นต้น บทว่า อโยค อนาคตกาลา แปลว่า อนาคตกาล พึงตรัสว่า อนุสสาวิตํ เทสฺสติ โดยกระทำอนุประโยคว่า เวทยะ ในคำว่า อนุสสาวิตํ เทสฺสติ ให้เป็นอนาคตกาลในคำ “อนุสสาวิตํ” นี้มีคำอธิบาย ดังนี้ ก็คำว่า ๓ ปัจจัย ในคำว่า อนุสสาวิตํ นี้ จะมีความสัมพันธ์กับความหมายของธาตุไซ้ ถ้าเป็นเช่นนั้นความแตกต่างแห่งวิเสสนะ ก็ชื่อว่ามีความสัมพันธ์กับความหมายแห่งธาตุและความหมายนั้นจะเกิดขึ้นได้เมื่อมีความหมายเสมอกันแห่งอนุประโยค พระพุทธเจ้าพึงตรัสอนุประโยคว่า เทสฺสติ ในบทว่า นาสติ แต่พระองค์มิได้ตรัสไว้ เพราะฉะนั้นบทว่า อนุสสาวิตํ นั้น จึงไม่แสดงอนาคต แสดงเพียงอดีตกาลเท่านั้น บทว่า อนุสสาวียมานเติ วจนโต ความว่า เพราะคำว่า อนุสสาวียมานเติ เป็นคำแสดงปัจจุบันกาล เพื่อจะเลี่ยงคำถามว่า ก็คำว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ คำว่า “ยาวตตยิ อนุสสาวิตํ โหติ” เป็นอย่างไร เพราะฉะนั้นพระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า ยาวตตยิ เป็นต้น เพื่อจะเลี่ยงคำถามว่า “อะไรเป็นเหตุให้กำหนดลักษณะ” เพราะเหตุนี้พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า เตน เป็นต้น บทว่า เตน โยค ลกฺขณวจนมตฺเตน เหตุนา แปลว่า ด้วยเหตุเพียงการบอกลักษณะ

บทว่า ตเทตํ ได้แก่พระปาติโมกข์ บทว่า ตํ ปเนตํ ความว่า การสวดอนุสาวนาถึง ๓ ครั้ง มีคำว่า ตตถายสมฺนเต ปุจฺฉามิ เป็นต้น บทว่า น ทิสฺสติ หมายถึง หาไม่ได้ สองบทว่า อิมเมว จ อตฺถํ แปลว่า ซึ่งเนื้อความที่ข้าพเจ้าทั้งหลายได้กล่าวไว้นี้เท่านั้น อธิบายว่า ก็คำว่า หมวดคำทั้ง ๓ มีคำว่า ยสฺส ลียา อาปตฺติ เป็นต้น จะพึงเป็นคำสวดอนุสาวนาถึง ๓ ครั้งไซ้ พระผู้มีพระภาคพึงตรัสคำนั้นเองในอุโบสถชั้นธกะ^{๑๐๘} แต่ก็ไม่มีคำว่า สกิมปิ อนุสสาวิตํ โหติ (ปาติโมกข์อันสงฆ์สวดอนุสาวนาแม้ครั้งเดียว) เลย เพื่อจะเลี่ยงคำถามว่า คำวินิจฉัยนี้มีได้มาในอรรถกถาทั้งหลายเลยมิใช่หรือ เมื่อเป็นเช่นนั้นวินิจฉัยได้มาจากไหน เพราะฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า อโยเมตถ เป็นต้น เชื้อ อ ส ย อ น ย ัง บุ ค ค ล ให้ ท ร า บ เนื้อ ค วาม นั้น ๆ

^{๑๐๘} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓๕/๑๔๘.

ของอาจารย์ทั้งหลายผู้ได้สั่งสมความรู้ในเนื้อหาแห่งวินัยทั้งหลาย ชื่อว่า อาจารย์ปรัมปรา (การสืบทอดแห่งอาจารย์) วินิจฉัยอันการสืบทอดแห่งอาจารย์นั้นนำมาแล้ว ได้แก่นำสืบทอดมาแล้ว ชื่อว่า วินิจฉัยอันการสืบทอดแห่งอาจารย์นำมาแล้ว

เมื่อจะเลียงคำถามว่า “ภิกษุพึงต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะปาจิตตีย์เพราะสัมปชานมสาวาท (การกล่าวเท็จ ทั้งที่รู้) มิใช่หรือ เมื่อเป็นเช่นนั้นอาบัติทุกกฏ จะมีได้อย่างไร” เพราะฉะนั้น พระพุทธโสมณะจึงกล่าวว่า “**สา จ โข น มุสาวาทลกขณณ** ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่า **สัมปชานมุสาวาทะ ก็ โหติ**^{๑๐๙} (เป็นอาบัติอะไร เพราะสัมปชานมุสาวาท) ความว่า ว่าโดยอาบัติ ภิกษุซึ่งถูกกล่าวว่า เป็นผู้พูดเท็จทั้งที่รู้เป็นอย่างไร อธิบายว่า อาบัติอะไรย่อมมี (แก่ภิกษุนั้น) ชื่อว่า **ทุกกฏ โหติ** แปลว่า เป็นอาบัติทุกกฏ

พึงทราบปริยาในชื่อว่า **วจีหวาระ อภิรียสมุฏฐานาปตติ โหติ** ดังต่อไปนี้ ความจริง ธรรมดาว่า อาบัติ ย่อมไม่มีทางมโนทวาร สำหรับภิกษุนั้น ผู้นั่งนิ่งด้วยปฏินญาอันไม่เป็นธรรม, ก็ เพราะ ภิกษุนั้น มิได้ เปิดเผย อาบัติ ที่ ควร เปิดเผย ฉะนั้น อาบัติ นี้ จึง เกิด แก่ ภิกษุนั้น เพราะ ไม่ ทำ ทาง ว จี ห ว ร ะ บัดนี้ จะ ทำให้ เนื้อ ความ แห่ง พระบาลี ตาม ที่ กล่าว แล้ว สำเร็จ ประโยชน์ พระพุทธโสมณะจึงกล่าวคำว่า **วุตตมปิ เจต** เป็นต้น อธิบายว่า ก็คำนั้นแม้พระอุบาลีเถระได้กล่าวไว้แล้วในเสทโหมจนคาลา ในคัมภีร์ปริวาร

หลายบทว่า “**อนาลปนโต มนุเชน เกณจิ วาจา**”^{๑๑๐} แปลว่า (ภิกษุ) ไม่เจรจากับมนุษย์ไร ๆ ด้วยวาจา หลายบท **คิริ โน จ ปเร ภณเอย**^{๑๑๑} แปลว่า ไม่เปล่งเสียงมุ่งหมายบุคคลอื่น ด้วยคิดว่า “คนเหล่านี้จักฟังอย่างนี้” สองบทว่า **อาปชเชย วาจสิก** แปลว่า ต้องอาบัติที่เกิดขึ้นทางวาจา หลายบทว่า **ปญหาเมสา กุสเลหิ จินติตา** พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ คำว่า **ปญหาเมสา** นี้ ท่านกล่าวแล้ว เพราะความเป็นผู้ฉลาดในลึงค์ (เพศแห่งศัพท) อธิบายว่า ปัญหานี้ อันท่านผู้ฉลาดคิดกันแล้ว ปัญหานี้ท่านกล่าวหมายเอามุสาวาทนี้เท่านั้น สัมปชามุสาวาทกำลังมา คือ มาอยู่ในระหว่างคือ ท่ามกลางแห่งสันดานของสัตว์ด้วยอำนาจการผูกสัตว์ไว้ด้วยสัมบัตินั้นๆ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อันตราย ได้แก่ ความฉิบหายมิใช่ประโยชน์ มีประโยชน์ในปัจจุบัน เป็นอันประกอบแล้วในอันตรายนั้นเพราะเหตุว่าล่วงละเมิดหรือผลย้อมควรซึ่งอันตรายหรือสัมปชานมุสาวาทมีปฏิกิริยาทำซึ่งอันตราย เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า อันตรายิกะ เพราะเหตุนี้ พระพุทธโสมณะจึงกล่าวคำว่า **วิปปฏิสรวตถุตาย** (เพราะเป็นพื้นฐานแห่งความเดือดร้อน) เป็นต้น บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิปปฏิสรวตถุตาย** ความว่า ความเดือดร้อนทางจิตคือ ความเดือดร้อนใจในภายหลัง ชื่อว่า วิปปฏิสรว, เพราะเป็นเหตุแห่งวิปปฏิสรวนั้น มี คำ ที่ ท่าน ก ล่า ว ไว้ ว่า เพราะเป็นปัจจัยแห่งความเดือดร้อนใจซึ่งตรงข้ามกับความไม่เดือดร้อนใจอันเป็นปัจจัยแห่งฉานมีบรมฉาน เป็นต้น ในบทว่า **ปาโมชชาทิสมาภ** พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ ปิตีที่อ่อนกำลังชื่อว่า ปาโมชชะ (ความบันเทิงใจ) ปาโมชชะ นั้นเป็นเบื้องต้นแห่งธรรมทั้งหลายเหล่าใดธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า

^{๑๐๙} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓๕/๑๔๔.

^{๑๑๐} วิ.ป. (บาลี) ๘/๔๗๙/๔๔๑.

^{๑๑๑} วิ.ป. (บาลี) ๘/๔๗๙/๔๔๑.

มีปาโมชชา เบื้องต้นการเกิดคือการได้ธรรมทั้งหลายมีปาโมชชะ เป็นต้นเหล่านั้น
 ชื่อว่าปาโมชชาที่สัมภาวะ (การเกิดแห่งธรรมมีปาโมชชะ) เป็นต้น (สัมปชามุสาวาท)
 ซึ่งปาโมชชาที่สัมภาวะนั้น ด้วย **อาทิ ศัพท** มีการระบุถึงธรรมทั้งหลายมีปิตีและปัสสัทธิ เป็นต้น
 ก็ด้วย **อาทิ ศัพท** ในคำว่า **ปรมขณานาทินี** พึงเห็นการรวมธรรมทั้งหลายมีทุติยฌาน เป็นต้น
 ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า (สัมปชามุสาวาท) เป็นอันตรายแห่งการบรรลุทุติยฌาน,
 เป็นอันตรายแห่งการบรรลุทุติยฌาน, เป็นอันตรายแห่งการบรรลุจตุตถฌาน,
 เป็นอันตรายแห่งการบรรลุฌานทั้งหลาย, เป็นอันตรายแห่งการบรรลุวิโมกข์ทั้งหลาย,
 เป็นอันตรายแห่งการบรรลุสมาธิทั้งหลาย, เป็นอันตรายแห่งการบรรลุสมาบัติทั้งหลาย,
 เป็นอันตรายแห่งการบรรลุเนกขัมมะทั้งหลาย, เป็นอันตรายแห่งการบรรลุนิสสรณะทั้งหลาย,
 เป็นอันตรายแห่งการบรรลุปิเวกทั้งหลาย เป็นอันตรายแห่งการบรรลุกุศลธรรมทั้งหลาย^{๑๑๒}
 เมื่อพระพุทธโฆสเถระกล่าวว่า “**ตสฺมา**” (เหตุนี้) พึงมีคำว่า **ยสฺมา** (เหตุใด) เพราะ **ยํ ตํ**
 ศัพทมีความสัมพันธ์กันในด้านเป็นเหตุสนับสนุนกัน ความหมายนี้ เป็นข้อความที่มาเสริม ฉะนั้น
 พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า **ตสฺมาติ ยสฺมา** เป็นต้น. บทว่า **ชานนฺเตน** ได้แก่ รู้อยู่ ด้วยคำว่า
ชานนฺเตน นี้ พระพุทธโฆสเถระแสดงว่า สัมปชามุสาวาทนั้น เป็นกิจที่กระทำพร้อมทั้งจิต
 ภิกขุโดม่งวิสุทธิ (ความบริสุทธิ์) เหตุนี้ ภิกขุนั้นชื่อว่า วิสุทธาเปกขะ (ผู้มุ่งความบริสุทธิ์).
 ด้วยวิสุทธาเปกขะนั้น. อนึ่ง วิสุทธินั้น ในที่นี้หมายถึงธรรมมีการออกจากอาบัติ เป็นต้น ฉะนั้น
 พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า **วฏฺฐาตุกาเมน วิสุขณฺติกาเมน**. อธิบายว่า
 ผู้ปรารธนาจะออกจากอาบัติสังฆาติเสสโดยวิธีวฏฺฐานคามินี,
 ผู้ปรารธนาความบริสุทธิ์โดยวิธีเทศนาคามินี. หลายบทว่า **สํมฺชเณว คณฺมชเณว เอกํบุคคลเวา**
 ความว่า ภิกขุพึงแจ้งอาบัติท่ามกลางสงฆ์โดยบอกแก่สงฆ์ในโรงอุโบสถ
 หรือแจ้งในท่ามกลางคณะโดยบอกแก่ภิกขุทั้งหลายผู้นั่งในโรงอุโบสถนั้น
 หรือแจ้งเฉพาะบุคคลคนเดียว(ภิกขุรูปเดียว) โดยบอกแก่ภิกขุรูปถัดไปในท่ามกลางคณะ^{๑๑๓}
 สองบทว่า **อิโต วฏฺฐหิตฺวา** หมายถึง ออกจากโรงอุโบสถ ก็ในคำว่า “**อิโต วฏฺฐหิตฺวา**” นี้
 กล่าวถึงเฉพาะภิกขุผู้มีวิสภาคาบัติเท่านั้น เพราะ เมื่อกล่าวถึงภิกขุผู้มีวิสภาคาบัติ การทะเลาะ
 การบาดหมางกัน การแตกแยกแห่งสงฆ์ เป็นต้น จะมีได้ ฉะนั้น ในอันธกอร์รถก^{๑๑๔}
 (ชั้นธกอร์รถก) ท่านไม่กล่าวไว้สำหรับภิกขุผู้มีวิสภาคาบัติ กล่าวไว้ว่า
 ภิกขุ ผู้เป็นวิสภาคาบัติ พึงทำความคำนึงว่า
 “เมื่อเราออกจากโรงอุโบสถนี้แล้วจักแก้ไขตนแล้วทำอุโบสถกรรมเถิด” บทว่า **กรณฺตเถ** หมายถึง
 อรรถแห่งตติยวิภัตติ. ก็คำนี้เป็นปัจจัยตถวจนะ เพราะมุ่งถึง **ผาสฺ** ศัพท บทว่า **ปจฺจตฺตวจนํ**
 เป็นปฐมวิภัตติ หลายบทว่า **ปฐมขณานาทินี** อธิบาย **ผาสฺ** โหติ ความว่า ความผาสุข คือ
 ความสุขจะมีแก่ภิกขุนั้นเพื่อบรรลุปฐมฌาน เป็นต้น
 เพราะความสำรวมเป็นเหตุแห่งความไม่เดือดร้อนใจ. ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า
 มีความไม่เดือดร้อนใจเป็นมูล (**อวิปปปฏิสํสารมูลกาณํ**) เป็นต้น

^{๑๑๒} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓๕/๑๔๙.

^{๑๑๓} คณะ ในที่นี้หมายถึงกลุ่มภิกขุจำนวน ๒ หรือ ๓ รูป แต่ไม่ถึง ๔ รูป ถ้า ๔ รูปขึ้นไป เรียกว่า สงฆ์

^{๑๑๔} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๗๐/๑๔๑.

ความไม่มีจิตเดือดร้อนคือการที่มีได้ทำบาปไว้ ทำบุญไว้เท่านั้น ชื่อว่า อวิปปฏิสาร อวิปปฏิสารนั้นเป็นมูลคือเป็นเหตุแห่งกุศลธรรมทั้งหลายเหล่าใด กุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า อวิปปฏิสารมูล (มีความไม่เดือดร้อนใจเป็นมูล) อวิปปฏิสารมูลนั่นเอง คืออวิปปฏิสารกะ, แห่งอวิปปฏิสารมูลกะเหล่านั้น สองบทว่า **สุขปฏิบัติทา สมปชชติ** ความว่า การปฏิบัติอันเป็นสุขย่อมสำเร็จ อธิบายว่า การบรรลุปฐมฌาน เป็นต้น ย่อมมิได้โดยง่าย ก็ในเรื่องมีคาถาประพันธ์สรุปไว้ดังนี้ว่า

ในนิทานวันฉนวนาพึงทราบว่ามีประมวลเนื้อหา ๕ ประการ
คือ ๑) การตั้งญัตติ ๒) การถามปุพพกิจ ๓) การฟังนิทานุเทศ
๔) วิธีการบอกปาริสุทธิ ๕) การไม่บอกอาบัติ.

นิทานวันฉนวนาแห่งคัมภีร์วินยัตถมัญญูสา สันตถูปกาสินี
แห่งอรรถกถาปาติโมกข์ชื่อว่า กังขาวิตรณี
จบแล้วด้วยประการฉะนี้

๒.๔ ภิกขุปาติโมกขวันฉนวนา

๒.๔.๑ ปาราชิกกัณฑ์

บัดนี้ เพื่อจะพรรณานำความแห่งปาราชิกุเทศที่ท่านกล่าวไว้ถัดจากนิทานุเทศ พระพุทธโสมเถระจึงเริ่มคำว่า **อิทานิ** เป็นต้น ศัพท์ว่า **นิทานตร** เป็นคำแสดงภาวะนปุงสกลิงค์, มีคำอธิบายว่า ต่อเนื่องจากนิทานุเทศ บทว่า **ตตถ** คือ ในปาราชิกกัณฑ์ บทว่า **ปาติโมกเข** คือ ในภิกขุปาติโมกข์ บทว่า **จตุตทาโร** ความว่า กำหนดจำนวนสิกขาบทไว้ให้มีจำนวนหย่อนหรือเกิน บทว่า **ปาราชิกา** คือ ชื่ออาบัตติขตั้งเดิม บทว่า **อาปตติโย** คือ ชื่อทั่วไป ชื่อว่าอุทเทส เพราะเป็นที่ย่อสังเขปขึ้นแสดง. นี่เป็นการแสดงว่าปาติโมกข์อันสงฆ์ยกขึ้นแสดงเป็นหลัก ฉะนั้น พระพุทธโสมเถระจึงกล่าวว่า ปาติโมกข์อันสงฆ์ยกขึ้นแสดง (อุททิสิตัพพตี)

๒.๔.๑.๑ ปฐมปาราชิกสิกขาปทวันฉนวนา

เพราะเหตุที่ในคำว่า **โย ปน**^{๑๑๕} นี้ คำว่า **ปน** เป็นเพียงนิบาต บทว่า **โย** เป็นบทบอกใจความและบทว่า **โย** นั้น แสดงบุคคลโดยไม่กำหนด, ฉะนั้น พระพุทธโสมเถระเมื่อจะแสดงนำความแห่ง บทว่า **โย** นั้น จึงกล่าวว่า **โย โกจิ** (ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง) ก็เพราะ (ภิกษุใด) ชื่อว่ารูปใดรูปหนึ่ง ภิกษุนั้นย่อมปรากฏโดยอาการอย่างหนึ่งในบรรดาเพศ การงาน ชาติ ชื่อ โคตร ความประพฤติ (ศีล) ความเป็นอยู่ (วิหาร) อารมณ์ (โคจร) และวัย ฉะนั้น เพื่อจะให้รู้ว่าการนั้นตามที่เป็นจริง พระพุทธโสมเถระจึงกล่าวว่า **รสสทีมา ทินา** เป็นต้น

ด้วย **อาทิ** ศัพท์ ทำนบรวมถึงกรรมทั้งหลายมีนวักรรม (งานก่อสร้าง) เป็นต้น ด้วย ในบทว่า **ลิงคาคิเณเทน** ความว่า ที่ชื่อว่า ลิงค์ (เพศ) เพราะเป็นเครื่องกำหนด คือ ลิงค์นั้น เป็นต้น แห่งอาการเหล่าใด อาการเหล่านั้นชื่อว่ามิลิงค์ เป็นต้น ประเภทแห่งอาการมีลิงค์ เป็นต้น

^{๑๑๕} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๔๕/๒๕๒.

เหล่านั้นชื่อว่า (ประเภทแห่งอาการมีลิงค์ เป็นต้น) ด้วยประเภทแห่งอาการมีลิงค์ เป็นต้น นั้น ก็ด้วย **เอตถ** ศัพท์ เป็นต้น ท่านรวมเอาอาการมีการประกอบเป็นต้นด้วย มีคำที่ท่านกล่าวไว้ ดังนี้ ว่าโดยลิงค์ คือ จะเป็น เพศใด ก็ ตาม เช่น สูง ต่ำ ดำ ขาว ผิวสีทอง^{๑๑๖} ผอมหรืออ้วนก็ตามว่าโดยการประกอบการทำงาน คือ จะประกอบการทำงานใดก็ตาม เช่น จะเป็นงานนกรรม (การก่อสร้าง) งานแสดงอุทเสสหรืองานการจัดที่พัก^{๑๑๗} ก็ตาม ว่าโดยชาติกำเนิดคือ จะเป็นกำเนิดใดก็ตามเช่น กำเนิดกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ว่าโดยชื่อ คือจะเป็นชื่อใดก็ตาม เช่น จะเป็นชื่อพุทธรักขิต ัมมรักขิต สังฆรักขิต ก็ตาม ว่าโดยโคตร คือจะโคตรใดก็ตามเช่นจะเป็นกัจจายนโคตร วาสิณฺณโคตร โกณิโคตร ก็ตาม ในเรื่องศีลคือเป็นศีลใดก็ตาม เช่น นวกัมมศีล (มีปกติก่อสร้าง) อุทเทสศีล (มีปกติให้อุทเทส) หรือวาสธูรศีล (มีปกติการจัดการธุระเกี่ยวกับที่พักอาศัย) ก็ตาม ในเรื่องการอยู่ คือจะเป็นการอยู่เช่นใดก็ตาม เช่น จะเป็นการอยู่ด้วยการก่อสร้าง การให้อุทเทสหรือการจัดการที่พักอาศัย ก็ตาม ในเรื่องโคจรคือจะเป็นโคจรใดก็ตาม เช่น จะเป็นนวกัมมโคจร (การเที่ยวไปเพื่อการก่อสร้าง) อุทเทสโคจร (การเที่ยวไป) เพื่อการให้อุทเทส หรือ วาสธูรโคจร (การเที่ยวไปเพื่อการจัดการที่พักอาศัย) ในเรื่องวัย คือ จะเป็นวัยใดก็ตาม เช่น จะเป็นพระเถระ พระนวกะ หรือพระมัชฌิมะ ก็ตาม ที่แท้แลอาการทั้งหมดนั้นแหละ ท่านเรียกว่า **โย** (ภิกขุรูปใด) ในข้อความนี้

บัดนี้ เพื่อจะพรรณานาบทว่า “**ภิกขุ**” พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า **เอหิภิกขุอุปสัมปทา** เป็นต้น ในบทว่า **เอ หิ ภิก ขุ อ ป ส ม ป ท า** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ความเป็นภิกษุด้วยเพียงพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคว่า เอหิ ภิกขุ (เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด) ชื่อว่า **เอหิภิกขุอุปสัมปทา** (การอุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุ) การอุปสมบทด้วยการกล่าวถึงสรณะทั้ง ๓ ซึ่งกุลบุตรทั้งหลายเปล่งวาจากกล่าวถึง ๓ ครั้ง โดยนัยว่า “พุทธ สรณ คจฺฉามิ” (ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ) เป็นต้น^{๑๑๘} ชื่อว่า **สรณคณูปสัมปทา** (การอุปสมบทด้วยวิธีถึงสรณะ) การอุปสมบทที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตแก่พระมหากัสสปเถระ ด้วยการรับโอวาทนี้ว่า กัสสปะ เพราะเหตุนี้แหละ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเข้าไปตั้งหิริและโอตตัปปะอย่างแรงกล้าในภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ, ผู้เป็นนวกะ ผู้เป็นมัชฌิมะกัสสปะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้แล เพราะเหตุนี้แหละ กัสสปะเธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักพึงธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยกุศลจักระทำธรรมนั้นทั้งหมดให้เป็นประโยชน์, มนสิการ ถึงธรรมนั้นทั้งหมด จักประมวลจิตมาทั้งหมด^{๑๑๙} เจียโสตสระดับธรรม กัสสปะเธอพึงศึกษาอย่างนี้แล, เพราะเหตุนี้แหละ กัสสปะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า

^{๑๑๖} Pali-English dictionary , T.W.Rhs Davids, wiliam stede Motital Banarsidass Publishers, Priveite Limited Delhe, p.153.

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑๐.

^{๑๑๘} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๔/๒๙-๓๐.

^{๑๑๙} แปลจากคำบาลีว่า “สพฺพเสา สมณนาหริตฺวา หมายถึง ตามรักษากิจมิให้ตกไปสู่อารมณ์ภายนอก ตูรณรกถา: ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๔/๒๒๐.

“เราจักไม่ละกายคตาสติที่ประกอบด้วยความยินดี”^{๑๒๐} กัสสปะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้แล^{๑๒๑} ชื่อว่า โอวาทปปฏิบัติคณุปสัมปทา (การอุปสมบทด้วยวิธีรับโอวาท)

การอุปสมบทที่ทรงอนุญาตแก่โสปากสามเณร ชื่อว่า ปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา (การอุปสมบทด้วยวิธีตอบปัญหา) เล่าว่า พระผู้มีพระภาคทรงถามปัญหาเกี่ยวกับอสุภะ ๑๐ อย่าง^{๑๒๒} กับโสปากสามเณรผู้ตามเสด็จ ณ บุพพารามว่า โสปากะ ธรรมเหล่านี้คือ อุทฺธมาตคสัญลักษณ์ (การกำหนดหมายซากศพที่เน่าพองอืดขึ้น) ก็ดี รูปสัญลักษณ์ (การกำหนดหมายในรูป) ก็ดี มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะเท่านั้น^{๑๒๓} โสปากสามเณรได้กราบทูลถวายพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคได้ประทานสาธุการแก่โสปากสามเณรแล้วตรัสว่า “โสปากะ เธอมีอายุเท่าไร” โสปากสามเณรกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระพุทธเจ้ามีอายุ ๗ ปี” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เธอพยากรณ์ปัญหาเทียบเคียงสัพพัญญุตญาณของเรา” ทรงมีพระหฤทัยโปรดปราน จึงทรงอนุญาตการอุปสมบทนี้ ชื่อว่า ปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา (การอุปสมบทด้วยวิธีตอบปัญหา) การอุปสมบทที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตแก่พระนางมหาปชาบดี ด้วยการรับครุธรรม ๘ ประการ ชื่อว่า ครุธัมมปปฏิบัติคณุปสัมปทา^{๑๒๔} การอุปสมบทที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตแก่หญิงคณิกา ชื่อ อัมมการี ชื่อ ทูเตนุปสัมปทา (การอุปสมบทที่ทรงอนุญาตด้วยทูต)^{๑๒๕} การอุปสมบทของภิกษุณีด้วยกรรม ๒ อย่างคือ ญัตติจตุตถกรรมจากภิกษุณีสงฆ์และญัตติจตุตถกรรมจากภิกษุสงฆ์ ชื่อว่า อัญญาจิกุปสัมปทา (การอุปสมบทด้วยกรรมวาจา ๘)

การอุปสมบทของภิกษุทั้งหลายในปัจจุบัน ชื่อว่า ญัตติจตุตถกัมมปสัมปทา (การอุปสมบทด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรมวาจา) บทว่า ญัตติจตุตถเถน คือด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาย่างนี้ คือ ด้วยอนุสาวนา (การสวดประกาศขอมติสงฆ์) ๓ ครั้ง และ ญัตติ (การตั้งหัวข้อประเด็นให้ทราบ) ๑ ครั้ง ความจริงแม้ญัตติจะเรียกว่าเป็นกรรมที่ทำก่อนอนุสาวนาทั้งหมดก็จริง ถึงกระนั้นท่านก็เรียกว่ากรรมมีญัตติเป็นที่ ๔

เพราะทำญัตติกรรมซึ่งมีอัตถะและพยัญชนะแตกต่างกันกับอนุสาวนา ให้เป็นกรรมที่ ๔ ของอนุสาวนาทั้ง ๓ นั้น เพราะอนุสาวนาทั้ง ๓ ไม่มีอัตถะและพยัญชนะแตกต่างกัน

^{๑๒๐} กายคตาสติที่ประกอบด้วยความยินดี หมายถึงถึง กายคตาสติที่ประกอบด้วยความสุขที่เกิดจากปฐมฌาน ดู ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๔/๒๑๑.

^{๑๒๑} ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๑๕๔/๒๑๑, อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๕๑/๑๔๖, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๓๙๘/๓๐๓, ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๙๘/๔๗๓.

^{๑๒๒} ดูประกอบในวิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๐๒/๑๙๔-๑๙๕

^{๑๒๓} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๒๕๖, ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๖๔/๑๕๑.

^{๑๒๔} วิ.จุ. (บาลี) ๗/๔๐๓/๒๓๓-๒๓๕, อัง.อญฺญก. (บาลี) ๒๓/๕๑/๒๒๙-๒๓๐.

^{๑๒๕} วิ.จุ. (บาลี) ๗/๔๓๐/๒๖๓.

บทว่า อกุเปเน ^{๑๒๖} คือ เข้าถึงความ เป็นกรรมที่ไม่พึงให้ผิดเพี้ยน และความเป็นกรรมที่บัณฑิตไม่พึงติเตียน บทว่า ฐานารเหณ คือ ควรแก่เหตุ ได้แก่ควรแก่คำสอนของพระศาสดา ที่ชื่อว่า อุปสัมปณ คือ ถึงพร้อม หมายถึง การเข้าถึง ภาวะสูงส่งความจริงที่ภิกษุภาวะเป็นภาวะที่สูงส่ง ภิกษุภาวนั้น ท่านเรียกว่า “อุปสัมปณ” เป็นภิกษุภาวนั้น ถึงพร้อมด้วยกรรมตามที่กล่าวแล้ว ถ้ามว่า เพราะเหตุไร ในความเป็นภิกษุท่านจึงระบุดุอุปสัมปณบุคคล ด้วยญัตติจตุตถกรรม นี้เท่านั้น ไม่ระบุดุอุปสัมปณบุคคล ด้วยวิธีอุปสมบทอื่น ๆ บ้างเล่า, ข้าพเจ้า ^{๑๒๗} จะกล่าว ดังนี้

เอहिภิกษุอุปสัมปทาพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตเฉพาะแก่ผู้เข้าถึงภาวะสูงสุด ^{๑๒๘} เท่านั้น, สรรณคมบุปสัมปทาทรงอนุญาตแก่บุคคลผู้บริสุทธิแล้ว, โอวาทปฏิกคหณ อุปสัมปทา ทรงอนุญาตแก่พระมหากัสสปะ และปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทาทรงอนุญาตแก่โสฬสสามเณร และภิกษุผู้อุปสมบทด้วยวิธีต่าง ๆ เหล่านั้น ก็ไม่ควรเพื่อจะต้องอาบัติที่ชาวโลกติเตียน มีปาราชิกาปัตติ เป็นต้น และวิธีอุปสมบททั้งหมดมีการรับครุธรรม ๘ ประการ ทรงอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายเท่านั้น เพราะฉะนั้น (ภาวะความเป็น) ภิกษุนี้ พึงทราบ ว่า ท่านระบุดุถึง เป็นผู้บวช ด้วย อุปสัมปทากรรมที่มีญัตติเป็น ที่ ๔ เท่านั้น มิได้ระบุดุถึงผู้อุปสมบทด้วยวิธีอุปสมบทอื่น ๆ

ส่วนในสิกขาบทที่เป็น ปณณัตติวัชชะ ท่านรวม ^{๑๒๙} แม้ภิกษุเหล่าอื่น มีภิกษุผู้อุปสมบทแล้วด้วยเอहिภิกษุอุปสัมปทาไว้ด้วย ความจริงผู้รู้ทั้งหลายจักกล่าวว่า “ก็แม้ภิกษุทั้งหลายเหล่าอื่นย่อมถึงการสงเคราะห์ในปณณัตติวัชชสิกขาบททั้งหลาย” บัดนี้ เพื่อจะแสดงให้เห็นข้อความที่กล่าวไว้โดยย่อว่า เป็นผู้อุปสมบทแล้วด้วยกรรมอันไม่กำเริบ คือ ควรแก่ฐานะ ให้พิสดาร พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าว กล่าวคำ เป็นต้นว่า “ตสฺสณ” เป็นต้น

บทว่า ตตฺถ ได้แก่ ในสมบัติ ๕ ประการ ^{๑๓๐} อุปสัมปทาเปกขะ (ผู้มุ่งอุปสมบท) ย่อมอยู่ในที่นี้ เหตุนี้ที่นี้ชื่อว่า วตฺถุ, ได้แก่ ที่รอง, ที่ตั้ง เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “อุปสมปทาเปกโข ปุคฺคโล (บุคคลผู้ย่อมมุ่งอุปสมบท)” อุปสมปทาเปกขบุคคลนั้นชื่อว่า มีอายุหย่อน ๒๐ เพราะมีกาลฝน ๒๐ ปี ที่หย่อนคือ ไม่บริบูรณ์ ในคำใดที่จะพึงกล่าว ในคำว่า “อนุวิสตีวสโส” นี้ ข้าพเจ้าจักพรรณนาคำนั้น ใน ๑๙ สิกขาบท ^{๑๓๑} ในสัปปาณกวรรค ในเบื้องต้น บทว่า เตสุ คือ ในอภัพบุคคล ๑๑ จำพวก มีบัณฑิตเป็นต้น ก็ในคำว่า “ปณทกาทิสฺ” นี้ ปณทเกาะก ^{๑๓๒} มี ๕ จำพวก ดังนี้

๑) อาสิตตปณทเกาะก (บัณฑิตผู้ถูกน้ำอสุจิหลังรด)

^{๑๒๖} วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๕๘.

^{๑๒๗} ข้าพเจ้า ในที่นี้หมายถึง ผู้รจนาคัมภีร์นี้.

^{๑๒๘} หมายถึง ผู้บรรลุลหรรณชั้นสูง ตั้งแต่เป็นพระโสดาบันขึ้นไป.

^{๑๒๙} สารัตถ. ฎีกา (บาลี) ๒/๖๙.

^{๑๓๐} ได้แก่ ๑) วัตถุสมบัติ ๒) ญัตติสมบัติ ๓) อนุสาวนสมบัติ ๔) สีมัสสมบัติ ๕) ปริสาสมบัติ, (กงฺขา.อ.(บาลี) ๑๒๘.)

^{๑๓๑} กงฺขา.อ. (บาลี) ๒๘๙.

^{๑๓๒} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๘/๘๑.

- ๒) อสุยปณเฑาะก์ (ปณเฑาะก์ผู้เกิดความริษยาในอัจฉมาจารของผู้อื่น)
- ๓) โอปกมิกปณเฑาะก์ (ปณเฑาะก์ผู้ถูกต้อนด้วยความพยายามของคน)
- ๔) นปุงสกปณเฑาะก์ (ปณเฑาะก์ผู้ไม่ปรากฏเพศตั้งแต่เกิด)
- ๕) ปักขุปณเฑาะก์ (ปณเฑาะก์เฉพาะข้างแรม)

ในปณเฑาะก์ ๕ จำพวกนั้น การบรรพชาของอสิตตปณเฑาะก์และอสุยปณเฑาะก์ พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงห้าม, ทรงห้ามบรรพชาแก่ปณเฑาะก์ทั้ง ๓ ที่เหลือนอกนี้ แม้ในปณเฑาะก์ทั้ง ๓ เหล่านั้น สำหรับปักขปณเฑาะก์ในปักข์ใดบุคคลนั้นเป็นปณเฑาะก์ พระผู้มีพระภาคทรงห้ามบรรพชาเฉพาะในปักข์นั้นด้วยประการนี้ ก็ปณเฑาะก์ทั้ง ๓ นั้น ไม่ถือว่าเป็นวัตรอุสมบัติและเป็นอภัพบุคคลแห่งการบรรพชาและอุปสมบท ในเรื่องการบรรพชาการอุปสมบทนี้ เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า “อสิตตปณทกญ” เป็นต้น ในอสิตตปณเฑาะก์เป็นต้นนั้นพึงทราบวินิจฉัย ดังนี้ บุคคลใดมองคชาตของชายอื่นจนน้ำอสุจิหลังรด ความเร่าร้อนจึงระงับไป บุคคลนี้ชื่อว่า อสิตตปณเฑาะก์ บุคคลแลดูอัจฉมาจารของผู้อื่นจนเกิดความริษยา ความเร่าร้อนจึงระงับไป บุคคลนี้ชื่อว่า อสุยปณเฑาะก์ บุคคลใดถูกนำพิชออกไป (ถูกต้อน) ออกได้ด้วยความพยายาม บุคคลนี้ชื่อว่า โอปกมิกปณเฑาะก์^{๑๓๓} ส่วนบุคคลใดไม่ปรากฏเพศตั้งแต่ในเวลาถือปฏิสนธิเกิดมา บุคคลนี้ชื่อนานปุงสกปณเฑาะก์ แต่บุคคลบางคนเป็นปณเฑาะก์เฉพาะข้างแรม เพราะอานุภาพของอกุศลจิต แต่ในข้างขึ้นความเร่าร้อนของเขาย่อมระงับไป บุคคลพึงทราบว่า “ปักขปณเฑาะก์”

ภิกษุที่ชื่อว่า เถยยสังวาส เพราะมีสังวาสโดยโถยจิต^{๑๓๔} ก็ภิกษุนั้นท่านมิได้ประสงค์เฉพาะผู้ที่ขโมยเพียงสังวาสเท่านั้น ในที่นี้ แท้จริงแลท่านประสงค์เอาผู้ขโมยเพศและผู้ขโมยทั้งสังวาสและเพศด้วย เพราะเหตุนี้พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า “เถยยสังวาสโก ปน ติวโร (ก็เถยสังวาสมี ๓ ประเภท) สองบทว่า น ภิกขุสฺสานิ คเณติ ความว่าไม่นับพรรษาภิกษุโดยกล่าวเท็จว่า “ข้าพเจ้ามีพรรษา ๑๐ หรือข้าพเจ้ามีพรรษา ๒๐ ดังนี้ เป็นต้น หลายบทว่า น ยถาธุลฺลํ ภิกขุโน วา สามเณรานํ วา วณฺหนํ สาทิยติ ความว่า การไม่รับไหว้ตามลำดับผู้ใหญ่ ตามสมควรแก่พรรษาที่ตนกล่าวเท็จแสดงไว้ หลายบทว่า น อาสเนน ปฏิพาหติ ความว่า กล่าววาทิตกกันด้วยอาสนะว่า “ท่านจงออกไป, อาสนะนั้นย่อมพึงแก่เรา” หลายบทว่า น อุโบสธาทีสุ สนนิสฺสตี คือ ไม่ปรากฏในสังฆกรรมมีอุโบสกรรมและปวารณา เป็นต้น บทว่า ลิงคฺมตฺตสฺสเว คือ เปลี่ยนสังวาสด้วย เอว คัพฺพํ บทว่า สมานํ แปลว่า มีอยู่ สองบทว่า ลิงคานุรูปสฺส สํวาสสฺส คือ สังวาสของสามเณรที่สมควรแก่เพศของสามเณร แต่ถ้าภิกษุใดทอดธุระในผ้ากาสายะแล้วเป็นคนเปลือย หรือนุ่งผ้าขาว เป็นผู้มิใช่สมณะเพราะเหตุการณ์เฉพาะเหตุ เป็นต้น นุ่งผ้ากาสายะทั้งหลายอยู่ ภิกษุนั้นเป็นผู้ขโมยเพศ, ถ้าเธอปรารถนาความเป็นคฤหัสถ์พับผ้ากาสายะไว้แล้วนุ่งห่มผ้าแห่งคฤหัสถ์ด้วยอาการอื่น เพื่อจะทดลองเพศคฤหัสถ์ของเราจะงดงามหรือไม่หนอ ยิ่งคุ้มครองอยู่ก่อน แต่ครั้งรับว่า “งดงาม”

^{๑๓๓} วินยส.อ. (บาลี) ๑๗๓.

^{๑๓๔} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๑๐/๘๒-๘๓, สารตถ.ฎีกา ๓/๓๑๒.

แล้วยินดีเพศ(คฤหัสถ์) อีก ภิกษุนี้ชื่อว่า ขโมยเพศ แม้ในการนุ่งผ้าขาวแล้วทดลองและรับก็มีนัยนี้เหมือนกัน แม้ถ้าภิกษุนุ่งผ้าขาวทับผ้าภาวะที่ตนนุ่งแล้ว ทดลองดูหรือยอมรับยังคุมครองอยู่ก่อน

หลายบทว่า อนติมวตฺตอุชฌาปนพเกสิ เอเสว นโย มีความหมายว่า แม้ในภิกษุผู้ต้องปาราชิก ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้ มีคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า^{๑๓๕} ถ้าภิกษุบางรูปมีความอุตสาหะในผ้ากาสาวพัสตร์อยู่ทีเดียว นุ่งผ้าขาวเสพเมถุนแล้วกลับไปนุ่งผ้ากาสาวพัสตร์อีก ปฏิบัติทุกประเพณีวิธินับพรรษา เป็นต้น ภิกษุนี้ก็ชื่อว่า ไม่เป็นผู้ขโมยเพศ เหตุเพราะมิได้สละเพศที่ภิกษุทั้งหลายให้แล้ว, ทั้งมิได้ชื่อว่า ขโมยสังวาส เพราะยังยินดีสังวาสที่สมควรแก่เพศ บทว่า วิเทส ได้แก่ เขตประเทศอื่น ก็คำนี้ท่านกล่าวไว้ เพื่อแสดงสถานที่อันบุคคลอาจจะล่วง (บุคคลอื่น) ส่วนบุคคลใดกระทำอย่างนี้แม้ในประเทศของตน แม้บุคคลนั้น ก็จัดว่า เป็นผู้ขโมยสังวาสเหมือนกัน พระพุทธโฆสเถระปฏิเสธเพศด้วยคำว่า สังวาสมตฺตสเสว ดังนี้ ถ้าบางคน^{๑๓๖} บวชตอนแก่นับพรรษาของภิกษุทั้งหลายรับภัตที่ทายกถวายในลึงใหญ่ เป็นต้น แม้ผู้นั้นก็จัดเป็นไถยสังวาส สามเณรนั้นเองนับพรรษาโง่รับตามลำดับของสามเณรยังไม่จัดเป็นไถยสังวาส แต่ภิกษุนับพรรษาโง่รับตามลำดับของภิกษุ, อันวินัยธรพึงปรับอาบัติราคากันจะ

เพื่อจะเลื่องคำถามว่า กรรมอย่างเดียวกัน อุทเทศอย่างเดียวกัน ความมีสิกขาเสมอกันชื่อว่า สังวาส มิใช่หรือ เพราะเหตุนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า “ภิกขุสฺสคณนาทิโก หิ”^{๑๓๗} เป็นต้น ด้วยคำว่า สังวาส นี้ พระอาจารย์มิได้ประสงค์เอาเฉพาะประเภทแห่งกิริยามีกรรมอย่างเดียวกัน เช่น “สังวาส” อย่างเดียวในที่นี้เท่านั้น, ที่แท้แล ท่านแสดงประเภทกิริยาอื่น นอกจากประเภทแห่งกิริยามีกรรมอย่างเดียวกันนั้นคือ การนับพรรษาของภิกษุ เป็นต้นด้วย สองบทว่า อิมสฺมี อตเถ^{๑๓๘} (ในความหมายนี้) คือ ในหัวข้อว่าด้วยไถยสังวาส สองบทว่า สิกฺขิ ปจฺจกฺขาย (บอกคืนสิกขา)^{๑๓๙} คือ สละสิกขา, มีคำที่ท่านกล่าวไว้ ดังนี้ ก็ถ้าภิกษุบางรูปบอกคืนสิกขา เปลื้องเพศแล้วทำหรือไม่ทำกรรมเป็นเครื่องทุศีลก็ตาม คิดว่า “ใคร ๆ ก็ไม่พึงรู้จักเรา” แล้วปฏิบัติวิธีต่าง ๆ ทั้งหมดมีนับพรรษา เป็นต้น ซึ่งกล่าวไว้แล้วในเบื้องต้น, ภิกษุนั้นเป็นไถยสังวาส

แต่ถ้า^{๑๔๐} พระราชาทรงกริ้วต่อบุคคลบางคน เขาคิดว่า ด้วยวิธีอย่างนี้ ความสวัสดี (ปลอดภัย) จะมีแก่เรา ดังนี้แล้ว จึงถือเพศ (บรรพชิต) เสียเองแล้วหนีไป คนทั้งหลายเห็นเขาแล้ว กราบทูลแต่พระราชา พระราชาตรัสว่า “ถ้าเขาบวชเป็นบรรพชิต เราย่อมไม่ได้เพื่อทำอะไรกะเขา” แล้วกำจัดความโกรธในบุคคลนั้น เขาคิดว่า “ราชภัย ของเรา สงบแล้ว” ไม่เข้าสู่ท่ามกลางสงฆ์เลย ถือเพศคฤหัสถ์แล้วมาถูกสงฆ์ให้บวช แม้ภายหลัง เธอเกิดความสังเวชว่า

^{๑๓๕} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๑๐/๘๖.

^{๑๓๖} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๑๐/๘๗.

^{๑๓๗} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๒๙.

^{๑๓๘} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๒๙.

^{๑๓๙} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๓๑.

^{๑๔๐} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๑๐/๘๓-๘๖, วินย.ส.อ.(บาลี) ๑๗๔-๑๗๕.

“เราได้ชีวิตเพราะอาศัยศาสนา, เอาเถอะ บัดนี้ เราจะบวช” จึงมาด้วยเพศนั้นนั่นแล้ว ไม่ ยิน ดี อ่า คั่น ตู ก วั ต ร เธอ ถูก ภิกษุ ทั้ง หลาย ถาม ก็ ดี ไม่ ถาม ก็ ดี ไม่แสดงตนตามความเป็นจริงเลยแล้วขอบรรพชา สงฆ์พึงนำเพศ (คฤหัสถ์) ออกแล้วให้เธอบวช แต่ถ้าเธอยินดีวัตรอยู่, แสดงความอาลัยในเพศบรรพชิตอยู่ (ทั้งสอง) ปฏิบัติวิธีต่าง ๆ ทั้งหมดมีการนับพรรษา เป็นต้น ที่ท่านกล่าวไว้ในเบื้องต้น แต่บุคคลนี้สงฆ์ไม่พึงให้บวช

ก็บุคคลบางคนในโลกนี้ ในคราวมีภิกษาหาได้ยาก ไม่อาจจะเป็นอยู่ได้ จึงถือเพศ (บรรพชิต) เสียเอง แล้ว บริ โ ภ ก ภั ต ร สำหรับ ลั ท ธิ ทั้ง ป ว ง ครั้นเวลาแห่งพุทฺธิภิกษุขยล่องเลยไปก็ไม่เข้าสู่ที่ประชุมสงฆ์เลย ถือเพศคฤหัสถ์แล้วมา, คำทั้งหมดเป็นเช่นเดียวกันกับคำก่อนนั่นเอง ด้วยประการฉะนี้

คนอื่นอีกต้องการจะข้ามทางทางกันดารใหญ่ และพ่อค้ากองเกวียนก็กำลังนำบรรพชิตไป, เขาคิดว่า “ด้วยวิธีอย่างนี้ พ่อค้ากองเกวียนจักนำเขาไปด้วย” ดังนี้แล้ว จึงถือเพศ (บรรพชิต) เองแล้ว ข้ามพ้นทางกันดารเลย พร้อมกับพ่อค้ากองเกวียน ถึงที่ปลอดภัยแล้ว ไม่เข้าสู่ท่ามกลางสงฆ์เลย ถือเพศคฤหัสถ์, คำทั้งหมด เป็นเช่นกับคำก่อนนั้นแล ด้วยประการฉะนี้แล

คนอื่นอีกเมื่อภัยเกิดขึ้น^{๑๔๑} ไม่อาจจะเป็นอยู่ได้ จึงถือเพศบรรพชิตเสียเอง บริ โ ภ ก ภั ต ร สำหรับเจ้าลัทธิทั้งปวง เมื่อโรคภัยระงับลง ไม่เข้าสู่ท่ามกลางสงฆ์เลยคือเพศคฤหัสถ์มา คำทั้งหมด เป็นเช่นกับคำก่อนด้วยประการฉะนี้แล

คนอื่นอีกมีศัตรูคู่แค้นกัน มุ่งจะฆ่าเขา จึงถือเพศบรรพชิตเสียเองแล้วหนีไป ด้วยคิดว่า “ด้วยวิธีอย่างนี้ ความสวัสดิจะมีแก่เรา” ศัตรูติดตามหาด้วยคิดว่า “มันไปไหน” ทราบว่า “การบวชแล้วหนีไป” จึงคิดว่า “ถ้ามันบวชแล้ว ก็คงจะไม่อาจทำอะไรมันได้” แล้วระงับความโกรธต่อเขา เขาคิดว่า “ภัย คือ ความมีเวรต่อกัน ของเราระงับไปแล้ว” ไม่เข้าสู่ท่ามกลางสงฆ์เลย ถือเพศคฤหัสถ์กลับมา, คำทั้งหมด มีนัยเช่นเดียวกับคำก่อน ๆ นั้นเอง ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุรูปหนึ่งไปยังตระกูลญาติ บอกลาสิกขา เป็นคฤหัสถ์คิดว่า “ผ้าเหล่านี้จักหายในที่นี้ แม้ถ้าเราจักถือผ้าเหล่านี้ไปยังวิหาร, ในระหว่างทางคนทั้งหลายก็จะจับเราด้วยสำคัญว่าเป็นโจร ทางที่ดีเราควรทำเป็นเครื่องบริหารกายแล้วจึงไป” ดังนี้แล้ว นุ่งบ้าง ห่มบ้าง เพื่อจะการนำจีวรไปแล้วไปยังวิหาร สามเณรและภิกษุหนุ่มทั้งหลายเห็นเขาเดินมาแต่ไกลจึงลุกขึ้นต้อนรับ แสดงวัตร, เขาไม่ยินดีวัตรต่าง ๆ และแสดงตนตามความเป็นจริง ถ้าภิกษุทั้งหลายคิดว่า “บัดนี้ พวกเราจักไม่ปล่อยเขาไป” แล้วประสงค์จะให้เขาบวชโดยพลการ เขาถูกสงฆ์นำผ้ากาสาเยออกแล้วให้บวชใหม่ ก็ถ้าเขาคิดว่า “ภิกษุเหล่านั้นไม่รู้ที่เราลาสิกขา”^{๑๔๒} แล้ว ยอมรับความเป็นภิกษุนั้นแล้ว ปฏิบัติวิธีต่าง ๆ ทั้งหมดมีการนับพรรษาตามที่กล่าวไว้ในเบื้องต้น เป็นต้น ภิกษุนี้ก็ไม่เชื่อว่า อันสงฆ์ให้การบวช ฯ เพราะเหตุนั้น พระพุทธโสดาเถระจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า ราชพุทฺธิภิกษุขณตารโรคเวรีภเยน วา^{๑๔๓} (หรือราชภิกษุ พุทฺธิภิกษุ ขณตารภิกษุ เวรีภิกษุ โรคภิกษุ เป็นต้นฯ) ก็ในคำนี้ พึงประกอบศัพท์ว่า ภย เข้าในแต่ละศัพท์ เช่นคำว่า “ราชภเยน (เพราะราชภิกษุ)

^{๑๔๑} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๑๐/๘๔, วินยส.อ. (บาลี) ๑๗๕.

^{๑๔๒} แปลจากคำว่า “มม หินายวตตภาว” ดู กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๘๒.

^{๑๔๓} กงขา.อ. (บาลี) ๑๒๙

ทพฺพิกขณเณ (เพราะทพฺพิกขณเณ) เป็นต้น สองบทว่า ลิงคอาทียติ^{๑๔๔} คือ ถือเพศ (บรรพชิต) คำว่า อธิ^{๑๔๕} หมายถึง ในศาสนานี้ หลายบทว่า ส้วาส นาทิวาเสติ ยาว โส สทฺธมานโส^{๑๔๖} ความว่า ตราบใดที่บุคคลใดยังมีใจบริสุทธียังไม่ยอมรับสังวาส เพราะตนไม่มีความประสงค์จะหลอกลวงภิกษุทั้งหลาย ตรานั้นบุคคลนั้นท่านไม่เรียกว่า ไถยสังวาส เพราะเห็นไม่มี ในเมื่อมีคิดคิดจะล่วงว่า ขอคฤหัสถ์จงรู้จักเราว่า “เป็นสมณะ” เพราะไม่มีความประสงค์จะหลอกลวงภิกษุทั้งหลาย

บุคคลผู้เข้ารีต คือ เข้าไปในสำนักเดียรธีย์^{๑๔๗}ทั้งหลายเพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า ตติถีย ปกฺกนฺต (ผู้เข้ารีตเดียรธีย์) บุคคลนั้นไม่เพียงแต่เข้ารีตเดียรธีย์ด้วยเหตุเพียงเข้าไปในสำนักเดียรธีย์เท่านั้น ที่แท้แลเขายังเข้าไปโดยการถือลัทธิของเดียรธีย์เหล่านั้นด้วย เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า “โยปน (กัณฺโฑ)”^{๑๔๘} เป็นต้น ด้วยบทว่า อุปฺปนโน (อุปสมบทแล้ว) นี้ พระพุทธโฆสเถระแสดงว่า อนุปสัมบัน (ผู้มีได้อุปสมบท) ไม่จัดเป็นผู้เข้ารีตเดียรธีย์ สมจริงดังคำท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาชื่อ กุรฺนที ดังนี้ว่า ก็ชื่อว่าผู้เข้ารีตเดียรธีย์นี้ ท่านกล่าวหมายมุ่งภิกษุผู้อุปสมบทแล้ว เพราะฉะนั้น สามเณร พร้อมทั้งเพศแห่งตน แม้เข้าไปสู่สำนักของเดียรธีย์ ก็ย่อมได้ทั้งบรรพชาและอุปสมบท^{๑๔๙} ด้วยอาทิศัพท์ ในคำว่า กุสจฺจิริทิก (หญ้าคา และผ้าเปลือกไม้) เป็นต้น นี้รวมแผ่กระดาน และชฎา เป็นต้น ด้วยหรือแม้ถ้าเขาเข้าถึงความเป็นผู้ประเสริฐสุดด้วยคำว่า “บรรพชานํ ประเสริฐ” ดังนี้ เขาย่อมไม่พินิจจัดเป็นผู้เข้ารีตเดียรธีย์นั่นเอง เทียว บทว่า วตานิ ได้แก่ วัตรทั้งหลายมีความเพียร คือ การเดินกระโหย่ง เป็นต้น ก็ถ้าบุคคลคิดว่า “การบวชในสำนักของเดียรธีย์ของเราจะงามหรือไม่หนอ” แล้วนั่งหญ้าคาและเปลือกไม้ เป็นต้น สวมชฎาหรือถือสิ่งที่เกิดจากรสกร่อย (ทริกาส์ สิ่งมีรสน้ำค้าง) ตราบใดที่เขายังไม่ยอมรับลัทธินั้น ตรานั้น ยังรักษาอยู่, เมื่อยอมรับลัทธิเดียรธีย์ เขาก็ชื่อว่า เข้ารีตเดียรธีย์, แต่ถ้าเขายังไม่เป็นผู้มีผ้าที่ขาด นั่งหญ้าคาและเปลือกไม้ เป็นต้น หรือถือเพศเดียรธีย์^{๑๕๐}

สองบทว่า อวเสโส สพฺโพปิ คือ สัตว์ปวงที่เหลือนอกจากมนุษย์มี นาค ครุฑ ยักษ์ คนธรรพ์ เป็นต้น (ชื่อว่า สัตว์เดรัจฉาน) คำที่พึงกล่าวในที่นี้ ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วในภายหลัง กรรมที่ผิดต่อสัตว์ที่ชาติกำเนิดเหมือนเป็นกรรมหนักกว่า ฉนฺได แต่กรรมเพราะผิดต่อสัตว์มีชาติกำเนิดต่างกัน หาใช่กรรมหนักเช่นนั้นไม่ เพราะฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าววว่า มนุสฺสชาติกา (มารดาผู้มีชาติกำเนิดเป็นมนุษย์) ที่ชื่อว่า

^{๑๔๔} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๒๙.

^{๑๔๕} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๒๙.

^{๑๔๖} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๒๙.

^{๑๔๗} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๘๘.

^{๑๔๘} กงฺขา.อ.(บาลี) ๑๒๙.

^{๑๔๙} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๑๐/๘๘.

^{๑๕๐} แปลจากคำว่า “ตติถียลึงค์” (เพศแห่งเดียรธีย์) แต่ในอรรถกถาวินยสังคหะ เป็น ตติถียเวส (เพศแห่งเดียรธีย์) : ดู วินยส.อ. (บาลี) ๑๗๙.

เป็นมารดาและบิดา เพราะความสัมพันธ์ด้วยบุตร การเรียก “บุตร” ปรากฏในโลกด้วยอำนาจแห่งชื่อเสียงที่มารดาและบิดามอบให้ และการเรียก “บุตร” นั้นแลย่อมปรากฏโดยอ้อม ดังนั้น เพื่อจะแสดงว่า ปุตตโวรหาร นั้นสำเร็จโดยตรง พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “ชเนตติ” (ผู้ยังบุตรให้เกิด) ก็หญิงผู้ให้เกิดอธิบายว่า มารดา ชื่อว่า ชเนตติ กุศลธรรมทั้งหลายถึงความแก่กล้า ผู้ดำรงอยู่ในอัตตภาพของมนุษย์เท่านั้น จึงถึงความเข้มแข็ง ผุดผ่องและแก่กล้าแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ฉนฺโต แม้พระโพธิสัตว์ ๓ จำพวก มีความสำเร็จแห่งโพธิ ๓ ฉนฺโต ผู้ดำรงในอัตตภาพของมนุษย์เท่านั้น จึงถึงความเข้มแข็ง ผุดผ่อง และแก่กล้าแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ฉนฺตํ ฉนฺตํ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า มนุสฺสญฺเตเนว (เป็นมนุษย์) นั่นเอง) คำว่า สญฺจิจฺจ คือ จงใจด้วยวธกเจตนา (เจตนาในการฆ่า) พร้อมกับความสำคัญว่า “เป็นสัตว์” หลายนบทว่า อโย มาตุฆาตโก นาม ความว่า บุคคลชื่อว่า มาตุฆาตกะ (ผู้ฆ่ามารดา) เพราะกรรมคือ การฆ่ามารดา เป็นอนันตริยกรรม (กรรมหนัก)

แต่ผู้ใดฆ่ามารดาเลี้ยงดู แม้เป็นหญิงมนุษย์ แต่มิใช่ผู้ให้กำเนิดหรือ ย่า ยาย ป้า น้าหญิง อาหญิง หรือมารดาแม้ผู้ให้เกิด แต่มิใช่มนุษย์ ท่านมิได้ห้ามบรรพชาแก่ผู้นั้น ทั้งผู้นั้นก็ไม่จัดเป็นผู้ทำอนันตริยกรรม ผู้ใด ตนเอง เป็นสัตว์เดรัจฉานฆ่ามารดาผู้เป็นหญิงมนุษย์ แม้ผู้นั้นก็ไม่จัดเป็นผู้ทำอนันตริยกรรม แต่เขามีอัตภาพเป็นสัตว์เดรัจฉาน ท่านจึงห้ามการบรรพชา ทั้งกรรมของเขาก็เป็นกรรมหนักใกล้ถึงความเป็นอนันตริยกรรมทีเดียว

พระพุทธโฆสเถระเมื่อจะแสดงเนื้อความนี้ว่า “บุคคลใดแม้ตนเองก็เป็นผู้กำเนิดมนุษย์ จงใจปลงชีวิตบิดาซึ่งเป็นมนุษย์ เป็นผู้ให้กำเนิด บุคคลนี้ ชื่อว่า ผู้ฆ่าบิดา ด้วยปิตุฆาตกรรม อันเป็นอนันตริยกรรม” จึงได้กล่าวว่า “ปิตุฆตกาปิ เอสว นโย (แม้ในผู้ฆ่าบิดา ก็มีนัยนี้เช่นเดียวกันนี้) ก็แม้ถ้าเขาเป็นบุตรของหญิงแพศยา ไม่รู้ว่า “ ผู้นั้นเป็นบิดาของเรา แต่การเกิดมาเพราะน้ำสมภพของบุคคลใด และบุคคลนั้นถูกเขาฆ่าตาย เขาจึงชื่อนับได้ว่า “เป็นผู้ฆ่าบิดา” เหมือนกัน ทั้งยังชื่อว่า อนันตริยกรรม ^{๑๕๑}

ในเรื่องนี้พึงกล่าว เอหุจตุกกะ ^{๑๕๒} สังคามจตุกกะและโจรจตุกกะ ไว้ด้วย ก็บุคคลฆ่ามารดา หรือบิดาผู้เป็นมนุษย์ (แต่) อยู่ในฐานะแห่งแพะ แม้ด้วยจิตมุ่งหมายว่า “เราจักฆ่าแพะ” ย่อมชื่อว่า ต้องอนันตริยกรรม เพราะตนผิดต่อวัตถุแห่งอนันตริยกรรม ด้วยประกาศในการให้ตายนั่นเอง แต่เขาฆ่าแพะให้ตายด้วยจิตมุ่งหมายว่าแพะก็ดี ด้วยจกมุ่งหมายว่า (จะฆ่า) มารดาบิดาก็ดี ไม่ต้องอนันตริยกรรม (จะฆ่า) เพราะไม่ใช่วัตถุแห่งอนันตริยกรรม เขาฆ่าบิดา มารดา ด้วยจิตมุ่งหมาย (จะฆ่า) มารดาบิดา ชื่อว่าต้องอนันตริยกรรม แม้ในจตุกกะทั้งสอง นอกนี้ก็มีนัยนี้เหมือนกัน แท้จริงอภิธานิจิต (จิตมุ่งหมาย) ที่เกิดขึ้นก่อน ไม่เป็นประมาณในทุกกรณี แต่วธกจิต เป็นประมาณในชีวิตอินทรีย์ ซึ่งวธกจิต (จิตคิดจะฆ่า) เป็นอารมณ์และความที่วัตถุเป็นอนันตริยกรรมและไม่เป็นอนันตริยกรรม

แม้บุคคลผู้ฆ่า พระอรหันต์ ก็พึงทราบว่าเป็นการทำนองที่พระอรหันต์มีชาติเป็นมนุษย์เหมือนกัน ดังนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “เยน อนตฺมโส คิหิลังเค ฐิตูปิ” ^{๑๕๓}

^{๑๕๑} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๑๒/๔๐.

^{๑๕๒} ม.อ. (บาลี) ๔/๗๖, อง.อ. (บาลี) ๑/๔๐๕, อภิ.อ. (บาลี) ๒/๔๕๖, สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๑๕.

^{๑๕๓} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๓๐.

(บุคคลใดแก่งปลงพระชีนาสพ ผู้มีกำเนิดเป็นมนุษย์ โดยที่สุตมัตถ์ดำรงอยู่ในเพศคฤหัสถ์) เป็นต้น ในเรื่องนี้พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ ส่วนบุคคลผู้ฆ่าพระอรหันต์ผู้ไม่ใช่มนุษย์หรือพระอริยบุคคลที่เหลือ ซึ่งมีชาติเป็นมนุษย์ก็ตาม ไม่ถือว่าเป็นผู้ทำอนันตริยกรรม ท่านไม่ห้ามบรรพชาแก่เขา แต่กรรมจัดเป็นกรรมที่มีพลัง สัตว์ดิรัจฉานแม้ฆ่าพระอรหันต์ที่เป็นมนุษย์ ก็ไม่ถือว่าเป็นผู้ทำอนันตริยกรรม แต่กรรมจัดเป็นกรรมหนัก แม้ในเรื่องพระอรหันต์ บัณฑิตก็พึงทราบจุดทุกะทั้งหลายมี เอฬกจตุกกะ เป็นต้น เหมือนจตุกกะในมาดาบิดา

สองบทว่า ปกตตตํ ภิกขุณฺ (ซึ่งภิกษุณี) ได้แก่ ภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ ซึ่งอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ^{๑๕๔} ก็บุคคลใดในภิกษุณีถึงความพินาศแห่งศีลด้วยกายสังสัคคะ สงฆ์ไม่ห้ามบรรพชา และอุปสมบทแก่บุคคลนั้น บุคคลนั้น แม้จะให้ภิกษุณีนุ่งผ้าขาวโดยพลการ แล้วประทุษร้ายภิกษุณีผู้ไม่ปรารภณาเลย ก็ชื่อว่า ประทุษร้ายภิกษุณีนั่นเอง แต่ (ถ้า) เขาให้ภิกษุณีนุ่งผ้าขาวและประทุษร้ายภิกษุณีผู้ปรารภณาอยู่ ไม่ถือว่าเป็นผู้ประทุษร้ายภิกษุณี ถ้ามว่า เพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะภิกษุณีนั่นไม่เป็นภิกษุณีในขณะที่เธอยอมรับความเป็นคฤหัสถ์ ภายหลังเขาประทุษร้ายภิกษุณีผู้มีศีลวิบัติครั้งเดียว และปฏิบัติผิดต่อนางสิกขมานา และสามเณรีทั้งหลาย ก็ไม่จัดเป็นผู้ประทุษร้ายภิกษุณีเหมือนกัน ทั้งได้การบรรพชาและอุปสมบทด้วย(คำสอน) ที่ขึ้นไป คือ ออกไปจากธรรม ชื่อว่า นอกระบบ แม้ในคำว่า อุพพิณฺย นี้ก็มีนัยเช่นเดียวกันแล สองบทว่า จตฺนํ กมฺมานํ คือ กรรม ๔ อย่างคือ ๑) อปโลกนกรรม ๒) ญัตติกรรม ๓) ญัตติหุตยกรรม ๔) ญัตติจตุตถกรรม แท้จริงบรรดาสังฆกรรม ๔ อย่างนี้ ภิกษุทำสังฆกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งแยกกันในสีมาเดียวกัน ชื่อว่า ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวไว้ว่า “จตฺนํ กมฺมานํ อญฺญตรวเสน สัมมํ ภินทติ ภิกษุทำลายสงฆ์ด้วยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดากรรมทั้ง ๔

พระพุทธโฆสเถระกล่าวคำว่า วรกจิตฺเตน (ด้วยจิตคิดจะฆ่า) “ก็เพื่อขยายความของคำว่า” ทุฏฺฐจิตฺเตน (ด้วยจิตอันโทษประทุษร้าย) ให้มีความเด่นชัดขึ้นนั่นเอง ความจริงจิตอันวรกเจตนาประทุษร้ายแล้ว ชื่อว่าจิตอันโทษประทุษร้ายภายในที่นี้ สองบทว่า โลหิตํ อุปปาเทติ คือ ให้โลหิตภายในพระสรีระให้ห่อขึ้น อธิบายว่า ทำให้ระบม ความจริงพระโลหิตของพระตถาคตย่อมไม่ไหลออกเพราะความพยายามของบุคคลอื่น เหตุพระวรกายไม่แตกแต่พระโลหิตย่อมไหลรวมกันในที่เดียวภายในพระสรีระ พระโลหิตกำเริบอยู่เพราะความอาฆาตมีอาการระบมขึ้น พระพุทธโฆสเถระกล่าวคำว่า โลหิตํ อุปปาเทติ นั้น เพราะทรงหมายเอาค่านั้น ส่วนผู้ใดใช้มีดฆ่าเพื่อจะให้โรคระงับแล้วนำเนื้อร้ายก็ดี เลือดก็ดี ออกแล้วทำให้ดังเดิม ผู้นี้ไม่ชื่อว่า ทำพระโลหิตให้ห่อขึ้นทั้งเขายังได้ประสพบุญอีกด้วย

สองบทว่า ทูริยมปิ พยฺยชนํ ความว่า พยัญชนะมี ๒ อย่างคือ ๑) อิคคิณิมิต (เครื่องหมายหญิง) และ ๒) ปุริสนิมิต (เครื่องหมายชาย) ที่เกิดขึ้นเพราะกรรม ๒ ตามที่กล่าวแล้ว ก็ด้วยคำว่า อุกฺโกตฺตพยฺยชนโก ซึ่งมีการแยกศัพท์นี้พระพุทธโฆสเถระแสดงว่า คำศัพท์นี้เป็นคำแสดงเหตุที่ไม่มีอยู่ เป็นคำย่อความภายนอกและแสดงว่า เป็นการไม่ประสพอภิตฺติในบทต้น อุกฺโกตฺตพยฺยชนกัณมี ๒ อย่าง คือ ๑) อิตถิอุกฺโกตฺตพยฺยชนก ๒) ปุริสอุกฺโกตฺตพยฺยชนก

^{๑๕๔} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๑๕/๙๑.

ในอุกโตพยัญชนกทั้ง ๒ อย่างนั้น อิตถินิมิตแห่งอิตถิอุกโตพยัญชนกปรากฏชัด ปุริสนิมิตจะถูกปิดบัง

ปุริสนิมิตแห่งปุริสอุกโตพยัญชนก ปรากฏชัดอิตถินิมิตจะถูกปิดบัง เมื่ออิตถิอุกโตพยัญชนกทความเป็นชายในหญิงทั้งหลาย อิตถินิมิตจะถูกปิดบัง ปุริสนิมิตจะปรากฏชัด เมื่อปุริสอุกโตพยัญชนกเข้าถึงความเป็นหญิงทั้งหลาย ปุริสนิมิตจะถูกปิดบัง อิตถินิมิตจะปรากฏชัด ทั้งอิตถิอุกโตพยัญชนกตั้งครุเองได้ด้วยทำให้ผู้อื่นตั้งครุได้ด้วยแต่ปุริสอุกโตพยัญชนกตั้งครุเอง ไม่ได้แต่ทำให้ผู้อื่นตั้งครุได้ นี่คือการอธิบายความต่าง ๆ ของคำเหล่านั้นด้วยประการฉะนี้

การไม่ตะตอง การไม่กล่าวถึง ชื่อว่าอุปรมสนะ หลายบทว่า “ อัย อิตถนาโมติ อุปสมปทาเปกขสส อภิตตณฺ” คือการไม่ระบุถึงบุคคลที่สงฆ์กำลังให้อุปสมบท มีคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า การไม่กล่าวถึงว่า “ผู้ นี้ คือ ธรรมรักจิต ”^{๑๕๕} ในเมื่อควรที่จะกล่าวว่า “ข้า แต่ ท่าน ผู้ เจริญ ขอ สงฆ์ จง ฟัง ข้า พเจ้า พระ ธรรมรักจิต นี้ เป็นอุปสมปทาเปกขะของท่านพระพุทธรักจิต (ชื่อว่า วัตรอุปรมสนะ)”หลายบทว่า อิตถนามสส อุปสมปทาเปกขติ อุปมายสส อภิตตณฺ ความว่า การที่เมื่อควรที่จะกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า พระธรรมรักจิตนี้เป็นอุปสมปทาเปกขะของท่านพุทธรักจิต แต่กล่าวว่า “ข้า แต่ ท่าน ผู้ เจริญ ขอ สงฆ์ จง ฟัง ข้า พเจ้า พระธรรมรักจิตนี้เป็นอุปสมปทาเปกขะไม่กล่าวถึงว่า “ขอท่านพุทธรักจิต” (ชื่อว่าบุคลอุปรมสนะ) หลายบทว่า สพุเพนสพุพิ ญตติยา อนุจจาเรณิ ความว่า การไม่ตั้งญัตติแล้วสวดอนุสาวนาด้วยกรรมวาจาถึง ๔ ครั้ง (ชื่อว่า ญัตติอุปรมสนะ) บทว่า สมปนฺน ได้แก่ เข้าถึง

การสละชื่อว่า หาปนะ แม้ใดตั้งญัตติ ๑ ครั้งแล้ว สวดอนุสาวนา ๑ ครั้งหรือ ๒ ครั้ง ภิกษุนี้ชื่อว่า ละการสวด การที่เมื่อควรที่จะกล่าวถึงอักขระอย่างหนึ่งแต่กล่าวถึงอักขระอีกอย่าง ชื่อว่า พุจฉารณะ (การสวดผิด) เพราะเหตุนี้ อักขระใดอันภิกษุผู้จะสวดกรรมวาจากล่าวว่า

“ความแตกฉานด้วยปัญญาเครื่องรู้พญานะ ๑๐ อย่าง คือ

สลิถ ธนิต ทิมะ รัสสะ ครุ ลหุ นิคหิต สัมพันธ์ ววตถิตะ วิมุตตะ”^{๑๕๖}

อักขระนี้ภิกษุพึงกำหนดให้ดี ฯ

ก็ในประเภทแห่งพญานะ ๑๐ ตัวนี้ พญานะที่ ๑ และที่ ๓ ในวรรคทั้ง ๕ ชื่อว่า สลิถ (เสียเบา). พญานะที่ ๒ และที่ ๔ ในวรรคเหล่านั้นแล ชื่อว่า ธนิต (เสียงหนัก) สระที่จะฟังว่า เสียงยาว ได้แก่ สระ อา เป็นต้น ชื่อว่า ทิมะ. สระที่จะฟังว่า เสียงสั้น ได้แก่สระ อะ เป็นต้นชื่อว่า รัสสะ. ทิมสระนั่นเองชื่อว่า ครุ อีกอย่างหนึ่ง สระที่สั้นกล่าวไว้มีพญานะสะกดข้างหลังอย่างนี้ว่า आयสมโต พุทธรักจิตเตธสส ยสส **น ขมติ** จัดเป็นครุ. รัสสระนั่นเอง ชื่อว่า ลหุ อีกอย่างหนึ่ง สระที่ไม่ให้มีพญานะสะกดข้างหลังอย่างนี้ว่า आयสมโต พุทธรักจิตเตธสส ยสส **น ขมติ** จัดเป็นลหุ. อักขระที่ หุบปากกตกรณไว้ไม่ปล่อย ทำให้เสียงให้ขึ้นจุมกชื่อว่า นิคหิต. บทที่ เชื่อมกับบทอื่น เช่น **ตณฺหสส** หรือว่า **ตณฺหิสส** ชื่อว่า สัมพันธ์. บทที่แยกว่า ไม่เชื่อมกับบทอื่น เช่น **ตณฺหิ อสส** ชื่อว่า

^{๑๕๕} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๔๘๔/๕๕๐.

^{๑๕๖} วิ.ม.อ.(บาลี) ๓/๔๘๕/๕๕๒.

วรัตถิตะ. อักษรที่ว่า เปิดปาก ไม่ทำเสียงให้ขึ้นจมูก ปล่อยเสียง ไม่กตกรณไว้ชื่อว่า วิมุตตะ.

ในพยัญชนะประเภที่มีสลิกลเป็นต้นนั้น บทที่จะพึงว่า **สุณาตุ เมฆนเต** ก็ว่า **ต เป็น ถ** เสียว่า **สุณาตุ เม** ชื่อว่า ทำสลิกลให้เป็นธนิธและบทอันจะพึงว่า **ปตตกลล เอสา ถตติ** ก็ว่า **ต เป็น ถ** เสีย ว่า **ปตตกลล เอสา ถตติ** เป็นต้น ก็เหมือนกัน. บทอันจะพึงว่า **ภนเต สจฺโฆ** ว่า **ภ เป็น พ** ว่า **ฆ เป็น ค** เสียว่า **พนเต สจฺโค** ชื่อว่า ทำธนิธให้เป็นสลิกล. ส่วนบทอันจะพึงเปิดปากว่า **สุณาตุ เม** ก็ว่า หุบปากให้เสียงขึ้นจมูกเป็น **สุนนตุ เม** ก็ดี บทอันจะพึงเปิดปากว่า **เอสา ถตติ** ก็ว่า หุบปากให้เสียงขึ้นจมูกเป็น **เอส ถตติ** ก็ดี ชื่อว่า ว่าวิมุตตะให้เป็นนิคหิต. คำที่จะพึงหุบปากให้เสียงขึ้นจมูกว่า **ปตตกลล** ก็ว่าเปิดปากไม่ทำให้เสียงขึ้นจมูกว่า **ปตตกลลา** ชื่อว่า ว่านิคหิตให้เป็นวิมุตตะ.

พยัญชนะ ๔ เหล่านี้ คือ เมื่อควรว่าให้เป็นสลิกล ก็ว่าเป็นธนิธ เมื่อควรว่าให้เป็นธนิธ ก็ว่าเป็นสลิกล เมื่อควรว่าให้เป็นเป็นวิมุตต์ ก็ว่าเป็นนิคหิต เมื่อควรว่าให้เป็นนิคหิต ก็ว่าเป็นวิมุตตะ ย่อมทำการมให้เสีย ในภายในกรรมวาจา ด้วยประการฉะนี้. แท้จริง ภิกษุผู้สวดอย่างนั้น ว่า อักษรอื่นในเมื่ออักษรอื่นอันตนควรว่า ท่านกล่าวว่า สวดผิด.^{๑๕๗}

อันภิกษุผู้สวดกรรมวาจา ควรว่า อักษรนั้น ๆ แล ให้ถูกต้องตามฐานอย่างนี้ คือ ใน พยัญชนะ ๖ นอกนี้ มีทิมะและรัสสะเป็นต้น ว่าทิมะให้คงในที่แห่งทิมะ ว่ารัสสะให้คงในที่แห่งรัสสะ อย่าให้ประเพณีอันมาแล้วโดยลำดับสูญเสีย ทำกรรมวาจา แต่ถ้าภิกษุผู้สวดกรรมวาจาไม่ว่าอย่างนั้น เมื่อควรจะว่าให้เป็นทิมะว่า เป็นรัสสะเสีย หรือเมื่อควรจะว่าให้เป็นรัสสะ ว่าเป็นทิมะเสียก็ดี เมื่อควรจะว่าให้เป็นครุ ว่าเป็นลหุเสีย หรือเมื่อควรจะว่าให้เป็นลหุ ว่าเป็นครุเสียก็ดี อนึ่ง เมื่อควรจะว่าให้เชื่อมกัน ว่าแยกกันเสีย หรือเมื่อควรจะว่าให้แยกกัน ว่าเชื่อมกันเสียก็ดี แม้เมื่อว่าอย่างนี้ กรรมวาจาก็ไม่เสีย แท้จริง พยัญชนะ ๖ นี้ ไม่ยังกรรมให้เสีย

ก็คำใด ที่พระสุตตันตปิฎกเถระทั้งหลายกล่าวว่า **ท** กลายเป็น **ต,ต** กลายเป็น **ท** , **จ** กลายเป็น **ช** , **ช** กลายเป็น **จ** , **ย** กลายเป็น **ก** , **ก** กลายเป็น **ย** เพราะฉะนั้น เมื่อควรจะว่า **ท** เป็นต้นว่าเป็น **ต** เป็นต้นเสีย ก็ไม่ผิด. คำนั้นถึงกรรมวาจาแล้วย่อมไม่ควร. เพราะเหตุนั้น พระวินัยธรไม่พึงว่า **ท** เป็น **ต** ๆ ลฯ ไม่พึงว่า **ก** เป็น **ย** พึงสวดกรรมวาจา ชำระภาษาตามควรแก่บาลี หลีกโทษที่กล่าวแล้วแห่งภาษาคือพยัญชนะทั้ง ๑๐ อย่างเสีย. จริงอยู่ เมื่อว่าโดยประการนอกนี้แล้ว ชื่อว่า ทั้งสาวนาเสีย (ทั้งการสวด) พึงสัมพันธ์ว่า “ยังไม่ตั้งญัตติแล้วสวดอนุสาวนาก่อน”

หลายบทว่า ยาวติกา ภิกษุ กัมมปปตฺตา ความว่า ภิกษุประมาณเท่าใดเป็นผู้ถึง คือควรได้แก่เหมาะสมแก่อุปสมบทกรรมนั้น ก็แล้วโดยปริยายอย่างต่ำที่สุด ปกติภิกษุ ๕ เหล่านั้นอยู่ในสีมาเดียวกันไม่ละหัดถบาส แท้จริงเว้น^{๑๕๘} ปกติตถภิกษุเหล่านั้น กรรมนั้นชื่อว่าไม่เป็นอันทำ

ฉัน ทะ ข ของ ภิกษุ ทั้ง ๕ นั้นไม่มา ภิกษุที่ เหลือมีจำนวนถึง ๑,๐๐๐ รูป หากเป็นผู้อยู่ในสีมาเดียวกันมีสังวาสเสมอกันในที่แห่งเดียวกันภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด ชื่อว่า เป็นผู้ควรแก่การมอบฉันทะพวกเธอจะให้ฉันทะมาก็ตาม ไม่ให้ฉันทะมาก็ตามกรรมย่อมไม่กำเริบ (ผิด)

^{๑๕๗} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๔๘๕/๕๕๒- ๕๕๓.

^{๑๕๘} อันทำ แปลจากคำว่า “กรียติ” แต่ใน วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๔๘๗-๔๘๘๑๕๕๕ เป็น. “กรียติ”

บพว่า ปฏิโกสนน์ แปลว่า ห้าม กรรมที่ชื่อว่า ฐานะ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งผล เหตุ มีความประพฤติที่เกี่ยวเนื่องกับอุปสัมปทากรรมนั้น ก็ในที่นี้ท่านเรียกว่าคำตรัสของพระพุทธเจ้ากล่าว คือ อุปสัมปทากรรมวาจา เพราะเป็นเหตุให้ทำอุปสัมปทากรรม เพราะฉะนั้น

พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “การณารหตตา ปน สตถุ สาสนารหตตา”^{๑๕๙} (เพราะ ควร แก่ เหตุ คือ เพราะ ควร คำ สอน ของ พระ ศา สดา) ก็ การ ทำ ตาม คำ สอน ที่ พระ ผู้ มี พระ ภา คท รง พ ร้า สอน ไว้ ว่า ฐานะ ชื่อว่า เป็นเหตุแห่งอุปสัมปทากรรมเพราะฉะนั้น อุปสมบทกรรมนั้นจึง ชื่อว่า ควรแก่ฐานะ แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า คำสอนของพระศาสดามีคำสอนว่า “ภิกษุทั้งหลายบุคคลผู้ถูกตัดมือพวกเธอไม่พึงให้บวช” เป็นต้น ชื่อว่า ฐานะ ในคำว่า ฐานารเห (อุปสัมปทากรรมแก่ฐานะอันควร) บพว่า อิธ (ในที่นี้) หมายถึง ในปาราชิกสิกขาบทนี้ พึงทราบว่ ภิกษุนี้ท่านก็ประสงค์ในโลกวัชสิกขาบททั้งหลายแม้ทั้งหมดเช่นเดียวกับในปาราชิกสิกขาบทนี้ เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า ปณณตติวชชสุ (ในสิกขาบทที่เป็นบัญญัติวัชชะทั้งหลาย) เป็นต้น บพว่า อญญปิ แปลว่า แม้ภิกษุเหล่าอื่นมีภิกษุที่อุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาเป็นต้น ถา ม ว ่า ค ำ น ั้น ป ร ร ก ฎ ไ ต อ ย ่าง ไ ร ว ่า “แม้ภิกษุเหล่าอื่นยอมถึงการสงเคราะห์ให้ในสิกขาบททั้งหลายที่เป็นบัญญัติวัชชะ” วิสัชนาว่า คำนั้นปรากฏได้เพราะให้ถึงได้โดยเนื้อความ ความจริงรู้ได้โดยทั่วไปว่า “บุคคล ๒ ประเภท คือ ๑) พุทธเจ้าทั้งหลาย ๒) พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้ไม่สามารถจะต้องอาบัติได้ บุคคล ๒ ประเภท คือ ภิกษุกับภิกษุณี เป็นผู้สามารถจะต้องอาบัติได้”^{๑๖๐} ที่ถึงได้โดยเนื้อความว่า “ภิกษุทั้งหลายมีภิกษุที่อุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา” เป็นต้น ย่อมต้องสิกขาบทที่เป็นปณณตติวชชะแห่งประเภทว่าเป็นสหเสยยาบัตติที่เป็นอจิตตกบาติเพราะไม่แก้ง ไม่มีสติเป็นต้น^{๑๖๑}

ภิกษุใดประสงค์จะกล่าวคำอื่น (แต่) กล่าวด้วยความรีบเร่งว่า “ข้าพเจ้าบอกคณพระพุทธเจ้า” ภิกษุนี้ชื่อว่ากล่าวรีบเร่ง ศัพท์ว่า รว แปลว่า พลังพลาด ก็ภิกษุใดประสงค์จะกล่าวคำอื่นจึงกล่าวว่า “ข้าพเจ้าบอกคณพระพุทธเจ้า” ภิกษุนี้ชื่อว่า ย่อมกล่าวพลังพลาด หากจะมีคำถามว่า คำตัน (ทวา) มีความพิเศษอย่างไร ตอบว่า คำแรก (ทวา) เป็นการกล่าวคำอื่น ด้วยอำนาจความรีบเร่ง ส่วนคำว่า “รวา” คำนี้เป็นการกล่าวคำอื่นด้วยคิดว่า “จักกล่าวอีกคำหนึ่ง” ของผู้พลังพลาด เพราะปัญญาน้อย เพราะหลงฯ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ภิกษุ เป็นผู้ ไม่ อาจ จะ กล่าว คำ ที่ ควร กล่าว ได้ เพราะ ไม่ รู้ อัก ขร หรือเพราะไม่มีความพร้อมในเครื่องทำเสียง (กรณ์) จึงกล่าวคำอื่น ชื่อว่า กล่าวพลังพลาด^{๑๖๒}

^{๑๕๙} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๖๙.

^{๑๖๐} วิ.ป. (บาลี) ๘/๓๒๒/๒๖๐.

^{๑๖๑} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๕๘.

^{๑๖๒} สารตถ. ฎีกา (บาลี) ๒/๙๘.

บุคคลใดเข้าไปเพ่งโทษน้อยใหญ่เหตุที่บุคคลนั้น ชื่อว่าอุปฆาต ซึ่งอุปฆาตนั้น บุคคลผู้ให้ศึกษาอาจารย์ (ความประพฤติ) ด้วยคำว่า “เธอพึงสาธยายอย่างนี้ เธอพึงกล่าวอย่างนี้” ชื่อว่า อาจารย์ (ผู้ให้ศึกษาอาจารย์) บุคคลใดอยู่ในภายในคือใกล้โดยปกติเหตุที่บุคคลนั้นชื่อว่า อันเตวาสี เหมือนคำว่า “วเนกเสรูกา (มะกอกหนึ่งผลในป่า)” เพราะไม่ลบวิภัติ ชื่อว่ามีอุปฆาตเสมอกัน เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นผู้ร่วมอุปฆาต มีอาจารย์เสมอกันก็อย่างนั้น บทว่า สพรหมจารี คือภิกษุ เพราะภิกษุนั้นประพฤติพรหมจรรย์นี้ทำให้เสมอกัน คือ “มีกรรมอย่างเดียวกัน อุทเทสอย่างเดียวกัน ความเป็นผู้ได้ศึกษาเสมอกันฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า “ส พ ร ห ม จ า รี ”

ส อ ง บ ท ว า เ อ ว ี วุ ต ต า น ั คือที่กล่าวไว้แล้วในปทภาษนี้อย่างนี้^{๑๖๓} เปรียบเหมือนท่านเรียกว่าเขตเพราะเป็นที่งอกของข้าวกล้าใน โลก ฉะนั้น ทั้งหลายมี “พุทฺธิ”เจ้าเป็นต้น แม้เหล่านี้ท่านเรียกว่า “เขต” เพราะเป็นที่ให้สำเร็จการบวชศึกษา เพราะฉะนั้น พระพุทธโสมสเถระ จึงกล่าวว่า “อิเมสํ ทวาวิสตียา เขตตปทาน” (เขตตปท ๒๒ เหล่านี้^{๑๖๔}

ก็เพราะเหตุการบวชศึกษาสำเร็จได้เพราะคำไวพจน์ (คำใช้แทน) ทั้งหลายในบรรดา ๒๒ บทเหล่านั้น ฉะนั้น พระพุทธโสมสเถระจึงกล่าวว่า “ส เว ว จ น ส ส ” คำต่างกันแต่ใช้ในความหมายเดียวกันเท่านั้น ชื่อว่า วิวจนะ วิวจนะนั้นเองคือเววจนะ ได้แก่ปริยานาม (ชื่อโดยอ้อม) คำใดเป็นไปกับด้วยเววจนะ เพราะเหตุนี้ ชื่อว่า สเววจนะ (คำที่มีความหมายเดียวกัน),

แห่งคำที่มีความหมายเดียวกันนั้น

ก็ในคำที่มีความหมายเดียวกันนี้มีจำนวน ๑,๐๐๐ ชื่อ ที่ปรากฏในวินัยปิฎก^{๑๖๕} มีจำนวน ๑๐๐ ชื่อปรากฏในอุปาสิคถา^{๑๖๖} ชื่ออื่นๆ ที่ได้เพราะคุณ พึงทราบว่าเป็นคำพุทธเววจนะ (คำที่มีความหมายเดียวกับพระพุทธเจ้า) (แม้ชื่อแห่งพระธรรมทั้งหมดก็พึงทราบว่า เป็นธรรมเววจนะ(คำที่มีความหมายเดียวกับพระธรรม) ในคำอื่นๆ ทั้งหมด ก็มีนัยเดียวกันนี้

หลายบทว่า เตสุ ยํ ภิกขุ วิตถกามสส ยํ ภิกขุ วทโต สิกขาปจฺจุขามิ โหติ มีอรรถาธิบายว่า ภิกษุผู้ประสงค์จะกล่าวบทใดบทหนึ่งในบรรดาเขตตปท ๒๒ เหล่านี้ แม้จะกล่าวเปล่งเสียงบทใดบทหนึ่งนอกจากเขตตปทนั้น ว่าเป็นการบวชศึกษา เพราะรวมลงในเขตตปท มีคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ก็ถ้าภิกษุนี้ปรารถนาจะกล่าวว่า พุทฺธิ ปจฺจุขามิ (ข้าพเจ้าบวชเรียนพระพุทฺธเจ้า) ทำการสลับบทกล่าวว่า “ปจฺจุขามิ พุทฺธิ” หรือพึงกล่าวคำที่มีความหมายเดียวกับภาษาของชาวมัลลกะ เป็นต้น ภาษาใดภาษาหนึ่งก็ดี^{๑๖๗}

^{๑๖๓} วิ.ม.หา. (บาลี) ๑/๕๑/๓๔.

^{๑๖๔} เขตตปทที่ให้สำเร็จการบวชศึกษา คือ ๑๔ คำแรกที่มีคำกล่าวว่าข้าพเจ้าขอบวชเรียน ๑) พระพุทธเจ้า ๒) พระธรรม ๓) พระสงฆ์ ๔) สิกขา ๕) วินัย ๖) ปาติโมกข์ ๗) อุทเทส ๘) อุปฆาต ๙) อาจารย์ ๑๐) สิทธิวิหาริก ๑๑) อันเตวาสิก ๑๒) ภิกษุร่วมอุปฆาต ๑๓) ภิกษุร่วมอาจารย์ ๑๔) สพรหมจารีภิกษุ และ ๘ คำหลังที่แสดงภาวะว่าของท่านจงจำข้าพเจ้าเอาไว้ว่า ๑) คฤหัสถ์ ๒) อุบาสก ๓) อารามิกะ ๔) สามเณร ๕) เติรเถียร ๖) สาวกเถียรเถียร ๗) ผู้มีใช้สมณะ ๘) ผู้มีใช้สากยบุตร (ก.ชา.อ. (บาลี) ๑๓๒)

^{๑๖๕} วิจิตร.ฎีกา (บาลี) ๑๒๕, สารตถ. ฎีกา (บาลี) ๒/๘๗, วิมตติ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๗๒.

^{๑๖๖} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๗๖/๕๓-๕๔.

^{๑๖๗} ดูเทียบเคียงใน วิ.ม.หา.อ. (บาลี) ๑ /๕๑-๕๔/๒๖๕-๒๗๔, สารตถ. ฎีกา (บาลี) ๒/๘๘.

หรือปรารภจะกล่าวว่า “พุทฺธํ ปจฺจกฺขามิ” แต่กล่าวผิดลำดับว่า ธมฺมํ ปจฺจกฺขามิ” หรือ “สพฺรหฺมจาริ ปจฺจกฺขามิ” ก็ดีเหมือนในอุตตรนิมุตตัมมวาท^{๑๖๘} ว่าภิกษุปรารภจะกล่าวว่า “ ปฐฺมํ ฌานํ สมาปชฺชามิ (ข้าพเจ้าบรรลุเข้าปฐมฌาน” แต่กล่าวว่า “ทุติยํ ฌานํ (ข้าพเจ้าบรรลุทุติยฌาน)” ถ้าบอกแก่ผู้ใด ผู้ นั้น เข้าใจ แม้เพียงความเพียงเท่านี้ว่า “ ภิกษุนี้ปรารภจะละความเป็นภิกษุจึงกล่าวความนี้” ชื่อว่า ไม่ผิดพลาดคลาดเคลื่อน คือว่า จัดเข้าในเขตนั้นเอง ก็ถือว่า เป็นการบอกคิน , เธอได้เคลื่อนจากศาสนาดุจสัตว์จืดจากความเป็นพวกเดียวกับท้าวสักกะ หรือความเป็นพรหม

บทว่า อลํ คือ โหตุ (จงพักไว้) อธิบายว่า “หยุดไว้” สองบทว่า ก็ นู เม ได้แก่ กิจของข้าพเจ้าจะมีประโยชน์อะไร? กิจอะไรที่เราจะพึงทำ? อธิบายว่า กิจอะไรที่เราจะพึงทำได้? บทว่า น มมตฺถ ได้แก่ ข้าพเจ้าไม่มีความต้องการด้วยพระพุทฺธเจ้า บทว่า สฺมุตฺตาหํ ตตฺถปทํ เป็น สฺมฺมุตฺโต อหํ แปลว่า ข้าพเจ้าพ้นแล้วจากพระพุทฺธเจ้า คำว่า ปุริเมหิ จุทฺทสฺสึ ปเทหิ ความว่า ด้วย ๑๔ บทเบื้องต้น ซึ่งมีพระพุทฺธเจ้าเป็นเบื้องต้น มีเพื่อนผู้ประพาศพรหมจรรย์เป็นที่สุด ในคำว่า ยนฺนุนาหํ ปจฺจกฺขเยยฺย นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ ศัพท์ว่า ยนฺนุน เป็นนิบาตแสดงความปริวิตก มีคำอธิบายดังนี้ ถ้าเราพึงบอกคินพระพุทฺธเจ้าไซ้ร้ ข้อที่เราบอกคินพระพุทฺธเจ้านั้นจะพึงติดต่อเราหนอ สำเร็จการถือความด้วยอาทิศัพท์ เมื่อว่า “ข้าพเจ้าบอกคินแล้ว” ก็ดี “ข้าพเจ้าจักบอกคินก็ดี” “ข้าพเจ้าจักเป็น” ก็ดี “ข้าพเจ้ากำลังเป็น” ก็ดี “ข้าพเจ้ากลายเป็นแล้ว” ก็ดี ข้าพเจ้าจะเป็นก็ดี ก็ถ้าภิกษุกล่าวว่า “ตั้งแต่ววันนี้เป็นต้นไป ท่านจงจำหรือจงรู้หรือจงจดจำหรือจงใส่ใจข้าพเจ้าว่า “เ ปี น ค ฤ หี ส ธี ” หรือกล่าวด้วยภาษาอริยหรือภาษามลักษะก็ตามเมื่อภิกษุกล่าวเนื้อความนั้นอย่างนี้เธอกล่าวแก่ผู้ใด ถ้าเขารู้ความหมาย ลึกซึ้งยอมเป็นการบอกคิน แม้ใน ๗ บท ที่เหลือมีคำว่า อุปาสโก เป็นต้น ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้ ก็ในคำว่า “อริยเกณ วา วทติ,มิลกฺขเกณ วา” นี้ ที่ชื่อว่า ภาษาอริยะ ได้แก่โวหารของชาวมคธ ที่ชื่อว่า ภาษามลักษะ ได้แก่ภาษาของชาวทมิฬคำผู้ไม่มีความเจริญ

การเขียนหนังสือเพื่อแสดงแก่ผู้อื่นด้วยคำว่า “พุทฺธํ ปจฺจกฺขามิ (ข้าพเจ้าบอกคินพระพุทฺธเจ้า) เป็นต้น ชื่อว่าอักษรลิขนะ (การเขียนอักษร) การเคลื่อนไหวมือให้รู้ความประสงค์มีการขยุมนิ้ว เป็นต้น ชื่อว่าหัตถมูททา ก็ในคำว่า หตฺถมูททา นี้ พึงทราบค่านันว่าหมายถึงรวมนิ้วทั้งหลายไว้ในจุดเดียวกันดังปรากฏในประโยคทั้งหลายมีประโยคว่า “ภิกษุพึงทำความสำเนียง) ว่า ขณะกำลังฉัน เราก็จักไม่สอดมือทั้งหมดเข้าในปาก” เป็นต้น^{๑๖๙} เพราะฉะนั้นในคำว่า หตฺถมูททาที่ทสฺสนี้ นี้ พึงทราบ ความหมายอย่างนี้ว่า การแสดงการเคลื่อนไหวด้วยมือที่ให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ (ของตน) มีการขยุมนิ้ว ชื่อว่า การแสดงอาการมีการเคลื่อนไหวมือ เป็นต้น^{๑๗๐} ด้วย อาทิ ศัพท์ ท่านรวมเอาอาการอื่นๆ มีการแสดงการเคลื่อนไหวของศีรษะ เป็นต้นไว้ด้วย

^{๑๖๘} ดูเปรียบเทียบใน วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๑๕-๒๑๔/๑๔๔-๑๔๗.

^{๑๖๙} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๖๑๘/๔๐๓.

^{๑๗๐} สารตถ. ฎีกา (บาลี) ๒/๘๔.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า อุมมตตกขิตตจิตตเวทนาภูฏาน^{๑๗๑} นี้ ดังต่อไปนี้ ผู้มีสติกำเริบ ชื่อว่า อุมมตตกะ (คนบ้า)^{๑๗๑} ผู้มีความฟุ้งซ่านแห่งจิตที่ถูกยักยักเข้าสิ่ง มีคำอธิบายว่าเป็นบ้าเพราะยักยักชื่อว่า ขิตตจิตตตะ (ผู้มีจิตซัดส่าย) ก็ คำอธิบายที่ชัดเจนของคำทั้งสองจักมีปรากฏในอนาปัตตวาร ผู้ถูกทุกขเวทนาถ้ำครอบงำ คือมีความหลงลืมอย่างหนัก ชื่อว่า เวทนาภูฏะ (ผู้มีเวทนาถ้ำครอบงำ) แม้บุคคลเช่นนั้นบ่นเพื่อบอกคณสิกขาอยู่ สิกขาก็ชื่อว่าไม่เป็นอันบอกคณ

คำว่า มนสสชาติโก โหติ (มีชาติเป็นมนุษย์) ได้แก่ มนุษย์ทั่วไปที่มีชาติเสมอกันก็ตามไม่เสมอกันก็ตาม เป็นคฤหัสถ์ก็ตามเป็นบรรพชิตก็ตาม ซึ่งเป็นผู้รู้เดียวสา ด้วย อาทิ ศัพท์ในคำว่า อุมมตตกาทีน^{๑๗๒} นี้ หมายรวมเอาผู้มีจิตฟุ้งซ่านผู้มีเวทนาถ้ำครอบงำ เทวดา และสัตว์เดรัจฉานด้วย ในการบอกสิกขานั้น แ ม้ ภิก ขุ บ อ ก ล า สิก ขา ใน สำนั ก (ต่ อ ห นั ก) คน บ้า คนมีจิตฟุ้งซ่านคนถูกเวทนาถ้ำครอบงำและสัตว์เดรัจฉาน สิกขาก็ชื่อว่าไม่เป็นการบอกลา เพราะไม่รู้ความหมาย แต่ภิกษุก็ชื่อว่าไม่เป็นการบอกลา เพราะเทวดารู้ความหมายเร็วเกินไป ธรรมดาว่าเทวดามีปัญญามาก เป็นผู้ถือปฏิสนธิเพราะเหตุ ๓ ประการ จึงรู้ความหมายได้เร็วพลัน ก็ ธรรมดา ว่า จิต ของ เทวดา นั้น เบา และ เล็ก น้อย เพราะ ฉะนั้น ท่านจึงห้ามการบอกลาสิกขาในสำนักเทวดา เพราะคำนี้ว่า ความพินาศอย่าได้มีเร็วพลัน เพราะจิตของบุคคลผู้มีจิตเบา เพราะเหตุนี้ พระพุทธโสมสเถระจึงกล่าวว่า น จ อุมมตตกาทีน^{๑๗๒} อญญตรโ (และมีใช่เป็นคนประเภทใดประเภทหนึ่งในบรรดาคนบ้าเป็นต้น)^{๑๗๒} บทว่า พุเตน วา หมายถึง ด้วยพุทคือการส่งสารต่อหน้าว่า ท่านจงรู้ว่าข้าพเจ้าบอกคณสิกขา หรือ บทว่า ปณณเว หมายถึง หรือด้วยหนังสือที่เขียนและส่งไป

พึงทำการเชื่อมความว่า ถ้าคนเหล่านั้นทราบว่าเขาบอกคณสิกขา บทว่า อวชชนสมเย ได้แก่ ในสมัยที่นึกได้ถึงความหมาย ด้วยคำว่า อวชชนสมเย นี้ ท่านแสดงว่า การรู้ได้ยากในขณะนั่นเอง คือไม่ก่อนไม่หลัง บทว่า วจนานนตรเมว คือ ต่อเนื่องแห่งคำนั้นทีเดียว อธิบายว่า ในสมัยที่หวนระลึกได้นั่นเอง ก็ด้วย เอว ศัพท์ท่านปฏิเสธการรู้โดยช้า บทว่า อุกกณฐิต^{๑๗๓} หมายถึงประสบความสำเร็จโดยยากในศาสนานี้ เพราะความไม่ยินดี

อีก ประการ หนึ่ง ภิก ขุ เป็น ผู้ มี จิต ซัด ส่าย มี คำ อธิ บาย ว่า ไม่มีอารมณ์เป็นหนึ่งทำการชูก่ออยู่ว่า “เราจะไปในวันนี้, เราจะไปพรุ่งนี้, เราจะไปจากที่นี่, เราจะไปในที่นี้” อนึ่ง นี่เป็นการกำหนดคำทั้งหลาย มี คำ ว่า “เธอเป็นผู้ไม่ยินดีเป็นผู้ใคร่จะเคลื่อนจากความเป็นสมณะดังนี้เป็นต้น”^{๑๗๔} ชื่อว่า เยน เกณจิ ฯเปฯ ชานนติ ความว่าเบื้องต้นชนทั้งหลายย่อมรู้ว่าเขบอกคณสิกขา ด้วยอาการว่าใดอาการหนึ่ง “ภิกษุนี้มีความเบื่อหน่าย “หรือ” ภิกษุนี้ปรารถนาความเป็นคฤหัสถ์ “หรือว่า” ภิกษุนี้ไม่ยินดี “หรือว่า” “ภิกษุนี้ปรารถนาจะเคลื่อนจากความเป็นสมณะ” เพราะว่า นี่เป็นการบอกคณสิกขาและนอกจากนี้ อฏฐาโรจนสิกขาบาท พุฏฐุลลวจาสิกขาบาท อัฏฐกามสิกขา

^{๑๗๑} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๕/๒๗๒.

^{๑๗๒} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๓๓.

^{๑๗๓} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๒๖๓.

^{๑๗๔} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๔๕-๕๒/๓๐-๓๔.

บท พุทธโศกสิกขา ปท และภูตาโรจนสิกขาบท มีข้อกำหนดอันเดียวกัน เมื่อเขาทราบความหมายในขณะที่นึกได้นั้นเอง สิกขาบททั้งหลายย่อมถึงที่สุด เมื่อเขาสงสัยอยู่ว่า “ภิกษุนี้กล่าวอะไร” เวลาผ่านไปนานจึงรู้ความหมายของคำได้ สิกขาบททั้งหลายยังไม่ถึงที่สุด เพราะเหตุนี้พระพุทโธสเถระจึงกล่าวแก่คน ๒ คน ในที่คน ๒ คนยืนอยู่แล้วกล่าวว่า “เราจะกล่าวแก่คน ๒ คนนั้น” ในคนทั้ง ๒ นั้น คนหนึ่งรู้ความหมายก็ดีหรือรู้ความหมายทั้ง ๒ คนก็ดี สิกขาถือเป็นการบอกคั้นเหมือนกัน บทว่า วตตนเยน มีความหมายว่า โดยนัยที่กล่าวไว้แล้วว่า สืบต่อเนื่องจากคานั้น ข้อว่า โย โกจิ มนุสสชาติโก (เป็นผู้มีกำเนิดเป็นมนุษย์ทั่วไป) หมายถึง มนุ ษ ย ั ธ ร ร ม ต า โ ต ย ที่ ส ุ ต ม ั ค น ง า น ก ่อ ส รั ำ ง สมจริงตามที่พระพุทโธสเถระกล่าวไว้ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาวา

“ ก็ถ้าภิกษุถูกความไม่ยินดีบีบคั้นกำหนดที่แห่งหนึ่งร้องเสียงดังว่า ข้าพเจ้าบอกคั้นพระพุทเจ้าด้วยประสงค์ว่าใครจงรู้ และบุรุษคนงานก่อสร้างหรือคนอื่นที่รู้ความหมายทันที ฟังคำนั้นแล้วรู้ว่า “สมณะนี้เมื่อหน่ายต่อการประพฤติพหุจรยปรารธนาความเป็นคฤหัสถ์ เธอเคลื่อนแล้วจากศาสนา” สิกขาถือเป็นการบอกคั้นเหมือนกัน^{๑๗๕} ถ้าเขาแม้ทราบความหมายแห่งคำ แต่ไม่รู้ว่ “ภิกษุนี้ เปื้อหน่าย หรือไม่รู้ว่ “ภิกษุนี้ปรารธนาความเป็นคฤหัสถ์” สิกขาไม่จัดเป็นการบอกคั้นเลย แต่หากเขาแม้ไม่รู้ความหมายของคำ แต่รู้ว่ “ภิกษุนี้เปื้อหน่าย” หรือรู้ว่ “ภิกษุนี้ปรารธนาความเป็นคฤหัสถ์ สิกขาที่ชื่อว่าเป็นการบอกคั้น บทว่า ทวายปิ ได้แก่ แม้ด้วยประสงค์จะเล่น คำว่า จิตตาทีนว่า วเสน (ด้วยอำนาจแห่งจิตเป็นต้น) ได้แก่ ด้วยอำนาจองค์ ๖ แห่งจิตเป็นต้น ในองค์ ๖ นี้มีดังนี้

การบอกคั้นสิกขา มีองค์ประกอบ ๖ ประการคือ ๑) จิต ๒) เขต ๓) กาล ๔) ปโยคะ (ความพยายาม) ๕) บุคคล ๖) การรู้ความหมาย คำว่า สพุฟโส วา ปน อปจกขานเน ความว่ เพราะความไม่มีการบอกคั้น (ลา) สิกขาแม้อย่างหนึ่งโดยวิธีใด ๆ ที่เป็นเหตุให้บอกคั้นสิกขามีวิธีว่ “ข้าพเจ้าขอบอกคั้นพระพุทเจ้า” เป็นต้น ๆ ก็ด้วยคำนี้พระพุทโธสเถระแสดงถึงความไม่มีแห่งความเกิดขึ้นแห่งจิตที่เป็นไปอย่างนี้ว่ “เราจักให้เขาได้ฟังบทนี้, เราจะบอกคั้นสิกขา” เพราะว่าภิกษุที่ไม่เกิดความคิดเช่นนั้น ไม่ชื่อว่า บอกคั้นสิกขาโดยประการทั้งปวง (โดยวิธีทั้งปวง) บทว่า สิกขาปจกขานสส ได้แก่ การบอกคั้นสิกขาว่า “ข้าพเจ้าบอกคั้นพระพุทเจ้าเป็นต้น ข้อว่า อตถกุตฺต เอกจ พุพพลย ความว่ ก ำ ร บ อ ก ค ึ น ส ิ ก ข ำ และการประกาศความเป็นผู้ท้อแท้ได้ด้วยคำทั้งหลายเหล่าใดที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้วว่ “ภิกษุ กล่าวว่ คือ ให้ ผู้ อื่น ร ู้ ค ว า ม ห ม า ย ด ั ว ย ค ว า ม ว ำ ” แม้อย่างนี้ก็เป็นการประกาศความเป็นผู้ท้อแท้และสิกขา ก็เป็นการบอกคั้นดังนี้เป็นต้น^{๑๗๖} เพราะไม่ประกาศความท้อแท้นั้นซึ่งมีความหมาย ว่ “ข้าพเจ้าบอกคั้นพระพุทเจ้า เป็นต้น ก็การประกาศความท้อแท้นี้ ฟังทราบว่ เป็นความหมายแห่งการบอกคั้นสิกขา

^{๑๗๕} วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๕๑/๒๖๖.

^{๑๗๖} วิมหา. (ไทย) ๑/๕๑-๕๓/๓๔-๓๕.

เพราะเมื่อกล่าวคำเป็นต้นว่า “ข้าพเจ้าบอกคีนสิกขา”^{๑๗๗} ชื่อว่าเป็นการประกาศความท้อแท้ในการบำเพ็ญสิกขาด้วย ก็ในเรื่องการบอกคีนสิกขานี้พระผู้มีพระภาคทรงประกาศความท้อแท้ที่มีคำว่า “ถ้ากระไรเราพึงบอกคีนพระพุทฺธเจ้า” เพราะคำที่เป็นเหตุบอกคีนสิกขาและการประกาศความท้อแท้นั้นเองเป็นความหมายของการบอกคีนสิกขา ฯ แต่คำที่เป็นเหตุประกาศความท้อแท้มีใช้ความหมายของการประกาศความท้อแท้นั้น ธรรมท่านเรียกว่า เมถุน เพราะเหตุนี้ พระพุทฺธโสเถระ จึงกล่าวว่า รากปริยัญ्ञาเนน (ด้วยความกลัดกลุ้มด้วยรากะ) ในประโยคว่า รากปริยัญ्ञาเนน สทิสสาวาปตติยา มิถุนานํ อยู่ (นี้เป็นธรรมของคนคู่กันเพราะถึงความเป็นเช่นเดียวกันด้วยความกลุ้มรุมแห่งรากะ บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รากปริยัญ्ञาเนน แปลว่า ด้วยความกลุ้มรุมแห่งรากะ มีอธิบายว่า เพราะมีจิตถูกความเป็นไปแห่งเมถุนรากะครอบงำ อัจฉาจารย์ (ความประพฤติล่วงละเมิด) เรียกว่า ธรรม อุปสรรคมิได้มีความหมายพิเศษใด ๆ เลยดูจในประโยคว่า “ปลมพเต วิลมพเต” เป็นต้น เพราะฉะนั้น พระพุทฺธโสเถระจึงกล่าวไว้ว่า เสเวยฺย^{๑๗๗} (พึงเสพ) บทว่า อชฌาปชเชยฺย ได้แก่ พึงล่วงละเมิด บทว่า สพฺพนติเมเน ความว่า โดยที่สุดแห่งเหล่าหญิงเทวดาในชั้นปรนิมมิตวสวัตติ ฯลฯ หญิงในชั้นจาตุมหาราช หญิงมนุษย์นาคมาณวิกาและครุฑมาณวิกา บทว่า ติจฺฉานคตตาย แปลว่า (เมถุนรากะ) ที่เกิดขึ้นแล้วในสัตว์เดรัจฉาน, เพราะเหตุนี้พระพุทฺธโสเถระจึงกล่าวว่า “ปฏิสนธิวเสน” ก็ในที่นี้สัตว์เดรัจฉานตัวเมียที่เป็นวัตถุ (ฐาน) แห่งปาราชิก พึงกำหนดเฉพาะสัตว์เดรัจฉาน ไม่พึงกำหนดสัตว์ทั้งหมด ในเรื่องนี้มีข้อกำหนดดังนี้

บรรดาสัตว์ไม่มีเท้าเช่น งู และปลา

สัตว์ ๒ เท้า เช่น ไก่ สัตว์ ๔ เท้า

เช่น แมว เหล่านั้นจัดเป็นวัตถุ (ฐาน)

แห่งปาราชิก^{๑๗๘}

ด้วย อธิ ศัพท์ ท่าน รวมเอา ที่ขมาติ (สัตว์มีลำตัวยาว) พึงทราบวินิจฉัยในบทเหล่านั้นดังต่อไปนี้ แม้ที่สัตว์งู เช่น งูเหลือมและงูเห่า เป็นต้น เพราะฉะนั้น บรรดาที่ขมาติทั้งหลายหากสามารถสอดองคชาตเข้าไปในมรรคใดมรรคหนึ่งบรรดามรรคทั้ง ๓ ของที่ขมาติใดแม้เพียงประมาณเท่าเมล็ดงา (ติลผลมตตมปิ) ที่ขมาตินั้นเป็นวัตถุแห่งปาราชิก ที่ขมาติที่เหลือพึงทราบว่าเป็นวัตถุแห่งทุกกฏ ด้วย มจฺฉ ศัพท์ ท่านรวมเอา โอทกขมาติ (สัตว์น้ำ) แม้ทั้งหมด เช่น ปลา เต่า กบ เป็นต้น ในบรรดาสัตว์เหล่านั้น วัตถุแห่งปาราชิก และวัตถุแห่งทุกกฏพึงทราบตามนัยที่กล่าวไว้แล้วใน ที่ขมาติ ก็ความพิเศษมีดังต่อไปนี้ ธรรมดากบมีปากเหมือนนก, กบเหล่านั้นมีสัณฐานปากใหญ่แต่ช่องปากเล็กไม่สามารถสอดองคชาตเข้าไปในช่องปากนั้นได้ แต่สัณฐานปากจัดเข้าได้กับแผล เพราะฉะนั้น สัณฐานปากนั้น พึงทราบว่าเป็นวัตถุแห่งอุลลัจจัย ปิกชีขมาติ (สัตว์มีปีก) แม้ทั้งหมดมี กา และนกพิราบ เป็นต้น ท่านรวมเข้าไว้ด้วย กุกกุฏ ศัพท์ วัตถุแห่งปาราชิก และวัตถุแห่งทุกกฏ พึงทราบตามนัยที่ท่านกล่าวไว้แล้วแม้ในปิกชีขมาติเหล่านั้น จตุปปทขมาติ (สัตว์สี่เท้า)

^{๑๗๗} ในอรรถกถากังขาวิตรณีกา เป็น “ปฏิสเวยฺย” (กฺงฺขา.อ. (บาลี) ๑๓๓).

^{๑๗๘} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๕๕/๒๗๗.

แม้ทั้งหมดมีสุนัขต้นไม้ พังพอนและเหี้ย เป็นต้น ท่านรวมเข้าไว้ด้วย มชฺชารี ศัพท์ พังพอนวัตถุแห่งปาราชิกและวัตถุแห่งทุกกฎ พังพอนตามนัยที่กล่าวไว้แล้วแม้ในสัตว์ ๔ เท่านั้น

ชื่อว่า **ปาราชิกโก โหติ**^{๑๗๙} ความว่า เป็นผู้พ่ายแพ้ คือ ถึงความพ่ายแพ้ ก็ ปาราชิก ศัพท์นี้ใช้ใน (ความหมาย) ทั้งสิกขาบท อาบัติ และบุคคล ในคำว่า **สิกขาปทาปตติปุคคลเสสุ วตตติ** ใช้ในสิกขาบทอาบัติและบุคคลนั้น พังพอนความหมายดังนี้ ปาราชิกที่ใช้ในความหมายแห่งสิกขาบท พังพอนว่า บอ ย ่า ง นี ้ ว ่า “อ ่า น น ท์ มิใช่ฐานะมิใช่โอกาสที่ตถาคตจะถอนปาราชิกสิกขาบทที่บัญญัติแก่สาวกทั้งหลายเพราะพวกวัชชีหรือวัชชีบุตรเป็นเหตุ”^{๑๘๐} ปาราชิกที่ใช้ใน (ความหมายแห่งอาบัติ) พังพอนอย่างนี้ว่า “ภิกษุเธอต้องอาบัติปาราชิก”^{๑๘๑} ปาราชิกที่ใช้ในบุคคล พังพอนอย่างนี้ว่า “(ภิกษุเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้ว่า พวกเราไม่เป็นปาราชิก, ภิกษุใดลักทรัพย์ ภิกษุรูปนั้นเป็นปาราชิก”^{๑๘๒} แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ปาราชิกใช้ใน (อรรถแห่ง) ธรรมคุณในประโยคเป็นต้นว่า “ภิกษุใดขัดเคืองมีโทสะไม่แช่มชื่น) ใส่ความ (ภิกษุ) ด้วยอาบัติปาราชิก”^{๑๘๓} ก็เพราะในคำว่า ธมฺเม วตตติ นั้น บาหนังอาบัติ ชื่อว่าธรรม บางแห่งท่านประสงค์เอาเฉพาะสิกขาบทฉะนั้นปาราชิกศัพท์นั้นไม่กล่าวแยกกัน ในอาบัติและสิกขาบทนั้นสิกขาบทย่อมทำให้ภิกษุผู้ล่วงละเมิดให้พ่ายแพ้ เพราะฉะนั้น สิกขาบทนั้นท่านจึงเรียกว่า ปาราชิก (มีรูปในปาราชิก) ส่วนอาบดีย่อมทำให้ภิกษุผู้ต้องให้พ่ายแพ้ เพราะฉะนั้น อาบัตินั้นท่านจึงเรียกว่า ปาราชิก (มีรูปเป็นปาราชิกา) เพราะบุคคลเป็นผู้แพ้ คือถึงความพ่ายแพ้ ฉะนั้น ท่านจึงเรียกบุคคลว่า “เป็นปาราชิก”

แต่ในที่นี้ พังกล่าวถึงบุคคลเพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวคำว่า “ปาราชิโก โหติ เป็นต้น แม้ด้วยคำว่า ปาราชิโก โหติ นี้ พระพุทธโสมสเถระแสดงคำนี้ว่าท่านปาราชิโก โหติ เพราะพลทธิอุปสัคคัพพวาทที่ปราชิต เป็น ปาราชิก และเพราะทำ ต อักษร เป็น ก อักษร

แม้สังฆกรรม ๔ ประการ^{๑๘๔} มีอุปโลกนกรรมเป็นต้น ชื่อว่าเป็นเอกกรรม (กรรมอย่างเดียวกัน) เพราะเป็นกรรมที่ปกติตติภิกษุทั้งหลายผู้กำหนดเขตสีมาทำร่วมกัน ท่านรวมเอาเอกุทเทศเดียวกันและสมสิกขตา (ความมีสิกขาเสมอกัน) ด้วยในคำนั้นแม้ปาติโมกขุทเทศ ๕ ประการ ก็ชื่อว่า เอกุทเทศ^{๑๘๕} สิกขาบท ชื่อว่า สมสิกขตา (มีสิกขาเสมอกัน) เพราะ ว่าเป็น สิก ข า ที่ ลั ช ชี บุ ค ค ล แม้ หั ง ห ม ด พัง คี ก ข า ร วม กั น

^{๑๗๙} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๕๕/๒๗๗.

^{๑๘๐} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๔๓/๒๙, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๓/๓๒.

^{๑๘๑} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๖๗/๔๕, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๖๗/๕๔.

^{๑๘๒} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๕๕/๘๗, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๕๕/๑๒๓.

^{๑๘๓} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๘๕/๒๙๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๘๕/๔๑๙.

^{๑๘๔} สังฆกรรม ๔ ประการ คือ อุปโลกนกรรม, ญัตติกรรม, ญัตติทุติยกรรม, และญัตติจตุตถกรรม (วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๕๕/๒๗๘.

^{๑๘๕} เอกุทเทศ (มีอุทเทศอย่างเดียวกัน) มีรูปวิเคราะห์ว่า อุททิสิตพโพติ อุทเทโส, เอกโต อุทเทโส เอกุทเทโส (ปาติโมกข์ชื่อว่าอุทเทศ เพราะอรรถว่า พังยกขึ้นแสดง, อุทเทศที่ปกติตติภิกษุพึงทำร่วมกัน ชื่อว่า เอกุทเทศ.(กษา.อภินวฎีกา ๑๑๖)

เว้นสิกขาบทที่ทรงอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายมีภิกษุผู้ใช้นางภิกษุณีให้อาบน้ำเป็นต้น^{๑๘๖} เพราะลัทธิบุคคล (ภิกษุผู้มีความละเอียดรอบาป) แม้ทั้งหมดอยู่ร่วมกันในเอกกรรมเป็นต้นเหล่านั้น กล่าวคือ แม้ภิกษุรูปเดียวก็ไม่ปรากฏตนอยู่ภายนอกเอกกรรมนั้น ฉะนั้น จึงชื่อว่า สังวาสแม้มี ๓ อย่างมีเอกกรรมเป็นต้น เพราะถือเอากกรรมแม้ทั้งหมดเหล่านั้น เหตุนั้น พระพุทธโสมณะเถระ จึงกล่าวว่า ก็สังวาสซึ่งมีประการตามที่กล่าวแล้วนั้นกับบุคคล (ผู้ต้องปาราชิก) นั้น ย่อมไม่มี กล่าวคือ เพราะเหตุนี้บุคคลผู้เป็นปาราชิกนั้น ท่านจึงกล่าวว่า อสังวาส (ผู้ไม่มีสังวาส)^{๑๘๗}

เรื่องมรรคแห่งปาราชิก

บัดนี้เพราะมิใช่หญิงมนุษย์เพียงอย่างเดียวเท่านั้นที่มีนิमित (เครื่องหมายเพศ) เป็นวัตถุ (ที่ ตั้ ง) แ ห่ ง ป า ร า ชิก ที่แท้แลแม้หญิงมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานตัวเมียก็มีนิमितเป็นวัตถุแห่งปาราชิกกรรม เช่น เดียวกัน อนึ่ง มิใช่เฉพาะหญิงเท่านั้น ที่แท้แลแม้อุภโตพยัญชนก (คน ๒ เพศ) บัณเฑาะก์และบุรุษก็มีนิमितเป็นวัตถุแห่งปาราชิกเช่นเดียวกัน ฉะนั้น เพื่อจะแสดงสัตว์เหล่านั้นและนิमितนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ซึ่งเป็นวัตถุที่ภิกษุเสพอยู่แล้วเป็นปาราชิกทั้งหมดนั้นให้พิสดาร พระพุทธโสมณะเถระจึงกล่าวคำเป็นอาทิว่า **อภัย ปเนตถ วิณจโย**^{๑๘๘} (ข้อวินัจฉัยในสิกขาบทนี้มีดังนี้) บทว่า เอตถ หมายถึง ในสิกขาบทนี้ บทว่า เตสุ หมายถึงในมรรค (ทวาร) ๓๐ เหล่านั้น

บทว่า อตตโน วา พระพุทธโสมณะเถระกล่าวหมายเอาบุคคลผู้มีองคชาตยาว (ลัมพี) และบุคคลผู้มีหลังอ่อน (มทุปฏิฐิกะ)^{๑๘๙} บทว่า สนถตสฺส (มีของหุ้ม)^{๑๙๐} หมายถึง ใช้ผ้า ใบไม้ ผ้าเปลือกไม้ หนัง หรือผ้าแห่งแดนตบุงเป็นต้นพันรอบแล้วสอดปิดภายในหุ้มไว้ บทว่า อกฺขายิตสฺส วา (ยังไม่ถูกสัตว์กัดกิน (คือยังไม่ถูกสุนัขบ้าน หรือสุนัขป่าเป็นต้นกัดกิน บทว่า เญญฺเยน อกฺขายิตสฺส (ยังไม่ถูกสัตว์กัดกินมาก (หมายถึงยังไม่ถูกกัดกินถึงขนาดกัดเข้าไปถึงครึ่ง บทว่า อลโลกาเส (ในที่ชุมนุม หมายถึงในที่เปือก บทว่า สนถตฺ (ที่มีของหุ้ม) หมายถึง ที่หุ้มด้วยผ้าเป็นต้นเหล่านั้นอย่างใดอย่างหนึ่งในเรื่องนี้มีอธิบายโดยสังเขปดังนี้

ก็ในเรื่องนี้ สังขารที่ไม่มีใจครองกระทบกับสังขารที่ไม่มีใจครอง ความพัน (อาบัติ) มีอยู่ที่แท้แลสังขารที่ไม่มีใจครองกระทบกับสังขารที่มีใจครอง หรือสังขารที่มีใจครองกระทบกับสังขารที่ไม่มีใจครอง หรือสังขารที่ไม่มีใจครองกระทบกับสังขารที่ไม่มีใจครอง

^{๑๘๖} ดูเทียบกับ สารตถ.ฎีกา. (บาลี) ๒/๑๐๔.

^{๑๘๗} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๕๕/๒๗๙.

^{๑๘๘} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๓๔.

^{๑๘๙}

หากมีองคชาตยาวและมีหลังอ่อนก็จะสามารถเสพเมถุนธรรมทางวัจจมรรค(ทวารหนัก)หรือมุขมรรค(ปาก)ของตนได้ ถือเป็นเหตุต้องอาบัติปาราชิก

^{๑๙๐} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๖๑-๖๒/๒๘๖.

หรือสังขารที่มีใจครองกระทบกับสังขารที่มีใจครอง ถ้าปาราชิกจะมีได้เมื่อสอดองคชาตเข้าไปได้ประมาณเท่าใด ภิกษุสอดองคชาตเข้าไปยังที่มีประมาณเท่านั้นด้วยจิตที่ต้องการจะเสพ ภิกษุนี้ชื่อว่า ต้องอาบัติปาราชิกในทุกกรณี^{๑๙๑}

พระพุทธโฆสเถระครั้งแสดงอาบัติเป็นอาบัติสำหรับภิกษุผู้สอดองคชาตเข้าไปด้วยจิตคิดจะเสพอย่างนี้แล้วบัดนี้เพื่อจะแสดงว่า เพราะเหตุที่ธรรมดว่าการสอดองคชาตเข้าไบนั้นมิใช่จะเป็นอาบัติได้ด้วยความพยายามของตนเท่านั้น แม้ด้วยความพยายามของบุคคลอื่นก็เป็นอาบัติได้เหมือนกัน เพราะความพยายามของบุคคลอื่นนั้นแม้เพียงภิกษุยินดีมีจิตร่วมในการเสพ (อสังกรรม) ตอบสนอง ก็ต้องอาบัติ (ปาราชิก) เหมือนกัน ฉะนั้นพระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า ปเรน ว่าเป็นต้น (อันบุคคลอื่นสอดองคชาตเข้า) บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปเรน ได้แก่ บุคคลอื่นบางคนมีภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน เป็นต้น ในคำว่า ปเวสนปวิภูฏฐิตอุทฺทธเนสุ นี้พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้

การสอดองคชาตเข้าไปตั้งแต่ปลายจนถึงโคน ชื่อว่าปเวสนะ (การสอดองคชาต) องคชาตมีที่ควรแก่การสอดเข้ามีประมาณเท่าใด ฐานมีประมาณเท่านั้นเข้าไปโดยไม่เหลือ ชื่อว่า ปวิภูฏะ (สอดเข้าแล้ว) เมื่อสอดเข้าแล้วอย่างนั้นหยุดรอเวลาจนกว่าจะถอนขึ้น ชื่อว่า ฐิตะ (หยุดอยู่) ส่วนในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา^{๑๙๒} พระพุทธโฆสเถระกล่าวคำว่า “สุกฺกวิสสุกฺกิสฺมเย (ในขณะปล่อยสุกแก่มาคามแล้วลดความพยายามโดยประการทั้งปวงและหยุดอยู่) ช่วงเวลาที่ถอนออกจนสุดปลายองคชาต ชื่อว่า อุทฺทธเน (การถอนขึ้น) บทว่า สาทฺยตี หมายถึงตั้งจิตคิดจะเสพ บทว่า อสาทฺธณวินิจฺฉโย ความว่า วินิจฉัย

ที่ไม่สาธธณะด้วยสิกขาบททั้งปวงมีอทินนาทานสิกขาบท เป็นต้น บทว่า **สาธธณวินิจฉยตฺถ** หมายถึง เพื่อข้อวินิจฉัยที่ทั่วไปแก่สิกขาบททั้งหมดเหมือนคัมภีร์บริวาร บทว่า มาติกา คือ มาตา (แม่) อธิบายว่าให้เกิดความหมาย ที่ชื่อนิทาน เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า มอบให้ คือ อธิบายให้เทศนาที่ยังไม่ชัดเจนให้ชัดเจนขึ้น สิ่งที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ ชื่อว่าบัญญัติ ประเภทของบัญญัตินั้นชื่อว่าบัญญัติวิธี สิ่งที่เป็นไปให้เข้าถึง คือให้รู้ ชื่อว่าองค์ ได้แก่ การณ์ (เหตุ) เหตุให้อาบัติทั้งหลายเกิด ชื่อว่า สมุฏฐาน ได้แก่อุปบัติการณ์ (เหตุเกิดอาบัติ), วิธีแห่งเหตุเกิดอาบัติ ชื่อว่า สมุฏฐานวิธี ประเภทศัพท์ในคำว่า **วชฺชกมฺมปฺปเกทญ** พึงประกอบบทแยกกันว่า **วชฺชปฺปเกท** (ประเภทของโทษ) และ **กมฺมปฺปเกท** (ประเภทของกรรม) สองบทว่า **ตตฺถ ตตฺถ** หมายถึงในสิกขาบทนั้น ๆ

บทว่า **ปณฺณตฺติฎฺฐาน** หมายถึง สถานที่บัญญัติ อธิบายว่า สถานที่ทรงบัญญัติสิกขาบท ภิกษุผู้เป็นอาทิกัมมิกะ (ต้นบัญญัตินั่นเอง พระพุทธโฆสเถระประสงค์เอาในคำนี้ว่า “บุคคลใด” เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า **บุคคลใด นาม ยํ ยํ อารพฺภ ตํ ตํ สิกฺขาเปทํ ปณฺณตฺต**

^{๑๙๑} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๖๑-๖๒/๒๘๖.

^{๑๙๒} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๕๘/๒๘๑.

(ที่ชื่อว่าบุคคลหมายถึงบุคคลที่ทรงปรารถนาแล้วบัญญัติสิกขาบทนั้น ๆ) อธิบายว่า บุคคลนั้น ๆ ก็ในเรื่องบุคคลนี้มีบุคคลผู้เป็นธกัมมิกะคือ

พระสุทิน พระธนิยะ ภิกษุจำนวนมากผู้อยู่ใกล้
แม่น้ำวัคคุมทา พระเสยยสกะ พระอุทายี ภิกษุหลายรูปผู้
อยู่ในเมืองอาฬวกะ พระฉันนะ พระเมตติยะ (และพระกุมชกะ)
พระเทวทัต พระอัสสชิและพระปุณัฏฐสกะ พระฉัพพัคคีย์
พระอุปันนทะ พระภิกษุรูปหนึ่ง(ผู้ไม่ปรากฏชื่อและโคตร)
พระหัตถกะ พระอนุรุธะ พระสัตรัสวัคคีย์ พระจุฬปันถก
พระเพลลัญฐสีสะ พระอาณนท พระสาครตะและภิกษุชื่อว่าอริฏฐะ พระนันทเถระ
ภิกษุณี ๗ รูปผู้เป็นอาทิกัมมิกะเหล่านั้น คือ ภิกษุณีสุนทรินันทา
ภิกษุณีอุลลนันทา ภิกษุณีฉัพพัคคีย์ ภิกษุณีรูปหนึ่ง ภิกษุรีจันณุกาเช
ภิกษุณีจำนวนมาก และภิกษุณี ๒ รูปอื่น

ห ล า ย บ ท ว า ต ส ส ต ส ปุ ค ค ล ส ส ค ว า ม ว่า ที่
พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทปรารถนาบุคคลใด ๆ มีพระสุทินเป็นอาทิ ที่ชื่อว่า บัญญัติ^{๑๙๓}
หมายถึง ปฐมบัญญัติ พระบัญญัติที่บัญญัติขึ้นภายหลังปฐมบัญญัติ ชื่อว่า อนุบัญญัติ

พระบัญญัติที่ทรงบัญญัติไว้เมื่อโทษยังไม่เกิดขึ้น ชื่อว่า อนุปันนบัญญัติ^{๑๙๔}
พระบัญญัติที่ทรงบัญญัติในทุกที่คือทั้งในมัธยมประกาศและปัจฉินตประเทศ ชื่อว่า สัพพัตตบัญญัติ^{๑๙๕}
พระบัญญัติที่ทรงบัญญัติไว้เฉพาะมัชฌิมประเทศเท่านั้น ชื่อว่า ปเทสบัญญัติ^{๑๙๕}
สิกขาบทที่ทรงบัญญัติสำหรับภิกษุล้วน ๆ เท่านั้น หรือสำหรับภิกษุณีล้วน ๆ เท่านั้น ชื่อว่า
อสาธารณบัญญัติ พระบัญญัติที่ทรงบัญญัติสำหรับภิกษุและภิกษุณีทั้งสองฝ่าย ชื่อว่า อุกโตบัญญัติ
บทว่า วินยธรรปญจเมน (มีพระวินยธรรเป็นที่ ๕) หมายถึง มีพระอาจารย์ผู้สดประกาศ
(พระกรรมวาจาจารย์) เป็นที่ ๕ บทว่า คุณงคฺคูปาหนา หมายถึง รองเท้าที่ทำตั้งแต่ ๔ ชั้นขึ้นไป
มิใช่รองเท้า ๑ ชั้น ๒ ชั้น และ ๓ ชั้น บทว่า จมมตถรณํ หมายถึง หนั่งที่ใช้ลาด หลายบทว่า เอเตสํ
วเสน จตุพพิธา ปเทสบัญญัติ นาม มีความหมายว่า พระบัญญัติ ๔
ประการด้วยอำนาจแห่งบัญญัติเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้เฉพาะมัชฌิมประเทศเท่านั้น
ดังนั้นจึงชื่อว่าประกาศบัญญัติ เพราะเหตุนี้พระพุทโธสเถระ จึงกล่าวคำว่า มัชฌิมเทสเยว
เป็นอาทิ อธิบายว่า เพราะเมื่อมีการล่วงละเมิดวัตถุ (เรื่อง ๔ เรื่อง) ตามที่กล่าว

^{๑๙๓} พระบัญญัติในกัณหาภิตรณีอรรถกถา ระบุนับจำนวนไว้ ๙ ประการ คือ ๑) บัญญัติ ๒) อนุบัญญัติ ๓) อนุปันนบัญญัติ ๔) สัพพัตตบัญญัติ ๕) ปเทสบัญญัติ ๖) สาธารณบัญญัติ ๗) อสาธารณบัญญัติ ๘) เอกโตบัญญัติ ๙) อุกโตบัญญัติ; กงขา.อ.(บาลี) ๑๓๕.

^{๑๙๔} อนุปันนบัญญัติ(บัญญัติเมื่อโทษยังไม่เกิด)มีเฉพาะพระบัญญัติฝ่ายภิกษุณีอย่างเดียวเท่านั้น คือ การรับครุธรรม ๘ ประการ; กงขา.อ.(บาลี) ๑๓๕.

^{๑๙๕} ปเทสบัญญัติ (พระบัญญัติเฉพาะที่) หมายถึงบัญญัติว่าเป็นอาบัติเฉพาะมัชฌิมประเทศเท่านั้นมี ๔ เรื่องคือ ๑) เรื่องการอุปสมบทด้วยคณะมีพระวินยธรรเป็นรูปที่ ๕ (คือ ควรด้วยสงฆ์ ๑๐ รูปแต่กลับบวชด้วยสงฆ์ ๕ รูป) ๒) การสวมรองเท้าหลายชั้น ๓) การอาบน้ำเป็นนิตย ๔) การใช้เครื่องลาดหนั่ง;และดูประกอบใน วิ.ม. (บาลี) ๕/๒๕๙/๒๔, กงขา.อ. (บาลี) ๑๓๕.

จึงเป็นอาบัติเฉพาะในมัชฌิมประเทศเท่านั้นไม่เป็นอาบัติในปัจฉิมชนบท ฉะนั้น จึงเรียกว่า ปเทสบัญญัติ ๒ บทว่า ธุนหานํ ปฏิกเขมตตํ คือ ห้ามเฉพาะการอาบน้ำเป็นนิตย์เท่านั้น ก็ในคํานี้พระพุทธโฆสเถระปฏิเสธสิกขาบท ๓ สิกขาบทอื่นด้วย มตต ศัพท์ เพราะว่าสิกขาบทเหล่านั้น มาแล้วในจัมมกัซนธกะด้วยคำว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการอุปสมบทด้วยคณะมีจำนวน ๕ รูปรวมทั้งพระวินัยธรในปัจฉิมชนบททั้งหมด”^{๑๙๖} เป็นอาทิ เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “โตโต อญญา ปเทสบัญญัติ นาม นตฺถิ; (บัญญัติอื่นจากนั้นมีใช้ปเทสบัญญัติ)

บทว่า สพฺพานิ หมายถึง สิกขาบททั้งหลายทั้งปวงที่เหลือจากสิกขาบทนั้น บทว่า ตสฺมา อธิบายว่าเพราะเหตุที่อนุปนิบบัญญัติมาเฉพาะภิกษุณีเท่านั้นได้แก่ การยังครุธรรม ๘ ประการ^{๑๙๗} เพราะเหตุที่สิกขาบททั้งหลายทั้งปวงในปาติโมกข์เว้นการห้าม, การอาบน้ำเท่านั้นมีในสัมพัทธบัญญัติ, และเพราะเหตุที่สาธารณบัญญัติทุกะ และเอกโตบัญญัติทุกะ ต่างกันเพียงพยัญชนะ (แต่) โดยความหมายก็เป็นอันเดียวกัน^{๑๙๘} บทว่า สพฺพตฺถ ได้แก่ในสิกขาบททั้งปวง ความจริงประเภทของอาบัติท่านกล่าว “อาบัติด้วยการลงบทหลังในบทนี้ ฉะนั้นพระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า อาปตฺตติ ปุพฺพปโยคาทิวเสน อาปตฺตติเกโท (ประเภทของอาบัติโดยเนื่องด้วยลักษณะมีความพยายามครั้งแรกเป็นต้น) ฯ ในคำว่า สิลอาจารทิกฺขุอาชีววิปตฺติ นํ พิงฺทราบความหมายดังนี้ กองอาบัติ ๒ กองแรก (ได้แก่ครุกาบัติ ๒ อย่างได้แก่ปาราชิก และสังฆาติเสส) ชื่อว่า ศีลวิบัติ, กองอาบัติ ๕ กองที่เหลือ ชื่อว่า อาจารวิบัติ, มิ จ ฉา ทิ กฺขุ และ อ น ต ค ค า หิ ก ทิ กฺขุ ชื่อว่า ทิ กฺขุ วิ บ ตฺติ สิกขาบท ๖ ประการที่ทรงบัญญัติเพราะมีอาชีวะเป็นเหตุ ชื่อว่า อาชีววิบัติ, บรรดาศีลวิบัติ อาจารวิบัติ ทิ กฺขุ วิ บ ตฺติ และอาชีววิบัติเหล่านี้ วิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง มีได้ด้วยประการฉะนี้ พระพุทธโฆสเถระกล่าวว่า “ยานิ สิกขาปทสมุทฺธานนิตฺปิ วุจจฺจติ” สมุทฺธานดังกล่าวได้ชื่อว่า เหตุ เกิด ของ สิกขาบท เพื่อแสดงว่า สมุทฺธาน ๖ มิได้กล่าวว่า เป็นเหตุของอาบัติตามนัยที่กล่าวไว้อย่างเดียวนั้น เหตุ เกิด เหล่า นั้น เป็น สมุทฺธาน ของ สิกขาบท ก็จริง ถึงกระนั้นพระพุทธโฆสเถระกล่าวไว้อย่างนี้เพื่อความสะดวกแห่งโวหาร (การกล่าว) บทว่า ตตฺถ ได้แก่ในสมุทฺธาน ๖ เหล่านั้น^{๑๙๙} บทว่า เตสุ หมายถึง สจิตตกาจิตตาเกสุ แปลว่า บรรดา สจิตตกสมุทฺธานและอจิตตกสมุทฺธานเหล่านั้น อาบัติที่ชื่อว่า เอกสมุทฺธาน เพราะมีความหมายว่า มีสมุทฺธานคือเหตุเกิดขึ้น ๑ อย่าง หรือที่ชื่อว่า เอกสมุทฺธาน เพราะมีสมุทฺธานด้วยองค์ ๑ แม้ในคำว่า ทวิสมุทฺธานาเป็นต้น ก็มีนัยอย่างนี้นั่นเอง คำว่า สมุทฺธานวเสน แปลว่า โดยเนื่อง

^{๑๙๖} วิ.ม. (บาลี) ๕/๒๕๙/๒๔, วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๙/๓๘.

^{๑๙๗} วิ.จุ. (บาลี) ๗/๔๐๓/๒๓๓.

^{๑๙๘} หมายถึง สาธารณบัญญัติ ก็คืออุกโตบัญญัติ อสาธารณบัญญัติ ก็คือเอกโตบัญญัติ.

^{๑๙๙} สมุทฺธาน ๖ ได้แก่ สมุทฺธานที่มีองค์หนึ่ง (เอกังกสมุทฺธาน) คือ กายและวาจา สมุทฺธานที่มีองค์ (ทวิกกสมุทฺธาน) คือ กายกับวาจา, กายกับจิต, และวากับจิต สมุทฺธานที่มีองค์ ๓ (ตวิกกสมุทฺธาน) คือ กาย วาจา กับจิต กาย ๑ วาจา ๑ กายกับวาจา ๑ ทั้ง ๓ นี้เป็นอจิตตกะ (ไม่มีจิตเป็นสมุทฺธาน) กายกับจิต ๑ วาจา กับจิต ๑ กาย วาจา กับจิต ๑ เป็นสจิตตกะ (มีจิตเป็นสมุทฺธาน).

ด้วยสมมุติฐานที่เป็นประธาน
อาบัติที่ชื่อว่าปฐมปาราชิกสมมุติฐานเพราะมีปฐมปาราชิกสิกขาบทเป็นสมมุติฐาน แม้ในคำว่า
อทินนาทานสมมุติฐาน เป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน

พระพุทธโฆสเถระ กล่าวคำว่า ปถวิณนาทีสุ วีย (เหมือนอาบัติในการชุดดิน เป็นต้น)
โดยเป็นอาบัติทางกาย เพราะชุดดินเอง หรือเป็นอาบัติทางวาจาเพราะใช้ผู้อื่นให้ชุด ฯ
พระพุทธโฆสเถระร่วมอทินนาทาน (การลักทรัพย์) เป็นต้นไว้ด้วย อาทิสัพพ
ปฐมกณินาปัตติย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่ทำการอธิษฐานหรือวิกัปที่พึงกระทำทางกายกับวาจา
ไม่มีแก่ภิกษุผู้ไม่ทำ เพราะเหตุนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า ปฐมกณินาปัตติ วีย
(เหมือนอาบัติของปฐมกณินสิกขาบท คือ
การไม่ทำอธิษฐานหรือวิกัปทางกายและวาจาแล้วเก็บอติเรกจีวรไว้เกิน ๑๐ วัน)
อาบัติเพราะการรับจีวรจากมือของภิกษุณีผู้มีไชยัตติย่อมมีแก่ภิกษุผู้รับจีวรจากมือของภิกษุณีนั้น
และย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่ให้

การแลกเปลี่ยน เพราะเหตุนี้อาบัตินั้น จึงชื่อว่าเกิดขึ้นเพราะทำและไม่ทำ ในคำว่า “สียา กโรตสส
(ผู้กระทำในบางคราว)” เป็นต้น ศัพท์ว่า “สียา” เป็นนิบาตที่มีความหมายเสมอกับคำว่า “กทาจิ”
ดังใน ประโยคว่า “สียา โข ปน เต พรหมณ เอว มสฺส”^{๒๐๐} (พราหมณ์
ความดำริพึงมีแก่ท่านในบางคราวอย่างนี้) รูปียปฏิกคณาปัตติ (อาบัติเพราะการรับเงินทอง)
พึงมีเพราะการทำ คือเพราะการต้องด้วยการรับ (เงินทอง) พึงมีเพราะการไม่ทำ
คือเพราะไม่ทำการปฏิเสธการรับเงินทอง เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระ จึงกล่าวว่า
รูปียปฏิกคณาปัตติ วีย (เหมือนอาบัติเพราะรับเงินทอง) กุฎิการาปัตติ (อาบัติเพราะการสร้างกุฎี
พึงมีแก่ภิกษุผู้ให้แสดงพื้นที่ (สร้าง) แล้วสร้างเกินประมาณ (ขนาด)
และพึงมีแก่ภิกษุผู้ไม่ให้แสดงพื้นที่แล้วสร้างเกินประมาณ ชื่อว่าทำและไม่ทำ^{๒๐๑}
เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระ จึงกล่าวว่า “กุฎิการาปัตติ วีย
(เหมือนอาบัติที่ภิกษุพึงต้องเพราะสร้างกุฎี) พระพุทธโฆสเถระกล่าวว่า คำว่า ยโต วิตีกุมสณฺญา
(อาบัติที่ทำให้ภิกษุพ้นจากอาบัติได้เพราะไม่มีสัญญาอันเป็นเหตุล่วงละเมิด) เพื่อจะแสดงว่า
“พึงทราบสมาสที่ลบบ่อยท่ามกลางว่า ความพ้นมีอยู่แก่อาบัตินั้น เพราะความไม่มีแห่งสัญญา เหตุนี้
อาบัตินั้น ชื่อว่า สัญญา วิโมกขา
อาบัติที่ภิกษุไม่มีการพ้นจากอาบัติเพราะไม่มีสัญญาอันเป็นเหตุล่วงละเมิดชื่อว่า โนสฺญาวิโมกข์ นอกนี้
อาบัติที่เป็น โนสฺญาวิโมกข์นอกนี้นั้นมิได้เพราะ อิตร ศัพท์ใช้แทนสิ่งที่กล่าวถึงมาแล้ว^{๒๐๒} ชื่อว่า ยา

^{๒๐๐} ที.สี. (บาลี) ๙/๓๓๘/๑๓๖.

^{๒๐๑} รูปวิเคราะหฺ ออาบัติมีเพราะทำ
หมายถึงเป็นอาบัติเพราะทำการล่วงละเมิดพระบัญญัติที่ห้ามไว้ว่าไม่ควรทำแต่ฝืนทำ อาบัติมีเพราะไม่ทำ หมายถึง
เป็นอาบัติเพราะไม่ทำตามพระบรมพุทธานุญาตที่ให้ไว้ว่าควรทำแต่ภิกษุไม่ทำ (ดูประกอบใน กงฺขาอภินวฏีกา (บาลี)
๒๐๑.

^{๒๐๒} รูปวิเคราะหฺนี้ ตรงกับรูปวิเคราะหฺในคัมภีร์สารัตถทีปนีซึ่งมีรูปว่า “สณฺญา อภาเวน วิโมกโข
อสสาติ สณฺญาวิโมกฺขนติ มฺหเมปทโลปสมาสโส ทฎฐพฺโพ” ซึ่งแปลเหมือนกันต่างแต่ในสารัตถทีปนี รูปสำเร็จเป็น
“สณฺญาวิโมกข์” ซึ่งหมายถึง “สิกขาบทที่เป็นสัญญาวิโมกข์”

อจิตตเคน วา สจิตตกมิตสเสน วา สมุฏฐาติ (อาบัติใดเกิดขึ้นด้วยสมุฏฐานไม่มีจิตบ้าง ด้วยสมุฏฐานที่ระคนกับสมุฏฐานที่มีจิตบ้าง) มีความหมายว่า อาบัติใดบางครั้งก็เกิดขึ้นด้วยสมุฏฐานที่มีจิตบ้าง, อนึ่ง ในเรื่องนี้ พึงทราบ สัญญาทุกะ (หมวด ๒ แห่งสัญญา) ท่านกล่าวไว้โดยมุ่งถึงอาบัติเป็นหลัก ส่วนสจิตตกทุกะ (หมวด ๒ แห่งสจิตตกะ) ท่านกล่าวไว้โดยมุ่งถึงอาบัติเป็นหลัก

ชื่อว่า ยสสา สจิตตกปโก จิตตํ อกุสลเมว โหติ (อาบัติใดมีจิตในฝ่ายสจิตตกสมุฏฐานเป็นอกุศล) มีอธิบายว่า อาบัติใดที่เป็นสจิตตกะเป็นกุศล และอาบัติใดที่เป็นอจิตตกะ (ไม่มีจิต) เช่นการดื่มสุราเป็นต้น กล่าวคือทั้งที่เป็นสจิตตกะ และอจิตตกะมีจิตไม่รู้วัตถุ (ไม่รู้ว่าเป็นสุรา) คือว่ามีจิตในฝ่ายสจิตตกะเป็นอกุศลเหมือนกันนี้ชื่อว่า อาบัติที่เป็นโลกวัชชะ ก็ค่านีว่า สจิตตกปเก (ในฝ่ายสจิตตกะ) ท่านกล่าวหมายเอาทั้งสจิตตกาบัติและอจิตตกาบัติ, ก็ประโยชน์ในการเป็นวิเสสนะของคำว่า สจิตตกปเก ของ สจิตตกะจะมีโดยส่วนเดียวก็หาไม่ ที่แท้ในเรื่องนี้มีคำที่ท่านกล่าวไว้ใน คัมภีรบท (บาทยาก) ว่า ความจริงในการดื่มสุรา บุคคลจะรู้ว่า “เป็นสุรา” ก็ตาม รู้ว่า “การดื่มสุราไม่ควร” ก็ตาม กุศลจิตในการดื่มนั้นแลยังมีอยู่ ในค่านั้น คำที่ท่านกล่าวไว้ว่า “รู้แล้วว่าสุราไม่สมควร ย่อมไม่ถูกต้อง เพราะแม้ปัญญาตติวัชชะ ก็เกี่ยวข้องกับความเป็นโลกวัชชะ ก็พระพุทโธสเถระเมื่อจะแต่งตั้งนี้อความนี้ว่า “อาบัติใดไม่มีข้อกำหนดว่าในฝ่ายแห่งอาบัติที่มีสมุฏฐานเป็นสจิตตกะ จิตเป็นอกุศลเท่านั้นอาบัตินั้นชื่อว่า ปณตติวัชชะ” จึงกล่าวว่า เสสา ปณตติวัชชะ (อาบัติที่เหลือจากนั้น) เป็นปณตติวัชชะ จริงอาบัตินั้น ในบางครั้งก็มีจิตเป็นกุศล (อยู่) ในฝ่ายสจิตตกะ ด้วยจิตที่รู้วัตถุ, (ค่า) บางคราวก็มีจิตเป็นอกุศล บางคราวก็เป็นอภัยกถาไม่มีข้อกำหนดว่า “เป็นอกุศลเท่านั้น” ชื่อว่า อุกยตล อาปชิตพพา อธิบายว่า อาบัติที่ล่วงละเมิดทางทวารทั้ง ๒ คือ กายทวารและวจีทวาร ก็อาบัตินั้น มีอทินนาทาน (การลักทรัพย์) เป็นต้น คำว่า “มโนทวาร อาปตติ นาม นตถิ (ขึ้นชื่อว่าอาบัติทางมโนทวารย่อมไม่มี) นี้พึงทราบว่า พระพุทโธสเถระกล่าว โดยเป็นเยยยนัย (นัยที่กล่าวไว้เป็นส่วนมาก) เพราะมีอาบัติ เพราะยินดีเงินทองที่วางไว้ใกล้ เป็นต้น

ชื่อว่า อกุสลจิตโต วา อาปชติ (ผู้มีอกุศลจิตย่อมต้องอาบัติ) มีอธิบายว่า ภิกษุผู้มีอกุศลจิตย่อมต้องอาบัติแยกประเภทเป็น ปาราชิกสิกขาบท^{๒๐๓} สุกกวิสสญฺญิสสิกขาบท^{๒๐๔} กายสังสัคคสิกขาบท^{๒๐๕} ทุฏฐลลาจาสิกขาบท^{๒๐๖} อดตคามปาริจริยสิกขาบท^{๒๐๗} ทุฏฐโทสสิกขาบท^{๒๐๘} สังฆเภทสิกขาบท^{๒๐๙} ปารทานสิกขาบท^{๒๑๐} ตาลสตัดติกสิกขาบท^{๒๑๑} เป็นต้น

แต่รูปวิเคราะห์ในกัณฑ์ชาตรีถณิณานุกรมนี้รูปวิเคราะห์เป็นสณฺญาวิโมกฺโข ซึ่งสันนิษฐานว่า น่าจะพิมพ์ผิด ที่ถูกน่าจะเป็น “สณฺญาวิโมกฺขา” เพราะในที่นี้กล่าวถึงอาบัติมีรูปบาปเป็น “อาปตติ” ซึ่งเป็นอิตถิลิงค์ (สารตถฎีกา (บาลี) ๒/๑๑๓)

* สณฺญาทุก หมายถึง กายกับวาจาที่เป็นอจิตตกสมุฏฐาน.

^{๒๐๓} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๔/๑๗-๒๔๘.

^{๒๐๔} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๓๔/๒๔๙-๒๕๑.

^{๒๐๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๖๙-๒๗๐/๒๙๑-๒๙๓.

^{๒๐๖} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๘๓-๒๘๔/๓๑๕-๓๑๖.

ภิกษุผู้มีกุศลจิต ย่อมต้องอาบัติอย่างนี้คือ สอนอนุปสัมบันให้กล่าวธรรมเป็นบท ^{๒๑๒} หรือ การ แสดง ธรรม แก่ มา ตู คาม ^{๒๑๓} ย่อม ต้อง อา บัติ (ส่วน)
 ภิกษุผู้มีอัพยาทจิตย่อมต้องอาบัติมีอสังกัจจายสิกขาบท ^{๒๑๔} เป็นต้น พระอรหันต์
 ซึ่งมีอัพยาทจิตก็ต้องอาบัติเช่นนี้ทั้งหมดได้ เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “
 กุสลาพยาทจิตโตวา (หรือมีจิตเป็นกุศลหรืออัพยาทจิต) บทว่า ทุกขเวทนาสมังคี วา
 (ภิกษุถึงพร้อมด้วยทุกขเวทนาหรือ ความ ภิกษุเมื่อต้องอาบัติ เช่นล่วงละเมิดทุฐฏฐโทสสิกขาบท
 (สิกขาบทว่าด้วยภิกษุขัดเคืองมีโทษใส่ความภิกษุอื่นด้วยอาบัติปาราชิก) เป็นต้น
 ชื่อว่าถึงพร้อมด้วยทุกขเวทนาต้องอาบัติ ส่วนภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยสุขเวทนาต้องอาบัติ เช่น
 ล่วงละเมิดเมถุนธรรม เป็นต้น ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยสุขเวทนา ต้องอาบัติใด, ภิกษุมิตนเป็นกลาง
 ต้องอาบัตินั้นเอง ชื่อว่า ถึง พร้อม ด้วย ทุก ข ม สุข เว ท นา ต้อง อา บัติ
 เพราะเหตุนี้พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “อิตรเวทนาทวยสมังคี วา (ถึงพร้อมด้วยเวทนา ๒
 อย่างอื่น) ^{๒๑๕} คือ เว ท นา และ อุ เบ ก ขา อ นึ่ง ติกะ ๒ ห ม ว ด
 พระพุทธโฆสเถระกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งเยภยยนัย แท้จริง
 พระอรหันต์ผู้นอนแล้วเข้านิโรธสมาบัติเป็นผู้ไม่มีจิตไม่มีเวทนา ย่อมต้องสหะยาบัติได้
 พระพุทธโฆสเถระกล่าวคำมีอาทิว่า “เอว ส น เต มิ ”
 เพื่อแสดงว่าคำอย่างนี้ท่านกล่าวไว้โดยกำหนดไม่แน่นอนก็จริง ถึงอย่างนั้นในเรื่องนี้ก็มีพิเศษ
 แท้จริงคำว่า เอวสนเตปิ (แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น) ย่อมเหมาะกับการเข้าถึงความหมายของวิเสส
 (ความพิเศษ อภิธาน (ชื่อ) นิमित (เครื่องหมาย อภัย (ความไม่มีภัย) คำว่า สพเพส วเสน ตินิ จิตตานิ
 ความว่า จิต ๓ ประเภท เกิดขึ้นเพราะการล่วงละเมิดอาบัติในปทโสธัมมสิกขาบท
 (ว่าด้วยการสอนธรรมให้อนุปสัมบันว่าพร้อมกัน) เป็นต้น คือกุศลจิต อกุศลจิต กาละอัพยาทจิต

บัดนี้ เพื่อจะ ประกอบ ลักษณะ ๑๗ ประการ นั้น
 ซึ่งมีนิทานตามที่กล่าวแล้วเป็นเบื้องต้นและมีหมวด ๓ แห่งเวทนาเป็นที่สุดไว้ในสิกขาบทนี้
 พระพุทธโฆสเถระ จึงกล่าวคำว่า “อิธ ปน” เป็นต้น บทว่า อิธ หมายถึง ในปฐมปาราชิกสิกขาบทนี้
 บทว่า เวสาลิย หมายถึง ในนครที่มีชื่อนั้น คือ มีคำเรียกด้วยอำนาจอิทธิลึงค์
 ก็เมืองนั้นคนทั้งหลายเรียกว่า “เวสาลี” เพราะเป็นเมืองกว้างใหญ่โดยการขยายกำแพงล้อมรอบถึง ๓

^{๒๐๗} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๙๐-๓๙๑/๓๒๘-๓๓๐.

^{๒๐๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๘๐-๓๘๕/๔๑๒-๔๑๙.

^{๒๐๙} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๐๙-๔๑๑/๔๔๑-๔๔๕.

^{๒๑๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๔๙-๔๕๐/๕๕๖-๕๕๗.

^{๒๑๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๕๔-๔๕๕/๕๕๙-๕๖๐.

^{๒๑๒} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๕/๒๓๔.

^{๒๑๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๐/๒๔๗.

^{๒๑๔} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๙-๕๖/๒๓๗-๒๔๓.

^{๒๑๕} หมายถึง สุขเวทนาและอุเบกขาเวทนา ๒ ติกะ ๒ หมวด (ติกทวย) คือ
 หมวดกุสลดิกะและเวทนาติกะ ๓ ต้องสหะยาบัติ หมายถึง ต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะนอนร่วมกับอนุปสัมบันเกิน
 ๓ คืน หรือนอนกับมาตุคามแม้คืนเดียวในที่มุงที่บังเดียวกัน; วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๕๑/๒๓๙, ๕๖/๒๔๓.

ค ร ี ง อ น ี ง เ ม ี อ ง น ี พ ี ง ท ร า บ ว ่า
ถึงความไพบูรณ์ทุกอย่างเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณนั่นเอง

คำว่า “สิกข์ อปจกขายาติ จ อนตมโส ตีรจณาคตยาปิติ จ เทว อนุปญญัตติโย”
ความว่า อนุปญญัตติ อย่างนี้ คือ “อนตมโส ตีรจณาคตยาปิ” (โดยที่สุดแม้กับสัตว์ตีรจณาคตยาปิ) แล
“สิกข์ อปจกขาย (ไม่บอกคืน (ลา) สิกขา)” ท่านกล่าวไว้ด้วยมุ่งถึงนางสิงและภิกษุวัชชีบุตร^{๒๑๖}
ชื่อว่า อาปตติกรจ โหติ หมายถึง อนุปญญัตติต้องอาบัติแยกจากปฐมัญญัตติ บทว่า
อ ญ ญ ว า ท ก สิก ข า ป ท า ที่ สุ วิ ย อ ธิ บ า ย ว ่า
อนุปญญัตติให้ต้องอาบัติเหมือนต้องอาบัติเพราะนั่งเฉยเปียดเบียนสงฆ์ให้ลำบากในสิกขาบททั้งหลาย
ยมีอัญญาทกสิกขาบท^{๒๑๗} (สิกขาบทว่าด้วยการกล่าวกลบเกลื่อนอาบัติของตน) เป็นต้น ด้วย อาท
ิศ พ ท์ ท ่า น ร ว ม ถึ ง ภิก ขุ ผู้ ก ล ่า ว ให้ ผู้ อ ื่น พ ่ง โ ท ษ ^{๒๑๘} ด้วย
ก็ ใน ร ี อ ง น ี ป ่า จิต ตี ย มี เ พ ร าะ ท ่า ให้ ส ง ษ ล ่า บ ่า ก ^{๒๑๙}
ซึ่งเป็นคนละกรณีกับพฤติกรรมอื่นมีการยกเรื่องอื่นมากลบเกลื่อนอาบัติของตน^{๒๒๐} เป็นต้น
สมดังที่พระสังคิติกจารย์กล่าวคำเป็นอาทิว่า เมื่อสงฆ์ลงวิหเสกกรรม ภิกษุถูกไต่สวนวัตถุ
(เรื่องที่ถูไต่สวน) หรืออาบัติห้ามกลางสงฆ์ ไม่ต้องการจะบอก ไม่ต้องการจะเปิดเผยเรื่องนั้น
จึง น ี ง เ ฉ ย ท ่า ส ง ษ ให้ ล ่า บ ่า ก ต ี่ อ ง อ ่า บ ั ตติ ป ่า จิต ตี ย ”
เจตนาในความพอใจในการหลั่งน้ำอสุจิแม้จะมีในเวลาฝน ก็ชื่อว่าทำให้ไม่ต้องอาบัติ
เพราะถือว่าเจตนาในการหลั่งเป็นอัพโพหาริก (ไม่พอจะกล่าวว่าเป็นองค์ของการต้องอาบัติ)
เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระ จึงกล่าวคำว่า “ อ ญ ญ ต ร สุ ปิน น ตา ติ อา ทิ สุ วิ ย
(ราวกะในคำว่าเว้นไว้แต่ฝน) แท้จริงจิตในเวลาฝนจัดเป็นอัพโพหาริกเพราะจิตเป็นอัพโพหาริก
สมดังพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า “อตเถสา ภิกขเว เจตนา สา จ โข อัพโพหาริกา”^{๒๒๑}
(ภิกษุทั้งหลายเจตนาอันมีอยู่^{๒๒๒} แต่เป็นอัพโพหาริก) เพราะฉะนั้นอนุปญญัตตินี้ว่า “ อ ญ ญ ต ร
สุ ปิน น ตา ^{๒๒๓} (เว้นไว้แต่ฝน) จึงถือเป็นอนุปญญัตติที่ทำให้ไม่ต้องอาบัติ ด้วยอาทิสัพพ ท์ พระพุทธโฆสเถระ
รวมเอาคำว่า “อญญตร อธิมานา”^{๒๒๔} (เว้นไว้แต่สำคัญว่าได้บรรลุ) เข้าไว้ด้วย บทว่า อทินนาทานาที่สุ
วิ ย ความว่า เหมือนอนุปญญัตติว่า “อรณญา วา (จากปากก็ตาม)” เป็นต้น

^{๒๑๖} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๐-๔๔/๒๙-๓๒.

^{๒๑๗} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๙๘/๒๘๔.

^{๒๑๘} ดูประกอบในอุชฌาปนสิกขาบท; วิ.มหา. (ไทย) ๒ /๑๐๓/๒๘๗-๒๘๘.

^{๒๑๙} เพราะ ทำสงฆ์ให้ลำบากแปลจากคำว่า “วิหเสเก” หมายถึง
ภิกษุผู้ต้องอาบัติถูกสงฆ์ไต่สวนอาบัติกลับนั่งเฉยเป็นเหตุให้สงฆ์ต้องสวดประกาศด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาแก่เธอ
การที่เธอทำอย่างนั้น เป็นเหตุให้ต้องอาบัติปาจิตตีย์

^{๒๒๐} ดูประกอบในอัญญาทกสิกขาบท; วิ.มหา. (ไทย) ๒/๙๕/๒๘๓.

^{๒๒๑} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๓๕/๑๖๙.

^{๒๒๒} ความนี้หมายถึงเจตนาที่จะยินดีนั้นมียอยู่ แต่เป็นอัพโพหาริก คือ กล่าวไม่ได้ว่ามี
เพราะเกิดขึ้นเหนือขอบเขต เจตนาในความฝืนเป็นเจตนาเหนือขอบเขต (วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๒๓๕/๒-๓.

^{๒๒๓} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๓๖/๑๖๙.

^{๒๒๔} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๙๗/๑๒๗.

ในอินทนาทานปาราชิกสิกขาบท^{๒๒๕} เป็นต้น ก็ในเรื่องอนุบัญญัตินี้ ด้วย อาทิ ศัพท์ ท่านรวมเอาปฐมปาราชิกสิกขาบทเป็นต้นด้วย ความจริงในเรื่องนี้ อนุบัญญัติเป็นต้นว่า อรณฺญา วา เป็นต้น ท่านกล่าวไว้เพื่อป้องกันสิกขาบทการอ้างเลสของบุคคลผู้มักอ้างเลสโดยนัยว่า “ก็พระบัญญัติ (สิกขา) นั้นใช้เฉพาะในบ้านมิใช่ในป่า^{๒๒๖}” เป็นต้น เพราะเหตุนั้น อนุบัญญัตินี้จึง ชื่อว่า สนับสนุนให้ต้องอาบัติ^{๒๒๗} ด้วยเหตุนี้แล ภิกษุทั้งหลายจึงกล่าวตำหนิ(พระฉัพพัคคีย์) ว่า “พระบัญญัติ (สิกขาบท) นั้นใช้ได้เหมือนกันในบ้านและในป่ามิใช่หรือ^{๒๒๘}

คำว่า วุตตปฺปกาเร มคฺเค^{๒๒๙} หมายถึง ในมรรค (ทวาร) ที่กล่าวประภทไว้แล้วโดยนัยว่า “มนุสฺสามนุสฺสตริจฺฉานคตฺวเสน^{๒๓๐}” (หญิง ๓ จำพวก คือ หญิงมนุษย์ หญิงอมมนุษย์ และสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย) เป็นต้น ก็คำว่า วุตตปฺปกาเร มคฺเค นี้พึงสัมพันธ์กับคำว่า “ฉินเน” (ที่ถูกตัดแล้ว) ด้วย คำว่า ตจาทีนิ อนวเสเสตฺวา หมายถึง ไม่เหลือผิวและหนังที่อยู่ภายนอกในจุดที่เป็นนิมิต (เครื่องหมายเพศ) คำว่า “นิมิตตสณฺฐานมตฺตปญฺญา ยติ” (ปรากฏเพียงรูปร่างของนิมิต พระพุทธโสมเถระกล่าวไว้เพราะเนื้อของนิมิตและผิวหนังภายในยังมีปรากฏอยู่ คำว่า จมฺมขิลํ หมายถึง ขึ้นหนัง อาจารย์บางท่านกล่าวว่า “อุณฺณคณฺโฑ”^{๒๓๑} ก็มี ก็ขึ้นหนังนั้น เป็นนิมิตเหมือนกันเพราะเกิดที่นิมิต เพราะเหตุนี้ พระพุทธโสมเถระจึงกล่าวว่า “เสวนจิตเต สติปาราชิก”^{๒๓๒} (เมื่อจิตคิดจะเสพ) ต้องอาบัติปาราชิก บทว่า เสวนจิตเต หมายถึง เมื่อจิตคิดจะเสพเมถุนธรรม แต่เมื่อมีจิตคิดจะเสพเพียงกาย เป็นเพียงสังขาทิเสสเท่านั้น กายประสาทที่นิมิตนี้สูญเสียแล้วเพราะเหตุนี้นิมิตนี้ ชื่อว่า นัฏฺรกายปฺปสาท (มีกายประสาทสูญเสียแล้ว)

อติบายว่า ได้แก่งี้ หรีอหนึ่งตาย ก็เป็นอาบัติปาราชิกเลยทีเดียวแก่ภิกษุผู้สอดใส่องคชาตเข้าไปในนิมิตของหญิงแม้ที่สูญเสียกายประสาทแล้ว เพราะพระบาลีว่า “มเต อุกฺขายิตะเยภฺยเยน อุกฺขายิตะ จ ปาราชิกาปตติ”^{๒๓๓} (เป็นอาบัติปาราชิกในเมื่อสัตว์ที่ตายแล้วแต่ยังไม่ถูกสัตว์กัดกินและยังไม่ถูกกัดกินโดยมาก) คำว่า นิมิตตสณฺฐานมตฺตมปิ อนวเสเสตฺวา หมายถึง แม้แต่เนื้อแห่งนิมิตตามที่กล่าวแล้วซึ่งจะให้ปรากฏโดยอาการแห่งนิมิตได้ก็ไม่เหลือเลย คำว่า วณฺสงฺเขปวเสน แปลว่า โดยเนื่องด้วยการนับเข้าในแผล ก็อาบัติอุลลัจ (เพราะสอดองคชาตเข้าไป)

^{๒๒๕} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๘๙/๗๘.

^{๒๒๖} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๙๐/๑๖๙.

^{๒๒๗} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๓๘.

^{๒๒๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๐/๗๙.

^{๒๒๙} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๓๙.

^{๒๓๐} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๓๔.

^{๒๓๑} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๐๑, วิมติ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๗๘.

^{๒๓๒} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๓๙.

^{๒๓๓} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๖๐- ๖๑/๔๐ ., วิ.มหา (ไทย) ๑ /๖๐ -๖๑/๔๗-๔๙.

ที่แปลพึงทราบตามสูตรนี้ว่า “อมคฺเคน อมคํ ปเวเสติ, อาปตติ ฤลลจยสฺส”^{๒๓๔} (ภิกษุสอดตองคชาตเข้าอมรรคทางอมรรคต้องอาบัติฤลลจย) แต่ในสูตรนี้ท่านกล่าวไว้ว่าเป็นฤลลจยแก่ภิกษุผู้สอดตองคชาตเข้าทางแปลหนึ่งและถอนออกแปลหนึ่งในแปล ๒ แปลที่ปะปนกันอยู่^{๒๓๕} ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาท่านกล่าวว่า “เมื่อว่าโดยอนุโลมตามสูตรนี้พึงทราบว่า เป็นฤลลจยในที่สงเคราะห์เข้าในแปลทุกแห่ง^{๒๓๖} ก็พระพุทโธสเถระเมื่อจะแสดงรวมอวัยวะส่วนอื่นไว้เป็นข้อกำหนดเดียวกันกับแปลว่า “แม้อวัยวะทั้งหลายมี (ช่องตา) เป็นต้น ของมนุษย์ทั้งหลายย่อมรวมเข้ากันกับแปล” จึงกล่าวคำว่า “ตถา (เป็นเช่นเดียวกันนั้น)” เป็นต้น การรวมอวัยวะมี (ช่อง) ตาเป็นต้นนั้นเข้ากับแปลพึงทราบตามแนวแห่งสูตรอย่างนี้ว่า “นพทวารโ มหาวโณ (แปลใหญ่มีทวาร ๙) เป็นต้น บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มนุสฺसानํ หมายถึง มนุษย์ ๔ จำพวก คือ สตรีบุรุษบัณฑิต และอุกโตพยัญชนก บทว่า วตฺถิกโกเสสุ ได้แก่ กลุ่มหัวไส้ (อวัยวะ) คือ กล้ององคชาตของบุรุษทั้งหลาย คำว่า หตฺถิสฺสาทินญจ ตฺริจฺฉานานํ ปน หมายถึง สัตว์ตฺริจฺฉานทั้งหลายบทว่า มี ช้าง ม้า โค ลา อูฐ และกระบือ เป็นต้น คำว่า ตฺริจฺฉานานํ ปน หมายถึง สัตว์ตฺริจฺฉาน ทั้งหมด บทว่า สพฺเพสํ หมายถึง สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงมีมนุษย์ตามที่กล่าวไว้แล้วเป็นต้น

พระพุทโธสเถระครั้งแสดงความแตกต่างแห่งอาบัติที่เกิดเพราะสรีระที่ยังมีชีวิตอยู่อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงความแตกต่างแห่งอาบัติที่เกิดเพราะสรีระที่ตายแล้ว (ศพ) จึงกล่าวคำเป็นอาทิว่า “มตฺสรีเร (เพราะสรีระที่ตาย) ดังนี้ เว้น ๒ ส่วนใน ๔ ส่วนของวัจจมรรค ปัสสาวมรรคและมุขมรรคเมื่อใด ส่วนทั้ง ๒ นอกนั้นก็ถูกสัตว์กัดกินเมื่อนั้น ชื่อว่า ถูกกัดกินแล้วครั้งหนึ่ง คำว่า น กุฬิตํ โหติ (ยังไม่ขึ้นอืด) หมายถึง ยังไม่ขึ้นอืด คือ ยังสด เพราะ โดย อากา ร มี กา ร พอง ขึ้น เป็น ต้น ก็ เมื่อ ใด^{๒๓๗} สรีระพองขึ้นอืดมากด้วยแมลงวันหัวเขียวคราคร่าไปด้วยหนอน ไม่อาจจะเข้าใกล้ได้เพราะเป็นซากศพที่มีหนองไหลออกจากปากแปลทั้ง ๙ เมื่อนั้น สรีระนั้นย่อมละวัตถุแห่งปาราชิกและวัตถุแห่งฤลลจย เป็นเพียงวัตถุแห่งทุกกฏเท่านั้น เพราะเหตุนี้ พระพุทโธสเถระจึงกล่าวว่า “กุฬิตะ ทุกกฏ (เป็นทุกกฏในเมื่อศพขึ้นอืด) บทว่า กุฬิตะ แปลว่า ถึงสภาพพองขึ้น ก็ในสรีระเช่นนี้เป็นทุกกฏแก่ภิกษุผู้พยายามในสรีระทุกแห่ง ข้อความว่า “ต ถา ว ฏ ก ฏ ก เต มุ เ ข อ จ ุ ป น ตํ อ ง ค ช า ตํ ป เว เ ส น ต สฺ ส”^{๒๓๘} (ต้องอาบัติทุกกฏเช่นกันแก่ภิกษุผู้สอดตองคชาตเข้าไปไม่ให้กระทบปากที่อ้าไว้) อธิบายว่า ต้องทุกกฏแก่ภิกษุผู้สอดตองคชาตไม่ให้ถูก ข้างทั้ง ๔ ด้าน และเพดานในปากที่อ้าไว้ แต่ถ้าภิกษุสอดตองคชาตเข้าไปถูกด้านล่างหรือด้านบนหรือ (ช่องปากที่อ้าไว้) ต้องอาบัติปาราชิก (หรือ) สอดตองคชาตเข้าไปไม่ให้ถูกข้างทั้ง ๔ แต่ถูกเพดานภายใน (ปาก) ก็ต้องปาราชิกเหมือนกัน

พื ง สั ม พั น ธ์ ป ร ะ โ ย ค ว า

^{๒๓๔} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๖๖/๔๓.

^{๒๓๕} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๖๖/๒๘๘-๒๘๙.

^{๒๓๖} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๖๖/๒๘๙.

^{๒๓๗} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๖๖/๒๘๔.

^{๒๓๘} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๖๖/ ๒๘๙.

“ต้องถูกล้างจี้แก่ภิกษุผู้สอดตองคชาตไปที่ลั่นที่แลบออกมาภายนอกหรือที่ฝนทั้งหลาย” เข้าด้วย ต้องถูกล้างจี้เหมือนกันแก่ภิกษุผู้สอดตองคชาตเข้าไปที่ลั่นที่แลบออกมาภายนอกแม้ในสรีระที่ยังมีชีวิตอยู่ แต่ถ้าภิกษุสอดตองคชาตเข้าภายในปากโดยลั่นนั้นในภายนอก ต้องอาบัติปาราชิกเหมือนกัน แต่ถ้าฟันปิดสนิทช่องว่างภายในปากย่อมไม่มี และฟันก็ถูกปิดด้วยเนื้อริมฝีปาก ภิกษุสอดตองคชาตเข้าสู่โอกาสที่ลมก็สัมผัสไม่ได้ในสรีระนั้น แม้เพียงเมลิ้งงาเดียวย่อมต้องปาราชิก แต่ต้องอาบัติถูกล้างจี้แก่ภิกษุผู้พยายาม มีฟันทั้งหลายในเนื้อริมฝีปากเปิดอ้าขึ้น แม้ฟันใดที่ยื่นออกมาข้างนอกจนไม่อาจจะปิดได้ด้วยริมฝีปากทั้ง ๒ แม้ในฟันนั้นก็มีย่นเหมือนกัน (คือต้องถูกล้างจี้แก่ภิกษุผู้พยายามสอดตองคชาตเข้าไปที่ฟันนั้น) (ภิกษุ) ผู้ถูกเวทนาบีบคั้น คือเบียดเบียน ชื่อว่า เวทนาฏฐะ (ผู้มีเวทนากล้า) ก็ในคำนี้ว่า อมมตตโก (เป็นมา) ท่านประสงค์เอาผู้มีดีกำเริบ เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า “โย ปิตตวเสน (ผู้ใดถึงความเปื้อนบ้ำที่แก้ไขไม่ได้) ด้วยอำนาจแห่งดี) เป็นต้น บทว่า ปิตตวเสน แปลว่า ด้วยอำนาจแห่งดี ความจริงเมื่อนั้นเคลื่อนจากฝักออกมาภายนอกสัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นบ้า จ ำ ร ี อ ง ร ำ ว ไ ม่ ไ ต้ ล ะ ท ี่ ง หิ ร โ อ ต ต ป ป ะ ประพติจริยาที่สมควรแม้ย่ำยีสิกขาบททั้งหลายทั้งเบาและหนักก็รู้สึกตัวไม่สามารถจะแก้ไขเสียได้แม้โดยการให้ยา, ภิกษุผู้มีอาการบ้าเช่นนี้ไม่ต้องอาบัติ (อนาบัติ)

แต่ ดี ที่ ไ ม่ ไ ต้ ปิ ต ย อ ม เ ป น เ ห มี อ น โ ล หิ ต ไป ท ัว ส รี ระ กาย เมื่อดีนั้นกำเริบสัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นหิตเปื่อยหิตด้านและร่างกายสิ้นเป็นต้น อาการเหล่านั้นย่อมระงับไป เพราะการจัดยาให้ เพราะเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า พุทธปิตตวเสน (ด้วยอำนาจแห่งศีลวิบัติ) ผู้มีจิตซัดส่ายท่านเรียกว่า ผู้เป็นบ้าเพราะยักซ์ ชื่อว่า ผู้มีจิตฟุ้งซ่าน เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “ยกเขหิ กตจิตตวิกเขโป ชิตตจิตโต (ผู้ถูกยักซ์เข้าสิง) คือ ผู้ทำให้จิตซัดส่าย) นัยว่า ^{๒๓๙} ยักซ์ทั้งหลายแสดงอารมณ์อันน่ากลัว แล้วสอดมือเข้าไปทางปากหรือย่ำยีหทัยรูป ทำสัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตซัดส่ายให้มีสัญญาวิปลาส เป็นอนาบัติแก่ภิกษุผู้มีจิตซัดส่ายเช่นนั้น ก็ทั้ง ๒ คำนั้น มีความพิเศษดังนี้ บุคคลผู้เป็นบ้าเพราะดี ชื่อว่าบ้าเป็นนิตย ย่อมไม่ได้ความจำตามปกติ บุคคลผู้เป็นบ้าเพราะยักซ์ ภิกษุใดยังมีความจำตามปกติ แต่ในที่นี้จะป็นภิกษุบ้าเพราะดีหรือบ้าเพราะยักซ์ก็ตามหลงลืมสติไม่รู้อะไรเลย แม้เดินเหยียบไฟกองคูถไม่จวนหนโดยเข้าใจว่าเป็น สิ่งเดียวกัน เป็นอนาบัติแก่ภิกษุเช่นนี้ แต่เป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้ได้ความจำตามปกติกลับมาในระหว่างรู้แล้ว (ฝน) ทำการล่อลวงละเมิด เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า ทวินนัมปิ จ เอเตส (ภิกษุบ้าและภิกษุผู้ถูกยักซ์เข้าสิงทั้ง ๒ รูปนั้น) บทว่า อธิมตตเวทนาย (ด้วยเวทนากล้า) หมายถึง ด้วยทุกขเวทนา อันมีประมาณยิ่ง ภิกษุผู้ประกอบในกรรมเบื้องต้น ชื่อว่า ภิกษุอาทกัมมิกะ, ก็ภิกษุใดประกอบแล้วในกรรมเบื้องต้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า เบื้องต้นในกรรมนั้น เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า โย (ภิกษุใด) เป็นต้น ก็ปาราชิกสิกขาบทนี้ พระสีตินเถระเป็นพระอาทิกัมมิกะ เป็นอนาบัติแก่พระสีตินเถระนั้น ฯ เป็นอาบัติแก่ภิกษุทั้งหลายที่เหลือมีภิกษุผู้เสพเมถุนกับนางลิงและภิกษุสมณวัชชีบุตร

^{๒๓๙} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๖๖/๒๙๐.

(ไม่บอกคืนสิกขาไม่เปิดเผยความท้อแท้เสพเมถุนธรรม) เป็นต้น การให้กระทบ สิกขาบทที่ชื่อว่า กิริยะ (ต้องอาบัติเพราะทำ) เพราะวิเคราะห์ว่า ทำนั้นแลจึงต้องอาบัติ ก็กิริยะนี้^{๒๔๐} ท่านกล่าวไว้ (นัยที่กล่าวไว้โดยมาก) เป็น เญยยณัย เพราะเมื่อมีความพยายามของผู้อื่นในเมถุนธรรมมีสมุฏฐาน คือ การไม่กระทำแก่ภิกษุผู้ยินดียอยู่^{๒๔๑} สิกขาบทที่ชื่อว่า สัญญาวิโมกข์ (พ้นจากสัญญาคิดจะเสพ) เพราะ พ้น โดย ไม่มี กาม สัญญา ที่ ประกอบ ร้อม ด้วย เมถุนธรรม แท้จริง สัญญา วิโมกข์ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วว่า เป็นอนาบัติแก่ภิกษุผู้ไม่รู้สีกตัวภิกษุผู้ไม่ยินดี^{๒๔๒} เป็นต้น ภิกษุต้องปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ นั้นด้วยจิตต้องการเมถุนธรรมเท่านั้น เว้นจากจิตหาต้องไม่ เพราะเหตุนั้น ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ นั้น จึงชื่อว่า สจิตตกะ (มีจิตคิดจะเสพจึงตรัสอาบัติ) ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ชื่อว่า โลกวัชชะ (มีโทษทางโลก) เพราะต้องอาบัติด้วยอำนาจระคะเท่านั้น ปาราชิกสิกขาบท ชื่อว่า กายกรรม เพราะเกิดขึ้นทางกายทวาร ก็ในสิกขาบทนี้จิตถือเป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่ง (แต่ยังไม่จัดเป็นกรรมด้วยอำนาจจิต, ชื่อว่า มีเวทนา ๒ เพราะภิกษุพรั่งพร้อมด้วยสุขเวทนาและพรั่งพร้อมด้วยอุเบกขาจึงต้องอาบัติ ฯ เพื่อจะเลี่ยงคำถามว่า “สมุฏฐาน เป็นต้น มีเฉพาะแก่อาบัติ ไม่มีแก่สิกขาบทมิใช่หรือ เมื่อเป็นเช่นนั้นเพราะเหตุไรพระอรหันตภิกษุจึงกล่าว สมุฏฐาน เป็นต้นไว้สำหรับสิกขาบทอีกเล่า พระพุทธโฆสเถระ จึงกล่าวว่า อิมานิ จ สมุฏฐานาทีนินนาม เป็นต้น

ชื่อว่า อาปตติยา โหนติ (มีแก่อาบัติ) หมายถึง มีแก่อชฌาจาร (การประพฤติล่วงละเมิด) ชื่อว่า มุตติ (ความรู้) เพราะรู้คือตามรู้คินผาณ, มุตินั้นของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนี้บุคคลนั้นชื่อว่า มีมุตติ (มุตติมา) หมายถึง สองมีญาณ

ปฐมปาราชิกสิกขาปทวินนา จบ

๒.๔.๑.๒ ทุตติยปาราชิกสิกขาปทวินนา

บทว่า เอตถ แปลว่า ในบ้านหรือป่าทั้ง ๒ นั้น พึงสัมพันธ์กับคำว่า “เอกกุฎิกาทิเกโท สพโพ คาโมติ เวทิตพโพ” แปลว่า “บ้านทั้งหมด จำแนกเป็นกระท่อมน้อยหลังเดียว เป็นต้น พึงทราบว่าเป็นบ้าน” บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอกกุฎิกาทิเกโท อธิบายว่า ในบ้านใด มีกระท่อมหลังเดียว มีเรือนหลังเดียว เหมือนที่พบในแคว้นมลโยนีมีชื่อว่า หมู่บ้านมีกระท่อม ๑ หลัง ด้วยอาทิตัพพ์ ท่านรวมประเภทกระท่อมตามที่กล่าวไว้ว่า หมู่บ้านมีกระท่อม ๒ หลังบ้าง หมู่บ้านมีกระท่อม ๓ หลังบ้าง หมู่บ้านมีกระท่อม ๔ หลังบ้าง”^{๒๔๓} ส่วนหมู่บ้านมีกระท่อม ๑ หลัง เป็นต้น ที่มีผู้อยู่ใหม่คนทั้งหลายหากยังไม่เข้าไปอยู่อาศัย ก็ยังไม่นับว่าเป็นหมู่บ้าน เพื่อจะแก้ข้อสงสัยว่า “หมู่บ้านนั้นมีลักษณะเป็นอย่างไร” พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “ที่มีรั้วล้อม” ดังนี้ เป็นต้น บรรดาบทเหล่านั้น ที่ชื่อว่า บ้านที่มีรั้วล้อม คือ บ้านที่เขาก่อรั้วด้วยอิฐ เป็นต้น

^{๒๔๐} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๑๙.

^{๒๔๑} ปรมตถ.ฎีกา (บาลี) ๑๒.

^{๒๔๒} วิ.มทา. (บาลี) ๑/๖๖/๔๔, วิ.มทา. (ไทย) ๑/๖๖/๕๓.

^{๒๔๓} วิ.มทา. (บาลี) ๑/๙๒/๖๑, วิ.มทา. (ไทย) ๑/๙๒/๘๐.

แล้วล้อมโดยที่สุตอย่างต่ำ แม้ด้วยกิ่งหนามทั้งหลายฯ หากทำตรงกันข้าม ชื่อว่าบ้านที่ไม่มีรั้วล้อม ที่ชื่อว่า ไม่มีคนอยู่ ได้แก่ หมู่บ้านที่มียักษ์สิงเพราะไม่มีคนเลย หรือหมู่บ้านที่คนทั้งหลายปรารภนาด้วยกรณียกิจบางอย่างแล้วหลีกไป ส่วนหมู่บ้านใดที่มนุษย์ทั้งหลายหมดความห่วงใยแล้วหลีกไป หมู่บ้านนั้นย่อมไม่ถึงการนับว่าเป็นหมู่บ้าน “โดยที่สุต” เป็นอาทิ คำว่า โย โกจิ สตโถปิ (แม้สถานที่พักของพ่อค้า^{๒๔๔} แห่งใดแห่งหนึ่ง) หมายถึง แม้สถานที่พักของพ่อค้าแห่งใดแห่งหนึ่ง มีพ่อค้าเดินทางด้วยเท้า (ชังฆสัทตะ) และพ่อค้าเดินทางด้วยเกวียน (สกุสัทตะ) เป็นต้น เพื่อจะเลียงคำถามว่า ในสิกขาบทนี้ท่านรวมคามูปจาระ (บริเวณบ้าน) ด้วยตามศัพท์เหมือนที่หมายรวมถึง นิคมและนครอีกด้วย ท่านจึงกล่าวว่า **สเปตวา คามญจ คามูปจารญจ** (ยกเว้นบ้านและอุปจารหมู่บ้าน) แต่เมื่อเป็นอย่างอื่นไป ก็ไม่ชื่อว่า ทำการกำหนดสถานที่ลัดไปสิ้นเชิงด้วยมาติกา และพระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่บัญญัติปาราชิกให้มีส่วนเหลือ

บทว่า นั้น (ตตถ) แปลว่า ในบ้านและอุปจารหมู่บ้าน^{๒๔๕} นั้น บทว่า ที่ประตุ (ทวาเร) หมายถึง ภายในเขต (นับจาก) สถานที่ที่น้ำตกลงมาจากชายคา บทว่า กตปริกฺเขโป (รั้วที่ทำไว้) หมายถึงรั้วที่เขาทำไว้ด้วยกำแพงหรือรั้ว เป็นต้น ก็อุปจารเรือนนี้เขตกำหนดมีการตกไปแห่งกระดัง ท่านกล่าวว หมายถึง เรือนที่ไม่มีรั้วล้อม คำนั้น ฟังถือว่า “มิใช่กำหนดเขตข้างหน้าเรือนอย่างเดียวเท่านั้น จึงชื่อว่าอุปจารเรือน แท้จริงแล้วกำหนดเขตประมาณเท่านั้น โดยรอบก็ชื่อว่า อุปจารเรือน” ก็คำว่า **ปุโรโต** เป็นต้น พระพุทธโฆสเถระกล่าวไว้เพราะทำเช่นเดียวกันโดยวิธีของชาวโลก คำว่า งามมขมิสมสฺส แปลว่า (บุรุษ) ผู้มีกำลังปานกลางมีค่าที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ไม่ใช่บุรุษผู้มีกำลังน้อยเลย (และ) ไม่ใช่บุรุษที่มีกำลังมาก ด้วยคำว่า **ยถา ตรุณ มนุสฺส** เป็นต้น พระพุทธโฆสเถระปฏิเสธสถานที่ตกของกอนดินที่โยนไปเหมือน มาตุคาม เมื่อจะไล่กาก็ยกมือขึ้นตรง ๆ แล้วโยนกอนดินไป และเหมือนคนทั้งหลายวกน้ำสาदनไป ในที่วกน้ำสาदनไป คำว่า ปวตติตวา แปลว่า หมุนไป มีค่ากล่าวอธิบายว่า กลับไป ข้อว่า **ตสฺส สเจ เทว อินทขีลา โหนติ**^{๒๔๖} (ถ้าบ้านนั้นมีเสาเชื่อน ๒ ต้น) มีอธิบายความว่า ถ้าบ้านที่มีรั้วล้อมนั้นมีเสาเชื่อน ๒ ต้น

^{๒๔๔} สถานที่พักของพ่อค้า แปลจากคำว่า “สตถ” ซึ่งมีรูปวิเคราะห์ว่า สห อตเถน โย วตตติติ สตโถ (ผู้เป็นไปกับด้วยประโยชน์ (ทรัพย์) ในที่นี้ศัพท์ว่า สตถะ นี้ จัดเป็น ฐานอุปจาระ (สำนวนที่กล่าวถึงสิ่งที่อาศัย) ดังนั้น จึงหมายถึงสถานที่พักของพ่อค้า, พระพุทธโฆสเถระ, พระคันธสาราภิงค์ แปลและอธิบาย. **กังขาวิตรณิ คัมภีร์อรรถกถาของปาติโมกข์, เล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๔๐๔.

^{๒๔๕} ในสิกขาบทวิภังค์แห่งปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ มีอธิบายหมู่บ้านและอุปจารหมู่บ้านไว้ดังนี้ หมู่บ้าน หมายถึง หมู่บ้านมีกระท่อม ๑ หลังบ้าง ๒ หลังบ้าง ๓ หลังบ้าง ๔ หลังบ้าง มีคนอยู่บ้าง ไม่มีคนอยู่บ้าง มีรั้วล้อมบ้าง ไม่มีรั้วล้อมบ้าง มีโรงเรือนเหมือนโรงพักโคบ้าง มีหมู่เกวียน หรือโคพักแรมเกิน ๔ เดือนบ้าง อุปจารหมู่บ้าน หมายถึง เขตหรือบริเวณบ้านที่บุรุษมีกำลังปานกลางยืนอยู่ที่เสารั้วของหมู่บ้าน ขว้างกอนดินไปตกลง, วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๙๒/๘๐-๘๑.

^{๒๔๖} วิ.ม.หา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๒๒.

เหมือนบ้านในเมืองอนุราชปุระ แต่บ้านใดมีเสาเชื่อมต้นเดียว ภายในที่ก้อนดินตกแห่งบ้านนั้นที่ตั้งอยู่กลางบานประตูหมู่บ้าน ชื่อว่าอุปจารแห่งบ้าน แต่ในหมู่บ้านใดไม่มีเสาเชื่อม บานประตู แห่งหมู่บ้านในหมู่บ้านนั้นมีศูนย์กลาง ในหมู่บ้านใด แม้บานประตูก็ไม่มี ศูนย์กลางแห่งที่สุดของรั้วหรือกำแพงที่ข้างทั้ง ๒ ในหมู่บ้านนั้น พึงถือเอาว่า “เป็นเสาเชื่อม” เพราะตั้งอยู่จุดเสาเชื่อม แต่หมู่บ้านใด ในเบื้องต้นเป็นหมู่บ้านใหญ่ ภายหลัง เมื่อ ทรู ฏล ทั้ง หลาย พินาศ ไป กลายเป็นหมู่บ้านเล็ก หมู่บ้านนั้น พึงกำหนดเขตโดยที่ที่ก้อนดินตก จากอุปจารแห่งเชื่อม แต่กำหนดเขตดั้งเดิมของหมู่บ้านนั้นทั้งที่มีรั้วล้อม ทั้งที่ไม่มีรั้วล้อมไม่ถือเป็นประมาณเลย ก็การแสดงอุปจาร (บริเวณ) แห่งบ้านที่ไม่มีรั้วล้อมย่อมปรากฏคล้ายกับขัดแย้งกับปทภาษณีย์ (ในปราชิกสิกขาบท) ก็ในเรื่องนั้นพระพุทธโฆสเถระครั้งกล่าวว่า “ที่ชื่อว่าอุปจารแห่งหมู่บ้านได้แก่ เขตที่ชายมีกำลังปานกลาง ยืนอยู่ที่เสาเชื่อมแห่งหมู่บ้านที่ไม่มีรั้วล้อมขวางก้อนดินไปตก”^{๒๔๗} แล้วกล่าว คำประมาณนี้ว่า “ที่ชื่อว่าอุปจารแห่งหมู่บ้าน คือ ได้แก่เขตที่ชายมีกำลังปานกลางผู้ยืนอยู่ที่อุปจารแห่งเรือนของหมู่บ้านที่ไม่มีรั้วล้อม ข้างก้อนดินไปตกลง แต่ถัดจากนั้นไปไม่เรียกว่า อุปจารแห่งบ้าน เพราะทำการตกของก้อนดินนั้นให้มีชื่อว่า หมู่บ้าน เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ปทภาษณปิ หิ อิมินา นเยน อตถ เวกิตตพโป (พึงทราบความหมายโดยนัยนี้ แม้ในปทภาษณีย์ (แห่งทุติยปราชิกสิกขาบท)

ในเรื่องนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้^{๒๔๘} ที่ชื่อว่า หมู่บ้าน ในสิกขาบทนี้มี ๒ ลักษณะ คือ หมู่บ้านที่มีรั้วล้อม และหมู่บ้านที่ไม่มีรั้วล้อม ในหมู่บ้านทั้ง ๒ ลักษณะนั้น บ้านที่มีรั้วล้อมมีเครื่องล้อมเป็นเขตกำหนด เพราะฉะนั้นในพระบาลี ท่านจึงไม่กล่าวเขตกำหนดแห่งหมู่บ้านที่มีรั้วล้อมนั้น แยกไว้ต่างหากแล้วกล่าวว่า “ที่ชื่อว่าอุปจารหมู่บ้าน ได้แก่ เขตที่ชายมีกำลังปานกลาง ยืนอยู่ที่เสาเชื่อมของหมู่บ้านที่มีรั้วล้อม ข้างก้อนดินไปตก”^{๒๔๙} ส่วนบ้านที่ไม่มีรั้วล้อมท่านจึงกล่าวถึงเขตกำหนดแห่งหมู่บ้านไว้ ดังนั้น เพื่อจะแสดงเขตกำหนดแห่งหมู่บ้านที่ไม่มีรั้วล้อมนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “เขตที่ชายมีกำลังปานกลางยืนอยู่ที่อุปจารแห่งเรือนของหมู่บ้านที่ไม่มีรั้วล้อม ข้างก้อนดินไปตกลง”^{๒๕๐} และเมื่อแสดงเขตกำหนดแห่งหมู่บ้านไว้แล้วก็สามารถจะเข้าใจลักษณะอุปจารหมู่บ้านได้ตามนัยที่กล่าวไว้แล้ว ในเบื้องต้นนั้นแล ดังนั้น ท่านจึงไม่กล่าวซ้ำอีกว่า “เขตที่ชายมีกำลังปานกลางยืนอยู่ที่อุปจารหมู่บ้านนั้นขวางก้อนดินไปตกลง” แต่เนื้อความนี้ก็มีความหมายเหมือนที่กล่าวไว้แม้ในอุปจารหมู่บ้านนั่นเอง ส่วนผู้ใดกล่าวเฉพาะเขตที่ชายมีกำลังปานกลาง ยืนอยู่ที่อุปจารเรือนขวางก้อนดินไปตกลงว่า “อุปจารหมู่บ้าน” อุปจารเรือนของผู้นั้น ก็ต้องเป็นหมู่บ้านไป ดังนั้น การจำแนกว่า “เรือน

^{๒๔๗} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๙๒/๖๑, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๙๒/๘๑.

^{๒๔๘} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๒๓, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๙๒/๔๓๔.

^{๒๔๙} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๙๒/๖๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๒/๘๑.

^{๒๕๐} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๙๒/๖๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๒/๘๑.

อุปจารเรือน บ้าน อุปจารบ้าน” นี่จึงปะปนกัน^{๒๕๑} อนึ่ง วินิจฉัยในอุปจารเรือนและอุปจารหมู่บ้านนี้ พึงทราบโดยไม่ปะปนกัน^{๒๕๒} พึงเทียบบาลีและอรรถกถาแล้วทำความเข้าใจ (ความหมาย) หมู่บ้าน อุปจารหมู่บ้าน ในอหินนาทานสิกขาบทนี้ ตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นเกิด

บทว่า ตตถ แปลว่า ในอุปจารทั้ง ๒ นั้น พึงเชื่อมความกับคำว่า “ยวาย์ อุปจาโร ทสฺสโต” (ท่านแสดงอุปจารนี้อันใดไว้) ด้วย อาทิ ศัพท์ในคำว่า วิกาเล ความอุปเวสนาที่สุ นี ท่านรวมถึงอสังกัจจิกาคามุปเวสนสิกขาบท^{๒๕๓} (สิกขาบทว่าด้วยการเข้าหมู่บ้านโดยไม่มีผ้ารัดถัน) ด้วย ส่วนอุปจารของหมู่บ้านที่มีรั้วล้อมนั้น ไม่มีการบรรจุไว้ในวินัยปิฎกในที่ใด ๆ เลย ท่านกล่าวไว้เพียงให้รู้ว่า เขตที่กั้นดินตกไปพ้นจากตำแหน่งเครื่องล้อมของหมู่บ้านที่มีรั้วล้อม ชื่อว่าอุปจารหมู่บ้าน ก็เมื่อกล่าวอย่างนี้ย่อมเข้าใจกัน กำหนดที่กล่าวว่า หากเขตเลทชูปาตหนึ่งของหมู่บ้านที่แม้มีรั้วล้อม เป็นอุปจารที่เสมอกันกับปิยภูมิ จะกล่าวไปไปถึงเขตชูปาตหนึ่งที่พ้นจากตำแหน่งแห่งเครื่องล้อมของบ้านที่มีเครื่องล้อมไป ๒ บทว่า “อิมสฺส ปริจฺเจททสฺสนตฺถิ” ความว่า ในอรรถกถา^{๒๕๔} ท่านกล่าวกับปิยภูมิไว้ เพื่อแสดงเขตกำหนดแห่งบ้านและป่าเหล่านี้ บทว่า ปาราชิกวตฺถิ หมายถึง มีค่า ๑ บาท บทว่า อ ว ห ร ณ ต สฺส ไ ต้ แ ก่ ถึ อ เ อ า ใน ท ัน ต โ ป น สิก ข า บ ท^{๒๕๕} (สิกขาบทว่าด้วยการรับประทานอาหารนอกจากน้ำและไม้ชำระฟัน) ของเป็นกับปิยะและเป็นของฉันได้ที่ภิกษุไม่ได้รับประเคนแม้เป็นของของตนและเป็นของฉันได้^{๒๕๖} ท่านเรียกว่า ทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้ (อหินน) ส่วนในอหินนาทานสิกขาบทนี้ ทรัพย์ (ภณฺฑะ) ที่มีเจ้าของอย่างใดอย่างหนึ่งอันใดที่คนอื่นหว่านซึ่งเจ้าของยังมีได้ให้ด้วยกายหรือด้วยวาจา เรียกว่า ทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้ (อหินน) แต่พระพุทธโฆสเถระ กล่าวว่า “อญฺญสฺส มนุสฺสชาตักสฺส สนตัก (สิ่งของของผู้อื่นซึ่งมีกำเนิดเป็นมนุษย์) เพื่อจะแสดงทรัพย์ที่เหมาะสมแก่การลักขโมย พระพุทธโฆสเถระกล่าวว่า “สงฺขา สงฺขาตฺตนิ อตฺถโต เอก (บททั้ง ๒ ว่า สงฺขา สงฺขาตฺ โดยใจความก็เป็นความหมายเดียวกัน) เพราะเพิ่มศัพท์ สงฺขา ด้วย ต อักษร (ต ปัจจย) บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า อตฺถโต เอก หมายถึง ว่าโดยเนื้อความแห่งบท มีความหมายเดียวกัน มีคำอธิบายว่า มิใช่ความหมายอย่างอื่น ๆ บททั้ง ๒ (สงฺขา, สงฺขาตฺ) เป็นชื่อของกลุ่ม

^{๒๕๑} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๒๔, สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๕๓, วิมติ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๑๘.

^{๒๕๒} เทียบเคียงกับสิกขาบทว่าด้วยการเข้าหมู่บ้านในยามวิกาล (วิ.มหา. (บาลี) ๒/๕๑๒/๒๐๐, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๑๒/๖๐๓).

^{๒๕๓} พระบัญญัติสำหรับภิกษุณีข้อความว่า “ภิกษุณีใดไม่มีผ้ารัดถันเข้าหมู่บ้านต้องอาบัติปาจิตตีย์” และมีสิกขาบทวิภังค์ว่าถ้า เดินเลยเขตรั้วของหมู่บ้านที่มีรั้วล้อมต้องอาบัติปาจิตตีย์ แต่หากเป็นหมู่บ้านที่ไม่มีรั้วล้อม ภิกษุณีก้าวพ้นอุปจารต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.ภิกขุณี. (บาลี) ๓/๑๒๒๕-๑๒๒๖/๒๒๑, วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๒๒๕-๑๒๒๖/๓๒๘-๓๘๓)

^{๒๕๔} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๒๔.

^{๒๕๕} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๒๔.

^{๒๕๖} แปลจากบาลีว่า “อชฺโหมหรณีย” แต่ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาเป็น “อนชฺโหมหรณีย” (ของกลืนกินไม่ได้)

เพราะทำรูปวิเคราะหว่า (ภาคโคต สงขายติ อุปปฐาติ สงขา , สงขาคต) สิ่งทีปรากฏโดยความเป็นส่วน (ชื่อว่า สงขา, สงขาคะ)

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า กลุ่มกิเลสเป็นเหตุให้เนิ่นช้า (ปปญจสงขา) ดังต่อไปนี้ กลุ่มกิเลสทีชื่อว่า ปปัญจะ ได้แก่ ตัณหา มานะ และ ทิฏฐิ เพราะวิเคราะหว่า **สตฺตานํ สํสาเร ปปฺพเจนฺติ จิรายนฺติ** (ยังสังสารวัฏของสัตว์ทั้งหลายให้เนิ่นช้า คือ ยาวนาน) หรือตัณหา มานะ และ ทิฏฐิ เกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลใด ย่อมยังบุคคลนั้นให้เนิ่นช้า คือ ให้ปรากฏโดยเป็นผู้มีกิเลสย่อมแล้วหรือเป็นผู้มีมาแล้ว หรือเป็นผู้ยังลงแล้วสู่มีฉาติฏฐิ ดังนั้น ตัณหา มานะ และทิฏฐิ จึงชื่อว่า ปปัญจะ (กิเลสเป็นเหตุให้เนิ่นช้า), กลุ่มท่านเรียกว่า สงขา, สงขา คือ ปปัญจ ชื่อว่า ปปัญจสงขา^{๒๕๗}, อธิบายว่า กลุ่ม (ส่วน) คือ ปปัญจธรรม มีคำอธิบายว่า ตัณหา มานะ และทิฏฐิ บทว่า **เอยฺยจิตฺตสงขาโต** ความว่า อันท่านกล่าวว่า **เอยฺยจิต** คำว่า **เอโก จิตฺตโกฏฺฐาโส** ไ้ ดั และ ก่ กลุ่มแห่งจิตอื่นนอกจากกลุ่มแห่งจิตทีมีใช้โดยจิตซึ่งเป็นไปควรอำนาจแห่งการถือเอาด้วยความสนธิสนม (วิสสาสะหะ) การถือเอาชั่วคราว (ตาวกาลิกคหะ) การถือเอาก่อนแล้วบอกทีหลัง (อาทิกคหะ) บทว่า **เอยฺยสงขาเตน** ได้แก่ โดยส่วนแห่งจิตอันเป็นจิตคิดจะลัก (ไถยจิต) พระพุทธโฆสเถระคำว่า “โย จ” (อนึ่ง ภิกษุใด) เป็นต้น เพื่อจะขจัดความสงสัยว่า ผิดว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ในวิภังค์แห่งสิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเพียงว่า “มีไถยจิต มีจิตคิดจะลัก”^{๒๕๘} ได้แก่ คิดจะลัก” คำว่า พยณฺชนํ อนาถิตฺวา^{๒๕๙} ไม่ทรงมุ่งถึงศัพท์ ความว่า ไม่ใส่ใจ ในพยัญชนะ มีคำอธิบายว่า ไม่ใส่ใจ ความหมายแห่งศัพท์ คำว่า **อตฺถเมว** ได้แก่ เนื้อความทีเป็นจุดหมายเท่านั้น^{๒๖๐}

ในคำว่า **เต ปน อวหารา** ได้แก่ อวหาร (การลัก) ๒๕ อย่างเหล่านั้น ฯ^{๒๖๑} ทีชื่อว่า นานาภณฺฑะ (มีของต่างชนิดกัน) เพราะหมวด ๕ นั้น มีภณฺฑะต่างชนิดกัน คือ เป็นสวัญญาณกทรัพย์และอวิญญานกทรัพย์ หมวดแห่งอวหาร ๕ ประการ ชื่อว่า ปปัญจะ หรือ อวหาร นั้น มีปริมาณภณฺฑะ ๕ ชื่อว่า ปปัญจะ, หมวด ๕ คือ ภณฺฑะต่างชนิดกัน ชื่อว่า นานาภณฺฑปปัญจะ (หมวด ๕ คือ ภณฺฑะต่างชนิดกัน) หมวด ๕ นั้นมี ภณฺฑะชนิดเดียวกัน คือเป็น

^{๒๕๗} ปปัญจสงขาชื่อปปัญจโกฏฐาสะ ได้แก่กลุ่มตัณหา มานะ ทิฏฐิ (สารตฺถ. ฎีกา (บาลี) ๒/๑๕๕, วิมตี. ฎีกา (บาลี) ๑/๒๒๐).

^{๒๕๘} วิ. มหา. (บาลี) ๑/๙๒/๖๑, วิ. มหา. (ไทย) ๑/๙๒/๘๑.

^{๒๕๙} ฉบับพม่าเป็น อนาถิตฺวา

^{๒๖๐} อรรถะ หลักการอธิบายความในอรรถกถาและฎีกา แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ ๑) สัททตฺถะ (ความหมายของศัพท์) เช่นอธิบายความหมายของธาตุ ปัจจัย วิภัตติ อุปสรรค หรือนิบาต เป็นต้น ๒) อภิเษยตฺถะ (เนื้อความทีศัพท์ หมายถึง) มักใช้คำว่า อตฺถโถ เข้ามาอธิบายเพิ่มเติม ๓) ปิณตฺถะ (ใจความ) ถือเป็นส่วนสำคัญของเรื่อง เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ภาวตฺถะ (เนื้อความทีเป็นจุดมุ่งหมาย) มักมีคำว่า อิทํ วุตฺตํ โหติ ทั้งอยู่ต้นพากย์ (เพื่อแสดงใจความของพากย์) และอยู่ท้ายพากย์ (เพื่อแสดงใจความของบท) หรือบางครั้งก็ใช้คำว่า อธิปฺปาโย เพื่อแสดงข้อความของเรื่องนั้น ๆ , พระพุทธโฆสจารย์, พระคันธสาวิวงศ์ แปลและอธิบาย, **กังขาวิตรณอรรถกถา**, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๔๑๖-๔๑๗.

^{๒๖๑} แบ่งเป็น ๕ หมวด หมวดละ ๕ อย่าง , ดูรายละเอียดใน กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๔๒.

สวัญญาณกัทรพ์จึงชื่อ เอกภณทะ (มีภณทะชนิดเดียวกัน) คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง
 หมวด ๕ คือ การลักด้วยมือตนเอง ชื่อว่า **สาหัตถิกปัญจกะ** (หมวด ๕ คือ การลักด้วยตนเอง) ก็คำว่า
สาหัตถิกปัญจกัม นี้ ได้ชื่อต่างกันด้วยอำนาจ **อาทิ ศัพท์** บทว่า สาหัตถิกาหิปัญจกะ คือ
 สาหัตถิกปัญจกะ ดูจการเรียก กุสลปทาหิตติกะ เป็นกุสลัตติกะ ดังนั้น
 โดยความหมายพึงกำหนดว่าเป็นสาหัตถิกาหิปัญจกะ ในปัญจกะ ๒ หมวด (ปุพพปโยคปัญจกะ
 และเถยยาวหารปัญจกะ) ที่เหลือก็มีนัยดังนี้ บทว่า **เอตสเสว** ได้แก่ บทมาติกานั้นว่า พึงถือเอา
(อาทียะ) คำว่า **อิเมส ปทานัม** **วเสน** ได้แก่ คือ (อวหาร ๒๕ บท เหล่านี้ ก็ใน ๒๕ บทนี้
 บทแรกพึงทราบ ว่า ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยมุ่งถึงความพยายามอย่างยิ่ง บทที่ ๒
 พึงทราบ ว่าท่านกล่าวไว้ด้วยมุ่งถึงภิกษุผู้ลักสิ่งของของผู้อื่น, บทที่ ๓
 พึงทราบ ว่าท่านกล่าวไว้โดยมุ่งถึงสิ่งของที่เขาว่างไว้ใกล้ บทที่ ๔
 พึงทราบ ว่าท่านกล่าวไว้โดยมุ่งถึงสวัญญาณกัทรพ์, บทที่ ๕
 พึงทราบ ว่าท่านกล่าวไว้โดยมุ่งถึงทรัพย์ที่เก็บไว้บนบก เป็นต้น

บัดนี้ เพื่อจะแสดงการประกอบความหมายแห่งหมวด ๕ เหล่านี้
 พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า **ตตถ** เป็นต้น. ในบททั้งหลายเหล่านั้น บทว่า นั้น (**ตตถ**) ได้แก่
 ในหมวด ๕ ทั้ง ๒ นั้น ^{๒๖๒} บทว่า **อิตรัม** หมายถึง หมวด ๕ แห่งภณทะอย่างเดียวกัน บทว่า **อารามัม**
 หมายถึง สวนดอกไม้ และสวนผลไม้ บทว่า **อภิชฺยชฺชติ** ^{๒๖๓} หมายถึง ฟ้องร้องโจทก์ อธิบายว่า
 ทำคดีความเอาของผู้อื่นโดยการกล่าวเท็จว่า “นี่เป็นของของเรา” ภิกษุต้องอาบัติทุกกฏ
 แม้เพราะกล่าวเท็จทั้งที่รู้ เพราะการกล่าวเท็จเป็นความพยายามเบื้องต้นของการลักทรัพย์
 เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า ต้องอาบัติทุกกฏ(อาปตติ ทุกกฏสฺส) มีอธิบายว่า
 พึงเป็นอาบัติกล่าวคือทุกกฏ หรือความหมายว่า ต้องวิตีกมมะที่ชื่อว่าทุกกฏ ในบททั้งหลายมีบทว่า
 ต้องอาบัติอุลลัจฉัย (**อาปตติ อุลลัจฉยสฺส**) เป็นต้น ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้ คำว่า **สามิกสฺส วิมตี**
อุป ปา เทติ ความว่า ภิกษุนั้นยังความสงสัยให้เกิดขึ้นแก่เจ้าของสวน
 เพราะตนเป็นผู้ฉลาดในการวินิจฉัยหรือเพราะว่าตนอาศัยพลัง (หรือมีอิทธิพลเหนือกว่า) ถามว่า
 ให้ความสงสัยเกิดขึ้นอย่างไร ^{๒๖๔} ตอบว่า แท้จริงเจ้าของครั้นเห็นภิกษุนั้นผู้
 ขวานขวายในการวินิจฉัยเช่นนั้นแล้วจึงคิดว่า “เราจะสามารถทำสวนนี้ให้เป็นของเรา (ดังเดิม)
 ได้หรือไม่” ความสงสัยเมื่อเกิดขึ้นแก่เจ้าของนั้นอย่างนี้ ชื่อว่าเป็น อันภิกษุนั้นให้เกิดขึ้นแล้ว บทว่า
 ทอดธฺระ (**ธฺรํ นิฏฺเฆปติ**) ความว่า ก็เมื่อใดเจ้าของปล่อยวางธฺระ ^{๒๖๕} (หมดหวัง) คือ หยุดความอุตสาหะ
 (ความพยายาม) อธิบายว่า หมดความอุตสาหะในการทำให้เป็นของของตนด้วย คิดว่า
 “ภิกษุนี้หายบคาย ร้ายกาจ พึงทำอันตรายแก่ชีวิตและพรหมจรรย์แก่เราได้
 อย่างเดียวด้วยสวนนี้ของเราในเวลานี้” ภิกษุยอมต้องอาบัติปาราชิก อธิบายว่า
 และถ้าเจ้าของปล่อยวางธฺระ (หมดหวัง) แม้ด้วยตัวเอง ภิกษุก็ต้องอาบัติปาราชิก
 แต่ถ้าเจ้าของแม้จะปล่อยวางธฺระแล้ว แต่ภิกษุผู้ฟ้องยังไม่ปล่อยวางธฺระเลย

^{๒๖๒} หมายถึง นานาภณทปัญจกะ และเอกภณทปัญจกะ.

^{๒๖๓} ดูรายละเอียดใน วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๑๐๑/๓๖๖.

^{๒๖๔} คำว่า ธฺระ ในคัมภีร์อิธธานูปปทิก้า คาลาที่ ๑๐๐๔ กล่าวไว้ว่า ธฺร ศัพท์ มีความหมายว่า แยก, หน้าที่ วิริยะ, ความพากเพียร, และที่ใกล้ ในที่นี้หมายถึงวิริยะ ความมีวิริยะอุตสาหะ.

ยังมีความอุตสาหะในสิ่งที่ตนจะพึงให้ (แก่เจ้าของ) ด้วยคิดว่า “เราจะเบียดเบียนผู้นี้อย่างเต็มที่ แสดงความเป็นไปแห่งอาชญาของเราแล้วจะหยุดในเมื่อเจ้าของยอมรับการกระทำแล้ว จักให้ (คืนแก่เจ้าของ) ยังรักษาอยู่ก่อน (ยังไม่อาบัติ) แต่ถ้าภิกษุผู้ฟังยังไม่ติดใจหมดหวังปล่อยวางธุระไป ด้วยคิดว่า “บัดนี้ เราจักไม่ให้ส่วนนี้แก่เจ้าของนี้ ทั้งเจ้าของก็ยังไม่ปล่อยวางธุระ ยังแสวงหาฝึกฝาย (พรรคพวก) อยู่ทั้งยังรอคอยกาลเวลา (และ) ยังมีความอุตสาหะที่จะยึดครองว่า “เมื่อเราได้บริษัทที่มีความละอายก็จักได้รู้กัน” ยังรักษา (ความไม่ต้องอาบัติ) ไว้อยู่ แต่เมื่อใดทั้งเจ้าของและภิกษุผู้ฟังต่างปล่อยวางธุระอย่างนี้ว่า” แม้เรานั้นก็จักไม่ให้อำนาจแก่เจ้าของก็จักไม่ได้ เมื่อนั้นเป็นปาราชิกแก่ภิกษุผู้ฟัง

บทว่า อณฺณสฺส ภณฺทํ หรณฺติ (เมื่อนำสิ่งของของผู้อื่นไป) หมายถึง นำสิ่งของของผู้อื่นไปด้วยค่าจ้างหรือด้วยไมตรีจิต บทว่า ภาระบนศฺริษะ (สีเส ภาร) ^{๒๖๕} หมายถึง ภาระ (ทรัพย์) ที่วางไว้บนศฺริษะ พึงทราบการกำหนดศฺริษะก่อน คือที่ต้นค่อมมีชอกคอ ที่หลังค่อมมีก้านคอ ที่ชายผมของคนบางพวก (ผู้มีผมยาว) ผมของคนบางพวกเกิดห้อยลงที่ข้างทั้ง ๒ ของชอกคอ และส่วนเบื้องต่ำ ของผมที่เรียกว่า “จอนหู” กำหนดอย่างต่ำดังกล่าวมาเท่านั้น เบื้องบนจากอวัยวะนั้นไปเป็นศฺริษะ ทรัพย์ที่อยู่ในระหว่างนี้ ชื่อว่า ศัพท์ที่อยู่บนศฺริษะ

มีคำกล่าวอธิบายไว้ว่า หมายถึงเอาภาระที่ตั้งอยู่ภายในศฺริษะนี้ ในคำว่า ขนฺธํ โอโรเปติ (ปลงลงสู่คอ) นี้ พึงทราบวินิจฉัย ดังนี้ ด้านล่างนับจาก โคนหูทั้ง ๒ ข้างเบื้องบน นับจากข้อศอก อนึ่ง เบื้องล่างนับจากวนรอบคอด้านหลังและหลุมคอเบื้องบน นับจากวนรอบทั้งด้านหลังกอ กลางคอ และนับจากหลุมแห่งหัวใจในจุดตรงกลางอก ชื่อว่า คอ ปลงภาระลงสู่คอก่อน

ก็ในเรื่องการปลงภาระลงสู่คอกนี้ พึงทราบวินิจฉัย ^{๒๖๖} ดังต่อไปนี้ ภิกษุใดเจ้าของมิได้สั่งว่า “ท่านจงถือเอาสิ่งนี้แล้วไปในที่นี้เถิด” กล่าวเสียเองว่า “พวกท่านจงให้ของชิ้นนี้แก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้านำสิ่งของของพวกท่านไป” แล้วนำสิ่งของเจ้าของเหล่านั้นไปด้วยศฺริษะ ขณะเดินทางไป มิได้โดยจิตลุ่มลุ่ม กล่าวสิ่งของนั้น ต้องอาบัติทุกกฏ ยังไม่เลยเขตกำหนดศฺริษะตามที่กล่าวแล้วเลยครูดไปมา เลื่อนไปบ้าง เลื่อนกลับมาบ้าง ต้องอาบัติถุลลัจจัย แม้เจ้าของจะมีความคิดว่า “ขอจงนำไปเถิด” ก็จริงถึงกระนั้นภิกษุก็ต้องปาราชิกในเมื่อเธอปลงลงสู่ระดับคอ เพราะเจ้าของมิได้สั่ง อนึ่ง แม้ภิกษุมิได้ลดลงสู่คอเพียงให้เคลื่อนจากศฺริษะเพียงเท่าปลายผม ก็ต้องปาราชิก แห่งภาระส่วนทรัพย์ที่เป็นคู่ ส่วนหนึ่งยังอยู่บนศฺริษะ อีกส่วนหนึ่งอยู่บนหลัง ในทรัพย์ที่เป็นคู่หนึ่ง พึงทราบวินิจฉัยด้วย ๒ ฐาน เหตุฉะนี้ พระผู้มีพระภาคทรงปรารภ ด้วยทรัพย์บนศฺริษะล้วนในทรัพย์ที่ถือเป็นต้น ก็มีวินิจฉัยเหมือนที่กรัสไว้ในทรัพย์ที่ทุนศฺริษะไปเป็นต้น

ก็นี้เป็นเพียงวินิจฉัยที่ท่านกล่าวไว้เนื่องด้วยภาระบนศฺริษะล้วน ๆ เท่านั้น และวินิจฉัยที่ท่านกล่าวไว้ในภาระบนศฺริษะ และภาระบนคอ เป็นต้น พึงทราบเพียงเท่านั้น บทว่า อุปนิกฺขิตฺตํ ภณฺทํ (สิ่งของที่เขาวางไว้) ได้แก่ สิ่งของที่ผู้อื่นวางไว้ในมือของตน

^{๒๖๕} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๐๑/๓๖๖.

^{๒๖๖} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๐๑/๓๖๕.

เพื่อต้องการให้คัมครองพึงสัมพันธ์กับคำว่า อหิ น คณะหามิ (เราจะไม่ถือเอา) แต่คำนั้นเป็นคำแสดงปัจจุบันกาล ใช้ในความหมายอดีตมีความหมายว่า “นำหคเหสี (เราไม่ถือเอาแล้ว) ภิกษุเป็นทุกกฎ แม้เพราะสัมปชานมุสาวาท (กล่าวเท็จทั้งที่รู้) เนื่องจากเป็นปุพพประโยค (ความพยายามเบื้องต้น) ของอหินนาทาน เป็นอาบัติทุกกฎนั่นเอง แม้แก่ภิกษุผู้กล่าวอยู่ว่าท่านทั้งหลายพูดอะไรกัน คำนี้ไม่สมควรแก่ข้าพเจ้าเลย ข้าพเจ้ามิได้ถือเอาสิ่งของของพวกท่าน” ดังนี้ เป็นต้น ข้อว่า สามิกสส วิมตี อุปปาเทติ (ให้ความสงสัยเกิดขึ้นแก่เจ้าของ) อธิบายว่า ยังความสงสัยให้เกิดขึ้นแก่เจ้าของว่า “เราวางสิ่งของไว้ในมือของภิกษุนี้ในที่ลับ ใครอื่นย่อมไม่รู้เลย ภิกษุนี้จักให้แก่เราหรือไม่หนอ”^{๒๖๗} บทว่า รุริ นิ กุ ชิปติ (ปล่อยวางธุระ) หมายถึง หยุดพักความพยายาม เพราะเห็นว่าภิกษุนั้นมีความหยาบคาย เป็นต้น

ในเรื่องการปล่อยวางธุระนั้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้

ถ้าภิกษุนี้ยังมีความพยายามในการให้ด้วยคิดว่า “เราทรมาน (เขา) แล้วจักให้สิ่งของนั้น” ยังรักษาอยู่ก่อน (ยังไม่เป็นอาบัติ) ถ้าภิกษุนั้นหมดความพยายามในการให้ (คืน) แต่เจ้าของสิ่งของยังมีความพยายามที่จะรับ (คืน) ยังรักษาอยู่ก่อน (คือภิกษุก็ยังไม่ต้องอาบัติ) แต่ถ้าภิกษุนั้นไม่มีความพยายามในการให้ (คืน) แม้เจ้าของสิ่งของก็ปล่อยวางธุระด้วยคิดว่า “ภิกษุนี้คงไม่จำเป็นให้คืน” เพราะการปล่อยวางธุระของทั้ง ๒ ฝ่ายอย่างนี้ ภิกษุจึงต้องอาบัติปาราชิก แม้ถ้าภิกษุเพียงแต่พูดว่าจักให้คืนแต่จิตใจไม่ปรารถนาจะให้คืน แม้อย่างนี้ภิกษุก็ต้องอาบัติปาราชิก เพราะต้องปล่อยวางธุระ

คำว่า สห ภณ ทหาร ถิ เน สสุ สามิ ความว่า (ภิกษุ) คิดว่า “เรจักนำสิ่งของไปพร้อมด้วยคนชน” ข้อว่า ปรมิ ปาหิ อติ กุมาเมติ ความว่า ชุบั้งคับ คนชน กัดกันทางไปของเขาแล้วให้เขาก้าวย่างไปสู่ทางที่ตนพอใจ ๑ ก้าวย่าง (ภิกษุต้องอาบัติถุลลัจจัย) บทว่า ถลลฐ^{๒๖๘} แปลว่า ทรัพย์ตั้งอยู่บนบก ข้อว่า ผนทาเปติ ถุลลจจยิ (ทำให้ไหวต้องถุลลัจจัย) ความว่า ภิกษุใดทำทรัพย์ให้ไหว ภิกษุนั้นต้องอาบัติถุลลัจจัยทุก ๆ ครั้งที่ยพยายาม คือ ต้องอาบัติทุกกฎ เพราะลูบคลำ และต้องถุลลัจจัย เพราะทำให้ไหว สำหรับภิกษุผู้ทำความพยายามในการลูบคลำ และทำให้ไหวด้วยโดยจิตคนละดวง อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ก็เมื่อภิกษุถือเอา (ลัก) ด้วยความพยายามเพียงครั้งเดียว เมื่อยกขึ้นก็เป็นปาราชิกเลยทีเดียว ไม่ใช่ทั้งทุกกฎและถุลลัจจัย บทว่า ฐานา แปลว่า จากทรัพย์นั้นตั้งอยู่ ถ้าทรัพย์นั้นตั้งอยู่บนบกถูกรวมกันเป็นกอง ก็พึงวินิจฉัยตามการวินิจฉัยของการหยิบขาดจากกันขึ้นมา ๑ กำมือ โดยการนำทรัพย์ที่อยู่ในหม้อมาวางไว้ในภาชนะ ถ้าทรัพย์นั้นติดเป็นอันเดียวกัน เช่น ยางเหนียวละยางไม้ เป็นต้น พึงวินิจฉัยตามการวินิจฉัยของน้ำผึ้ง และน้ำอ้อยที่สุกแล้ว หรือถ้าทรัพย์เป็นของหนักเกี่ยวเนื่องด้วยสิ่งที่เป็นภาระ เช่น ก้อนโลหะ และหมอน้ำมันและน้ำผึ้งที่อยู่ในหม้อ พึงวินิจฉัยตามการวินิจฉัยของการทำให้เคลื่อนจากฐาน อนึ่ง

^{๒๖๗} มีความกังวลใจว่า ไม่มีคนอื่นรับรู้ด้วย คงจักไม่มีใครเป็นสักขีพยานได้.

^{๒๖๘} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๙๕/๓๔๘.

ชนิดของฐานของสิ่งที่ผูกไว้ด้วยโซ่ (สังวาล) ผู้ศึกษาพึงกำหนดให้ดี ส่วนเครื่องปูลาดหรือเสื่อ เป็นต้นที่เขาปูลาดไว้ ซึ่งภิกษุจับลากมาตรง ๆ เมื่อปลายเสื่อข้างโน้นเลยโอกาสที่ปลายข้างตะพิ้น ภิกษุต้องปาราชิก ๓ ภิกษุจับเสื่อเช่นนั้นแล้วไล่ไปข้างหน้า เมื่อปลายข้างนี้เลยโอกาสที่ปลายข้างโน้นตะพิ้นต้องปาราชิก เมื่อภิกษุพับไปซ้ายบ้าง ขวาบ้าง เมื่อ (ให้) ขอบเสื่อด้านซ้ายเลยโอกาสที่ขอบเสื่อด้านขวาตะพิ้น หรือ (ให้) ขอบเสื่อด้านขวาเลยโอกาสที่ขอบเสื่อด้านซ้ายตะพิ้น ต้องปาราชิก ภิกษุม้วนแล้วยกขึ้น เมื่อทำให้ (พ้นจากพื้น) ลอยในอากาศเพียงเท่าปลายเส้นผม ต้องปาราชิก

อธิบายอาหาร ๕ อย่าง ในสาหตถิกปัญจกะ^{๒๖๙}

มือของตนชื่อว่า สหัตถะ, การลักที่เกิดขึ้นด้วย สหัตถะ (มือของตน) นั้น, หรือการลักที่เกี่ยวข้องกับสหัตถะนั้น ชื่อว่า สาหตถิกะ ๓ การสั่ง ชื่อว่า อาณัติ, การลักที่เกิดขึ้นด้วยอาณัตินั้นชื่อว่า อาณัตติกะ การสละ ชื่อว่า นิสสัคคะ คือ การที่ภิกษุอยู่ในด้านภาชีและที่ที่กำหนดไว้แล้วโยนภณฑะ (ทรัพย์) ไว้ภายนอก นิสสัคคะนั้นแหละคือนิสสัคคิยะ อาหารที่ชื่อว่า อัตถสาธกะ เพราะยังประโยชน์กล่าวคือ อาบัติปาราชิกให้สำเร็จเป็นเบื้องต้น เพราะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ การวาง คือสละ ฐานะ คือ ภาระ กล่าวคือ ความอาลัย ได้แก่ การเข้าถึงความหมาย ความพยายาม ชื่อว่า ฐุนิกเขปะ (การปล่อยวางฐานะ) บัดนี้ เมื่อจะแสดงเพียงความหมายของอาหารเหล่านั้น โดยไม่ใส่ใจพยัญชนะ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า ตถสเสตถิกโก นาม เป็นต้น บทว่า สหตถา แปลว่า ด้วยมือของตน ก็คำว่า สหตถานี้เป็นปัญจมีวิวัฏฐิตี ใช้ในอรรถแห่งตติยาวิวัฏฐิตี พึงทราบว่าเป็นอาบัติในขณะที่สั่งนั่นเอง แม้ในคำว่า อสุกสสุ ภณฺฑํ อวหาราติ อนุญฺ อานาเปติ ถามว่า ฌิว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น อัตถสาธกาวหาร นี้จะมีความแตกต่างกันอย่างไร (กับอาณัตติกาวหาร)^{๒๗๐} ตอบว่า ทั้งอาณัตติกาวหารและอัตถสาธกาวหารนั้นมีความแตกต่างกันดังนี้ คือ การใช้ให้ลักทันทีจัดเป็นการประกอบอาณัตติกาวหาร (จึงต้องอาบัติปาราชิกทันที) (ส่วน) การใช้ให้ลักโดยกาลอื่น (เมื่อมีโอกาส) จัดเป็นอัตถสาธกาวหาร^{๒๗๑} เพราะเหตุนี้พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “อสุกสสุ ภณฺฑํ ยทา สกโกสิ, ตทาตํ อวหาราติ อนุญฺ อานาเปติ” (ภิกษุสั่งบุคคลอื่นว่า เธอจงลักทรัพย์ของบุคคลโน้นในเวลาที่เราจะสามารถจะลักได้)

^{๒๖๙} อาหาร ๕ อย่างในสาหตถิกปัญจกะ คือ ๑) สาหตถิกาวหาร (อาหารที่ภิกษุลักทรัพย์ของผู้อื่นด้วยมือของตน) ๒) อาณัตติกาวหาร (อาหารที่ภิกษุสั่งผู้อื่นให้ลัก) ๓) นิสสัคคิยาวหาร (อาหารที่ภิกษุยื่นอยู่ในด้านภาชีและที่ที่กำหนดไว้แล้วโยนทรัพย์ออกไปภายนอก) ๔) อัตถสาธกาวหาร (อาหารที่ยังประโยชน์ กล่าวคือ อาบัติปาราชิกให้สำเร็จ) ๕) ฐุนิกเขปะวหาร (อาหารที่เจ้าของทอดฐานะ); วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๙๒/๓๒๗.

^{๒๗๐} หมายถึง หากเมื่อภิกษุผู้สั่งต้องอาบัติปาราชิกในขณะที่สั่ง คือ ย้อนหลังสำหรับอัตถสาธกาวหารนี้แล้วจะมีความแตกต่างกันอย่างไรกับอาณัตติกาวหาร คำตอบก็คือต่างกันด้วยเงื่อนไข กล่าวคือ อาณัตติกาวหารเป็นการสั่งให้ลักทันทีที่ภิกษุผู้สั่งต้องอาบัติทันทีส่วนอัตถสาธกาวหาร เป็นการใช้ให้ลักเมื่อมีโอกาสภิกษุผู้สั่งจะต้องอาบัติปาราชิกเมื่อกรรม คือ การลักสำเร็จ.

^{๒๗๑} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๕๗, วิมติ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๒๒.

บทว่า สุกกฆาตปริกปิโตกาสนํ (แห่งด่านเก็บภาษีและสถานที่กำหนดหมายไว้) อธิบายว่า ด่านเก็บภาษีและสถานที่กำหนดหมายไว้ ชื่อว่า สุกกฆาตปริกปิโตกาสนํ (ภายใน) แห่งด่านเก็บภาษีและสถานที่กำหนดไว้ นั้น (เตส) บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุกกฆาตํ นั้น เป็นชื่อของสถานที่ภาษีซึ่งกำหนดไว้ด้วยเครื่องหมายมีต้นไม้และภูเขา เป็นต้น ก็คำว่า สุกกฆาตํ นั้น ท่านกล่าวว่า สุกกฆาตํ (ด่านภาษี) เพราะพวกคนเมื่อไม่เสียภาษี ซึ่งเป็นส่วนที่ต้องมอบให้เป็นของหลวง จากทรัพย์ที่ตนมีอยู่นั้น นำทรัพย์ออกไปชื่อว่า ทำลาย (หลีกเลียง) หรือทำให้ภาษีของหลวงสูญเสียไป

บางคนเข้าไปสู่สถานที่ที่มีบริเวณพื้นที่ของคนอื่น เป็นต้น เห็นทรัพย์ที่จะพึงนำไปด้วยความโลภบางสิ่งแล้วกำหนดสถานที่ใด ๆ เช่น ประตู ด้านหน้า เป็นต้นว่า “ถ้าคนเห็นเราในระหว่างนี้ (ระหว่างที่ลัก) เราจักทำทีถือดูเล่น ๆ แล้วให้คืน แต่หากไม่มีใครเห็น เราก็จักนำออกไป” สถานที่นี้ชื่อว่าสถานที่กำหนดหมายไว้ คำว่า อาณตติกขณเวยว ปาราชิก^{๒๗๒} (ต้องอาบัติปาราชิกในขณะที่สิ่งนั้นเอง) หมายถึง (ภิกษุ) ต้องอาบัติปาราชิกในขณะที่เจตนายังประโยชน์ให้สำเร็จ (การลักเกิดขึ้นสำเร็จสมบูรณ์) แม้ถ้าผู้ลักทรัพย์นั้นมาได้ แม้ล่วงกาลผ่านไปถึง ๖๐ ปี และภิกษุผู้ส่งมรณภาพไปในช่วงเวลานี้ หรือสึกไป หรือเป็นผู้ไม่ใช่สมณะตายไป หรือสึกไป ก็ตาม ภิกษุผู้ลักก็ต้องอาบัติปาราชิกในขณะที่ลักนั่นเอง ในคำว่า ปาทคฺชนกเตลฺลํ นี้พึงทราบวินิจฉัย ดังนี้

น้ำมันนั้นมีค่า (๑ บาท) เหตุนี้จึงชื่อว่า (น้ำมัน) มีค่า ๑ บาท (ปาทคฺชนก), น้ำมันนั้นด้วยมีค่า ๑ บาทด้วย เหตุนี้จึงว่าน้ำมันมีค่า ๑ บาท (ปาทคฺชนกเตลฺลํ) รองเท้า เป็นต้น ของวัตถุเหล่าใด วัตถุเหล่านั้นชื่อว่า มีรองเท้า เป็นต้น ด้วย อาทิสัพพทํท่านรวมเอาผ้า ๒ ชิ้นและชิ้นหนัง เป็นต้น เข้าด้วย ฯ บทว่า ปกฺขิปปิตฺติ หมายถึง ใส่เข้าไป (ในหม้อน้ำมัน) ด้วยโดยจิต เพราะเหตุนี้พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า หตฺถโต มุตฺตมตฺเตยว ปาราชิกํ (พอ (รองเท้า) หลุดจากมือเท่านั้น ต้องอาบัติปาราชิก) ก็ภิกษุอื่นเทเนยใสหรือน้ำมันลงในหม้อของตนและภิกษุอื่นนี้แหละก็ใส่สิ่งของพอที่จะช้บน้ำมันได้เข้าไปในหม้อนั้น ด้วยโดยจิต ภิกษุนี้ก็ต้องอาบัติปาราชิกเหมือนที่กล่าวแล้ว หมายถึง ต้องปาราชิกทันทีเมื่อปล่อยมือ หรือผ้าที่จะรับน้ำมันได้ในขณะที่พ้นจากมือไม่ใช่ออให้รองเท้าช้บน้ำมันก่อนแล้ว จึงต้องอาบัติปาราชิก

บุพพโยคปัญจะ

ความพยายาม คือ การสั่งด้วยกายหรือวาจา ชื่อว่า โยคะ (ความพยายาม คือ การสั่งด้วยกาย หรือวาจา) ความพยายาม คือ การสั่งนั้นเป็นชื่อว่า ก่อน เพราะคำสั่งเป็นเบื้องต้นจากการลักทรัพย์ เพราะเหตุนี้ ความพยายามนั้นด้วยเป็นเบื้องต้นด้วย เพราะเหตุนี้ชื่อว่า บุพพโยคะ, อวหาร (การลัก) ที่เป็นไปพร้อมกับความพยายาม ชื่อว่า สหปิโยคะ

^{๒๗๒} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๒๑/๔๐๔, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๒๑/๔๔๐.

(การลักที่เป็นไปพร้อมกับความพยายาม) การชักชวนกัน การปรึกษากันแล้วลัก^{๒๗๓} ชื่อว่า สังวิชาวหาระ^{๒๗๔} (การลักโดยปรึกษาร่วมกัน) มีคำอธิบายว่า การทำความตกลงกันแล้วลัก การนัดหมายโดยกำหนดเวลา มีตอนเช้า เป็นต้น ชื่อว่า สังเกต (การนัดหมาย) กรรมแห่งการนัดหมายนั้นชื่อว่า สังเกตกรรม (การทำการนัดหมาย) กรรมแห่งเครื่องหมายชื่อว่า นิमितตกรรม (กรรมแห่งเครื่องหมาย) มีอธิบายว่า การทำเครื่องหมายบางอย่างเพื่อให้เกิดหมายรู้ หมาย ถึง ตั อ ง ป า ร า ชิ ก หั น ที่ เ มี อ ป ล่ อ ย ส อ ง เ ท้า หรือผ้าที่จะรับน้ำมันได้ในขณะที่พ้นจากมือไม่ไขว่ให้รองเท้าซับน้ำมันก่อนแล้ว จึงต้องอาบัติปาราชิก บทว่า ตตถ แปลว่า ในปโยคปัญจกะมี ปุพพปโยคะ เป็นต้น ตามที่กล่าวแล้ว

เรื่องทรัพย์อยู่ในนาและสวน

คำว่า **ชีลาทีนี สงกาเมตวา เขตตาทิกคทณวเสน** อธิบายว่า เนื่องด้วยการปักหลักซึ่งเชือกล้อมรั้ว คันนา หรือกำแพง แล้วยึดเอาที่นา (หรือ) เนื่องด้วยการปักหลักจึงเชือกล้อมรั้ว. ถมคันนา หรือสร้างกำแพงแล้วรูกกล้าเอาพื้นที่ แต่ถ้าภิกษุจะยึดเอาพื้นที่ด้วยการปักหลัก ๒ หลัก^{๒๗๕} ในการปักหลักที่ ๑ ภิกษุต้องอาบัติถุลลัจจัย หลักที่ ๒ ภิกษุต้องอาบัติปาราชิก ถ้าภิกษุจะยึดพื้นที่ด้วยการปักหลัก ๓ หลัก ในการปักหลักที่ ๑ ภิกษุต้องอาบัติทุกกฏหลักที่ ๒ ต้องอาบัติถุลลัจจัย หลักที่ ๓ ต้องอาบัติปาราชิก แม้ในหลักหลายหลัก เว้น ๒ หลักสุดท้าย พึงทราบว่ภิกษุต้องอาบัติทุกกฏด้วยหลักต้น ๆ ต้องอาบัติถุลลัจจัยด้วย ๒ หลัก สุต ท้า ย ตั อ ง อ า บั ตี ป า ร า ชิ ก ดั ว ย ห ลั ก น อ ก นั้ ในการรูกกล้าเอาทุกอย่างมีการรูกกล้าเอาด้วยเชือกก็มีนัยอย่างนี้ ส่วนคำที่พระพุทธโฆสเถระกล่าวไว้ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาว่า “ตถจ โข สามิกานํ ชุรณิก เขเปน” (ปาราชิกนั้นแลมิได้เพราะเจ้าของปล่อยวางธุระ)^{๒๗๖} นั้นพึงทราบว่ท่านหมายเอาการลักที่เนื่องด้วยการพยายามอย่างยิ่งเพราะพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในหวัข้อว่า “เขตโต อภิญญชติ อาปตติ ทุกกฏสส” (ภิกษุกกล่าวตู่เอาที่นาต้องอาบัติทุกกฏ) ดังนั้น เป็นต้น^{๒๗๗} คำว่า สวิทิตวา (เตรียมการแล้ว) เป็นคำเรียกแทนของคำว่า “สมันตยิตวา” นั้น คำว่า สมันตยิตวา มีอธิบายว่า พุดคุยกันเพื่อเกิดความพอใจเป็นอันเดียวกัน เกิดอหยาศัย เป็นอันเดียวกัน พระพุทธโฆสเถระกล่าวคำว่า “เอวํ สวิทิตวา คเตสุหิ (ในบรรดาภิกษุที่เตรียมการไปแล้วอย่างนี้...) เป็นต้น เพื่อมิให้หลงลืมในเรื่องอาหารนี้ บทว่า สยขานน กมมํ ได้แก่

^{๒๗๓} คัมภีร์กัณฐกขาณิกาอธิบายว่า การพุดคุยกันเพื่อให้เกิดฉันทะและอหยาศัยเดียวกันในการลัก; กัณฐกขาณิกา (บาลี) ๑๑๖.

^{๒๗๔} เครื่องหมาย (นิमित) ที่ให้รู้กัน ได้แก่ การขยิบตา แกว่งมือ ประบมือ ดัดนิ้วมือ เอียงคอ จาม ใจ เป็นต้น (วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๑๒๐/๔๐๑)

^{๒๗๕} วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๑๐๔/๓๖๘-๓๖๙, วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๑๐๔/๔๘๔.

^{๒๗๖} วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๑๐๔/๓๖๘-๓๖๙, วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๑๐๔/๔๘๔.

^{๒๗๗} มีประโยคที่ควรเติมให้เกิดความสมบูรณ์ในปทภาษณีย์ คือ “ทำให้เจ้าของเกิดความสงสัย ต้องอาบัติถุลลัจจัย หากเจ้าของปล่อยวางธุระว่า จะไม่เป็นของเรา ต้องอาบัติปาราชิก” (วิมหา. (บาลี) ๑/๑๐๔/๖๖, วิมหา. (ไทย) ๑/๑๐๔/๘๗)

การทำกาหนดหมายกันมีการกำหนดระยะเวลา มีตอนเช้า เป็นต้น เพราะเหตุนี้พระพุทโธสเถระจึงกล่าวคำว่า สเจหิ เป็นต้น

ก็ในเรื่องการนัดหมาย (สังเกตรกรรม) นี้^{๒๗๘} พึงทราบวินิจฉัย ดังนี้ เมื่อภิกษุสั่งว่า “จงลักในเวลาก่อนภัตตาหาร” ภิกษุผู้รับคำสั่งจะลักมาได้ในเวลาก่อนภัตตาหารในวันนี้ พรุ่งนี้หรือในปักษ์ก็ตาม (ถือว่า) ไม่ผิดกำหนดภิกษุทั้ง ๒ รูป ต้องอาบัติปาราชิก แต่ถ้าเมื่อภิกษุสั่งว่า “จงลักในเวลาก่อนภัตตาหารในวันนี้” ภิกษุผู้รับคำสั่งลักมาได้ในเวลาก่อนภัตตาหารในวันนี้ พรุ่งนี้ ย่อมเป็นอันเธอผู้รับคำสั่งล่วงกำหนดหมายที่กำหนดกันไว้ว่า “วันนี้” แล้วลักได้ในภายหลัง ถ้าเมื่อภิกษุสั่งว่า “จงลักก่อนเวลาภัตตาหารพรุ่งนี้” ภิกษุผู้รับคำสั่งลักมาในเวลาก่อนภัตตาหารวันนี้ ก็ย่อมเป็นอันเธอผู้รับคำสั่งลักมาก่อนเวลา ยังไม่ถึงที่กำหนดกันไว้ว่า “พรุ่งนี้” เฉพาะภิกษุผู้รับคำสั่งลักมาได้ด้วยอาการอย่างนี้เท่านั้น ต้องอาบัติปาราชิกภิกษุต้นเหตุไม่ต้องอาบัติ เมื่อภิกษุสั่งว่า “(จงลัก) ในเวลา ก่อน ภัตตาหาร วัน พรุ่งนี้” ภิกษุผู้รับคำสั่งลักมาในวันนั้นหรือในเวลาภายหลังภัตตาหารพรุ่งนี้” ชื่อว่า ลักมาก่อน และ ภายหลัง การนัดหมายนั้น ส่วนภิกษุใดไม่ทำอย่างนั้นลักมาได้ตามเวลาที่กำหนดไว้อย่างนั้นนั่นเอง ภิกษุนี้พึงทราบ ว่า ชื่อว่า ลักทรัพย์นั้นมาได้ตามเวลาที่กำหนด คือ ไม่ก่อน ไม่หลัง แม้ในเวลาหลังภัตตาหาร กลางคืนหรือกลางวัน ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้ ในกำหนดนัดหมายนี้พึงทราบการกำหนดและการผิดกำหนดด้วยอำนาจการมีปริยาม มัชฌิมยาม ปัจฉิมยาม กาฬปักข์ ชุณหปักข์ เดือน ฤดูแล และ ปี เป็นต้น เครื่องหมายแห่งอาการทั้งหลายมีการขยิบตา เป็นต้น เพราะเป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นแห่งสัญญา (การหมายรู้) ในการลักทรัพย์ของบุคคลอื่น ฉะนั้น จึงชื่อว่า อักขินนิขณาทีนินิมิตต์ (เครื่องหมายมีการขยิบตา เป็นต้น) การทำอักขินนิขณาทีนินิมิตต์ ชื่อว่า อักขินนิขณาทีนินิมิตตาการณ ด้วย อาทิสัพพ พระพุทโธสเถระรวมเอาอาการต่าง ๆ เช่น การยักคิ้ว สายศีรษะ แกว่งมือ ปรบมือ ติดนิ้ว เอียงคอ และการจาม ใจ เป็นต้น เข้าด้วย^{๒๗๙} คำที่เหลือนี้นัยดังที่ข้าพเจ้า^{๒๘๐} กล่าวแล้วในสังเกตรกรรมนั่นเอง

เถยยาวหารปัญจกะ^{๒๘๑}

โจร เรียกว่า เถณะ (ขโมย) ความเป็นแห่งเถณะ ชื่อว่า เถยยะ การลักด้วยเถยยะ (ความเป็นแห่งเถณะ) ชื่อว่า เถยยาวหาร (การลักด้วยการขโมย) การข่มขู่แล้วลักชื่อว่า ปสัยหาหาร (การลักด้วยการข่มขู่) การกำหนดตริกตรองถึงสิ่งของมีผ้าและด้าย เป็นต้น ชื่อว่า ปริกัปปะ

^{๒๗๘} ดูเทียบเนื้อหาใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๑๙/๔๐๑, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๑๙/๕๑๗.

^{๒๗๙} ดูเทียบใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๒๐/๔๐๑, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๒๐/๕๑๘.

^{๒๘๐} หมายถึง ผู้แต่งคัมภีร์กังขาวิตรณีนวินวฏฐิกา ได้แก่ พระเถระนามว่า พุทธนาค ศิษย์ของพระสารีบุตรผู้รจนาคัมภีร์สารัตถทีปนีฎฐิกา.

^{๒๘๑} เถยยาวหารปัญจกะ (หมวด ๕ แห่งเถยยาวหาร) คือ ๑) เถยยาวหาร (การลักด้วยการขโมย) ๒) ปสัยหาหาร (การลักด้วยการข่มขู่) ๓) ปริกัปพาหาร (การลักด้วยการกำหนดตริกตรองสิ่งของ (หรือสถานที่) ๔) ปฏิจฉันนาหาร (การลักสิ่งของที่ปกปิดไว้) ๕) กุสวหาร (การลักด้วยการสับเปลี่ยนสลา) ; กงขา.อ. (บาลี) ๑๔๔.

การลักด้วยปริกัปปะนั้น ชื่อว่าปริกัปปาวหาร (การลักด้วยการกำหนดตริกตรองสิ่งของ) การลักสิ่งของที่ปิดบังเอาไว้ด้วยหญ้าและใบไม้ เป็นต้น ชื่อว่า ปฏิจฉันนาวหาร (การลักสิ่งของที่ปกปิดไว้) การลักด้วย (การสับเปลี่ยน) สลาก ชื่อว่า กุสาวหาร (การลักด้วยการสับเปลี่ยนสลาก) ที่ชื่อว่า ภูมมาน (ตามชื่อโกง) ในคำว่า “ภูมมานกุกหาปณะทีหิ” ได้แก่ การโกงด้วย เครื่องวัด ๓ วิธี คือ ๑) หทัยเภท (การทำลายหทัย) ๒) สิกขาเภท (การตัดปลาย) ๓) รัชชูปเภท (การลดหรือยัด) ความยาวของเชือก ในการโกงด้วยตราซัง ๓ วิธีนั้น พึงทราบความหมาย ดังนี้ คำว่า หทัย หมายถึง ภายในภาชนะของตาซังมีกะลามะพร้าว เป็นต้น การทำลาย คือ การเจาะรูของภาชนะตาซังนั้น ชื่อว่า หทัยเภท, หทัยเภทนั้นจะใช้ในเวลาที่ต้องเนยใส และน้ำมัน เป็นต้น เพราะว่า บุคคล เมื่อ จะ รับ เนย ใส หรือ น้ำมัน นั้น ก็จะใช้เครื่องตวงที่เจาะรูกลางตวงให้ไหลเข้าในภาชนะ (ใหม่) เป็นอันมาก แต่ใช้วิธีการที่ แต่ สิก ข า เภ ท ใช้ ใน เวลา ตวง ง า และ ข าว สาร เป็นต้น เพราะว่าบุคคลเมื่อจะรับงาและข้าวสารจะยกปลาย (เครื่องตวง) ขึ้นเบา ๆ แล้วรับเอา เมื่อให้จะตัดปลายบรรจุให้เต็มโดยเร็วแล้วให้ รัชชูปเภทใช้ในเวลาตวงนา และพื้นที่ เพราะคนทั้งหลายเมื่อจะวัดที่มีนา เป็นต้น ย่อมวัดนาที่ไม่กว้างใหญ่ทำให้กลายเป็นที่นากว้างใหญ่ได้ (หรือ) วัดนาที่แคบใหญ่ให้กลายเป็นนาที่แคบได้

กหาปณะปลอมซึ่งทำด้วยทองแดง เป็นต้น ชื่อว่า กุกหาปณะ (กหาปณะปลอม) ด้วย อาทิศัพท์ท่านรวมเอาการลวงอื่นมีการลวงด้วยตาซังโกงและถาดทองปลอมไว้ด้วย ในคำว่า ตูลากุกกิสกุกกญจนาที นั้น ตาซังโกงมี ๔ อย่าง คือ ๑) โกงด้วยขนาด (รูปกุก) ๒) โกงด้วยวิธีการ (องคกุก) ๓) โกงด้วยการรับ (คหณกุก) ๔) โกงด้วยการปกปิด (ปฏิจฉันนุกุก) ในการโกง ๔ อย่างนั้นที่ชื่อว่าโกงด้วยขนาด ได้แก่ เมื่อจะรับก็รับด้วยถาดตวงใหญ่ โดยลวงว่าถาดตวง ๒ ถาด เป็นของมีขนาดเท่ากันแต่เมื่อจะให้กลับให้ด้วยถาดตวงเล็ก ที่ชื่อว่าโกงด้วยวิธีการ ได้แก่ เมื่อจะรับเขาก็ใช้มือกดตาซังด้านหลัง (แต่) เมื่อจะให้ก็กดตาซังด้านหน้า ที่ชื่อว่าโกงด้วยการรับ ได้แก่ เมื่อจะรับก็จับเชือกที่เงื่อนต้น แต่เมื่อจะให้ก็จับเชือกที่เงื่อนปลายที่ชื่อว่าโกงด้วยการปกปิด ได้แก่ ทำถาดตวงให้เป็นโพลงแล้วใส่ผงเหล็กเข้าไปภายในแล้วรับเอาทำให้ตาซังนั้นอยู่ ด้านต้น (แต่) เมื่อจะให้ก็ทำให้ตาซังอยู่ด้านปลาย ถาดทองท่านเรียกว่า กังสะ, การลวงด้วยถาดทองนั้นชื่อว่า กังสกุฏะ (การโกงด้วยถาดทอง) ถ้ามว่า การโกงนี้ได้ด้วยวิธีการอย่างไร ตอบว่า พวกคนโกงทั้งหลายทำถาดทองใบหนึ่งแล้วทำถาดโลหะ ๒ หรือ ๓ ใบ อื่น ๆ ให้มีสีเหมือนทอง จากนั้นก็เข้าไปสู่ชนบทแล้วเข้าไปสู่ตระกูลที่มั่งคั่งตระกูลหนึ่ง กล่าวว่า “โปรดซื้อภาชนะทองคำเถิด” เมื่อถูกถามราคาก็ตีราคาเท่ากันหรือมากกว่า (ถาดทองค่าแท้) เมื่อเขาถามว่า “จะรู้ว่าถาดเหล่านี้เป็นทองคำแท้ได้อย่างไร” ก็กล่าวว่า “ทดสอบแล้วจึงรับไป” จากนั้นก็ครูดถาดทองคำที่แผ่นหิน (ให้ดู) แล้วมอบถาดทั้งหมดให้ไป

การลวงคนเหล่านี้ด้วยอุบายนั้น ๆ ชื่อว่าการลวง ในเรื่องการลวงนั้นมีเรื่องเล่าดังต่อไปนี้ เล่าว่า มีนายพรานคนหนึ่งจูงกวางและลูกกวางเดินมา คนล่อลวงคนหนึ่งกล่าวกับเขาว่า “กวางมีราคาเท่าไร ลูกกวางราคาเท่าไร” เมื่อเขาตอบว่า “กวางมีราคา ๒ กหาปณะ, ลูกกวาง ๑ กหาปณะ” จึงให้ ๑ กหาปณะ แล้วรับลูกกวางไป พอไปได้หน่อยหนึ่งก็กลับมากล่าวว่า

“ข้าพเจ้าไม่มีความต้องการลูกกวาด ท่านจงให้แม่กวาดแก่ข้าพเจ้าเถิด” นายพรานก็กล่าวว่า “ถ้าอย่างนั้นท่านจงให้เงิน ๒ กหาปณะมา” เขาก็กล่าวว่า “ครั้งแรกข้าพเจ้าได้ให้ไป ๑ กหาปณะแล้วมิใช่หรือ” เมื่อนายพรานกล่าวว่า “เออให้แล้ว” เขากล่าวว่า “ท่านจงรับลูกกวาดนี้ไปและนั่นกหาปณะรวมกับลูกกวาดนี้ ซึ่งมีราคา ๑ กหาปณะ เมื่อได้อย่างนี้ก็จึกรวมเป็น ๒ กหาปณะ นายพรานนั้นกำหนดไว้ว่า “เจ้าคนนี้กล่าวถึงเหตุเป็นมา” จึงรับลูกกวาดแล้วให้แม่กวาดไป

ปสยหาวการ

คำว่า ปสยห^{๒๘๒} (ข่ม) หมายถึง ข่มเหงบุคคลอื่น โจรทั้งหลายเหล่าใด ปล้นฆ่าชาวบ้าน เหตุนั้น โจรเหล่านั้นชื่อว่า ความขาดา (โจรผู้ปล้นฆ่าชาวบ้าน) หมายถึง เหล่าโจรที่ (ปล้น) ชาวบ้าน โจรเหล่านั้นเป็นต้นแห่งโจรทั้งหลายเหล่าใด, โจรเหล่านั้นชื่อว่ามิโจรผู้ปล้น ฆ่า ชาวบ้าน เป็นต้น ก็ด้วยอาทิศัพท์ ในคำว่า ความขาดาทโย นี ท่านรวมเอาโจรผู้ปล้นฆ่า คนเดินทางเป็นต้นด้วย เรื่องปริกัปปาวหาร คำว่า อุทธาระเยว ปาราชิก (ขณะยกขึ้นนั้นเองต้องอาบัติปาราชิก) เพราะมีความดำริว่า “ถ้าเป็นผ้าก็จะลักเอา” และเพราะมีผ้าอยู่ในกระสอบนั้น คำว่า ปทวารเณ การเตตพโพ^{๒๘๓} พระวินัยธรพึงปรับอาบัติตามวาระการย่างเท้านี้ พระพุทธโฆสเถระกล่าวไว้ เพราะพิจารณาโดยไม่คำนึงถึงการวางทรัพย์ (บนพื้น) บทว่า ภณชเทยฺย (สิ่งที่จะต้องชดใช้คืน) อธิบายว่า สิ่งใดที่เป็นของผู้อื่นหายไป พึงให้มูลค่าหรือภณชที่เหมือนกัน (แทน) ของสิ่งนั้น บทว่า ตสส ได้แก่ภิกษุผู้ดำริอย่างนั้น คำว่า ตสส นี พึงทำการสัมพันธ์กับคำนี้ คือ อวหาโร โหติ (จัดเป็นอวหาร (การลัก))

ปฏิจฉันนาวหาร

บทว่า **ปเรส** หมายถึง มนุษย์เหล่าอื่นผู้กำลังเล่นหรือกำลังเข้าไป ชื่อว่า **ปจฺจาคณหิสสามิติ ปัสสุนา วา ปุณฺณเณ นวา ปฏิจฺฉาเทติ** (เอาดินร่วนหรือไปไม้กลบไว้ด้วยคิดว่า “จักถือเอาภายหลัง”) ความว่า ภิกษุนั้นคิดว่า “ถ้าเราจักก้มลงถือเอาขณะนี้เจ้าของก็จะรู้ว่า “สมณกำลังถืออะไรแล้วพึงเบียดเบียนเราได้ เราจักถือเอาภายหลัง” จึงเอาดินร่วนหรือไปไม้กลบไว้ สองบทว่า ยังไม่มีการยกขึ้น (**อุทธารโ นตฺถิ**) หมายถึง ยังไม่มีการให้เคลื่อนจากฐาน (ที่ตั้งของทรัพย์) บทว่า เจ้าของ (**สามิกา**) หมายถึงคนผู้เป็นเจ้าของทรัพย์ ซึ่งประสงค์จะเข้าไปยังภายในหมู่บ้าน บทว่า ขณะที่ยกขึ้น (**อุทธาระ**) หมายถึงในขณะที่ยกขึ้น หมายถึง ในขณะที่ให้(ทรัพย์) เคลื่อนจากฐาน ก็ในเรื่องนี้ พึงทราบการให้เคลื่อนจากฐาน ตามแนวแห่งนัยที่ท่านกล่าวไว้ในภายหลัง บทว่า ให้จมลง (**ปเวเสติ**) หมายถึง เหยียบ ให้ จม ลง โดย การ ให้ เคลื่อน จาก ฐาน อธิบายว่า ให้ จม ลง โดยให้ที่สูดด้านบนเลยที่ที่สูดด้านล่างไปแม้เพียงเท่าปลายเส้นผม

กุสาวหาร

^{๒๘๒} วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๓๘/๕๓๐.

^{๒๘๓} พึงปรับอาบัติตามวาระการย่างเท้า คือย่างเท้าแรกต้องอาบัติอุลลัจฉัย ย่างเท้าที่ ๒ ต้องอาบัติปาราชิก.

บทว่า **สมคฺขตร**^{๒๘๔} หมายถึง มีราคาน้อยกว่า บทว่า **อุทฺธมตฺเต อวหาโร** หมายถึง พอสักว่ายกขึ้น จัดเป็นอาหาร (การลัก) พระพุทธโฆสเถระท่านกล่าวไว้ เพราะความพยายามของตนสำเร็จ มิได้กล่าวไว้โดยมุ่งถึง การให้ความต้องการ ของภิกษุ (สำเร็จ) ที่ ชื่อ ว่า ข ณ ะ ย ก ช ึ น ย ั ง ร ั ก ษ า อ ยู่ ก่ อ น (คือ ย ั ง ไม่ ต ่ อ ง อ า บั ตี) เพราะภิกษุยกไม้สลากขึ้นอันเป็นส่วนหนึ่งของตนเพราะมีความประสงค์จะให้ (ไม้สลาก) ตกไปในส่วนของตน แม้ในคำว่า “ปาตเนปิ รกฺขติ (แม้ในการตกไปก็ยังรักษาอยู่ก่อน) นี้” ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้ ด้วยคำว่า **อุทฺธาระเยว รกฺขติ** (ขณะที่ยกขึ้นก็ยังรักษาอยู่) นี้ เพราะพุทธโฆสเถระกล่าวคำว่า ต ่ อุทฺธริตฺวา (ยกไม้สลากขึ้นแล้ว) เป็นต้น เพื่อแสดงความหมายโดยมุ่งให้สำเร็จความหมาย ในเมื่อความหมายว่า “ในขณะที่ตกไปมิได้รักษา” สำเร็จแล้ว แต่ถ้าไม้สลากที่ตกไปในส่วนทั้ง ๒ เธมองไม่เห็น ภายหลังเมื่อเห็นภิกษุที่เหลื่อไปกันแล้ว

ภิกษุนอกนี้กล่าวว่า “ท่านขอรับ ไม้ของผมไม่ปรากฏ” ภิกษุพรรษามากกว่ากล่าวว่า “คุณของผมก็ไม่ปรากฏ” ภิกษุนวกะเรียนถามว่า “ส่วนของผมอันไหนเล่า” ภิกษุผู้มีพรรษามากกว่าชี้บอกส่วนของตนว่า “นี่คือส่วนของคุณ” เมื่อภิกษุนวกะจะแย่งหรือไม่ก็ตาม ถือเอาส่วนนั้นไป, ภิกษุผู้มีพรรษามากกว่า ก็ยกเอาส่วนของพระนวกะขึ้น ขณะที่ยกขึ้นต้องอาบัติปาราชิก, ถ้าเมื่อพระภิกษุนวกะเรียนว่า “ผมจะไม่ให้ส่วนของผมแก่ท่าน” ท่านรู้ส่วนของตนแล้ว จงถือเอาเถิด” ภิกษุผู้มีพรรษามากกว่า แม้รู้ว่า “นี่ไม่ใช่ของเรา” ยังขึ้นถือเอาส่วนของภิกษุนวกะนั้น ขณะที่ยกขึ้นต้องปาราชิก ถ้าภิกษุนวกะกล่าวว่า “นี่ส่วนของท่าน” ส่วนของผม “คิดว่า” จะมีประโยชน์อะไรด้วยการทะเลาะวิวาทนี้” จึงกล่าวว่า “จะเป็นส่วนที่ถึงแก่ผมหรือถึงที่แก่ท่านก็ตาม, ส่วนใดดี ท่านโปรดถือเอาส่วนนั้นเถิด” จึงเป็นอันภิกษุผู้มีพรรษามากกว่าถือเอาของที่ชื่อว่า “เขาให้” ไม่เป็นอาหาร (การลัก) ในการถือเอานี้ ถ้าภิกษุผู้กล่าวการทะเลาะวิวาทที่ภิกษุกล่าวว่า “ท่านชอบสิ่งใด จงถือเอาสิ่งนั้น” จึงงดส่วนที่ถึงแก่ตนไว้ ถือเอาเฉพาะส่วนที่เลวไป ภายหลังภิกษุนวกะ ถือเอาส่วนที่เหลื่อจากส่วนที่เลือกแล้ว ก็ไม่เป็นอาหารเหมือนกัน พึงทราบว่าเป็นเพราะประมวลหมวดห้าแห่งอาหารนี้ จึงมีอาหาร ๒๕ ประการ ด้วยประการฉะนี้ วินิจฉัยแห่งบทบาทนี้ว่า “อาทิเยย” ได้จบลงแล้ว เพราะฉะนั้นพระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “อิติ ย ุ ตฺต ั ๖ เปฯ ตสฺสโต ปกาสิโต โหติ

คำว่า **ราชาโน** (พระราชาทั้งหลาย) พระพุทธเจ้าตรัสไว้โดยไม่พิเศษ (โดยทั่วไป) ก็จริง แต่ทรงหมายถึงพระราชาผู้เป็นหลักซึ่งปกครองด้วยการตัดทำลาย (ร่างกาย) ตามสมควรแก่โทษ ดังนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า **ราชาโนติ อิหิ พิมพิสาร์เยว ุ ตฺต ั** (คำว่า **ราชา โน** นี้ พระ ผู้ มี พระ ภ า ค ต ร ั ส ห ม า ย เ อ า พระ เจ้า พิม พิสาร์ พระ องค์ เติ ยว) เพราะพระองค์ทรงทำตามประเพณีทั้งนี้ เพราะทรงเป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรม ส่วนพระราชาพระองค์อื่นอาจตัดศีรษะ เพราะขโมยทรัพย์ แม้เพียงปลายข้าว หรืออาจไม่ทรงทำอะไร

^{๒๘๔} ใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๓๘/๔๑๓, กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๔๕., สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๙๘ เป็น “อุปคฺขตร (มีราคาน้อยกว่า).

ๆ เลยแก่ผู้ขโมยทรัพย์แม้มากมาย เพราะฉะนั้น พระพุทธโสมณะจึงกล่าวว่า **อญญะ ปน** (ก็พระราชาเหล่าอื่น) เป็นต้น

อธิบายเรื่องการลงโทษ

๑) การทรมาน ขึ้นชื่อว่า การทรมาน (**หนนํ นาม**) คือ การโบยตีและการตัดฉะนั้นพระพุทธโสมณะจึงกล่าวว่า หตถาทีหิ (ด้วยมือเป็นต้นมือ เป็นต้น หรือ) เป็นต้น ด้วย **อาทิ ศัพท** (ในคำว่า **หตถาทีหิ**) หมายถึงถึง เท้า (ปาท) แล (กสา) หวาย (เวตตะ) กระบอง (อหุตมณฑก)

๒) การจองจำ ด้วย **อาทิ ศัพท** ในบทว่า **รชชูปนธนาทีหิ** (ด้วยเครื่องผูกที่เชือก เป็นต้น) หมายถึงถึง เครื่องผูกคือ ชื่อ (อนทุพณฺธ) เครื่องผูก คือ โซ่ตรวน (สงฺกิลกพณฺธ) เครื่องผูก (ที่จำกัดบริเวณ) คือเรือน (**ขรพณฺธ**) เครื่องผูก (ที่จำกัดบริเวณ) คือ นคร และการเฝ้ารักษาของบุรุษ (**ปฺริสคฺคตฺติ**)

๓) การเนรเทศ บทว่า **นีหเรยฺย** หมายถึง ให้ออกไปจากแว่นแคว้น

๔) การบริภาษ บทว่า **ปฺริภาเสยฺย** (พึงบริภาษ) พึงนำมาเติมในบทว่า โจโรสฺสึ ฯ เป ฯ เณโณสฺสึ (เจ้าเป็นโจร ฯลฯ เจ้าเป็นขโมย) นี้ เพราะการประกอบบทยังพร่องอยู่ (ไม่เต็ม) เพราะฉะนั้นพระพุทธโสมณะ จึงกล่าวว่า “อิมเหติ วจเนหิ ปฺริภาเสยฺย (พึงบริภาษด้วยคำเหล่านี้) ก็เพราะภณฺธะ (ทรัพย์) มีราคาตั้งแต่ ๑ บาทขึ้นไป ฉะนั้น พระพุทธโสมณะจึงกล่าวว่า ปาทสฺสวา ปาหารสฺสวา (เพราะการถือเอาอภัยภัยภณฺธ ๑ บาท หรืออภัยภัยภณฺธควรค่า ๑ บาท)^{๒๘๕} ส่วนที่ ๔ แห่งกหาปณะโบราณ ชื่อว่า บาท ภัยภณฺธที่มีราคาถึง ๑ บาท ฉะนั้น จึงชื่อว่า ปาหารหะ (ควรมีค่า ๑ บาท) เพราะ (การถือเอา) อภัยภัยภณฺธ ๑ บาท หรืออภัยภัยภณฺธควรค่า ๑ บาท นั้น ก็ในคำว่า ปาทสฺสวา ปาหารสฺสวา นี้ พระพุทธโสมณะมุ่งแสดงเฉพาะอภัยภัยภณฺธที่เป็นส่วนที่ ๔ ของกหาปณะ ด้วยศัพท์ว่า ปาทะ (และ) มุ่งแสดงกับภัยภณฺธที่ได้ราคา ๑ บาท ด้วยศัพท์ว่า ปาหารหะ ด้วยคำเท่านั้น พึงเห็นว่า พระพุทธโสมณะแสดงวัตถุที่เพียงพอจะต้องทูลิตยปาราชิก โดยกำหนดค่าต่ำสุด โดยรวม บทว่า โปราณกสฺส หมายถึง กหาปณะ ที่เป็นเช่นเดียวกับ นิลกหาปณฺ^{๒๘๖} ซึ่งเขาทำให้เกิดขึ้นตามสมควรแก่คัมภีร์ (เงินตรา) สมัยเก่ามีลักษณะสมบูรณ์ ด้วยศัพท์ว่า โปราณกสฺส นี้ ท่านห้าม (คือ ไม่มุ่งเอา) กหาปณะอื่นมี รุทธามก กหาปณะ^{๒๘๗} เป็นต้น พระพุทธโสมณะครั้งแสดงอรรถวินิจจยอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงสาธณวินิจจย

^{๒๘๕} ในที่นี้หมายถึง ราคาทรัพย์ที่เป็นเหตุให้ต้องอาบัติปาราชิก นั้น ต้องมีราคาตั้งแต่ ๑ บาท ขึ้นไป, ดูรายละเอียดใน กงขาโยชนา.ฎีกา. (บาลี) ๑๒๒-๑๒๓.

^{๒๘๖} หมายถึง กหาปณะที่บริสุทธิ์ (แท้) ไม่มีโทษ (นิล = น + เจลา, นตฺถิ เจลา อสฺสาติ นิลํ แปลง อ เป็น อิ) ซึ่งมีลักษณะสมบูรณ์ตามคัมภีร์เก่าแก่ กล่าวคือ ทำเป็นอักขระ และรูปช้าง ม้า เป็นต้น โดยวิธีการผสมทอง ๕ มาสก เงิน ๕ มาสก และทองแดง ๑๐ มาสก รวมเป็น ๒๐ มาสกแล้วใส่โลหะเท่าเมล็ดข้าวเปลือกห่อมให้เป็นเนื้อเดียวกัน, ดูรายละเอียดใน กงขาโยชนา.ฎีกา (บาลี) ๑๒๓.

^{๒๘๗} หมายถึง กหาปณะที่คนใดคนหนึ่ง เช่น นายรุทธามะทำให้เกิดขึ้นมีราคา ๓ ส่วน ของนิลกหาปณะ (รุทธาเมณ นาม เณจฺจิ อุปปาติโต รุทธามโก โส ภิร นิลกหาปณฺสส อคฺคตฺติ; วิมตฺติ.ฎีกา (บาลี) ๑/๓๒๐.

จึงกล่าวคำว่า “ราชาคเห” เป็นต้น บทว่า “รณฺโณ” หมายถึง พระเจ้าพิมพิสาร ส่วนที่ ๒๐ แห่งกหาปณะที่ทำตามคัมภีร์เก่าแก่ ชื่อว่า มาสก ซึ่งเขาเรียกกันในโลกว่า “มัญเชฐฐี” ดังนั้น บัดนี้ เพื่อจะแสดงข้อวินิจฉัยในอหินนาทานสิกขาบทนี้ พระพุทธโสมสเถระจึงกล่าวคำว่า “สพฺพตฺถ” เป็นต้น บทว่า สพฺพตฺถ หมายถึง (ในการลักทั้งหมดรวมถึง) สิ่งของมีราคาต่ำกว่า ๑ มาสก สิ่งของมีราคาเกิน ๑ มาสกและสิ่งของมีราคา ๕ มาสก บทว่า ปริหีนาปริหีนวเสน หมายถึง เนื่องด้วยราคา (สิ่งของ) ที่ลดลงหรือไม่ลดลง ในเรื่องนี้มีข้อความสังเขปเพียงเท่านี้ ส่วนข้อความพิสดาร พึงทราบอย่างนี้

ความจริงพระวินัยธรผู้วินิจฉัย อหินนาทานนี้ เมื่อมีเหตุล่วงละเมิดพระบัญญัติ ก้อย่าพึงรับวินิจฉัยโดยทันที พึงตรวจสอบฐานะ ๕ ประการ ซึ่งพระโบราณจารย์ กล่าวไว้ว่า พระวินัยธรผู้ฉลาดพึงพิจารณา ฐานะ ๕ ประการ คือ วัตถุ กาล สถานที่ ราคา และการใช้สอย เป็นที่ ๕ แล้วพึงทรงอรรถคดีไว้^{๒๘๘}

อธิบายฐานะ ๕ ประการ

ก็ฐานะ ๕ ประการ มีวัตถุ เป็นต้น นั้น ฐานะที่ชื่อวัตถุ หมายถึงทรัพย์ ก็แม้เมื่อภิกษุลักทรัพย์มา “รับว่าทรัพย์ชิ้นนี้ข้าพเจ้าได้ลักมา” พระวินัยธรก้อย่าพึงปรับอาบัติทันที พึงสอบสวนว่า “ทรัพย์นั้น มีเจ้าของ หรือ ไม่มีเจ้าของ” แม้ในทรัพย์ที่มีเจ้าของพระวินัยธรกั้พึงสอบสวนว่า เจ้าของยังมีความอาลัยหรือไม่มีความอาลัย ถ้าทรัพย์นั้น ถูกลักมาในเวลาที่เจ้าของเหล่านั้น ยังมีความอาลัย พระวินัยธรก็พึงให้ตีราคาทรัพย์ แล้วจึงปรับอาบัติ ถ้าทรัพย์นั้นถูกลักมาในเวลาที่เจ้าของหมดความอาลัย พระวินัยธรอย่างพึงปรับอาบัติปาราชิก แต่เมื่อเจ้าของทรัพย์ให้นำทรัพย์มา (คืน) ให้ภิกษุก็ควรให้คืนนี้ ถือเป็นความชอบในเรื่อง พึงตรวจสอบวัตถุ อย่างนี้

ฐานะ ที่ชื่อว่า กาล หมายถึงเวลาลักทรัพย์มา เพราะทรัพย์นั่นเอง บางคราวก็มีราคาพอเหมาะ (แต่) บางคราวก็มีราคาแพง ฉะนั้น ทรัพย์นั้นถูกลักมาในเวลาใด พระวินัยธรก็พึงปรับอาบัติตามราคาทรัพย์ที่มีในเวลานั้นนั่นเอง พึงตรวจสอบกาล อย่างนี้

ฐานะที่ชื่อว่า สถานที่ หมายถึง สถานที่ลัก ภิกษุลักทรัพย์นั้นมาในประเทศใด พระวินัยธรก็พึงปรับอาบัติตามราคาของทรัพย์ที่มีในประเทศ นั้น ด้วยว่าในที่ทรัพย์เกิดขึ้น ทรัพย์มีราคาพอเหมาะ แต่มีราคาแพงในประเทศอื่น พึงตรวจสอบสถานที่อย่างนี้

ฐานะที่ชื่อว่า ราคา หมายถึงราคาทรัพย์ ทรัพย์ใหม่ย่อมมีราคา ภายหลังราคาย่อมลดลง เช่นบาตรใหม่ราคา ๘ มาสก หรือ ๑๐ มาสก ภายหลังบาตรแตก ทะลุ หรือเสีย เพราะลิ่มและหมุด มีราคาน้อยลง ดังนั้น ทุกครั้งพระวินัยธรไม่ควรตีราคาทรัพย์ตามราคาปกติอย่างเดียว พึงตรวจสอบราคาอย่างนี้^{๒๘๙} ฐานะที่ชื่อว่า การใช้สอย หมายถึง การใช้สอยทรัพย์ ราคาทรัพย์ มีมิต เป็นต้น ย่อมลดลงด้วยการใช้สอย ดังนั้น ถ้าพระวินัยธรจึงควรพิจารณา ดังนี้ ภิกษุบางรูปลักมีตราคา ๑ บาท ของภิกษุบางรูปไปในเรื่องนั้น พระวินัยธรควรถามรูปที่เป็นเจ้าของมีตราว่า

^{๒๘๘} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๒๙, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๙๒/๔๔๑.

^{๒๘๙} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๓๑, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๙๒/๔๔๔.

“ท่านซื้อเมล็ดนี้ด้วยราคาเท่าไร” เจ้าของมิดตอบว่า “ ๑ บาท ขอรับ” พระวินัยธรซักถามว่า “ท่านซื้อมาแล้วเก็บไว้หรือว่าใช้สอยมันบ้าง” ถ้าภิกษุเจ้าของมิดตอบว่า “มิดนี้ผมใช้ตัดไม้ชำระพื้นบ้าง สะเก็ดไม้เครื่องย้อมบ้าง พื้นที่ใช้ระบบมาตรบ้าง ขัดถูกลับให้คมบ้างแคว้นเดียว” เมื่อเป็นเช่นนั้นพึงทราบไว้ว่า ราคาเดิมของมิดเล่มนั้นตกไป ราคายาตาก็ดี ไม่ปายยาตาก็ดี ภูญแจก็ดีย้อมตกไป ด้วยเหตุเพียงใช้ฟาง แกลบ หรือผงอิฐขัด ถูล้างครั้งเดียวเหมือนราคามิด, ราคาที่ก่อนดีบุก ย่อมตกด้วยการจักเป็นพื้นมังกรบ้าง ด้วยเหตุเพียงขัดบ้าง ราคาผ้าอาบน้ำย่อมตกด้วยการนุ่งและห่มเพียงครั้งเดียวบ้าง ด้วยเหตุเพียงพาดบ่าหรือคลุมศีรษะ โดยมุ่งให้ใช้สอยบ้าง ราคาข้าวสาร เป็นต้น, ย่อมตกไปด้วยการผัดโปรยบ้าง ด้วยการนำออกที่ละ ๑ เมล็ด หรือ ๒ เมล็ด จากข้าวสาร เป็นต้น นั้นบ้าง โดยที่สุดแม้ด้วยเหตุเพียงเก็บหินและกรวดเม็ดเดียวทิ้งไปบ้าง ราคาเนยใสและน้ำมัน เป็นต้น ย่อมตกไป ด้วยการเปลี่ยนภาชนะใหม่บ้าง โดยที่สุดด้วยเหตุเพียงเก็บแมลงวันหรือมดแดงจากเนยใสและน้ำมัน เป็นต้น นั้นทิ้งไป,

ราคาน้ำอ้อยงบ ย่อมตกไปแม้ด้วยการใช้เล็บบจิกถือเอาเพียงแต่น้อย เพื่อชิมความหวาน ฯ เพราะเหตุนี้ ทรัพย์อย่างใดอย่างหนึ่ง ราคา ๑ บาท ย่อมเป็นของอันเจ้าของทำให้ราคาตกลงด้วยการใช้สอยตามนัยที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง พระวินัยธรไม่ควรปรับอาบัติปาราชิกภิกษุผู้ลักนั้น ควรตรวจสอบการใช้สอย อย่างนี้ พระวินัยธรผู้มีปัญญาพึงตรวจสอบฐานะ ๕ อย่างนี้ แล้วจึงทรงอรรถคดี คือ พึงปรับอาบัติ อนาบัติ อาบัติหนักหรืออาบัติเบา ตามฐานะเดิมเกิด

ประเภทแห่งอนาบัติ

พระพุทโธสเถระครั้งแสดงวินัยฉัยในฐานะทั้ง ๕ อย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะแสดงอนาบัติจึงกล่าวคำว่า “สกสณญิสส” (แก่ภิกษุผู้สำคัญว่าเป็นของของตน) เป็นต้น บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า “สกสณญิสส ความว่า ภิกษุผู้สำคัญว่าเป็นของของตนอย่างนี้ว่า “ทรัพย์นี้เป็นของของเรา” ถือเอาทรัพย์ของผู้อื่น ไม่เป็นอาบัติเพราะการถือเอา แต่ทรัพย์ที่ถือเอาภิกษุพึงให้คืน (แก่เจ้าของ) หากพวกเจ้าของทวงว่า “ท่านจงให้คืน” ภิกษุไม่ยอมให้ ต้องอาบัติปาราชิก เพราะเจ้าของเหล่านั้นทอดธุระ คำว่า วิสสาสะคคาเห (ภิกษุถือเอาด้วยวิสาสะ) หมายถึง ไม่ต้องอาบัติเพราะถือเอาด้วยวิสาสะ, ลักษณะการถือเอาด้วยวิสาสะ พึงทราบโดยพระสูตรนี้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๕ อย่าง ถือวิสาสะได้ คือ ๑) เคยเห็นกันมาก่อน ๒) เคยคบกันมาก่อน ๓) เคยบอกอนุญาตไว้ ๔) เขายังมีชีวิตอยู่และ ๕) รู้ว่าเมื่อเราถือเอาแล้ว เขา (ผู้เป็นเจ้าของ) จะพอใจ”^{๒๙๐} บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า สนทิกฺกุโร (เคยเห็นกันมา) หมายถึง เพื่อนที่เพียงแต่เคยเห็นกัน มา คำว่า สมภตฺโต (เคยคบกันมา) หมายถึง หมายถึง เพื่อนสนิท คำว่า อาลปิโต (เคยบอกอนุญาตไว้) หมายถึง เพื่อนภิกษุที่เคยพูดกันไว้ว่า

^{๒๙๐} วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๕๖/๑๕๙, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๖/๒๒๙, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๓๑/๔๐๕, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๓๑/๕๒๙.

“ท่านพึงถือเอาสิ่งที่ตนปรารถนาที่เป็นของของเรา ไม่มีเหตุ เพราะขออนุญาตแล้วถือเอา” คำว่า “ชีวิต (ยังมีชีวิตอยู่) ความว่า แม้จะนอนด้วยกิริยาที่ไม่ลุกขึ้น แต่ชีวิตดิ้นทรีย์ยังไม่ขาด

คำว่า เมื่อถือเอา เขาจะพอใจ (คหิตเต จ อุตตมโน) ความว่า เมื่อถือเอาเขาจะมีใจยินดี การที่ภิกษุรู้สิ่งของของบุคคลเห็นปานนี้ว่า “เมื่อเราถือเอา เขาจะพอใจ” ถือเอาก็ควร คุณสมบัติ ๕ อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยรวมคุณสมบัติไว้ให้ครบถ้วนเท่านั้น แต่การถือเอาด้วยวิสาสะ สำเร็จได้ด้วยคุณสมบัติเพียง ๓ ประการ ถามว่า สำเร็จได้ด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการอย่างไร ตอบว่า ๓ ประการ อย่างนี้ คือ ๑) เป็นเพื่อนเห็น เขายังมีชีวิตอยู่ เมื่อเราถือเอา เขาจะพอใจ ๒) เป็นเพื่อนคบกันมา เขายังมีชีวิตอยู่ เมื่อเราถือเอา เขาจะพอใจ ๓) เคยบอกอนุญาตไว้ เขายังมีชีวิตอยู่ เมื่อเราถือเอา เขาจะพอใจ ส่วนผู้ใดที่เป็นเจ้าของยังมีชีวิต เมื่อภิกษุถือเอาทรัพย์ก็ไม่พอใจ ทรัพย์ของเจ้าของผู้นั้นแม้ภิกษุถือเอาด้วยวิสาสะ ก็ต้องคืนให้ไป แต่ทรัพย์ที่เป็นของผู้ตาย เมื่อภิกษุจะคืนให้ ก็ต้องคืนให้แก่พวกคฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้เป็นใหญ่ในทรัพย์ของผู้ตายนั้น ทรัพย์ที่เป็นของบุคคลที่ไม่พอใจ ภิกษุต้องคืนให้เขา ส่วนเจ้าของได้อนุโมทนาก่อนด้วยการเปล่งวาจาว่า “ท่าน เมื่อถือเอาทรัพย์ที่เป็นของข้าพเจ้า ก็เป็นอันท่านทำได้ดีแล้ว หรือด้วยจิตตูปบาท ภายหลังกลับโกรธด้วยเหตุบางอย่าง เจ้าของนั้น อาจจะให้ภิกษุนำมาคืนให้ไม่ได้ แต่เจ้าของใด ไม่ประสงค์จะให้ อดกลั้นด้วยจิต ไม่พูดอะไร เจ้าของนั้นจะให้ภิกษุนำกลับมาคืนก็ไม่ได้” แต่เจ้าของใดเมื่อภิกษุกล่าวว่า “ทรัพย์ของท่านข้าพเจ้าถือเอาแล้ว หรือข้าพเจ้าบริโภครแล้ว” จึงกล่าวว่า “จะถือเอาหรือบริโภครก็ตามเถอะ ทรัพย์นั้นข้าพเจ้าวางไว้ด้วยกิจบางอย่าง ท่านควรทำให้อยู่อย่างเดิม” เจ้าของจะให้ภิกษุนำกลับมาคืนให้ด้วยก็ได้

คำว่า เป็นของยืม (ตาวกาลีเก) ความว่า ภิกษุเมื่อถือเอาด้วยคิดอย่างนี้ว่า “จักให้คืน” จักทำคืน” ไม่เป็นอาบัติ เพราะถือเอาเป็นของยืม แต่ของที่ภิกษุถือเอา ถ้าเจ้าของทรัพย์ จะเป็นบุคคลหรือคณะอนุญาตว่า “ของนี้จึงเป็นของท่าน” การอนุญาตดังว่ามานี้ เป็นการดี หากไม่อนุญาต เมื่อเขาให้นำมาคืน ก็ต้องคืนให้ ส่วนของสงฆ์ควรให้คืนโดยแท้ ก็ในคำนี้ว่า ทรัพย์ที่เปรตครอบครอง (เปตปริคคเห) พึงทราบการวินิจฉัยดังนี้ สัตว์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในเปรตวิสัยก็ตาม ที่ทำกาละไปเกิดในอัตภาพนั้นก็ตาม พวกเทวดาประจำชั้นจาตุมหาราชก็ตาม ทั้งหมดนับว่า “เปรต” ทั้งนี้ ไม่ต้องอาบัติ เพราะทรัพย์ที่เปรตเหล่านั้น หวงแหน^{๒๙๑} ส่วนในผ้าสาฎกที่คนทั้งหลายเมื่อทำการบวงสรวงอุทิศพวกเทวดา คล้องไว้ที่ต้นไม้ เป็นต้น ไม่มีค่าที่ต้องกล่าวถึงเลย แต่ทรัพย์นั้นแลเป็นทรัพย์ที่เขา หวงแหน ภิกษุจะถือเอาแม้ในขณะที่ผู้ดูแลมิได้หวงแหน ก็ไม่ควร^{๒๙๒} คำว่า ทรัพย์ที่สัตว์เดรัจฉานครอบครอง (ติริจฺจฺฉานคตปริคคเห) ความว่า (ไม่ต้องอาบัติ) เพราะทรัพย์ที่สัตว์เดรัจฉานมีนาค และครุฑ เป็นต้น หวงแหน จริงอยู่แม้ถ้าเทพ พญานาค หรือครุฑ จำแลงกายเป็นมนุษย์ออกร้านขายของ ภิกษุบางรูปผู้มีจักษุทิพย์รูปร่างของนั้นเป็นทรัพย์ของ เทพ พญานาค หรือครุฑนั้น จะถือเอาไปก็ควร คำว่า ภิกษุสำคัญว่าเป็นของบังสุกุล (ปิสุกุลสุญญิสส) ความว่า

^{๒๙๑} วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๑๓๑/๔๐๗, วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๑๓๑/๕๒๖.

^{๒๙๒} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๙๕, วิมตี.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๕๔.

ไม่ต้องอาบัติเพราะเป็นการถือเอาแม่ของภิกษุผู้มีความสำคัญอย่างนี้ว่า “ของนี้หาเจ้าของมิได้เป็นของบังสุกุล” แต่ถ้าของนั้นมีเจ้าของ เมื่อเขาให้นำมาคืน ภิกษุต้องคืนให้ คำทั้งหลายมีคำว่า บ้า (อุมมตตกา) เป็นต้น ก็มีประการดังกล่าวไว้แล้วในเบื้องต้น นั้นเอง ก็ในเรื่องนี้พระธนิยะเชื่อว่าเป็นภิกษุอาทิกัมมิกะ (ภิกษุต้นบัญญัติ) ส่วนภิกษุณีที่เหลือมีพระฉัพพัคคีย์ เป็นต้นผู้ลักห่อผ้าของช่างย้อมเป็นอาทิต้องอาบัติทีเดียว

ประเภทแห่งสมุฏฐาน เป็นต้น

สิกขาบทนี้เกิดขึ้นด้วยสมุฏฐาน ๓ อันเป็นสจิตตกะ (ประกอบด้วยจิต) เพราะเหตุนี้ พระพุทธโสมเถระจึงกล่าวว่า “อทินนาทานสมุฏฐาน” (มีการถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เป็นสมุฏฐาน) ความจริงสิกขาบทนี้เป็นสาเหตุตักเกเกิดขึ้นทั้งทางกายและจิต เป็นอาณัตติกะ เกิดขึ้นทั้งทางวาจาและจิต เป็นสาเหตุตักเกและอาณัตติกะ เกิดขึ้นทั้งทางกาย วาจา และจิต ก็สิกขาบทนี้เป็นทั้งสาเหตุตักเกและอาณัตติกะ ซึ่งเกิดขึ้นทั้งกาย วาจา และจิต นั้นแลมิได้ในการให้วัตถุอย่างหนึ่งให้เคลื่อนจากฐานด้วยความพยายามของภิกษุ ๒ รูป เพราะจัดแจง^{๒๙๓} กันอย่างนี้ว่า “ของนี้หนัก ท่านจงถือข้างหนึ่ง ผมจะถืออีกข้างหนึ่ง” แต่ทั้งสาเหตุตักเกและอาณัตติกะไม่ต้องกล่าวว่า เป็นกายกรรมและวจีกรรม เพราะเป็นเพียงองค์ในฐานะ เช่นนี้ของกาย วาจา เท่านั้น พระวินัยธรพึงปรับอาบัติตามเจตนาที่เป็นเหตุให้ประโยคะ (ความพยายาม) ที่เป็นสาเหตุตักเกหรืออาณัตติกะเกิดขึ้นเป็นประธานในการให้วัตถุเคลื่อนจากฐาน คำนี้ว่า “สาเหตุตักเกไม่ใช่ของค้ำของอาณัตติกะ หรืออาณัตติกะไม่ใช่ของสาเหตุตักเก” ย่อมผิดโดยประการอื่น ๆ สิกขาบทนี้ ชื่อว่า สัญญาวิโมกข์ เพราะพ้นโดยไม่มีสัญญาว่า “เราจะถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้” ชื่อว่าเป็นกายกรรม (เพราะ) เป็นกรรมที่ทำทางกาย อธิบายว่า เป็นกรรมที่ทำทางกายทวาร แม้ในคำว่า วจีกรรม นี้ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน ชื่อว่ามีเวทนา ๓ คือ ภิกษุยินดี กลัว หรือวางตัวเป็นกลาง จึงต้องอาบัตินั้น คำที่เหลือพึงทราบตามนัยที่กล่าวไว้ในปฐมสิกขาบทนั้นเกิด

ทุติยปาราชิกสิกขาปทวินณา จบ

๒.๔.๑.๓ ตติยปาราชิกสิกขาปทวินณา

ศัพท์ว่า “ส” เป็นอุปสรรคในความหมายว่า “พร้อม” คำว่า สยจิจจ นี้เป็นคำแสดงความพยายามพร้อมกับ ส อุปสรรคนั้น ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สยเจเตตวา (จงใจพร้อมแล้ว) เป็นต้น ขึ้นชื่อว่า คำแสดงความพยายาม^{๒๙๔} ในบทว่า อุตฺตสุกฺกวจนํ นี้เป็นคำแสดงบุพพกาลกริยา (กริยาในกาลเบื้องต้น) ก็ศัพท์ว่า สยจิจจนี้เป็นนิรตติโวหารของคำบุพพกาลกริยา ในบรรดาศัพท์ที่เป็นบุพพกาลกริยาและอปฺรกาลกริยา ซึ่งมีกตฺตา

^{๒๙๓} ุรยลละเอียดยใน วิ.ม.ท.อ. (บาลี) ๑/๓๙๙.

^{๒๙๔} สารตฺ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๐๖/๓๐๔.

(ผู้ทำ) เดียวกัน^{๒๙๕} บัดนี้พระพุทโธสเถระกล่าวว่า ปาโณ (สัตว์มีชีวิต) เป็นต้น เพื่อแสดงเนื้อความที่กล่าวไว้โดยสังเขปนี้ว่า “สทธิ เจตตวา” ทำให้ชัดเจน (ยิ่งขึ้น)^{๒๙๖}

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ปาโณติ สณฺญาเย สทธิเยว หมายถึง ไม่ละความสำคัญว่า “เป็นสัตว์มีชีวิต” นั้นเอง มีคำอธิบายว่า คำว่า สณฺญาเย นี้ เกิดขึ้นถัดจากความเกิดขึ้นแห่งความสำคัญว่า “สัตว์มีชีวิต” ถ้ามองว่า ภาวะที่จิตดวงเดียวมีอารมณ์ทั้งสองในขณะเดียวกัน จะมีได้อย่างไร เพราะฉะนั้น พึงเห็นว่าจิตเช่นนี้ ไม่ใช่โอกาสจะมีได้ แต่อาจารย์บางพวก^{๒๙๗} กล่าวว่า บุคคลรู้ชื่อว่า “เราจะฆ่าสัตว์นั้น” พร้อมกับความสำคัญว่า “เป็นสัตว์มีชีวิต” เหมือนกับการยกจิตขึ้นสู่ไตรลักษณ์ ด้วยตรีนปริยญา ในธรรมะทั้งหลายที่มีสภาวะที่ตนเห็นแล้วด้วยญาณปริยญา แล้วรู้ลักษณะมีอนิจลักษณะ ในขณะเดียวกันกับสภาวะ เป็นต้น ว่า “รูปไม่เที่ยง” เป็นต้น แต่อาจารย์เหล่านั้น ไม่กล่าวอย่างนั้น แม้ในเรื่องการแก่งปลงสัตว์มีชีวิตรู้ แต่ในสิกขาบทนี้ การไม่กล่าวว่า “กายมนุษย์” (แต่) กล่าวว่า “สัตว์มีชีวิต” ท่านกล่าวไว้ เพื่อแสดงความ เป็น อภัตติ ปาราชิก แม้สำหรับภิกษุผู้ไม่รู้ว่าเป็นมนุษย์แล้วฆ่าเสียด้วยความสำคัญว่าเป็นสัตว์เท่านั้น ศัพท์ว่า เจตตวา ได้แก่ คิด ศัพท์ว่า ปกปเปตวา ได้แก่ ตรีกตรอง อธิบายว่า ทำการสันนิษฐาน บัดนี้พระพุทโธสเถระกล่าวคำว่า มนุสฺสวિકคหิ (ซึ่งกายมนุษย์) เป็นต้น เพื่อจะแสดงอรรถภาพของมนุษย์ตั้งแต่เริ่มต้น บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า กลลโต ปญฺญาย (ตั้งแต่เป็นกลล) หมายถึง ตั้งแต่กลลรูปที่เกิดขึ้นพร้อมกับปฏิสนธิวิญญาณ ที่ชื่อว่า กลลรูป ได้แก่ รูป ๓๐ อย่าง คือ กายทสกะ วัตถุทสกะ และภาวะทสกะ แห่งหญิงและชาย รูป ๒๐ อย่าง คือ กายทสกะและวัตถุทสกะแห่งกะเทย บรรดากลลรูปแห่งหญิง ชาย กะเทย นั้น ก ล ล ร ู ป ข อ ง ห ร ู ง แ ล ะ ช า ย มีขนาดเท่ากับที่เขาหยาดน้ำมันที่เขาจุ่มปลายขนข้างหนึ่งของแกะที่เกิดขึ้นในวันนั้นแล้วยกขึ้น ใส่แจว สมจริงดังที่พระพุทโธสเถระกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า

รูปอันมีสีและสณฺฐานเหมือนหยาดน้ำมันงา ใส่แจว

ไม่ชุ่มมัว ท่านเรียกว่า กลลรูป^{๒๙๘}

มีคำอธิบายว่า อรรถภาพเริ่มตั้งแต่เป็นวัตถุเล็ก ๆ อย่างนี้ จนกระทั่งเวลาตายเจริญเติบโตโดยลำดับในระหว่างนี้ชื่อว่า กายมนุษย์แต่คำนี้ท่านกล่าวไว้ โดยมุ่งถึงอรรถภาพของมนุษย์โดยมาก แท้จริง มนุษย์ทั้งหลายแม้เกิดเป็นโอปปาติกะและสังเสทชะ

^{๒๙๕} หมายถึง การจงใจหรือพยายาม ซึ่งเป็นปุพพกาลกิริยากับการฆ่า ซึ่งเป็นอปราคาลกิริยาเป็นกิริยาของกัตตา (ผู้ทำ) เดียวกัน.

^{๒๙๖} หมายถึง จงใจพร้อมกับความสำคัญว่า “เป็นสัตว์มีชีวิต” กล่าวคือ มีเจตนาที่จะฆ่าสัตว์มีชีวิต.

^{๒๙๗} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๓๐๔-๓๐๕.

^{๒๙๘} ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค กล่าวว่า ร่างมนุษย์นั้นเริ่มต้นด้วยการเป็น กลล (รูปละเอียด กลมใส) ก่อน จากนั้นจึงเป็นอพัพพะ (รูปละเอียดที่เกิดจากกลลนั้นไป ๗ วัน มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ ลักษณะเหมือนดีบุกเหลว) จากนั้นจึงเป็นเปสิ (ชิ้นเนื้อเล็ก) จากเปสิจึงเป็นขนะ (ก้อนเนื้อ) จากขนะจึงเป็นปุมทั้ง ๕ (คือ แขน ๒ เท้า ๒ ศีรษะ ๑) เกิดขึ้นในสัปดาห์ที่ ๕ จากนั้น ผม ขน และ เล็บ จึงเกิดขึ้น (ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗) และดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๗๒/๖๐๕, ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓๕/๒๘๔, ส.ส.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๓๕/๓๒๖.

ก็เป็นวัตถุแห่งปราชิกเหมือนกัน บทว่า กลลกาเลปิ หมายถึง แม้ในสัปดาห์แรก ความจริงใคร ๆ อาจจะพรากอรรถภาพ กล่าวคือ กลละที่สืบทอดด้วยอำนาจสันตติจากชีวิต แม้ในสัปดาห์แรกนั้นได้แต่สามารถที่จะพรากกลรูปก่อนอื่นทั้งหมดหาได้ไม่ เพราะกรรมรูป ๓๐ ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกับปฏิสนธิจิต

ก็เมื่อกรรมรูปทั้งหลายเหล่านั้นดำรงอยู่นั่นเอง ภาวังคจิต^{๒๙๙} ๑๖ ดวง เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไป แต่ไม่มีอันตรายแก่ทารกผู้ถือปฏิสนธิในระหว่างนี้หรือแก่มารดาของทารกนั้น เพราะเวลานี้มิใช่โอกาสแห่งความตาย บทว่า เกสชชสมปทาเนน (ด้วยการจัดยา) หมายถึง ด้วยการให้ยาตกไปในครรภ์ คำว่า ตโตวา อุทุมปิ (แม้ในเวลาถัดจากนั้นไป) หมายถึง แม้ในเวลาที่เป็นอัมพุทะและเป็นเปสี เป็นต้น ชื่อว่า ชีวิตา วิโยเซย (พึงพรากจากชีวิต) หมายถึง พึงพรากจาก ชีวิตินทรีย์^{๓๐๐} โดยวิธีทำให้สันตติ (ความสืบทอดแห่งชีวิต) กำเริบ (คือ หยุดการสืบทอดด้วยอาการ)

คำว่า อิมสฺส ปนตฺถสฺส (ความหมายนี้) หมายถึง ความหมายนี้ว่า “สญฺจิจฺจ มนุสฺสวึคฺคหิ ชีวิตา โวโรเปย”^{๓๐๑} (จงใจพรากกายมนุษย์จากชีวิต) คำว่า อาวิภาวตฺถิ (เพื่อให้ชัดเจน) หมายถึง เพื่อประกาศ การยังสัตว์มีชีวิตให้ตกไปเร็ว ชื่อว่า ปาณาติบาต (ปาณสฺส อติปาโต = ปาณาติปาโต) มีคำอธิบายว่า “การกำจัดสัตว์มีชีวิต คือ การฆ่าสัตว์มีชีวิต” ที่ชื่อว่าสัตว์ ได้แก่ ชนธสันดาน แท้จริงบัญญัติว่า ชนธสันดาน นั้น เป็นบัญญัติว่าสัตว์ ในสัตว์ชีวิตทั้งหลายเหล่านั้น ที่ชื่อว่า ชีวิตินทรีย์ ได้แก่ รูปชีวิตินทรีย์และอรูปชีวิตินทรีย์ ก็เมื่อรูปชีวิตินทรีย์กำเริบ (ดับลง) อรูปชีวิตินทรีย์ นอกนั้นก็พลอยดับลงไปด้วย เพราะทั้งรูปชีวิตินทรีย์และอรูปชีวิตินทรีย์ทั้งสองนั้นเกี่ยวเนื่องกัน คำว่า ด้วยเจตนาใด ยาย เจตนา ความว่า ด้วยเจตนาที่เป็นไปทางกายทวาร และวจีทวาร ทวารใดทวารหนึ่งของบุคคลผู้มีความสำคัญในสัตว์มีชีวิตนั้นว่าเป็นสัตว์มีชีวิต ส่วน รกเจตนา (เจตนาฆ่า) ที่เป็นไปทางมนทวารไม่จัดเป็นปาณาติบาต คำว่า สา เจตนา (เจตนาอื่น) หมายถึง รกเจตนา นั้นที่เป็นไปทางกายทวารและวจีทวาร ทวารใดทวารหนึ่ง ซึ่งยังความพยายามในการเข้าไปตัดชีวิตินทรีย์ให้เกิดขึ้น ๓ มีคำที่ท่าน (พระภิกษุอาจารย์) กล่าวไว้ ดังนี้ว่า^{๓๐๒} มหาภูตที่เกิดขึ้นทั้งหลายจักไม่เกิดขึ้น เพราะมีการทำความพยายามในมหาภูตทั้งหลาย ซึ่งเป็นที่อาศัยแห่งชีวิตินทรีย์ อันเป็นไป ด้วยเจตนาใด เป็นเหตุ เพราะมีชีวิตินทรีย์นั้นเป็นปัจจัยแห่งมหาภูตเจตนาอื่นซึ่งมีประโยชน์เช่นนั้นเป็นสมุทธาน ชื่อว่า ปาณาติบาต มหาภูตทั้งหลาย ซึ่งได้ความพยายามแล้วไม่เหมือนภูตรูป นอกนี้ เพราะฉะนั้นสัตว์ผู้มีชาติกำเนิดเหมือนทั้งหลาย จึงไม่มีเหตุที่จะต้องกล่าวถึง

^{๒๙๙} ภาวังคจิต แปลว่า จิตที่เป็นองค์แห่งภพ คือ จิตที่เป็นพื้นอยู่ระหว่างปฏิสนธิและจุติ คือ ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย.

^{๓๐๐} ชีวิตินทรีย์มี ๒ อย่าง คือ รูปชีวิตินทรีย์ (ชีวิตรูป) และนามชีวิตินทรีย์ (ชีวิตินทรีย์เจตสิก) เมื่อชีวิตรูปดับ นามชีวิตินทรีย์ก็ดับ นามชีวิตินทรีย์ก็ดับไปด้วย การที่ชีวิตินทรีย์ดับลง จึงชื่อว่า หยุดการสืบทอดด้วยอำนาจกรรมเพราะทำให้เกิดจิตดวงสุดท้ายขึ้นที่เรียกว่า จุตติจิต.

^{๓๐๑} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๗๑/๔๔, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๗๑/๑๔๐.

^{๓๐๒} สารตถ. ฎีกา ๒/๑๐๙/๓๑๑.

การยังสัตว์มีชีวิตให้ตกไปเร็วของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุฉะนั้นบุคคลนั้นชื่อว่า ปาณาติบาตี (ผู้มี การยังสัตว์มีชีวิตให้ตกไปเร็ว) อีกอักษรนี้ใช้ในความหมายว่า “มี” เพราะเหตุฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า วุตตเจตนา ย สมังคิบุคคล (บุคคลผู้มีความพร้อมด้วยเจตนา) ตามที่กล่าวแล้ว มีอันเป็นของตน ชื่อว่า สหตถ (มือของตน) ความพยายาม (ปโยคะ) ที่เกิดขึ้นด้วยมือของตนนั้นชื่อว่า สาหตถิกะ การปล่อยออก (นิสสัคคยะ) ชื่อว่า นิสสัคคะ นิสสัคคะนั้นเอง คือ นิสสัคคิยะ อาณัตติกะ ก็อย่างนั้น ความพยายามในการร่ายมนต์ ชื่อว่า วิชขามยะ ความพยายามอันสำเร็จด้วยฤทธิ์อันเกิดจากวิบากแห่งกรรม

บัดนี้ เพื่อจะจำแนกแสดงความพยายามแห่งการฆ่า (แห่งปาณาติบาต) ๖ ประการ^{๓๐๓} ตามที่กล่าวแล้วนั้นแหละ ท่านอรรถกถาจารย์จึงกล่าวคำว่า “ตตถ” เป็นต้น บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตตถ ได้แก่ ในความพยายามทั้ง ๖ เหล่านั้น ในคำว่า สาหตถิกโก นี้ มีท่านระบุถึงโดย ภาวะ คือ การเข้าไปกำหนด เพราะเหตุฉะนั้นพระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า กาเยนวา เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กาเยน^{๓๐๔} ความว่า ด้วยอวัยวะอย่างใดอย่างหนึ่งจะเป็นมือก็ตาม เท้าก็ตาม กำมือก็ตาม หรือเข่าก็ตาม โดยแท้จริงแล้ว ในเรื่องนี้ กายมีมือ เป็นต้น อันเป็นส่วนหนึ่งของกาย เป็นส่วนหนึ่งที่ยกบางส่วนขึ้นกล่าวไว้ในอวัยวะ ดังคำว่า “คาโม ททโธ” (หมู่บ้านถูกไฟไหม้แล้ว) บทว่า กายปฏิบัติพทุธเน (ด้วยวัตถุที่เนื่องด้วยกาย) หมายถึง เครื่องประหารมีดาบ เป็นต้น ที่ยังยังไม่พ้นจากกาย บทว่า ปหณฺ (การทุบตี) หมายถึง การให้ความต้องการสำเร็จตามที่ประสงค์ด้วยวรกเจตนาที่เกื้อกูลแก่การเคลื่อนไหวทางกาย พึงประกอบความตามสมควรจะเป็นว่า “กาเยนวา สตติอาทินิ กายปฏิบัติพทุธเน วา อสุยฺนตปาสาณาทินิ นิสชชนิ” การชดว์ัตถุมิหอก เป็นต้น ด้วยกายหรือการยิงลูกธนู การขว้าง หรือก้อนหินด้วยเครื่องจักร เป็นต้น ด้วยวัตถุที่เนื่องด้วยกาย บทว่า ตตถ หมายถึง ในสาหตถิกะ (ความพยายามด้วยตนเอง) และนิสสัคคิยะ (ความพยายามในการปล่อยออก) เหล่านั้น บทว่า อุทฺทิสานุทิสสเกทโต หมายถึง แยกประเภทเป็นความพยายามเจาะจงและความพยายามไม่เจาะจง อุทฺทิสนะ คือ อุทฺทิสะ (ความเจาะจง) ความเจาะจงนั้นของความพยายามนั้นมีอยู่ เหตุฉะนั้นความพยายามนั้นชื่อว่ามีความเจาะจง ได้แก่ ปโยคะ ในปโยคะนั้น ที่ชื่อว่า พัทธะ เพราะมีความพยายาม เป็นเหตุเกี่ยวเนื่องความพยายามเป็นเหตุเกี่ยวเนื่องคือ กรรม^{๓๐๕} ชื่อว่า กัมมพัทธะ (ความพยายามเป็นเหตุเกี่ยวเนื่อง คือ กรรม) หมายถึง ปาณาติบาต อีกอย่างหนึ่งความเกี่ยวเนื่องชื่อว่า พัทธะ (ความเกี่ยวเนื่อง) ความเกี่ยวเนื่องด้วยกรรม ชื่อว่า กัมมพัทธะ (ความเกี่ยวเนื่องด้วยกรรม) ความเกี่ยวเนื่องด้วยกรรมนั้นของความพยายาม (ปโยคะ) นั้นมีอยู่อธิบายว่า มีความสำเร็จแห่งกรรมคือ ปาณาติบาต บทว่า อุทยตถาปิ ความว่า

^{๓๐๓} ความพยายามในการฆ่าสัตว์ ๖ ประการ คือ ๑) สาหตถิกะ (ความพยายามด้วยตนเอง) ๒) นิสสัคคิยะ (ความพยายาม คือ การปล่อยออก) ๓) อาณัตติกะ (ความพยายามคือ การสั่ง) ๔) ถาวระ (ความพยายามที่เป็นกับดัก) ๕) วิชขามยะ (ความพยายามโดยใช้เวทมนต์) ๖) อิทธิมยะ (ความพยายามโดยใช้ฤทธิ์) , กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๔๗.

^{๓๐๔} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๗๔/๔๘๑.

^{๓๐๕} กรรมในที่นี้หมายถึง ปาณาติบาต (กงฺขาโยชนา.ฎีกา (บาลี) ๑๒๗.)

แม้ในความพยายาม ๒ อย่าง คือ ๑) ความพยายามที่มีการเจาะจง ๒) ความพยายามที่ไม่มีการเจาะจง มีโยชนาว่า “**ปจฺจ วา เตเนว โรเคน มรตุ**” (ภายหลัง) บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะตายด้วยโรคนั้นนั่นแหละ^{๓๐๖} ก็ตาม บทว่า **ปหริตฺกฺขณเวย** (ในขณะที่ทุบตีนั่นเอง) ความว่า ความพยายามที่มีความเกี่ยวเนื่องด้วยกรรม ในขณะที่มีการทุบตีที่สามารถจะให้ตายได้นั่นเอง อธิบายว่า ผิวว่าเขาจะตายด้วยความพยายามนั้น เป็นแน่แท้ อธิบายว่า^{๓๐๗} ถ้าภิกษุทุบตีด้วยประสงค์จะให้ตาย เขาไม่ตายเพราะการทุบตีนั้น เธอจึงให้ทุบตีอีกด้วยจิตคิดเป็นอย่างหนึ่ง แม้ภายหลังเขาตายด้วยการทุบตีครั้งเดียวเท่านั้น ในขณะที่ทุบตีนั่นเอง ความพยายามที่ชื่อว่า เนื่องด้วยกรรม (คือ ปาณาติบาต) ย่อมมีต่อมา เขาตายด้วยการทุบตีครั้งที่ ๒ ไม่จัดเป็นปาณาติบาต แม้เมื่อเขาตายด้วย การทุบตีทั้ง ๒ ครั้ง ความพยายามเนื่องด้วยกรรม (คือ ปาณาติบาต) ย่อมมีได้เพราะการทุบตีครั้งแรก เมื่อเขาไม่ตาย แม้ด้วยการทุบตีทั้ง ๒ ครั้ง ก็ไม่จัดว่าเป็น ปาณาติบาต เลย แม้เมื่อภิกษุจำนวนหลายรูป ประหารภิกษุรูปเดียว ก็มีนัยนี้เหมือนกัน แม้ในการทุบตีของภิกษุหลายรูปแก่บุคคลคนเดียว นั้น เขาตายด้วยการทุบตีของภิกษุรูปใดความพยายามที่เนื่องด้วยกรรม (ปาณาติบาต) ย่อมมีแก่ภิกษุรูปนั้นเอง การที่วธกเจตนาที่เกี่ยวเนื่องกับจวิญญูติก่อให้เกิดความต้องการสำเร็จสมประสงค์ชื่อว่า การสั่งให้ฆ่า (อาณาปนะ)

บัดนี้ พระพุทธโฆสเถระ เมื่อแสดงเหตุกำหนดการสั่ง ๖ อย่าง^{๓๐๘} (ฉัพพธิ์ นิยม) เพื่อให้รู้การนัดหมายและความคลาดเคลื่อน (จากคำสั่ง) ในความพยายามที่เป็นการสั่งอาณัติกบิโยคนี้ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ตตฺถ” บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตตฺถ หมายถึง ในความพยายามที่เป็นการสั่งนั้น บทว่า อาณตฺตินิยามกา ได้แก่ เป็นความพยายามในการสั่งสำเร็จ แท้จริง เมื่อเหตุกำหนดการสั่งเหล่านั้นไม่ผิดพลาด คลาดเคลื่อนเลย ความพยายามในการสั่งก็เกิดขึ้นได้ ไม่เป็นไปโดยประการอื่นเลย

ที่ชื่อว่าบุคคล ได้แก่ บุคคลที่จะฆ่า เพราะเหตุนี้พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า ยํ หิ เป็นต้น คำว่า อาณาปกสฺส อาปตฺติ หมายถึง เป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้สั่งในขณะที่สั่ง ได้แก่ เป็นอาบัติในขณะที่ภิกษุผู้ถูกสั่งฆ่าบุคคลให้ตาย คำว่า อาณาปโก มุจฺจติ (ภิกษุผู้สั่งย่อมพ้นจากอาบัติ) หมายถึง ความพยายามที่เนื่องด้วยกรรม (ปาณาติบาต) ย่อมมีเฉพาะแก่ภิกษุผู้ถูกสั่งเท่านั้น อธิบายว่า

^{๓๐๖} ในฐานที่ปรากฏในฉบับฉัฎฐสังคีติของพม่าเป็น “ปโยเคน” มิใช่ “โรเคน” ซึ่งน่าจะถูกต้องกว่า เพราะจากสังเกตบริบทในเรื่องนี้บ่งความหมายว่า ภายหลังเขาตายด้วยความพยายามในการทุบตีนั้น กล่าวคือ มิได้ตายภายในทันทีในขณะที่ทุบตี แต่การตายของเขาเกิดจากความพยายามในการทุบตีนั่นเอง, ดูรายละเอียดใน กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๔๘.

^{๓๐๗} วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๗๔/๔๘๒.

^{๓๐๘} กำหนดการสั่ง ๖ อย่างได้แก่ วัตถุ (บุคคล) เวลา สถานที่ อาวุธ อิริยาบถ และอากัปกิริยา, (กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๔๘)

๓๓๒ วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๗๔/๑๐๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๗๔/๑๔๓, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๗๔/๖๑๖.

สัตว์ทั้งหลายย่อมตกลงไปในที่ใด เหตุที่นั่นที่นั่นชื่อว่า โอปาตะ (หลุมพราง) ได้แก่ อาวาฏฐะ (หลุม) , การขุดซึ่งหลุมนั้น ชื่อว่า การขุดหลุมพราง (ตสฺส ขณฺณํ = โอปาตฺกขณฺณ) บทว่า อปฺสเสนสฺวิธานํ ได้แก่ การจัดแจงพนักพิง เตียง ตั้ง หรือกระดานพิงที่ใช้อยู่ประจำ เสาสำหรับพิง สำหรับ ผู้นั่ง พัก กลาง วัน ต้น ไม้ ธรรมชาติ ที่ เกิด ขึ้น เอง ใน ที่ นั้น หรือต้นไม้อื่นที่ห้อยย้อยสำหรับผู้ยืนพิงในที่จรงกรม หรือแผ่นกระดานที่แขวนทั้งหมดนั้น ชื่อว่า พนักพิงเพราะมีความหมายว่า อันบุคคลพิงพิง

บทว่า อปฺสเสน สฺวิธานํ คือ การจัดแจงพนักพิง มีอธิบายว่า การจัดวางอาวุธ เช่น มีด ขวาน หอก เหล็กหมาด^{๓๑๓} และหนาม เป็นต้นอย่างใด อย่างใดอย่างหนึ่งไว้ที่พนักพิงนั้น ซึ่งได้แก่ เตียง ตั้ง กระดาน พิง ที่ ใ ช้ อยู่ ประจำ เสา พิง หรือ ต้น ไม้ ธรรมชาติ ที่ เกิด ขึ้น เอง ใน ที่ นั้น ของ คน นั้น ใน ที่ พัก กลาง วัน หรือ ต้น ไม้ หรือแผ่นกระดานที่ห้อยลงมาของผู้ยืนพิงในที่จรงกรม เพื่อให้ (อาวุธดังกล่าว) แหวงหรือตัด (คนที่นั่งพิงหรือยืนพิง)

ที่ชื่อว่าการลอบวาง ได้แก่ การวางในที่ใกล้^{๓๑๔} การนำรูปที่น่าชอบใจหรือไม่ชอบใจ เข้าไปวางในที่ใกล้ ชื่อว่า รูปูปหาระ (การนำรูปเข้าไปวาง) หรือการปลอมเป็นยักษ์และเปรตเป็นต้นยืนอยู่ ด้วยอาทิศัพท (ในคำว่า รูปูปหาโรติเอวมาติ) หมายถึง สทูปุหาระ (การนำเสียงเข้าไป) เป็นต้นด้วย บทว่า เอตถาปิ ได้แก่ แม้ในการประกอบ (อุปกรณ์ฆ่า) ถาวร พึงทราบว่ามีทั้งประเภทเจาะจง และประเภทไม่เจาะจง เพราะทั้ง ๒ ประเภทนั้น มีกรรม (ปาณาติบาต) ผูกพัน ตามนัยที่กล่าวแล้วนั่นเอง มีข้อความพิเศษ (ต่างกัน) ดังนี้. แม้เมื่อภิกษุผู้เป็นต้นเหตุจะได้มอบหลุมพรางเป็นต้นแก่ผู้อื่น ด้วยราคาหรือด้วยการให้เปล่าก็ตาม หากใคร ๆ ตายไปเพราะหลุมพรางนั้นเป็นเหตุ ภิกษุผู้เป็นต้นเหตุตนเอง ย่อมมีกรรมผูกพัน แม้หากเมื่อภิกษุผู้หนึ่งหรือคนอื่นจะทำลายหลุมพรางในที่นั้น ปรับพื้นที่ให้เสมอแล้ว พวกคนนำดินร่วน ขนเอาดินร่วนไป หรือพวกคนขุดรากไม้ ขุดเอารากไม้ทั้งหลายไป (จากหลุมพราง) นั้น ทำให้ (กลายเป็นหลุม (ดังเดิม) เมื่อฝนตกจึงกลายเป็นโคลนตม ใครตกไปติดในหลุมที่เป็นโคลนตมนั้น ตายไป ภิกษุผู้เป็นต้นเหตุย่อมมีกรรมผูกพัน แต่หากผู้ใดได้หลุมพรางนั้นมา ผู้นั้นหรือผู้อื่นทำให้กว้างขึ้นหรือลึกขึ้น ใครตายไปเพราะการทำให้กว้างหรือลึกขึ้นนั้นเป็นเหตุ ทั้งภิกษุผู้เป็นต้นเหตุ และภิกษุผู้ทำให้กว้างขึ้นหรือลึกขึ้นทั้ง ๒ รูป ย่อมมีกรรมผูกพัน แต่เมื่อทำหลุมให้เป็นพื้นดิน เรียบเสมอโดยวิธีวางรากไม้รวมกัน ภิกษุผู้เป็นต้นเหตุย่อมพ้น (จากกรรมผูกพัน) แม้ในเรื่องการจัดแจงพนักพิงเป็นต้น ก็พึงทราบกรรมผูกพันตามเป็นจริง ตามที่มีเหตุเป็นไป ด้วยประการฉะนี้

บทว่า การร้ายวิชา (วิชาปรีชูปปณ) คือ การร้ายมนต์โดยพวกหม้ออาถรรพ์ หรือโดยพวกวิทยาธร (ผู้ทรงวิชา) คำว่า กมฺมวิปากชาเย อิทฺธิยา ได้แก่

^{๓๑๓} หมายถึง เหล็กปลายแหลมมีด้ามสำหรับใช้วัตถุให้เป็นรู.

^{๓๑๔} หมายถึง การลอบวางอาวุธมีดาบเป็นต้น, กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๔๘, ในอรรถกถาสมนตปัสสาคา อธิบายไว้ว่า การลอบวางไว้พร้อมกับพรรณนาคุณความตายไว้ว่า “ผู้ตายด้วยดาบเล่มนี้จะได้ทรัพย์ หรือด้วยกล่าวหาว่า “ผู้อยากตายจงตายด้วยดาบเล่มนี้ หรือผู้อยากฆ่าจงฆ่าด้วยดาบเล่มนี้” (วิมฺหา.อ. (บาลี) ๑/๑๗๗/๔๘๘)

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกับผลแห่งกรรม ซึ่งเกิดขึ้นจากกรรมของตน หรือฤทธิ์ที่เกิดเพราะวิบากแห่งกรรม ที่ชื่อว่า ปโยชนะ (ประกอบ) คือ ให้เป็นไป อธิบายว่า “ทำ” มีคำที่ท่านกล่าวว่า การกระทำการต่าง ๆ ด้วยฤทธิ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกับผลแห่งกรรม เพื่อจะฆ่าให้ตาย ดุจการกระทำต่าง ๆ เพื่อจะฆ่าให้ตายของพวกสัตว์ผู้มีเชื้อเป็นอาวุธ (เช่นพญานาค) เป็นต้น (และ) ของ พระราชา ผู้สำเร็จโทษผู้กระทำความผิด โดยการตอกเขี้ยว^{๓๑๕} เป็นต้น (เช่นพระเจ้าปิตุราชจอมมรรชนชาวสีห์)

อีกอย่างหนึ่ง หารก ศัพท์นี้เป็นกัมมสาธนะ เพราะ ญ ปัจจย สำเร็จได้แม้ในกัตตุสาธนะ โดยวิธีหลายอย่าง^{๓๑๖} เพราะฉะนั้น พระพุทธโสมเถระจึงกล่าวคำว่า **อถวา** เป็นต้น พระพุทธโสมเถระกล่าวความหมายเอาความหมายทั้ง ๒ คือ ศัสตรานั้นเอง เป็นสิ่งที่น่าชีวิตไป (แปลในรูปของกัตตุสาธนะ) หรือเป็นสิ่งที่ควรวางไว้ใกล้ (แปลในรูปของกัมมสาธนะ) จึงชื่อว่า หารกะ^{๓๑๗}

ดังนั้น พระพุทธโสมเถระจึงกล่าวว่า “**สตถถจ ตํ หารกญจาติ สตถหารกํ**” (ทั้งศัสตรานั้นก็เป็นสิ่งที่ควรนำไป เหตุนี้จึงชื่อว่า สตถหารกะ) พึงทราบว่ เมื่อควรจะกล่าวว่า “**หารกสถถ**” พระพุทธโสมเถระก็กล่าวอย่างนี้ (สตถหารก) เพราะทำให้บทวิเสสณะอยู่หลัง บทว่า ปริเยเสยย ได้แก่ พึงแสวงหา ก็ด้วยคำว่า “**ยถา ลภติ, ตถา กเรย**” (ทำโดยวิธีจะได้นั้น) นี้เพราะพระพุทธโสมเถระกล่าวเนื้อความที่ประสงค์เอาด้วยคำว่า “**อุปนิกชิเปย**” (พึงวางไว้ใกล้) นี้ พระพุทธโสมเถระกล่าวความหมายที่ถึงที่สุด^{๓๑๘} ก็บทนี้ว่า “**ปริเยเสย**” นี้ มีความหมายนี้ว่า “**อุปนิกชิเปย**” ซึ่งท่านประสงค์เอาโดยประการอื่น ไม่พึงมี บทว่า **ปริยัญมตเตย**^{๓๑๙} หมายถึง พอสักว่าแสวงหาได้แล้วเท่านั้น เมื่อจะเล็งคำถามว่า “**ฉิว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ใน พระบาลี พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ว่า “คำ ว่า แสวงหาศัสตราอันจะปรากฏกายมนุษย์นั้นได้แก่ แสวงหา ดาบ หอก ฆมวก หลาว ค้อน หิน มีด ยาพิษ หรือเชือก”** ดังนั้น พระพุทธโสมเถระจึงกล่าวคำว่า “**ปทาจเน ปน** (แต่ในการแยกบท) เป็นต้น บทว่า **อสส** (ในบทว่า ปทาจเน ปนสส) ได้แก่ โยคบทนี้ว่า “**สตถหารกํ วาสส ปริเยเสย**” พระพุทธโสมเถระกล่าวว่า “**พยญนํ อนาทิยิตวา**” (ไม่ได้ใส่ใจถึงพญญชนะ) เป็นต้น เพราะ (ใน พระบาลี พระผู้มีพระภาค) มิได้ (มุ่ง) ตรัสอธิบายความหมายทำให้บริบูรณ์โดยให้สอดคล้องกับพญญชนะ (เท่านั้น) ที่ชื่อว่า สตถ (ศัสตรา) เพราะมีความหมายว่า ทำลายคือเบียดเบียน หรือเพราะมีความหมายว่า เป็นเหตุทำลายคือเบียดเบียน ด้วยอาทิศัพท์ พระพุทธโสมเถระรวมเอาบาลีที่เหลือว่า “**สตติ วา**”

^{๓๑๕} ดูรายละเอียดใน วิมหา.อ. (ไทย) ๑ / ๑๗๒/๖๑๐.

^{๓๑๖} หมายถึง เป็นกัตตุสาธนะก็ได้ ดังรูปวิเคราะห์ว่า หรตติ หารก (หร ธาตุ+ญ ปัจจย = หารก (ศัสตราที่น่าชีวิตไป), เป็นกัมมสาธนะก็ได้ ดังรูปวิเคราะห์ว่า หรตพพนติ หารก (ศัสตราที่ควรนำไป) ดูรายละเอียดใน กงขา.อ. (บาลี) ๑๔๘.

^{๓๑๗} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๓๑๓

^{๓๑๘} หมายถึง เมื่อแสวงหาได้ (ปริเยเสย) ก็นำมาวางไว้ใกล้ ๆ (อุปนิกชิเปย) ผู้ประสงค์จะฆ่าตัวตาย (กงขา. อภินิฎฐา (บาลี) ๒๒๙.)

^{๓๑๙} ในกัณฐาวิตรณอรรถกถา เป็น ปริยัญมตเตย (กงขา.อ. (บาลี) ๑๔๙)

เป็นต้นไว้ด้วย^{๓๒๐} บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ลคฺหิ**^{๓๒๑} ได้แก่ ค้อน (มุกฺคโร) คำบาลีอื่นใดที่หลุดจากที่ตรัสว่า “สตถิ” ก็พึงทราบว่าเป็นคำที่มีความสำคัญ

คำอธิบายการพรรณนาคุณของความตาย

ชื่อว่า โย เอว มรติ ความว่า ผู้ใด (ตายด้วย) น้ำศัสตรามาประหาร กินยาพิษ หรือเอาเชือกแขวนคอตาย หรือโดดลงบ่อ เป็นต้น หรือตายด้วยอุบายอื่น ๆ มีเดินเข้ากองไฟ และกระโดดลงน้ำ ชื่อว่า “โส ธนํ วา ลกฺขิตํ อาทินา นยฺเณ ความว่า โดยนัยว่า ผู้นั้นจะได้ทรัพย์ ยศ หรือจะไปสวรรค์ หรือเป็นผู้มีคุณธรรม พระพุทธโสมสเถระกล่าวคำว่า “เอเตน” เป็นต้น เพื่อจะเลี่ยงคำถามว่า คำอะไรที่พึงทราบ บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **เอเตน** หมายถึง ด้วยคำนั้นว่า “มรณวณฺณํ วา สํวณฺเณยฺย” คำว่า **นยิธ เอว** หมายถึง ในปาราชิกสิกขาบท เพราะพรากกายมนุษย์นี้ ภิกษุยอมไม่พ้นจากอาบัติ อธิบายว่า ยอมไม่พ้นจากอาบัติด้วยการพูดโดยอ้อม เหมือน (ที่พ้นได้ด้วยการพูดโดยอ้อมในอนินาทานสิกขาบท) เพราะเหตุนี้ พระพุทธโสมสเถระ จึงกล่าวคำว่า “สํวณฺเณยฺย” เป็นต้น

ด้วย อาทิ ศัพท์ ในคำว่า “สตถิ วา อหฺราติอาทินา” นี้ ท่านรวมอุบายแห่งการตายทั้งปวง คือ “จงกินยาพิษ จงใช้เชือกผูกคอตาย จงโดดลงบ่อลงเหวหรือที่ผาชัน” เป็นต้น^{๓๒๒} ก็บรรดาคำเหล่านั้นที่เชื่อว่า เหว (นรก) ได้แก่ ซอกใหญ่เกิดเองบนแผ่นดินที่แตกกระแหงในที่นั้น ๆ ที่พวกช้างตกลงไปบ้าง พวกโจรแอบซ่อนอยู่บ้าง

ที่ชื่อว่า ผาชัน (ปปาตะ) ได้แก่ พื้นที่ชัน (ถูกตัด) ช้างเดียว ในระหว่างภูเขา หรือในระหว่างพื้นที่สูงๆ คำว่า ปาปเกน ได้แก่ ผู้ลามกๆ คำว่า พุชฺชิวเตน ได้แก่ มีความเป็นอยู่ลำบาก เพราะมากไปด้วยความทุกข์ ฯ คำว่า มตฺเต ชีวิตา เสโย มีความหมายว่า ความตายของท่าน ดีกว่าการมีชีวิตอยู่ จิตของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนี้บุคคลนั้น ชื่อว่า ผู้มีชีวิตได้แก่ มโน อิติ ศัพท์ พึงเห็นได้ในตัวอย่าง ดังเช่นในข้อความว่า “กัจจนะ ที่สุดอย่างที่ ๑ นี้คือ “สิ่งทั้งปวงมีอยู่” ที่สุดอย่างที่ ๒ นี้คือ สิ่งทั้งปวง “ไม่มีอยู่” เป็นต้น^{๓๒๓} เพราะแสดงความตายที่หมุนเวียนในความหมายของพุทธศาสนาตามที่กล่าวแล้ว^{๓๒๔} เพราะเหตุนี้นั่นเอง พระพุทธโสมสเถระจึงกล่าวคำว่า “มตฺเต ชีวิตา เสโย” เป็นอาทิ

^{๓๒๐} หมายถึง รวมบาลีคำอื่น ๆ ที่กล่าวไว้ในกัมภีร์พระวินัยปิฎกมหาวิภังค์ว่า “สตฺธิ (หอก), เภณฺที (หลาว), ลคฺหิ (ค้อน), ปาสาณ (ก้อนหิน), สตถิ (ศัสตรา), วิสํ (ยาพิษ) และรชฺชํ (เชือก)” ไว้ด้วย : ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๗๒/๑๐๐.

^{๓๒๑} คำว่า ลคฺหิ นี้ ในกัณฺฐาวัตรณีอรรถกถา ไม่มีปรากฏ แต่ในคัมภีร์กัณฺฐาวัตรณีกัณฺฐานี้นำคำนี้ในชั้นพระบาลีมาตั้งบทอธิบาย, ดูรายละเอียดใน กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๔๙, กงฺขา.อ.กัณฺฐานี (บาลี) ๒๓๐.

^{๓๒๒} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๗๒/๑๐๐-๑๐๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๗๒/๑๔๒.

^{๓๒๓} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕/๑๘, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕/๒๕, ส.ช. (บาลี) ๑๗/๙๐/๑๐๗, ส.ช. (ไทย) ๑๗/๙๐/๑๗๓.

^{๓๒๔} หมายถึง ความตายตามหลักปฏิจจนุปบาท.

พระพุทธโฆสเถระกล่าวคำว่า **เอตถ จ** เป็นต้น เพื่อขจัดความสงสัยว่า แม้คำว่า “**มโน**” นี้ในคำว่า “**อติ จิตตมโน**” นี้ โดยความหมายก็คือจิตนั่นเอง มิใช่หรือเหตุใดจึงตรัส (บทว่า มโน) อีกเล่า

คำว่า **จิตตสฺส อตถทีปนตํ วุตตํ** (คำว่า “**มโน**” นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ เพื่อแสดงความหมายแห่งจิต) ความว่า คำว่า **มโน** นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้เพื่อแสดงความหมายแห่งจิตนั้น คือ จิตต ศัพท์ นี้ มิใช่หมายถึง ความวิจิตร (หลากหลาย) เป็นต้น ดังในคำว่า “**จิตตสฺส กปโป**” (มีความดำริอันหลากหลาย^{๓๒๕}) เป็นต้น แต่เป็นคำกล่าวถึงวิญญาน ด้วยคำนี้ พระพุทธโฆสเถระแสดงความไม่มีปุนรุตติโทษ^{๓๒๖} พระพุทธโฆสเถระกล่าวคำว่า **เตเนวสฺส** เป็นต้น เพื่อจะเลียงคำถามว่า ข้อความนั้น บุคคลจะรู้ได้อย่างไร ความดำริอันหลากหลาย คือมีประการต่าง ๆ ของภิกษุนี้มีอยู่ เหตุฉะนั้นภิกษุนี้ชื่อว่า จิตตสังกัปปะ (มีความดำริอันหลากหลาย) แท้จริง **จิตต** ศัพท์ ในคำว่า “**จิตตสฺส กปโป**” นี้ มีความหมายว่า หลากหลายดังพุทธพจน์ว่า “**นาคํ ภิกฺขเว อญฺญํ เอกนิกายมปิ สมฺนุสฺสํ อวํ จิตฺตํ, ยถิทํ ภิกฺขเว ตีรจฺฉานคตา**”^{๓๒๗} (เราไม่พิจารณาเห็นสัตว์อื่นแม้เพียงหมู่เดียว ซึ่งวิจิตรหลากหลายเหมือนอย่างสัตว์ตริจฉานนี้เลย) เพราะเหตุนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “**วิจิตตสฺส กปโป**” คำว่า **เอตถาปิ อติสทฺโท อหริตพฺโพ** “มีอธิบายว่า ฟังนำ อติ ศัพท์มาประกอบเข้าในบทว่า “**จิตตสฺส กปโป**” นี้ ก็คำว่า “**จิตตสฺส กปโป**” นี้ แม้พระผู้มีพระภาคจะไม่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า “**อติ จิตตสฺส กปโป**” ก็ถือว่า เป็นอันตรัสไว้ทีเดียว โดยอธิการนี้ อนึ่ง พระพุทธโฆสเถระปรารภคำว่า “**สฺส กปโป จ**” เป็นต้น เพื่อแสดงว่า คำว่า **สฺส กปโป** ในที่นี้ ไม่ใช่ชื่อของวิตก (ความดำริ) เท่านั้น ดังในคำว่า “**ตถโก วิตถโก สฺส กปโป** (ความตรึก ความคิด ความดำริ)” เป็นต้น^{๓๒๘} แท้จริงแล คำว่า “**สฺส กปโป**” นี้เป็นชื่อของวิตกนั้นแหละ และสภาวะธรรมอื่น ๆ ด้วย คำว่า **สํวิทฺถมมตฺตสฺส** หมายถึง (คำว่า **สฺส กปโป** นี้ เป็นชื่อ) ของการตระเตรียมทุกอย่างกล่าวคือ สัญญา เจตนา และวิตก แท้จริง **มตฺต** ศัพท์ในคำว่า **สํวิทฺถมมตฺตสฺส** นี้ มีความหมายว่า “ทั่วไป” ดังในคำว่า “**พฺรหฺมณมตฺตํ โภเชติ**” (ย่อมเลียงพรหมณ์ทั่วไป) เป็นต้น เพราะเหตุนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “**ตถจ สํวิทฺถนํ** (การตระเตรียมนั้น) เป็นต้น ด้วยคำว่า “**สํวิทฺถนํ**” นี้ พระพุทธโฆสเถระแสดงว่า ขึ้นชื่อว่าการตระเตรียมในที่นี้ มิได้หมายถึงวิธีการกระทำ (แต่หมายถึง สัญญา เจตนา และวิตก) วิตก ชื่อว่า อธิปายะ (ความประสงค์) คำว่า **อฺจุจาวเจณ การณณ**^{๓๒๙} (ด้วยเหตุใหญ่น้อย) หมายถึง อุบายที่ใหญ่น้อย ในคำว่า **อฺจุจาวเจณ การณณ** นั้นด้วย ในเรื่องการพรรณนาคุณของความตาย เบื้องต้น ฟังทราบว่าการ (เหตุ) น้อยก็คือ การซัดโทะในชีวิตร (และ) ฟังทราบว่าการใหญ่ก็คือ การพรรณนาคุณในด้านมรณะ ส่วนในด้านการชักชวน ฟังทราบว่าการใหญ่ คือ การชักชวนให้ตายด้วยเครื่องประหาร มีการต้อย การตีเข้า และการทุบตี เป็นต้น

^{๓๒๕} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๗๒/๑๐๐, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๗๒/๑๔๒.

^{๓๒๖} ปุนรุตติโทษ หมายถึง โทษแห่งภาษา.

^{๓๒๗} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๐๐/๑๑๙, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๐/๑๙๒.

^{๓๒๘} อภิ.ส. (บาลี) ๓๔/๗/๒๒.

^{๓๒๙} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๗๒/๔๘๑.

และพึงทราบว่าเป็นการน้อย ก็คือการชักชวนให้ตายเป็นต้น โดยการใส่ยาพิษที่เล็บของผู้รับประทานอาหารเพียงลำพัง

พระพุทธโฆสเถระครั้งกล่าวถึง อสารถวินิจฉัยอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงสาธตวินิจฉัย จึงกล่าวคำว่า **เวสาลีย์** เป็นต้น ในคำว่า “**โอปาตฤกษณนาทีสุทุกกฏ**” (ต้องอาบัติทุกกฏ เพราะชุดหลุมพราง เป็นต้น) นี้ พึงทราบวินิจฉัยว่า แม้ถ้าภิกษุใดชุดดินไว้ ภิกษุนั้นต้องอาบัติทุกกฏ ทุก ๆ ความพยายาม เพราะ (การชุดดินนั้น) เป็นบุพพประโยคของปาณาติบาต สัตว์ดิรัจฉาน เช่น นาคและครุฑ เป็นต้น ที่มีร่างเป็นมนุษย์ ชื่อว่า **ดิรัจฉานคตมनुสสุวิคคะ** (สัตว์ดิรัจฉาน ที่มีร่างเป็นมนุษย์) ยักษ์ เปรต และสัตว์ดิรัจฉานที่มีรูปร่างเป็นมนุษย์ ชื่อว่า **ยถูปเตตดิรัจฉานคตมनुสสุวิคคะ** (ยักษ์ เปรต และสัตว์ดิรัจฉานที่มีร่างเป็นมนุษย์) แก่ยักษ์ เปรต และสัตว์ดิรัจฉานที่มีร่างเป็นมนุษย์เหล่านั้น ด้วยคำว่า “**ตถา**” นี้ พระอรรคธกถาจารย์ แสดงถึงอาบัติอุลลัจจัย^{๓๓๐} บัดนี้ พระพุทธโฆสเถระแสดงประเภทแห่งอาบัติตามที่กล่าวแล้ว แม้ในเรื่องการเตรียมที่พึงเป็นต้น ด้วยคำว่า “**อิมินา นเยน**” เป็นต้น บทว่า สพุพตถ หมายถึงในความพยายามทั้งปวงมีการเตรียมที่พึง เป็นต้น

บัดนี้ เพื่อจะแสดงอนาบัติ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า **อสนฺยจิจจ** เป็นต้น อนึ่ง ในเรื่อง นี้ คำว่า **อสนฺยจิจจ**^{๓๓๑} นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสหมายถึงการไม่กำหนดถึงความพยายามที่จะยังความตายให้เป็นไป กับบทว่า “**อชานนตสฺส**” (ภิกษุผู้ไม่ทราบ) นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสหมายถึงความไม่รู้ว่าจะเป็นอุปรณที่จะยังความตายให้เป็นไป^{๓๓๒} บทว่า **นมรณานิปปายสฺส** นี้ พระผู้มีพระภาคตรัส หมายถึง ความไม่มีความประสงค์จะให้ตาย แม้ของภิกษุผู้รู้ว่ามีความพยายามอยู่ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสคำว่า **อสนฺยจิจจ** เป็นต้น คำว่า **อเจเตตฺวา** หมายถึง ไม่กำหนดมุ่งหมาย, มีคำอธิบายว่า “**คลาดเคลื่อนไป**” คำว่า **มุสลุสสาปนวตฺถุสมีวียได้แก่เหมือนในเรื่องนี้ว่า** “สมัยนั้นภิกษุรูปหนึ่งปลาดอาสนะที่โรงอาหารในละแวกบ้าน ได้หยิบสากอันหนึ่งในสากที่เขาฝังกันไว้ สากอันที่สองล้มฟาดศีรษะเด็กชายคนหนึ่งตาย ท่านเกิดความกังวลใจว่า (เราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า) “**ภิกษุเธอคิดอย่างไร**” ท่านตอบว่า “**ข้าพระพุทธเจ้าไม่จงใจ พระพุทธเจ้าข้า**”

^{๓๓๐} ข้อความนี้ในฎีกามุ่งอธิบายศัพท์ แต่ในอรรถกถากังขาวิตรณ มุ่งอธิบายความว่า หากภิกษุชุดดินไว้ เพื่อจุดประสงค์จะฆ่า หากใครที่ภิกษุผู้ชุดมิได้เจาะจงตกลงไป เธอต้องอาบัติทุกกฏ หากยักษ์ เปรต หรือสัตว์ดิรัจฉานที่มีร่างเป็นมนุษย์ตกไปได้รับบาดเจ็บ เธอต้องทุกกฏ, หากมนุษย์ได้รับบาดเจ็บ เธอต้องอุลลัจจัย, หากยักษ์ เปรต และสัตว์ดิรัจฉานที่มีร่างเป็นมนุษย์ตาย เธอต้องอุลลัจจัย, หากสัตว์ดิรัจฉานตาย เธอต้องอาบัติปาจิตตีย์, ดูรายละเอียด กงขา.อ. (บาลี) ๑๕๐.

^{๓๓๑} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๓๒๙.

^{๓๓๒} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๘๑/๑๑๐, กงขา.อ. (บาลี) ๑๕๐.

พระตรัสว่า “ภิกษุ เธอไม่จงใจ ไม่ต้องอาบัติ”^{๓๓๓} คำว่า วิสคตปิณฑปาตวตฺถุสมิ วย ได้แก่ เ ห มี อ น ใน เ รื่ อ ง นี ้ ว า “ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรรูปหนึ่งได้อาหารบิณฑบาตที่เจือยาพิษมาแล้วนำกลับไปถวายภิกษุทั้งหลายให้ฉันก่อน ภิกษุเหล่านั้นถึงแก่มรณภาพ ภิกษุเจ้าของบิณฑบาตเกิดความกังวลใจว่า (เราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุ เธอคิดอย่างไร” เธอกราบทูลว่า “ข้าพระพุทธเจ้าไม่ทราบ พระพุทธเจ้าข้า” ตรัสว่า “ภิกษุ เธอไม่ทราบ ไม่ต้องอาบัติ”^{๓๓๔}

คำว่า เกสขชวตฺถุสมิ วย ได้แก่ เหมือน ใน เรื่อง นี้ ้ วา ห ญิง ห มั่น ค น ห นึ่ง บ อ ก ภิกษุ ที่ น ำ ง อู ป ถั ม ภ์ ว า “พ ระ คุ ณ เจ้ า โปรตหายาที่ทำให้ฉันมีลูกได้ด้วยเถิด” “ภิกษุนั้นรับคำแล้วได้ให้ยาแก่หญิงหมั้นนั้น นางถึงแก่ความตาย ภิกษุนั้นเกิดความกังวลใจว่า ฯลฯ ภิกษุ เธอไม่ต้องอาบัติปาราชิก แต่ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๓๓๕} ใน ตติยปาราชิกสิกขาบทนี้ ภิกษุต้นบัญญัติ คือ พวกภิกษุที่พรากรชีวิตของกันและกัน ภิกษุต้นบัญญัติเหล่านั้นก็ไม่ต้องอาบัติ ส่วนภิกษุที่เหลือมีภิกษุผู้พรรณนาคุณของความตายเป็นต้น ต้องอาบัติทั้งนั้น

ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น สิกขาบทนี้ประกอบด้วยทุกขเวทนาได้อย่างไร พระราชาทั้งหลายเห็นโจรแล้ว แม้ทรงรำเริงก็รับสั่งว่า “ไปเถิด จงฆ่ามัน” มิใช่หรือ ตอบว่า พระราชาทรงรำเริงรับสั่งก็จริง ถึงอย่างนั้น การรำเริงนั้นของพระองค์ก็มีอารมณ์อื่นอยู่ เจ ต น า ที่ ตั ต สิ้น พ ระ ทั ย ป ระ ก อ บ แ ล้ ว ดั บ ด้ ว ย ทู ก ข เว ท น า ที่ เ ตี ย ว สมจริงดังที่พระพุทธโฆสเถระกล่าวไว้ในอรรถกถาสมันตปาสาทิกาว่า “แท้จริง ถ้าพระราชาเสด็จขึ้นสู่พระแท่นบรรทมอันเป็นสิริ กำลังเสวยสุขในราชสมบัติอยู่ เมื่อพวกราชบุรุษกราบทูลว่า “ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้านำโจรมาแล้ว” ทรงรำเริงรับสั่งว่า “จงไปฆ่ามันให้ตาย” พึงทราบว่ พระองค์รับสั่งด้วยพระทัยที่มีโศมนั้นนั่นเอง ก็โศมนั้นนี้ปุณฺณรู้ได้ยาก เพราะเป็นจิตระคนด้วยความสุข และไม่มี ความสับสนเนื่องกัน^{๓๓๖}

ตติยปาราชิกสิกขาปทวินณา จบ.

๒.๔.๑.๔ จตุตถปาราชิกสิกขาปทวินณา

บทว่า อนภิกขานํ (ไม่รู้ยัง) ตตฺถเป็น น อภิกขานํ แท้จริง ธรรมใดอันบุคคลใดบรรลุแล้ว ธรรมนั้นย่อมปรากฏแก่บุคคลนั้น ดังนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า “สกสนฺดาเน” (ในสันดาน (กระแสดิจ) ของตน) เป็นต้น บทว่า อุตฺตริมฺนุสฺसानํ ได้แก่ มนุษย์ชั้นสูงกว่ามนุษย์ปกติ อธิบายว่า

^{๓๓๓} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๘๐/๑๐๙, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๘๐/๑๕๒.

^{๓๓๔} วิ.มหา (บาลี) ๑/๑๘๑/๑๑๐, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๘๑/๑๕๔.

^{๓๓๕} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๘๗/๑๑๗, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๘๗/๑๖๙.

^{๓๓๖} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๗๙/๕๐๓, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๗๙/๖๓๗.

มนุษย์ชั้นสูง^{๓๓๗} คำว่า **ธมฺม** หมายถึง ธรรมที่บรรลุนั้นเป็นมหัคคตธรรม และโลกุตตรธรรม^{๓๓๘} อีกประการหนึ่ง ธรรมของมนุษย์อันยิ่งยวด ดังนั้น จึงชื่อว่า อุตตริมนุสสธรรม^{๓๓๙}

ที่ชื่อว่า มนุสสธรรม (ธรรมของมนุษย์) ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ที่มนุษย์ทั้งหลายจะพึงให้เกิดขึ้นตามปกติ โดยเว้นจากการทำภวนาในใจ ความจริง มนุสสธรรมนั้น (กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ) นั้น ท่านกล่าวไว้เช่นนั้น เพราะมนุสสธรรมนั้นเป็นดุจธรรมที่คนเหล่านั้นทำให้เกิดขึ้น เหตุสำเร็จได้ด้วยเพียงการอธิษฐานจิตของมนุษย์ทั้งหลาย ก็ในเรื่องนี้ มุ่งถึง มนุสส ศัพท์ เพราะในอุตตริมนุสสธรรมเหล่านั้น มนุษย์ประพจน์ให้เป็นไปได้โดยมาก (เพราะเป็นไปโดย ตัพพหุลนัย) แม้ในอุตตริมนุสสธรรมนี้ พึงทราบความหมายอย่างนี้ คือ ก็ธรรมมีมาน เป็นต้น เป็นธรรมาธรรมที่พิเศษกว่า ธรรมของมนุษย์ ฉะนั้นจึงชื่อว่า ตตฺตตริธรรม (ธรรมที่ยอดยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์นั้น) ดังนั้นจึงชื่อว่า อุตตริมนุสสธรรม เพราะยอดเยี่ยมกว่าธรรมของมนุษย์, ซึ่งอุตตริมนุสสธรรมนั้น บทว่า อวต (สมุทาจจโร) หมายถึง บอก

ปัญญาทั้งหลายทั้งปวงทั้งที่เป็นโลกียปัญญา และโลกุตตรปัญญา ท่านเรียกว่า “ญาณ” ก็จริงถึงกระนั้น ในที่นี้พึงทราบว่าเป็นมหัคคตปัญญา และโลกุตตรปัญญาเท่านั้น เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “มหัคคตโลกุตตรปัญญา ชานนฏฺเฐน ญาณํ (ปัญญาที่เป็นมหัคคต และโลกุตตร ชื่อว่า ญาณ โดยความหมายว่ารู้) ญาณทัสสนะ ที่ชื่อว่า อริยะ โดยความหมายว่า บริสุทธิ เพราะห่างไกลจากกิเลสทั้งหลาย ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า อันเป็นอริยะ คือบริสุทธิสูงสุด (อริย วิสฺสุทฺธ อุตฺตม) อนึ่ง อริย ศัพท์ในที่นี้ เป็นคำอธิบาย (ไวพจน์) ของ วิสฺสุทฺธ ศัพท์ (บริสุทธิ) ไม่ใช่คำอธิบาย (ไวพจน์) ของ โลกุตฺตร ศัพท์ (ผู้พ้นแล้วจากโลก) ด้วย อาทิ ศัพท์ ในคำว่า ฌานทิเกเท ท่านรวมเอาพึงธรรมเหล่านี้คือ “วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ ญาณทัสสนะ มรรคภาวนา การทำผลให้แจ้ง การละกิเลส ภาวะที่จิตปลอดจากกิเลส ความยินดีในเรือนว่าง (ด้วยปฐมฌาน)”^{๓๔๐} คำว่า วิญญูสฺส มนุสฺสชาติกสฺส หมายถึง การแสดงแก่บุคคลที่ควรบอก (เท่านั้น) มีอธิบายว่า ความจริง เมื่อภิกษุบอกอุตตริมนุสสธรรมแก่มนุษย์ผู้รู้เพียงเท่านั้น (เท่านั้น) จึงเป็นอันบอก (ที่จะทำให้เกิดต้องอาบัติปาราชิกได้) ไม่ใช่บอกแก่เทวดา พรหม ซึ่งมีใช้บอกแก่เปรต ยักษ์ และสัตว์ดิรัจฉาน บทว่า อาโรเจยฺย แปลว่า พึงกล่าว มีคำอธิบายว่า พึงให้ทราบ บทว่า วินา อญฺญาปเทเสน (เว้นการระบุถึงผู้อื่น) ความว่า (ภิกษุขออุตตริมนุสสธรรม) เว้นการระบุถึงผู้อื่นโดยนัยว่า “ภิกษุรูปใดอยู่ในวิหารของท่าน ภิกษุรูปนั้นเป็นผู้ได้ปฐมฌาน”^{๓๔๑}

^{๓๓๗} อรรถกถาอธิบายว่า มนุษย์ชั้นสูง คือ มนุษย์ผู้บรรลุนั้น และพระอริยะทั้งหลาย, กงฺขา.อ. (บาลี) ๑/๑๕๐.

^{๓๓๘} มหัคคตธรรม หมายถึง ธรรมที่เข้าถึงได้ บรรลุได้ โดยภาวะที่ปราศจากนิรวณ หรือเข้าถึงได้บรรลุได้ด้วยมานใหญ่, โลกุตตรธรรม หมายถึง ธรรมที่เหนือโลก โดยภาวะที่ไม่มีอาสวกิเลส, กงฺขาโยชนา.อภินวฏีกา (บาลี) ๑๓๓.

^{๓๓๙} อุตตริมนุสสธรรม ได้แก่ ธรรมของมนุษย์ผู้ยอดเยี่ยม คือท่านผู้ได้มาน และพระอริยะทั้งหลาย, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๙๗/๖๖๗.

^{๓๔๐} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๙๘/๑๒๗, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๘/๑๘๓.

^{๓๔๑} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๒๐/๑๔๙-๑๕๐, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๒๐/๒๐๘.

บทว่า อิเธว ได้แก่ ในบทนี้ว่า “ข้าพเจ้ารู้อย่างนี้ ข้าพเจ้าเห็นอย่างนี้” คำว่า เตน วุตตัม เป็นต้น เป็นนิคมวณะ (คำลงท้าย)

คำว่า สมนุคคาหิยาโน^{๓๔๒} หมายถึง อันผู้ใดผู้หนึ่งใจท (จิตตียาโน) ในเรื่องนั้นมีคำอธิบายว่า “อันใคร ๆ กล่าวใจททั้งอย่างนี้ว่า ธรรมอะไร ท่านได้บรรลุธรรมอะไร ท่านได้บรรลุด้วยวิธีอย่างไร ท่านได้บรรลุเมื่อไร ท่านได้บรรลุในที่ไหน” บทว่า อสมนุคคาหิยาโน หมายถึง อันใคร ๆ ไม่กล่าวใจททั้ง

คำว่า “ภิกขุภาเว จตุวา อภัพโณ ฌานาทีนํ อธิคนตุ” (ดำรงอยู่ในความเป็นภิกษุ ไม่สามารถจะบรรลุธรรมทั้งหลายมีฌานเป็นต้นได้) พระพุทธโฆสเถระกล่าวไว้ เพราะการล่วงละเมิดสิกขาบท ทำอันตราย (ต่อการบรรลุธรรม) ความจริง ความเป็นภิกษุของภิกษุของ (ผู้ล่วงละเมิด) นั้นย่อมเป็นอันตรายต่อสวรรค์ และเป็นอันตรายต่อมรรค สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสพระดำรัสที่ว่า “สามณฺณํ ทุปฺปารามฺภูจํ นิรยาယุกทฺตมฺมิตฺติ (ความเป็นสมณะที่บุคคลปฏิบัติไม่ดี ย่อมหลุดเข้าไปในนรก)”^{๓๔๓}

และตรัสพระดำรัสอีกว่า “สลิโล หิ ปริพฺพาโช ภิกฺขุโย อาภิเรเต รชํ” (การบรรพชาที่ปฏิบัติย่อหย่อน ย่อมโปรยฐลีคือกิเลสให้แปดเปื้อนยิ่งขึ้น)^{๓๔๔} คำว่า ภิกขุภาโว หมายถึง ความเป็นภิกษุที่สำเร็จเพียงโวรหาร (คำเรียก) เพราะต้องอาบัติปาราชิกแล้วยังปฏิญญา (ยิน ยัน) ว่า ต น เ ป็น ส ม ณ ะ บทว่า ทานาทีหิ หมายถึง (เมื่อเป็นคฤหัสถ์สามารถจะให้ทางสวรรค์สำเร็จได้) ด้วย ทาน สรณะ และการสัรรวมระวังในศีล เป็นต้น

ศัพท์ว่า เอว ในคำว่า อชานเมว นี้ เป็นเพียงนิบาต ใช้ในความหมายว่า อวธารณะ อาจารย์บางพวกล่าว่า อชานเมว ก็มี แต่ในคำว่า อชานเมว นั้น พึงประกอบคำว่า “เอว ชานามิ, เอว ปสสามิติ อวจํ” (ข้าพเจ้าได้กล่าวว่า “ข้าพเจ้ารู้อย่างนี้ ข้าพเจ้า เห็นอย่างนี้” คำว่า วจนตถวิรหโต ความว่า ที่ชื่อว่าเปล่า เพราะเว้นจากธรรมมีฌานเป็นต้น อันเป็นเพียงความหมายแห่งคำเป็นต้นว่า “ข้าพเจ้าเข้าถึงปฐมฌานแล้ว”^{๓๔๕} คือ เป็นดุจภาชนะที่ว่างเปล่าจากน้ำเป็นต้น ศัพท์ว่า มุสา เป็นเพียงวจีประโยค (ความพยายามทางวาจา) หรือกายประโยค (ความพยายามทางกาย) อันก่อความเข้าใจคลาดเคลื่อนแก่ผู้อื่น ของบุคคลผู้มุ่งความคลาดเคลื่อนแก่ผู้อื่น ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “วณฺณนาธิปายโต มุสา” (กล่าวเท็จเพราะต้องการจะหลอกลวง) คือ ในขณะที่เบื้องต้น ก็รู้ว่าจักกล่าวเท็จ และในขณะที่นั้นก็มีความต้องการจะหลอกลวง

^{๓๔๒} เป็นพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระบัญญัติ อรรถกถากังขาวิตรณีเพียงแต่นำมาอ้างอิง แต่ในกัณฐาวิตรณีกินวฏีกานี้ ท่านนำมาอธิบายขยายความ, ตูรายละเอียดใน กงขา.อ. (บาลี) ๑๕๑, กงขา.อภินวฏีกา (บาลี) ๒๓๔.

^{๓๔๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๘๘/๕๖-๕๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๘/๘๕, ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๑๑/๗๐, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๑๑/๑๓๐.

^{๓๔๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๘๘/๕๖-๕๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๘/๘๕, ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๑๓/๗๐, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๑๓/๑๓๐.

^{๓๔๕} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๐๙/๑๓๙, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๐๙/๑๙๖, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๙๘/๖๗๒.

สมจริงดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “เบื้องต้นเธอรู้อาจกล่าวเท็จ กำลังกล่าวก็รู้อีกกำลังกล่าวเท็จ”^{๓๔๖}
องค์ ๒ นี้ จัดเป็นองค์หลัก (ของอาการที่เป็นเหตุให้ต้องอาบัติปาราชิก) ส่วนองค์ประกอบนอกนี้
จะมีก็ตาม ไม่มีก็ตาม ไม่จัดเป็นเหตุ บทว่า อภินิ แปลว่า ได้ทำการประกาศให้ทราบ

คำอธิบาย อญญตร อธิมานา (เว้นแต่สำคัญว่าได้บรรลุ)

คำว่า อญญตร อธิมานา อธิบายว่า ความสำคัญว่าธรรมอันตนบรรลุแล้ว
หรือความสำคัญอันยิ่ง ชื่อว่า ความสำคัญว่าได้บรรลุ (อธิมานะ) หมายถึง มีความเข้าใจว่า สำเร็จแล้ว
อธิบายว่า เว้นแต่ความสำคัญว่าได้บรรลุนั้น ถ้ามว่า ก็ความสำคัญว่าได้บรรลุนี้เกิดขึ้นแก่ใคร
ไม่เกิดขึ้น แก่ใคร?^{๓๔๗} ตอบว่า เบื้องต้นที่เดียว ความสำคัญ (ว่าได้บรรลุ) ,
ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยสาวก เพราะว่า พระอริยสาวกนั้น เป็นผู้มิมีสมณัสที่เกิดขึ้น
โดยการพิจารณาภิเลสทั้งที่ละได้แล้ว และที่ยังเหลือด้วยมรรคญาณ ผลญาณ และนิพพาน
จึง เป็นผู้หมด ความสงสัย ในการ รู้แจ้ง อริยคุณ ฉะนั้น ความสำคัญ
คือความเข้าใจว่าตนเป็นพระสกทาคามี เป็นต้น จึงไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยบุคคลมีพระโสดาบัน เป็นต้น
(และ) ความสำคัญว่าได้บรรลุ ก็ไม่เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ทุศีล เพราะว่า ภิกษุผู้ทุศีลนั้น
เป็นผู้หมดความหวังในการบรรลุอริยคุณ (ทั้ง) ไม่เกิดแม้แก่ภิกษุผู้มีศีล ผู้ละกัมมัญฐาน
ตามประกอบความเป็นผู้ยินดีในการหลับ เป็นต้น , แต่เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์
ไม่ประมาทในกัมมัญฐาน ข้ามพ้นความสงสัยด้วยการกำหนดนามรูปพิจารณาปัจจัย
ยกจิตขึ้นสู่ไตรลักษณ์ พิจารณาสังขารทั้งหลาย ฉะนั้น พระพุทธโสมสเถระ จึงกล่าวว่า ยวายุ เป็นต้นฯ
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ติลกฺขณํ อโรเปตฺวา ความว่า ยกจิตขึ้นสู่ไตรลักษณ์ มีอนิจจลักษณะ
เป็นต้น ด้วยวิธีพิจารณากลาปะ (ความเป็นกลุ่มก้อน) บทว่า สมมสนตฺสส แปลว่า ความเห็นแจ้ง
บทว่า อารทฺทวิปสฺสสฺส หมายถึง ปราบทวิปัสสนาด้วยอุทฺทพฺพยานุปัสสนาญาณ บทว่า อปตฺเต
หมายถึง ที่ยังไม่ถึง คือเกิดขึ้นในสันดาน (กระเสจิต) ของตน มีคำอธิบายว่า ยังมิได้บรรลุ

บทว่า ปตฺตสณฺณิตาสงฺขาโต (กล่าวคือความสำคัญว่าได้บรรลุ) หมายถึง
เกิดความสำคัญกล่าวคือความหมายรู้อย่างนี้ว่า “เราได้บรรลุอุตฺตริมนุสสรธรรมแล้ว” อนึ่ง
ภิกษุผู้เข้าถึง (บรรลุ) การได้สมณะล้วน ๆ หรือวิปัสสนาล้วน ๆ ย่อมดำรงอยู่ในระหว่าง
คือสำคัญตนว่าได้บรรลุ ตั้งแต่โสดาบันถึงเพียงพระอนาคามี ภิกษุนั้นแล
เมื่อไม่เห็นวากิเลสเกิดขึ้นตลอดเวลา ๑๐ ปี ๒๐ ปี หรือ ๓๐ ปี ย่อมจะสำคัญตนว่า “เราเป็นโสดาบัน
เป็นพระสกทาคามี หรือเป็นพระอนาคามี ส่วนภิกษุผู้บรรลุทั้งสมณะและวิปัสสนา (อาจสำคัญตนว่า)
ดำรงอยู่ในพระอรหัตผลเท่านั้น เพราะท่านสามารถข่มกิเลสทั้งหลายได้ด้วยกำลังแห่งสมาธิ
และ กำหนด สังขาร ทั้งหลาย ได้ดี ด้วย กำลัง แห่ง วิปัสสนา ดังนั้น
กิเลสของท่านจึงไม่ฟุ้งขึ้นเป็นระยะเวลาถึง ๖๐ ปี ๘๐ ปี หรือแม้ ๑๐๐ ปี สภาวะแห่งจิต (จิตตาจาร)
ของท่านเป็นสภาวะเหมือนจิตของพระชีนาสพเลยที่เดียว ภิกษุเช่นนั้น
เมื่อไม่เห็นความฟุ้งของกิเลสเป็นระยะเวลานานอย่างนี้ จึงไม่เพียงดำรงอยู่ในระหว่างเท่านั้น

^{๓๔๖} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๐๐-๒๐๖/๑๓๐-๑๓๔, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๐๐-๒๐๖/๑๘๖-๑๙๐.

^{๓๔๗} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๔๕/๒๕๘.

ย่อมจะสำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์ ฯ ด้วยคำว่า ต่ อธิมานั จเปตวา นี้ พระพุทธโฆสเถระคำนึงถึง บทว่า “อญญตฺร” แล้วแสดงว่า คำว่า อธิมานา เป็นปัญจมีวิรัตติ ใช้ในอรรถแห่งทุติยวิรัตติ

บทว่า ปาปิจณตยา ความว่า ความปรารถนาลามก (เลวทราม) มองบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุฉะนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า ปาปิจณะ เป็นผู้มี ความปรารถนาลามก , ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีความปรารถนาลามกนั้น ชื่อว่า ปาปิจณตา , ด้วยความเป็นแห่งบุคคลผู้มีความปรารถนาลามกนั้น อธิบายว่า ด้วยความปรารถนาอันลามก มีคำอธิบายว่า ความปรารถนา นั้นอันใด อันท่านกล่าวแล้ว โดยนัยว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ทุศีล ปรารถนาว่า ขอประชาชนจงเข้าใจเราว่าเป็นผู้มีศีล”^{๓๔๘} เป็นต้น ด้วยความปรารถนาการยกย่องคุณที่ไม่มีอยู่จริงนั้น ก็ด้วยศัพท์นี้ พระพุทธโฆสเถระแสดงว่า ภิกษุผู้โอ้อวด เพราะความเขลา เพราะความหลงผิด ไม่ต้องอาบัติ ด้วย ปี ศัพท์ ในบทว่า อยมปิ พระพุทธโฆสเถระแสดงว่า มิใช่ภิกษุ ๓ จำพวกต้นอย่างเดียว

บทว่า อสนตํ ได้แก่ ไม่มีจริง บทว่า ฌานาธิธมมํ หมายถึง (บอก) อุตตริมนุสสรธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างนี้ว่า “ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ ญาณทัสสนะ มรรคภาวนา การทำผลให้แจ้ง การละกิเลส ภาวะที่จิตปราศจากนิวรณ์ ความยินดีในเรือนว่าง (ด้วยอำนาจฌาน)”^{๓๔๙}

คำว่า ยสส อโรเจติ^{๓๕๐} ความว่า บอกแก่บุคคลผู้ยืนอยู่ในทางที่จะรับรู้ได้ด้วยวาจา หรือด้วยการเคลื่อนไหววายน้อยใหญ่มีการยกมือเป็นต้น หากใคร ๆ ยืนเลยทางที่จะรับรู้ไป^{๓๕๑} (แต่สามารถ) เห็นด้วยจักขุทิพย์ และได้ยินด้วยโสตธาตุอันเป็นทิพย์แล้วรู้ได้ ภิกษุผู้บอกไม่ต้องปาราชิก แม้บุคคลใดสงสัยว่า “ภิกษุนี้กล่าวอะไร” ภายหลังคิดทบทวนแล้วจึงเข้าใจ

บุคคลเช่นนี้ นับว่าเป็นผู้ไม่รู้ความหมาย (ของการบอกอุตตริมนุสสรธรรม) แต่บุคคลที่ไม่รู้อุตตริมนุสสรธรรม มีฌานเป็นต้น

ทั้งโดยการบรรลุธรรมของตน หรือทั้งโดยการศึกษาเล่าเรียน เพียงแต่ฟังมาว่า “ฌาน” หรือ “วิโมกข์” เท่านั้น ถ้าเมื่อถูกบอกอุตตริมนุสสรธรรม ก็รู้แต่เพียงว่า “ภิกษุนี้กล่าวว่า “ตนเข้าฌาน” เท่านั้น บุคคลเช่นนี้ ย่อม นับได้ว่า “รู้ความหมาย” เมื่อภิกษุบอกอุตตริมนุสสรธรรมแก่บุคคล เช่น เธอต้องอาบัติปาราชิกเลยทีเดียว ส่วนข้อความที่เหลือทั้งหมดเป็นข้อความที่แตกต่างกัน กำหนดไว้ หรือมิได้กำหนดไว้ สำหรับ ภิกษุ รูปเดียวบ้าง ๒ รูปบ้าง จำนวนมากบ้าง ฟังทราบตามนัยที่ท่านกล่าวไว้แล้วในภิกษุว่าด้วยการบอกคินสิกขา แต่ในการกล่าวโดยอ้อม คือเมื่อภิกษุบอก (อุตตริมนุสสรธรรม) แก่ผู้รู้ความหมายภิกษุต้องอาบัติอุลลัจจัย เพราะภิกษุนั้นมิได้กล่าวว่า “ข้าพเจ้า (บรรลु)” เมื่อกล่าวแก่บุคคลผู้ไม่เข้าใจความหมาย

^{๓๔๘} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๕๑/๔๒๘, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๕๑/๕๕๑.

^{๓๔๙} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๙๘/๑๒๗, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๘/๑๘๓.

^{๓๕๐} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๒๑๕/๕๔๒.

^{๓๕๑} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๓๕๓.

ภิกษุต้องอาบัติทุกกฏ เพราะทำความพยายามด้วยประสงค์จะกล่าวให้คลาดเคลื่อนไป ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “โย เต วิหาเร วสติ ฯเปฯ ทุกกฏ”^{๓๕๒} บทว่า “อนุสฺสณานิปปายสฺส” หมายถึง ปราศจากความประสงค์ที่จะโอ้อวด อธิบายว่า ไร้ความประสงค์ที่จะบอกอุตตริมนุสสธรรมที่ไม่มีจริง ภิกษุบำเพ็ญต้น มีนัยเหมือนที่กล่าวแล้วในเบื้องต้นนั่นเอง ก็ในจตุตถปาราชิกสิกขาบทนี้ พวกภิกษุผู้อยู่จำพรรษาใกล้ฝั่งแม่น้ำวัดคุมุทา เป็นภิกษุอาทิกัมมิกะ (ภิกษุต้นบัญญัติ) ภิกษุเหล่านั้นไม่ต้องอาบัติ

จตุตถปาราชิกสิกขาปทวินนา จบ

๒.๔.๑.๕ ปาราชิกนิคมนวินนา

บทว่า อธิ หมายถึง ในภิกษุปาติโมกข์นี้ บทว่า อุทฺธิฏฺฐปาราชิกปริทีปนเมว หมายถึง เป็นคำแสดงปาราชิก ๔ สิกขาบทที่ยกขึ้นแสดงแล้วนั่นเอง ก็อวธารณ (เอา ศัพท์) มีความหมายแสดงว่า มิใช่ยกขึ้นแสดงสิกขาบทอื่น เพราะเหตุนั้น พระพุทธโสมสเถระ จึงกล่าวคำว่า “สโมธานะตฺวา ปน เป็นต้น บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า สโมธานะตฺวา ได้แก่ ประมวลสิกขาบททั้งหลายที่มาแล้วในที่นั้น ๆ รวมลงไว้ในที่นี้ อธิบายว่า รวมไว้เป็นหมวดหมู่ คำว่า ปาหิย อาคตานิ หมายถึง มาแล้วในอุทฺเทสบาลี คำว่า ภิกฺขุณิ อสาธารณานิ จตตาริ ความว่า ปาราชิก ๔ สิกขาบท ของภิกษุณี ไม่ทั่วไปแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้คือ ๑) อุ พ ร า ช า ญ มั ญ ฑ ลี ก า ป า ร า ชิ ก สิก ข า บ ท^{๓๕๓} (ปาราชิกสิกขาบทว่าด้วยการยินดีการจับต้องที่บริเวณเหนือเข้าขึ้นไปของชาย) ๒) วชชปปฏิจฉาทิกาปาราชิกสิกขาบท^{๓๕๔} (ปาราชิกสิกขาบทว่าด้วยการปกปิดโทษ) ๓) อุก ชิต ตา นุ วั ต ตี ก า ป า ร า ชิ ก สิก ข า บ ท^{๓๕๕} (ปาราชิกสิกขาบทว่าด้วยการประพฤติดำเนินการที่ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนิยกรรณ) ๔) อัญญวตฺถกาปาราชิกสิกขาบท^{๓๕๖} (ปาราชิกสิกขาบท ว่าด้วยวัตถุ ๘ มีการยินดีการจับมือของชาย เป็นต้น) ความเป็นอภัพบุคคล ๑๑ จำพวก มีบัณฑิตก็เป็นต้น จัดเป็นปาราชิกบุคคล เพราะเป็นเช่นเดียวกับผู้ต้องอาบัติปาราชิก ฉะนั้น พระพุทธโสมสเถระจึงกล่าวว่า “เอกาทสนน” เป็นต้น

บทว่า อภัพพภาวสงฺขาเตหิ คือ บุคคลที่นับว่าเป็นบุคคลไม่สมควรที่จะบรรพชาและอุปสมบท เพราะความเป็นผู้มีวัตรปฏิบัติ เป็นต้น ความจริง บุคคลที่มีวัตรปฏิบัติเป็น อเหตุกปฏิสนธิ^{๓๕๗} มี ๓ จำพวกคือ ๑) บัณฑิต ๒) สัตว์ดิรัจฉาน

^{๓๕๒} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๒๐/๑๔๙.

^{๓๕๓} วิ.ภิกฺขุณี. (ไทย) ๓/๖๕๖-๖๖๓/๑-๙.

^{๓๕๔} วิ.ภิกฺขุณี. (ไทย) ๓/๖๖๔-๖๖๗/๑๐-๑๓.

^{๓๕๕} วิ.ภิกฺขุณี. (ไทย) ๓/๖๖๘-๖๗๓/๑๔-๑๙.

^{๓๕๖} วิ.ภิกฺขุณี. (ไทย) ๓/๖๗๔-๖๗๗/๒๐-๒๔.

^{๓๕๗} หมายถึง เป็นผู้ปฏิสนธิด้วยอเหตุกจิต.

๓) อุภโตพยัญชนก, บุคคล ๓ จำพวกเหล่านั้นไม่ห้ามสวรรค์ แต่ห้ามมรรค, ความจริง บุคคลเหล่านั้นที่ชื่อว่า อภัพพบุคคล^{๓๕๘} เพราะมีวัตรปฏิบัติในการที่จะบรรลุมรรค และบุคคลเหล่านั้นก็ถูกห้ามบรรพชา ฉะนั้น อภัพพบุคคลเหล่านั้น จึงจัดเป็นปาราชิกบุคคล (จัดเป็นผู้ต้องอาบัติปาราชิกโดยอ้อม) บุคคล ๘ จำพวก เหล่านั้น คือ ๑) คนลักเพศ ๒) คนเข้ารีตเดียรถีย์ ๓) คนฆ่ามารดา ๔) คนฆ่าบิดา ๕) คนฆ่าพระอรหันต์ ๖) คนประทุษร้ายนางภิกษุณี ๗) คนทำโลหิตุปบาท (ทำร้ายพระพุทธรูปเจ้าจนห่อพระโลหิต) ๘) คนทำสังฆเภท (ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน) ทั้ง ๘ จำพวกเหล่านี้ถึงฐานะอันไม่สมควร (ที่จะได้รับบรรพชาและอุปสมบท) เพราะกิริยาวัตร (การกระทำวัตร) ฉะนั้น บุคคล ๘ จำพวกเหล่านี้ จึงชื่อว่าเป็นปาราชิกบุคคลเช่นเดียวกัน

ในบุคคล ๘ จำพวกเหล่านั้น บุคคล ๓ จำพวกเหล่านี้ คือ ๑) คนลักเพศ ๒) คนเข้ารีตเดียรถีย์ ๓) คนประทุษร้ายภิกษุณี (บุคคล ๓ จำพวกนี้) ไม่ห้ามสวรรค์ แต่ห้ามมรรค ส่วน ๕ จำพวกที่เหลือห้ามทั้ง ๒ อย่าง (คือห้ามทั้งสวรรค์ และมรรค) เพราะว่า บุคคล ๕ จำพวกเหล่านั้น จัดเป็นสัตว์ผู้จะต้องเกิดในนรกในภพถัดไป เมื่อใด ภิกษุณีปรารภนาจะสึก จึงนุ่งผ้ากาสาเว หรือผ้าของคฤหัสถ์ ด้วยอาการ นุ่งห่มอย่างคฤหัสถ์ เมื่อนั้น ภิกษุณีนั้น ชื่อว่าต้องอาบัติปาราชิกแล้วทีเดียว^{๓๕๙} ฉะนั้น พระพุทธโสมณะจึงกล่าวว่า คิฬากว ปตถยมานาย (ผู้ปรารภนาความเป็นคฤหัสถ์) แท้จริง ภิกษุณีนั้น แม้ไม่กระทำการล่วงละเมิดอชฌมาจาร แต่ก็ชื่อว่า เป็นผู้ไม่ใช่สมณะ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้

ภิกษุผู้ชื่อว่า ลัมพี (ผู้มีองคชาตยาว) เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นผู้มืองคชาตห้อยลง เพราะมืองคชาตยาว (ที่ขมตาย ลมพามา นัง องคชาตเมตสสาติ ลมพี) ภิกษุนี้ไม่ได้จัดเป็นผู้ต้องอาบัติปาราชิกด้วยเหตุเพียงเท่านั้น (ด้วยเหตุเพียงเพราะมืองคชาตยาว) แต่เมื่อใดเธอถูกความไม่ยินดี (ในพระธรรมวินัย) บีบคั้น สอดองคชาตของตนเข้าไปในปาก หรือทวารหนัก (เวจมรรค) เมื่อนั้นเธอจึงต้องอาบัติปาราชิก

ภิกษุชื่อว่า มุทุปฏิฐิกะ (ผู้มีหลังอ่อน) เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นผู้มืหลังอ่อน (มุทุตา ปฏิฐิ เอตสสาติ มุทุปฏิฐิกโก) กล่าวคือ ภิกษุที่มีหลังอ่อน เพราะเคยฝึกฝนตนมา แม้ภิกษุหลังอ่อนนั้น (ก็ไม่ต้องปาราชิก เพราะความมีหลังอ่อน) แต่เมื่อใดถูกความไม่ยินดีบีบคั้น สอดองคชาตของตนเข้าไปทางปาก หรือทวารหนัก อย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อนั้น เธอเป็นผู้ต้องอาบัติปาราชิก ข้อความว่า ปรสส องคชาตัมมุเชน คณหาติ หมายถึง ภิกษุผู้ถูกความไม่ยินดีบีบคั้น แล้วมองคชาตของผู้อื่นซึ่งลับแล้วหรือเปลอสติข้อความว่า ปรสส องคชาเต อภินิสิตติ หมายถึง ภิกษุผู้ถูกความไม่ยินดีบีบคั้น เห็นองคชาตของผู้อื่นที่พร้อมต่อการใช้งาน (กมมนิย) แล้วจึงนั่งทับองคชาตของผู้อื่น อธิบายว่า

^{๓๕๘} หมายถึง ผู้ไม่ควรจะได้รับการบรรพชา และอุปสมบทในพระพุทธศาสนา การไม่ควรได้รับการบวช จึงเป็นเช่นเดียวกับต้องอาบัติปาราชิกนั่นเอง.

^{๓๕๙} หมายถึง เมื่อใดก็ตามที่ภิกษุณีนุ่งห่มเสื้อผ้าอย่างคฤหัสถ์ เมื่อนั้น ความเป็นภิกษุณีก็จะขาดไปทันที และไม่อาจบวชเป็นภิกษุณีได้อีก การนุ่งห่มเสื้อผ้าของคฤหัสถ์ จึงเป็นการต้องอาบัติปาราชิกโดยอ้อม. ดูรายละเอียดใน กงขา.อ.(บาลี) ๑๕๓.

ให้เข้าทางทวารหนักของตน เพราะเหตุที่ธรรม (การกระทำ) ของคนทั้ง ๒ ผู้มีสภาวะจิตเหมือนกันด้วยอำนาจระคะ ท่านเรียก “เมถุนธรรม” ฉะนั้น ปาราชิก ๔ สิกขาบทนั้น^{๓๖๐} ชื่อว่าอนุโลมแก่เมถุนธรรมปาราชิก โดยปริยายอย่างหนึ่ง เพราะภิกษุ ๔ จำพวกนั้น ไม่ได้เสพเมถุนธรรมเลย แต่ก็พึงต้องอาบัติปาราชิกด้วยการสอดมรรคเข้าไปทางมรรคอย่างเดียวดังนั้นจึงเรียกว่า “อนุโลมปาราชิก”

ในปาราชิกสิกขาบทนี้^{๓๖๑} พระพุทธโฆสเถระกล่าวว่า คนฆ่ามารดา คนฆ่าบิดา คนฆ่าพระอรหันต์ ต้องปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ คนประทุษร้ายภิกษุณี และคน ๔ จำพวกมีภิกษุมือองคชาต เป็นต้น ต้องปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ แล้วทีเดียว เพราะกระทำอย่างนี้ ถ้ามว่า ปาราชิก ๒๔ สิกขาบท จักมีแต่ที่ไหน? ข้าพเจ้าจะกล่าว (เฉลย) ต่อไปนี้-

ก็คน ๔ จำพวก มีคนฆ่ามารดา เป็นต้น จัดเป็นอนุสัมบัน (คฤหัสถ์) ในที่นี้ คน ๔ จำพวก ได้แก่ คนมือองคชาตยาว เป็นต้น ท่านสงเคราะห์เข้ากับปฐมปาราชิก ก็จริง แต่เพราะเหตุที่ คน ๔ จำพวกนั้น ไม่จัดว่าเป็นผู้เสพเมถุนธรรมโดยตรง ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวแยกกัน ในข้อกำหนดที่ ๒ ในคัมภีร์ว่า กจจิตถ ตตบหเป็น กจจิ อตถ (พวกท่านเป็นผู้บริสุทธิ์แล้วหรือ)

พรรณนาความแห่งปาราชิกสิกขาบท ในคัมภีร์ที่เปิดเผยความหมายที่เร้นลับชื่อว่า วินยัตถมัญจสุสา แห่งคัมภีร์อรรถกถาอธิบายปาติโมกข์ ชื่อ กังขาวิตรณจบแล้วด้วยประการฉะนี้

๒.๔.๒ สังขาทิสตกัณท์

คำว่า ปิยวจเนน อาลปนํ (การร้องเรียกด้วยถ้อยคำอันอ่อนหวาน) ได้แก่การเรียกด้วยถ้อยคำอันบุคคลพึงรัก มีคำอธิบายว่า คำเรียกกันอย่างดีของคนดีทั้งหลาย แท้จริงคนดีทั้งหลาย ย่อมเรียกผู้อื่นเป็นอย่างดีว่า “โณโต” (ท่านผู้เจริญ) บ้าง ว่า “เทวานํ ปิยา” (ผู้เป็นที่รักของเทวดาทั้งหลาย) บ้าง ว่า “ภทรภว” (ท่านผู้เจริญ) บ้าง ว่า “อายุสมนโต” (ท่านผู้มีอายุ) บ้าง

๒.๔.๒.๑ สุกกวิสสัฏฐิสิกขาปทวินณนา

ส คัพพ์ มีความหมายว่า มีอยู่ ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “สัวิชชติ” (มีอยู่) คำว่า เจตนา ได้แก่ บุพภาคเจตนาที่เป็นไปด้วยอำนาจการลวงละเมิด (สิกขาบท) อธิบายว่าเจตนาคือความยินดีในการปล่อย (สูกกะ) บทว่า “อสส” โยคสุกกวิสสัฏฐิยา (ซึ่งการปล่อยสูกกะ) อีก^{๓๖๒} คัพพ์ ไม่มีความหมายต่างหาก เพราะท่านกล่าว สุกกวิสสัฏฐิ คัพพ์ไว้โดยย่อเข้ากับบทอื่น (หมายถึงเป็นพหุพพิทสมาส) ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระ จึงกล่าวว่า “สญเจตนา ว สญเจตนิกา” (สญเจตนานั่นเอง คือ สญเจตนิกา) ฯ บัดนี้ พระพุทธโฆสเถระ เมื่อจะแสดงว่า อีกคัพพ์นั้นแหละ บอกความหมายว่า “มี” (อตถิ) จึงกล่าวคำว่า สญเจตนา ว เป็นต้น เจตนาที่มีอยู่ชื่อว่า สญเจตนา บทว่า สุกกสส ได้แก่ น้ำสมภพ (น้ำที่ทำให้เกิด) บทว่า วิสสัฏฐิ หมายถึง การปล่อย

^{๓๖๐} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๒๓๓/๕๕๘.

^{๓๖๑} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๓๖๓.

^{๓๖๒} อีก ปัจจย ในตทสสัถิตถิต ใช้แทนความหมายว่า “มี”.

บัดนี้ เพื่อจะอธิบายแสดงกาลเป็นที่ปล่อยสุกกะ^{๓๖๓} จุดมุ่งหมายที่เป็นเหตุปล่อยสุกกะ^{๓๖๔} อธิบายวิธีที่เป็นเหตุปล่อยสุกกะ^{๓๖๕} และวัตถุแห่งจุดมุ่งหมาย^{๓๖๖} นั้นให้ชัดเจน โดยสรุป พระพุทธโสมเถระจึงกล่าวคำว่า “ราคุปตถมภาทีสุ” (ความเกิดราคะเป็นต้น) ในคำว่า “ราคุปตถมภาทีสุ” นั้น พึงทราบวิเคราะห์ดังนี้ ความมีกำลังแห่งราคะ หรือความหนาแน่นแห่งองคชาต ได้แก่ ความแข็งตัว (แห่งองคชาต) ด้วยราคะ ชื่อว่า (ความเกิดราคะ, ความเกิดราคะนั้น เป็นต้น แห่ง กาล เป็น ที่ ปล่อย สุก กะ เหล่า ไต มี อยู่ กาล เป็น ที่ ปล่อย สุก กะ เหล่า นั้น ชื่อ ว่า มี ความ เกิด รา คะ เป็น ต้น , ในกาลเป็นที่ปล่อยสุกกะเหล่านั้นมีความเกิดราคะเป็นต้น ด้วย อาทิ ศัพท์ หมายรวมถึง กาลปวดอุจจาระ, กาลปวดปัสสาวะ กาลที่องคชาตต้องลมกาลที่ถูกบังชนกระทบ^{๓๖๗} คำว่า กมมณฺญตฺ ปตเต (เมื่อองคชาตถึงความเหมาะแก่การใช้งาน) ได้แก่ ถึงความเป็นสิ่งที่ควรแก่การใช้งาน เพราะ เป็น สิ่ง ที่ ควร แก่ การ ใช้ งาน คือ การ ปล่อย (สุก กะ) อธิบายว่า ถึงความเป็นสิ่งที่ควรแก่ความพยายาม ในรูปภายในเป็นต้น ภาวะแห่งความไม่มีโรค ชื่อว่า อาโรคฺย (ความไม่มีโรค) ความไม่มีโรคนั้นเป็นต้น แห่งจุดมุ่งหมายเหล่าใด จุดมุ่งหมายเหล่านั้น มีความไม่มีโรค เป็นต้น ในจุดมุ่งหมายเหล่านั้น มีความไม่มีโรค เป็นต้น ด้วย อาทิ ศัพท์ หมายรวมถึง เพื่อความสุข เพื่อเป็นยา เพื่อเป็นทาน เพื่อเป็นบุญ เพื่อบูชาญ เพื่อสวรรค์ เพื่อสืบพันธุ์ เพื่อทดลอง เพื่อความสนุก อุปาทินนรูปในภายในตน ชื่อว่า รูปภายใน (อัสชัตตรูป), ในอธิบายวิธีที่เป็นเหตุปล่อยสุกกะมีรูปภายใน เป็นต้น เหล่านั้นด้วย อาทิ ศัพท์ หมายรวมถึงการปล่อยสุกกะในรูปภายนอก การปล่อยสุกกะ ทั้งในรูปภายในและในรูปภายนอก การส่ายสะเວในอากาศแล้วปล่อยสุกกะ ความยินดี (อัสสาหะ) คือสุขเวทนาในการปล่อยสุกกะ ชื่อว่า โมจันสสาหะ (ความยินดีในการปล่อย) ได้แก่ราคะที่เป็นไปในเบื้องต้นเพื่อจะปล่อยสุกกะ แต่ในที่นี้ท่านกล่าวหมายเอาราคะ เพราะมุ่งถึงความยินดีเป็นตัวประกอบเป็นหลัก, เจตนาที่ประกอบร่วมกับราคะนั้น ชื่อว่า โมจันสสาหะเจตนา (เจตนาคือความยินดีในการปล่อยสุกกะ), ด้วย โม จ นั ส ส า ห เ จ ต น า นั้น ด้วย ศัพท์ ว่า โม จ นั ส ส า ห เ จ ต น า นี้

^{๓๖๓} กาลเป็นที่ปล่อยสุกกะ (น้ำขาวหรือน้ำอสุจิ) มี ๕ อย่าง คือ ๑) เวลาเกิดราคะ ๒) เวลาปวดอุจจาระ ๓) เวลาปวดปัสสาวะ ๔) เวลาองคชาตถูกต้องลม ๕) เวลาถูกบังชนกระทบ ; ดูประกอบใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๓๗/๒๕๓, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๒๓๗/๘.

^{๓๖๔} จุดมุ่งหมายที่เป็นเหตุปล่อยสุกกะ มี ๑๐ อย่างคือ ๑) เพื่อการหายโรค ๒) เพื่อความสุข ๓) เพื่อเป็นยา ๔) เพื่อเป็นทาน ๕) เพื่อเป็นบุญ ๖) เพื่อบูชาญ ๗) เพื่อสวรรค์ ๘) เพื่อสืบพันธุ์ ๙) เพื่อทดลอง ๑๐) เพื่อความสนุก ; ดูประกอบใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๓๗/๒๕๓, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๒๓๗/๘.

^{๓๖๕} อธิบายวิธีที่เป็นเหตุปล่อยสุกกะ มี ๔ อย่าง คือ ๑) ปล่อยในรูปภายใน ๒) ปล่อยในรูปภายนอก ๓) ปล่อยทั้งในรูปภายในและภายนอก ๔) ส่ายสะเວในอากาศแล้วปล่อยสุกกะ ; ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๓๗/๒๕๒.

^{๓๖๖} วัตถุแห่งจุดมุ่งหมาย ในที่นี้หมายถึง น้ำอสุจิที่เป็นสีต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระบาลี มี ๑๐ ชนิด คือ ๑) อสุจิสีเขียว ๒) อสุจิสีเหลือง ๓) อสุจิสีแดง ๔) อสุจิสีขาว ๕) อสุจิสีเหมือนเปรียง ๖) อสุจิสีเหมือนน้ำท่า ๗) อสุจิสีเหมือนน้ำมัน ๘) อสุจิสีเหมือนนมสด ๙) อสุจิสีเหมือนนมส้ม ๑๐) อสุจิสีเหมือนเนยใส ; ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๓๗/๒๕๒.

^{๓๖๗} มุ่งถึงกาลหรือเวลาปล่อยสุกกะ ๕ กาล ; ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๓๘/๑๗๐.

พระพุทโธสเถระปฏิเสธเจตนาที่ประกอบด้วยความยินดีเหล่านี้ คือ ความยินดีในขณะปล่อยสูกะ ความยินดีเมื่อปล่อยสูกะแล้ว ความยินดีในเมถุน ความยินดีในสัมผัส ความยินดีในการเกา ความยินดีในการดู ความยินดีในการนั่ง ความยินดีในการพูด ความรักอาศัยเรือน และรูกาวยัวะที่หักมาจากป่า^{๓๖๘} ภิกษุพยายามที่นิमितด้วยเจตนาเหล่านี้ แม้ปล่อยน้ำสูกะแล้ว ก็ไม่ต้องอาบัติ ฯ คำว่า นิमितเต อุปกมฺนตฺสส นี้ พระพุทโธสเถระห้ามการให้นวดขาอ่อน เพราะแม้มีความพอใจด้วยการให้นวดขาอ่อน เป็นต้นนั้น แม้ปล่อยน้ำสูกะแล้ว ก็ไม่ต้องอาบัติ เพราะไม่มีความพยายามที่นิमित สมจริงดังในคัมภีร์สมันปาสาทิกา พระพุทโธสเถระกล่าวคำนี้ไว้ว่า อนึ่งการปล่อยน้ำสูกะนั้น (เป็นอาบัติ) สำหรับพยายามที่นิमितเท่านั้น แม้ถ้าน้ำสูกะเคลื่อนด้วยการทำการนวดมือเท้าหรือร่างกาย ก็ไม่ต้องอาบัติ^{๓๖๙}

คำว่า อาสยธาตุนานาตโต ความว่า เพราะความต่างกันแห่งที่อาศัย คือ น้ำดี (ปิตต) เสมหะ (เสมห) น้ำหนอง (พุพพ) เลือด (โลหิต) และเพราะความต่างกันแห่งธาตุ ๔ มีปฐวีธาตุ เป็นต้น และธาตุ ๗ มีน้ำ (รส) และเลือด (โลหิต) คำว่า จานา จาวนา หมายถึง เคลื่อนจากที่ตั้งของน้ำสูกะนั้น ความจริง น้ำสูกะที่มีตั้ง ๓ แห่ง คือ ๑) โคนหัวไล่ (วัตถิสัส) ๒) สะเอด (กฺวิ) ๓) ร่างกาย^{๓๗๐} นัยว่า อาจารย์บางท่านก็บอกว่า “โคนหัวไล่เป็นที่ตั้งของน้ำสูกะ”, บางท่านก็บอกว่า สะเอด, บางท่านก็บอกว่า ทั้งทั้งร่างกายนั้นแหละ ในบรรดาคำกล่าวทั้ง ๓ ท่านนั้น คำกล่าวของอาจารย์ท่านที่ ๓ ถือว่ากล่าวไว้ดีแล้ว เพราะว่าร่างกายทั้งหมดที่ประกอบด้วยหนัง เนื้อ เลือด ยกเว้น ผม ขน เล็บ และฟันที่พ้นจากเนื้อ รวมถึง อุจจาระ ปัสสาวะ น้ำลาย และน้ำมูก ตลอดถึงหนังที่แห้งถือเป็นฐานที่ตั้งของกายประสาท ภาวรูป ชีวิตินทรีย์และดีที่ไม่มีผัก และน้ำสมภาพ ดังจะเห็นได้ว่า (ในเวลา) ที่ช้างถูกราคะกลุ่มรุม (ตกมัน) น้ำสมภาพไหลออกจากใบหูทั้ง ๒ ข้าง

อนึ่ง ในเรื่องนี้ พระพุทโธสเถระได้แสดงกาล (ที่น้ำสูกะเคลื่อน) ด้วยคำว่า ราชูปตถมฺภาทีสุ^{๓๗๑} (ในเวลาเกิดราคะเป็นต้น) เพราะว่า ในเวลาที่เกิดราคะเป็นต้น องค์ชัตย่อมพร้อมต่อการใช้งาน คือ ปล่อยน้ำสูกะได้ กาลอื่นถัดจากนั้นไปไม่จัดเป็นกาล เพราะนอกจากในที่เกิดราคะ เป็นต้น กาลต่าง ๆ เช่น เวลาเช้า เป็นต้น ไม่จัดเป็นเหตุในการปล่อยสูกะ ส่วนจุดประสงค์ (แห่งการปล่อยสูกะ) พระพุทโธสเถระแสดงไว้ด้วยคำว่า อาโรคฺยาทีสุ (มีการหายโรคเป็นต้น) เป็นต้น แท้จริงบุคคลจะปล่อยสูกะได้ ก็เพราะประเภทแห่งจุดประสงค์ดังกล่าว หาใช่เพราะประการอื่นไม่ พระพุทโธสเถระแสดงอุบายวิธี (การปล่อยสูกะ) ด้วยคำว่า อชฺมตฺตรูปาทีสุ (มีรูปภายใน เป็นต้น) เป็นต้น เพราะว่า บุคคลจะปล่อยสูกะได้ ก็เฉพาะในรูปภายในรูปภายในทั้งรูปภายในและรูปภายนอก หรือการส่ายสะเอดในอากาศเท่านั้น ไม่ใช่อุบายวิธีอื่นจากนี้

^{๓๖๘} หมายถึง ดอกไม้และผลไม้ เป็นต้น (วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๑๒, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๒๓๙/๑๕-๑๖)

^{๓๖๙} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๒๓๗/๓.

^{๓๗๐} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๒๓๗/๔.

^{๓๗๑} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๒๓๘/๘.

ส่วนจุดประสงค์ที่ ๙ (เพื่อทดลอง) ท่านแสดงวัตถุด้วยวัตถุ ๑๐ ประการ ว่า “นิลาทิวเสน” เป็นต้น เพราะว่าบุคคล เมื่อทดลอง ย่อมทดลองได้เฉพาะ อสุจิสีไสสีหนึ่งมีสีเขียว ในบรรดาอสุจิ ๑๐ สี เป็นต้น เท่านั้น พ้นจากนั้น ไม่มีสีอื่นเลย ด้วยคำนี้ว่า “จানা จาวนา” (การให้เคลื่อนจากที่ตั้ง) ท่านแสดงว่า โดยใจความก็คือการปล่อย (สูกกะ) สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า การให้เคลื่อนจากฐาน เรียกว่า วิสสัมภูติ (การปล่อยสูกกะ)^{๓๗๒} อนึ่ง การปล่อยสูกกะนี้ เป็นการทำให้สูกกะนั้นให้เคลื่อนจากที่ตั้งด้วยอำนาจระคะ ฯ สมดังที่พระพุทธโฆสเถระกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า “ขึ้นชื่อว่า การปล่อยสูกกะ เป็นกริยามิระคะเป็นเหตุเกิด”^{๓๗๓} คำว่า อณฺเฏร สุปินฺนตา (ยกเว้นผืน) อธิบายว่า สุปิน (ความผืน) นั้นเอง คือ สุปินฺนตะ ยกเว้นสุปินฺนตะ (ความผืน) นั้น ฯ เพราะฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า “ยา สุปิเน” เป็นต้น ฯ คำว่า “สังฆาติเสส” เป็นชื่อของกองอาบัตินี้ ฯ เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า “ยา อณฺเฏรสุปินฺนตา” เป็นต้น ประชุมแห่งอาบัติ ชื่อว่า อาปัตตินิกาย (กองอาบัติ) อาบัตินี้เป็นอาบัติเดียวกันจริง ถึงกระนั้น ท่านก็เรียกว่า นิกาย (กอง) โดยเป็น รุพหิ ศัพท (ศัพท์งอก) หรือ โดยการเรียกอีกส่วนหนึ่งว่า เป็นกอง ดังคำว่า “เอโก เวทนาภฺขณโร (เวทนาชั้นหนึ่ง) เอโก วิญญานภฺขณโร (วิญญานชั้นหนึ่ง)” เป็นต้น

คำว่า อสฺสได้แก่ อาปัตตินิกายสฺส (แปลว่า กองอาบัติ) พระพุทธโฆสเถระ ตั้ง ใจ ท นี้ เ อ ะ ไว้ ใน ใจ ว่า ก าร อธิบาย อย่าง นี้ ว่า “กองอาบัติของภิกษุจำต้องปรารณาสงฆ์ทั้งในกิจเบื้องต้น และกิจที่เหลือ” ไม่ควร มิใช่หรือ เพราะกองอาบัติไม่จำต้องปรารณาสงฆ์ทั้งในกิจเบื้องต้น และกิจที่เหลือ แต่การออกจากอาบัติจำต้องปรารณาสงฆ์ทั้งในกิจเบื้องต้น และกิจที่เหลือ^{๓๗๔} แล้วกล่าวว่า “กิตฺตํ โหติ” (ท่านอธิบายไว้อย่างไร) เพื่ออธิบายมิให้ขัดแย้งกัน ในคำนี้มีอธิบายดังนี้ว่า “การออกจากอาบัติจำต้องปรารณาสงฆ์ทั้งในกิจเบื้องต้นและกิจที่เหลือ ชื่อว่า อาบัติ จำต้องปรารณาสงฆ์นั้นเอง การออกจากอาบัติ ชื่อว่า อาปัตติวุฏฐาน อธิบายว่า การเข้าถึงความไม่เป็นอาบัติ

บทว่า ทกฺโส๓๗๕ หมายถึง ปัสสาวมรรค (ท่อปัสสาวะ) มีคำอธิบายว่า ส่วนขององคชาต พระพุทธโฆสเถระกล่าวว่า “จันโต ปน จุตํ” (แต่น้ำสูกกะที่เคลื่อนจากฐาน) เป็นต้น เพื่อขจัดความสงสัยว่า ฌิว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุใดในคัมภีร์อรรถกถาท่านจึงกล่าวว่า “ทกโส๓๗๖ โอตฺถณฺมตฺเต” (เพียง น้ำ สูก กะ ไหล เข้า สู่ ปัสสาว มรรค) เป็นต้น น้ำสูกกะไหลเข้าสู่ปัสสาวมรรคแน่นอนทีเดียว เพราะบุคคลไม่อาจกลั้นไว้ในระหว่างได้ ฟังทราบว่า

^{๓๗๒} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๓๗/๑๖๙, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๓๗/๒๕๒.

^{๓๗๓} อภ.อ. (บาลี) ๓/๑๘๑.

^{๓๗๔} การออกจากอาบัติสังฆาติเสส จำต้องพึงสงฆ์ในกิจเบื้องต้น ได้แก่ การให้ปริวาส โดยใช้สงฆ์ ๔ รูปเป็นอย่างน้อย ส่วนกิจที่เหลือ คือ การให้มานัต ต้องใช้สงฆ์ ๔ รูป และการให้อภัยทาน ต้องใช้สงฆ์ ๒๐ รูปเป็นอย่างน้อย.

^{๓๗๕} คำว่า ทสโส๓๗๖ มีรูปวิเคราะหว่า ทกสฺส สโต อสฺสาติ ทสโสโต (ปัสสาวมคฺโค) แปลว่า ปัสสาวมรรคที่มีกระแส น้ำ ชื่อว่า ทกโส๓๗๖ คำว่า ทก มาจาก อุทก (น้ำ) แม้ลบบักษรตัวหน้า ก็ยังความหมายเดิมไว้อยู่.

นับแต่น้ำสุกกะไหลเข้าสู่ปัสสาวมรรค สัมภารูป (สเปิร์ม) ที่มีฤดูเป็นสมุฏฐานเท่านั้นที่เหลือนอยู่ เพราะน้ำสุกกะพ้นแล้วจากรูปที่มีวิญญานครอง สมุฏฐาน ๓ ที่เหลือไม่มี บทว่า ตสฺมา ความว่า เพราะน้ำสุกกะเคลื่อนจากฐานแล้วไหลเข้าสู่ปัสสาวมรรค

อธิบายอนาปัตติวาร

บทว่า อโมจนาธิปายสฺส (ภิกษุผู้ไม่มีความประสงค์ทำน้ำสุกกะให้เคลื่อน) หมายถึง ภิกษุผู้ใช้ยาทำนิมิต (อวัยวะเพศ) หรือภิกษุผู้ทำกิจมีการถ่ายอุจจาระ เป็นต้น^{๓๗๖} บทว่า สุปินํ ปสฺสนตสฺส (ภิกษุผู้ฝันเห็น) หมายถึง ผู้ฝันเห็นด้วยเหตุ ๔ ประการ^{๓๗๗} คือ ๑) เพราะธาตุกำเริบ ๒) เพราะอารมณ์ที่เคยประสบ ๓) เพราะเทวดาสังหรณ์ ๔) เพราะบุญนิมิต ถ้ามว่า บุคคลผู้ฝันเห็น, ย่อมหลับฝัน ตื่นฝัน หรือไม่หลับไม่ตื่นฝัน ตอบว่า ในเรื่องนี้ จำต้องกล่าวอีกสักหน่อย คือ เพราะถ้าบุคคลหลับฝัน ก็ต้องผิดจากพระอิทธิธรรม^{๓๗๘} เพราะว่าคนหลับด้วยภวังคจิต ภวังคจิตนั้นไม่เป็นจิตที่มีรูปนิมิตเป็นต้นเป็นอารมณ์ หรือไม่ประกอบด้วยกิเลสมีราคะเป็นต้น และจิตเช่นนี้ ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ฝันเห็นได้ ถ้าบุคคลตื่นฝันก็ต้องผิดจากพระวินัย เพราะบุคคลฝันเห็นอารมณ์ใด เขาย่อมฝันเห็นอารมณ์นั้น ด้วยสัพพะพหาริกจิต^{๓๗๙} เมื่อภิกษุล่วงละเมิดด้วยสัพพะพหาริกจิต จะชื่อว่าไม่ต้องอาบัติหาใช่ไม่ แต่เมื่อภิกษุผู้ฝันเห็น ล่วงละเมิด ชื่อว่าไม่ต้องอาบัติโดยแท้ ถ้ามว่า ถ้าไม่ใช่คนหลับและไม่ใช่คนตื่นฝันเห็น ใครเล่าจะชื่อว่าฝันเห็น เมื่อเป็นเช่นนี้ ความฝันก็ต้องไม่มี, ตอบว่า จะไม่มีไม่ได้ เพราะเหตุไร เพราะบุคคลผู้หลับดุจดังก็ฝันเห็นได้ สมจริงดังคำที่พระนาคเสนเถระกล่าวไว้ดังนี้ว่า “มหาบพิตร บุคคลผู้ถูกความหลับดุจดังครอบงำ ย่อมฝันเห็น”^{๓๘๐} คำว่า หลับดุจดัง (กัมมิตฺตปรโรต) หมายถึง มีการหลับเหมือนลิงหลับ เปรียบเหมือนความหลับของลิงเปลี่ยนไปเร็ว ฉับไฉน ความหลับที่เปลี่ยนไปได้เร็วพลันเพราะเคลื่อนกล่นได้ด้วยจิตมีกุศลจิตเป็นต้นบ่อย ๆ ก็ฉับนั้น คือในเวลาที่มีความหลับดำเนินไปอยู่ มีการตื่นจากภวังค์บ่อย ๆ บุคคลผู้มีความหลับเช่นนั้น ย่อมฝันเห็น ก็ภิกษุใดฝันอย่างนี้ คือ ฝันว่าเหมือนว่าได้เสพเมถุนธรรม และเหมือนว่าได้ถูกต้องกายหญิง เป็นต้น เพราะความฝันนั้นเป็นเหตุตนเอง น้ำอสุจิกเลื้อน ภิกษุนั้นไม่ต้องอาบัติ แต่เมื่อเจตนายินดีเกิดขึ้นในความฝัน ถ้าเป็นวิสัยของเธอ ก็อย่าเคลื่อนไหว อย่าใช้มือจับบองคชาตเล่น แต่เพื่อรักษาผ้ากาสาฬสตร์ และผ้าปูที่นอนจะใช้อุ้งมือจับไปในที่ที่มีน้ำ เพื่อชำระก็ควร^{๓๘๑}

^{๓๗๖} หมายถึง ใช้ยาทาพอกอวัยวะเพศ เพื่อรักษาแผลหรือโรคผิวหนัง หรือถ่ายอุจจาระ เป็นเหตุให้น้ำอสุจิกเลื้อน ภิกษุไม่ต้องอาบัติ ; วิมหา.อ. (บาลี) ๒/๒๖๒/๑๖, วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๒๖๒/๑๙

^{๓๗๗} วิมหา.อ. (บาลี) ๒/๒๓๗/๕, อง.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๑๙๖/๗๘-๗๙, ขุ.ม.อ. (บาลี) -/๑๖๒/๔๑๘, อภิ.วิ.อ. (บาลี) -/๓๖๖/๔๓๕.

^{๓๗๘} อภิ.วิ.อ. (บาลี) -/๓๖๖/๔๓๖.

^{๓๗๙} สัพพะพหาริกจิต หมายถึง ปกติจิต (สารตถ.ฐีกา (บาลี) ๒/๑๖/๓๘๐, วิมตี.ฐีกา (บาลี) ๑/๒๓๖-๒๓๗/๓๒๘.

^{๓๘๐} มลินท. (บาลี) -/๕/๓๑๐.

^{๓๘๑} วิมหา.อ. (บาลี) ๒/๒๖๒/๑๖, วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๒๖๒/๑๙

สกุทวิสัฏฐิสิกขาปทวันทนา^{๓๘๒} จบ

๒.๔.๒.๒ กายสังคคสิกขาปทวันทนา

คำว่า โอติณโณ นี้ เป็นกัมมสาธนะ หรือเป็นกัตตุสาธนะ ดังนั้น พระพุทธโสมเถระ เมื่อจะแสดงความหมายโดยเนื้อด้วย สาธนะทั้ง ๒ นั้น^{๓๘๓} จึงกล่าวว่า ยกฺขาทีหิวยสฺสตา เป็นต้น คำว่า อสมเปกฺขิตฺวา หมายถึง ไม่พิจารณาตามสภาวะที่เป็นจริง มีคำกล่าวอธิบายว่า ไม่แลเห็นตามอารมณ์ทั้งหลายมีรูปเป็นต้น ที่ยังความยินดีให้เกิดเหล่านั้น ซึ่งตั้งอยู่โดยอาการไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่สวยงาม ไม่ใช่ตัวตน บทว่า ปริณเตน คือ แปรปรวน เพราะฉะนั้น พระพุทธโสมเถระ จึงกล่าว คำว่า ยถาปริวตฺตมานํ เป็นต้น บทว่า วุตฺราควเสน ได้แก่ ด้วยอำนาจความกำหนัดในการเคล้าคลึงกาย บทว่า ตทฺหฺชาตยปิ มีอรรถวิเคราะหว่า การเกิดคือความเกิดในวันนั้นของหญิงมนุษย์นั้นมีอยู่ เหตุนั้น หญิงมนุษย์นั้น ชื่อว่า ผู้มีการเกิดขึ้นในวันนั้น หรือหญิงมนุษย์ผู้เกิดในวันนั้น เหตุนั้น หญิงมนุษย์นั้นชื่อว่าผู้เกิดในวันนั้น, (ถึงการสัมผัสกาย) ด้วยหญิงมนุษย์นั้น, เมื่ออธิบายว่า แม้ผู้เกิดในวันนั้น มีคำอธิบายว่า แม้พอเกิดมาก็มีสีเหมือนขึ้นเนื้อที่ยังสด

บทว่า อสฺส คือบทว่าพึงถึงการประกอบรวม (การเคล้าคลึง) ทางกาย บัดนี้ เพื่อจะแสดงการแยกส่วนมีมือเป็นต้น พระพุทธโสมเถระจึงกล่าวคำว่า “ตตฺถ หตฺถเณ นาม กปฺปรโต ปฏฺฐาย” (ในคำว่ากายนั้น ขึ้นชื่อว่ามือ คือ นับแต่ศอก) เป็นต้น คำว่า กปฺปรโต ปฏฺฐาย หมายถึง ตั้งแต่ข้อต่อใหญ่ที่ ๒^{๓๘๔} ส่วนในที่อื่น ตั้งแต่ข้อศอกจนถึงปลายเล็บ จัดเป็นมือ คำว่า เวณิ (ช่องผม) นี้ เป็นชื่อของมวยผม (เกสุกลาปะ) ที่ถักห้อยทำไว้ หรือเป็นชื่อของมวยผมที่ได้ถักห้อยทำไว้ พึงทำการสัมผัสความดังนี้ บรรดาเหล่านั้น คำว่า วินฺนิตฺวา แปลว่า ที่ถักด้วยผม ๓ เกลียว บทว่า สุวณฺณจิริกํ แปลว่า สร้อยทอง สร้อยที่เหลี่ยยกเว้นมือและช่องผม ชื่อว่า อวัยวะ ดังนั้น พระพุทธโสมเถระ จึงกล่าวคำว่า อวเสสสฺสสรีรสฺส เป็นต้น

ก็ภิกษุใด แม้มีความประสงค์จะเสพ แต่มีการนั่ง รับรู้ยินดี รับสัมผัสอย่างเดียว ภิกษุนั้นไม่ต้องอาบัติ เพราะไม่มีอาบัติในอาการเพียงจิตตูปบาท เพราะเหตุนี้ พระพุทธโสมเถระ จึงกล่าวคำว่า กาเยน อวายมิตฺวา (ไม่พยายามด้วยกาย) เป็นต้น บทว่า โมกฺขาธิปายเณ หมายถึง มีความประสงค์ คือปรารถนาจะพ้นจากหญิง^{๓๘๕} คำว่า อสยฺจิจฺจ (ไม่ตั้งใจ) ความว่า ไม่ตั้งใจว่า “เราจักถูกหญิงคนนี้ด้วยอุบายนี้” จริงอยู่ เพราะไม่ตั้งใจอย่างนั้น

^{๓๘๒} สิกขาบทนี้ มีองค์แห่งอาบัติ ๓ อย่าง คือ (๑) เจตนา (๒) ความพยายาม (๓) การทำนําสุจิให้เคลื่อน ; ดูรายละเอียดใน สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๖๗/๓๘๔, วิมตี.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๖๗/๓๓๒.

^{๓๘๓} หมายถึง โอติณโณ นี้แปลได้ ๒ ความหมาย คือ ๑) แปลเป็นกัมมสาธนะว่า “ผู้ถูกระยะหยั่งลงแล้ว มีวิเคราะหว่า “โอตฺตริยิตถาติ โอติณโณ ๒) แปลเป็นกัตตุสาธนะว่า “ผู้หยั่งลงสู่ระยะแล้ว มีวิเคราะหว่า โอตฺตริยิตถาติ โอติณโณ.

^{๓๘๔} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๒๗๑/๒๑.

^{๓๘๕} หมายถึง ภิกษุถูกหญิงจับ มีความประสงค์จะให้หญิงนั้นพ้นไปจากกายตน จึงผลักหญิงไป ถือว่าไม่พยายามจับต้องกายหญิง และไม่รู้สัมผัส ไม่ต้องอาบัติ ; ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๒๗๙/๒๙.

แม้เมื่อภิกษุถูกต้องอวัยวะของมาตุคามในเวลารับบาตร เป็นต้น ย่อมไม่ต้องอาบัติ คำว่า อสติยา (เพราะไม่มีสติ) ความว่า ภิกษุส่งในไปในที่อื่น คือ ไม่นักว่า “เราจะถูกต้องในเวลาเหยียดมือและเท้าเป็นต้น ย่อมไม่ต้องอาบัติ บทว่า อชานนตสส (ไม่รู้) ความว่า ภิกษุเห็นเด็กหญิงมีเพศคล้ายเด็กชาย ไม่รู้ว่าเป็นหญิง จึงถูกต้องเข้าด้วยอวัยวะบางอย่างเท่านั้น

เมื่อไม่รู้ว่าเป็นหญิงอย่างนี้ ถูกต้องเข้า ไม่ต้องอาบัติ บทว่า อสาทิยนตสส (ไม่ยินดี) ความว่า ภิกษุผู้ไม่ยินดีการเคล้าคลึงกาย ก็ไม่ต้องอาบัติเหมือนภิกษุถูกหญิงจับแขนต่อกันพาไป ไม่ต้องอาบัติ^{๓๘๖} ก็ในสิกขาบทนี้ มีพระอุทายีเถระเป็นต้นบัญญัติ ท่านจึงไม่ต้องอาบัติ ฯ

กายสังสัคคสิกขาปทวินณนา^{๓๘๗} จบ

๒.๔.๒.๓ พุฏฐุลลวจาสิกขาปทวินณนา

บทว่า พุฏฐุลลว จ สสารทราควเสน (ด้วยอำนาจแห่งราคะอันประกอบแล้วด้วยเจตนาที่พอใจในวาจาอันชั่วหยาบ) ความว่า วาจาชั่วหยาบ ชื่อว่า พุฏฐุลลวจา, เจตนาที่พอใจในวาจาอันชั่วหยาบนั้น ชื่อว่า พุฏฐุลลวจา สสารทราควเสน นั้น เพื่อจะแสดงมาตุคามที่ประสงในคำนี้ พระพุทธโฆสเถระ จึงกล่าวคำว่า มาตุคาม เป็นต้น บทว่า พุฏฐุลลาพุฏฐุลลสสกุณสมตถิ (อันสามารถ (รู้) ลักษณะแห่งคำหยาบและคำสุภาพ) ได้แก่ ผู้สามารถรับรู้ถ้อยคำที่เกี่ยวข้องด้วยอสังกรรมและสังกรรม^{๓๘๘} ส่วนหญิงที่โง่เขลา เป็นไข้ เองจะ แม้เป็นผู้ใหญ่นี้ ท่านมิได้ประสงค์เอาในสิกขาบทนี้ การชมเชยพาดพิงทวาร ๒ (ทวารหนักและทวารเบา) ด้วยคำว่า “เธอเพียบพร้อมด้วยลักษณะของสตรี คือลักษณะที่สวยงาม”^{๓๘๙} เป็นต้น ชื่อว่า การชมเชย การติเตียน โดยนัยตรงกันข้ามกับคำที่กล่าวแล้วพาดพิงทวารทั้งสอง มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า “การพุดชมด้วยคำว่า “เธอมีได้เพียบพร้อมด้วยลักษณะของสตรี คือลักษณะที่สวยงาม” เป็นต้น ชื่อว่า การติเตียน (อวัณณะ) การกล่าวว่า “เธอจงให้แก่เรา, เธอควรให้แก่เรา ชื่อว่า การขอ”^{๓๙๐} การกล่าวว่า “เมื่อไรมารดาของเธอจักเลื่อมใส เมื่อไรบิดาจักเลื่อมใส เมื่อไรเทวดาเป็นต้นของเธอจักเลื่อมใส เมื่อไรเธอจะมีพระคุณดี มีพระยศดี มีครูดี เมื่อไรเราจักได้เสพเมถุนธรรมกับเธอ”^{๓๙๑} ชื่อว่า การอ้อนวอน การกล่าวว่า “เธอให้แก่สามีอย่างไร เธอให้แก่ชายชู้อย่างไร ชื่อว่า การถาม”^{๓๙๒} การกล่าวว่า “นัยว่าเธอให้แก่สามีอย่างนี้หรือ,

^{๓๘๖} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๘๒/๒๐๙.

^{๓๘๗} สิกขาบทนี้ มีองค์แห่งอาบัติ ๕ อย่าง คือ (๑) เป็นหญิง (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นหญิง (๓) ความกำหนัดในการเคล้าคลึงกาย (๔) ความพยายามในการเคล้าคลึงนั้น (๕) การสัมผัสมีจับมือเป็นต้น ; ดูรายละเอียดใน สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๘๒/๓๙๑, วิ.ตติ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๘๒/๓๔๐.

^{๓๘๘} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๒๗๕/๓๖.

^{๓๘๙} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๒๘๓/๓๖, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๒๘๓/๔๒.

^{๓๙๐} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๘๕/๒๓๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๘๕/๓๑๗.

^{๓๙๑} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๘๕/๒๑๓, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๘๕/๓๑๗.

^{๓๙๒} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๘๕/๒๑๓, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๘๕/๓๑๗.

เธอให้แก่ชายชู้แบบนี้หรือ” ชื่อว่า การถามซ้ำ การที่ภิกษุผู้ถูกถาม บอกว่า “เธอจงให้อย่างนี้ เมื่อเธอให้อย่างนี้ จึงจะเป็นที่รัก และเป็นที่ยอมรับใจของสามี” ชื่อว่า การบอก การที่ภิกษุมิได้ถูกถาม (แต่) กล่าวว่า “เธอจงให้อย่างนี้ เมื่อเธอให้อย่างนี้จักเป็นที่รักที่พอใจของสามี ชื่อว่า การมุ่งพราสสอน การกล่าวว่า “เธอไม่มีเครื่องหมายเพศ, เธอสักแต่ว่ามีเครื่องหมายเพศ เธอไม่มีประจำเดือน เธอมีประจำเดือนไม่หยุด เธอใช้ผ้าซับเสมอ เธอเป็นคนไหลซึม เธอมีเตื่อย เธอเป็นบัณฑิตเพาท์หญิง เธอมีลักษณะคล้ายชาย เธอมีทวารหนักทวารเบาดิดกัน เธอมีสองเพศ” ชื่อว่า การดำ

เพราะชื่อว่าคำชั่วหยาบเกินกว่าวาจาที่พาดพิงเมณฺฑน ย่อมไม่มี ฉะนั้น คำว่า “ที่ พาด พิง เมณฺฑน ธรรม” นี้ พระพุทธโฆสเถระกล่าวว่า เป็นคำแสดงลักษณะอันถึงที่สุดของวาจาชั่วหยาบ แต่ท่านมิได้กล่าวไว้ว่า วาจาที่ พาด พิง ถึง เมณฺฑน เป็นวาจาชั่วหยาบเลย คำว่า เธอมีเตื่อย ได้แก่มีเนื้อเป็นเตื่อยยื่นออกมาข้างนอก^{๓๙๓} คำว่า “เธอมีทวารหนักทวารเบาดิดกัน” ได้แก่มีช่องทวารหนักและช่องทวารเบาดิดกัน คำว่า “เธอมีสองเพศ” ได้แก่ ผู้มี ๒ เพศ คือ เพศชายและเพศหญิง ก็ในเรื่องการกล่าวชม ในสิกขาบทนี้ ในเบื้องต้น ภิกษุกล่าวว่า “เธอเพียบพร้อมด้วยลักษณะแห่งสตรี คือ ลักษณะที่สวยงาม” อาบัติยังไม่ถึงที่สุดก่อน แต่เมื่อเธอกล่าวว่า “ทวารหนักและทวารเบาของเธอคงงดงาม มีทรวดทรงงาม น่าดูน่าชม เธอช่างเพียบพร้อมด้วยลักษณะของสตรี คือมีลักษณะที่งดงามเช่นนี้” อาบัตีย่อมถึงที่สุด อธิบายว่า ต้องอาบัติสังฆาติเสส

ส่วนในเรื่องการกล่าวติเตียน เมื่อภิกษุติเตียนด้วย ๑๑ บท มีบทว่า “เธอไม่มีเครื่องหมายเพศ” เป็นต้น อาบัตียังไม่ถึงที่สุด แต่เมื่อติเตียนด้วย ๓ บท ล้วน ๆ เหล่านี้ คือ เธอมีเตื่อย เธอมีทวารหนักทวารเบาดิดกัน เธอมี ๒ เพศ ย่อมต้องอาบัติสังฆาติเสส

แม้ในการขอ เมื่อภิกษุพยายามด้วยคำเพียงเท่านั้นว่า “เธอจงให้แก่เรา” อาบัตียังไม่ถึงที่สุด แต่ด้วยเมณฺฑนอย่างนี้ “เธอจงให้แก่เมณฺฑนธรรม” เธอจะต้องอาบัติสังฆาติเสส

แม้ในคำขอทั้งหลายว่า “เมื่อไรมารดาของเธอจักเลื่อมใส” เป็นต้น อาบัตียังไม่ถึงที่สุดด้วยคำเพียงเท่านั้น แต่เมื่อภิกษุเชื่อมโยงด้วยเมณฺฑนธรรมโดยนัยว่า “เมื่อไรมารดาของเธอจักเลื่อมใส เมื่อไรเราจักได้เมณฺฑนธรรมของเธอ หรือโดยนัยว่า “เมื่อมารดาของเธอเลื่อมใสแล้ว เราจักได้เมณฺฑนธรรม” ย่อมต้องอาบัติสังฆาติเสส

แม้ในคำถามทั้งหลายว่า “เธอให้แก่สามีของเธออย่างไร” เมื่อมาตุคามตอบว่า “เมณฺฑนธรรม” เท่านั้น เธอจะต้องอาบัติสังฆาติเสส แม้ในคำถามซ้ำว่า “นัยว่าเธอให้แก่สามีอย่างนี้หรือ” ก็มีนัยนี้^{๓๙๔}

ก็ในเรื่องการบอก พังทราภวินิจัยดังนี้ แม้เมื่อภิกษุกล่าวว่า “เธอจงให้อย่างนี้” เธอเมื่อให้อยู่อย่างนี้ อาบัตียังไม่ถึงที่สุด แต่เมื่อภิกษุเชื่อมโยงด้วยเมณฺฑนธรรม โดยนัยว่า “เธอจงให้แก่เมณฺฑนธรรมอย่างนี้ จงน้อมเข้าไปอย่างนี้ เมื่อเธอให้แก่เมณฺฑนธรรม (หรือ)

^{๓๙๓} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๒๘๕/๓๘.

^{๓๙๔} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๘๕/๒๑๓.

น้อมเมณฺฐรรณเข้าไปอย่างนี้ จักเป็นที่รักของสามี” ดังนั้นเป็นต้น ย่อมต้องสังฆาภิเสศ แม้ในการมุ่งพร้าสอน ก็มีนัยนี้

อนึ่ง ใน ๑๑ บท ซึ่งเป็นคำดำ ๓ บทล้วน ๆ เหล่านี้ คือ เธอมีเดือย เธอมีทวารหนักทวารเบาติดกัน เธอมีสองเพศ ย่อมถึงที่สุด ๓ บทนี้ และ ๓ บทข้างต้น คือ บทว่า ช่องทวารหนัก ช่องทวารเบา และเมณฺฐ รวมทั้ง ๖ บทล้วน ๆ เป็นบทที่ก่ออาบัติได้ บทที่เหลือมีว่า เธอไม่มีเครื่องหมายเพศ เป็นต้น ที่เชื่อมกับเมณฺฐ ในบทที่ไม่มีองค์กำเนิด (ไม่มีเครื่องหมายเพศ) โดยนัยว่า เธอจงให้เมณฺฐแก่เรา หรือว่าเธอไม่มีเครื่องหมายเพศ จงให้เมณฺฐแก่เรา เป็นต้น พึงทราบว่าเป็นบทที่ก่ออาบัติ

บทว่า อรุขกั (ตั้งแต่รากขวัญลงมา) คือ เบื้องต่ำ ตั้งแต่รากขวัญ (ไหปลาร้า) ลงมา บทว่า อุพฺภกานุมณฺทลั (เบื่องบนเหนือเข้าขึ้นไป) คือ เบื่องบนเหนือเข้าขึ้นไป คำว่า อุพฺภกั (เหนือรากขวัญขึ้นไป) ข้างบนตั้งแต่รากขวัญขึ้นไป คำว่า อโรชานุมณฺทลั คือ ข้างล่างตั้งแต่หัวเข่าลงมา รากขวัญและหัวเข่ารวมเข้าในเขตแห่งอาบัติทุกกฏ เฉพาะในสิกขาบทนี้เท่านั้น เหมือนในกายสังคคสิกขาบทของภิกษุณี^{๓๙๕} ความจริงพระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่ทรงบัญญัติครุกาบัติให้มีส่วนเหลือ คำว่า กายปฏิบัติพัฑฺธ (ของที่เนื่องด้วยกาย) คือ ผ้า ดอกไม้ หรือเครื่องประดับ

พึงทราบวินิจฉัย ในคำนี้ว่า อุตถมมอนุสาสนิปุเรกขานั^{๓๙๖} (สำหรับภิกษุผู้มุ่งกล่าวอรรถธรรม และอนุสาสนีเป็นหลัก ดังต่อไปนี้ ภิกษุผู้กล่าวเนื้อความแห่งบทมีบทว่า ไม่มีองค์กำเนิด เป็นต้น หรือผู้สาธยายอรรถกถา ชื่อว่า ภิกษุผู้มุ่งกล่าวอรรถเป็นหลัก (อรรถปุเรกขาร) ภิกษุผู้กล่าวหรือสาธยายพระบาลี ชื่อว่า ภิกษุผู้มุ่งกล่าวธรรมเป็นหลัก (ธัมมปุเรกขาร), ภิกษุผู้กล่าวอย่างนี้ว่า “แม้บัดนี้เธอไม่มีเครื่องหมายเพศ, เธอมี ๒ เพศ, เธอพึงทำความไม่ประมาทเสียแต่บัดนี้ อย่าได้เป็นเหมือนเช่นนี้ต่อไปเลย” ชื่อว่า ผู้มุ่งกล่าวสั่งสอน (อนุสาสนิปุเรกขาร) สำหรับภิกษุทั้งหลายผู้มุ่งกล่าวอรรถ ธรรม และอนุสาสนี ย่อมไม่ต้องอาบัติ ส่วนภิกษุใด เมื่อบอกพระบาลีแก่ภิกษุณี ละแนวทางการพูดปกติ หัวเราะเยาะ พูดซ้ำซากว่า “เธอมีเดือย มีทวารหนักทวารเบาติดกัน มี ๒ เพศ” ภิกษุนั้นต้องอาบัติแน่แท้ ฯ ในสิกขาบทนี้มีพระอุทายีเถระ เป็นต้นบัญญัติ ท่านจึงไม่ต้องอาบัติ

มีคำถามว่า แม้ทุกขเวทนาถึงมีว่า เมื่อภิกษุดำอยู่ด้วยคำทั้งหลายมีคำว่า “มีเดือย” ปฏิฆจิต (จิตขุ่นเคือง) ย่อมเกิดขึ้นมิใช่หรือ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร จึงกล่าวว่ามีเวทนา ๒^{๓๙๗} ตอบว่า นี่ไม่เป็นโทษ ด้วยว่า อาบัตินี้มิได้ด้วยอำนาจระคะ มิได้ด้วยอำนาจปฏิกะ ดังนั้น ท่าน ประสงค์เอาการดำที่ดำเนินไปด้วยอำนาจระคะเท่านั้น มิได้ประสงค์เอาการดำที่ดำเนินไปด้วยอำนาจปฏิกะ

^{๓๙๕} วิ.ภิกษุณี. (บาลี) ๓/๖๖๒/๗.

^{๓๙๖} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๒๘๗/๓๙, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๒๘๗/๔๕.

^{๓๙๗} หมายถึง โสมนัสเวทนา และอุเบกขาเวทนา.

ทฤษฎีลวจากาสิกขาปทวันณา^{๓๙๘} จบ

๒.๔.๒.๔ อุตตคามสิกขาปทวันณา

บทว่า อุตตคามปาริจริยาเวสน ได้แก่ ด้วยอำนาจระคะในการบำเรอกามเพื่อตน
แ ม้ ใน อุตต ก า ม สิก ข า บ ท นี้
พระพุทธโฆสเถระประสงเอาหญิงที่สามารถเข้าใจวาจาชั่วหยาบและวาจาไม่ชั่วหยาบ เพราะเหตุนี้
ท่าน จึง กล่าว ว่า ทุ ภฺร จุล ล ภ า ส เ น ว อุตต ป ป ก ร ร า ย อิตฺติยา
(แห่งหญิงซึ่งมีประการดังกล่าวไว้ในกาพูดจาชั่วหยาบ) คำว่า สมเป คือ ในอุปจารแห่งการฟัง
ศัพท์ว่า จตวา เป็นบาลีที่เหลือ คำว่า อุตตคามปาริจริยา (การบำเรอกามเพื่อตน)
พึงทราบวิเคราะห์ดังนี้ ที่ชื่อว่า กาม เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นสิ่งอันบุคคลปรารถนา ได้แก่
เมถุนธรรม, การบำเรอ คือ การบำรุง ชื่อว่า ปาริจริยา, ปาริจริยา นั้นแหละ คือ ปาริจริยา
(การบำเรอ) การบำเรอด้วยกาม ชื่อว่า กามปาริจริยา, การบำเรอด้วยกามเพื่อตน ชื่อว่า
อุตตคามปาริจริยา หมายถึง การบำเรอด้วยเมถุนธรรม เพื่อประโยชน์แก่ตน อนึ่ง ที่ชื่อว่ากาม
เพราะอันบุคคลปรารถนาแล้ว ได้แก่ ปาริจริยา, การบำเรออันบุคคลปรารถนาแล้วด้วยตน ชื่อว่า
อุตตกามา, อุตตคามด้วยปาริจริยานั้น ด้วยเหตุนี้ จึงชื่อว่า อุตตคามปาริจริยา, เมื่ออธิบายว่า
การบำรุงอันบุคคลปรารถนาแล้วด้วยอำนาจระคะในเมถุนด้วยตนเอง ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระ
จึงกล่าวคำว่า เมถุนธมมสงขาเตน (กล่าวคือ เมถุนธรรม) เป็นต้น

ก็ในคำว่า อุตตคามปาริจริยานี้ ด้วยอรรถวิภัฏก์แรก พระพุทธโฆสเถระ แสดง ๓ ความหมาย
กล่าวคือกามเหตุ และปาริจริยา, ด้วยอรรถวิภัฏก์ที่ ๒ ท่านแสดง ๒ ความหมาย กล่าวคือ อธิปายะ
(ความประสงค์) และปาริจริยา ก็เพื่อจะไม่เื้อเพื่อพยัญชนะ^{๓๙๙} แสดงเพียงเนื้อความ
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสปทภาษนียว่า “ความใคร่ของตน เหตุของตน ความประสงค์ของตน
การบำเรอของตน ความจริง เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ความใคร่ของตน เหตุของตน
การบำเรอของตน” บัณฑิตก็จักทราบได้ว่า การบำเรอความใคร่เพื่อประโยชน์ตน
ตรัสไว้ด้วยคำประมาณเท่านี้ แม้เมื่อตรัสว่า “ความประสงค์ของตน การบำเรอของตน”
บัณฑิตก็จักทราบได้ว่าการบำเรอความใคร่ของตน เพราะตนปรารถนา
ตรัสไว้ด้วยคำประมาณเท่านี้^{๔๐๐}

ที่ชื่อว่า มีกัลยาณธรรม เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยคุณอันงามคือเจริญ เพราะเหตุนี้
พระพุทธโฆสเถระ จึงกล่าวคำว่า ตทุกเณนาปี เป็นต้น บทว่า อภิรเมยฺย หมายถึง พึงยินดี บทว่า
เอตทคฺคิ หมายถึงนั้นเป็นการบำเรอชั้นยอด บทว่า ปาริจริยานํ หมายถึง

^{๓๙๘} สิกขาบทนี้ มีองค์แห่งอาบัติ ๕ คือ (๑) เป็นหญิงมนุษย์ (๒) รู้ว่าเป็นหญิงมนุษย์ (๓)
มีความกำหนดที่ประกอบด้วยความยินดีในวาจาชั่วหยาบ (๔) พูดตะโลมด้วยคำกำหนด (๕)
หญิงรู้ความหมายในขณะนั้น ; กงขา.อ. (บาลี) ๑๕๘.

^{๓๙๙} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๒๙๑/๔๒.

^{๔๐๐} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๙๒/๒๒๔.

ในท่ามกลางแห่งการบำเรอทั้งหลาย, ก็คำว่า ปาจิรียานัน นี้ เป็นฉัฏฐวิภัติ ใช้ในอรรถแห่งนิทานธนะ (แห่ง.หนา) ถามว่า การขอเมณฺมาแล้วในทฎฐุลลวจาสิกขาบท^{๔๐๑} มิใช่หรือ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสสิกขาบทนี้ไว้อีกเล่า ? ตอบว่า นี้มิใช่โทษ ด้วยว่า ใน ทฎฐุลลวจาสิกขาบท นั้น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ด้วยอำนาจแห่งระคะอันประกอบแล้วด้วยเจตนาที่พอใจในวาจาอันชั่วหยาบ แต่ ใน อตตกามปารีจิริยาสิกขาบท นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วด้วยอำนาจแห่งระคะอันประกอบแล้วด้วยเจตนาที่พอใจในเมณฺธรรม

คำว่า “ตสมิเยว ขณ” หมายถึง ในขณะที่กล่าว แต่บุคคลผู้มี ๒ เพศ ท่านมิได้กล่าวแยกไว้ต่างหาก เพราะมีคติเหมือนบัณฑิตเอก อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “ในสิกขาบททั้งสองนี้ ต้องอาบัติถุลลัจจัย เพราะการกล่าวถึงวาจาชั่วหยาบและความใคร่ของตน แม้ในนางยักษิณีและนางเปรต ต้องอาบัติถุลลัจจัยในกายสังสัคคสิกขาบท” บทว่า ตสมิเยว ความว่า กองอาบัติทุกกฏย่อมมี แม้แก่ภิกษุผู้มีความสำคัญในบัณฑิตเอกว่า เป็นหญิง เพราะการกล่าวสรรเสริญการบำเรอกามเพื่อตน คือต้องอาบัติทุกกฏ แม้เพราะการกล่าวถึงการบำเรอ (ตน) ว่า “ภิกษุใดอยู่ในวิหารของท่าน ท่านจงให้เมณฺธรรม ซึ่งเป็นทางอันเลิศแก่ภิกษุนั้น” อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า เพราะภิกษุนั้นกล่าวว่า “บุคคลพึงกล่าวสรรเสริญการบำเรอกามเพื่อตนกับบุคคลผู้มีศีลเช่นกับเรา”^{๔๐๒} อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า เพราะภิกษุนั้นกล่าวว่า “ต้องอาบัติสังฆาติเสสเท่านั้น เพราะมีครบองค์ ๕”^{๔๐๓} พระพุทธโสมสเถระ กล่าวคำนี้ว่า “จีวร่าที่หิ ๆ เปฯ ภาสนตสส อนาปัตติ (ไม่เป็นอาบัติสำหรับภิกษุผู้กล่าวสรรเสริญการบำเรอด้วยวัตถุกามมีจีวรเป็นต้น) เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสกล่าวไว้แล้วว่า เมณฺปสฺสิตน (ด้วยถ้อยคำอันพาดพิงถึงเมณฺธรรม)

อตตกามสิกขาปทวินนา จบ

๒.๔.๒.๕ สัจจจิตตสิกขาปทวินนา

การชักสือ ชื่อว่า การสัจจ^{๔๐๔} การสัจจนั้นของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนี้ บุคคลชื่อว่าผู้มีการสัจจ, อีกประการหนึ่ง บุคคลผู้มีการชักสือเป็นปกติ เหตุนี้ บุคคลนั้นชื่อว่าผู้มีการสัจจ, ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีการสัจจนั้น ชื่อว่า สัจจจิตตะ อธิบายว่า การชักสือ ก็การชักสือนั้น ย่อมมีในท่ามกลางแห่งหญิงกับชาย เพราะพระบาลีนอกจากนี้ว่า อิตถิยา

^{๔๐๑} วิ.ม.หา. (บาลี) ๑/๒๘๕/๒๑๓.

^{๔๐๒} วชิร.ฎีกา (บาลี) ๒๔๒.

^{๔๐๓} มีครบองค์ ๕ หมายถึง ม้องค์แห่งอาบัติ ๕ อย่าง คือ (๑) เป็นหญิง (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นหญิง (๓) ภิกษุยินดีในการบำเรอตนด้วยกาม (๔) ภิกษุกล่าวชมด้วยความกำหนัด (๕) หญิงรู้ความในขณะนั้น (สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๙๑/๓๙๕, วิ.ม.ติ.ฎีกา. (บาลี) ๑/๒๙๑/๓๔๔)

^{๔๐๔} หมายถึง การสัจจไปในระหว่างหญิงกับชาย กล่าวคือ เทียวไปบอกความประสงค์ของชายแก่หญิง เพื่อให้เป็นภรรยา หรือบอกความประสงค์ของหญิงแก่ชาย เพื่อให้เป็นสามี.

ว่า ปุริสมติ (ความประสงค์ของชายแก่หญิงก็ดี) เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “อิติปริสํ อนุตเร สยจณภาว” (ความเป็นผู้เที่ยวไปในระหว่างหญิงกับชาย) ในคำว่า “ปฏิกุณฺหนวิมฺสนปจฺจาหรณานิ” นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ เมื่อชายหรือหญิงหรือมารดาเป็นต้นของชนทั้งสองฝ่ายกล่าวว่า “ท่านขอรับ ขอท่านจงบอกหญิงหรือชายชื่อนี้ อย่างนี้เถิด การกล่าวแก่ชนเหล่านั้น หรือการเปล่งคำโดยอาการอย่างใดอย่างหนึ่งว่า “ดีละ ได้” “เราจะบอก” แล้วรับคำด้วยการสั่นศีรษะ ชื่อว่า การรับคำ (ปฏิกคัณฺหะ)

การที่ภิกษุรับสาส์นตามที่กล่าวแล้วไปสู่สำนักของหญิงหรือชาย หรือมารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว ที่จะบอกต่อพวกเขาได้แน่นอน แล้วบอกสาส์นนั้น ชื่อว่า การสอบถาม (วิมฺสนะ) ฯ การที่เมื่อภิกษุนั้นกลับมาบอกหญิงนั้น หรือชายนั้น จะรับคำว่า ดีละ ก็ตาม ไม่รับคำก็ตาม หรือจะนิ่งเพราะความอายก็ตาม การที่ภิกษุนั้นกลับมาบอกเรื่องนั้นแก่หญิงหรือชาย ชื่อว่า การกลับมาบอก (ปจฺจาหรณะ) บทว่า อาปชฺเชยฺย ได้แก่ พึงสำเร็จ ในคำว่า “อิติยา วา ปุริสมติ ปุริสสฺส วา อิตถิมติ” นี้ พึงทราบพระบาลีที่เลื้อว่า “อาโรเจยฺย” (พึงบอก) เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า ตตถ เป็นต้น คำว่า ชายาภาเว ได้แก่ เพื่อให้เป็นภรรยา คำว่า ชารภาเว ได้แก่ เพื่อให้เป็นสามี ก็คำว่า ชายาภาเว และชารภาเว นี้ เป็นสัตตมวิวัฏฺฐติ ใช้ในความหมายแห่งนิमित ฉะนั้น พึงทราบความหมายว่า บอกนิमितแห่งความเป็นภรรยา บอกนิमितแห่งความเป็นสามี บอกเหตุแห่งความเป็นภรรยา บอกเหตุแห่งความเป็นสามี บอกปัจจัยแห่งความเป็นภรรยา บอกปัจจัยแห่งความเป็นสามี แม้ในคำว่า บอกเพื่อให้เป็นภรรยา เป็นต้น ก็มีนัยนี้ โดยแท้จริงแล้ว คำว่า ชายตตเน วา ชารตตเน วา นี้ ตรัสไว้เพื่อแสดงประโยชน์ที่ภิกษุบอกความประสงค์ของชายหญิงเหล่านั้น พระพุทธโฆสเถระกล่าวคำว่า “อปิจ” เป็นต้น เพื่อแสดงเนื้อความตามนัยที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในปทภาษนีย^{๔๐๕} ในปทภาษนีย พระผู้มีพระภาคตรัสไว้เป็นอิติลึงค์ก็จริง แต่บุคคลพึงประกอบแล้ว กล่าวโดยความเป็นปุงลึงค์อีกด้วย เพราะนิเทศว่า ชายตตเน วา ชารตตเน วา เป็นศัพท์สามัญทั่วไปแก่ลึงค์ทั้ง ๒ ฉะนั้น จึงกล่าวว่า เอเตเนว อุปาเยน บทว่า มุหุตติกา (ภรรยาชั่วครา) หมายถึง หญิงคณิกา (หญิงแพศยา) คำนี้ว่า อนตมโส ตงฺกณิกายปิ (โดยที่สุดบอกแม้แก่หญิงแพศยาอันจะพึงอยู่ร่วมชั่วขณะ) เป็นเพียงนิตฺตะนะ (ตัวอย่าง) ดังนั้น พระพุทธโฆสเถระ จึงกล่าวคำว่า เอเตเนว อุปาเยน (โดยอุบายนี้นั่นแหละ) เป็นต้น

คำว่า อญฺญตรนาลํวณียาย (เว้นหญิงที่ไม่ควรถูกชักส่อ) หมายถึง ยกเว้นหญิงที่ยังไม่ได้ถูกสละด้วยการให้โบหย่า เป็นต้น ตามจารีตของสถานที่ หญิงอันภิกษุไม่ควรกล่าวด้วยวิธีการชักส่อ เหตุนี้ จึงชื่อว่า หญิงผู้ไม่ควรถูกชักส่อ (นาลํวณียา) อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เว้นหญิงที่ไม่ควรถูกชักส่อ นั้น ภรรยาที่ถูกซื้อด้วยทรัพย์น้อยบ้าง มากบ้างชื่อว่า ธนุกิตา (ภรรยาสินไถ่) ก็เพราะภรณานั้นมิใช่ภรรยาที่เพียงซื้อมาเท่านั้น แต่เป็นภรรยาเพราะถูกซื้อมาเพื่อประโยชน์แก่การอยู่ร่วมกัน ฉะนั้น ในบทนิเทศแห่งคํานั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “ซื้อมาด้วยทรัพย์แล้วให้อยู่ร่วมกัน”^{๔๐๖} ในคำว่า ฉนทวาลินี

^{๔๐๕} วิ.มทา. (บาลี) ๑/๓๐๒/๒๓๕.

^{๔๐๖} วิ.มทา. (บาลี) ๑/๓๐๔/๒๓๖.

พึงทราบวิเคราะห์ว่า เป็นหญิงที่อยู่ด้วยความพอใจ คือ ความพอใจของตน ก็เพราะภรรยา นั้น เป็นภรรยาเพียงเพราะความพอใจของตน เพราะเป็นหญิงที่ชายรับให้อยู่ร่วมกัน ฉะนั้น ในนิเทศแห่งค่านั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “ชายที่รัก รับหญิงที่รักให้อยู่ร่วมกัน”^{๔๐๗} ด้วยอาทิศัพท์ หมายถึงถึงอาการ ๘ เหล่านี้ คือ โภควาสินี (ภรรยาที่อยู่เพราะสมบัติ), ปฏวาสินี (ภรรยาที่อยู่เพราะแผ่นผ้า) โอทปัตติกินี (ภรรยาที่เข้าพิธีสมรส) โอภฏุมพญา (ภรรยาที่ถูกปลงเทริด) ทาสีภริยา (ภรรยาที่เป็นทั้งคนรับใช้ เป็นทั้งภรรยา) กมมการภริยา (ภรรยาที่เป็นทั้งลูกจ้าง เป็นทั้งภรรยา) ธชาภญา (ภรรยาที่เป็นเชลย) มุหุตติกา (ภรรยาชั่วคราว)^{๔๐๘} ก็ในพระบาลีแม้พระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสไว้อย่างที่เมื่อภิกษุบอกด้วยคำอย่างใดอย่างหนึ่ง มีคำว่า “จงเป็นภรรยาผู้อยู่กันด้วยความพอใจ” เป็นต้น แม้เมื่อภิกษุบอกด้วยคำอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่แสดงถึงการร่วมกันอย่างนี้ เช่น “นัยว่า เธอจงเป็นภรรยา ชายา ปชาบดี มารดาของบุตร แม่เรือน แม่เจ้าเรือน แม่ครัว นางบำเรอ หญิงบำเรอของชายชื่อนี้เถิด ก็ไม่ผิดการกำหนด เพราะครบองค์ ๓”^{๔๐๙} ก็ต้องอาบัติทีเดียว^{๔๑๐}

ในคำว่า มาตุรกฺขิตํ พฺรหฺมิ นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ ที่ชื่อว่า หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของมารดา ได้แก่ หญิงที่มารดารักษา อธิบายว่า หญิงที่มารดารักษาไว้โดยยังไม่ให้อยู่ร่วมกันกับชาย เพราะเหตุนั้นแล แม้ในปทกษณีย์ของค่านั้น พระผู้มีพระภาคก็ตรัสไว้ว่า “หญิงที่มีมารดาคอยระวังควบคุม ห้ามปรามให้อยู่ในอำนาจ”^{๔๑๑} บทว่า ปิตฺรูกฺขิตาทีสุ ความว่า ในหญิงทั้งหลาย มีหญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของบิดา เป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างนี้ว่า “หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของบิดา หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของมารดาบิดา หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของพี่ชายน้องชาย หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของพี่สาวน้องสาว หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของญาติ หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของตระกูล หญิงที่มีธรรมคัมครอง หญิงที่มีคู่หมั้น หญิงที่มีกฎหมายคัมครอง”^{๔๑๒} ก็ในคำว่า มาตุรกฺขิตํ พฺรหฺมิ นี้ มีนัยฉันทใด แม้ในคำว่า ปิตฺรูกฺขิตํ พฺรหฺมิ เป็นต้น บัณฑิตก็พึงทราบนัยฉันทนั้น

ในค่านี้นี้ว่า สัมมสฺส วา เจตียสฺส วา คิลานสฺส วา กิจฺเจเน คจฺฉนตสฺส (ภิกษุผู้ไปด้วยกิจของสงฆ์ ของเจตีย์ หรือของภิกษุอาพาธ) พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ โรงอุโบสถ หรือการงานบางอย่างของภิกษุสงฆ์ที่ทำได้ทั้งนี้ ในการสร้างโรงอุโบสถเป็นต้นนั้น อุบาสกส่งภิกษุไปหาอุบาสิกา หรืออุบาสิกาส่งภิกษุไปหาอุบาสก เพื่อต้องการค่าจ้างสำหรับพวกช่าง เมื่อภิกษุไปด้วยกิจของสงฆ์เช่นนี้ ไม่ต้องอาบัติ แม้ในพระเจตีย์ที่กำลังสร้างก็เช่นนี้เหมือนกัน

^{๔๐๗} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๐๔/๒๓๖.

^{๔๐๘} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๐๔/๒๓๖.

^{๔๐๙} ครบองค์ ๓ คือ (๑) รับคำ (๒) บอก (๓) กลับมาบอก ; วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๓๐๕/๔๗-๔๘.

^{๔๑๐} หมายถึง ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ดูเทียบใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๓๐๕/๔๙.

^{๔๑๑} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๐๔/๒๓๕, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๐๔/๓๔๖.

^{๔๑๒} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๐๓/๒๓๕, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๐๓/๓๔๕.

ภิกษุที่อุบาสกส่งไปหาอุบาสิกา หรือผู้ที่อุบาสิกาส่งไปหาอุบาสก แม้เพื่อต้องการยาสำหรับภิกษุอาพาธ ก็ไม่ต้องอาบัติ^{๔๑๓}

ก็ในสิกขาบทนี้ แม้จะไม่มีคำมีอาทิว่า “ขึ้นชื่อว่าหญิง หมายถึง หญิงมนุษย์ มิใช่นางยักษ์ มิใช่นางเปรต มิใช่สัตว์ดิรัจฉาน” ก็จริง ถึงอย่างนั้น หญิงและชายที่เป็นมนุษย์เท่านั้น ท่านประสงค์เอาในสิกขาบทนี้ ฉะนั้น พระพุทธโสมสเถระ จึงกล่าวว่า เตสํ มนุสสาติกตา (หญิงและชายที่ภิกษุชักส่อมีชาติเป็นมนุษย์) คำว่า น นาลังนียตา (ความเป็นผู้มีใช้ผู้ไม่ควรถูกชักส่อ) ความว่า ที่ชื่อว่า ควรถูกชักส่อ เพราะเว้นตามนัยที่กล่าวแล้ว ก็ในที่นี้ อล ศัพท์ มีอรรถว่าห้าม (นิवारณะ) หญิงผู้มีใช้ผู้ไม่ควรกล่าว ชื่อว่า นาลังนียตา, หญิงผู้มีใช้ผู้ไม่ควรกล่าวหาไม่ได้, ความเป็นแห่งหญิงผู้มีใช้ผู้ไม่ควรกล่าวหาไม่ได้ ชื่อว่า น นาลังนียตา มีคำกล่าวว่า (ความเป็นผู้ควรกล่าวชักส่อ (หย่าร้าง))นั่นเอง

บทว่า ปณณตตี (พระบัญญัติ) หมายถึง สิกขาบทนี้ บทว่า กายวิกาเรน (ด้วยกายวิการ) หมายถึง การเคลื่อนไหวทางกายมีการผกศัระเป็นต้น คำว่า ตเถววิมัสติวา ตเถวปจจาหฺรณตสฺส (รับคำอย่างนั้น แล้วกลับมาบอกอย่างนั้น) หมายถึง รับคำด้วยกายวิการ เช่น การยกหัวแม่มือ แล้วกลับมาบอกด้วยหัวแม่มือเหมือนกัน บทว่า อาคมิสฺสตี หมายถึง (หญิงนี้) จักมาเพื่อฟังธรรมเป็นต้น ในสำนักของท่าน คำว่า เกณจิ วุตเต (เมื่อใคร ๆ บอก) หมายถึง เมื่อบุรุษคนใดบอกแก่ภิกษุผู้นั่งในโรงฉัน เป็นต้น ก็ถ้ามารดาบิดาของพระชีนาสพโกธกัน และบิดากับภิกษุ (ชีนาสพ) นั้น ผู้ไปสู่เรียนว่า “พ่อ มารดาของลูกทั้งพ่อผู้แก่ไปตระกูลญาติแล้ว ขอลูกจงไปส่งมารดาของลูกมาอุปฐากพ่อเถิด” หากภิกษุชีนาสพนั้นไปบอกมารดา แล้วกลับมาบอกถึงการมาหรือไม่มาของมารดาแก่บิดาก็ตาม แม้เมื่อภิกษุนั้นบอกอยู่อย่างนี้ อาบัตีย่อมเกิดทางกายกับวาจา เพราะเหตุนี้ พระพุทธโสมสเถระจึงกล่าวคำว่า ปณณตตี อชานนตสฺส ปน (แก่พระชีนาสพผู้ไม่รู้พระบัญญัติ) เป็นต้น พระพุทธโสมสเถระแสดงว่า ไม่มีคำจะต้องกล่าวถึงแก่พระเสขบุคคล และปุณฺณ ด้วย ปี ศัพท์ ในคำนี้ว่า “ชีนาสวสฺสปี” คำว่า ปีตฺวจฺเณน คือ ตามคำกล่าวของบิดาของตน ฯ คำว่า คนตฺวา ได้แก่ ไปพบมารดานั้น อาบัตีย่อมเกิดทางกายกับวาจา แม้แก่ (พระชีนาสพ) ผู้ไม่รู้ทั้ง ๒ อย่างคือ พระบัญญัติ และความเป็นผู้หย่าร้างกัน คำว่า ตพฺภยํ ได้แก่ รู้ทั้งพระบัญญัติ และความเป็นผู้ควรถูกชักส่อ (ความเป็นผู้หย่าร้างกัน) ก็เมื่อภิกษุรู้พระบัญญัติแล้วยังประพฤตชักส่อ โดยนัยทั้ง ๓ นั้นแล^{๔๑๔} อาบัติชื่อย่อมเกิดทางกายกับจิต ทางวาจากับจิต และทางกายวาจากับจิต คำที่ท่านกล่าวว่า สมุฏฺฐานํทั้ง ๓ เหล่านี้ จัดเป็นสจิตตกสมุฏฺฐาน เพราะจิตที่รู้พระบัญญัติ คำนั้นไม่ถูกไม่ควรที่จะกล่าวว่า อาบัตีย่อมเกิดจากสมุฏฺฐานที่มีจิต แก่ภิกษุผู้สำคัญว่า “เป็นผู้ไม่ควรที่จะถูกชักส่อหาไม่ได้” เพราะไม่มีเจตนาที่จะล่วงละเมิด

สังยุตตสิกขาปทวินนา จบ

^{๔๑๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๓๐๔/๕๒, วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๓๐๔/๖๐-๖๑.

^{๔๑๔} หมายถึง ๑) รับคำ ๒) ไปบอก ๓) กลับมาบอก (วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๓๓๘/๓๗๔)

๒.๔.๒.๖ กฎการศึกษาปวัตินนา

ศัพท์ว่า ส ในคำนี้ว่า สญญาจิกาย ปน (ก็ด้วยการขอของตน) เป็นศัพท์แสดงความหมายถึงตนเอง เป็นนิบาตใช้ในอรรถแห่งตติยาวิภัติ ศัพท์ว่า ยาจิต เป็นศัพท์ภาวสาธนะ และบททั้ง ๒ นั้น เข้าสมาสด้วยการลบบทในท่ามกลาง ส่วนคำว่า ปน เป็นเพียงนิบาต

ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สยัม ปวตติตยาจนา วุจจติ (หมายถึง การขออันตนเองให้เป็นไปแล้ว) ก็การขอใดที่ตนให้เป็นไปนั้น ชื่อว่า ย่อมเป็นของตน ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระ จึงกล่าวคำว่า ตสฺมา เป็นต้นพระพุทธโฆสเถระกล่าวคำว่า สยฺยาจเกหิ (ด้วยอุกรณ์ที่ตนเองขอมา) เป็นต้น เพื่อแสดงเนื้อความที่ประสงค์ของคำนั้นหมายเอาอนุประโยคว่า ภิกษุมิอาจจะสร้างกุฎิด้วยการขอมิใช่หรือ บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า สยัม ยาจิตเกหิ (ด้วยอุกรณ์ที่ตนขอเอง) หมายถึง ด้วยอุกรณ์ที่ตนขอด้วยคำว่า “ท่านทั้งหลายจงให้มีจิต จงให้ขวามเถิด ดังนี้ เป็นต้น”^{๔๑๕} บทว่า อุปกรณเหิ ได้แก่ มีด เป็นต้น สิ่งอันบุคคลอื่นคือเจ้าของสิ่งของครอบครองไว้ โดยยังมีได้สละ ยังรักษาคุ้มครองไว้ว่า “สิ่งนี้เป็นของเรา” ชื่อว่า สิ่งของที่บุคคลอื่นครอบครอง, อธิบายว่า สิ่งของของผู้อื่น บทว่า มุลจเฉทวเสน ได้แก่ ด้วยอำนาจการตัดขาดเจ้าของเดิม มีคำอธิบายว่า ปล่อยให้พ้นจากความเป็นสมบัติของผู้อื่น ทำให้เป็นสมบัติของตน เพราะว่า เมื่อภิกษุขอขาดมิให้คืนจากบุคคลผู้มีใช้ญาติมิใช่ปวารณา ต้องอาบัติทุกกฏ เพราะอัญญาตกวิญญูตติ (การขอจากผู้มีใช้ญาติ) ชื่อว่า ตาวกาลิก ปน วฏฺฐติ หมายถึง ควรขอยืมชั่วคราว

คำว่า ภิกษุไม่ควรขอการงานส่วนตัวนี้ ท่านกล่าวไว้เพื่อรักษาปาณาติปาตสิกขาบท ทั้งยังไม่กำหนดแน่นอนลงไป ภิกษุก็ไม่ควรขอว่า “โปรดให้หัตถกรรม” เพราะพวกพรานเป็นต้นเหล่านั้น ที่ภิกษุขออย่างนี้ จะต้องรับคำว่า “ได้ขอรับ” ส่งภิกษุกลับแล้วถึงฆ่าเนื้อมาถวาย แต่ควรขอกำหนดลงไปว่า “ในวิหารมีการงานบางอย่างต้องทำ พวกท่านโปรดให้หัตถกรรมในวิหารนั้น”^{๔๑๖} พระพุทธโฆสเถระ กล่าวว่า ภูณิติ อุลลิตตาที่สุ อยณตริ (คำว่า กฏฺฐิ คือ กุฎิอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาภิกษุโภกฉาบาภายใน เป็นต้น) เพราะ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในปทภาษนียว่า “ที่ชื่อว่า กุฎฺฐิ ได้แก่ ที่อยู่ซึ่งโภกฉาบาภายในหรือโภกฉาบาภายนอก หรือโภกฉาบทั้งภายในทั้งภายนอก”^{๔๑๗} บรรดาภิกษุเหล่านั้น กุฎฺฐิที่โภกฉาบมุ่งสู่เบื้องบน ชื่อว่า อุลลิตตา แท้จริง คนทั้งหลายเมื่อจะฉาบาภายใน ย่อมฉาบาหาอย่างนี้^{๔๑๘} กุฎฺฐิที่โภกฉาบมุ่งสู่ข้างล่าง ชื่อว่า อวลิตตา

^{๔๑๕} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๔๒/๒๕๗, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๔๒/๓๗๘.

^{๔๑๖} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๓๔๒/๕๔, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๓๔๒/๖๔.

^{๔๑๗} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๔๙/๒๖๓, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๔๙/๓๘๔.

^{๔๑๘} หมายถึง โภกฉาบตั้งแต่ด้านล่างขึ้นไปด้านบน เพื่อให้ด้านล่างเป็นฐานที่แข็งแกร่ง เพื่อรับน้ำหนักปูนที่ฉาบบนไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะเสร็จ.

แท้จริง คนทั้งหลาย เมื่อโบกฉาบภายนอก ย่อมโบกฉาบอย่างนี้^{๔๑๙} เพราะเหตุนั้น พระพุทธโสมณะเถระ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า ตตถ อุลลิตตา นาม เป็นต้น บทว่า ปิณฺณสงฆาโณ ได้แก่ บานประตู พระอรรคกถาจารย์แสดงการโบกฉาบ เช่น โบกฉาบด้วยขี้เถ้าและมูลโคเป็นต้นที่เหลือ เว้นการโบกฉาบ ๒ อย่างด้วยบทนี้ว่า “สุธาย วา มตติกาย วา (ปูนหรือดินเหนียว)”

ก็เพราะแม้นิกขุ เมื่อจะสร้างกุฏิด้วยการขอของตน พึงปฏิบัติตามนัยที่กล่าวไว้ในที่นี้ ฉะนั้น พระพุทธโสมณะเถระ จึงกล่าวคำนี้ว่า “สยัม วา กโรเนเตน อาณตติยา วา การาเปเนเตน (สร้างเอง หรือให้ผู้อื่นสร้าง ด้วยการสั่ง) ก็ในคำนี้ พระพุทธโสมณะเถระ กล่าวมุ่งถึงประโยชน์ที่จะพึงได้โดยความสามารถด้วยคำนี้ว่า “สยัม วา กโรเนเตน” แต่มิได้กล่าวถึงประโยชน์ที่จะพึงได้โดยเนื้อความโดยตรงของบท (ปทัตตะ) ก็โดยเนื้อความโดยตรงแห่งบท คือ “อาณตติยา วา การาเปเนเตน” ก็เพราะอธิบายอย่างนั้น ผิดว่า พระอุบาลีพึงกล่าวว่า “อันนิกขุผู้จะสร้างเองก็ตาม จะให้ผู้อื่นสร้างก็ตาม พยัญชนะก็พึงขัดแย้งกัน เพราะว่าโจทเช่นนี้ว่า “นิกขุเมื่อจะให้คนอื่นทำ จะชื่อว่าทำเองไม่ได้”^{๔๒๐} พึงเห็นว่าไม่น่าจะเป็นไปได้ เจ้าของ คือ ผู้เป็นเจ้าของกุฏินั้น ไม่มี เหตุนั้น กุฏินั้น ชื่อว่าอสามิกา (ไม่มีเจ้าของ), ซึ่งกุฏิไม่มีเจ้าของนั้น อธิบายว่า ไม่มีผู้เป็นใหญ่ ก็ในกุฏินี้ ไม่มีความเป็นใหญ่โดยการให้สร้าง เหตุนั้น พระพุทธโสมณะเถระจึงกล่าวว่า การเอา หายเกน วิรหิต (ปราศจากทายกผู้ให้สร้าง) บทว่า อุทเทโส หมายถึง ผู้อันเขายกขึ้นแสดง (ผู้ที่เขาเจาะจง)

คำว่า ตตฺตร เป็นสัตตมีวิภัตติ (กัมมวจนะ) ใช้ในอรรถแห่งฉัฏฐีวิภัตติ (สามิวจนะ) เพราะเหตุนั้น พระพุทธโสมณะเถระจึงกล่าวว่า “ตสสา กุณฺธิยา (แห่งกุฏินั้น) คำ ทิมโส เป็นปัญจมีวิภัตติ (นิสสักกวจนะ) เพราะเหตุนั้น พระพุทธโสมณะเถระจึงกล่าวว่า “ทิมโต” (จากด้านยาว) บทว่า พหิกุณฺเณ แปลว่า ในภายนอกแห่งฝากุฏิ, ก้อนดินผสมแกลบ ชื่อว่า ฤสปีณปะ ที่สุดแห่งก้อนดินผสมแกลบนั้น ชื่อว่า ฤสปีณปะ ปริยัตตะ โดยก้อนดินผสมแกลบนั้น มีคำอธิบายว่า “โดยที่ สุดแห่งก้อนดินเหนียวผสมแกลบ” แต่งานฉาบทาด้วยปูนขาว ทับบนก้อนดินเหนียวผสมแกลบ เป็นอัพโพหาริก (ไม่จำต้องกล่าวถึง) ขอบที่มีในภายใน ชื่อว่า อัพกันตริมะ, โดยขอบที่มีในภายในนั้น คำว่า ยตถ แปลว่า ในกุฏิใด บทว่า ปมาณยตุโต หมายถึง ประมาณขนาด ๔ คืบ โดยคืบของคนปกติ พระพุทธโสมณะเถระ กล่าวคำว่า “เหฏฐิมโกณฺธิยา”^{๔๒๑} จตุหตถวิทถาราน โหติ “ (กว้างไม่ถึง ๔ ศอกเป็นอย่างต่ำ) เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสขนาดไว้อย่างเคร่งครัดว่า “ติริยัสตตฺนตฺรา”^{๔๒๒} (ด้านกว้างวัดด้านในฝาผนังได้ ๗ คืบ)

^{๔๑๙} หมายถึง โบกฉาบตั้งแต่ด้านบนลงมาด้านล่าง เพราะปูนจะแห้งเร็ว การฉาบอย่างนี้มีข้อดีคือ เศษปูนจะไม่เปื้อนผนังด้านล่าง.

^{๔๒๐} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๓๔๗/๖๑, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๓๔๗/๗๑.

^{๔๒๑} ในอรรถกถาสมันตปสาทิกา และอรรถกถากังขาวิตรณี เป็น ปจฺฉิมโกณฺธิยา ; ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๓๔๘-๓๔๙/๖๒, กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๖๓.

^{๔๒๒} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๔๙/๒๖๔, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๔๙/๓๘๔.

คำว่า โสเธตวา (ชำระ) หมายถึง ปราบพื้นที่ให้เรียบเช่นเดียวกับมณฑลสีมา คำว่า ปทภาษเน^{๔๒๓} วัตถุตนเยน สัมมิติ กขตตั ยาจิตวา (ขอสงฆ์ ๓ ครั้ง โดยนัยที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในปทภาษนีย) มีอธิบายว่า ขอ ๓ ครั้ง โดยนัยที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในปทภาษนียว่า “เข้าไปหาสงฆ์ ห่มผ้าเฉวียงบ่า กราบเท้าภิกษุผู้แก่พรรษากว่า นั่งกระโหย่ง ประนมมือกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ กระผมต้องการสร้างกุฎิที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัวด้วยการขอเอาเอง กระผมขอให้สงฆ์ตรวจดูพื้นที่ ขอรับ”^{๔๒๔} คำว่า สมนเ ว สมมตา (อันสงฆ์สมมติ) หมายถึง (ภิกษุ ๒-๓ รูป) ที่สงฆ์สมมติด้วยวิธีบัญญัติหุติกรรม หรืออปโลกนกรรม บทว่า วตถุ หมายถึง พื้นที่กุฎิ บทว่า อนารมภ หมายถึง พื้นที่ไม่มีอันตราย ที่ชื่อว่า ปริกมณ (ชานโดยรอบ) เพราะมีวิเคราะห์ว่า “ปริโต กมติ คจจติ เอตถ” (เป็นที่ที่คนก้าวไป เดินไปโดยรอบได้), ที่ชื่อว่า สุปริกมณ (มีชานโดยรอบ) เพราะวิเคราะห์ว่า “เตน สหตตติ” (เป็นไปกับด้วยชานโดยรอบนั้น), หมายถึง มีอุปจาร (บริเวณโดยรอบ) เพราะเหตุนี้ พระพุทธโสมสเถระจึงกล่าวคำว่า “เตหิภิกขุหิ” เป็นต้น

ในคำว่า กปิลิกาทีน (ของมดเป็นต้น) นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ ที่ชื่อว่า มด ได้แก่ มดชนิดใดชนิดหนึ่ง เช่น มดแดง มดดำ, มดเหล่านั้นเป็นต้น แห่งมดเหล่าใด มดเหล่านั้น ชื่อว่า กปิลิกาทีน (มีมดแดงมดดำเป็นต้น), แห่งมดแดงและมดดำเป็นต้นเหล่านั้น ด้วย อาทิ ศัพท์ หมายถึง ปลูก เป็นต้นด้วย บทว่า อาสโย ได้แก่ ที่เป็นที่อยู่ที่เกี่ยวข้องกัน ที่อาศัย เป็นต้น แห่งอันตรายเหล่าใด อันตรายเหล่านั้น ชื่อว่า มีที่อาศัย เป็นต้น, จากอันตรายมีที่อาศัยของมดเหล่านั้น ด้วย อาทิ ศัพท์ ในคำว่า “อาสยาทีหิ” นี้ หมายถึง สัตว์ที่อาศัยสถานที่ทั้งหลายด้วย

สองบทว่า โสฬสหิ อุปทเวหิ (อันตราย ๑๖ อย่าง) หมายถึง อันตราย ๑๖ อย่าง ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ คือ เป็นที่อยู่ของมด เป็นที่อยู่ของปลวก เป็นที่อยู่ของหนู เป็นที่อยู่ของงู เป็นที่อยู่ของแมลงปอง เป็นที่อยู่ของตะขาบ เป็นที่อยู่ของช้าง เป็นที่อยู่ของม้า เป็นที่อยู่ของราชสีห์ เป็นที่อยู่ของเสือโคร่ง เป็นที่อยู่ของเสือเหลือง เป็นที่อยู่ของหมี เป็นที่อยู่ของสุนัขป่า หรือเป็นที่อยู่ของสัตว์ดิรัจฉานบางเหล่า อยู่ใกล้่นา อยู่ใกล้สวน อยู่ใกล้ทะเลแก่ง อยู่ใกล้ที่ทรمانนักโทษ อยู่ใกล้สุสาน อยู่ใกล้อุทยาน อยู่ใกล้ที่หลวง อยู่ใกล้โรงช้าง อยู่ใกล้โรงม้า อยู่ใกล้เรือนจำ อยู่ใกล้โรงสุรา อยู่ใกล้ร้านขายเนื้อ อยู่ใกล้ถนน อยู่ใกล้ทางสี่แยก อยู่ใกล้ที่ประชุม หรืออยู่ใกล้ทางเดิน ก็บรรดาค่าเหล่านั้น ที่ชื่อว่า ทะเลแก่ง (อัปฆาตนะ) ได้แก่ เรือนประหาร ที่ชื่อว่า ที่ทรมานักโทษ (อาฆาตนะ) ได้แก่ ที่รมด้วยควัน ที่ชื่อว่า สุสาน (ปาชา) ได้แก่ ป่าช้าใหญ่ ที่ชื่อว่า ทางเดิน (สังสรณะ) ได้แก่ หนทางที่ผู้คนเดิน เดินไปแล้วเดินกลับ เป็นทางเดินไปไม่ได้ตลอด (ทางตัน)

๒ บ ท ว า อ า วิ ช ฌิ ตู ส ก กุ เณ ย ย ต า ย ไ ด้ แ ก่ เพราะความเป็นผู้สามารถจะเลี้ยงได้โดยไม่ให้มีสถานที่ตึงถูกตัดขาด เป็นต้น คำว่า เตน ภิกขุนา ได้แก่ ภิกษุผู้สร้างกุฎิ บทว่า ยาจิตเตหิ ได้แก่ ถูกขอถึง ๓ ครั้งอย่างนี้ คือ (ภิกษุผู้จะสร้างกุฎินั้นพึงเข้าไปหาสงฆ์) ห่มผ้าเฉวียงบ่า กราบเท้าภิกษุผู้มีพรรษามากกว่า

^{๔๒๓} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๔๘/๒๖๓.

^{๔๒๔} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๔๘/๒๖๔.

นั่งกระโหย่งประนมมือกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ กระผมต้องการสร้างกุฏิที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ด้วยการขอเอาเอง กระผมขอให้สงฆ์แสดงพื้นที่สร้างกุฏิ”^{๔๒๕}

กรรมวาจาขอให้สงฆ์แสดงพื้นที่ที่สร้างกุฏิ

บทว่า ญตฺติทุติเยน กมฺเมน หมายถึง ญตฺติทุติยกรรม ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในปทภาษนี้อย่างนี้ว่า

“ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อนี้ต้องการจะสร้างกุฏิที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ด้วยการขอเอาเอง ภิกษุนั้นขอให้สงฆ์แสดงพื้นที่สร้างกุฏิ ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว พึงไปแสดงพื้นที่สร้างกุฏิให้แก่ภิกษุชื่อนี้ นี่เป็นญัตติ

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อนี้ต้องการจะสร้างกุฏิที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ด้วยการขอเอาเอง ภิกษุนั้นขอให้สงฆ์แสดงพื้นที่สร้างกุฏิ สงฆ์แสดงพื้นที่สร้างกุฏิให้แก่ภิกษุชื่อนี้ ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการแสดงพื้นที่สร้างกุฏิให้แก่ภิกษุชื่อนี้ ท่านรูปนั้นพึงนั่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นถึงทักท้วง พื้นที่สร้างกุฏิ สงฆ์แสดงให้แก่ภิกษุรูปนี้แล้ว สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้นจึงนั่ง ข้าพเจ้าขอถือเอาความนั่งนั้น เป็นมติอย่างนี้”^{๔๒๖}

ทหารทั้งหลายที่เกิดในรัฐอาฬวี ชื่อว่า ชาวอาฬวี, ชาวอาฬวีเหล่านั้น ปราบกฏชื่อว่า “ภิกษุชาวเมืองอาฬวี” แม้ในกาลที่ตนบวช คำว่า “ภิกษุชาวเมืองอาฬวี” พระผู้มีพระภาคตรัสหมายเอาภิกษุชาวเมืองอาฬวีเหล่านั้น คำว่า เมื่อการโบกฉาบ^{๔๒๗} เชื่อมกัน อธิบายว่า เมื่อภิกษุเชื่อมการฉาบด้านในกับการฉาบด้านนอก ทำให้ฝาและหลังคาติดกัน หรือเชื่อมการฉาบด้านนอกกับการฉาบด้านนอก เป็นอาบัติทุกกฏ ๒ ตัว คือต้องทุกกฏเพราะเป็นพื้นที่ที่มีอันตราย และทุกกฏเพราะเป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ ในบทว่า อุภยวิปนนา ได้แก่ กุฏิที่วิบัติ คือ ปราศจากการแสดงพื้นที่และไม่ได้ขนาด ชื่อว่า วิบัติทั้ง ๒ อย่าง อธิบายว่า เป็นกุฏิที่มีพื้นที่ที่สงฆ์ไม่ได้แสดง เป็นกุฏิที่สร้างเกินขนาด บทว่า ตสฺมิ ได้แก่ เมื่อ (ติด) บานประตูหรือหน้าต่าง ชื่อว่า เลโป น ฆฎิยติ หมายถึง เครื่องโบกฉาบที่ให้ไว้ก่อน ยังไม่เชื่อมกับบานประตูหรือหน้าต่าง มีคำอธิบายว่า ยังไม่เชื่อมติดเป็นเนื้อเดียวกัน บทว่า ตํ หมายถึง บานประตูหรือหน้าต่าง (นั้น) ติดกัน (กับดินเหนียวหรือปูน) บทว่า ปฐมเมว (แต่แรกทีเดียว) หมายถึง (ต้องอาบัติสังฆาติเสส) แต่แรกตั้งแต่ตั้งบานประตูหรือหน้าต่างไว้ เพราะเสร็จกิจการโบกฉาบ, อธิบายว่า (ตั้งอาบัติสังฆาติเสส) ในขณะที่ยังโบกฉาบสำเร็จลง พระพุทธโฆสเถระ กล่าวคำว่า “เกวลํ สารมกาย” (ต้องอาบัติทุกกฏ) เพราะสร้างกุฏิที่มีอันตรายอย่างเดียว

^{๔๒๕} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๕๑/๒๖๕, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๕๑/๓๘๕.

^{๔๒๖} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๕๒/๒๖๕, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๕๕-๓๘๖.

^{๔๒๗} หมายถึง โบกฉาบด้วยดินเหนียวหรือปูน (วิ.มหา.อ (ไทย) ๒/๓๔๘-๓๔๙/๗๐.

เพราะ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในปทภาษนียว่า “ภิกษุสร้างกุฏิที่สงฆ์แสดงพื้นที่ให้สร้างได้ขนาดเป็นพื้นที่มีอันตราย เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุสร้างกุฏิที่สงฆ์แสดงพื้นที่ให้สร้างได้ขนาด เป็นพื้นที่ไม่มีอันตราย เป็นพื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๔๒๘}

บทว่า วิปกตฺ (กุฏิที่ทำค้างไว้) หมายถึง กุฏิที่ยังไม่สำเร็จ คำว่า อณฺณสฺส ททโต จ (ไม่ต้องอาบัติแก่ภิกษุผู้ให้กุฏิที่ทำค้างไว้แก่ผู้อื่น) หมายถึง ให้แก่บุคคล หรือแก่สงฆ์ ที่ชื่อว่า ถ้า ได้แก่ ถ้าที่สร้างด้วยอิฐ ถ้าที่สร้างด้วยหิน ถ้าที่สร้างด้วยไม้ ถ้าที่สร้างบนพื้นดิน ที่ชื่อว่า กุฏิหฺนฺยา ได้แก่ ปราสาทแม้มี ๗ ชั้น มีหลังคาที่มุงด้วยหญ้า ท่านเรียกว่า กุฏิหฺนฺยา บทว่า ปณฺณสฺส ได้แก่ อาจารย์ อุปัชฌาย์ หรือสงฆ์ บทว่า วาสาคารํ จเปตฺวา (เว้นอาคารที่อยู่) หมายถึง เว้นอาคารที่อยู่เพื่อประโยชน์แก่การอยู่ของตน ด้วย อาทิ ศัพท์ ในคำว่า อุโปสถาคาราทีสุ นี้ หมายถึง เรือนสำหรับบอตัว (ชนตาขร) โรงฉัน (โภชนาสาลา) และเรือนไฟ (อคคิสาลา) บทว่า เหฏฺฐิมปมาณสมฺภโว (มีประมาณอย่างต่ำ) ได้แก่ มีความกว้าง ๔ ศอกขึ้นไป ชื่อว่า อเทสาเปตฺวา กโรโต (อาบัติเกิดขึ้น) แก่ภิกษุผู้ไม่ให้สงฆ์แสดงพื้นที่ให้แล้วสร้างกุฏิเกินขนาดหรือได้ขนาด ก็ในคำนี้ การไม่ให้สงฆ์แสดงพื้นที่ ชื่อว่า การไม่ทำ (อกิริยา) การสร้างกุฏิ ชื่อว่า กิริยา

กฎีกาการศึกษาปวัตินา จบ

๒.๔.๒.๗ วิหารการศึกษาปวัตินา

วิหารที่ถือเอาความดีเลิศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มหัลลกะ^{๔๒๙} ฯ อนึ่ง วิหารใด ย่อถือเอาความดีเลิศใด ความดีเลิศนั้นมีอยู่แก่วิหารนั้น ฉะนั้น พระพุทธโศสเถระจึงกล่าวว่า “มหนตภาโว เอตสฺส อตฺถิติ มหฺลลโก” (ความดีเลิศมีอยู่แก่วิหารนั้น เหตุนี้ วิหารนั้นจึงชื่อว่า มหัลลกะ) อนึ่ง ท่านกล่าวคำว่า “สสามิกภาเวน” (เพราะเป็นวิหารมีเจ้าของสร้างถวาย) เป็นต้น เพื่อเลี้ยงคำว่า “ความดีเลิศนั้นมีได้เพราะอะไร และดีเลิศกว่าอะไร” (วิหารชื่อวามหัลลกะ) เพราะความมีเจ้าของสร้างถวายอย่างเดียวเท่านั้นหามิได้ เพราะฉะนั้น พระพุทธโศสเถระจึงกล่าวคำว่า ยสฺมา วา เป็นต้น^{๔๓๐} พระพุทธโศสเถระกล่าวคำว่า ยสฺมา ปน เป็นต้น เพื่อจะแก้ข้อสงสัยว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุใดพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ในปทภาษนียเพียงเท่านั้นว่า “มหัลลโก นาม วิหาโร สสามิกโก วุจฺจติ” (วิหารที่ชื่อว่า มหัลลกะ ได้แก่ วิหารที่มีเจ้าของสร้างถวาย)^{๔๓๑} ที่ชื่อว่า วิหาร

^{๔๒๘} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๕๕/๒๖๘, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๕๕/๓๘๙.

^{๔๒๙} เป็นรูปวิเคราะห์ของ มหัลลกะ (มหนตฺ ลาติ คนหาดีติ มหฺลลโก) แยกศัพท์ว่า มหา บทหน้า + ลาธาตุ ในความถือ + ณฺว ปัจจย ช้อน ล เป็น ลล ทำรัสสะ อา ที่มหา เป็น มห สำเร็จรูปศัพท์เป็น มหฺลลก.

^{๔๓๐} ข้อความในอรรถกถากังขาวิตรณีนี อธิบาย มหัลลกะ นอกจากจะมีความหมายว่า “ดีเลิศ” เพราะเป็นวิหารมีเจ้าของสร้างถวาย ไม่ใช่วิหารที่ภิกษุขอสร้างเองแล้ว ยังมีความหมายว่า “ใหญ่” เพราะเป็นวิหารที่ทั้งมีเจ้าของสร้างถวายและสงฆ์แสดงกำหนดพื้นที่ให้สามารถสร้างเกินประมาณได้โดยไม่จำกัด ; ดูรายละเอียดใน กงขา.อ. (บาลี) ๑๖๔.

^{๔๓๑} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๖๗/๒๗๘, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๖๗/๔๐๓.

เพราะหมายความว่า เป็นสถานที่อยู่ หมายถึง ที่อยู่ (อาวาส) พึงทราบวินิจฉัยในหัวข้อต่อไปนี้ ว่า ศัพท์ในค่านี้น่า ภิขุ ว่า อนภิเนยย เป็น อวธรรณัตถะ ดุจในประโยคทั้งหลาย มีประโยคว่า “อัย วา โส มหاناโค” เป็นต้น

บทว่า โกสมพิย ความว่า นครที่มีชื่อนั้นนั้น เล่าว่า นครนั้นมีต้นโกสมพะหนาแน่นมากในที่นั้น ๆ มีสวนและสระน้ำเป็นต้น เพราะฉะนั้น เมืองนั้นจึงได้ชื่อว่า โกสมพิ (เมืองมีต้นโกสมพะ) อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า “เมืองที่ได้ชื่อว่าโกสมพิ เพราะถูกสร้างไม่ไกลจากอาศรมของกุสมพะธานี” คำว่า ฉนวนตุเถร อารพ ได้แก่ ปรารภพระเถระที่ออกจากเมืองกบิลพัสดุ์ พร้อมกับ (พระศาสดา) ในสมัยเสด็จออกผนวช และทรงสั่ง (ให้สงฆ์ลง) พรหมทัณฑ์^{๔๓๒} ในสมัยปรินิพพาน คำว่า เจตียรุกข์^{๔๓๓} ความว่า ที่ชื่อว่า เจตีย เพราะมีความหมายว่า กระทำให้วิจิตร คำนี้เป็นชื่อของเทวสถานของ (ผู้หรือสิ่ง) ที่ควรบูชา ต้นไม้ที่สมมุติกันว่า เจตีย ชื่อว่า เจตียรุกขะ (รุกขเจตีย) พระพุทธโฆสเถระกล่าวคำว่า “อกริยมตโต ส มุ ญ ฐ า น ภ า ว ” (ความ มี ส มุ ญ ฐ า น เพราะ เพียง ไม่ ทำ) เพราะต้องอาบัติด้วยการไม่ให้สงฆ์แสดงพื้นที่ให้ก่อนสร้างกุฎิพระพุทธโฆสเถระปฏิเสธความมีสมุญฐาน เพราะกระทำ (เพราะให้สงฆ์แสดงพื้นที่ด้วย มตต ศัพท์ ฯ แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “อาบัติเกิดเพราะสร้างกุฎิโดยมิให้สงฆ์แสดงพื้นที่ให้ก่อน โดยเป็นกิริยสมุญฐาน และอกริยสมุญฐาน” ความไม่มีการกำหนดขนาดนั้นเอง เป็นความแตกต่างกัน

วิหารสิกขาปทวิถณนา จบ

๒.๔.๒.๘ ทุฎฐโทสสิกขาปทวิถณนา

ที่ชื่อว่า ทุฎฐะ (ขัดเคือง) เพราะมีความหมายว่า ถูกโทสะประทุษร้าย, ที่ชื่อว่า มีโทสะ เพราะมีความหมายว่า ประทุษร้าย คือทำบุคคลอื่นให้พินาศ, เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า หุสิโต เจว (ผู้ถูกประทุษร้าย) เป็นต้น บัดนี้ พระพุทธโฆสเถระกล่าวคำว่า “เมื่อโทสะเกิดขึ้น” เป็นต้น เพื่อจะแสดงความหมายที่กล่าวไว้โดยสังเขปนี้ว่า “ผู้ถูกประทุษร้ายและผู้ประทุษร้ายเอง” ให้พิสดาร คำว่า ปกติภาวหยาปิโต^{๔๓๔} (เป็นผู้ถูกโทสะให้ละปกติภาพ) ความว่า ถูกโทสะให้ละความสุภาพ มีคำขยายความว่า “ให้ถึงความวิการไป” คำว่า อาการนاناتเตน (โดยความต่างแห่งอาการ) คือ โดยความต่างแห่งอาการ ๒ อย่างนี้ คือ ๑) อาการที่ถูกโทสะประทุษร้าย ๒) อาการที่ประทุษร้าย คำว่า นปติโต (ไม่แช่มชื่น) ความว่า อันปติและสุข เป็นต้น ไม่ไปยังแล้ว ไม่ไปตามแล้ว อธิบายว่า ไม่ประกอบแล้ว ฯ ก็ผู้ใดไม่ประกอบด้วยปติและสุข เป็นต้น ผู้นั้น ชื่อว่าเป็นผู้เว้นจากปติและสุขนั้น เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า ปิติสุขาทีหิวิชชิตอ (เป็นผู้เว้นขาดแล้วจากปติและสุข) ก็ผู้ใดเว้นขาดแล้วจากปติและสุขนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อันปติและสุขเป็นต้นนั้น ไม่ซาบซ่าน เพราะเหตุนี้

^{๔๓๒} วิ.จุ. (บาลี) ๗/๔๔๕/๒๘๑, วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๘๖.

^{๔๓๓} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๓๖๕/๖๙-๗๐.

^{๔๓๔} ดูรายละเอียดใน สารตถ. (บาลี) ๒/๔๒๓, สารตถ. (ไทย) ๒/๔๙/๖๔.

พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “น อภิสโน” อธิบายว่า ผู้อันปิติและสุขเป็นต้นไม่แผ่ไป
มูลของอาบัติปาราชิกนั้นไม่มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีมูล (อมูลก) การที่อาบัติปาราชิกไม่มีมูล
ท่านประสงค์โดยมุ่งถึงโจทก์ ไม่ประสงค์มุ่งถึงจำเลย เพราะฉะนั้น เพื่อจะแสดงเนื้อความนั้น
พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า ยัม โจทเคน เป็นอาทิ ใน ๒ คำนั้น คำว่า ยัม โยคบท ปาราชิกํ แปลว่า
ปาราชิกใด คำว่า เอตัมโยค จูทิตกสฺส อาปน นานาปน นตฺตํ แปลว่า
ข้อที่จำเลยต้องอาบัติหรือไม่ต้องอาบัตินี้ คำว่า อิท ความเท่ากับ อิมสฺมี โยค สิขาบทเ แปลว่า
ในสิกขาบทนี้

บัดนี้ พระพุทธโฆสเถระกล่าวคำว่า “ก็ในคำว่า อภิภูฐะ เป็นต้นนี้ (เอตถ จ)”
เพื่ออธิบายคำว่า ภิภูฐะ (ได้เห็น) เป็นต้น ที่ตนกล่าวไว้แล้ว ด้วยคำว่า ตเถว นี้
พระพุทธโฆสเถระแสดงความหมายนี้ว่า “(ไม่ได้ยิน) ด้วยโสตประสาทหรือด้วยทิพพโสตะ”
ก็ความสงสัยมี ๓ อย่างคือ^{๔๓๕}

- ๑) สงสัยเพราะเห็น
- ๒) สงสัยเพราะได้ยิน
- ๓) สงสัยเพราะได้ทราบ

บรรดาความสงสัย ๓ อย่างนั้น การที่ภิกษุผู้โจท
เห็นภิกษุและมาตุคามในสถานที่เช่นนั้นแล้วสงสัยว่า “คนทั้ง ๒ นี้ คงจะทำการเห็นปานนี้สำเร็จแล้ว
หรือจักทำการเห็นปานนี้เป็นแน่แท้ นี้ชื่อว่า สงสัยเพราะได้เห็น (ทิฐฺฐปริสฺงกิตฺ)

การที่ภิกษุผู้โจทได้ยินคำพูดของภิกษุและมาตุคามในที่กำบัง แล้วสงสัยโดยนัยที่กล่าวไว้ในเบื้องต้น
โดยไม่รู้ว่ามีบุคคลที่ ๒ อยู่ด้วย นี้ชื่อว่า สงสัยเพราะได้ยิน (สุตฺตปริสฺงกิตฺ)

การที่ภิกษุผู้โจทเห็นสถานที่ซึ่งนักเลงหญิงจำนวนมากพากันนำเอาดอกไม้ของหอม เนื้อและสุรา
เป็นต้น ไปที่วิหารปลายแดนหรือมณฑลกับพวกสตรี จึงสืบหาอยู่ว่า “ใครหนอแลทำการเช่นนั้นไว้”
จึงดมกลิ่น ของภิกษุบางรูปในที่นั้น ซึ่งได้ทำการบูชาด้วยของหอม เป็นต้น
หรือดมกลิ่นภิกษุบางรูปที่ดื่มยาตองอริฏฐะ เพื่อเป็นยา สงสัยว่า “นี่คงจักเป็นผู้นั้น”
นี้ชื่อว่าสงสัยเพราะได้ทราบ (มุตฺตปริสฺงกิตฺ) ความไม่มีความสงสัย ๓ อย่างนั้น ชื่อว่า ไม่มีความสงสัย
(อปริสฺงกิต) เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระ จึงกล่าวว่า “ไม่ได้สงสัยด้วยจิต คือการเห็น การได้ยิน
และการได้ทราบ” (ทิฐฺฐสุตฺตมฺวเสน เจตฺสา อปริสฺงกิต) ก็แต่ความ ไม่สงสัยเพราะได้เห็นเป็นต้นนี้นั้น
มิได้เฉพาะสำหรับตนเท่านั้น เพราะฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “ของตนหรือของบุคคลอื่น
(อตฺตโน วา ปฺรสุสฺส วา) เพราะเหตุที่เป็นอาบัติเฉพาะแก่ภิกษุผู้โจทแม้ด้วยคำว่า “ท่านเป็นบัณฑิต”
เป็นต้น ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำนี้ว่า “ปาราชิกอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาปาราชิก ๑๙
อันเหมาะสมแก่ภิกษุ (ภิกฺขุโน อนรุเปสฺส เอญฺจนวิสฺติยา อญฺญตเรณ) พระพุทธโฆสเถระกล่าวคำว่า
“แต่ว่าในปทภาษณีย (ปทภาษาเน ปน) เป็นต้น เพื่อจะเลียงคำถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุใด
ในปทภาษณีย พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “คำว่า ด้วยอาบัติปาราชิก คือ ด้วยอาบัติปาราชิก ๔
ข้อใดข้อหนึ่ง”

^{๔๓๕} ดูรายละเอียดใน วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๓๘๕-๓๘๖/๙๗.

พระพุทธโฆสเถระ กล่าวว่า “พึงกำจัด” (อสังขย) เพราะมุ่งอธิบายความหมายของศัพท์ว่า อนุตฺตสังขย (ใสความ) นั้น เพราะการคาดคะเนศัพท์ที่แสดงอุปสรรคและนิบาต ก็ในเรื่องการใสความนี้ การกำจัด ก็คือ การครอบงำ ฯ เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระ จึงกล่าวว่า “ครอบงำ” (อภิกเวย) ชื่อว่า “การโจทที่เป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า “ท่านเสพเมณ” (ตฺว เมณฺณ ฌมฺมํ ปฏิสเวตีอาทินา นเยน ปวตฺตา) ความว่า การโจทที่เป็นไปอย่างนี้ว่า “ท่านเสพเมณธรรม, ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้, ฆามาณูษย, อดุตตริมสนุสธรรมที่ไม่มีจริง” ก็ในเรื่องนี้ ภิกษุทั้งหลาย บางพวกกล่าวว่า ไม่ควรไหว้ภิกษุผู้ต้องอันติมวัตถุ^{๔๓๖} เพราะกล่าวเหตุแห่งการไม่ไหว้ไว้ว่า “ท่านไม่ใช่สมณะ” คำนั้นไม่ควรเชื่อถือ เพราะในเรื่องบุคคลผู้ไม่ควรไหว้ พระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสถึงภิกษุผู้ต้องอันติมวัตถุ และเพราะพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุผู้อุปสมบทภายหลัง ควรไหว้ภิกษุผู้อุปสมบทก่อน”^{๔๓๗} แต่คำนี้ท่านกล่าวไว้เพื่อแสดงถึงคำที่ตนพึงกล่าว

บทว่า ในที่ใกล้ (สมิเป) หมายถึง ในที่ประมาณ ๑๒ ศอก เพราะว่าการบอกคณสิกขานั้นเอง ยังไม่ถึงที่สุด (ด้วยการแสดงการโจท) ด้วยห้วมมือ แต่การกำจัดนี้ และการบอกความไม่เป็นจริง ย่อมถึงที่สุดนั่นเอง เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า หรือว่า (แสดงการโจท) ด้วยห้วมมือนั่นเอง (หตฺถมฺหฺมฺหาเย เอว วา) พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า ความประพฤติประเสริฐ (พรหมจริยา) ดังนี้ ความประพฤติอันประเสริฐ คือ ประเสริฐที่สุด ได้แก่ บัณฑิตสรรเสริญ ฉะนั้น จึงชื่อว่า ความประพฤติประเสริฐ หรืออีกนัยหนึ่ง ความประพฤติของพรหมทั้งหลายผู้ประเสริฐ หรือของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอริยสาวกทั้งหลายผู้ประเสริฐ ฉะนั้น จึงชื่อว่า พรหมจรรย์ จากพรหมจรรย์นั้น เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “ความประพฤติอันประเสริฐ (สกุญฺจจริยา)” คำว่า ถึงเป็นการดีหนอ (สุ วตฺสฺส) หมายถึง ถึงเป็นกรรมอันเจริญโดยส่วนเดียว ความประสงค์ของภิกษุผู้โจทด้วยอาบัติว่า “เราทั้งหลายจักทำกรรมแม้ทั้ง ๗ อย่างมีตชฌนิยกรรม เป็นต้น “ชื่อว่า ความประสงค์ในการทำงาน (กัมมาธิปปายะ) ความประสงค์ว่า “เราทั้งหลายจักออกจากอาบัติ” ชื่อว่า ความประสงค์ในการออกจากอาบัติ (วฏฺฐานาธิปปายะ) ความประสงค์ในการสอบสวน ชื่อว่า อนุวิชนาธิปปายะ ได้แก่ ความประสงค์ในการไต่สวน คำว่า อันพระวินัยธรผู้สอบสวน (อ น วิ ช ช เ ก น) ความว่า อันพระวินัยธรผู้นั่งเพื่อตัดสินอธิกรณ์ที่ถูกยกขึ้นพิจารณาท่ามกลางสงฆ์ คำว่า “ท่านเห็นอะไร (กี เต ทิฏฺฐิ) หมายถึง ท่านเห็นอะไร (ตยาภิทิฏฺฐิ) คือ เมื่อต้องปฐมปาราชิก ก็เห็น, เมื่อต้องทุติยปาราชิก...ตติยปาราชิก ก็เห็น ด้วย อาทิ ศัพท์ พระพุทธโฆสเถระ รวมนัยนี้ไว้ (ด้วย) ว่า ท่านเห็นอะไร, ท่านเห็นเมื่อไร, ท่านเห็นในที่ไหน

^{๔๓๖} อันติมวัตถุ หมายถึง อาบัติปาราชิก.

^{๔๓๗} วิ.ป. (บาลี) ๘/๔๖๘/๔๑๙.

ที่ชื่อว่า อธิกรณ์ เพราะเป็นอธิกรณ์ที่ภิกษุสงฆ์จะต้องจัดการด้วยเครื่องระงับทั้งหลาย (สมณะ ๗ ประการ) ที่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ ก็ความที่เครื่องระงับทั้งหลายมีวิวาหาธิกรณ์^{๔๓๘} เป็นต้น ด้วยมุ่งให้สงบระงับย่อมมีได้ฉันทิ ความที่อธิกรณ์ทั้ง ๔ มีวิวาหาธิกรณ์ เป็นต้น เป็นอธิกรณ์ที่ภิกษุสงฆ์จะพึงระงับด้วยสมณะ ๗ เหล่านั้น ย่อมมีได้ฉันทิ เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระ จึงกล่าวว่า “เพราะความเป็นอธิกรณ์อันภิกษุสงฆ์จะต้องระงับด้วยสมณะทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น ก็ด้วยคำว่า “อธิกรณ์ียภาเวน” นี้ พระพุทธโฆสเถระกล่าวถึงว่า อธิกรณ์ ศัพท์ เป็นกัมมสาธนะ ที่ชื่อว่า อธิกรณ์ ได้แก่ อธิกรณ์ ๔ อย่าง คือ ๑) วิวาหาธิกรณ์ ๒) อนุวาหาธิกรณ์ ๓) อาปัตตาธิกรณ์ ๔) กิจจาธิกรณ์

ที่ชื่อว่า สมณะ มีสัมมุขาวินัย เป็นต้น เพราะสงบระงับอธิกรณ์ทั้งหลาย มีวิวาหาธิกรณ์ เป็นต้น ฯ อีกประการหนึ่ง ที่ชื่อว่าอธิกรณ์ เพราะเป็นอันภิกษุสงฆ์พึงทำการระงับ ถ้ามว่า อะไรอันภิกษุสงฆ์พึงใช้ทำการระงับ ตอบว่า สมณะ ถ้ามว่า สมณะระงับเพื่ออะไร ตอบว่า ระงับโดยมุ่งความสงบ และในที่นี้พึงทราบความหมายอย่างนี้ว่า ที่ชื่อว่า สมณะ เพราะสงบระงับอธิกรณ์ได้ พระพุทธโฆสเถระกล่าวว่า “ก็ในพุทธุทโทสสิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอาอาปัตตาธิกรณ์ กล่าวคือ อาบัติปาราชิกเท่านั้น” เพราะเว้นอาปัตตาธิกรณ์แล้ว ไม่มีการโจทด้วยอธิกรณ์ที่เหลือ อธิกรณ์ คือ อาบัติ ชื่อว่า อาปัตตาธิกรณ์ อาบัติสังฆาติเสสย่อมมี (แก่ภิกษุหนึ่ง) ในขณะที่ตามกัจจันตนั้นเอง (ใส่ความ) มีอธิบายว่า หากภิกษุผู้โจทนั้นรู้อยู่ในขณะนั้นเอง บทว่า เมตติยญมชเก ได้แก่ พระเมตติยะ และพระภุมชกะ ทั้ง ๒ รูปนี้เป็นหัวหน้าของพระฉัพพัคคีย์ คำว่า บริสุทธีกัตาม (สุทธี วา) หมายถึง ไม่ต้องอาบัติปาราชิกตาม ด้วยคำนี้ว่า “ถ้าภิกษุรูปนั้น ย่อมรู้ในขณะนั้นนั่นแหละ (สเจ โสตงขณเวย ขานาติ) พระพุทธโฆสเถระกล่าวหมายเอาช่วงเวลาแห่งอาวัชชนจิต (จิตระลึกรู้) ขึ้นชื่อว่าการจะรู้ในขณะนั้นเอง เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก แต่เมื่อพิจารณาแล้วจึงรู้ได้ หาก (ภิกษุผู้ถูกโจท) รู้ภายหลัง อาบัติยังไม่ถึงที่สุด ก็สิกขาบทเหล่านี้ทั้งหมดคือ สิกขาปัจจักขานสิกขาบท อฏฐาโรจนสิกขาบท พุทธุลลวจาสิกขาบท อุตตกามสิกขาบท พุทธุทโทสสิกขาบท และอฏฐาโรจนสิกขาบท ก็มีข้อกำหนดเดียวกัน ก็เพราะเมื่อภิกษุกล่าวโจท (ภิกษุอื่น) ด้วยกองอาบัติทั้ง ๗ ในที่ลับหลัง เป็นเพียงอาบัติทุกกฏเท่านั้น ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า เมื่อโจทลับหลังอาบัติยังไม่ถึงที่สุด (ปรมมุขา โจเทนตสส ปน สีสัน เอติ)^{๔๓๙} คำว่า อา บั ตี ตา ม นั ย ที่ ข้ำ พ เจ้า ก ล่า ว ไว้ (วุ ต ต น ย า ป ต ติ โย) หมายถึง อาบัติสังฆาติเสสและอาบัติทุกกฏตามนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้มีนัยว่า “ทุก ๆ คำพูด” (วาจาย วาจาย) คำว่า เหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ (ตเถว) ได้แก่ (อาบัติสังฆาติเสสและอาบัติทุกกฏ) ย่อมมีทุก ๆ คำพูด บทว่า กล่าวอยู่ (วทนตสส) หมายถึง กล่าวโจทอุปสมบันต่อหน้าด้วยกองอาบัติแม้ทั้ง ๗ กอง^{๔๔๐} คำว่า ตามนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้นั้นแหละ (วุตตนเวยเนว) คือ (เป็นอาบัติ) ทุก ๆ คำพูด ฯ

^{๔๓๘} วิวาหาธิกรณ์ หมายถึง เรื่องความคิดเห็นต่างกัน เช่น การโต้เถียงกันเรื่องเป็นธรรม หรือไม่เป็นธรรม.

^{๔๓๙} กงขา.อ. (บาลี) ๑๖๗.

^{๔๔๐} อรรถกถาอธิบายว่า เมื่อภิกษุไม่ขอโอกาสกล่าวโจทภิกษุอื่นด้วยประสงค์จะด่า เป็นอาบัติปาจิตตีย์และอาบัติทุกกฏ (กงขา.อ. (บาลี) ๑๖๗).

คือเป็นอาบัติปาจิตตีย์ทุก ๆ คำพูด สำหรับภิกษุผู้ขอโอกาสแล้วกล่าวโจทอุปสัมบัน (ภิกษุ) ต่อหน้า^{๔๔๑} เพราะฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระ จึงกล่าวว่า “เป็นอาบัติปาจิตตีย์เท่านั้น สำหรับภิกษุผู้ขอโอกาสกล่าวโจท (โอกาสการเรตวา วทนตสส ปาจิตตียเมว) พระพุทธโฆสเถระกำหนดอาบัติทุกกฏ ด้วย เอว ศัพท์ คือ เมื่อภิกษุกล่าวโจท (ภิกษุ) ด้วยกองอาบัติทั้ง ๗ กอง ในที่ลับหลัง ต้องอาบัติทุกกฏ คำว่า กรรมทั้ง ๗ อย่าง (สตตวิธมปี กมม) หมายถึง (เป็นอาบัติทุกกฏเท่านั้น แก่ภิกษุผู้ทำ) กรรมทั้ง ๗ อย่าง คือ ๑) ตัชชนียกรรม ๒) นียสกรรม ๓) ปัพพาชนียกรรม ๔) ปฏิสารณียกรรม รวมกับ อุกเขปนียกรรม ๓

ใน คำ นี้ ว่า “โอ ก า ส ก ร ร ม (ก ร ร ม คื อ ก า ร ข อ โ อ ก า ส) ย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้งดอุโบสถหรือปวารณา (อุโปสถ ภา ปวารณ ภา ธปนตสส จ โอภาสกมม นตติ) พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.- ภิกษุแม้จะงดก่อนหรือหลังอุโบสถกรรม ก็ไม่ถือเป็นการงด แต่ภิกษุงดในเขต (แห่งการงดอุโบสถหรือปวารณา) จัดเป็นการงด

เพราะฉะนั้น ภิกษุพึงงด เมื่อสวดมาถึง เร อักษร ในคำว่า “สุณาตุ เม ภนเต สโฆ, อชฺชุปสฺสโก ปนฺนโรโส, ยทิสฺมสฺส ปตฺตกฺกลํ, สโฆ อุโปสฺสํ กเรยฺย”^{๔๔๒} ข้อนี้จัดเป็นเขต แต่เมื่อสวดถึง ยย อักษรแล้วพักไว้ ชื่อว่า งดหลังอุโบสถกรรม ส่วนการงดปวารณามี ๒ อย่างคือ ๑ สั พ พ สั ง ค า หิ ก ป ว า ร ณา ๒ ปุ ค ค ลิ ก ป ว า ร ณา ใน ๒ อย่างนั้น พึงทราบวินิจฉัยในสัพพสาธาภิการณาดังนี้.- ตั้งแต่ ส อักษรจนถึง เร อักษร ในคำว่า “สุณาตุ เม ภนเต สโฆ ฯเปฯ สโฆ เตวาจิกปวาเรยฺย “ เบื้องต้นปวารณา ชื่อว่า ยังไม่สิ้นสุด ในระหว่างนี้ ภิกษุพักไว้แม้ในบทเดียวปวารณาก็ชื่อว่าเป็นอันงด แต่เมื่อสวดถึง ยย อักษรแล้วปวารณา ชื่อว่าสิ้นสุด เพราะฉะนั้น เมื่อพักตั้งแต่ ยย อักษรไป ปวารณาชื่อว่ายังไม่ไ้งด ส่วนในเรื่องการงดบุคคลิกปวารณา พึงทราบวินิจฉัยดังนี้.-

ตั้งแต่ ส อักษร จนถึง ฐิ อักษร ซึ่งอยู่ท้ายคำทั้งหมดในคำว่า “สํฆิ ภนเต ปวาเรมิ ฯเปฯ ตติยมปี ภนเต สํฆิ ปวาเรมิ ธิฏฺฐณฺ วา ฯเปฯ ปสฺสนโต ปฐิ”^{๔๔๓} เบื้องต้นปวารณา ชื่อว่า ยังไม่สิ้นสุดเลย ฯ ในระหว่างนี้ ภิกษุเมื่อพักแม้อักษรบทเดียว ปวารณา ชื่อว่า เป็นอันงด แต่เมื่อสวดจบคำว่า “กริสสามิ” ปวารณา ชื่อว่า สิ้นสุด เพราะฉะนั้น เมื่อสวดถึงบทว่า “กริสสามิ” นั้น ปวารณาแม้งดแล้ว ก็ไม่จัดว่างด แม้ในเรื่องการปวารณา ๒ ครั้ง ๑ ครั้ง และภิกษุผู้มีพรรษาเท่ากัน ก็มีนัยนี้ ก็ในปวารณาเหล่านี้ การจบลงแห่ง ฐิ อักษร จัดเป็นเขตแห่งการงด ฯ เพราะฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระ จึงกล่าวว่า “แต่ว่าบัณฑิตควรทราบเขตแห่งการงด (อุโบสถหรือปวารณา)” (จปนกเขตต์ ปน ซานิตพพ) คำว่า “ในเมื่อเรื่องถูกนำเข้าเสนอแล้ว” (โอสญฺญ วตฺถุสมิ) หมายถึง ในเมื่อเรื่องที่ภิกษุผู้โจท จะพึงโจทด้วยตนเอง ได้ถูกยกขึ้นในทามกลางสงฆ์ ชื่อว่ากระทำความผิดนี้ ๆ “ (อิทฺถจฺจ อิทฺถจฺจ กโรติ) หมายถึง ทำปาณาติบาต อทินนาทาน และรับเงินทอง ชื่อว่า “ผู้โน้น ๆ ไม่ใช่สมณะ ไม่ใช่อุบาสก”

^{๔๔๑} คัมภีร์สารัตถทีปนีฎีกา อธิบายว่า ต่อหน้าคืออยู่ภายใน ๑๒ ศอก (๖ เมตร) หากพ้นเขต ๑๒ ศอก คือว่า ลับหลัง (สารตฺถ.ฎีกา (ไทย) ๑/๔๙/๖๖).

^{๔๔๒} วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๑๐/๒๓๗.

^{๔๔๓} วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๑๐/๒๓๗.

(อ สุ โ ก จ อ สุ โ ก จ อ ส ส ม โ ณ อ นุ ปา ส โ ก) มี อธิบายว่า เป็นอาบัติทุกกฏสำหรับภิกษุผู้โจทหลังด้วยประสงค์จะค่า, แต่เป็นปาจิตติยสำหรับภิกษุผู้โจทต่อหน้า เพราะเหตุนี้ พระพุทธโสมณะจึงกล่าวคำว่า “แต่ถ้าว่ากล่าวเจาะจงกำหนดว่า (สเจ ปน โอทิสสนิยเมตวา) เป็นต้น คำว่า ถึงการนับว่า (เป็นอุปสัมบัน) หมายถึงการกล่าวว่าเป็นอุปสัมบัน)

ทุณฺณโทสสิกขาปทวินนา จบ

๒.๔.๒.๙ อัญญภาคยสิกขาปทวินนา

บทว่า อญฺญภาคสฺส หมายถึงส่วนอื่น. มีคำอธิบายว่า ส่วนมีตริจณชาติเป็นต้นอื่นจากชาติมนุษย์นั้นซึ่งตนประสงค์จะโจท พระพุทธโสมณะอธิบายคำว่า แพะ เป็นต้นโดยแสดงเป็นนปุงสกลิงค์ด้วยคำว่า อิหิ. มีอธิบายว่า แพะเป็นต้นนี้ หรือมีการอธิบายนปุงสกลิงค์โดยมุ่งศัพท์ว่า อธิกรณ(ที่ตั้งแห่งชื่อ). มีคำอธิบายว่า ที่ตั้งแห่งชื่อ กล่าวคือแพะเป็นต้นนี้. บทว่า อญฺญภาโค วา ความว่า หรือส่วนอื่น แยกประเภทเป็นตริจณชาติ เป็นต้น บทว่า อสฺส ได้แก่ แพะ เป็นต้น. แพะเป็นต้น เป็นของส่วนอื่น. ก็ในคำนี้ มีความหมายแห่งวิเคราะห์ที่ ๑ ว่า “ความสัมพันธ์กับส่วนอื่น ชื่อว่า อัญญภาคยะ”. ความหมายแห่งวิเคราะห์ที่ ๒ ว่า อันมีส่วนอื่น ชื่อว่า อัญญภาคยะ”. อนึ่งแม้แพะเป็นต้น จะไม่มีเฉพาะโดยปรมาตย์ ยกเว้นตริจณชาติเป็นต้นเสีย พึงทราบว่าพระพุทธโสมณะกล่าวว่า “อญฺญภาคสฺส อิหิ, อญฺญภาโค วา อสฺส อตฺถิ” ด้วยอำนาจโลกโวหารที่เป็นไปโดยคำที่แม้สิ่งที่ไม่ต่างกันให้ต่างกัน ดังอุทาหรณ์ว่า “ปฏิมาย สรีร” (รูปร่างของประติมากรรม) เป็นต้น. ที่ชื่อว่า อธิกรณ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นที่ตั้งแห่งชื่อ. เพราะเหตุนี้ พระพุทธโสมณะจึงกล่าวว่า “อาชาโร เวทิตพฺโพ”. ที่ชื่อว่าอาชาระ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นที่ตั้ง. ได้แก่เป็นที่รองรับ. เพราะเหตุนี้ พระพุทธโสมณะจึงกล่าวว่า “วตฺถุ อธิฐานนติ วุตฺตํ โหติ”

บัดนี้ พระพุทธโสมณะเมื่อมุ่งเอาที่มาในการเกิดขึ้นของเรื่องเพื่อแสดงนัยอย่างเดียวจำแนกความที่ท่านกล่าวไว้โดยสังเขปว่า “ที่ตั้งแห่งชื่อคือแพะนี้เป็นของส่วนอื่น(อญฺญภาคสฺส อิหิ)” จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ก็ แพะ นั้น ไต (โย หิ โส)” เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ไว้ก็จะปิดโอกาสแห่งการอ้างเลศของปาปิกษุทั้งหลายผู้โจทกันอย่างนี้ในอนาคต และได้ทรงบัญญัติไว้สำหรับพระเมตติยะและพระภุมมชกะ มิใช่หรือ? เพราะภิกษุเหล่านั้น ไม่เป็นอาบัติเพราะตนเป็นอาทิกัมมิกะ(ภิกษุต้นบัญญัติ) ฉะนั้น พึงจำแนกความโดยทั่วไป.ตอบว่า ก็การโจทเช่นนี้ว่า โดยพิเศษว่า ในการเกิดขึ้นของเรื่อง พระทัฬหฬลลบุตรนั้นไต เป็นต้นไม่พึงเห็นว่า มิใช่โอกาส. ศัพท์ว่า หิ เป็นนิบาตใช้ในความหมายแห่งการณะ(เหตุ) อธิบายว่า ยสฺมา (เหตุใด).บทว่า ในการเกิดขึ้นของเรื่อง (อญฺรูปปตฺติย) ความว่า การเกิดขึ้นของเนื้อความ ชื่อว่า อตฺถุปปตฺติ อตฺถุปปตฺตินั้นเอง คือ อญฺรูปปตฺติ ในการเกิดขึ้นของเนื้อความนั้น มีคำอธิบายว่า “ในเหตุเกิดของสิกขาบท” บทว่า แพะ(ฉลลโก) ได้แก่ แพะสีขาว. บทว่า โส หมายถึงแพะ.บทว่า โส นี้ พึงสัมพันธ์เข้ากับบทว่า โหติ นี้.

ชื่อว่า อญญสส ฯเปฯ ฉคลกภาวสส จ มีอธิบายว่า ส่วนภาคคือส่วนได้แก่ฝ่ายอื่นกล่าวคือ “ตริจฉานชาติและความเป็นแพะ”.

เนื้อความนี้เป็นเนื้อความอื่นจากที่ท่านกล่าวไว้ว่า “แห่งส่วนอื่น (อญญสส ภาคสส) ที่ไหน ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “ยวายฺ ฯเปฯ ตโต” เป็นต้น.บรรดาบทเหล่านั้น ๒ บทว่า มนุษยชาติและความเป็นภิกษุ (มนุสฺสชาติ เจว ภิกฺขุภาโว จ) พึงสัมพันธ์กับคำว่า โย อโย ภาโค โภโกฏฐาโส ปกโข (ภาคคือส่วนได้แก่ฝ่ายนี้ใด) คำว่า มนุสฺสชาติ เจว ภิกฺขุภาโว มีอธิบายว่า ภาคคือส่วนได้แก่ฝ่ายนี้ใด. บทว่า ตโต ความว่า จากส่วนคือมนุษยชาติและความเป็นภิกษุนั้น. คำว่า โส ภา อญญาโค หมายถึงส่วนอื่นนั้นกล่าวคือตริจฉานชาติและความเป็นแพะตามที่กล่าวแล้ว บทว่า อสส ได้แก่แพะ. บทว่า อตฺถิ หมายถึงได้. บทว่า ตสฺมา ความว่า เพราะเหตุที่แพะมีอยู่แก่ส่วนอื่น และเพราะส่วนอื่นนั้นมีอยู่แก่แพะนั้น. ในชื่อว่า ย่อมได้การนับว่าเป็นอัญญภาคิยะ(อัญญภาคิยสงฆาตฺถลภติ)นี้ พึงนำ โส ศัพท์ใน คำนี้ว่า “ โส ยวายฺ ” มา ประกอบ คำว่า ส่วนอื่นนั้นย่อมได้การนับว่าเป็นอัญญภาคิยะ.อีกอย่างหนึ่ง บาลีที่เหลือว่า โส พึงทราบต่อไปนี้. จ ศัพท์ เป็นสมุจจยัตถะ (มีความหมายว่ารวบรวม). แต่ จ ศัพท์นั้น พึงทราบต่อจาก อธิกรณ ศัพท์.และพึงทราบ อธิกรณะ. บทว่า เตสํ หมายถึงพระเมตติยะและพระภุมชกะ. ชื่อว่า อิมํ มยํ ทพฺพํ มลลปุตฺตํ นาม กโรม ความว่า พระเมตติยะและภุมชกะผู้เห็นแพะกำลังปฏิบัติผิดกับนางแพะ แล้วกล่าวอยู่ว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พวกเราจะทำแพะนี้ให้เป็นภิกษุให้ชื่อว่าทพพมัลลบุตร. บทว่า ด้วยชื่อคือการตั้งชื่อ (นามกรณสณฺญา) หมายถึง ด้วยชื่อกล่าวคือการตั้งชื่อ.แม้ในคำนี้ พึงนำคำว่า โย โส เ ปื น ตั น มา ประกอบ ว่า เพราะแพะที่พระเมตติยะและพระภุมชกะกล่าวหมายถึงพระทพพมัลลบุตรนั้นเป็นที่รองรับ เป็นวัตถุเป็นที่ตั้งในการเกิดขึ้นแห่งเรื่องด้วยชื่อคือการตั้งชื่อ

บัดนี้ พระพุทธโฆสเถระกล่าวคำว่า ตณฺหิ สนฺธาย เป็นต้น หมายถึงเอาอนุประโยคว่า ก็ ใน คำว่า อธิกรณ นี้ พึงทราบว่าเป็นที่ตั้ง ไม่พึงทราบว่า เป็นอธิกรณอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาวิวาทาธิกรณเป็นต้น เพื่อจะเลี่ยงคำถามว่า คำว่า อธิกรณ นั้นจะรู้ความหมายอย่างไร. บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า ตํ พระพุทธโฆสเถระมุ่งหมายเอาแพะอันเป็นที่ตั้งแห่งชื่อคือการตั้งชื่อนั้น.พึงทำการสัมพันธ์เข้ากับคำว่า ท่านมิได้กล่าวหมายเอาวิวาทาธิกรณเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง.บรรดาคำเหล่านั้น พระพุทธโฆสเถระถามถึงเหตุว่า “เพราะเหตุไร(กสฺมา)”. พระพุทธโฆสเถระกล่าวถึงเหตุว่า เพราะความมีไม่ได้ (อสมภวโต). บัดนี้ เพื่อจะแสดงความมีไม่ได้ให้ชัดเจน พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า น หิ เป็นต้น. พึงทำการสัมพันธ์ด้วยคำว่า น หิ อุปาทิยิสฺสุ. คำว่า อุปาทิยิสฺสุ หมายถึง ถือเอา. เพื่อจะเลี่ยงคำถามว่า แม้อธิกรณทั้ง ๔ ก็มีข้ออ้างหรือ คำอย่างนี้อันผู้ใดกล่าวไว้ ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า อีกทั้ง(ขึ้นชื่อว่าข้ออ้าง)ของอธิกรณทั้ง ๔ หามีไม่(น จ จตฺตุนฺนํ อธิกรณานํ) เป็นต้น. บัดนี้พระพุทธโฆสเถระกล่าวว่า ชาติเลสาทโย หิ เป็นต้น เพื่อย้ำข้อความนั้นนั่นเอง. บรรดาบทเหล่านั้น ข้ออ้างคือชาติ ชื่อว่า ชาติเลส ด้วย อาทิ ศัพท์ หมายถึงเอาข้ออ้างคือชื่อ(นามเลส) เป็นต้น.ก็ในเรื่องนี้ มีอุทาหรณ์ดังนี้ :-

ข้ออ้างมี ๑๐ อย่าง คือ ขาด ชื่อ โคตร รูปร่าง

อาบัติ บาตร จีวร อุปัชฌาย์ อาจารย์ และที่อยู่.

พระพุทธโฆสเถระกล่าวว่า ท่านกล่าวข้ออ้างทั้งหลายของบุคคล (บุคคลานันเว เลสา วุตตา) เพราะพระผู้มีพระภาคยกข้ออ้างคืออาบัติมาตรัสไว้เพราะบุคคลเป็นเหตุอย่างนี้ว่า “ชื่อว่า เลสคืออาบัติ อธิบายว่า ภิกษุผู้ใจทก เห็นภิกษุต้องอาบัติเบา ถ้าภิกษุนั้นใจทกด้วยอาบัติปาราชิกว่า ข้าพเจ้าเห็นท่านต้องอาบัติปาราชิกแล้ว ท่านไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นเชื้อสายศากยบุตร ฯลฯ ต้องอาบัติสังฆาติเสส ทุกๆ คำพูด”^{๔๔๔} คำว่า ตมจ ทพโพ มลลปุตโตติ นาม ความว่า ชื่อนั้นว่า “ทพพมัลลบุตร” อันพระเมตติยะและพระภุมชกะตั้งให้เป็นชื่อของแพะ. พระพุทธโฆสเถระครั้งแสดงควมมีไม่ได้(ของวิวาทาธิกรณ์ เป็นต้น)อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะพรรณนาความแห่งศัพท์ว่า เทส และ เลส ด้วยการเกี่ยวข้องกันนี้ จึงกล่าวคำว่า เอตล จ เป็นต้น. บทว่า เอตล ความว่า ในเทส(ส่วนที่ถูกแสดง)และเลส(ข้ออ้าง)ทั้ง ๒ นี้. ถ้อยคำมีชาติเป็นต้น ชื่อว่า เทส(ส่วนที่ถูกแสดง).เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า ขาดอาที่สุ เป็นต้น. คำว่า วัตถุ แม้อื่น (อณฺณมปิ วัตถุ) ความว่า วัตถุ แม้อื่น ที่ละ วัตถุ ที่เป็น ที่ตั้ง นั้น. พระพุทธโฆสเถระกล่าวว่า โวหารมตเตเนว(โดนเป็นเพียงถ้อยคำเท่านั้น) เพื่อจะเลียงคำถามว่า เกี่ยวเนื่องกันอย่างไร. โดยเป็นเพียงโวหารเท่านั้น. มีอธิบายว่า มิใช่โดยเนื้อความเลย. ด้วย ๒ บทว่า อีสกั อลลียติ(แนบชิดกันเล็กน้อย) พระพุทธโฆสเถระแสดงว่า ในคำว่า เลส มีรูปแห่งศัพท์นี้ว่า ลิส ธาตุ เป็นไปในความติดเนื่อง. มีการกระทำต่างๆ โดยพยัญชนะ ตามนัยที่กล่าวแล้วสำหรับ เทส และเลส ก็จริง ถึงกระนั้น โดยใจความ ไม่มีความแตกต่างกัน เพราะฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า คำนี้เป็นชื่อของส่วนอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาชาติเป็นต้นนั้นแล(ขาดอาที่นินเว อณฺณตรโกฏฐาสสเสต อธิวจน) เพื่อจะเลียงคำถามว่า ก็ถ้าพระพุทธเจ้าตรัสว่า อณฺณภาคียสส อธิกรณสส (อธิกรณที่มีส่วนอื่น) โดยหมายเอาแพะอันเป็นที่ตั้งแห่งชื่อคือการตั้งชื่อ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคไม่ทรงจำแนกที่ตั้งแห่งชื่อนั้นในบทาขณีย์ แต่ตรัสว่า “อณฺณภาคียสส อธิกรณสส ติ อาปตตณฺณภาคีย วา โหติ อธิกรณณฺณภาคีย วา” เป็นต้น^{๔๔๕} (คำว่า อณฺณภาคียสส อธิกรณสส คือ อาบัติที่มีส่วนอื่น หรืออธิกรณที่มีส่วนอื่น) เหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า ปทาขเน ปน เป็นต้น. บทว่า ตี หมายถึงอธิกรณกล่าวคือที่ตั้ง. ที่ชื่อว่า ชัดเจน คือปรากฏ บทว่า ด้วยอำนาจการยกอรรถขึ้น มา แสดง (อตฺถุทธารวเสน) ความว่า ด้วยอำนาจการยกความหมายที่พระวินัยธรมันจะพึงกล่าว. ถามว่า : ก็ศัพท์คำเดียวกล่าวถึงเนื้อความหลายอย่างไม่ได้ ตามกฎว่า “อตถมตติ ปติ สททา อภินิเวสนติ”(ศัพท์ทั้งหลายย่อมตั้งอยู่เฉพาะเพียงเนื้อความ) มิใช่หรือ? ตอบว่า : คำนั้นจริง เมื่อมองศัพท์เฉพาะ แต่ข้อวิจารณ์ซึ่งท่านกล่าวหมายเอาความเหมือนกันแห่งอรรถนั้นๆอัน อธิกรณ ศัพท์พึงกล่าว จึงกล่าวว่า “เป็นอรรถทธาระของอธิกรณศัพท์”เหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “อธิกรณ ๔ ที่เป็นไปโดยเนื่องด้วยการยกอรรถขึ้นแสดง เพราะเป็นศัพท์เหมือนกันว่า อธิกรณ. บทว่า

^{๔๔๔} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๙๙/๓๐๓.

^{๔๔๕} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๙๓/๓๐๑.

อณฺณภาคียตา หมายถึงเพราะความมีส่วนอื่น. บทว่า ตพฺภาคียตา หมายถึงเพราะความมีส่วน(เดียวกัน)นั้น. ที่ชื่อว่า ไม่ปรากฏ เพราะไม่มีเนื้อความที่แสดงไว้ในบทภาษนีย. คำว่า อวसानะ อาปตตณฺณภาคิเยน โจนฺณจ ความว่า พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า อธิกรณณฺณภาคิโย โดยหมายเอาการโจท(ในพระบาลี) ว่า “ภิกษุได้เห็นภิกษุต้องอาบัติสังฆาทิเสส มีความเห็นอาบัติสังฆาทิเสสว่าเป็นอาบัติสังฆาทิเสส ถ้าเธอโจทผู้ภิกษุนั้นด้วยอาบัติปาราชิก”^{๔๔๖} เป็นต้น. ความจริง อธิกรณณ์แต่ละอย่าง ย่อมเป็นส่วนอื่น ฝ่ายอื่น สัตว์ส่วนอื่นของอธิกรณณ์ ๓ อย่างนอกนี้ เพราะมีวัตถุไม่เหมือนกัน. พระพุทธโฆสเถระรวมปทวิภาค(การจำแนกบท)ด้วยอาทิสัพพทว่า “อธิกรณณ์เป็นส่วนอื่นของอธิกรณณ์อย่างไร”.

คำใดที่จะพึงกล่าวในคำนี้ว่า เพราะถือเอาเพียงข้ออ้างที่แสดงไว้บางอย่าง(กิลฺยจิเทสํ เลสมตฺตํ อุ ป า ท า ย) พระพุทธโฆสเถระกล่าวว่า คำวินิจฉัยที่เหลือเป็นเช่นเดียวกับเนื้อความที่กล่าวไว้ในสิกขาบทที่ ๘ นั้นเอง (เสสา วินิจฺฉยกถา อ ญฺญู เ ม วุ ตฺต ส ทิ ส า เ ย ว) เพราะคำมั่นที่ท่านกล่าวไว้ในภายหลังด้วยความเกี่ยวข้องกับการแสดงว่ามีไม่ได้(ของวิวาหาธิกรณณ์ เป็นต้น).บรรดาบทเหล่านั้น ๒ บทว่า คำวินิจฉัยที่เหลือ(เสสา วินิจฺฉยกถา) หมายถึงคำวินิจฉัยว่า “คำว่า ปาราชิกเณ(อาบัติปาราชิก) หมายความว่า (กำจัด)ด้วยอาบัติปาราชิก ๑๙ ข้อใดข้อหนึ่งอันควรแก่ภิกษุ” เป็นต้น^{๔๔๗}.ในบทว่า เป็นเช่นเดียวกับเนื้อความที่กล่าวไว้ (วุ ตฺต ส ทิ ส า เ ย ว) มี อธิบายว่า คำวินิจฉัยที่จะต้องกล่าวในสิกขาบทนี้นั้นซึ่งเป็นสาธารณะด้วยสิกขาบทนั้น ท่านประสงค์เอาว่าเป็นเช่นเดียวกับคำที่กล่าวไว้แล้ว.คำวินิจฉัยที่ไม่เป็นสาธารณะ ท่านไม่ประสงค์เอาในการอธิบายภายหลัง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “อโย ปน” เป็นอาทิ. ท่านกล่าวว่า “อิ จ” เพราะไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้มีความสำคัญอย่างนั้นแม้ในสิกขาบทก่อน. บทว่า ตถาสยฺญโนปิ ความว่า ผู้มีความสำคัญอย่างนี้ว่า “ภิกษุนี้ต้องอาบัติปาราชิกแน่นอน”. อติศัพท์ มี อ า ทิ ศ พ ทฺ เ ป น อ ร ร ถ บ ้าง มีการศัพท์เป็นอรรถบ้าง.ภิกษุบางรูปเห็นภิกษุบางรูปผู้มีชาติเป็นกษัตริย์ต้องธรรมคือปาราชิก ภายหลังภิกษุนั้นเห็นภิกษุอื่นผู้มีชาติเป็นกษัตริย์ ซึ่งเป็นคู่เวรของตน แล้วถือเอาเลศคือชาตีกษัตริย์นั้น โจทอย่างนี้ว่า กษัตริย์ต้องธรรม คือปาราชิกข้าพเจ้าได้เห็นแล้ว, ท่านเป็นกษัตริย์ เป็นผู้ต้องธรรม คือปาราชิก. อีกอย่างหนึ่ง โจทว่า ท่านคือกษัตริย์นั้น ไม่ใช่ผู้อื่นเป็นผู้ต้องธรรมคือปาราชิก, ท่านเป็นผู้มิใช่สมณะ เป็นผู้มิใช่เหล่ากอแห่งศากยบุตร, ไม่มีอุโบสถ ปาวรณา หรือว่าสังฆกรรม ร่วมกับท่าน ต้องสังฆาทิเสสทุก ๆ คำพูด. ก็ในคำว่า **ขตฺติโย มยา ทิฏฺฐโ** เป็นต้นนี้ ผู้ศึกษาพึงทราบความที่กษัตริย์เหล่านั้น เป็นผู้มีส่วนอื่น ด้วยอำนาจแห่งกษัตริย์ผู้ไม่เหมือนกันและกันนั้น ๆ มีลักษณะสูง หรือที่ตนได้เห็นแล้ว เป็นต้น และความที่กษัตริย์เหล่านั้น

^{๔๔๖} วิ.มท. (บาลี) ๑/๔๐๕/๓๐๕.

^{๔๔๗} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๖๕.

เป็นอธิกรณ์ ด้วยอำนาจแห่งความเป็นผู้รองรับบัญญัติคือชาติกษัตริย์^{๔๔๘}. แม้ในนามเลขเป็นต้นก็มีนัยนี้.

ก็ในเลขคืออาบัติ ภิกษุบางรูปเห็นภิกษุต้องอาบัติเบา ถ้าภิกษุนั้นโจทด้วยอาบัติปาราชิก ต้องอาบัติสังฆาติเสส ทุกๆ คำพูด. ถ้าอธิกรณ์อันเป็นส่วนอื่นมิได้ดังนี้ไซ้ ความจริง การที่ภิกษุนั้นต้องอาบัติเบา ก็เป็นอธิกรณ์ที่เป็นส่วนอื่นของปาราชิก. แล อธิกรณ์นั้น ซึ่งเป็นส่วนอื่น ชื่อว่า มีเลข. ความเป็นอาบัตีย่อมเป็นสาธารณะแก่อาบัติทั้งปวงเหมือนความเป็นกษัตริย์ย่อมเป็นสาธารณะแก่กษัตริย์ทั้งปวง ด้วยอุบายนี้นั่นเอง พระพุทธโสมณะจึงรวมความแตกต่างไว้ว่า “ภิกษุบางรูปเห็นภิกษุบางรูปผู้ต้องอาบัติสังฆาติเสสแล้ว” เป็นต้น.

บุคคลใดมิได้ศึกษาอัญญภาคียสิกขาบทตามสมควร

บุคคลนั้นพึงถึงความเป็นผู้มีส่วนอื่นจากผู้วินัยทั้งหลาย^{๔๔๙}

อัญญภาคียสิกขาปทวินณนา จบ

๒.๔.๒.๑๐ สังฆเภทสิกขาปทวินณนา

บทว่า ผู้เป็นร่วม (ส หิต ส ส) หมายถึง ถึง ความเป็นอันเดียวกันทั้งกายและจิต. เพราะเหตุนี้พระพุทโธสมณะจึงกล่าวว่า อธิบายว่า เป็นผู้คล้อยตามกันทั้งจิตและสรีระ (จิตเตน จ สรีเรน จ อวิญตตสสาติ อตโถ). บทว่า อสส หมายถึง แห่งบทว่า ผู้พร้อมเพรียงกัน (สมคคสส). บทว่า สมานสวาสโก ความว่า สงฆ์ที่ชื่อว่ามีสังวาสเสมอกันเพราะอรรถวิเคราะห์ว่า มีสังวาสเสมอกัน คือมีอุโบสถเดียวกัน เป็นต้น ได้แก่ปราศจากลัทธิ นานาสังวาสกะ (ผู้มีสังวาสต่างกันโดยลัทธิ) หรือกัมม นานาสังวาสกะ (ผู้มีสังวาสต่างกันโดยกรรม). บทว่า เพราะให้ความพร้อมเพรียงทางกาย (กายสามคคิทานโต) ความว่า เพราะให้ความเป็นผู้ไปร่วมกันแห่งความพร้อมเพรียงแห่งกายทางกาย. มีคำอธิบายว่า เพราะน้อมหัตถบาสนเข้าไปในสังฆกรรมนั้นๆ. ชื่อว่า สงฆ์นี้จะพึงแตกต่างกันอย่างไรเล่า (ถล นามาย ภิชุเขย) ความว่า สงฆ์นี้จะพึงเป็นพวกกันด้วยอุบายอะไรหนอแล. บทว่า วายาเมย ความว่า พึงกระทำความอุตสาหะ พึงแสวงหาฝักฝ่ายมีอธิบายว่า พึงผูกเป็นกลุ่ม. เหตุที่ทำผลของตน ชื่อว่า ภาระ หมายถึง เหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง. ที่ชื่อว่าอธิกรณ์ เพราะเป็นเหตุอันยิ่ง ได้แก่เหตุเฉพาะ. อนึ่ง เหตุเฉพาะของการแตกแยกแห่งสงฆ์ ฉะนั้น พระพุทธโสมณะจึงกล่าวว่า เกทนสส เป็นต้น. ชื่อว่า (เหตุนี้) มี ๑๘ อย่างโดยจำแนกตามเหตุที่ทำการแตกแยก (เกทกรวตถุเสน อฏฐารสวธิ) ความว่า “(พระผู้มีภาคตรัสว่า) อุบาสิ ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้

^{๔๔๘} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๓๙๕/๑๐๐-๑๐๑.

^{๔๔๙} วชิร.ฎีกา (บาลี) ๒๖๐.

๑. แสดงธรรมว่า เป็นธรรม
๒. แสดงธรรมว่า เป็นอธรรม
๓. แสดงสิ่งที่มีไฉวินัยว่า เป็นวินัย
๔. แสดงวินัยว่า มีไฉวินัย
๕. แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้ภาสิตไว้ไม่ได้ตรัสไว้ว่า ตถาคตได้ภาสิตไว้ ได้ตรัสไว้
๖. แสดงสิ่งที่ตถาคตได้ภาสิตไว้ได้ตรัสไว้ว่า ตถาคตไม่ได้ภาสิตไว้ไม่ได้ ตรัสไว้
๗. แสดงจริยวัตรที่ตถาคตไม่ได้ประพจน์มาว่า ตถาคตได้ประพจน์มา
๘. แสดงจริยวัตรที่ตถาคตได้ประพจน์มาว่า ตถาคตไม่ได้ประพจน์มา
๙. แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้ว่า ตถาคตได้บัญญัติไว้
๑๐. แสดงสิ่งที่ตถาคตได้บัญญัติไว้ว่า ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้
๑๑. แสดงอนาปัตติว่า เป็นอาบัติ
๑๒. แสดงอาบัติว่า เป็นอนาปัตติ
๑๓. แสดงอาบัติเบาว่า เป็นอาบัติหนัก
๑๔. แสดงอาบัติหนักว่า เป็นอาบัติเบา
๑๕. แสดงอาบัติที่มีส่วนเหลือว่า เป็นอาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือ
๑๖. แสดงอาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือว่า เป็นอาบัติที่มีส่วนเหลือ
๑๗. แสดงอาบัติชั่วหยาบว่า เป็นอาบัติไม่ชั่วหยาบ
๑๘. แสดงอาบัติไม่ชั่วหยาบว่า เป็นอาบัติชั่วหยาบ^{๔๕๐}

เหตุ ๑๘ อย่าง ที่ กระ ทำ ความ แ ต ก แ ย ก ๑๘
 อย่างพระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้วในกัมมกัณฑ์ชกะอย่างนี้. ความจริงการณะ(เหตุ) ท่านเรียกว่า
 “ วั ต ฤ ” (เหตุ)
 เพราะวิเคราะห์ว่าเป็นที่อยู่ของผลเพราะมีความเป็นไปเนื่องด้วยเหตุนั้น. ก็ในเรื่องนี้มีคำเป็นคาถาดังนี้:

-

เหตุ ๑๘ อย่างเหล่านี้คือ เหตุคู่ ได้แก่ ธรรม อธรรม วินัย อวินัย
 สิ่งที่ตถาคตได้ภาสิตไว้ สิ่งตถาคตมิได้ภาสิตไว้ สิ่งที่ตถาคตประพจน์มา
 สิ่งที่ตถาคตมิได้ประพจน์มา
 สิ่งที่ตถาคตได้บัญญัติไว้ สิ่งที่ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้
 และเหตุคู่ได้แก่ อนาปัตติ อาบัติ อาบัติเบา อาบัติหนัก
 อาบัติที่มีส่วนเหลือ อาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือ อาบัติชั่วหยาบ อาบัติไม่ชั่วหยาบ
 เรียกว่า เหตุที่กระทำความแตกแยก
 ถูกถือเอาด้วยความผิดเพี้ยน เพราะมีมูลเหตุแห่งความเห็น(ลัทธิ)เป็นอุปนิสัย

บทว่า ปคฺคยฺห ได้แก่ ประคอง คือยกย่อง ทำให้ปรากฏ. บทว่า ติฏฺเฐยฺย มีความว่า
 ยืนยันให้เป็นอย่างที่ท่านถือเอาแล้วคืออย่างที่ท่านยกย่องแล้วนั้นแลอยู่. ก็เพราะอิทธิคุณนั้น.

^{๔๕๐}วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๕๒/๑๔๘.

ยอมเป็นอันภิกษุผู้ประคองและยืนยันทันอย่างนั้น แสดงแล้วและไม่สละคืนฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า พึงแสดง และไม่พึงสละคืน (ที่เปยย เจว นปฺปนิสฺสชฺเชยฺย จ)^{๔๕๑} เพื่อจะเลียงคำถามว่า “เป็นทุกกฏแม้แก่พวกภิกษุผู้ได้ยินแล้วไม่ว่ากล่าวในที่ไกลเท่าไร” พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “โดยขอบเขตเป็นอย่างต่ำ(สพฺพนฺติเมน ปริจฺเจเทน)” เป็นต้น. ก็ในคำว่า “สพฺพนฺติเมน ปริจฺเจเทน อทฺตโยชนมตฺตํ คนฺตวาปิ” นี้ ปี ศัพท์ ประกอบไว้ผิดที่. พึงทราบว่าเป็น ศัพท์นั้นสัมพันธ์เข้ากับบทว่า “อทฺตโยชนมตฺตํ” บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทนี้ว่า อทฺตโยชนมตฺตํ พระพุทธโฆสเถระแสดงว่า “ในวิหารเดียว ไม่มีคำที่ต้องกล่าว” ด้วยคำว่า คนฺตวา นี้ พระพุทธโฆสเถระแสดงว่า ความพ้นจากอาบัติย่อมไม่มี แม้แก่ภิกษุผู้ส่งทูตหรือจดหมายไปพูด. พึงไปห้ามเองทีเดียวว่า ท่านผู้มีอายุ การทำลายสงฆ์ เป็นการหนัก, เธออย่าพยายามเพื่อทำลายสงฆ์^{๔๕๒}

บทว่า ส มา ค จ ญ ตุ ห ม า ย ถึง เป็น อัน เดียว กัน . ก็ความเป็นอันเดียวกันย่อมมีได้ด้วยความเป็นลัทธิ(ความเห็น)เหมือนกัน เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า จงเป็นผู้มีลัทธิเดียวกัน(เอกลหฺธิโก โหตุ) การถือลัทธิเดียวกันของภิกษุนั้นมีอยู่ เหตุนี้ ภิกษุนั้นชื่อว่าเอกลหฺธิโก อธิบายว่า มีความเห็นเดียวกัน(เอกทฺธิโก).บทว่า เพราะความพร้อมพร้องของกันและกัน(อณฺณมณฺณสมปตฺติยา) ความว่า เพราะ ความ พร้อม พร้อง ของ กัน และ กัน กล่าวคือความเป็นผู้มีทฤษฎีและจิตเสมอกัน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เพราะความพร้อมพร้องมีคุณและลาภเป็นต้นของกันและกัน. ความจริงสงฆ์ผู้ไม่พร้อมเพรียงกันย่อมยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแยกกัน ในภายนอกสุมบ้าง ในรอบๆบริเวณบ้าง เพราะเหตุนี้ สงฆ์นั้นจึงชื่อว่าไม่มีอุทเทสร่วมกัน เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “อธิบายว่า ไม่มีการสวดปาติโมกข์ที่เป็นไปร่วมกัน (เอกโต ปวตฺตปาติโมกฺขทุทฺเทโส อตฺโถ)” คำว่า (ภิกฺขุ) ยังไม่สละ ต้องอาบัติทุกกฏ(อปฺปนิสฺสชฺชโต ทุกกฏํ) ความว่า ต้องอาบัติทุกกฏตามจำนวนของภิกษุผู้ว่ากล่าวแยกกันแต่ละรูป. ๒ บทว่า พึงกระทำสมนุภาสนกรรม(กรรมคือการว่ากล่าวบ่อยๆ) (สมนุภาสนกมฺมํ กาทพฺพ) ความว่า สงฆ์ พึง ทำ สม นุ ภา ส น ก ร ร ม ถึง ๓ ครั้ง มี คำ อธิ บาย ว่า สงฆ์ พึง ทำ ก ร ร ม ด้วย ญัตติ จตุตถ สม นุ ภา ส น ก ร ร ม ว่า จา ถึง ๓ ครั้ง ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในบทภาษนีด้วยคำว่า “ข้าแต่สงฆ์ผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อนี้พยายามทำลายสงฆ์สามัคคีกัน เป็นต้น”^{๔๕๓} ๒ บทว่า พึงพยายามเพื่อทำลายสงฆ์(เกทาย ป ร ก ก เ ม ย ย) พึง ท ร าบ ว่า สมนุภาสนกรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้พยายามเพื่อทำลายสงฆ์โดยการแสวงหาฝักฝ่ายเป็นต้นแม้ในเบื้องต้น ประคองยึดถืออธิกรณ์ที่เป็นไปเพื่อการทำลายเพราะท่านกล่าวไว้แยกกัน. พระพุทธโฆสเถระกล่าวว่า “ความสวัสดี ย่อมมีแก่ภิกษุนั้น” เพราะภิกษุผู้สละ(ความเห็นผิด)ไม่ต้องอาบัติ.

^{๔๕๑} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๔๑๑/๑๑๐.

^{๔๕๒} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๔๑๑/๑๑๐.

^{๔๕๓} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๔๑๓/๓๑๒.

ภิกษุณีทำลายสงฆ์ไม่ได้ก็จริง แต่ยอมชวนชวายเป็นทำลายสงฆ์ได้ ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า สาธารณบัญญัติ(ข้อบัญญัติทั่วไปทั้งภิกษุและภิกษุณี) อาบัติทุกกฏเพราะญัตติ ๑ ครั้งยอมระงับไป และอาบัติถุลลัจจัย (๒ ครั้ง) เพราะกรรมวาจา ๒ ครั้ง ยอมระงับไปสำหรับภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส(เมื่อถูกทำสมณภาสนกรรมครบครั้งที่ ๓ แล้ว) เพราะเหตุนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “เมื่อสงฆ์ทำสมณกรรมอยู่(สมณภาสนคมเม) เป็นต้น.ชื่อว่า อาบัติทุกกฏนั้นและอาบัติถุลลัจจัยนั้นยอมระงับไป(ตถจ ทุกกฏ เต จ ถุลลัจยา ปฏิป สสม ภนติ ความว่า ข้อที่ภิกษุต้องอาบัติทุกกฏในเวลาจบญัตติ และข้อที่ภิกษุต้องอาบัติถุลลัจจัยเพราะกรรมวาจา ๒ ครั้ง อาบัติทั้ง ๓ ข้อเมื่อนั้น ยอมระงับเหมือนอสาธารณาบัติทั้งหลายยอมระงับไปเพราะเปลี่ยนเพศ(หมายถึงเพศภิกษุหรือภิกษุณี).แต่ถ้าลัทธิธรรม(ความละเอียด)หยั่งลงแก่ภิกษุในตอนที่ญัตติ ความสำรวมเกิดขึ้น เธอจะสละความเห็นนั้นได้ แสดงอาบัติทุกกฏเพราะญัตติ ยอมพ้นได้ แต่ต่อมาไม่สละความเห็นนั้น ย่อมพยายามเพื่อทำลายสงฆ์และยังยืนยันยึดถืออธิกรณ์(เรื่อง)ที่เป็นไปเพื่อการทำลายสงฆ์ อาบัติทุกกฏเพราะญัตติยอมระงับ เธอยอมดำรงอยู่ในอาบัติถุลลัจจัยเพราะกรรมวาจาแรก แม้ในกรรมวาจานอกนี้ ก็มีนัยนี้. ไม่เป็นอาบัติสังฆาทิเสสสำหรับภิกษุผู้ไม่ถูกสวดสมณภาสน์ แม้ไม่สละความเห็น. แม้สำหรับภิกษุผู้ละความเห็น ยังไม่ต้องอาบัติสังฆาทิเสสตราบเท่าที่ยังสวดไม่ถึง ย อักษร ในเวลาก่อนญัตติ ในขณะญัตติ ในตอนท้ายญัตติ หรือในการสวดอนุสาวนาครั้งที่ ๑ ครั้งที่ ๒ หรือครั้งที่ ๓ เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า สำหรับภิกษุผู้ยังไม่ถูกสวดสมณภาสน์(อสมณภาสียนาสส จ เป็นต้น.

ก็ในสิกขาบทนี้^{๔๕๔} พระเทวทัต เป็นต้นบัญญัติ เพราะบาลีที่มาในคัมภีร์ปริวารว่า พระเทวทัตได้พยายามทำลายสงฆ์พร้อมเพรียงกัน, ทรงปรารภพระเทวทัตในเพราะเรื่องนั้น^{๔๕๕} ก็พระเทวทัตนั้นแล เป็นต้นบัญญัติแห่งการพยายามเพื่อทำลายสงฆ์เท่านั้น หาได้เป็นต้นบัญญัติแห่งการไม่ยอมสละไม่. เพราะว่า กรรมนั้น สงฆ์ไม่ได้ทำแก่เธอ. ถ้าจะมีคำถามว่า ก็คำที่กล่าวนี้ ฟังทราบได้อย่างไร ? ตอบว่า ฟังทราบได้ โดยพระสูตร. เหมือนอย่างว่า การยอมปรากฏว่า สงฆ์ทำแล้วแก่อริกฐภิกษุเพราะบาลีที่มาในคัมภีร์ปริวารว่า อริกฐภิกษุมีบรรพบุรุษเป็นคนฆ่าแรงไม่ยอมสละด้วยสมณภาสน์ จนถึงครั้งที่ ๓ เพราะทักขิวัตร ทรงปรารภอริกฐภิกษุในเพราะเรื่องนั้น^{๔๕๖} ดังนี้ ฉนใด กรรมจะได้ปรากฏว่า สงฆ์ทำแก่พระเทวทัต ฉนนั้น หามิได้. แม้ถ้าใคร ๆ จะฟังกล่าวด้วยเหตุสักว่าความพอใจของตนเท่านั้นว่า กรรมอันสงฆ์ทำแล้วแก่พระเทวทัตนั้น จะฟังมีไฉร้ แม้อย่างนั้น ขึ้นชื่อว่าอาบัติ ย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้เป็นต้นบัญญัติ ในเพราะไม่สละเสีย. จริงอยู่ ขึ้นชื่อว่า อนาบัติ ย่อมไม่ปรากฏแก่ภิกษุผู้ล่วงสิกขาบทที่ทรงบัญญัติแล้ว นอกจากสิกขาบทที่ทรงอนุญาตไว้โดยเฉพาะ. แม้คำว่า **อาทิกมมิกสส** ในอนาปัตติวารแห่งอริกฐสิกขาบทที่ท่านลิขิตไว้ในคัมภีร์ทั้งหลาย ก็ลิขิตไว้ด้วยความพลั้งเผลอ. ก็แลข้อที่ค้านั้น เป็นคำที่ท่านลิขิตไว้ด้วยความพลั้งเผลอ

^{๔๕๔} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๔๑๖/๑๑๑.

^{๔๕๕} วิ.ป. (บาลี) ๘/๑๗/๑๑.

^{๔๕๖} วิ.ป. (บาลี) ๘/๑๒๑/๔๔.

พึงทราบโดยพระบาลีสำหรับยกอาบัติในกรรมชั้นธกะ^{๔๕๗} อย่างนี้ว่า อริฏฐกิริยาอันสงฆ์พึงโจทก์ก่อน, ครั้นโจทก์แล้วพึงให้เธอให้การ, ครั้นให้เธอให้การแล้ว พึงยกอาบัติขึ้นปรับ

กรรมนั้นสงฆ์ไม่ได้ทำแก่พระเทวทัตผู้เป็นอาทิกัมมิกะในเพราะพยายามเพื่อทำลายสงฆ์นี้ เพราะเหตุนี้ อาบัตินั้นแลชื่อว่า ยังไม่เกิด, แต่พระเทวทัตนั้น ถูกเรียกว่า ผู้เป็นต้นบัญญัติ เพราะทำความเข้าใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภท่านบัญญัติสิกขาบท อนาบัติท่านกล่าวแล้วสำหรับพระเทวทัตนั้น เพราะไม่มีอาบัตินั้นเองด้วยประการฉะนี้. ก็แลอนาปัตตินั้นสำเร็จด้วยบทนี้เทียวว่า **อสมนุสาสนตสส** แม้โดยแท้, ถึงกระนั้น สงฆ์ไม่ได้ทำสมนุสาสนกรรมอย่างเดียวกับภิกษุใด ภิกษุนั้นท่านเรียกชื่อว่า ผู้ไม่ถูกสวดสมนุสาสน ไม่เรียกว่า ผู้เป็นต้นบัญญัติ ส่วนพระเทวทัตนี้ คงเป็นต้นบัญญัติแท้, เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวบทว่า **อาทิกัมมิกสส** ไว้^{๔๕๘}. วินิจฉัยในสมนุสาสนแห่งสิกขาบททั้งปวง เว้นแต่อริฏฐสิกขาบทเสีย พึงทราบโดยอุบายนี้^{๔๕๙}. ที่ชื่อว่า สมนุสาสนสมุฏฐาน เพราะตั้งขึ้นทางกาย ทางวาจาและทางจิต, แต่เป็นอกิริยา เพราะเมื่อภิกษุไม่ทำกายวิการหรือเปล่งวาจาเลย ว่า เราจะสละคืน จึงต้องที่ชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ เพราะพ้นโดยไม่มีสัญญาว่า ข้าพเจ้าจะไม่สละความเห็น ที่ชื่อว่าสจิตตกะ เพราะจิตที่รู้อยู่ว่า ข้าพเจ้าจะไม่สละ

สังฆเภทสิกขาปทวินยนา จบ

๒.๔.๒.๑๑ เมทานุวัตตสิกขาปทวินยนา

บทว่า ภิกษุนั้นแล (ตสเสว) หมายถึงภิกษุผู้พยายามเพื่อทำลายสงฆ์ คำว่า โข เป็นเพีย ง นิ บา ต ศัพท์ว่า ป น เป็น นิ บา ต วิเสสโชคะ(แต่)คำโดยย่อทำให้ผู้พร้อมเพรียงกันเป็นฝักฝ่ายคอบเป็นส่วนๆ คือยอมทำลาย คำที่ทำการทะเลาะนั้นชื่อว่า วรรค ในที่นี้ ฉะนั้นพระพุทโธสเถระจึงกล่าวว่ พุดแบ่งพวกกล่าวคือพุดคำที่มีในฝ่ายแห่งความไม่พร้อมเพรียงกัน(วคคํ อสามคคิปกขิยวจนํ วทนติ). ผู้อยู่ในฝ่ายแห่งความไม่พร้อมเพรียง ชื่อว่า อสามคคิปกขิยา(ผู้อยู่ในฝ่ายแห่งความไม่พร้อมเพรียง) ได้แก่ผู้ก่อการทะเลาะ คำแห่งบุคคลผู้อยู่ในฝ่ายแห่งความไม่พร้อมเพรียง ชื่ออสามคคิปกขิยวจนะ หรือคำที่มีในฝ่ายแห่งความไม่พร้อมเพรียง ชื่อว่า อสามคคิปกขิยวจนะ. คำว่า “ เพราะ สงฆ์ ไม่ ทำ กรรม แก่ สงฆ์ (สง โฆ สง ฆ ส ส ก ม มํ ก โร ติ) ” นี้ ท่านกล่าวหมายเอากรรมที่พึงทำด้วยอำนาจแห่งการข่ม^{๔๖๐} แต่อุพพาหิกรรม^{๔๖๑}เป็นต้น สงฆ์ควรทำแม้แก่ภิกษุจำนวนมากผู้มีปกติกล่าวแต่ความจริง ชื่อว่า ธรรมวาที(ผู้มีปกติกล่าวธรรม)

^{๔๕๗} วิ.จ. (บาลี) ๖/๖๕/๕๔.

^{๔๕๘} วิ.ม.หา. (บาลี) ๑/๔๑๖/๓๑๓.

^{๔๕๙} วิ.ม.หา.อ. (บาลี) ๒/๔๑๖/๑๑๒.

^{๔๖๐} ห ม า ย ถี ง นิ ค ค ห ก ร ร ม ได้แก่กรรมที่ข่มภิกษุเพื่อให้สละความเห็นของตนที่จะประพฤติตามภิกษุผู้ทำลายสงฆ์ ในสิกขาบทนี้.

^{๔๖๑} อุพพาหิกรรม หมายถึงกรรมที่คัดเลือกภิกษุบางรูปจากหมู่ภิกษุที่วิวาทกันทั้ง ๒ ฝ่ายแล้วสมมุติด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาเพื่อระงับการคุกคามและการวิวาทของภิกษุอลัชชี แล้วให้อุพพาหิกรรมสมมุติด้วยอปโลกนกรรมหรือสวดประกาศด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา.

ผู้มีปกติกล่าวความเข้าไปประจักษ์ ชื่อว่า วินยวาที. คำว่า “ฉนทญจ รุจิณจ” นี้ ฟังนำมาสัมพันธ์แม้ในปาฐะว่า “ชานาติ โน” แม้. เพราะเหตุนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “เธอย่อมทราบความต้องการเป็นต้นของพวกข้าพเจ้า(อมหากัมมชานาติ). ในบทว่า ภาสติ นี้ คำว่า โน นี้ย่อมประกอบด้วยการเปลี่ยนวิภัติ เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “จึงกล่าวกับพวกข้าพเจ้าว่า พวกเราจะทำอย่างนี้(เอวัม กโรมาติ อมเหติ สทุธิ ภาสติ)”. กรรมของภิกษุผู้พยายามเพื่อทำลายสงฆ์นั้นถูกระบุไว้ด้วยคำว่า เอตํ นี้ เหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า ยํ โส กโรติ เป็นต้น. บทว่า โส หมายถึงภิกษุผู้พยายามเพื่อทำลายสงฆ์. ในคำว่า สมตายนฺนตํ นี้ ฟังนำบทว่า จิตฺตํ เข้ามา เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “จิตของพวกท่าน(อายสฺมนตํ จิตฺตํ)” คำใดที่จะฟังกล่าวในบทว่า วุตฺตสทิสายะวํ นี้ คำนั้นพระพุทธโฆสเถระกล่าวไว้แล้วในการพรรณนาแห่งอัญญภาคิยสิกขาปทัฏฐกา^{๔๖๒}

เกทานุวัตรตถสิกขาปทวินยนา จ

๒.๔.๒.๑๒ ทุพพจสิกขาปทวินยนา

สภาพอันเขวากกล่าวได้โดยยาก คือไม่อาจจะพรัสอนได้ของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนี้บุคคลนั้นชื่อว่า ทุพพจชาติกะ(ผู้มีสภาพอันเขวากกล่าวได้โดยยาก) คือมีปกติเป็นผู้มีความขัดแย้ง. เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า ผู้มีสภาพอันเขวากกล่าวได้โดยยาก(ทุพพจสภาโว) เป็นต้น. บทว่า ไม่อาจจะว่ากล่าวได้(วตฺตํ อสกุณญโย) อธิบายว่า เมื่อถูกว่ากล่าวอะไรๆ ก็เป็นผู้ไม่อาจจะสอนได้ เพราะอดทนไม่ได้. ที่ชื่อว่า อุทเทส เพราะเป็นที่ยกขึ้นแสดง. ได้แก่ ปาติโมกข์. สิกขาบททั้งหลายที่นับเข้าคืออยู่ภายในอุทเทส(ปาติโมกข์) นั้น ชื่อว่าอุทเทสปริยาป็นนา(นับเนื่องในอุทเทส) ในสิกขาบทที่นับเข้าในอุทเทสเหล่านั้น. เพราะเหตุนี้พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า อุทเทส เป็นต้น. เพื่อจะเล็งคำถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น สิกขาบททั้งหมดนับเข้าในปาติโมกข์อุทเทสอย่างพระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า เพราะถูกรวบรวมไว้อย่างนี้ว่า “ภิกษุใดมีอาบัติ ภิกษุนั้นพึงเปิดเผย”(ยสฺสึ สียา อาปตฺติ โส อาวิกเรยยาติ เอวํ สงฺคหิตตฺตา). ด้วยบทว่า ยสฺสึ สียา อาปตฺติ นี้ พระพุทธโฆสเถระรวบรวมอาบัติทั้งหมดเข้าในนิทานุทเทส. บทว่า สิกขาปเทสุ ความว่า วินัยบัญญัติทั้งหลายที่เป็นอุบายบรรลด้วยอธิศีลสิกขา. แต่อุทเทสนั้นชัดเจนแล้ว ฉะนั้นท่านจึงไม่ได้กล่าวไว้ในอรรถกถา. ๒ บทว่า ปญฺจหิ สหฺมมิกเกหิ หมายถึง ภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี และนางสิกขมานา. บทว่า สิกฺขิตพฺพตฺตา หมายถึงเพราะพึงศึกษาตามที่ทำได้. ความจริงสหธรรมิกเหล่านั้นจะศึกษาได้ตามความสามารถของตน ไม่อาจจะศึกษาได้ทั้งหมด. บทว่า พุทฺธปญฺญตฺเตน หมายถึงที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งไว้ หมายถึงทรงนำมา. หรือว่าในคำนี้ ฟังทราบความหมายอย่างนี้ว่า ถูกว่ากล่าวด้วยสิกขาบทอันเป็นของสหธรรมิก หรือแม้ด้วยคำประกอบด้วยเหตุ. คำว่า วจนาย เป็นคำจตุตถวิภัติ ใช้ในอรรถปัญญามีวิภัติ ฉะนั้น

^{๔๖๒} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๖๘.

พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า จากถ้อยคำเป็นเหตุว่ากล่าวกระผมนั้น(ตโต มม วจนโต).

ทพพจลิกขาปทวิณณา จบ

๒.๔.๒.๑๓ กุลทูลลิกขาปทวิณณา

แม้ครท่านก็ถือเอาด้วย ความ ศัพท์นั่นเองในที่นี้ เพราะแม้ครก็เป็นหมู่บ้านพิเศษ ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า แม้ครก็นับเข้าในหมู่บ้านนั่นเอง(นครมปี คาเม อนโตคธเมว) การถือเอานคร ย่อมมีได้ด้วย ว่า ศัพท์ที่มีอรรถรวบรวมเนื้อความที่ไม่ได้กล่าวไว้ ฉะนั้นจึงกล่าวอย่างนี้. อนึ่งในเรื่องนี้ พึงทราบความต่างกันของหมู่บ้าน นิคม และนครทั้ง ๓ อย่างเหล่านี้ว่า หมู่บ้านที่ไม่มีกำแพงล้อม มีตลาด ชื่อว่า นิคม^{๔๖๓}, สถานที่มีกำแพงล้อมและตลาด ชื่อว่านคร, สถานที่ตรงกันข้ามกับนิคมและนครนั้น(คือไม่มีกำแพงล้อมและตลาด) ชื่อว่าหมู่บ้าน. ชื่อว่า ประทุษร้ายตระกูล(กุลานิ พุเสติ) ความว่า ทำตระกูลทั้ง ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร ให้ ถึง การ กระ ทำ ต่ า ง ๆ . อนึ่ง ภิกษุ ประทุษร้าย (ต ร ะ กุล) มิได้หมายถึง ประทุษร้ายด้วยของสกปรกและโคลน เป็นต้น ที่แท้แล หมายถึงทำลายศรัทธาของตระกูลเหล่านั้นด้วยการปฏิบัติชั่วของตน. เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า ด้วยการให้ดอกไม้เป็นต้น(บุพพานาทีหิ). ในเรื่องนั้น การนำไปให้เองก็ดี ให้นำไปให้ก็ดี เรียกมาให้เองก็ดี ให้เรียกมาให้ก็ดี หรือว่าให้ดอกไม้ที่เป็นของตน อย่างใดอย่างหนึ่งแก่บุคคลทั้งหลายที่เข้าไปหาเอง เพื่อประโยชน์แก่การสงเคราะห์ตระกูล ชื่อว่าการให้ดอกไม้ การให้ดอกไม้นั้นเป็นต้นแห่งการให้ทั้งหลายเหล่าใด การให้ทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่ามีการให้ดอกไม้เป็นต้น. ด้วย อาทิ ศัพท์ หมายรวมถึงการให้ผลไม้ การให้ผงจรรย์ การให้ดินเหนียว การให้ไม้ชำระฟัน การให้ไม้ไผ่ การให้เครื่องมือแพทย์ และการรับใช้ส่งข่าวสาส์น^{๔๖๔}. ๒ บทว่า ทำลายศรัทธา(สทฺธิ วินาเสนโต) ห ม า ย ถึง ยั ง ค ว า ม ไม่ น่ า เ ลื อ ม ใน ส ความไม่น่ามองให้เกิดขึ้นในหมู่ภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักเหล่าอื่นผู้มิได้กระทำเช่นนั้น. และคนทั้งหลายเหล่านั้นย่อมรังเกียจไม่แนบนนภิกษุทั้งหลายเหล่าอื่นซึ่งมิได้กระทำเช่นนั้นเพราะการให้ดอกไม้เป็นต้นซึ่งเป็น การ สง เ คราะห์ ที่ ภิกษุ เหล่า นั้น ได้ ทำ ไว้ ฉะนั้น พึง เห็น ว่า ภิกษุนั้นชื่อว่าทำลายความเลื่อมใสของคนเหล่านั้น. ๒ บทว่า ความประพฤติเลวทราม(ปาปกา समाจารา) ความว่า ที่ชื่อว่าความประพฤติเลวทรามเพราะพระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ. อนึ่ง เ พ ร า ะ ค ว า ม ป ร ะ พ ร ุ ตติ เ ล ว ท ร า ม นั้น ในที่นี้ท่านประสงค์เอาการปลูกพุ่มไม้ดอกเป็นต้นเพื่ออนุเคราะห์ตระกูล ฉะนั้น

^{๔๖๓} วิ.มหา.อ.(บาลี) ๒/๔๓๖/๑๖๘.

^{๔๖๔} ใน คัมภีร์วินัยปิฎก มหาวิภังค์ อธิบายไว้ว่า ประทุษร้ายตระกูล หมายถึงพฤติกรรมที่ทำลายศรัทธาของสาธุชนให้ตกไปโดยการให้ดอกไม้ ผลไม้ ผงจรรย์ ดินเหนียว ไม้ชำระฟัน ไม้ไผ่ ยา หรือ การ รับ ใช้ ส่ง ข่ า ว ส า ส์ น (กุลทูลโกติกุลานิพุเสติบุพเพนวมเลนาวจฺจนณวมตติกายาวทตทิกฺกุเรณวเวพฺยวาวะชิกายาวะชเณสนิเกณวา); วิ.มหา. (บาลี) ๑/๔๓๗/๓๒๘.

พระพุทฺธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “ มาลาวจฺฉโรปนาทโย ” . แต่การให้ปลูกต้นไม้เป็นต้นเพื่อประโยชน์แก่อาราม(เพื่อความร่มรื่น)ย่อมควรด้วยกับปิยโฆหาร.บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า มาลาวจฺฉ หมายถึงต้นไม้ดอกเล็ก ความจริง ต้นไม้ดอกก็ดี พุ่มไม้ดอกก็ดีที่ยังเล็ก เรียกว่า มาลาวจฺฉ ฉะนั้น การปลูกพุ่มไม้ดอกนั้น ชื่อว่ามาลาวจฺฉโรปนะ. การปลูกพุ่มไม้ดอกนั้นเป็นต้นแห่งการปลูกทั้งหลายเหล่าใด การปลูกทั้งหลายเหล่านั้นชื่อว่าการปลูกพุ่มไม้ดอกเป็นต้น. ก็ในเรื่องนี้ ด้วย อาทิ ศัพท์ หมายรวมถึงการให้ปลูก การรดน้ำเอง การให้น้ำ การเด็ดดอกหรือผล การให้เด็ดดอกหรือผล การร้อยดอกไม้ การให้ร้อยดอกไม้.

ในบทมัตถิกา บทว่า ทิสฺสนฺติ หมายถึงคนทั้งหลายจะเห็นได้โดยประจักษ์. บทว่า สฺยฺยฺนฺติ หมายถึงคนทั้งหลายจะได้ยินทางโสตทวารแล้วทรงจำได้. บทว่า พุณฺณานิ หมายถึงประทุษร้าย. ชื่อว่า อลฺ เต อธิ วาเสน ความว่า อย่าเลยด้วยการอยู่ในที่นี้ของท่าน อธิบายว่า ท่านจงอย่าอยู่ในที่นี้เลย. แท้จริง ในที่นี้ อลฺ ศัพท์ มี วารณ (การห้าม) เป็นอรรถ. บทว่า ปพฺพาชนียกมมกโต หมายถึง ปิพฺพาชนียกรรมที่สงฆ์เตือน ให้ระลึก ปรีบอบาบัติ แล้วลงด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาที่กล่าวไว้ในบทภาชนียด้วยคำว่า “ สฺมฺนาตุ เม ภนฺเต สงฺฆเ, อิเม อสฺสชิปนฺนพฺพสุกา ” เป็นต้น^{๔๖๕} พระพุทฺธโฆสเถระกล่าวว่า “ ตนอยู่ในวัดใด ” (ยสฺมี จ วิหารเ วสฺติ) หมายเอาวัดที่อยู่นอกหมู่บ้าน. ชื่อว่า เนว ตสฺมี คาเม ฯ เปฯ จริตุ ลภติ ความว่า ถ้าหมู่บ้านหรือนิคมตั้งอยู่ระยะทางไม่เกิน ๑๒ โยชน์ และวัดอยู่ไม่เกิน ๓ โยชน์ ภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงปิพฺพาชนียกรรมย่อมไม่ได้เพื่อจะเที่ยวบิณฑบาตในหมู่บ้านหรือนิคมนั้น ทั้งไม่ได้เพื่อจะอยู่ในวัด. เธอผู้อยู่ในวัดนั้น ไม่พึงเที่ยวบิณฑบาตแม้ในหมู่บ้านรอบวัด เธอผู้อยู่ในวัดรอบหมู่บ้าน ไม่พึงเที่ยวบิณฑบาตในหมู่บ้านนั้น แต่เธอผู้อยู่ในวัดรอบหมู่บ้าน จะเที่ยวบิณฑบาตในหมู่บ้านรอบวัดก็ควร. ๒ บทว่า อาปชิตฺตพฺพา อาปตฺติโย ความว่า อาบัติเหล่านี้คือภิกษุต้องอาบัติทุกกฏในกรณีให้สิ่งของของตนเพื่อสงเคราะห์ตระกูล ต้องอาบัติอุลลัจจัยในกรณีให้สิ่งของของสงฆ์ เพราะสงฆ์เป็นใหญ่ ต้องอาบัติปาราชิกในกรณีข่มขู่แล้วให้. ในมัตถิกา พระพุทฺธโฆสเถระกล่าวคำว่า “ ปกฺกมตฺยาสมมา ” ด้วยอำนาจแห่งวัตรของภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงปิพฺพาชนียกรรม. แต่ในเบื้องต้น พึงทราบด้วยอำนาจแห่งปิพฺพาชนียกรรม. บทว่า อสฺสชิปนฺนพฺพสุเก หมายถึงพระอัสสชิ และพระปัญฺนพฺพสุเก

กุลทฺฐกสิกาปทวิณฺณา จบ

๒.๔.๒.๑๔ สังฆาทิเสสนิคมวันณนา

บทว่า อาบัติที่มีการต้องก่อน (ปฐฺมาปตฺติกา) หมายถึงการวิเคราะห์ การเกิดขึ้น การมีศาสตร์ร่วมกันโดยมีความคล้อยตามกัน เพราะเหตุนี้ พระพุทฺธโฆสเถระจึงกล่าวว่า ปฐฺม

^{๔๖๕}วิ.มหา. (บาลี) ๑/๔๓๔/๓๒๖.

อาบัติ เอเตสนติ ปฐมาปตติกา. บทว่า วิตีกมณกขณเวย หมายถึงในขณะที่ล่วงละเมิดวัตร. ด้วย
 เอว ศัพท์ ท่านปฏิเสธขณะแห่งสมนุภาสนกรรม. ขอบเขตประมาณเท่าใดแห่งวัน ชื่อว่า
 ยาวตีหะ(ตลอดทั้งวัน). เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า วันมีประมาณเท่าใด(ยตตกา
 นอหนิ). บทว่า อหนิ หมายถึง วันทั้งหลาย.

บทว่า หรือโดยเนื่องด้วยวัตร (วตถุวเสน วา) หมายถึงหรือโดยเนื่องด้วยเพียงการล่วงละเมิดมีการปล่อยอธิศีลเป็นต้น. บทว่า นี้(อิท) หมายถึงการล่วงละเมิดนี้. คำว่า นามมตตวเสน วา อัย อิตถนนามา อาปตติ ความว่า หรือโดยเนื่องด้วยชื่อวัตรอย่างนี้ว่า “อาบัตินี้ชื่อสังฆาติเสส”. ก็ด้วย มตต ศัพท์ในคำว่า นามมตตวเสน นี้ท่านปฏิเสธวัตร. แต่ในคัมภีร์ทั้งหลาย บางแห่งท่านเขียนว่า “ด้วยอำนาจชื่อและโคตร(นามโคตตวเสน)”. คำว่า นามโคตตวเสน นั้นไม่ถูกต้อง(สุนทร) เพราะท่านกล่าวว่า อาบัติที่มีชื่อนี้. พึงสัมพันธ์ความว่า “บัดนี้ข้าพเจ้าจะไม่บอกอาบัตินั้นแก่ใครๆ(อิทานิ น กสสจि น อาโรเจสสามิ). คำว่า ทอดธูระ(ธูริ นิชิปิตวา) หมายถึง หยุดความพยายามในการบอก. พึงทราบว่ามีใช้ภิกษุผู้มีความสำคัญว่าเป็นอาบัติแล้วปิดไว้ด้วยอำนาจวัตรและชื่ออาบัตินั้น แต่ที่แท้แม้ภิกษุใดไม่รู้อย่างนี้ปิดด้วยความสำคัญว่าเป็นอาบัติอย่างเดียวว่า “เราจะปิดอาบัติ” แม้ภิกษุนั้นก็ได้ชื่อว่า ปกปิดอาบัติไว้. พึงนำความมาประกอบว่า แต่ถ้าภิกษุมีความสำคัญว่าไม่เป็นอาบัติในเรื่องนี้ หรือมีความสำคัญว่าเป็นอาบัติในกองอาบัติอื่น หรือมีความไม่แน่ใจประสงค์จะปิดอย่างนี้ว่า “บัดนี้เราจะไม่บอกแก่ใคร ๆ” แล้วทอดธูระให้อรุณขึ้น ภิกษุนั้นไม่ชื่อว่าปิดอาบัติ. ส่วนอนาบัติ ซึ่งภิกษุปิดอยู่ด้วยความสำคัญว่า เป็นอาบัติก็ตีด้วยความสำคัญว่า เป็นอนาบัติก็ตี ไม่เป็นอันปิดเลย. ภิกษุปิดลหุกาบัติ ด้วยสำคัญว่า เป็นครุกาบัติ ก็ตี ปิดครุกาบัติ ด้วยสำคัญว่า เป็นลหุกาบัติ ก็ตี อนึ่ง เธออยู่ในพวกอลัชชี อาบัติไม่เป็นอันปิด. ภิกษุสำคัญครุกาบัติว่า เป็นลหุกาบัติ และแสดง, อาบัตินั้นไม่เป็นอันแสดง ไม่เป็นอันปิด^{๔๖๖}.

ภิกษุชื่อว่า ปกตัตต เพราะมีตนเป็นปกติคือเป็นผู้มีภาวะเดิมของตน อธิบายว่า ไม่ถูกกระทำให้เปลี่ยนไปด้วยกรรมทั้งหลาย(นิคคกรรม) ฉะนั้นพระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “ไม่ถูกสงฆ์ยกวัตร มีสังวาสเสมอกัน(อนุกขิตโต สมานสวาสโก)” บทว่า วุตตนเวยเนว ความว่า โดยนัยที่กล่าวไว้ว่า “บัดนี้ข้าพเจ้าจักไม่บอกอาบัตินั้นแก่ใคร ๆ” เป็นต้น. ถ้าเธอเป็นผู้มีความสำคัญตนว่า ไม่ใช่ผู้ปกตัตต ด้วยเข้าใจว่า สงฆ์ทำกรรมแก่เรา และปิดไว้ ไม่เป็นอันปิดก่อน. อาบัติแม้ที่ภิกษุมิใช่ผู้ปกตัตต ซึ่งมีความสำคัญตนว่า เป็นผู้ปกตัตตหรือสำคัญตนว่า มิใช่ผู้ปกตัตต ปิดแล้ว ไม่เป็นอันปิดแท้. สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ (ในคัมภีร์บริวาร)ดังนี้ว่า :-

ภิกษุนี้ต้องอาบัติหนักมีส่วนเหลือ
 ปิดไว้ เพราะอาศัยความไม่เอื้อเพื่อ

^{๔๖๖} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๓/๑๐๒/๒๗๒.

ผู้ไม่ใช่ภิกษุณีก็ไม่ต้องโทษ
 ปัญหาข้อนี้ ท่านผู้ฉลาดทั้งหลายคิดกันแล้ว^{๔๖๗}

จริงอยู่ ปัญหานี้ ท่านกล่าวด้วยภิกษุผู้ถูกสงฆ์ยกวัตร.

คำที่จะต้องกล่าวในบรรดาอันตราย ๑๐ อย่าง ข้าพเจ้าได้ได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น. ถ้าภิกษุใดมีความสำคัญว่า มีอันตรายเพราะภัยคืออมนุษย์และสัตว์ร้ายในเวลากลางคืน เพราะเป็นผู้มีชาติแห่งคนฉลาด จึงปิดอาบัติไว้ อาบัตินั้นไม่เป็นอันปิดก่อน. ก็เมื่อภิกษุใดอยู่ในวิหารใกล้ภูเขามีสถานที่จะต้องข้ามชอกเขาหรือแม่น้ำไปบอก. ภัยคือสัตว์ดุร้ายและอมนุษย์เป็นต้นมีในระหว่างทาง งูทั้งหลายกินนอนชอกอยู่ในหนทาง แม่น้ำก็เต็มตลิ่ง, เมื่อมีอันตรายเช่นนั้น เธอมีความสำคัญว่า มีอันตราย จึงปิดไว้, อ า บั ตี นั้ น ไม่ เ ป็น อ น ปิ ต ก่ อ น . อ นึ่ง เมื่ อ ภิกษุ ผู้ มี อ น ตราย ปิดไว้ด้วยสำคัญว่ามีอันตรายหรือด้วยความสำคัญว่าไม่มีอันตราย อาบัตินั้นไม่เป็นอันปิดเหมือนกัน.

บทว่า ภิกษุโน หมายถึงภิกษุผู้เป็นสภาคกัน. ถ้าที่ปากของเธอเป็นฝีเล็กน้อย. หรือลมเสียดแทง, หรือฟันปวด, หรือได้ภิกษุเล็กน้อย ก็แลด้วยเหตุเพียงเท่านั้น จะจัดว่า ไม่อาจบอก ไม่อาจไป หาได้ไม่. แต่เธอเป็นผู้มีความสำคัญว่า “เราไม่อาจ” ภิกษุนี้ เป็นผู้อาจ แต่ชื่อว่า ผู้มีความสำคัญว่า ตนไม่อาจ.อาบัตินี้ที่ภิกษุนี้นี้ปิดไว้ จัดว่า ไม่เป็นอันปิด. อนึ่ง อาบัตินี้ที่ภิกษุผู้ไม่อาจ คือ ไม่สามารถจะบอกหรือจะไปจะมีความสำคัญว่า ตนอาจก็ตาม มีความสำคัญว่า ตนไม่อาจก็ตามปิดไว้ ไม่เป็นอันปิดแท้.

บทว่า อิทิ อุตตานเมว ความว่า องค์ทั้ง ๒ นี้ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น. ก็ถ้าภิกษุคิดว่า เราจักปิดอาบัติ แล้วทอดธุระ ต่อมาหยั่งลงสู่ลัทธิธรรม(ธรรมคือความละเอียด) ในเวลาก่อนภัตหรือหลังภัต หรือในปฐมยามเป็นต้น บอกอาบัติในภายในอรุณนั่นเอง ภิกษุนี้ชื่อว่า ประสงค์จะปิด แต่ไม่ปิด. แต่เมื่อภิกษุใด อยู่ในสถานที่ไม่มีภิกษุ ต่ อ ง อ า บั ตี แ ล้ ว ค อ ย ก า ร ม า แ ท้ ง ภิกษุ ผู้ เ ป็น ส ภ า ค กั น หรือไปสู่สำนักของภิกษุผู้เป็นสภาคกันอยู่ล่วงไปถึงเดือนก็ดี เดือนหนึ่งก็ดี; ภิกษุนี้ ชื่อว่า ปิดไว้ ทั้งที่ไม่ประสงค์จะปิด, แม้อาบัตินี้ก็ไม่เป็นอันปิด.

ฝ่ายภิกษุผู้ใดพอต้องเข้าแล้ว รีบหลีกไปสู่สำนักภิกษุผู้เป็นสภาคกัน เปิดเผยอาบัติเสีย เหมือนบุรุษเหยียบไฟฉะนั้นภิกษุนี้ชื่อว่า ผู้ไม่ประสงค์จะปิด ทั้งไม่ปิด. บทว่า สภาคมตตเมว ปมาณั หมายถึง ประมาณสักว่าไม่ใช่ผู้มีเวรและเป็นสภาคกันเท่านั้น แท้จริง ควรบอกในสำนักภิกษุซึ่งไม่ใช่ผู้มีเวรและเป็นสภาคกัน. ฝ่ายภิกษุใดเป็นวิสภาคกัน เป็นผู้มุ่งจะฟังแล้วประจาน, ไม่ควรบอกในสำนักภิกษุเห็นปานนั้น แม้จะเป็นอุปัชฌาย์ก็ตาม. บรรดากาลเหล่านั้น ภิกษุเป็นผู้ต้องอาบัติในเวลาก่อนภัต หลังภัต กลางวัน หรือกลางคืนก็ตาม,

^{๔๖๗} วิ.ป. (บาลี) ๘/๔๘๑/๔๔๗, วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๒/๒๗๒.

ควรบอกเสียตั้งแต่อรุณยังไม่ขึ้น. เมื่ออรุณขึ้นแล้วอาบัตินั้นถือเป็นอันปิด^{๔๖๘}.
 ทั้งต้องทุกกฎเพราะความปิดอาบัติเป็นปัจจัย. บทว่า สงเขปโต หมายถึงโดยย่อ. อธิบายว่า
 พระพุทธโฆสเถระกล่าวไว้โดยพิสดารในอรรถกถาสมันตปาสาทิกา^{๔๖๙}

บทว่า อกามา ปริวตถพพิ ความว่า ภิกษุแม้ไม่ปรารภนา ก็พึงอยู่ปริวาส
 เพราะอาบัติที่ไม่มีการแก้ไขเป็นเครื่องห้ามสวรรค์และโมกขธรรม. เพราะเหตุนี้
 พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า น กาเมน เป็นต้น. บทว่า ปริวาส สมหาทาย
 หมายถึงสมათานปริวาสวัตรในท่ามกลางสงฆ์. แม้ถ้าปริวาสมี ๔ อย่างคือ อปฺปฏิจฉนนปริวาส
 ปฏิจฉนนปริวาส สุทธานตปริวาส สโมธานปริวาส. แต่ทั้งจริง
 ท่านไม่ประสงค์เอาอปฺปฏิจฉนนปริวาสในเรื่องนี้ ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “ตถ
 ปฏิจฉนนปริวาโส สุทธานตปริวาโส สโมธานปริวาโส จาติ ติวโร ปริวาโส”. บทว่า ตถ
 หมายถึงในพากย์นี้. ปริวาสที่พึงให้ในเมื่อมีการปิดอาบัติ ชื่อว่าปฏิจฉนนปริวาส
 เพราะมีการปิดอาบัติเป็นวิสัย. ปริวาสที่พึงให้ต่อจากที่บริสุทธ์แล้ว ชื่อว่าสุทธานตปริวาส.
 ปริวาสที่พึงรวมให้ ชื่อว่า สโมธานปริวาส.

บัดนี้เพื่อจะแสดงปริวาส ๓ อย่างนั้นโดยสรุป พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวคำว่า ตถ
 เป็นต้น. คำว่า หิ แปลว่า เหตุใด (ยสฺมา). อาบัติที่ปิดไว้จำนวน ๑ วัน ชื่อว่า เอกาหปฏิจฉนนาบัติ.
 บทว่า วุตตนเยน ความว่า โดยนัยที่ท่านกล่าวแล้วว่า “และเป็นอาบัติ” เป็นต้น. อิติ ศัพท์ในคำว่า
 เอกาหปฏิจฉนนิ มีอรรถเหมือน อาทิ ศัพท์ ในประโยคเป็นต้นว่า “อิติ วา อิติ เอวรูปา วิสูกทสสนา
 ป ฎิ วิ ร โ ต
 (พระสมณะผู้ใด)เป็นผู้เว้นขาดจากการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศลอย่างนี้คือเช่นนี้”^{๔๗๐}
 ด้วยศัพท์ว่า อิติ นั้น ท่านรวบรวมพระบาลีที่เหลือนี้นี้ไว้ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
 กระผมขอนบปริวาสวันเดียวกะสงฆ์เพื่ออาบัติ ๑ ข้อ ชื่อสัญญาเจตนิกาสุกกวิสัญญัติที่ปิดไว้ ๑ วันว่า”^{๔๗๑}
 คำว่า เอว ปริวาส ยาจาเปตฺวา หมายถึงให้ขอปริวาสได้ถึง ๓ ครั้งอย่างนี้. ๒ บทว่า ขนธเก
 อาคตฺตนเยน หมายถึงโดยนัยที่มาแล้วในสมุจจยขันธกะ^{๔๗๒}. บทว่า ตโต หมายถึงตั้งแต่ปักษ์. บทว่า
 อติเรกปทฺทปฏิจฉนนิ ความว่า (จงบอก)อาบัติที่ปิดไว้เกิน ๑ ปักษ์นั้น. บทว่า ตโต หมายถึงตั้งแต่วันที่
 ๓๗. บทว่า มาสปฏิจฉนนิ ความว่า ที่ชื่อว่า มาส(เดือน) เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นกาลที่สุด
 คือทำที่สุดเหมือนนับอายุของสัตว์ทั้งหลาย, ได้แก่ ๓๐ คีนและวัน, อาบัติที่ปิดไว้ตลอดเดือนคือ ๓๐
 คีนและวันนั้น. บทว่า สวฺจฺจเร ปุณฺณ ความว่า ที่ชื่อว่า สังวฺจฺจระ (ปี) เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า
 เคลื่อนไปได้คือเป็นไปได้จวบรวบรวมความเป็นไปแห่งธรรมกล่าวอยู่, ได้แก่ ๑๒ เดือน, เมื่อครบปีนั้น.

^{๔๖๘} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๒/๒๗๔.

^{๔๖๙} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๒/๒๗๔-๒๗๕.

^{๔๗๐} ที.สี. (บาลี) ๙/๑๓๗/๑๙๗/๖๖.

^{๔๗๑} วิ.จู. (บาลี) ๖/๑๐๒/๑๒๙.

^{๔๗๒} วิ.จู. (บาลี) ๖/๑๐๓/๑๒๙.

บ ท ว่า ว ต ฎ กิ ต ต น ว เ ส น ว่า ค ว า ม ว่า หรือโดยเนื่องด้วยการระบುವัตถุ(เหตุแห่งการต้องอาบัติ)พร้อมกับชื่ออาบัติ.ความจริงด้วยคำว่า ว ต ฎ กิ ต ต น ว เ ส น นั้น พึงเห็นว่าท่านระบุ ม ต ต ศัพท์ไว้ในเบื้องต้นว่า “โดยเนื่องด้วยเพียงชื่อ(นามมตตวเสน วา)” ด้วย. บทว่า นามมตตวเสน หมายถึงโดยเนื่องด้วยชื่ออย่างเดียวเว้นการระบுவัตถุ. บทว่า ตสฺมา(เพราะเหตุนั้น)หมายถึง เพราะเหตุที่ชื่อว่า “อาบัติ” ในชื่อทั้ง ๒ เป็นชื่อทั่วไปแก่อาบัติทั้งปวง.คำว่า สุกกวิสสญฺญิ หมายความว่า ศัพท์นี้ชื่อสูกกวิสสญฺญิ. จริยังอยู่ อิติ ศัพท์ในบทนี้ย่อมแสดงความหมายที่ศัพท์พึงกล่าว. อ นึ ง ค ำ ว ่า สุกกวิสสญฺญิ นี้ เป็น เพียง ตัวอย่าง เพราะพึงปรารภนาแม้กายสังสัคคะ(การสัมผัสกาย)เป็นต้นโดยความเป็นวัตถุเป็นต้น.คำว่า วตฺถุ เจว โคตตถจ หมายถึง ชื่อว่าวตฺถุเพราะเป็นเหตุล่วงละเมิดและชื่อว่าโคตร เพราะไม่ทั่วไปแก่อาบัติอื่น. ชื่อว่า โคตร เพราะ เป็น ที่ ร ัก ษ า ค ว า ม เ ข้ า จิ อธิบายว่า รักษาความรู้และคำไว้ไม่ให้เกี่ยวข้องในกายสังสัคคะเป็นต้นอื่นโดยเป็นอาบัติประเภทเดียวกัน.คำว่า สงฺฆา ทิ เส โส หมายถึง หมายความว่า ศัพท์นี้ชื่อสงฺฆา ทิ เส ส. อ นึ ง อิติ ศัพท์ในบทนี้ย่อมแสดงกลุ่มศัพท์และเนื้อที่ศัพท์พึงกล่าว.เพราะเหตุนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “เป็นทั้งชื่อและอาบัติ(นามญเจว อาปตติ จ)”, อธิบายว่า ที่เป็นชื่อสงฆา ทิ เส ส นั้น แล เพราะ เป็น ชื่อ ทั่ว ไป แก่ อา บั ตี ที่ มี ป ระ เภ ท เหมื อ น กัน ที่ เป็น อา บั ตี เพราะเป็นสิ่งที่ภิกษุพึงต้องด้วยการล่วงละเมิดนั้นๆ.คำนี้เป็นเพียงตัวอย่างเท่านั้น เพราะแม้คำว่า “อาบัติ” นี้ จำต้องปรารภนาโดยความเป็นชื่อเป็นต้น. อนึ่ง อิติ ศัพท์ มีความหมายเหมือน อาทิ ศัพท์. และเพราะทำการวิเคราะห์อย่างนี้ แม้คำว่า กายสังสัคคคนตีอาทิวจเนนาปิ เป็นต้น ก็เป็นอันอธิบายไว้ครบถ้วนแล้ว.

พ ระ พุ ท ธ โฆ ส เถ ร ะ ห ม า ย เ อ า อ นุ โย ค (ค ำ ถ า ม) ว่า คำไหนระบுவัตถุเป็นต้นนั้นด้วยกรรมวาจา จึงกล่าวคำว่า ตตถ เป็นต้น. บทว่า อาปตติ หมายความว่า ที่ชื่อว่าปณาม เพราะเป็นสาธารณนามของอาบัติทั้งปวง และที่ชื่อว่าปณามอาบัติ เพราะเป็นสิ่งที่ภิกษุต้องด้วยการล่วงละเมิด ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า อาปตติโยติ ว จ เน น า ปิ . บ ท ว่า ต ส ม า ค ว า ม ว่า เพราะเหตุที่วินัยกรรมว่าด้วยปริวาสเป็นต้นนี้ย่อมควรเพื่อจะทำโดยเนื่องด้วยวัตถุ โดยเนื่องด้วยโคตร โดยเนื่องด้วยชื่อ และโดยเนื่องด้วยอาบัติ. บทว่า เอเตสุ ได้แก่ในวัตถุเป็นต้น.หรือได้แก่ในสูกกวิสสญฺญิเป็นต้น. ข้อว่า วตฺต ส มา ทา ต พ ิ ค ว า ม ว่า พึงสมาทานได้แม้ด้วยบทเดียวในบรรดา ๒ บทตามที่กล่าวแล้ว. แต่สมาทานด้วย ๒ บท จัดเป็นการสมาทานแล้วด้วยดี.ด้วยเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “แม้ในการสมาทาน ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้”^{๔๗๓}.

^{๔๗๓} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๗๗.

บทว่า อโรเจตวา ความว่า บอกอาบัตินั้นๆ ตามสมควรแก่การประกอบด้วยคำอย่างนี้ว่า “ท่านขอรับ กระผมต้องอาบัติตัวเดียวชื่อสัญญาเจตนิกาสุกกวิสัยฐิปปิตไวั ๑ วัน กระผมนั้นได้ขอปริวาสวันเดียว เพื่ออาบัติข้อเดียวชื่อสัญญาเจตนิกาสุกกวิสัยฐิปปิตไวั ๑ วัน ขอสงฆ์จงให้ปริวาสวันเดียวแก่กระผมนั้น เพื่ออาบัติข้อเดียวชื่อสัญญาเจตนิกาสุกกวิสัยฐิปปิตไวั ๑ วัน กระผมนั้น จะอยู่ปริวาส ท่านขอรับ กระผมบอกให้ทราบ ขอสงฆ์จงทรงจำกระผมไว้ว่า “บอกให้ทราบ”^{๔๗๔} ก็แลสมควรแท้ที่จะถือเอาใจความนี้ บอกด้วยภาษาอย่างใดอย่างหนึ่ง.^{๔๗๕} คำว่า ปุน อากคาคทานิ ภิกขุณี อโรเจเนเตน นี้ พระพุทธโสมเถระกล่าวหมายเอาภิกษุอาคันตุกะ. ก็ในเรื่องนี้ มีคำที่ภิกษุผู้จะบอก ฟังบอกแก่ภิกษุรูปเดียว ในตอนท้ายว่า ขอท่านผู้มีอายุจงทรงจำกระผม(มัย อายสฺมา ธาเรตุ)ว่า “บอกให้รู้” ฟังบอกแก่ภิกษุ ๒ รูปว่า ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลายจงทรงจำกระผม(มัย อายสมฺมตา ธาเรเนตุ)ว่า “บอกให้รู้” ฟังบอกแก่ภิกษุ ๓ รูปว่า ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลายจงทรงจำกระผม(มัย อายสมฺมโนโต ธาเรเนตุ)ว่า “บอกให้รู้”. คำว่า วตตเภทญจ รตติจเณทญจ อกตวา ความว่า เพราะมิได้กระทำประเภทแห่งวัตร ๙๔ ประการที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ปริวาสสิกขชนธกะด้วยพระดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ปริวาสไม่พึงยินดีการที่ปกตัตตภิกษุทั้งหลายกราบไหว้ ลูกรับ” เป็นต้น^{๔๗๖} และรัตติเณท(การขาดราตรี) ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “อุบาสี รัตติเณทของภิกษุผู้อยู่ปริวาสมี ๓ อย่าง คือ (๑) สหवासะ (การอยู่ร่วมกัน) (๒) วิปवासะ (การอยู่ปราศ) (๓) อนาโรจนา (การไม่บอก).^{๔๗๗}

ในเรื่องนี้มีวินิจฉัยดังนี้ “ถ้าภิกษุอาคันตุกะพักครู่เดียว หรือไม่พัก ไม่ไปในท่ามกลางวัดอย่างนั้น. ควรบอกแม้แก่ภิกษุอาคันตุกะเหล่านั้น, ถ้าภิกษุอาคันตุกะไปเสียแต่เมื่อปาริวาสสิกขภิกษุนั้นยังไม่ทันรู้ แต่ว่าปาริวาสสิกขภิกษุนั้นรู้ในเวลาทีไปเสียแล้ว, ฟังไปบอก. เมื่อไม่อาจจะไปทัน คงเป็นแต่รัตติเณทไม่เป็นทุกกฎเพราะวัดตเภท. ฝ่ายภิกษุอาคันตุกะเหล่าใด ไม่เข้าสู่ภายในวัด เข้าอุปัชฌาย์แล้วไปเสีย, และปาริวาสสิกขภิกษุนั้นได้ยินเสียงร่ม หรือเสียงโอ หรือเสียงจามของภิกษุอาคันตุกะเหล่านั้น รู้ว่า เป็นอาคันตุกะ ฟังไปบอก. แม้รู้ในเวลาทีพวกเขาไปแล้ว ก็ควรตามไปบอกจนได้ เมื่อไม่สามารถจะไปทัน คงเป็นแต่รัตติเณท ไม่เป็นทุกกฎเพราะวัดตเภท. ฝ่ายภิกษุอาคันตุกะใด มาในกลางคืนแล้ว ไปเสียในกลางคืนนั่นเอง แม้ภิกษุอาคันตุกะนั้น ย่อมทำรัตติเณทแก่ปาริวาสสิกขภิกษุนั้น. แต่เพราะไม่รู้ จึงไม่มีอาบัติทุกกฎเพราะวัดตเภท. ในกรุงทีกกล่าววว่า ถ้าไม่ทันรู้กระทำอัพทานกรรม ๆ นั้น ไม่เป็นอันทำแท้ เพราะเหตุนี้ ควรนบราตรีให้เกินไว้ แล้วจึงค่อยทำอัพทานกรรม. นี่เป็นข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด.

^{๔๗๔} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๒/๒๗๖.

^{๔๗๕} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๒/๒๗๖.

^{๔๗๖} วิ.จู. (บาลี) ๖/๗๕/๑๐๐.

^{๔๗๗} วิ.จู. (บาลี) ๖/๘๓/๑๐๕.

เห็นภิกษุไปเรือในแม่น้ำเป็นต้นก็ดี ยืนอยู่ที่ปากโน้นก็ดี ไปในอากาศก็ดี ยืนอยู่ในที่ไกลมีภูเขาบนบกและป่าเป็นต้นก็ดี, ถ้ากำหนดได้ว่า เป็นภิกษุ พึงไปบอกด้วยเรือเป็นต้นก็ได้ พึงรีบตามไปบอกก็ได้. เมื่อไม่บอกเป็นรัตติเขตและเป็นทุกกฏเพราะวัดตเขต.ถ้าแม้พยายามอยู่ ก็ไม่สามารถจะไปทัน หรือให้ไต่ยืน เป็นเพียงรัตติเขต ไม่เป็นทุกกฏเพราะวัดตเขต.”^{๔๗๘}

แม้เป็นอาคันตุกะมายังวัดบางแห่ง ก็พึงบอกแก่ภิกษุทั้งหลายในวัดนั้น. ถ้าเห็นภิกษุทั้งหมดอยู่ในที่เดียวกัน พึงยืนบอกในที่เดียวกันทีเดียว ถ้าภิกษุทั้งหลายแยก ๑ กันอยู่ตามโคนไม้เป็นต้น, พึงไปบอกในที่นั้นๆ. เมื่อจงใจไม่บอก เป็นรัตติเขตและเป็นทุกกฏเพราะวัดตเขต ถ้าค้นไม่พบบางพวก เป็นแต่รัตติเขตอย่างเดียว ไม่เป็นทุกกฏเพราะวัดตเขต.แต่เมื่อจงใจไม่บอก เป็นรัตติเขตและเป็นทุกกฏเพราะวัดตเขต^{๔๗๙}

บทว่า ตตฺถ เถว หมา ย ถึง ใน สีม่า แห่ง โรง. เมื่อภิกษุทั้งหลายออกจากสีมาแห่งโรงไปเสียจะเก็บในสำนักภิกษุรูปเดียว ก็ควร. ภิกษุผู้ออกจากสีมาแห่งโรงไปแล้วจึงกลับได้สติ พึงเก็บวัตรในสำนักภิกษุผู้ไปด้วยกัน.^{๔๘๐} เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า เอกบุคฺคสฺส วา สนฺติเก. ถ้าแม้ภิกษุผู้ไปด้วยกันนั้นก็หลีกไป, ในโรงสีมาของภิกษุอื่นใดก็บอกวัตรไม่ได้ พึงบอกเก็บวัตรแก่ภิกษุนั้นเสีย. บทว่า ปกตตตฺถ ฐาเน ได้แก่ในสถานที่อันสมควรแก่สังฆกรรมทั้งหลาย.คำว่า ก้าวข้าม ๒ เลทฺทุบาตร (เทว เลทฺทุบาเต อติกมิตฺวา) ท่านกล่าวไว้เพื่อเว้นอุจารแห่งการไต่ยืนเสียงสาธยายของภิกษุทั้งหลาย.คำว่า แวะออกจากทางใหญ่(มหามคฺคโต โอกมม) ท่านกล่าวไว้เพื่อเว้นอุจารแห่งภิกษุผู้เดินทาง.คำว่า คุมเพน วา วติยา วา ปฏิจฺจนน ฐาเน ท่านกล่าวไว้เพื่อเว้นอุจารแห่งการเห็น.ภิกษุพึงสมาทานวัตรแล้วบอกปริวาสตามนัยที่ท่านกล่าวไว้ว่า “พึงสมาทานวัตรบอก (วตฺตํ สมาทียิตฺวา อาโรเจตพฺพ)”. แต่คำว่า อาโรเจตพฺพ ท่านกล่าวไว้โดยทั่วไป.ก็ภิกษุผู้จะบอก(แก่ภิกษุ) หากเป็นภิกษุอ่อนพรรษากว่า พึงกล่าวว่า “อาวุโส” หากมีพรรษามากกว่า พึงกล่าวว่า “ภนฺเต”. ถ้าภิกษุอื่นบางรูปมาอยู่ที่นั่น ด้วยกิจจำเป็นเฉพาะบางอย่าง ถ้าปาริวาสภิกษุนั้น เห็นเธอ หรือไต่ยืนเสียงของเธอ ควรบอก เมื่อไม่บอก เป็นรัตติเขตและเป็นวัดตเขต.เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “ยมปิ อนุญฺ ภิกฺขุ ปสฺสตี, ตสฺสาปิ อาโรเจตพฺพเมว” ถ้าเธอล้ำอุจารสีมาเข้าไป ๑๒ ศอก แล้วไปเสีย แต่เมื่อปาริวาสภิกษุยังมีทันรู้ มีแต่รัตติเขต ส่วนวัดตเขตไม่มี

บทว่า อญฺญิตะ หมายถึงเมื่ออรุณขึ้นแล้ว. บทว่า ภิกษุอื่นรูปใดก่อนภิกษุทั้งหมด (ยํ สพฺพปฐมํ ภิกฺขุ)ความว่า พบภิกษุรูปอื่นใดที่กำลังออกจากวัด หรือเป็นภิกษุอาคันตุกะก่อนภิกษุทั้งหมด.บทว่า ตสฺส อาโรเจตวา นิภฺชิยิตพฺพ ความว่า พึงเป็นอาบัติทุกกฏแก่ปาริวาสภิกษุผู้ไม่บอก คำนี้ท่านกล่าวหมายเอาภิกษุนั้น แต่มิได้กล่าวหมายเอารัตติเขต แท้จริง ควรกล่าวโดยประการนี้ว่า

^{๔๗๘} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๗๖/๒๖๒.

^{๔๗๙} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๗๖/๒๖๒.

^{๔๘๐} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๙๗/๒๖๙.

“บอกแก่ภิกษุทั้งหลายผู้เดินทางถึงเขตวัดแล้ว” บทว่า ยาว รตติโย ปุเรนติ ความว่า พึงอยู่ปริวาสโดยบำเพ็ญให้บริบูรณ์ตามจำนวนราตรียี่สิบอาบัติไว้ ส่วนในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ท่านกล่าวไว้ว่า “อาบัติที่ได้ปิดไว้ สิ้นวันเท่าใด เพื่อต้องการจะบรรเทาความรังเกียจ พึงอยู่ปริวาสสิ้นวันเท่านั้น หรือเกินกว่านั้นแล้ว... ด้วยประการฉะนี้.”^{๔๘๑} บทว่า วิตถาโร หมายถึง เน้นซ้ำ.

บทว่า อิตเรสุ ปน ทวีสุ หมายถึง ตรงกลางระหว่างปริวาสทั้ง ๒ คือ สุทธันตปริวาส สโมธานปริวาส. บทว่า ขนธเก หมายถึง ในสมุจจยขันธกะ^{๔๘๒}. ในคำว่า “จุฬสุทธนโต มหาสุทธนโต” นี้มีอธิบายดังนี้ ภิกษุใดแม้อันพระวินัยธรมายอยู่ว่า ท่านรู้สีกว่า ท่านเป็นผู้บริสุทธิ์ ตลอดวันหรือปักษ์หรือเดือน หรือปี โนนและโน้นหรือ ดังนี้ ตามลำดับตั้งแต่อุปสมบทมา หรือ ทวน ลำดับ ตั้งแต่วันที่บอกไปก็ดี จึงตอบว่า ทราบอยู่ ขอรับ ข้าพเจ้าเป็นผู้บริสุทธิ์ตลอดกาลเพียงเท่านี้. สุทธันตปริวาสที่สงฆ์ให้แก่ภิกษุนั้น เรียกว่า จุฬสุทธันตะ ภิกษุผู้รับจุฬสุทธันตปริวาสนั้นอยู่ปริวาส พึงแบ่งกาลเท่าที่ตนรู้สีกว่า ตนเป็นผู้บริสุทธิ์ออกเสีย พึงอยู่ปริวาสตลอดเดือน หรือ ๒ เดือนที่เหลือ. ถ้ากำหนดได้ว่า เราเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์เพียงเดือนเดียว ได้รับปริวาสแล้ว, กำลังอยู่ปริวาสระลึกเดือนอื่นได้อีก พึงอยู่ปริวาสตลอดเดือนนั้น ด้วยแท้, ไม่มีกิจที่จะต้องให้ปริวาสอีก. ถ้ากำหนดได้ว่า เราเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ ๒ เดือน ได้รับปริวาสแล้ว, แต่กำลังอยู่ปริวาส ทำความตกลงใจว่า เราเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์เพียงเดือนเดียวเท่านั้น พึงอยู่ปริวาสเพียงเดือนเดียวเท่านั้น. ไม่มีกิจที่จะต้องให้ ปริวาสอีก. จริยังอยู่ ธรรมดาสุทธันตปริวาสนี้ เขยิบสูงขึ้นก็ได้ ลดต่ำลงก็ได้. นี่เป็นลักษณะของสุทธันตปริวาสนั้น.^{๔๘๓}

ฝ า ย ภ ก ษ ใน ด

แม้พระวินัยธรมายอยู่โดยนัยอนุโลม(ตามลำดับ)และปฏิโลม(ย้อนลำดับ)ตามที่กล่าวแล้ว ไม่รู้ ระลึกไม่ได้ ซึ่งที่สุดแห่งราตรียี่สิบอาบัติ หรือเป็นผู้มีความสงสัย สุทธันตปริวาสที่สงฆ์ให้แก่ภิกษุนั้น เรียกว่า มหาสุทธันตะ. ภิกษุรับปริวาสนั้นแล้ว พึงอยู่ปริวาสนับราตรียี่สิบอาบัติตั้งแต่วันที่รับ จนถึงวันอุปสมบท. มหาสุทธันตะนี้ เขยิบสูงขึ้นไม่ได้ แต่ต่ำลงได้ เพราะฉะนั้นถ้ากำลังอยู่ปริวาส ทำความตกลงใจในกำหนดราตรียี่สิบอาบัติ เมื่อเราต้องอาบัติ เป็นเวลาเดือน ๑ หรือปี ๑; พึงอยู่ปริวาสเดือน ๑ หรือปี ๑^{๔๘๔} ก็ในเรื่องนี้ สงฆ์ให้จุฬสุทธันตปริวาสแก่ภิกษุผู้กล่าวอยู่ว่า “กระผมเป็นผู้บริสุทธิ์ตลอดกาลเท่านี้” ก็จริง ถึงอย่างไร พระพุทธโสมณะกล่าวว่า “ทุริโหปี เจส ๕ เปฯ ทาทพุโพ” เพราะไม่มีความรู้แน่นอนนั่นเอง. ข้อว่า ตสฺส ทานวธิ ขนธเก อาคโต หมายถึงวิธีให้สุทธันตปริวาส ๒ ประการนั้นมาแล้วในสมุจจยขันธกะ ด้วยคำเป็นต้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้น พึงเข้าไปหาสงฆ์ ๕ ล ฯ พึงบอกอย่างนี้ แก่สงฆ์ ”^{๔๘๕} อธิบายว่า ฉะนั้นพึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในขันธกะนั้นแล. แม้ในคำว่า “วินิจจยกถา ปน วิตถาโรโต

^{๔๘๑} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๒/๒๗๘.

^{๔๘๒} วิ.จู. (บาลี) ๖/๑๕๖/๑๘๒.

^{๔๘๓} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๒/๒๗๙.

^{๔๘๔} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๒/๒๘๐.

^{๔๘๕} วิ.จู. (บาลี) ๖/๑๕๖/๑๘๒.

วุฒตปการ ปเทศ หมายถึงสถานที่ที่ภิกษุจะออกจากทางใหญ่กำบังด้วยพุ่มไม้หรือด้วยรั้ว ให้เลย ๒ เลทพุตจากเครื่องล้อมแห่งวัดที่ล้อม จากที่ควรแก่เครื่องล้อมแห่งวัดที่ไม่ได้ล้อม.คำว่า สมมติยิตวา หมายถึงสมათานวัตร(แล้วบอก)เฉพาะในภายในอรุณ.คำว่า อาโรเจตวา ความว่า บอก แล้ว ตาม สม ควร แก่ อาบัติ ด้วย คำว่า “ ท่าน เจ้า ข้า ข้าพเจ้าได้ต้องอาบัติตัวหนึ่งชื่อสญเจตนิกาสุกวิสสุตติ ไม่ได้ปิดไว้, ข้าพเจ้านั้นขอมานต์ ๖ ราตรต่อสงฆ์ เพื่ออาบัติตัวเดียว ชื่อสญเจตนิกาสุกวิสสุตติ อันไม่ปิดไว้;สงฆ์ได้ให้มานต์ ๖ ราตร เพื่ออาบัติตัวเดียว ชื่อสญเจตนิกาสุกวิสสุตติอันไม่ได้ปิดไว้แก่ข้าพเจ้านั้น ; ข้าพเจ้านั้นพระพุดิมานต์อยู่, ท่านเจ้าข้าข้าพเจ้าบอกให้รู้ ขอสงฆ์จงทรงจำข้าพเจ้าไว้ว่า บอกให้รู้ เทอญ”(“อหฺมณเตเอกํอาปตํตีอาปชฺชิสญเจตนิกาสุกวิสสุตติอปปญฺจนนฺโสหํสงฆ์เอกิสสาอาปตติยาสญเจตนิกาสุกวิสสุตติยาอปปญฺจนนายนารตตํมานตติยาจิตฺตสมสงฺโฆเอกิสสาอาปตติยาสญเจตนิกาสุกวิสสุตติยาอปปญฺจนนายนารตตํมานตต่อทาสี. โสหํมานตตจรามิเวทยามหฺมณเต เวทยตีติมฺสงฺโฆธาเรตุ).^{๔๙๓}

ก็แลจะถือเอาใจความนี้ บอกด้วยวาจาอย่างใดอย่างหนึ่ง สมควรเหมือนกัน.^{๔๙๔} ก็แล จำ เติม แต่ กาล ที่ ได้ บอก แล้ว ไป มี ภิกษุ ทั้ง หลาย เว้น ภิกษุ วัรุ ป หนึ่ง ที่ เหลือ จะ ไป เสีย ใน เมื่อ มี กิจ จำ เป็น ก็ ควร ครั้น อรุณ ชื่น แล้ว พึง เก็บ บัตร ใน สำนัก ภิกษุ นั้น. ถ้า ภิกษุ แม้นั้น ไป เสีย ก่อน อรุณ ด้วย กรรม บาง อย่าง มานต์ ตจาริก ภิกษุ เห็น ภิกษุ ใด ก่อน จะเป็น ภิกษุ อื่น ซึ่ง ออกจาก วัด ไป ก็ ตาม เป็น อาคันตุกะ ก็ ตาม พึง บอก แล้ว เก็บ บัตร ใน สำนัก ภิกษุ นั้น. และ เพราะ เหตุ ที่ มานต์ ตจาริก ภิกษุ นี้ บอก แก่ คณะ และ คอย กำหนด ความ ที่ มี ภิกษุ หลาย รูป อยู่ ด้วย เหตุ นั้น โทษ เพราะ ประพฤติ ใน คณะ พร่อง หรือ โทษ เพราะ อยู่ ปราศ จึง ไม่มี แก่ เธอ. ถ้า ไม่ เห็น ใคร ๆ พึง ไป วัด แล้ว บอก เก็บ บัตร ใน สำนัก ภิกษุ รูป หนึ่ง ที่ ตน เห็น ก่อน เพราะ เหตุ นั้น พระพุทธโฆสเถระ จึง กล่าวว่า “ตโต เตสุ คเตสุ วา อคเตสุ วา ปุริมนเณน ปฏิปชชิตพฺพ”

บทว่า ยตถ ลียา ความว่า ในสมาที่มีสังวาสเสมอกันใด มีภิกษุสงฆ์เป็นคณะ ๒๐ รูป. บทว่า อวหาตพฺโพ ความว่า พึงเรียกโดยเนื่องด้วยอัพทานกรรม.เพื่อจะบรรเทาความสงสัยว่า อัพทานกรรมเป็นอย่างไร ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า อพทานกมฺมํ ปน เป็นต้น. บทว่า ปาฬิวเสน ความว่า โดยเนื่องด้วยพระบาลีว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า(สุณาทู เม ภนฺเต สงฺโฆ) เป็นต้น.”^{๔๙๕} บทว่า วินิจจยวเสน ความว่า ด้วยอำนาจแห่งการวินิจฉัยเป็นต้นว่า “และภิกษุทั้งหลายผู้จะอัพทาน พึงทำเธอให้เป็นผู้ควรแก่อัพทานก่อน. จจริงอยู่ ภิกษุนี้ชื่อว่า ตั้งอยู่ในฐานผู้ปกติดี เพราะเธอเก็บบัตรเสียแล้ว. และจะทำอัพทานแก่ปกติดี ย่อมไม่ควร. เพราะฉะนั้นพึงให้เธอสมათานวัตร. เธอย่อมเป็นผู้ควรแก่อัพทาน ในเมื่อสมათานวัตรแล้ว. แม้เธอพึงสมათานวัตรแล้วบอก แล้วขออัพทาน. กิจที่จะต้องสมათานวัตรอีก ย่อมไม่มีแก่ผู้มีได้เก็บบัตร. จจริงอยู่ ภิกษุผู้มีได้เก็บบัตรนั้น เป็นผู้ควรแก่อัพทาน โดยล่วง ๖

^{๔๙๓} วิ.ม.อ.(บาลี) ๓/๙๗/๒๖๘.

^{๔๙๔} วิ.ม.อ.(บาลี) ๓/๙๗/๒๖๙.

^{๔๙๕} วิ.จู. (บาลี) ๖/๑๐๑/๑๒๗.

ราตรีเท่านั้น.^{๔๙๖} ก็ปรีวาสกรรมเป็นต้นทั้งหมดนี้นั้นข้าพเจ้ามิได้อธิบายให้พิสดารเพราะกลัวจะพิสดารเกินไป เพราะเนื้อหาเข้าใจได้ง่ายแล้วด้วยอำนาจพระบาลี^{๔๙๗} และอรรถกถา.^{๔๙๘} ผู้ต้องการ(รายละเอียด)พึงสืบค้นจากพระบาลีและอรรถกถานั้นเถิด.ก็อัฏฏกานกรรมที่สงฆ์หย่อนกว่าภิกษุสงฆ์เป็นคณะ ๒๐ กระทำ ย่อมกำเริบ เพราะกรรมนี้เป็นกรรมที่ต้องทำด้วยสงฆ์วิสตติวรรค เพราะเหตุนี้ พระพุทธโสมเถระจึงกล่าวว่า “เอเกนาปิ เจ อุโน วิสตติโกณ ภิกษุสงฺโฆ ตํ ภิกษุ อพฺเพยฺโส จ ภิกษุ อนฺนํ โท”. คำว่า อญ คือข้อปฏิบัตินี้คือข้อปฏิบัติตามที่กล่าวมาแล้ว คำว่า ข้อปฏิบัติสมควร(สามิจิ) หมายถึงวัตร.

สังฆาติเสสวันทนาในฎีกาที่ประกาศความลับชื่อว่า “วินยัตถมัญชสา”
แห่งปาติโมกขพรรณนา ชื่อว่า กังขาวิตรณิ จบแล้วด้วยประการฉะนี้.

๒.๔.๓.อนิยตกัณฑ์

๒.๔.๓.๑ ปฐมอนิยตสิกขาปทวันทนา

เพราะพระพุทธโสมเถระกล่าวว่า “กับมาตุคาม” ดังนี้แล้วกล่าวว่า “หญิงคนหนึ่ง” ดังนี้อีก กล่าวคำว่า “กับหญิงคนหนึ่งกล่าวคือมาตุคาม” คำว่า **ที่ลับ (รโ)** คือ ที่ไม่ใช่โอกาส ก็เพราะไม่ใช่โอกาสภิกษุโดยย่อทำไมให้เป็นอาบัติ ด้วยคำว่า เพราะไม่ประจักษ์แก่ภิกษุนั้น พระฎีกาจารย์กล่าวว่า “**ที่ลับตา**” แม้ที่ลับหูก็มาแล้วในพระบาลีแห่งบทาขณินี้ ว่า “ชื่อว่าที่ลับได้แก่ ที่ลับตา ที่ลับหู ชื่อว่าที่ลับตาเป็นที่ที่ใครไม่สามารถจะเห็น เมื่อกระพริบตา ยกคิ้ว หรือยกคิ้วระ ชื่อว่าที่ลับหูเป็นที่ที่ใครๆ ไม่สามารถเพื่ออันฟังได้ด้วยคำพูดปกติ” เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่กล่าวคำนั้น กล่าวคำเพียงเท่านั้นว่า “ที่ลับหู” เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**แม้ก็จริง**” ด้วยคำนี้ ในพระบาลีท่านแสดงว่า คำนี้ว่า “ที่ลับหู” ท่านกล่าวด้วยอำนาจการขยายความ เมื่อเป็นเช่นนั้น จะทราบความนี้อย่างไรหรือว่า “ที่ลับหูเท่านั้นท่านประสงค์เอาในสิกขาบทนี้” จะทราบได้เพราะคำว่า “ที่นังอันปิดบัง” และเพราะท่านกล่าวไว้ว่า “เป็นที่ที่สามารถจะเสพเมถุนธรรมได้” เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**สเจปิ**” ด้วยคำนี้ว่า “**ที่มีประตูปิด**” ท่านแสดงที่ลับตาเพราะเป็นที่ที่ปิดบัง ก็ภิกษุผู้หนึ่งแล้วที่ประตูห้องที่ปิดประตูไว้^{๔๙๙} ย่อมทำให้ไม่ต้องอาบัติ ภิกษุผู้หนึ่งที่ประตูห้องที่ไม่ได้ปิดประตูห้องไว้^{๕๐๐} อย่างเดียว ย่อมไม่ทำให้ต้องอาบัติ ผู้ศึกษาพึงทราบความว่า แม้ภิกษุผู้หนึ่งในโอกาสภายใน ๑๒ ศอก เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**แต่อาจเห็นได้ในที่ใด**”

^{๔๙๖} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๙๗/๒๗๐.

^{๔๙๗} วิ.จู. (บาลี) ๖/๗๕/๑๐๐,๙๘/๑๒๔.

^{๔๙๘} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๙๗/๒๕๖-๒๖๘.

^{๔๙๙} วิ.ม.หา.อ. (บาลี) ๒/๑๖๔

^{๕๐๐} วิ.ม.หา.อ. (บาลี) ๒/๑๖๔

เพราะเหตุที่ภิกษุนั่งแล้วประพตฺธิลบลอยู่ถูกความง่วงเหมือนลิงค์ครอบงำหลับตาบางครั้ง ลืมตาบางครั้ง แต่ไม่หยั่งลงสู่ความหลับ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำว่า “แม้ประพตฺธิลบลอยู่ก็ไม่ทำให้ต้องอาบัติ” แต่ภิกษุนอนแล้วประพตฺธิลบลอยู่ย่อมไม่เป็นเช่นนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “เมื่อนอนแล้วประพตฺธิลบลอยู่ก็ไม่ทำ” อธิบายว่า ไม่ทำให้ไม่ต้องอาบัติ มาตุคามย่อมไม่เป็นที่ ๒ แห่งเมถุนธรรม ความจริง หลึงทั้งหลายย่อมปกปิดโทษของกันและกัน เพราะเหตุนี้ นั่นแหละ หลึงเป็นอันมาก เมื่อภิกษุเปิดประตูนอนในป่าใหญ่ใกล้กรุงเวสาลี จึงทำตามต้องการแล้วหลีกไป เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “แต่ย่อมไม่ทำแม้ร้อยครั้งแก่หลึงทั้งหลาย” คำว่า กรรมนั้น (ตํ กมฺมํ) คือ กรรมคืออชฌาจาร เพราะเหตุที่ภิกษุนั่งแล้วเที่ยวจึงนอน เพราะเหตุนี้ เพื่อแสดงว่า ท่านทำแม้การนอนไว้ในแล้วกล่าวคำว่า “พึงสพเร็จการนอน” กล่าวคำเป็นต้นว่า “เอตถ จ” คำว่า พึงให้ทำธรรม ๓ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง (ติณฺณ ธมฺมานํ อญฺญตฺเรน กาเรตพฺโพ) คือ ท่านกล่าวคำนี้ว่า เมื่อภิกษุปฏิบัติภาวนาการนั่งย่อมประกอบธรรม ๓ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ภิกษุเมื่อปฏิบัติภาวนาการนอนพึงให้ปรับด้วยปาราชิก สังฆาทิเสส และปาจิตติย ด้วยอาการนั้น คำว่า เมื่อปฏิบัติ (น อปฺปชานมาโน) คือเมื่อไม่ปฏิบัติภาวนาการนอนก็ไม่ควรให้ปรับด้วยธรรม ๓ อย่างอย่างใดอย่างหนึ่ง ความจริง ภิกษุแม้เป็นอลัชชี เมื่อปฏิบัติภาวนาเที่ยวก็พึงให้ปรับอาบัติ เธอย่อมไม่ปฏิบัติเพียงใด พึงถูกกล่าวว่า “เป็นผู้ไม่บริสุทธิ์” หรือว่า “เป็นผู้บริสุทธิ์” เพียงนั้น แต่พึงให้ปรับตามอนุสนธิแห่งวัตร

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวว่า

“ ป ฎิ ญ ญา อ น ท าน ท ำ แ ล ้ว ใน พ ว ก ล ั ช ชี
ปฏิบัติอย่างนี้ย่อมไม่มีในอลัชชีทั้งหลาย อลัชชีพึงกล่าวคำแม้มาก
พึงให้ปรับตามวัตตานุสนธิ”^{๕๐๑}

ไม่พึงให้ปรับตามปฏิบัติอย่างนี้ในการโจทนั้นแหละ ด้วยธรรม ๓ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งอย่างเดียว โดยที่แท้เพื่อแสดงว่า แม้ด้วยการโจทพร้อมด้วยอาการมีการนั่งเป็นต้น ท่านจึงกล่าวคำว่า “อีกอย่างหนึ่ง อุบาสิกาที่มีวาจาที่ควรเชื่อถือได้นั้นกล่าวโทษด้วยอาบัติใด ภิกษุนั้นพึงถูกปรับด้วยอาบัตินั้น” เพราะเหตุนี้ นั่นแหละท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ในอาการทั้งหลายมีการนอนเป็นต้น” ก็ในอาการนี้ แม้เมื่อท่านไม่กล่าวว่า “เมื่อปฏิบัติ” เพราะ เป็น การ กระ ทำ ที่ ยั ง ท่าน จึง ก ล ำ ว ค ำ ว ่า “ ภ ก ขุ นั น เมื่ อ ป ฎิ ญ ญา เ ที ย ว พึ ง ถู ก ป ร ั บ ตั ว ย อ ำ บั ตี นั น ” ชื่อว่าสิ่งที่เห็นแล้วย่อมมีแม้เช่นนั้นเพราะไม่มีความเป็นโดยประการอื่น เพราะคำของอุบาสิกาเช่นนั้น

^{๕๐๑} วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๕๙/๕๔๐.

คำว่า ย่อมมีแม้โดยประการอื่น (อณฺณถาปิ โหติ) คือ ท่านแสดงความเป็นเหตุมีโดยประการอื่น เพราะการเห็นธรรมใดไม่แน่นอนโดยส่วนเป็นอันมากเพราะเหตุนี้ ธรรมนั้นชื่อว่าอนิยต เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “อาบัติ ๓ อย่าง”

ผู้ประสงค์จะไปสู่สำนักของมาตุคามเพราะยินดีการนอนในที่ลับกระพริบตา ต้องทุกกฎ ให้นุ่งห่ม คาดประคตเอว ห่มจีวร ทุกประโยคต้องทุกกฎ เมื่อเดินไปต้องทุกกฎทุกอย่างก้าว ไปแล้วนั่งต้องทุกกฎเหมือนกัน เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “กล่าวคือกิเลสที่อิงอาศัยเมถุนธรรม” ก็ในสิกขาบทนี้ เมื่อความกำหนดในเมถุนธรรมแม้ไม่มี ท่านก็กล่าวคำว่า “กล่าวคือกิเลสที่อิงอาศัยเมถุนธรรม” เพราะความยินดีในการนอนในที่ลับเป็นกิเลสเนื่องด้วยความยินดีนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงระบุถึงนิสสัคคัพพ์ คำว่า ยินดีในที่ลับ (รหสฺสาเทน) คือ เพราะเหตุแห่งความยินดีที่เกิดขึ้นว่า เรานั่งในที่ลับกับหญิงชื่อนี้แล้วพึงกระทำการหว่านและการเจรจาเป็นต้น อธิบายว่า เมื่อไม่มีบุรุษผู้รู้เพียงสาซึ่งไม่หลับไม่บอดนอนที่อุบจาร อาบัติปาจิตตีย์เพราะการนอนก็มี ถ้าหญิงนั้น พลุตุลก พลุตุล นั่ง ด้วยกรณีกิจบางอย่าง แล้วนั่งบ่อ ย่อมต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะการนอนบ่อ ยหญิงนั้นไม่มีใครเห็น หญิงอื่นมานั่ง เมื่อเกิดความยินดี ย่อมต้องอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้ไปด้วยมุ่งหมาย ถ้ามาตุคามเป็นอันมากมา ต้องอาบัติปาจิตตีย์ด้วยการนับมาตุคาม ถ้ามาตุคามทั้งหลายพลุตุลกพลุตุลแล้วนั่งบ่อ ย อาบัติปาจิตตีย์ย่อมมีแม้ด้วยการนับการนอน เมื่อภิกษุไปด้วยคิดว่า “เราจักสำเร็จความยินดีในที่ลับกับหญิงที่เห็นแล้ว” แม้จะอยู่ พึงทราบอาบัติทั้งหลายตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละด้วยสามารถแห่งชนทั้งหลายผู้มาแล้ว และด้วยสามารถแห่งการนอนบ่อ ย คำว่า เมื่อบุรุษมีประการดังกล่าวแล้ว (วุตฺตปฺกาเร ปุริเส) คือ เมื่อบุรุษผู้รู้เพียงสาผู้ไม่บอด คำว่า ผู้อยู่ที่อุบจามีอยู่ (อุบจารคเต สติ) คือผู้อยู่ใน ๑๒ คอกมีอยู่ ถ้าเมื่อภิกษุไปนั่งด้วยจิตที่บริสุทธิ์ ความยินดีในที่ลับเกิดขึ้นแก่หญิงผู้มานั่งแล้ว อนาปัตติย่อมมีแม้ด้วยอาการอย่างนี้

ปฐมอนิยตสิกขาปทวินณา จบ

๒.๔.๓.๒ ทุตติยอนิยตสิกขาปทวินณา

คำว่า สถานที่ไม่ใช่อาสนะที่กำบัง (น เหว โข ปน ปฏิจฺจนํ) ได้แก่ในที่สิกขาบทนี้ บริเวณแม้ใดถูกแวดล้อมในภายนอก พื้นบริเวณเป็นต้นในภายในเปิด แม้บริเวณนั้นพึงทราบว่า

มีอยู่ภายใน ในอรรถกถา มหาปัจจรี^{๕๐๒} ท่านกล่าวคำนี้ว่า “ก็ฐานเห็นปานนี้ท่านถือเอาแล้วในเพราะที่ๆ มิได้กำบัง” คำว่า **หรือด้วยอาบัติสังฆาติเสส (สังฆาติเสสน วา)** คือ หรือด้วยอาบัติสังฆาติเสสกล่าวคือการเคล้าคลึงกายและกล่าววาจาชั่วหยาบ ก็เพราะเหตุที่นั่นแหละในบทภาษี้นี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “หากหญิงนั้นพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ฉันเห็นพระผู้เป็นเจ้านั่งเคล้าคลึงกายกับมาตุคาม”^{๕๐๓} สิกขาบทนี้มาแล้วด้วยสามารณแห่งวาจาชั่วหยาบ และแม้มาตุคามพึงวาจาชั่วหยาบแล้วก็ไม่ปกปิดวาจาชั่วหยาบนั้น จริงอย่างนั้น ในทุจฺจลลวาทสิกขาบท^{๕๐๔} หญิงเหล่าใดมีความละอาย หญิงเหล่านั้นจึงยกโทษภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ ในสิกขาบทนี้ แม้หญิงยอมทำไม่ให้อาบัติ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **“หญิงทั้งหลาย”** อีกอย่างหนึ่ง ในที่นี้ หญิงยอมทำไม่ให้อาบัติเพราะเป็นบริเวณไม่กำบัง พึงเห็นความในที่นี่อย่างนี้ว่า ก็ในสิกขาบทที่ ๑ แม้หญิงร้อยคนก็คุ้มอาบัติไม่ได้เพราะเป็นสถานที่กำบัง คำว่า **ไม่บอด ไม่หนวก (อนนฺธ อพริโร)** คือ ท่านกล่าวถึงบุคคลผู้ไม่บอดด้วยสามารณแห่งการเคล้าคลึงกาย ในสิกขาบทนี้ กล่าวถึงบุคคลผู้ไม่หนวกด้วยสามารณแห่งวาจาชั่วหยาบ

บรรดาสมฺภูฐานเป็นต้น สิกขาบทนี้มีสมฺภูฐาน ๓ คือ เกิดทางกายกับจิต วาจากับจิต กายวาจากับจิต เป็นกิริยา เป็สสญฺญาวโรคมกซ์ เป็นสจิตตกะ เป็นโลกวัชชะ เป็นกายกรรม เป็นวจีกรรม เป็นอกุศลจิต มีเวทนาสองคือสุขเวทนาอุเบกขาเวทนา เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **“ก็ในสิกขาบทนี้เหมือนกันกับอทินนาทาน”** ก็ในสิกขาบทนี้ภิกษุถึงการเคล้าคลึงกายกล่าววาจาชั่วหยาบ และนั่งกล่าววาจาชั่วหยาบ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **“และเกิดจากกายวาจากับจิต”** พึงถือเอาว่า อีกอย่างหนึ่งท่านหมายเอาวาจาชั่วหยาบเท่านั้นจึงกล่าว

หุติยอนิยตสิกขาปทวินฺนา จบ

อจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า “ก็อนิยตฺทเทสนี้ ภิกษุปฏิบัติญวตฺตฤเท่านั้นด้วยการโจทที่มีสิ่งที่เห็นเป็นต้นเป็นมูลพึงให้ปรับตามอาบัตินอกจากนี้ไม่พึงให้ปรับ เพราะเหตุนี้ เพื่อแสดงการยกอาบัติและการไม่ยกท่านจึงกล่าวความนี้ไว้”อนิยตสิกขาปทวินฺนาในอรรถกถา วินยตมฺญุสาชื่อลีนตลปภาสนีแห่งอรรถกถาปาติโมกข์ชื่อกังขาวิตรณี ด้วยประการฉะนี้

^{๕๐๒} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๔๕๓/๑๖๘

^{๕๐๓} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๔๕๕/๔๘๒.

^{๕๐๔} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๘๓/๓๑๕.

๒.๔.๔ นิสัคคิยกันท์

๒.๔.๔.๑ จีวรวรรค

๑) กถินสิกขาปทวินยนา

คำว่า เมื่อจีวรสำเร็จแล้ว (นิญฐิตจีวรสมิ) มีวิเคราะห์คำว่า สำเร็จด้วยสิ่งที่สำเร็จนั้นเป็นจีวรด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าจีวรอันสำเร็จแล้ว อธิบายว่า เมื่อ จีวร ซึ่ง มี อานิสงส์ เป็น มูล และ จีวร ที่ หวัง ก็ สำ เร็จ แล้ ว เพราะเหตุที่จีวรนั้นสำเร็จด้วยการกระทำบ้างด้วยการเสียไปบ้าง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “มีจีวรกรรมเป็นที่สุด” บรรดากรรมเหล่านั้น กรรมมีปาสกปัญญะและคณตักปัญญะเป็นที่สุดทุกอย่างอันบุคคลพึงทำด้วยเข็ม กรรมนั้นชื่อว่ามัสจุกรรมเป็นที่สุด ด้วยสุจิกรรมนั้น คำว่า เสียหาย (นญฺฐ) คือ อันโจรเป็นต้นนำไป ความจริง กรรมนี้ ท่านเรียกว่า “กรรมสำเร็จแล้ว” เพราะกรรมปลีโพธสำเร็จแล้ว คำว่า สูญหาย (วินญฺฐ) คือ อันปลวกเป็นต้นกัดกินแล้ว คำว่า ไหม้แล้ว (ททฺธ) คือ อันไฟไหม้แล้ว คำว่า หมดหวังว่าจะได้เย็บเป็นจีวร (จีวรสา วา อุปจฉินฺนา) คือ ความหวังว่าจะได้จีวรอันใดเกิดขึ้นว่า “เราจักได้จีวรในตระกูลชื่อนั้น” ความหวังว่าจะจีวรอันนั้นขาดไปแล้ว พึงทราบความที่จีวรเหล่านี้สำเร็จแล้ว เพราะกรรมปลีโพธสำเร็จแล้ว เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “อิมสุ วา” ด้วยคำนี้ท่านกล่าวความไม่มีจีวรปลีโพธ เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “เมื่ออธิบายว่า เมื่อกรรมปลีโพธแห่งจีวรขาดไป” ด้วยคำถามว่า คำนั้นจะทราบชัดได้อย่างไร ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ผู้กรานกฐินแล้ว” การไม่ให้ไปในที่อื่น ชื่อว่ากฐินเพราะความหมายว่ารวบรวม อธิบายว่า ยังยืน กฐินอันสงฆ์ใดกรานแล้ว สงฆ์นั้นชื่อว่ามิกฐินอันกรานแล้ว ผู้มิกฐินอันกรานแล้วนั้น คำว่า หิ เป็นนิบาตใช้ในอรรถว่าเหตุ

ในคำนี้ว่า ได้อานิสงส์กฐินก่อน (ตาว กถินานิ สํ สํ ลภติ) พึงทราบความว่า คำว่า ภิกษุใดได้การกรานกฐินแล้ว ดังนี้ อันท่านพึงประมวลมาเพียงใด ภิกษุนั้นชื่อว่าผู้มิกฐินอันกรานแล้วเพียงนั้น อธิบายว่า ย่อมได้อานิสงส์กฐินมีคำว่า จากไปไม่ต้องบอกลาเป็นต้น อีกอย่างหนึ่งคำนี้ว่า “อตถตถกถินสส ภิกขุโน” ผู้ศึกษาพึงประกอบความโดยทำการเปลี่ยนวิภัติว่า “อตถตถกถินโน ภิกขุ” มีคำอธิบายว่า

ในบรรดาปลิโพธ ๒ อย่างคือ จีวรปลิโพธ อาวาสปลิโพธ นั้น เมื่อปลิโพธอย่างหนึ่งมีอยู่ เธอย่อมได้อานิสงส์คือการเที่ยวไปไม่ต้องบอกลาเป็นต้น อานิสงส์ย่อมไม่เสียไป ถามว่า เพราะเหตุไร ตอบว่า ด้วยคำว่า เมื่อจีวรสำเร็จแล้ว ย่อมให้ทราบความนี้ว่า เมื่อภรณ์ปลิโพธแห่งจีวรนี้ขาดแล้ว คำว่า สัมผัส = สัมเพน แปลว่า อันสงฆ์ ก็คำว่า สัมผัส นี้เป็นฉนฺทวิภัติใช้ในอรรถกถา คำว่า **เตาะแล้ว (อุพฺผเต)** คือ ด้วยมาติกา ๘ อย่างใดอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง รื้อแล้วด้วยการรื้อในระหว่างคำว่า นั้น (ตตร) คือ ในภณินั้น การรื้อชื่อว่าอุทธรณะ ท่านกล่าวคำว่า “**ชื่อว่ากรรอกฐินนี้ลา** **อันพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตแล้ว**” เพราะพระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ในภณินชั้นธกะ^{๕๐๕} ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายผู้จำพรรษาแล้วกรรอกฐิน” โดยเจาะจงภิกษุสามเมืองปาฐา ๓๐ รูปผู้จำพรรษาดันแล้ว

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ผู้จำพรรษาดันแล้ว (ปริมวสสํวณฺณ)** ความว่า ผู้ อยู่ จำ พ ร ร ช า ดั น แ ล้ ว โดย พ ร ร ช า ไม่ ขาด ท่านแสดงว่า ภิกษุทั้งหลายผู้เข้าจำพรรษาแล้วนั้นแหละในปริมพรรษาก่อนย่อมได้การกรรอกฐินด้วยสามารถแห่ง ภิกษุผู้จำพรรษาแล้วนั้น ผู้เข้าจำพรรษาในปัจจุบันพรรษา อันดับแรก การกรรอกฐินย่อมมีอย่างนี้ด้วยสามารถแห่งภิกษุผู้จำพรรษาแล้ว ด้วยสามารถแห่งการนับ ภิกษุมีประมาณเท่าไรย่อมได้การกรรอกฐิน เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**นั้น (โส)**” คำว่า **นั้น (โส)** คือ การกรรอกฐิน คำว่า **โดยกำหนดอย่างต่ำที่สุด (สพฺพนฺติเม ปริจฺเจเทน)** คือ โดยกำหนดมีที่ต่ำที่สุด ด้วยสามารถแห่งการนับ คำว่า **ย่อมควรแก่ภิกษุ ๕ รูป (ปญฺจนํ ขนํ น วฏฺฐติ)** คือ ย่อมควรแก่ภิกษุ ๕ รูปคือ ผู้ให้ภณิน ๔ ผู้รับ ๑ โดยกำหนดอย่างต่ำที่สุด แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ท่านกล่าวคำนี้ว่า ย่อมควรแก่ภิกษุ ๕ รูป เพราะเป็นการกระทำเนื่องด้วยพวก ๕ คำนี้เป็นมติของอาจารย์เหล่านั้น เพราะพระพุทธองค์ตรัสไว้ในจัมมชั้นธกะ^{๕๐๖} ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ในสงฆ์เหล่านั้นเหล่านั้น สงฆ์จตุรคพร้อมเพริยกันโดยธรรมเข้ากรรมได้ทุกอย่าง เว้นกรรม ๓ อย่างคือ อุปสมบท ปวารณา อphan”

คํ ำ ว่ า เ พ ร าะ เ ห ตุ นั้ น (ต ส ม า) คือ เพราะเหตุที่การกรรอกฐินพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตแก่ภิกษุผู้จำพรรษาดันแล้ว และเพราะเหตุที่ การกรรอกฐินย่อมควรแก่ภิกษุ ๕ รูป โดยกำหนดอย่างต่ำที่สุด คำว่า **ใด (ยตุถ)** คือ ในวิหารใด คำว่า **อานิสงส์ (อานิสฺเส)** คือ อานิสงส์ภณินมีเที่ยวไปไม่ต้องบอกลาเป็นต้น แม้ในเรื่องนี้คือ ก็ในครั้งนั้น มีภิกษุ ๔ รูปเข้าจำพรรษา รูปหนึ่งพรรษาพรรษาบริบูรณ์ เป็นสามเณร

^{๕๐๕} วิ.มหา. (ไทย) ๕/๓๐๖/๑๔๕.

^{๕๐๖} วิ.มหา. (ไทย) ๕/๓๘๘/๒๗๖.

ถ้าเข้าจำพรรษาในพรรษาหลัง มีคณะปุรกะและได้อานิสงส์ มีภิกษุ ๓ รูป มีสามเณร ๒ รูป มีภิกษุ ๒ รูป สามเณร ๓ รูป มีภิกษุ ๑ รูป สามเณร ๔ รูป ก็มีนัยนี้เหมือนกัน

คำว่า ด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาที่ท่านกล่าวแล้วในชั้นธกะ (ขณธเก วุตตายนุตติทุติยกมมวาจาย) คือ ด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาที่ท่านกล่าวแล้วในกถินชั้นธกะ^{๕๐๗} อย่างนี้ว่า

“ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผ้ากฐินนี้เกิดแล้วแก่สงฆ์ ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว ฟังให้ผ้ากฐินแก่ภิกษุชื่อนี้เพื่อกรานกฐิน นี่เป็นญัตติ

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผ้ากฐินนี้เกิดแล้วแก่สงฆ์ ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว ฟังให้กรานกฐินแก่ภิกษุชื่อนี้เพื่อกรานกฐิน ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการให้กับการให้ผ้ากฐินนี้แก่ภิกษุชื่อนี้เพื่อกรานกฐิน ท่านรูปนั้นพึงนั่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง ไม่สมควรแก่ผู้ใด ผู้ที่นั่งพึงทักท้วง ผ้ากฐินนี้อันสงฆ์ให้แล้วแก่ภิกษุชื่อนี้เพื่อกรานกฐิน สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้นจึงนั่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมติอย่างนี้”

คำว่า ควรแก่การกรานกฐิน (กถินตถารรหสฺส) คือ สมควรเพื่อกรานกฐิน พึงทราบว่าเป็นภิกษุผู้กรานกฐินนั้นต้องประกอบด้วยองค์ ๘ มีรูปบุพพกรรมเป็นต้น สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในวินยวินิจจยะว่า “ภิกษุผู้รู้ธรรม ๘ ประการย่อมควรกรานกฐิน”^{๕๐๘} แม้ในคัมภีร์บริวาร^{๕๐๙} ท่านก็กล่าวว่า

“ภิกษุประกอบด้วยองค์ ๘ ควรกรานกฐิน ภิกษุประกอบด้วยองค์ ๘ อะไรบ้างควรกรานกฐิน คือภิกษุรูปบุพพกรรม รู้การถอนผ้า รู้การอธิษฐาน รู้การกราน รู้มาติกา รู้ปติโพธ รู้การเดาะกฐิน รู้อานิสงส์ ภิกษุประกอบด้วยองค์ ๘ เหล่านี้ควรกรานกฐิน”

ก็ในเรื่องนี้ การชักการกะ การตัด การเนาผ้า การเย็บ ชื่อว่าบุพพกรรม การถอน(สังฆาฏิเก่าเป็นต้น)ชื่อว่า การถอน การอธิษฐานจีวรกฐินเป็นต้น ชื่อว่า การอธิษฐาน การกรานกฐินชื่อว่า การกราน มาติกา ๘ ชื่อว่า มาติกา ปติโพธ ๒ อย่างคือ อาวาสปติโพธ จีวรปติโพธ ชื่อว่า ปติโพธ ก็มีการหลีกไปเป็นต้นชื่อว่า การเดาะ อานิสงส์ ๕ ชื่อว่า อานิสงส์

ถามว่า ก็คำใดท่านกล่าวไว้ในสมันตปาสาทิกาว่า ก็กฐินใครควรกราน สงฆ์จะให้จีวรกฐินแก่ภิกษุใด สงฆ์ควรให้แก่ภิกษุใด ตอบว่า ภิกษุใดมีจีวรเก่า

^{๕๐๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๗/๑๔๗.

^{๕๐๘} วินยวินิจจย. (บาลี) คาทิที่ ๒๗๐๔

^{๕๐๙} วิ.ป. ๘/๔๐๙/๕๗๙.

ถ้าภิกษุจำนวนมากมีจีวรเก่า สงฆ์ควรให้แก่ภิกษุแก่ แม้บรรดาภิกษุแก่ ภิกษุใดเป็นมหาบุรุษย่อมสามารถที่จะทำจีวรกรานได้ในวันนี้ สงฆ์ควรให้แก่ภิกษุนั้น ถ้าภิกษุแก่ไม่สามารถ ภิกษุอ่อนกว่าสามารถ สงฆ์ควรให้แก่ภิกษุนั้น อีกประการหนึ่ง อันสงฆ์ควรทำการสงเคราะห์แก่พระมหาเถระ เพราะเหตุนี้ สงฆ์พึงกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ขอท่านทั้งหลายจงรับ พวกเราทำแล้วจักให้” สงฆ์ถือเอาผ้าที่ควรแก่การกรานกฐินแล้วพึงให้ แต่เมื่อจะให้ บรรดาจีวร ๓ ผืน ผืนใดๆ เก่า สงฆ์ควรให้ผืนนั้นเพื่อกฐินนั้น ควรให้แก่ภิกษุผู้มีผ้าสองชั้นเก่าโดยปกติเพื่อผ้าสองชั้นเก่าแม้ถ้าภิกษุนั้นมีจีวรชั้นเดียวแต่เนื้อแน่น ก็ผ้าสาฎกเพื่อกฐินเป็นผ้าบาง สงฆ์พึงให้ผ้าที่สมควรแก่ผ้าสองชั้นเพื่อเป็นผ้าที่สมควร จะให้ผ้าสองชั้นแม้แก่ภิกษุผู้กล่าวว่า “เราเมื่อไม่ได้ก็จะห่มผ้าชั้นเดียว” ก็ภิกษุใดมีปกติโลภ ไม่พึงให้แก่ภิกษุนั้นแม้ภิกษุนั้นกรานกฐินแล้วเย็บจีวรในภายหลังโดยคิดว่า เราจักทำจีวร ๒ ผืน

คำว่า **นั้น (เตน)** คือ ภิกษุผู้กรานกฐิน คำว่า **ตทเหว** เท่ากับ **ตสฺมีเยว ทิวเส** (ในวันนั้นนั่นเทียว) คำว่า **ตัดเป็น ๕ ชั้นหรือเกินกว่า ๕ ชั้น** (ปญจ วา อติเรกานิ วา ขณฺฑานิ ฉนฺทิตฺวา) คือ ชั้นผ้า ๕ ชั้นหรือเกินกว่า ๕ ชั้น คือมี ๗ ชั้นเป็นต้นที่สมควรแก่จีวร ๖ ผืน ผืนใดผืนหนึ่งมีสังฆาฏิเป็นต้นแห่งจีวรชั้นห้าเป็นต้นด้วยสามารถแห่งมณฑลใหญ่และอหฺมณฑลเป็นต้น ฉนฺโต ตัดแล้วฉนนั่น ก็เมื่อกฐินจีวรนั้นอันภิกษุทำอยู่ ภิกษุแม้รูปหนึ่งย่อมไม่ได้ว่า “เราเป็นพระเถระ” หรือว่า “เราเป็นพหูสูต” เมื่อทำโดยไม่เอื้อเพื่อ ต้องอาบัติทุกกฏ เพราะเหตุนี้ ภิกษุทั้งหมดนั้นแหละพึงทำการชักตัดเย็บและย้อมให้สำเร็จ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “แม้ภิกษุที่เหลือก็พึงเป็นสหายของภิกษุนั้น” คำว่า **จีวรที่ทำแล้วนั้นแหละ (กตจีวรเมว)** คือ ผ้า ก ก ฐ ิน ที่ ทำ เ ส ร ี จ แ ล้ ว นั น แ ห ล ะ แม้ผ้าอันตรวาสกโดยกำหนดอย่างต่ำที่สุดอันภิกษุพึงตัดแล้วทำจากการเสียหายการกรานโดยประการอื่นอย่างที่มีพระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย กฐินย่อมไม่เป็นอันกรานอย่างไร กฐินย่อมไม่เป็นอันกรานอย่างนี้ กฐินย่อมไม่เป็นอันกรานเพียงรอยขีด ฯลฯ กฐินย่อมไม่เป็นอันกรานเว้นจากจีวรมีซ้นท์ ๕ หรือเกิน ๕ ซึ่งตัดดีแล้วทำให้เป็นมณฑลเสร็จในวันนี้”^{๕๑๐}

เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “แต่จีวรที่ไม่ได้เย็บไม่ได้ตัดย่อมไม่ควร” คำว่า **อันภิกษุนั้น (เตน ภิกษุณา)** คือ อันภิกษุผู้กราน คำว่า **พึงกราน (อตฺถริตพฺพ)** คือพึงทำการกราน พึงทราบว่าการกรานนั้นแลก็คือวิธีเย็บอย่างนั้นนั่นแหละ อย่างที่ตรัสว่า

^{๕๑๐} วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๐๘/๑๔๗.

“ถ้าประสงค์จะกรานกฐินด้วยผ้าสังฆาฏิ ควรถอนผ้าสังฆาฏิเก่าเสีย
ควรอธิษฐานผ้าสังฆาฏิผืนใหม่ เปล่งวาจาว่า ข้าพเจ้าจะกรานกฐินด้วยผ้าสังฆาฏิผืนนี้”^{๕๑๑}

พึงทราบความพิสดารดังนี้ ท่านหมายถึงประเภทแห่งถ้อยคำว่า “ภนฺเต อวฺโส”
“อนุโมทล อนุโมทาหิ” จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “เถรานุญจ”

ท่านแสดงวิธีที่ผู้กรานพึงปฏิบัติอย่างนี้ บัดนี้ เพื่อแสดงวิธีที่สงฆ์จะอนุโมทนา
จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “เตหิปี” ด้วยคำว่า “ข้าเจ้าทั้งหลายอนุโมทนา”
ท่านกล่าวคำนี้ด้วยสามารถแห่งความเคารพในตนด้วยตนเทียว ท่านกล่าวคำนี้ก็ยังจริง
แม้ถึงอย่างนั้น ก็ไม่ควรจะกล่าวว่า “ข้าพเจ้าทั้งหลายขออนุโมทนา” อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า
ควรกล่าวคำว่า “ข้าพเจ้าขออนุโมทนา” ผู้ศึกษาควรพิจารณาแล้วถือเอา บัดนี้
เพื่อแสดงอานิสงส์กฐิน เมื่อจะพิจารณาภูมิจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “แม้ในภิกษุผู้จำพรรษาต้นแล้ว”
บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **เหล่านั้นนั่นเอง (เตสฺเยว)** คือผู้กรานและผู้อนุโมทนานั่นเอง
สมจริงดังคำที่พระองค์ตรัสไว้ในคัมภีร์บริวารว่า “บุคคล ๒ จำพวก คือ ภิกษุผู้กราน ภิกษุผู้อนุโมทนา
ได้กรานกฐิน”^{๕๑๒} คำว่า **เหล่านั้น (เต)** คือ ภิกษุผู้กรานและภิกษุผู้อนุโมทนา คำว่า **ตั้งแต่นั้นมา**
(ตโต ปญฺญา) คือ ตั้งแต่การกรานและการอนุโมทนา คำว่า **เพียงไรแต่การเตาะกฐิน (ยาว**
กถินสฺสพฺพการา) คือ ในเดือนจิวรอย่างเดียวก็น่าไม่ โดนที่แท้ ย่อมได้อานิสงส์ ๕
เพียงใดแต่การเตาะกฐินด้วยมาติกา ๘ อย่างใดอย่างหนึ่งหรือว่าด้วยการเตาะในระหว่าง อธิบายว่า
เมื่อกฐินเตาะแล้วย่อมไม่ได้

บัดนี้ เพื่อแสดงอานิสงส์ ๕ เหล่านั้นโดยสรุป ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า
“ **เท ยี ว ไป ไม่ ตี อ ง บ อ ก ล า** ” บรรดาคำเหล่านั้น
การที่ไม่ได้บอกลาภิกษุที่มีอยู่แล้วเที่ยวจาริกไปในตระกูลทั้งหลายแห่งภิกษุผู้ที่เขาพนมด้วยโภชนะ
๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **อนามนฺตจาโร** การที่ไม่ได้ถือเอาจีวรที่อธิษฐานแล้วโดยชื่อ ชื่อว่า
อสมาทานจาโร อธิบายว่า การที่ภิกษุเก็บจีวรผืนใดผืนหนึ่งบรรดาจีวร ๓
ผืนที่อธิษฐานแล้วโดยชื่อแล้วเก็บไว้ในที่ใดที่หนึ่งให้อรุณขึ้นในที่อื่น มีคำอธิบายว่า
การอยู่ปราศจากจีวร คำว่า **จีวรตามที่ต้องการ (ยาวทตฺถจีวร)** คือ
ความต้องการด้วยจีวรมีประมาณเพียงใด การครองจีวรที่ไม่ได้อธิษฐานไม่ได้วิกัป การเก็บจีวรล่วง
๑๐ วันไปมีประมาณเพียงนั้น โภชนะของคณะ ชื่อว่า **คณโภชน** ก็ในคำว่า **คณะ (คโณ)**
นี้ในที่นี้ได้แก่ ภิกษุ ๔ รูปหรือเกินกว่า ๔ รูป อธิบายว่า การถือเอาร่วมกันซึ่งโภชนะ ๕
อย่างในอย่างหนึ่งมีข้าวสุกเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งที่ได้โดยวิญญูติหรือโดยการนิมนต์ คำว่า

^{๕๑๑} วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๑๓/๕๘๒.

^{๕๑๒} วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๐๓/๕๗๑.

ความเกิดขึ้นแห่งจิรวอันใดในที่นั้น (โย จ ตตถ จีวรุปปาโท) คือ ผ้าของผู้ตายในสีมาที่กรานกฐินแล้วในที่นั้นจะมี หรือจิรวของสงฆ์อันใดที่เขาเจาะจงถวายสงฆ์ หรือจิรวของสงฆ์ที่เขานำมาโดยความเกิดขึ้นในที่นั้นย่อมเกิดขึ้นโดยอาการใดผ้านั้นจักมีแก่ภิกษุเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **"จิรวที่เกิดขึ้นแก่สงฆ์ในอาวาสนั้น"**

ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ว่า “ กิ ลี ง ไ ต คือบาตรเป็นต้นหรือภณฑะอื่นภณฑะนั้นย่อมถึงแก่ภิกษุทั้งปวง อนึ่ง สิ่งใดคือผ้าที่เขาให้จ่ายมาด้วยข้าวสารเป็นต้นอันเกิดขึ้นในที่นั้น ผ้าเหล่านั้นย่อมถึงแก่ภิกษุทั้งหลาย ผู้กรานกฐินแล้วเท่านั้น ก็เมื่อข้าวสารเป็นต้นอันเขาให้จ่ายมาด้วยผ้าทั้งหลาย ผ้าเหล่านั้นย่อมถึงแก่ภิกษุทั้งปวง” แม้ผ้านั้นพึงเห็นว่า ท่านกล่าวไว้ดีแล้วด้วยคำว่า ความเกิดขึ้นแห่งจิรวย่อมไม่มีจำเดิมแต่กาลให้จ่าย ก็ภิกษุผู้ไม่ได้กรานกฐินย่อมได้อานิสงส์ที่เหลือในอานิสงส์ ๕ เหล่านี้ เว้นการเที่ยวไปไม่ต้องบอกลาในเดือนจิรว ถ้าภิกษุพึงได้แม้การเที่ยวไปไม่ต้องบอกลา ภิกษุทั้งหลายชาวเมืองปาฐาผู้จำพรรษาแล้วมีจิรวเปิกชุมไม่พึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค เ พ ร ี่ ภิ ก ขุ ไ ม่ ไ ด้ ผ้ า นั น เพราะฉะนั้นแม้ในกาลจิรวภิกษุทั้งหลายจึงได้ถือเอาจิรวเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค

พระพุทโธสเถระครั้งแสดงการกรานกฐินแล้วอย่างนี้ บัดนี้เมื่อจะแสดงการเจาะจงคำว่า **"คัมภีร์กฐิน"** เป็นต้น บรรดาเหล่านั้น คำว่า มาติกา คือ แม้ทั้งหลาย อธิบายว่า หญิงผู้ให้เกิด ความจริง มาติกา ๘ เหล่านั้น ย่อมย่อมยังการเจาะจงกฐินให้เกิด การหลีกไปในทิศทั้งหลายเหล่านั้นเป็นที่สุดของมาติกา นี้ เพราะเหตุนี้ มาติกาชื่อว่า **มีการหลีกไปเป็นที่สุด** แม้มาติกาที่เหลือก็พึงทราบอย่างนี้ ใน มาติกา เหล่า นั้น ภิกษุใดกรานกฐินแล้วถือเอาภณจิรวไปปราศจากความเยื่อใยในอาวาสนั้นหลีกไปด้วยคิดว่า “เรจักไม่เยื่อใย” เมื่อภิกษุนั้นหลีกไปอย่างนี้ การเจาะจงกฐินย่อมมีในสีมาที่พอหลีกไป เพราะเหตุนี้ พึงทราบว่า **การเจาะจงกฐินมีการหลีกไปเป็นที่สุด**

ก็ ภิกษุใด ถือเอา อานิสงส์กฐิน หลีกไป ความคิดอย่างนี้ย่อมมีแก่ภิกษุนั้นผู้มาในภายนอกสีมา เธอเป็นผู้ปราศจากเยื่อใยในอาวาสนั้นว่า “เรจักทำอย่างนี้ในที่นี้ เรจักไม่ไปสู่วิหารนั้นอีก” จึงให้ทำจิรวนั้น การเจาะจงกฐินของภิกษุนั้นชื่อว่า **มีการตกลงใจเป็นที่สุด**

ก็ถ้าภิกษุนั้นถือเอาจิ๋วที่มีอันสังสเป็นมูลมาภายนอกสีมา กระทำการตกลงใจว่า “เราจักไม่ทำจิ๋วนี้ และจักไม่ไปสู่อาวาสนั้น” ในกาลนั้น การเตาะกฐินชื่อว่า **มีการตกลงใจเป็นที่สุด**

เมื่อภิกษุ นั้น ได้อานิสสังสจิ๋วถือเอาจิ๋ว นั้นไปภายนอกสีมาคิดว่า “เราจักทำจิ๋วนี้ในที่นี้แหละ จักไม่ไป” กระทำอยู่ ถ้าจิ๋ว นั้นเสียหาย สูญหาย ถูกไฟไหม้ การเตาะกฐิน ชื่อว่า **มีความเสียหายเป็นที่สุด**

ก็ถ้าภิกษุได้อานิสสังสจิ๋วยังมีความเยื่อใยในจิ๋ว นั้นมาภายนอกสีมาได้ฟังว่า “การเตาะกฐินในระหว่างอันภิกษุในวิหารทำแล้ว” การเตาะกฐินของภิกษุ นั้นชื่อว่า **มีการได้ฟังเป็นที่สุด**

การตัดความหวังของมาติกานั้นมีอยู่ เพราะเหตุ นั้น มาติกานั้นชื่อว่า **มีการตัดความหวังเป็นที่สุด** ก็ภิกษุใดถูกบุคคลใดบุคคลหนึ่งกล่าวว่า “ข้าพเจ้าจะถวายจิ๋วแก่ท่าน” จึงละความเยื่อใยในวิหาร ด้วยความหวังในจิ๋ว นั้นมาภายนอกสีมาเมื่อคำอันภิกษุ นั้นกล่าวว่า “ข้าพเจ้าไม่อาจเพื่ออันใด” ดังนี้อีก จึงตัดความหวัง การเตาะกฐินของภิกษุ นั้น ชื่อว่า **มีการตัดความหวังเป็นที่สุด**

ภิกษุใดยังมีความเยื่อใยไปสู่วิหารอื่นจากวิหารที่ตนจำพรรษาแล้วกลับมายังการเตาะกฐินให้ล่วงไปในระหว่างทางนั่นเอง การเตาะกฐินของภิกษุ นั้นชื่อว่า **มีการล่วงสีมาเป็นที่สุด**

พึงทราบความว่า ธรรมเหล่าใดย่อมเป็นไปพร้อมด้วยการเตาะ เพราะเหตุ นั้น ธรรม เหล่า นั้น ชื่อ ส หุ พ ภา ร า (เต าะ พ ร ้อม กั น) การเตาะกฐินของภิกษุผู้ภิกษุยังมีความมุ่งหวังถือเอาอันสังสจิ๋วไปภายนอกได้ฟังการเตาะกฐินชื่อว่า **การเตาะร่วมกัน**

ท่าน กล่าว คำ เป็น ต้น ว่า “ ต ต ถ วิ ต ถ ร วิ นิ จ ฉ โย ” เพราะ ท่าน กล่าว ไว้ ใน อ ร ร ถ ก ถ า ส ม ัน ต ป า ส า ทิ ก า โดยความพิสดารแห่งการวินิจฉัยมีการตัดจิ๋วพลิตพธเป็นต้นโดยนัยเป็นต้นว่า “ก็ในการเตาะกฐินที่มีการหลีกเลี่ยงไปเป็นที่สุดนี้ จิ๋วพลิตพธขาดก่อน” พึงทราบว่า ท่านกล่าวคำอย่างนี้เพราะการวินิจฉัยโดยพิสดารแห่งการเตาะกฐินนั้นแลมาแล้วในเรื่องกฐินนั้น คำว่า **ซึ่งความไม่มีปลิโพที่เหลือ (เสสปลิโพธาภาว)** คือ ซึ่งความไม่มีแห่งปลิโพที่เหลือ อธิบายว่า ซึ่งความไม่มีแห่งอาวาสปลิโพ

คำว่า **นั้น (อสุ)** คือ กาลเวลา คำว่า **ทสาหปรม** เป็นปฐมาวักติ ใช้ในอรรถพิทยาวิกติ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**กาลนั้นมี ๑๐ วันเป็นอย่างยิ่ง**” คำว่า **อติเรก** เท่ากับ **อิธิ** แปลว่า **ยิ่ง** ก็กาลนั้นชื่อว่าความยิ่งโดยจิรวที่อิธิฐานแล้วและวิกัปแล้ว เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**ที่อิธิฐานแล้วและวิกัปแล้ว**” คำว่า **โฆม** คือ ผ้าที่ทอดด้วยปอทั้งหลาย คือ จีวร ที่ ท อ ดั ว ย ฝั า ป อ ฝั า ที่ เ ห ลี อ กั อ ย ำ ง นั น ฝั า ที่ ท อ ดั ว ย ข น สั ตว์ ที่ เ ห ลี อ ทั ง ห ล า ย ทำ เ ว น ข น ม นุ สย์ และ ข น สั ตว์ ร ำ ย ชี อ ว่า ฝั า ก ำ พ ล ฝั า ที่ ท อ ดั ว ย ป ำ น ทั ง ห ล า ย ชี อ ว่า ฝั า ป ำ น ฝั า ที่ ท พ ส ม กั น ดั ว ย ด ำ ย ๕ อย่างมีด้ายปอเป็นต้นแล้วทำชื่อว่า **ผ้าผสมกัน** อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “**ผ้าแผนกหนึ่งสำเร็จด้วยเปลือกไม้**” คำว่า **อันสมควรแก่ผ้านั้น (ตพฺนุโลมานํ วา)** คือ จีวร ๖ ชนิดอันสมควรแก่ผ้าโฆมะเป็นต้นเหล่านั้น คือ ฝัาทุกละ ฝัาปัตตุนณะ ฝัาเมืองแขก ฝัาเมืองจีน ฝัาสำเร็จด้วยฤทธิ์ ฝัาที่เทวดาถวาย^{๕๓} บรรดาผ้าเหล่านั้น ฝัาที่สมควรแก่ปาน ชื่อว่า **ฝัาทุกละ** เพราะสำเร็จปาน ฝัาที่เกิดจากร้านตลาดทั้งหลายในแคว้นปัตตุนณะ ชื่อ **ฝัาปัตตุนณะ** ฝัาที่เกิดในเมืองแขก ชื่อว่า **ฝัาเมืองแขก** ฝัาเมืองจีนก็อย่างนั้น ฝัาทั้ง ๓ ชนิดเหล่านี้สมควรแก่ผ้าไหมเพราะเป็นผ้าที่สำเร็จด้วยด้ายที่ทำมาจากสัตว์มีชีวิต จีวรที่เกิดจากบุญฤทธิ์แห่งเอหิภิกขุทั้งหลาย ชื่อว่า **ฝัาที่เกิดจากฤทธิ์** ก็ ฝัา นั น เ ป น ห นี ง ใน บ ร ร ด า ฝั า โ ข ม เ ป น ตั น เพราะเหตุนี้ ฝัาที่เกิดจากฤทธิ์นั้นจึงสมควรแก่ผ้าเหล่านั้นเหมือนกันจีวรที่เทวดาทั้งหลายถวาย ชื่อว่า **ฝัา ที่ เ ท ว ด า ถ ว า ย** ผ้านั้นเกิดขึ้นที่ต้นกัลปพฤกษ์เป็นเหมือนผ้าเทพกัญญาชื่อชาลินีถวายแก่พระอนรุทธเถระ แม้ผ้านั้นก็สมควรแก่ผ้าโฆมะเป็นต้นเหมือนกันเพราะเป็นหนึ่งในผ้าเหล่านั้น

ฝัาที่โดยส่วนยาวประมาณศอกข้างไม้ โดยส่วนกว้างประมาณครึ่งหนึ่งจากผ้านั้นชื่อว่า **ฝัาที่ถึงการวิกัปได้เป็นที่สุด** ในคำว่า **๘ องค์โดยองค์แห่งพระสุคต (อฏฺฐงฺกุลํ สุตตงฺกุลเณ)** คือ ๓ องค์ของบุรุษปานกลางในบัดนี้ ชื่อว่า **องค์แห่งพระสุคต** มีอธิบายว่า ๘ องค์ด้วยองค์แห่งพระสุคตประมาณศอกของข้างไม้ แม้ในคำว่า **กว้าง ๔ องค์ (จตุรงฺกุลวิตถติ)** นี้ก็พึงทราบตามแนวตามที่กล่าวนั่นเอง ก็ผ้านี้เป็นอติเรกจีวรเพราะไม่เนื่องในฝัาที่อิธิฐานและวิกัป เพราะความไม่มีแห่งการอิธิฐานและการวิกัปเหล่านี้

ท ำ น ห ม า ย เ อ ำ ค ว ำ ม ต ำ ม ที่ ชั ก ถ ำ ม ว่า การอิธิฐานและการวิกัปนั้นพึงทราบด้วยอาการไหน เพื่อแสดงอาการนั้นท่านจึงปรารภคำเป็นต้นว่า “**ก็คำใดอันท่านกล่าวแล้ว**” บรรดาผ้าเหล่านั้นคำว่า **ยัมปน วุตตัม** มีอธิบายความว่า

^{๕๓}วิ.มหา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๕/๑๘๙, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๓/๓๐๕/๒๓๔.

คำใดที่พวกเรากล่าวว่า “เพราะไม่เนื่องด้วยผ้าที่อธิษฐานและวิกัป” เพื่อแสดงอติเรกจิวร คำว่า **เพื่ออธิษฐานไตรจีวร (ติจีวร อธิฐาตุ)** คือ เพื่อระบุชื่ออธิษฐาน คำว่า **เพื่อไม่วิกัป (นวิกัปเปตุ)** หมายความว่า เราไม่อนุญาตเพื่อวิกัปโดยชื่อมีสังฆาฏิเป็นต้น แต่จะวิกัปว่า “ข้าพเจ้าจะวิกัปจีวรนี้” ก็ คว ร เ ห มี อ น คำ นั น มี อ ยู่ เ พื่ อ แ ส ด ง ว่า ความที่ผ้านั้นควรวิกัปเพราะไม่มีความพิเศษด้วยสามารถแห่งกาลเป็นคำพูดเสมอกันแห่งไตรจีวร เหมือนคำสามัญแห่งผ้าปิดฝีเป็นต้นและผ้าอาบน้ำฝน แต่ไม่พึงทราบว่าเป็นอุปภิเสธการวิกัปโดยประการทั้งปวง จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคจึงประทานโอกาสเพื่อวิกัปแม้ไตรจีวรโดยการถอนจีวรเก่าอธิษฐานจีวรใหม่ และโดยกล่าวคำเป็นต้นว่า “ภิกษุอธิษฐาน วิกัป ไม่ต้องอาบติ”^{๕๑๔} ในบทั้งปวงกัณยนี้ ความจริงภิกษุเมื่อจะอธิษฐานไตรจีวรเป็นต้นพึงระบุชื่อนั้นๆ อธิษฐานโดยนัยเป็นต้นว่า “ข้าเจ้าอธิษฐานผ้าสังฆาฏิผืนนี้” แต่เมื่อจะวิกัป ไม่พึงระบุชื่อของจีวรๆ โดยนัยเป็นต้นว่า “สังฆาฏิผืนนี้” วิกัปว่า “ข้าพเจ้าวิกัปจีวรผืนนี้แก่ท่าน” จะเป็นไตรจีวรหรือจีวรอื่นจงยกไว้ ถ้าภิกษุระบุชื่อนั้นๆ แล้ววิกัป ผ้านั้นย่อมไม่เป็นอันวิกัป ย่อมตั้งอยู่ในฐานะเป็นอติเรกจิวรเท่านั้น คำว่า **เพื่อวิกัปต่อจากนั้น (ตโต ปริ วิกัปเปตุ)** คือ เพื่อวิกัปด้วยคำว่า “ข้าพเจ้าวิกัปจีวรผืนนี้” ต่อจาก ๔ เดือน และผ้าผืนนี้ทรงอนุญาตเพื่อใช้สอย แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “๔ เดือน แห่ง ฤดู ฝน ใน ปี ที่ จ ะ ม า เ พ็ ย ง ไ ด พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตเพื่ออันวิกัปต่อจากนั้นแล้วเก็บไว้เพียงนั้น” คำว่า **ต่อจากนั้น (ตโต ปริ)** คือ ต่อจากการอาพาธ ใน คัณฐี บท ท่านกล่าวว่า “ก็แต่ว่า เพราะผ้าอาบน้ำฝนและผ้าปิดฝีเป็นต้นเหล่านี้พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตเพื่ออันวิกัปแล้วใช้สอย ผ้าที่วิกัปแล้วอย่างนั้น ภิกษุ พึง วิกัป ต่อ จาก นั้น แล้ว ใช้ สอย ” คำว่า **การอธิษฐานและวิกัปอันผู้ศึกษาพึงทราบความเป็นผ้าที่อธิษฐานและวิกัป (อธิฐาตุทพวิกัปเปตพพตฺตา ขานิตพพา)** คือ การอธิษฐานและวิกัปอันผู้ศึกษาพึงทราบอย่างนี้ว่า พึงอธิษฐาน พึงวิกัป

ประมาณห้าแห่งวัตถุนั้น เพราะเหตุ นั้น วัตถุนั้นชื่อว่า **มีประมาณห้า** วัตถุมิประมาณห้าที่เนื่องด้วยมือ คือกำมือ ชื่อว่า **ประมาณห้ากำมือ** แม้ในคำนี้ว่า มุฏฐิมตฺติก กัณยนี้ ภิกษุไม่สามารถเพื่อจะปกปิดสะดือด้วยการนุ่งห่ม เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่า “แม้ ๒ สอกก็ควร” พึงทราบความของปิ-ศัพทว่า สองสอกครึ่งเที่ยวย่อมควรอย่างเดียวยกได้ โดยที่แท้ แม้สองสอกก็ควร คำว่า **ยิ่งเกิน (อติเรกณฺจ)** คือ แม้มีสुकตจิวรเป็นประมาณ คือแม้ยิ่งกว่าประมาณนั้น คำว่า **ถอน (ปัจจุทฺธรามิ)** คือ ตั้งไว้ หรือว่า สละ

^{๕๑๔} วิ.ม.พ. (บาลี) ๒/๔๖๙/๔.

แม้ภิกษุจะอธิษฐานอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าอธิษฐานจีวรผืนนี้เป็นผ้าสังฆาฏิ”^{๕๑๕} คำว่า **เมื่อทำกายวิการ (กายวิการ กโรจนเตน)** คือ เมื่อจะลูบคลำจีวรด้วยมือเป็นต้น หรือว่า **เมื่อจะยังมือให้ไหว** คำว่า **มจรัง** การอธิษฐานนี้ย่อมไม่ควรแก่ภิกษุผู้ไม่ถูกต้องด้วยอวัยวะคือสรีระอย่างใดอย่างหนึ่ง คำว่า **มีสองอย่าง (ทวิธ)** คือ มีสองอย่างโดยประเภทแห่งต่อหน้าและลับหลัง คำว่า **วจา ภินทิตพพา** เท่ากับ **วจนํ นิจจาเรตพพํ** (พึงเปล่งถ้อยคำ) คำว่า **ในภายในห้องเป็นต้น (อนโตคพพาทีสุ)** คือ ในเบื้องบนปราสาทภายในห้อง คำว่า **ในวิหารใกล้ (สามนตวิหาเร)** คือ ภิกษุสามารถไปในที่ใดแล้วกลับได้ในวันนั้นเทียว ในวิหารอันใกล้เห็นปานนั้นก็คำนี้เป็นเพียงหัวข้อแห่งเทศนา เพราะเหตุนี้ อาจารย์บางพวกจึงกล่าวว่า แม้ผ้าที่อยู่ในที่ไกลภิกษุก็พึงอธิษฐาน ท่านกล่าวลักษณะแห่งจีวรด้วยคำนี้ว่า “**สำหนดที่เป็นที่วาง**” ความจริง ประโยชน์บางอย่างย่อมไม่มีด้วยการกำหนดเพียงที่เป็นที่วาง

คำว่า **ด้วยผ้าที่อธิษฐานแล้วเก็บไว้ (อธิฐฐิตวา ฐูปิตวตเถติ)** คือ ด้วยผ้าที่อธิษฐานด้วยสามารถเครื่องลาด ผ้าเช็ดปากและผ้าบริขารโจฬแล้วเก็บไว้ ท่านแสดงการถอนเป็นแผนกหนึ่งแห่งเครื่องลาดเป็นต้นด้วยคำว่า “**ข้าพเจ้าอธิษฐานผ้านี้**” เพราะไม่มีการเรียกว่าสังฆาฏิเป็นต้น ในกาลก่อนแต่การอธิษฐานแม้ท่านปล่าวด้วยคำเป็นต้นว่า “**ข้าพเจ้าถอนเครื่องลาดนี้**” เพราะเป็นผ้าที่พึงอธิษฐานโดยชื่อมีเครื่องลาดเป็นต้น โทษย่อมไม่มี คำว่า **พึงอธิษฐานอีก (पुन अधिष्ठात्तพพานि)** คือ พึงอธิษฐานโดยชื่อมีคำว่าสังฆาฏิเป็นต้นไม่มีคำว่า **เมื่อผ้าสังฆาฏิเป็นต้นที่ทำด้วยผ้าที่ท่านอธิษฐานด้วยความเป็นบริขารโจฬแห่งภิกษุผู้มีบริขารโจฬ** ผ้าที่ควรถอนแล้วอธิษฐานอีก การอธิษฐานที่ทำแล้วในครั้งก่อนนั้นแหละจัดว่าเป็นการอธิษฐาน แต่ผ้าผืนใหญ่กว่านั้นแหละกับผ้านั้นที่อธิษฐานแล้วอันภิกษุเมื่อเย็บแผ่นผ้าหรือขึ้นผ้าขึ้นที่ ๒ พึงอธิษฐาน กิจคือการอธิษฐานในผ้าที่เท่ากันหรือเล็กกว่าย่อมไม่มี คำว่า **เพื่อการใช้สอยโดยสะดวก (สุขปริโภคตถ)** คือ เพื่อการใช้สอยสะดวกเพราะสามารถเพื่อจะเก็บไว้ในที่ใดที่หนึ่งเพราะไม่มีโทษในการอยู่ปราศแล้วให้อรุณขึ้นในที่อื่นแล้วมาด้วยกิจมีการพึงธรรมเป็นต้นแล้วใช้สอยเว้นการสละ คำว่า **เพื่ออธิษฐานเป็นบริขารโจฬ (ปริขารโจฬ)** คือ เพื่อทำเป็นบริขารโจฬแล้วอธิษฐาน

คำว่า **มีประมาณไม่ยิ่ง (อนติริตตปปมาณ)** คือ มีประมาณไม่ยิ่งไปกว่าประมาณที่กล่าวแล้วว่า “โดยส่วนยาว ๖ คืบโดยคืบพระสุคต กว้าง ๒ ศอกครึ่ง”^{๕๑๖} คำว่า **พึงถอนแล้ววิกัป (ปัจจุทธริตวา วิกัปเปตพพา)** คือ

^{๕๑๕} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๔๗๓.

^{๕๑๖} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๔๓/๖๒๑.

แยกออกจากความเป็นอาบน้ำฝนแล้ว พึงวิกัป มีคำอธิบายว่า แยกออกจากผ้าอาบน้ำฝนและไม่ใช่ผ้าอาบน้ำฝนภายใน ๑๐ ตั้งแต่วันที่ ๑ แห่งฤดูร้อนแล้วพึงวิกัปโดยนัยเป็นต้นว่า “ข้าพเจ้าวิกัปจีวรผืนนี้แก่ท่าน” ความจริงเมื่อถือเอาความโดยประการอื่น ท่านไม่ประกอบคำพูดเลยว่า “ถอน” ด้วยคำว่า เมื่อไม่มีการอธิษฐาน ถัดจากเดือนฤดูฝน เพราะท่านกล่าวว่า “ผ้าอาบน้ำฝนย่อมละการอธิษฐาน แม้เพราะล่วงฤดูฝน ผ้าปิดผีเป็นต้นย่อมละการอธิษฐานแม้ด้วยความสงบจากโรค ภิกษุจะถอนอย่างไร

แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “จีวรที่เกิดขึ้นภายในเดือนกฐินย่อมเป็นนิสสัยคดีย เพราะล่วงเดือนกฐิน ฉะนั้น แม้ผ้าอาบน้ำฝนนี้ก็ย่อมเป็นนิสสัยคดีย เพราะล่วงฤดูฝนฉนั้น เพราะเหตุนี้ ผู้ศึกษาพึงถือเอาความอย่างนี้ว่า ผ้าอาบน้ำฝนภิกษุถอนในวันเพ็ญเดือน ๑๒ พึงวิกัปในวันที่ ๑ แห่งฤดูร้อนต่อจากนั้น และอาจารย์บางพวกกล่าวว่า พึงทราบการประกอบบทว่า ผ้าอาบน้ำฝนพึงถอนแล้ววิกัปต่อจากนั้น” คำนั้นไม่ควร เพราะว่า จีวรที่เกิดขึ้นภายในเดือนกฐินภิกษุไม่อธิษฐานในวันสุดท้ายย่อมเป็นนิสสัยคดีย เพราะล่วงเดือนกฐิน เหตุที่ตั้งอยู่ในฐานเป็นอดีตเรกจีวร ถ้ามว่า ก็ผ้าอาบน้ำฝนนี้ไม่เหมือนกับผ้ากฐินนั้น เพราะภิกษุอธิษฐานเก็บไว้ เพราะเหตุนี้ ผ้าจะเป็นนิสสัยคดีย เพราะล่วงกาลฝนอย่างไร แก้วว่า เพราะว่าผ้านั้นไม่ได้อธิษฐานไม่ได้วิกัปเลยจึงเป็นนิสสัยคดีย เพราะล่วงกาล เพราะเหตุนี้ ผ้าอาบน้ำฝนย่อมได้ความคุ้มครอง ๑๐ วันแม้ในฤดูเหมันต์แม้ผ้าปิดผีเป็นต้นก็ย่อมได้ความคุ้มครอง ๑๐ วัน ถัดจากการสละการอธิษฐาน แต่ผ้าอาบน้ำฝนนั้นภิกษุยังไม่ให้ล่วง ๑๐ วันพึงวิกัปไว้ เพราะทรงอนุญาตไว้เพื่ออาบน้ำ จึงตรัสว่า ก็แม้ผ้าอาบน้ำฝนนั้นที่ย่อมแล้วพอเสียสีกัควร ด้วยคำว่า “แต่ผ้าอาบน้ำฝน ๒ ผืนย่อมไม่ควร” เพราะไม่มีการอธิษฐานแห่งจีวร ๒ ผืน อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ถ้าในฤดูฝน ผ้าอาบน้ำฝนอื่นเกิดขึ้น ภิกษุถอดและวิกัปผ้าอาบน้ำฝนผืนเก่าแล้วพึงอธิษฐาน

คำว่า **ประกอบด้วยประมาณ (ปมาณยุดต์)** คือ ประกอบด้วยประมาณนี้ว่า “โดยส่วนยาว ๒ คืบ โดยส่วนกว้างคืบครึ่ง ชาย ๑ คืบ โดยคืบพระสุคต”^{๕๑๗} คำว่า **ประกอบด้วยประมาณ (ปมาณิกา)** คือ ประกอบด้วยประมาณตามที่กล่าวอย่างนี้ว่า “ยาว ๔ คืบ กว้าง ๒ คืบโดยคืบพระสุคต”^{๕๑๘} คำใดที่พึงกล่าวในคำนี้ว่า “พึงถอนแล้ววิกัป” คำนั้นท่านกล่าวไว้ในหนหลังแล้วแล เพราะเหตุที่จีวรของภิกษุทั้งหลายบริบูรณ์

^{๕๑๗}วิ.ม.ท. (ไทย) ๒/๕๓๑-๓/๖๑๔-๖๑๕.

^{๕๑๘}วิ.ม.ท. (ไทย) ๒/๕๓๘/๖๑๘.

และเมื่อความต้องการด้วยผ้ากรองน้ำเป็นต้นมีพระผู้มีพระภาคจึงทรงอนุญาตการอธิษฐานบริวารโจฬด้วยสามารถแห่งการประมวลด้วยสามารถแห่งถลกบาตรและผ้ากรองน้ำเป็นต้นเป็นอันมากกว่า “ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตบริวารโจฬ”^{๕๑๙} เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “การนับจำนวนบริวารโจฬไม่มี” ความจริง ภิกษุทั้งหลายย่อมได้ผ้าใดๆ ผ้านั้นๆ อัน พระ ผู้ มี พระ ภ า ค ท ร ง อ ญ า ต แ ล้ ว ดั ย ค ว ม อ ญ เ ค ร ะ ห์ ว ่า “ความต้องการด้วยผ้ากรองน้ำเป็นต้นใดๆ ภิกษุทั้งหลายกระทำผ้านั้นๆ แล้วจงถือเอา” ดังนี้ โดยอธิษฐานด้วยวิธีนี้ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “แม้ถุง” ด้วยอาทิศัพท์ท่านรวบรวมการอธิษฐานลับหลังว่า “ข้าพเจ้าอธิษฐานผ้าเหล่านี้เป็นบริวารโจฬ” ท่านปฏิเสธบริวารของตนด้วยคำนี้ว่า “เครื่องลาดที่ถวายเป็นประโยชน์เป็นบริวารในเสนาสนะ” แต่ อ า จ า ร ย์ บ า ง พ ว ก ก ล ่า ว ว ่า “เครื่องลาดที่ภิกษุลาดไว้ที่เตียงและตั้งอย่างเดียวเท่านั้นใช้สอยอยู่แม้เป็นของตนที่ภิกษุไม่ได้นั่งและไม่ได้ห่มไม่ได้ใช้อธิษฐานย่อมควรเครื่องลาดนั้นไม่สมควรเพราะมีความพิเศษแห่งเครื่องลาดว่า” เขาถวายเป็นประโยชน์เป็นบริวารเสนาสนะ พึงทราบทั่ว กิจด้วยการอธิษฐานย่อมไม่มี เพราะพุทหมอน ผ้าปาวาล ผ้าโกเชวเป็นบริวารแห่งเสนาสนะ

ก็แต่ว่า เมื่อภิกษุใช้สอยจีวรนี้ที่อธิษฐานแล้วจะละการอธิษฐานอย่างไร เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ก็แลเครื่องลาดนี้ทั้งหมด” บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **ไม่ได้ซึ่งถือเอา (อจฉินทิตวา คหณณ)** คือ เพราะโจฬเป็นต้นไม่ได้ซึ่งเอาไป คำว่า **เวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว (หีนายาวตตเนน)** คือ เวียนมาเพื่อความเป็นคฤหัสถ์ อธิบายว่า หมุนกลับ มีคำอธิบายว่า ด้วยการนุ่งห่มผ้าขาวโดยคิดว่า “เราจักเป็นคฤหัสถ์ที่มีศีล” อาจารย์บางพวกกล่าวว่า การนุ่งห่มผ้าขาว การสละผ้ากาสาสะยะ หรือ การ เวียน มา เพื่อ ความเป็น คน เลว ของ ผู้ ต่ อ ง อัน ตี ม วั ต ถุ การละการอธิษฐานย่อมเป็นอันภิกษุณีนั่นเองถือเอาแล้ว ด้วยคำนี้ว่า “ด้วยการเวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว” อาจารย์อีกพวกกล่าวว่า “ก็ภิกษุณีนั่นสึกในกาลใด ย่อมเป็นผู้ไม่ใช่สมณะในกาลนั้น แต่ภิกษุแม้เมื่อสึกไม่ละการอธิษฐานว่าเป็นภิกษุ ตราบเท่าที่ยังไม่บอกลาสิกขา” คำว่า **ด้วยการบอกคืนสิกขา (สิกขาปจจกขาเนน)** คือ ด้วยการบอกคืนสิกขาของผู้ตั้งอยู่ในเพศนั้นเอง อธิบายว่า ก็บุคคลใดดำรงค้อยู่ในเพศภิกษุณีนั่นเองบอกคืนสิกขาการอธิษฐานจีวรแม้ที่คล้องอยู่ที่กายของภิกษุณีนั่น ย่อมละไป คำว่า **ด้วยการทำกาละ (กาลกิริยา)** คือ ด้วยความตาย คำว่า **ด้วยการเปลี่ยนเพศ (ลิงคปริวตตเนน)** คือ ด้วยการเปลี่ยนเพศชายหรือเพศหญิง มีคำอธิบายว่า ด้วยความปรากฏแห่งเพศหญิงของชาย หรือว่า ด้วยความปรากฏแห่งเพศชายของหญิง

^{๕๑๙}วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๗/๒๒๙.

ด้วยคำว่า **ประมาณนี้วก้อยและหลังเล็บ** (กนิฏฐงฺกุลนชปิฏฐูปฺมาเณน) ท่านแสดงข้อกำหนดอย่างต่ำ คำว่า **โอโรโต** คือ จากภายใน ก็ภิกษุใดใส่สลักอันที่ ๑ ในที่แห่งประตูที่ไม่สมบูรณ์ ในภายหลังจึงตัดที่แห่งประตูที่ไม่สมบูรณ์นำออกไป ที่ตั้งย่อมไม่เสียไป แม้ในการเปลี่ยนมณฑลก็นัยนี้เหมือนกัน แต่เมื่อรู้ที่พื้นแห่งหนึ่งแห่งผ้าสองชั้นเกิดขึ้น หรือเคลื่อนไปการอธิษฐานก็ไม่เสีย ภิกษุทำจีวรผืนเล็กให้เป็นผืนใหญ่หรือว่าทำผืนใหญ่ให้เป็นผืนเล็ก การอธิษฐานก็ไม่เสีย แต่ถ้าภิกษุกระทำชายทั้งสองไว้ตรงกลางตัดส่วนที่ ๑ ภายหลังจึงเชื่อมต่อ การอธิษฐานจึงขาด เมื่อเป็นเช่นนั้น การอธิษฐานย่อมขาดเพราะเชื่อมต่อ แต่ย่อมไม่เสีย เมื่อ ภิกษุ ยิง ช่าง ย้อม ทั้ง หลาย ให้ ชัก กร้า ทำ ให้ ขาว สะ อา ด อยู่ การอธิษฐานก็ยังเป็นการอธิษฐานนั้นแหละ แม้ในคำว่า **แม้เพราะลวงเดือนแห่งฤดูฝน (วสุสํมานมาสํติฏฺเฐน) ปี - ศัฟท์ มีการรวบรวม (สมปิณฺฑนํ) พึงทราบเนื้อความในเรื่องนี้** อย่างนี้ว่า เพราะเหตุ นั้น ผ้าอาบน้ำฝนย่อมละการอธิษฐานเพราะเหตุแปดอย่างนั้นเองอันมีการให้เป็นต้นอันท่านกล่าวแล้วในกาลก่อนก็หาไม่ โดยที่แท้ย่อมละไปแม้เพราะลวงเดือนแห่งฤดูฝน คำว่า **สิกขาบทว่าด้วยการวิกป (วิกฺขบฺณสิกฺขาปเท)** คือ สิกขาบทที่ ๙ แห่งสุราปานวรรค ในปาจิตติย

ในคำนี้ว่า **เมื่อยังจีวรนั้นให้ลวงไป (ตํ อติฏฺกามยโต)** ความว่า คำว่า **นั้น (ตํ)** คือ จีวร อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุยอมอุบลาคลตลอดเวลา เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **“ผ้านั้นมีประมาณแห่งความเกิดตามที่กล่าวแล้ว”** คำว่า **นั้น (อสฺส)** คือคำว่า **อรุณใดแห่งผ้านั้น (ตสฺส โย อรุโณ)** คือ อรุณใดแห่งวันเกิดขึ้นแห่งจีวรนั้นลวงไปแล้ว คำว่า **พร้อมกันด้วยสามารถแห่งความเกิดขึ้นแห่งจีวร (จีวรฺอุปาททิวเสน สทฺธิ)** คือ พร้อมกันกับอรุณแห่งวันที่เกิดขึ้นนั้น ก็ในที่นี้ด้วยทิวส-ศัฟท์ ท่านกล่าวถึงอรุณที่อาศัยวันนั้น ในบัดนี้ ภิกษุพึงสละผ้าแก่ภิกษุใด และพึงสละโดยประการใด เพื่อแสดงผ้านั้นโดยประการนั้น จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **“ถือเอาผ้านั้น(ตํ คเหตุวา)”** คำว่า **ในวิธีนั้นกัณยนี้ (ตตฺรํ ยํ นโย)** คือ วิธีในการสละกัณยนี้ คำว่า **อนุญาตปี** คือ แม้โดยภาษาอื่น อธิบายว่า แม้ด้วยภาษาอย่างใดอย่างหนึ่ง คำว่า **สามารถ (ปฏฺวิพฺเลน)** คือ สามารถเพื่อจะกล่าว คำว่า **ท่านพึงสำรวมต่อไป (อายติ สํเวรฺยาสิ)** คือ พึงถึงซึ่งการสำรวมต่อไป อธิบายว่า ท่านพึง เป็นผู้สำรวมกว่าจา คำเป็นต้นว่า **“ท่านเห็น (ปสฺสสิ)”** เป็นคำที่ผู้รับและผู้แสดงพึงกล่าวตามลำดับในบัดนี้ จริงอย่างนั้น คำว่า **ท่านเห็น (ปสฺสสิ)** เป็นคำที่ผู้รับพึงกล่าว คำว่า **ครับผมเห็น (อาม ปสฺสามิ)** เป็นคำที่ผู้แสดงต่อผู้รับนั้นพึงกล่าว คำว่า **ท่านพึงสำรวมต่อไป (อายติ สํเวรฺยาสิ)** เป็นคำที่ผู้รับต่อผู้แสดงนั้นพึงกล่าว คำว่า **ติละ** **ท่านพึงสำรวมด้วยดี (สาธุ สฺสุญฺจ สํวรฺสสามิ)** เป็นคำที่ผู้แสดงต่อผู้รับนั้นพึงกล่าว ก็ท่านแสดงความที่ตนตั้งอยู่ในความสำรวมต่อไปด้วยบทที่กล่าวมานี้ คำว่า

ในอาบัติสองตัวหรือหลายตัว (ทวิสุ ปน สมพหุลาสุ วา) คือพึงทำความแตกต่างแห่งคำโดยนัยก่อนนั่นเองในอาบัติสองตัวหรือหลายตัว ในคำนี้ว่า ระลึกถึงเปิดเผยอาบัติในญัตติ คือพึงทำประเภทแห่งคำว่า “อาบัติสองตัว” หรือว่า “อาบัติหลายตัว” คำว่า พึงทำประเภทแห่งคำในอาบัติสองตัวหรืออาบัติหลายตัว (ทวิสุ พหุสุ วา อวจนเภโท กาทพโพ) คือ พึงทำประเภทแห่งคำด้วยสามารถแห่งวัตถุว่า “สโธ อิมานิ จีวรานิ”

ท่านครั้นแสดงวิธีแห่งการสละแก่สงฆ์อย่างนี้แล้วเพื่อจะแสดงวิธีแห่งการสละแก่คณะจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “แต่เมื่อสละแก่คณะ (คณสส ปน นิสสชชนเตน)” บรรดาเหล่านั้น คำว่า คำที่เหลือเหมือนกับคำก่อนนั้นแล (เสส ปุริมสทิสเมว) ความว่า คำที่เหลือเหมือนกับที่กล่าวแล้วในการสละแก่สงฆ์เป็นต้นโดยเว้นประเภทแห่งคำที่ท่านกล่าวโดยนัยเป็นต้นว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย (อายุสมนตานิ)” ในการสละการรับอาบัติและหาให้จีวรที่สละแล้ว

บัดนี้ เพื่อแสดงวิธีสละแก่บุคคลท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “บุคคลสส ปน” บรรดาเหล่านั้น คำว่า ตัวหรือ ๓ ตัว (ทวิสุ วา ติสสุ วา) คือ ในเพราะอาบัติ ๒ ตัวหรือ ๓ ตัว และในจีวรที่พึงให้ พระบาลีในการสละแก่คณะฉันใด พึงทราบพระบาลีแม้ในการสละทั้งสองฉันนั้น ก็ถ้าความพิเศษพึงมี พระองค์ตรัสปาริสุทธิอุโบสถแก่ภิกษุ ๓ รูปโดยนัยเป็นต้นว่า “ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้ภิกษุ ๓ รูปทำปาริสุทธิอุโบสถ ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์พึงทำอย่างนี้ คืออันภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงให้สงฆ์เหล่านั้นทราบ” ตรัสปาริสุทธิอุโบสถสำหรับภิกษุ ๒ รูปเป็นแผนกหนึ่งเท่านั้นโดยนัยเป็นต้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุ ๒ รูปทำปาริสุทธิอุโบสถ ภิกษุทั้งหลายสงฆ์พึงทำอย่างนี้คือ ภิกษุผู้เถระพึงทำผ้าอุตตราสงค์เฉียงบ่า” ฉันใดฉันนี้ พึงกล่าวบาลีเป็นแผนกหนึ่งแม้ในที่นี้ฉันนั้น ก็เพราะเหตุที่พระบาลีไม่มี เพราะเหตุนี้ ภิกษุไม่กล่าวแล้วเทียวไปแล้ว เพราะเหตุนี้ สำหรับคณะมีพระบาลีที่ท่านกล่าวไว้แล้ว พระบาลีนั้นแลคือพระบาลีในที่นี้ แต่ความพิเศษในการรับอาบัติมีดังนี้ เมื่อพระบาลีอันภิกษุอันภิกษุสละแก่คณะแสดงอยู่ ภิกษุผู้รับอาบัตีย่อมตั้งญัตติฉันใด บรรดาภิกษุ ๒ รูป รูปหนึ่งไม่ตั้งอย่างนั้นพึงรับอาบัติโดยประการที่รูปหนึ่งรับ เพราะว่าชื่อว่า การตั้งญัตติสำหรับภิกษุ ๒ รูป ไม่มี ถ้าพึงมี ก็ไม่พึงกล่าวปาริสุทธิอุโบสถสำหรับภิกษุ ๒ รูปเป็นแผนก แม้ในการให้จีวรที่สละรูปหนึ่งจากรูปว่า “ข้าพเจ้าให้จีวรผืนนี้แก่ท่าน” ฉันใด จะกล่าวว่า “พวกข้าพเจ้าย่อมถวายจีวรผืนนี้แก่ท่าน” ฉันนั้นก็ควร มีคำที่ท่านพึงกล่าวว่า “ก็ญัตติทุติยกรรมแม้ที่สำคัญกว่านี้อันสงฆ์พึงตรวจดูแล้วทำ” กรรมนี้สมควรแก่กรรมเหล่านั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ทวินน ปน” ก็จีวรที่สละแล้วอันผู้รับพึงให้นั้นเทียว จะไม่ให้ไม่ได้ เพราะว่าการกรรมนี้เป็นเพียงวินัยกรรม ผ่านนั้นย่อมเป็นผ้าอันภิกษุนั้นให้แล้วแก่สงฆ์

แกล้ง หรือแกล้งบุคคลที่เดียว เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**เรื่องการสล่า (นิสสฐฐัตถุ)**”

คำว่า **เมื่อภิกษุไม่สละใช้สอย ต้องทุกกฏ (อนิสสชชิตวา ปริภุณขณตสส ทุกกฏ)** คือ ภิกษุไม่เปลื้องผ้าที่นุ่งคราวเดียวหรือห่มคราวเดียวจากกายเที่ยวไปแม้ทั้งวัน ต้องอาบัติทุกกฏตัวเดียวเท่านั้น ภิกษุเปลื้องผ้าที่นุ่งคราวเดียวหรือห่มคราวเดียวจากกาย ต้องทุกกฏทุกประโยค เมื่อภิกษุให้จัดผ้าที่นุ่งไม่ดีหรือห่มไม่ดี ไม่ต้องอาบัติ แม้เมื่อภิกษุอื่นใช้สอยผ้านั้น ก็ไม่ต้องอาบัติก็คำเป็นต้นว่า “ภิกษุได้ผ้าที่ผู้อื่นทำแล้วใช้สอย”^{๕๒๐} เป็นข้อสาธกในเรื่องนี้ แม้ในคำนี้ว่า “**เมื่อภิกษุมีความสงสัยแม้ในผ้าที่ยังไม่ล่วง ๑๐ วันว่าล่วง ๑๐ วัน และมีความสงสัย ต้องอาบัติทุกกฏ (ทสาหิ อนตักกนเตปิ อตักกนตสญญินิ เวมตักกสจ ทุกกฏ)**” ผู้ศึกษาพึงนำมาเชื่อมความว่า “ใช้สอยอยู่” คำว่า แม้ผู้มีความสำคัญในผ้าที่ล่วงว่ายังไม่ล่วง (อตักกนเต อนตักกนตสญญินิ) คือผู้มีความสำคัญอย่างนี้ว่า “ผ้านี้ยังไม่ล่วง ๑๐ วัน” ในจีวรที่ล่วง ๑๐ วัน หรือว่า ผู้มีความสำคัญว่า “๑๐ วันยังไม่ล่วงไป”

บัดนี้ พระภิกษุจารย์รวบรวมอาบัติติวารเป็นต้นว่า “ผู้มีความสำคัญในผ้าที่ยังไม่ได้อธิษฐานว่าอธิษฐานแล้ว ต้องนิสสัคคีย์” เมื่อจะแสดงจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ตถา” คำว่า **ตถา** ความว่า เมื่อผ้าล่วง ๑๐ วัน ตักปาจิตติยย่อมีโดยประเภทแห่งสัญญา ฉันทตักปาจิตติยย่อมีโดยประเภทแห่งสัญญามีผ้าที่อธิษฐานเป็นต้นในวิกัป ๗ มีผ้าที่ไม่ได้อธิษฐานเป็นต้น ฉันทนั้น บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ผู้มีความสำคัญในผ้าที่ยังไม่ได้สละว่าสละแล้ว (อวิสสชชิตะ วิสสชชิตสญญินิ)** คือ ผู้มีความสำคัญอย่างนี้ว่า “อันข้าพเจ้าให้แล้วสละแล้ว” ในผ้าที่ยังไม่ได้ให้ ยังไม่ได้สละแก่ภิกษุบางรูป คำว่า **ผู้มีความสำคัญในผ้าที่ยังไม่เสียหายว่าเสียหาย (อนนฐฐนฐฐสญญินิ)** คือ จีวรของภิกษุเหล่านั้นเป็นอันมากกับจีวรของตนอันตนตั้งไว้รวมกัน ถ้าโจรลักจีวรเหล่านั้นไป ภิกษุนั้นชื่อว่าเป็นผู้มีความสำคัญในจีวรของตนซึ่งยังไม่เสียหายว่าเสียหาย แม้ในผ้าที่ยังไม่เสียหายเป็นต้นของภิกษุนั้นผู้มีความสำคัญว่าเสียหายก็มีนัยนี้ ก็ในคำนี้ว่า **ที่ยังไม่ถูกโจรชิงไป (อวิลุตเต)** พึงทราบ ว่าที่ยังไม่ถูกโจรลักเอาไปด้วยสามารถแห่งปสัหายหารโดยลาลายห้อง

คำว่า **ยังไม่ได้สละ (อวิสสชชิตะ)** คือ เมื่อให้แก่ภิกษุอื่น มีคำถามว่า ก็ผ้าย่อมเป็นอันให้ได้อย่างไร ย่อมเป็นอันถือเอาอย่างไร แก้วว่า ผู้สละกล่าวว่า

^{๕๒๐}วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๗๐/๖๔๒.

ข้าพเจ้าให้จีวรผืนนี้แก่ท่าน คือ ข้าพเจ้าจะให้ จะมอบให้ จะน้อมให้ จะสละ จะละ จะให้ หรือยอมกล่าวว่า “ข้าพเจ้าจะสละ ฯลฯ จะให้แก่ภิกษุชื่อนี้” ฝ่ายยอมเป็นอันให้ทั้งเฉพาะหน้า ทั้งลับหลังนั้นเทียว เมื่อภิกษุกล่าวว่า “ท่านจงถือเอาเพื่อท่าน” ภิกษุยอมกล่าวว่า “เราจะถือเอาเพื่อเรา” ฝ่ายชื่อว่าอันภิกษุให้แล้วและถือเอาดีแล้ว เมื่อเขากล่าวว่า “ท่านจงทำของของท่าน จงเป็นของของท่าน ท่านจักทำของของท่าน” ภิกษุยอมกล่าวว่า “เราจะทำของของเรา ของของเราก็จงเป็นของเรา เราจักทำของของเรา” ผ่านนั้นยอมเป็นอันให้ไม่ดี และถือเอาไม่ดี ผู้ให้ยอมไม่รู้เลยเพื่อจะให้ ภิกษุอีกรูปก็ไม่รู้เพื่อจะให้ แต่ถ้าเมื่อเขากล่าวว่า “ท่านจงทำของของท่าน” ภิกษุจะถือเอาด้วยกล่าวว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ดีละ เราจะถือเอาของเรา” ฝ่ายยอมเป็นอันถือเอาด้วยดี ก็ถ้าภิกษุรูปหนึ่งกล่าวว่า “ท่านจงถือเอา” ภิกษุอีกรูปกล่าวว่า “เราจะไม่ถือเอา” ภิกษุนั้นกล่าวอีกว่า “ผ้าอันข้าพเจ้าให้แล้วแก่ท่าน ท่านจงถือเอา” แม้ภิกษุอีกรูปก็กล่าวว่า “ประโยชน์อะไรด้วยผ้านี้แก่เรา” จากนั้นแม้ภิกษุรูปแรกจะยัง ๑๐ วันให้ล่วงไปด้วยคิดว่า “ผ้าอันเราให้แล้ว” แม้ภิกษุรูปหลังก็กล่าวว่า “ผ้าอันเราปฏิเสธแล้ว” ถามว่า อาบัติจะมีแก่ภิกษุรูปไหน ตอบว่า อาบัตีย่อมไม่มีแก่ภิกษุรูปไหน แต่ฝ่ายยอมควรแก่ภิกษุรูปใด รูปนั้นอธิษฐานแล้วพึงใช้สอย ถามว่า ก็ภิกษุรูปใดมีความสงสัยในการอธิษฐาน ภิกษุรูปนั้นพึงทำอย่างไร แก้วว่า ภิกษุรูปนั้นบอกความที่ตนมีความสงสัยแล้วกล่าวว่า “ถ้าว่า ผ้าเป็นผ้าที่ไม่ได้อธิษฐาน ผ้า นั้น ย่อม เป็น ผ้า ที่ สม ควร แก่ เรา ด้วย อา การ อย่าง นี้ ” แล้วพึงสละโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นเทียวก็เมื่อภิกษุให้ทราบอย่างนี้แล้วกระทำอยู่ซึ่งวินัยกรรม มุสาวาทย่อมไม่มี

คำว่า สิกขาบทนี้ย่อมมีฉันทิ แต่สิกขาบทนอกนี้ย่อมมีฉันทนั้น (ยถา จ อิทฺเ อเว อิตฺโ ปราณีปิ) คือ สิกขาบทที่ทั่วไปแก่อติเรกจีวรนี้เป็นอาจารย์วัติ ฉันทิ แม้สิกขาบทนอกจากนี้ก็เป็นอาจารย์วัติเหมือนกัน ฉันทนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ในปาติโมกข์ทั้งสอง (อุกโตปาติโมกฺขเส) ” คำว่า แต่เพราะอาชีวะวัติเป็นเหตุ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติอาบัติ ๖ กองเว้นทุพภาสิต อาชีวะวิปตติปัจจยา ปน ฐเปตวา ทุ พ ภ า สิตํ ฉ อ า ป ต ติ ก ข น ฐ า ป ญ ญ ต ต า) คือ เพราะอาชีวะวัติเป็นเหตุ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติกองอาบัติ ๖ กอง เว้นทุพภาสิตด้วยสามารถแห่งอาบัติปาราชิกเป็นต้นอย่างนี้ว่า

“เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณแห่งอาชีวะ ภิกษุผู้มีความปรารถนาชั่วช้า ถูกความอยากครอบงำกล่าวอวดอุตตมมนุสสธรรมที่ไม่มีอยู่ ต้องอาบัติปาราชิก เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณแห่งอาชีวะ ภิกษุทำหน้าที่ชักสือ ต้องอาบัติสังฆาติเสส เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณแห่งอาชีวะ ภิกษุกล่าวว่า

‘ภิกษุใดอยู่ในวิหารของท่าน ภิกษุนั้นเป็นพระอรหันต์’ เมื่อผู้ฟังเข้าใจ ต้องอาบัติอุลลัจจัย เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณแห่งอาชีวะ ภิกษุไม่เป็นไข่ออกปากขอโภชนะอันประณีตมาเพื่อประโยชน์ของตนแล้วฉัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณแห่งอาชีวะ ภิกษุณีไม่เป็นไข่ออกปากขอโภชนะอันประณีตมาเพื่อประโยชน์ของตนแล้วฉัน ต้องปาฏิเทสนียะ เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณแห่งอาชีวะ ภิกษุไม่เป็นไข่ออกปากขอแกงหรือข้าวสุกมาเพื่อประโยชน์ตนแล้วฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๕๒๑}

คำว่า พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติกองอาบัติ ๒ กอง ด้วยสามารถอาบัติปาจิตตีย์และอาบัติทุกกฏ เพราะทวิญญูวิบัติเป็นเหตุ (ทวิญญูวิบัติปัจจุยา ปาจิตตียทุกกฏวเสน เทว อปตติกขณธา ปณญตฺตา) คือ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติ ๒ กองด้วยสามารถแห่งปาจิตตีย์และทุกกฏ เพราะทวิญญูวิบัติเป็นเหตุอย่างนี้ว่า เพราะไม่สละทวิญญูชั่วหยาบ ในเวลาสวดสมณุภาสนา ต่อมอาบัติทุกกฏเพราะญัตติ ในเวลาจบกรรมวาจา ต้องอาบัติปาจิตตีย์ คำว่า นี้ (เอตถ) คือ ในวิปตติกาทั้งหลาย

คำว่า เข้าถึงการนับ (คณนุปคตา) คือ ภาวะที่เข้าถึงการนับ แม้ผ้าที่ภิกษุเหล่าอื่นให้ในมือของภิกษุอื่นด้วยอันกล่าวว่า “เราจะให้จีวรนี้แก่ผู้มีชื่อนี้” ย่อมไม่เป็นอันนำมาให้ เพราะพระผู้มีพระภาคตัสไว้ในจัมมกขันธกะว่า “ยังไม่นับ(ราตริ)ตลอดเวลาที่จีวรนั้นยังไม่ถึงมือ”^{๕๒๒} หรือนำไปไม่บอกว่า “ท่านผ้เจริญ จีวรเกิดขึ้นแล้วแก่ข้าพเจ้า” เพียงใด ผ้าก็ยังไม่ถึงการนับวัน คือผ้าที่ยังไม่อธิฐาน ย่อมควรเพียงนั้น เหมือนอย่างว่า ผ้านั้นย่อมเป็นผ้าที่เขานำมาถวายแล้ว หรือว่า ได้ฟังว่า “ผ้าเกิดขึ้นแล้ว” ตั้งแต่นั้นมา ผ้านั้นย่อมถึงการนับ ฟังอธิฐานภายใน ๑๐ วัน สมุฏฐานของสิกขาบทนั้นรู้กันว่าเกี่ยวกับกฐิน เพราะนั้น สิกขาบทนั้นชื่อว่า มีกฐินเป็นสมุฏฐาน อธิบายว่า มีสมุฏฐาน ๒ ด้วยสามารถแห่งสิกขาบทที่ ๓ และที่ ๖ เป็นสมุฏฐาน มีคำอธิบายว่า สิกขาบทนี้เกิดทางกายและวาจาเพราะไม่กระทำการอธิฐานและวิกัปอันพึงกระทำทางกายและวาจา แต่เมื่อมีจิตก็ย่อมเกิดทางกายวาจา กับจิต เป็นอกิริยาเพราะต้องเพราะเกิดด้วยสามารถแห่งการไม่อธิฐานและไม่วิกัป แม้ไม่รู้ถูกต้อง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า โนสัณญาวโมกข์ เป็นกายกรรม เพราะไม่ทำสิ่งที่ควรทำทางกายทวาร เป็นวจีกรรม เพราะไม่ทำสิ่งที่ควรทำทางวจีทวาร

^{๕๒๑}วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๘๗/๓๘๖.

^{๕๒๒}วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๙/๓๘.

กลินสิกขาปทวันณา จบ

๒) อุทิสติกขาปทวันณา

คำว่า **ภิกขุ** เท้ากับ **ภิกขุส** แปลว่า แห่งภิกษุ ก็คำว่า **ภิกขุ** นี้ เปียตติยาวิภัติใช้ในอรรถฉฐวิภัติ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**เหมื่อยในสิกขาบทแรก**” เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ถือเอาอรรถแห่งตติยาวิภัติด้วยสามารถแห่งตติยาวิภัติท่านให้ทราบด้วยสามารถแห่งฉฐวิภัติ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**กรณเสนา หิ**” คำว่า **หิ** เป็นนิบาตใช้ในอรรถเหตุ คำว่า **ตัดปลิโพธได้แล้ว (ฉินนปลิโพธ)** คือ มีจิวรปลิโพธและอาวาสปลิโพธอันตัดได้แล้ว หนึ่งราตรีท่านนั้นชื่อว่า **เอกรตติ** แปลงสระอิที่อยู่ในสมาสเป็นอ การประมวลมาซึ่งจิวร ๓ ผืนเพราะเหตุนี้ ชื่อว่า **ติจิวร** ด้วยไตรจิวรนั้น อธิบายว่า ด้วยจิวรทั้งหลาย ๓ ความจริง ภิกษุแม้อยู่ปราศจิวรผืนหนึ่ง ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า อยู่ปราศจากไตรจิวร เพราะอยู่ปราศด้วยผ้าที่เนื่องด้วยจิวรที่ทรงห้าม หรือเพราะการเรียกโดยรวมแม้ในบางส่วน เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**โดยนัยแห่งการอธิษฐานไตรจิวร (ติจิวรวิธานนเณ)**”

บัดนี้ เพื่อแสดงเพื่อแสดงข้อกำหนดลักษณะการอยู่ปราศ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**บ้านมีอุปจารเดียว (คาโม เอกุปจาร)**” บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **โรงเก็บของ (นิเวสน)** คือ เป็นชื่อแห่งชนิดของที่อาศัยที่ไม่ได้กระทำด้วยสามารถแห่งป้อมเป็นต้น คำว่า **ป้อม (อุทิสโต)** คือ ศาลาแห่งภณฑะทั้งหลายนมียานเป็นต้น ท่านเรียกว่า “**ที่เป็นที่เก็บน้ำ**” ดังนี้บ้าง คำว่า **ป้อม (อฏโฏ)** คือ ที่อยู่อาศัยพิเศษมีฝาามาก มีพื้นเป็น ๔ ชั้น หรือ ๕ ชั้น ที่เขาสร้างด้วยอิฐเพื่อป้องกันข้าศึกเป็นต้น อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “คำว่า **ป้อม (อฏโฏ)** คือ เรือนที่มีฝาามาก คือเป็นบ้านที่ไม่มีกลอนมุงบังด้วยอิฐเท่านั้น” อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “**บ้านที่เขาทำโดยอาคารแห่งป้อม**” ดังนี้บ้าง คำว่า **เรือนยอดเดียว (มาโพ)** คือ ปราสาท ๔ ชั้น ที่ท่านรวมเป็นยอดเดียว อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ที่อยู่อาศัยพิเศษที่มีมุมมากมายท่านรวมเป็นยอดเดียว อาจารย์บางพวกกล่าวว่า คำว่า **เรือนยอดเดียว (มาโพ)** คือ เสนาสนะที่เขาสร้างโดยอาคารดังป้อม คำว่า **ปราสาท (ปาสาโท)** คือ ปราสาทยาว หรือว่า ปราสาททั้งหมดจำแนกเป็นเพิงหมาแหงนที่มีหลังคาแถบเดียว เว้นป้อม เรือนยอดเดียว เรือนโล้น คำว่า **เรือนโล้น (หมมีย)** คือ ปราสาทที่มุงบังโล้นๆ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “**ประกอบด้วยเนินจันทน์**” คำว่า **เรือ (นาวา)** คือ เรือมี ๒ ชนิด คือ เรือบกและเรื่อน้ำ คำว่า **กลุ่มพ่อค้า (สตโถ)** คือ พ่อค้าเกวียนที่เดินทางด้วยเท้า

หรือพ่อค้าเกวียนที่เดินทางด้วยเกวียน คำว่า **ลานนวดข้าว (ธัญกรรม)** ท่านเรียกว่า **ขละ** คำว่า **สวน (อาราโม)** คือ สวนดอกไม้หรือสวนผลไม้ คำว่า **วิหาร (วิหาโร)** คือ อาวาสทั้งปวงที่มีเครื่องล้อม หรือไม่มีเครื่องล้อม อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “เรือนบ้าง” ก็ในที่นี้ บ้าง น บ้าง ปั้น ตั้น อันเป็นที่อยู่ประจำในภายนอกจากบ้านท่านถือเอาแล้วแต่เพราะที่อยู่อาศัยที่ตั้งอยู่ภายในบ้านท่านถือเอาด้วยคามศัพทนั่นเอง การบริหารบ้านนั่นเองย่อมมี อาจารย์บางพวกกล่าวว่า บ้านเป็นต้นมีเรือนล้อมเป็นที่สุด เป็นที่อยู่ประจำในภายนอกจากเครื่องล้อมบ้าน ในคำว่า **เพราะลวงหัตถบาตร (หัตถปาสาติกกม)** นี้ มีความว่า ชื่อว่า **หัตถบาตร** คือ ส่วนที่มีประมาณ ๒ ศอกครึ่ง การลวงหัตถบาตรนั้น ชื่อว่า **หัตถปาสาติกกม** ในการลวงหัตถบาตรนั้น แต่จะกล่าวภายในหัตถบาสก็ควร แม้ถ้าภิกษุจะมีฤทธิ์ ให้อรุณขึ้นในอากาศเพราะลวงประมาณนั้น ย่อมเป็นนิสสัคคีย์เหมือนกัน

ใน เรื่อง นี้ มี วิ นิ จ ฉ ัย ตั ง ต่ อ ไป นี้ ถ้าบ้านของบ้านตระกูลหนึ่งมีด้วยสามารถพระราชองค์หนึ่งหรือนายบ้านคนหนึ่ง และบ้านชื่อว่าบ้านมีอุปจารเดียว เพราะล้อมด้วยกำแพงเป็นต้น ภิกษุเก็บจีวรไว้ในบ้านเห็นปานนี้พึงอยู่ในที่ตามที่ชอบใจภายในบ้านนั้น ถ้าบ้านไม่ได้ล้อม ภิกษุเก็บจีวรไว้ในบ้านใด พึงอยู่ในบ้านนั้น อีกอย่างหนึ่งไม่พึงละหัตถบาตรโดยรอบแห่งบ้านนั้น

ถ้าบ้าน เป็นบ้านของพระราชาทองพระองค์หรือของนายบ้านต่างคน และบ้านนั้นล้อมด้วยกำแพงตามที่กล่าว ในบ้านเห็นปานนั้น ภิกษุเก็บจีวรไว้ในบ้านใด พึงอยู่ในบ้านนั้น หรือไม่พึงละหัตถบาตร เรือนมีอยู่ในถนนใด ภิกษุพึงอยู่ในสภาหรือที่ประตูเรือนในที่พร้อมหน้าแห่งถนนนั้น แห่งบ้านนั้น หรือว่าไม่พึงละหัตถบาตรแห่งสภาและประตูเหล่านั้น

ถ้าบ้าน นั้น ไม่ได้ ล้อม ภิกษุเก็บจีวรไว้ในบ้านใด พึงอยู่ในบ้านนั้นหรือในหัตถบาตรของบ้านนั้น ก็ถ้าในบ้านมีบ้านของตระกูลเดียวและมีเครื่องล้อม ภิกษุเก็บจีวรไว้ในบ้านพึงอยู่ภายในบ้าน ถ้าบ้านไม่ได้ล้อม ภิกษุเก็บจีวรไว้ในห้องใด พึงอยู่ในห้องนั้น หรือไม่พึงละหัตถบาตรแห่งห้องนั้น

ถ้ามีบ้านของต่างตระกูลและมีเครื่องล้อม ภิกษุเก็บจีวรไว้ในห้องใด พึงอยู่ในห้องนั้นไม่พึงละหัตถบาตรที่เชิงประตูอันทั่วไปแก่บ้านทั้งปวงหรือเชิงประตูห้องของบ้านเหล่านั้น ถ้าบ้านไม่ได้ล้อม ภิกษุเก็บจีวรไว้ในห้องใด พึงอยู่ในห้องนั้น หรือไม่พึงละหัตถบาตรของห้องนั้น แม้ในเรือป้อมเป็นต้นก็นัยนี้

กลุ่มพ่อค้าจะเป็นพ่อค้าที่เที่ยวไปด้วยแข่งก็ตามกลุ่มพ่อค้าที่เที่ยวไปด้วยเกวียนก็ตาม กลุ่มพ่อค้าของบ้านที่มีตระกูลเดียว ภิกษุเก็บจีวรไว้ในกลุ่มพ่อค้าใด ไม่พึงละ ๗ อัปภันดรข้างหน้า และข้างหลัง ไม่พึงละ อัปภันดรด้านข้าง ถ้ากลุ่มพ่อค้าไปหยุดติดหมู่บ้านหรือติดแม่น้ำ กลุ่มพ่อค้าเนื่องเป็นอันเดียวกับคนที่เข้าไปภายในดำรงอยู่แผ่ไปทั้งฝั่งในและฝั่งนอก แม้การคุ้มครองกลุ่มพ่อค้าก็ย่อมได้ รับ กลุ่มพ่อค้าจึงเนื่องทั้งในบ้านและแม่น้ำเข้าไปภายในและย่อมได้การคุ้มครองบ้านและคุ้มครองแม่น้ำ ถ้าภิกษุอยู่ไม่ล่วงวิหารสีมา และจีวรก็อยู่ภายในสีมา ภิกษุไปยังวิหารแล้วพึงอยู่ ถ้าจีวรอยู่นอกสีมา ภิกษุพึงอยู่ในที่ใกล้กลุ่มพ่อค้าเท่านั้น ถ้ากลุ่มพ่อค้าไปอยู่เมื่อเกวียนหักหรือโคหาย ขาดระหว่าง ภิกษุเก็บจีวรไว้ในส่วนใด พึงอยู่ในส่วนนั้น

แม้ในนา ถ้ามีนาของตระกูลเดียวและมีเครื่องล้อม ภิกษุเก็บจีวรไว้ในนา พึงอยู่ภายในนา ถ้านาไม่มีเครื่องล้อม ไม่พึงละจีวรจากหัตถบาธ ถ้ามีนาของตระกูลต่างๆ และมีเครื่องล้อม ภิกษุเก็บจีวรไว้ในนา พึงอยู่ที่เชิงประตูแห่งนา หรือว่าไม่ละหัตถบาธของนานั้น ถ้านาไม่มีเครื่องล้อม ภิกษุไม่พึงละจีวรจากหัตถบาธ แม้ในฉางและอารามแม้ทั้งสองกันนี้ การวินิจฉัยในเรื่องวิหารเหมือนที่กล่าวแล้วในเรื่องบ้าน

แต่ในเรื่องโคนต้นไม้ ในเวลาเที่ยงวัน เจาโดยรอบแผ่ไปตลอดที่ใด ในที่นั้น คือในส่วนที่ไม่ปิดบัง ภิกษุพึงเก็บจีวรไว้ในแห่งโอกาสที่เงาของโคนต้นไม้ นั้นถูกต้อง ถ้าภิกษุเก็บไว้ที่โอกาสของกิ่งไม้โปร่งอันแดดกระทบได้ และในเวลาที่ยอรุณขึ้น ภิกษุนั้นไม่อยู่ในหัตถบาธของต้นไม้ นั้น ภิกษุอยู่แม้ที่เงาของต้นไม้ในที่อื่น ผ่าเป็นนิสสัคคีย์ ถ้ามีต้นไม้ของต่างตระกูล ภิกษุไม่พึงละหัตถบาธขิงจีวร

แต่ในกลางแจ้ง พึงทราบว่ ภิกษุเก็บจีวรไว้ในป่าทั้งหลายมีดงทึบเป็นต้นก็ดี ที่ที่ฝูงปลาไม่ว่ายไปก็ดี พึงอยู่ในที่ใดที่หนึ่งในที่ ๗ อัปภันดรโดยรอบจากที่นั้น ภิกษุอยู่ในที่อื่นจากที่นั้นชื่อว่าอยู่ปราศ

ก็เพราะความพิสดารนี้ ท่านไม่กล่าวไว้ในที่นี้ และเพราะท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาสมนตปาสาทิกา ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ความสังเขปในที่นี้มีดังนี้” คำว่า นี้ (เอตถ) คือ ในบทนี้ว่า “พึงอยู่ปราศจากไตรจีวร” คำว่า ความย่อ (สงฺเขโป) คือ การพรรณนาโดยย่อ แต่ในที่นี้ ในพระบาลี^{๕๒๓} ท่านจำแนกความที่บ้าน

^{๕๒๓}วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๗๗-๘/๕๗๒-๕๗๓.

ที่ อยู่ อ า ศั ย ป ้อม น า ฉา ง อาราม และ วิหาร
 มีอุปการะเดียวกันและมีอุปการะต่างกันโดยตั้งบทมคติโดยความไม่แปลกกันโดยนัยเป็นต้นว่า
 “ บ ้าน มี อ ุป จ า ร เ ตี ย ว มี อ ุป จ า ร ต่ า ง กั น ”
 แล้วจำแนกบ้านที่มีเครื่องล้อมและไม่มีเครื่องล้อมโดยนัยเป็นต้นว่า “บ้านชื่อว่ามีอุปการะเดียว
 คือบ้านของตระกูลเดียวมีเครื่องล้อมและไม่มีเครื่องล้อม”^{๕๒๔} สำหรับป้อม ปราสาท เรือนโล้น เรือ
 กอง เกวียน โคน ต้น ไหม้ กลาง แจ้ง ท่าน ไม่ได้ กล่าว อย่าง นี้นี้
 จำแนกบ้านมีอุปการะเดียวและมีอุปการะต่างกันอย่างไรว่า กลางแจ้งชื่อว่ามีอุปการะเดียว
 คือ มี อ ุป จ า ร เ ตี ย ว ภาย ใน เจ็ด อ ั พ ั กั น ทร โดย รอบ ใน ป่า ที่ ไม่ มี บ ้าน
 ต่ อ จ า ก นั้ น ชื่ อ ว่า บ ้าน ที่ มี อ ุป จ า ร ต่ า ง กั น ”^{๕๒๕}
 ในที่สุดท้ายด้วยสามารถแห่งบ้านตระกูลเดียวและบ้านต่างตระกูลโดยนัยเป็นต้นว่า
 “ป้อมแห่งตระกูลเดียว ป้อมแห่งบ้านต่างตระกูล”^{๕๒๖} เพราะเหตุนั้น ในหมู่บ้านเป็นต้น
 ฟังถือเอาความว่า บ ้าน มี เครื่อง ล้อม มี อ ุป จ า ร เ ตี ย ว บ ้าน ไม่ มี เครื่อง ล้อม มี อ ุป จ า ร ต่ า ง กั น
 และฟังถือว่า บ ้าน ไต ของ ตระกูล หนึ่ง บ ้าน นั้ น มี ตระกูล เดียว บ ้าน ไต ของ บ ้าน ต่ า ง ตระกูล
 บ ้าน นั้ น เป็น บ ้าน ต่ า ง ตระกูล ฟังถือเอาโดยนัยที่กล่าวแล้วในกลางแจ้ง ก็คำว่า **อุปการะ (อุปจาโร)**
 คือ ประตุในคำทั้งหลายเป็นต้นว่า “บ้านมีอุปการะเดียว บ้านต่างตระกูล” อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า
 ประมาณกล่าวคือ ๗ อ ั พ ั กั น ทร โดยรอบในคำนี้ว่า “ที่กลางแจ้งมีอุปการะเดียว”

คำว่า **เว้นจากการสมมุติของภิกษุ (อณฺญตฺตร ภิกษุสมมุติยา)** คือ
 การสมมุติอันสงฆ์ให้แล้วแก่ภิกษุ ชื่อว่า **ภิกษุสมมุติ** อธิบายว่า เว้นการสมมุตินั้น เพราะเหตุนั้น
 ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**ยํ สโม**” คำว่า **ให้อวิปวาสนสมมุติ (อวิปฺวาสนสมมุติ เทติ)** คือ
 การสมมุติ อันไม่ปราศไปแล้ว หรือว่า การสมมุติโดยการไม่อยู่ปราศ ชื่อว่า **อวิปวาสนสมมุติ**
 อธิบายว่า ให้อวิปวาสนสมมุตินั้นด้วยญัตติทุติยกรรม

คำว่า **ผ้าอันตรวาสกและผ้าอุตตราสงค์ (สนฺตรุตฺตเรน)** คือ ผ้าอันตรวาสกท่านกล่าวว่า
 “อันตระ” ผ้าอุตตราสงค์กล่าวเรียกว่า “อุตตระ” ผ้าอุตตราสงค์พร้อมด้วยอันตรวาสก ชื่อว่า
สนฺตรุตฺตรํ พร้อมด้วย ผ้า อัน ตระ วาส ก และ อุต ตรา สงค์ อธิบายว่า
 ผ้าอุตตราสงค์พร้อมด้วยผ้าอันตรวาสก คำว่า **ปัจจุทรรภายในอรุณ (อนฺโตอรุณ ปจฺจุทฺเร)**
 คือเมื่อภิกษุไม่สามารถจะกลับมาถึงยืนอยู่ในที่นั้นนั้นแหละแล้วปัจจุทรรภายในอรุณ คำว่า
ฟังกลับมา (ปจฺจาคนฺตพฺพ) คือ โรคยังไม่สงบฉันใด ฟังไปสู่ที่เก็บจีวรอีกฉันนั้น ความจริง
 ภิกษุแสวงหาหมู่เกวียน หรือว่ากระทำความผูกใจว่า “เราจะไป” ตั้งแต่ที่ใด ตั้งแต่ที่นั้น ย่อมควร

^{๕๒๔}วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๔๗๗-๘/๕๗๒-๕๗๓.

^{๕๒๕}วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๔๙๔/๕๘๕.

^{๕๒๖}วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๔๘๔/๕๗๗.

แต่ภิกษุเมื่อทำการทอดธุระว่าอย่างนี้ว่า “บัดนี้เราจักไม่ไปฟังปัจจุพัตรว่า “จิวรจักตั้งอยู่ในที่แห่งใดเรกจิวร” เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “หรือภิกษุยืนอยู่ในที่นั้นนั่นแหละแล้วฟังปัจจุพัตร (ตตฺเถว วา ฐิตฺน ปจฺจุพัตร)” คำว่า นั้น (โส) คือ การสมมุติอันสงฆ์ให้แก่ภิกษุใด ภิกษุนั้นเป็นโรค อธิบายว่า กิจคือการให้สมมุติอีก ที่ชื่อว่าได้กับปีะนั้นแลย่อมไม่มี

คำว่า ความที่จิวรอันตนอธิษฐานแล้ว (อธิฏฐิตจิวรตา) คือ ความที่จิวรอันตนอธิษฐานแล้วโดยนัยการอธิษฐานไตรจิวร ชื่อว่า การอยู่ปราศ คือ ถ้าจิวรมีอยู่ในพัทธสีมา การที่ภิกษุให้อรุณขึ้นภายนอกแต่สีมานั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น จิวร ชื่อว่า มี อยู่ ใน พัทธสีมา คือการที่ภิกษุให้อรุณขึ้นภายนอกแห่งบ้านตามที่กล่าวแล้วเป็นต้นเพราะล่วงหัตถบาสน การที่ภิกษุเก็บจิวรไว้ในที่ใดที่หนึ่งในพัทธสีมาแล้วอยู่ในที่ใดที่หนึ่งในภายในสีมานั้นแลย่อมควร เชื่อมความว่า ในที่นี้ การไม่ถอนอธิษฐาน ชื่อว่า อภิรียา

อุทิสติกขาปทวินณา จบ

๓) อากาลจิวรสิกขาปทวินณา

คำว่า ภิกษุณา แม้ในสิกขาบทนี้ก็เหมือนในสิกขาบทก่อน คือเป็นตติยาวิภัติใช้ในอรรถสามิวจนะ(ฉัฏฐีวิภัติ) เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “เมื่อจิวรของภิกษุสำเร็จแล้ว (นิฏฐิตจิวรสมิ ภิกษุณา)” เพราะเป็นคำที่ท่านกล่าวแล้วในบทภาษณียว่า “ชื่อว่าอากาลจิวรเกิดขึ้นได้ตลอด ๑๑ เดือน ในเมื่อไม่ได้กรานกฐิน ผ้าที่เกิดขึ้นตลอด ๗ เดือน ในเมื่อได้กรานกฐินแล้ว แม้ผ้าที่เขาถวายเจาะจงในกาลนี้ชื่อว่า อากาลจิวร”^{๕๒๗} ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ยวาย อนตฺตเต กถิเน” เชื่อมความว่า จิวรกาลนี้ได้อันท่านกล่าวแล้ว คำว่า กาลฝน (วสุสานสฺส) คือ ฤดูกล่าวคือกาลฝน ชื่อว่า เดือนสุดท้าย คือเดือนจิวร ความจริง จิวรที่เกิดขึ้นแม้ในเพราะกฐินที่ยังมิได้กราน นั้นอันภิกษุไม่ได้อธิษฐาน ภิกษุเก็บจิวรที่ไม่ได้วิกัปปยอมควร คำว่า ๕ เดือน คือ เดือน ๑๒ หลัง และหมั่นตฤดู ๔ เดือนเพราะเหตุนี้จึงรวมเป็น ๕ เดือน คำว่า ในกาลอื่น (อญฺญทา) คือ เมื่อกฐินยังมิได้กราน ๑๑ เดือน เมื่อกฐินกรานแล้ว ๗ เดือน คำว่า แม้ในกาล (กาเลปิ) คือ แม้ในจิวรกาลตามที่กล่าวแล้วว่า “ชื่อว่าเดือนจิวรในเมื่อกฐินยังมิได้กราน” การรวบรวมคำเป็นต้นว่า “ข้าพเจ้าจะให้ จะถวาย”

^{๕๒๗}วิ.มท.(ไทย) ๒/๕๐๐/๕๔๑.

ด้วยคำว่า **โดยนัยต้น (อาทินา นเณ)** ก็จัวร์เหล่านี้ท่านกล่าวว่า “อกาลจัวร์” แม้ก็จริง แม้ถึงอย่างนั้นจัวร์ที่เกิดในปฏิฐสมัยนั้นแหละท่านประสงค์เอาแล้วว่า “อกาลจัวร์” ในสิกขาบทนี้

ก็จัวร์ที่ถวายเป็นแล้วด้วยคำว่า “**อกาลจัวร์นี้เขาถวายเป็นแก่สงฆ์ในกาล (อกาเล อิห อ กาล จี ร)**” ท่าน กล่าว ด้วย ส า ม า ร ถ ก า ร ข ย า ย ค ว า ม ภิกษุยอมได้จัวร์ที่เกิดแล้วในปฏิฐสมัยเพื่อให้สงฆ์ผู้จำพรรษาแล้วที่พร้อมหน้ากันแจก เพราะเหตุนี้ อกาลจัวร์จึงเกิดแล้ว ฉนใด คำอุปไมยนี้ก็ฉนนั้น เพราะเหตุนี้จัวร์นี้นั้นจึงมีชื่อเสมอกันกับอกาลจัวร์ ถ้าเมื่อเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไรท่านจึงกล่าวว่า “จัวร์อันท่านถวายเป็นแล้วโดยนัยว่า “ข้าพเจ้า ถวายเป็น จัวร์ ผืน นี้ ของ ท่าน แก่ บุ ค ค ล ” ฉนนั้น ถา ม ว่า ก็ผ้าที่เขาไม่ได้ถวายเป็นจะจงเป็นผ้าอันใครควรแจก แก้วว่า นี่มิได้เป็นข้อผิดพลาด ท่านกล่าวอย่างนั้นเพื่อแสดงอรรถที่ควรได้โดยความเสมอกันแห่งการให้แจก จั่ว หรือด้วยทรัพย์สินของตน (อตตโน วา ธเนน) คือ ด้วยทรัพย์สินมีด้วยฝ่ายเป็นต้นของตน ฟังทราบการเชื่อความของคำนี้ด้วยบทนี้ว่า “อุปฺปชฺเชยฺย” คำเป็นต้นว่า “**ยอมให้แก่สีกมา**” ท่านกล่าวโดยนัยเป็นบุคคลาธิษฐาน ก็ในที่นี้ การให้แก่สีกมาเป็นบทมาติกาหนึ่ง การให้ตามกติกาคือเป็นมาติกาที่ ๒ ฯลฯ การให้แก่บุคคลเป็นมาติกาที่ ๘

ด้วยคำว่า “**ด้วยฐานะที่ควรล้อม (ปริกฺเขปารหฺฐาเนน)**” นี้ท่านแสดงว่า ภายในแห่งเลขทุบาตรที่ ๑ แต่ที่ประชุมประจำเป็นต้น ชื่อว่า อุปจารสีกมา บัดนี้ เพื่อแสดงว่า แม้ภายในแห่งเลขทุบสที่ ๒ ชื่อว่าอุปจารสีกมาเหมือนกันท่านจึงเริ่มคำเป็นต้นว่า “**อปิจ**” แม้ที่ประชุมประจำก็พึงทราบว่าอยู่ติดกับสีกมาเหมือนกัน คำว่า **เมื่ออาวาสขยายออกไป ก็ ขยายออกไป ด้วย (อาวาเส วฑฺฒนเต วฑฺฒติ)** อธิบายว่า ถ้าอาวาสไม่ได้มีในภายนอกแต่อุปจารยังขยายไปได้ แต่ในอรรถกถาหาปัจจัยนี้ท่านกล่าวว่า “แม้เมื่อภิกษุเพิ่มขึ้น ย่อมขยายออกไป”^{๕๒๘} ในอรรถกถาสมันตปาสาทิกาท่านกล่าวว่า “ถ้าภิกษุ นั้น เต็ม ๑๐๐ โยชน เป็นอันเดียวกันกับภิกษุผู้ประชุมในวิหาร แม้ตั้งร้อยโยชนก็จัดเป็นอุปจารสีกมาเหมือนกัน ลาภย่อมมีแก่ภิกษุทั่วกัน”^{๕๒๙} คำว่า การถามถึงเข้าไปสู่อารามและการถามถึงเสนาสนะของภิกษุณีทั้งหลาย (ภิกษุณีนํ อารามปเวสนเสนาสนาปุจฺจนานิ) ความว่า การถามถึงการเข้าไปสู่อารามและการถามถึงเสนาสนะของภิกษุณีทั้งหลายผู้จรมมา จริงอย่างนั้น ภิกษุณีผู้เป็นอาคันตุกะควรถามถึงการเข้าไปสู่อาราม เสนาสนะ ๑๐ อย่างซึ่งเป็นของสงฆ์สำหรับภิกษุณีผู้เดินทางมียู่ อนึ่ง ในเรื่องเสนาสนะนี้ ท่านกล่าวคำว่า

^{๕๒๘}วิ.ม.อ. (ไทย) ๓/๓๗๙/๒๘๖.

^{๕๒๙}วิ.ม.อ. (ไทย) ๓/๓๗๙/๒๘๖.

“ ภิกขุ นี้ น ” ไ ว้ แ ม้ กั จ ริ ง ถึ ง อ ย่ า ง นั น
แม้สำหรับภิกษุผู้จะเดินทางก็ควรถามถึงเสนาสนะด้วยสามารถแห่งสืมานี้เหมือนกัน

คำว่า การบอกปริวาสและมานัต (ปริวาสมานตตารोजना) คือ การบอกปริวาสและมานัตสำหรับผู้อยู่ปริวาสและประพฤติมานัต คำว่า วิธีมีการขาดพรรษา การถือนิสสัย และการถือเสนาสนะเป็นต้น (วสฺสจฺเจตฺตนิสฺสยเสนาสนคฺคาหาทิวริยานิ) ความว่า วิธีขาดพรรษา วิธีถือนิสสัย วิธีถือเสนาสนะด้วยอาทิ-ศัพท ท่านประมวลคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า การระงับนิสสัย การจับสลาก การยังอาคันตุกวัตรให้บริบูรณ์แล้วเข้าสู่อาราม คำว่า ด้วยสามารถแห่งสืมานี้เหมือนกัน (อิมิสฺสาวสึมาย วเสน) คือท่านกล่าวว่า ในภายในตามที่กล่าวว่า อุปจารสืมาเหมือนกัน และเพราะได้สิ่งทั้งปวงนี้ในภายนอก

สืมา ที่ ตั้ง ไว้ เพื่อ ประโยชน์ แก่ ลาภ ชื่อ ว่า ลาภสืมา ก็ลาภสืมานั้นแลพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิได้ทรงอนุญาตไว้เลย พระธรรมสังคาคะทั้งหลายก็ได้ตั้งไว้ แต่ว่า ลาภสืมานั้นตั้งขึ้นเพราะทายกทายิกาทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ ยัรราชรามหามตตาทโย ” คำว่า โดยรอบ (สมนตา) คือ โดยรอบแห่งวิหาร คำว่า ไต (ยิ) คือ คำอันเป็นเบื้องต้นแห่งส่วย พระบาลีที่เหลือว่า “ สงฆ์ทั้งหลายย่อมตั้งสืมา ” คำว่า ตั้งพระอาญาของพระราชาพระองค์หนึ่ง (เอกสฺส รณญฺเฏ อาณาปวตติฏฺฐานิ) คือ ตั้งพระอาญาของพระราชาองค์หนึ่งๆ อย่างนี้ว่า การใช้สอยของเล็กน้อย การใช้สอยของมาก น้ำไหลไปเป็นสองส่วนในที่นี้ เพราะเหตุนั้น ที่นี้ชื่อว่าเกาะ (ทีโป) ส่วนแห่งภาคพื้นอันน้ำไม่ท่วมถึง สืมาคือส่วนที่เป็นภาคพื้นนั้น ชื่อว่าทีปสืมา เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ โดยที่สุดแห่งสมุทร ” จักกวาสสืมาท่านกำหนดด้วยภูเขาจักกวาสนั้นแล เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ จักกวาสสืมามีอยู่ภายในขอบเขตแห่งภูเขาของจักกวาสนี้ ”

คำว่า ทีเหลือ (เสสา) คือ ชันทสืมาเป็นต้น คำว่า ทีเขาถวายเป็นคำที่ ข่าพเจ้าถวายเป็นแก่ ชันทสืมา (ขณฺทสึมาย เทมาติ ทินฺนํ) คือ ทีเขาเห็นพระสงฆ์ประชุมกันด้วยกรรมบางอย่างจึงถวายเป็นคำที่ “ ข่าพเจ้าถวายเป็นแก่พระสงฆ์ในชันทสืมา ” พึงทราบความว่า บ้านที่ตั้งอยู่ใกล้ต้นไม้ซึ่งงอกขึ้นในชันทสืมาก็ดีที่เกิดอยู่กลางแผ่นดินข้างล่างก็ดี ที่ตั้งอยู่ในชันทสืมาก็ดี คำว่า ทีเขาถวายเป็นแก่สมานสังวาสสืมา (สมานสฺวาสกสึมาย ทินฺนํ) คือ ทีเขาถวายเป็นคำที่ “ ข่าพเจ้าถวายเป็นแก่สมานสังวาสสืมา ” แม้ในคำที่เหลือนั้นนี้ อธิบายว่า สืมานั้นย่อมไม่ถึงที่ตั้งแห่งชันทสืมาและสิมันตริก เพราะไม่มีสมานสังวาสสืมาในที่นั้น ความต่างกันแห่งลาภที่เขาถวายเป็นสมานสังวาสสืมาและอุปवासสืมาดังนี้ สิ่งที่เขาถวายเป็นคำที่

“ข้าพเจ้าถวายแก่อภิปวาสสีมา” ย่อมไม่ถึงที่ตั้งแห่งบ้าน ถ้ามว่า เพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะท่านกล่าวไว้ว่า “เวณบ้านและอุปจารบ้าน”^{๕๓๐} อธิบายว่า แต่สิ่งที่เขาถวายด้วยคำว่า ข้าพเจ้าถวายแก่สมานสังวาสสีมาย่อมถึงแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในบ้าน คำว่า **ที่เขาถวายในอภิปวาสสีมาอุทกทุกเขปสีมา (อพกนตรสีมาอุกทุกเขปสีมาสุ ทินน)** คือที่เขาเห็นพระสงฆ์ผู้ประชุมกันเพื่อประโยชน์แก่อุโบสถเป็นต้นในสีมานั้นแล้วถวายด้วยคำว่า “ข้าพเจ้าถวายแก่อภิปวาสสีมา” การวินิจฉัยก็เหมือนกับที่กล่าวแล้วในชนบทสีมา รัฐสีมา รัชสีมา ทิปสีมา และจักกวาสสีมา เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “**ชนบทสีมาที่สุ**” เป็นต้น คำว่า **แม้ภิกษุองค์เดียวก็ย่อมได้เพื่อไปถือเอาเพื่อภิกษุทั้งปวง (เอโกปิ คนตวา สพเพสฺส สงคณหิตุ)** ความว่า แม้ภิกษุรูปเดียวเพื่อไปแจกตามลำดับพรรษาในที่นี้แล้วถือเอามา คำว่า **ภิกษุรูปเดียว (เอโก)** คือ ภิกษุรูปเดียวผู้ชอบพอกัน แม้ภิกษุรูปนี้ก็ย่อมได้ถือเอาส่วนเหมือนกัน เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “**ถือเอาส่วนของภิกษุผู้ชอบพอกัน**”

อันดับแรก ผู้ใดลูบลำสีมาให้อย่างนี้ บัดนี้ ผู้ใดไม่รู้เพื่อจะกล่าวว่า “แก่สีมาชื่อนั้น” เพราะกล่าววินิจฉัยในการให้แก่ผู้นั้น ผู้นั้นรู้เพียงคำว่า “สีมา” อย่างเดียวกลับมายังวิหารกล่าวว่า “ข้าพเจ้าให้แก่สีมา” หรือว่า “ข้าพเจ้าให้แก่พระสงฆ์ผู้อยู่ในสีมา” เพื่อจะแสดงการวินิจฉัยในคำเหล่านั้น ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**ก็ภิกษุใดเข้าไปยังวิหาร**” คำว่า **ชนิดไหน (กตรสีม)** คือสีมาชนิดไหน คำว่า **ข้าพเจ้าไม่รู้ความแตกต่างนี้ (อหเมตฺ เภทํ น ชานาติ)** คือ ข้าพเจ้าไม่รู้การจำแนกสีมานี้ว่า “สีมาชื่อนั้น” อธิบายว่า **สงฆ์ผู้อยู่ในอุปจารสีมาพึงให้แจก** เพราะลาภท่านกำหนดด้วยอุปจารสีมา คำว่า **นั้น (สา)** คือ กติกาที่มีลามเสมอกัน

ในคำนี้ว่า **ธูการอันสงฆ์ยอมทำแก่เราในวิหารใด (ยตถ มยํ ธูการา กรียนติ)** คือ ปากวัดร ซึ่งเป็นของผู้อยู่อาศัยนั้น ย่อมเป็นไปแก่พระสงฆ์ในวิหารใด สงฆ์ให้ภิกษุทั้งหลายในวิหารใดเป็นภาระของตนให้ฉันในเรือนในกาลนั้น หรือการอยู่ร่วมกันกับภิกษุอันสงฆ์ให้ทำในวิหารใด หรือว่า สลากภตเป็นต้นเป็นภัตประจำมีอยู่ ภิกษุเหล่านี้ชื่อว่า **ธูการ** แต่วิหารทั้งสี่อันสงฆ์ใดให้ประดิษฐาน คำที่พึงกล่าวในวิหารนั้นไม่มีเลย เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**ปากวัดรยอมเป็นไปแก่สงฆ์นั้นในวิหารใด**” บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปากวัดร (ปากวตฺต)** คือ ทานวัดร คำว่า **ยอมเป็นไป (วตตติ)** ย่อมเป็นไปทั่วคำว่า **ใด (ยโต)** คือ จากวิหารใด คำว่า **ใด (ยตถ)** คือ ในวิหารใด คำว่า **ทั้งปวง (สพพตถ)** คือ ในวิหารทั้งปวง คำว่า **ยกขึ้นสู่มาติกา (มาติกํ อาโรเปตวา)** ท่านถามว่า ภิกษุจำนวนมากในวิหารหลังหนึ่ง ภิกษุน้อยกว่าในวิหารหลังหนึ่ง ผ้าผืนหนึ่ง และที่ตั้งแห่งธูการเป็นอันมาก เราจำถวายในที่ไหน ถ้าเตียงหรือตั้งเป็นอย่างเดียวกันนั้นเอาจ

^{๕๓๐}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔๓/๒๒๑.

ท่านถามถึงสิ่งนั้นแห่งวิหารหรือแห่งเสนาสนะแม้ในวิหารหลังหนึ่ง พึงถวายในวิหารหลังนั้น แม้ถ้าว่า ภิกษุจะกล่าวว่า “ภิกษุชื่อโน้นจงถือเอา” การถือเอาก็ควร ที่นั่น เขากล่าวว่า “พวกท่านจงหุงการแก่เรา” ไม่ได้พิจารณาเลยก็ไป การพิจารณาแม้แก่พระสงฆ์ก็ควร แต่พึงพิจารณาอย่างนี้ว่า พึงกล่าวคำว่า “พวกท่านจงให้ในที่ที่เป็นที่อยู่แห่งพระสงฆ์” ถ้าในเสนาสนะในที่นั้นบริบูรณ์ ในที่นั้น เสนาสนะไม่เพียงพอ พึงให้ในที่นั้น ถ้าภิกษุรูปหนึ่งกล่าวว่า “สิ่งของใช้สอยในเสนาสนะย่อมไม่มีในที่ที่เป็นที่อยู่ของเราย่อมไม่มี” พึงให้ในที่นั้น

คำว่า **ที่เขาให้ด้วยคำว่า ข้าพเจ้าถวายแก่พระสงฆ์ (สฆสส ทมมีติ ทินน)** คือที่เขาให้อย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าถวายผ้าเหล่านี้แก่พระสงฆ์” คำว่า **แม้ในภายนอกแต่ที่นั่น (โตโต พหิทฺธาปิ)** คือ แม้ภายนอกแต่อุปัชฌาย์ คำว่า **พร้อมกับภิกษุเหล่านั้น (เตหิ สทฺธิ)** คือพร้อมกับภิกษุทั้งหลายที่มาสู่อุปัชฌาย์ พึงทราบอธิบายว่า ท่านทำอธิบายว่า และสืมาย่อมถึงแก่ภิกษุทั้งหลายผู้เนื่องเป็นอันเดียวกัน คือสืมาย่อมขยายด้วยสามารถแห่งบริษัท คำว่า **เพราะเหตุนั้น (ตสฺมา)** คือ เพราะเหตุที่สืมาย่อมถึงแก่ภิกษุทั้งหลายผู้มาสู่อุปัชฌาย์ และถึงแก่ภิกษุทั้งหลายเนื่องเป็นอันเดียวกันกับภิกษุทั้งหลายผู้ยังลงสู่อุปัชฌาย์แม้ในภายนอกแต่สืมานั้น คำว่า **เหล่านั้น (เต ส)** คือ ผู้มาสู่อุปัชฌาย์ และผู้เนื่องเป็นอันเดียวกันกับภิกษุเหล่านั้นภายนอกแต่สืมานั้น คำว่า **เมื่อผู้ถือเอามีอยู่ (คาทเก สติ)** เมื่อผู้ถือเอามีอันเตวาลิกเป็นต้นมีอยู่ คำว่า **แม้ผู้ยังไม่ถึง (อสมปตฺตานมปิ)** คือแม้ผู้เคารพซึ่งประกาศเวลายังไม่ถึงที่แจกลาภกับภิกษุทั้งหลายผู้ยืนอยู่ในอุปัชฌาย์ และผู้เนื่องเป็นอันเดียวกันกับภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นยืนอยู่ที่ประตูแห่งวิหารของตน หรือในภายในวิหาร คำว่า **พึงให้ส่วน (ภาโค ทาทพฺโพ)** อธิบายว่า แม้เขาให้แก่พระสังฆนวกะ แต่ว่า เมื่อส่วนที่ ๒ ไม่ขึ้นสู่เถรอาสน์ ส่วนที่ ๑ ก็ย่อมไม่ถึงแก่ผู้มาอยู่ พึงให้จากส่วนที่ ๒ ตามลำดับพรรษา

แต่ ถ้า ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า “พวกท่านจงให้แก่ภิกษุทั้งหลายผู้นิยมนองอุปัชฌาย์” ไม่พึงให้ แต่ถ้าวิหารมีมาก เมื่อเขาถวายผ้าตั้งแต่เถรอาสน์มา พระมหาเถระทั้งหลาย ผู้เกียจคร้านเป็นปกติมาในภายหลัง ไม่ควรกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ ผ้าอันเขาให้แก่ภิกษุ ๒๐ พรรษา ลำดับของพวกท่านผ่านไปแล้ว” เว้นลำดับแล้ว ให้แก่ภิกษุเหล่านั้นแล้วจึงควรให้ตามลำดับในภายหลัง

ภิกษุทั้งหลายแต่วิหาร ๑ โยชน์ พึงว่า “ได้ยินว่า จีวรเป็นอันมากเกิดขึ้นแล้วในวิหารชื่อโน้น” จึงพากันมา ควรให้ตั้งแต่ที่ภิกษุผู้มาถึงแล้วยืนอยู่ ค ว า ม สั ง เ ข ป ใน ที่ นี มี เ ท ้า นี้

ส่วนความพิสดารพึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในการพรรณนาจักรชั้นกะในอรรถกถาสมันตปาสาทิก
า

ท่านกล่าววินิจฉัยในผ้าที่ทากเข้าไปสู่วิหารถวายด้วยคำว่า
“ ข้าพเจ้าถวายจักรเหล่านี้แก่พระสงฆ์ ”
เห็นภิกษุในภายนอกอุปจารสีมาในบัดนี้เพื่อจะกล่าววินิจฉัยในผ้าที่ทากถวายด้วยคำว่า
“ ข้าพเจ้าจะถวายแก่พระสงฆ์ ” จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ ยัม ปน ” คำว่า
ยอมถึงแก่บริษัทผู้เนื้อเป็นอันเดียวกัน (เอกภาพทสปริสาย ปาปุณาติ) ความว่า
ถ้าบริษัทติดกันเป็นโยชน์ ถ้าบริษัทเนื้อเป็นอันเดียวกัน ฝ่ายยอมถึงแก่ภิกษุทั้งปวง
แต่ความที่พระสงฆ์เนื้อเป็นอันเดียวกันอันท่านพึงกำหนดภายใน ๑๒ คอก เพราะเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ เย ปน ” คำว่า อันเขาถวายแก่สงฆ์ ๒ ฝ่าย (อุกโตสสส ทินัน)
^{๕๓๑}ความว่าอันเขาถวายด้วยคำว่า “ ข้าพเจ้าถวายแก่สงฆ์ ๒ ฝ่าย ” แม้เมื่อเขากล่าวว่า
“ ข้าพเจ้าถวายแก่สงฆ์ ๒ ส่วน ข้าพเจ้าถวายแก่สงฆ์ทั้งหลายสอง
คือข้าพเจ้าถวายแก่ภิกษุสงฆ์และแก่ภิกษุณีสงฆ์ ” ฝ่ายก็ชื่อว่าป็นอันถวายแก่สงฆ์ ๒ ฝ่ายเหมือนกัน
คือพึงถวายแก่ภิกษุส่วนหนึ่ง แก่ภิกษุณีส่วนหนึ่งโดยทำเป็นสองส่วนเท่ากันคือ
พึงถวายแก่ภิกษุครึ่งหนึ่ง ถวายแก่ภิกษุณีครึ่งหนึ่ง อธิบายว่า ย่อมได้เพื่อถือเอา เพราะถือเอาด้วย
อุกโตสส-ศัพท์ คำว่า แก่เจติย (เจติยสส) คือ แก่สอุปเป็นต้น ความจริง สอุปนั้นท่านเรียกว่าเจติย
เพราะตั้งอยู่โดยความเป็นที่ต่อธาตุเป็นต้น และเพราะเป็นตั้งแห่งความยำเกรงของชาวโลก
สอุปบางอย่างไม่มีความพิเศษ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ อธิ ปน
เจติยสส ” ก็เมื่อท่านกล่าวว่า “ แก่สงฆ์ ๒ ฝ่าย แก่ท่าน และแก่เจติย ” พึงทำเป็น ๒๒ ส่วน
ถวายภิกษุ ๑๐ ส่วน ภิกษุณี ๑๐ ส่วน บุคคล ๑ ส่วน เจติย ๑ ส่วน
ในที่นี้ท่านไม่ได้กล่าวโดยอธิบายว่า บรรดาท่านเหล่านั้น
ยอมได้เพื่อถือเอาอีกแม้จากสงฆ์ตามลำดับพรรษาของตน เป็นของเจติย ๑ ส่วนเท่านั้น
แต่ว่า ระนี้ ย่อม รู้ ได้ โดย นัย ตาม ที่ ก ล่า ว แ ล้ ว นั น เอง
แต่ท่านกล่าวไว้แล้วนั้นเที่ยวในอรรถกถาสมันตปาสาทิกาโดยแท้

ภิกษุไม่พึงไม่พึงผ่ากลางแล้วให้เพราะท่านกล่าวด้วยสามารถแห่งบุคลิกว่า “ ภิกษุนี้ ”
คำ ว่า ย อ ม ไ ม่ ไ ด้ เ ป็น แ ผ น ก ห นี ง (วิ สุ ัน ล ภ ติ) คือ
ยอมไม่ได้ส่วนเฉพาะบุคคลเป็นแผนกหนึ่งเหมือนก่อน คำว่า ย่อมได้ส่วนเดียวเท่านั้นจากที่เต็ม
(ป า ปุ ณ ฐ าน โ ต เ อ ก เม ว ล ภ ติ) คือ
ยอมได้ส่วนเดียวเท่านั้นจากส่วนที่พึงถึงตามลำดับพรรษาของตน ถามว่า เพราะเหตุไร ตอบว่า

^{๕๓๑}วิ.ม.อ. (ไทย) ๓/๓๙๗/๒๙๒.

เพราะท่านถือเอาด้วย ฤทธิคุณ-ศัพท แม้เมื่อกล่าวว่า “แก่ฤทธิคุณ แก่ฤทธิณี แก่ท่าน และแก่เจดีย์” สำหรับเจดีย์ย่อมได้ส่วนบุคคลส่วนหนึ่งเท่านั้น ย่อมไม่ได้แผนกหนึ่งของบุคคล เพราะเหตุนี้ นับฤทธิและฤทธิณีแล้วพึงให้แจกส่วนที่เหลือโดยให้ส่วนหนึ่งแก่เจดีย์

คำว่า การถือเอาเจดีย์แห่งบุคคลกับฤทธิทั้งหลายเหล่านั้นเหมือนกับนัยไม่ขาดสาย (เตหิ สทุธิ ปุคฺคเจตียปฺราสมนฺ อนนตฺนยสทิสเมว) ความว่า การถือเอาบุคคลและเจดีย์พร้อมกับฤทธิ ฤทธิณีเหล่านั้นเหมือนกับนัยที่ติดต่อกันนั้นแล แม้เมื่อท่านกล่าวว่า “ของฤทธิ ฤทธิณี และของท่าน ของฤทธิ ฤทธิณี และของเจดีย์ ของฤทธิ ฤทธิณี ของท่าน และของเจดีย์” ย่อมได้ส่วนหนึ่งแห่งเจดีย์ ส่วนแผนกหนึ่งของบุคคลย่อมไม่มี พึงนับฤทธิ ฤทธิณีนั่นแลแล้วพึงให้แจกกัน คำว่า ย่อมไม่ได้ส่วนแผนกหนึ่งของบุคคล (บุคคลสฺส วิสฺสน ลพฺภติ) ความว่า ย่อมไม่ได้ส่วนแผนกหนึ่งของบุคคล ย่อมได้ส่วนหนึ่งตามลำดับพรรษา แต่เมื่อกล่าวว่า “ของฤทธิคุณและของเจดีย์” ย่อมได้ส่วนเป็นแผนกหนึ่งของเจดีย์ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “แต่ย่อมได้ส่วนแห่งเจดีย์” แม้เมื่อกล่าวว่า “ของฤทธิคุณ ของท่าน และของเจดีย์” ย่อมได้ส่วนแผนกหนึ่งแห่งเจดีย์เท่านั้น ย่อมไม่ได้ส่วนของบุคคล คำว่า แต่ย่อมได้ส่วนของเจดีย์เท่านั้น (เจตียสฺส ปน ลพฺภติเยว) ความว่า แต่เมื่อกล่าวว่า “ของฤทธิและของเจดีย์” ย่อมได้ส่วนแผนกหนึ่งของเจดีย์ แม้เมื่อกล่าวว่า “ของฤทธิ ของท่าน และของเจดีย์” ย่อมได้ส่วนแผนกหนึ่งของเจดีย์เท่านั้น ย่อมไม่ได้ส่วนของบุคคล พึงทำฤทธิคุณให้เป็นต้นแล้วพึงประกอบความอย่างนี้เหมือนกัน

ใน เ รื่ อ ง นี้ ท่ า น ก ล่า ว ว่า แต่ในที่นี้มนุษย์ผู้เป็นบัณฑิตตั้งพระปฏิมาหรือเจดีย์ที่มีพระธาตุแล้วให้ท่านแก่สงฆ์ ๒ ฝ่ายมีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ตั้งบาตรไว้ที่เชิงรองข้างหน้าแห่งพระปฏิมาหรือเจดีย์ไว้ให้น้ำทักษิณาทกด้วยคำว่า “ข้าพเจ้าทั้งหลายถวายแด่พระพุทธเจ้า” บรรดาสิ่งเหล่านั้น พวกเขาให้ ของ เคี้ยว ของ บริโภค ชนิดใดก่อน หรือนำมาสู่วิหาร ถวายบิณฑบาตและดอกไม้ของหอมเป็นต้นด้วยคำว่า “พวกข้าพเจ้าถวายสิ่งนี้แก่พระเจดีย์” ถ้ามว่า ควรปฏิบัติอย่างไรในสิ่งเหล่านั้น ข้าพเจ้าจะกล่าว อันดับแรก ควรยกดอกไม้และของหอมไว้ที่เจดีย์ พึงเอาแผ่นผ้าทำเป็นประทีปน้ำมัน ก็ผู้ใดจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็ตามเป็นผู้ปฏิบัติพระเจดีย์เป็นนิตยด้วยบิณฑบาตน้ำผึ้งและน้ำอ้อย ยง บ เป็น ต้น ควร ให้ แก่ ผู้ นั้น เมื่อบุคคล ผู้ปฏิบัติประจำ ไม่มี เว้น ภัตต ที่ นำ มา จะ ทำ วัตร แล้ว บริโภค ย่อม ควร เมื่อ เวลา รับประทานอาหาร จะบริโภคแล้วทำวัตรในภายหลังย่อมควรเหมือนกัน

ก็ ใน ดอก ไม้ และ ข อง ห อ ม เป็น ตั น เมื่อ เขา พู ด ว่า “พวกท่านจงนำสิ่งนี้ไปทำการบูชาพระเจดีย์” แล้วนำสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปแม้แต่ที่ไกลบูชา แม้เมื่อกล่าวว่าจะ จงนำไปเพื่อพระสงฆ์ ก็ควรนำไป แต่ถ้าเมื่อเขากล่าวว่า “เราจะถวายด้วยบิณฑบาต ภิกษุทั้งหลายมีอยู่ในโรงฉัน พวกเขาก็นำไป” ทายกกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าจะถวายแก่ท่านเท่านั้น” ย่อมควรเพื่ออันฉัน ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น เมื่อบุคคลนำไปด้วยคิดว่า “เราก็จักถวายแก่ภิกษุสงฆ์” เวลาในระหว่างจวนเจียน จะให้ถึงแก่ตนแล้วบริโภครู้ควร

คำว่า ทายกกล่าวว่าข้าพเจ้าจะถวายแก่พระสงฆ์ผู้จำพรรษาแล้ว (วสฺสํภุญฺสํสสุทฺธมฺมิตฺติ วทติ) คือ ทายกกล่าวว่า “ข้าพเจ้าจะถวายจีวรเหล่านี้แก่พระสงฆ์ผู้จำพรรษาแล้ว” คำว่า แม้ที่ในภายนอกสีมาก็ยอมถึงแก่ภิกษุเหล่านั้น (เตสํ พหิสันฺนฐานมปิ ปาปุณาติ) คือ เมื่อภิกษุอันสงฆ์กรานแล้ว แม้ที่ภายนอกสีมายอมถึงจนถึงเวลากฐินเดาะ เพราะเหตุนั้น เมื่อมีภิกษุคหาหก็ควรให้แม้แก่ภิกษุผู้ลึกลงไปในทิศ แต่เมื่อภิกษุยังไม่ได้กราน ภายในฤดูเหมันต์ ก็แต่ว่า ผ้าที่เขากล่าวอย่างนี้แล้วถวาย ย่อมถึงแม้ที่แห่งภิกษุผู้จำพรรษาหลัง คำว่า ในที่ใดที่หนึ่ง (ยตถ กตฺถจฺจิ) คือ ในวิหารหลังใดหลังหนึ่ง คำว่า ทายกยอมกล่าวอย่างนี้ (เอวํ วทติ) คือ ทายกกล่าวว่า “ข้าพเจ้าถวายแก่พระสงฆ์ผู้จำพรรษาแล้ว” ผ้ายอมถึงแก่ภิกษุทั้งปวงผู้พร้อมหน้ากันในวิหารนั้นเพราะเป็นผ้าที่เกิดในปฏิญีสสมัย ก็ถ้าว่า ทายกกล่าวว่า “เราจะถวายแก่ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ตลอดพรรษา” ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ตลอดพรรษาในภายในพรรษานั้นแลยอมได้ ภิกษุทั้งหลายผู้ขาดพรรษายอมไม่ได้ แต่ในเดือนจิ๋ว เมื่อทายกกล่าวว่า “ข้าพเจ้าจะถวายแก่ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ตลอดพรรษา” ผ้ายอมถึงแก่ภิกษุทั้งหลายผู้จำพรรษาแล้ว ในพรรษาหลังเท่านั้น ย่อมไม่ถึงแก่ภิกษุทั้งหลายผู้จำพรรษาแล้วในพรรษาดันและผู้ขาดพรรษา

ตั้งแต่เดือนจิ๋ววันสุดท้ายยอมมีเพียงใด เมื่อเขากล่าวว่า “ข้าพเจ้าทั้งหลายถวายผ้าอาบนี้าฝน” กฐินจะเป็นอันกรานหรือไม่เป็นอันกรานก็ตามผ้ายอมถึงแก่ภิกษุทั้งหลายผู้จำพรรษาล่วงไปแล้วเท่านั้น เพียงนั้น ก็เมื่อคำอันท่านกล่าวแล้วตั้งแต่วันต้นแห่งฤดูร้อนควรยกมาติกาว่า “๕ เดือนของการอยู่จำพรรษาที่ล่วงไปแล้วแล้วแล้ว เดือนที่ยังไม่มาถึงจักมีโดยล่วงไป ๔ เดือน ท่านจะให้แก่การจำพรรษาไหน” ถ้าทายกกล่าวว่า “ข้าพเจ้าจะให้แก่ภิกษุทั้งหลายผู้จำพรรษาล่วงไปแล้ว” ผ้านั้นยอมถึงแก่ภิกษุทั้งหลายผู้จำพรรษาในภายในเท่านั้น แม้บรรดาภิกษุทั้งหลายผู้ไปในทิศ ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสภาคกันยอมได้เพื่ออันถือเอา

ถ้าว่า ทายกกล่าวว่า “ข้าพเจ้าจะถวายผ้าอาบน้ำฝนในอนาคต” ภิกษุตั้งหน้านั้นไว้แล้วพึงถือเอาในวันใกล้เข้าพรรษา ที่นั้นเมื่อเขากล่าวว่า “วิหารไม่ได้การคุ้มครอง ภัยแต่โจรมีอยู่ อันภิกษุไม่อาจเก็บไว้ หรือถือเอาเที่ยวไป” ทายกกล่าวว่า “ข้าพเจ้าถวายแก่ภิกษุผู้ถึงพร้อมแล้ว” ถ้าทายกกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่ได้ถวายผ้าอาบน้ำฝนในวันที่ ๓ แต่วันนี้ ข้าพเจ้าจะถวายผ้านั้น” ฝ่ายอมถึงแก่ภิกษุผู้จำพรรษาแล้วในภายในฤดูฝนนั้น ถ้าภิกษุทั้งหลายหลีกเลี่ยงไปในทิศ บุคคลอื่นผู้คุ้นเคยถือเอา ก็พึงให้ ถ้ามีผู้เดียวเท่านั้นเหลืออยู่ที่เหลือตายไป ผ้าทั้งหมดย่อมถึงแก่ภิกษุรูปเดียวเท่านั้น ถ้าแม้ผู้เดียวก็ไม่มี ฝ่ายอมเป็นของสงฆ์ ภิกษุทั้งหลายพึงพร้อมหน้ากันให้แจก

คำว่า ยาคูอันภิกษุทั้งหลายผู้อันทายกเหล่าใดนิมนต์แล้วอันภิกษุเต็มแล้ว (เยหิ นิมนติเตหิ ยาคู ปีตา) คือ ยาคูอันภิกษุทั้งหลายเหล่าใดเต็มแล้ว ก็ยาคูอันภิกษุทั้งหลายเหล่าใดผู้ไปอยู่โดยประตูแห่งเรือนด้วยภิกขาจารวัตรหรือว่าเข้าไปแล้วสู่เรือนได้แล้ว หรือว่า ยาคูอันมนุษย์ทั้งหลายนำบาตรของภิกษุทั้งหลายเหล่าใดจากเถาอาสน์แล้วนำมา หรือว่า อันพระเถระทั้งหลายส่งไปแล้วแก่ภิกษุทั้งหลายเหล่าใด ย่อมถึงแก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น แต่ถ้าภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นจำนวนมากพร้อมกับเหล่าภิกษุที่เขานิมนต์มานั่งเต็มภายในห้องและภายนอกห้อง และทายกกล่าวอย่างนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลายจะถูกนิมนต์มาหรือไม่ถูกนิมนต์มาก็ตาม ยาคูอันข้าพเจ้าถวายแล้วแก่ภิกษุเหล่าใด ผ้าเหล่านั้นจึงมีแก่ภิกษุทั้งปวง” ฝ่ายอมถึงแก่ภิกษุทั้งปวง ก็ยาคูอันภิกษุเหล่าใดได้แล้วจากมือของพระเถระทั้งหลาย ฝ่ายอมถึงแก่ภิกษุเหล่านั้น ที่นั้น ทายกนั้นกล่าวว่า “ยาคูของเราอันภิกษุเหล่าใดเต็มแล้ว ผ้าจึงมีแก่ภิกษุเหล่านั้นทั้งปวง” ฝ่ายอมถึงแก่ภิกษุทั้งปวง ในคำว่า ด้วยภักดีและของควรเคี้ยวเป็นต้น (ภตตชชกาทีหิ) นี้ ด้วยอาทิ-ศัพท์ ย่อมเป็นการถือเอาจิวรเสนาสนะและเภสัช

คำว่า ของบุคคล (บุคคลสส) คือ บุคคลผู้อยู่พร้อมหน้าหรือลับหลัง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “จิวรนี้” ก็ถ้าว่า ทายกกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าถวายผ้าผืนนี้แก่ท่านทั้งหลายและแก่อันเตวาสิกทั้งหลายของท่าน” ฝ่ายอมถึงแก่พระเถระและแก่อันเตวาสิกทั้งหลาย ภิกษุผู้มาเพื่อเรียนอุทเทส และผู้มาถือเอามืออยู่ ฝ่ายอมถึงแก่ภิกษุนั้น เมื่อเขากล่าวว่า “ข้าพเจ้าถวายแก่ภิกษุผู้เที่ยวจารกประจำพร้อม กับท่านทั้งหลาย” ฝ่ายอมถึงแก่ภิกษุปวง ผู้ทำวัตรอันเตวาสิกผู้เรียนอุทเทสทั้งหลาย แล้วถือเอาอุทเทสและปริปัจฉาเป็นต้นเที่ยวไป คำว่า นี้ (เอตถ) คือ ในมาติกา ๘ ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ สังเขปกถาในคัมภีร์มีเท่านี้ ส่วนความพิสดารจะพิวทธาอย่างไร เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

“ความพิสดารนั้นท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาสมันตปาสาทิกา” อธิบายว่า ความพิสดารท่านกล่าวไว้ในการพรรณนาจีวรชั้นกะ^{๕๓๒} ในอรรถกถาสมันตปาสาทิกา

พึงทราบว่ามี ความหวังจากญาติหรือมิตรอย่างนี้ว่า “ผ้าที่พวกญาติหรือมิตรส่งมาแก่เราเพื่อประโยชน์แก่การทำจีวร ชนทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อนำจีวรมาแล้วจักถวาย” คำว่า ด้วยภณทที่เป็นกับปิยะ (กบปิยะภณท) คือ ด้วยทรัพย์ซึ่งตนมีด้านที่ทำด้วยไหมเป็นต้น คำว่า สณฺห แปลว่า ละเอียดคำว่า ได้จีวรที่หวังอันนั้นแหละพึงให้กระทำภายในกาล (อณฺญํ ปจฺจาสาจีวรํ ลกิตฺวา เอว กาลพณฺตเร กาเรตพฺพํ) คือ ได้จีวรที่หวังเช่นกับจีวรเดิมอื่นพึงให้ทำภายในเดือน จีวรนั้นแล เมื่อความหวังมีอยู่นั้นเอง แต่เมื่อความหวังไม่มีถ้าจีวรเดิมถึงพร้อมใน ๑๐ วัน พึงอธิฐานในวันนั้นทีเดียว เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ถ้าไม่ได้” คำว่า บริหารโจฬแม้เป็นจีวรที่หวังก็พึงอธิฐาน (ปจฺจาสาจีวรํปิ ปริหารโจฬํ อธิฐฺฐาตพฺพํ) คือ จีวรที่เกิดขึ้นก่อนว่า ท่านกล่าวหมายเอาจีวรที่หวังเป็นอันมาก ด้วยปิ-ศัพท์ ท่านแสดงว่า จีวรที่เป็นมูลอย่างเดียวนั้นแลก็หาไม่

อากาลจีวรสิกขาปทวินนา

๔) ปุราณจีวรสิกขาปทวินนา

ในคำว่า “ญาติของเราทั้งหลายนั่นเอง” พึงทราบวิคคหะดังนี้ ผู้ได้อันเขาย่อมจัก เพราะเหตุ ผู้นั้นชื่อว่า ญาติ ญาตินั่นเองชื่อว่า ญาติกา ผู้ไม่ใช่ญาติชื่อว่า อณฺญาติกา เพราะผู้ไม่ใช่ญาตินั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ผู้ไม่ใช่ญาติ” คำว่า ข้างมารดาและข้างบิดา (มาติโต วา ปิตีโต วา) คือ ข้างฝ่ายมารดาหรือข้างฝ่ายบิดา คำว่า จนถึงยุคที่ ๗ (ยาว สตตมํ ยุคํ)^{๕๓๓} คือ ประมาณแห่งอายุของบุรุษที่ ๗ หรือของหญิงที่ ๗ เพียงไร มีคำอธิบายว่า ปีตามหยุค ปีตามหิยุค มาตามหยุค มาตามหิยุค เพียงไร อีกอย่างหนึ่ง คำว่า เพียงไรซึ่งยุคที่ ๗ (ยาว สตตมํ ยุคํ) อธิบายว่า เพียงไรซึ่งคู่ที่ ๗ ก็ยุค-ศัพท์ในที่นี้พึงทราบโดยเอกเสสนัยว่า “ยุคด้วย ยุคด้วย ชื่อว่ายุคคา” จริงอยู่ เมื่อเป็นอย่างนี้ คู่ในคนเหล่านั้น ๆ จึงเป็นอันท่านถือเอาแล้ว คำว่า ไม่เนื่องแล้วด้วยอาการใดๆ (เกณฺจิ อากาเรน อสมพฺพทฺธาเย) คือ ไม่เนื่องแล้วด้วยอาการใดในคนทั้งหลายมีพี่ชาย น้องสาว น้า บุตร และหลานเป็นต้น บิดา บิดาของบิดา บิดาของบิดาของบิดานั้น บิดาของบิดาของบิดาของบิดานั้น เพราะเหตุนี้ ยุคที่ ๗ ย่อมมีอย่างนี้เพียงไร บิดา มารดาของบิดา บิดาด้วย มารดาด้วย พี่ชายด้วย

^{๕๓๒}ว.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๖/๒๒๗-๒๓๘.

^{๕๓๓}ว.ม.อ. (บาลี) ๒/๕๐๓-๕๐๕/๑๖๕-๑๖๖.

น้องสาวด้วย บุตรด้วย ธิดาด้วย เพราะเหตุนั้น ยุคที่ ๗ ทั้งข้างบน ทั้งข้างล่างย่อมมีแม่อย่างนี้เพียงไร บิดา พี่ชายของบิดา น้องสาวของบิดา บุตรของบิดา ธิดาของบิดา ความสืบๆ แห่งบุตรและธิดาแม่ของท่านเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น ย่อมมีแม่อย่างนี้เพียงไร มารดา มารดาของมารดา มารดาของมารดาแห่งมารดานั้น มารดาของมารดาของมารดาแห่งมารดานั้น เพราะเหตุนั้น ยุคที่ ๗ ย่อมมีอย่างนี้เพียงไร มารดา บิดาของมารดา บิดาด้วย มารดาด้วย พี่ชายด้วย น้องสาวด้วย บุตรด้วย ธิดาด้วย เพราะเหตุนั้น ยุคที่ ๗ ทั้งข้างบน ทั้งข้างล่างย่อมมีแม่อย่างนี้เพียงไร มารดา พี่ชายของมารดา น้องสาวของมารดา บุตรของมารดา ธิดาของมารดา ความสืบๆ แห่งบุตรและธิดาของบุคคลแม่เหล่านั้น เพราะเหตุนั้น ยุคที่ ๗ ย่อมมีแม่อย่างนี้เพียงไร ญาติคนใดไม่เกี่ยวเนื่องเลยโดยมารดา ไม่เกี่ยวเนื่องเลยโดยบิดา มีคำอธิบายว่า ญาติคนนั้น ชื่อว่า **ผู้มีใช้ญาติ**

คำว่า **เหมือนสาเกยานี (สาเกยานิโย วีย)** คือ เหมือนกับสาเกยานี ประมาณ ๕๐๐ คำ นี้ เป็น เพียง นี้ ทั ส ส น ะ เพราะ เหตุ นั้น แม่ภิกษุณีผู้เปลี่ยนเพศแล้วดำรงอยู่ในภาวะของภิกษุพึงทราบ ว่า “อุปสัมบัน” ในภิกษุสงฆ์ผู้บริสุทธิ์ ในที่นี้ คำว่า ในสงฆ์ ๒ ฝ่าย (อุภโตสัสเซ วา) คือ ในสงฆ์ ๒ ฝ่ายอย่างนี้ คือ ด้วย ญัตติ จตุตถกรรมใน ภิกษุณีสงฆ์ ด้วย ญัตติ จตุตถกรรมใน ภิกษุสงฆ์ จีวรที่พองุ่นห่มได้ท่านประสงค์เอาว่า **จีวร** ในคำนี้ว่า **จีวรเก่า (ปุราณจีวร)** เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**ย้อมแล้ว**” คำว่า **ทำกัปปะแล้ว (กปปี กตวา)** คือ ให้กัปปิพินทุแล้ว อ า จ า ร ย ์ ทั้ง ห ล า ย ก ล ่า ว ว่า “ พระ ภี ก า จ า ร ย ์ แ ส ต ง ว่า กัปปะที่ยังไม่ได้ให้ด้วยผ้านี้ไม่เป็นวัตถุแห่งปาจิตตีย์”^{๕๓๔} คำว่า **ด้วยหัวข้อคือการบริโภค (บริโภคสีเสน)** คือ ด้วยหัวข้อคือการใช้สอยโดยถูกต้องด้วยกาย คำว่า **บนบ่า (อัสเส)** คือ บนจะงอยบ่า คำว่า **บนศีรษะ (มตฺถเก)** คือ บนที่สุดแห่งศีรษะ ก็ถ้าว่า ภิกษุ กระทำ ใน กาย ไ ต้ แ ค ร ี อ ง ล า ด แ ล้ ว น อ น หรือ เอา มือ ยก ขึ้น กระทำ เพดาน ใน อากาศ ไม่ ถูก ต้อง ศีร ษะ เติ น ไป การบริโภคนี้ไม่ชื่อว่าเป็นการบริโภค

คำว่า **กระทำกายวิการ (กายวิการิ วา กโรติ)**คือ ภิกษุณีน้นย่อมรู้ว่า “ภิกษุนี้ประสงค์จะให้ชัก” ฉันทใด ย่อมทำกายวิการ ฉันทนั้น ด้วยคำว่า “**ยืนอยู่ในโอกาสภายใน ๑๒ ศอกโยนไปข้างนอก**” นี้ ท่านแสดงว่าเป็นอนาบัติแก่ภิกษุผู้ปล่อยอุจารโยนไปข้างใน คำว่า **ส่งไปในมือของภิกษุอื่น (อณฺณสุส วา หตฺถเ เปเสสิ)** คือ ภิกษุยืนอยู่ในโอกาสภายใน ๑๒ ศอกแล้วส่งไปในมือของบรรดาสหธรรมมิกมีสิกขมานา สามเณร สามเณรี อุบาสก และหญิงเป็นต้น

^{๕๓๔} สารตถ. ฎีกา (บาลี) ๒/๔๘๗

บุคคลใดบุคคลหนึ่ง คำว่า **นั้น (โส)** คือ อุบาสกและสามเณรนั้น ในคำนี้ว่า **บวชแล้วชัก (อุปสมบทชิตวา โรวติ)** คือ พึงถือเอาความที่ประกอบว่า อุบาสกเมื่อเพศกลับก็บวชอุปสมบทในสำนักภิกษุณีแล้วชัก สามเณรเมื่อเพศกลับก็บวชสำนักภิกษุณีแล้วชัก ก็ถ้าผ้าเขาถวายไว้ในมือของภิกษุณี ถ้าเมื่อเพศกลับแล้วชักย่อมควร

ก็เมื่อภิกษุรูปหนึ่งให้ทำแม่ทั้งสามผืนเพราะไม่มีการสละถึง ๓ ครั้ง เป็นนิสสัคคีย์เพราะผ้าผืนหนึ่ง เป็นทุกกฎ ๒ ตัวเพราะผ้า ๒ ผืน เมื่อภิกษุให้กระทำผ้า ๒ ผืน เป็นนิสสัคคีย์เพราะผ้าผืนหนึ่ง เป็นทุกกฎเพราะผ้า ๒ ผืน เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **“โรวนาทิ นิติ”** ด้วยคำว่า **“ด้วยผ้าผืนหนึ่ง”** ท่านกล่าวหมายเอาผ้าผืนที่ ๑ อันภิกษุทำให้สำเร็จ แต่ถ้าเมื่อเขากล่าวว่า **“ท่านยอมจีวรผืนนี้ชักแล้วจงนำมา”** ภิกษุณีนั่นชักก่อนแล้วจึงยอม ย่อมต้องอาบัติทุกกฎเท่านั้นเพราะผ้าเป็นนิสสัคคีย์ พึงทราบนัยในคำที่ตรงกันข้ามทั้งหมดอย่างนี้ ก็ถ้าภิกษุณีถูกเขากล่าวว่า **“ท่านชักแล้วจงนำมา”** จึงชักและยอม ย่อมต้องอาบัติเพราะการให้ชักโดยแท้ ไม่ต้องอาบัติเพราะยอม เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **“สเจปน ‘โรวา’ติ วุตตา”** คำตามที่กล่าวแล้วนั้นแหละย่อมมีแก่ภิกษุผู้ให้ภิกษุณีผู้อุปสมบทโดยสงฆ์ฝ่ายเดียวด้วยสามารถแห่งภิกษุทั้งหลายชัก เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **“ด้วยสามารถแห่งภิกษุณีสงฆ์”**

คำว่า **หรือของบุคคลอื่น (อณฺณสฺส วา สนฺตํ)** ความว่า ผู้ให้ชักจีวรแก่ซึ่งเป็นของภิกษุอื่น คำว่า **ผ้านิสีทนะและเครื่องลาด (นีสิตนปจฺจตุรณฺ)** คือ ผ้านิสีทนะและเครื่องลาดซึ่งเป็นของภิกษุอื่นหรือของตน ก็ในที่นี้ เพราะผ้าที่เป็นผ้านุ่งและผ้าห่มนั้นแหละท่านประสงค์เอาว่า **“ผ้าเก่า”** เมื่อภิกษุให้ชักผ้านิสีทนะและเครื่องลาดแม้เป็นของตน ย่อมต้องอาบัติทุกกฎเท่านั้น ไม่ต้องนิสสัคคีย์ คำว่า **หรือผู้ไม่ถูกว่ากล่าวแล้วชัก (อวุตตา วา โรวติ)** คือ ผู้มาเพื่ออุทเทสและโอวาทเห็นจีวรเศร้าหมอง หรือว่า ถือเอาจากที่ที่เก็บ หรือว่าไว้ให้นามาด้วยคิดว่า **“พระคุณเจ้า ท่านจงให้เราจักชัก”** ย่อมชัก ย่อมยอม และยอมทูล ภิกษุณีไม่ถูกว่ากล่าวชื่อว่ายอมชัก แม้ภิกษุณีใดได้ยินคำของภิกษุผู้สั่งภิกษุหนุ่มหรือสามเณรว่า **“ท่านจงชักจีวรนี้”** จึงกล่าวว่า **“พระคุณเจ้า ท่านจงนำมา เราจักชัก”** แล้วยอมชัก หรือว่า ถือเอาเป็นของยืมชักแล้วย่อมแล้วจึงให้ แม้ภิกษุณีนี้นี้ไม่ถูกว่ากล่าวชื่อว่ายอมชัก

คำว่า **หรือว่าซึ่งบริวารอื่น (อณฺณ วา ปริกฺขาริ)** สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีอุรอรองเท้า ฤๅบาตร อังสะ ประคตเอว เตียง ตั่ง และเสื่ออ่อนเป็นต้น เพราะคำว่า **“วางไว้ที่อุปจาร”** ย่อมไม่ต้องอาบัติแม้เพราะส่งไปชัก คำว่า **ที่อุปจาร (อุปจาร)** โอกาสภายใน ๑๒ ศอก

ปูราณจิวรสิกขาปทวินนา จบ

๕) จีวรปฏิบัติคหณสิกขาปทวินนา

คำว่า **จีวร ๖ ชนิด (ฉนนิ)** คือ ในระหว่างผ้า ๖ ชนิดมีผ้าเปลือกปอเป็นต้น คำว่า **ละอุปจาร (อุปจาร มุณจิตวา)** คือ ละอุปจาร ๑๒ ศอก ท่านแสดงด้วยปิ-ศัพทว่าบริษัท ๔ นำจีวรและผ้าหลากสีมาวางไว้ใกล้เท้าของภิกษุผู้กล่าวธรรมกถา หรือว่าบริษัท ๔ ยืนอยู่ที่อุปจารแล้วโยนขึ้นไปข้างบน ในคำนี้ว่า “ถ้าภิกษุยินดี ก็เป็นอันรับจีวรทีเดียว” ท่านแสดงว่า ไม่คำที่ควรกล่าวเลย คำว่า **จงโยนไป (จิปตุ)** คือ จงโยนขึ้นไปในเวลากลางวันหรือในส่วนแห่งราตรี คำว่า **ยอมเป็นอันรับจีวรทีเดียว (ปฏิคคหิตเมว โหติ)** คือ ไม่อาจรู้ได้ว่า “ผืนนี้ของภิกษุณี ผืนนี้ของภิกษุทั้งหลายเหล่านี้” แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น จีวรยอมเป็นอันภิกษุรับแล้วทีเดียวเพราะเป็นอจิตตกะ คำว่า **แก่นุสสัมบันคนใดคนหนึ่ง (ยสส กสสจิ ปน อนุสสมปนฺนสส)** คือ อนุสสัมบันคนใดคนหนึ่งบรรดาสิกขมานา สามเณร สามเณรี อุบาสก และอุบาสิกาเป็นต้น คำว่า **ที่วางไว้แล้ว (ฐปิต)** คือ ที่ภิกษุณีวางไว้แล้ว คำว่า **อธิฐานผ้าบังสุกุล (ปัสสุกุล อธิฐฐิตวา)** ยังสัญญาให้เกิดขึ้นว่า “ผ้านี้ไม่มีเจ้าของ” จริ่งอยู่ ผ้าที่ไม่มีเจ้าของท่านเรียกว่า “ผ้าบังสุกุล” ด้วยคำนี้ท่านแสดงว่า ไม่ควรเพื่อถือเอาด้วยความสำคัญว่า “ผ้าเขาวางไว้เพื่อประโยชน์แก่ตน” ดังนี้เป็นต้น คำว่า **เว้นแต่การแลกเปลี่ยน (อณฺญตร ปาริตฺตกา)** คือ ผ้าที่พึงแลกเปลี่ยนชื่อว่า **ปรีวตตก** ปรีวตตก นั้นแหละ ชื่อว่า **ปาริตตก** ผ้าที่แลกเปลี่ยนแล้วถวาย อธิบายว่า เว้นผ้านั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “สิ่งใดโดยที่สุดแม้ขึ้นสมอ” คำว่า **ทำความผูกใจ (อาโศก กตวา)** คือ พิจารณาด้วยจิต พึงทราบ ว่า ถ้าภิกษุณีถวายผ้า แม้ผ้าอาบน้ำฝน จะไม่ทำวิธีตามที่กล่าวรับผ้าอาบน้ำฝนนั้นก็ควร

คำว่า **เพราะการได้ (ปฏิลาเภณ)** คือ เพราะการถือเอา คำว่า **ติกปาจิตติย** มีวิเคราะห์ว่า ปริมาณ ๓ ของสิ่งนั้น เพราะเหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า **มีปริมาณ ๓** ปริมาณ ๓ นั้นด้วย ปาจิตติยด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่า **ติกปาจิตติย** อธิบายว่า ปาจิตติย ๓ ด้วยสามารถแห่งภิกษุผู้มีความสำคัญในภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ ว่าเป็นญาติ มีความสงสัย มีความสำคัญว่ามีใช่ญาติ คำว่า **ผู้อุปสมบทโดยสงฆ์ฝ่ายเดียว (เอกโตอุปสมปนฺนาย)** คือ ผู้อุปสมบทในสำนักภิกษุณี ความจริง เมื่อภิกษุรับจีวรจากมือภิกษุณีนั้น เว้นไว้แต่แลกเปลี่ยนกัน ต้องทุกกฎ แต่รับจากมือภิกษุณีผู้อุปสมบทในสำนักของภิกษุทั้งหลาย ต้องปาจิตติยเท่านั้น ด้วยคำว่า “**และบริวารที่ไม่ควรอธิษฐานมีลกบาตรเป็นต้น**” นี้ ท่านรวบรวมแม้ปโลกพุท เพราะพูกนั้นแม้จะใหญ่ยอมไม่ถึงการนับว่าจีวรเพราะท่านสงเคราะห์ในเสนาสนะ เพราะเหตุนี้

ท่านจึงมิได้ส่งเคราะห์เอาผ้าที่ไม่เข้าถึงการอธิษฐานและไม่เข้าถึงการวิภัตสมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาสมนตปาสาทิกาวา “แม้ถ้าปลอกฟูกจะมีประมาณเท่าเดียว ฟูกนั้นก็ควรเหมือนกัน”^{๕๓๕} แต่เพราะพระบาลีว่า “รับจีวรจากมือ” ไม่ต้องอาบัติแม้เพราะรับผ้าที่ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติส่งไป และชื่อว่า กิริยากิริยา เพราะรับและกระทำการแลกเปลี่ยน

จีวรปฏิบัติคณสิกขาปทวินนา

๖) อัญญาตกวิญญุตติสิกขาปทวินนา

ผู้เป็นใหญ่แห่งเรือนคือผู้ประเสริฐ เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า **คหบดี** ซึ่งคหบดีนั้นก็ในที่นี้มนุษย์คนใดคนหนึ่งผู้ไม่ได้บวชท่านประสงค์เอาแล้ว เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “**คนผู้ไม่ได้บวชในภิกษุทั้งหลาย**” แม้ในคำนี้ว่า **คหปตานี** กันยนี้ คำนี้ว่า “**พึงให้ขอ**” ย่อมเป็นไปในอรรถสุทธกัตตาและในอรรถเหตุกัตตา เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**พึงขอหรือพึงให้ขอ**” พึงเห็นว่า ก็**การให้ขอ** ในที่นี้ก็เพื่อประโยชน์แห่งตนเท่านั้น ก็เพราะทำอธิบายความอย่างนี้ คำนี้ว่า “**อนาณตติก**” ย่อมเป็นคนมีความสามารถ คำว่า **เว้นแต่สมัย (อ ญ ญ ต ร ส ม ย า)** คือ สัตว์ย่อมเหมาะสมคือไปร่วมกันด้วยธรรมนี้หรือว่าสภาวะธรรมย่อมสมกันคือเกิดร่วมกันเพราะเหตุทั้งหลายมีเกิดร่วมกันเป็นต้นหรือเพราะขณะทั้งหลายมีอุปาทกขณะเป็นต้น เพราะเหตุนี้ ชื่อว่า **สมัย** คือ กาลเวลา ความจริง กาลเวลาแม้ไม่มีแล้วโดยอรรถเพราะเป็นเพียงความเป็นไปแห่งธรรม อันท่านย่อมเรียกโดยรูปที่สำเร็จเพียงกับปะนะเหมือนเป็นอิภระและเป็นภระแห่งความเป็นไปแห่งธรรม อธิบายว่า เว้นสมัยนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**อจฉินจิวโร วา โหติ**”

บ ร ร ต า ค า เ ห ล่ า นั้ น พึงทราบวิเคราะห์ คำ ดังนี้ จีวรของภิกษุนี้อันบรรดาพระราชาเป็นต้นบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งชิงเอาไปแล้ว เพราะเหตุนี้ ภิกษุนี้ชื่อว่า **ผู้มีจีวรอันถูกชิงเอาไปแล้ว** อย่างที่ท่านกล่าวว่า “**ชื่อว่าผู้มีจีวรถูกโจรชิงไป คือ จีวรของภิกษุใดถูกพระราชา โจร นักเลง หรือคนบางพวกชิงไป จีวรของภิกษุนั้นชื่อว่า เป็นจีวรอันโจรชิงไปแล้ว**”^{๕๓๖} จีวรของภิกษุนี้เสียหายไปเพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาเหตุทั้งหลายมีไฟเป็นต้น เพราะเหตุนี้ ภิกษุนั้นชื่อว่า **มีจีวรเสียหายไป** อย่างที่ท่านกล่าวว่า “**ที่ชื่อว่า มีจีวรเสียหาย**

^{๕๓๕}วิ.มหา.อ.(บาลี) ๒/๕๑๕/๑๗๑.

^{๕๓๖}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๑๙/๖๐๗.

ได้แก่จิ๋วของภิกษุถูกไฟไหม้ น้ำพัด หนูหรือปลวกกัด หรือที่ใช้สอยจนเก่า”^{๕๓๗} คำว่า สมยา เป็นปัญจมีวิภัติ ใช้ในอรรถกถาวิภัติ เพราะมองหา อณฺเฏตร-ศัพท์ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “ตํ สมยํ” คำว่า อณฺเฏตร-ศัพท์ คือ ในสมัยอื่น

ค า ว า ต ก ป จ จิตติยํ คือ ป จ จิตติยํ ๓ ตัว ด้วยสามารถแห่งภิกษุผู้มีความสำคัญในผู้ไม่ใช่ญาติว่าเป็นญาติมีความระแวงสงสัยว่าเป็นญาติ คำว่า สมเย คือ ในเวลาที่จิ๋วถูกโจรชิงไปและในเวลาที่มีจิ๋วเสียหายไปตามที่กล่าวแล้ว คำว่า หรือว่าผู้ให้ของกับญาติและคนปวารณา (ญาติกปวาริตเต วา วิญญาเปตสส) คือ ผู้ขออยู่ว่า “พวกท่านจงให้ของของ ท่าน ” ดังนี้ กับญาติและคนปวารณา ก็ในนี้ การขอแต่พอประมาณกับคนปวารณาทั้งหลายด้วยสามารถแห่งสงฆ์ก็ควร เมื่อเขาปวารณาด้วยสามารถแห่งบุคคล พวกเขาให้ปวารณากับบุคคลใดๆ พึงให้ของกับบุคคลนั้นๆ เท่านั้น ก็ทายกใดปวารณาด้วยปัจจัย ๔ กำหนดด้วยตนเองเท่านั้น ย่อมให้จิ๋วตามสมควรแก่กาลเวลา ถวายจิ๋วเป็นต้นทุกๆ วัน ภิกษุปรารถนาด้วยสิ่งใดๆ เขาย่อมให้สิ่งนั้นๆ กิจด้วยการให้ของของภิกษุนั้นย่อมไม่มี แต่ทายกใดปวารณาแล้ว ย่อมไม่ถวายเพราะโง่เขลาหรือหลงลืมสติ ทายกนั้นพึงให้ของ ทายกใดกล่าวว่า “ข้าพเจ้าปวารณาเรือนของข้าพเจ้า” ภิกษุไปเรือนของทายกนั้นแล้วพึงนั่งพึงนอนตามสบาย ไม่พึงถือเอาสิ่งใดๆ แต่ทายกใดกล่าวว่า “สิ่งใดมีอยู่ในเรือนของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าปวารณาสิ่งนั้น” ในสิ่งนั้นสิ่งใดเป็นกับปิยะ พึงให้ของสิ่งนั้น แต่จะไม่ได้เพื่อจะนั่งหรือนอนในเรือน คำว่า เพื่อประโยชน์แก่สิ่งนั้น (ตสฺสเสวตถาย) คือ เพื่อประโยชน์แก่พระพุทธบริษัท หรืออัมมรักขิตนัสนันเหล่าผู้ได้ไภวหารว่า “บุคคลอื่น” คำว่า ผู้ถือเอาด้วยทรัพย์ของตน “อตุตฺโน ธ เณ น ค ณฺ ห นฺ ต สฺ ส ” คือ ผู้ถือเอาด้วยกับปิยไภวหารนั้นแหละคือให้แลกเปลี่ยนด้วยกับปิยภัณฑะของคน อธิบายว่า ให้แลกเปลี่ยนอยู่

อัญญาตวิญญูตติสิกขาปทวิณณา

๗) ตตฺตตริสิกขาปทวิณณา

ตํ ศัพท์ในสิกขาบทนี้ เป็นคำกล่าวอรรถกถา คำว่า เจ เป็นเพียงนิบาต อีกอย่างหนึ่ง คำว่า เจ มีความหมายว่า ยทิ (ถ้าว่า) พึงทราบการเชื่อมความของ เจ-ศัพท์นั้น ด้วยคำนี้ว่า “ปวาเรย” ด้วยคำว่า ปวาเรย เจ นี้ มีอธิบายว่า ยทิ ปวาเรย (ถ้าเขาพึงปวารณา) ด้วยคำว่า

^{๕๓๗} ว.มหา. (ไทย) ๒/๕๑๙/๖๐๗.

“อภิตี อุปสัคโค (คำว่า อภิตี เป็นบทอุปสัคค์)” ท่านแสดงว่า อภิตี ศัพท์นั้นไม่มีความหมายพิเศษ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “หริตุนติ อตฺโถ” ท่านกล่าวคำว่า “อิจฺจาเปยฺย” เพราะปวาร- ศัพท์เป็นไปในความปรารภ คำว่า พึงยังความปรารภให้เกิดขึ้น (อิจฺฉ อูปาเพยฺย) คือ พึงยัง ความปรารภ ในปัจจัยให้เกิดขึ้น ก็คำนี้เป็นชื่อของการนิมนต์ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ยาวตตํ” คำว่า เนกขมมํ คือ การบรรพชา คำว่า ทญฺจุ คือ เพ้ออันเห็น ก็เพื่อรักษาฉันทํ ท่านจึงทำการลบนิกหิต ในคำว่า ทญฺจุ นี้ คำว่า จากแดนเกษม (เขมโต) คือ จากที่ไม่มีภัย พึงทราบการเชื่อมความว่า พึงนำไปนิมนต์ด้วยกายหรือด้วยวาจา คือ พึงนิมนต์ด้วยกายและด้วยวาจาฉันใด เพื่อแสดงวิธีนั้นฉันนั้นท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “อุปเนตฺวา” คำว่า มีผ้าอันตราวาสก (สอนฺตรํ) ประกอบด้วยผ้าอันตราวาสก คำว่า อุตฺตรํ คือ ผ้าอุตตราสงค์ คำว่า ปรมํ คือ ที่สุด คำว่า จีวรํ (อสุส จีวรสุส) คือ จีวรที่พึงนำไปอันเป็นหมຸ່ນนั้น ความจริงพาหิรตสฺมาสนํมีชื่อว่าตักฺคณสํวิญญฺณะ พึงเห็นเหมือนคำว่า “ลมหกณฺโณ (ผู้มีหุยา)” เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “นิวาสนเนน” เป็นต้น ความจริง ด้วยข้อกำหนดอย่างสูงสุด ภิกษุทั้งปวงย่อมได้เพ้ออันถือเอาผ้าเป็นอันอย่างยิ่ง

เพราะเหตุที่ภิกษุผู้มีจีวรทั้งหมดถูกชิงไป มีเพียงไตรจีวรพึงปฏิบัติอย่างนี้ เพราะว่า แม้ภิกษุรูปหนึ่งก็พึงปฏิบัติโดยประการหนึ่ง เพราะเหตุนี้ เพื่อแสดงการจำแนกนั้น ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ตฺตรายํ วินิจฺฉโย” คำว่า ผู้มีจีวรอันอธิฐานแล้ว (อธิฏฺฐิตจีวรสุส) คือ ผู้มีจีวรอันอธิฐานแล้วด้วยการอธิฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยนัยแห่งการอธิฐานจีวร หรือด้วยสามารถแห่งบริวารโจฬ คำนี้ท่านกล่าวสำหรับภิกษุผู้อธิฐานแล้วจึงใช้สอยจีวรโดยมาก แต่สำหรับภิกษุผู้มีจีวรอันยังมิได้อธิฐานเมื่อมีจีวรถูกโจรชิงไปจะไม่มีการใช้สอย อีกอย่างหนึ่ง จีวรแม้ที่เกินกว่าไตรจีวรของภิกษุใดมีอยู่ในที่อื่น ไม่มีอยู่ในที่นั้น แม้เพราะเหตุนี้ การที่ภิกษุจะยินดีจีวร ๒ ผืน เพราะไม่มีจีวรในที่นั้นในกาลนั้น คำว่า ย่อมเที่ยวไปด้วยผ้าอันตราวาสกและอุตตราสงค์โดยปกติเที่ยว (ปกติยาวิ สนฺตรุตฺตเรณ จรติ) คือ ย่อมเที่ยวไปด้วยผ้า ๒ ผืน เพราะไม่ได้ผ้า ผืนที่ ๓ ด้วยสามารถแห่งสาส์นสิกขาบทหรือด้วยสามารถแห่งอวิปวาสสมมุติเพราะภิกษุที่ได้กราน ด้วยอธิการที่ว่า “จีวร ๒ ผืนเสียหาย” ท่านจึงกล่าวว่า “พึงยินดีจีวร ๒ ผืน” คำว่า เธอจักเป็นผู้เสมอกับภิกษุผู้ยินดีผ้าผืนเดียวนั้นเอง (เอกํ สาทิยนเตเนว สโม ภวิสฺสตี) คือ เธอจักเป็นผู้เสมอกันกับภิกษุผู้ยินดีผืนหนึ่งเพราะบรรดาจีวร ๓ ผืน ๒ ผืนเสียหายไป เพราะกำหนดด้วยข้อกำหนดแม้ผ้าทั้งสองมีผ้าอันตราวาสกและผ้าอุตตราสงค์เป็นอย่างยิ่ง ภิกษุใดมีผ้าผืนเดียวเท่านั้นเพราะจีวรที่เหลือเสียหายด้วยเหตุอื่นบางอย่าง

คำว่า เมื่อจีวร ๕ ผืนเสียหาย (ปณฺจสุ นญฺเรสุ) คือเมื่อจีวร ๕ ชนิดเหล่านี้คือ ไตรจีวร ผ้าอาบน้ำ ผ้ารัดอก เสียหาย พึงทำการเคารพถ้อยคำว่า “หรือเมื่อผืนหนึ่งเสียหาย”

แล้ว ประกอบ ความ คำว่า ยิ่งไปกว่านั้น (ตโต อุตตริ) คือมีผ้าอันตราสกและผ้าอุตตราสงค์เป็นอย่างยิ่ง

คำว่า จักนำผ้าที่เหลื้อมา (เสสภ อหริสสามิ) ความว่า กระทำจิวร ๒ ผืนด้วยตั้งใจว่า “เขจักนำส่วนที่เหลื้อมาอีก” คำว่า แห่งคำอันเขากล่าวว่า ส่วนที่เหลื้อมจะเป็นของท่าน (เสสภ คุยหิเยว โหตุติ วุตตสส) แห่งคำที่เขากล่าวอย่างนี้ในสมัยแห่งท่าน ก็ถ้าภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า “เราจักนำส่วนที่เหลื้อมา” แล้วกล่าวว่า “ส่วนที่เหลื้อมจะเป็นของท่านเท่านั้น” แม้ในสมัยที่ถือเอาแล้วไป ย่อมเป็นอันได้วิภัตโดยแท้ คำว่า ไม่ได้ให้เพราะเหตุที่จิวรถูกโจรลักไปและจิวรเสียหาย (น อจฉินนณฏฐการณา ทินน) คือให้ด้วยสามารถแห่งคุณมีความเป็นพหูสูตรเป็นต้น คำว่า โดยนัยที่กล่าวแล้ว (วุตตนเยน) คือโดยนัยที่ท่านกล่าวแล้วว่า “ผู้ให้ขอ กับ ญาติ และ คนปวารณา หรือผู้ให้ขอ กับ ญาติ และ คนปวารณา ของคนอื่น เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุนั้นในสมัย”

ตตตตริสิกขาปทวินณา จบ

๘) ปฐมอุปัชฌสิกขาปทวินณา

ในคำว่า แต่เจาะจงภิกษุเท่านั้น (ภิกขุ ปเนว อุททิสส) นี้ ปน-ศัพท์เป็นเพียงนิบาต แม้ เอว-ศัพท์ก็อย่างนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ผู้มีชื่อนี้ (อิตถนนามสส)” คำว่า อปทิสติวา คือ กล่าวแล้ว อีกอย่างหนึ่ง ความว่า ปรารภแล้ว คำว่า อณฺญาตกสส คหปติสส (อันคฤหบดีผู้ไม่ใช่ญาติ) แปลว่า อันคฤหบดีผู้ไม่ใช่ญาติ ความจริง คำว่า คหปติสส นี้เป็นฉัฏฐีวิภัติใช้ในอรรถตติยาวิภัติ แต่คำว่า คหปติสส นี้รู้ได้ง่าย เพราะเหตุนี้ในอรรถกถาท่านจึงไม่วิจารณ์ไว้ ทายกทั้งหลายย่อมเปลี่ยน คือแลกเปลี่ยนซึ่งจิวรด้วยมูลค่านี้ เพราะเหตุนี้ ทรัพย์นี้ชื่อว่าเป็นเครื่องแลกเปลี่ยนจิวรของภิกษุ ได้แก่มูลค่าแห่งจิวร ก็ น-อักษรในคำว่า จีวรเจตาปนํ นี้ เป็นอาคม อาจารย์บางพวกย่อมสวดว่า “จีวรเจตาปน” ก็มี แต่เพราะเหตุที่คำนี้เป็นคำหนึ่งในคำทั้งหลายมีคำว่า หิรณญ (เงิน) เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำว่า “หิรณญาทิก” บรรดาคำเหล่านั้น กหาปณะท่านเรียกว่า เงิน (หิรณญ) ด้วยอาทิ-ศัพท์ ท่านถือเอาคำว่า สุวณฺณ เป็นต้น คำว่า ตระเตรียมแล้ว (อุปกุขฏ) คือให้เข้าไปตั้งไว้ การตระเตรียมนั้นเป็นการจัดแจงอย่างนั้นของทายกเหล่านั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “คำว่า อุปกุขฏ โหติ เท่ากับ สขุชิต โหติ (ย่อมเป็นการตระเตรียมแล้ว)” คำว่า ม้วนเก็บไว้ (สํหริตวา ฐูปิต) คือ ทำเป็นกองเก็บไว้ ก็การแลกเปลี่ยนก็คือการให้กระทำสิ่งที่ยังไม่ได้ทำ มีคำอธิบายว่า การซื้อสิ่งที่เขากระทำแล้ว

เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “กาเรตวา วา กิณิตวา วาติ อตโธ” คำว่า เราจักให้หนุ่ม (อจฺญาเทศฺสามี) มีคำอธิบายว่า เราจักให้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “คำนี้เป็นเพียงโวหาร” ก็คำว่า การกล่าวโวหาร (โวหารวจน) ความว่า การกล่าวถึงอุปจาร

ในคำว่า “ถ้าภิกษุนั้นมีอยู่ในที่นั้น” เป็นต้น ความสัมพันธ์แห่งบทเป็นอย่างใด เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “ยตร โส คหปติ วา” คำว่า อันเขาไม่ได้ปวารณาไว้ก่อน (บุพเพ อปฺปวาริต) คือ อันเขาไม่ได้กล่าวไว้ในกาลก่อนว่า “ข้าพเจ้าจักถวาย ท่านผู้เจริญ ท่านต้องการจีวรเช่นไร ข้าพเจ้าจะซื้อจีวรเช่นไรแก่ท่าน”^{๕๓๘} คำว่า ก้าวไปแล้ว (อุปสงฺกมิตวา) คือ ไปแล้ว ท่านกล่าวว่า “ไปแล้วสู่เรือน”^{๕๓๙} ด้วยสามารถแห่งโวหารส่วนมากไว้ในบทาสนีย แต่ในที่นี้ คำว่า คำว่า ด้วยสามารถแห่งโวหารส่วนมาก (ปจฺจโวหารวเสน) เท่ากับ เญญฺยโวหารวเสน (ด้วยสามารถแห่งคำพูดส่วนมาก) พหุลโวหารก็อย่างนั้นเหมือนกัน คำว่า วิกปปี อธิบาย ความว่า การกำหนดพิเศษ ชื่อว่า วิ ก ป กั วิ - ศัพท์ ใน ที่ นี้ มีอรรถาพิเศษเพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “การวิกปปีพิเศษ” ท่านกล่าวอรรถแห่งคำพูดด้วย วิ- ศัพท์นี้ แต่ด้วยคำว่า “วิธีอันยิ่ง” นี้ท่านกล่าวอรรถอธิบาย คำว่า ถึงการวิกปปีนั้น ฉนฺได (ยถา ปน ตมาปชชติ) คือ ถึงการวิกปปีนั้นด้วยอาการใด คำว่า เพื่อแสดงวิกปปีนั้น (ตํ ทสฺเสตฺถ) เพื่อแสดงอาการนั้น

ศัพท์ว่า “สาธุ” นี้ ปรากฏในความหมายหลายอย่างมีว่า การรับ ความร่าเริง ดึงาม การอ้อนวอน จริงอยู่ สาธุ-ศัพท์นี้ที่ฉนฺไดนั้น ย่อมปรากฏในการรับ เช่นในประโยคว่า “ภิกษุนั้นชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วอนุโมทนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ดีละ”^{๕๔๐} ปรากฏในความร่าเริง เช่นในประโยคว่า “ท่านพระสารีบุตร ดีละ ดีละ”^{๕๔๑} ปรากฏในความหมายว่าดึงาม เช่นในประโยคว่า

“พระราชาทรงพอพระทัยในธรรมเป็นความดี นรชนผู้มีปัญญาเป็นความดี ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตรเป็นความดี การไม่ทำบาปเป็นความดี”^{๕๔๒}

ปรากฏในความหมายว่าอ้อนวอน เช่นในประโยคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อ เป็นความดีของข้าพระองค์”^{๕๔๓}

^{๕๓๘}วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๕๒๙/๖๑๒.

^{๕๓๙}วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๕๒๙/๖๑๒.

^{๕๔๐}ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๘๖/๖๗.

^{๕๔๑}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๙/๒๔๐, ม.ญ. (ไทย) ๑๒/๓๔๐/๓๐๒.

^{๕๔๒}พ.ุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๐๑/๑๗.

^{๕๔๓}ส.ช. (ไทย) ๑๗/๖๔, ๖๖/๖๑, ๖๓, ส.ส.พา. (ไทย) ๑๘/๙๕/๖๘.

แม้ในที่พึงเห็นอรรถของวิ-ศัพท์ปรากฏในความหมายว่าการอ้อนวอนเท่านั้น^{๕๔๔}
 เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “คำว่า สาธุ
 เป็นนิบาตใช้ในความหมายว่าการอ้อนวอน” บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า การอ้อนวอน
 (อายาจเน) คือ อ้อนวอนเฉพาะหน้า อธิบายว่า ในความปรารถนา คำว่า วต
 เชื่อมความว่า ปริวิตกเก นิปาโต (เป็นนิบาตใช้ในอรรถว่า ความตริก) คำว่า
 ย่อมร้องเรียก (อาลปติ) เท่ากับ อามนเตติ ย่อมเรียก ในคำว่า आयतातिสู นี้ ด้วย อา-
 ศัพท์ ท่านระบุเอา วิตถต (กว้างขวาง) อปปีต (เอิบอิม) และ สณฺห (ละเอียดย่อน)
 ก็เพราะเหตุที่อาบัติย่อมไม่ถึงที่สุดด้วยอาการเพียงการต้องอาบัตินี้เท่านั้น เพราะเหตุนี้
 ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ตามคำของผู้นั้น” คำว่า ในความพยายาม (ปโยเค) คือ
 ในความพยายาม มีการแสวงหาพระสูตรเป็นต้น

คำว่า มีค่าน้อยประสงค์ให้จ่ายราคามาก(มหคฺขิ เจตาเปตูกามิ อปฺปคฺขิ)
 ประสงค์จะให้จ่ายราคา ๒๐ กหาปณะ อธิบายว่า แห่งภิกษุผู้กล่าวว่า “พอละด้วยผ้านี้แก่เรา
 ท่านจงให้จีวรมีราคา ๑๐ กหาปณะ หรือ ๘ กหาปณะ” คำว่า เห็นปานนี้ (เอวรूप) คือ
 ราคาเสมอ กัน อย่างนี้ มีคำอธิบายว่า มีราคาเสมอกันกับผ้านี้
 ก็ผ้านั้นเหมาะสมด้วยสามารถแห่งราคาเท่านั้น ไม่ใช่ด้วยสามารถแห่งประมาณ
 สิกขาบทนี้ขยายออกไปด้วยราคา

อุปัชฌาสิกขาปทวินนา จ

๙) ทุติยอุปัชฌาสิกขาปทวินนา

เพื่อตอบคำท้วงว่า เพราะเหตุไร จึงควรทราบเนื้อความด้วยนัยนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
 “อิทฺถิ” เป็นต้น คำว่า ทิ เป็นนิบาตใช้ในอรรถเหตุ ความพิเศษอะไรไม่มี เพราะเหตุนี้
 ท่านจึงกล่าวว่า “เกวล” เป็นต้น

ทุติยอุปัชฌาสิกขาปทวินนา จ

๑๐) ราชสิกขาปทวินนา

คำว่า สิ่งที่พึงใช้สอยจากพระราชา (ราชโต โภคคํ) คือ
 สิ่งที่พึงใช้สอยที่ได้แล้วจากพระราชา คำว่า ราชโภคโค แปลว่า อำมาตย์ของพระราชา คำว่า
 สิ่งที่พึงใช้สอยจากพระราชา (ราชโต โภโค) คือ ความเป็นอิสสระอันพระราชาพระราชทาน

^{๕๔๔}ที่.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๔๕, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๙, ส.อ. (บาลี) ๒/๗, ข.สุ.อ. (บาลี) ๑/๑๘๑,
 ข.พุทธ.อ.(บาลี) ๘๑

ด้วยคำว่า **อิมินาติอาทิ** ฟังทราบความแห่งคำนี้ว่า “ท่านจงให้จ่ายจิวรด้วยค่าใช้จ่ายนี้ จงให้ภิกษุชื่อนี้หนึ่งหมื่นด้วยจิวร”^{๕๔๕} คำว่า **อาคมสุทธิ (อาคมณสุทธิ)** คือ ความบริสุทธิ์แห่งมูลค่า ก็ ถ้า เขา ไม่ ส่ง ไป ด้วย การ นำ สิ่ง ที่ เป็น กัปปิยะ นี้ ฟัง ส่ง ไป ว่า “ท่านจงให้ผ้านี้แก่ภิกษุชื่อนี้” แม้ทูตนั้นก็ฟังเข้าไปหาภิกษุนั้นแล้วฟังกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ผ้านี้แลอันข้าพเจ้าจ่ายทรัพย์เพื่อค่าจิวรจะของท่านผู้มีอายุนำมาแล้ว ขอ ท่าน ผู้ มี อายู จง รับ ค่า ใ ช้ จ ่าย เพื่ อ จ ิว ร ”^{๕๔๖} ใน กาล นั้น การที่ภิกษุแม้ถูกปฏิเสธแล้วถามถึงกัปปิยการกแสดงกัปปิยการกนั้นย่อมไม่ควร เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “สเจ ทิ” คำว่า **ปรารภอกัปปิยัตถุ (อกปปิยัตถุ อารพภ)** คือ ปรารภเงินเป็นต้น คำว่า **ด้วยคำของทูตเช่นนี้ (อิทิสเน ทูตวจเนน)** คือ ด้วยคำของทูตเห็นปานนี้ว่า “ขอท่านจงรับทรัพย์อันเป็นค่าจิวร” คำว่า **เพราะเหตุนี้ (ตสฺมา)** คือ การรับเป็นอกัปปิยะ เพราะเหตุใด เพราะเหตุนี้ คำว่า **สฺวณฺณ** คือ ทอง คำว่า **รชตํ** คือ เงิน คำว่า **กหาปณะ (กหาปโณ)** คือ กหาปณะที่สำเร็จด้วยทอง สำเร็จด้วยเงิน หรือกหาปณะปกติ คำว่า **มาสก (มาสโก)** คือ ฟังทราบความว่า จะเป็นมาสกโลหะ มาสกไม้ มาสกครึ่ง มาสกใดๆ ย่อมถึงการเรียกในชนบทใดๆ ในกาลใดๆ โดยที่สุด มาสกจะสำเร็จด้วยกระดูกก็ตาม สำเร็จด้วยหนังก็ตาม สำเร็จด้วยต้นไม้ ผลไม้ และพืชก็ตาม แม้ที่ให้เกิดขึ้นแล้วก็ตาม ที่ มิ ไ ด้ ไ ห้ เ กิ ด ขี น ก็ ต าม หั ง ห ม ด ชี อ ว ่า มา ส ก ใน ที่ นี ก็คำใดที่ฟังกล่าวข้าพเจ้าจะกล่าวคำนั้นในรูปยสิกขาบท

คำว่า **แก้วมุกดา (มุตตา)** คือ แก้วมุกดาเป็นต้นมี ๘ ชนิด จริงอย่างนั้น เหตุเกิดแห่งแก้วมุกดามี ๘ ชนิด คือ กระพองช้าง เขี้ยวหมูป่า หัวพญานาค ก้อนเมฆ ไม้ไผ่ หัวปลา สังข์ หอยเบี้ย ในกำเนิดแห่งแก้วเหล่านี้ แก้วมุกดาใดเกิดแต่ปลา สังข์ และหอยเบี้ย แก้วมุกดานั้นชื่อว่าเกิดแต่สมุทร แก้วมุกดาบางอย่างแม้จะเกิดแต่พญานาคก็ชื่อว่าเกิดในสมุทร นอกจากนี้ ไม่ได้ เกิด จาก สมุ ท ร แต่ เพราะ เหตุ ที่ โด ย มา ก แก้วมุกดาที่เกิดจากสมุทรเท่านั้นย่อมมีชื่อในโลก แม้ในสมุทรมัน แก้วมุกดาที่เกิดแต่หอยเบี้ยเท่านั้นจึงจะมีชื่อ นอกจากนั้นจะมีชื่อเป็นบางครั้ง เพราะเหตุนี้ **ในสัมโมทวิโนทนี**ท่านกล่าวว่า “คำว่า แก้วมุกดา คือ แก้วมุกดาที่เกิดจากสมุทร”^{๕๔๗} คำว่า **แก้วมณี (มณี)** คือ ฟังทราบความอย่างนี้ว่า เว้นแก้วไพฑูรย์เป็นต้น โดยที่สุด โดยเทียบเคียงแก่งผลึกโดยธรรมชาติ แก้วมณีทั้งหมดมีประเภทแห่งสี่มีสี่เขียว สี่เหลืองเป็นต้น แต่ แก้ว มณี ชนิด หนึ่ง ชี อ ว ่า ก าจ ะ แก้ว มณี ที่ เขา ห ล อ ม ทำ แ ล้ ว มี อ ยู่ ภิกษุจะรับเพื่อเป็นมูลค่าแห่งภัณฑะมีบาตรเป็นต้นก็ควร ชื่อว่า **แก้วไพฑูรย์** คือ แก้วมณีสีวงค์ คำว่า **สังข์ (สงฺโข)** คือ หอยสังข์เป่า ที่เจาะรูแล้ว เจือปนด้วยรัตนะ

^{๕๔๕}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๓๘/๓๗.

^{๕๔๖}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๓๘/๓๗.

^{๕๔๗}อภิ.อ. (บาลี) ๒/๗๐.

ส่วนสังข์สำหรับดื่ม น้ำ ที่ เขา ทำ ไม่ เจือปน ด้วย รัตนะ ก็สังข์นั้นย่อมควรเพื่อประโยชน์แก่เภสัชมิยาหายอดตาเป็นต้น และควรรับเพื่อเป็นมูลค่าแห่งภักทาคำว่า **ศิลา (สิลา)** คือ หินขัดที่เจาะรูแล้ว ประกอบด้วยรัตนะ มีสีเหมือนแก้วเขียว ส่วนหินที่ไม่เจือปนด้วยรัตนะ ควรรับไว้เพื่อประโยชน์แก่การลับมีนอยเป็นต้น แต่ในที่นี้ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า “คำว่า **หินที่ประกอบด้วยรัตนะ** คือหินที่ประกอบกับทองหลอมแล้วทำ” คำว่า **แก้วประพาฬ (ปวฬ)** คือ คำว่า **แก้วประพาฬ (ปวฬ)** คือ แก้วประพาฬทั้งหมด ทั้งที่ขัดแล้ว ทั้งที่ยังมิได้ขัด คำว่า **ทับทิมแดง (โลหิตจโค)** คือ ทับทิมมีสีแดง คำว่า **ทับทิมลาย (มสารคลล)** คือ ทับทิมที่โปรง แม้ทับทิมใด ท่านกล่าวว่า (มรกด) มรกดทับทิมนั้นก็ทับทิมโปรง

คำว่า **ธัญชาติ ๗ ชนิด (สตุต ธณฺยานิ)** คือ ธัญชาติ ๗ ชนิดมีข้าวสาลีเป็นต้น อันสมควรแก่ธัญชาตินั้น ก็คำว่าข้าวสาลีเป็นต้นนั้นท่านเรียกว่า “ธัญชาติ ๗ ชนิด” เพราะธัญชาติมีลูกเดียวเป็นต้นรวมอยู่ภายในมูลธัญชาติแห่งข้าวสาลีเป็นต้น ในคำนี้ว่า **ทาสหญิง ทาสชาย นา สวน สวน ดอกไม้ สวน ผลไม้เป็นต้น** ชื่อว่า **ทาสหญิง** มีหลายประเภทคือทาสเกิดภายใน ทาสที่เขาซื้อมาด้วยทรัพย์ และทาสที่เขานำมาเป็นเชลย **ทาสชาย**ก็เช่นนั้น ปุพพธณฺชาตีย่อมงอกขึ้นในที่ใด ที่นั้นชื่อว่า **นา** อปรณฺธชาตีย่อมงอกในที่ใด หรือว่า ปุพพธณฺชาตีย่อมงอกในที่ใด ทั้งสองนั้น ย่อมงอกในที่ใด ที่นั้นชื่อว่า **สวน** สวนนั้นก็คือที่นา ส่วนแห่งภาคพื้นที่มีได้ทำไว้เพื่อประโยชน์แก่ธัญชาตินั้นชื่อว่า **สวน** ก็ในที่นี้ แม้พืชที่เขาหว่านแล้วเป็นต้นในสวนนี้โดยที่นาและสวนเป็นหลักท่านสงเคราะห์ไว้แล้วทีเดียว ที่เป็นที่บ้านแห่งมะลิเป็นต้น ชื่อว่า**สวนดอกไม้** ที่เป็นที่ผลผลิตแห่งผลมะม่วงเป็นต้น ชื่อว่า **สวนผลไม้** ก็ ภิกษุ จะ รับ เพื่อ ประโยชน์ ตน เหนือ นั้น อย่าง เดียว ย่อม ไม่ ควร แม้ถ้าบุคคลบางคนนำเงินและทองมากล่าวว่า “ข้าพเจ้าถวายสิ่งนี้แก่สงฆ์ ท่านทั้งหลายจงทำอาราม หรือเจดีย์ หรือโรงฉันเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง”^{๕๔๘} ภิกษุจะรับแม้สิ่งนั้นย่อมไม่ควร ท่าน กล่าว ไว้ ใน อ ร ร ก ก ฎ า ม ห า ป จ จ ร ี ว่า “ก็เมื่อภิกษุรับเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่นคนใดคนหนึ่งต้องอาบัติทุกกฏ”^{๕๔๙} เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “หรือจะรับเพื่อประโยชน์แก่เจดีย์ สงฆ์ ๕ คณะ และบุคคล ย่อมไม่ควร”

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “ข้าพเจ้าขอขอบเงินและทองนี้แก่เจดีย์ แก้วihar แก่นวกรรม” โดยไม่ระบुพระสงฆ์ คณะ หรือบุคคล ไม่ควรเพื่อจะปฏิเสธ ควรบอกแก่กัปปิการทั้งหลายว่า “พวกท่านยกเหล่านี้กล่าวถึงสิ่งนี้” แต่เมื่อเขากล่าวว่า “ท่านทั้งหลายถือเอาแล้วจงตั้งไว้เพื่อประโยชน์แก่เจดีย์เป็นต้น” ควรปฏิเสธว่า “การรับไม่ควรแก่อาตมาทั้งหลาย”

คำว่า **ไวยาวัจกร (เวยฺยวจฺจโร)** คือ ผู้กระทำการกิจ แต่ในที่นี้ ผู้กระทำการกิจทั้งปวงท่านประสงคเอาจว่า “ไวยาวัจกร” เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

^{๕๔๘}วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๕๓๘-๕๓๙/๑๘๕.

^{๕๔๙}วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๕๓๘-๕๓๙/๑๘๕.

“ผู้กระทำกับปิยะ” คำว่า นั้น (เอโส โข) ท่านกล่าวลับหลังว่า “ภิกษุชื่อนั้นในถนนโน้น ในเรือนโน้น” คำว่า **แม่นอกนี้ (อิตรมปิ)** คือ แม้ที่ท่านแสดงในที่ลับหลัง เชื่อมความว่า ด้วยคำว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ประโยชน์อะไรของข้าพเจ้าด่วนจิวร” คำที่ว่าเป็นการแสดงลักษณะแห่งการโจท บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **การแสดงลักษณะของการโจท (โจทนาลกขณนิทสสนิ)** คือ แสดงลักษณะแห่งการโจทด้วยวาจา เพราะเหตุนี้ท่านจึงแสดงคำเป็นต้นว่า “สเจ หิ” เชื่อมความว่า หรือพึงกล่าวคำนี้ เชื่อมความว่า อีกอย่างหนึ่ง ประโยชน์ของการโจทนี้พึงกล่าวด้วยภาษาใดอย่างหนึ่ง ก็คำเหล่านี้ว่า “ท่านจงให้จิวรแก่ข้าพเจ้า ท่านจงนำมาเพื่อข้าพเจ้า ท่านจงเปลี่ยนให้แก่ข้าพเจ้า ท่านจงให้จ่า ย จิวร แก่ ข้าพเจ้า ” เป็น คำ ก ล่า ว หรือประโยชน์ของคำเหล่านั้นไม่พึงกล่าวโดยภาษาใดภาษาหนึ่ง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ท่านจงให้แก่ข้าพเจ้า” เป็นต้น คำว่า **สาเรยฺย** คือ พึงให้สำเร็จ คำว่า **ข้อนี้เป็นความดี (อิจเจตฺ กุสล)** ความว่า การให้จิวรนั้นสำเร็จด้วยการทวง ๓ ครั้ง ข้อนี้เป็นความดี คือเป็นการยังประโยชน์นั้นให้สำเร็จด้วยดี เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ข้อนี้เป็นความดี”

การกำหนด ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่งของกรรมนั้น เพราะเหตุนี้ กรรมนั้น ชื่อว่า มี ๖ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง อธิบายว่า ความจริง คำว่า **ฉกฺขตฺตฺปุรมิ** นี้ เปียวิเสสณะของกิริยานี้คือ “**ฐาตพฺพ**” การยื่นอันบุคคลพึงกระทำ ๖ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**คำนี้เป็นภาวนปฺงสกลิงค์**” มีอธิบายว่า คำนี้กล่าววนปฺงสกลิงค์ ในเมื่อกิริยา (ภาเว แปลว่า กิริยา = ภาเว เมื่อกิริยา) ที่เป็นเพียงอรรถของธาตุที่ท่านกล่าวว่า ฐาตพฺพ คำว่า **ไม่พินัง (น นิสิตฺตพฺพ)** คือ แม้เมื่อเขากล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ ขอท่านทั้งหลายจงนั่ง ณ ที่นี้” ก็ไม่พินัง คำว่า **ไม่พินรับอามิส (น อามิสํ ปฏิกฺคเหตพฺพ)** คือ แม้ถูกอ้อนวอนอยู่ว่า “ท่านผู้เจริญ ขอท่านทั้งหลายจงรับ” ก็ไม่พินรับอามิสอะไร ต่างด้วยยาคุและของเคี้ยวเป็นต้น คำว่า **ไม่พินกล่าววธรรม (น ธมโม ภาสิตพฺพ)**^{๕๕๐} คือ แม้ถูกขออยู่ว่า “ท่านทั้งหลายจงกล่าวมงคลหรืออนุโมทนา” ก็ไม่พินกล่าวคำอะไร คำว่า **ยอมหักรานการยื่น (ฐานิ ภาณฺขติ)** คือ ย่อมยังการยื่นให้เสียไป อันภิกษุยื่นแล้วมาเพื่อรับเอาจิวรเจาะจงสิ่งนั้นเป็นผู้หนึ่งพินยื่นเท่านั้น ไม่พินทำการนี้ แต่ว่าการยื่นนั้นอันภิกษุนี้ทำแล้ว เพราะเหตุนี้การยื่นจึงเป็นภิกษุทำให้เสียไป เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**ยอมทำเหตุแห่งการมาทำให้เสียไป**” มีการอธิบายในเรื่องนี้ดังนี้ว่าการยื่นนั้นแหละชื่อว่าเหตุแห่งการมา เพราะเหตุนี้ ในการยื่น ๖ อย่างมีการนอนเป็นต้นที่ทำแล้ว เพราะทำการห้ามแล้วว่า ‘ไม่พินทำ’

^{๕๕๐}วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๕๓๘-๕๓๙/๑๘๑.

ชื่อว่ายอมการหักรานการยืนอย่างหนึ่ง”^{๕๕๑} ภิกษุพึงไปยืนนิ่ง ๖ ครั้ง ก็คำนี้ว่า “ไม่พึงทำอะไรยืน” เป็นลักษณะแห่งการยืน เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “อิท” เป็นต้น บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นี้ (อิท)** เป็นคำกล่าวว่า “ภิกษุพึงไปยืนแสดงตนนิ่งๆ ๔ ครั้ง ๕ ครั้ง ๖ ครั้ง เป็นอย่างยิ่ง” ก็ในคำนี้ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “เมื่อทำการนั่งเป็นต้นแล้ว ย่อมไม่ได้เพื่อจะรับจีวรอีก” อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า “ภิกษุทั้งหลายยอมยังการยืน ๒ ครั้งให้เสียไป” อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า “ยอมยังการยืน ๑ ครั้งให้เสียไป” คำว่า **ยอมทำทั้ง ๒ อย่าง (อุกยักรโติ)** คือ ย่อมโงทบ้าง ย่อมยืนบ้าง

ด้วยคำว่า “**ยอมยืนในที่นั้นๆ**” ท่านกล่าวคำนี้หมายเอาการยืนทวงจีวรในที่นั้นๆ ไม่หลีกเลี่ยงจากที่เป็นที่ยืนของผู้โงท คำว่า **นี้ (เอตถ)** ในที่เป็นที่โงท ๒ ที่เหล่านี้ ถามว่า ก็ข้อปฏิบัติอย่างไรอันภิกษุพึงปฏิบัติอย่างนี้ในผู้กระทำกัปปิยะทั้งปวง ตอบว่า ไม่พึงปฏิบัติ จจริงอยู่ ชื่อว่ากัปปิการกะโดยย้อมี ๒ ประเภท คือ ที่แสดงแล้ว(นิททัญญู) ที่ไม่ได้แสดงแล้ว(นิททัญญู) (แสดงต่อหน้าและลับหลัง) บรรดาการกะ ๒ ประเภทนั้น กัปปิการกะที่แสดงแล้วมี ๒ ประเภทคือ อันภิกษุแสดงแล้วและอันภิกษุไม่ได้แสดงแล้ว แม้กัปปิการกะอันภิกษุไม่ได้แสดงแล้วก็มี ๒ ประเภท คือ มุขเววฏิกกัปปิการกะ และปรัมมุขกัปปิการกะ บรรดาการกะเหล่านั้น การกะอันภิกษุแสดงแล้ว มี ๔ ประเภทด้วยสามารถแห่งสัมมุขาและอสัมมุขา (เฉพาะหน้าและลับหลัง) แม้การกะอันทุดแสดงแล้วก็อย่างนั้น ถามว่า อย่างไร ตอบว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ส่งอภิปิยวัตถุไปพร้อมกับทุดเพื่อประโยชน์แก่จีวรของภิกษุ และทุดก็เข้าไปหาภิกษุแล้วกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ มุลค่านี้อันผู้นี้ส่งไปเพื่อประโยชน์แก่จีวรของท่าน ท่านจงรับเอาเถิด” ภิกษุปฏิเสธว่า “สิ่งนี้ไม่สมควร” ทุดถามว่า “ท่านผู้เจริญ ก็ไวยาวัจกรของท่านมีไหม” ขนทั้งหลายผู้ที่อุบาสกทั้งหลายผู้ต้องการบุญสั่งว่า “พวกท่านจงทำการชวนชวายแก่ภิกษุทั้งหลาย” หรือผู้เคยเห็นเคยคบของภิกษุทั้งหลาย บางพวกไวยาวัจกรทั้งหลาย บรรดาคนเหล่านั้น คนหนึ่งนั่งอยู่ในสำนักของภิกษุในขณะนั้น ภิกษุชี้ไปยังบุคคลนั้นว่า “ผู้นี้เป็นไวยาวัจกรของภิกษุทั้งหลาย” ทุดจึงถวายเป็นอภิปิยวัตถุในมือของบุคคลนั้นแล้วกล่าวว่า “ท่านจงซื้อจีวรถวายเป็นแก่พระเถระ” แล้วไป การกะนี้ ชื่อว่า **ผู้อันภิกษุแสดงเฉพาะหน้า** ถ้าไม่นั่งในสำนักของภิกษุ อีกประการหนึ่ง ภิกษุชี้ไปว่า “ในบ้านชื่อนี้ มีไวยาวัจกรของภิกษุทั้งหลาย มีชื่อนี้” ไวยาวัจกรนั้นไปแล้ว ถวายเป็นอภิปิยวัตถุในมือของภิกษุนั้นกล่าวว่า “ท่านซื้อจีวรแล้วพึงถวายเป็นแก่พระเถระ” มาบอกแก่ภิกษุแล้วไป ไวยาวัจกรคนหนึ่งนี้ ชื่อว่า **อันภิกษุไม่ได้แสดงไว้เฉพาะหน้า**

^{๕๕๑} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๕๐๐

ทูตนั้นไม่ได้มาบอกด้วยตนเองเลย อีกประการหนึ่ง ไวยาวัจกรส่งผู้อื่นไปว่า “ท่านผู้เจริญ การใช้จ่ายเพื่อจิวรอันข้าพเจ้าให้แล้วในมือของบุคคลนั้น ท่านทั้งหลายพึงถือเอา” ไวยาวัจกรคนที่ ๒ นี้ ชื่อว่า **ผู้อันภิกษุแสดงไว้ลับหลัง**

ทายกนั้นไม่ได้ส่งบุคคลอื่นไป อีกประการหนึ่ง ทายกเดินไปอยู่ใกล้กับภิกษุว่า “ข้าพเจ้าให้ค่าจิวรไว้ในมือไวยาวัจกรนั้น ท่านทั้งหลายพึงถือเอาจิวร” กัปปีการกะคนที่ ๓ นี้ ชื่อว่า **กัปปีการกะที่ภิกษุไม่ได้แสดงไว้ในที่ลับหลัง** เพราะเหตุนี้ กัปปีการกะคนหนึ่งอย่างนี้ ชื่อว่า กัปปีการกะที่ภิกษุแสดงต่อหน้า กัปปีการกะที่ภิกษุ ๓ คน ชื่อว่า กัปปีการกะที่ภิกษุไม่ได้แสดงไว้เฉพาะหน้า เพราะเหตุนี้ กัปปีการกะ ๔ คนเหล่านี้ ชื่อว่า **ไวยากัจกรที่ภิกษุแสดงไว้** ภิกษุพึงปฏิบัติโดยนัยที่กล่าวแล้วในราชสิกขานี้นั้นแหละ

ภิกษุรูปหนึ่งถูกทูลถามโดยนัยก่อนหน้านั้นแหละกล่าวว่า “กัปปีการกะของพวกเราไม่มี” เพราะกัปปีการกะไม่มีหรือเพราะไม่สามารถพิจารณา ก็นัยขณะนั้นมนุษย์บางคนมา ทู ต ถ ว า ย อ กั ป ปิ ย วั ต ถุ ไ ว้ ใน มื อ กั ป ปิ ย ก า ร กะ นั น ก ล ่า ว ว า “ท่านทั้งหลายพึงรับจิวรจากมือของกัปปีการกะนี้” แล้วไป กัปปีการกะนี้ ชื่อว่า **กัปปีการกะอันทูตแสดงไว้เฉพาะหน้า**

ทูตอีกคนหนึ่งเข้าไปในบ้านถวายอภิปายวัตถุไว้ในมือของบุคคลบางคนผู้ที่ตนชอบใจแล้ว มาบอกโดยนัยก่อนหน้านั้นแหละ หรือว่า ส่งบุคคลอื่นไป กล่าวว่า “ข้าพเจ้าถวายค่าจิวรไว้ในมือของบุคคลชื่อโน้น ท่านทั้งหลายพึงรับเอาจิวร” แล้วไป กัปปีการกะคนที่ ๓ นี้ ชื่อว่า **อันทูตไม่ได้แสดงไว้ในที่ลับหลัง** เพราะเหตุนี้ กัปปีการกะคนหนึ่งอย่างนี้ ชื่อว่า กัปปีการกะอันภิกษุแสดงไว้เฉพาะหน้า กัปปีการกะ ๓ คน ชื่อว่า **อันภิกษุไม่ได้แสดงไว้ในที่ลับหลัง** รวมความว่า กัปปีการกะ ๔ คนเหล่านี้ ชื่อว่า **ไวยาวัจกรที่ทูตแสดงไว้** ภิกษุพึงปฏิบัติในกัปปีการกะทั้งหลายเหล่านี้โดยนัยที่กล่าวแล้วในเมณฑกสิกขาบท

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“ ภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ทั้งหลายผู้มีศรัทธา เลื่อมใสมีอยู่ มนุษย์เหล่านั้นมอบเงินไว้ในมือของกัปปีการกะทั้งหลายว่า ‘ด้วยเงินนี้ สิ่งใดเป็นกัปปีแก่พระคุณเจ้าท่านทั้งหลายจงให้กัปปีการกะนั้น’ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต

สิ่งใดเป็นกับปียะจากเงินนั้น สิ่งนั้นควรเพื่อจะยินดีสำหรับพวกเธอ ภิกษุทั้งหลาย เรามิได้กล่าวว่า ภิกษุพึงยินดี พึงแสวงหาทองและเงินโดยปริยายใดๆ”^{๕๕๒}

ก็ประมาณด้วยการโจทในที่นี้ย่อมไม่มี ภิกษุเมื่อไม่ยินดีมูลค่า จะยินดีกับปียะกัณฑ์ด้วยการโจทหรือด้วยฐานะ แม้ ๑,๐๐๐ ครั้งก็ควรถ้าเขาไม่ให้ ตั้ง กับ ปิ ย ก า ร ก ะ ค น อื่น แล้ ว พึง ใ ห้ น ำ มา ถ้ า ว่า ภิกษุ ต ้อง ก าร ก็ควรกล่าวแม้แก่เจ้าของแห่งมูลค่าทั้งหลาย ถ้าภิกษุไม่ปรารถนา ก็ไม่ควรกล่าว

ภิกษุ อัก รุ ป นี ึ่ง ^{๕๕๓} ถูก ทู ต ถา ม โด ย นั ย ก ่อน นั น แห ล หะ ก ล ำ ว ว่า “กับปียการกของพวกเราไม่มี” ภิกษุรูปหนึ่งยืนอยู่ในที่ใกล้ฟังคำนั้นกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ ท่านจงนำมา เราให้จ่ายค่าจิวรแล้วจักถวายแก่พระคุณเจ้า” ทูตกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ เอาเถะ ท่านพึงถวาย” แล้วมอบให้ในมือของบุคคลนั้นไม่ได้บอกภิกษุเลยแล้วไป ผู้นี้ชื่อว่า **มุขเวฏฐิกกับปียการกะ**

ทูตอีกคนหนึ่งถวายอภัยวัตถุไว้ในมือของอุปัฏฐากของภิกษุหรือของภิกษุอื่นกล่าวว่า “ท่านพึงถวายจิวรแก่พระเถระ” เพียงเท่านั้นก็หลีกไป บุคคลนี้ ชื่อว่า **ปรัมมุขกับปียการกะ** เพราะเหตุ นั้น กั ปิ ย ก าร ก ะ ๒ ป ระ เภ ท นี้ ชื่ อ ว่า **อนิ ท ธิ ฏ ฐ กั ปิ ย ก าร ก ะ** ภิกษุพึงปฏิบัติในกับปียการกเหล่านี้เหมือนในกับปียการกะที่ไม่ใช่ญาติไม่ใช่คนปวารณา

ถ้า ว่า กั ปิ ย ก าร ก ะ ท้ ง ห ล า ย น ำ จิ ว ร มา ถ ว ย เอง ภิกษุก็ควรรับ ถ้ามิให้นำมาถวาย ก็ไม่ควรกล่าวคำอะไรๆ เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่า “สเจ” เป็นต้น คำว่า **กั ปิ ย ก าร ก (ก ปิ ย ก าร ก)** อธิบายว่า กั ปิ ย ก าร ก ๔ ประเภทด้วยสามารถแห่งกับปียการกที่กล่าวไว้เฉพาะหน้าและลับหลัง ด้วยคำนี้ว่า “**ทายกเองนั้นเทียว**” ท่านปฏิเสธภิกษุ ไม่ได้ปฏิเสธทูต เพราะเหตุ นั้น แม้ กั ปิ ย ก าร ก ะ ที่ ทู ต แ ส ด ง แล้ ว ย ่อ ม ค ว ร ที่ จ ะ จ โท ท ำ ม ข อ บ จิ บุคคลใดเปิดปากแล้วเข้าถึงความเป็นกับปียการกเองทีเดียว เพราะเหตุ นั้น กั ปิ ย ก าร ก ะ นั น ชื่ อ ว่า **มุขเวฏฐิกกับปียการก** คำว่า **อย่างนี้ (เอว)** ด้วยประการตามที่กล่าวแล้วมีคำว่า “**นี้แล**” มีอธิบายว่า ย่อมเป็นกับปียการกอันท่านแสดงแล้วโดยย่อ

คำ ว่า โด ย ป ระ ม า ณ แห ง ก าร จ โท ท แ ล ะ ฐ า น ะ อ นั ท ำ น ก ล ำ ว แล้ ว (รุ ต ต โ จ ท น ำ ฏ ฐ ำ น ป ริ ม ำ ณ โ ต) คื อ โดยปริมาณแห่งการโจทที่ท่านกล่าวแล้วและโดยปริมาณแห่งฐานะที่ท่านกล่าวแล้ว คำว่า **สนติภ** คือ

^{๕๕๒}ว.ม. (ไทย) ๕/๒๙๘/๘๓.

^{๕๕๓}วิ.ม.มหา.อ. (บาลี) ๒/๕๓๘-๕๓๙/๑๘๔-๑๘๕.

ที่ใกล้ ในคำว่า ตตถ นี้ เพื่อจะเฉลยคำถามว่า จะได้ความหมายนี้อย่างไร ท่านจึงกล่าวว่า “จริงอยู่ คำว่า สนติก นี้ เป็นสัตตมีวิภक्तिใช้ในอรรถที่ใกล้” มีคำอธิบายว่า เพราะเหตุที่คำว่า สนติก นี้ เป็น สัตตมีวิภक्तिใช้ในอรรถสมิปาธาระ เหมือนในประโยคที่ว่า “ฝูงโคทั้งหลายย่อมเที่ยวไปในที่ใกล้แห่งแม่น้ำคงคา คุณมีอยู่ในที่ใกล้หลุม”^{๕๕๔} คำว่า ไม่ทำอยู่อย่างนี้ (เอว อกรโณโต) คือ เมื่อไม่ไปเอง หรือไม่ส่งทูตไป

คำว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ในวันนี้ ท่านจงรอ (อชชโณห ภนเต อาคเมติ) ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ในวันนี้ คือในวันหนึ่งของข้าพเจ้าทั้งหลายจงหยุด จงรอ คำว่า ดิกปาจิตตีย์ (ติ ก ปา จิตฺติ ยํ) คือ ปา จิตฺติ ยํ ๓ ตัว ด้วยสามารถแห่งภิกษุผู้มีความสำคัญในการโจทและการยืนที่ยิ่งเกินกว่ายิ่งเกิน มีความสงสัย และมีความสำคัญหย่อนแม้เพื่อตนได้ด้วยการโจท ๓ ครั้ง ด้วยการยืน ๖ ครั้ง ด้วยการโจทไม่ถึง ๓ ครั้ง ด้วยการยืนไม่ถึง ๖ ครั้ง ไม่ต้องอาบัติ คำว่า การไม่บรรลุ (อปิตตา) คือ การให้ดำรงอยู่ มีคำอธิบายว่า ความเป็นคำอันท่านกล่าวแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า “ภิกษุนั้นอันเราทราบแล้ว”

ราชสิกขาปทวินนา จบ

จบจีวรวรรคที่ ๑

๒.๔.๔.๒ เภสกโลมวรรค

๑) พรรณนาโกสิยสิกขาบท

คำว่า เจือด้วยไหม (โกสิยมิสฺสํ) คือ เส้นไหมที่เกิดแต่เส้นไหมของสัตว์ทั้งหลายที่ได้ชื่อว่า “สัตว์ผู้ทำไยไหม” ชื่อว่าไยไหม สันถัตอันเจือด้วยไหมนั้น ชื่อว่า สันถัตเจือไยไหม สันถัตอันเจือด้วยไยไหมนั้นแม้มีประมานน้อย ชื่อว่าสันถัตเจือไหมนั้นเอง สันถัตนี้ย่อมไม่ได้เพื่ออันกล่าววว่า อัพโพหาริก เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “เอเกนาปิ” คำว่า ด้วยเส้นไหม (โกสิยสุนา) คือ ด้วยเส้นไหมอันเกิดแต่เส้นไหมแห่งกิมิชาติ ก็คำว่า “อนุตมโส” เป็นต้น ท้าวกล่าวไว้แล้วเพราะสิกขาบทนี้เป็นอจิตตะกะ เครื่องลาดที่ไม่ได้ทออันเขลาดกระทำชื่อว่า สันถัต เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “ที่ภูมิภาคอันเสมอ” เป็นต้น คำว่า ตามแนวแห่งคำนี้นั่นเอง (อิมสเสว วจนสส อนุสาเรน) คือ ตามแนวแห่งการกล่าววิธีการสละสันถัตครั้งแรกนี้นั่นแล คำว่า สันถัตทั้งปวง (สพฺพสนถํ) คือ วิธีแห่งการสละสันถัตทั้งปวง

ท่านกล่าวว คำว่า “มี คำ สั ง” ด้วยสามารถแห่งการให้กระทำเพื่อประโยชน์แก่ตนเพราะสันถัตนั้นกระทำไม่ดี

^{๕๕๔}วิมฺหา.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๐๐, ม.อ. (บาลี) ๑/๑๓, อ.อ. (บาลี) ๑/๑๓, ขุ.ปฎิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๐, ที.ส.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๕๕, ที.ส.ฎีกา (บาลี) ๒/๖.

ในการให้กระทำเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น คำว่า **โดยนัยแห่งการให้สันถัตอันตนทำค้างให้สำเร็จ (อตตนา วิปกตปริโยสาปนนเยน)** คือ โดยนัยนี้ว่า “ภิกษุทำสันถัตที่ตนทำค้างไว้ให้สำเร็จด้วยตน ต้องนิสสัคคียปาจิตติย ภิกษุยังบุคคลเหล่านี้ให้ทำสันถัตที่ตนทำค้างให้สำเร็จ ต้องนิสสัคคียปาจิตติย ภิกษุทำสันถัตที่บุคคลเหล่านี้ทำค้างไว้ให้สำเร็จด้วยตนเอง ต้องนิสสัคคียปาจิตติย ภิกษุยังบุคคลเหล่านี้ให้ทำสันถัตที่บุคคลเหล่านี้ทำค้างให้สำเร็จ ต้องนิสสัคคียปาจิตติย”^{๕๕๕} คำว่า **ในการกระทำเพดานเป็นต้น (วิตานาภิกรณ)** คือ ในการกระทำเพดาน เครื่องลาดพื้น ผ้าม่าน พูก และหมอน เหมือนอย่างว่า ในการกระทำเพดานเป็นต้น ฉันใด แม้ในการใช้สอยโดยอาการนั้นก็ฉันนั้น ไม่ต้องอาบัติ เพราะท่านกล่าวแล้วด้วยคำว่า “อวายิมิ” ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้ทอกระทำอยู่

โกสยสิกขาปทวิณณนา จบ

๒) สุธธากาฬสิกขาปทวิณณนา

คำว่า **ไหมแถมดำ (กาฬกาน)** คือ ไหมแถมดำโดยสภาพหรือโดยการย้อม อย่างที่ท่านกล่าวว่า “ชื่อว่าไหมแถมดำ ได้แก่ ไหมแถมดำ ๒ อย่างคือ ดำตามธรรมชาติ หรือดำเพราะย้อม”^{๕๕๖} คำว่า **ไม่เจือด้วยสิ่งอื่น (อญญเอหิ อมิสสิตาน)** ความว่า ไหมแถมดำที่ไม่เจือปนสิ่งเหล่านี้ ท่านกล่าวคำว่า “เส้นใยไหมแม้เส้นหนึ่ง”^{๕๕๗} อ อ จ ร ย ์ ห ี ห ล า ย ก ล ่า ว ว ่า ถ้าไหมมีรูปไม่ปรากฏแม้ในการใช้สอยเจือปนกับไหมอื่นเพราะท่านไม่ได้กล่าวอย่างนั้นแม้ในที่นี้ว่า ‘แม้ไม่เจือปนกับไหมอื่น’ ท่านเรียกว่า ‘ไหมดำล้วน’ ก็ใน ที่นี้ พึงทราบวิธีแห่งการสละโดยนัยเป็นต้นว่า “ท่านผู้เจริญ นี่เป็นสันถัตแห่งขนเจียมดำล้วน”^{๕๕๘} คำว่า **ที่เหลือ (เสถ)** คือ ปุพพปโยคะ ทุกกฎ และจตุกกปาจิตติยเป็นต้น แต่ในองค์ทั้งหลาย ปาฐะนี้ว่า “**สุทธกาฬกาโว**” เป็นความพิเศษ

สุทธกาฬสิกขาปทวิณณนา จบ

๓) เทวภาคสิกขาปทวิณณนา

คำว่า **พึงถือเอา (คเหตุพพา)** คือ ไหมแถมดำไม่เกินประมาณ ฉันใด พึงถือเอา ฉันนั้น พึงทราบว่า ก็ในที่นี้ เว้นไหมแถมดำและไหมขาวล้วน ที่เหลือย่อมถึงการรวมในขนเจียมแดงนั่นเอง แต่ในสิกขาบทนี้ คำว่า **๒ ส่วน (เทว ภาค)** เป็นการกำหนดอย่างสูง

^{๕๕๕}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๔๔-๕/๔๒.

^{๕๕๖}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๔๔/๔๓.

^{๕๕๗}กข.อ. (บาลี) ๒๐๕.

^{๕๕๘}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๔๔/๔๓.

เพราะสิกขาบทอันพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้แล้วด้วยสามารถแห่งการห้ามการถือเอาขณเจียมดำเกินประมาณ เพราะเหตุนั้น ขณเจียมที่ยิ่งกว่าสองส่วนแห่งขณเจียมดำย่อมไม่ควรหย่อนกว่านั้นย่อมควร เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**แม้ส่วนหนึ่ง**” คำว่า **แม้เมื่อมีขณเจียมดำหนึ่งส่วนเกินมา** (เอกสสาปิ กาฬกโณมสฺส อติเรกภาเว) ความว่า แม้เมื่อชั่งด้วยตาซึ่งวางไว้ โดยที่สุด แม้เมื่อขณเจียมดำหนึ่งส่วนตกไปแม้ด้วยกำลังลมเกินมา ก็คำว่า “**ขณเจียมขาว เป็นส่วนที่ ๓ ขณเจียมแดงเป็นส่วนที่ ๔**” เป็นการกำหนดอย่างต่ำ เพราะไม่มีการห้ามในการถือเอาขณเจียมเหล่านั้นเกินประมาณ เพราะเหตุนั้น แม้ประมาณอันยิ่งกว่าประมาณที่ท่านกล่าวแล้วแห่งขณเจียมเหล่านั้นย่อมควร

ก็ในสิกขาบทนี้พึงทราบวิธีแห่งการสละโดยนัยนี้ว่า “**ข้าแต่ท่านผู้เจริญ สันถัตของข้าพเจ้านี้อันข้าพเจ้าไม่เอาขณเจียมดำล้วน ๒ ชั่ง ขณเจียมขาว ๑ ชั่ง ขณเจียมแดง ๑ ชั่ง ให้กระทำสันถัต เป็นของต้องสละ**”^{๕๕๙} สิกขาบทนี้เป็นกิริยาภิรียา เพราะถือเอากำหนดที่กล่าวแล้วและเพราะไม่เยื่อใยกระทำ คำว่า **ที่เหลือ (เสถ)** คืออุปพพยโคะ ทุก ก ฏ และ จ ต ก ก ปา จิต ติ ย เป็น ต้น แต่ ความ พิ เศ ษ มี ดัง นี้ ไม่เป็นอาบัติเพราะถือเอาขณเจียมขาวหนึ่งชั่ง ขณเจียมแดงหนึ่งชั่งกระทำ เพราะถือเอาขณเจียมขาวมากกว่า ขณเจียมแดงหนึ่งชั่งกระทำ และเพราะถือเอาขณเจียมขาวล้วน ขณเจียมแดงล้วนกระทำ

ส่วนในเรื่ององค์ทั้งหลายพึงทราบว่า ความที่ขณเจียมดำยิ่งกว่า ๒ ส่วน เป็นองค์ที่ ๑ องค์ ๓ เหล่านี้ ย่อมไม่ควรเพื่อใช้สอยเพราะไม่สละอย่างเดียวกันหาไม่ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**อิมานิ ปน**” ด้วยคำนี้ว่า “**ย่อมไม่ควรเพื่อใช้สอย**” ท่านแสดงว่า ถ้าภิกษุใช้สอย ต้องทุกกฏ

เทวภาคสิกขาปทวินณา จบ

๔) จัพพัสสสิกขาปทวินณา

เชื่อมความว่า ภิกษุยอมให้สันถตสมมุติอันใด คำว่า **แก่ภิกษุใช้ (คิลานสส ภิกขุโน)** คือ เว้นจากสันถัตแล้วความผาสุกย่อมไม่มีแก่ภิกษุใด และภิกษุนั้นยอมไม่อาจเพื่อจะถือเอาสันถัตหลักไป แก่ภิกษุผู้เป็นผู้ใช้ผู้เป็นแล้วอย่างนั้น คำว่า **ยอมให้สันถตสมมุติ (สนถตสมมุติ เทติ)** คือ ยอมให้สันถตสมมุติด้วยญัตติหุติกรรมวาจาที่ท่านกล่าวไว้ในบทภาษณียมีว่า “**ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอพระสงฆ์จงฟังคำของข้าพเจ้าภิกษุผู้มีชื่อนี้เป็นไข้เพื่อจะถือเอาสันถัตเที่ยวได้**”^{๕๖๐} คำว่า **นั้น (สา)** คือ สันถตสมมุติ คำว่า **หรือเมื่อสงบชื่อย่อมกำเริบอีก (วูปสนโต วา ปุน กุปฺปติ)** มีอธิบายว่า หรือว่า อาพาธนั้นเมื่อสงบชื่อย่อมกำเริบอีก แม้จะทำตามลำดับพรรษาก็ควร

^{๕๕๙}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๕๔/๔๕-๖

^{๕๖๐}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๖๐/๔๘.

กิจในการให้สมมุติอีกย่อมไม่มี เมื่อโรคนั้นนั้นแหละอย่างเดียวก่อนไม่กำเริบ โดยที่แท้เมื่อโรคอื่นแม้กำเริบ ย่อมได้เพื่ออันทำตามลำดับพระชาในที่แห่งตนไปแล้วๆ เพราะเหตุที่นั้นนั้นแลในภายหลังท่านจึงกล่าววาทะของพระอุปติสสเถระ “พระผู้สสเทวเถระกล่าวว่า ถ้าภิกษุไม่เป็นโรคเกิดป่วยไข้ เพราะพยาธิเดิม นั้นแหละอีก ความป่วยไข้ นั้นนั้นแหละย่อมเป็นการคุ้มครอง กิจคือการสมมุติย่อมไม่มี แต่พระอุปติสสเถระกล่าวว่า พยาธินั้นหรือพยาธิอื่นจะกำเริบ ชื่อว่า ‘ชื่อว่าเป็นผู้ป่วยไข้’ อันตนได้แล้ว คราวเดียว กิจคือการสมมุติอีกย่อมไม่มี”^{๕๖๑} ในอรรถกถาสัมณปาสาทิกา

ก็ในที่นี้ พึงทราบวิธีแห่งการสละโดยนัยนี้ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ สันถัตต์นี้ของกระผมให้กระทำหย่อนกว่า ๖ ปี เว้นจากการสมมุติของภิกษุเป็นของต้องสละ”^{๕๖๒} ด้วย คำนี้ว่า “คำที่ เหลือ เช่น กับ คำ แรก นั้นแหละ” คำเป็นต้นว่า “ยอมยังบุคคลทั้งหลายเหล่าอื่นให้ทำสันถัตต์ที่ตนทำแล้วให้เสร็จ” อันท่านแสดงไว้แล้ว แต่ความพิเศษมีดังนี้ เมื่อพรรษา ๖ พรรษาหรือเกินกว่า ๖ พรรษาครบบริบูรณ์ ไม่ต้องอาบัติก็ในองค์ทั้งหลาย ภายใน ๖ พรรษาจัดว่าเป็นความต่างกัน

ฉัพพัชสสิกขาปทวินณา จบ

๕) นิสิตนสิกขาปทวินณา

คำว่า สันถัตต์เป็นทีหนึ่ง (นิสิตนสนถตฺ) คือเพราะท่านกล่าวไว้ในบทภาษณียในคำนี้ว่า “ทีหนึ่งมีชายท่านเรียกว่า นิสิตนะ” ทีหนึ่งมีชายชื่อว่าสันถัตต์ ก็ในที่นี้ นิสิตน-ศัพท์ ใช้ในความหมายว่า สันถัตต์ เพื่อจะห้ามความหมายแห่งจีวร ในกาลใด ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นทั้งสันถัตต์ด้วยความสำคัญในผ้ากัมพลจีวรสมาทานองค์แห่งธุดงค์ ท่านกล่าวคำเป็นต้นว่า “ชื่อว่าสันถัตต์เก่า” เพราะความที่สันถัตต์ประกอบใช้ในทีนอนทีหนึ่ง คำว่า ไต (ยตถ) คือ บนสันถัตต์ใด คำว่า เพียง ๑ คืบ (วิทถลิมตตฺ) คือ เพียง ๑ คืบพระสุคต ก็นี้เป็นข้อกำหนดอย่างสูง เพราะท่านกล่าวไว้แล้วในบทภาษณียว่า “เป็นอนาบัติ คือเมื่อไม่ได้ก็ถือเอาน้อยกว่าแล้วทำ”^{๕๖๓} คำว่า ส่วนหนึ่ง (เอกเทเส) คือ ส่วนหนึ่งแห่งสันถัตต์ใหม่ที่พึงทำในบัดนี้ คำว่า สาง (วิขญุตวา) คือ กำจัดแล้ว คำว่า อนาথা คือ การแสดงนี้ย่อมมีโดยการลบ ย-อักษร (คำเดิมคือ อนาถาย) เพราะเหตุที่นั้นท่านจึงกล่าวว่า “เมื่อมีสันถัตต์เก่าก็ไม่ถือเอา”

ก็ในที่นี้ พึงทราบวิธีการสละโดยนัยนี้ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ สันถัตต์คือทีหนึ่งของข้าพเจ้านี้ข้าพเจ้าไม่เอื้อเพื่อให้ทำ ๑ คืบพระสุคตโดยรอบแห่งสันถัตต์เก่า

^{๕๖๑}วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๑๘/๑๘๔.

^{๕๖๒}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๖๒-๓/๔๘.

^{๕๖๓}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๖๘-๘/๕๒-๓.

เป็นของต้องสละ”^{๕๖๔} คำว่า **บัญญัติไว้ในเรื่องการสละสันถ์** (สนทตวิสสขชนวตถุสมิ ปญญุตตัม) คือ

อันพระผู้มีพระภาคทรงเห็นสันถ์ทั้งหลายกระจัดกระจายจึงทรงบัญญัติแล้วในเรื่องการสละสันถ์ว่า “เหตุในการทำศรัทธาไทยให้ตกไปย่อมไม่มี เราจักแสดงอุบายการใช้สอยสันถ์เหล่านั้น”^{๕๖๕} ท่านกล่าวคำเป็นต้นว่า “**คำที่เหลือเหมือนกับสิกขาบทที่ ๓ นั้นแล**” เพราะสิกขาบทนี้เป็นทั้งกิริยาอกิริยา อธิบายว่า เหมือนกับเทวภาคสิกขาบทนั่นเอง แต่ ค ว า ม พิ เ ศ ช มี ตั ง นี้ ภิกษุไม่ต้องอาบัติเพราะถือเอาแล้วกระทำโดยคิปประสัคตโดยรอบแห่งสันถ์เก่า เพราะเมื่อเธอไม่ได้ก็ถือเอาน้อยกว่าแล้วกระทำ และเพราะเมื่อเธอไม่ได้โดยประการทั้งปวงก็ไม่เอื้อเพื่อกระทำ ก็ในองค์ทั้งหลายในสิกขาบทนี้พึงเห็นว่า การไม่ยินดีด้วยคิปประสัคตโดยรอบแห่งสันถ์เก่าเป็นองค์ที่ ๑

นิสิตนสิกขาปทวิณณา จบ

๖) เอกภกโลมสิกขาปทวิณณา

คำว่า **ดำเนินทางไกล** (อทุธานมคคปปฏิปนุสส) อธิบายว่า อทุธานะนั้นแหละเป็นหนทาง ชื่อว่าหนทางไกล ผู้ดำเนินไปสู่หนทางไกลนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**อทุธานสงฆาต**” ก็ด้วยอทุธาน-ศัพท์ท่านกล่าวว่า “**หนทางไกล**” เพราะเป็นความพิเศษ แม้ทาง ๑ โยชน์ย่อมเป็นหนทางไกล โดยพระบาลีว่า “ภิกษุคิดว่า ‘เราจักเดินทางไปประมาณกึ่งโยชน์’ พึงฉันได้”^{๕๖๖} ในวิภังค์แห่งสมัยเดินทางไกล ก็ขนเจียมทั้งหลายเหล่านี้เกิดขึ้นในที่อื่นจากทางไกลไม่ควรถือเอา ท่านหมายเอาการประกอบขนเจียมทั้ง ๓ ชนิดว่า ท่านกล่าวคำเป็นต้นว่า “ผู้ดำเนินไปสู่หนทางไกล” จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “**สพฺพญเจต**” บรรดาเหล่านั้น คำว่า **สพฺพญเจต** คือ คำทั้งหมดนี้เป็นต้นว่า “ก็ขนเจียมทั้งหลายพึงเกิดขึ้นแก่ภิกษุเท่านั้นผู้ดำเนินทางไกล” คำว่า **แสดงเพียงเรื่องเท่านั้น** (วตถุมตตทิตปนเมว) คือ แสดงเพียงเรื่องเท่านั้นเป็นต้นว่า “ก็สมัยนั้นในระหว่างทาง ขนเจียมทั้งหลายเกิดขึ้นแก่ภิกษุรูปหนึ่งผู้ไปสู่กรุงสาวัตถีในชนบทในแคว้นโกศล”^{๕๖๗} คำว่า **ในที่ใดที่หนึ่ง** (ยตุถ กตถจิ) คือ ในที่ใดที่หนึ่งแม้อื่นจากทางไกล คำว่า **สทถา** เป็นปัญจมีวิธิตีใช้ในอรรถตติยาวิธิตี เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**สทถเถน**” ก็คำนี้เป็นการกล่าวถึงลักษณะ เพราะเหตุนี้ พึงทราบความว่า ด้วยส่วนแห่งสรีระอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**อตตนา หริตพฺพานิตี อตโถ**” ในคำว่า **เมื่อไม่มีคนนำไป** (อสนเต

^{๕๖๔}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๖๘-๘/๕๒-๓.

^{๕๖๕}วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๒๐/๑๙๖.

^{๕๖๖}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๑๘/๒๑๙.

^{๕๖๗}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๗๑/๖๔๓.

หารเก) คือ ย่อมได้อรรถคือการห้าม จากการห้ามบทที่อยู่ภายใน เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “อสุนเตเยว”

ก็ในที่นี้ พึงทราบวิธีการสละโดยนัยเป็นต้นว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขนเจียมทั้งหลายของข้าพเจ้าเหล่านี้ให้ล่วง ๓ โยชน์ เป็นของที่ต้องสละ”^{๕๖๘} คำว่า **ติกปาจิตติย** (ติ ก ป า จิ ตฺติ ย) คือ ปา จิ ตฺติ ย ๓ ตัว ด้วยสามารถแห่งภิกษุทั้งหลายผู้มีความสำคัญในหนทางเกินโยชน์ว่าเกิน ๓ โยชน์มีความระแวงมีความสำคัญไม่ถึง คำว่า **ในไปด้วยประสงค์ที่อยู่แล้วนำไปต่อจากนั้น** (วาสาธิปปาเยน คนฺตวา ตโต ปริ หรณ) คือ ภิกษุไปในที่ใด ไม่ต้องอาบัติ เพราะนำไปในที่อื่นต่อจากนั้นเพราะไม่ได้อุทเทสและปริบุจจาเป็นต้นหรือปัจจัยเป็นต้น เพราะนำไปแม้เป็นร้อยโยชน์อย่างนี้คือในที่อื่นแม้จากที่นั้น คำว่า **ถูกโจรชิงไปหรือสละ (อจฺฉินฺน วา นิสฺสณฺฐ)** คือ อันโจรทั้งหลายชิงไปหรือกระทำวินัยกรรมแล้ว คำว่า **กระทำภณฺฑะ (กตภณฺฑ)** คือ ภณฺฑะ อันตนกระทำแล้ว คือ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีผ้ากัมพล ผ้าโกเชาว์ และสันถัดเป็นต้นโดยที่สุดแม้สิ่งที่เนื่องด้วยด้วย เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้น “อนตมโส” ก็ภิกษุใดใส่ขนเจียมทั้งหลายในระหว่างถลกบาตรบางๆ ในระหว่างสายโยคและประคดเอวเป็นต้น หรือ ที่ ส า แห ร ก เ พื่ อ ร ัก ข า ม ล ทิ น แห่ ง ปิ ป ฬ ลิก เป็น ต้น โดยที่สุดผู้เป็นโรคลมเหินบขนเจียมไว้ที่ช่องหูเดินไป ต้องอาบัติทั้งนั้น แต่ของที่ผูกด้วยด้ายโยนไปติดอยู่ที่ตั้งภณฺฑะอันตนทำแล้ว กระทำเป็นมวยพมนำไป วิธีนี้ถือว่าเป็นหลักการแห่งการเก็บ ต้องอาบัติทั้งนั้น

คำ ว่า ก า ร ไ ต่ ค ร ั้ง แร ก (ปฐมปปฎิลาโภ) คือ ความเกิดขึ้นครั้งแรกแห่งขนเจียมทั้งหลายเพื่อประโยชน์แก่ตน การห้ามสิ่งที่ถูกโจรชิงไปสิ่งที่สละแล้ว และสิ่งที่ได้เฉพาะแล้วด้วยเหตุนี้ คำว่า **เมื่อบุคคลอื่นไม่รู้ก็ใส่ไปในยาน (อณฺุสส อชานนตฺส ยานเ ปฏิกฺขิปีตวา)** คือ เมื่อใส่ไว้ที่รถเป็นต้นที่กำลังวิ่งไป หรือที่หลังช้างเป็นต้นของเจ้าของผู้ไม่รู้ตนเองโดยคิดว่า “ผู้ นี้ จั ก น ำ ไป ” แม้ในรถเป็นต้นที่จอดอยู่ก็ นัย นี้ ก็ ถ้า เขาวางไว้ในรถเป็นต้นที่จอดอยู่หรือที่หลังช้างเป็นต้นยกขึ้น ให้ระลึกได้ หรือว่าเขาไปภายหลังแล้วโจท หรือว่าตามร้องเรียก ไม่ต้องอาบัติเพราะพระบาลีว่า “ให้คนอื่นนำไป”^{๕๖๙} แต่ในที่นี้ ท่านแสดงว่า เพราะบาลีนี้ว่า “ในยานของผู้ไม่รู้” ถ้าเขาใส่ในยานของผู้รู้อยู่ ชื่อว่าให้ผู้อื่นนำไป คำว่า **การนำไปและนำกลับ (อหฺรณปจฺจาหฺรณ)** ความไม่มีการนำไปและนำกลับ

^{๕๖๘}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๗๓/๔๒๒.

^{๕๖๙}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๗๕/๖๔๗.

เอฬกโฬมสิกขาปทวัณณนา จบ

๗) เอฬกโฬมโรวาปนสิกขาปทวัณณนา

คำว่า **ในแคว้นสักกะ** คือชนบทแม่ชนบทหนึ่ง อันเป็นที่อยู่ของผู้ได้นามว่า “สักกะ” เพราะอาศัยอยู่ทันทว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระกุมารทั้งหลายสามารถจริงหนอ” ท่านเรียกว่า “สกก” โดยรูปหีศัพท ในสักชนบทนั้น พระปณทุกะและพระโลหิตกะเป็นต้นเป็นหัวหน้าของพระ ๖ รูป ชื่อว่า **พระฉัพพัคคีย์** และศิษย์ของพระเถระเหล่านั้น

เอฬกโฬมสิกขาปทวัณณนา จบ

๘) ชาตรูปรชตสิกขาปทวัณณนา

คำว่า **เงิน (รชต)** คือในที่นี้ท่านไม่ได้หมายเอารูปะอย่างเดียวกเท่านั้น ที่แท้สิ่งใดสิ่งหนึ่งทีพึงถึงการร้องเรียก และสิ่งนี้มีกหาปณะเป็นต้นท่านประสงค์เอาแล้ว เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “อปิจ” บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **กหาปณะ (กหาปโณ)** คือ กหาปณะที่สำเร็จด้วยทอง สำเร็จด้วยเงิน หรือกหาปณะปกติ ที่ชื่อว่า **โลหมาสก** มาสกที่ทำด้วยโลหะแดงเป็นต้น ที่ชื่อว่า **ทารุมาสก (ทารุมาสโก)** คือมาสกที่ตัดรูปด้วยไม้แก่น หรือด้วยชิ้นไม้ไผ่โดยทีสุดแม้ด้วยใบตาลแล้วทำ ที่ชื่อว่า **ชตุมาสก (ชตุมาสโก)** คือ มาสกที่ยังรูปให้ตั้งขึ้น ด้วย ครั่ง หรือ ด้วยยาง แล้วทำ ก็ด้วยบ ทนี้ว่า “มาสกเหล่าใดยอมถึงการร้องเรียก” มีอธิบายว่า มาสกใดๆ ย่อมถึงการเรียกชื่อในชนบทใดๆ ในกาลใดๆ โดยทีสุด มาสกนั้นๆ ทั้งหมดทีสำเร็จด้วยกระดูกก็ดี สำเร็จด้วยหนังก็ดี สำเร็จด้วย ไม้ ผล ไม้ และ พืช ก็ ดี มี รูป ที่ เขา ให้ สำ เร็ จ ขึ้น ก็ ดี มีรูปที่เขาไม่ให้สำเร็จขึ้นก็ดีท่านสงเคราะห์เอาไว้แล้ว คำว่า **นันทันแหละ (ตเทว)** คือ เงินและทอง ชื่อว่า **เงิน** คือ กหาปณะ

ท่านยังเนื้อความทีกล่าวแล้วนันทันแหละว่า “ยอมยินดี” ให้แจ่มแจ้งว่า “ประสงค์จะถือเอา” คำที่ท่านห้ามทางกายและวาจาอย่างเดียวกเท่านั้นจึงเป็นอันห้ามก็หาไม่ ที่แท้ คำที่ท่านห้ามแม้ทางใจยอมเป็นอันห้ามโดยแท้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “กายวาจาหิ” ก็ถ้าท่านไม่ห้ามทางกายและวาจาย่อมอดกลั้นทางใจ อภิรียสมุฏฐานยอมถึงความเป็นอาบัติในกายทวารและวจีทวารเพราะไม่ทำการห้ามทีพึงทำทางกายและวาจา แต่ในมโนทวาร ชื่อว่าอาบัตีย่อมไม่มี

อุบาสกคนหนึ่งตั้งมูลค่าไว้ ๑๐๐ หรือ ๑,๐๐๐ ทีแทบเท้า โดยกล่าวว่า “มูลค่านี้จึงเป็นของของท่าน” ภิกษุห้ามว่า “สิ่งนี้ไม่สมควร” อุบาสกกล่าวว่า

“มูลค่านี้ข้าพเจ้าสละให้แก่ท่าน” แล้วไป อุบาสกคนหนึ่งมาในทีนั้นแล้วถามว่า “ท่านผู้เจริญนี้จะอะไร” สิ่งใดอันอุบาสกนั้นและตนกล่าวแล้ว ฟังบอกสิ่งนั้น ถ้าอุบาสกนั้นกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าจักรักษา ท่านจงแสดงที่เก็บ” ภิกษุขึ้นไปยังปราสาทแม่ ๗ ชั้นแล้วฟังบอกว่า “นี่ที่เก็บ” ไม่ฟังกล่าวว่า “ท่านจงเก็บ ณ ที่นี้” ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เพราะอาศัยกับปิยะและอกับปิยะมูลค่าจึงเป็นอันตั้งไว้แล้ว ภิกษุพึงปิดประตูรักษาอยู่เถิด ถ้าภิกษุจะอะไรๆ ที่จะพึงซื้อกระทั้งบาตรและจีวร เมื่อทนายกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ ท่านจงถือเอาสิ่งนี้” ภิกษุพึงกล่าวว่า “อุบาสก อาตมาต้องการสิ่งนี้ และสิ่งนี้ก็มิได้อยู่แต่กับปิยการกไม่มี” ถ้าอุบาสกนั้นกล่าวว่า “กระผมจักเป็นกับปิยการก ท่านจงเปิดประตูด้วยเถิด” ภิกษุเปิดประตูแล้วฟังกล่าวว่า “มูลค่าตั้งอยู่ ณ ที่นี้” ไม่ฟังกล่าวว่า “ท่านจงถือเอาสิ่งนี้” ก็เพราะอาศัยกับปิยะและอกับปิยะอย่างนี้ มูลค่าจึงเป็นอันตั้งอยู่แล้วนั้นเทียว ถ้าทนายนั้นถือเอามูลค่านั้นแล้วถวายกับปิยภักดิ์แก่ภิกษุนั้น จะถือเอาก็ควร ถ้าภิกษุถือเอามาก อันอุบาสกกล่าวว่า “พวกข้าพเจ้าจักไม่ถือเอา ท่านจงดูแล”

ในคำนี้ว่า **พึงสละในท่ามกลางสงฆ์เท่านั้น (สัหมมชณเวย นิสสชชิตัพพ)** มื่ออธิบายว่า เพราะเหตุที่ ชื่อว่าเงินเป็นอกับปิยะ เพราะเหตุนี้ท่านจึงไม่กล่าวว่า “อันภิกษุพึงสละแก่สงฆ์ แก่คณะ หรือแก่บุคคล” แต่เพราะเหตุที่ สิ่งนั้นเป็นเพียงการรับเอา กับปิยภักดิ์อะไรๆ ย่อมไม่เป็นอันภิกษุแลกเปลี่ยน เพราะเหตุนี้ เพื่อแสดงการใช้สอยโดยอุบาย ท่านจึงกล่าวว่า **“พึงสละในท่ามกลางสงฆ์นั้นแหละ”** ด้วยอาทิ-ศัพท์ ระบุถึงน้ำมันเป็นต้น คำว่า **นั้น (โส)** คือ คฤหัสถ์คนใดอันภิกษุกล่าวแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า “อุบาสก เนยใสและน้ำมันก็ควร” อุบาสกนั้น คำว่า **ได้แล้ว...อื่น (อญญเณน ลภิตวา)** คือ ได้แล้วจากภิกษุหรือจากอารามิกตามลำดับพรรษา คำว่า **แม้ที่เงา ต้นไม้ที่เกิดจากที่นั้น (ตโต นิพพุต รุกข ขจายายปิ)** คือ แม้ที่เงาอันเกิดแล้วจากโดยกำหนดจากต้นไม้อันเกิดแล้วพืชที่บุคคลนำมาแล้วด้วยนิสสัคคิยวัตถุ แต่ที่ล่วงเจตกำหนดก็ควรเพราะเกิดทีหลัง คำว่า **ถ้าไม่ทิ้ง (โน เจ ฉนุเทติ)** คือ ถ้าไม่ถือเอาไป เลย ไม่ทิ้ง คิดว่า “ประโยชน์อะไรกับด้วยความเดือดร้อนนี้” แล้วหลีกเลี่ยงไปตามชอบใจ คำว่า **ประกอบด้วยองค์ ๕ (ปญจกสมนนาโคโต)** คือ ประกอบด้วยองค์ ๕ ที่ท่านกล่าวแล้วอย่างนี้ว่า “บุคคลใดไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ และพึงรู้สิ่งที่ควรทิ้งและไม่ควรทิ้ง”^{๕๗๐} คำว่า **พึงสมมุติ (สมมนนิตพโพ)** คือ พึงสมมุติด้วยญัตติหุติกรรมวาจาที่ท่านกล่าวแล้วในบทภาษานี้ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอพระสงฆ์จงฟังคำของข้าพเจ้า ถ้าสงฆ์พร้อมแล้ว สงฆ์พึงสมมุติภิกษุชื่อนี้ให้เป็นผู้ทิ้งเงิน”^{๕๗๑}

^{๕๗๐} ว.ม.หา. (ไทย) ๒/๕๘๔-๕/๖๑.

^{๕๗๑} ว.ม.หา. (ไทย) ๒/๕๘๔-๕/๖๑.

คำว่า พึงทิ้งเหมือนคุณ โดยไม่ทำนิมิตไว้เลย (อนิมิตตํ กตวาว कुณं ฉत्थเตตพพํ) คือ พึงทิ้งเหมือนคุณโดยไม่ทำนิมิตด้วยสามารถการกำหนดที่ตก มีคำอธิบายว่า ภิกษุหลับตาแล้วเที่ยวไม่เพ่งไม่พิจารณาถึงที่ตกให้ตกไป เหมือนคุณตกไปในแม่น้ำในเหวหรือในป่าช้า เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “พึงทิ้งเหมือนทิ้งคุณ” คำว่า ติกปาจิตตีย์ (ติกปาจิตติย) คือ ปาจิตตีย์ ๓ ตัว ด้วยสามารถแห่งภิกษุผู้มีความสำคัญว่าเป็นรูปิยะสงฆ์และผู้ไม่มีความสำคัญว่าเป็นรูปิยะ คำว่า ผู้มีความสำคัญในรูปิยะว่าเป็นรูปิยะ (อรูปิเย รูปิยะสณฺณโน) คือ มีความสำคัญในบาตรที่แข็งเป็นต้นว่าเป็นทองเป็นอาทิ คำว่า โดยนัยแห่งรัตนสิกขาบท (รัตนสิกขาบทนฺเยน) คือ โดยวิธีที่กล่าวแล้วในคำนี้ว่า “ในอารามหรือในที่พัก”^{๕๗๒}

ชาตรูปรชตสิกขาปทวิถณณา จบ

๙) รูปิยะสังโฆหารสิกขาปทวิถณณา

คำว่า ด้วยสามารถแห่งรูปพรรณเป็นต้น (กตาทิวเสน) คือ ด้วยสามารถสิ่งที่เป็นรูปพรรณและไม่เป็นรูปพรรณนิสสัคคิยวัตถุแม้ทั้ง ๔ ชนิดมีทองเป็นต้นท่านถือเอาแล้วด้วย รูปิยะ-ศัพท์ในที่นี้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “การแลกเปลี่ยนเงินและทอง” ก็เงินและทองนี้พึงเห็นว่า ท่านกล่าวด้วยการกำหนดอย่างสูง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ปริมสิกขาบทน หิ” คำว่า การแลกเปลี่ยน (ปริวตฺตณํ) คือ การแลกเปลี่ยนรูปิยะที่ตนชอบ คำว่า โดยแนวแห่งนัยก่อน (ปริมนยานุสาเรน) คือ มีนัยเป็นต้นว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมถึงการแลกเปลี่ยนรูปิยะอันมีประการต่างๆ สิ่งนี้ของกระผมเป็นของต้องสละ”^{๕๗๓}

คำว่า ในเรื่องการแลกเปลี่ยนรูปิยะ (รูปิยะสังโฆหารวตฺตสุมฺมิ) คือ ในเพราะการไม่เป็นโทษในการรับและการแลกเปลี่ยนเพราะการรับนั้นแหละท่านห้ามไว้แล้วแลกเปลี่ยนรูปิยะ คำว่า นั้น (ตสฺส วา) อันตนแลกเปลี่ยนแล้ว คำว่า แห่งทรัพย์ (ธนฺสฺส วา) คือ แห่งทรัพย์อันเป็นมูลค่าของตน ก็หรือว่า ให้แลกเปลี่ยนรูปิยะของบุคคลอื่นด้วยสิ่งที่มีใช้รูปิยะของตน หรือว่า แลกเปลี่ยนสิ่งที่มีใช้รูปิยะของบุคคลอื่นด้วยรูปิยะของตน แม้โดยประการทั้งสองย่อมเป็นอันทำการแลกเปลี่ยนแล้ว

รูปิยะสังโฆหารสิกขาปทวิถณณา จบ

๑๐) กยวิกกยสิกขาปทวิถณณา

ก็ในสิกขาบทนี้พึงทราบการถือเอาภณฺฑะที่เป็นกบปิยะนั้นแหละเพราะการแลกเปลี่ยนรูปิยะท่านถือเอาแล้วด้วยสิกขาบทในหนหลัง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “จีวราทินํ” บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ภณฺฑะที่เป็นกบปิยะทั้งหลายมีจีวรเป็นต้น (จีวราทินํ กบปิยะภณฺฑานํ)

^{๕๗๒} ว.มหา. (ไทย) ๒/๕๐๕/๓๔๘.

^{๕๗๓} ว.มหา. (ไทย) ๒/๕๘๘/๖๓.

ความว่า โดยที่สุด ภัณฑะที่เป็นกับปิยะทั้งหลายบางอย่างเหล่าใดอันเป็นปัจจัยแก่จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช โดยเทียบกับทสิกสูตร การถือเอาภัณฑะของบุคคลอื่น ชื่อว่า การซื้อ การให้ภัณฑะของตน ชื่อว่า การขาย เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ท่านจงถือเอาจิวรนี้ด้วยภัณฑะนี้” คำว่า บุคคลอื่น (ปรสส) คือ บุคคลอื่นเว้นสหธรรมิก ๕ จำพวก ก็ในสิกขาบทนี้ ภิกษุพึงสละโดยนัยเป็นต้นว่า “ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าถึงการซื้อขายอันมีประการต่าง สิ่งนี้ของข้าพเจ้าเป็นของต้องสละ ข้าพเจ้าขอสละสิ่งนี้แก่สงฆ์” ^{๕๗๔} เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ด้วยสามารถแห่งลักษณะที่ท่านกล่าวแล้ว” เพื่อจะเฉลยคำถามว่า ก็ในสิกขาบทนี้ เพราะการชักจิวร หรือ หรือว่า เพราะการตัดผม หรือว่าเพราะนวักรรมมีการชำระพื้นเป็นต้นภัณฑะของบุคคลอื่นที่อยู่ในมือของตน ชื่อว่าพึงสละย่อมไม่มีมิใช่หรือ ในภัณฑะนั้นพึงกระทำอย่างไร ท่านจึงกล่าว “เมื่อสิ่งนั้นไม่มี พึงแสดงเฉพาะปาจิตติยเท่านั้น” เมื่ออธิบายว่า ของที่เป็นนิสสัคคียอันภิกษุใช้สอยหรือเสียหายไป ท่านแสดงอาบัติปาจิตติย ฉนใด แม้ในที่นี้ ภิกษุก็พึงแสดงฉนนัน

คำว่า สิ่งนี้ของผมมีอยู่ (อิ ทิ อ ม ห า กั อ ตฺถิ) คือ น้ำมัน หรือ เนยใสอันภิกษุรับแล้วนี้มีอยู่แก่เราทั้งหลาย คำว่า และข้าพเจ้ามีความต้องการด้วยสิ่งนี้และสิ่งนี้ (อมหากณฺจ อมฺินา จ อมฺินา จ อตฺถิ) คือ ความต้องการด้วยสิ่งอื่นจากสิ่งนั้นของข้าพเจ้าทั้งหลายกับสิ่งที่ยังไม่ได้รับนี้ด้วยและนี้ด้วย ด้วยคำนี้ว่า “นัยที่กล่าวแล้วในการแลกเปลี่ยนรูปปิยะ” ท่านแสดงนัยนี้ว่า “เป็นติกาปาจิตติยเพราะการไม่ซื้อขาย เป็นทุกกฎแก่ภิกษุในการซื้อและการขายและผู้มีความสงสัย”

กยวิกยสิกขาปทวินณา จบ

จบเอฟกโลมวรรคที่ ๒

๒.๔.๔.๓ ปัตตวรรค

๑) ปัตตสิกขาปทวินณา

คำว่า ไม่ได้วิกัป (อวิกปปีโต) ได้แก่ ไม่ได้วิกัปโดยนัยมีว่า “ข้าพเจ้าวิกัปบาตรใบนี้ต่อท่าน” เป็นต้น คำว่า จุข้าวสุกจากข้าวสาร ๒ ทะนาน (อทณฺหาสุทโกทฺนํ คณฺหาติ) ได้แก่ ถือเอาข้าวสุกแห่งทะนานข้าวสารทั้งหลาย ๒ โดยทะนานแคว้นมคธ ในอรรถกถารกถาท่านแก้ไว้ว่า “ทะนานมคธมี ๑๒ ปละ ^{๕๗๕} ครั้ง” ^{๕๗๖} ในมหาอรรถกถาท่านแก้ไว้ว่า

^{๕๗๔} วิ.มहा. (ไทย) ๒/๕๙๕/๖๖.

^{๕๗๕} ๔ กุฑวะ หรือ ปสตะ (พายมื่อ) เป็น ๑ ปัตถะ (กอบ)

๔ ปัตถะ เป็น ๑ อาฬหกะ

๔ อาฬหกะ เป็น ๑ โทณะ

“ในเกาะสีหล ทะนนานตามปกติมีขนาดใหญ่ ทะนนานของชาวทมิฬมีขนาดเล็ก ทะนนานมครได้ขนาดพอดี ทะนนานครึ่งโดยทะนนานมครนั้นเป็น ๑ ทะนนานสีหล”^{๕๗๗} คำว่า **อนุดตณทุล** มีวิเคราะห์ว่า ข้าวสารที่ท่านกำหนดจากข้าวสุก ชื่อว่า**อนุดตณทุล** ที่ไม่ใช่**อนุดตณทุล** ชื่อว่า**อนุดตณทุล** คำว่า **ที่ท่านนับภาระทั้งปวง (สพฺพสมภารสงฺขโต)** ได้แก่ ที่ท่านนับแล้วสัมภาระทั้งปวงมีซักรจะเป็นต้น กับข้าวมีประมาณส่วนที่ ๔ แห่งการกลั่นกิน ชื่อว่ากับข้าวที่สมควรแก่การกลั่นกิน

ท่านแสดงบาตรอย่างใหญ่ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อแสดงบาตรขนาดกลางและบาตรขนาดเล็ก จึงกล่าวคำว่า “**อุกฺกฏฐโต**” เป็นต้น นัยในบาตรเหล่านั้นมีดังนี้ ถ้าว่าข้าวสาร ๑ ทะนนานแม้ที่บรรจุเข้าทั้งหมดตั้งอยู่เสมอแนวขอบล่างโดยนัยดังที่ได้กล่าวมา บาตรนี้ชื่อว่า**มีขนาดอย่างกลาง** ถ้าข้าวสารที่ล่องรายนั้นไปตั้งพูนเป็นจอม บาตรนี้ชื่อว่า**บาตรขนาดกลางอย่างเล็ก** ถ้าข้าวสารไม่ถึงรายนั้น ยังอยู่ภายในนั้นแหละ บาตรนี้ชื่อว่า**บาตรขนาดกลางอย่างใหญ่** ถ้าข้าวสารในบาตรเป็นต้นที่บรรจุเข้าทั้งหมดตั้งอยู่เสมอรอยข้างล่าง บาตรนี้ชื่อว่า**มีขนาดเล็ก** ถ้าว่าข้าวสารล่องเลยรายนั้นไปตั้งพูนเป็นจอม บาตรนี้ชื่อว่า**มีขนาดเล็กอย่างเล็ก** ถ้าว่าข้าวสารไม่ถึงแนวขอบนั้น ยังอยู่ในภายในนั้นแหละ บาตรนี้ชื่อว่า**มีขนาดเล็กอย่างใหญ่** เพราะเหตุนี้แหละ ท่านจึงกล่าวว่า “**พึงทราบความแตกต่างกันแห่งบาตรทั้งหลายเหล่านั้นโดยนัยที่กล่าวแล้ว**”

บัดนี้ เพื่อแสดงบรรดาบาตรเหล่านั้น บาตรที่อธิฐาน บาตรที่วิกัป บาตรที่ไม่ได้อธิฐาน และบาตรที่ไม่ได้วิกัป พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “**อิจฺเจเตสุ**” เป็นต้น บรรดาบาตรเหล่านั้น คำว่า **บาตรขนาดใหญ่อย่างใหญ่ (อุกฺกฏฐูกฺกฏฐโต)** ได้แก่ บาตรขนาดใหญ่โดยกำหนดอย่างสูง ก็บาตรขนาดใหญ่กว่านั้น ท่านกล่าวว่า “**ไม่ใช่บาตร**” แต่บาตรเหล่านี้พึงใช้สอยโดยการใช้สอยอย่างภาชนะ ไม่ควรอธิฐาน ไม่ควรวิกัป แต่บาตร ๗ ชนิดนอกจากนี้อธิฐานแล้วหรือวิกัปแล้วพึงใช้สอยได้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**บาตร ๗ ชนิดนอกนี้ชื่อว่าประกอบด้วยประมาณ**”

คำว่า **เพราะเหตุนี้ (ตสฺมา)** เพราะเหตุที่บาตร ๗ ชนิดประกอบด้วยประมาณ ในคำว่า **สุกแล้วโดยสมควรแก่สมณะ (สมณสารูปเปณ สุกํ)** นี้พึงทราบวินิจฉัยว่า

๔ โทณะ	เป็น ๑ มาณิกา
๔ มาณิกา	เป็น ๑ ขารี
๔ ขารี	เป็น ๑ วาหะ
๔ วาหะ	เป็น ๑ ธารณะ
๔ ธารณะ	เป็น ๑ ปละ
๔ ปละ	เป็น ๑๒ ตฺลา
๒๐ ตฺลา	เป็น ๑ ภาระ (อภิธาน.ฏีกา (บาลี) คาทาที่ ๔๘๐-๔๘๔)
^{๕๗๖} วิ.อ. (ไทย) ๒/๖๐๒/๒๖๑	
^{๕๗๗} วิ.อ. (ไทย) ๒/๖๐๒/๒๖๑	

บาตรเหล็กกระทบด้วยการระบม ๕ ครั้ง คือระบมโดยสมควรเป็นของสมณะ
 บาตรดินระบมด้วยการระบม ๒ ครั้ง ถ้าระบมบาตรต่ำกว่าครั้งเดียวยังไม่ควรอธิษฐาน
 เหมือนอย่างว่า บาตรที่อธิษฐานแล้วโดยสมควรเป็นของสมณะเท่านั้นจึงควรอธิษฐานฉันใด
 บาตรแม้ทั้งสองอย่างก็ฉันนั้น บาตรที่ควรจ่ายมูลค่ามีอยู่ เมื่อบาตรนั้นจ่ายมูลค่าแล้วเท่านั้น
 บาตรทั้งหลายจึงควรถึงการอธิษฐานได้ ถ้ายังไม่จ่ายมูลค่าแม้แต่น้อยบาตรทั้งหลายก็ไม่ควรอธิษฐาน
 เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “สเจ ปน” เป็นต้น อาจารย์ทั้งหลายบางพวกกล่าวว่า
 “ประมาณกากณิก เท่ากับข้าวเปลือก ๑๕๐ เมล็ด ” แม้ถ้าเจ้าของบาตรกล่าวว่า
 “จักให้เวลาที่ท่านจักมีมูลค่า โปรดอธิษฐานใช้สอยเถิด ” ก็ยังไม่ควรอธิษฐานเลย
 เพราะว่า ยัง ไม่นับว่า เป็น บาตร เพราะ การ ระบม ยัง น้อย ไป
 ยังไม่เป็นบาตรของตนยังเป็นของคนอื่นอยู่ที่เดียวเพราะยังไม่ให้มูลค่าทั้งสิ้นหรือส่วนๆ หนึ่ง ฉะนั้น
 เมื่อการระบมและชำระมูลค่าให้เสร็จแล้วนั้นแหละจึงเป็นบาตรที่ควรอธิษฐาน
 บาตรที่ควรอธิษฐานเท่านั้นจึงควรวิภ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “อปจจุทรนเตน” เป็นต้น
 คำว่า ไม่ควรวิภด้วยบาตรที่ยังไม่ได้ถอนอธิษฐาน (อปจจุทรนเตน วิภเปตพโพ) ความว่า
 เมื่อถอนบาตรเก่าแล้วควรวิภบาตรใหม่ได้ อธิบายว่า พึงตั้งไว้ คำว่า เมล็ดข้าวฟ่าง (งคฺคฺสิถฺถ) ได้แก่
 บรรดาธัญชาติ ๗ ชนิด เมล็ดข้าวเป็นธัญชาติชนิดเล็ก เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
 “งคฺคฺสิถฺถนิขมนมตเตน จิตฺเทน” เป็นต้น

๒) อุณปัญจพันธสิกขาปทวินนา

คำว่า นั้น (อสุส) ได้แก่ ของบาตรนั้น คำว่า บาตรที่มีรอยต่อหย่อนกว่า ๕ แห่งนั้น
 (เตน อุณปัญจพันธเนน) ความว่า ภิกษุมีบาตรที่มีรอยต่อหย่อนกว่า ๕ แห่งเป็นผู้ที่ท่านกำหนดแล้ว
 ความจริง บาตรที่มีรอยต่อหย่อนกว่า ๕ แห่งท่านถือเอาแล้วโดยความเป็นลักษณะในที่นี้
 เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “อิตถมภูตสฺส ลกฺขณํ กรณวณฺ” บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
 อิตถมภูตสฺส ได้แก่ ถึงแล้วซึ่งประการอะไร ธรรมชาติใดอันท่านยอมกำหนดด้วยเหตุนี้
 เพราะเหตุนี้ ธรรมชาตินั้นชื่อว่าเครื่องกำหนด (ลกฺขณํ) คือ การกล่าวเหตุ (กรณวณฺ)
 ในเรื่องนั้น ความว่า คำนั้นเป็นตติยารวิภติ ก็ในคำว่า “ปกฺกาโร”
 นี้ท่านกล่าวประเภทแห่งสามัญญะว่าเป็นความพิเศษ จริงอย่างนั้น ในคำว่า
 บาตรที่มีรอยต่อหย่อนกว่า ๕ แห่งนั้น (เตน อุณปัญจพันธเนน ปตฺเตน) นี้
 ความที่สามัญญะคือภิกษุมีบาตรที่มีรอยต่อหย่อนกว่า ๕ แห่ง ชื่อว่าประการ
 ภิกษุถึงแล้วซึ่งประการนั้น บาตรของภิกษุนั้น เป็นลักษณะ ถ้าว่าบาตรที่มีรอยต่อไม่ครบ ๕ แห่ง
 ย่อมชื่อว่าเป็นบาตรที่มีรอยต่อหย่อนกว่า ๕ แห่ง เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร
 ท่านจึงกล่าวเฉพาะบาตรที่ไม่มีรอยต่อไว้ในบทาขณีย์ แห่งบาตรนี้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
 “ตตฺถ” เป็นต้น บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า นั้น (ตตฺถ) ได้แก่ ในวากโยปปัญาสนั้น
 โอกาสเป็นที่ต่อจะมีหรือไม่ก็ตาม บาตรที่เว้นจากรอยต่อ ชื่อว่าบาตรที่ไม่มีรอยต่อ
 โอกาสแห่งรอยต่อ ๕ แห่งของบาตรนั้น (มีอยู่) เพราะเหตุนี้บาตรนั้น ชื่อว่ามีรอยต่อ ๕ แห่ง
 (ปัญจพันธโนกาโส) คำว่า อปตฺโต ความว่า บาตรนั้นไม่ชื่อว่าเป็นบาตร มีคำอธิบายว่า
 เป็นผู้ไม่สามารถทำบาตรนั้นให้เป็นปกติ และคำนี้เป็นคำกล่าวถึงเหตุในการของบาตรอื่น
 เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “เพราะเหตุนี้ การจะของบาตรอื่นก็ควร”

ก็เพราะเหตุที่เมื่อมีโอกาสเป็นที่ต่อ นี่ชื่อว่าโอกาสเป็นที่ต่อ เมื่อไม่มีนี้ก็ไม่ใช่ว่าเป็นที่ต่อ เพราะเหตุนั้น เพื่อแสดงลักษณะและวิธีต่อของบาตรนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “**ยสฺมี ปน**” เป็นต้น ส่วนบาตรที่ภิกษุใช้เหล็กเจาะบาตรเจาะที่ใกล้ขอบบาตรจะแตกได้เพราะกระเปาะเหล็กหนา เพราะฉะนั้น ควรเจาะที่ข้างล่าง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **เหมฐิมปริยนเต** เป็นต้น คำว่า **หรือพึงประสานให้เป็นรอยเล็กๆ (สุขุมฺ วา จิตฺทํ พนฺธิตพฺโพ)** ได้แก่ ในบาตร ที่มีรูเล็กๆ ก็ไม่มีประโยชน์ด้วยบาตรดีบุกเป็นต้น มีอธิบายว่า บาตรนั้น ภิกษุควรอธิษฐาน โดยยกพระสูตรมาที่เดียว ไม่ควรผูกด้วยด้ายทั้งหลายมีด้วยดีบุกเป็นต้นอย่างเดียว เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**ผาณฺติ**” เป็นต้น คำว่า **ผาณํน้ำอ้อยพร้อมจuronแผ่นหิน (ผาณฺติ ณาเปตฺวา ปาสาณจuronณ)** หมายความว่า ผาณํน้ำอ้อยพร้อมด้วยจuronแผ่นหิน คือด้วยจuronแผ่นหินที่ร้อนอย่างนั้น คำว่า **พึงสละ (นิสฺสขชิตพฺโพ)** ได้แก่ พึงสละว่า “ท่านผู้เจริญ กระผมมีบาตรมีรอยซ่อมหย่อนกว่า ๕ แห่ง ขอบาตรใบนี้มาเป็นนิสสัคคีย์ กระผมสละบาตรใบนี้แก่สงฆ์”^{๕๗๘} เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**นิสฺสขชฺนเตน**” เป็นต้น คำว่า **ที่ได้รับสมมุติแล้ว (สมฺมเตน)** ได้แก่ ผู้ได้รับสมมุติด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาที่ท่านกล่าวแล้วในบทภาชนะอย่างนี้ว่า

“ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าสงฆ์พร้อมแล้ว พึงสมมุติภิกษุนี้ให้เป็นผู้เปลี่ยนบาตร นี่เป็นญัตติ

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สงฆ์แต่งตั้งภิกษุชื่อนี้ให้เป็นผู้เปลี่ยนบาตร ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการแต่งตั้งภิกษุชื่อนี้ให้เป็นผู้เปลี่ยนบาตร ท่านรูปนั้นพึงนั่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

ภิกษุชื่อนี้สงฆ์แต่งตั้งให้เป็นผู้เปลี่ยนบาตร สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้น จึงนั่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมติอย่างนี้”^{๕๗๙}

คำว่า **กล่าวคุณที่มีอยู่ของบาตร (ปตฺตสฺส วิชฺขมานคุณํ วตฺวา)** ได้แก่ กล่าวอานิสงส์ที่มีอยู่ว่า “ท่านขอรับ บาตรใบนี้ขนาดพอดี เหมาะแก่พระเถระโปรดรับบาตรในนั้นไว้เถิด”^{๕๘๐} คำว่า **บาตรใบสุดท้าย (ปตฺตปริยนฺโต)** ได้แก่ บาตรที่วางไว้ใบสุดท้าย คำว่า **ไม่ควร (อเทเส)** ได้แก่ ไม่ควรมีว่า “เตยง ตัง ร่ม และพินนาค” เป็นต้น ความจริง ส่วนแห่งการยกบาตรขึ้นท่านกล่าวแล้วเที่ยวในชั้นธกะโดยนัยมีว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตที่วางบาตร”^{๕๘๑} เป็นต้น คำว่า **ไม่ควรบริโภค (อปฺริโกเคน)** ได้แก่ ด้วยการใช้สอยที่ไม่สมควร มีการหุง การย้อม และการระบมบาตรเป็นต้น เพราะว่าเมื่อความเจ็บป่วยเกิดขึ้นในระหว่างทาง เมื่อไม่มีภาชนะอื่น การจะปิดด้วยภาชนะแล้วต้มยาหรือการที่จะต้มน้ำก็ควร คำว่า **สละ (วิสฺสขชฺเต)** ได้แก่ ให้แก่ผู้อื่น ก็ถ้าว่า สัตถิวิhariกหรืออันเตวาสิกจะวางบาตรใบอื่นแล้วถือเอาด้วยคิดว่า “บาตรนี้สมควรแก่เรา

^{๕๗๘} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๑๓/๑๓๑.

^{๕๗๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๑๔/๑๓๒.

^{๕๘๐} วิ.อ. (ไทย) ๒/๖๑๖/๒๖๘.

^{๕๘๑} วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๕๔/๒๑.

บาตรนี้ของพระเถระ” ข้อนั้นก็สมควร หรือภิกษุอื่นถือเอาบาตรนั้นแล้วให้บาตรของตน ก็ควรไม่มีกิจที่จะต้องกล่าวว่า “ท่านจงนำให้แก่ผมเท่านั้น”

ใน คำ ว่า ไบ ที่ เขา ป ว ร ณา แ ล้ ว (ญ า ต ป ว ร ิ เต) นี้ ในที่ที่เขาปวารณาแล้วด้วยสามารถแห่งสงฆ์ ไบที่มีรอยต่อ ๕ แห่งเท่านั้น จะขอย่อมควร แต่ในที่ที่เขาปวารณาด้วยสามารถแห่งบุคคล แม้ด้วยบาตรที่มีรอยต่อหย่อนกว่า ๕ แห่ง จะขอก็ควร การออกปากขอในฐานะที่ท่านไม่ได้ทำการปวารณาอย่างนี้ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านจงกล่าวด้วยปัจจัย” ชื่อว่าอกตวิญญูตติ

๓) เกสัชชสิกขาปทวินิฉนา

บทว่า ถือเอา (อุคคเหตฺวา) ได้แก่ กระทำให้เป็นอุคคหิต อธิบายว่า ถือเอาเองซึ่งสิ่งที่ไม่ควรถือเอา ก็ในสิกขาบทนี้ แม้เมื่อล่วงไป ๗ วัน พึงทราบด้วยความไม่ต้องอาบัติย่อมมี เพราะถึงความเป็นของที่ไม่พึงกลืนกิน เพราะเหตุไร ด้วยคำว่าเป็นของที่ไม่พึงกลืนกินนี้ คำนี้จึงเป็นอันท่านกล่าวแสดงไว้แล้ว เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ตานิ หิ” เป็นต้น ที่ชื่อว่าเกสัชทั้งหลาย เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นยาที่ทรงอนุญาต คำนี้เป็นชื่อของสิ่งที่เป็นสปปายะบางอย่าง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “จงกระทำกิจด้วยเกสัชหรืออย่าทำ คำเหล่านี้เป็นโวหารที่ได้แล้วด้วยประการอย่างนี้” บัดนี้เพื่อแสดงเนยใส เนยข้นซึ่งเป็นนิสสัคคิยวัตถุซึ่งล่วง ๗ วัน ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “สปปิ นาม ค ว า ทิ นั ” ด้วย อ า ทิ - ศั พ ท์ ท่ า น ะ บู ถึ ง แ ก ะ เป็ น ตั น ท่านรวมเนื้อและปลาตะเพียนเป็นต้นแม่เหล้าอื่นจากโคและแกะเป็นต้นที่ปรากฏด้วยคำ “เนื้อของสัตว์เหล่าใดควร” ก็น้ำมันของสัตว์เหล่าใดมีอยู่ แม้เนยใสของสัตว์เหล่านั้นก็มีอยู่เท่านั้นหรือน้ำมันเป็นสิ่งที่ได้ง่ายหรือได้ยากก็ตามท่านกล่าวคำนี้ไว้เพื่อความไม่พินเื้อ คำว่า น้ำรสหวานที่แมลงผึ้งทำนั้นแหละ (มกฺขิกามธุเมว) ได้แก่ น้ำหวานที่แมลง ๓ ชนิดคือแมลงผึ้งใหญ่ แมลงผึ้งเล็ก และแมลงภู่ทำ คำว่า น้ำอ้อย (อุจฺจุรสฺส) ได้แก่ น้ำอ้อยแม่ทั้ง ๒ ชนิด คืออ้ออ้อยล้วนๆ และน้ำอ้อยที่ผสม แต่เพราะทรงอนุญาตเจาะจงไว้ว่า “เราอนุญาตน้ำอ้อยงบแก่ภิกษุผู้ไม่เป็นไข้” น้ำอ้อยที่เจือด้วยน้ำย่อมควรแก่ภิกษุผู้ไม่เป็นไข้ ด้วยคำว่า หรือน้ำอ้อยที่ไม่ได้เคี้ยว(อวตฺตูกฺกุกา วา) นี้ ท่านแสดงว่า น้ำอ้อยที่เคี้ยวยังมีากย่อมไม่ควร แต่ในอรรถกถาหาปัจจัยนี้ ท่านกล่าวว่า เพราะทำการถามว่า “น้ำอ้อยที่เคี้ยวทั้งกากนี้ควรหรือไม่” น้ำอ้อยสดชื่อว่าควรเวลาหลังภัตตาหาร คำนั้นชอบแล้ว เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้แล้วในอรรถกถาสมันตปาสาทิกา^{๕๘๒} คำว่า ชนิดแห่งน้ำอ้อย (อุจฺจุวิกฺติ) ได้แก่ สารสน้ำอ้อยเป็นต้นที่เกิดแต่อ้อย เพราะ น้ำ อ้อย ตา ม ป ก ติ ท่ า น แ ส ด ง ไว้ แ ล้ ว เพราะ ตั - ศั พ ท์ นั้นท่านระบุถึงเกสัชทั้งหลายที่สำเร็จตามปกติ มิได้ระบุถึงวัตถุเหล่านั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ตานิ เกสชฺชานิ” คำว่า น เตสํ วตฺถุ นิ ความว่า เพราะไม่รับน้ำมันเป็นต้นอันเป็นเหตุแห่งเนยใสเป็นต้นเหล่านั้น

คำว่า น้ำมันเปลว (วสาเตลฺล) ได้แก่ น้ำมันแห่งมันเหลวที่ทรงอนุญาตไว้อย่างนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตมันเหลวที่เป็นยา”^{๕๘๓} คำว่า เหล้าใด (ยานิ) ได้แก่ เกสัชเหล่าใด

^{๕๘๒} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๘๖/๒๗๘.

^{๕๘๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๒/๔๕.

เพราะพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตการรับมันเปลวเพื่อน้ำมันอย่างนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตมันเปลวที่เป็นยา คือ มันเปลวหมี มันเปลวปลา มันเปลวปลาฉลาม มันเปลวหมู มันเปลวลาที่รับประเคนในกาล เจริญในกาล กรองในกาลแล้วฉันอย่างน้ำมัน”^{๕๘๔} จึงตรัสคำว่า “วสาเตลฺ ปน” เป็นต้น คำว่า ในกาล (กาล) ได้แก่ ในเวลาก่อนภัต คำว่า ระคนกัน (สํสฺมฺญ) ได้แก่ กรองดีแล้ว คำว่า ตสฺมา ได้แก่ เพราะทรงอนุญาตแล้ว ด้วยคำว่า “มันเปลวหมี” เพราะพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตมันเปลวที่เป็นอภัยปิยะทั้งปวง ยกเว้นเนื้อมนุษย์ ท่านจึงกล่าวว่า “ฐเปตฺวา”

คำว่า หุงเอง (สํมํ ปจิตฺวา) ได้แก่ หุงเองในเท่านั้น คำว่า น้ำมันอันตนให้เกิดขึ้นแล้ว (นิ พุ พ ต ต ต เต ล ม ปิ) ได้แก่ แม้ น้ำมัน อันตน กรองเองใน กาล นั้น แหละ ก็ น้ า ม น นี้ แหม้ ทั้ง ส าม อ ย่ า ง ย่ อ ม ค ว ร ใน กาล เ ท ้า นั้น ก็น้ำมันนี้พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้วว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรับประเคนมันเปลวในกาล เจริญในกาล กรองในเวลากาลแล้ว ถ้าภิกษุฉันมันเปลวนั้น ไม่ต้องอาบัติ”^{๕๘๕} แต่การที่ภิกษุรับประเคนในภายหลังภัตหรือกระทำย่อมไม่ควรเลย ก็คำนี้พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรับประเคนในเวลาวิกาล เจริญในเวลาวิกาล กรองในเวลาวิกาลแล้ว ถ้าภิกษุฉันมันเปลวนั้น ต้องอาบัติทุกกฏ ๓ ตัว ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรับประเคนในกาล เจริญในเวลาวิกาล กรองในเวลาวิกาล ถ้าภิกษุฉันน้ำมันนั้น ต้องอาบัติทุกกฏ ๒ ตัว ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรับประเคนในกาล เจริญในกาล กรองในเวลาวิกาล ถ้าภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๕๘๖} ก็ด้วยคำว่า ย่อมควรตลอด ๗ วันโดยการฉันอย่างปราศจากอามิส (สตฺตาหํ นิรามิสปริโกเคน วฏฺฐติ) นี้ ท่านแสดงว่า พระผู้มีพระภาคตรัสพระดำรัสนี้หมายเอาการฉันโดยปราศจากอามิสนี้ว่า “ภิกษุรับประเคนในกาล เจริญในกาล กรองในเวลากาลย่อมควรเพื่อฉันโดยการฉันอย่างน้ำมัน”^{๕๘๗}

ก็ ใน ที่ นี้ เ นื้ อ เ อื้ น ก ร ะ ตู ก หรือโลหิตอันใดเป็นเช่นกับธูลีที่ละเอียดเนื้อเป็นต้นเช่นนั้นเป็นอัพโพหาริก ก็ถ้าอนุสัมบันกระทำน้ำมันด้วยเปลวมันที่รับแล้วนั้นถวาย มันเปลวนั้นจะเป็นอย่างไร เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “อันอนุสัมบัน” เป็นต้น คำว่า ในวันนั้น (ตทฺห) ได้แก่ อันตนรับแล้วในวันใด ในวันนั้น ก็ตั้งแต่ภายหลังภัตไป สิ่งที่ปราศจากอามิสนั้นแหละย่อมควรตลอด ๗ วัน แม้ในสิ่งนั้น สิ่งที่เป็นอัพโพหาริกก็ยังเป็นอัพโพหาริกนั่นเอง เชื่อมความว่าจะหุงสิ่งอื่นจากสิ่งที่เป็นยาวกาลิกนั้นย่อมไม่ควร ในกาลิกเหล่านั้น คำว่า วัตถุแห่งยาวกาลิกเป็นต้น (ยาวกาลิกวตฺถุน) มีวิเคราะห์ว่า ยาวกาลิกเป็นที่ตั้งแห่งกาลิกเหล่านั้น เพราะเหตุนี้ กาลิกเหล่านั้นชื่อว่ามียาวกาลิกเป็นที่ตั้ง แห่งกาลิกทั้งหลายเหล่านั้น อธิบายว่า มนต์มียาวกาลิกเป็นที่ตั้ง คำว่า เหล่าอื่น (อญฺญฺเอส) ได้แก่ เนยใสเป็นต้นเหล่านี้จากมันเปลว คำว่า ที่ตั้ง (วตฺถุ) ได้แก่ ที่ตั้งมีน้ำมันเป็นต้นซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งยาวกาลิก การเจริญนั้นย่อมไม่ควรเลย อธิบายว่า เพราะเป็นกาลิกที่ตนให้สุกเอง

^{๕๘๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๒/๔๕.

^{๕๘๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๒/๔๖.

^{๕๘๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๒/๔๖.

^{๕๘๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๒/๔๖.

คำว่า เนยใสอันตนให้เกิดขึ้นแล้ว (นิพพตติสปปิ วา) ได้แก่ เนยใสอันตนแยกแล้วจากวัตถุแห่งยาวกาลิก ความว่า น้ำมันที่อยู่ในนมส้มหรืออยู่ในเปรียงในภาชนะยื่นจักถึงความสิ้นไปฉันทใด ก็ให้เผาเสียฉันทนั้น คำว่า **หรือว่าเนยชั้น (นวนินิตฺ วา)** ได้แก่ จะนำหยาดเปรียงก็ดี นมส้มและน้ำอ้อยงบกก็ดี แล้วหุงเนยชั้นที่สะอาดดีแล้วก็ควร เพราะไม่มีการให้สุกเอง ถ้าภิกษุฉันอามิสพร้อม กับ สัตตาหกาลิก ที่ตนให้สุกเอง ภิกษุรับอามิสนั้นที่เจือด้วยสัตตาหกาลิกที่ตนให้สุกเอง คือที่มีสภาพเป็นยาวกาลิกพร้อมด้วยสัตตาหกาลิก ก็ยาวกาลิกอย่างนั้นแม้ตนเองมิได้ทำให้สุกยอมเข้าถึงความเป็นสภาพที่สุกเอง เพราะเหตุนี้ที่ ท่าน จึง กล่าว ว่า “**ก็การที่ภิกษุจะฉันอามิสนั้นแม้ในเวลาก่อนภัตในวันนั้นย่อมไม่ควร**” พึงทราบความว่าสัตตาหกาลิก มี น เ ป ล ว มั น และน้ำมันซึ่งเป็นอามิสของวัตถุยาวชีวิกมีเมล็ดพันธุ์กาดที่ตนแยกไว้อย่อมไม่ควรแม้ในเวลาก่อนภัตในวันนั้น ฉันทใด เนยชั้นและเนยใสก็ฉันทนั้น

ด้วยอาทิ-ศัพทในคำว่า **จากน้ำมันเป็นต้น (ชีราทิตโต)** นี้ ท่านระบุถึงน้ำมันเป็นต้น คำว่า **แม้ที่มีอามิส (สามิสานิปี)** ความว่า มิใช่แต่ปราศจากอามิสโดยส่วนเดียว ก็ตั้งแต่ปัจฉาภัตไป อามิสเหล่านั้นย่อมไม่สมควร ไม่ต้องอาบัติเพราะล่วง ๗ วัน เพราะรับเภสัชพร้อมวัตถุ ก็ท่านกล่าวคำว่า “**รับเภสัชเหล่านั้นไว้แล้ว**” เพราะเหตุนี้ ท่าน จึง กล่าว ว่า “**ตั้งแต่ภายหลังภัต**” เป็น ต้น ก็เภสัชที่ภิกษุผู้รับในภายหลังภัตกระทำแล้วพึงน้อมเข้าไปในน้ำมันหยอดตาเป็นต้น และภิกษุผู้รับกระทำแล้วในเวลาก่อนภัต ก็ไม่ต้องอาบัติแม้เพราะล่วง ๗ วันแห่งเภสัชทั้งสอง คำว่า **ภายใน ๗ วัน (อนโตสตุตาเห)** คือ ในภายใน ๗ วัน ด้วยอาทิ-ศัพทในคำว่า **ยาหยอดตาเป็นต้น (อพภณชาทินิ)** นี้ ท่านระบุถึงการรับน้ำมันทาศีรษะและยาสำหรับหยอดตา คำว่า **อธิฐาน (อธิฐฐหิตวา)** ได้แก่ ยังจิตให้เกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “บัดนี้ เภสัชนี้จักไม่มีเพื่อการกลืนกินสำหรับเรา เนยใน น้ำมัน และเปลมันนี้จักมีเพื่อน้ำมันทาศีรษะหรือเพื่อยาหยอดตา น้ำผึ้งจักมีเพื่อยาทาแผลหรือน้ำอ้อยจักมีเพื่อใช้ในเรือน”

ก็ในกาลิกนี้อะไรเป็นความพิเศษในวัตถุแห่งยาวกาลิกและยาวชีวิก เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**ยาวชีวิกานิ**” เป็นต้น คำว่า **ยืนอยู่จนอรุณขึ้น (ยาว อรุณสฺส อุกคมนา ติฏฐติ)** ความว่า น้ำมันที่ทำแล้วในวันที่ ๗ ถ้าตั้งอยู่ได้จนถึงอรุณขึ้น ในคำว่า **เนยใสเป็นต้นที่มีได้มาในพระบาฬี (ปาฬิยํ อนาคตสปปิอาทินิ)** นี้ เนยใสของสัตว์ทั้งหลายมีแก่งเป็นต้นชื่อว่าเนยใสที่มีได้มาในพระบาฬี เนยชั้นก็อย่างนั้นเหมือนกัน แต่น้ำมันของมะพร้าว สะเดา เมล็ดพันธุ์ผักกาดอ่อนๆ เป็นต้นพึงทราบว่า น้ำมันที่มีได้มาในพระบาฬี น้ำผึ้ง ดอกไม้ และน้ำอ้อยงบกพึงทราบว่า น้ำอ้อยงบกที่มีได้มาในพระบาฬี น้ำผึ้ง ดอกไม้ และน้ำอ้อยงบกทั้งหมดก็หามิได้ที่จะมีคติเหมือนน้ำอ้อยงบก เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **สัตตฺทเกณ เป็น ต้น** คำว่า **ที่ปรงด้วยน้ำเย็น (สิตฺตฺทเกณ)** ได้แก่ น้ำปานะที่เขาใส่น้ำผึ้งและดอกไม้ลงในน้ำเย็นไม่ย่ำเมื่อมีรสแห่งดอกไม้ที่แช่อยู่ในน้ำก็ถือเอาน้ำนั้นป

รุงทำ ด้วยคำว่า “มิตติเหมือนน้ำอ้อยงบ” นี้ ท่านแสดงว่า เป็นสัตตาหาลิก แต่มิได้เป็นนิสัสคดียัตถุ เพราะฉะนั้น เมื่อให้ลวง ๗ วันไป พึงทราบว่า ต้องอาบัติทุกกฏ สมจริงดังคำนี้ที่ท่านกล่าวไว้แล้วในอรรถกถาสมันตปาสาทิกา “น้ำผึ้ง น้ำดอกไม้น้ำอ้อยงบที่ปรงด้วยน้ำเย็นที่เจือด้วยอามิสย่อมควรในเวลาก่อนภัต ตั้งแต่ภายหลังภัตไปที่ปราศจากอามิสเท่านั้นย่อมควรตลอด ๗ วัน เมื่อลวง ๗ วันไป ต้องอาบัติทุกกฏด้วยการนับจำนวน”^{๕๘๘} ถ้ากัลลิกที่ภิกษุใส่น้ำนมแล้วกระทำ ย่อมเป็นยวกาลิก แต่กัลลิกทั้งหลายที่ภิกษุเอาธุลีจากน้ำนมออกชำระก่อนน้ำตาลกรวดให้สะอาด เพราะฉะนั้น กัลลิกนั้นย่อมควร น้ำอ้อยงบแห่งผลไม้ที่เป็นยวกาลิกทั้งปวงมีมะม่วง ขนุนส้มป่อย กล้วย และเล็บเหยี่ยว เป็นต้น จัดเป็นยวกาลิกแท้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “มะม่วงและน้ำอ้อยงบเป็นต้นเป็นยวกาลิก”

คำว่า กายบริโภคย่อมควร (กายิกปริโภค ฎฎติ) ได้แก่ การทากายหรือแผลในกายย่อมควร แต่จะกลืนย่อมไม่ควร คำว่า ไต (ย) ได้แก่ เกสัชที่ลวง ๗ วันไป คำว่า ไม่มีความอาลัยสละแล้ว (นิรเปกโข ปริจจชิตวา) ได้แก่ ไม่มีความเยื่อใยให้แก่สามเณร คำว่า นั้น (ต) ได้แก่ เกสัชที่สละแล้วอย่างนี้แล้วกลับได้อีก เกสัชที่ให้แล้วอย่างนี้ ถ้าสามเณรนั้นปรงแล้วหรือมิได้ปรงแล้วถวายแก่ภิกษุนั้น หรือนัตถุกรรมอันภิกษุรับแล้วทำหรือทำการบริโภคบางอย่างอื่น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “แม้จะกลืนกินก็ควร” ถ้าภิกษุนั้นเป็นคนโง่ ย่อมไม่รู้เพื่อจะให้ อันภิกษุอื่นกล่าวว่า สามเณรเกสัชของเขามีอยู่ สามเณรกล่าวว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ครับมีอยู่” ภิกษุนั้นกล่าวว่า “เธอจงนำมา พวกเราจักกระทำเกสัชถวายพระเถระ” คำว่า ด้วยการนับวัตถุ(วัตถุคณนาย) ได้แก่ ด้วยการนับวัตถุมีเนยใสเป็นต้นและด้วยการนับวัตถุมีก้อนเนยใสเป็นต้น แต่เมื่อกัลลิกนั้นระคนกัน เป็นนิสัสคียปาจิตติย ๑ ตัว ก็ในที่นี้พึงทราบวิธีการสละว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เกสัชของกระผมนี้ลวง ๗ วันเป็นนิสัสคีย กระผมขอสละเกสัชนี้แก่พระสงฆ์”

พินฺทราปสาธาธารณบัญญัติ ย่อมต้องอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุผู้มีความสำคัญว่าลวงในเมื่อยังไม่ลวง ๗ วันและแก่ภิกษุผู้มีความสงสัย ต้องนิสัสคียปาจิตติยเหมือนกันแก่ภิกษุผู้มีความสำคัญว่าไม่ลวงในเมื่อลวงไปแล้ว อย่างนั้นเหมือนกันคือต้องนิสัสคียปาจิตติยแก่ภิกษุผู้มีความสำคัญว่าอธิฐานแล้วเป็นต้นในเมื่อไม่ได้อธิฐาน ไม่ได้สละ ไม่ได้หาย ไม่ได้พินาศ ไม่ได้ถูกไฟไหม้ ไม่ได้ถูกลักไป ไม่ต้องอาบัติแก่ภิกษุในเมื่ออธิฐานภายใน ๗ วัน เมื่อสละแล้ว เมื่อหายไป เมื่อพินาศไป เมื่อถูกไฟไหม้ เมื่อขาด เมื่อถูกเขาถือเอาด้วยวิสาสะ และแก่ภิกษุผู้เป็นบ้าเป็นต้น พึงทราบอาจารย์วิบัติ ในอาจารย์วิบัตินี้ พึงทราบองค์ ๓ เหล่านี้คือ ความที่เนยใสเป็นต้นมีอยู่แก่ตน ความเป็นผู้เข้าถึงการนับ การลวง ๗ วัน สิกขาบทนี้มีกถินะเป็นสมุฏฐาน เป็นอกิริยา เป็นโนสัณญาวิโมกข์ เป็นอจิตตกะ เป็นปณณตติวัชชะ เป็นกายกรรม เป็นวจีกรรม เป็นจิต ๓ ประเภท มีเวทนา ๓ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “พึงทราบสิกขาบทที่เลื้อตามนัยที่กล่าวแล้วในสิกขาบทที่ ๑ แห่งจีวรวรรค”

^{๕๘๘} วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๒๓๐-๑

เกาส์ชสิกขาปทวิณณา จบ

๔) วสสิกสาฎกสิกขาปทวิณณา

คำว่า **ตั้งแต่วันที่ ๑ แห่งเดือนหลัง (ปัจฉิมมาสส ปฐมทิวสโต ปฏฐาย)** ได้แก่ หลังจากวันแรมค่ำหนึ่งหลังวันเพ็ญเดือน ๗ คำว่า **ก่อน (ตาว)** ได้แก่ ในปริมาณ คือในกาลก่อน ความว่า หลังจากวันแรมค่ำหนึ่งหลังวันเพ็ญเดือน ๗ จนถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ ในห้าเดือนนี้ ในคำว่า **ด้วยผ้าวัสสิกสาฎกเป็นต้น (วสสิกสาฎกายาทินา)** นี้ ด้วยอาทิ-ศัพท์ระบุถึงสมัยเหล่านี้คือ “สมัยแห่งผ้าวัสสิกสาฎก แม้พวกมนุษย์เหล่าอื่นย่อมถวายจีวรคือผ้าอาบน้ำฝน”^{๕๘๙} ก็ด้วยอาทิ-ศัพท์ในคำว่า **ท่านจงให้จีวรคือผ้าอาบน้ำฝนแก่เรา (เทถ เม วสสิกสาฎกาจิวรนตือาทินา)** นี้ ระบุถึง ความเหล่านี้ว่า “พวกท่านจงนำจีวรคือผ้าอาบน้ำฝนมาเพื่อเรา พวกท่านจงทอจีวรคือผ้าอาบน้ำฝนเพื่อเรา พวกท่านจงสางจีวรคือผ้าอาบน้ำฝนเพื่อเรา” เพื่อจะตอบคำถามว่า “เมื่อภิกษุทำเหตุทั้งสองนั้นในคนที่ไม่ใช่ญาติและมีได้ปวารณาของตน จะมีความผิดอย่างไร” ท่านจึงกล่าวว่า “**ในฐานะเป็นคนที่มิใช่ญาติและมีได้คนปวารณา**” เป็นต้น ด้วย คำ ว่า “ **ต อ ง ท ก ก ฎ เ พ ร า ะ วั ต ต เ ก ท** ” ท่านกล่าวหมายเอาคนทั้งหลายผู้มีได้ให้ผ้าวัสสิกสาฎกนี้ในกาลก่อน ก็คนเหล่านี้ย่อมถวายแม้ในกาลก่อน วัตตเกทย่อมไม่มีในคนเหล่านั้น สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้แล้วใน**อรรถกถาสมันตปาสาทิกา** “แม้ชาวบ้านที่เคยถวายจีวรคือผ้าอาบน้ำฝนมาก่อน แม้ถ้ามิใช่ญาติและไม่ใช่คนปวารณาของตน ก็ไม่เป็นวัตตเกท เพราะท่านอนุญาตให้เดือนสดีไว้ในคนผู้มิใช่ญาติและไม่ใช่คนปวารณาเหล่านั้น”^{๕๙๐} คำว่า **ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์เพราะอัญญาตกวิญญูตติสิกขาบท (อญญาตกวิญญูตติสิกขาบท นิสสัคคีย ปาจิตตีย์)** ได้แก่ ต้องนิสสัคคียปาจิตตีย์เพราะสิกขาบทนี้ว่า “**อนึ่ง ภิกษุใดออกปากขอลจีวรจากคฤหัสถ์ชายหรือคฤหัสถ์หญิงผู้มีใช้ญาตินอกสมัย ต อ ง นิสสัคคีย ปา จิตตีย์**”^{๕๙๑} ก็โดยปกติอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์นี้ย่อมมีเพราะผู้ถวายผ้าอาบน้ำฝนท่านนั้น

ในคำว่า **ตั้งแต่วันที่ ๑ แห่งกึ่งเดือนหลังของฤดูร้อน (คิมหาน์ ปจฺฉิมมทฺธมาสส ปฏฐาย)** นี้ ความว่า ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำหลังแห่งวันอุโบสถข้างแรมของเดือน ๘ จนถึงเพ็ญเดือน ๘ กึ่งเดือนนี้ชื่อว่ากึ่งเดือนหลังของฤดูร้อน ตั้งแต่วันที่ ๑ แห่งเดือนนั้น วันเพ็ญแห่งเดือน ๑๒ หลังชื่อว่าวันหลังแห่งเดือน ๑๒ คำว่า **ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ (เอตตตาวตา)** ได้แก่ ด้วยการนับมีประมาณเท่านี้ว่า “ภิกษุรู้ว่า ฤดูร้อนยังเหลืออีก ๑ เดือนพึงแสวงหาจีวรคือผ้าอาบน้ำฝนได้ รู้ว่า ฤดูร้อนยังเหลืออีกกึ่งเดือน พึงทำนุได้”^{๕๙๒} คำว่า **ปริเยสนกเขตต์** ขยายความว่า **ปริเยสนสส เขตต์** แปลว่า เขตแห่งการแสวงหา ความจริงในเดือนนี้ จะแสวงหาผ้าอาบน้ำฝนที่ยังไม่ได้ก็ควร คำว่า **แม้เขตแห่งการทำและการนุ่ง**

^{๕๘๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๒๘/๑๔๘.

^{๕๙๐} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๖๒๘/๒๘๔

^{๕๙๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๑๘/๔๒

^{๕๙๒} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๒๗/๑๔๘

(กรณีवासนกเขตตมปี) ได้แก่ เขตแห่งการกระทำและเขตแห่งการนุ่ง ด้วยปี-ศัพท ย่อมประมวลมาซึ่งเขตแห่งการแสวงหา ความจริง ในกึ่งเดือนนี้ การแสวงหา การทำ การนุ่ง ย่อมควร การอธิษฐานเท่านั้นย่อมไม่ควร คำใดในอรรถกถาสมันตปาสาทิกา ในบางคัมภีร์ปรากฏว่า “ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำหลังแห่งวันเพ็ญเดือน ๘ ต้น จน ถึง วันอุโบสถฝ่ายกาฬปักข์ (ข้างแรม) นี้ เป็น กึ่งเดือนหนึ่ง เป็นเขตแห่งการแสวงหา และเป็นเขตแห่งการทำ ก็ในระหว่างนี้ จะแสวงหาผ้าอาบน้ำฝนที่ยังไม่ได้และกระทำผ้าอาบน้ำฝนที่ได้แล้วก็ควร จะ นุ่ง และ อธิษฐาน ย่อม ไม่ ควร”^{๕๙๓} คำนั้นพึงเห็นว่าท่านเขียนไว้ด้วยความพลั้งเพลอเพราะผิดจากมาติกา ความจริงพระบาลีมีว่า “รู้ว่าฤดูร้อนยังเหลือกึ่งเดือนพึงทำนุ่งได้”^{๕๙๔} คำว่า **ทั้งปวง (สพฺพมปี)** ได้แก่ ทั้งปวงคือ การแสวงหา การกระทำ การนุ่ง และการอธิษฐาน ด้วยคำนี้ ท่านแสดงว่า ๔ เดือนเหล่านี้เป็นเขตแห่งการแสวงหา การกระทำ การนุ่ง และการอธิษฐานแม้ทั้ง ๔ ความจริง ใน ๔ เดือนเหล่านี้ จะแสวงหาผ้าอาบน้ำฝนที่ยังไม่ได้ จะทำผ้าอาบน้ำฝนที่ได้มาแล้ว จะนุ่ง และจะอธิษฐานย่อมควร

คำว่า **ฤดูฝนเลื่อนออกไป (วสฺส อุกกขตฺตียติ)** ได้แก่ เลื่อน คือขยายกาลฝนออกไป ค ว า ม ว า ย ก ขั น มี ค า อธิบายว่า ขยายเดือนแรกแห่งฤดูฝนออกไปกระทำในเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อนนั้นแหละย่อมควร คำว่า **พึงอธิษฐานในวันเข้าพรรษา (วสฺสูปนายิกทิวเส อธิฐฺฐาตพฺพา)** ได้แก่ เพราะล่วง ๑๐ วันไปแล้วในครั้งก่อนแต่ฤดูฝนนั่นเอง พึงอธิษฐานในวันเข้าพรรษาทีเดียว ความจริง จะให้ล่วงวันนั้นไปย่อมไม่ควร ก็ผ้าอาบน้ำฝนนั้นที่ได้แล้วและสำเร็จแล้วภายในกาลฝนไม่พึงให้ล่วง ๑๐ วันไปตั้งแต่วันที่ได้อยู่ภายในกาลฝนนั้นนั่นแหละ แต่เพราะล่วง ๑๐ วัน ผ้าที่เสร็จแล้วควรอธิษฐานในวันนั้นนั่นแหละ เมื่อ ๑๐ วันไม่เพียงพอก็ไม่พึงให้ล่วงกาลจิวรไป นี่เป็นการบริหารในผ้าอาบน้ำฝนที่ทำแล้วก่อน เพื่อจะเฉลยคำถามว่า ก็การบริหารในผ้าอาบน้ำฝนที่ยังไม่ได้ทำอย่างไร ท่านจึงกล่าวว่า “สเจ” เป็นต้น อธิบายว่า ชื่อว่ายอมไม่ได้แม้ในวันหนึ่งเพราะไม่มีการบริหารอย่างอื่นจากนี้

เพื่อจะเฉลยคำถามว่า การบริหารนั้นจะมีได้จากที่ไหน ท่านจึงกล่าวว่า “ยาว เหมนตสฺส ปฐมทิวโส” ความว่า ตั้งแต่วันเพ็ญเดือน ๘ ถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ คือวันปาฏิบทหลัง (วันแรม ๑ ค่ำ) คำว่า **ในเดือนที่ชื่อว่าปิฎกสมัย ๗ เหล่านี้ (เอเตสฺ สตตสฺ ปิฎกสมยมาเสสฺ)** ได้แก่ ในเดือนอันมีชื่อว่าปิฎกสมัย ๗ เหล่านี้ อันมีวันปาฏิบทหลังเป็นต้น (แรม ๑ ค่ำ) มีวันเพ็ญเดือน ๘ เป็นที่สุดแห่งวันเพ็ญเดือน ๑๒ ที่ท่านกล่าวไว้แล้วตามลำดับ คำว่า **เพราะเหตุให้เกิดสติ (สตูปปาทกรณ)** ได้แก่ เพราะเหตุให้เกิดสติโดยนัยมีว่า “กาลแห่งผ้าอาบน้ำฝน”^{๕๙๕} คำว่า **ให้ขอ (วิญญาเปตสฺส)** ได้แก่ กระทำวิญญูติโดยนัยมีว่า “ท่านจงให้จิวรคือผ้าอาบน้ำฝนแก่ข้าพเจ้า”

^{๕๙๓} วิ.มหา.อ.(บาลี) ๒/๖๒๘/๒๓๕.

^{๕๙๔} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๒๘/๑๔๘.

^{๕๙๕} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๒๓๕.

เป็นต้น^{๕๙๖} คำว่า **ไม่เป็นอาบัติเพราะสิกขาบทนั้น** (เตน สิกขาปเทน อนาปัตติ) ได้แก่
ไม่เป็นอาบัติเพราะอัญญาตกวิญญูตติสิกขาบท
แต่เพราะสิกขาบทนี้ต้องอาบัติโดยแท้เพราะไม่ใช่สมัย
สมจริงดังคำที่ท่านอาจารย์ภทนต์พุทธทัตตะกล่าวไว้ว่า

“เมื่อสมัยที่สมมุติว่าเป็นปฏฐิสมัยมีแก่ภิกษุผู้ถูกเต
อนสติให้จีวรคือผ้าอาบน้ำฝนให้สำเร็จ
อาบัตินิสสัคคียปาจิตติยย่อมมีแก่ภิกษุเพราะทำวิญ
ญูติกะชนผู้ทั้งที่เป็นญาติและมีไชญาติและเพราะให้กรรม
สำเร็จเหมือนอย่างนั้นในเพราะชนเหล่านั้น”^{๕๙๗}

และในเรื่องผ้าอาบน้ำฝนนี้พึงทราบวิธีการสละโดยนัยนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ
ผ้าอาบน้ำฝนผืนนี้ เมื่อฤดูร้อนยังเหลือเกินกว่า ๑ เดือน กระผมแสวงหาแล้ว
เมื่อฤดูร้อนยังเหลือเกินกว่ากึ่งเดือนทำนองแล้ว เป็นนิสสัคคีย”^{๕๙๘}

คำว่า **ในเรื่องการแสวงหาผ้าอาบน้ำฝน** (วสุลิกสาฎิกปริเยสนวตฺถุสมิ) ได้แก่
ในเรื่องการแสวงหาผ้าอาบน้ำฝนเป็นครั้งแรกนั้นแหละ คำว่า **ติกปาจิตติย (ติกปาจิตติย)** ได้แก่
อาบัติปาจิตติย ๓ ตัว ด้วยการแสวงหาและการนุ่งแห้งภิกษุทั้งหลายผู้มีความสำคัญว่าเกิน
มีความสงสัย และมีความสำคัญว่าหย่อน ในเมื่อเกิน ๑ เดือนหรือครึ่งเดือน
และนี่เป็นการแสดงเดือนที่เหลือ ๑ เดือน หรือว่าแสดงทั่วไป คำว่า **หย่อน ๑ เดือนหรือครึ่งเดือน**
(อุณกมาสทฺธมาเสสุ) ได้แก่ หย่อน ๑ เดือนและหย่อนครึ่งเดือน ในคำว่า
ผู้มีความสำคัญว่าเกินหรือมีความสงสัยต้องอาบัติทุกกฏ (อติเรกสณฺญโน เวมตฺกสฺส ทุกกฏ) นี้
มีปาฐะที่เหลือว่า “ผู้ทำการแสวงหาและนุ่ง” มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายว่า
“ต้องอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุผู้มีความสำคัญว่าเกินหรือแสวงหาในเมื่อฤดูร้อนยังเหลือหย่อนกว่ากึ่งเดือน
” ด้วยคำว่า “ตถา” นี้ ท่านแสดงอาบัติทุกกฏ และอาบัติทุกกฏนั้นพึงให้ปรับทุกข์ ประโยค
ด้วยสามารถแห่งการอาบเป็นที่สุด ไม่ปรับโดยการนับเม็ดฝน
และอาบัติทุกกฏนั้นแลพึงปรับแก่ภิกษุผู้อาบด้วยน้ำที่ตกจากอากาศที่กลางสนามไม่ปรับแก่ภิกษุผู้อาบ
ด้วยน้ำที่เอาหม้อตักมาในที่ทั้งหลายมีชุ่มอาบน้ำและบึงเป็นต้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
“เมื่อผ้าอาบน้ำฝนมี” เป็นต้น เชื้อมความว่า
ภิกษุเปลือยกายอาบในที่ทั้งหลายมีสระโบกขรณีเป็นต้น ไม่ต้องอาบัติ ความว่า
ก็แม้เมื่อมีผ้าอาบน้ำฝนภิกษุเปลือยกายอาบในที่ทั้งหลายมีสระโบกขรณีเป็นต้น ไม่ต้องอาบัติทุกกฏ

เพื่อแสดงอนาบัติในอาบัติที่เป็นลำดับมาแล้วแสดงอนาบัติด้วยของที่เป็นนิสสัคคียในบัดนี้
ท่านจึงกล่าวว่า “**อจฺฉิณฺณจิวรสฺส**” เป็นต้น บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **จีวรที่ชิงเอาไป**
(อจฺฉิณฺณจิวรสฺส) ได้แก่ จีวรที่เหลือซึ่งชิงเอาไปแล้ว
ชื่อว่าอนาบัติเพราะเกิดในกาลที่มีไชสมัยแม้ของจีวรนั้น แม้ในคำว่า “**จีวรที่เสียหายแล้ว**”

^{๕๙๖} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๒๓๕.

^{๕๙๗} วิ.ฎีกา (บาลี) คาถา ๑-๒

^{๕๙๘} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๒๘/๑๔๙.

เป็นต้นนี้ก็นัยนี้ ในสิกขาบทนี้ พึงเห็นว่า ไม่ต้องอาบัติแก่ภิกษุเหล่านั้นผู้มุ่งห่มฉันใด พึงเห็นว่า ไม่ต้องอาบัติแก่ภิกษุทั้งหลายผู้แสวงหาใน ที่ เหล่านั้น ฉะนั้น อุปัทวะเพราะโจรชื่อว่าอันตรายแก่ภิกษุผู้วางผ้าอาบน้ำฝนซึ่งมีราคามากไว้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “อนิวัตถิ” เป็นต้น คำว่า **ผู้มุ่งห่มในคราวอันตราย (อาปทาสฺวา นิवासยโต)** ได้แก่ ผู้มุ่งห่มในสมัยมิใช่กาล ในเมื่อมีอันตราย ก็คำใดในอรรถกถาสมนตปาสาทิกา ซึ่งท่านกล่าวหมายเอาผ้าอาบน้ำฝนนี้ว่า “จีวรที่ถูกชิงเอาไป” จริงอยู่ย่อมไม่ต้องอาบัติแก่ภิกษุเหล่านั้นเพราะใช้น้ำชำระร่างกาย ก็ในสิกขาบทนี้ อุปัทวะอันเกิดจากโจรชื่อว่าอันตรายสำหรับภิกษุผู้วางผ้าอาบน้ำฝนที่มีราคามากแล้วอาบน้ำอยู่ เพราะเหตุนี้ พึงทราบว่า เป็นอนาบัติด้วยอาบัติทุกกฏสำหรับภิกษุผู้เปลื้องกายอาบน้ำเพราะท่านไม่แสดงอนาบัติแก่ภิกษุผู้มีจิรวรอันโจรชิงเอาไปเป็นต้นด้วยอาบัติที่เป็นนิสสัคคีย์ คำนั้นไม่ปรากฏเหมือนว่าถูกต้อง แต่ท่านเริ่มอนาปัตติวารเพื่อแสดงอนาบัติ เพราะเกี่ยวข้องกับอาบัติด้วยอาบัติที่เป็นมูลในสิกขาบททั้งปวง มิได้ปรากฏเพื่อแสดงด้วยอันตรายาบัติ เพราะเหตุนี้ ผู้ศึกษาพึงพิจารณา ความเป็นที่ภิกษุมิจีวรด้วยผ้าอันตรายาสกและผ้าอุตตราสงค์ชื่อว่า **สจีวรตา**

วสสิกสาฎกสิกขาปทวินณา จบ

๕) อัจฉินทสิกขาปทวินณา

คำว่า **ให้แล้ว (ทตฺวา)** ได้แก่ ท่านอย่างใดอย่างหนึ่งของผู้หวังอยู่นั้นเองท่านประสงค์ในที่นี้ มิได้หมายเอาท่านที่สละแล้ว เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “เวยยาวจฺจาทีนิ” เป็นต้น คำว่า **ด้วยความสำคัญของตน (สกสณฺญา)** ได้แก่ ด้วยความสำคัญว่า “เป็นของตน” ด้วยคำว่านี้ ท่านแสดงว่าไม่ เป็นอาบัติปาราชิก อาบัติปาราชิกย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้ถือเอาแม้ซึ่งของที่เขาสละให้ด้วยความสำคัญว่าเป็นของตน คำว่า **ที่ถูกโจรชิงเอาไป (อจฺฉินฺทสฺส)** ได้แก่ ถือเอาของเป็นอันมากที่เรามีได้ผู้รวมกันไว้และวางไว้เป็นแผนกหนึ่ง และให้นำมาอย่างนี้ว่า “ท่านจงนำผ้าสังฆาฎิมา ท่านจงนำผ้าอุตตราสงค์มา” เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “ต้องอาบัติทั้งหลายด้วยการนับจำนวน” อาบัติจำนวนมีย่อมมีด้วยคำคำเดียวเท่านั้นว่า แม้ของภิกษุผู้กล่าวอยู่ว่า “ท่านจงนำสิ่งทั้งปวงที่เราให้แล้วมา” อาบัติตัวหนึ่งย่อมมีแก่ภิกษุผู้ถือเอาจีวรผืนหนึ่งหรือจีวรเป็นอันมากที่มัดรวมกัน คำว่า **ย่อมต้องอาบัติทุกกฏเพราะคำสั่ง (อาณตฺติยา ทุกกฏิ)** ได้แก่ อาบัติทุกกฏตัวหนึ่งย่อมมีแก่ภิกษุผู้สั่งว่า “ท่านจงนำผ้าทั้งปวงที่เราให้แล้ว” แต่ต้องอาบัติปาจิตตีย์หลายตัวด้วยคำพูดคำเดียวเพราะจีวรทั้งหลายที่ถูกชิงไป เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “ต้องอาบัติหลายตัวด้วยการนับจำนวนวัตถุในเพราะจีวรทั้งหลายที่ถูกโจรชิงไป” คำว่า **ที่ถูกโจรชิงไป(อจฺฉินฺเนสุ)** ได้แก่ ในเพราะจีวรทั้งหลายที่ถูกโจรชิงไปเพราะคำสั่งนั้น ก็ในคำใดมีพระบาลีปรากฏในคัมภีร์ทั้งหลายว่า “ในเพราะจีวรทั้งหลายที่ถูกโจรชิงไป

จิ๋วมีประมาณเท่าใดที่ถูกสั่ง ต้องอาบัติหลายตัวด้วยการนับจำนวนวัตถุเหล่านั้น” ความว่า บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า จิ๋วมีประมาณเท่าใดที่ถูกสั่งแล้ว (ยตฺตกานิ อาณตฺตานิ) ได้แก่ จิ๋วมีประมาณเท่าใดอันถูกสั่งเพื่อให้ถือเอา ก็คำใดอันท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาสมนตปาสาทิกาวา “ถูกสั่งว่า ท่านจงถือเอาจิ๋ว ต้องอาบัติทุกกฎ ๑ ตัว ถูกสั่งถือเอาจิ๋วหลายผืน ต้องอาบัติปาจิตติย ๑ ตัว” หมายเอาจิ๋ว นั้น ที่มีมัดไว้รวมกัน ก็เพราะอธิบายอย่างนี้จึงไม่มีความผิดอะไรแห่งอรรถกถานี้กับอรรถกถาสมนตปาสาทิกา แต่ถ้าถูกสั่งว่า “ท่านจงถือเอาผ้าสังฆาฏิ จงถือเอาผ้าอุตตราสงค์” ต้องอาบัติทุกกฎทุกคำพูด ต้องอาบัติหลายตัวด้วยการนับจำนวนในเพราะจิ๋วทั้งหลายที่ถูกชิงไป ก็ในสิกขาบทนี้ พึงทราบวิธีการสละโดยนัยนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ จิ๋วผืนนี้กระผมให้ถูกชิงแล้วจึงคืนมาเป็นนิสสัคคีย กระผมสละจิ๋วผืนนี้แก่สงฆ์”^{๕๙๙}

คำว่า ติกปาจิตติย (ติกปาจิตติย) ได้แก่ ต้องอาบัติปาจิตติย ๓ ตัว ด้วยสามารถแห่งถูกผู้มีความสำคัญในอุปสมบันว่าเป็นอุปสมบัน มีความสงสัย และผู้มีความสำคัญในอุปสมบันว่าเป็นอนุปสมบัน คำว่า บริหารอื่น (อญฺญํ ปริกฺขารํ) ได้แก่ บริหารอื่น มีบาตร เป็นต้น ความว่า โดยที่สุด แม้เข็ม ไม่ต้องอาบัติทุกกฎเลยแก่สามเณรผู้ถูกโจรชิงจิ๋วไป เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “อนุปสมปนฺนสฺส จ” เป็นต้น บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ยํ ภิกฺขุจิได้แก่ จิ๋วหรือบาตร เป็นต้นจกยกไว้ หรือว่าบริหารทั้งหมด คำว่า ถูกสั่งผู้ถือเอาด้วยความคุ้นเคย (ตสฺส วิสฺสาสํ คณฺหนตสฺส) ได้แก่ ถือเอาของที่เขาให้ด้วยความคุ้นเคย คำว่า วิสฺสาสํ นี้ เป็นเหตุยวิภิตฺตลงในอรรถกถาวิภิตฺติ คำว่า อุปสมปนฺนตา ได้แก่ ความเป็นแห่งผู้บวชแล้วในสมัยมีจิ๋วอันถูกชิงไปแล้ว ความเป็นผู้บวชแล้วในพระบาสีและในอรรถกถาเมตฺตกา ในเพราะท่าน ศัพท์แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ความเป็นผู้บวชแล้วในกาลที่ถูกชิงจิ๋วไปนั้นแหละพึงทราบว่าเป็นองค์แห่งอาบัติ ของถูกผู้ที่มีจิ๋วถูกโจรชิงไปในกาลที่เป็นสามเณร ในกาลที่ให้จิ๋วแล้วบวช

อัจฉินทสิกขาปทวินณา จบ

๖) สุตตวิญญุตติสิกขาปทวินณา

คำว่า ด้วยทำด้วยเปลือกไม้เป็นต้นทั้ง ๖ ชนิด (ฉพฺพิริ โขมฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส) ได้แก่ ด้ายที่ทำด้วยเปลือกไม้เป็นต้นทั้ง ๖ ชนิดที่ท่านกล่าวไว้แล้วอย่างนี้ว่า “(๑) ด้ายที่ทำด้วยเปลือกไม้ (๒) ด้ายที่ทำด้วยฝ้าย (๓) ด้ายที่ทำด้วยไหม (๔) ด้ายที่ทำด้วยขนสัตว์ (๕) ด้ายที่ทำด้วยป่าน (๖) ด้ายที่ทำด้วยวัตถุทั้ง ๖ ชนิดรวมกัน”^{๖๐๐} บรรดาผ้าเหล่านั้น คำว่า ด้ายทำด้วยเปลือกไม้ (โขม) ได้แก่ ด้ายที่ทำด้วยเปลือกไม้ทั้งหลาย คำว่า ด้ายที่ทำด้วยฝ้าย (กปฺปาสิกํ) ได้แก่ ด้ายที่เกิดจากฝ้าย คำว่า ด้ายที่ทำด้วยไหม (โกเสยฺย) ได้แก่ ด้ายที่ทอใยไหมแล้วทำ คำว่า ด้ายที่ทำด้วยขนสัตว์ (กมฺพลํ) ได้แก่ ด้ายที่ทำด้วยขนแกะ คำว่า ด้ายที่ทำด้วยป่าน (สาณํ) ได้แก่ ด้ายที่ทำด้วยเปลือกป่าน คำว่า ด้ายที่ทำด้วยวัตถุทั้ง ๖ ชนิดรวมกัน (ภงฺคํ) อาจารย์บางพวกกกล่าวว่า ด้ายที่ทำด้วยเปลือกไม้แผนกหนึ่ง ก็ด้ายที่ผสมกับของทั้ง ๕

^{๕๙๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๓๓/๑๕๔.

^{๖๐๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๓๘/๑๕๗.

อย่างทำพึงทราบว่า “ภงค” คำว่า **อันสมควรแก่ด้ายเหล่านั้น** (เตสฺ อนุโลม) ได้แก่ ด้าย ๖ ชนิดคือ ด้ายทุกละ ด้ายแคว้นปัตตุมณะ ด้ายโสमारปฏฐะ ด้ายเมืองจีน ด้ายเกิดจากฤทธิ์ ด้ายที่เทวดาให้ อันสมควรแก่ด้ายเปลือกไม้เป็ด้นเหล่านั้น

คำว่า **กระสวย (ตุรี)** ได้แก่ ท่อยไม้ชนิดหนึ่งเป็นเครื่องทอชนทั้งหลายม้วนแล้วซึ่งที่แห่งด้ายที่กรอแล้ววางไว้ คำว่า **พิม (เวม)** ได้แก่ ท่อยไม้ชนิดหนึ่งอันเป็นเครื่องทอชนทั้งหลายสอดด้ายเข้าไปแล้วกระทบด้วยส่วนใดอยู่ยอมให้ถึงความเป็นผ้าเนื้อแน่น คำว่า **ต้องอาบัติทุกกฏในทุกประโยคของผ้านั้น** (ตสฺส สพฺพปโยเคสุ ทุกกฏ) ได้แก่ ประโยคทั้งหลายมีการส่งพิมและกระสวยเป็นต้นของช่างทอ ต้องอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุทุกประโยคเหล่านั้น มีคำอธิบายว่า ต้องอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุทุกประโยคของช่างทอนั้น แม้ในการเสาะแสวงหาเม็ดและขวานเป็นต้นเพื่อกระทำสิ่งเหล่านั้นเพราะไม่มีพิมเป็นต้นก็นัยนี้เหมือนกัน เพราะเป็นของมีอยู่ของตนของช่างทอทั้งหลาย ที่แห่งด้ายที่กรอแล้วๆ ย่อมเป็นอันได้แล้วเหมือนกัน เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**เป็นนิสัคคีย์เพราะได้มา**” มีคำอธิบายว่า ประมาณแห่งจิวรขึ้นสุดท้ายที่เข้าถึงการจะวิกัปได้อันเขากรอแล้ว เป็นนิสัคคีย์ เพราะเหตุนี้แหละ ท่านจึงกล่าวว่า “ผ้าประมาณ ๑ คืบโดยส่วนยาว ประมาณ ๑ ศอกโดยส่วนกว้างอันเขากรอแล้ว เป็นนิสัคคีย์ปาจิตติย” ก็ในที่นี้ พึงทราบวิธีการสละโดยนัยนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ จิวรผืนนี้ของกระผมออกปากขอด้วยมาเองแล้วใช้ช่างทอทอ เป็นนิสัคคีย์”^{๖๐๑}

คำว่า **นั้นนั่นแหละ (เตเนว)** ได้แก่ กับช่างทออันตนขอแล้วนั้นแหละ คำว่า **ในที่นี้ ต้องอาบัติทุกกฏอย่างนี้ (เอว อิธ ทุกกฏ)** ได้แก่ แม้ในที่นี้ ก็ต้องอาบัติทุกกฏเพราะผ้าประมาณ ๑ คืบโดยส่วนยาว ประมาณ ๑ ศอกโดยส่วนกว้างช่างทอกรอแล้ว คำว่า **อันสำเร็จด้วยด้ายที่เป็นอกัปปิยะ (อกัปปิยสุตฺตมเย)** ได้แก่ อันสำเร็จด้วยด้ายที่ช่างทอทอแล้ว คำว่า **นอกจากนี้ (อิตรสฺมิ)** ได้แก่ ข้อกำหนดซึ่งสำเร็จด้วยด้ายที่ไม่ได้ขอมา คำว่า **ถ้าหย่อนกว่านั้น (โตเต เจ อุนตรา)** ได้แก่ ถ้าหย่อนกว่าประมาณที่ท่านกล่าวแล้ว อธิบายว่า โดยที่สุด แม้มีประมาณเท่ามณฑลแห่งเปลวไฟ เมื่อให้ทอด้วยด้ายที่เป็นอกัปปิยะแม้เพราะเหตุที่เป็นกัปปิยะ ครั้นก่อนเป็นนิสัคคีย์ฉันทใด ในที่นี้ก็ต้องอาบัติทุกกฏฉันทนั้น ด้วยเหตุนี้แหละ เมื่อให้ทอด้วยด้ายที่เป็นกัปปิยะและอกัปปิยะ ตอนแห่งด้ายที่เป็นอกัปปิยะมีประมาณจิวรขึ้นเล็กหรือหย่อนว่า ต้องอาบัติทุกกฏด้วยการนับตอนในผ้าเหล่านั้นไม่ต้องอาบัติเพราะตอนแห่งด้ายที่เป็นกัปปิยะ เมื่อเป็นเช่นนั้นผ้าที่ช่างทอด้วยด้ายที่มีเนื้อเดียวกันโดยทำเป็นกัปปิยะโดยส่วนยาว ทำเป็นอกัปปิยะในส่วนกว้าง ทุกๆ ตอนที่ประกอบด้วยประกอบด้วยประมาณ ต้องอาบัติทุกกฏ

ก็ถ้าหากมีอยู่ ๒ อัน อันหนึ่งเป็นกัปปิยะ อันหนึ่งเป็นอกัปปิยะ และด้ายเป็นอกัปปิยะ ถ้าภิกษุเหล่านั้นนำไป ตา ม ว า ร ะ ทุกๆ ตอนที่ประกอบด้วยประมาณซึ่งช่างทอกรอแล้วด้วยด้ายที่เป็นอกัปปิยะ ภิกษุต้องอาบัติปาจิตติย

^{๖๐๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๓๘/๑๕๘.

ต้องอาบัติทุกกฏเพราะของนั้นน้อยกว่า ต้องอาบัติทุกกฏทั้งสองวิธีเมื่อช่างหูกนอกจากนี้กรอแล้ว ถ้าภิกษุแม้ทั้งสองรูปถือเอาพืมนำไปพร้อมกัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์ในทุกๆ ตอนที่ประกอบด้วยประมาณ แม้ถ้าด้ายเป็นทั้งกัปปิยะและอกัปปิยะ ถ้าภิกษุเหล่านั้นนำไปตามวาระ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ในทุกๆ ประโยคด้วยการนับจำนวนตอน ในเมื่อตอนที่ประมาณจื๋วขึ้นสุดท้ายซึ่งสำเร็จด้วยด้ายที่เป็นอกัปปิยะเพราะด้ายที่เป็นอกัปปิยะ และต้องอาบัติทุกกฏเพราะด้ายที่เป็นกัปปิยะ ซึ่งน้อยกว่า ต้องอาบัติทุกกฏเหมือนกันเพราะด้ายที่เป็นอกัปปิยะกับหูกที่เป็นกัปปิยะ หรือเพราะของน้อยกว่าที่ประกอบด้วยประมาณ ไม่ต้องอาบัติเพราะด้ายที่เป็นกัปปิยะ

ภิกษุทั้งหลายทำเป็นอกัปปิยะจากด้ายที่มีแฉกเดียวหรือจากส่วนที่ยาวแล้วทำเป็นอกัปปิยะในส่วนกว้างนำไป หรือว่าภิกษุทั้งสองรูปถือพืมนำไปพร้อมกันต้องทุกกฏทุกๆ ตอนที่ประกอบด้วยประมาณ ในจื๋วที่ไม่มีตอน ต้องอาบัติทุกกฏหลายตัวด้วยสามารถแห่งตอนในเพราะจื๋วที่มีตอน ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ด้วยอุบายนั้นนั่นเอง” เป็นต้น

ก็ในที่นี่ อันดับแรรก หูกที่เป็นอกัปปิยะซึ่งได้มาด้วยการขอจากคนที่ไม่ใช่ญาติไม่ใช่คนปวารณา ที่เหลือจัดเป็นอกัปปิยะ แม้ด้ายที่ให้ขอมมาเองจัดเป็นอกัปปิยะ ที่เหลือและที่เกิดด้วยสามารถแห่งญาติเป็นต้นพึงทราบว่าเป็นกัปปิยะ คำว่า **ติกปาจิตตีย์ (ติกปาจิตติย)** ได้แก่ อาบัติปาจิตตีย์ ๓ ตัว ด้วยสามารถแห่งภิกษุทั้งหลายผู้มีความสำคัญในผ้าที่ให้ทอว่าเป็นผ้าที่ให้ทอ มีความสงสัย และมีความสำคัญไม่ได้ให้ทอ คำว่า **ด้ายที่ให้ขอเพื่อประโยชน์แก่จื๋ว (จื๋วตถาย วิญญาปิตสุต)** ได้แก่ ด้ายที่ขอเองหรือใช้ผู้อื่นให้ทอ ในพระบาลีท่านกล่าวว่า “ขอด้ายมาเอง” แม้ก็จริง แม้ถึงอย่างนั้น ในที่นี้ หมายถึงด้ายที่ภิกษุมิได้กล่าวว่า “ด้ายที่ขอมมาเองเพื่อประโยชน์แก่จื๋ว” ให้คนอื่นขอมมาเพื่อประโยชน์แก่จื๋วพึงทราบว่าย่อมถึงการนับเข้าด้วย เพราะท่านกล่าวไว้ในองค์ทั้งหลายว่า “ด้ายที่ให้ขอมมาเพื่อประโยชน์แก่จื๋ว” คำว่า **ด้วยการขอที่เป็นอกัปปิยะ (อกัปปิยวิญญุตติยา)** ได้แก่ ด้วยการขอที่เป็นอกัปปิยะมีอย่างนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย พวกท่านจงให้จื๋วแก่เรา”

สูตรวิญญุตติสิกขาปทวินณา จบ

๗) มหาเปสการสิกขาปทวินณา

คำว่า เป็นผู้อันเจ้าของจื๋วไม่ได้ปวารณาไว้ก่อน (จื๋วสามิเกติ ปุพเพ อปวาริโต หุตวา) ได้แก่ เป็นผู้อันเจ้าของจื๋วไม่ได้กล่าวไว้ก่อนว่า “ท่านผู้เจริญ ท่านมีความต้องการด้วยจื๋วเช่นไร ข้าพเจ้าจะให้ทอจื๋วเช่นไรแก่ท่าน ท่านต้องการเช่นไรของจงบอก” ก็ในที่นี้ท่านแสดงอาการคือการทอพร้อมกับอาการคือการดึงด้ายด้วยเหตุ ๓ อย่างมีความกว้างเป็นต้น คือซึ่งอาการคือการทอด้วยเหตุ ๔ อย่างมีกรอเป็นต้น คำมีว่า

“ไม่พึงเพิ่มแม้เพียงเล็กน้อย” เป็นต้น เป็นการเห็นเพียงอาการที่พึงทำแก้ด้ายนั้น แต่ไม่ใช้การเห็นองค์ประกอบเพราะเป็นอาการที่ภิกษุพึงต้องอาบัติด้วยสามารถแห่งการเพิ่มด้าย เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “น ภิกษุโน ปิณฑทานมตเตน” เป็นต้น ก็ในที่นี้พึงทราบวิธีการสละโดยนัยนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ จีวรผืนนี้เขาไม่ได้ปวารณาไว้ก่อน กระผมเข้าไปหาช่างหูกของคฤหัสถ์ผู้ไม่ใช่ญาติ กำหนดชนิดจีวร เป็นนิสสัคคีย์”^{๖๐๒} คำว่า **ติ ก ปา จิต ตี ย** (**ติ ก ปา จิต ตี ย**) ได้ แก่ **อา บั ตี ปา จิต ตี ย** ๓ ตัวด้วยสามารถแห่งภิกษุทั้งหลายผู้มีความสำคัญในคนผู้ไม่ใช่ญาติว่าไม่ใช่ญาติ มีความสงสัย และมีความสำคัญว่าเป็นญาติ

มหาเปสการสิกขาปทวิณณา จบ

๘) อัจเจกจีวรสิกขาปทวิณณา

คำว่า **บทแรก (ปฐมปทสส)** ได้แก่ บทว่า “ทสาหानาคต” คำว่า **โดยนัยก่อนนั้นแหละ (ปริมนเยเนว)** ได้แก่ ด้วยสามารถแห่งอัจจันตสังโยคะ (การประกอบที่แน่นอน) คำว่า **วันเหล่านั้น (ตานิ ทิวสานิ)** ได้แก่ ในวันทั้งหลายเหล่านั้น คำว่า **โดยแน่นอน (อจจนตเมว)** ได้แก่ ไม่มีระหว่าง มีคำอธิบายว่า ใน ๑๐ วันเหล่านั้นวันใดวันหนึ่ง คำว่า **เดือนแห่งวันปวารณา (ปวารณามาสส)** ได้แก่ เดือนกัตติกาต้น (เดือน ๑๒ ต้น) ความจริง ในที่นี้ เดือนนั้นท่านกล่าวว่า “เดือนแห่งวันปวารณา” เพราะประกอบด้วยการปวารณาครั้งแรก คำว่า **ดิถีที่ ๕ แห่งชุลหปิกข์ (ชุลหปกฺขปณฺจมิโต)** ได้แก่ ตั้งแต่ดิถีที่ ๕ แห่งสุกกปิกข์ คำว่า **ดิถีที่ ๕ แห่งชุลหปิกข์แห่งเดือนปวารณา (ปวารณามาสส ชุลหปกฺขปณฺจมิโต)** ได้แก่ ตั้งแต่ดิถีที่ ๕ แห่งชุลหปิกข์แรกเพราะประกาศเดือนแห่งวันปวารณา ก็ในที่นี้ ปรากฏพระบาลีว่า “เดือนนั้นสำเร็จแล้วด้วยคำนี้ว่า ‘ภิกษุพึงทรงอดิเรกจีวรไว้ได้ ๑๐ วันเป็นอย่างมาก’^{๖๐๓} แม้ก็จริง” ถึงอย่างนั้น ท่านก็ตั้งสิกขาบทแสดงอรรถด้วยสามารถแห่งเรื่องที่เกิดเหมือนก่อน พระบาลีนั้นเป็นพระบาลีที่ปลั่งพลาด พึงเห็นว่า เพราะผิดพลาดจากคำนี้ว่า “ทสาหานาคต” แม้คำผิดพลาดแห่งอักษรหน้าหรือหลังในคัมภีร์อรรถกถาก็พึงมีบ้างเพราะท่านกล่าวไว้ว่า “ตั้งแต่ดิถีที่ ๕ แห่งชุลหปิกข์”

ท่านกล่าวจีวรที่รับถ้วนว่า **อัจเจกจีวร (อจฺเจกจีวร)** เพื่อแสดงว่า ก็ความที่จีวรเป็นจีวรรับถ้วนนั้นย่อมมีเพราะความที่ทายจะรับเดินทางเป็นต้น ท่านจึงกล่าวว่า “ความที่บุคคลทั้งหลายคือ คนที่เตรียมตัวจะไป คนเป็นไข้ หญิงมีครรภ์ ผู้มีศรัทธาเกิดขึ้นใหม่ๆ เป็นต้น บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลที่ท่านกล่าวว่า “ผู้ประสงค์จะไปในกองทัพ ประสงค์จะไปพักแรมต่างถิ่น”^{๖๐๔} ชื่อว่าผู้ประสงค์จะไป (คมิโก นาม) คำว่า **อันบุคคลนอกนั้นบอกอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าจะถวายผ้าอาบน้าฝน” แล้วถวาย (อญฺญตเรน “ว สฺสาวา ลิกิ ท สฺสามิ”ติ เอ ว โอา โร เจ ต วา ทิ น น**) ได้ แก่ จีวรอันบุคคลผู้จะไปเป็นต้นบุคคลหนึ่งประสงค์จะถวายด้วยเหตุทั้งหลายมีการไปเป็นต้นจึงส่งทูตไป

^{๖๐๒} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๔๓/๑๖๓.

^{๖๐๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๖๒/๓.

^{๖๐๔} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๔๙/๑๖๙.

รือไปเองบอกอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าจะถวายผ้าอาบน้ําฝน” แล้วถวาย ก็ในที่นี้ พึงทราบวิธีการสละโดยนัยนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ ผ้าอํจเจกจีวรผืนนี้กระผงทำให้เกินสมัยที่เป็นจีวรกาล เป็นนิสํสัคคีย์”^{๖๐๕}

คำว่า **ที่เหลือ (เสล)** ได้แก่ บัญญัติมีสาธารณบัญญัติเป็นต้น แต่ความแปลกกันมีดังนี้ ในเหตุเหล่านั้น มีการกําล่ง ๑๐ วัน ของภิกษุผู้มีความสำคัญในอดิเรกจีวรว่าเป็นอดิเรกจีวร ในที่นี้ มีการล่งจีวรกาลของภิกษุผู้มีความสำคัญในอํจเจกจีวรว่าเป็นอํจเจกจีวร อนึ่ง สำหรับภิกษุผู้มีความสำคัญในผ้าที่ไม่ใช่อํจเจกจีวรว่าเป็นอํจเจกจีวร และภิกษุผู้มีความสงสัย ความที่อํจเจกจีวรซึ่งสมบูรณ์ด้วยชาติและประมาณมีองค์ ๔ อย่างคือ ความเป็นของของตน ความที่ดีสีพระจันทรเต็มดวงครบ ๓ เดือนในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ซึ่งเพิ่มอีก ๑๐ วันเกิดขึ้นแล้ว ความเป็นผ้าที่ไม่ได้อิฐฐานไม่ได้วิกัป การกําล่งจีวรกาล เป็นความแปลกในที่นี้

อํจเจกจีวรสิกขาปทวิณณนา จบ

๙) สาสังกสิกขาปทวิณณนา

คำว่า **เหมือนในคำว่า อุปสมปชฺช เป็นต้น (อุปสมปชชนตืออาทิสฺส วีย)** ได้แก่ เมื่อวิภังค์แห่งคำนี้ว่า “เข้าปฐมนอยู่”^{๖๐๖} อันท่านพึงยกขึ้นว่า “อุปสมปชช” ท่านก็ยกขึ้นว่า “อุปสมปชช” คำนั้นท่านทำเป็นเพียงนิตัสสนะในที่นี้ ก็ด้วยอาทิสฺสพทิงทราบการรวมคำว่า “อนาปุจฉา วา คจฺเจยฺย” เข้าด้วย ท่านกล่าวอรรถของคำอุปสฺสควํ อุปคนฺตฺวา คำว่า **วลิตฺวา** แปลว่า อยู่ อย่าง ไม่ ขาด ต่อ น เพรา จะ คำว่า “ก็การเชื่อมความของบทใดด้วยบทใดมีและคำนั้นของบทนั้นแม้จะตั้งอยู่ไกล”^{๖๐๗} ท่านจึงกล่าวว่า “อิมสฺส ฯเปฯ อิมินา สมฺพนโร” บรรดาเหล่านั้น คำว่า **นี้ (อิมสฺส)** ได้แก่ แห่งบทว่า “อุปสฺส” ลักษณะ แห่ง ปา มา แล้ว ใน อ ทิ น น า ทาน ปา ร า ชิก สิก ขา บ ท เพื่อแสดงทั้งสองอย่างโดยไม่ปะปนหันด้วยการกำหนดฐานแห่งอาหารโดยไม่มีส่วนเหลือว่า “คามาวา อรณฺญา วา” เป็นต้น ท่านจึงกล่าวคำว่า “ฐเปตฺวา คามญจ” เป็นต้น ความจริงอุปจารแห่งบ้านย่อมถึงการนับว่าบ้านนั่นเอง แต่ในที่นี้ โดยปริยายแห่งพระสูตร หมายถึงภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรอันมาแล้วว่า “มี ๕๐๐ ชั่วธนูเป็นอย่างต่ำ”^{๖๐๘} ก็ภิกษุนั้นเมื่ออยู่ในป่าที่ว่าโดยปริยายในวินัยท่านไม่ได้กล่าวไว้ในพระสูตรว่า “ภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรมีเสนาสนะที่มีอันตราย”^{๖๐๙} เพราะเหตุนั้น เมื่อท่านแสดงว่า ลักษณะอันมาแล้วในพระสูตรอันผู้ศึกษาพึงถือเอาจึงกล่าวว่า “สพฺพปจฺฉิมา นี อาโรปิเตน อาจริยธฺนุนา” เป็นต้น ในคำเหล่านั้น อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า “ชื่อว่าธนูของอาจารย์ คือประมาณ ๙ คืบด้วยมือโดยปกติ เมื่อสายธนูอันท่านโก่งแล้วจะมีประมาณ ๔ คืบ”^{๖๑๐} คำว่า

^{๖๐๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๔๙/๑๖๙.

^{๖๐๖} อภิ.วิ. ๓๕/๕๐๘๕๖๘/๒๙๕,๓๑๑.

^{๖๐๗} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๔๕,ที.สี.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๖.

^{๖๐๘} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๕๔/๑๗๔.

^{๖๐๙} ม.มู. (บาลี) ๑๒/๖๑/๓๙.

^{๖๑๐} สุตตฎฐวิทติมตฺตํ (วิมตี.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๑๙)

บ้าน (คาม) ได้แก่ บัรที่ท่านล้อม คำว่า แต่เสาเชื่อน (อินทชิลโต) ได้แก่ แต่ธรณีประตุ คำว่า แต่ที่ ๆ ควรแก่การล้อม (ปริกฺเขปารหฺฐานโต) ได้แก่ แต่ ๑ เลทฺทุบาตรของบุรุษปานกลางผู้ยืนอยู่ที่อุปัจารแห่งบ้านที่ตั้งอยู่ในที่สุด ผู้ศึกษาพึงนับด้วยหนทางมีประมาณเท่านี้ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “สเจ” เป็นต้น แต่ในอรรถกถาัมชณินิกายท่านกล่าวว่า “พึงนำไปสู่อุปัจารแห่งบ้านนั้นแหละแล้ววัดในลำดับแห่ง ๒ เลทฺทุบาตรแม้แห่งวิหาร” คำว่า เพราะเห็นที่อยู่ของพวกโจรเป็นต้น (โจรานิ นิ วิ ญ โธ ก า ส า ทิ ท ส เ น น) ได้แก่ เพราะเหตุอันเป็นการเห็นที่อยู่ของพวกโจรเป็นต้นในวัดและในอุปัจารแห่งวัด ด้วยอาทิ- ศัพท์เป็นการระบุถึงโอกาสที่ฉัน โอกาสที่ยืน โอตาสที่นั่ง และโอกาสที่นอน คำว่า เพราะเห็นความที่พวกมนุษย์ถูกพวกโจรฆ่า ปล้น และทุบ (โจเรหิ มนุสฺसानํ หตฺวิสุตฺตาโกฏิถาวทสฺสนโต) ได้แก่ เพราะเห็นความที่พวกมนุษย์ถูกโจรฆ่า ปล้น และทุบ ที่วัดและอุปัจารแห่งวัด

คำว่า เก็บไว้ในระหว่างบ้าน (อนฺตรมเร นิ กฺขิเปยฺย) มีอธิบายว่า บ้านในระหว่างๆ มีอยู่ในที่นี้เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าอันตรมระ หรือบ้านมีในระหว่างๆ ของที่นี้ เพราะเหตุนั้น ที่นั้นชื่อว่าอันตรมระ เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า “อารญญกสฺส” เป็นต้น คำว่า นั้น (ตณฺจ) ได้แก่ การเก็บ ท่านไม่ได้ทำการกำหนดพรรษาว่า “เป็นผู้อันเขาพิจารณาแล้วในวันมหาปวารณา” กล่าวไว้แล้วเพื่อแสดงความเป็นผู้อยู่จำพรรษาแล้ว มได้กล่าวความเป็นองค์แห่งปวารณา ก็เมื่อท่านแสดงความยิ่งเกินด้วยคำนั้นนั่นแหละ จึงกล่าวไว้ในอรรถกถาสมนตปาสาทิกาวา “ถ้าว่าภิกษุเป็นผู้จำพรรษาในวันเข้าพรรษาหลังหรือเป็นผู้มีพรรษาขาดแล้ว ย่อมไม่ได้เพื่ออันเก็บ” ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำแห่งกาฬปักข์ของเดือนกัตติกาต้นจนถึงวันเพ็ญเดือนกัตติกาหลัง นับเป็น ๒๙ คคืนและวัน ด้วยอาทิ-ศัพท์ท่านแสดงว่า “ย่อมไม่ได้ต่อจากเดือนกัตติกา” อันดับแรก ในที่ที่หย่อนประมาณจะไม่ได้เพราะไม่มีการประกอบด้วยลักษณะแห่งป่า เพื่อเฉลยคำถามว่า ในที่ที่เกิน ๑ คาจฺตุโปจะไม่ได้ เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวว่า “ยตรฺหิ” เป็นต้น แต่ภิกษุผู้ที่เขานิมนต์แล้วจะไปตลอดระยะทางถึงโยชน์หรือ ๑ โยชน์ย่อย่อ่อมสามารถเพื่อจะอยู่จำพรรษาได้ นี่คือประมาณ คำว่า มีความระวางและมีภัยเฉพาะหน้า (สาสฺงกปฺปฏิกฺขเมว โหติ) ได้แก่ ความระวางด้วยนั้นแหละ ความมีภัยเฉพาะหน้าด้วยมีอยู่ ด้วยเอา-ศัพท์ท่านแสดงว่า “ภิกษุเมื่ออยู่ในเสนาสนะที่แม้ประกอบด้วยองค์โดยความไม่ระวางและความไม่มีภัยย่อมไม่ได้เพื่อจะเก็บ” ด้วยเหตุนี้มีประมาณเท่านี้ ภิกษุเข้าจำพรรษาในพรรษาดันเป็นผู้อยู่จำพรรษาโดยไม่พรรษาไม่ขาด วางจิวรไว้ในบ้านที่ภิกษุทำบ้านให้เป็นโคจรคามแล้วอยู่ในเสนาสนะป่าที่มี ๕๐๐ วัชฺรณูปเป็นอย่าต่ำ พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตเดือน ๑๒ ทั้งสิ้นให้เป็นต้นเรื่องเว้นจากจิวรในเสนาสนะนั้นนั่นแหละแล้วทรงอนุญาตการอยู่ปราศจากจิวร ๖ ราตรีแก่ภิกษุผู้ที่ยื่นจากวัดนั้นในบัดนี้ จึงตรัสพระดำรัสว่า “ลียา จ ตสฺส ภิกฺขุโน” เป็นต้น ความจริงภิกษุทั้งหลายผู้ได้รับการกรานกฐินแล้วเท่านั้นย่อมได้อสมาทานจาระ

แต่ในที่นี้ไม่พึงเห็นเหตุนี้ในบัดนี้ บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ภิกษุนั้นพึงอยู่ปราศจากจีวรนั้นได้ ๖ ราตรีเป็นอย่างมาก (ฉารตตปรหม์ เตน ภิกขุนา เตน จีวเรน วิปวสิตพฺพ) ได้แก่ ภิกษุใดอยู่ในวัด เมื่อกิจที่จะต้องไปในที่อื่นจากวัดนั้นมีอยู่ พึงเก็บจีวรไว้ในระหว่างบ้านได้ ภิกษุนั้นพึงอยู่ปราศจากจีวรนั้นได้ ๖ ราตรีเป็นอย่างมาก มีคำอธิบายว่า พึงอยู่ในที่อื่นจากที่นั้นได้ ๖ ราตรี ท่านอาจารย์พระพุทฺธทัตตะได้กล่าวคำนี้ว่า

“ภิกษุทำบ้านใดให้เป็นโคจรคามแล้วอยู่ในป่า
การที่จะเก็บจีวรนั้นไว้ในบ้านนั้นตลอด ๑ เดือนย่อมควร
เมื่อภิกษุอยู่ในที่อื่นเท่านั้น พึงทราบว่ายู่ได้ ๖
รา ต รี ๖ ป ี น อ ย ่ า ง ม าก
คำอธิบายนั้นซึ่งยังไม่ชัดเจนท่านแสดงแล้วสำหรับภิกษุนั้น
„๖๑๑

เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ตโต เจ อุตฺตริ วิปวเสยยาติ ฉารตตโต อุตฺตริ ตสฺมิ เสนาสเน สุตตมํ อรุณํ อฏฺฐาเปยฺย” เป็นต้น คำว่า เมื่อไม่อาจอย่างนั้น (ตถา อสฺสโกทนฺเตน) ได้แก่ เพราะที่ที่ไปไกลจึงกลับมายังเสนาสนะไม่อาจให้อรุณตั้งขึ้น ภิกษุเมื่อไม่อาจเป็นอย่างนั้น ยืนอยู่ในที่นั้นนั้นแหละพึงอธิษฐานว่า “จักยืนอยู่ในที่แห่งอดิเรกจีวร” คำว่า อยู่แล้ว (วสิตวา) ได้แก่ ยังอรุณให้ตั้งขึ้นแล้ว การสมมุติภิกษุท่านกล่าวไว้แล้วในอุทิสติกขาบทนั้นแล

คำว่า ที่เหลือ (เสถ) ได้แก่ คำมีคำว่า คำว่า เว้นภิกษุสมมุติ คือความนี้ในที่นี้เป็นอนุบัญญัติ ความจริง บรรดาองค์เหล่านั้น การอยู่ปราศจากราตรี เป็นองค์ที่ ๔ คำนั้นคือการอยู่ปราศจากราตรียิ่งไปกว่า ๖ ราตรีในที่นี้ เพราะเหตุนี้ ความนี้เท่านั้นเป็นความหมายที่พิเศษ

สาสังกสิกขาปทวินณา จบ

๑๐) ปริณตสิกขาปทวินณา

เพื่อตอบคำถามว่า ลากันอันเขาน้อมไปเพื่อสงฆ์ มิใช่สงฆ์อย่างเด็ดขาดมิใช่หรือ เมื่อเป็นเช่นนั้น ลากันนั้นจะเป็นของสงฆ์อย่างไร ท่านจึงกล่าวว่า “โส หิ” เป็นต้น บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า สัน (โส) ได้แก่ ลาก คำว่า โดยปริยายหนึ่ง (เอเกน ปริยาเยน) ได้แก่ โดยปริยายหนึ่งกล่าวคือความน้อมลากไป ด้วยคำว่า “ลภิตพฺพ” ท่านกล่าวกัมมสาธนะแห่งลาก- ศัพท์ (ท่านกล่าวว่าลาก-ศัพท์เป็นกัมมสาธนะ) คำว่า วัตถุมีจีวรเป็นต้น (จีวราทิวตฺถ) ได้แก่ จีวร ปิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉัจฉเภสัชบริหาร โดยที่สุดกระทั่งก้อนจूरณ ไม้ชำระฟัน หรือด้ายชายผ้า คำว่า ที่เขาน้อมไว้ (ปริณต) ความว่า เป็นลากที่เขา น้อมไปเพื่อสงฆ์ เป็นลากที่เขา โน้มไปเพื่อสงฆ์ เป็นลากที่เขา เอื้อนไปเพื่อสงฆ์ ตั้งอยู่ แล้ว ก็ลากนั้นเป็นลากที่เขา น้อมไปด้วยเหตุใด เพื่อแสดงเหตุนี้แล้วแสดงคความหมายของเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “ทสฺสาม กริสฺสาม” เป็นต้น คำว่า ให้น้อมไปเพื่อตน (อตฺตโน ปริณาเมนตสฺส) ได้แก่ ทราบว่าลากอันเขาน้อมไปเพื่อสงฆ์แต่น้อมมาเพื่อตนถือเอา คำว่า เพราะประโยค (ปิโยเค)

ได้แก่ เพราะประโยคคือการน้อมไป ก็ในที่นี้ พึงทราบวิธีแห่งการสละโดยนัยนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ ลากันเขาน้อมไว้เป็นของจะถวายสงฆ์ กระผมรู้อยู่ น้อมมาเพื่อตน เป็นนิสัสคีย์”^{๖๑๒}

ก็ในคำว่า ในสงฆ์ เจติย และบุคคล (สังเจติยบุคคลุ) นี้ พึงทราบสัตว์ทั้งหมดว่า “บุคคล” เพราะเปรียบเทียบโดยที่สุดสุนัข คำว่า สงฆ์อื่นเป็นต้น (อญญสมาทินิ) ได้แก่ สงฆ์ เจติย และบุคคลอื่นมีคำอธิบายว่า “ต้องอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุผู้น้อมลากของสงฆ์ไปเพื่อสงฆ์ เจติย หรือบุคคลอื่น น้อมลากของเจติยไปเพื่อเจติย สงฆ์ หรือบุคคลอื่น น้อมลากของบุคคลไปเพื่อบุคคล สงฆ์ หรือเจติยอื่น”

บัดนี้ เพื่อแสดงอนาบัติ ท่านจึงกล่าวว่า “อปรินตสญญโน” เป็นต้น เชื่อมความว่า ผู้มีความสำคัญในลาภที่เขาน้อมไปและไม่ได้น้อมไปว่าไม่ได้น้อมไป อธิบายว่า แม้ในคำทั้งสองว่า ที่เขาน้อมไปและไม่ได้น้อมไป สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวว่า “ลาภที่เขาน้อมไว้แล้ว ภิกษุสำคัญว่าเขาน้อมไว้ น้อมมาเพื่อตน ไม่ต้องอาบัติ ลาภที่เขาไม่ได้น้อมไว้ ภิกษุสำคัญว่าเขาไม่ได้น้อมไว้ ไม่ต้องอาบัติ”^{๖๑๓} คำว่า ไทยธรรม (ททยธมโม) ได้แก่ปัจจัย ๔ ด้วยอาทิ-ศัพท์ ท่านระบุเอาคำทั้งหลายว่า “ได้รับการปฏิสังขรณ์ หรืออยู่ได้นานในที่ใด หรือท่านมีจิตเลื่อมใสในที่ใด จงถวายในที่นั้นเถิด”^{๖๑๔} ก็ถ้าทายกทั้งหลายกล่าวว่า “พวกเราถวายสภัตแก่สงฆ์ จะบูชาพระเจติย จะถวายบริวารแก่ภิกษุรูปหนึ่ง จะถวายตามความพอใจของพวกท่าน ท่านโปรดบอก พวกเราจะถวายที่ไหน” เมื่อพวกเขากล่าวอย่างนี้ อันภิกษุนั้นพึงบอกว่า “พวกท่านปรารถนาในที่ใด จงถวายในที่นั้น”

พรรณนาปรินตสิกขาบท จบ

ปัตตวรรคที่ ๓ จบ

พรรณนานิสัสคีย์ในคัมภีร์นัลลตถกาสินีชื่อว่าวินยมัญจสา
แห่งอรรถกถาปาติโมกข์ชื่อกังขาวิตรณิ จบแล้วด้วยประการฉะนี้

๒.๔.๕ ปาจิตติยกัณฑ์

๒.๔.๕.๑ มุสาวาทวรรค

๑) มุสาวาทสิกขาบทวิณณา

ในคำว่า เพราะสัมปชานมุสาวาท (สมปชานมุสาสาเท) นี้คำว่า มุสา ได้แก่ เรื่องที่ไม่จริง ไม่แท้ คำว่า วาทะ (วาโท) ได้แก่ การให้รู้เนื้อความนั้นโดยความเป็นจริง โดยเป็นคำแท้ การกล่าวเท็จของบุคคลผู้รู้อยู่ ชื่อว่าสัมปชานมุสาวาท (สมปชานมุสาวาโท) อธิบายว่า ในสัมปชานมุสาวาทนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “ปุพเพ” เป็นต้น ก็แลมุสาวาทนั้นย่อมมีในขณะอันเป็นส่วนเบื้องต้น และย่อมมีแก่บุคคลผู้รู้อยู่ในขณะนั้นว่า ในเบื้องต้นเธอรู้อยู่ จักกล่าวเท็จ มุสาวาทย่อมมีแก่ภิกษุนั้นผู้กล่าวอยู่ เพราะท่านกล่าวไว้ว่า เราจะกล่าวเท็จ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “แม้ในกาลก่อนก็รู้ แม้ในขณะกล่าวก็รู้” ความจริงคำทั้งสองนี้เป็นเพียงองค์ คำนอกจากนี้จะมีหรือไม่ก็ตาม นิมิใช่เหตุ ด้วยคำว่า

^{๖๑๒} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๕๙/๑๘๑.

^{๖๑๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๕๙/๑๘๐.

^{๖๑๔} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๖๐/๑๘๓.

ก็การกล่าวนี้ย่อมทราบได้มิใช่หรือ ท่านจึงกล่าวคำว่า “ภณณจ นาม” เป็นต้นไว้ คำว่า **คำไม่เป็นจริง (อญุตสส)** ได้แก่ คำไม่แท้

ในคำว่า **พระหัตถกะศากยบุตร** นี้ คำว่า **หัตถกะ (หตถโก)** เป็นชื่อของพระเถระนั้น พระโอรสของเจ้าศากยทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **ศากยบุตร (สกุยบุตรโต)** ได้ทราบว่าในสมัยพุทธกาลกุลบุตร ๘๔๐๐๐ คนจากศากยตระกูลได้ออกบวช บรรดาบุตรเหล่านั้น พระหัตถกะศากยบุตรนั้นเป็นผู้หนึ่ง ในคำว่า **ในเรื่องที่ไมรู้แต่ปญญา** นี้ ภิกษุกล่าวอยู่กับพวกเดียรฉัยกำหนดโทษบางอย่างไว้ในตน ไม่ทราบว่า “นี่เป็นการกล่าวเท็จของเรา” เมื่อกล่าวแล้วกล่าวอีกก็กำหนดคำพูดที่ไม่มีโทษปญญาว่า “วาตะนี้เป็นของเราเท่านั้น” ชื่อว่า **ไมรู้แต่ปญญา** ด้วยอาทิ-ศัพท์ ท่านรวบรวมเอาคำว่ารู้แต่กล่าวว่าไม่รู้ คำพูดเลยไปทางอื่น การพูดเท็จทั้งที่รู้ และการพูดให้คลาดเคลื่อนโดยทำจุดสังเกต บัดนี้เพื่อจะแสดงประเภทแห่งอาบัติ ท่านจึงกล่าวคำว่า “**อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาโรจนตฺถิ**” เป็นต้น

คำว่า **ไม่ทันได้ใคร่ครวญริบพูด (อนุปราเรตวา สหสา ภณนตสส)** ได้แก่ แม้ได้เห็นยังไม่ทันพิจารณาเลยก็พูดด้วยคำว่า “เราไม่ได้เห็น” เป็นต้น คำว่า **ตั้งใจว่าจะพูดคำอื่นแต่พูดคำอื่น (อญญ ภณิสฺสามิติ อญญ ภณนตสส)** ได้แก่ ภิกษุใดพลั้งพลาดไปเพราะมีปัญญาน้อย เพราะหลงลืม เมื่อควรจะพูดว่า “จิวร” ก็กล่าวคำทั้งหลายมีคำว่า “จิวร” เป็นต้น ภิกษุนี้ชื่อว่าตั้งใจว่า “เราจะกล่าวคำอื่น” แต่กล่าวคำอื่น ก็ภิกษุใดถูกสามเณรกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญท่านเห็นพระอุปัชฌาย์ของกระผมไหม” เมื่อจะทำการนเยะเย้ยก็กล่าวว่า “อุปัชฌาย์ของเธอคงจกซ์บเกี่ยวนบรรทุกฝันไป” หรือได้ยินเสียงสุนัขจิ้งจอกถูกถามว่า “นี่เสียงของใคร” ก็กล่าวว่า เสียงนี้เป็นเสียงของมารดาของเธอผู้ไปกับยาน เสียงของชนทั้งหลายผู้เข่นเกี่ยวนที่ติดในตม ย่อมไม่กล่าวอย่างนี้เพื่อเล่น ไม่กล่าวคำอื่นเพื่อเล่นภิกษุนั้นย่อมต้องอาบัติเหมือนกัน มีปุณณกถาอย่างอื่นอยู่ว่า บุคคลคนหนึ่งได้น้ำมันหนอยหนึ่ง แล้วมายังวิหารกล่าวกะสามเณรว่า “วันนี้เธอไปไหน หมู่บ้านมีน้ำมันอย่างหนึ่ง” หรือได้ขึ้นขนมที่วางอยู่ในตะกร้าพูดว่า “วันนี้ชนทั้งหลายเอาตะกร้าให้ตะกร้าใส่ขนมไปในบ้าน” นี้ชื่อว่ามุสาวาทโดยแท้ คำว่า **มุ่งจะกล่าวให้คลาดเคลื่อน (วิสฺวาทนปฺเรกฺขารตา)** มีวินิจฉัยว่า ชื่อว่าเป็นเหตุกล่าวให้คลาดเคลื่อน เพราะชนทั้งหลายย่อมกล่าวให้คลาดเคลื่อน ด้วยคำนั้น จิตที่เป็นไปด้วยอำนาจประสงค์จะหลอกลวง ความที่จิตนั้นมุ่งหน้าไป ชื่อว่า **ความเป็นผู้มุ่งจะกล่าวให้คลาดเคลื่อน** อธิบายว่า การกล่าวก่อนแห่งจิตที่คิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อน

มุสาวาทสิกขาปทวินณา จบ

๒) โอมสวาทสิกขาปทวินณา

คำว่า **โอมสวาท (โอมสวาเท)** ได้แก่ คำชู่และคำติเตียน ก็เพราะเหตุที่คำนั้นเป็นคำพูดที่ไม่สบายหูและไม่สบายใจ เพราะเหตุนี้ คำพูดนั้นย่อมเสียดแทงหูและเสียดแทงหทัย เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เพราะถ้อยคำที่เสียดแทง มีคำอธิบายว่า เพราะการกล่าวกระทบด้วยชาติ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ชื่อว่า **ชาติ (ชาติ**

นาม) บรรดาคำเหล่านั้น ที่ชื่อว่า **ชาติกำเนิดดี** ได้แก่ ชาติกำเนิดสูงมีชาติกำเนิดพราหมณ์เป็นต้น และ ชาติกำเนิดต่ำมีชาติกำเนิดจัณฑาลเป็นต้น ที่ชื่อว่า **ชาติกำเนิดดี** ได้แก่ ชาติกำเนิดที่เลวมีชาติกำเนิดอวกัณณะเป็นต้น และ ที่ชื่อว่า **ชาติกำเนิดดี** มีชื่อว่า พุทธรักขิตเป็นต้น ที่ชื่อว่า **ตระกูล** ได้แก่ ตระกูลต่ำมีตระกูลโกสิยะเป็นต้น และ ตระกูล โค ต ม ะ เป็น ต้น ที่ ชื่อ ว่า **หน้า ที่ การงาน** ได้แก่ หน้า ที่ การงานชั้นต่ำมีงานของคนเทษยะเป็นต้น ที่ชื่อว่า **ศิลปวิทยา** ได้แก่ ศิลปวิทยาชั้นต่ำมีวิชาช่างจักสานเป็นต้น และ ศิลปวิทยาชั้นสูงมีวิชาคำนวณนับเป็นต้น ที่ชื่อว่า **ความเจ็บไข้** ได้แก่ โรคแม้ทุกชนิดจัดว่าเป็นสิ่งที่เลวโดยแท้ อีกอย่างหนึ่ง โรคเบาหวานจัดว่าเป็นโรคที่ดี โรคที่เหลืองฟงทราบว่าเป็นโรคที่เลว ที่ชื่อว่า **รูปลักษณ์** ได้แก่ รูปลักษณ์ที่เลวมีสูงเกินไปเป็นต้น และ รูปลักษณ์ที่ดีมีไม่สูงนักเป็นต้น ที่ชื่อว่า **กิเลส** ได้แก่ กิเลสทั้งปวงมีรากะเป็นต้น ที่ชื่อว่า **อาบัติ** ได้แก่ โสตาบัติเป็นต้น เป็นเรื่องที่ตีปาราชิกาบัติเป็นต้น เป็นเรื่องที่ไม่ดี ที่ชื่อว่า **การดำ** ได้แก่ คำหยาบมีว่าท่านเป็นอูฐเป็นต้น และ คำต่ำสุภาพมีคำว่าท่านเป็นบัณฑิตเป็นต้น

คำว่า **ยถา ตถา** ได้แก่ โดยประการอย่างใดอย่างหนึ่งแห่งบทที่มาในพระบาลีหรือมิได้มา ในสิกขาบทนี้ เว้นภิกษุ ภิกษุณี เป็นต้น สัตว์ทั้งหมดดำรงอยู่ในฐานะเป็นอนุสัมบัน เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **อิธ จ** เป็นต้น ที่ชื่อว่า ความประสงค์จะเล่น ได้แก่ ความประสงค์จะเล่นและหัวเราะ คำว่า **สพฺพตถ** ได้แก่ ในที่ทั้งปวง คือในอนุสัมบันและอนุสัมบัน และในสิกขาบทที่มาในพระบาลีหรือมิได้มา ในคำว่า **ผู้มั่งอรรถ ธรรม และ อนุสาสนี (อตุลธมฺมอนุสาสนีปุเรกขาราน)** นี้ เมื่อภิกษุพรรณาน้ำความแห่งพระบาลีมีว่า “ท่านเป็นจันฑาล” เป็นต้น ชื่อว่าผู้มั่งอรรถ เมื่อกล่าวพระบาลีชื่อว่าผู้มั่งธรรม ภิกษุดำรงอยู่ในอนุสาสนีกล่าวอยู่โดยนัยว่า “แม้ในบัดนี้ท่านเป็นจันฑาล ท่านอย่ากระทำความบาป ท่านอย่าเป็นคนมีตมามีตไป” ฟังทราบว่าเป็นชื่อว่าผู้มั่งอนุสาสนี

โอมสวาทสิกขาปทวิถณนา จบ

๓) เปสฺสญญสิกขาปทวิถณนา

ในคำว่า **เพราะส่อเสียดภิกษุ (ภิกษุเปสฺสญญ)** ฟังทราวยินฉัยดังต่อไปนี้ วาจาใดย่อมส่อเสียด เพราะเหตุนี้ วาจา นั้น ชื่อว่า วาจา ส่อเสียด บุคคลย่อมกระทำเหล่าสัตว์ผู้พร้อมเพรียงกันเป็นหมู่เป็นพวกให้แตกแยกกันด้วยวาจาใดวาจานั้นชื่อว่า **วาจา ส่อเสียด (เปสฺสญญวาจา)** วาจา ส่อเสียดนั้นแหละชื่อว่า เปสฺสญญะ บุคคลผู้ประกอบด้วยวาจานั้น ชื่อว่า ผู้ส่อเสียด (ปิสุณ) กรรมของบุคคลนั้นชื่อว่า เปสฺสญญะ การส่อเสียดของภิกษุชื่อว่า ภิกษุเปสฺสญญะ (ภิกษุ เป ส ุณ ญ) ใน เพราะ การ ส่อ เส ย ด ภิก ษุ นั้น ความว่า ในเพราะ คำส่อเสียดที่ภิกษุฟังจากภิกษุแล้วกระทบกระทั้งภิกษุ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เพราะชาติกำเนิด (ชาติอาทิตฺติ) เป็นต้น ภิกษุยอมนำคำส่อเสียดนั้นเข้าไป เพราะเหตุ ๒ ประการเพราะเหตุนี้ จึงตรัสว่า **เพราะประสงค์จะทำให้เป็นที่รักของภิกษุ (ภิกษุโนปิยกมฺมตาย วา)** บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **เพราะประสงค์จะทำให้เป็นที่รักของภิกษุ (ภิกษุโนปิยกมฺมตาย วา)** ความว่า ย่อมกล่าวคำนั้นแก่บุคคลใด

เพราะภิกษุนั้นปรารถนาความเป็นรักของตนว่า “เราจักเป็นที่รักของบุคคลนี้ด้วยอาการอย่างนี้” คำว่า **ด้วยประสงค์การทำลาย (ภททธิปาเยน)** ได้แก่ ปรารถนาอยู่ซึ่งการทำลายบุคคลอื่นว่า “บุคคลนี้จักแตกกับบุคคลนั้นด้วยอาการอย่างนี้” อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าคำส่อเสียด เพราะกระทำความว่างเปล่าจากความเป็นที่รักโดยนิรุตตินัย บุคคลย่อมกล่าวคำส่อเสียดนั้น

๔) ปทโสธัมมสิกขาปทวิณณา

คำว่า **ฟังกล่าวธรรมโดยบท (ปทโสธมมํ วาเจยย)** ได้แก่ ฟังกล่าวธรรมร่วมกันเป็นบทๆ อธิบายว่า ฟังกล่าวธรรมเป็นส่วนๆ เพราะเมื่อภิกษुकกล่าวธรรมที่ขึ้นสู่สังคีติ ๓ ครั้งต้องอาบัติอย่างเดียวกันหาไม่ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า แม้ที่ไม่ได้ขึ้นสู่สังคีติ ๓ ครั้ง (ก็ต้องอาบัติ) ด้วยอาทิ-ศัพท์ ท่านกล่าวถึงบทเพียงเรื่องศีล รุดงค์ปัญหา และอารัมมณกถา การถือเอาพุทธานุสสติ ญาณวัตถุ อสุภกถา เป็นต้น ในเมณฑกมิลินทปัญหา พระไม่ต้องอาบัติเพราะปฏิภาณของพระเถระ คำใดที่พระเถระนำมากล่าวเพื่อให้พระราชาทรงรับเป็นอาบัติเพราะคำเหล่านั้น ก็วิณณปิฎก อังคุลิมาลปิฎก รัฐบาลคัชชิตะ อาฬวกคัชชิตะ คุณหมรรค คุณพเวสสันดร คุณพหวินัย และเงทัลลปิฎก เป็นต้น ไม่เป็นพุทธดำรัส

ก็เพราะเหตุที่บทนั้นมี ๔ บท ฉะนั้น เพื่อจะแสดงบท ๔ บทนั้นท่านจึงกล่าวว่า “บท อนุบท อนุอักขระ อนุพยัญชนะ” บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยคำว่า **บท (ปท)** ทรงประสงค์เอาบาทคาถา ด้วยคำว่า **อนุบท (อนุปท)** ท่านประสงค์เอาบาทที่ ๒ ด้วยคำว่า **อนุอักขระ (อนนวกขร)** ประสงค์เอาอักขระหนึ่งๆ ด้วยคำว่า **อนุพยัญชนะ (อนุพยณชน)** ประสงค์เอาพยัญชนะหลังๆ ซึ่งเหมือนกับพยัญชนะต้นๆ อีกอย่างหนึ่ง อักขระหนึ่งทั้งสิ้น ชื่อว่า **อนุอักขระ (อนนวกขร)** การประชุมแห่งอักขระและอนุพยัญชนะชื่อว่า **บท (ปท)** บทที่ ๑ ชื่อว่า **บท** บทที่ ๒ ชื่อว่า **อนุบท (อนุปท)** เพราะฉะนั้นฟังทราบการกระทำที่แตกต่างในคำว่าบทเป็นต้นนี้ด้วยประการฉะนี้ เชื่อมความว่า เมื่อภิกษुकกล่าวส่วนใดส่วนหนึ่งร่วมกับบุคคลที่เหลือ ยกเว้นภิกษุและภิกษุณี ต้องอาบัติปาจิตตีย์ด้วยการนับบทเป็นต้น

ในสิกขาบทนี้ ในบรรดาคาถาประพันธ์ทั้งหลาย เมื่อภิกษुकกล่าวบทหนึ่งๆ ว่า “มโนปุพพคมมา ธมมา” เป็นต้น ร่วมกับสามเณรให้จบลงร่วมกันนั้นแหละ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ **ด้วยการนับบท** เมื่อพระเถระกล่าวว่า “มโนปุพพคมมา ธมมา” สามเณรยังสวดไม่ถึงบทนั้น ถึงในเวลากล่าวว่า “มโนเสฏฐา มโนมยา” (ก็ต้องอาบัติปาจิตตีย์) **ด้วยการนับอนุบท** ในเวลาว่าคำว่า “รูป อนิจจัง” เมื่อพระเถระเพียงกล่าวคำว่า รูป ร่วมกับสามเณรนั้นฟังทราบว่าต้องอาบัติปาจิตตีย์ด้วยการนับอนุอักขระ แม้ในคาถาประพันธ์กันนี้ สามเณรเมื่อสวดพระสูตรนี้ว่า “รูป ภิกขเว อนิจจัง เวทนา อนิจจา” เมื่อพระเถระกล่าวว่า “รูป อนิจจัง” ก็กล่าวอนิจจบบทนี้ว่า “เวทนา อนิจจา” กล่าววาทาร่วมกับอนิจจบบทนี้ว่า “รูป อนิจจัง” ของพระเถระ เมื่อพระเถระกล่าวอยู่อย่างนี้ ฟังทราบว่าต้องอาบัติปาจิตตีย์ด้วยการนับอนุพยัญชนะ

บทว่า **ติกปาจิตตีย์ (ติกปาจิตติย)** ได้แก่ อาบัติปาจิตตีย์ ๓ ตัว คือ แก่ผู้มีความสำคัญในอนุปสัมบันว่าเป็นอนุปสัมบัน ผู้มีความสงสัยและผู้มีความสำคัญว่าเป็นอนุปสัมบัน เชื่อมความว่า ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้กล่าวร่วมกับอนุปสัมบันเพราะการยกอุทเทสร่วมกัน แม้ในข้อที่ว่า “เพราะทำการสาธยายเพราะยกอุทเทสในสำนักของพระเถระนั้น” ก็นัยนี้

ฟังทราบวินิจฉัยในคำเหล่านั้นดังต่อไปนี้ อุปสัมบันและอนุปสัมบันนั่งแล้วสวดอาจารย์กล่าวร่วมกันกับศิษย์เหล่านั้นโดยคิดว่า “เราจะบอกแก่ผู้นั่งแล้ว” ไม่เป็นอาบัติแก่อาจารย์นั้นเทียว ไม่เป็นอาบัติแก่ผู้เรียนกับอนุปสัมบัน แม้ทั้งสองยืนเรียนกันยี่สิบเหมือนกัน ภิกษุหนุ่มนั่ง สามเณรยืน ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้กล่าวโดยคิดว่า “เราจะกล่าวแก่ผู้นั่ง” ถ้าภิกษุหนุ่มยืน อีกท่านหนึ่งนั่งไม่เป็นอาบัติแก่ผู้กล่าวโดยคิดว่า “เราจะกล่าวแก่ผู้นั่ง” ถ้าในระหว่างภิกษุจำนวนมาก สามเณรรูปหนึ่งนั่ง เมื่อภิกษุกล่าวธรรมโดยบทในเมื่อสามเณรนั้นนั่งแล้วเป็นอาบัติเพราะไม่ใส่ใจ ถ้าสามเณรละอุปจารยืนหรือนั่ง ภิกษุบอกแก่ชนเหล่าใด ภิกษุนั้นยอมถึงการนับว่า ย่อมถือเอาปลายคัมภีร์ โดยส่วนแห่งทิศหนึ่ง เพราะไม่เนื่องในภิกษุเหล่านั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่เป็นอาบัติ

คำว่า เพราะการสาธยาย (สขุณายกรณ) ความว่า เพราะการสาธยายร่วมกับอนุปสัมบัน คำว่า เพราะถือเอาอุทเทสของภิกษุนั้น (ตสฺส สนฺติเก อุทเทสคฺคฺหณ) เพราะถือเอาอุทเทสในสำนักของอนุปสัมบัน คำว่า เพราะกล่าวคัมภีร์ที่ชำนาญโดยมาก (เยภฺยฺเยน ปคฺคณฺณํ ภณฺนตสฺส) ความว่า ในคาถาหนึ่ง ถ้าบาทหนึ่งยังไม่ล่วงเลยไป บาทที่เหลือกำลังมา ภิกษุนี้เชื่อว่าเป็นผู้ชำนาญคัมภีร์โดยมาก คัมภีร์นั้นฟังทราบแม้ในพระสูตรโดยนัยนี้ คำว่า ให้สวดอยู่ (โอสฺสเรณตสฺส) ได้แก่ และให้สวดพระสูตรอยู่ในท่ามกลางบริษัท

ปทโสธัมมสิกขาปทวิถณนา จบ

๕) ปฐมสทเสยยสิกขาปทวิถณนา

ในสิกขาบทนี้ แม้สัตว์เดรัจฉานก็เชื่อว่าอนุปสัมบันเหมือนกัน เพราะพระบาลีว่า “ยกเว้นภิกษุ ที่เหลือเชื่อว่าอนุปสัมบัน”^{๖๑๕} แต่สัตว์เดรัจฉานนั้นไม่ใช่ทั้งหมด สัตว์เดรัจฉานเป็นวัตถุแห่งการต้องอาบัติ เกี่ยวกับเมถุนธรรม เพราะเหตุนี้พระพุทธร่องค์จึงตรัสว่า “โดยที่สุด(อนตมโส)” ก็การกำหนดสัตว์เดรัจฉานนั้นฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้ว ในอาบัติที่เกี่ยวกับเมถุน ในคำว่า “ทิตฺตติรตฺตํ” นี้ ด้วยคำว่า ทิตฺต ย่อมไม่ได้อรธพิเศษอะไร ฟังทราบว่าท่านกล่าวอย่างนี้เพราะความสละสลวยแห่งพยัญชนะ เพราะความคล่องปาก ด้วยสามารถแห่งโวหารชาวโลกอย่างเดียวกันคำว่า ๒ ราตรีหรือ ๓ ราตรี (ทวินัน วา ตินฺณ วา รตฺติณ) ฟังเห็นว่า ท่านกล่าวไว้เพื่อแสดงเพียงอรธแห่งคำพูดหรือว่าท่านทำการถือเอา ทิตฺติ-ศัพท์ เพื่อแสดง ติตฺติ-ศัพท์ ติดต่อกัน คำว่า นอนร่วมกัน (สทเสยฺย) ได้แก่ การนอนร่วมกัน ก็ด้วยคำว่า เสยฺยา (การนอน) ท่านกล่าวว่า แม้การนอนคือการเหยียดกาย เพราะทำอธิบายว่า “การนอนชื่อว่าเสยฺยา” สัตว์ทั้งหลายยอมนอนในเสนาสนะใด เพราะทำอธิบายแม้เสนาสนะนั้นว่า สัตว์ทั้งหลายยอมนอนในเสนาสนะนั้นแม้เอง เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าเสยฺยา คำแม่ทั้งสองนั้นท่านถือเอาโดยสามัญหรือโดยเอกเสสนัยในสิกขาบทนี้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “ในเสนาสนะที่มุงที่บังทั้งหมด (สพฺพจฺจนฺนปรีจฺจนเน)” เป็นต้น

บรรดาเสนาสนะเหล่านั้น เสนาสนะใดเบื่องบนมุงบังไว้ทั้งหมดทีเดียวด้วยเครื่องมุง ๕ ชนิด หรือด้วยวัตถุอื่นบางชนิดโดยที่สุดแม้มุงด้วยผ้า คือเสนาสนะที่ล้อมตั้งแต่พื้นจนถึงหลังคา

^{๖๑๕}วิ.มหา. (บาลี) ๒/๕๒/๑๓๓.

เครื่องมุงไม่ถึงข้าง โดยปริยายทั้งหมด โดยเป็นกำแพงสูง ๑๕๐ ศอก หรือโดยประการอื่นโดยที่สุดแม้ล้อมด้วยผ้า เสนาสนะนี้ชื่อว่ามุงบังทั้งหมด ก็ในพื้นที่ของบนของเสนาสนะใดมุงบังเป็นส่วนมาก ส่วนน้อยไม่ได้มุงบัง แต่โดยรอบล้อมไว้แล้วมากกว่าที่ไม่ได้ล้อมเสนาสนะนี้ชื่อว่า **มีเครื่องมุงโดยมาก** ชื่อว่ามีเครื่องกันส่วนมาก (เยภุยน ฉนนฺ ยะภุยน ปฏิจฉนนฺ นาม) ในเสนาสนะที่บังทั้งหมดนั้นหรือว่ามุงเป็นส่วนมาก

คำว่า **กระทำ (วิทเหยย)** คือ ควรกระทำ ก็เสนาสนะนั้นให้ถึงพร้อมด้วยประโยชน์ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **“พึงให้ถึงพร้อม”** ความจริงประโยชน์ในการล้อมเสนาสนะนี้มีว่า “ภิกษุเข้าไปสู่ที่นอนคือเสนาสนะแล้วพึงสำเร็จการนอนกล่าวคือการเหยียดกายพึงทำ พึงให้ถึงพร้อม” ความสูง ๑๕๐ ศอกท่านถือเอาด้วยศอกของช่างไม้ คำว่า **มีอุปจารเดียวกัน (เอฎุปะจาโร)** ท่านกล่าวหมายถึงความเป็นอันเดียวกันแห่งประตูสำหรับใช้สอย เชื่อมความว่า เสนาสนะ ๑๐๐ ห้อง หรือศาลา ๔ หลังมีอุปการะเดียวกัน คำว่า **ตตถ วา** ความว่า ในวันก่อนๆ ภิกษุอยู่ในเสนาสนะใด ในเสนาสนะนั้นนั่นเองหรือ คำว่า **ในเสนาสนะเช่นนั้นในที่อื่น (อณฺญตถ วา ตาติเส)** ความว่า ในเสนาสนะที่ประกอบด้วยลักษณะตามที่กล่าวแล้ว หรือว่าในเสนาสนะที่ไม่เคยอยู่ในกาลอื่น คือในกาลก่อน คำว่า **นั้น (เตน วา)** คือ อันตนไม่เคยอยู่ร่วมกับผู้ใดในวันก่อนๆ หรือกับผู้ใด คำว่า **ผู้อื่น (อณฺเณน วา)** ความว่า อันตนอยู่ร่วมกับผู้ใด ในวันก่อนๆ หรือว่า กับผู้อื่นจากผู้นั้น การพรรณนาถึงเครื่องล้อมชื่อว่า **สงฺเขโป** ก็ความพิสดารมีอยู่อย่างนี้จะพึงทราบได้อย่างไร เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **“วิธธโร ปน”** เป็นต้น

ด้วย **อาทิ-ศัพท์**ในคำว่า **มุงบังครึ่งหนึ่ง (อุปตฺตจฉนนฺ ปริจฉนนฺ ทิสฺสุ)** ท่านถือเอาคำที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า **“ต้องอาบัติทุกกฏ ในเสนาสนะที่มุงเป็นส่วนมาก บังเล็กน้อย ต้องอาบัติทุกกฏ ในเสนาสนะที่บังทั้งหมด มุงแต่น้อย”**^{๖๑๖} คำว่า ออกก่อนอรุณขึ้นในคืนที่ ๓ แล้วอยู่อีก (ตติยาย รตติยา ปุรารุณา นิขมิตฺวา ปุน วสนตฺสส) หมายถึงออกก่อนอรุณขึ้นในคืนที่ ๓ เลยแล้วให้อรุณขึ้นในภายนอก เมื่ออาทิตยตกก็อยู่อีก. ก็ด้วย **อาทิ ศัพท์**ในคำว่า **ที่มุงทั้งหมดที่บังทั้งหมด เป็นต้น (สพฺพจฉนนฺ สพฺพา ปริจฉนนฺ ทิสฺสุ)** หมายถึงเอาคำที่มาจากพระบาลีว่า(ภิกษุนอนร่วมกัน)ในที่นอนมีเครื่องมุงทั้งหมด แต่ไม่มีเครื่องบังทั้งหมด (ในที่นอนมีเครื่องบังทั้งหมด แต่ไม่มีเครื่องมุง ทั้งหมด)ในที่นอนไม่มีเครื่องมุงส่วนมาก ไม่มีเครื่องบังส่วนมาก(ไม่เป็นอาบัติ) (สพฺพปริจฉนนฺ สพฺพจฉนนฺ ())^{๖๑๗}, เยภุยน อจฉนนฺ เยภุยน อปริจฉนนฺ)^{๖๑๘} และหมายเอาคำที่มาจากอรรถกถาว่า

^{๖๑๖}วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๕๓/๓๒๗.

^{๖๑๗}สพฺพจฉนนฺ สพฺพอปริจฉนนฺ

^{๖๑๘}วิ.มหา.(บาลี) ๒/๕๔/๑๓๓-๑๓๔.

ไม่เป็นอาบัติในที่นอนมีเครื่องมุงครึ่งเดียว ในที่นอนมีเครื่องบังเพียงเล็กน้อย
ไม่เป็นอาบัติในที่นอนมีเครื่องบังครึ่งเดียว ในที่นอนมีเครื่องมุงเล็กน้อย
ไม่เป็นอาบัติในที่นอนมีเครื่องมุงเล็กน้อย ในที่นอนมีเครื่องบังเล็กน้อย^{๒๑๙}.

ปฐมสทเสยยสิกขาปทวิณณนา จบ

๖) ทุตยสทเสยยสิกขาปทวิณณนา

บทว่า หญิง มนุษย์ (ม นุ ส ส ิ ต ธิ ย า)
หมายถึงหญิงมนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่.อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า หญิงที่ตายแล้ว
เป็นวัตถุแห่งปาราชิกก็จริง แต่ไม่ทำให้ต้องสทเสยยาบัติได้
เพราะอยู่ในส่วนแห่งอนุปาตินนสังขาร^{๒๒๐} (สังขารที่ไม่มีใจครอง). อนึ่ง
(เมื่อภิกษุนอนในที่ที่มีเครื่องมุงเครื่องบังกับ) นางยักษและนางเปต
และสัตว์ดิรัจฉานตัวเมียที่ไม่เป็นวัตถุแห่งปาราชิกไม่เป็นอาบัติ. บทว่า แม้ในวันที่แรก(ปฐมทิวเสปี)
หมายถึง ไม่ใช่ต้องอาบัติในวันที่ ๔ เหมือนในสิกขาบทที่ ๑ แต่ต้องอาบัติแม้ในวันแรกเลย.ด้วยคำนี้
ในที่นี้ พระอรรถกถาจารย์แสดงว่า ไม่มีการกำหนดวัน.แต่ในบรรดาองค์ประกอบอาบัติทั้งหลาย
พึงทราบความต่างกันดังนี้ องค์ประกอบแห่งบัติ มี ๓ ประการคือ
๑) เสนาสนะที่เป็นเหตุอาบัติปาจิตติย ๒)
การนอนร่วมกับมาตุคามในเสนาสนะที่เป็นเหตุอาบัติปาจิตตินั้น ๓)พระอาทิตย์ตก

ทุตยสทเสยยสิกขาปทวิณณนา จบ

๗) ธัมมเทศนาสิกขาปทวิณณนา

บทว่า ๖ - ๕ คำ (ฉปฺปญฺจวาจาหิ) หมายถึง ด้วยวาจา ๖ คำ (หรือ) ๕
คำ.พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำว่า เกิน ๖ คำหรือ ๕ คำ เพื่อจะเฉลยข้อสงสัยว่า ก็ในที่นี้
จะทราบกำหนดคำได้อย่างไร.บทว่า สพฺพตฺถ หมายถึงในพระสูตรและในอรรถกถา.
ถ้าปรารภจะกล่าวอรรถกถา บทแห่งธรรม หรือเรื่องในชาดกเป็นต้น ก็ควรกล่าวแต่เพียง ๖
บทเท่านั้น อธิบายว่า ภิกษุเมื่อจะกล่าวพร้อมบาลี ก็พึงกล่าวไม่เกิน ๖ บทอย่างนี้คือ ๑ บทจากบาลี
และ ๕ บทจากอรรถกถา. บทว่า บุรุษ(บุริเสน) หมายถึงมนุษย์ผู้ชาย.เพราะเหตุนี้
พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า มนุสฺสวคฺคหิ คเหตฺวา จูเตน ปน เป็นต้น. บทว่า ติกฺขาจิตฺติย หมายถึง
ในมาตุคาม มีอาบัติปาจิตติย ๓ คือมาตุคามภิกษุสำคัญว่าเป็นมาตุคาม ๑ มาตุคามภิกษุไม่แน่ใจ ๑
มาตุคาม ภิกษุสำคัญว่าไม่ใช่มาตุคาม ๑ (แสดงธรรมเกิน ๕-๖ คำ ต้อง อาบัติปาจิตติย
เว้นไว้แต่มีบุรุษรู้เพียงสาวอยู่)๒ บทว่า อญฺญสฺส วา มาตุคามสฺส ความว่า
เมื่อภิกษุนั่งแสดงธรรมแก่มาตุคามคนหนึ่งแล้ว แสดงแก่มาตุคามอื่นผู้มาแล้วอีก อธิบายว่า
เมื่อภิกษุนั่งในอาสนะเดียวแล้วอย่างนั้น จะแสดงแก่มาตุคามตั้ง ๑๐๐ คน
ก็ควร.ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้แสดงธรรมแม้แก่เด็กผู้ไม่รู้เพียงสาวเพราะพระบาลีว่า
“ แก่ หญิง ผู้รู้ เพียงสาว ” . บทว่า อิริยา ปถ ปริว ตา ภา ว

^{๒๑๙}วิ.มหา.อ.(บาลี) ๒/๕๕/๒๗๐.

^{๒๒๐}วชิร.ฎีกา (บาลี) ๓๗๙.

หมายถึงไม่มีการเปลี่ยนอิริยาบถของตนหรือของมาตุคาม. บทว่า กปฺปิยการกสฺสาภาโว หมา ย ถึง ไม่ มี ก ป ปิ ย ก ร ก ผู้ รู้ เติ ย ง ส ามี คำ อธิบายว่า ไม่มีมนุษย์ที่มีลักษณะตามที่กล่าวไว้ในอนิยตสิกขาบทที่ ๒. ในบทว่า กิริยากริยํ นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ การแสดงธรรมเกิน ๖ คำ หรือ ๕ คำ ชื่อว่า กิริยา, การไม่ถือกัปปิยการก ชื่อว่า อกิริยา.

ธัมมเทศนาสิกขาปทวณฺณา จบ

๘) ภูตาโรจนสิกขาปทวณฺณา

บทว่า โดยตรง (นิปปริยาเยน) คือ โดยตรงนั่นเองว่า ข้าพเจ้าบรรลุปฐมฌาน เป็นต้น. คำว่า บอกโดยอ้อม (ปริยาเยน อาโรจติ) หมายถึงกล่าวด้วยข้ออ้างอื่นว่า ภิกษุใดอยู่ในวิหารของท่าน ภิกษุนั้น เข้าปฐมฌานแล้ว กำลังเข้า เป็นผู้เข้าแล้ว เป็นต้น^{๒๒๑} จจริงอยู่ ภิกษุผู้ถูกรบเร้าถามในเวลาปรินิพพานและในกาลอื่น จะบอกคุณที่มีจริงแก่อุปสัมบันก็ควร^{๒๒๒}. เมื่อมีสถานการณ์เช่นนั้น ภิกษุแม้มิได้ถูกรบเร้าถาม ก็ควรจะบอกนั่นเอง^{๒๒๓} พระเถระรูปหนึ่งถูกภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งถามว่า ร้าย จึงกล่าวว่า “อาวุโส ท่านอย่าได้พยายามเพื่่อมรรคชั้นสูงเลย ท่านว่าร้ายพระชีณาสพแล้ว” และภิกษุหนุ่มถูกพระเถระถามว่า “อาวุโส พระอริยะทั้งหลายผู้ดำรงอยู่ในศาสนานี้ของท่านมีอยู่หรือ จึงตอบว่า “กระผมเป็นพระโสดาบัน ขอรับ”. พระอริยะทั้งหลาย แม้รู้ว่า “ผู้นี้เป็นการก” ย่อมประกาศตนด้วยการแสดงว่า การปฏิบัติไม่สุญเปล่า เพื่อจะให้ผู้ฟังอาจหาญแก้แล้วกล้าและเพื่อให้ผู้ฟังรำเริงบันเทิงใจ^{๒๒๔} เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “เมื่อมีสถานการณ์เช่นนั้น ภิกษุบอกแก่อุปสัมบัน(ไม่เป็นอาบัติ)”. ก็แม้จะบอกสุดคุณ ปริยัตติคุณและศีลคุณแก่อุปสัมบันก็ควร. เพื่อจะไขข้อสงสัยว่า เพราะเหตุใดในสิกขาบทนี้ ท่านจึงไม่ระบุดังคนบ้า เป็นต้น เพราะเหตุนี้ พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า ยสฺมา ปน เป็นต้น ด้วยอาทิ ศัพท์ หมายถึงภิกษุผู้มีจิตฟุ้งซ่าน และภิกษุผู้กระสับกระส่ายเพราะเวทนา. ๒ บทว่า ตสฺมี สติ หมายถึง เมื่อมีความเป็นคนบ้า เป็นต้น คำว่า อิธ น คหิตา ไม่ระบุดังในบทภาษนียในสิกขาบทนี้. บทว่า อจิตฺตํ หมายถึงไม่มีจิต เพราะไม่มีจิตในการรู้พระบัญญัติ. คำว่า กุสลาพยากตจิตฺเตหิ ทฺวิจิตฺตํ นี้ ท่านกล่าวว่า หมายถึง พระอริยบุคคล โดยกำหนดชั้นเครื่องครัด. ความจริงปุณฺณชนทั้งหลายผู้ได้ฌานที่ไม่รู้พระบัญญัติจะไม่บอก(อุตตริมนุสสรธรรม)แม้ด้วยกุศลจิตด้วยอำนาจความโลภในวัตถุ ย่อมไม่มี. หรือพึงเห็นว่า ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ เพราะทำให้เหมาะสมแก่คำว่า “ทวิเวทนี” เพราะไม่มีทุกขเวทนา.

ภูตาโรจนสิกขาปทวณฺณา จบ

^{๒๒๑}วิ.ม.ท. (บาลี) ๒/๗๕/๑๕๒.

^{๒๒๒}วิ.ม.ท.อ. (บาลี) ๒/๗๗/๒๗๓.

^{๒๒๓}สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๕.

^{๒๒๔}วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๖๒.

๙) ทุฏฐลลาโรจนสิกขาปทวิณณนา

๒ บทว่า ๒ กองอาบัติ(ทวินัน อาปตติกขนธาน) หมายถึง กองอาบัติทั้ง ๒ คือ ปาราชิก และสังฆาติเสส. ๒ บทว่า อายตี สัรวตถาย หมายถึงเพื่อความสำรวมต่อไปว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ภิกษุนี้จึงสำรวมต่อไปในคนทั้งหลายเหล่านี้ด้วยหิริและโอตตปัทธม. คำว่า อาปตตินนฺจ กุลานนฺจ ปริยนตํ กตฺวา วา อกตฺวา วา หมายถึง ทำหรือไม่ทำการกำหนดอาบัติหรือตรึงอยู่อย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าพึงบอกอาบัติจำนวนเท่านี้ พึงบอกในตระกูลจำนวนเท่านี้.

บทว่า ไม่ชั่วหยาบ(อทุฏฐลลา) หมายถึง อาบัติที่ไม่ชั่วหยาบคืออาบัติ ๕ กองที่เหลือ ยกเว้นอาบัติปาราชิกและสังฆาติเสส. คำว่า อวเสเส ฉ อาปตติกขนธเ หมายถึงอาบัติ ๖ กองที่เหลือ เว้น สังฆาติเสส. คำว่า ปุริมปณฺจสิกขาปทวิติกกมฺสงฺขาตํ ทุฏฐลลํ หมายถึงกิริยาชั่วหยาบกล่าวคือกิริยาล่วงละเมิดสิกขาบท ๕ เบื้องต้น มีเจตนางดเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น. คำว่า อชฺฌมาจารที่ไม่วุฒยนอกนี้ (อิตร อทุฏฐลลํ วา อชฺฌมาจาร) หมายถึงสิกขาบท ๕ มีเจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล เป็นต้น หรืออชฺฌมาจารที่ไม่ชั่วหยาบ คือการปล่อยสุกคะ การจับต้องกายหญิง และการให้บำเรอตนด้วยกามอันชั่วหยาบ อื่นจากสิกขาบท ๕ มีเจตนางดเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้นนั้น. บทว่า วตฺถุมตฺตํ ความว่า แก่ภิกษุผู้บอกเพียงวัตถุอย่างนี้ว่า ภิกษุนี้ต้องสุกกวิสัฏฐิ ภิกษุนี้ต้องทุฏฐลลอาบัติ ภิกษุนี้ต้องอิตตกามาบัติ ภิกษุนี้ต้องกายสังสัคคาบัติ. บทว่า อาปตติมตฺตํ หมายถึง หรือแก่ภิกษุผู้บอกเพียงอาบัติอย่างนี้ว่า ภิกษุนี้ต้องอาบัติปาราชิก ภิกษุนี้ต้องอาบัติสังฆาติเสส ภิกษุนี้ต้องอาบัติอุลลัจฉัย ภิกษุนี้ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ภิกษุนี้ต้องอาบัติปาฏิเทสนียะ ภิกษุนี้ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุนี้ต้องอาบัติทุพภาสิต. บทว่า วุตตลกฺขณสฺส หมายถึงมีลักษณะแห่งคำที่กล่าวไว้อย่างนี้ว่า “เป็นผู้ไม่ต้องอาบัติปาราชิก”^{๒๒๕} บทว่า สวตฺถุโก หมายถึงสืบต่อด้วยวัตถุ.

ทุฏฐลลาโรจนสิกขาปทวิณณนา จบ

๑๐) ปถวิณณสิกขาปทวิณณนา

ใน คำว่า มีหิน ก้อนกรวด กระเบื้อง แร่ และทราย เป็นต้น (ปาสาณสฺสขรกกถมฺรุมพฺพาลูกาทีสุ)^{๒๒๖} นี้ ใหญ่กว่าแผ่นหินประมาณเท่ากำมือ พึงทราบว่า แผ่นหิน ก้อนกรวดประมาณเท่ากำมือ พึงทราบว่า ก้อนกรวด คำว่า กระเบื้อง (กถลา) ได้แก่ ชั้นกระเบื้อง คำว่า แร่ (มรุมพา) ได้แก่ ก้อนกรวดที่เป็นแร่ ที่ชื่อว่าวาลิกา ได้แก่ทรายนั่นเอง คำว่า ส่วนที่ ๓ แห่งสิ่งหนึ่ง (อณฺญตรสฺส ตติยภาโค โหติ) ได้แก่ เป็นส่วนที่ ๓ มีคำอธิบายนี้ว่า เมื่อดินร่วนหรือดินเหนียวอันภิกษุให้นำมาจากที่ใดแล้วกระทำเป็นส่วนๆ ส่วน ๒ ส่วนคือดินร่วนหรือดินเหนียวเป็นหนึ่ง คือเป็นอย่างหนึ่งในบรรดาแผ่นหิน เป็นต้น นี้ชื่อว่ามัสสกกปถวิ (ดินผสม) ที่ชื่อว่าโอวัฏฐะ ได้แก่ที่ที่เทวดาครอบครอง คำว่า กล่าวแล้ว (วุตฺตํ) ได้แก่

^{๒๒๕} กงฺขา.อ. (บาลี) ๒๓๑.

^{๒๒๖} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๘๖/๒๗๖.

กล่าวไว้แล้วในบทภาษณีย์^{๖๒๗} หรือในอรรถกถาสีหพันธ์นั้นแหละ คำว่า **ปนด้วยแผ่นดินแผ่นใหญ่กว่าเป็นต้น** (อริกตรปาสาณาทิมิสสา) ได้แก่ เจือปนด้วยวัตถุทั้งหลายมีแผ่นดินที่ใหญ่กว่าเป็นต้น อธิบายว่า แม้แผ่นที่ไฟไหม้ที่เจือปนด้วยแผ่นดินที่ใหญ่กว่าเป็นต้น กว่าประมาณที่กล่าวแล้ว วา- ศัพท์มีอรรถกำหนดซึ่งมิได้กล่าวไว้ ด้วยวา-ศัพท์นั้นท่านสงเคราะห์ดินปนกรวดหย่อนกว่า ๔ เดือน คำว่า **โดยประเภทแห่งแผ่นดินล้วนๆ เป็นต้น** (สุทธปาสาณาทิเกทาย) ได้แก่ แผ่นดินล้วนนั้นในที่นี้มีอยู่ เพราะเหตุที่นั่นที่นั่นชื่อว่าแผ่นดินล้วน แผ่นดินนั้นเป็นต้นของประเภทใด ประเภทนั้นชื่อว่า**มีแผ่นดินเป็นต้น** ด้วยอาทิ-ศัพท์มีการถือเอาก้อนกรวดล้วนๆ เป็นต้น ประเภทมีแผ่นดินล้วนเป็นต้นของศิลาใด ศิลาที่นั่นชื่อว่า**ประเภทมีแผ่นดินล้วนเป็นต้น** ด้วยประเภทมีแผ่นดินล้วนเป็นต้นนั้น อธิบายว่า ด้วยประการมีแผ่นดินล้วนเป็นต้น

ใน คำ ว่า ขุ ด เอง (ส ย ์ ข ณ ติ) นี้ พึง ท ร า บ ว่า ฤ กษุ โดย ย่อม ขุด โดย ที่ สุด แม้ ด้วย ห้ว มแม่ ทำ ทำ ลาย อยู่ ก็ ดี เขียน ด้วย ห้ว มแม่ ทำ ก็ ดี ระ บม บา ตร ก็ ดี ทั้ง หมด นั้น ชื่อ ว่า ย่อม ขุด โดย แท้ ด้วย เหตุ นั้น ท่าน จึง กล่าว ว่า “ให้ กำ เริบ ด้วย เหตุ ทั้ง หลาย มี การ ขุด การ ทำ ลาย การ เขียน และ การ เผลา เป็น ต้น ” จริง อยู่ ฤ กษุ เมื่อ จะ ระ บม บา ตร บา ตร ชื่อ ว่า อัน ฤ กษุ ระ บม ใน ที่ ที่ เคย ระ บม แล ้ว ใน กาล ก่อน เทำ นั้น จะ วาง ไฟ ไว้ บน แผ่น ดิน ที่ ยัง ไม่ ไหม้ ไม่ คว ร แต่ จะ วาง ไฟ บน กระ เบื้อง สำหรับ ระ บม บา ตร คว ร อยู่ ฤ กษุ จะ วาง ไฟ ลง บน ฟืน ไฟ ไหม้ ฟืน เหล่า นั้น ลูก ลาม เลย ไป ไหม้ แผ่น ดิน ย่อม ไม่ สม คว ร แม้ ใน อีฐ และ กระ เบื้อง เป็น ต้น กัน นี้ ยี่ จ ร ings อยู่ แม้ ใน ที่ นั้น จะ วาง ไฟ บน อีฐ เป็น ต้น คว ร อยู่ เพราะ เหตุ ไร เพราะ อีฐ เป็น ต้น เหล่า นั้น ไม่ ไซ้ เชื้อ เพลิง จ ร ings อยู่ อีฐ เป็น ต้น เหล่า นั้น ไม่ ถึง การ น้ บว่า เป็น เชื้อ เพลิง ได้ จะ จุด ไฟ ที่ ต่อ ไม่ แห้ง และ ต้น ไหม้ แห้ง เป็น ต้น ไม่ คว ร ถ้า ฤ กษุ จะ จุด ไฟ ด้วย คิด ว่า “เรา จะ ดับ ไฟ ที่ ยัง ไม่ มา ถึง แผ่น ดิน จึง ไป ” คว ร อยู่ ภาย หลัง ไม่ อาจ จะ ดับ ไฟ ได้ ไม่ ต้อง อา บั ดิ เพราะ เหลือ วิสัย คำ ว่า โดย นัย ที่ กล่าว แล ้ว (วุ ตต นย เณ ว) ได้ แก่ โดย นัย ที่ กล่าว แล ้ว นั้น เทีย วว่า “ด้วย เหตุ ทั้ง หลาย มี การ ขุด การ ทำ ลาย การ เขียน และ การ เผลา เป็น ต้น ”^{๖๒๘} คำ ว่า กั ำ ห น ด (น ิย เม ตว า) ได้ แก่ กระ ทำ การ ตก ลง ใจ คำ ว่า น อ ก นี้ (อ ิต ไร) ได้ แก่ ผู้ สั่ง

ฤ กษุ ก ล่า ว ว่า “เธอ จง ขุด สระ โบ ก ขร ณี ”^{๖๒๙} การ ขุด นั้น ย่อม คว ร สระ ที่ ขุด แล ้ว เทำ นั้น จึง ชื่อ ว่า สระ โบ ก ขร ณี เพราะ ฉะ นั้น โว หาร นี้ จึง เป็น กับ ปิย โว หาร แม้ ใน คำ ว่า “จ ง ขุด บึง หนอง หลุม ” เป็น ต้น กัน นี้ ยี่ เหมือน กัน แต่ จะ ก ล่า ว ว่า “ท่าน จง ขุด โอ กาส นี้ จง ขุด สระ โบ ก ขร ณี ใน โอ กาส นี้ ” ไม่ คว ร จะ ก ล่า ว ไม่ กั ำ ห น ด แน่ นอน ไป ว่า “จ ง ขุด เहां จง ขุด ราก ” คว ร อยู่ เพราะ เหตุ นั้น ท่าน จึง ก ล่า ว ว่า “โอ กาส ิ อ น ิย เม ตว า ฯ เป ฯ ภ ณ ณ ต สส ” ก็ ตม ที่ แห้ง แด ก ระ แห ง เพราะ ความ ร้อน บรรดา โอ กาส เหล่า นั้น โอ กาส ไດ ไม่ เนื่ อ ง ด้วย แผ่น ดิน ข้าง ล่าง จะ นำ เา สิ่ง นั้น น้น แล อ ออก ไป ย่อม คว ร แม้ ใน หนาม โค กั นี้ ยี่ เพราะ เหตุ นั้น ท่าน จึง ก ล่า ว ว่า “อา ต เปน ฯ เป ฯ อ ส ม พ ทู ธ ” บรรดา โอ กาส เหล่า นั้น ที่ ชื่อ ว่า หนาม โค ท่าน ก ล่า ว ห มา ย ถึง ตม ที่ กิ บ เทำ ข อง แม่ โค ทั้ง หลาย เห ยี ย บ ไว้

^{๖๒๗} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๘๖/๒๗๔.

^{๖๒๘} กงฺขา.อ. (บาลี) ๒๓๒.

^{๖๒๙} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๘๖/๓๓๘.

ก็ถ้าว่าความเกี่ยวเนื่องกับภาคพื้นข้างล่างมี จะให้ขยับเขยื้อนย่อมไม่ควร คำว่า **ตระพังน้ำที่แตกตกไป (ภิชชิตวา ปติตนทิตฏ)** ได้แก่ ที่ที่ฝนตกตลอด ๔ เดือนเป็นอย่างต่ำโดยรอบแห่งแม่น้ำชื่อว่าตระพังน้ำ ก็ถ้าว่ากระเซ็นตกไป แม้เมื่อฝนตกเกินกว่า ๔ เดือน ความที่น้ำจะไหลไปในน้ำนั้นแหละจึงควร คำว่า **ก้อนดินเหนียวที่ผาลไถไปแม้มีขนาดใหญ่ (ม ห น ต ม ปิ น ง ค ล จ ฉิ น น ม ต ติ ก า ปิ ญ ท)** ได้แก่ ก้อนดินเหนียวที่ผาลไถไปซึ่งไม่เนื่องกันกับแผ่นดินในที่ที่ชาวนาไถแล้ว แม้จะเป็นก้อนที่ใหญ่ด้วย **เอวมาทิสัพพ** มีการถือเอา **อฏฐาสัญจนโยคคตานุกกททม** เป็นต้นมาด้วย คำว่า **ผู้ไม่ตั้งใจทำลายด้วยการให้ต้นไม้เป็นต้นหมุนไป (อสลิจจ รุกขาธิปฏญเณ ภินทตสส)** ได้แก่ ผู้ทำแผ่นหินและต้นไม้เป็นต้นให้หมุนไปหรือว่าเอาไม้เท้าพาตเดินไป แผ่นดินย่อมแตกแยก แผ่นดินนั้นชื่อว่าอันภิกษุไม่ตั้งใจทำลาย เพราะไม่ตั้งใจทำลายอย่างนี้ว่า “เรารู้จักทำลายด้วยสิ่งนี้” ไม่ต้องอาบัติแก่ภิกษุผู้ไม่ตั้งใจทำลายด้วยการให้ต้นไม้เป็นต้นหมุนไปด้วยประการอย่างนี้ คำว่า **เขียนอยู่ด้วยหัวแม่เท้าเป็นต้นเพราะไม่มีสติ (อสติยา ปาทงคฺกุฏฐกาทีหิ วิลิขณตสส)** ได้แก่ ภิกษุใดส่งใจไปในที่อื่นกล่าวคำบางคำกับคนบางคนยืนเขียนแผ่นดินด้วยหัวแม่เท้าหรือด้วยปลายไม้เท้า ไม่ต้องอาบัติแก่ภิกษุผู้เอาหัวแม่เท้าเป็นต้นเขียนเพราะไม่มีสติ

ปถวิชนนสิกขาปทวิณณนา จบ

มุลาวาทรรคที่ ๑ จบ

๒.๔.๕.๒ ภูตคามวรรค

๑) ภูตคามสิกขาปทวิณณนา

ตั ว ย คื า ว ่า มี อ ยู่ (ภ ว น ติ)
 นี้ท่านแสดงถึงกอไม้ที่กำลังเจริญเติบโตเพราะถึงความเป็นของเขียวสด เหตุที่รากง่าเจริญงอกงามก็ด้วยคำว่า **อเหสุ** นี้ท่านแสดงว่า ต้นไม้และกอหญ้าเป็นต้นเป็นอันมากเจริญงอกงาม ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**ชายนติ**” เป็นต้น ก็ในสิกขาบทนี้ ย่อมมีการขยายความของบทว่า “**ชายนติ (ย่อมเกิด) วฑฒนติ (ย่อมเจริญ)**” ย่อมมีการขยายความของบทว่า “**อเหสุ**” นี้ว่า “**ชาตา (เกิดแล้ว) วฑฒิตา (เจริญแล้ว)**” คำว่า **บ้าน (คาโม)** ได้แก่ ที่ประชุม คำว่า **มีหญ้าและต้นไม้ที่เขียวซึ่งตั้งอยู่แล้ว (ปติฏฐิตหริตติณรุกขาทีน)** ได้แก่ หญ้าที่เขียวและต้นไม้ที่เขียวเป็นต้นซึ่งงอกขึ้นแล้วบนภาคพื้น ด้วยอาทิสัพพพึงทราบถึงกอไม้และเถาวัลย์ที่เป็นยา คำนันเป็นสัตตมวิวิกติลงในอรรถนิมิต ประโยชน์ใดย่อมถึงพร้อม ท่านกล่าวประโยชน์นั้นด้วยคำเป็นต้นว่า “**เพราะพรากฏตคาม (ภูตคามปาตพุตตาย)**”

ถามว่า ก็ต้นไม้เป็นต้นพึงทราบว่าไม่มีชีวิตเพราะปราศจากจิต เพราะไม่มีความสำเร็จ เหตุที่ปราศจากจิต เพราะแม้เมื่อถูกตัดแล้ว ก็งอกขึ้นได้อีก เพราะมีการเกิดที่ไม่เหมือนกันและเพราะไม่เนื่องกันในกำเนิด ๔ แต่ความเจริญย่อมมีแม้แก่สาหร่าย ศิลา และทะเล เป็นต้น เพราะเหตุนี้ เหตุในความที่สาหร่ายเป็นต้นนั้นมีชีวิตจึงไม่มีการถือเอาวิสัยของพืชเหล่านั้นมีมะขามเป็นต้นเป็นเพียงข้อกำหนดเหมือนการตื่น ฉันท ไทพห เป็นต้นก็ฉันทนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงประสงค์อาบัติปจจิตตีย์เพราะพรากฏตคาม

ในคำว่า **ไม่รู้แล้ว (อชานิตวา)** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ ในภายใน (สิกขาบทนี้) ภิกษุไม่รู้่ว่า “พืชคาม” หรือว่า “ภูตคาม” แต่รู้ว่า “เราจะให้กำเริบ” ภิกษุวางเสียมหรือจอบเพื่อคุ้มครองรักษาไว้ที่หญ้าหรือลอมฟาง หรือร้อนมือทำให้ไฟตกไป หรือถ้าหญ้าขาดไป หรือถูกไฟไหม้ ไม่ต้องอาบัติแต่ภิกษุผู้ให้กำเริบเพราะไม่รู้อย่างนี้

คำว่า **ด้วยไฟอย่างใดอย่างหนึ่ง (เยน เกน จิ)** ได้แก่ ด้วยไฟอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาไฟมีไฟไหม้ไม้และไฟมูลโคเป็นต้น โดยที่สุดแม้ด้วยชิ้นโลหะที่ถูกไฟไหม้ คำว่า **กล่าวแล้วเที่ยวว่า กัปปิยะ (กปฺปิยนติ วตฺตวาท)** ได้แก่ กล่าวแล้วเที่ยวว่า “เป็นกัปปิยะ” ด้วยภาษาอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วย **เอว-ศัพท์** ท่านแสดงว่า เพราะไฟกระทบครั้งแรกจะกล่าวว่า “กัปปิยะ” ในภายหลังไม่ควร อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “แต่จะเก็บไฟก่อน กล่าววกัปปิยะโดยที่ไม่ได้ยกสิ่งนั้นขึ้นก็ควร” แม้ในคำที่เหลือนี้นี้ คำว่า **เหมือนอย่างนั้น (ตเถว)** ได้แก่ กล่าวแล้วเที่ยวว่า “กัปปิยะ” ก็รอยขรุขระของรูปม้า กระบือ สุกร เนื้อ และโค ซึ่งขรุขระมาก เพราะเหตุนี้ กิจนั้นอันภิกษุไม่พึงกระทำ แม้กิจที่ทำแล้วก็จัดว่าไม่เป็นอันทำ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “เว้นรอยขรุขระของโคและกระบือเป็นต้น” ก็เลียบข้างไม่จัดว่าขรุขระ เพราะเหตุนี้ จึงไม่สมควรด้วยรอบขรุขระเหล่านั้น คำว่า **สัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย (ตฺริจฺฉานานิ)** ได้แก่ ราชสีห์ เสือ โคร่ง เสือ เหลือง ลิง ค่าง และนกทั้งหลาย ความจริง รอยขรุขระของสัตว์เหล่านั้นจัดว่าเป็นรอยขรุขระยิ่ง จึงไม่ควรทำด้วยรอยขรุขระเหล่านั้น ด้วยคำนี้ว่า **“โดยที่สุดแม้ด้วยสิ่งที่น่าสนใจ”** ท่านแสดงว่า คำที่ควรกล่าวนั้นเที่ยวในคำนี้ว่า จะทำด้วยสิ่งเหล่าใดจึงควร ภิกษุก็ควรทำด้วยสิ่งเหล่านั้นซึ่งเกิดในที่นั้น ด้วยคำนี้ว่า **“โดยนัยที่กล่าวแล้วในเรื่องศีลตรา”** เมื่อจะแสดงถึงการตัดหรือการแทง ท่านก็ชี้แจงถึงคำที่ท่านกล่าวแล้วว่า “กล่าวแล้วเที่ยวว่าเป็นกัปปิยะ” ก็ในที่นี้ ท่านกล่าวแล้วเที่ยวว่า “เป็นกัปปิยะ” ด้วยคำว่า “อันท่านควรทำ” จึงเป็นท่านแสดงอาการที่ควรทำโดยแท้ แม้เมื่อภิกษุกล่าวว่า “ท่านจงทำเป็นกัปปิยะ” อันอนุสัมบันควรถือเอาว่า การรวมด้วยไฟเป็นต้นอันภิกษุกล่าวว่า “กัปปิยะ” ดังนี้แล้วควรทำ แม้ก็จริง ถึงกระนั้น คำนั้นก็เป็นคำที่ไม่ควรพูดเพราะท่านกล่าวไว้แต่แรกเที่ยวว่า “ภิกษุกล่าวว่า ท่านจงทำเป็นกัปปิยะแม้อีกดังนี้ ให้ทำแล้วจึงควรบริโภค”

คำว่า **เมื่อทำกัปปิยะแล้วลาฯ คราวหนึ่ง สิ่งทั้งปวงก็เป็นอันทำแล้ว (เอกสฺมิ ฯ เปฯ กปฺปิเย กเต สพุพฺ กตํ โหติ)** ได้แก่ สิ่งหนึ่งนั้นแหละ เมื่อทำเป็นกัปปิยะแล้วก็ป็นอันทำทั้งหมดเพราะเนื่องเป็นอันเดียวกัน คำว่า **เอาไม้แทง (ทารุกํ วิชฺฌติ)** ได้แก่ ภิกษุรู้ก็ตาม ไม่รู้ก็ตาม แทะเองก็ตาม ให้ผู้อื่นแทงก็ตาม ควรทั้งนั้น แม้ในคำว่า “แทงที่เมล็ดข้าว” ก็นัยนี้เหมือนกัน คำว่า **ดี วุชฺฌติ น วฏฺฏติ** มีอธิบายว่า เพราะเถาวัลย์เป็นต้นมีคติเหมือนภาชนะ คำว่า **ให้ทำลายแล้วให้ทำเป็นกัปปิยะ (ภินฺทาเปตฺวา กปฺปิยํ กาเรตฺพุพฺ)** ความว่า คำนั้นท่านกล่าวไว้เพราะกระที่พ้นไปจากพืชก็มีคติเป็นภาชนะ คำว่า **ไม่ใช่พืช (อพิชี)** ผลมะม่วงอ่อนๆ ซึ่งเว้นจากที่สามารถจะให้หน่อเกิดได้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **“ก็ผลไฉยยังอ่อน ผลนั้นไม่จัดว่าเป็นพืช”** ที่ชื่อว่าพืชที่จะให้เกิดได้ ได้แก่ผลมะม่วงเป็นต้นที่บุคคลสามารถปลูกให้งอกได้แล้วบริโภคทำให้เป็นส่วนๆ ได้ เพราะเหตุนี้

ท่านจึงกล่าวว่า “ นำเมล็ดออกแล้วบริโภคน ” อธิบายว่า กิจในการทำเป็นกับปิยะในผลไม้นั้นไม่มี เป็นกับปิยะในตัวเองแล้ว

ภูตคามสิกขาปทวิณณา จบ

๒) อัญญาบาทสิกขาปทวิณณา

คำว่า **ประโยชน์อันใด (ยมตถ)** ได้แก่ ประโยชน์ทุกอย่างมีว่า “ ได้ยินว่า ท่านต้องอาบัติทุกกฏ ” เป็นต้น คำว่า **อื่นจากนั้น (ตโต อญญ)** ได้แก่ ประโยชน์อื่นจากประโยชน์ที่ท่านถาม คำว่า **ผู้ปกปิดซึ่งกันและกัน (อญญณณญ ปริจรณสส)** ได้แก่ คำใดอันพระวินัยธรรกล่าวเพื่อถามถึงโทษ ผู้ปกปิดด้วยคำอื่นจากนั้น ความจริง จรร- ศัพท์มีอรรถว่าปกปิดเพราะธาตุทั้งหลายมีอรรถมากมาย คำว่า **วุตต์ (ท่านกล่าวแล้ว)** คือ คำที่ท่านกล่าวไว้แล้วในพระบาลี ในคำนี้ว่า **ต้องอาบัติที่มีส่วนเหลือ (สาเวสเส อาปตติ อาปนโน)** ความว่า เว้นอาบัติปาราชิก อาบัติที่เหลือชื่อว่าอาบัติมีส่วนเหลือ ต้องอาบัติที่มีส่วนเหลือนั้น คำว่า **ถูกชักใ้้อยู่ (อนญญชียมาโน)** ได้แก่ ถูกถามอยู่ว่า “ ท่านผู้มีอายุ ท่านต้องอาบัติชื่อนี้หรือ ” คำว่า **ด้วยคำอื่น (อญญน วจเนน)** ได้แก่ ใครต้อง ต้องอาบัติอะไร ต้องที่ไหน ต้องอย่างไร ท่านกล่าวคำอะไร กล่าวอย่างไร คำว่า **คำอื่น (อญญ)** ได้แก่ คำชักถามมีว่า “ ท่านต้องอาบัติชื่อนี้หรือ ” คำว่า **ปฏิเสธอย่างนั้นๆ (ตถา ตถา ปฏิกขิปติ)** ได้แก่ ปฏิเสธโดยประการนั้นๆ ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ผู้ถามเห็นโทษอย่างไรจึงชักใ้้อาบัติในท่ามกลางสงฆ์ว่า “ ท่านผู้มีอายุท่านต้องอาบัติหรือ ” ก็กล่าวว่า “ ใครต้องอาบัติ ” จากนั้นเมื่อผู้ถามกล่าวว่า “ ท่าน ” ก็กล่าวว่า “ เราต้องอาบัติอะไร ” จากนั้นเมื่อผู้ถามว่า “ อาบัติปาจิตติยหรืออาบัติทุกกฏ ” ก็กล่าวว่า “ กระผมต้องที่ไหน ” จากนั้นเมื่อผู้ถาม กล่าว ว่า “ ท่านกระทำความนี้อยู่จึงต้อง ” ก็กล่าวว่า “ ท่านกล่าวอะไร ” จากนั้นเมื่อผู้ถามกล่าวว่า “ ผมกล่าวกับท่าน ” ก็ปฏิเสธโดยประการมากมายอย่างนี้ว่า “ ท่านกล่าวอะไร ”

เ ชื่ อ ม ค ว า ม ว่า ก ิ ภ ก ษุ ไ ต ต้ อ ง อ า บั ตี มี ส ่ว น เ ห ลี อ ไม่ประสงค์จะกล่าวอาบัตินั้นเปิดเผยโดยความเป็นผู้หนึ่งเฉย คำว่า **เปิดเผย (วิหเสติ)** ความว่า เบียนเบียนสงฆ์ด้วยการนั่งนานและกล่าวนานโดยความเป็นผู้เหยียดหลังและเกียจคร้านเป็นต้น ย่อมกระทำความเปิดเผยภิกษุเหล่านั้น ก็ความเปิดเผยชื่อว่าวิเสสา คำว่า **อัญญาบาทกรรม (อ ญ ญ ว า ท ก ก ม ม ิ)** ไ ต้ แ ก่ กั ญ ฑิตกรรมและกัญ ฑิตกตกรรมที่พึงกระทำแก่ภิกษุผู้กล่าวร้ายผู้อื่นเพื่อจะยกขึ้นซึ่งอัญญาบาทกรรม แม้ในคำว่า **วิเสสกรรม** นี้ก็นัยนี้เหมือนกัน คำว่า **เมื่อสงฆ์ทำกรรมนั้นแล้ว (ตสมิ สัมเมน กเต)** ได้แก่ เมื่อกัญ ฑิตกรรมและกัญ ฑิตกตกรรมอันสงฆ์ทำแล้วเพราะอัญญาบาทกรรมและวิเสสกรรม คำว่า **ทำอยู่อย่างนั้น (ตถา กโรนทานิ)** ไ ต้ แ ก่ กั ญ ฑิตอยู่ซึ่งประการนั้นๆ อธิบายว่า กระทำอยู่ซึ่งอัญญาบาทกรรมและวิเสสกรรม

ก็คำที่ไม่ควรกล่าวในสิกขาบทนี้ว่า “ คำว่า **วิเสส** ในสิกขาบทนี้ เป็นอนุบัญญัติ ” เพราะอธิบายว่า คำนี้ ย่อมปรากฏ เพราะท่านกล่าวไว้ว่า

“และก่ออาบัติเหมือนในสิกขาบททั้งหลายมีว่าอัญญาทกสิกขาบทเป็นต้น”^{๖๓๑}
 แม้ในสิกขาบททั้งหลายข้างหน้านี้นี้ คำว่า **ติกปาจิตตีย์ในกรรมที่เป็นธรรม (ธมมกมเมติ ก ปา จิตฺติ ยํ)** ได้แก่ อาบัติปาจิตตีย์ ๓ ตัว
 ด้วยสามารถแห่งภิกษุผู้มีความสำคัญในกรรมที่เป็นธรรมว่าเป็นธรรม
 มีความสงสัยและภิกษุผู้มีความสำคัญในกรรมที่ไม่เป็นธรรมว่าเป็นธรรม
 แม้ในบทนี้ว่า**ติกทุกกฏในกรรมที่ไม่เป็นธรรม** ก็นัยนี้ คำว่า **เมื่อไม่ยกขึ้น (อนาโรปิเต)** ได้แก่
 เมื่อไม่ยกขึ้นด้วยกรรมวาจา อธิบายว่า เมื่อไม่ให้ตั้งขึ้น คำว่า **ตัวความป่วยไข้ (เคลณญฺเณ)** ได้แก่
 ย่อมไม่สามารถเพื่อจะกล่าวเพราะพยาธิใด เพราะพยาธิเช่นนั้นที่ปาก คำว่า
ความบาดหมางเป็นต้นของสงฆ์จักมี (สํสฺส ภณฺทนาทีนิ ภวิสฺสนติ) ได้แก่
 หรือไม่กล่าวด้วยความประสงค์นี้ว่า เมื่อคำพูดที่กล่าวแล้วในท่ามกลางสงฆ์ ความบาดหมางก็ดี
 ความทะเลาะก็ดี ความวิวาทก็ดี ความแตกแยกแห่งสงฆ์ก็ดี ความร้าวรานแห่งสงฆ์ก็ดี จักมี
 ก็ในสิกขาบทนี้ คำว่า **ที่ไม่เป็นธรรม (ธมฺเมน)** ได้แก่ เรื่องที่ไม่เป็นธรรม

เพื่อจะชี้แจงความไม่พิเศษ ด้วยคำว่า
 “**สมุฏฐานเป็นต้นเป็นเช่นกับอทินนาทานสิกขาบท**” แล้วแสดงความพิเศษ ท่านจึงกล่าวคำว่า “**อิทฺปน**”
 เป็นต้น คำว่า **กิริยากัมมิ (สียา กิริยํ)** ได้แก่ ผู้ปกปิดเรื่องหนึ่งด้วยเรื่องหนึ่ง คำว่า **อกิริยากัมมิ (สียา อกิริยํ)** ได้แก่ ผู้เปิดเผยโดยความเป็นผู้หนึ่ง

อัญญาทกสิกขาปทวิณฺณา จบ

๓) อุชฌาปนสิกขาปทวิณฺณา

คำว่า **ด้วยคำพูดใด (เยเน วจเนเน)** ได้แก่ ด้วยคำพูดใดมีว่า
 “ผู้มีชื่อนี้ย่อมทำกรรมชื่อนี้เพราะความพอใจ” เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “**เพราะความพอใจ**”
 เป็นต้น บรรดาคำเหล่านั้นคำว่า **เพราะความพอใจ (จนฺทาย)** ได้แก่ เพราะความพอใจ
 คือเพราะความตกไปในฝักฝ่าย นี่เป็นความวิปลาสแห่งลึงค์ เหมือนในประโยคที่ว่า
 “กล่าวด้วยอักษระ” คำว่า **ย่อมทำกรรมชื่อนี้ (อิทฺ นาม กโรติ)** อธิบายว่า
 ย่อมแต่งตั้งเสนาสนะอันประณีตหรือแต่งตั้งกัณฑ์เป็นต้นแก่เพื่อนรักและชอบพอของตน ด้วยอาทิ-ศัพท์
 ในค่านีว่า **มีประเภทว่าให้แต่งตั้งเสนาสนะ (เสนาสนปญฺญาปกาทิเกทํ)** นี้ มีการถือเอาผู้แจกกัณฑ์
 ผู้แจกข้าวยาสูบ และผู้แจกผลไม้ เป็นต้น เณ-ศัพท์มีการเพ่งดูเป็นอรรถ
 เพราะธาตุทั้งหลายมีอรรถเป็นอันมาก เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
 “**ยอมให้เพ่งดูด้วยความดูหมิ่น**” อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์มีความคิดเป็นอรรถอันผู้ศึกษาพึงถือเอา
 เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**หรือให้คิดอยู่โดยความเป็นผู้ต่ำทราม**” คำว่า
กล่าวอยู่เหมือนอย่างนั้น (ตเถว วทนฺตา) ได้แก่ กล่าวอยู่ซึ่งคำทั้งหลายมีคำว่า
 “ผู้มีชื่อนี้ย่อมทำกรรมชื่อนี้เพราะความพอใจ” เป็นต้น คำว่า **กล่าวไว้แล้ว (วุตฺตํ)** ได้แก่
 กล่าวไว้แล้วในพระบาลี พระบัญญัตินี้ว่า **ขิยฺยนเก** เป็นอนุบัญญัติ ในสิกขาบทนี้

^{๖๓๑} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๓๘.

ก็การนั่งและการนอนบนหนังนี้เหมือนบนฟูกย่อมไม่ควรหรือเพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ตตถ
 ป น ต น

มิใช่หนังนี้อย่างเดียวเท่านั้นเพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า”ก็แม้การกำหนดปริมาณในหนัง
 นี้ย่อมไม่มี” ความว่า แม้การกำหนดประมาณแห่งฟูกว่า “ควรทำเท่านี้” ย่อมไม่มี
 แต่ควรกำหนดโดยสมควรแก่สิ่งเหล่านี้คือเตียง ฟูก ตั่ง ฟูกที่ลาดพื้น ฟูกลาดที่จงกรม ฟูกเช็ดเท้า
 แล้วควรทำประมาณด้วยสามารถความชอบใจของตน คำว่า **ผูกมัดไว้ใน (อนโต สเวลลิตวา
 พุทธิ)** ได้แก่ ตรงกลางเก็บไว้โดยประการใด ในท่ามกลางก็มัดมัดไว้อย่างดีโดยประการนั้น

เชื่อมความว่า ๘ เดือนเหล่าใด การขยายความของคำนี้ว่า “ไม่ได้กำหนดด้วยการฝน”
 ย่อมมีว่า “ไม่ได้บัญญัติอย่างนี้ว่า เดือนคือการฝน” อธิบายว่า ไม่ตก คือไม่สำเร็จ พระบาลีว่า
 “อสนฺยฺยิตา” ก็มี ในคำนี้มีอธิบายว่า **อวิญญาตา (ไม่รู้)** คำว่า ๘ เดือน (**อฏฐ มาสา**) ความว่า ๘
 เดือนคือเหมันตฤดู ๔ เดือน คิมหันตฤดู ๔ เดือน คำว่า **โอวัสสกมณฑป (โอวัสสกมณฑป)** ได้แก่
 ในมณฑปหลังเล็กหลังใดหลังหนึ่ง แห่งสาขามณฑปและปทุมณฑป คำว่า **เหล่าใด (ยตถ)** ได้แก่
 ในชนบทเหล่าใด คำว่า **ทั้งปวง (สพฺพตถ)** ได้แก่ ในชนบททั้งปวง คำว่า
ที่โคนแห่งต้นไม้ที่อยู่ประจำของกาเป็นต้น (กาภาทินิ นิพทุรवासรุกขมุเล) ได้แก่ กา สัตว์กุลลา
 หรือนกเหล่าอื่น ทำรังแล้ว ย่อมอยู่ด้วยสามารถแห่งการอยู่ประจำในที่ใด
 ในภายใต้แห่งต้นไม้ต้นใดต้นหนึ่งอันเป็นที่อยู่ประจำของกาเป็นต้นเช่นนั้นกันทั้งหลายซึ่งชวนชวายุ
 ในการหาอาหารแล้วมาพักในที่ใด จะเก็บที่โคนแห่งต้นไม้นั้นก็ควร ด้วยคำว่า **กทาจิปี** นี้ ท่านแสดงว่า
 ไม่ใช่กำหนดด้วยกาลฝนอย่างเดียว คำว่า **ใด (ยตถ)** ได้แก่ ในสถานที่ใด คำว่า **ใด (ยทา)** คือ
 ในกาลใด

คำว่า **นั้น (โส)** ได้แก่ ลาดแล้วเพื่อประโยชน์แก่ผู้ใด ผู้นั้น คำว่า **ลาดแล้วโดยปกติ
 (ป ก ตี ส นฺ ท เต)** มี อธิบายว่า ลาดแล้ว โดยปกติ เทียว
 เครื่องปูลาดใดไม่ได้ปูลาดแล้วด้วยตนไม่ได้ใช้ให้คนอื่นปูลาด บนเครื่องลาดนั้น คำว่า
เป็นผู้มีความละเอียด (ลขฺซี โหติ) ได้แก่ เป็นผู้มีความละเอียด ความว่า กลัวเสื่อมบริวาร
 เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “สำคัญเหมือนของตน (อตฺตโน ปลิโพธิ วิย มณฺญติ)”
 ด้วยคำนี้ท่านแสดงว่า การบอกลาภิกษุอลัชชีแล้วไปไม่ควร คำว่า **ผู้ไม่มีความเพ่งเล็ง (นิรเปกฺโข)**
 ได้แก่ ผู้เว้นความเพ่งเล็งว่า “เราจักมายกขึ้น” ท่านแสดงว่า ถ้าภิกษุมีความเพ่งเล็งไปด้วยเหตุนี้
 ไม่ต้องอาบัติ ด้วยเหตุนี้ นั่นแล ในอนาปัตติวาระท่านจึงกล่าวว่า
 “ภิกษุนำออกฝั่งแดดก่อนจึงไป”^{๖๓๓} คำว่า **ไปในที่อื่น (อณฺญตถ จจฺจนโต)** ได้แก่
 ล่วงหนทางนั้นไปในที่อื่น ท่านกล่าวคำว่า “พึงให้ปรับเพราะยกเท้าขึ้น”
 เพราะ ยืน ใน ภาย นอก แต่ อุ ป จา ร แห่ง เล ข พุ บ า ท ความว่า
 ภิกษุไปในที่อื่นต้องอาบัติทุกกฏเพราะยกเท้าแรก ต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะยกเท้าที่ ๒

คำว่า **พึงทราบติกปาจิตตีย์ (ติกปาจิตติย)**
 ด้วยสามารถแห่งภิกษุมีความสำคัญในสงฆ์ว่าเป็นสงฆ์ มีความสงสัย และมีความสำคัญว่าเป็นบุคคล
 พึงทราบติกทุกกฏ โดยนัยนี้ เหมือนกัน

^{๖๓๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๑๓/๓๖๖.

เนื้อความแห่งผ้าปุรุษะพื้นผิวเป็นต้นท่านแสดงไว้แล้วในสิกขาบทที่ ๒ เทียว
ชื่อว่าผ้าเช็ดเท้าอันภิกษุทำด้วยเชือกหรือชิ้นผ้าเพื่อเช็ดเท้า ชื่อว่าตั้งแผ่นกระดาน
ไต้ แ ก่ ตั้ ง ที่ ส ำ เ รื่ จ จ ำ ก แ ผ่ น ก ร ะ ด ำ น
เป็นอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุผู้วางผ้าเช็ดเท้าเป็นต้นไว้กลางแจ้งก็ห้ามได้เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ย
ว ำ ป น ” เป็น ต้น ภัณฑะ อย่างใด อย่างหนึ่ง เป็น ภัณฑะ ไม้
ภัณฑะอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นภัณฑะดินเหนียว ด้วยคำว่า “โดยที่สุดแม้เชิงรองบาตร”
นี้ท่านแสดงว่า คำที่จะพึงกล่าวในชั่วตาล ใบพิช กระบวยน้ำดื่ม ชันน้ำดื่มเป็นต้น ย่อมไม่มี

เมื่อ ภิกษุ ทั้ง หลาย ย อู่ ใน กุฎี ใบ ไม้ ทั้ง หลาย ใน ป ำ
พว ก ม นุ ษ ย์ ผู้ มี จิต เลื่องไส ใน ศีล สัมปทา ย่อม ถวาย เติยง และ ตั้ง เป็น ต้น ว่า
“ ข อ ท ำ น ทั้ง หลาย จ ง ไ ช้ ส อ ย โ ด ย ก ำ ร ไ ช้ ส อ ย ข อ ง ส ง ษ ์ ”
จะมีคำที่ต้องกล่าวในเสนาสนะนั้นอย่างไรเพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “อารณญเคน ปน” เป็นต้น
บรรดา คำ เหล่า นั้น คำ ว่า เมื่อ ที่ เร ้น ไม้ มี (อสติ อโนวสุสเก) ได้แก่ เมื่อ ที่ เร ้น มี ใจ ม เ ขา เป็น ต้น ไม้ มี
ก็ คำ นี้ เป็น คำ ก ล ำ ว ถึง ลักษณะ เพราะ เป็น คำ อ น ภิกษุ ต้อง ก ำ ร ว่า “เมื่อ ไม่มี ภิกษุ ผู้ มี ส่วน เสม อ กัน ”
ค ว ำ ม จ ริ ง
อันภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรไปในที่นั้นแล้วเมื่อจะไปในที่อื่นควรส่งไปแก่ภิกษุทั้งหลายในวิหารอันใกล้
เมื่อไม่มีภิกษุผู้สภาคกัน เก็บไว้ในที่เร้นแล้วพึงไป เมื่อไม่มีที่เร้น คล้องวัที่ต้นไม้แล้วพึงไป

การทำการณอย่างเดียวแล้วไปย่อมไม่ควรเพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ยถา วา”
เป็นต้น คำว่า ไม่พึงเพราะปลวกทั้งหลายฉนใด (ยถา วา อุปจิกาหิ น ขขชติ) ความว่า
เสนาสนะไม่พึงเพราะปลวกทั้งหลายในเสนาสนะที่วางไว้ฉนใด
กระทำการเก็บไว้ในเปื้องบนแห่งแผ่นหินอย่างนั้น ฉนั้น มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า
ว ำ ง เ ตี ย ง ไ ว้ บ น แ ผ่ น หิ น ๔
แผ่นแล้วยกเตียงและตั้งที่เหลื่อไว้บนเตียงกระทำผูกเป็นต้นให้เป็นกองในเปื้องบน เก็บภณะไม้
ภัณฑะดินเหนียวไว้บำเพ็ญวัตรแล้วพึงไปได้

ท่านแสดงว่า อันภิกษุผู้ถือในที่แจ้งเป็นวัตรไม่ควรทำกุฎิจีวรด้วยคิดว่า
“เราจะถือการอยู่กลางแจ้งอย่างอุกฤต” วางไว้กลางแจ้งในสมัยที่ไม่สมควรแล้วนั่งหรือนอน กล่าวว่า
“ อ พ โ ภ ก ำ ลี เ ก น ” เป็น ต้น ถ้า ภิกษุ กุฎี จีวร แม้ ห น ำ ถึง ๔
ชั้นยังไม่สามารถรักษาเสนาสนะซึ่งไม่เปียกน้ำได้ มีฝนตกพรำตลอด ๗ วัน
เสนาสนะที่ติดไปกับร่างกายของภิกษุย่อมควร แม้ของภิกษุผู้ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตรก็เช่นนี้

การถือเอา เพราะ ความ ค ุ้ น เ ค ย ใน เ ส น ำ ส น ะ ไ ด้ ไ ช้ ได้
เสนาสนะที่มีอยู่ของภิกษุนั้นเป็นของเฉพาะบุคคลของตน เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
“เสนาสนะของบุคคลผู้มีความค ุ้ น เ ค ย ” แต่ความค ุ้ น เ ค ย ใน เ ส น ำ ส น ะ ไ ด้ ไ ช้ ไม่ ได้
เป็นทุกกฏเฉพาะในเสนาสนะของภิกษุนั้น คำว่า อ ม นุ ษ ย์ (อมนุสโส) ได้แก่ ยักษ์หรือเปรต คำว่า
มีความกังวล (ปิลิพุทโธ โหติ) ได้แก่ มีสิ่งประทุษร้าย

ปฐมเสนาสนะสิกขาปทวิถณนา จบ

๕) ทุตยเสนาสนสิกขาปทวิถณนา

คำว่า **หนังสืออย่างใดอย่างหนึ่ง** (ย กิณจิ จมม) ได้แก่ หนังสือชนิดใดชนิดหนึ่งทั้งที่เป็นกบปิยะและอกบปิยะ ท่านทำการปฏิเสธหนังสือเป็นต้นไว้ในชั้นกะโดยพระบาลีว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้หนังสือใหญ่ คือ หนังสือหะ หนังสือโครัง หนังสือเลื่อง รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๖๓๔} เพราะเหตุนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “**สิจจมาทินญหิ**” เป็นต้น คำว่า **ห้ามเฉพาะในการใช้ (ปริหระเนนเว ปฏิกฺเขโป)** ห้ามเฉพาะการใช้สอยเพราะภิกษุใช้เป็นของตนนำไปยังที่อยู่นั้นๆ แล้วยกเอาไว้ที่เตี้ยและตั้งเป็นต้น แต่ไม่มีโทษในการใช้สอยเพราะทำเป็นของประจำเสนาสนะด้วยสามารถแห่งการลาดไว้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “**ชื่อว่าหนังสือกบปิยะในการใช้สอยประจำเสนาสนะย่อมไม่มี**” ภิกษุทั้งหลายย่อมปกปิด คือปิดบังรูปร่างกายด้วยผ้านี้เหตุนี้ผ้านี้ชื่อว่า **ผ้าปาวาร** คำว่า **ผ้าโกเชว (โกชโว)** ได้แก่ เครื่องลาดด้วยผ้าโกเชวมีอุทโทลมิและเอกนตโลมิ เป็นต้น คำว่า **ที่เหลือ (เสส)** ได้แก่ เสนาสนะที่เหลือคือ พูก ที่นั่ง สันถัตถญา สันถัตไปไม้ บรรดาเสนาสนะเหล่านั้น คำว่า **พูก (ภิลิ)** ได้แก่ พูกเตี้ยหรือพูกตั้ง ที่นั่งมีชายพึงทราบว่าเป็น **ผ้าปูนั่ง (นิสีทน)** คำว่า **เครื่องปูลาดทำด้วยหญ้า (ติณสนถาโร)** ได้แก่ เครื่องลาดแห่งหญ้าทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง **เครื่องลาดทำด้วยใบไม้กัณยนี้** ก็ในเสนาสนะนี้ พูกปรากฏชัดเจนแล้วเพราะท่านกล่าวไว้แล้วข้างต้น **ผ้าปูนั่ง** ก็ปรากฏชัดแล้วด้วยนิสีทนสิกขาบทนั้นเอง ก็เครื่องปูลาดทำด้วยหญ้าและเครื่องปูลาดทำด้วยใบไม้เป็นโลกปสิทธิทีเดียว เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**ปากฏเมว (ปรากฏชัดเจนแล้วทีเดียว)**”

คำว่า **ไม่พึงยกขึ้น ไม่พึงสั่งให้ยกขึ้น (เนว อุทเธเรยย น อุทเธราเปยย)** ได้แก่ ตนเองไม่ได้ยกขึ้นวางไว้ในที่อันสมควรหรือไม่สั่งผู้อื่นกระทำโดยประการนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**ตามที่ตั้งไว้ (ยถา ฐิต)**” ก็ภิกษุผู้เมื่อจะเก็บเสนาสนะนั้นพึงเก็บในที่ไม่ฝนภายในเรือนโดยนัยที่กล่าวแล้วในก่อนมีว่า “**บนหิน ๔ ก้อน (จตุสุ ปาสาณสุ)**” เป็นต้น ก็ถ้าเสนาสนะเปียกน้ำ ภิกษุจะนำเอาหญ้าหรือแผ่นอิฐมาเพื่อปกปิดก็ได้ ถ้าสามารถ ก็พึงปกปิด ถ้าไม่สามารถ โอกาสใดที่ฝนไม่เปียกพึงเก็บในโอกาสนั้น ถ้าว่าแม้ที่ทั้งปวงฝนเปียก เมื่อสามารถพึงวางไว้ในของอุบาสกทั้งหลายภายในบ้าน ถ้าภิกษุแม้เหล่านั้นกล่าวว่า “**ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ชื่อว่าเสนาสนะของสงฆ์หนัก**” แล้วไม่ปกปิด วางเตี้ยไว้ในกลางแจ้งเก็บเสนาสนะที่เหลือไว้ตามนัยที่กล่าวแล้วในก่อนนั้นแลให้ปกปิดด้วยหญ้าหรือใบไม้ ก็เสนาสนะใดฝนเปียกแม้เพียงบางส่วน เสนาสนะนั้นจักเป็นภาระของภิกษุทั้งหลายผู้มาในที่นั้น คำว่า **อุปจาร (อุปจาร์)** ได้แก่ ๒ เลทขุบาตรจากเสนาสนะหลังทั้งหมด

การวินิจฉัยคำถามถึงความเอื้อเพื่อและไม่เอื้อเพื่อในเรื่องเสนาสนะนี้ มีดังต่อไปนี้
อันดับแรก ศาลายาวหรือศาลาใบไม้ที่ภาคพื้นอันใดมีอยู่หรือเรือนอันภิกษุทำด้วยเสาไม้ทั้งหลายอันใดมีตัวปลวกก่อตัวขึ้น

^{๖๓๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๕/๒๙.

ภิกษุเมื่อจะหลีกไปจากที่นั่นต้องบอกลาก่อนแล้งจึงหลีกไป ความจริงเมื่อเสนาสนะไม่ได้ทำความสะอาดสัก ๒-๓ วัน ปลวกทั้งหลายก็ขึ้นมาที่เสนาสนะที่ภิกษุทำไว้บนแผ่นดินหรือที่เสาหิน ที่เรือนซึ่งก่อด้วยศิลาหรือเสนาสนะที่ฉาบทาไว้อย่างดีอันใดมีอยู่ ในเสนาสนะนั้นย่อมไม่มีตัวปลวกเมื่อภิกษุหลีกไปจากเสนาสนะนั้น จะลากก็ตาม ไม่ได้ลากก็ตามก็ควรไปได้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ยตุล ปน”

ถ้าในเสนาสนะแม้เช่นนั้นที่ข้างหนึ่งมีปลวกขึ้น ลาก่อนแล้วเที่ยวจึงควรไป คำว่า **ก็การบอกจัดว่าเป็นวัตร (อาปุจฉนํ ปน วตฺตํ)** ได้แก่ การบอกลาจัดว่าเป็นคมกวัตร วัตรนี้ท่านกล่าวไว้เพื่อแสดงความเป็นวัตรที่ควรทำด้วยประการฉะนี้ แต่วัตรนั้นท่านกล่าวไว้เพื่อแสดงว่าเป็นทุกกฎเพราะวัตรเสีย อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “ท่านกล่าวไว้เพื่อแสดงว่าเป็นอาบัติทุกกฎ” คำนั้นไม่ควรเพราะท่านกล่าวไว้ในอรรถกล่าวว่า “เสนาสนะใดที่เขาสร้างไว้บนหิน ดาดหรือเสาหิน ตัวปลวกทั้งหลายขึ้นในที่ใดไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้ไม่บอกเสนาสนะนั้น”^{๖๓๕} ก็เมื่อมีภิกษุ เมื่อจะไปต้องลาภิกษุก่อน เมื่อภิกษุไม่มีต้องบอกลาสามเณร เมื่อสามเณรไม่มี ต้องบอกลาคนดูแลวัด เมื่อคนดูแลวัดแม้ไม่มี วิหารอันผู้ใดให้สร้าง ผู้นั้นเป็นเจ้าของวิหาร หรือพึงบอกลาผู้หนึ่งในตระกูลนั้น

คำขยายความนี้ว่า “อุปจารี” มีอยู่ว่า “**ในที่ใกล้ในภายนอก**” อธิบายว่า ในที่อันใกล้ชิดในภายนอกแห่งวิหาร คำว่า **ศาลาบำรุง (อุปฐฐานศาลาย วา)** ได้แก่ ศาลาโรงฉัน คำว่า **เป็นทุกกฎแน่นอน (ทุกกฎเมว)** ได้แก่ ความจริง ที่นอน ๑๐ อย่างมีประการดังกล่าวแล้วเมื่อภิกษุปูลาดในที่ที่คุ้มครองได้มีภายในห้องเป็นต้นเมื่อจะไป เพราะเหตุที่ ที่นอนก็ดี เสนาสนะก็ดีย่อมเสียหาย ย่อมก่อให้เป็นกองปลวก เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าววอาบัติปาจิตติยไว้ เพราะว่าเมื่อภิกษุปูลาดในที่ทั้งหลายมีศาลาหอนเป็นต้นในภายนอกเมื่อจะไปเพียงที่นอนเท่านั้นพึงเสียหายเพราะสถานที่ไม่ได้คุ้มครองรักษาไม่ใช่เสนาสนะ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าววอาบัติทุกกฎไว้แล้ว ก็เพราะเหตุที่เตียงและตั้งปลวกไม่สามารถจะเคี้ยวกินได้โดยเร็ว เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าววอาบัติทุกกฎไว้สำหรับภิกษุผู้ปูลาดเสนาสนะนั้นไว้ในวิหาร แต่ในอุปจารแห่งวิหาร ภิกษุทั้งหลายเที่ยวไปในวิหารเห็นเสนาสนะนั้นย่อมเก็บ

ในคำว่า **ทำกิจทั้งหลายมีการยกเป็นต้น (อุทธรณานทีนิ กตฺวา)** นี้ มีวินิจฉัยว่า ภิกษุเมื่อจะไปยกขึ้น นำเอาสิ่งทั้งปวงของเตียงทั้งหลายม้วนคล่องไว้ที่ราวจิ้วรแล้วพึงไป แม้ภิกษุผู้มาอยู่ประจำในภายหลังปูลาดเตียงและตั้งอีกนอนแล้วเมื่อปูลาดเตียงและตั้งอีกนอนแล้วเมื่อจะไป ก็ควรทำอย่างนั้นเหมือนกัน แต่ภายในเชิงฝา ภิกษุปูลาดที่ภายนอกเชิงฝาแล้วอยู่ในเวลาไป ควรเก็บในที่ที่ถือเอาแล้วอีกนั่นเอง สำหรับภิกษุผู้ลงจากเบื้องบนปราสาทอยู่ที่ภายใต้ปราสาทก็นัยนี้ ในที่พักกลางคืนและที่พักกลางวันทั้งหลาย ภิกษุแม้ปูลาดเตียงและตั้งแล้วในเวลาไป ก็ควรเก็บไว้ในที่ที่ถือเอาแล้วอีกนั่นเอง แม้ในเวลาให้ยกขึ้นแล้วไปก็นัยนี้

^{๖๓๕} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๑๑๘/๓๖๙.

ก็กันภิกษุบอกมาแล้วเมื่อจะไปแล้วโดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลังว่า “เมื่อมีภิกษุต้องบอกลาภิกษุ” เป็นต้น^{๖๓๖} แล้วจึงควรไป

ทุติยเสนาสนสิกขาปทวิถินนา

๖) อนุปชชสิกขาปทวิถินนา

เมื่อท่านกล่าวว่า “ชาน” จะได้รับความพิเศษในคำว่า “อนนฐาปนีโย อยนติ ชานนโต” นี้ แต่ที่ไหน เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “เตเนวสุส” แม้ในบทภาษานี้ท่านก็กล่าวความรู้มีว่าความเป็นผู้เจริญเป็นต้นมิใช่หรือ ท่านหมายเอาการตามประกอบว่า “ภาวะที่ในดำรงมั่น(อนนฐาปนียภาว)” จึงกล่าวว่า “วุฑโฒ หิ” เป็นต้น คำว่า ความเป็นผู้มีอุปการะมาก (อุปการต) ได้แก่ ความเป็นผู้มีอุปการะมากมีความเป็นขุณคลังเป็นต้น ความเป็นขุณคลังนี้อย่างเดียวหาไม่ได้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “คุณวิสิฏฐตถจ” เป็นต้น ด้วยคำนี้ท่านแสดงว่า ทั้งท่านผู้มีอุปการะมาก ไม่มีคุณวิเศษ ทั้งท่านผู้มีคุณวิเศษ ไม่มีอุปการะมาก ก็ไม่ควรให้อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “ท่านกำหนดผู้เป็นภิกษุคาริกมีอุปการะมาก และพระธรรมกถึกเป็นต้นเป็นผู้มีคุณวิเศษ”^{๖๓๗} คำว่า เพื่ออยู่ประจำ (ธรวาสตถาย) ได้แก่ เพื่ออยู่เป็นประจำ คำว่า สมมุติแล้ว (สมมนนิตวา) ได้แก่ สมมุติแล้วด้วยอุปโลกนกรรม ก็ในที่นี้สงฆ์ท่านนั้นยอมให้เสนาสนะอันสมควรแม้แก่ภิกษุผู้เป็นไข้แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้นภิกษุไข้แม้มีเสนาสนะอันสงฆ์ยังไม่อุปโลกให้ท่านก็ไว้แผนกหนึ่งเพื่อแสดงว่า ไม่ควรบียดเบียนควรอนุเคราะห์

คำว่า ๒ คอกครั้งโดยรอบ (สมนตา ทิยวุฑโฒ หตโถ) ได้แก่ เตียงและดั่งที่ปูลาดไว้ในท่ามกลางท่านหมายเอากล่าวไว้แล้ว ถ้าโดยข้างในข้างหนึ่งทิศทางเพียงพอควรไปทางทิศนั้น คำว่า จากแผ่นหินที่ปูไว้ล่างเท้า (ปาทโรวนปาสาณโต) ได้แก่ จากแผ่นหินที่ปูไว้ล่างเท้าซึ่งยกขึ้นที่ประตู ในคำว่า นั่งหรือนอนต้องอาบัติปาจิตตีย์ (นิสันทตสสา วา นิปชชนตสส วา ปาจิตตีย์) นี้ ความว่า ต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะแต่นั่งหรือนอน คำว่ากระทำบ่อยๆ (पुन पुन गिरातस्स) ได้แก่ หรือพลุดลุกพลุดนั่ง

พึงทราบติกาจิตตีย์ด้วยสามารถแห่งภิกษุผู้มีความสำคัญในของสงฆ์ว่าเป็นของสงฆ์ มีความสงสัย มีความสำคัญว่าเป็นของบุคคล แต่พึงทราบอาบัติทุกกฏด้วยสามารถแห่งภิกษุผู้มีความสำคัญในของบุคคลว่าเป็นของสงฆ์ มีความสงสัย มีความสงสัยว่าเป็นของบุคคลอื่น คำว่า อุปจารแห่งวิหาร (วิหารสสุ อุปจาร) ได้แก่ ที่ส่วนอันใกล้ชิดในภายนอกแห่งวิหาร

อนุปชชสิกขาปทวิถินนา จบ

๗) นิกกัฏฒนสิกขาปทวิถินนา

คำว่า หลายส่วน (อนเนกโกฏฐกานิ) ได้แก่ ส่วนแห่งประตูหลายส่วน ถ้าภิกษุฟังคำว่า “ท่านจงออกไป แล้วออกไปตามความชอบใจของตน ไม่ต้องอาบัติ”^{๖๓๘}

^{๖๓๖} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๑๑๘/๓๖๗.

^{๖๓๗} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๘.

^{๖๓๘} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๙.

คำว่า **คร่าเอาบริวารของสงฆ์นั้นออกไป** (ตสส ปริกขารนิกกทตฺตเน) ได้แก่ สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เป็นของสงฆ์นั้นมีประเภทเช่นบาตร จีวร ผ้ากรองน้ำ ธมกรก เตียง ตั่ง ฟูก หมอน เป็นต้น โดยที่สุดหมอน้าย้อม เพราะนำเอาบริวารนั้นออกไป คำว่า **นั้น** (ตณฺจ) ได้แก่ ลูกศลา ต้องทุกกฎ แม้ในการคร่าออกไปก็เช่นนี้ แต่เมื่อเสนาสนะทั้งหลายอันภิกษุผูกไว้ให้แน่นวางไว้ ต้องอาบัติทุกกฎตัวเดียวเท่านั้น

ภิกษุยอมได้เพื่อนำภิกษุผู้ทำความบาดหมางและผู้ทำความทะเลาะเท่านั้นออกไปจากอารามของสงฆ์ เพราะภิกษุนั้นได้พวกแล้วพึงทำลาย แม้พระสงฆ์ก็ภิกษุทั้งหลายมีภิกษุผู้ไม่มีความละอายเป็นต้นอันสงฆ์พึงคร่าออกจากที่อยู่ของตนที่เดียว ย่อมไม่ได้เพื่อคร่าออกจากอารามสงฆ์ทั้งสิ้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “สกลสฆารามโตปิ” เป็นต้น

นิกัฏฒนสิกขาปทวินณา จบ

๘) เวหาสกุณสิกขาปทวินณา

คำว่า **กุณฺฐิณฺถลลย** (อุปริเวหาสกุณฺฐิยา) ได้แก่ กุณฺฐิที่ไม่มีไม้เรียบปูข้างบนพื้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**อุปริ อจฺจนฺตลลย**” ได้แก่ กุณฺฐิ ๒ ชั้นมีพื้นไม่ได้ลาดข้างบนหรือกุณฺฐิ ๓ ชั้น เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งกุณฺฐินั้นท่านเรียกว่า “**กุณฺฐิลลยฟ้า**” นี่เป็นลักษณะของกุณฺฐิลลยฟ้า ถ้าเป็นอย่างนี้เพราะเหตุไรท่านจึงกล่าวว่า “**กุณฺฐิณฺถลลยสูงจนศีระษะของบุรุษกลางคนไม่กระทบ**”^{๖๓๙} ไว้ในบทภาษณีย์ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**ปทภาษเน ปน**” คำว่า **เพื่อแสดงกุณฺฐิที่ท่านประสงค์เอาในที่นี้** (อิธ อธิปเปตฺ กุณฺฐิ ทสฺเสตฺ) ได้แก่ เพื่อแสดงกุณฺฐิลลยฟ้าที่ท่านประสงค์เอาในสิกขาบทนี้ คำว่า **บุรุษกลางคน** (มชฺฉิมสฺส ปุริสสฺส) ได้แก่ บุรุษกลางคนพอประมาณ กุณฺฐิใดไม่กระทบศีระษะด้วยคานที่มีข้างล่างสุดเพราะเหตุนี้ กุณฺฐินั้นชื่อว่า**กุณฺฐิที่ไม่กระทบศีระษะ** คำว่า **สอดไปในตัวกุณฺฐิ** (องฺเค วิชฺฉิตฺวา) ได้แก่ เสียงซึ่งแม่แคร่ คำว่า **เชิงที่สอดเข้าไป** (ปเวสิตปาทก) ได้แก่ อดเชิงที่สอดเข้าไป คำว่า **เพราะฉะนั้น** (ตสฺมา) ได้แก่ ท่านถูกต้องอรรถที่ท่านกล่าวไว้แล้วโดยนัยว่า “**ภูมฺตเถ**” โดยความเป็นเหตุ มีคำอธิบายว่า เพราะเหตุที่ ที่เชิงซึ่งจัดกันเป็นต้นมีความตามที่กล่าวแล้ว เพราะเหตุนี้

คำว่า **โดยด่วน** (สทฺสา) ความว่า **ครอบงำท่วมทับ** คำว่า **ไม่ใช่กุณฺฐิลลยฟ้า** (อเวหาสกุณฺฐิยา) ความว่า ที่บรรณศาลาที่ทำไว้ที่พื้นดินเป็นต้น ที่เสนาสนะนั้นไม่ต้องอาบัติ เพราะไม่สามารถจะทำการเบียดเบียนแก่ผู้อื่นได้ในเสนาสนะนั้น คำว่า **กระทบศีระษะ** (สีสฺมณฺฎาย) ได้แก่ การกระทบซึ่งศีระษะที่เสนาสนะใดมีอยู่ แม้ในเสนาสนะนั้นก็ไม่ต้องอาบัติ เพราะบุคคลไม่อาจโน้มกายเดินไปภายใต้ปราสาทนั้น เพราะฉะนั้น การเบียดเบียนบุคคลอื่นจักไม่มีเพราะอันไม่ใช่ที่สัจจ คำว่า **พื้นเบื้องบนลาดด้วยไม้เรียบ** (อุปริตลฺลวา ปทสฺสยจิตฺ) ได้แก่ พื้นในเบื้องบนลาดด้วยไม้แผ่นหนาด้วยแผ่นไม้ทั้งหลายคำว่า **ถือเอาบางสิ่ง** (กิณฺญ จิณฺคณฺหาติ วา) ได้แก่ ถือเอาอย่างใดอย่างหนึ่งมีจีวรเป็นต้นที่คล้องไว้ที่ไม้พินาคเป็นต้นในเบื้องบน แม้ในคำว่า **ลคฺคติ วา** นี้ก็นัยนี้เหมือนกัน ลืมซึ่งตรงกันข้ามชื่อว่า**ปฏาณิ** อธิบายว่า แม้เมื่อภิกษุนั่งบนลุ่มใดที่เขาให้แล้ว

^{๖๓๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๓๑/๓๐๗.

เท้าทั้งหลายไม่ล้ม ลืมเห็นปานนั้นย่อมเป็นอันเขาให้แล้วที่ปลายเท้าของเตียงและตั้ง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “แห่งปลายเท้าทั้งหลาย (ปาทสีสนัน)”

เวทาสกุฏฐิสิกขาปทวินณา จบ

๙) มหัลลภิกขุสิกขาปทวินณา

คำว่า แผ่นหลัง (ปิฏฐสงฆาฏฐส) ได้แก่ บานประตู คำว่า ที่สองศอกครึ่งโดยรอบ (สามนตา อฑฒเตยฺยหตฺโถ ปเทโส) ความว่า ประตุนั้นในท่ามกลางวิหารใด และฝาที่สูงมีอยู่ในส่วนเบื้องบน ที่สองศอกครึ่งมีอยู่โดยรอบแห่งวิหารนั้นใน ๓ ทิศ ก็ในทิศทั้งหลาย ๒ แห่งวิหารนั้น แม้ในที่นั้น ฝาที่เขาเปิดไว้ย่อมกระทบเชิงฝาใด ฝานั้นย่อมเป็นเชิงฝาที่ไม่สมบูรณ์ก็ถ้าโอกาสที่ฉาบทามีอยู่แม้ในเบื้องบนแห่งประตู ควรฉาบทาแม้ที่นั้น ในคำว่า ด้วยการตั้งอัครหะ (อัครหฐูปนาย) นี้ ด้วยอัครหคัพพ์ที่ท่านประสงค์การผูกประตูที่ประกอบด้วยบานประตูเพราะเนื่องกับเสียงนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “สกวาฏฐส” เป็นต้น ด้วยคำว่า “เพื่อประแก้ประตูที่ไม่ไหว (อนิจฺจลภาวตฺถาย)” นี้ ท่านแสดงที่นั่นนั้นแล้วว่า โดยภาวะที่ไม่ไหว ในคำว่า ในเรื่องนี้มีควมประสงค้อย่างไรท่านจึงกล่าวว่า “กวาฏฐหิ” เป็นต้น คำว่า กมฺปติ เท่ากับ จลติ แปลว่า หวั่นไหว คำว่า พิงฉาบทาเองหรือว่าให้ช่วยฉาบทาบ่อยๆ โดยตั้งอัครหะจนถึงกรอบประตู (ยาว ทวารโกสา อัครหฐูปนาย ปุนปฺปุน ลิมฺปิ ตพฺโพ วา เลปาเปตพฺโพ วา) ความว่า อันตนเองฉาบทาบ่อยๆ จนถึงขอบประตูเพื่อประโยชน์แก่การตั้งอัครหะหรือให้บุคคลอื่นช่วยฉาบทา

ก็เนื้อความนี้ท่านไม่ได้กล่าวไว้ในบทมาติกาเลยในบทภาษณียก็ไม่ได้กล่าวไว้มิใช่หรือ เมื่อเป็นเช่นนั้นจะพึงทราบได้แต่ที่ไหน คำว่า ภิกฺขจาปิ เท่ากับ ยทิปิ คำว่า เพราะเกิดเรื่อง (อฏฺฐูปตฺติย) ได้แก่ เพราะต้นเหตุแห่งสิกขาบท คำว่า เพราะอธิการ (อธิการโต) ได้แก่ เพราะความประพฤตินี้เอง ธรรมชาติโดยย่อเหมือนกัน คือย่อมปิด เพราะเหตุนี้ ธรรมชาตินี้ชื่อว่า อาโลกสนธิ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “อาโลกสนธิติ วาตปานกวาฏฐกา วุจฺจนติ” บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า บานหน้าต่าง (วาตปนกวาฏฐา) ได้แก่ แผ่นกระดานหน้าต่าง ก็ภิกษุจะฉาบทาหรือให้ฉาบทาบ่อยๆ ในที่อื่นแต่ส่วนที่ทรงอนุญาตย่อมไม่ควร อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “เมื่อภิกษุให้กิจที่ควรทำด้วยดินเหนียวสำเร็จแล้วฉาบทาเป็นครั้งที่ ๔ ตั อ ง ป า จิตฺตีย ” ๖๔๐ อ า จ า ร อี ก พ ว ก ห นี ง ก ล่า ว ว ่า “ต้องอาบัติทุกกฏเพราะอาบัติปาจิตตียท่านไม่ได้กล่าวไว้โดยเว้นเพียงข้อห้ามในที่อื่นจากประมาณแห่งการให้การฉาบทาบ่อยๆ”

คำว่า พิงอธิษฐาน (อธิฐฐาตพฺพ) ได้แก่ พิงตั้งไว้ ในคำว่า อปฺปหริเต นี้ อปฺปคัพพ์ที่มีภาวะเป็นอรรถ(ความไม่มีเป็นอรรถ) เหมือนในคำว่า อปฺปิจฺโณ (ไม่มีความปรารถนา) เป็นต้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “อหริเต (ไม่มีของเขียว)” เป็นต้น ข้าวสาลีและข้าวเหนียวเป็นต้นชื่อว่า **ปุพฺพพัฒนชาติ** เพราะทำอธิบายว่า “ผลแห่งข้าวกล้าที่ทำแล้ว” ถั่วเขียวและถั่วราชมาสเป็นต้น ชื่อว่า **อปรณฺณชาติ** โดยปริยายแห่งปุพฺพพัฒนชาตินั้น คำว่า จุตฺต เท่ากับ วปิตฺ แปลว่า หว่านแล้ว ด้วยคำว่า ภิกษุตั้งใจยืนอยู่ ณ ที่นั้นต้องอาบัติทุกกฏ (ตสฺมี ฐุตฺวา

๖๔๐ สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๔๐.

อริยฐาน โท ทุก ก ภูมิ อ า ป ช ช ตี) นี้ ท่าน แสดง ว่า อนุพัชฌณชาติเป็นต้นย่อมไม่มีในเขตกำหนดที่ท่านกล่าวประมาณไว้โดยรอบในที่ใด ภิกษุพึงสร้างวิหารในที่นั้น แต่ในที่ใดมี จะให้ทำในที่นั้นย่อมไม่ควร คำว่า **เหมือนอย่างนั้น (ตเถว)** ได้แก่ โดยที่สุดแห่งขอบปากหม้อ อธิบายว่า ไม่พึงตกไปในเบื้องบนของภิกษุนั้น เพราะโอกาสที่วิหารจะพึงทับภิกษุผู้ยืนในที่นั้นไม่มี แต่ภายในโอกาสตามที่กำหนด โอกาสแห่งวิหารที่จะพึงทับมีอยู่ เพราะเหตุนี้ ภิกษุย่อมไม่ได้โอกาสเพื่อที่จะตั้งใจยืนมั่นในที่ที่ไม่มีของเขียวนั้น ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**ย่อมไม่ได้เพื่อจะยืนมั่นในที่ที่ไม่มีของเขียวในภายในแห่งวิหารนั้น (ตสส อนโต อปฺหริเตปิฐาตุ นลภติ)**”

คำว่า **ถ้ายิ่งกว่านั้น (ตโต เจ อุตฺตริ)** ได้แก่ ถัดแต่มรรค ๓ หรือปริยายทั้งหลายในมรรคที่ ๔ หรือปริยาย เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**อันมรรคปกปิด (มคฺเคน ฉาติยมาเน)**” บรรดา คำเหล่านั้น คำว่า **อันมรรคปกปิด (มคฺเคน ฉาติยมาเน)** ได้แก่ อันมรรคปกปิดแน่นอนไม่ได้ อ้อมค้อม คำว่า **โดยปริยาย (ปริยาเยน)** ได้แก่ โดยเป็นกำแพงกัน บรรดาการปกปิดนั้น การปกปิดด้วยมรรคย่อมได้ด้วยการฉาบทาด้วยอิฐและศิลา ปารปกปิดโดยปริยายย่อมได้ด้วยหญ้าและใบไหม้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**อริยฐานสลาสุราหิ**” เป็นต้น เพราะฉะนั้น ตนปรารภโดยประการใด พึงอธิฐานทาง ๒ ทางหรือปริยาย ๒ ปริยายสั่งมรรคหรือปริยายที่ ๓ ว่า “**ท่านจงปกปิดอย่างนี้ (เอวํ ฉาเทหิ)**” แล้วจึงหลีกไป ถ้าไม่หลีกไป พึงยืนโดยความเป็นผู้นิ่ง ก็การปกปิดแม้ทั้งหมดนี้ พึงทราบในเบื้องบนแห่งเครื่องปกปิด ภิกษุทั้งหลายสำคัญว่า ความจริงวิหารที่ปกปิดข้างบนย่อมไม่ร้าวรุดตลอดกาลนาน จึงปกปิดอย่างนี้ คำว่า **ด้วยการนับกำหญ้า (ติณมฺภูตฺตคณนาย)** ได้แก่ ด้วยการนับกำแห่งหญ้า

คำว่า **ติกาจิตตีย์ (ติกาจิตตีย์)** ได้แก่ อาบัติปาจิตตีย์ ๓ ตัว ด้วยสามารถแห่งภิกษุเกินปริยายไปเกินกว่า ๒-๓ ปริยาย ภิกษุมีความสงสัย ภิกษุผู้มีความสำคัญว่าพรอง คำว่า **กระทำเป็นสี่ขาเป็นต้น (เสตวณฺณาทิกฺรณ)** ได้แก่ ในการกระทำการทำอย่างไม้ มาลากรรม ลดากรรม จักรพินมังกร และแผ่นหิน ๕ แผ่นให้สี่ขาและสี่ดำ คำว่าในที่เร้น ถ้า ภูฏีหญาเป็นต้น (เลณฺคฺหาติณมฺภูทิสฺสุ) นี้มีวินัยฉัยว่า คำว่า **ที่เร้น (เลณ)** ได้แก่ ที่ที่ผูกเป็นประตู คำว่า **ถ้า (คุหา)** ได้แก่ ถ้าคือภูเขาล้วนๆ ภูฏีหญาปรากฏแล้วทีเดียว

มหัลลสิกขาปทวินณา จบ

๑๐) สปปาณสิกขาปทวินณา

คำว่า **อาบัติตัวเดียวในหมอน้ำหม้อเดียว (เอกสฺมี ขมฺเฏ เอกาว อาปตฺติ)** ได้แก่ อาบัติตัวเดียวในเพราะหมอน้ำ ในทุกภาชนะกัณยนี้ คำว่า **ขาด (วิจฺฉินฺทิตฺวา)** ได้แก่ รดให้สายน้ำขาด คำว่า **ใส่หญ้าไปที่ละเส้น (เอเกกํ ปกฺขิปนตฺสส)** ใส่หญ้าไปที่ละเส้น ใบไม้ ดินเหนียว หรือท่อนไม้และโคลมัยเป็นต้นอย่างอื่น คำว่า **ปริยาทานํ** แปลว่า สิ้นไป

เมื่อภิกษุรู้ถือว่า “**สัตว์มีชีวิตมีตัวเป็นต้นตกไปในไฟจักตาย**” ก็ดี รู้ในเบื้องต้นว่า “**สัตว์มีชีวิตจักตายเพราะรดน้ำ**” เหมือนสองประทีปด้วยจิตเป็นกุศล ก็ดี รดอยู่ด้วยคิดว่า

“เราจักรดน้ำนี้” ย่อมไม่มีจิตคิดจะฆ่า เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “เว้นแต่มีจิตคิดจะฆ่า” เป็นต้น เพราะอธิบายอย่างนี้ จึงจัดว่าเป็นผู้มีความสามารถแม้ว่า “โทษคือพระบัญญัติ” คำว่า **จิต ๓ (ติจิตต์)** ได้แก่ จิต ๓ อย่างคือ กุศลจิต อกุศลจิต และอัปยาคจิต จริงอย่างนั้น เมื่อภิกษุฆ่าพระบัญญัติรดน้ำเองหรือให้ผู้อื่นรด ภิกษุนั้นถือว่าเป็นผู้มีจิตเป็นอกุศล เมื่อภิกษุมิจิตว่า “เราจักชำระอาสนะ” รดเองหรือให้รดเพื่อชะล้างชื่อว่าเป็นผู้มีจิตเป็นกุศล พระอรหันต์เมื่อไม่ทราบพระบัญญัติชื่อว่าเป็นผู้มีจิตเป็นอัปยาคฤตเพราะรดน้ำ เพราะเหตุนี้ จึงมีจิตเป็น ๓ อย่างคือ กุศลจิต อกุศลจิต และอัปยาคจิต

สัปปากสิกขาปทวินณา จบ

ภูตคามวรรค จบ

๒.๔.๕.๓ โอวาทวรรค

๑) โอวาทสิกขาปทวินณา

คำว่า **ประกอบด้วยองค์ ๘ (อฏฐังคสมนนาคตสฺส)** ได้แก่ ประกอบด้วยองค์ ๘ มีว่า “เป็นผู้มีศีล” เป็นต้น^{๒๔๑} คำว่า อนุญาติ (อนุญญาตา) ได้แก่ อนุญาตในนิทานแห่งสิกขาบทนี้ คำว่า วสสตุปสมปนฺนสฺส (ถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา) เป็นคำกล่าวถึงครุธรรม ๘ ประการที่จะกล่าว บรรดาคำเหล่านั้นคำว่า **สามิจิกรรม (สามิจิกมฺม)** ได้แก่ ธรรมเนียมอันสมควรมีการมอบทางให้ การพัทวิ และการถามโดยเอื้อเฟื้อด้วยน้ำดื่ม เป็นต้น ด้วยอาทิ-ศัพท์ ท่านสงเคราะห์ด้วยธรรม ๗ ประการเหล่านี้คือ

“ภิกษุณีไม่พึงอยู่ในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ ภิกษุณีพึงหวังธรรม ๒ ประการคือ ถา ม อุ โบ ส ถ และ เข้า ไป รับ โอ ว า ท จ า ก ภิกษุ สงฆ์ ทุก กิ่ง เตือน ภิกษุณีจำพรรษาแล้วพึงพิจารณาในสงฆ์สองฝ่ายด้วยฐานะ ๓ คือ ด้วยได้เห็น ด้วยได้ยิน หรือด้วยความระแวงสงสัย ภิกษุณีผู้ต้องครุกรรมแล้วพึงประพฤติกัมมันตในสงฆ์สองฝ่าย สิกขมานาผู้ศึกษาสิกขาในธรรม ๖ ประการครบ ๒ ปีแล้วพึงแสวงหาอุปสมบทในสงฆ์สองฝ่าย ภิกษุณี ไม่ พึง ต่ า ไม่ พึง บ ริ ภา ษ ภิกษุ ไม่ ว่า ก ร ณี ไ ด ะ ภิกษุณีไม่พึงกล่าวสอนภิกษุแม้บวชแล้วในวันนั้น ไม่พึงห้ามภิกษุกล่าวสอนภิกษุณี”^{๒๔๒}

คำว่า **ครุธรรม (ครุธมฺเม)** ได้แก่ ธรรมอันหนัก ความจริง ธรรม เหล่า นั้น พระ พุ ท ธ อ ง ค์ ต ร าว เร ีย ก ว่า “ครุธรรม” เพราะเป็นธรรมที่ภิกษุณีทั้งหลายจะต้องปฏิบัติด้วยความเคารพ

คำว่า **ด้วยธรรมอย่างหนึ่ง (อญเญน วา ธมฺเมน)** ได้แก่ ด้วยธรรมอื่น คือ ทุก อย่าง เว้น ครุธรรม ๘ ประการ คำว่า ผู้กล่าวสอนเพียงผู้พออุปสมบทเสร็จในบรรดาภิกษุณีทั้งหลาย (ภิกษุณีสุ อุปสมปนฺนมตฺต วา โอวาทโต) ได้แก่ ผู้กล่าวสอนผู้พออุปสมบทเสร็จในบรรดาภิกษุณีทั้งหลายด้วยครุธรรม ๘ ประการ ตามเรื่องแห่งภิกษุณีผู้อุปสมบทแล้วในสำนักของภิกษุทั้งหลาย ในคำว่า ในกรรมที่ไม่เป็นธรรม (อธมมกมฺเม) ได้แก่ กรรมคือการสมมุติภิกษุผู้กล่าวสอนภิกษุณี พึงทราบว่าเป็นกรรม เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “แม้ผู้ที่ได้รับสมมุติ (สมมตสฺสาปิ)” เป็นต้น คำว่า

^{๒๔๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๔๗/๓๘๓.

^{๒๔๒} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๔๗/๓๕๘-๔๐๐.

ภิกษุกล่าวสอนภิกษุผู้สงฆ์ผู้เป็นพวก ต้องติปาจิติย (วคฺเค ภิกฺขุณิสฺเส โววทโต ติกปาจิติย) ได้แก่ ภิกษุกล่าวสอนภิกษุผู้สงฆ์ผู้เป็นพวก ต้องอาบัติปาจิติย ๓ ตัว ด้วยสามารถแห่งภิกษุผู้มีความสำคัญว่าเป็นพวก มีความสงสัย และมีความสำคัญว่ามีความพร้อมเพรียงกัน คำว่า ผู้มีความสงสัยก็เหมือนกัน (ตถา เวมตฺติสฺส จ) ค ว า ม ว่ า ภิกษุผู้มีความสงสัยว่าเป็นกรรมไม่เป็นธรรมและกล่าวสอนภิกษุผู้เป็นพวกกันต้องอาบัติปาจิติย ๓ ตัว แม้ในคำว่า ผู้มีความสงสัยในกรรมที่เป็นธรรมนี้ก็นัยนี้ เหมือนอย่างว่า ภิกษุกล่าวสอนภิกษุผู้เป็นพวกกันต้องอาบัติปาจิติย ๔ ตัว ฉะนั้นใด ภิกษุผู้มีความสำคัญในกรรมที่ไม่เป็นธรรมว่าเป็นกรรมที่ไม่เป็นธรรมกล่าวสอนภิกษุผู้มีความสามัคคี ต้องอาบัติปาจิติย ๓ ตัว ด้วยสามารถแห่งภิกษุผู้มีความสำคัญในสงฆ์นั้นว่าเป็นพวก สงสัย และผู้มีความสำคัญว่ามีความพร้อมเพรียง ภิกษุผู้มีความสงสัย และผู้มีความสำคัญว่าชอบธรรมอย่างนั้น เพราะเหตุนี้จึงต้องอาบัติปาจิติย ๔ ตัว ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “แม้ภิกษุผู้สงฆ์สามัคคี ก็ต้องอาบัติปาจิติย ๔ ตัว” ก็ ภิกษุ ต้อง อา บั ตี พุ ก ก ฎ ๔ ตัว คือ ภิกษุผู้มีความสำคัญในกรรมที่เป็นธรรมว่าเป็นกรรมที่ไม่เป็นธรรมกล่าวสอนภิกษุผู้สงฆ์ผู้เป็นพวก ต้องอาบัติทุกกฏ ๓ ตัว ภิกษุผู้มีความสงสัยและมีความสำคัญกรรมที่เป็นธรรมก็อย่างนั้น เพราะเหตุนี้ จึงต้องอาบัติทุกกฏ ๔ ตัว

อนึ่ง ภิกษุกล่าวสอนภิกษุผู้มีความสามัคคีย่อมต้องอาบัติทุกกฏ ๘ ตัว เพราะเหตุนี้ จึงต้องอาบัติทุกกฏรวม ๑๗ ตัว เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “สเจ ปน” คำว่า ธรรมอื่น (อณฺณ รมมิ) ได้แก่ ธรรมอื่นคือ พระสูตรตันตระหรือพระอภิธรรม ก็ด้วยคำว่า “สมคฺคามหยา” ภิกษุทั้งหลายย่อมหวังซึ่งโอวาท เพราะเหตุนี้ ภิกษุผู้กล่าวธรรมอื่นเว้นโอวาทจึงต้องอาบัติทุกกฏ คำว่า ไม่มอบโอวาท (โอวาทํ อนิยาเตตฺวา) ได้แก่ ไม่บอกว่า “แนะนำองฺหฺยฺง นี้เป็นโอวาท” คำว่า ให้ปริปุจฺจา (ปริปุจฺจํ เทติ) ได้แก่ กล่าวความหมายแห่งครุธรรมที่ตนชำนาญนั้นนั่นเอง คำว่า สำเหนียก (โอสาเรหิ) คือ เปล่งเสียง อธิบายว่า กล่าว คำว่า สำเหนียก (โอสาเรหิ) คือ กล่าวครุธรรม ๘ ประการ คำว่า ถา ม ปญฺหา (ปญฺหํ ปุญฺญํ) ได้แก่ ภิกษุณีถามปัญหาที่อิงครุธรรมหรืออิงขันธเป็นต้น

โอวาทสิกขาปทวินณา จบ

๒) อรรถกถาสิกขาปทวินณา

คำว่า ผู้อุปสมบทร่วมกัน (เอกโตอุปสมปนฺน) ได้แก่ ผู้เพียงอุปสมบทในภิกษุณีสงฆ์ ก็ แม้ คำ ต่อ จาก นี้ ท่าน กล่าว ว่า “ เอก โต อุป สม ป น น ” ใน ที่ ไ ด ๆ ก็พึงทราบความหมายนี้เองในที่ทุกแห่ง

อรรถกถาสิกขาปทวินณา จบ

๓) ภิกขุอุปสมบทสิกขาปทวิวัฒนา

คำว่า เพื่ออยู่ร่วมกัน (ส่วสาय) ได้แก่ เพื่ออุโบสถกรรมเป็นต้น คำว่า นอกนี้ (อิตร) ได้แก่ ผู้อุปสมบทในสงฆ์สองฝ่าย

ภิกขุอุปสมบทสิกขาปทวิวัฒนา จบ

๔) อามิสสิกขาปทวิวัฒนา

ที่ชื่อว่าอามิส เพราะอันบุคคลพึงลบล้างด้วยตัณหาและทิฐิทั้งหลาย ได้แก่จีวรเป็นต้น เหตุคืออามิส ชื่อว่าอามิสเหตุเพราะเหตุที่นั่นท่านจึงกล่าวว่า “จีวรานํ อญฺญตรเหตุ” ด้วยอาทิ- ศัพท์ท่านระบุถึงปณิชาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย การสักการะ การเคารพ การนับถือ การไหว้ และการบูชา คำว่า เพราะมีความประสงค์คำติเตียน (อวณฺณกามตาย) ได้แก่ เพราะประสงค์สิ่งที่ไม่ใช่ยศ

ใน คำว่า กรรมที่เป็นธรรมเป็นต้น (ธมฺมกมฺเม) เป็นต้น กรรมมีการสมมุติภิกษุผู้กล่าวสอนภิกษุณีพึงทราบว่าเป็นธรรม บรรดาเหล่านั้น คำว่า อปาจิตติย ๓ ตัว (ติกาปาจิตติย) ได้แก่ อปาจิตติย ๓ ตัว ด้วยสามารถแห่งภิกษุในสิ่งที่ เป็นธรรมว่าเป็นธรรม มีความสงสัย และภิกษุผู้มีความสำคัญว่าไม่เป็นธรรม พึงทราบทุกกฎ ๓ ตัวในกรรมที่ไม่เป็นธรรมอันนั้นเหมือนกัน คำว่า ที่ไม่ได้สมมุติ (อสมฺมตสฺส) ได้แก่ การสมมุติภิกษุผู้ให้โอวาทพึงให้แก่อุปสัมบันเท่านั้นมิใช่หรือเพราะเหตุที่นั่นท่านจึงกล่าวว่า “ตตฺถ” เป็นต้น ก็สามเณรพหูสูตผู้อันภิกษุหรือสงฆ์สมมุติแล้วพึงทราบว่า “ไม่เป็นอันสมมุติ” คำว่า แก่ผู้กล่าวอยู่อย่างนี้จะผู้กล่าวเพราะเหตุแห่งจีวรเป็นต้นโดยปกติ (ปกติยา จีวราทิเหตุ โอวาทนฺตฺปน เหว ภณฺตสฺส) ความว่า ผู้กล่าวอยู่แก่ผู้กล่าวเพราะเหตุแห่งจีวรเป็นต้นโดยปกติอย่างนี้ว่า “ผู้นี้ย่อมกล่าวสอนเพราะเหตุแห่งจีวรเป็นต้น” ก็ภิกษุผู้กล่าวอยู่อย่างนี้ด้วยความสำคัญว่า “ผู้นี้ย่อมไม่กล่าวสอนเพราะเหตุแห่งจีวร” ต้องอาบัติทุกกฎ คำว่า ไม่ยินดีในอามิสสินจ้าง (อนามิสนฺตรตา) คือ ไม่มีความคิดเรื่องอามิส อธิบายว่า ไม่มีอหยาศัยที่เป็นไปอย่างนี้ว่า “เราจักกล่าวสอนเพราะเหตุแห่งอามิส” ความจริงอันตร-ศัพท์ในที่นี้เป็นปริยายแห่งความคิดเหมือนในประโยคว่า “ความกำเริบทั้งหลายย่อมไม่มีเพราะเหตุแห่งความคิดใด”^{๖๔๓}

อามิสสิกขาปทวิวัฒนา จบ

๖) จีวรลิพณสิกขาปทวิวัฒนา

คำว่า ให้ร้อยเข็มแล้วร้อยอีก (สุจฺจิ ปเวเสตฺวา ปเวเสตฺวา นิหรณฺเ) ได้แก่ ต้องอาบัติปาจิตติยเพราะให้ร้อยตามชอบใจ คำว่า แม่แห่งเป็นร้อยครั้งแล้วดึงออกคราวเดียว (ส ต ก ข ต ต ม ปิ วิ ข ณี ต ว า ส กิ นิ ห ร ณ ต สฺส) ได้แก่ ไม่นำเข็มทั้งหมดออกแม่แห่งเป็นร้อยครั้งเพื่อสอดด้ายที่ยาวเข้าไป แล้วนำออกคันท่านจไรวเดียว คำว่า ความที่ท่านกล่าวว่า ทั้งปวง (สพฺพาติ วุตฺโต) ได้แก่ ความที่ท่านกล่าวว่า “ท่านจงเย็บจีวร” คราวเดียว คำว่า ให้สำเร็จ (นิฏฺฐาเปติ) ได้แก่ ยังสุจิกรรมทั้งหมดให้จบลง คำว่า

^{๖๔๓} วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๓๒/๑๑๗, พ.อ. (บาลี) ๒๕/๒๐/๑๑๙, พ.ส. (บาลี) ๒๕/๖/๓๓๖.

ภิกษุนั้นต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะชอบใจ (ตสฺส อารापเถ อารापเถ ปาจิตตีย์) ได้แก่ ภิกษุผู้สั่งต้องอาบัติปาจิตตีย์ที่ละตัวเพราะสั่งให้ร้อยตามชอบใจ

คำว่า พระอุทายีเถระ (อุทายิตเถรี) ได้แก่ คำว่า เย็บเองหรือใช้ให้เย็บซึ่งมีลักษณะที่กล่าวแล้ว (วุตตลกฺขณํ สัพพณํ วา สัพพापณํ วา) ได้แก่ เย็บเองหรือใช้ให้เย็บซึ่งมีลักษณะที่กล่าวแล้วด้วยคำว่า “ให้ร้อยเข็ม (สุจี ปเวเสตฺวา)”

จีวรสิกขาบทวิทณฺณนา จบ

๗) สัทธิฐานสิกขาบทวิทณฺณนา

คำว่า ชักชวน (สัทธิทิตฺวา) ได้แก่ กล่าวว่า “ท่านจงมา พวกเราจะไปสู่นบ้านโน้น” หรือว่า “เราจะไปในวันพรุ่งนี้ แม้ท่านก็พึงมา” ก็การชักชวนนั้นแลเป็นสังเกตรกรรมโดยเนื้อความ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “คณกาลสฺส สงเกตํ กตฺวาติ อตฺถโ” คำว่า ชักชวนในอภัยปิยภูมิ (อภัยปิยภูมิยํ สัทธิทิตฺวา) ได้แก่ ยืนชักชวนอยู่ภายในบ้าน ที่ประตูสำนักภิกษุณี ที่ถนน หรือที่ทางสี่แพร่งปะโรงข้างเป็นต้นเหล่าอื่น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ตตฺถ รุเปตฺวา” เป็นต้น คำว่า แม้ที่ใกล้ชิด (อาสนนุสฺสาปิ) ได้แก่ แม้ที่ไม่ใกล้เกินไป อธิบายว่า แม้ที่ประมาณศอกครึ่ง คำว่า บ้านอื่น (อณฺญสฺส คามสฺส) ได้แก่ ตนออกไปจากบ้านใด บ้านอื่นจากบ้านนั้น คำว่า ก้าวลงสู่ที่นั้น (ตํ โอกฺกมณฺนตฺสฺส) ได้แก่ ก้าวลงสู่อุปัฏฐการแห่งบ้านที่ติดต่อกันนั้น ถ้าว่า ตนประสงค์จะไปสู่ที่ไกล ทุกขณะที่กำลังต้องอาบัติตามที่กล่าวแล้วนั้นก่อนด้วยการนับอุปัฏฐการบ้าน เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “อิธ คามุปจาโรกฺกมณคณฺนาย ปาจิตตียานิ” แต่ไม่ต้องอาบัติเพราะก้าวล่วงบ้านนั้นๆ คำว่า เมื่อไม่มีบ้าน (คามเ อสตี) ได้แก่ เมื่อไม่มีบ้านในระหว่างกิ่งโยชน์ ก็เมื่อบ้านนั้นมี ต้องอาบัติปาจิตตีย์ด้วยการนับระหว่างบ้าน คำว่า ต้องอาบัติปาจิตตีย์ด้วยการนับระยะทาง ๑ โยชน์ (อหฺโรยฺชนคณฺนาย ปาจิตตีย์) ได้แก่ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ทุก ๑ โยชน์ เมื่อภิกษุล่วงระยะทางทุก ๑ โยชน์ อธิบายว่า ต้องอาบัติทุกกฎในก้าวแรกด้วยคิดว่า “เราจักก้าวล่วงในบัดนี้” ต้องอาบัติปาจิตตีย์ในก้าวที่ ๒ ก็ในบัดนี้ต้องอาบัติเพราะก้าวล่วง ไม่ต้องอาบัติเพราะกำลังหยั่งเท้าลง

ในคำว่า ด้วยข้อสังเกต (วิสงฺเกเตน) นี้ ความว่า ภิกษุกล่าวว่า “พวกเราจะไปในเวลาก่อนภัต” แต่ไปหลังภัต คิดว่า “พวกเราจะไปในวันนี้” แต่ไปในวันรุ่งขึ้นไม่ต้องอาบัติเพราะผิดเวลานั้นเที่ยวอย่างนี้ แต่เมื่อมีการกำหนดประตู หรือกำหนดหนทาง ย่อมต้องอาบัติโดยแท้ คำว่า เพราะอันตรายทั้งหลาย (อาปทาสุ) ได้แก่ เพราะรัฐแตก ชาวชนบทจึงขึ้นเกรียนเวียนไปรอบ เพราะอันตรายเห็นปานนี้ ไม่ต้องอาบัติ คำว่า ขึ้นเกรียน (จกฺกสมารุพฺหา) ความว่า เกรียนคือการเคลื่อนไหวนหรือล้อเกรียน คำว่า ด้วยมามตุคามสิกขาบท (มามตุคามสิกขาบทเณ) ได้แก่ ด้วยสิกขาบทที่ ๗ ในสัปปาณกวรรค

สัทธิฐานสิกขาบทวิทณฺณนา จบ

๘) นาวาภิรทสิกขาปทวินนนา

คำว่า มุง การ เล่น (กีฬา ปุ เร ก ขา โร) ได้ แก่ มุงการเล่นกีฬาด้วยสามารถแห่งสันถวไมตรีคือความยินดีของชาวโลก คำว่า สันถวะ (สนถว) ได้แก่มุงการเล่นกีฬาด้วยสามารถแห่งการเล่นนั่นเอง คำว่า โดยข้างฝั่งที่ไม่ใช่บ้าน (อคคามกตรปสเสน) ได้แก่มุงการเล่นกีฬาโดยข้างฝั่งที่ไม่มีบ้าน เพราะไม่มีบ้านในระหว่างกึ่งโยชน แต่เพราะพระบาลีว่า “ผู้ไปทวนน้ำหรือไปตามน้ำ”^{๖๔๔} ภิกษุผู้ไปโดยมุงจะเล่นในที่ทั้งหลายมีบึงและทะเลเป็นต้น ไม่ต้องอาบัติ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “แต่จะไปตามสบายในทะเลก็ควร (สมุทเท ปน ยถาสุขิ คนตุ วญญติ)” คำว่า ด้วย ข้อ สัง เก ต (วิ ส ง เ ก เ ต น) ได้ แก่ ไม่ ต อ ง อ า บั ตี แม้ ใน สิก ขา บ ท นี้ ด้วย การ ก า ห น ด เว ล า แต่ภิกษุผู้ไปด้วยการกำหนดทำน้ำหรือด้วยการกำหนดเรื่อยมต้องอาบัติโดยแท้

คำว่า ที่ เหลื่อ (เสล) ได้ แก่ ที่ เหลื่อ พร้อม ด้วย สมุ ฐา น เป็น ต้น แต่อาจารย์บางพวกล่าว่า “เพราะพระดำรัสว่า มุงการเล่นจึงชักชวน สิกขาบทนี้จึงเป็นอกุศลจิต เป็นโลกวัชชะ เพราะเหตุนี้ เว้นสิกขาบทชื่อว่าที่เหลื่อเสียสิกขาบท ๒ สิกขาบทนี้ว่า ‘เป็นโทษทางพรตบัญญัติ มีจิต ๓ ประเภท’ จึงชื่อว่าที่เหลื่อ” คำนี้ไม่พึงถือเอา เพราะภิกษุขึ้นเรือโดยมุงจะเล่นแล้วได้ความสังเวชในขณะก้าวลงเรือหรือในขณะล่องไปกึ่งโยชน พึงทำให้แจ้งอหัตตผลได้ ภิกษุพึงหยังลงสู่ความหลับหรือเมื่อกระทำในใจซึ่งกัมมฐานไปอยู่ ก็ ค ว ม พ ร อ ม เ พ รีย ง แ ห่ ง อ กุ ส ล จิ ต ข อ ง ภิกษุ นั้น จัก มี แต่ ที่ ไ ห น สิกขาบทนี้พึงเป็นอกุศลจิตและเป็นโลหวัชชะ

นาวาภิรทสิกขาปทวินนนา จบ

๙) ปริปาจิตสิกขาปทวินนนา

คำว่า ให้แก่ เต็ม ที่ (ปริปาจิต) ได้ แก่ ให้ถึงความแก่รอบ มีคำอธิบายว่า ตนย่อมได้โดยประการใด ก็ทำตั้งไว้โดยประการนั้น ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “เนว ตสส” เป็นต้น คำว่า นั้น (ตสส) ได้ แก่ ภิกษุใดฉัน ภิกษุนั้น คำว่า ประกาศคุณของภิกษุ (ภิกษุสส คุณิ ปกาเสตวา) ได้ แก่ ประกาศคุณโดยนัยว่า “พระผู้เป็นเจ้ากล่าวไพเราะ พระผู้เป็นเจ้าเป็นพหูสูต” เป็นต้น คำว่า บิณฑบาต (ปินทปาต) ได้ แก่ บิณฑบาตอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาโภชนะ ๕ อย่าง สมารัมภ-ศพนี้นเป็นกัมมสาธนะ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “สมารทธิ” คำว่า ให้จัดแจง (ปฎิยาทิตสส) ได้ แก่ ให้ถึงพร้อม เพราะเหตุที่บิณฑบาตแม้อันพวกญาติปวารณาไว้ มิได้ปรารภไว้เพื่อภิกษุโดยความก็ชื่อว่าปรารภไว้ตนเอง เพราะอันภิกษุพึงนำไปได้ตามสบาย เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “เป็นของที่พวกญาติปวารณาไว้”

คำว่า ทั้งสอง (อุภยตถ) ได้ แก่ ทั้งที่ ให้ สุก แล้ว และ มิ ได้ ให้ สุก แล้ว คำว่า ที่ เหลื่อ (อวเสส) ได้ แก่ ข้าวยาคุ ของเคี้ยวของฉัน ผลไม้ น้อยใหญ่ เป็นต้น แม้ที่ภิกษุณีให้สุกแล้วทั้งหมด แต่ย่อมไม่พ้นจากอาบัติทุกกฏแม้ในของที่เหลือด้วยสามารถแห่งวิญญูติด้วยนิมิตโตภาสกา

ปริปาจิตสิกขาปทวินนนา จบ

^{๖๔๔} วิ.มหา. ๒/๑๘๖/๒๐๕.

๑๐) รโหิณีสัชชสิกขาปทวินนนา

คำว่า **ข้างหน้า (อุปรี)** ได้แก่ ในอเจลกวรรคคำว่าเพราะสิกขาบทที่ ๔ ของพระอุปันนทะ (อุปันนเทน จตุตถสิกขาปเทน) ได้แก่ จริงอยู่ เมื่อพระพุทธรองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทที่ ๔ เพราะปรารภพระอุปันนทเถระนั้น ตรัสคำว่า “เพราะสิกขาบทที่ ๔ ของพระอุปันนทะ” เพราะเป็นสิกขาบทที่ ๔ ถ้าพระพุทธรองค์ตรัสการกำหนดสิกขาบทหนึ่งไว้เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร จึงทรงบัญญัติไว้แผนกหนึ่ง เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า “ทรงบัญญัติไว้แผนกหนึ่งด้วยสามารถแห่งเรื่องที่เกิด” บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ด้วยสามารถแห่งเรื่องที่เกิด (อฏฐูปตติวเสน)** ได้แก่ ด้วยสามารถแห่งการเกิดขึ้นของเรื่อง อธิบายว่า ด้วยสามารถแห่งการเกิดขึ้นในเพราะเรื่องการนั่งในที่ลับของภิกษุณีนั่นแหละ ในเรื่องนี้เมื่ออธิบายดังนี้ว่า เพราะเรื่องแห่งสิกขาบทที่ ๔ พระพุทธรองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทที่ ๑ นี้ไว้เป็นแผนกหนึ่งแม้ในการกำหนดสิกขาบทหนึ่งเพราะเรื่องแห่งสิกขาบทนี้เกิดขึ้นก่อน

รโหิณีสัชชสิกขาปทวินนนา จบ

โอวาทวรรค จบ

๒.๔.๕.๔ โภจนวรรค

๑) อวสธสิกขาปทวินนนา

ในคำว่า “ผู้ไม่เป็นไข้” นี้มีวินิจฉัยว่า โดยที่สุด ทรงประสงค์เอาผู้สามารถจะไปได้ ๒ คาวุต เพราะเหตุนั้น จึงตรัสว่า “ผู้สามารถไปได้แม้สิ้นระยะทางกึ่งโยชน์ (อทุรโยชนมปิ คนตุสมตเถน)” คำว่า **อวสธปิณโท** ได้แก่ ก้อนข้าวในในที่พักแรม อธิบายว่า โภ ช น ะ อ ย ่ า ง ไ ต อ ย ่ า ง ห น ึ่ง บ ร ร ด า โภ ช น ะ ๕ ที่ทรงบัญญัติไว้เพียงพอความต้องการโดยไม่เจาะจงในที่ทั้งหลายมีศาลาเป็นต้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **อิมสึ วา** เป็นต้น บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **เหล่านี้ (อิมสึ วา)** ได้แก่ ปา ส ั น ฑ ะ เ ล ่ า น ี่ คำว่า **มีประมาณเท่านี้ (เอตตกานั)** ได้แก่ ในปา ส ั น ฑ ะ น ี หรือว่าแก่ชาวปา ส ั น ฑ ะ ทั้งหลายประมาณเท่านี้ คำว่า **ปา ส ั น ฑ ะ (ปาสนฑ)** ได้แก่ ส ม ณะ แ ล ะ น ั ก บ ว ช เ ป ็น ต ้น ๙ ๖ จ ั า พ ว ก คุ ว า ม จ ร ิง ท่านเหล่านั้นย่อมเกาะย่อมติดอยู่ที่บ่วงคือตัณหาและบ่วงคือทิฏฐิเพราะเหตุนี้ท่านจึงเรียกว่า ปา ส ั น ฑ ะ คำว่า **ไม่ได้เจาะจง (อนทิสส)** ได้แก่ ไม่ได้แสดงไว้เฉพาะ อธิบายว่า ไม่ได้กำหนดไว้ คำว่า **ในที่ใดที่หนึ่งมีศาลาเป็นต้น (สาลาทิสฺย ตถกตถจ)** ได้แก่ ในที่ทั้งหลาย ที่ใดที่หนึ่งมีศาลา โคนไม้ และกลางแจ้งเป็นต้น คำว่า **ก้อนข้าวที่พึงฉันโดยวันเดียวเท่านั้น (เอกทิสเมว ภูยชิตพโพ)** ได้แก่ พึงฉันคราวเดียวในวันหนึ่งเท่านั้น ไม่ควรฉันบ่อยๆ ในวันหนึ่ง คำว่า **ตั้งแต่วันที่ ๒ เป็นต้นไป (ทุติยทิสโต ปฏฐาย)** ได้แก่ ตั้งแต่วันที่ ๒ ของวันที่ฉัน คำว่า **ต้องอาบัติปาจิตตีย์ทุกคำกลืน (อชโฆหาเร อชโฆหาเร ปาจิตติย)** ได้แก่ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ทุกคำกลืน คือทุกคำข้าว ก็สิกขาบทนี้ทรงบัญญัติในที่ต่างๆ กัน เพราะตระกูลที่แตกต่างกัน คือวันหนึ่งภิกษุฉันในที่หนึ่งในวันที่ ๒ จะไปฉันในที่อื่นก็ควร แม้ในบ้านเดียวกันและบ้านที่แตกต่างกันซึ่งมีอุปจารบ้านอย่างเดียวกันหรือต่างกันก็ฉันเหมือนกัน แม้ก้อนข้าวใดที่เขาเตรียมไว้ร่วมกันของตระกูลเดียวกันหรือตระกูลต่างกัน เพราะไม่มีข้าวสารเป็นต้น ลำดับติดต่อกันจึงขาดไป แม้ก้อนข้าวนั้นก็สมควรฉัน ก็ถ้าหากกำหนดได้ว่า

“เราไม่สามารถจะให้ได้” เมื่อกุศลจิตเกิดขึ้นอีกจึงปรารถนาเพื่อจะให้
จะฉันทก่อนข้าวนั้นอีกในวันหนึ่งก็ควร

คำว่า **ติกปาจิตติย (ติกปาจิตติย)** ได้แก่ ต้องปาจิตติย ๓ ตัว
ด้วยสามารถแห่งภิกษุผู้มีความสำคัญว่าไม่เป็นไข้ มีความสงสัย และมีความสำคัญว่าเป็นไข้เป็นต้น
คำว่า **ภิกษุผู้เป็นไข้ มีความสำคัญว่าเป็นไข้ (คิลานสฺส คิลานสญฺญโน)** ได้แก่
ภิกษุผู้มีความสำคัญว่า “เราเป็นไข้” เข้าไปฉันท ไม่ต้องอาบัติ คำว่า **จะฉนฺคราวเตยว (สกี ญฺชติ)**
ได้แก่ จะฉนในวันเดียว อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “คำว่า **ภิกษุไปอยู่**
นี้พึงถือเอาด้วยสามารถแห่งหนทางครึ่งโยชน์ แม้คำนี้ว่า **กลับมาอยู่**” ก็อย่างนั้น คำว่า
อุปัทฺทวบางอย่าง (เกณฺหิ อุปฺทฺทเวณ) ได้แก่ อุปัทฺทวบางอย่างมีแม่น้ำเต็มและโจรภัยเป็นต้น คำว่า
อื่น (อญฺญ) ได้แก่ อย่างใดอย่างหนึ่งมีข้าวยาคุ ของควรเคี้ยว และผลไม้ไม่น้อยใหญ่เป็นต้น คำว่า อยู่
(อนุปฺวิสิตฺวา) ได้แก่ อยู่อีก

อวสธสิกขาปทวิณฺณนา จบ

๒)คณโกชนสิกขาปทวิณฺณนา

คำว่า **เพราะฉน เป็นคณะ (คณโกชน)** ได้แก่
เพราะฉนของที่เป็นของคณะเพราะคณะได้มา เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า
“**เพราะโกชนะของคณะ (คณสฺส โกชน)**” ก็ในสิกขาบทนี้ท่านกล่าวว่า “เพราะโกชนะของคณะ”
มิใช่หรือ เพราะคณะนั้นแลท่านประสงค์เอาโดยเป็นของหลายอย่างด้วยคำว่า “ในที่บางแห่งด้วยของ
๒ อย่าง ในที่บางแห่งด้วยของ ๓ อย่าง” เป็นต้น ในสิกขาบทนี้ท่านประสงค์เอาด้วยอาการเท่าไร
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**อิธ จ**” เป็นต้น คณะโกชนะนั้นย่อมได้ด้วยประการ ๒ คือ
ด้วยการนิมนต์ หรือด้วยวิญญูติ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**เพราะการนิมนต์ของทายกเหล่านั้น**
(เตสํ นิมนฺตนโต)” บรรดาเหล่านั้น คำว่า เพราะการนิมนต์ (นิมนฺตนโต วา) ได้แก่
เพราะการนิมนต์ด้วยของที่เป็นอกัปปิยะ คำว่า **โกชนะ ๕ อย่างมีข้าวสุกเป็นต้น (โอทฺทาทินิ**
ปญฺจนฺ) ได้แก่ โกชนะ ๕ อย่าง คือ ข้าวสุก สัตตฺ ขนฺมกฺุมมาส ปลา และเนื้อ

เชื่อกความว่า ทายกทั้งหลายนิมนต์ระบุชื่อของโกชนะ ๕
ด้วยคำเป็นโวพจน์หรือด้วยภาษาอื่นอย่างใดอย่างหนึ่งว่า “ข้าพเจ้านิมนต์ด้วยโกชนะ
ท่านทั้งหลายจงถือเอาข้าวสุกของข้าพเจ้า”^{๒๔๕} คำว่า **๔ (จตุตาโร)** ได้แก่ ภิกษุ ๔
รูปผู้ยืนอยู่ในที่เดียวกันหรือต่างที่กัน คำนี้เป็นคำกล่าวถึงลักษณะ เพราะเหตุนี้ จึงมีอธิบายว่า
ภิกษุ ๔ รูปหรือเกินกว่านั้น คำว่า **ด้วยคำเป็นโวพจน์ (เววจฺเณน วา)** ได้แก่
ด้วยเสียงที่เป็นปริยายแห่งภัดหรือข้าวเป็นต้น คำว่า **หรือด้วยภาษาอื่น (ภาสนฺตเรณ วา)** ได้แก่
หรือด้วยภาษาอื่นมีภาษาของชนชาวอันธกะหรือชาวทมิฬเป็นต้น คำว่า **ระบุชื่อของโกชนะ ๕ อย่าง**
(ปญฺจนํ โกชนานํ นามํ คเหตุว) ได้แก่ ระบุชื่อของโกชนะ ๕ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คำว่า
นิมนต์ด้วยข้าวสุก (โอทฺเทนนิมนฺเตติ) ได้แก่ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอนิมนต์ท่านด้วยข้าวสุก
ด้วยอาทิ-ศัพท์ท่านถือเอาความว่า “ท่านทั้งหลายจงหวัง จงตรวจดู จงรับนิมนต์ จงนับถือ
ข้าพเจ้าขอนิมนต์ด้วยสัตตฺ ท่านทั้งหลายจงรับ จงหวัง จงตรวจดู จงรับนิมนต์ จงนับถือสัตตฺ”^{๒๔๖}

^{๒๔๕} วิมหา.อ. (บาลี) ๒/๒๑๗/๓๔๖, กงฺขา.อ. (บาลี) ๒๕๕.

^{๒๔๖} วิมหา.อ. (บาลี) ๒/๓๔๖, กงฺขา.อ.(บาลี) ๒๕๕.

คำ ว่า ำ โ ต ย เ ปื น ำ น เ ตี ย ว กั น (ำ ก โ ต) ไ ต้ ำ กั
เห็นพวกภิกษุยืนหรือนั่งในที่เดียวกันแล้วนิมนต์รวมกันอย่างนี้ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
ข้าพเจ้าขอนิมนต์ท่านด้วยข้าวสุก” เป็นต้น^{๖๔๗} คำว่า นิมนต์จากที่ต่างๆ (นานาโต วา นิมนติตา)
ได้แก่ ไปยังบริเวณ ๔ แห่ง หรือไปในวิหารแล้วนิมนต์จากที่ต่างๆ
บรรดาภิกษุที่ยืนอยู่ในที่เดียวกันรูปหนึ่งเขานิมนต์อย่างนี้ว่า “อันบุตร” รูปหนึ่งเขานิมนต์อย่างนี้ว่า
“อันบิดา” ชื่อว่าเป็นนอมนต์จากที่ต่างๆ เหมือนกัน คำว่า ถือเอารวมกัน (เอกโต คณฺหนฺติ) ได้แก่
ยืนรับเอาที่อุปัจาร ๑๒ ศอกนั้นแหละของกันและกัน

ก็เมื่อภิกษุถูกเขานิมนต์ฉันจากที่ต่างๆ กัน ชื่อว่าเป็นคณโกชนะเพราะเหตุไร
เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า “ความจริง การรับนั้นแหละเป็นประมาณในสิกขาบทนี้
(ปฏิกคฺคหเมว เหตุถ ปมาณํ)” ถ้าเป็นอย่างนั้นเพราะเหตุไรในพระบาลีท่านจึงกล่าวว่า “ภิกษุ ๔
รูปถูกนิมนต์ให้ฉันด้วยโภชนะอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาโภชนะ ๕ อย่างแล้วฉัน
การฉันนี้ก็ชื่อว่าคณโกชนะ” การฉันนั้นมีการรับและการกำหนดเป็นอรรถทีเดียว ด้วยคำว่า
ก็ภิกษุทั้งหลายย่อมฉันโภชนะที่ไม่ได้รับประเคนบทว่า ภูณฺชติ แปลว่า กำลังฉัน
เป็นการกล่าวถึงการรับและการฉัน คำว่า ให้ขอจากที่เดียวกันหรือต่างที่กัน (เอกโต วา นานาโต
วา วิญญาเปตฺวา) ได้แก่ ภิกษุ ๔ รูปยืนหรือนั่งอยู่ด้วยกันเห็นอุบาสกจึงเข้าไปสู่ที่ใกล้โดยกล่าวว่า
“ท่านจงให้ภัตแก่พวกอาตมาแม้ทั้ง ๔ รูป” ให้ขอจากตระกูลเดียวหรือจากต่างตระกูลว่า
“ท่านจงให้ภัตแก่อาตมา ท่านจงให้ภัตแก่อาตมา” คำว่า โภชนะนั้นแม้มี ๒ อย่าง (ตสฺส ทฺวิรสฺส)
ได้แก่ คณโกชนะที่ได้แล้วจากที่นิมนต์อันใดด้วย อันได้แล้วจากวิญญูติอันใดด้วย
คณโกชนะแม้ทั้งสองอย่างนั้น คำว่า เพราะรับอย่างนี้ (เอวํ ปฏิกคฺคหเม) ได้แก่ เพราะรับรวมกัน

คำว่า แม้เพราะเหตุทั้งหลายแตก (ปาทานมปิ ผลิตตฺตา) ได้แก่
เพราะโดยที่สุดแม้เหตุทั้งหลายก็แตก อย่างที่เนื่องจากคนอื่นของสัตว์ที่มีหนังใหญ่จะปรากฏ คำว่า
ไม่สามารถจะเที่ยวไปบิณฑบาต (น สกฺกา ปิณฑฺยา จริตุ) ได้แก่
ภิกษุเมื่อถูกทรายหรือก้อนกรวดถูกต้องแล้วก็ได้รับทุกข์ไม่สามารถจะเที่ยวไปบิณฑบาตภายในบ้านได้
คำว่า เมื่อภิกษุกำลังทำจีวร (จีวเร กรียมาเน) ได้แก่ เมื่อภิกษุได้ผ้าสาฎกและด้ายแล้วทำจีวรอยู่
คำว่า ภิกษุทำการอย่างใดอย่างหนึ่งที่พึงทำในจีวร (ยํ ภิกฺขุ จีวเร กตฺตพฺพกมฺม) ได้แก่
กรรมที่พึงกระทำในจีวรอย่างใดอย่างหนึ่งมีการกะจีวร ตัดจีวร และด้นด้าย เป็นต้น อธิบายว่า
โดยที่สุดภิกษุผู้ร้อยเข็ม คำว่า แม้สิ้นระยะทางกึ่งโยชน์ (อฺทฺธโยชนมฺปิ) ได้แก่
ท่านกล่าวไว้อย่างต่ำที่สุด แต่ภิกษุใดปรารภจะไปยังที่ไกล คำที่พึงกล่าวในที่นั้นไม่มีเลย
ภิกษุเมื่อไปย่อมได้เพื่อฉันแม้ในที่ ๑ คาจ ในระยะทางกึ่งโยชน์ แต่ไปแล้วย่อมได้เพื่อฉันในวันเดียว
ในคราวใดภิกษุประสงค์จะขึ้นเรือขึ้นก็ตามลงก็ตาม นี่ชื่อว่าสมัยที่ไปด้วยเรือเพราะเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า “แม้ในสมัยที่ไปด้วยเรือก็เช่นนี้เหมือนกัน (นาวาภิรฺหณสมเยปิ เอสฺว นโย)”
แต่ความพิเศษมีดังนี้ อันภิกษุเมื่อจะขึ้นแม้ไปยังที่ที่ตนปรารภ ตนยังไม่ลงเพียงใด
พึงฉันได้เพียงนั้น คำว่า ภิกษุ ๔ รูป (จตฺตาโร ภิกฺขุ) เป็นคำกำหนดจำนวนอย่างต่ำ
จะเป็นจำนวนภิกษุ ๑๐๐ รูป หรือ ๑,๐๐๐ รูป ประชุมกันในที่ใด คำที่พึงกล่าวในที่นั้นย่อมไม่มี

^{๖๔๗} วิมหา.อ. (บาลี) ๒/๒๑๗/๓๔๖, กงฺขา.อ. (บาลี) ๒๕๕.

เพราะเหตุนี้ ภิคุตั้งใจว่า “เป็นมหาสมัย” ในกาลเช่นนั้น ฟังฉันได้ คำว่า
นักบวชท่านใดท่านหนึ่ง (โย โภจิ ปพุ พชิ โต) ได้แก่
 นักบวชท่านใดท่านหนึ่งบรรดาพวกสทรรมิกหรือพวกเดียรย

คำว่า ภิคุเหล่าใด ๒-๓ รูป รับรวมกัน (เย จ เทว ตโย เอกโต คณหติ) ได้แก่
 แม้ภิคุเหล่าใดยินดีการนิมนต์ที่ไม่สมควร ๒ หรือ ๓ รูป รับรวมกัน แม้ภิคุเหล่านั้นก็ไม่ต้องอาบัติ
 อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ย่อมต้องอาบัติโดยแท้เพราะขอโภชนะและกับข้าวอันประณีตมาฉัน
 ผู้ศึกษาพึงพิจารณาความ คำว่า **ในภัตทั้งหลายมีนิจจัตเป็นต้น (นิจจตตาทิสฺส)** ได้แก่
 เพราะนิจจัต สลากภัต ปักชิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปฏิกภัต บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **นิจจัต**
(นิจจตต) ท่านกล่าวถึงธูภัต อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “ท่านทั้งหลายจงถือเอานิจจัต”
 ภิคุแม้มารูปจะถือเอารวมกันก็ควร แม้ในสลากภัตเป็นต้นก็เช่นนี้เหมือนกัน

คณโภชนสิกขาปทวินณา จบ

๓) ปริมปรโภชนสิกขาปทวินณา

คำว่า **โดยนัยที่กล่าวแล้วในคณโภชนะ (คณโภชน เวตตนเยเนว)** ได้แก่
 โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นเที่ยวว่า เข้าไปหาภิคุแล้วนิมนตร์บูชาโภชนะอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาโภชนะ
 ๕ อย่างด้วยคำเป็นโวพจน์หรือด้วยภาษาอื่นอย่างใดอย่างหนึ่งว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
 กระผมนิมนต์ท่านด้วยข้าวสุก ท่านจงรับข้าวสุกของกระผม” เป็นต้น^{๖๔๘} คำว่า **ผู้ได้รับนิมนต์แล้ว**
(นิมนติตสส) ได้แก่ ผู้ได้รับนิมนต์ด้วยการนิมนต์ที่สมควร คำว่า ไม่กำหนด (อวิกปเปตวา) ได้แก่
 ไม่ได้กำหนดด้วยสามารถแห่งการกำหนดเฉพาะหน้า คือไม่ได้สละ จจริงอยู่
 ชื่อว่าการกำหนดภัตนี้ย่อมควรทั้งต่อหน้าและลับหลัง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า
“ภิคุใดในบรรดาสทรรมิกทั้งห้า (โย ภิกขุ ปญจสุ สทรรมิกเสสุ)”

คำว่า **ในเรื่องการฉันในที่นิมนต์ในที่อื่น (อญญตฺร นิมนตฺนโภชนวตฺตสฺมึ)** ได้แก่
 ในเรื่องที่ภิคุถูกนิมนต์ไว้ก่อนในที่อื่นแล้วฉันในที่นิมนต์อื่น ถ้าว่าอนุบัญญัติมี ๓
 อย่างเมื่อเป็นเช่นนั้นเพราะเหตุไร ในคัมภีร์บริวารท่านจึงกล่าวว่า “อนุบัญญัติมี ๔ อย่าง”^{๖๔๙}
 เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **“ปริวารเ ปน”** เป็นต้น คำว่าถือเอาแม้คำกำหนด (วิกปปนฺมปิ)
 ได้แก่ ถือเอาโดยเป็นอนุบัญญัติว่า “แม้การอนุญาตการวิกปก็มีความเสมอกันกับอนุบัญญัติ” คำว่า
ระคนกัน (เอกสฺสฐฺฐานิ) ได้แก่ เจือปนกันในที่เดียว มีคำอธิบายว่า ตระกูล ๒-๓ ตระกูล
 นิมนต์มาให้นั่งในที่เดียวกันนำอาหารมาจากข้างนี้และข้างนี้ เกลี่ยภัตลง เกลี่ยกับและแกงลง
 โภชนะนั้นย่อมเจือปนเป็นอันเดียวกัน ไม่ต้องอาบัติในโภชนะนี้ ก็ถ้าการนิมนต์เดิมอยู่หลัง
 การนิมนต์อยู่หน้า ย่อมเป็นอาบัติแก่ภิคุผู้ฉันภัตนั้นตั้งแต่แรก
 ก็เมื่อภิคุสอดมือเข้าไปภายในยกคำข้าวแม้คำหนึ่งขึ้นจากที่นิมนต์ครั้งแรกฉันเรื่อยไปตั้งแต่กาลแห่งภ
 ตที่ตนฉัน ไม่ต้องอาบัติ คำว่า **ทำการนิมนต์ ๒-๓ ครั้ง รวมกันฉัน (เทว ตินิ นิมนตฺนนิ เอกโต วา**
กตฺวา ภุชฺติ) ได้แก่ ยกการนิมนต์ ๒-๓ ครั้งรวมกันทำให้เจือปนกันฉัน
 เมื่อภิคุอันชาวบ้านทั้งสี่นิมนต์ทำรวมกันฉันอยู่ในที่ใดที่หนึ่ง ไม่ต้องอาบัติ

^{๖๔๘} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๒๑๗/๓๔๖.

^{๖๔๙} วิ.ป. (บาลี) ๘/๘๖/๓๔.

แม้ในขณกัณนี้เหมือนกัน ด้วยคำว่า อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุอันเขานิมนต์อยู่ว่า “อาตมาจะรับภิกษา” ภิกษุอันเขานิมนต์อยู่ก็กล่าวว่ “ท่านจงถือเอาภัต” ก็กล่าวว่ “อาตมาไม่ต้องการภัตของท่าน อาตมาจักถือเอาภัต” ในคำว่ กิริยากิริย นี้ โภชนะ ชื่อว่าควรทำ การไม่กำหนดไม่ควรกระทำ

ปรัมปรสภิกขาปทัณณนา จบ

๔) กาณมาตาสิกขาปทัณณนา

คำว่า เพื่อส่งไปเป็นของกำนัล (ปะเทณกตถาย) ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่บรรณาการ คำว่ เพื่อส่งไปเป็นเสบียงทาง (ปะอาเถยยตถาย) ได้แก่ เพื่อเป็นประโยชน์ในระหว่างทางของคนที่หลายผู้ไปสู่นทาง คำว่ สัตตุ (สตุ) ได้แก่ สัตตุก้อนและสัตตุผง คำว่รับเต็ม ๒-๓ บาตร (ทวตติปัตตปุเร ปฏิกคเหตว) ความว่ รับบาตรที่เต็มเสมออย่างล่างแห่งขอบปากบาตร คือเต็ม ๒-๓ บาตร ก็เพราะความนี้ปรากฏชัดเจนแล้วตามนัยที่กล่าวแล้วข้างต้นนั้นเอง เพื่อจะแสดงประการที่ควรทำในการรับบาตรนั้นท่านจึงกล่าวว่ “เอตถ” เป็นต้น คำว่ ที่เหลือ (เสล) ความว่ บาตรใบอื่นจากบาตรใบหนึ่งนั้น มีอธิบายว่ ถ้าท่านรับเต็ม ๓ บาตรแล้ว กระผมจะรับ ๒ บาตร ถ้าท่านรับเต็ม ๒ บาตร กระผมจะรับบาตรเดียว

คำว่า เมื่อเขาจะรับการไปแล้ว (คมนา วา ปฏิปปสสทุเท) ความว่ แก่คนที่หลายผู้ให้อยู่ในเมื่อตัดหนทางอย่างนี้ว่ “บัดนี้เราจะไม่ส่งไป หรือจักไม่ไปละ” เพราะเห็นอันตรายในระหว่างทางหรือเพราะไม่มีความต้องการ

กาณมาตาสิกขาปทัณณนา จบ

๕) ปฐมปวารณาสิกขาปทัณณนา

คำว่า ภิกษุฉันแล้ว (ภุตตว) คือ ภิกษุผู้มีภักติกจอันตนทำแล้ว คำว่ แม้เพียงเมล็ดพันธุ์ฝักกาดที่ตนกลืนกิน (สาสปมตตมปิ อชโณหริต) ได้แก่ แม้โภชนะเล็กน้อยที่ตนเคี้ยวหรือมิได้เคี้ยวกลืนกินแล้วอย่างนี้ คำว่ ปวารณาแล้ว (ปวาริต) ได้แก่ ปฏิเสธแล้ว ก็ภิกษุใดไม่ต้องการโภชนะที่ตนคุ้นเคยนั้นเข้ามาถวายจึงปฏิเสธ ภิกษุ นั้น ซึ่ง ผู้คุ้นเคยนั้น ปวารณา แล้ว ชื่อว่ ย่อมปฏิเสธ เพื่อจะแสดงเพียงเนื้อความไม่เอื้อถึงพยัญชนะท่านจึงกล่าวว่ “กตปปวารณ กตปปฏิกุเขปติ อตถ” ก็เพราะเหตุที่แม้การปฏิเสธนั้นก็ไม่ใช้เพียงด้วยการปฏิเสธ โดยที่แท้ก็ด้วยสามารถแห่งองค์ เพราะเหตุนั้นในบทภาษนีย์ท่านจึงกล่าวว่ “อสนิ ปญญาติ” เป็นต้น

คำว่า โภชนยังปรากฏ (โภชนิ ปญญาติ) ได้แก่ โภชนะ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งยังปรากฏในภาชนะทั้งหลายมีบาตรเป็นต้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่ “ถ้าโภชนะที่จำต้องห้ามยังเพียงพอ(ปวารณุปโหนก เจ โภชนิ)” คำว่ ข้าวสาลี (สาลี) ได้แก่ ข้าวสาลีทุกชนิดโดยที่สุตกระทั้งข้าวฟ่าง คำว่ ข้าวเปลือก (วิหิ) ได้แก่ ข้าวเปลือกแม้ทุกชนิด ความแตกต่างกันในข้าวเหนียวและข้าวละมานทั้งหลายย่อมไม่มี คำว่ ข้าวฟ่าง (กงคุ) ได้แก่ ข้าวฟ่างแม้ทุกชนิดมีประเภทเป็นสีขาว สีแดง และสีดำ คำว่ ลูกเดือย (วรโก) ได้แก่ ข้าวฟ่างที่มีสีขาวทุกชนิดโดยที่สุตกระทั้งข้าวฟ่างลูกเดือย คำว่ หล้ากับแก่ (ภุทฐโก) ได้แก่ หล้ากับแก่ดำและหล้าธัญญาตทุกชนิด มีประเภทเป็นหล้าข้าวนกเป็นต้น

ก็อาจารย์บางพวกกล่าวข้าวฟ่างและลูกเดือยในที่นี้ว่า “อนุโลมตามธัญชาติ” คำว่า **ข้าวยาคุ (ยาคุ)** ได้แก่ ข้าวยาคุทุกอย่างมีประเภทเป็นยาคุเปรี้ยวและยาคุนมสดเป็นต้น เพราะแม้ข้าวปายาสท่านถือเอาแล้วด้วยคำว่ายาคุนี้ จึงมิได้กล่าวว่า “เราจะหุงข้าวอย่างหนึ่งในบรรดาข้าวปายาสเปรี้ยวเป็นต้น” คำว่า **ยอมให้คำปวารณาเกิดขึ้น (ปวารณ ชนติ)** ได้แก่ การต้องอาบัติเพราะโทษะที่ไม่เป็นเดณยอมให้สำเร็จการห้าม ถ้าการห้ามไม่ปรากฏ ย่อมถึงการนับว่าเป็นข้าวยาคุ ย่อมไม่ให้เกิดการห้าม อธิบายว่า ชื่อว่ายอมให้การห้ามเกิดขึ้นอีกเพราะสงเคราะห์โทษะตั้งแต่การถึงความเป็นก่อน

คำว่า **เกลี่ยน้ำข้าวและนํ้านมเป็นต้น (อุทกทณชิกชีราทีนิ อากิริตวา)** ได้แก่ เกลี่ยน้ำข้าว และนํ้านมเป็นต้นไม่ขยำปนกับน้ำเป็นต้นเหล่านั้นกระทำเจือปนกับภัต เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**จงถือเอาข้าวยาคุ (ยาคุ คณ หล)**” เป็นต้น ถ้าภิกษุทั้งหลายเกลี่ยน้ำ ข้าว และนํ้านมเป็นต้น ลงในภัตแล้วขยำให้ด้วยคำว่า “ท่านทั้งหลายจงถือเอาข้าวยาคุ” การห้ามย่อมไม่ปรากฏ คำว่า **แม้ด้วยข้าวยาคุ (ยาคุยาปิ)** ได้แก่ แม้ด้วยข้าวยาคุที่ถึงการนับว่าเป็นข้าวยาคุ หรือว่าด้วยข้าวยาคุอื่น แต่สุทธรสกะหรือรสกยาคุย่อมไม่ให้เกิด(การห้าม)

เพราะโทษะ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งทำค้างไว้ถูกตัดขาด ท่านจึงกล่าวคำว่า “**เทวปิ ขา ทิตา นิ โหนติ ฯ เป ฯ น ปวา เรติ**” เมื่อภิกษุปฏิเสธอกัปปิยมังสะและโทษะที่เป็นอกัปปิยะซึ่งพระพุทเจ้าทรงติเตียนยอมไม่เป็นการห้าม เพราะไม่เป็นวัตถุแห่งการห้าม เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**ก็ภิกษุใด (โย ปน)**” เป็นต้น ก็โทษะใดควรเพื่อการเคี่ยวกินสำหรับภิกษุ เมื่อภิกษุปฏิเสธโทษะนั้นยอมเป็นการห้าม แต่ภิกษุรู้ อยู่ ย่อม ปฏิเสธ โทษะ นั้น เพราะ เป็น อกัปปิยะ แม้ภิกษุไม่รู้ก็ชื่อว่ายอมปฏิเสธซึ่งโทษะที่ตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นโทษะที่พึงปฏิเสธเหมือนกัน เพราะเหตุนี้ จึงไม่ชื่อว่าห้าม ก็ถ้าฉันอยู่ซึ่งอกัปปิยมังสะชื่อว่ายอมปฏิเสธยอมห้ามกับปิยมังสะหรือโทษะ เพราะเหตุไร เพราะเป็นวัตถุ(ที่ต้องห้าม) ก็โทษะใดอันภิกษุนั้นปฏิเสธ โทษะนั้นเป็นวัตถุแห่งการห้าม ก็ภิกษุฉันโทษะใด โทษะนั้นตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นโทษะที่พึงปฏิเสธแม้ก็จริง ถึงกระนั้นยอมไม่ละความเป็นมังสะที่ภิกษุเคี่ยวกิน เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่ายอมห้าม ก็เมื่อภิกษุฉันอกัปปิโยโทษะจะว่ากล่าวอะไรในการปฏิเสธมังสะและโทษะที่เป็นอกัปปิยะ ในการปฏิเสธโทษะที่เป็นอกัปปิยะของภิกษุผู้ฉันโทษะที่เป็นอกัปปิยะกัณยนี้

คำว่า **เมื่อโทษะมี (โทษเน สติ)** ได้แก่ เมื่อบรรดาโทษะ ๕ อย่างอย่างหนึ่งมีอยู่ คำว่า **โทษะซึ่งมีลักษณะที่กล่าวแล้วอย่างอื่น (อณฺญ วุตตลกขณ โทชน)** ได้แก่ โทษะอย่างหนึ่ง ในบรรดาโทษะ ๕ อย่าง ซึ่งมีลักษณะที่กล่าวแล้วอย่างอื่นจากโทษะที่อยู่ในบาตรเป็นต้น ด้วยคำว่า “ไม่มีความเยื่อใย” เป็นต้น มีการขยายความนี้ว่า “โทษะใดในโทษะมีบาตรเป็นต้น (ย ปตตาทิส)” เป็นต้น มิใช่ไม่มีความเยื่อใยอย่างเดียวนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**อณฺญตฺร วา**” เป็นต้น คำว่า ภิกษุนั้นแม้เมื่อปฏิเสธก็ไม่ชื่อว่าห้าม เพราะเหตุไร เพราะการบริโภคค้างถูกตัดขาด

ด้วยคำว่า อุปนาเมติ นี้ย่อมแสดงถึงการน้อมนำทางกาย ในคำว่า ในมือหรือในเชิงบาตร (หตฺเถ วา อาธารเก วา) นี้ วา-ศัพท์ มีการทำที่ท่านมิได้กล่าวไว้ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “อุรุสุ วา” ภิกษุสงฆ์บาตรของภิกษุหนุ่มผู้นั่งอยู่ในที่ไกลแล้วกล่าวว่า “ท่านจงถือเอาโภชนะจากภาชนะนี้” ก็ภิกษุนั้นผู้ไปรับแล้วมานั่งนัยของภิกษุผู้ปฏิเสธโภชนะแม้นั้นก็นัยนี้เหมือนกัน เพราะเหตุไร เพราะภิกษุอยู่ไกลหรือเพราะภิกษุผู้เป็นทูตมิได้น้อมนำมา ก็ถ้าภิกษุผู้รับแล้วมากล่าวว่า “ท่านจงรับเอาภัตนี้” เมื่อภิกษุปฏิเสธโภชนะนั้นย่อมเป็นการห้าม (โภชนะ) คำว่า แม้เมื่อท่านกล่าวอย่างนี้ (เอวํ วุตเตปิ) ได้แก่ แม้เมื่อท่านกล่าวว่า “ท่านจงรับเอาภัต”

คำว่า ผู้ถือเอาภาชนะใส่ภัตเข้าไปอังคาส (ภตฺตปจฺจํ คเหตฺวา ปวิสนฺตสฺส) ได้แก่ ผู้ถือเอาภาชนะแห่งภัตด้วยมือข้างหนึ่ง ถือเอาทัพพีด้วยมือข้างหนึ่งเข้าไปอังคาส คำว่า รูปหนึ่งกระทำให้เพียงการรับด้วยคิดว่า “เราจักรับ” (อณฺเฏ “อหํ ธาเรสฺสามิ”ติ คหิตกมตฺตเมว กโรติ) ได้แก่ รูปหนึ่งมากล่าวว่า “เราจะรับเอาภาชนะ ท่านจงรับเอาข้าวสุก” ชื่อว่าย่อมกระทำให้เพียงการถือเอาเท่านั้น คำว่า นำไปแล้วเท่านั้น (อภิตฺตาว โหติ) ได้แก่ เป็นสิ่งที่ผู้มี ความ คุ่น เคยน้อมนำไปแล้ว เทียบ เพื่อแสดงว่า เมื่อผู้ต้องการที่จะน้อมนำไปไม่มีในบัดนี้ย่อมไม่มีการห้ามแม้ในสมัยแห่งการรับเอาไปท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “สเจ ปน” คำว่า ยกขึ้น (อุทฺเธ) ได้แก่ เมื่อยกภัตขึ้น อธิบายว่า ความจริงการน้อมภัตนั้นไปก็คือการน้อมทัพพีเข้าไปเท่านั้น คำว่า เมื่อถวายแก่รูปถัดไป (อนนฺตรสฺส ทิยฺยมาเน) ได้แก่ เมื่อถวายภัตแก่ภิกษุรูปถัดไป คำว่า ด้วยกายวิการ (กายวิกาเรณ) ด้วยกายวิการมีการให้นิ้วมือไหวเป็นต้นซึ่งท่านกล่าวแล้วอย่างนี้ว่า “ภิกษุกระดิกนิ้วหรือมือ โบกพัดห้ามแมลงหวี่ หรือขยับมุมจีวร ทำอาการด้วยคิ้ว หรือโกรธแล้วจงดู”^{๒๕๐} คำว่า ด้วยวจีวิการมีว่า อย่าเลย ท่านจงอย่าถวาย (อลํ มา เทหิตฺวา ทินา วจฺจิการเณ) ได้แก่ ด้วยวจีวิการอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างนี้ว่า “อย่าเลย” “เราจะไม่รับ” “ท่านจงอย่าเกลี้ยลง” หรือว่า “ท่านจงหลีกเลี่ยงไป”

แต่ เมื่อ น้อม ภัต ไป ภิกษุ ก ลั ว ก า ร ห้ า ม จึงเอามือออกกล่าวกะทายกผู้เกลี้ยข้าวสุกลงในบาตรว่า “จงเกลี้ย จงเกลี้ยลง จงทำให้เต็มบาตร” ย่อมไม่เป็นการห้าม นี่เป็นนัยแม่ของทายกผู้กำหนดภิกษุผู้นำภัตแล้วกล่าวอยู่ว่า “ท่านผู้มีอายุ ท่านจักรับอะไรจากสิ่งนี้หรือ ข้าพเจ้าจะให้อะไรๆ แก่ท่าน”

ด้วยคำว่า “ท่านจงรับเอาารส (รลํ ปฏิกฺคณฺห) ” ท่านกล่าวว่า “ไม่มีการห้ามแก่ภิกษุผู้ฟังคำนั้นแล้วปฏิเสธ (ตํ สุตฺวา ปฏิกฺขิปโต ปวารณา นตฺถิ) ” เพราะกล่าวระบุนัยของผู้ไม่ให้การห้ามเกิดขึ้น ก็ในคำว่า รสเนื่อ (มฺสฺรลํ) นี้ ภิกษุ ย่อม ไม่ ทราบ รส แห่ง เนื่อ อย่าง เดียว ว่า “รสแห่งเนื่อ” โดยที่แท้ย่อมทราบแม้ด้วยแห่งชื่อของผู้ที่ยังการห้ามให้เกิดอย่างนี้ว่า เนื่อด้วย รสด้วย เนื่อและรสด้วย เพราะเหตุนี้ เมื่อภิกษุปฏิเสธภัตนั้นย่อมเป็นการห้ามโดยแท้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “มฺสฺรสนฺติ วุตเต ปน ปฏิกฺขิปโต ปวารณา โหติ” แม้ในคำว่า มจฺจมฺลํ พฺยณฺชนํ

^{๒๕๐} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๒๓๘-๒๓๙/๔๔๒.

นี้ข้างหน้ากันนี้ คำว่า ย่อมห้ามในอิริยาบถใด อันภิกษุผู้ไม่ยังการห้ามให้กำเริบพึงฉันทนั้น (ยสมิ อิริยาปเถ ปวาเรติ, ตํ อวิโกเปเนเตเนว ภุณฺชิตพฺพํ) ได้แก่ ภิกษุใดไปห้าม ภิกษุนั้นนั่นแหละผู้ไปอยู่พึงฉันทได้ ภิกษุผู้ถึงเพือกตมหรือน้ำยืนอยู่แล้วพึงให้ทำอติริตตโกชนะ ถ้าในระหว่างทางน้ำเต็มฝั่ง ภิกษุผู้เวียนรอบพุ่มไม้อยู่พึงฉันทได้ ถ้ามีเรือหรือสะพาน ภิกษุแม้ขึ้นเรือหรือสะพานนั้นแล้วจงกรมอยู่พึงฉันทได้ ไม่พึงตัดทางไป แม้ในอิริยาบถ ๔ นอกนั้นก็ฉันทได้ ภิกษุเมื่อทำอิริยาบถนั้นๆ ให้กำเริบพึงให้ทำอติริตตโกชนะ ภิกษุใดนั่งกระโห่งห้ามอยู่ ภิกษุผู้นั่งกระโห่งนั้นนั่นแหละพึงฉันทได้ ก็พึงให้ตั้งฟางหรือที่นั่งบางอย่างภายใต้เท้าภิกษุนั้น แต่ภิกษุผู้นั่งบนตั่งแล้วห้ามไม่ยังอาสนะนั้นให้ไหลเลยหมุนไปรอง ๔ ทิศย่อมได้เพื่อจะฉันท ภิกษุผู้นั่งบนตั่งแล้ว ห้าม ย่อม ไม่ได้ เพื่อจะ แล่น ไป ข้าง นี้ ข้าง โนน แต่ถ้านั่งทั้งหลายยกขึ้นพร้อมกับเตียงนำไปในที่อื่น การทำนั้นก็ควร ภิกษุนั่งในข้างใด ไม่พึงให้ล่วงเลยที่ของภิกษุนั้น

คำว่า ทั้งหมดนั้นพอแล้ว (อลเมตฺ สพฺพํ) ได้แก่ ของนั้นทั้งหมดเพียงพอ คือพอแล้ว อธิบายว่า แม้ของนี้ก็เพียงพอสำหรับท่าน ท่านจักไม่ได้สิ่งอื่นจากนี้ คำว่า ภิกษุใดไม่ทำอติริตตโกชนะ (โย อติริตฺตํ กโรติ) ได้แก่ ภิกษุใดคิดว่า “ทั้งหมดนี้เพียงพอแล้ว” แล้วทำอติริตตโกชนะ คำว่า โดยนัยตรงกันข้าม (ปฏิกฺกขณเณน) ได้แก่ โดยนัยตรงกันข้ามแห่งโกชนะนั้นนั่นแหละอย่างนี้ว่า อติริตตโกชนะใดอันบุคคลทำให้เป็นกับปิยะ และโกชนะใดเป็นอติริตโกชนะของภิกษุใช้โกชนะแม้ทั้งสองนั้นเป็นอติริตตโกชนะโดยอาการแห่งวินัยกรรม ๗ เหล่านี้คือ ของที่ภิกษุทำให้เป็นกับปิยะ ของที่ภิกษุรับประเคน ของที่ภิกษุยกขึ้นส่งให้ ของที่อยู่ในหัตถบาสของภิกษุฉันทแล้วบอกห้ามไม่ลุกจากอาสนะ ของที่ภิกษุกล่าวว่าทั้งหมดนี้พอละ แต่ในที่นี้ ควรกล่าว ๓ ครั้งว่า “ทั้งหมดนั้นพอแล้ว” ได้ยินว่า ธรรมนี้อันโบราณจารย์ทั้งหลายประพุดกันมาแล้ว แต่พระวินัยธรทั้งหลายกล่าวว่า “ควรกล่าวคราวเดียวเท่านั้น”

เพราะเหตุใดภิกษุนั้นจึงไม่ได้เพื่อจะทำโกชนะนั้นอีก เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำว่า “ยณฺหิ” เป็นต้น บรรดาเหล่านั้น คำว่า สิ่งที่ยังไม่ทำ (ยณฺจ อกฺตํ) ได้แก่ สิ่งที่เป็นกับปิยะอันบุคคลกระทำไว้ก่อน สิ่งใดอันบุคคลนั้นไม่ได้กระทำ ควรกระทำสิ่งนั้น แต่ยอมไม่ได้เพื่ออันกระทำในภาชนะแรก คำว่า และผู้ไม่ทำ (เณน จ อกฺตํ) ความว่า อันภิกษุใดไม่ได้ทำไว้ไว้เป็นครั้งแรกกับภิกษุอื่น อันภิกษุนั้นพึงทำ คำว่า ที่กล่าวไว้ (วุตฺตํ) ได้แก่ ที่กล่าวไว้ในอรรถกถาสีลทั้งหลาย คำว่า แต่ในภาชนะอื่น (อณฺณสุมฺมิ ภาชนะ) ได้แก่ แต่ในภาชนะใดอันภิกษุทำไว้ก่อน ในบาตรหรือในภาชนะอื่นหรือในกระเช้า คือในภาชนะที่เขาน้อมเข้าไปตั้งไว้ข้างหน้าในที่ใดที่หนึ่งจากที่นั้น

คำว่า ในเรื่องการฉันทในที่อื่น (อณฺณตฺร ภุณฺชนวตฺถุสฺมि) ได้แก่ ในเรื่องการฉันทในที่อื่นโดยที่ภิกษุผู้ฉันทห้ามแล้ว คำว่า ดิกปาจิตตีย์ (ดิกปาจิตฺตีย์) ได้แก่ อ า บั ตี ป า จิ ต ตี ย ๓

ตัวด้วยสามารถแห่งภิกษุผู้มีความสำคัญในโกชนะที่ไม่ได้ห้ามว่าเป็นโกชนะที่ไม่ได้ห้าม มีความสงสัย และมีความสำคัญว่าเป็นโกชนะที่ห้าม คำว่า เมื่อภิกษุกลั่นกิณ ต้องอาบัติทุกกฏ (อชฺโหมหฺรโต จ ทุกกฏํ) ได้แก่ เมื่อภิกษุกลั่นกิณ ต้องอาบัติทุกกฏทุกคำกลั่น ก็ถ้าโกชนะทั้งหลายเจือด้วยอามิส

เมื่อภิกษุรับแล้วกลืนกินเพื่อเป็นอาหารก็ดี เพื่อไม่เป็นอาหารก็ดี ต้องอาบัติปาจิตตีย์โดยแท้ คำว่า ด้วยสามารถแห่งการบริโภคกาลิกเหล่านั้นที่ทรงอนุญาตแล้ว(เตสํ อนุญาตบริโภควเสน) ได้แก่ ด้วยสามารถแห่งการบริโภคยามกาลิกเป็นต้นที่ทรงอนุญาตแล้ว มีคำอธิบายว่า เมื่อ ภัตตาหารยามกาลิก เพื่อตัดความกระหาย สัตตาหาลิกและยาวชีวิกก็สามารถจะระงับอาพาธนั้นได้ในเมื่อมีอาพาธที่จะระงับเพราะกาลิกนั้นๆ เป็นกายกรรมแก่ภิกษุผู้กลืนกินกาลิกแบบนี้ เป็นวัจกรรมเพราะไม่ให้กระทำด้วยวาจาว่า “ท่านผู้เจริญขอท่านจงทำให้เป็นเดน” เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “สมุฏฐานาทีนิ ปฐมกถินสทิสานะ” ในคำว่า กิริยาภิรียํ นี้ การปฏิเสธแล้วบริโภค พึงทราบว่าเป็นกิริยา การไม่ทำโภชนะให้เป็นเดนพึงทราบว่าเป็นอภิรียา

ปฐมปวารณาสิกขาปทวิถณนา จบ

๖) ทุตติยปวารณาสิกขาปทวิถณนา

คำว่า หรือฟังแล้ว (สุตฺวา วา) ได้แก่ เพราะฟังคำที่ผู้อื่นหรือผู้นั้นบอก เพราะท่านกล่าวไว้ว่า “ต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะโภชนะที่บริโภคแล้ว” ท่านจึงกล่าวคำว่า “บริโภคเสร็จต้องอาบัติปาจิตตีย์ (โภชนปริโยสานะ ปาจิตตีย์)”

ทุตติยปวารณาสิกขาปทวิถณนา จบ

๗) วิกาลโภชนสิกขาปทวิถณนา

ในคำว่า ในเวลาวิกาล (วิกาล) นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ ตั้งแต่อรุณขึ้นจนถึงเที่ยงวัน นี้ชื่อว่ากาล แห่งการบริโภคที่พระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นประพฤติกกันมาแล้ว กาลอื่นนอกจากนี้ชื่อว่าวิกาล เพราะอธิบายว่า “กาลไปปราศแล้ว” เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “เมื่อ กาล ไป ปราศ แล้ว (วิคเต กาล) ” เป็น ต้น แม้ เวลา เที่ยง วัน ตรง ก็ ย่อม ถึง การ สง แคราะ ห์ ว่า เป็น กาล แต่ตั้งแต่เที่ยงวันนั้นไปภิกษุไม่สามารถเพื่อจะเคี้ยวกินหรือบริโภคได้ แต่อาจเพื่อจะรับดื่มได้ แต่ภิกษุผู้รังเกียจไม่ควรทำ แต่เพื่อรู้จักการกำหนดเวลาจึงควรประกอบ กาลัมภะ ภิกษุควรทำภักติกายในกาลเท่านั้น ด้วยคำว่า ยํ ภิกขุ จ เปฯ ขาทนียํ วา นี้ ท่านแสดงว่า อันดับแรก โภชนะใดสำเร็จจากปุพพพัฒนาติและอุปรัณชาติมีสักขลิโมทกะเป็นต้น คำที่ควรกล่าวในโภชนะนั้นจึงไม่มีเลย โภชนะ ๕ อย่าง ชื่อว่าของควรบริโภค(โภชนีนียํ นาม)

คำว่า เมื่อปัจฉิม (สติ ปจฺจเย) ได้แก่ เมื่อเหตุแห่งการหิวเป็นต้นมีอยู่ คำว่า โร ม ฏ ฐ ก ส ส ไ ต้ แ ก่ โภชนะที่ภิกษุชื่อโรมฏฐกะกลืนกินยังอยู่ที่ปากนั้นแหละพุ่งออกจากปากในภายนอก พุ่งออกไปภายนอกจากทางแห่งโภชนะท่านจึงเรียกว่า “โรมฏฐ” อธิบายว่า แต่ในที่นี้โภชนะที่ภิกษุกลืนกินยังอยู่ที่ปากนั่นเอง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “น จ ภิกขเว” เป็นต้น เว้นภิกษุชื่อว่าโรมฏฐกะเมื่อภิกษุที่เหลือกกลืนสำรองที่ออกจากปากเข้าไปต้องอาบัติ ถ้าโภชนะที่ไม่ได้สำรองแล้วยังอยู่ในลำคอของภิกษุอื่น โภชนะนั้นย่อมสมควร

วิกาลโภชนสิกขาปทวิถณนา จบ

๘) สันนิธิการกลีขาปทวิณณา

ด้วยคำว่า “คำว่า กาโร กรณํ กิริยา มีความหมายอย่างเดียวกัน”^{๖๕๑} นี่ท่านแสดงอรรถของการ-ศัพท์ มีอรรถเป็นภาวสาธนะ การวาง การตั้งไว้โดยชอบชื่อว่าสันนิธิ ด้วยคำว่า สันนิธินั้นเป็นชื่อของโภชนะที่ภิกษุรับแล้วให้ล่วงไป ๑ ราตรี (ปฏิกคเหตฺวา เอกรตฺตํ นามิตฺสเสตํ นาม) นี่ ท่านแสดงควมที่โภชนะนี้เป็นโภชนะไม่สะอาด เพราะภิกษุรับไว้แล้วให้ล่วงไป ๑ ราตรี ยามกาลิกเป็นของที่ภิกษุไม่ควรเคี้ยวไม่ควรบริโภค แม้ก็จริง แต่เพราะพระดำรัสว่า “ภิกษุรับยามกาลิกฉันในยาม ไม่ตองอาบัติ” เพราะล่วงยาม เพราะสังสมเป็นปัจจัยพึงเป็นอาบัติปาจิตตีย์ เพราะโภชนะนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “ยาวกาลกหรือยามกาลิกอย่างใดอย่างหนึ่ง (ยํ กณฺญิ ยาวกาลิกํ วา ยามกาลิกํ วา)” บัดนี้ เพื่อจะประกาศควมที่โภชนะไม่บริสุทธิ์ให้แจ่มแจ้ง ท่านจึงกล่าวว่า “ยํ องฺคุลียา” เป็นต้น บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เมื่อภิกษุใช้นิ้วมือขีดเขียนสิ่งใด รอยขีดปรากฏ (ยํ องฺคุลียา ฆฺสนฺตสฺส เลขา ปญฺญา ยติ) ได้แก่ เมื่อภิกษุใช้นิ้วมือเขียนบาตรใดซึ่งเป็นบาตรที่สะอาด รอยนิ้วมือที่สะอาดย่อมปรากฏ บาตรนั้นชื่อว่า เป็นบาตรที่ไม่สะอาด แต่ในบาตรที่มีสีน้ำมันรอยนิ้วมีย่อมปรากฏ รอยนิ้วมือนั้นเป็นอัพโพหาริก คำว่า เสนโห ได้แก่ น้ำมัน คำว่า ย่อมปรากฏ (ทิสฺสติ) ได้แก่ ย่อมปรากฏข้างบนข้าวยาคุ คำว่า แม้ในบาตรเช่นนั้น (ตา ทิ เส ปตุ เต ต) ได้แก่ ในบาตรที่ภิกษุไม่สละการรับนำโภชนะออกด้วยตนเองหรือด้วยบุคคลอื่นแล้วไม่ล้างบาตรโดยชอบ คำว่า เมื่อภิกษุฉันในวันรุ่งขึ้นต้องอาบัติปาจิตตีย์ (ปุนทิวเส ภุญฺชนฺตสฺส ปาจิตฺตีย์) ได้แก่ ย่อมเป็นการรับของที่ไม่ได้สละซึ่งติดอยู่ในบาตร เพราะเหตุนี้ เมื่อภิกษุฉันในวันรุ่งขึ้นจึงต้องอาบัติปาจิตตีย์ แต่เมื่อสละบาตรแล้ว ภิกษุฉันในวันรุ่งขึ้น ไม่ต้องอาบัติ คำว่า ยํ ปน ได้แก่ ก็โภชนะใด คำว่า ยังไม่ได้สละเลย (อปฺริจฺจตฺตเมว หิ) ได้แก่ ไม่ได้สละให้แก่อนุสัมบันด้วยการสละอย่างไม่มีเยื่อใยหรือว่าด้วยการให้อย่างไม่มีเยื่อใย คำว่า โภชนะที่เป็นกบปิยะ (กบปิย โภชนํ) ได้แก่ โดยที่สุดโภชนะที่เป็นกบปิยะแม้เพียงเมล็ดข้าวเมล็ดเดียว คำว่า ที่เป็นอกบปิยะ (อกบปิเยสุ) ได้แก่ ในเนื้อที่เป็นอกบปิยะ คำว่า ที่เหลือ (เสเสสุ) ได้แก่ ในเนื้อช้าง เนื้อม้า เนื้อสุนัข เนื้อราชสีห์ เนื้อเสือโคร่ง เนื้อหมี เนื้อเสือดาวและเนื้อที่ทำเจาจงซึ่งไม่ได้พิจารณา ที่นอกจากเนื้อมนุษย์ พึงเป็นอาบัติทุกกฏเพราะยามกาลิกเพราะท่านกล่าวอาบัติทุกกฏไว้เพราะภิกษุกินกินแม้ปุเรภตเพื่อเป็นอาหารในสัตตทาหกาลิกและยาวชีวิกที่ตระเตรียมไว้มีว่า “ภิกษุรับสัตตทาหกาลิก ยาวชีวิกไว้เพื่อเป็นอาหาร ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๖๕๒} เป็นต้น บ้าง เพราะกลืนกินเพื่อเป็นอาหารบ้างเพราะเหตุนี้ ในพระบาลี ท่านจึงกล่าวว่า “เมื่อภิกษุกินเพื่อเป็นอาหาร ต้องอาบัติปาจิตตีย์กับอาบัติทุกกฏ (อาหารตลาย อชโณหรโต ทุกกฏเณ สทฺธิ ปาจิตฺตีย์)” คำว่า ในวิกัปทั้งปวง (สพฺพวิกปเปสุ) ได้แก่

^{๖๕๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๕๕/๔๕๙.

ในวิกัปทั้งปวงที่ท่านกล่าวโดยนัยว่า “เมื่อภิกษุฉันโภชนะที่เป็นกัปปิยะ” เป็นต้น อาบัติปาจิตตีย์อีกตัวย่อมเพิ่มขึ้น มีคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ๒ ตัว เพราะโภชนะที่เป็นกัปปิยะ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ๒ ตัว กับอาบัติอุลลัจจัยเพราะเนื้อมนุษย์ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ๒ ตัว กับอาบัติทุกกฏเพราะที่เป็นอกัปปิยะที่เหลือ เมื่อภิกษุกลืนกินยามกาลิกด้วยปากที่มีอมิส ในเมื่อมีปัจจัย ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ๒ ตัว ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ๑ ตัวเท่านั้น เมื่อบริโภคร่วมด้วยปากที่ไม่มีอมิส เมื่อภิกษุกลืนกินเพื่อเป็นอาหารต้องอาบัติปาจิตตีย์ ๑ ตัวกับอาบัติทุกกฏแม้เพราะวิกัป ๒ อย่าง

คำว่า **ที่เหลือ (อวเสสสุ)** ได้แก่ ที่เหลือจากยามกาลิกเป็นต้น คำว่า **ย่อมเพิ่มอาบัติปาจิตตีย์ (ปาจิตตีย์ วฑฺฒติเยว)** ได้แก่ ย่อมเพิ่มอาบัติปาจิตตีย์มาอีกตัวหนึ่ง มีคำอธิบายว่า หากภิกษุกลืนกินในเวลาวิกาล ย่อมต้องอาบัติปาจิตตีย์ ๒ ตัว เพราะทำการสะสมและบริโภคนในเวลาวิกาลเป็นปัจจัย ในเพราะโภชนะตามปกติ ย่อมต้องอาบัติปาจิตตีย์ ๒ ตัว กับอาบัติอุลลัจจัย เพราะเนื้อมนุษย์ ในบรรดาเนื้อที่เป็นอกัปปิยะทั้งหลาย ย่อมต้องอาบัติปาจิตตีย์ ๒ ตัวกับอาบัติทุกกฏ ในเพราะเนื้อที่เหลือ

พระมหาเถระองค์หนึ่งในภายในชุลี ๑,๐๐๐ ชื่อว่า**เพลฺลฐะ** คำว่า **ติกปาจิตตีย์ (ติ ก ป า จิตฺติ ยํ)** ได้แก่ อาบัติปาจิตตีย์ ๓ ตัว ด้วยสามารถแห่งภิกษุผู้มีความสำคัญในโภชนะที่ทำการสังสมว่าทำการสังสม มีความสงสัย และมีความสำคัญว่าไม่ทำการสังสม คำว่า **เจือปนกัน (สํสฺฐานิ)** ได้แก่ ท่านกล่าวคำว่า “ที่รับในวันนั้นย่อมควรในกาล”^{๖๕๒} หมายถึงเอาโภชนะที่มีรสแตกต่างกัน เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**ตสฺมา**” เป็นต้น ก็ในสิกขาบทนี้ คำว่า **มีรสไม่แตกต่างกัน (อสมภินนรสี)** คือ มีรสไม่เจือกัน คำว่ามีรสไม่แตกต่างกันนี้ท่านกล่าวหมายถึงก่อนเนยใสเป็นต้นที่ได้พร้อมกับข้าวปายาทที่เย็นเป็นต้น ก็ คั ว ะ ส ุ โ ธ ตั ว นี้ท่านกล่าวหมายถึงชาติผลแห่งเปรียงที่ได้พร้อมกับบิณฑบาตและแง่ขิงเป็นต้นที่เขาใส่ในข้าวยาคุ ถวาย

คำ ว่า นั น (เต น) ได้แก่ สัตตาทกกาลิก โภชนะที่รับไว้ในวันนั้นของภิกษุนั้นมีอยู่เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า**รับไว้แล้วในวันนั้น** ด้วยโภชนะอันรับไว้แล้วในวันนั้นนั้น แม้ในคำทั้งหลายมีว่าด้วยโภชนะที่รับไว้ ๒ วันเป็นต้นกันยนี้ คำว่า เพราะเหตุนี้ (ตสฺมา) ได้แก่ เพราะควรรับในปุเรกัต คำว่า **โภชนะที่รับแล้วย่อมควรตลอด ๗ วัน (ปฏิกคหิตํ สตฺตาทํ กปฺปิตฺติ วุตฺตํ)** พระพุทธองค์ตรัสไว้ในเภสัชชกัณฑ์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรับยาวชีวิกพร้อมกับสัตตาทกกลีย่อมควรตลอด ๗ วัน เมื่อล่วง ๗ วันไปไม่ควร”^{๖๕๓} มิได้ตรัสราตรีเดียวไว้โดยตรงแม้ก็จริง ถึงกระนั้นก็ทรงห้ามไว้โดยตรงทีเดียว เพราะย่อมเชื่อว่าเป็นการสังสม ฉะนั้น จึงตรัสว่า “**มุขสันนิธิ**”

คำว่า กัปปิยมิ ๔ (จตสฺส กปฺปิยมิโย) ได้แก่ กัปปิยมิ ๔ คือ อุตสาวนันทิกา ๑ โคนิสาทิกา ๑ คหปติ ๑ สัมมุติ ๑ บรรดากัปปิยมิเหล่านั้น ที่ชื่อว่าอุตสาวนันทิกา

^{๖๕๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๕/๑๔๐.

^{๖๕๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๕/๑๔๑.

ได้แก่ กุฎี ของ สงฆ์ หรือ ของ ภิกษุ รูปหนึ่ง ที่ ตั้ง ฝา ตั้ง เสา อันภิกษุทั้งหลายเมื่อจะสร้างเรือนยืนล้อมกล่าวว่า “เราทั้งหลายจะสร้างกับปียกุฎี เราทั้งหลายจะสร้างกับปียกุฎี” หรือกล่าวว่า “กับปียกุฎี กับปียกุฎี” ก็อารามใดไม่ได้ล้อมโดยมากหรือแม้ทั้งสิ้น กุฎีนั้นตรัสเรียกว่า “โคนิสาทิกา” คำว่า **คหปติ** ได้แก่ กุฎีใดอันชนทั้งหลายที่เหลื่อถวายเป็น “ข้าพเจ้าทั้งหลายขอถวายกับปียกุฎี” หรือว่า กุฎี อัน เป็น ของ ภิกษุ เหล่า นั้น ที่ ชื่อ ว่า **สัมมุตติ** ได้แก่ กุฎี ที่ สงฆ์ สวด ประ กาศ ด้วย กรรม ว่า จา สร้าง ขึ้น ก็การวินิจฉัยเรื่องกุฎีเหล่านั้นพึงทราบอย่างไรเพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “การวินิจฉัยเรื่องกุฎีเหล่านั้นท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาสมันตปาสาทิกา”

สันนิธการสิกขาปทวินณา จบ

๙) ปณิตโกชนสิกขาปทวินณา

คำว่า โภชนะอันประณีต (ปณิตโกชนานิ) นี้ท่านทำการลบบทในท่ามกลางแสดงไว้แล้ว เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “ปณิตสัสสุฐานิ” คำว่า **ปลาใหญ่**ที่มีลักษณะอันท่านกล่าวแล้วว่า “อุทกะ” แม้ทั้ง ปวง (สพฺโพปิ “อุทโก” ตี วุตตลกฺขโณ มจฺโณ) ได้แก่ ปลาแม้ทั้งปวงเทียวที่มีลักษณะอันท่านกล่าวไว้แล้ววิภังค์(แห่งสิกขาบท)อย่างนี้ว่า “สัตว์ที่เทียวไปในน้ำท่านเรียกชื่อว่าปลา”^{๖๕๔} มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า สัตว์ที่เกิดในน้ำทุกชนิดชื่อว่าปลา คำว่า **ด้วยมหานามสิกขาบท (มหานามสิกขาบท)** ได้แก่ ด้วยสิกขาบทนี้ว่า

“ภิกษุไม่เป็นไข้พึงยินดีการปวารณาด้วยปัจจัยเพียง ๔ เดือน เว้นไว้แต่ปวารณาอีก เว้นไว้แต่ปวารณาเป็นนิตย์ ถ้ายินดีเกินกว่ากำหนดนั้นไป ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๖๕๕}

ก็ในสิกขาบทนี้ ในที่ที่ปวารณาด้วยการปวารณาเพราะปัจจัยเพื่อภิกษุใช้ในการปวารณานั้น ถ้าภิกษุทำการกำหนดด้วยราตรีหรือด้วยเภสัชว่า “รา ต ริ เ ท ่า น ี ห รื อ เภ ส ั ช เ ท ่า น ี พ ิ ง ข อ ไ ต้” ท่านกล่าวอาบัติปาจิตตีย์สำหรับภิกษุผู้ให้ขอเภสัชด้วยอาการที่ไม่ควรทำด้วยเภสัชหรือด้วยอาการที่ควรทำด้วยเภสัชอื่นเกินกว่าการกำหนดราตรีหรือว่าการกำหนดเภสัชนั้นไป เพราะฉะนั้น ภิกษุ ไม่ เป็น ไ้ แม้ มี ความ สำ คัญ ว่า เป็น ไ้ ให้ ขอ เภ ส ั ช ๕ ย่อมชื่อว่าให้ขอเภสัชด้วยอาการอันไม่ควรทำด้วยเภสัชเพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “พึงให้ปรับด้วยมหานามสิกขาบท”

ก็ภิกษุใดให้ขอเพื่อไม่ใช่เภสัช แต่ให้ขอเพื่อฉันสำหรับตนอย่างเดียว พึง ให้ ปรับ ภิกษุ นั้น เพราะ การ ขอ แยก และ ข้า ว สุ ก เ ท ่า น ี จ ริ ง อยู่ ท่าน กล่าว คำ นี้ ไว้ ใน อ ร ร ก ท ะ ส ม น ต ป า ส า ท ิ ก า ว่า “ภิกษุออกปากขอโภชนะเนยใสเป็นต้นล้วนๆ ฉัน ไม่ต้องอาบัติปาจิตตีย์

^{๖๕๔} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๖๐/๔๑๒.

^{๖๕๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๐๖/๔๔๘.

แต่ต้องอาบัติทุกกฏเพราะออกปากขอแกงและข้าวสุกในเสขียวัตร”^{๖๕๖} คำว่า พึงให้ปรับเพราะการขอแกงและข้าวสุก (สุโพนวิญญุตติยา) ได้แก่ พึงให้ปรับเพราะสิกขาบทว่า “เราไม่เป็นไข้จะไม่ออกปากขอแกงและข้าวสุกมาฉันส่วนตัว”^{๖๕๗} มีคำอธิบายว่า พึงให้ปรับด้วยอาบัติทุกกฏ คำว่า นี้ (อิมินา) ได้แก่ ด้วยปณิธานสิกขาบทนี้

เมื่อภิกษุกล่าวว่า “ท่านจงให้สัปปิภัต” จะมีโทษอย่างไร เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “สปปิภัตต์ เทหิตี วุตเต ปน” เชื่อมความว่า เป็นอาบัติทุกกฏเพราะขอแกงและข้าวสุกมาฉันส่วนตัว เพราะเหตุใด เพราะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “ยสมฺมา” เป็นต้น หากจะถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น คำว่า “โภชนะอันประณีต” ฉนใด คำว่า “สัปปิภัต” ก็ฉนนั้น เพราะเหตุใดจึงไม่ให้ขอ พึงตอบว่า เพราะโภชนะเกิดมาจากธัญชาติหลายอย่าง จริงอย่างนั้น เมื่อกล่าวว่า “โภชนะอันประณีต” ย่อมปรากฏเนื้อความนี้โดยแน่นอนว่า “โภชนะที่ระคนกับของที่ประณีตชื่อว่าโภชนะที่ประณีต” แต่เมื่อกล่าวว่า “สัปปิภัต” เพราะปรากฏคำว่า “ภัตที่เจือด้วยเนยใสชื่อว่าสัปปิภัต” ดังนี้บ้างจึงมีปรากฏเนื้อความนี้โดยแน่นอนว่า “ภัตที่เจือด้วยเนยใสชื่อว่าสัปปิภัต” แม้ในคำว่า “ท่านจงให้นวนิตภัต” เป็นต้นกันยนี้

คำว่า โดยนัยก่อนนั้นแหละ (ปุริมมเยเนว) ได้แก่ โดยนัยก่อนนั้นแหละว่า “ท่านให้ภัตแล้วจงทำเนยใสฉน” ก็ถ้าว่า เมื่อกล่าวว่า “ด้วยเนยใส” ผู้ให้ย่อมให้ด้วยเนยชั้นเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งที่เหลืออย่างเดียว ย่อมเป็นการผิดข้อกำหนด คำว่า ไม่เป็นอาบัติ (อนาปัตติ) ได้แก่ ไม่เป็นอาบัติเพราะอาบัติทั้งปวงทีเดียวเพราะผิดข้อกำหนด อ จ ร ย บ า ง พ ว ก ก ล ำ ว ว ำ “ ไม่ เป็น อา บั ตี แ ม้ ก็ จ ริ ง แต่เพราะเกิดขึ้นเพราะความพยายามของตนจึงไม่ควรฉน”^{๖๕๘} คำว่า ด้วยเนยใสที่เป็นกับปิยะ (กบปิยสปปินา) ได้แก่ ด้วยเนื้อและเนยใสที่เป็นกับปิยะ แม้ในคำว่า “ด้วยเนยใสที่เป็นอกบปิยะ” กันยนี้ ความจริง ความเป็นกับปิยะและอกบปิยะย่อมมีเฉพาะเนื้อทั้งหลายเท่านั้น ไม่ได้มีแก่เนยใสเป็นต้น ยกเว้นมันเปลวของมนุษย์อย่างเดียว ชื่อว่าอกบปิยะในน้ำนม นมสัมนเนยใส และมันเปลว ของสัตว์ทั้งปวงย่อมไม่มี

ต อ ง อ า บั ตี ทุ ก ก ฎ เ ท ำ นั น แ ม้ พ ร ะ ก าร ฉ น อธิบายว่า เพราะ พระพุทธรองค์ไม่ทรงประสงค์ในเรื่องการฉนนี้ ถ้าเมื่อเนยใสที่เป็นอกบปิยะไม่มีผู้ให้ย่อมให้เนยชั้นที่เป็นอกบปิยะเป็นต้นโดยนัยก่อนเท่านั้นว่า “ท่านจงทำเนยใสฉน” สิ่งที่เขาให้ด้วยเนยใสที่เป็นอกบปิยะจึงมิได้ เหมือนอย่างว่า เมื่อภิกษุกล่าวว่า “ท่านจงให้ด้วยเนยใสที่เป็นอกบปิยะ” ผู้ให้ย่อมให้ด้วยเนยใสที่เป็นอกบปิยะ ย่อมไม่เป็นการผิดข้อกำหนด ฉนใด แม้ในข้อนี้ว่า เมื่อเขากล่าวว่า “ด้วยเนยใสที่เป็นอกบปิยะ” ผู้ให้ย่อมให้ด้วยเนยใสที่เป็นกับปิยะ ฉนนนั้น ก็แม้เมื่อท่านกล่าวความข้อหนึ่งให้พิสดารตามลำดับพึงทราบความข้อนี้เท่านั้น ท่านกล่าวคำนี้ว่า ก็การวินิจฉัยนั้นอาจทราบได้แม้โดยความย่อ เพราะเหตุนี้ ผู้ศึกษาละนัยโดยพิสดาร ก็จะพึงทราบการวินิจฉัยในบททั้งปวงได้โดยนัยนี้เทียว การขอย่อมมิได้โดยประการใด

^{๖๕๖} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๒๕๙/๔๖๑.

^{๖๕๗} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๑๓/๖๘๘.

^{๖๕๘} สารตถ. ฎีกา (บาลี) ๓/๘๕, วิมติ.ฎีกา (บาลี) ๒/๔๖

เมื่อสิ่งนั้นหรือมูลของสิ่งนั้นอันตนได้แล้วสิ่งนั้นๆ ก็เป็นอันตนได้แล้วทีเดียว
ก็ถ้าผู้ให้ให้สิ่งที่มาแล้วหรือมิได้มาแล้วในพระบาลี ย่อมเป็นข้อผิดพลาด คำว่า **ในที่ที่แตกต่างกัน**
(นानาภูฐานเ วา) ได้แก่ ฐานะที่แตกต่างกันโดยนัยว่า เนยใสในเรือนนั้นนั้นแล
เนยข้นในเรือนนอกนี้

ปณิตโกชนสิกขาปทวิณณา จบ

๑๐) ทนต์โปนสิกขาปทวิณณา

ด้วย คำว่า **ด้วยกาย (กาเยน)** พึงทราบความว่า
ผู้ถือเอาอยู่ด้วยอวัยวะแห่งสรีระมีมือเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งโดยที่สุดแม้ด้วยหัวแม่เท้า
แม้ในการให้ก็นัยนี้ คำว่า **ด้วยของที่เนื่องด้วยกาย (กายปปฏิพทุเรน)** ได้แก่
ด้วยอุปกรณ์อันเนื่องด้วยสรีระอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาบริขารมีบาตรเป็นต้น แม้ในทานก็นัยนี้
สิ่งที่ตนให้แล้วด้วยอุปกรณ์อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาสิ่งของมีทัพพีเป็นต้น
ย่อมเป็นอันให้แล้วด้วยของเนื่องด้วยกายทีเดียว คำว่า **อย่างหนึ่ง (อญญตเรน)** ความว่า
ด้วยกายหรือของเนื่องด้วยกายหรือด้วยโยนให้ บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ด้วยโยนให้ (นิสสุคคิเยน)**
ไ ด้ แ ก่ ก ็
ก็ของที่เปลื้องจากกายและของเนื่องด้วยกายให้ตกไปที่กายและของที่เนื่องด้วยกายของภิกษุผู้ยืนอยู่ใน
นหัตถบาลาซื่อว่าอันตนให้ด้วยปโยคะอันเป็นนิสสุคคิย คำว่า **นั้น (ตสส)** ได้แก่ ที่ตนรับไว้ คำว่า
ด้วยสามารถแห่งวิปลาสอันท่านกล่าวแล้ว (วุตตวิปลาสวเสน) ได้แก่
ด้วยสามารถแห่งธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อสิ่งที่ตนกล่าวแล้ว มีคำอธิบายว่า
ตนรับ สิ่งใด กาย หรือ ของ เนื่อง ด้วย กาย ที่ เขา ให้ อยู่ ด้วย กาย
ของเนื่องด้วยกายหรือด้วยการโยนอย่างใดอย่างหนึ่ง สิ่งนี้ชื่อว่าอันตนรับแล้ว

ด้วย คำว่า **ทรัพย์เคลื่อนที่ได้ (สหาริเมน)** ท่านแสดงว่า
อัน บุรุษ ปาน กลาง ผู้ มี ก ำ ล ัง เ ค ลี อ น ไ บ ไ ต
การรับประเคนด้วยแผ่นกระดานหรือแผ่นหินอันเคลื่อนที่ไม่ได้นี้ใช้ไม่ได้
ด้วยคำว่า**ผู้สามารถเพื่ออันทรงไว้ (ธารตุ สมตเถน)** ท่านแสดงว่า ผู้ควรเพื่ออันทรงไว้
การรับประเคนด้วยใบไม้มีใบมะขามป้อมเป็นต้นซึ่งเป็นใบเล็กๆ ย่อมใช้ไม่ได้ด้วยการรับนี้ ด้วยคำว่า
ด้วยใบไม้ที่อยู่ในที่นั้น (อตตถขาตกรุกขปณเณน) ท่านแสดงว่า
การรับ ด้วย ใบ ป ทุม ซึ่ง หล่น จ าก ที่ ที่ เ กิ ด ย ่อ ม ค ว ร
แต่จะรับประเคนบนใบปทุมซึ่งเกิดในที่นั้นแม้เป็นใบใหญ่หรือบนใบทองกวาวย่อมไม่ควรเพราะว่าใบท
องกวาวนั้นไม่ถึงการนับว่าเป็นของเนื่องด้วยกาย เหมือนอย่างว่า
การรับ ประ เ ค น บน ใบ ไม้ ที่ เ กิ ด ใน ที่ นั้ น ฉั น ไ ต
แม้บนเตียงที่เขาผูกไว้ที่ต่อไม้ก็ฉันั้นเมื่อภิกษุรับด้วยเชิงบาตรเป็นต้นที่เนื่องกันกับของที่เนื่องกัน
การรับ ประ เ ค น ย ่อ ม ไ ช้ ไ ต มิ ไ ช้ หรือ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร
การรับ ประ เ ค น ด้วย กาย และ ของ เนื่อง ด้วย กาย ท่านจึงกล่าวไว้ในที่นี้
ไม่กล่าวด้วยของที่เนื่องกันกับของที่เนื่องกันเพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า
“ชื่อว่าของที่เนื่องกันกับของที่เนื่องกันย่อมไม่มีในที่นี้ (ปฏิพทุรปฏิพทุธ นาม อิธ นตฺถิ)”
แ ต่ บ ำ ง อ ำ จ ำ ร ย์ ก ล ำ ว ำ

“การรับด้วยเชิงรองบาตรย่อมชื่อว่าเป็นการรับด้วยกายและของเนื่องด้วยกายเพราะเหตุนี้จึงไม่ควร” นั้นเป็นเพียงคำพูด แต่โดยเนื้อความการรับทั้งหมดนั้นชื่อว่าเนื่องด้วยกายโดยแท้

คำว่า **อกลลโก** เท่ากับ **คิลาน** ผู้เป็นไข้ คำว่า **รับด้วยปาก (มุขเน ปฏิกคณหาติ)** ได้แก่ เมื่อไม่สามารถรับด้วยมือของตนมาฉันได้ชื่อว่ารับด้วยปาก อธิบายว่ามีฐิติที่ตกลงในภาชนะที่เขาน้อมถวายก็ควรเพราะเขาน้อมถวายแล้ว

คำว่า **ยืนอยู่แล้วในที่นั้น (ตสมี รุตวา)** ได้แก่ ยืนอยู่ในหัตถบาตรเช่นนั้น คำว่า **ใน (ย)** ภาชนะใด คำว่า **บุรุษปานกลาง (มขณิโม ปุริโส)** ได้แก่ บุรุษผู้มีกำลังปานกลาง อาบัติทุกกฎที่พระพุทธร่องค์ทรงบัญญัติในพระวินัยชื่อว่าวินัยทุกกฎ คำว่า **ให้ภิกษุนั้นแก้อนุปสัมบัน (ต อ นู ป ส ม บ น น ส ส ท ต ว า)** ได้แก่ เทียวไปเพื่อก่อนข้าวไปสู่วิหารหรือโรงฉันแล้วให้ภิกษุนั้นแก้อนุปสัมบัน ก็ คำ นี้ ท าน ก ล ่า ว ไ ว้ โ ด ย ส ม ค ว ร ก าร บ ริ โ ภ ค ใน เบื้อง ต้น ก็เพราะโภชนะนั้นไม่ชื่อว่าเป็นของภิกษุนั้นเพราะเพียงให้ความคิดเกิดขึ้นว่า “เรารู้จักให้แก่อนุปสัมบัน” เพราะฉะนั้นแม้เว้นจากโภชนานั้นแล้วจะรับทานเป็นต้นของผู้ที่นั้นมาฉันก็ควร

ในคำว่า **น้ำตา น้ำลาย และน้ำมูกเป็นต้น (อสสขฬิงขานิภา)** เป็นต้น นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ น้ำในดวงตาชื่อว่า**อสุ** น้ำลายชื่อว่า**เชโฟ** คำว่า **น้ำมูก (สิงขานิภา)** ทานเรียกน้ำที่ถึงความเป้นเสมหะจากภายในสีสะถึงมันสมองลงมาโดยช่องเพดานเต็มโพรงจมูกตั้งอยู่ด้วย**อาทิ-ศัพท** ทานถือเอาความเค็มที่เกิดขึ้นในสรีระของบุตร กรีส เสมหะ ขี้ฟัน ขี้ตาและขี้หูทั้งหลาย คำว่า **จากที่ตั้ง (ฐานโต)** ได้แก่ จากที่เกิดแห่งน้ำตา หากจะถือเอาความติดต่อกันไปจะมีประโยชน์อย่างไร เพราะเหตุนี้ ทานจึงกล่าวว่า **“อคุคหิตก นาม โหติ”** อธิบายว่า ย่อมมีการถือเอาที่ไม่ดี คำว่า **ผลินิ** แปลว่า มีผล คำว่า **ที่กึ่งอันมีผลซึ่งเกิดในที่นั้น (ตตลขาทกผลินิสาขาย)** ได้แก่ ที่กึ่งอันมีผลซึ่งเกิดที่ต้นไม้นั้น คำว่า **ทुरुปจิญญทุกกฎ** ได้แก่ ความประพฤติที่ไม่ดี คือเป็นอาจิมเพราะประพฤติจากข้อที่ทรงห้ามว่า **“สิ่งนี้ไม่ควรทำ”** เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **ทुरुปจิญญะ** ต้องอาบัติทุกกฎเพราะข้อปฏิบัตินั้นและทุกกฎเพราะการประพฤติที่ไม่ดี

ที่ชื่อว่า**อาหาร** เพราะอันบุคคลย่อมเคี้ยวกิน ได้แก่ทุกสิ่งทุกอย่างที่บุคคลพึงกลืนกิน แต่ในที่นี้พระองค์ทรงประสงค์เอากาลิก ๔ เพราะเหตุนี้ ทานจึงกล่าวว่า **“ยัม กิญจิ”** บรรดากาลิกเหล่านั้น ที่ชื่อว่า**ยามกาลิก**เพราะว่าเป็นกาลที่ภิกษุพึงฉันได้ตั้งแต่อรุณขึ้นจนถึงเที่ยงวัน ตั้งแต่อรุณขึ้นจนถึงยามสุดท้าย เมื่อมีความหิว ยามชื่อว่ากาลของภิกษุนั้น เพราะภิกษุพึงดื่มเพื่อกำจัดความหิวเพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า**ยามกาลิก** กาลตลอด ๗ วันชื่อว่า**เป็นกาลของภิกษุนั้น** เพราะต้องเก็บไว้ฉันตลอด ๗ วัน เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า**สัตตาทกาลิก** ความเป็นอยู่ของภิกษุนั้นย่อมมีเพียงใดแต่ของที่พึงบริหารไว้แล้วฉันตลอดชีวิต เพราะเหตุนี้ชื่อว่า**ยาวชีวิก** เพราะเหตุนี้ทานจึงกล่าวว่า **“ตตล”**

ในคำว่า **“เจ้าไม้ ใบไม้ ดอก และผลไม้ในป่าเป็นต้น (วนมุลปตตปุพผลาติ)”** นี้มีวินิจฉัยดังนี้ ที่ชื่อว่า**รากเหง้า** อันดับแรกได้แก่ ใบและรากไม้ของพืชมีราก ขารกะ จัจจุตะ และอัมพะกะเป็นต้น ที่พึงแกงซึ่งสมบูรณ์เพื่อประโยชน์แก่ของเคี้ยวและของบริโภคนของมนุษย์ทั้งหลาย

ด้วยสามารถเป็นอาหารตามปกติในชนบทนั้นๆ ที่ชื่อว่าใบ ได้แก่ใบเข้มนั้นแหละของพืชมีราก ขารกะ จัจจุตะ และอัมพะกะเป็นต้น ที่ชื่อว่าดอก ได้แก่เข้มนั้นแหละของพืชมีราก ขารกะเป็นต้น ที่ชื่อว่าผล ได้แก่ผลแห่งขุ่น ขุ่น สำปะล่อ ที่สมบูรณ์เพื่อเป็นของเคี้ยวและของบริโภคแห่งพวกมนุษย์ตามปกติในชนบทนั้นๆ ด้วยอาชีพที่ท่านทำการถือเอากันมูลเป็นต้น

คำว่า น้ำมะม่วง (อมพพาน) ได้แก่ น้ำปานะที่จากมะม่วงดิบหรือสุก บรรดาใบองคิบบหรืออสุกนั้น เมื่อจะทำจากมะม่วงดิบขยำมะม่วงอ่อนเป็นต้นแล้วใส่ลงในน้ำตากแดดให้สุกด้วยแสงอาทิตย์กรองแล้วปรุงร่งทำให้เข้ากันด้วยน้ำผึ้งหรือน้ำตาลกรวดที่รับประทานในวันนั้น น้ำปานะที่ทำอย่างนี้ย่อมควรในเวลาก่อนภัต แต่ภิกษุได้นำปานะที่อุปสมบันทำไว้ในเวลาก่อนภัตย่อมควรแม้ด้วยการบริโภคอย่างเจ้าของในเวลาก่อนภัต ด้วยการบริโภคน้ำปานะที่ปราศจากอามิสในเวลาหลังภัตย่อมควรจนถึงอรุณขึ้น ในน้ำปานะทั้งปวงก็นัยนี้

ก็ในบรรดาน้ำปานะเหล่านั้น น้ำปานะที่ทำจากผลชมพูชื่อว่าน้ำชมพู(ชมพูพาน) น้ำปานะที่ทำจากผลกล้วยมีเมล็ดชื่อว่าน้ำกล้วยมีเมล็ด (โจจพาน) น้ำปานะที่ทำจากผลกล้วยที่ไม่มีเมล็ดชื่อว่าน้ำกล้วยที่ไม่มีเมล็ด (โมจพาน) น้ำปานะที่ทำจากชาตีสแห่งมะขางทั้งหลายชื่อว่าชื่อว่าน้ำมะขาง (มรุกพาน) แต่น้ำมะขางนั้น เจือด้วยน้ำจิงควร ล้วนๆ ไม่ควร น้ำปานะที่ขยำผลลูกจันทน์ในน้ำทำเหมือนน้ำมะม่วง ชื่อว่าน้ำลูกจันทน์ (มุกทิกพาน) น้ำปานะที่ขยำเกสรแห่งอุบลแดงและอุบลเขียวเป็นต้นทำ ชื่อว่าน้ำมะปราง (สาธุกพาน) น้ำปานะที่ทำจากองุ่นเหมือนน้ำมะม่วง ชื่อว่าองุ่น (ผารุสกปน) พึงทราบลูกหวายโดยนัยนี้เหมือนกัน ก็น้ำปานะทั้งหมดนี้ที่สุกด้วยไฟไม่ควร เพราะเหตุที่นั่นท่านจึงกล่าวว่า “สีโตทเคน” เป็นต้น คำว่า ในรสแห่งผล ใบ และดอกซึ่งทรงอนุญาตแล้ว ที่เหลือ (อวเสสสุ อนุญาตผลปตตปุพฺพรสาทิสฺสุ) ได้แก่ แม้ในรสแห่งผล ใบ และดอกทั้งหลายที่เหลือจากรสแห่งผลของธัญญาตีดอกของข้าวฟ่างและมะขาง ที่ทรงอนุญาตแล้ว โดยนัยนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตรสแห่งผลของธัญญาตีดอกของธัญญาตีดอกของข้าวฟ่างและมะขาง”^{๖๕๙}

คำว่า เพื่อเคี้ยวกิน (ขาทณียตถาย) ได้แก่ กิจที่พึงทำด้วยของที่พึงเคี้ยวกิน คำว่า ไม่แผ่ไป (น ผรติ) ได้แก่ ไม่ให้สำเร็จผล คำว่า ด้วยความสำคัญเป็นอาหารในน้ำแม้ที่มิใช่อาหาร (อนาหาเรปิ อุทเก ออาหารสณฺณาย) ได้แก่ ไม่กำหนดโดยชอบซึ่งเนื้อความที่ตรัสไว้ในบทภาษณียแห่งบทว่า “พึงกลืนกินอาหาร” รังเกียจอยู่ด้วยความสำคัญในน้ำแม้ที่มิใช่อาหารว่าเป็นอาหารว่า “สิ่งใดอันบุคคลย่อมกลืนกิน เพราะเหตุที่นั่น สิ่งนั้นชื่อว่าอาหาร” คำว่า และด้วยความสำคัญในไม้ชำระฟันว่า “สิ่งใดอันบุคคลน้อมนำมาสู่ทวารปาก (ทนต์โปเน จ “มุขทวาริ อากฺโข อิทนฺ”ติ สณฺณาย) ได้แก่ รังเกียจอยู่ซึ่งไม้ชำระฟันที่แม้เขาไม่ได้น้อมนำมาสู่ทวารปากด้วยความสำคัญผิดไปว่า

^{๖๕๙} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๐๐/๑๘๖.

“ไม้สีฟันนี้เขาน้อมนำมาสู่ทวารปาก” คำว่า เพื่อตีตามสบาย (ยถาสุขี ปาตุ) ได้แก่ เพื่อรับหรือไม่รับแล้วตีตามต้องการ คำว่า ด้วยการใช้สอยเป็นไม้สีฟัน (ทนต์โปนปริโกเคน) ท่านแสดงว่า ด้วยการใช้สอยไม้ชำระฟัน อธิบายว่า ด้วยกิจมีการชำระฟันเป็นต้น แต่ด้วยคำว่าไม้ชำระฟันนี้ จะกลืนกินรสแห่งไม้ชำระฟันนั้นย่อมไม่ควร

คำว่า ยามหาวิภักฏ ๔ อย่าง (จตุตทริ มหาภักฏานิ) ความว่า คุณ ฆตร เถ้า ดิน ชื่อว่ายามหาวิภักฏเพราะทำอธิบายว่า “เกิดมีรูปแปลกด้วยสามารถแห่งอาสยะเป็นต้น” หรือชื่อว่ายามหาวิภักฏเพราะเป็นของที่ไม่ใช้บริโภคตามปกติว่า “สิ่งที่มีรูปแปลกเกิดแล้ว” คำว่า เมื่อปัจฉัยมี (สติ ปจฺจเย) ได้แก่ เมื่อเหตุมี อธิบายว่า เมื่อเหตุที่เป็นข้ออ้างมี คำว่า ไม่มีความเป็นอัพโพหาริกด้วยคำว่าควันเป็นต้น (ธูมาทิวพโพหาริกาภาโว) ได้แก่ ไม่มีความเป็นอัพโพหาริกด้วยคำว่าความสิ้นไปแห่งควันดอกไม้กลั่นและฟัน

ทนต์โปนสิกขาปทวิณณา จบ

โกชนวรรคที่ ๔ จบ

๒.๔.๕.๕ อเจลกวรรค

๑) อเจลกสิกขาปทวิณณา

คำว่า แก่นักบวชเปลือย (อเจลกสฺส) ได้แก่ คนเปลือยทั้งหมดผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยการบวช คำว่า ปริพาชก (ปริพุพาชกสฺส) ได้แก่ ชายผู้ถึงพร้อมด้วยการบวชทั้งหมดที่เหลือ เว้นภิกษุ และสามเณร คำว่า ปริพาชิกา (ปริพุพาชิกาย) ได้แก่ หญิงผู้ถึงพร้อมด้วยการบวชทั้งหมดที่เหลือ เว้นภิกษุณี สิกขมานา และสามเณรี ก็ผู้ศึกษาพึงทราบอัญเดียรถีย์ทั้งปวงเหล่านี้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “อัญเดียรถีย์ทั้งหลายมีนักบวชเปลือยเป็นต้นเหล่านี้”

คำว่า เหล่านี้ (เตสฺ) ได้แก่ อัญเดียรถีย์ทั้งหลาย คำว่า ยกภาชนะขึ้น (ภาชนํ อุกฺขิปิตฺวา) ได้แก่ ยกภาชนะที่เต็มด้วยอาโมส คำว่า ของลี้มภายนอก (พาหิราเลปํ) ได้แก่ น้ำมันเป็นต้น

เพราะเหตุที่นักบวชเปลือยเป็นต้นพึงทราบว่าเป็นเดียรถีย์ในที่นี้เพราะฉะนั้นพึงทำการกำหนดตักะโดยชื่อว่าเดียรถีย์

พึงทราบวินิจฉัยว่า ย่อมควรแก่นักบวชที่ไม่ใช่เดียรถีย์ ผู้ถือเพศเป็นเดียรถีย์ ฤๅหัตถ์ ภิกษุ

ไม่ควรมีมติในที่นี้ว่า ไม่ควรให้แก่ผู้ไม่ใช่เดียรถีย์แม้ด้วยความคิดและผู้มีเพศแห่งเดียรถีย์ แก่พระโสดาบันเป็นต้น

๒) อุยโยชนสิกขาปทวิณณา

ในคำว่า **สู่บ้านหรือนิคม (คาม์ วา นิคม์ วา)** นี้พึงทราบว่า แม้เมืองท่านก็ถือเอาด้วยคาม-ศัพท์เหมือนกัน ในคำว่า **ข้าเจ้าทั้งหลายจักเข้าไป (ปวิสิสสาม)** นี้ พึงทราบบาลีที่เหตือว่า “**คเหตฺวา คนฺตฺวา**” หนึ่งภิกษุเมื่อไม่พิจารณาจะไม่ทราบว่าหญิงนั้นประชุมอยู่ในบ้านนั้น จึงพาภิกษุไปด้วยคิดว่า “ท่านผู้มีอายุ ท่านจงมาเถิด เราทั้งหลายจักเข้าไปสู่บ้านหรือนิคมเพื่อก่อนข้าว” คำว่า **อามิสทุกอย่าง (ยํ ภิกฺขุ อามิสํ)** ได้แก่ อามิสทักอย่างมีข้าวยาคุเป็นต้น คำว่า **ส่งไป (อุยโยเชยฺย)** ได้แก่ เห็นหญิงนักกีฬาของตนจึงไว้วาน คือส่งไปด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “มาตุคามนสฺส” ด้วยอาทิ-ศัพท์ท่านถือเอาการก้าวล่วงวจีกรรมที่เลื้อยตามทีกล่าวแล้วด้วยคำว่า **คจฺจาดิอาทินิ วตฺวา** ท่านกล่าวชักชวนว่า “ท่านจงกลับไปเถิด พุดหรือนั่งกับท่านไม่ทำให้เราสบาย”^{๖๖๐} คำว่า **อนาจารย์นั้นนี้เฑียว (เอตํ อนาจารย์เมว)** ได้แก่ ความไม่เอื้อเพื่อมีการหวัระเป็นต้น ตามทีกล่าวแล้วนั้นนี้เฑียว คำว่า **ไม่มีเหตุผลอันสมควรอย่างอื่นนี้ (เอตํ)** ความว่า ย่อมไม่ทำเหตุอันสมควรมีการยังอรรถาพให้ดำเนินไปร่วมกัน คือไม่ทำปัจจัยแก่ชนทั้งสอง คำว่า **นั้น (อสฺส)** ได้แก่ ผู้ส่งไป คำว่า **นั้น (โส)** ได้แก่ ผู้ได้อันเขาส่งไป ผู้นั้น

คำว่า **อนุปสัมบัน (อนุปสมฺปนฺเน)** ได้แก่ สามเณร อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ผู้นั้นแหละชื่อว่าอนุปสัมบันในที่นี้ คำว่า **แม้ทั้งสอง (อุภินฺนํปิ)** ได้แก่ แม้สองคืออุปสัมบันหรืออุปสัมบัน คำว่า **โทษเพราะการทำให้โกรธ (กฺลิสสาสนาโรปนํ กฺลิ)** ได้แก่ ความโกรธ คำสอนและคำสั่งของบุคคลนั้นชื่อว่ากฺลิสสาสนะ อธิบายว่า ยกโทษนั้นขึ้น มีคำอธิบายว่า เพราะแสดงโทษในการยืนและการนั่งด้วยสามารถแห่งความโกรธว่า “แม้เอน ผู้นี้ถูกรับรบกวนด้วยถ้อยคำอันไม่เป็นที่ชอบใจนี้จะพึงหลีกไป” แล้วกล่าวคำที่ไม่น่าพอใจอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ จงดูเถิด การยืน การนั่ง การเสลียว การเลื้อยบด ของภิกษุรูปนี้ เรายืนเหมือนตอ นั่งเหมือนสุนัข เหลือมองลอกแลกเหมือนลิง” แต่โทษเพราะกล่าวอย่างนี้ย่อมไม่มี ด้วยอาทิ-ศัพท์ในคำนี้ว่า เอมมาทีหิ นี้ ย่อมมีการถือเอาความเหล่านี้ว่า ย่อมสองอรรถว่า “เห็นมาตุคามแล้วย่อมไม่ยังความยินดีให้เกิดขึ้น” ย่อมสองอรรถว่า “ท่านจงนำยาคุ ภัต หรือ ของ ควร เคี้ยว มา ให้แก่ ภิกษุ ใช้ คนรับใช้ หรือ ผู้ดูแลวิหาร” ไม่ประสงค์จะประพุดอนาจารย์จึงส่งไปเมื่อมีกรณียก

อุยโยชนสิกขาปทวิณณนา จบ

๓) โภชนสิกขาปทวิณณนา

คำว่า **สโภชน** นี้ ศัพท์นี้เป็นพาหิรตถสมาส เพราะอุภ-ศัพท์ลบอุ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**สท อุโภทฺธิ ชเนทฺธิ**” เป็นต้น บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **กับชนทั้งสอง (อุโภทฺธิ ชเนทฺธิ)** ได้แก่ กับชนทั้งสองคือ ภรรยาและสามี อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่าโภชนะ อันบุคคลพึงกลืนกิน มีทั้งสตรีและบุรุษ โภชนะใดย่อมเป็นไปกับด้วยภรรยาและสามีนั้นเพราะเหตุนี้ โภชนะนั้นจึงชื่อว่าสโภชนะ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**อถ วา**” เป็นต้น คำว่า **ถูกราคะกลุ้มรมุ (ราคปริยญฺจุตฺส)** ได้แก่ ผู้ประสงค์เมถุน คำว่า **เรือนนอน (สยนิขร)** ได้แก่ เรือนอันบุคคลพึงนอน

^{๖๖๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๗๕/๔๒๔.

อธิบายว่า เรือนเป็นที่อยู่ คำว่า **หลังใหญ่ (มหลกสฺส)** ได้แก่ เรือนนอนหลังใหญ่ คำว่า **บานประตู (ปิณฺฐิสงฆาฏโก)** ได้แก่ บานประตู คำว่า **หลังเล็ก (ขุทฺทกสฺส วา)** ได้แก่ เรือนนอนหลังเล็กที่เขาทำตามต้องการ คำว่า **นั่งเลยส่วนกลางไป (เวมฺขณํ อติกฺกมิตฺวา นิสฺสึเทย)** ได้แก่ นั่งเลยบานประตูไป เรือนนอนที่ชื่อว่าหลังเล็ก โดยส่วนกว้างประมาณ ๕ ศอก ก็สถานที่ตั้งของเรื่องหลังเล็กนั้น โดยบานประตูประมาณ ๓ ศอกครึ่งเท่านั้น เพราะฉะนั้น ฤๅษะหลุดบาสจากบานประตูในเรือนนอนเช่นนั้น แล้วนั่งชื่อว่านั่งเลยบานประตู และฤๅษะผู้นั่งแล้วอย่างนี้ชื่อว่านั่งเลยท่ามกลาง เพราะเหตุนี้ในพระบาลีพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “ ฤ ก ษุ นั ง ล ะ หั ต ถ บ าส บ าน ป ร ะ ตู ”^{๖๖๑} ก็ในที่นี้พึงทราบว่าสึกขาบทนี้เป็นสัจจัตถะเพราะฤๅษะมีจิตคิดเข้าไปนั่งแชกแซง

สโกชนสิกขาปทวิณณา จบ

๔-๕) รโหปฏิจฉันนรโหนิสฺสขสิกขาปทวิณณา

ในสิกขาบทที่ ๔ และที่ ๕ คำใดเป็นคำที่ควรกล่าว คำนั้นท่านกล่าวไว้แล้วในอนียต ๒ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “กถานัยนี้พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในอนียต ๒ นั้นเทียว (เสโส กถาณโย อนียตทฺวเย วุตฺตณฺเณว เวทิตพฺโพ)”

รโหปฏิจฉันนรโหนิสฺสขสิกขาปทวิณณา จบ

๖) จาริตตสิกขาปทวิณณา

คำว่า **เห็นฤๅษะในทสฺสนูปจารในภายในสีมา (อนโตอุปจารสีมาย ทสฺสนูปจาเร ฤๅษุ ทิสฺวา)** ได้แก่ จิตคิดเข้าไปนั่งใกล้ตระกูลทั้งหลายของฤๅษะผู้ยื่นแล้วในที่ใดเกิดขึ้นแล้ว ฤๅษะเมื่อไปจำเดิมแต่ที่นั่นเห็นฤๅษะที่ส่วนหนึ่งหรือที่หน้ามุขในทสฺสนูปจารในภายในทสฺสนูปจารแห่งสีมา คำว่า **ด้วยการกล่าวโดยปกติ (ปกตฺวจนฺเนน)** ได้แก่ คำใดอันฤๅษะผู้ยื่นอยู่ในภายใน ๑๒ ศอก อาจรับฟังได้ ด้วยคำเช่นนั้น แต่กิจในการแสวงหาจากที่นั่นที่นี้แล้วบอกย่อมน้อมไม่มี เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**ดาทิสฺ**” เป็นต้น ก็ผู้ใดอันเขาพึงแสวงหา ผู้นั้นชื่อว่าผู้ไม่มีอยู่นั้นเทียว เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**ดาทิสฺ**” คำว่า **ไม่บอกลา (อนาปุจฺจิตฺวา)** เท่ากับ **อนาโรจนา** แปลว่า ไม่บอกลาแล้ว

คำ ว่า อ าร าม อี น (อ น ต ร าร าม) ใน คำ ว่า อ น ต ร าร าม ฤ ๅ ขุ น ป ส ส ย ต ต ถ ย เ ส ย ย ป ฎิ ก ก ม น ภ ต ต ย ฆ ร านิ นี้ ได้แก่วิหารภายในบ้าน คำว่า **ปฎิ ก ก ม น** แปลว่า ศาลาโรงฉัน คำว่า **โรงฉัน (ภตฺตยฆริ)** ได้แก่ เรือนที่เขาฉันภัตหรือเรือนของชาวบ้านผู้ถวายสากภัต เป็นต้น คำว่า **เหตุขัดข้อง (อาปทาสฺ)** ได้แก่ มี อ มี อ น ต ร าย แ ห่ ง ชี วิ ต แ ล ะ พ ร ห ม จ ร ร ย์ ใน คำ ว่า กิ ริ ย า กิ ริ ยํ นี้ การถึงความประพุดติในตระกูลทั้งหลายพึงทราบว่ากิริย การไม่บอกลาพึงทราบว่ากิริย

จาริตตสิกขาปทวิณณา จบ

^{๖๖๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๘๑/๔๒๙.

๗) มหานามสิกขาปทวิณณา

คำว่า ก็คำนี้ทั้งหมดท่านกล่าวด้วยสามารถแห่งเรือ (สพฺพญเจตํ วตฺถุวเสน วุตฺตํ) ได้แก่ คำทั้งหมดนี้ว่า “ภิกษุไม่เป็นใช้พึงยินดีการปวารณาด้วยปัจจัยเพียง ๔ เดือน เว้นไว้แต่ปวารณาอีก เว้นไว้แต่ปวารณาเป็นนิตย ถันยินดีเกินกว่ากำหนดนั้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๖๖๒} ท่านกล่าวด้วยสามารถแห่งนิทานแห่งสิกขาบท มีคำอธิบายว่า เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะทรงทำการปวารณาเป็นนิตยตลอด ๔ เดือนอีกด้วยเภสัชที่เหลือเพื่อ^{๖๖๓} ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าปรารถนาจะปวารณาด้วยเภสัชตลอด ๔ เดือนกะพระสงฆ์” เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสอย่างนี้ด้วยสามารถแห่งเรื่องนั้น คำว่า เว้นไว้แต่ปวารณาอีก (อญฺญตฺตร ปฺนปวารณาย) ได้แก่ ถ้ามีการปวารณาอีก ยกเว้นการปวารณานั้น แม้ในคำว่า เว้นไว้แต่ปวารณาเป็นนิตย (อญฺญตฺร นิจฺจปวารณาย) นี้ก็นัยนี้ อธิบายว่า ถ้าแม้ว่าการปวารณานั้นมี ก็พึงยินดีโดยแท้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “อัย ปเนตฺถ อตฺถโถ” เป็นต้น คำว่า นั้น (ตตฺถ) ได้แก่ ในการปวารณานั้น คำว่า ทำการกำหนดด้วยเภสัช (เภสชฺเซหิ วา ปริจฺเจโท กโต โหติ) ได้แก่ ทำการกำหนดด้วยสามารถแห่งชื่อมีอาทียังนี้ว่า “เนยฺส นํมํ” ด้วยสามารถแห่งปริมาณมีว่า “กอบหนึ่ง ทะนํหนึ่ง อาฬหะหนึ่ง” เป็นต้น หรือด้วยเภสัชทั้งหลายว่า “หรือพึงให้ขอเภสัชทั้งหลายมีประมาณเท่านี้” คำว่า สิ่งที่ไม่พึงทำด้วยเภสัช (นเภสชฺชกรณียเณ) ได้แก่ ถ้าไม่สามารถยังอรรถภาพให้เป็นไปแม้ด้วยภัตที่เจือกัน ชื่อว่าสิ่งที่ไม่พึงทำด้วยเภสัชมีอยู่ คำว่า เภสัชอื่น (อญฺญ เภสชฺช) ได้แก่ ปวารณาด้วยเนยฺสพึงขอนํมํ ปวารณาด้วยอาฬหะพึงขอโถณะ

คำว่า กล่าวตามความเป็นจริง (ยถาภูตํ อาจิกฺขิตฺวา) ได้แก่ กล่าวตามความเป็นจริงว่า “พวกอาตมาอันท่านปวารณาแล้ว ท่านปวารณาพวกอาตมาด้วยเภสัชเหล่านี้ และพวกอาตมาก็ต้องการเภสัชนี้และนี้ ราตรีที่ท่านปวารณาผ่านไปแล้ว แต่พวกอาตมายังมีความต้องการดยเภสัช”^{๖๖๔} ภิกษุผู้เป็นใช้เท่านั้นย่อมได้เพื่อให้ขออย่างนี้ ภิกษุนอกจากนี้ย่อมไม่ได้

มหานามสิกขาปทวิณณา จบ

๘) อุยโยชนสิกขาปทวิณณา

คำว่า เสนาม้องค์ ๔ (จาตุรงฺคินี) ความว่า องค์ ๔ คือ ช้าง ม้า รถ และคนเดิน ของเสนานั้นมีอยู่ เพราะเหตุนี้ เสนานั้นชื่อว่าม้องค์ ๔ ซึ่งเสนาม้องค์ ๔ นั้น เสนานี้คือ เสนาช้าง ๑ เชือกมีบุรุษประจำ ๑๒ นาย ม้า ๑ ตัวมีทหารประจำ ๓ นาย รถมีทหารประจำ ๔ นาย พลเดินเท้ามีทหารแม่นธนู ๔ นาย^{๖๖๕} ชื่อว่าเสนาประกอบด้วยองค์ ๔ โดยการทำหนดเป็นอย่างต่ำ ซึ่งเสนานี้ คำว่า พันธะระยจะเห็นนั้น (ตํ ปน วิชฺหิตฺวา) ได้แก่ กองทัพถูกอะไรกันบังไว้ หรือลงไปที่ต่ำมองไม่เห็น คือภิกษุยืนอยู่ที่ตรงนี้ไม่อาจมองเห็นได้ เพราะเหตุนี้ จึงละระยะที่จะเห็นนั้นไปดูที่อื่น

^{๖๖๒} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๐๖/๔๔๘.

^{๖๖๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๐๓/๔๔๕.

^{๖๖๔} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๑๐/๔๕๐.

^{๖๖๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๑๔/๔๕๓.

คำว่า ในเรื่องการไปดุกองทัพ (เสนาทสสนวตฤสมิ) ได้แก่ ในเรื่องการไปดุกองทัพ อีกอย่างหนึ่งพระบาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน คำว่า เสนาองค์หนึ่งๆ ในบรรดามีกองทัพข้างเป็นต้น (หตฺถิอาทิสฺส เอกเมก) ได้แก่ เสนาองค์หนึ่งๆ ในองค์ ๔ มีข้างเป็นต้น โดยที่สุดแม้ข้างที่มีบุรุษคนหนึ่งชี้หลัง คือบุรุษแม่คนหนึ่งที่มีลูกศรในมือ พระราชาเสด็จไปสู่อุทยานหรือน้ำ ชื่อว่า ไม่ทรงพร้อมรบ คือไม่ผู้ไม่ทรงพร้อมที่จะรบด้วยประการอย่างนี้ คำว่า เพราะมีรูปอย่างนั้นเป็นปัจจัย (ตถารูปปฺปจฺเจ) เมื่อมีเหตุอันสมควรมีว่า “ลุงกำลังป่วยอยู่ในกองทัพ”^{๖๖๖} คำว่า คราวมีอันตราย (อาปทาสฺ) ได้แก่ ในคราวมีอันตรายแก่ชีวิตและพรหมจรรย์ เมื่อภิกษุไปด้วยคิดว่า “เราไปในที่นี้จะพ้น” ไม่ต้องอาบัติ

อุยโยชนสิกขาปทวินณา จบ

๙) เสนาวาสสิกขาปทวินณา

คำว่า ในกองทัพที่ถูกข้าศึกล้อม (ปฏิสเนารุทาย) ได้แก่ การสัจจระยอมขาดไปฉันทใด ในกองทัพที่ถูกข้าศึกล้อมฉันทนั้น คำว่า ถูกเหตุอย่างหนึ่งรบกวน (เกณฺจิ ปลิพฺพุทฺทสฺส) ได้แก่ ถูกไฟหรืออิสสรชนบางอย่างขัดขวางไว้

เสนาวาสสิกขาปทวินณา จบ

๑๐) อุยโยธิกสิกขาปทวินณา

คำว่า สถานที่รบ (สมฺปหารภูฏานสฺส) ได้แก่ สนามรบ คำว่า รู้สิ่งที่เลิศแห่งกำลัง (พลสฺส อคฺคฺ ขานาติ) ได้แก่ รู้ส่วนแห่งกำลังว่า “กองช้างประมาณเท่านี้ กองม้ามีประมาณเท่านี้ กองรถประมาณเท่านี้ กองพลเดินเท้าประมาณเท่านี้”^{๖๖๗} กัฏฺค-ศัพท์ ในที่นี้มีความหมายว่าส่วน ดุจในประโยคว่า “ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตส่วนแห่งวิหาร”^{๖๖๘} เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “พลคณภูฏานนฺติ อตฺโถ” คำว่า หมู่แห่งเสนา (เสนาย วียูหิ) ได้แก่ ที่จัดกระบวนทัพ อธิบายว่า ที่จัดกระบวนทัพโดยจัดให้เป็นกอง โดยสั่งว่า “กองช้างจงอยู่ทางนี้ กองม้าจงอยู่ทางนี้ กองรถจงอยู่ทางนี้ กองพลเดินเท้าจงอยู่ทางนี้”^{๖๖๙} เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “เสนาสนนิวสเสตํ นามิ” คำว่า กองทัพข้างมีบุรุษ ๑๒ คน (ทฺวาทสฺสปุริโส หตฺถิ) ได้แก่ กองทัพข้างมีบุรุษ ๑๒ คนอย่างนี้ คือ อยู่ประจำหลังช้าง ๔ คน รักษาอยู่ที่เท้าข้างหนึ่งๆ ข้างละ ๒ คน คำว่า กองทัพม้ามีบุรุษ ๓ คน (ติปุริโส อสฺโส) ได้แก่ กองทัพม้ามีบุรุษประจำ ๓ คน อย่างนี้ คือ อยู่บนหลังม้า ๑ คน รักษาอยู่ที่เท้า ๒ คน คำว่า กองทัพรถมีบุรุษ ๔ คน (จตุปุริโส รโถ) ได้แก่ กองทัพรถมีบุรุษ ๔ คนอย่างนี้ สารถี ๑ คน ทหารรบ ๑ คน ทหารรักษาอาณาเขต ๒ คน

^{๖๖๖} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๑๒/๔๕๒.

^{๖๖๗} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๑๔/๔๕๙.

^{๖๖๘} วิ.จู. (บาลี) ๗/๓๑๘/๘๙.

^{๖๖๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๑๔/๔๕๙.

อุบายอภิปรัชชาปทวินณา จบ

อเจลกวรรคที่ ๕ จบ

๒.๕.๕.๖ สุราปานวรรค

๑) สุราปานลิกขาปทวินณา

คำว่า น้ำเมาที่ทำจากแป้งเป็นต้นชื่อว่าสุรา (ปิณฺฐาทีหิ กตฺ มชฺชํ สุรา) ความว่า น้ำเมาที่กระทำจากปรุ้งจากแป้ง ขนมน และข้าวสุกผสมกัน ชื่อว่าสุรา มีคำอธิบายว่า สิ่งเหล่านี้คือ สุราแป้ง สุราขนม สุราข้าวสุก ที่เขาใส่หัวเชื้อประกอบเครื่องปรุ้ง^{๖๗๐} ชื่อว่าสุรา บรรดาสุราเหล่านั้น^{๖๗๑} สุราที่เขาใส่แป้งเท้านลงในแป้งนั้นขยาทำ ชื่อว่าสุราแป้ง (ปิณฺฐสุรา) แม้ในสุราที่เหลือก็นั้นนี้ ก็พืชพันธ์แห่งสุรานั้นท่านเรียกว่าหัวเชื้อ (กิณฺณา) สุราเหล่านี้นั้นท่านเรียกว่าสุราโมทกะบ้าง สุราเหล่านั้นอันเขาใส่เชื้อทำ ชื่อว่าสุราที่ใส่หัวเชื้อ (กิณฺณ ปกฺขิตฺตา) สุราที่เขาประกอบด้วยเครื่องปรุ้งต่างๆ มีผลสมอและเมล็ดพันธุ์ผักกาดเป็นต้น ชื่อว่าสุราประกอบเครื่องปรุ้ง (สมภารสยฺตฺตา)

คำว่า น้ำหมักดองที่เขาทำด้วยดอกไม้เป็นต้นชื่อว่าเมรัย (ปุพฺผาทีหิ กโต อาสโว เมรัย) ความว่า น้ำหมักดองที่เขาปรุ้งไว้นานทำโดยการปรุ้งด้วยดอกไม้ ผลไม้ และน้ำอ้อยงบ ชื่อว่าเมรัย อธิบายว่า ทั้ง ๕ อย่างนี้คือ น้ำหมักดองดอกไม้ น้ำหมักดองผลไม้ น้ำหมักดองน้ำผึ้ง น้ำหมักดองน้ำอ้อยงบ น้ำหมักดองที่ประกอบด้วยเครื่องปรุ้ง ชื่อว่าเมรัย บรรดาน้ำหมักดองเหล่านั้น รสแห่งดอกไม้มีมะขาง ตาล และมะพร้าวเป็นต้น หมักไว้นาน ชื่อว่าน้ำดองดอกไม้ (ปุพฺผาสโว) รสแห่งผลไม้มีขุ่นเป็นต้น ชื่อว่าน้ำดองผลไม้ (ผลาสโว) รสแห่งลูกจันทน์ ชื่อว่าน้ำดองน้ำหวาน (มธฺวาสโว) แต่ในสมันตปาสาทิกาท่านกล่าวไว้ว่า “เครื่องหมักดองที่เขาขยำผลลูกจันทน์เป็นต้นแล้วทำด้วยรสแห่งลูกจันทน์เหล่านั้นชื่อว่าน้ำดองผลไม้” น้ำดองที่เขาทำจากรสชาติแห่งลูกจันทน์ ชื่อว่าน้ำดองน้ำหวาน (มธฺวาสโว) อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เขาทำด้วยน้ำหวานแห่งแมลงผึ้ง ก็มี^{๖๗๒} รสแห่งน้ำอ้อย ชื่อว่ารสน้ำอ้อยงบ (คุพฺผาสโว) พึงทราบการทำให้แตกต่างกันแห่งสุราเหล่านั้นอย่างนี้ว่า รสแห่งเครื่องปรุ้งต่างๆ มีผลสมก มะขามป้อม ภัณฑะเครื่องเผ็ดร้อนซึ่งดองไว้นาน ชื่อว่าสุราผสมเครื่องปรุ้ง (สมภารสยฺตฺโต) ก็ในที่นี้ สุราที่เขาขยำในการประกอบเครื่องปรุ้งของสุราและเมรัยซึ่งแม้เท่าๆ กันทำ ชื่อว่าสุรา (สุรา) สุราที่เขาทำด้วยสิ่งที่สิ่งซึ่งหมักดองมานาน ชื่อว่าเมรัย (เมรัย) คำว่า ตั้งแต่สา (พีชโต ปญฺญา) ไ้ ดี แ ก่ ตั้งแต่กาลที่เขาเตรียมเครื่องปรุ้งใส่ลงในตุ่มและแต่กาลปรุ้งรสดอกไม้แห่งผลไม้ทั้งหลายมีตาลและมะพร้าวเป็นต้น

คำว่า โลงนโสวีรกะหรือสุตตะ (โลณโสวีรํ กวา สุตฺต) ได้แก่ น้ำดองที่พิเศษทั้งสองอย่างนี้ ที่เขาปรุ้งด้วยเภสัชหลายอย่าง คำว่า เพื่อให้ถือเอาเครื่องอบ

^{๖๗๐} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๓๒๘/๔๐๔, กงขา.อ. (บาลี) ๒๗๘.

^{๖๗๑} สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๙๘.

^{๖๗๒} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๓๒๘/๔๙๐.

(วาสคคาหาปนตถ) ได้แก่ เพื่อให้ถือเอาความเป็นของมีกลิ่นหอม
ก็ในที่นี้พึงทราบว่าเป็นอดีตกะ เพราะไม่รู้ต้นเหตุ ชื่อว่าเป็นโลกวัชชะ(โลกวชช)
เพราะ ต้ม ด้วย อ กุ ศ ล จิต เท่านั้น ก็ คำใด ที่ พึง กล่าว ใน ที่ นี้
คำนั้นทั้งหมดมีนัยที่กล่าวแล้วในการพรรณนาปาราชิกสิกขาบทที่ ๑

สุราปานสิกขาปวัตัณณา จบ

๒) อังคลิปิตทสิกขาปวัตัณณา

คำว่า ประสงค์จะให้หัวเราะ (หสาธิปายสส) ได้แก่ ประสงค์การเล่น
ด้วยคำนี้ท่านปฏิเสธความประสงค์กายสังสัคคะ

ก็ในสิกขาบทนี้ปรับอาบัติทุกกฎแก่ภิกษุผู้ถูกต้องแม้ภิกษุณีด้วยประสงค์จะให้หัวเราะ
สำหรับภิกษุณีผู้ถูกต้องแม้ภิกษุก็เหมือนกัน เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “อิธ ปน ภิกขุสส, ภิกขุ จ
ภิกขุณียา อนุสมปนโน เอว” คำว่า ในสิ่งทั้งปวง มีของเนื่องด้วยกายเป็นต้น (กายบปฏิพพทราทีสุ
สพ พตถ) ได้แก่ ในสิ่งทั้งปวงว่า “ภิกษุใช้กายจับต้องของเนื่องด้วยกาย
ภิกษุใช้ของเนื่องด้วยกายถูกต้องกาย ภิกษุใช้ของเนื่องด้วยกายถูกต้องของเนื่องด้วยกาย
ภิกษุใช้ของโยนไปถูกต้องกาย ภิกษุใช้ของโยนไปถูกต้องของเนื่องด้วยกาย
ภิกษุใช้ของโยนไปถูกต้องของโยนมา”^{๖๗๓} คำว่า ถูกต้อง เมื่อมีสิ่งที่ควรทำ (สติ กรณีเย อามสโต)
ได้แก่ เมื่อมีกิจที่ต้องทำ ภิกษุถูกต้องภิกษุ ย่อมไม่ต้องอาบัติ
แต่แม้เมื่อมีกิจที่ต้องทำหญิงจะถูกต้องย่อมไม่ควร

อังคลิปิตทสิกขาปวัตัณณา จบ

๓) หสธัมมสิกขาปวัตัณณา

คำว่า พอทวมข้อเท้า (อุปริโคปผเก) ได้แก่ ประมาณส่วนเบื้องบนแห่งข้อเท้าทั้งหลาย
คำว่า ประสงค์จะให้หัวเราะ (หสาธิปายโย) ได้แก่ ประสงค์การเล่น คำว่า ด้วยอวัยวะใดๆ (เยน
เยน องเคน) ได้แก่ ด้วยอวัยวะใดๆ บรรดาอวัยวะมีมือและเท้าเป็นต้น คำว่า
เล่นอยู่ในเรือก็เหมือนกัน (ตถา นาวาย กิฟโต) ได้แก่ ใช้ไม้พายพายเรือไปหรือให้ขึ้นที่ฝั่ง
ต้องอาบัติทุกกฎ

หสธัมมสิกขาปวัตัณณา จบ

๔) อนาทรียสิกขาปวัตัณณา

จริงอยู่ ความไม่เอื้อเฟื้อมี ๒ อย่าง คือความไม่เอื้อเฟื้อบุคคลและความไม่เอื้อเฟื้อธรรม
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า”บุคคลสส วา” เป็นต้น บรรดาความไม่เอื้อเฟื้อ ๒ อย่างนั้น
ภิกษุใดอันอุปสมบันกล่าวอยู่โดยพระบัญญัติก็ทำความไม่เอื้อเฟื้อว่า “ภิกษุนี้ถูกยกโทษ ถูกชม
หรือถูกติเตียน ภิกษุนี้ก็จักไม่ทำตาม” ภิกษุนี้ชื่อว่าทำความไม่เอื้อเฟื้อในบุคคล
ส่วนภิกษุใดถูกกล่าวโดยพระบัญญัติ ก็ทำความไม่เอื้อเฟื้อว่า “จะทำอย่างไรธรรมข้อนี้พึงเสื่อม
พึงฉิบหายไป หรือพึงอันตรายกันไป” หรือภิกษุนี้ไม่ประสงค์จะศึกษาพระบัญญัตินั้น

^{๖๗๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๓๒/๔๖๘.

ชื่อว่าทำความไม่เอื้อเพื่อ ภิคุษนี้ชื่อว่าทำความไม่เอื้อเพื่อในธรรม เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ตสฺมา” เป็นต้น

ในคำว่า **สิ่งนี้ยอมไม่เป็นไปเพื่อความขัดเกลา** (อิทํ น สลฺলেখาย สํวตฺตติ) พึงทราบวิเคราะห์คำดังนี้สภาวะใดยอมขัดเกลาซึ่งกิเลสทั้งหลายโดยชอบ เพราะเหตุนี้สภาวะนั้นชื่อสัลলেখะ ได้แก่ความปรารถนาน้อย สิ่งนี้ยอมไม่เป็นไปเพื่อขัดเกลากิเลสนั้น ด้วยอาทิศัพท์ท่านสงเคราะห์เอาคำนี้ว่า “เรื่องนี้ไม่เป็นไปเพื่อความขัดเกลา ไม่เป็นไปเพื่อความกำจัด ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้นำเลื่อมใส ไม่เป็นไปเพื่อความไม่เก้อ ไม่เป็นไปเพื่อปรารภความเพียร”^{๖๗๔} คำว่า **ไม่ใช่พระบัญญัติ (อปญฺญุตเตน)** ได้แก่ พระบัญญัติที่มาแล้วในพระสูตรหรือในพระวินัย คำว่า **ที่มาตามประเพณี (ปเวณิอาคตํ)** ได้แก่ มาแล้วโดยสืบ ๆ กันมาแห่งอาจารย์มีพระมหากัสสปะ เป็นต้น ตั้งแต่กาลแห่งสังคีติ (การร่ายกรอง) ท่านถือเอาตามข้อปฏิบัติของอาจารย์มีอาทิอย่างนี้ว่า ก็ถ้าเพราะเหตุที่รสอ้อยเป็นสัตตาทกาลิก เป็นยาวชีวิตของภิคุษนั้น การประมวลกาลิกทั้งสองนั้น ชื่อว่าอุจฺจุยฺญฐิ เพราะเหตุนี้ ในเวลาวิกาล ภิคุษจะฉันอุจฺจุยฺญฐินั้นก็ควร เหมือนน้ำอ้อยยบและสมอ ดังนี้แล้วกล่าวว่า “การเรียน การไต่ถามของอาจารย์ของพวกเราเป็นอย่างนี้” ย่อมเป็นอาบัติโดยแท้

อนาทรียสิกขาปทวินณนา จบ

๕) ภิสาปนสิกขาปทวินณนา

คำว่า **มีรูปเป็นต้น (รูปาทินิ)** ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่น่ากลัว คำว่า **ถ้อยคำที่น่ากลัว (ภยานกถํ)** ได้แก่ ถ้อยคำที่ปฏิสังขตด้วยโจรกันดาร วาฬกันดาร และปิศาจกันดาร

ภิสาปนสิกขาปทวินณนา จบ

๖) โขติสิกขาปทวินณนา

คำว่า **ผู้ไม่เป็นไข้ (อคิลาน)** ได้แก่ เว้นจากไฟ ภิคุษมีความผาสุก ภิคุษนั้นชื่อว่าไม่เป็นไข้ ในสิกขาบทนี้ คำว่า **โชติ** แปลว่า ไฟ

คำว่า **ในแคว้นภคคะ (ภคฺเคสุ)** ได้แก่ ในชนบทที่มีชื่ออย่างนั้น พระราชา कुमार ทั้งหลายชาวชนบท ชื่อว่า **ภคคะ (ภคฺคา)** สถานที่อยู่ของราชมารทั้งหลายเหล่านั้นเป็นชนบท ชนบทหนึ่ง ด้วย**รุฬฺหิ**-ศัพท์ท่านเรียกว่า**ภคค** เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **ภคฺเคสุ** คือในชนบทที่มีชื่ออย่างนั้น คำว่า **ยกขึ้นลาดเช่นนั้น (ตถา ปติลาตํ อุชฺชิปนตสฺส)** ความว่า ยกขึ้นสู่ลาดที่ถูกไฟไหม้ซึ่งลกลงแล้ว ต้องทุกกฏอย่างนั้น คำว่า **นั้น (ตถจ)** ได้แก่ ต้องอาบัติทุกกฏ คำว่า **ไม่ไหม้ (อวิชฺฌาตํ)** ได้แก่ อันไฟไม่ไหม้ คำว่า **ในเรือนที่มีประทีปลุกโชน (ปติปโปชติ กชนฺตาฆเร)** ความว่า เมื่อภิคุษก่อไฟในที่ทั้งหลายมีที่มีแสงประทีป ที่ระบมบาตร และที่อบเงื่อ เป็นต้น และดำรงอยู่ในเรือนไฟ ไม่ต้องอาบัติ คำว่า **มีรูปอย่างนั้นเป็นปัจจัย (ตถารูปปฺปจฺเจย)** ได้แก่

^{๖๗๔} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๔๓/๔๗๔.

ยกเว้นประทีปเป็นต้น ในที่มีรูปอย่างนั้นเป็นปัจจัยแม้อื่น คำว่า ในคราวมีอันตราย (อาปทาสฺ)
ได้แก่ เมื่อมีอุปทวะเพราะสัตว์ร้าย เนื้อร้าย และมนุษย์ทั้งหลาย

โชติศึกษาปทวิณณา จบ

๗) นหณสิกขาปทวิณณา

คำว่า สมัยเหล่านี้คือทำยฤดูร้อน ๑ เดือนครึ่ง และเดือนแรกแห่งฤดูฝน รวมเป็น ๒
เดือนครึ่ง เป็นสมัยที่ร้อน สมัยที่อบอุ่น (“ทียชฺโฒ มาโส เสโส คิมหันทน”ติ “วสฺสานสฺส ปฐฺโม
มาโส”อิจฺเจเต อชฺชุตฺเตยฺยมาสา อุณฺหสมฺโม ปริพาหสมฺโม) ความว่า ทำยแห่งฤดูร้อน ๒ เดือนครึ่ง
ชื่อว่าเป็นสมัยที่ร้อน เดือนแรกแห่งฤดูฝน ชื่อว่าฤดูอบอุ่น รวมความว่า ๓ เดือนครึ่งเหล่านี้
เป็นฤดูร้อน ชื่อว่าเป็นฤดูอบอุ่นตามลำดับ เพราะเหตุที่นั่นแล ในบทภาษณีย์ท่านจึงกล่าวว่า
“ทำยฤดูร้อน ๒ เดือนครึ่ง ชื่อว่าสมัยร้อน เดือนแรกแห่งฤดูฝน ชื่อว่าสมัยอบอุ่น”
คราวใดเว้นจากการอาบน้ำ ย่อมไม่มีความผาสุก ยึดชื่อว่าสมัยเป็นไข้ แต่ในบทภาษณีย์ท่านกล่าวว่า
“เมื่อไม่ปรารธนาภิกษุไข้ กาลที่เป็นไข้ก็ไม่จำเป็นต้องปรารธนา”
“เว้นจากการอาบน้ำภิกษุใดไม่มีความผาสุก ควรอาบน้ำด้วยตั้งใจว่า สมัยเป็นไข้” คำว่า
แม้เป็นเพียงการกวาดบริเวณ (บริเวณสมมุขชนมตตมปิ) ได้แก่โดยที่สุดแม้เพียงการกวาดบริเวณ

คำว่า เกลี้ยทราย (วาลุกํ อุกกิริตฺวา) ได้แก่ เกลี้ยทรายลงในน้ำที่แห้ง ด้วยปิ-
ศัพทในคำว่า แม้ที่หลุมทั้งหลาย (อาวาณฺเฐสุปิ) ท่านแสดงว่า คำที่พึงกล่าวในแม่น้ำย่อมไม่มี คำว่า
ในคราวอันตรายทั้งหลาย (อาปทาสฺ) ได้แก่ ในคราวที่แมลงภูติติดตาม

นหณสิกขาปทวิณณา จบ

๘) ทุพพัณณกรณสิกขาปทวิณณา

ลาภ-ศัพทนี้เป็นกัมมสาธนะ เหมือนในประโยคว่า
“สภาวะที่พึงได้อะไรอันพระผู้มีพระภาคทรงได้แล้ว” ความจริงสภาวะที่พึงได้นั้น
ในที่นี้ได้แก่สภาวะธรรมที่เป็นอดีตกาลิกะ เพราะเหตุที่นั่นท่านจึงกล่าวว่า
“สภาวะอันบุคคลได้แล้วเพราะเหตุที่นั่นชื่อว่าละ (อลฺลภิตฺติ โลโก)” อธิบายว่า สิ่งอันบุคคลพึงได้
ด้วยคำว่า “ละนั้นแหละชื่อว่าละ (โลโก เอว ลาโก)” ท่านแสดงว่า ณ-ปัจจัยลงในสกัตละ คำว่า
ก็ อลฺลภิตฺติ เท่ากับ ก็ ลทฺธํ (อะไรเป็นสิ่งที่บุคคลพึงได้) คำว่า นวฺ เท่ากับ อภินวฺ แปลว่า ใหม่ยิ่ง
ใหม่ด้วย จีวรนั้นด้วย เพราะเหตุที่นั่น จึงชื่อว่าจีวรใหม่ (นวจีวรํ) ก็ด้วยเหตุเพียงเท่านี้
จีวรใหม่เป็นลาภ ด้วยเหตุที่นั่น ภิกษุจึงชื่อว่ามีจีวรใหม่เป็นลาภ(นวจีวรลาโก) เพราะเหตุที่นั่น
พึงทราบบทสมาสในที่นี้ ถ้าเมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไรท่านจึงกล่าวว่า นวฺ จีวรลาเภณ
เพราะเหตุที่นั่น ท่านจึงกล่าวว่า “อิตฺติ นวจีวรลาเภณ” ก็ในที่นี้ เพราะท่านไม่ได้กล่าวว่า
“จีวรที่ควรวิภังค์ได้เป็นอย่างดี” ด้วยคำว่า จีวร (จีวรํ) สิ่งใดอันบุคคลอาจเพื่อจะนุ่งหรือห่มได้
ทราบสิ่งนั้นนั่นแหละ เพราะเหตุที่นั่น ท่านจึงกล่าวว่า “จีวรที่ได้ขนาดที่จะนุ่งและห่ม
(นิวาสนปารุปนุคํ จีวรํ)” ด้วยคำว่า ถือเอาทำให้เสียสี (ทุพฺพณฺณกรณํ อาทาตฺตพฺพํ)
นี้ ท่าน กล่าว หมายเอา การ ทำ กั ป ป พิน ทุ
ไม่ได้กล่าวหมายถึงจีวรทั้งหมดต้องทำให้เสียสีด้วยสีทั้งหลายมีสีเขียวเป็นต้น

ก็จิวรนั้นอันภิกษุจะทำกัปปิณทุต้องย้อมจิวรพึงทำประมาณแหวดตาของนกยูงหรือประมาณเปลือกมังคุดที่มูมทั้ง ๔ หรือ ๓ หรือ ๒ หรือมูมหนึ่ง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ตสฺส” เป็นต้น คำว่า **เชียวสาริต (กสนิเลน)** ได้แก่ จัมมการนี้ละ แต่ในมหาปจจรีท่านกล่าวไว้ว่า “สนิมเหล็ก สนิมโลหะ นั้นชื่อว่ามีสีเชียวเหมือนสาริต”^{๖๗๕} คำว่า **บาตรสีเชียว (ปัตตนิเลน)** ได้แก่ สีเชียวสาริต สีใบใหม่ อย่างใดอย่างหนึ่ง คำว่า **ทำกัปปิณทุ (กปปิณทุ อาทิตฺวา)** ได้แก่ ทำวงกลม คือทำจุดจุดหนึ่ง

ก็กัปปะทั้งหลายมีปาฬีกัปปะและปิกณกัปปะ เป็นต้น สำเร็จแล้วในอรรถกถาทั้งปวง ก็กิจกัปปการยกผ้าปะเป็นต้นแล้วทำกัปปะในภายหลังในจิวรที่ทำกัปปะแล้วย่อมไม่มี เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**ปจฺจา อาโรปิเตสุ**” เป็นต้น คำว่า **ปริกัณท์แห่งอนุวาทของผ้าปะ (อคฺคพอนุวาทปริกณฺฑเตสุ)** ได้แก่ ที่หลังอนุวาทและด้านในอนุวาทที่มีชั้นติดกัน คำว่า **กระทำและไม่กระทำ (กิริยา กิริย)** ได้แก่ ชื่อว่ากระทำและไม่กระทำ เพราะไม่ทำกัปปะผ้านุ่งและผ้าห่ม

พุทธพัฒนกรณสิกขาปทวินณา จบ

๙) วิกัปปนสิกขาปทวินณา

การวิกัปปโดยพร้อมหน้า ชื่อว่าวิกัปปต่อหน้า (สมมุขวิกัปปนา) การวิกัปปโดยลับหลัง ชื่อว่าวิกัปปลับหลัง (ปรสมมุขวิกัปปนา) คำว่า **อยู่ใกล้หรือไกล (สนนฺนิทิตาสนนฺนิทิตา)** ได้แก่ ชื่อ ความ เป็น ผู้ อยู่ ใกล้ หรือ อยู่ ไกล ก็ความเป็นแห่งผู้อยู่ใกล้หรือความเป็นผู้อยู่ไกลพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในการอธิษฐานนั้นแล

คำว่า **มิตร (มิตฺโต)** ได้แก่ มิตรที่สนิท คำว่า **ผู้เคยเห็น (สนฺทิกฺกุโฐ)** ได้แก่ มิตรผู้ไม่สนิทนักเพียงได้เคยเห็น คำว่า **ไม่ได้ทำการอธิษฐาน (อกตปจฺจุธาน)** ได้แก่ ไม่ได้ทำการอธิษฐานด้วยคำว่า “ท่านจงใช้สอยหรือจงสละของของข้าพเจ้า” เป็นต้น คำว่า **กระทำวินัยกรรมกับบุคคลใด (เยน วินยกมฺมํ กต)** ได้แก่ กระทำวินัยกรรมกับด้วยบุคคลใด

เป็นกายกรรม (กายกมฺม) โดยการใช้สอย **เป็นวจีกรรม (วจีกมฺม)** โดยการไม่ได้ให้ทำการอธิษฐาน เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**สมฺภูฏานาทีนํ ปฐมกถินสทิสานะ**” ในคำว่า **กระทำหรือไม่กระทำ (กิริยา กิริย)** ได้แก่ การใช้สอยชื่อว่ากระทำ (กิริย) การไม่ได้ให้อธิษฐานชื่อว่าไม่ได้ทำ (อิกิริย)

วิกัปปนสิกขาปทวินณา จบ

๑๐) อปนิธานสิกขาปทวินณา

คำว่า **ที่ได้ขนาดอธิษฐาน (อธิฏฺฐานูปค)** ได้แก่ บาตรเหล็กและบาตรดินที่ควรอธิษฐาน ที่ชื่อว่า **ประคตไส้สุกร (สุกรนตฺกํ นาม)** ได้แก่ ที่กระทำข้างในให้เป็นโพรงขด เหมือนกัญจิกาโกสะ

คำว่า **บริขารอื่น (อณฺณํ ปริกฺขาร)** ได้แก่ บริขารมีอุ้งบาตรเป็นต้นซึ่งมีได้มาในพระบาลี คำว่า **ทำธรรมมีกถา (ธมฺมกถํ นาม)** ได้แก่ เมื่อภิกษุเสียสละว่า “เราจะให้ธรรมมีกถาอย่างนี้ว่า ธรรมดว่าสมณะไม่ควรมีบริขารมาก” ไม่ต้องอาบัติ

^{๖๗๕} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๓๖๘-๓๖๙/๔๙๙.

อปินิธานสิกขาปทวิณณนา จบ

สุราปานวรรคที่ ๖ จบ

๒.๕.๕.๗ สัปปณกวรรค

๑) อสัณฺณจิตตสิกขาปทวิณณนา

คำว่า ปาจิตตีย์ (ปาจิตตีย์) ได้แก่ โดยที่สุด ภิกษุเมื่อทำความสะอาดเตี๋ยและตั้งมีความสำคัญในไขเรือดว่าเป็นสัตว์ ปี่ไขเรือดให้แตกเพราะขาดความกรุณา ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะเหตุ นั้น ท่าน จึง กล่าว ว่า “ ตั ขุ ท ท กั ปิ ” เป็น ต้น คำ ว่า ย่อมมีอกุศลมากเพราะมีความพยายามมาก (อุปกมมหนตตาย อกุสล มหนต โหติ) ได้แก่ ย่อมมีอกุศลมากเพราะความพยายามด้วยสามารถแห่งการให้เจตนาตั้งขึ้นเพราะได้อาเสวนปจจัยด้วยชวนจิตที่เป็นไปหลายครั้งมีมากมีคำอธิบายว่า มีโทษมาก

อสัณฺณจิตตสิกขาปทวิณณนา จบ

๒) สัปปณกสิกขาปทวิณณนา

ก็ ใน สิก ขา บ ท นี้ พึง ทราบ ว่า เป็น โทษ ตาม พระ บั ญ ญ ติ เพราะภิกษุทราบการตกไปแห่งสัตว์มีชีวิตตัวเล็กๆ ก็ดี ทราบว่าเป็นสัตว์มีชีวิตาเหมือนเปลวประทีปที่โพลงเพราะมีจิตบริสุทธิ์ ก็ดี บริโภคด้วยความสำคัญว่าน้ำ

สัปปณกสิกขาปทวิณณนา จบ

๓) อุกโกฏนสิกขาปทวิณณนา

คำว่า ภิกษุ นั้นๆ (ตสฺส ตสฺส ภิกฺขุโน) ได้แก่ กรรมอันภิกษุใดๆ ให้สงบระงับแล้ว ภิกษุ นั้นๆ คำว่า กล่าวคำเป็นต้นว่า “กรรมอันข้าพเจ้าไม่ได้ทำแล้ว (อกต กมฺมณ”ติอาทินิ วทฺนโต)” ได้แก่ กล่าวอยู่ว่า “กรรมยังไม่ได้ทำ กรรมทำไม่ดี พึงทำใหม่ กรรมนั้นยังไม่ได้ตัดสิน กรรมนั้นตัดสินไม่ดี พึงตัดสินใหม่”^{๖๗๖} คำว่า ไม่พึงให้เพ้ออันยืนอยู่โดยภาวะตามที่ยืน (ย ธา ฐิ ต ภา เว น ป ติ ญ ฐ า ตู น ท ท ย ย) ได้แก่ คำนั้นท่านกล่าวเพื่อแสดงอาการที่เป็นไปของภิกษุเหล่านั้น เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่า “ก็อธิกรณ์ได้อันสงฆ์ตัดสินแล้วโดยธรรม อธิกรณ์นั้นเป็นอันสงฆ์ตัดสินดีแล้ว(ย ปน ธฺมเมน อธิกรณ์ นิหตํ, ตํ สุนิหตํ)”

อุกโกฏนสิกขาปทวิณณนา จบ

๔) ทฏฺฐลสิกขาปทวิณณนา

ปราชิก ๔ สิกขาบทท่านแสดงไว้แล้วในบทภาษนีด้วยสามารถแห่งการขยายเนื้อความ เพราะเหตุ นั้นท่านจึงกล่าวว่า “อาบัติสังฆาติเสสท่านประสงค์เอาว่าเป็นทฏฺฐลลาบัติ (ทฏฺฐลลนติ สัฆาติเสส อธิปเปตํ)” คำว่า โดยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง (เยน เกนจิ อุปาเยน) ได้แก่ โดยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอุบายทั้งหลายที่ท่านกล่าวแล้วว่า “ภิกษุรู้เอง

^{๖๗๖} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๙๔/๕๐๗.

คนเหล่านี้บอกภิกษุนั้น หรือภิกษุผู้ต้องอาบัติชั่วหยาบนั้นบอก”^{๖๗๗} อธิบายว่า อาบัติปาจิตตีย์ เป็นหลัก เป็นเพียงอาบัติที่ท่านยกขึ้นแล้วทีเดียว ถ้าภิกษุบอกในภายหลัง ย่อมไม่พ้นจากอาบัติเพราะหოდฐะ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “สเจปิ” คำว่า **แม้สมณะตั้ง ๑๐๐ก็ต้องอาบัติเหมือนกัน (สมณสตมปิ อาปชชติเยว)** ความว่า แม้สมณะตั้ง ๑๐๐ รูปได้ฟังแล้ว ถ้าปกปิด ก็ต้องอาบัติปาจิตตีย์เหมือนกัน คำว่า **อันภิกษุใดบอกแล้วแก่ภิกษุนั้น (เยนสส อโรจิต)** ได้แก่ อันภิกษุรูปที่ ๒ รูปใดบอกแล้วแก่องค์ที่ ๓ นั้น คำว่า **นั้นนั่นแล (ตสฺเสว)** ได้แก่ รูปที่ ๒ นั้นนั่นแล คำว่า **ย่อมบอก (อโรเจติ)** ได้แก่ ท่านกล่าวว่า “ท่านอย่าบิกแก่ใครๆ” เพื่อปกปิดเท่านั้น คำว่า **ที่สุดปกปิดไว้ (โกฏิ ฉินฺนา โหติ)**^{๖๗๘} ได้แก่ เพราะเหตุที่ภิกษุรูปที่ ๒ ต้องอาบัติแล้วบอกแก่รูปที่ ๓ เพราะการปกปิดเป็นปัจจัย เพราะเหตุนี้ ที่สุดแห่งอาบัติชื่อว่าย่อมเป็นอันปกปิดเพราะไม่มีอาบัติอันภิกษุนั้นพึงต้องอีก เพราะมีการปกปิดอาบัตินั้นเป็นปัจจัย

คำว่า **ในบทต้น (อาทิ ปเท)** ได้แก่ ในบทที่ ๑ นี้ว่า “มีความสำคัญว่าเป็นอาบัติชั่วหยาบปกปิด” ในบรรดาบท ๓ บทนี้ “มีความสำคัญว่าเป็นอาบัติชั่วหยาบปกปิดไว้”^{๖๗๙} คำว่า **ในสองบทนอกนี้ (อิตเรสุ ทฺวิสุ)** ได้แก่ ในบทเหล่านี้ คือ สงสัยปกปิด มีความสำคัญว่าเป็นอาบัติชั่วหยาบปกปิด คำว่า **ที่ไม่ชั่วหยาบ (อ ทฺฏ จฺจ ล ลาย)** ได้แก่ กองอาบัติ ๕ กองที่เหลือ คำว่า **ในประพจน์ที่ชั่วหยาบหรือไม่ชั่วหยาบของอนุปสัมบัน (อนุปสมฺปนฺนสฺส ทฺฏจฺจ ลเล วา อทฺฏจฺจ ลเล วา อ ช ฌ ว จ ฌ เ ร)** ได้แก่ ในความประพจน์ที่ชั่วหยาบหรือไม่ชั่วหยาบนอกจากนี้กล่าวคือการกล่าวถึงสิกขาบท ๕ ข้อข้างต้นของอนุปสัมบัน ก็คำใดที่ท่านกล่าวไว้ใน **อรรถกถาสมันตปาสาทิกา**ว่า “อัชฌาจารย์นี้คือ ก า ร จ ง ไ จ ท ี่ น ้ า อ ส ุ จิ ไ ห้ เ ค ลี อ น และการถูกต้องกายกับมาตุคามชื่อว่าอัชฌาจารย์อันชั่วหยาบของอนุปสัมบัน”^{๖๘๐} คำนั้นย่อมไม่สมกับในอรรถกถาทุฏฐลลาโรจนสิกขาบท^{๖๘๑} ก็การจะกล่าวอย่างนี้ว่า “ในการบอก ท่าน ประ สง ค์ เ อ า ค ว า ม ประ พ ุ จ ิ ช ั่ว ห ย า บ ข อ ง อ ุ น ุ ป ส ม ั บ ัน ในการปกปิดท่านประสงค์เอาโดยประการอื่น”^{๖๘๒} จึงควร เพราะไม่พึงได้เหตุพิเศษ เพราะเหตุนี้ พึงใคร่ครวญเหตุนี้

ทฺฏฐลสิกขาปทวินณา จป

๕) อุณวสตีวสสิกขาปทวินณา

^{๖๗๗} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๙๙/๕๑๐.

^{๖๗๘} สารตถ. ฎีกา (บาลี) ๓/๑๐๔.

^{๖๗๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๐๐/๕๑๑.

^{๖๘๐} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๔๐๐/๕๐๕.

^{๖๘๑} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๘๒/๒๗๕.

^{๖๘๒} สารตถ. ฎีกา (บาลี) ๓/๑๐๔.

ความจริงผู้ที่มีอายุ ๒๐ ปีทั้งในครรภ์ย่อมถึงการนับว่า “มีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์” เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ตั้งแต่ถือปฏิสนธิ (ปฏิสนธิคคณฑโต ปฏฐาย)” บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตั้งแต่ถือปฏิสนธิ (ปฏิสนธิคคณฑโต ปฏฐาย) ได้แก่ จิตดวงแรกเกิด วิญญาณดวงแรกปรากฏในท้องมารดาอันใด กระทำจิตดวงนั้นให้เป็นปฐมเหตุ คำว่า นั้น (โส) ได้แก่ บุคคลใดมีอายุไม่ครบ ๒๐ ปี อันสงฆ์ให้อุปสมบทแล้ว บุคคลนั้น คำว่า ให้ผู้อื่นอุปสมบท (อญญ์อุปสมปาเทติ) ได้แก่ ผู้ที่เป็นอุปัชฌาย์หรือกรรมวาจาจารย์ ให้บุคคลอื่นอุปสมบท คำว่า บุคคลนั้น (ตัม) ได้แก่ บุคคลผู้มีอายุไม่ครบ ๒๐ ปีนั้น คำว่า สมมุติสีมา (สีมัม วา สมมณนติ) ได้แก่ ผูกสีมาใหม่ อุณวิสตีวัสสสิกขาปทวินณนา จบ

๖) เถยยสิกขาปทวินณนา

คำว่า ลวงพระราชา (ราชานัม วญเจตฺวา) ได้แก่ ลวงเอาของหลวงบางอย่างไปโดยคิดว่า “บัดนี้เราจะไม่ให้คืนแก่หลวงนั้น” มีอธิบายว่า กลุ่มพ่อค้าเกวียนผู้เป็นโจรผู้เดินทางทั้งที่เคยปล้นและไม่เคยปล้น แม้ในคำว่า ประสงค์จะเสียดาษี ก็นัยนี้ คำว่า ผิดเวลานัดหมาย (กาลวิสงเกเตน) ผิดการนัดแห่งเวลา มีคำอธิบายว่า ผิดวันนัด ก็เมื่อมิใช่ไปผิดเวลานัดหมายและผิดวันนัดหมายไม่ต้องอาบัติ

เถยยสัตตสิกขาปทวินณนา จบ

๗) สังฆวิธานสิกขาปทวินณนา

คำว่า มาตุคาม (มาตุคาเมน) ได้แก่ หญิง กัหญิง แม้ทั้งสามเหล่านี้คือผู้อุปสมบทในสงฆ์สองฝ่าย สิกขมานา สามเณร ย่อมถึงการสงเคราะห์ว่าเป็นหญิงในที่นี้ พึงทราบคำอธิบายว่า สมัยของหญิงทั้งสามเหล่านี้ย่อมรักษา และนี้เป็นความพิเศษแห่งมาตุคามเหล่านั้น

สังฆวิธานสิกขาปทวินณนา จบ

๘) อริฏฐสิกขาปทวินณนา

ส ภ า พ ใน ด ย โ ม ม า คือเคลื่อนมาในระหว่างหรือในท่ามกลางแห่งสันดานของสัตว์ด้วยสามารถแห่งการขัดขวางสมบัตินั้นๆ เพราะเหตุนี้ สภาวะนั้นชื่อว่าอันตราย ได้แก่สิ่งที่มีโทษประโยชน์ในปัจจุบันเป็นต้น ธรรมเหล่าใดประกอบในอันตรายนั้นเพราะอรรถว่าไม่ล่วงเกิน เพราะเหตุนี้ ธรรมนั้นชื่อว่าอตรายิกธรรม หรือธรรมเหล่าใดย่อมควรแก่อันตรายซึ่งเป็นผลเพราะเหตุนี้ ธรรมนั้นชื่อว่าอันตรายิกธรรม หรือธรรมที่มีปกติทำอันตรายเพราะเหตุนี้ ธรรมนั้นชื่อว่าอันตรายิกธรรม เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “ธรรมเหล่าใดย่อมทำอันตรายแก่สวรรค์และนิพพานเพราะเหตุนี้ธรรมเหล่านั้นชื่อว่าอันตรายิกธรรม”^{๖๘๓} ก็ในคำนี้ว่า ธรรมเหล่านั้นมี ๕ อย่างคือ กรรม กิเลส วิบาก อุปวาท และการก้าวล่วงพระบัญญัติ (เต กम्मกิลสวิปากอุปวาทปญฺญุตติวิติกมวเสน ปญฺจิธา) นี้ อนันตริยธรรม ๕ อย่าง ชื่อว่าอันตรายิกธรรมคือกรรม ภิกขุณีพุสกกรรมก็อย่างนั้น

^{๖๘๓} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๕๐/๔๙๕.

เป็นเหมือนกระตบเส้นด้ายที่ละเอียดกับเปลือกปอที่หยาบและเป็นเหมือนณณภูเขาสีเนรุด้วยเมลักพัน
ธู ฝัก ก ก าด ยั ง ฑิ ฏฐิ ชั ว ใ ห้ เ กิ ด ชั น คิ ด ว่ า
“พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติปฐมปาราชิกด้วยพระอุตสาหะเป็นอันมากเหมือนณณภูมหาสมุทร”
ทางตลอดด้วยสัพพัญญุตญาณ ตัดความหวังของภัพพบุคคลได้ให้การละในอาณาจักรของพระชิรเจ้า
เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “เตส”เป็นต้น

บรรดาคำเหล่านั้นคำว่า เหล่านั้น (เตสุ) ได้แก่ ในอันตรายทั้งหลายตามที่กล่าวแล้ว ในคำว่า กามทั้งหลายเปรียบเหมือนร่างโครงกระดูก (อฏฐิภิงคูปมา กามา) นี้ ได้แก่กระดูกอก กระดูกสันหลัง หรือกระดูกซี่โครงซึ่งชื่อว่าโครงกระดูก ความจริงกระดูกนั้นท่านเรียกว่า “กังกละ” เพราะปราศจากเนื้อ จริงอยู่ กงกิล-ศัพทฺ ใช้ในโครงกระดูกหรือกระดูกชิ้นเดียวที่ปราศจากเนื้อ อธิบายว่า กามทั้งหลายชื่อว่าเป็นเช่นนั้นเพราะอรรถว่ามีความพองใจน้อยด้วยอาทิ-ศัพทฺ ท่านถือเอาความเหล่านี้ว่า “กามทั้งหลายเปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ กามทั้งหลายเปรียบเหมือนคบเพลิงหญ้า กามทั้งหลายเปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง กามทั้งหลายเปรียบเหมือนความฝัน กามทั้งหลายเปรียบเหมือนของที่ยืมมา กามทั้งหลายเปรียบเหมือนผลไม้คั่วตัน กามทั้งหลายเปรียบเหมือนเขียงหั่นเนื้อ กามทั้งหลายเปรียบเหมือนหอกหลาว กามทั้งหลายเปรียบเหมือนห้วง”^{๖๘๔}

๖๘๔ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๑๓/๕๒๖-๕๒๗.

บรรดาคำอุปมาเหล่านั้น กามทั้งหลายชื่อว่าเปรียบเหมือนขึ้นเนื้อ เพราะเป็นของสาธณะแก่สัตว์เป็นอันมาก กามทั้งหลายเปรียบเหมือนคบเพลิงหล้า เพราะตามเผาผลาน กามทั้งหลายเปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง เพราะเราร้อนยิ่งนัก กามทั้งหลายเปรียบเหมือนความฝัน เพราะปรากฏชั่วเวลาเล็กน้อย กามทั้งหลายเปรียบเหมือนของที่ยืมมา เพราะเป็นไปชั่วคราว กามทั้งหลายเปรียบเหมือนผลไม้ค้ำตัน เพราะบั่นทอนอวัยวะน้อยใหญ่ทั้งปวง กามทั้งหลายเปรียบเหมือนเขียงหั่นเนื้อ เพราะเป็นที่สับโขก กามทั้งหลายเปรียบเหมือนหอกและหลาว เพราะทิ่มแทง กามทั้งหลายเปรียบเหมือนห้วง เพราะน่าสงสัยและมีภัยเฉพาะหน้า

คำว่า เหมือนอย่างนั้น (ตเถว) ได้แก่ ด้วยเหตุทั้งหลายมีว่า “อย่าเลยท่านผู้มีอายุ” คำว่า นอกนี้ (อิเตรส) ได้แก่ ผู้นั้นถูกคร่ำมาท่ามกลางสงฆ์แล้วกล่าวด้วยคำว่า “อย่าเลยท่านผู้มีอายุ” แห่งภิกษุทั้งหลายผู้ฟังเหล่านี้จากภิกษุเหล่านั้นในที่นั้น คำว่า ด้วยญัตติจตุตถกรรม (ญัตติจตุตถเถน กมฺเมน) ได้แก่ ด้วยญัตติจตุตถกรรมที่ท่านกล่าวแล้วในบทภาษณียว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิฏฐาปเช่นนี้ได้เกิดขึ้นแก่ภิกษุชื่อนี้”^{๖๘๕}

อริยสัทธปิณฑนา จป

๙) อุคคิตตสัมโมคคสิกขาปวัตถนนา

คำว่า ผู้ที่สงฆ์ยังมีได้ทำธรรมอันสมควร (อกตานุสมเมน) ได้แก่ ผู้อันสงฆ์ยังมีได้ยกขึ้นสวด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “อนุสมโม วุจฺจติ” เชื่อมความว่าการสวดประกาศท่านเรียกว่าธรรมอันสมควร ธรรมอันสมควรแก่อุกเขปนียกรรมพึงทำในภายหลัง เหตุนี้ ธรรมนั้นชื่อว่าธรรมอันสมควร คำว่า เห็นวัตรอันสมควร (อนุโลมวตฺต) ได้แก่ เห็นวัตร ๑๘ อย่าง^{๖๘๖} มีว่า “ไม่พึงให้อุปสมบท ไม่พึงให้ศีล” อธิบายว่า เห็นวัตรในบรรดาวัตร ๑๘ อย่างเหล่านี้ ในคำว่า อามิสสัมโมคคะ รัมมสัมโมคคะ (อามิสสมฺโมคฺ รัมมสมฺโมคฺ) ได้แก่ นี้ การถือเอาและการรับอามิสอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อามิสสัมโมคคะ การแสดงเองและการให้แสดงซึ่งธรรม ชื่อว่ารัมมสัมโมคคะ คำว่า อยู่ร่วม (ส่วเสยฺย) ได้แก่ พึงทำการอยู่ ๓ อย่างที่ท่านกล่าวไว้ในบทภาษณียอย่างนี้ว่า “ภิกษุทำอุโบสถกรรม ปวารณากรรม หรือสังฆกรรม”^{๖๘๗} ก็เพราะเหตุที่ในสังฆกรรมนี้ แม้อุโบสถและปวารณาชื่อว่าเป็นสังฆกรรมโดยแท้ เพราะ อันสงฆ์เท่านั้น พึงทำ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว คำว่า “สงฆ์พึงทำสังฆกรรมมีอุโบสถกรรมเป็นต้น (อุโปสธาติกํ สัมภมมํ กรเญย)” คำว่า ทุกๆ ประโยค (ปโยเค ปโยเค) ได้แก่ ทุกๆ ขณะที่ถือเอา ทุกๆ ขณะที่รับ

ท่านกล่าว คำว่า “มีจิต ๓ (ติจิตฺตํ)” เพราะแม้พระอรหันต์เมื่อไม่ทราบพระบัญญัติพึงต้องด้วยจิตที่เป็นกิริยาอัพยาภุต

อุคคิตตสัมโมคคสิกขาปวัตถนนา จป

^{๖๘๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๒๐/๕๓๐.

^{๖๘๖} วิ.จู. (บาลี) ๖/๗๐/๙๐.

^{๖๘๗} วิ.มหาวิ. (ไทย) ๒/๔๒๕/๕๓๔.

๑๐) กัณฐกสิกขาปทวิณณนา

คำว่า ปิเร สักว่า เป็น บท นิบา ต
อาจารย์ทั้งหลายกล่าวอรรถเสมอกันกับบทปลายซึ่งเป็นไปในความหมายสัมโพธนะ
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ปร อมามกา” อธิบายว่า ไม่เป็นภายในของพวกเรา คำว่า ปิเร
เป็นนิบาตมีอรรถเสมอกันกับบทนี้ว่า “ปรโต” เพราะเหตุนี้ คำว่า จร ปิเร ได้แก่ ท่านจงไปข้างหน้า
พึงทราบความในคำนี้ว่า ท่านจงยืนอยู่ ณ ที่นี้

กัณฐกสิกขาปทวิณณนา จบ

สัปปาณกวรรคที่ ๗ จบ

๒.๔.๕.๘ สหัมมิกวรรค

๑) สหัมมิกสิกขาปทวิณณนา

คำว่า กล่าวกับสหธรรมิก (สหธรรมิก วุจจมานโน) ได้แก่ กล่าวอยู่กับสหธรรมิก คำว่า
สหธรรมิก นี้เป็นพุทฺธยาวิภัตติใช้ในอรรถตติยาวิภัตติ ท่านกล่าวคำว่า “เนื้อความแห่งคำนี้ว่า
ท่านกล่าวกับสหธรรมิก ท่านกล่าวไว้แล้วในพุทฺพจสิกขาบท (สหธรรมิก วุจจมานโนติ อิมสฺสโต
พุทฺพ จ สิก ขา ป เท วุ ต โ ต) ” เพราะ ท่าน กล่าว ไว้ ใน พุ ท พ จ สิก ขา บ ท
“เนื้อความว่าอันท่านกล่าวอยู่เพราะสิกขาบทซึ่งพระพุทฺธเจ้าทรงบัญญัติไว้อันได้ชื่อว่า
‘สหัมมิกะ’^{๖๘๘} เพราะอันสหธรรมิกทั้ง ๕ พึงศึกษาหรือเป็นของมีอยู่แก่สหธรรมิกเหล่านั้น คำว่า
เพราะภัยในความไม่เอื้อเฟื้อ (อนาทรียภยา) ได้แก่ เพราะกลัวในการกระทำความไม่เอื้อเฟื้อ
อธิบายว่า เพราะกลัวอับติปาจิตตีย์ ในเพราะความไม่เอื้อเฟื้อนั้น คำว่า กล่าวอยู่อย่างนี้โดยเลศ
(เลเสน เอว วทนตฺสส) ได้แก่ ไม่กล่าวตรงๆ ว่า “ข้าพเจ้าจักไม่ศึกษา” แต่กล่าวโดยเลศว่า
“ไม่กล่าวกับภิกษุอื่นเพียงใด”

สหัมมิกวัคควัณณนา จบ

๒) วิเลขนสิกขาปทวิณณนา

คำว่า เพราะสิกขาบทเล็กๆ และเพราะสิกขาบทเล็กน้อย (ขุทฺทเกหิ จ อนฺขุทฺทเกหิ จ)
ได้แก่ เพราะสิกขาบทเล็กๆ มีอบัติสังฆาติเสสเป็นต้น ความจริง เว้นปาราชิก ๔
สิกขาบททั้งหมดที่เหลือ ชื่อว่าสิกขาบทเล็กๆ เพราะสิกขาบทเล็กน้อย
จริงอยู่ท่านคำนี้ไว้ในปัญจสตติกชั้นธะวะว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ สิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ เป็นโฉน
พระเถระทั้งหลายบางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ‘เว้นปาราชิก ๔ ชื่อว่าสิกขาบทเล็กน้อย’
พระเถระบางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ‘เว้นปาราชิก ๔ สังฆาติเสส ๑๓
สิกขาบทที่เหลือชื่อว่าสิกขาบทเล็กน้อย’ พระเถระบางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ‘เว้นปาราชิก ๔
สังฆาติเสส ๑๓อนียต ๒ นิสสัคคียปาจิตตีย์ ๓๐ สิกขาบทที่เหลือชื่อว่าสิกขาบทเล็กน้อย’

^{๖๘๘} วิ.มหา.อ.(บาลี) ๒/๔๒๕-๔๒๖/๑๑๕, กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๗๒.

พระเถระบางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ‘เว้นปาราชิก ๔ สังฆาทิเสส ๑๓ ปาจิตตีย์ ๙๒ สิกขาบทที่เหลือชื่อว่าสิกขาบทเล็กน้อย’ พระเถระบางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ‘เว้นปาราชิก ๔ สังฆาทิเสส ๑๓ ปาฏิเทสนียะ ๔ สิกขาบทที่เหลือชื่อว่าสิกขาบทเล็กน้อย’ คำใดอันท่านพระนาคเสนเถระซึ่งพระเจ้ามีลินท์ตรัสถามกล่าวว่า “มหาบพิตร อธิบดีทุกกฎชื่อว่าสิกขาบทเล็กน้อย อธิบดีทุกภาสิตชื่อว่าสิกขาบทเล็กน้อย” ในสิกขาบทเหล่านั้นท่านถือเอาส่วนที่สุกกแล้วแล้ว คำนั้นพึงเห็นว่าเพื่อการกำหนดทางแห่งคำพูด

คำว่า **คำกำหนดเขตแดนแห่งความเป็นไป (ส่วตตณมริยาทปริจเจทวจน)** ได้แก่ ขอบเขตที่เป็นไปจนถึงเขตแห่งความเป็นไป การกำหนดใดด้วยสามารถแห่งความแน่นอนแห่งขอบเขตนั้น คำของบุคคลนั้นชื่อว่า**คำกำหนดขอบเขตแห่งความเป็นไป** บัดนี้ เพื่อจะเปิดเผยแสดงขอบเขตนั้น ท่านจึงกล่าวคำว่า “อิทฺ วุตฺตํ โหติ” เป็นต้น บรรดาเหล่านั้น คำว่า **ยอมแสดง (อุทฺทิสนติ)** ได้แก่ อาจารย์ทั้งหลายยอมแสดงตามความพอใจของตน คำว่า **ยอมให้แสดง (อุทฺทิสาเปนติ)** ได้แก่ อันตเวาสิกทั้งหลายยอมขอให้อาจารย์แสดง คำว่า **ยอมสารถาย (สขมายนติ)** ได้แก่ ย่อมทรงไว้ คำว่า **มีความเดือดร้อนเพราะสงสัย (กุกกุจจวิปปฏิสาโร)** ได้แก่ มีความเดือดร้อนคือความสงสัย คำว่า **มีรอยขีดที่ใจคือความเดือนร้อนและความสงสัย (วิเหสววิจิจจามโนวิเลขา)** ได้แก่ รอยขีดที่ใจกล่าวคือความเปียดเบียนและความสงสัย คำว่า **เพราะความติเตียน (ครหณ)** ได้แก่ เพราะการนินทา

วิเลขนสิกขาปทวิณณนา จบ

๓) โมหนสิกขาปทวิณณนา

คำว่า **ในอนาจารนั้น (ตสฺมี อนาจาเร)** ได้แก่ ในอนาจาร คือในความประพฤตินั้น คำว่า **ความพินยอมไม่มี (โมกฺโข นตฺถิ)** ได้แก่ ความพ้นจากอาบัตินั้นยอมไม่มี คำว่า **ตสฺส เต** แก่เป็น **ตสฺส ตว** แปลว่า ของท่านนั้น คำว่า **เพราะไม่ใช่ลามก (อลาภา)** ได้แก่ พึงปรารถนาความเป็นผู้มีมีความสำคัญว่าเป็นอาณิสก์แห่งการใส่ใจเพราะทำอัฐิไว้อย่างดีและลามกที่ไปไปในปัจจุบันและสัมปรายภพในเมื่อปาติโมกข์อันสงฆ์แสดงอยู่แก่ภิกษุทั้งหลายเหล่าอื่น ลามกเหล่านั้นทั้งหมดเป็นของท่านเท่านั้น คำว่า **ได้ไม่ดี (ทุลลทฺธ)** ได้แก่ ความเป็นมนุษย์แม้ได้แล้วด้วยบุญพิเศษก็ชื่อว่าได้ไม่ดี คำว่า **อย่างดี (สารถฺก)** ได้แก่ ด้วยดี คำว่า **ทำความมี (อฏฺฐิ)** ได้แก่ ทำความเป็นของมีอยู่ มีคำอธิบายว่า เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ คำว่า **ด้วย ญฺ ตฺติ ทุ ตฺติ ย กร ร ม (ญ ตฺติ จ ตฺต เณ ก ม เม น)** ได้แก่ ด้วยญัตติทุติยกรรมที่ยกขึ้นเพราะความหลงที่ท่านกล่าวแล้วในบทภาษนียว่า “ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า”^{๖๘๙} เป็นต้น

ในคำว่า **กรรมที่ไม่เป็นธรรม (อธมมกมเม)** นี้ท่านประสงค์เอาโมหาโรปนกรรม

โมहनสิกขาปทวิณณนา จบ

๔) ปหารสิกขาปทวิณณนา

^{๖๘๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๔๖/๕๕๔

คำว่า **พึงให้การประหาร (ปหาริ ทเทย)** ได้แก่ โดยที่สุดพึงให้การประหารด้วยกายของเนื่องด้วยกายและการโยนอย่างใดอย่างหนึ่งกระทั่งกลีบอุบล ก็เมื่อภิกษุให้การประหารอย่างนี้มือ เท้า หรือศีรษะก็จะแตกหรือจะตายไป ต้องอาบัติปาจิตตีย์โดยแท้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **“เพราะประสงค์จะประหาร(ปหริตฺกามตาย)”** เป็นต้น

คำว่า **อนุปสัมบัน (อนุปสมฺปนฺเน)** ได้แก่ คฤหัสถ์ บรรพชิต หญิงหรือชายโดยที่สุดแม้สัตว์เดรัจฉาน ก็ถ้าภิกษุมิจิตกำหนดทำร้ายสัตว์ ต้องสังฆาติเสส คำว่า **ถูกบางคนเบียดเบียน (เกณจิ วิเหฐิยมานสฺส)** ได้แก่ ถูกมนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉานเบียดเบียน คำว่า **ประสงค์ความพ้น (โมกฺขาธิปฺปายสฺส)** ได้แก่ บรรณาความพ้นแห่งตนจากการประหารนั้น แม้ถ้าว่า ภิกษุเห็นโจรหรือข้าศึกซึ่งประสงค์จะเบียดเบียนจึงกล่าวว่า “อุบาสก ท่านจงยืนอยู่ ณ ที่นี้แหละ จงอย่ามา” เอาท่อนไม้หรือศัตราประหารอุบาสกผู้ไม่เอื้อเฟื้อโดยกล่าวว่า “เฮ้ย ท่านจงไป” แล้วก็ไป ถ้าอุบาสกนั้นตายเพราะการประหารนั้น ไม่ต้องอาบัติเลย แม้ในเพราะเนื้อร้ายทั้งหลายก็นัยนี้

ปหารสิกขาปทวินณา จบ

๕. ตลสัตติกสิกขาปทวินณา

คำว่า **เงื่อหอกคือฝ่ามือ (ตลสฺสตุฏฺก)** ได้แก่ ฝ่ามือนั้นแหละชื่อว่าหอกคือฝ่ามือ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “ชื่อว่าหอกเพราะอรรถว่าสามารถโบยตี”^{๒๙๐} คำว่า **อุจฺจาเรยฺย** เท่ากับ **อุกฺขิเปยฺย** แปลว่า ยกขึ้น ในคำว่า **ต้องทุกกฏเพราะให้การประหารโดยไม่ประสงค์จะประหาร (อปหริตฺกามตาย ทินฺนตฺตา ทุกกฏ)** นี้ พึงทราบว่าเป็นผู้ประหารโดยเป็นผู้ประสงค์จะประหาร ต อ ง อ า บั ตี ป า จิ ต ตี ย เ พ ร า ะ สิก ข า บ ท แ ร ก เมื่อทำเพียงการยกมืออย่างเดียวเพราะเป็นผู้ประสงค์จะยกมือขึ้นต้องอาบัติปาจิตตีย์ด้วยสิกขาบทนี้ แต่ภิกษุให้การประหารโดยทิ่มแทงเพราะเหตุนี้ต้องอาบัติทุกกฏด้วยสิกขาบทนี้ ก็ในที่นี้ อ า จ า ร ย์ บ า ง พ ว ก ก ล ่า ว ว ่า “เมื่อภิกษุเห็นการกระทำของไม่สะอาดของสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายเป็นต้นไกรธแล้วเงื่อมือ ความประสงค์ในการพินันนั้นแลย่อมมีได้”^{๒๙๑}

ตลสัตติกสิกขาปทวินณา จบ

๖) อมูลสิกขาปทวินณา

สิกขาบทที่ ๖ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น

อมูลสิกขาปทวินณา จบ

๗) สลฺยจิจจสิกขาปทวินณา

คำว่า **ผู้ยังความรำคาญให้เกิดขึ้น (กุกฺกัจฺจ อฺปฺปาเทนตสฺส)** ได้แก่ ผู้ยังความระแวงสงสัยให้เกิดขึ้น คนอื่นจะยังความสงสัยให้เกิดขึ้นก็ตามหรือไม่ก็ตาม นั้นไม่เป็นประมาณ คำว่า **สำคัญ (มณฺเญ)** ได้แก่ ยังความตรึกให้เกิดขึ้น ด้วยอาทิ-

^{๒๙๐} วชิร. ฎีกา (บาลี) ๔๓๔.

^{๒๙๑} สารตถ. ฎีกา (บาลี) ๓/๑๑๖.

ศัพท์มีการถือเอาคำเป็นต้นว่า “ท่านยังคงฉันอาหารในเวลาวิกาล ท่านคงจะดื่มน้ำมา ท่านคงจะนั่งในที่ลับกับมาตุคาม”^{๖๙๒} คำว่า **อนุปสัมบัน (อุปสมปนฺน)** ได้แก่ สามเณร

สัญญาสิกขาปทวินณา จบ

๘) อุปัสสุตสิกขาปทวินณา

ที่ชื่อว่า**สุติ** เพราะอรรถว่า อันบุคคลย่อมฟัง ได้แก่เสียง ที่ใกล้เคียงเสียงชื่อว่าอุปัสสุติ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**สุติสมิปี**” อธิบายว่า ที่ใกล้เคียงเสียง ก็อันภิกษุยืนอยู่ที่ใดอาจเพื่อฟังเสียงได้ ภิกษุเมื่อยืนอยู่ที่นั่นชื่อว่ายืนอยู่ที่ใกล้เคียงเสียง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**ยตุถา ฐตฺวา**” เป็นต้นอีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า**อุปัสสุติ** เพราะอรรถว่า เป็นที่อันเขาเข้าไปฟัง ได้แก่ที่ยืน ที่ใดอันบุคคลเมื่อเข้าไปอาจฟังเสียงของบุคคลทั้งหลายผู้กล่าวอยู่ คำว่า **ตตถ** ฟังเห็นเนื้อความในที่นี้ อย่างนี้ คำว่า **แม้ในการไปดูดนตรี (ตฺริยคมเนปิ)** ได้แก่ แม้ในการรีบไปเพื่อฟังเสียงของชนทั้งหลายผู้ไปก่อน แห่งภิกษุผู้ไปภายหลัง คำว่า **ชักช้าอยู่ (โอหิยมาเนปิ)** ได้แก่ ผู้ช้าอยู่เพื่อฟังคำพูดของชนทั้งหลายผู้ไปภายหลังภิกษุผู้ไปก่อน

คำว่า **จักกสบ (วุปสมิสฺสามิ)** ได้แก่ จักถึงซึ่งความสงบ จักไม่ทำซึ่งการทะเลาะ คำว่า **จักเปลลืองตน (อตฺตานํ ปริโมจเจสฺสามิ)** ได้แก่ จักกล่าวความไม่เป็นที่ผู้กระทำของเราแล้วปลดเปลื้องตน คำว่า **เป็นกิริยากัมมิ (ลียา กิริย)** ได้แก่ เป็นกิริยากัมมิ เพราะสมุฏฐานด้วยสามารถแห่งการไปเพื่อความเป็นผู้ใคร่เพื่ออันฟังในกาลบางครั้ง คำว่า **เป็นอกิริยากัมมิ (ลียา อกิริย)** ได้แก่ เป็นอกิริยาโดยสมุฏฐานด้วยสามารถแห่งมาสู่ที่ยืนในกาลบางครั้งแล้วไม่ให้ผู้ปรึกษากันอยู่

อุปัสสุตสิกขาปทวินณา จบ

๙) กัมมปฏิกพาหนสิกขาปทวินณา

คำว่า **ธมมิกานํ (ที่ ทำ ถูก ต้อง)** มีวิเคราะห์ว่า ในกรรมเหล่านี้มีธรรมเพราะสงฆ์ทำโดยธรรม โดยวินัย โดยสัตตสุตสนั เพราะเหตุนี้ กรรมเหล่านี้จึงชื่อว่า**ชอบธรรม** เพื่อสังฆกรรม ๔ ที่ชอบธรรมนั้น คำว่า **แห่งกรรมทั้งหลาย (กมฺมาน)** ได้แก่ แห่งสังฆกรรม ๔ ประการ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**ธมฺเมน**” เป็นต้นบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **โดยธรรม (ธมฺเมน)** ได้แก่ โดยเรื่องที่เป็นจริง คำว่า **โดยวินัย (วินเยน)** ได้แก่ โดยการโจทและการให้ระลึถึง คำว่า **ด้วยคำสอนของพระศาสดา (สตุถุสสาสนเณ)** ได้แก่ ด้วยญัตติสัมปทาและอนุสสวนาสัมปทา คำว่า **สงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกัน (สมคฺคสฺส สํหสฺส)** ได้แก่ พระสงฆ์ผู้เป็นอันเดียวกันด้วยกายและจิต เพราะทำให้พระสงฆ์ที่อยู่ในสีมาหมดจด นำฉันทะของภิกษุทั้งหลายผู้ควรแก่ฉันแล้วทำกรรม คำว่า **เรื่องนั้นๆ (ตํ ตํ วตฺถุ)** ได้แก่ เรื่องนั้นๆ มีการกล่าวติเตียนเป็นต้น

กรรมที่ชื่อว่า**โอสารณา** เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้สวดท่ามกลางสงฆ์ กรรมที่ชื่อว่า**นิสสารณา** เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้น้ำออกจากสงฆ์ คำว่า **ภณฺฑกรรม (ภณฺฑกมฺม)**

^{๖๙๒} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๖๖/๕๖๖.

ได้แก่ การโกนหัว อธิบายว่า การถามถึงการปลงผม ลักษณะคือกรรม ชื่อว่า**กรรมลักษณะ** กรรมนั้นเป็นกรรมเหมือนโอสารณาเป็นต้นและไม่ได้ชื่ออื่นอธิบายว่า ชื่อว่ากรรมลักษณะ เพราะอรรถว่า เป็นกรรมนั้นเหลืออันท่านย่อมกำหนด ก็ในกรรม “โอสารณา นิสสารณา” นี้ คำนี้ท่านกล่าวไว้เพราะคำที่สละสลวยด้วยบท คำแรกเป็นนิสสารณา คำหลังเป็นโอสารณา เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**ตตถ กณฺณกสามเณรสฺส**” เป็นต้น คำว่า **นิสสารณา** เหมือนการนาสนาของสามเณร**กณฺณก** (กณฺณกสามเณรสฺส นาสนา วิน นิสสารณา) ได้แก่ ทัณ ท กร ร ม น า ส น า ข อ ง ส า ม เณ ร ก ณ ฺณ ก เ ป น นิสสารณา ฉ น ไ ต กรรมที่สงฆ์พึงทำแก่สามเณรแม้ผู้อื่นผู้กล่าวติเตียนพระพุทฺธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ แสดงสิ่งที่เป็นอกัปยะว่า “เป็นกัปยะ” เป็นมิจฉาทิฎฐิ ผู้ประกอบด้วยอัมตคคาคิกิฎฐิว่า

“ ข้า แต่ ท่าน ผู้ เจริญ ข้า พ เจ้า ข อ ถ า ม พ ร ะ ส ง ฆ์ ว่า ‘สามเณรชื่อนี้กล่าวติเตียนพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นมิจฉาทิฎฐิ สามเณรทั้งหลายย่อมได้การนอนร่วมกับภิกษุทั้งหลาย ๒ หรือ ๓ ราตรี นิสสารณาเพื่ออันไม่ได้สิ่งนั้นย่อมขอยใจแก่พระสงฆ์’ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าของถามพระสงฆ์แม้ครั้งที่ ๒ แม้ครั้งที่ ๓ ว่า ‘สามเณรชื่อนี้ ฯลฯ ย่อมขอยใจแก่พระสงฆ์’ ”^{๖๙๓}

ชื่อนานิสสารณา คำว่า การเห็นวัตรโดยชอบเช่นนั้นนั้นแหละแล้วให้เข้าไป ชื่อว่าโอสารณา (ตาทิสฺสเยว สมมาวตตนตํ ทิสฺวา ปเวสนา โอสารณา) ได้แก่ การเห็นผู้เช่นนั้นนั้นแหละแล้วให้อดโทษว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าได้ทำอย่างนี้เพราะความเขลา เพราะความไม่รู้ เพราะเป็นผู้ไม่มีบุญ ข้าพเจ้านั้นขอให้พระสงฆ์อดโทษ” ในสมัยต่อมาให้ขอกถึง ๓ ครั้ง แล้วเรียกเข้าไปว่า

“ ข้า แต่ ท่าน ผู้ เจริญ ข้า พ เจ้า ข อ ถ า ม พ ร ะ ส ง ฆ์ ว่า ‘สามเณรชื่อนี้กล่าวติเตียนพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นมิจฉาทิฎฐิ สามเณรทั้งหลายเหล่าอื่นย่อมได้การนอนร่วมกับภิกษุทั้งหลาย ๒ หรือ ๓ ราตรี ผู้ นี้ อ น ส ง ฆ์ ไ ห อ อ ก เ พื่ อ อ น ไ ม่ ไ ด่ ส ื่ ง น ั น บัดนี้ภิกษุนี้เป็นผู้ว่าง่ายอ่อนน้อมถ่อมตนก้าวลงสู่ลัทธิธรรม ตั้งอยู่ในhiri และโอตตปปะได้ทำทัณทกรรมแล้ย่อมแสดงโทษ การให้กายสมโภคและความสามัคคีแก่สามเณรนี้ย่อมขอยใจแก่พระสงฆ์’ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าของถามพระสงฆ์แม้ครั้งที่ ๒ แม้ครั้งที่ ๓ ว่า ‘สามเณรชื่อนี้ ฯลฯ ย่อมขอยใจแก่พระสงฆ์’ ”^{๖๙๔} ชื่อว่าโอสารณา

คำว่า ถา ม ถึ ง ก ร ม ป ล ง ม ม (เกสจเจทนาปุจฉนํ) ได้ แก่ การให้ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในสีมาประชุมกันแล้วนำผู้มุ่งการบรรพชาไปในที่นั้นกล่าว ๓ ครั้ง ๒ ครั้ง หรือครั้งเดียวว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอถามภณฺฑกรรมของเด็กนี้กะสงฆ์” ก็ในที่นี้จะกล่าวว่า “ข้าพเจ้าขอถามภณฺฑกรรมของเด็กนี้” ก็ได้ จะกล่าวว่า “ข้าพเจ้าขอถามสมณกรรมของเด็กนี้” ก็ได้ จะกล่าวว่า “ข้าพเจ้าขอถามการให้เด็กนี้บรรพชา” ก็ได้ จะกล่าวว่า “เด็กนี้ต้องการเป็นสมณะ” ก็ได้

^{๖๙๓} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๔๙๕-๔๙๖/๕๕๖.

^{๖๙๔} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๔๙๕-๔๙๖/๕๕๖.

จะกล่าวว่า “ผู้นี้ประสงค์จะบวช” ก็ได้เหมือนกัน คำว่า **ขมปาก (มุขรส)** ได้แก่ ขมทางปากเชื่อมความว่า อวันทียกรรมได้อันพระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาต คำว่า **ในเรื่องมีเรื่องเปิดขาอ่อนให้ดูเป็นต้น (อูรุ วิวริตวา ทสสนาทิวตถุส)** ได้แก่ ในเรื่องเหล่านี้คือ

“สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์เอน้ำโคลนรดภิกษุทั้งหลายด้วยคิดว่า ‘บางที่ภิกษุทั้งหลายจะรักพวกเรบ้าง’ เปิดกายแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายด้วยคิดว่า ‘ภิกษุทั้งหลายจะรักในพวกเรบ้าง’ เปิดองคชาตแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย พุดเกี่ยวภิกษุทั้งหลาย ชักชวนบุรุษให้มาคบหากับภิกษุทั้งหลาย ด้วยคิดว่า ‘บางที่ภิกษุทั้งหลายจะรักในพวกเรบ้าง’”^{๖๙๕}

คำว่า **ผู้มีจีวรไม่ได้ตัดเป็นต้น (อจฉินนจีวราทิน)** ได้แก่ ผู้มีจีวรไม่ได้ตัด มีจีวรเก่า มีจีวรเสียหาย เป็นไข้ เป็นพหูสูต เป็นผู้รับการสงฆ์เป็นต้น คำว่า **มีจีวรเป็นต้น (จีวราทิน)** มีจีวร เกสซ์ และเสนาสนะเป็นต้น คำว่า **ที่พึงบริโภค (ปริณยชิตพทานิ)** ได้แก่ มีรากเหง้า เปลือกไม้ ใบไม้ หน่อ ดอกไม้ และผลไม้ เป็นต้น คำว่า **เรื่องทั้งหลายที่พื้งนำออกไปบ้าง (อปเนตพทานิ วตถุณิ)** ได้แก่ ต้นไม้ที่มีเงา มีผล เป็นต้น ที่พื้งนำไปเพื่อทำที่อยู่เป็นต้นคำว่า **ทำกติกาที่ชอบธรรมเช่นนั้น (ตถา รู ปิ วา ธ ม มิ กิ ก ติ กิ ก โร น เ ต หิ)** ได้แก่ ทำกติกาอย่างอื่นที่ชอบธรรมมีการชำระที่อยู่เป็นต้นจากเสนาสนะที่สงฆ์ให้แล้วเพื่อประโยชน์แก่จีวรและบิณฑบาตเป็นต้น

คำว่า **มิได้มาสู่พระสูตรเลย (เนว สุตตํ อาคจจติ)** ได้แก่ มิได้มาจากบทมาติกาเลย คำว่า **ไม่เป็นสูตรติวังค์ (โน สุตตวิงโค)** ได้แก่ แม้พระวินัยก็ไม่คล่องแคล่ว คำว่า **ปฏิเสธเนื้อความด้วยเงาแห่งพยัญชนะ^{๖๙๖} (พยุณชนจฉายาย อตถํ ปฏิพาหติ)** ได้แก่ ถือเอาเพียงพยัญชนะปฏิเสธเนื้อความ ท่านกล่าวว่า ภิกษุเห็นพวกภิกษุผู้ทรงวินัยแสดงอาบัติเพราะรับเงิน รับทอง รับที่นาที่สวนเป็นต้น แล้วกล่าวเพียงคางคกแว่นไว้ในพระสูตรอย่างนี้ว่า “พวกท่านให้แสดงอาบัติเหล่านี้้อย่างไร ‘ภิกษุยอมงดเว้นจากการรับเงินรับทองมิใช่หรือ’ ย่อมไม่มีอาบัติในเรื่องนี้มีใช่หรือ” พระธรรมกถึกอีกรูปหนึ่ง เมื่อสงฆ์ยกอาบัติขึ้นแก่ภิกษุทั้งหลายผู้มุ่งหมั่นอันตราสภกัยยกกล่าวว่า “พวกท่านจะยกอาบัติแก่ภิกษุเหล่านี้้อย่างไร พระพุทธองค์ตรัสเพียงเหตุแห่งการศึกษาเท่านั้นอย่างนี้ว่า ‘ภิกษุควรทำความศึกษาว่า เราจักมุ่งหมั่นเป็นปริมณฑล’^{๖๙๗}มิใช่หรือ อาบัติในข้อนี้ย่อมไม่มี” เพราะมาแล้วในพระสูตร คำว่า **อุพพาหิกวินิจฉัย (อุพพาหิกวินิจฉเย)** ได้แก่ ในอุพพาหิกวินิจฉัยที่ท่านกล่าวแล้วในสมณชั้นระ การตรวจดูภิกษุ ๒-๓ รูปผู้ประกอบด้วยความถึงพร้อมด้วยองค์ ๑๐ มีว่า “เป็นผู้มีศีล” เป็นต้น แล้ววินิจฉัยพึงทราบว่าเป็น **อุพพาหิกวินิจฉัย**

คำว่า **การยกปวารณาขึ้น (ปวารณปจจกุกกตมนา)** ได้แก่ การยกปวารณาขึ้น อธิบายว่า การนำเอาปวารณาขึ้นมา คำว่า **สัพพสังคาหิกาญัตติในติณวตถารกสมณะ (ติณวตถารกสมณเส พ พ ส ง ค า หิ ก ญ ต ติ จ)** ได้แก่

^{๖๙๕} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๑๑/๓๒๗-๓๒๘.

^{๖๙๖} วิ.ม.อ.(บาลี) ๓/๒๓๓/๒๙๙.

^{๖๙๗} วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๕๗๖/๕๕๓.

กัมมัมปปฏิพาหนสิกขาปทวิณณา จบ

๑๐) ฉันทังอทัตวาคมนสิกขาปทวิณณา

คำว่า **เรื่องที่ไม่บอกไม่ได้วินิจฉัย** (อาโรจิตํ วตฺถุ วินิจฺฉิตํ) ได้แก่ เรื่องที่ไม่บอกไม่ได้วินิจฉัยด้วยสามารถแห่งผู้ตั้งอาบัติก็ในสิกขาบทนี้คำพูดของตนทั้งผู้โจทก์และผู้ถูกโจทก์กล่าวแล้ว ผู้วิสาขนาอันสงฆ์สมมุติแล้วด้วยคำเพียงเท่านี้พึงเห็นว่า เรื่องนั้นแหละเป็นอันบอกแล้ว คำว่า **ไม่ให้ฉันทะแล้ว** ลุกจากอาสนะจากไป (ฉนฺทํ อทฺตวา อุฏฺฐายาสนา ปกฺกเมยฺย) ได้แก่ไม่ให้ฉันทะด้วยความประสงค์นี้ว่า “ทำอย่างไร กรรมนี้พึงเสียหาย จะพึงแยกเป็นพวกพึงทำไม่ได้”^{๗๐๐} ลุกจากอาสนะที่นั่นแล้วพึงจากไป เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “โย ภิกขุ” เป็นต้น ในคำว่า **กิริยากิริย** นี้ การไปชื่อว่ากิริย การไม่ให้ฉันทะ ชื่อว่าอากิริย

ฉันทังอทัตวาคมนสิกขาปทวิณณา จบ

๑๑) ทุพพลสิกขาปทวิณณา

คำว่า **ตามทีลลาด** (ยถาสนฺนฺตํ) ได้แก่ ตามที่เป็นมิตร เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “โย โย” บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ด้วยสามารถแห่งมิตรที่เคยเห็นเคยคบ** (มิตฺตสณฺทฺฐสมฺมตฺตวเสน) ได้แก่ ด้วยสามารถแห่งมิตรที่เคยเห็นกันและเคยคบกัน บรรดาชนเหล่านั้น **มิตรทั้งหลาย** ก็คือมิตรนั้นเทียว คนที่เพียงมาเห็นกันในที่นั้นๆ พึงทราบว่าเป็นมิตรที่เคยเห็นกัน เพราะไม่ใช่มิตรที่มั่นคง คนที่คบกันด้วยดีมีความสนิทสนมชื่อว่า **คนที่คบกัน** พึงทราบว่าเป็นมิตรที่มั่นคง

คำว่า **ครุภณฺท์ ๕ หมวด** (ปญฺจ ครุภณฺทานิ) ได้แก่ ครุภณฺท์ ๕ หมวดด้วยสามารถแห่งกอง ก็ครุภณฺท์เหล่านี้มีเป็นจำนวนมากด้วยสามารถแห่งการประมวล เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**พระผู้มีพระภาคตรัสครุภณฺท์ไว้ ๕ หมวดด้วยสามารถแห่งการประมวล** (ราลิวเสน ปญฺจ ครุภณฺทานิ วุตฺตานิ)” ที่ชื่อว่าอาราม(อาราโม)^{๗๐๑} ได้แก่สวนดอกไม้ หรือสวนผลไม้ ที่ชื่อว่าอารามวตฺถุ (อารามวตฺถุ) ได้แก่โอกาสที่ท่านกำหนดแก่อารามเหล่านั้นนั้นแหละตั้งไว้ อีกอย่างหนึ่ง เมื่ออารามเหล่านั้นเสียหาย ภูมิภาคเก่าของอารามเหล่านั้นชื่อว่าวิหาร (วิหาโร) ได้แก่เสนาสนะมีปราสาทเป็นต้นทั้งหมด ที่ชื่อว่าวิหารวตฺถุ (วิหารวตฺถุ) ได้แก่โอกาสเป็นที่ตั้งแห่งวิหารนั้น ที่ชื่อว่าเตียง (มณฺโজ) ได้แก่เตียมสาระที่ติดกันเกินท่อน คือเตียง ๔ อย่างที่ท่านกล่าวไว้แล้วในก่อนเหล่านี้คือ เตียงมีเท้าแข็งแรง เตียงที่สอดแม่แคร่ อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่าฟูก (ภิสฺสิ) ได้แก่ฟูก ๕ อย่างมีฟูกมัดด้วยขนสัตว์เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่าหมอน (พิพฺโพหนํ) ได้แก่หมอนที่เต็มไปด้วยรุกขตุลล ลตาทูลล และโปฏกิตูลล ที่ชื่อว่าหม้อโลหะ (โลหกฺกมฺภิ) ได้แก่หม้อที่ทำด้วยโลหะดำ หรือโลหะแดง อย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ในโลหภาณกะเป็นต้นกันยนี้เหมือนกัน ก็ในที่นี้ท่านเรียกอริยฐานะว่าภาณกะ (ภาณกํ) คำว่า

^{๗๐๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๘๑/๕๗๕.

^{๗๐๑} วิ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๒๑/๓๔๓, วินยส.อ.(บาลี) ๓๕๓.

วาระ (วารโก) ได้แก่หม้อ กระเทนนั่นแหละชื่อว่ากฐาหะ (กฐาห์) ในคำว่ามิด (วาสิ) เป็นต้นและในคำว่าถาวลย์ (วลลิ) เป็นต้นไม่มีการที่จะรู้ได้ยาก

ครุภัณฑ์ ๒ อย่างท่านสงเคราะห์ไว้ ๒ หมวด
 ครุภัณฑ์หมวดที่ ๓ ท่านสงเคราะห์ไว้ ๔ หมวด
 ครุภัณฑ์หมวดที่ ๔ ท่านสงเคราะห์ไว้ ๙ หมวด
 ครุภัณฑ์หมวดที่ ๕ ท่านสงเคราะห์ไว้ ๘ หมวด

พระโลกนาถผู้มีพระเนตรปราศจากมลทิน ๕
 ประการทรงประกาศครุภัณฑ์ไว้ ๒๕ อย่าง โดยเป็น ๕
 หมวด ด้วยประการฉะนี้^{๗๐๒}

คำว่า การที่จะสละหรือแบ่งยอมไม่ควร (วิสขเซตฺ วา วิกขิตฺ วา น วฏฺฏนฺติ) ได้แก่ การที่จะสละหรือแบ่งด้วยสามารถแห่งการตัดมูลรากยอมไม่ควร แต่เมื่อภิกษุสละและแบ่งด้วยสามารถแห่งการแลกเปลี่ยน ไม่ต้องอาบัติ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ถาวเรน” เป็นต้น บรรดาเหล่านั้น คำว่า ถาวรวัตถุกับถาวรวัตถุ (ถาวเรน ถาวร) อาราม อารามวัตถุ วิหาร วิหารวัตถุ กับอาราม อารามวัตถุ วิหาร วิหารวัตถุ คำว่า นอกนี้ (อิตเรน) ได้แก่ สิ่งที่ไม่ใช่ถาวรวัตถุ มีคำอธิบายว่า ๓ หมวดหลัง คำว่า อกัปปิยะ (อกปปิเยน) ได้แก่ เติงที่สำเร็จด้วยทอง เป็นต้นและผูกหมอนอันเป็นอกัปปิยะ คำว่า กัปปิยะที่มีราคามาก (มหคฺชฌกัปปิเยน) ได้แก่ เติงที่สำเร็จด้วยงา เป็นต้นและผ้าปาวาร คำว่า นอกจากนี้ (อิตฺร) ได้แก่ ไม่ใช่สิ่งถาวร คำว่า เพื่อแลกเปลี่ยนด้วยการแลกเปลี่ยนด้วยสิ่งเป็นกัปปิยะ (กัปปิยปวิวตฺเตน ปวิวตฺเตตฺถ) ได้แก่ สิ่งที่เป็นอกัปปิยะยอมไม่มีโดยประการใด เพื่อแลกเปลี่ยนโดยประการนั้น

นัยแห่งการแลกเปลี่ยนในลักษณะเหล่านั้นดังนี้ สอนมะพร้าวของสงฆ์มีอยู่ในที่ไกล กัปปิยการกเท่านั้นย่อมเกี่ยวกินเป็นส่วนมาก กัปปิยการกทั้งหลายย่อมเกี่ยวกินสิ่งแม้สิ่งใด ภิกษุทั้งหลายให้ค่าจ้างเกวียนขนมาจากสวนนี้ได้มีจำนวนน้อยเท่านั้น ก็อารามมีอยู่ในที่ใกล้แห่งวิหารของพวกภิกษุชาวบ้านเหล่านั้นในที่ที่ไม่ไกลจากสวนนั้น ขนเหล่านั้นเข้าไปหาสงฆ์ขอแลกสวนนั้นกับสวนตนสงฆ์พึงอุปโลกรับว่า “สงฆ์พอใจ” แม้ถ้าของภิกษุทั้งหลายจะมีต้นไม้จำนวน ๑,๐๐๐ ต้น ของพวกภิกษุมีจำนวน ๕๐๐ ต้น ก็ไม่ควรกล่าวว่า “สวนของพวกท่านมีจำนวนน้อย” สวนนั้นมีจำนวนน้อยแม้ก็จริง แต่ให้ผลมากกว่าสวนนี้ แม้ถ้ากัปปิยการกให้เท่าๆ กัน แม้เมื่อเป็นเช่นนี้สงฆ์ก็ควรรับด้วยคิดว่า “อาจบริโภคได้ทุกขณะที่ต้องการ” ก็ถ้าของพวกภิกษุมีต้นไม้มากกว่า สงฆ์ควรกล่าวว่า “ต้นไม้ของพวกท่านมีมากกว่ามิใช่หรือ” ถ้าพวกเขากล่าวว่า “ขออนุญาตจำนวนมากจะมีแก่พวกข้าพเจ้า พวกข้าพเจ้าจะถวายแก่พระสงฆ์” สงฆ์แจ้งให้ทราบแล้วรับก็สมควร ต้นไม้ของภิกษุทั้งหลายติดผลดีของพวกภิกษุไม่ติดผล จะไม่รับก็ได้ ควรรับคำเพียงเท่านั้นว่า “อุบาสกทั้งหลายจงรับภายหลัง” ของพวกภิกษุติดผล ของพวกภิกษุไม่ติดผล จะกล่าวว่า “ต้นไม้ของพวกท่านติดผลมิใช่หรือ” ถ้าพวกเขา กล่าวว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ จักเป็นบุญของพวกข้าพเจ้า” ประกาศให้ทราบแล้วจะรับก็ควร ควรแลกเปลี่ยนอารามกับอารามอย่างนี้ อารามวัตถุที่ดี วิหารก็ดี

^{๗๐๒} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๒๑/๓๔๓, วินยส.อ.(บาลี) ๓๕๕.

วิหารวัดฤกษ์ดีพึงแลกเปลี่ยนกับอารามโดยนัยนั้นนั่นเอง และควรแลกเปลี่ยนอาราม อารามวัดฤกษ์ดี วิหาร
วิหารวัดฤกษ์ดีกับอารามวัดฤกษ์ดีหรืออย่างน้อยดังนี้แล

ถามว่า พึงแลกเปลี่ยนวิหารกับวิหารอย่างไร

ตอบว่า ภายในบ้านมีเรือนของสงฆ์อยู่ ท่ามกลางวิหารมีปราสาทของพวกมนุษย์อยู่
แม้ทั้งสองก็มีราคาเท่าๆ กัน ถ้าพวกมนุษย์ขอเรือนนั้นกับปราสาทนั้น จะรับก็ควร
ถ้าพวกมนุษย์มีเรือนที่มีราคามากกว่า เมื่อเขากล่าวว่า “เรือนของพวกข้าพเจ้ามีราคามากกว่า”
ภิกษุทั้งหลายจะกล่าวว่า “มีราคามากกว่าก็จริง แต่ไม่สมควรแก่บรรพชิต
อันบรรพชิตทั้งหลายไม่อาจเพื่อจะอยู่ในเสนาสนะนั้นได้ แต่เรือนนี้สมควร ท่านทั้งหลายจงรับเอา”
จะรับเอาอย่างนี้ย่อมสมควร ก็ถ้าเรือนของพวกมนุษย์มีราคามากกว่า สงฆ์พึงกล่าวว่า
“เรือนของพวกท่านมีราคามากกว่ามิใช่หรือ” แต่เมื่อสงฆ์กล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ ช่างเถอะ
จักเป็นบุญของพวกข้าพเจ้า พวกท่านจงรับเถิด” จะรับก็ควร สงฆ์พึงแลกเปลี่ยนวิหารอย่างนี้
วิหารวัดฤกษ์ดี อารามก็ดี อารามวัดฤกษ์ดีดีสงฆ์พึงแลกเปลี่ยนกับวิหารโดยนัยนี้แล
สงฆ์พึงแลกเปลี่ยนวิหาร วิหารวัดฤกษ์ดี อาราม อารามวัดฤกษ์ดีกับวิหารวัดฤกษ์ดีที่มีราคามากกว่าหรือน้อยกว่า
พึงทราบการแลกเปลี่ยนของถาวรกับถาวรอย่างนี้ก่อน

ก็ในการแลกเปลี่ยนของนอกจากนี้กับของนอกจากนี้ พึงทราบดังนี้
เต ติ ย ตัง จะ เล ก หรือ โ ห ญ โดย ที่ สุต ครุ ภ ญ ฑ์ ข อง สง ฆ์ มี เ ท้า ๔
องค์แม่ที่เด็กชาวบ้านกระทำเล่นกันที่ฝุ่นและในหมู่บ้าน ตั้งแต่เวลาที่เขาถวายแก่สงฆ์แล้ว แม้ถ้าว่า
พระราชารหรือมหาอำมาตย์ของพระราชารเป็นต้นถวายเต ติ ย ๑๐๐ เต ติ ย หรือ ๑,๐๐๐
เต ติ ย คราวเดียวกันเท่านั้น เต ติ ย ที่เป็นกบปิยะทั้งหมดอันสงฆ์ควรรับ ครั้นรับแล้วพึงให้ด้วยคำว่า
“ ท่าน ทั้ง หลาย จง ใช้ สอย โดย ใช้ สอย อย่าง ข ของ สง ฆ์ ” ตาม ลำ ดับ ผู้ แก
แม้จะวางเต ติ ย เป็นจำนวนมากไว้ที่เรือนเก็บภณะเป็นต้นแล้ววางบาตรและจีวรใช้สอยก็ควร
เต ติ ย ที่เขาถวายภายนอกชื่อว่า “ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอถวายแก่พระสงฆ์ ”
พึงให้ในที่ที่เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์เถระ ถ้าว่าในที่นั้นมีเต ติ ย เป็นจำนวนมากไม่มีการใช้งานกับเต ติ ย
การ ใ ช้ งาน ใน ที่ อยู่ ข อง ภิกษุ ไ ต มี สง ฆ์ พึง ถวาย ใน ที่ นั้น ว่า
“ ท่าน ทั้ง หลาย พึง ใช้ สอย โดยการ ใช้ สอย อย่าง ข ของ สง ฆ์ ” ภิกษุ ย่อม ไม่ได้ เต ติ ย ๑๐๐
เต ติ ย กับเต ติ ย ที่มีราคามากกว่าโดยการ ใช้ สอย ของ บุคคล ซึ่งมี ราคา เป็น ร้อย หรือ เป็น พัน
สงฆ์พึงแลกเปลี่ยนถือเอา ไม่ใช่เต ติ ย กับเต ติ ย อย่างเดียวเท่านั้น จะแลกเปลี่ยนอาราม อารามวัดฤกษ์ดี
วิหาร วิหารวัดฤกษ์ดี ตั้ง พุก และหมอนเป็นต้นก็ควร แม้ในเต ติ ย พุก และหมอนเป็นต้นกันนี้ คำว่า
เพื่อรักษาเสนาสนะที่ดีเป็นต้น (วรเสนาสนาที่นิ สรรกขณตถ) ได้แก่ ถ้าภิกษาหาได้ยาก
ภิกษุทั้งหลายเยียวยาอัตภาพให้เป็นไปได้อย่างด้วยบิณฑบาต ในที่นี้มีราชภัฏโรคภัยและโจรภัย
เมื่อภิกษุทั้งหลายไปในที่อื่น วิหารทั้งหลายชำรุด ต้นตาลต้นมะพร้าวเป็นต้นเสียหาย
ท่านหมายถึงปัจจัยแห่งเสนาสนะ ภิกษุทั้งหลายสามารถยังอัตภาพให้เป็นไปได้
เพื่อรักษาเสนาสนะที่ดีเป็นต้นในกาลเห็นปานนี้ คำว่า **เพื่อสละเสนาสนะที่เลว (ลามกานิ
วิสสขเขต)** ได้แก่ เพื่อใช้สอยเสนาสนะที่ปอนๆ อธิบายว่า เพื่อใช้สอยโดยส่วนที่ปอนๆ คำว่า
จะสละแล้วใช้สอยก็ควร (วิสสขเขตวา ปริภุชชิต วฏฺฏติ) ได้แก่ จะสละแล้วใช้สอยยาก ภัต
และจีวรเป็นต้นที่ได้จากที่นั้นก็ควร ในคำว่า โลหะดำ โลหะแดง สารีตโลหะและโลหะเป็นวงศ์

(ภาพโลหตมพโลหกสโลหฏฐโลห่าน) นี้พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ โลหะสำริดและโลหแดง ชื่อว่าโลหะชั้นดี ความจริงโลหะชั้นดีมี ๓ ชนิดคือ (๑) โลหะสำริด (๒) โลหะแดง (๓) โลหะแท่ง บรรดาโลหะเหล่านั้น โลหะที่ผสมดีบุกแดงทำ ชื่อว่าโลหะสำริด (กสโลห) โลหะที่ผสมทองแดงชั้นยอกทำ ชื่อว่าโลหะแดง (วฏฐโลห) โลหะที่ผสมอระแคงทำ ชื่อว่าโลหะแท่ง (อารฏฐ) เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “กสโลห วฏฐโลห กิตติมโลห” คำว่า มากกว่านั้น (ตโต อติเรก) การถือเอาสิ่งที่เป็นยอดมากกว่านั้น

ค ำ ว ่า ข ัน (ส ร โ ก) ไ ด้ แ ก่ ภาชนะชนิดหนึ่งที่บุคคลแสดงดอกในท่ามกลางแล้วทำให้กว้างที่ขอบปากให้น้อมไปจากข้างหลังแล้ว ทำ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “สรว” ก็มี ด้วยอาทิ-ศัพท์ ท่านแสดงการถือเอาอุปกรณ์ของพวกคฤหัสถ์มีทองเป็นต้น ความจริงท่านแสดงแม้ของเล็กน้อยเหล่านั้นว่าเป็นครุภัณฑ์โดยแท้เพราะเป็นอุปกรณ์ของคฤหัสถ์ ด้วยปิ-ศัพท์ ท่านแสดงว่า “ปเคว มหนตานิ” อธิบายว่าภาชนะเหล่านี้ควรแจกเพราะเป็นอุปกรณ์ของภิกษุ เหมือนอย่างว่า อุปกรณ์เหล่านี้ฉันใด แม้เหยือกน้ำทั้งหลายก็ฉันนั้นเป็นภาชนะที่แจกกันได้ ความจริงท่านกล่าวว่า “ในภัณฑะดินเหนียวฉันใด แม้ในภัณฑะสังฆะแจกโลหะเหยือกน้ำทำให้เป็นส่วนที่พึงแจกกันได้ฉันนั้น”^{๗๐๓} คำว่า ด้วยการบริโภคของสงฆ์ (สัทธิปริโภเคน) ด้วยการให้แก่ภิกษุอาคันตุกะทั้งหลายผู้แก่กว่าแล้วบริโภค คำว่า คิหิวิกุก (คิหิวิกุกา) ได้แก่ การกระทำอย่างแปลกๆ อันคฤหัสถ์ทั้งหลายบัญญัติไว้ อีกอย่างหนึ่งที่คฤหัสถ์กระทำให้แปลกโดยการกระทำของตน คำว่า ไม่ควรด้วยการบริโภคเป็นส่วนบุคคล (บุคคฺลิกปริโภเคน น วฏฐติ) ได้แก่ การไม่ให้แก่อาคันตุกะทั้งหลายถือเอาเหมือนของตนบริหารบริโภคย่อมไม่ควร คำว่า ปิพฺพลโก ใช้ในกัตตุ หนามเหล็ก ชื่อว่าเข็ม ดาน(ดาฬ) ได้แก่เครื่องยนต์ บ่องไม้เท้า (กตตรยฐวิเวโร) ได้แก่กล้วยไม้เท้า คำว่า โลหะทีบโดยประการใดประการหนึ่ง (ยถา ตถา ฆนกต โลห) ได้แก่ โลหะทีบอย่างนี้คือ โลหะเกลียว โลหะน้ำอ้อย โลหะก้อน โลหะน้ำ คำว่า ที่สำเร็จด้วยน้ำมันและแผ่นหิน (ชีรปาสาณมยานิ) ได้แก่ ที่สำเร็จด้วยแผ่นหินมีสีเหมือนน้ำมันเหลว

แม้คิหิวิกุกทั้งหลายก็ไม่ควร (คิหิวิกุกานิปี น วฏฐนติ) เพราะเป็นอนามาส ด้วยอปิ- ศัพท์ ที่ ท่าน แสดง ว่า ไม่จำเป็นต้องกล่าวด้วยการบริโภคอย่างของสงฆ์หรือด้วยการบริโภคอย่างของบุคคล แต่การบริโภคเสนาสนะเป็นกัปปิยะทั้งหมด เพราะเหตุนี้ บริหารประจำเสนาสนะแม้ทั้งหมดที่สำเร็จด้วยทองจึงเป็นอามาสะ(ควรแต่ต้อง) เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “เสนาสนปริโภเคน ปน” เป็นต้น

คำว่า ที่เหลือ (เสนา) ได้แก่ กองที่ใหญ่กว่านั้น คำว่า ยา ปน ได้แก่ กิขวานเหล่าใด ที่ชื่อว่าจอบ (กุทาโล) ได้แก่โดยที่สุตครุภัณฑ์แม้มีประมาณ ๔ องค์ ที่ชื่อว่ามิตตตเลบ (นิขาทณ) คือจะเป็น ๔ เหลี่ยมตรง หรือมีด้านหน้าเป็นรางงอหรือตรงก็ตาม โดยที่สุตแม้ด้ามไม้กวาด ถ้าผูกติดท่อนไม้ก็จัดเป็นครุภัณฑ์โดยแท้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

^{๗๐๓} กงฺขา.อ. (บาลี) ๓๑๐.

“จอบไม้กวาดที่ผูกติดท่อนไม้และมีดัดเล็บจะไม่เป็นครุภัณฑ์ย่อมไม่มี (กฐาโล ทณทพณนิชาทน์ วา อครุณท นาม นตถิ)” ที่ชื่อว่าสิปาฎีกา (สิปาฎีกา นาม) ส่วนที่คม ก็ส่วนนั้นย่อมอนุโลมมีดัดเล็บที่ผูกติดท่อนไม้ซึ่งคม เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “สิทธิรมปิ นิชาทเนเนว สงคหิต” ก็แม้ถ้าว่ามีดนั้นไม่ติดท่อนไม้เป็นเพียงผล จัดเป็นของที่ควรแจกได้ คำว่า อุปกษเร ได้แก่ ภัณฑะทั้งหลายที่มีดเป็นต้น

ที่ชื่อว่าอุฏบาตร (ปัตตพณโก นาม) อันกระทำเป็นอุฏเป็นต้น อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “ที่กระทำบาตรมีรูปปฏิมาทองคำเป็นต้น” ก็ในภัณฑะเหล่านี้สิ่งของ ๓ สิ่งเหล่านี้คือศีลตราตัดตูปุค ศีลตราตัดทองและมีดเล็กตัดหนังที่ทำแล้ว เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “อัย ปน วิเสโส” เป็นต้น คำว่า นอกนี้ (อิตรานิ) ได้แก่ มีดใหญ่เป็นต้น

คำว่า ประมาณครึ่งแขน (อหุตมพาหุุปมาณา) ได้แก่ ตั้งแต่ศอกจนประมาณจะงอยปามีคำอธิบายว่า ประมาณคืบ ๔ นิ้ว คำว่า ที่เกิดในที่นั้น (ตตลชาตกา) ได้แก่ ที่เกิดในภูมิภาคของสงฆ์ ภูมิภาคนั้นชื่อว่าอันสงฆ์รักษาแล้วเพราะรักษาไว้ด้วยวิธีแห่งการรักษา ภาชนะนั้นย่อมไม่เสียหายไปเหมือนเก็บไว้ในหีบเป็นต้นโดยประการใด และชื่อว่าคุ้มครองไว้โดยการคุ้มครองรักษานั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่ารักษาคุ้มครอง (รกขิตโคปิตา) ก็แม้สิ่งที่เกิดในที่นั้นไม่ได้คุ้มครองรักษา ไม่จัดเป็นครุภัณฑ์ คำว่า เมื่อทำสังฆกรรมและเจตียกรรม (สังฆกมเม จ เจตียกมเม จ) ท่านแสดงว่า การรักษาและการแลกเปลี่ยนของเจตียกับของสงฆ์นี้ คำว่า ด้าย (สุตต ปน) ได้แก่ ด้ายที่ม้วนแล้วและที่กรอแล้ว

คำว่า ประมาณแห่งท่อนเข็ม ๘ องคุลี (อฏฐงคุลสฺสจิททกมตโต) ได้แก่ โดยที่สุดโดยส่วนยาวประมาณ ๘ องคุลี โดยความระหงส์ ประมาณด้ามเข็มสอยหนังสือของชาวสีหล คำว่า นี้ (เอตถ) ได้แก่ ในภัณฑะไม้ไผ่ เรือ น ข อ ง ช น เ ห ล ่า ไ ต อ น ไ พ ไ ห ม ้ แ ล ้ว เพราะเหตุนี้ชนเหล่านั้นชื่อว่าผู้มีเรือนอันไฟไหม้แล้ว(ททตเคหา) คำว่า ไม่พึงห้าม (น วาเรตพพา) ได้แก่ ม่พึงปฏิเสธว่า “ท่านทั้งหลายอย่าหยิบถือเอาไป” คือพึงวางไว้ที่อาวาสของสงฆ์อันเป็นวิหารที่ถึงพร้อมแล้วโดยส่วนอื่น

คำว่า และหล้ามุงบังที่เหลือ (อวเสสณจ จทนต์ถิ) ได้แก่ หล้าสำหรับมุงบังทุกชนิดที่เหลือจากหล้ามุงกระต่าย ก็ในที่ใดไม่มีหล้า ชนทั้งหลายย่อมปกปิดด้วยใบไม้ทั้งหลายในที่นั้น เพราะเหตุนี้ แม้ใบไม้ท่านก็สงเคราะห์ด้วยหล้าท่านเอง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ที่ถึงแล้วแวดล้อมด้วยหล้าเป็นเครื่องมุง (จทนต์ถิสงเขปคเตสุ)” เป็นต้น คำว่า แม้มีประมาณ ๘ องคุลี (อฏฐงคุลุปมาโนปิ) ได้แก่ ประมาณ ๘ องคุลีโดยส่วนกว้าง ก็หนังสือที่ท่านเขียนไม่จัดว่าเป็นครุภัณฑ์

คำว่า มีประมาณที่ท่านกล่าวแล้วในไม้ไผ่ (เวหุมหิ วุตตูปมาโน) ได้แก่ มีประมาณที่ท่านกล่าวแล้วในภัณฑะไม้ไผ่ว่า “แม้มีประมาณเท่าด้ามเข็ม ๘ องคุลี” คำว่า ที่ถวายแก่สงฆ์ (สังสส ทินโน วา) ได้แก่ ที่ถวายแก่พระสงฆ์ในที่ที่มีไม้หาได้ยาก เพื่อกล่าววินิจฉัยเรื่องภัณฑะไม้ตามลำดับคำที่ท่านกล่าวแล้วในภุณท์แล้วกล่าวโดยลำดับคำท่านกล่าวไว้

นมหาอรรณภในบัดนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “อปิจ” เป็นต้น ในคำว่า **ที่นั่งอาสน์ทิเป็นต้น (อาสน์ทิภาทีนิ)** นี้ ท่านกล่าวตั้ง ๔ เหลี่ยมจัตุรัสว่า **อาสน์ทิโก** ความจริง เพราะท่านกล่าวว่า “ที่นั่งอาสน์ทิแม่สูง” ตั้งยาวโดยส่วนเดียวกันมีเท้าประมาณ ๘ องค์ก็ควร แต่ที่นั่งอาสน์ทิ ๔ เหลี่ยมจัตุรัสพึงทราบว่ามีเกินประมาณก็ควร ด้วยอาทิ-ศัพท์พึงทราบว่า อาจารย์ทั้งหลายสงเคราะห์ที่นั่งเหล่านี้คือ “ตั้งสัตตั้งคะ ตั้งภัททะ ตั้งเอฬกปาทกะ ตั้งอามฬกัฏฐะ ตั้งผลกะ ตั้งโกจณะ ตั้งฟาง”^{๗๐๔} เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **อนตมโส** เป็นต้น คำว่า **ด้วยใบใหม่ทั้งหลาย (ปณณเฑี วา)** ได้แก่ ด้วยใบกล้วยทั้งหลาย ตั้งที่หุ้มด้วยหนังเสือ ล้อมด้วยรูปสัตว์ร้ายเย็บด้วยรัตนะจัดเป็นครุภัณฑ์นั้นแล

ภิกษุทั้งหลายวางจีวรที่ย้อมแล้วย่อมพยายามด้วยมือในทีใด ที่นั้นชื่อว่า**ที่นั่งแผ่นไม้เรียบ (ขณฺณผลกั นาม)** อาจารย์บางพวกกล่าวว่า แผ่นอนุวาทเป็นต้น ชื่อว่า**ท่อนไม้เรียบ (ขณฺณมุคฺคโร นาม)** ภิกษุทั้งหลายย่อมหุบจีวรที่ย้อมแล้วด้วยไม้ใด ไม้ นั้นชื่อว่า**ไม้ท่อน (ทณฺทมุคฺคโร นาม)** ภาชนะน้ำดื่มที่ทำด้วยแผ่นกระดาน เหมือนสระโบกขรณี ชื่อว่า**อัมพะณะ (อมฺพณั)** ภาชนะที่ภิกษุเพน้ย้อมที่ดื่มแล้วแล้ววางไว้ ชื่อว่า**รางน้ำย้อม (รชนโทณิ)**

คำว่า **หนังที่เป็นอกปิยะ (อกปิยะจุมม)** ได้แก่ หนังราชสีห์เป็นต้น คำว่า **จะทำเครื่องลาดพื้นก็ควร (ภูมตฺถรณั กาคู วณฺณติ)** นี้ท่านกล่าวหมายเอาเครื่องลาดที่เป็นอกปิยะ ด้วย คำว่า **มีคติอย่างเครื่องลาด (ปัจจุตฺถรณคฺติ กั)** นี้ท่านแสดงว่า แม้การลาดบนเตียงและตั้งก็ควรก็ควร อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า แม้เครื่องลาดผ้าปาवालเป็นต้นก็จัดเป็นครุภัณฑ์ อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ไม่ควร ผู้ศึกษาพึงพิจารณาแล้วถือเอาความคำว่า **หนังที่เป็นอกปิยะ (อกปิยะมฺสานิ)** ได้แก่ หนังเนื้อเป็นต้น

คำว่า **ยานที่ประกอบด้วยล้อทั้งหมด (สพฺพ จุกฺกยุดฺตยานั)** ได้แก่ กิยานที่ประกอบด้วยล้อทั้งหมดคือยานที่มีล้ออันจัดแต่งแล้ว เป็นของที่ควรแจกสิ่งใดที่ท่านกล่าวว่าอาจใส่ไว้ในสาหรerkแล้วนำไปได้ สิ่งนั้นชื่อว่า**มิดที่ท่านอนุญาตแล้ว (อนุญญาตวาสิ นาม)** คำว่า **ใบไม้ในกำมือ (มฺภูฏูปณฺณ)** ได้แก่ ใบตาล ความจริงใบตาลนั้นท่านเรียกว่า “ใบไม้ในกำมือ” เพราะอรรถว่า คนทั้งหลายไปได้ด้วยกำมือ คำว่า **ใบไม้ในกำมือ (มฺภูฏูปณฺณ)** อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ใบไม้สำหรับปกปิดตน คำว่า **อณิสหิตั** คือ คุ้ไม้สีไฟ อธิบายว่า คุ้ไม้สีไฟ ๒ อันคืออุตตฺตารณั อธรรณั

คำว่า **ทำผาติกรรม (ผาติกมฺม กตฺวา)** ได้แก่ อันสงฆ์ทำถาวรกรรม คือวัชฏกรรมแม้ในมิดที่มีค่านั้นไม่ทำผาติกรรมถือเอาพึงใช้สอยในภณะนั้นนั้นแล ในเวลาจะวางภณะไว้ในอาวาสของสงฆ์แล้วพึงไปได้ เมื่อภิกษุถือเอาไปเพราะไม่มีสติควรนำส่งคืนเมื่อไปในที่อื่นก็พึงวางไว้ในอาวาสของสงฆ์ซึ่งเป็นวิหารที่สมบูรณ์ คำว่า **นี้ (เอตถ)** ในภณะดินเหนียว คำว่า **เหยือกน้ำ (กฺณฺติกา)** ได้แก่ เหยือกน้ำเหล็กและเหยือกน้ำโลหะแดง คำว่า **ย่อมแจกส่วนที่แจกกันได้ (โกฏฐาสเมว ภยติ)** ย่อมใช้เฉพาะส่วนที่แจกกันได้เท่านั้น ความว่า แต่ไม่ใช่ครุภัณฑ์ อธิบายว่า ก็ภาชนะทองจัดว่าเป็นครุภัณฑ์โดยแท้ คำว่า **นอกจากนี้ (อิตร)** ได้แก่ ครุภัณฑ์

^{๗๐๔} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๒๑/๓๔๙.

ทูลพลศึกษาปทวณณา จบ

๑๒) ปริณามนสิกขาบท

คำอะไรที่ควรกล่าวในสิกขาบทที่ ๑๒ ย่อมไม่มี

ปริณามนสิกขาปทวณณา จบ

สหรัหมิกสิกขาบทที่ ๘ จบ

๒.๕.๕.๙ รตนวรรค

๑) พรรณนาอันเตปฐสิกขาปทวณณา

ในคำว่า ไม่เก็บของพระราชา ไม่เก็บรัตนะที่ตกในที่อยู่ (อนิกขนตราชเก อนิกขนตรตนเก) นี้ พึงทราบปาฐะที่เลื้อว่าสยนิฆเร เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “อนิกขนโต ราชาน อโธ” บรรดาเหล่านั้นคำว่า นี้ (อโธ) แต่เรือนของตน คำว่า ในเรือนนอน (สยนิฆเร) ไ ต้ แ ก่ ใน เรือ น เ ป็น ที่ นอน ที่บรรทมของพระราชาที่บุคคลปูแล้วโดยที่สุดแม้ที่บุคคลล้อมด้วยกำแพงผ้ามา มีคำอธิบายว่า บนที่นอนนั้น ที่ชื่อว่ารัตนะ (รัตน) เพราะอรรถว่าให้เกิดความยินดี ได้แก่ข้างเป็นต้น ก็ในที่นี้ท่านประสงค์เอาอิตถิรัตนะ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “พระมเหสีท่านกล่าวว่ารัตนะ (รัตน วุจติ มเหสี)”

คำว่า ทั้งสอง (อุโฆสุ) ได้แก่ ในพระราชาและพระมเหสี ในคำว่า กิริยากิริย นี้ การลวงเลยเสาะเชื่อนไปพึงทราบว่าเป็นกิริย การไม่ทราบพึงทราบว่าเป็นกิริย

อันเตปฐสิกขาปทวณณา จบ

๒) รตนสิกขาปทวณณา

คำว่า ของ ๑๐ อย่างมีแก้วมุกดาเป็นต้น (มุตตาทิตสวริ) รัตนะ ๑๐ อย่างคือ “แก้วมุกดา แก้วมณี ไพฑูรย์ สังข์ ศิลา ประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม แก้วตาแมว”^{๗๐๕} คำว่า ในที่อยู่ (อชฺฆมาสเถ) ได้แก่ ในเรือน เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ปริกขิตตสส” เป็นต้น อธิบายว่า ที่อยู่ ที่มี เครื่อง ล้อม ก็ ใน คำว่า อาวสโถ นี้ มี อธิบายว่า เรือน อัน เป็น ที่ อยู่ ภายใน บ้าน ท่าน ประสงค์ เอา แล้ว แต่เรือนอันเป็นที่อยู่ในอารามท่านถือเอาด้วยศัพท์ว่าอชฺฆมารามะเท่านั้น ก็ในคำว่า อาวสโถ นี้ อ จ ร ย บ ำ ง พ ว ก ก ล ำ ว ว่า “จะมีอยู่ในภายในอารามก็ตามในที่อื่นก็ตามท่านก็เรียกว่าที่อยู่ของตน”^{๗๐๖} คำว่า เมื่อถือเอาเพื่อประโยชน์แก่คนอื่นต้องทุกกฎโดยแท้ (สพฺเพสฺมปิ อตฺถาย ทุกฺกฏเมว) ได้แก่ เมื่อภิกษุถือเอาเองหรือให้ผู้อื่นถือเอาเพื่อประโยชน์แก่ตนหรือเพื่อประโยชน์สงฆ์เป็นต้นเหล่านั้นต้องอ ำ บั ดิ ทู ก ก ฎ โ ด ย แ ท้ แต่ถ้าเป็นของของมารดาบิดาพึงเก็บโดยแท้จัดว่าเป็นกับปียกัณฑ์พึงถือเอาเพื่อประโยชน์แก่ตนแล้วเงิ บไว้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “ตาทิสฺส ปณ” เป็นต้น คำว่า เช่นนั้น (ตาทิสฺส) ได้แก่ สิ่งใดเป็นของมารดาบิดา พึงเก็บสิ่งนั้นโดยแท้ จัดว่าเป็นกับปียกัณฑ์ กับปียกัณฑ์เช่นนั้น คำว่า

^{๗๐๕} วิ.ม.พ. (ไทย) ๒/๕๐๖/๕๙๗.

^{๗๐๖} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๒๑.

เพราะความพอใจบ้าง เพราะความกลัวบ้าง (ฉนฺเทนปิ ภเยนปิ) ได้แก่ เพราะความพอใจในผู้ใหญ่บ้าง เพราะความกลัวในราชภัตลภทั้งหลายบ้าง

คำว่า ในฐานะเช่นนั้น (ตาทิสฺสฐานเณ) ได้แก่ในบริเวณที่แวดล้อมด้วยกำแพงในอารามใหญ่เช่นกับมหาวิหาร คำว่า กระทำสัญญาณ (สญฺญาณํ กตฺวา) ได้แก่ กระทำสัญญาณด้วยรูปมีว่า “กหาปณะมีประมาณเท่านี้” หรือด้วยนิมิตมีประทับตราเป็นต้น อธิบายว่า กำหนดแล้ว คำว่า ในมือของภิกษุทั้งหลายผู้สมควร (ปติรูปานํ ภิกฺขุณํ หตฺเถ) ได้แก่ ในมือของภิกษุทั้งหลายผู้เป็นลัทธิ ผู้มักรังเกียจ แต่ภิกษุยอมไม่ได้เพื่อจะวางไว้ในมือของภิกษุผู้มีชาติโลเล คำว่า ย่อมไม่หลีกไป (เนว ปกฺกมฺติ) ได้แก่ ย่อมไม่หลีกออกจากอาวาสนั้นเลย คำว่า แสดงซึ่งสิ่งนั้น (ตํ ทสฺเสตฺวา) ได้แก่ แสดงอย่างนี้ว่า เสนาสนะมีเสนาสนะที่ถาวรเป็นต้นอันใดอันท่านทำแล้ว อุบาสกชื่อว่าเสนาสนะนี้นั้นอันเขาทำแล้วด้วยของของท่าน คำว่า ชักชวน (สมาทเปตฺวา) ได้แก่ ชักชวนซึ่งบุคคลอื่น อธิบายว่า ขอแล้วโดยนัยที่กล่าวแล้ว “พระอริยะทั้งหลายย่อมยินยอมจะจงบนี้เป็นการของของพระอริยะทั้งหลาย”^{๗๐๗}

คำว่า ในที่ที่ทรงอนุญาต (อนุญญาตฺฐานเณ) ได้แก่ ในที่พักและที่อยู่ คำว่า การลูบคลำ (อามาสํ) ได้แก่ ผ้าเป็นต้นที่พึงลูบคลำและพึงเก็บ

รัตนสิกขาปทวิณณนา จบ

๓) วิกาลคามัมปเวสนสิกขาปทวิณณนา

คำว่า จาริตเต ได้แก่ ในจาริตตสิกขาปท^{๗๐๘} คำว่า อุปะจาร ได้แก่ เลททุบาตรที่ ๒ คำว่า เมื่อภิกษุทั้งหลายไปอยู่สู่บ้านอื่น กิจที่จะต้องบอกลาอีกยอมไม่มี (อญฺญํ คามํ คจฺจนฺตานํ ปุณฺณํ อปาปุจฺจนํ กิ จ จํ น ตฺถิ) คำว่า มว่า เมื่อภิกษุทั้งหลายสงบระงับความอุตสาหะไปอยู่สู่บ้านอื่นแม้จะเป็นบ้านตั้ง ๑๐๐ หลัง กิจที่จะต้องบอกลาอีกยอมไม่มี เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “สเจ ปน” เป็นต้น คำว่า ความอุตสาหะ (อุตฺสาหิ) ได้แก่ ความอุตสาหะที่จะเข้าไปสู่บ้าน ในที่ทั้งหลายมีอารามอื่น เป็นต้น^{๗๐๙} เมื่อภิกษุไม่บอกลาไปอยู่ ไม่ต้องอาบัติอย่างเดียวกันเท่านั้นก็หาไม่ แม้เมื่อภิกษุไม่คาดประคตเอว ไม่คลุมผ้าสังฆาฏิไปอยู่ก็ไม่ต้องอาบัติ คำว่า คราวมีอันตราย (อาปทาสุ) ได้แก่ ราชสีห์หรือเสือโคร่งมา หรืออุปัทวะอะไรอื่นเกิดขึ้น ก็ไม่ต้องอาบัติ ในคราวอันตรายเห็นปานนี้ ภิกษุจะเข้าไปภายในบ้านจากนอกบ้านยอมควร

คามัมปเวสนสิกขาปทวิณณนา จบ

๔) สุกฺขิรสิกขาปทวิณณนา

คำว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่ผู้นั้น (ตํ อสฺส อตฺถิ)^{๗๑๐} ได้แก่ สิกขาบทนั้นชื่อว่าเกณฑกะ เพราะต้องทำลายก่อนแล้วจึงแสดงอาบัติในภายหลัง อาบัติปาจิตตียมีแก่ภิกษุนั้น

^{๗๐๗} พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๕๙/๑๖๙.

^{๗๐๘} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๐๑/๔๔๓.

^{๗๐๙} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๕๑๕/๔๓๘.

^{๗๑๐} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๒๔.

คำว่า ไม้สีไฟ (อรณิกะ) ได้แก่ ธนูไม้สีไฟ คำว่า วิธะ แปลว่า บ่วงเข็ม คำว่า ปลายมีด (วาสิชฌุ) ได้แก่ ด้ามมีด

สุจิฆรสิกขาปทวินณนา จบ

๕) มัญจปฐิสสิกขาปทวินณนา

คำว่า มีเท้า ๘ องคุลี (อฏฐงฺคุลปาทก) เป็นการแสดงถึงภาวนุปสงกลิงค์ ด้วยคำว่า การตัดเป็นเช่นกับการทำลาย (เฉทนกํ เกทนกสทิสเมว) นี้ ท่านแสดงเนื้อความนี้ว่า “การตัดนั้นแหละชื่อว่าเฉทนกะ การตัดนั้นมีอยู่แก่สิกขาบทนั้น เพราะเหตุนี้ สิกขาบทนั้นชื่อว่าเฉทนกะ”

คำว่า ประมานนั้นแหละย่อมปรากฏข้างหน้าฉันใด ภิกษุชุดแล้วฉันนั้น (ยถา ปมาณเมว อุปริ ทิสฺสติ, เอวํ นิขณิตฺวา วา) ได้แก่ ก็ถ้าภิกษุไม่ปรารภนาจะตัด ประมานเท่านั้นย่อมปรากฏฉันใด ภิกษุชุดแล้วที่ภาคพื้นฉันนั้น คำว่า ผูกแคร่ (อฏฺฐกํ วา พนฺธิตฺวา) ได้แก่ ยกขึ้นวางไว้บนแคร่แล้วทำการแคร่

มัญจปฐิสสิกขาปทวินณนา จบ

๖) ตูลนัทธสิกขาปทวินณนา

คำว่า ลาดเครื่องลาดแล้วยัดนุ่น (มิจฺฉิกํ ปตฺถริตฺวา ตูลํ ปกฺขิปปิตฺวา) ความว่า ลาดเครื่องลาดข้างบนเตียงและตั้งแล้วยัดนุ่นข้างบนของเครื่องลาดนั้น คำว่า ข้างบนของเครื่องลาด (อุปฺริ มิจฺฉิกาย) ได้แก่ บนเครื่องลาดในส่วนข้างบน

คำว่า ประมานศรีษะ (สีส ป ป ม า ณั)^{๗๑๑} เพื่อแสดงว่า เตียงและตั้งทั้งหลายย่อมกระทบศรีษะทั้งหมดตั้งแต่ลำคอ ในที่ใด ที่นั้นประมานศรีษะ ก็แก้ในกำมือในส่วนกว้างโดยกำหนดอย่างสูงนั้นมีอยู่ โดยส่วนยาว ๒ ศอก ท่านจึงกล่าวคำว่า “ที่มุมทั้ง ๓ โดยส่วนกว้างของเครื่องลาดอันใด (ยสฺส วิตุถารโต ตีสุ โกณฺเสุ)” เป็นต้น คำว่า ๑ คืบ ๔ องคุลีในระหว่างแห่งเตียงและตั้งทั้งสอง (ทฺวินนํ อนฺตรํ วิทตฺถิจตฺรํคุลํ โหติ) ได้แก่ ๑ คืบและ ๔ องคุลีแห่งมุมทั้งสองที่ท่านกำหนดในระหว่าง คำว่า ตรงกลาง ๑ ศอกกำ (มฺหุณฺเน มฺหฺฐริตฺถํ) ได้แก่ ตรงกลางของหมอนประมาน ๑ ศอกกำโดยส่วนกว้าง จริงอยู่ประมานนี้เป็นการกำหนดอย่างสูงแห่งประมานของศรีษะ ใหญ่กว่านั้นไม่ควร เล็กกว่านั้นควรอยู่ ผู้ไม่ป่วยไข้หมอน ๒ อย่างคือ หมอนหนุนศรีษะ ๑ หมอนหนุนเท้า ๑ ย่อมควร สำหรับผู้เป็นไข้แม้จะลาดหมอนทั้งหลายแล้วให้เครื่องลาดข้างบนแล้วนอนย่อมควร

ตูลนัทธสิกขาปทวินณนา จบ

๗) นิสิตนสิกขาปทวินณนา

สิกขาบทที่ ๗ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น

นิสิตนสิกขาปทวินณนา จบ

^{๗๑๑} วิ.ม.อ.(บาลี) ๓/๒๙๗/๓๒๑, สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๔๗๑

๘) กัณฺหุปปญฺเญจาทิสักขาปทวณฺณา

คำว่า ด้านบนนาภีด้านล่างมณฑลเข้า (อโรณาภีอุพฺพชาณฺมณฑล) ได้แก่ ในภายใต้แห่งสะดือ ในเบื้องบนแห่งมณฑลเข้า คำว่า กณฺหุ ในคำว่า กณฺหุปีฬกอสฺสาวถุลลกจฺฉาพาทานํ นี้ ได้แก่ โรคหิด ต่อมเลือดแดงอันเป็นต่อมเล็กๆ ชื่อว่าต่อม (ปีฬกา) การไหลออกของสิ่งไม่สะอาดด้วยสามารถแห่งโรคหิดสีดวงทวารและโรคเบาหวาน ชื่อว่าอัสสาวะ (อสฺสาโว) ท่านเรียกอาพาธที่เกิดจากต่อมใหญ่ๆ ว่า อาพาธที่เป็นต่อมใหญ่

กัณฺหุปปญฺเญจาทิสักขาปทวณฺณา จบ

๙-๑๐) วสฺสีกสาฎิกนันทิสักขาปทวณฺณา

สิกขาบทที่ ๙ และที่ ๑๐ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น

วสฺสีกสาฎิกนันทิสักขาปทวณฺณา จบ

รัตนวรรคที่ ๙ จบ

พรรณนาปาจิตติยีนีลิตถปกาสินีชื่อวินยมัญญุสา

แห่งอรรถกถาปาติโมกข์ชื่อว่ากังขาวิตรณี จบ

๒.๕.๖ ปาฎิเทศนียกัณฺฐ

๑) ปฐมปาฎิเทศนียสิกขาปทวณฺณา

คำว่า ผู้เข้าไปในระหว่างเรือน (อนฺตรฆรํ ปวิฏฐาย) ได้แก่ ผู้เข้าไปสู่เรือนที่มีรถ มีพาหนะ มีทางสามแพร่ง คำว่า อันเป็นอัสปายะ (อสฺปายํ) ได้แก่ อันเว้นจากทางไปสวรรค์และนิพพาน คือ อันไม่คล้อยตาม ในสิกขาบทนี้พึงทราบว่าเป็นอาบัติด้วยสามารถแห่งภิกษุณีผู้ยืนให้ในระหว่างเรือน แต่ที่ที่ภิกษุณีไม่เป็นประมาณเพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า “อนฺตรฆรํ ปวิฏฐายาติ วจฺนโต” เป็นต้น คำว่า ในระหว่างสวนเป็นต้น (อนฺตรารามาทิสฺส) ได้แก่ ในการหลีกไปในระหว่างอาราม สำนักภิกษุณี และสำนักแห่งเดียลย์ คำว่า รติยา ในคำว่า ถนฺน ตรอก และทาง ๓ แยก ๔ แยก นี้ คำว่า รติยา ได้แก่ ตรอก คำว่า พฺยุหํ ได้แก่ ตรอกตันที่คนยืนเดินผ่านไปผ่านมา คำว่า ทาง ๓ แพร่ง ๔ แพร่ง (สิงฆาตกั) ทาง ๔ แพร่ง หรือ ๓ แพร่ง อันเป็นที่รวมแห่งทาง คำว่า เรือน (ฆรํ) ได้แก่ เรือนแห่งตระกูล เหมือนอย่างว่า เมื่อภิกษุจากภิกษุณีผู้ยืนให้ในถนฺนเป็นต้นยอมเป็นอาบัติ ฉนฺโต พึงทราบในที่ทั้งหลายมีตรอกเป็นต้น ฉนฺตนั้น

คำว่า ต้องอาบัติทุกกฏทั้งในขณะรับ ทั้งในขณะกลืนกิน ในกาลิกทั้งหลายมียามกาลิกเป็นต้น (ยามกาลาทีสุ ปฏิกคฺคเณปี อชฺโณหฺรเณปี ทุกกฏํ) นี้ท่านกล่าวหมายถึงกาลิกที่ไม่เจือด้วยอามิส แต่เมื่อกาลิกระคนกันมีรสเป็นอันเดียวกัน ย่อมต้องอาบัติปาฎิเทศนียะโดยแท้ คำว่า ผู้อุปสมบทร่วมกัน (เอกโตอุปสมปฺนนาย) ได้แก่ ผู้อุปสมบทในสำนักของภิกษุทั้งหลาย แต่ของภิกษุณีผู้อุปสมบทในสำนักของภิกษุทั้งหลายย่อมต้องอาบัติทุกกฏตามเหตุเกิดนั้นแหละ

คำว่า ผู้ให้แก่ภิกษุณีที่เป็นญาติ (ญาติกาย วา ทาเปนฺติยา) ได้แก่ ผู้ไม่ให้เองให้แก่ภิกษุณีที่เป็นญาติคนใดคนหนึ่ง อธิบายว่า ภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติ คำว่า ผู้ยกขึ้นให้อยู่

(อุปนิขิปิตวา วา ทมมานาย) ได้แก่ ยืนอยู่ที่พื้นให้อยู่ว่า “แม่เจ้า ฉันทวายสิ่งนี้แก่แม่เจ้าทั้งหลาย”
กาลิกที่เขาถวายอย่างนี้ อันภิกษุรับด้วยคำว่า “ดีหละน้องหญิง”
ให้ภิกษุณีนั่นแหละหรือภิกษุณีอื่นรับแล้วฉันทกาลิกนั้นย่อมควร

ปฐมปาฏิเทสนียสิกขาปทวินณา จบ

๒) ทุตติยาปาฏิเทสนียสิกขาปทวินณา

เชื่อมความว่า ก็ภิกษุใดรับมาฉันท ในคำว่า หรือว่าให้ภักตของตน (อตตโน วา ภคตํ
ทาเปเนติยา) นี้ มีความว่า แม้ถ้าว่าภิกษุณีให้ภักตของตน ย่อมไม่ต้องอาบัติเพราะสิกขาบทนี้ (แต่)
ต้องอาบัติเพราะสิกขาบทก่อน ก็ในคำว่า หรือว่าให้ภักตของคนเหล่านี้ (เปรสํ วา ภคตํ เทเนติยา)
นี้ถ้าภิกษุณีให้อยู่ พึงต้องอาบัติเพราะสิกขาบทนี้ ก็ภิกษุณีให้อยู่ย่อมไม่ต้องอาบัติเพราะสิกขาบทนี้
ไม่ต้องอาบัติเพราะสิกขาบทก่อน

ทุตติยาปาฏิเทสนียสิกขาปทวินณา จบ

๓) ตติยาปาฏิเทสนียสิกขาปทวินณา

คำว่า ได้ เสกขสมมุติ แล้ว (ลหุทธเสกขสมมุติกานิ) ได้แก่
ได้เสกขสมมุติแล้วด้วยญัตติหุตติยกรรม ก็ตระกูลใดเจริญด้วยศรัทธา ย่อมเสื่อมจากภค
สงฆ์ย่อมให้เสกขสมมุติแก่ตระกูลเห็นปานนั้นด้วยญัตติหุตติยกรรม คำนี้ท่านกล่าวหมายเอากรรมนั้น

คำว่า นำออกจากเรือน (ฆรโต นิหริตวา) ได้แก่ นำออกจากเรือนสู่โรงฉันหรือสู่วิหาร
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “อาสนสาลาทีสุ” เป็นต้น พึงทำการเชื่อมความแห่งคำนี้ด้วยบทนี้ว่า
“เทเนติ” คำว่า ให้สิ่งของที่วางไว้ที่เชิงประตู (ทวารมูเล วา ฐูปิตํ เทเนติ) ได้แก่
ให้สิ่งของที่วางไว้ที่มุมประตูแก่ผู้ที่มาถึงในภายหลัง
แต่ภักที่ภิกษุณีเห็นภิกษุแล้วนำออกจากเรือนให้อยู่ย่อมไม่ควร คำว่า ในนิจกัต (นิจจกตเต) ได้แก่
ในภักที่บุคคลพึงให้เป็นนิตย คำว่า ในสลาภกัต (สลาภกตเต) ได้แก่
ในภักที่เขาพึงให้โดยติดอักษรแล้วให้ถือเอาอย่างนี้ว่า “สลาภกัตของผู้ชื่อนั้น”
ด้วยสลาภตันไม้แก่นหรือโดยลำดับที่สำเร็จด้วยไม้ไผ่และใบตาล เป็นต้น คำว่า ในส่วน (ปฏิกิเ)
ได้แก่ ในสลาภกัตที่เขาพึงให้ในปักษ์หนึ่ง คือในวันหนึ่ง คำว่า ในอุโปสถิกกัต (อุโปสถิกเก) ได้แก่
ในภักที่เขาพึงถวายในวันอุโปสถ คำว่า ในปาฏิปทิกกัต (ปาฏิปทิกเก) ได้แก่
ในภักที่เขาพึงถวายในวันปาฏิปท

ตติยาปาฏิเทสนียสิกขาปทวินณา จบ

๔) จตุตถปาฏิเทสนียสิกขาปทวินณา

คำว่า จงนำของอื่นแม้มากพร้อมกับสิ่งของนั้นทำให้เป็นบริวารของภักนั้น (ตสส
ปริวาริ กตวา อญญี วา เตเน สหุธี พหุ กมปิ) ได้แก่
จงนำมาซึ่งสิ่งของอย่างใดอย่างหนึ่งแม้มากพร้อมกับของนั้นทำให้เป็นบริวารแห่งของเดี่ยวหรือของบริ
โภคนั้นโดยนัยว่า “ประโยชน์อะไรก็วยข้าวยาคูล้วนๆ ที่ท่านให้

ข้าพเจ้าจำให้แม่ข้าวยาคูและภักตเป็นต้นให้เป็นบริวารแห่งข้าวยาคูนี้” เป็นต้น คำว่า **ของควรเคี้ยว (ขาทนีย)** เป็นเพียงคำชี้แจงเพราะเป็นของที่พึงปรารถนาว่า “เป็นของที่พึงบริโภค” ดังนั้น คำว่า **จงนำมาพร้อมกับของนั้น (เตน สทธี อหฺรณฺตุ)** ได้แก่ จงนำมาซึ่งไทยธรรมของตนพร้อมกัยสิ่งนั้น

คำว่า **ที่ปรากฏและเหลือจากภิกษุใช้ (ปฏิสัทธิตคิลานาวเสสฺ วา)** ได้แก่ ภิกษุใช้ทำให้ปรากฏและที่เหลือจากจากส่วนที่ปรากฏ ซึ่งส่วนที่เหลือของภิกษุเหล่านั้น ความว่า ที่เหลือแห่งส่วนที่ปรากฏและของภิกษุใช้ ภิกษุนำภักตมาทำให้ปรากฏเพื่อประโยชน์แก่บุคคลหนึ่ง ภิกษุนั้นจะบริโภคส่วนที่เหลือแม้ของภิกษุอื่นก็ควร ภักตที่ภิกษุทำให้ปรากฏแก่ภิกษุ ๔ รูปหรือ ๕ รูป แล้ว ย่อม เป็น อัน นำ มา เพื่อ ภิกษุ เป็น อัน มาก ชน เป็น อัน มาก ย่อม ปรารถนา เพื่อ อัน ให้ แม้ แก่ ภิกษุ เหล่า อื่น แม้ภักตนั้นก็เป็นภักตที่จากส่วนที่ปรากฏเหมือนกัน ภักตนั้นย่อมควรแก่ภิกษุแม้ทั้งปวง เมื่อเป็นเช่นนั้นภักตก็จะมีเป็นจำนวนมากเหมือนกัน ภักตที่ภิกษุละการสะสมวางไว้ย่อมควรแม้ในวันที่ ๒ แม้ในภักตที่เหลือจากภักตที่นำมาเพื่อภิกษุใช้ก็นัยนี้ภักตใดทำให้ปรากฏเลยนำมา ภักตนั้นอันเขาส่งไปภายนอกอารามให้เขาทำให้ปรากฏแล้วจึงให้นำมา หรืออันภิกษุทั้งหลายไปแล้วพึงถือเอาในระหว่างทาง ภิกษุไปแม้ผู้ที่ใดโดยท่ามกลางวิหาร หรือชนทั้งหลายมีโจรป่าเป็นต้นนำมาจากป่าแล้วให้ ภิกษุควรให้ทำให้ปรากฏโดยนัยก่อนนั้นแหละ ก็ในคัมภีร์โบราณทั้งหลายในที่บางแห่งปรากฏบาสีว่า “ปฏิสัทธิต กตฺวา อหฺมฺว คิลานาวเสสฺ วา” พระบาลีนั้นไม่ควรถือเอา คำว่า อันเกิดในที่นั้นนั้นแหละ (ตตฺถชาตกเมว วา) ได้แก่ อันเกิดในอารามนั้นแหละ คำว่า **มูลและผลเป็นต้น (มูลผลาที)** ได้แก่ เมื่อภิกษุบริโภคมูลผลเปลือกใบเป็นต้นซึ่งเขาให้บุคคลอื่นทำเป็นกบปียะ ไม่เป็นอาบัติ ถ้าภิกษุทั้งหลายนำสิ่งนั้นไปบ้านหุงต้มแล้วนำมา สิ่งนั้นย่อมไม่ควร ควรให้ทำสิ่งนั้นให้ปรากฏ

จตุตถปาฏิเทสนียสิกขาปทวินณา จป

พรรณนาปาฏิเทสนียะในคัมภีร์นิลัตถปกาสิณี ชื่อว่า วินยัตถมัญชสา
แห่งอรรถกถาปาติโมกข์ชื่อกังขาวิตรณิ จปแล้วด้วยประการฉะนี้

๒.๕.๗ เสขียกัณห์

๑) ปริมณฑลสิกขาปทวินณา

เพราะมิได้กล่าวให้พิเศษออกไปว่า “อนฺตรมเร” กล่าวคำว่า “**ในที่ทั้งหมดทั้งอารามและในละแวกบ้าน**” คำว่า **ทั้งในอาราม (อาราเมปิ)** ท่านกล่าวหมายเอาเวลาเป็นเวลาเป็นที่อุปัฏฐากพระพุทธเจ้าเป็นต้น ท่านทำการกำหนดในที่นั้นๆ ด้วยคำว่า “ในธรรมเหล่านั้น ธรรมคือปาราชิก ๔ สิกขาบทเหล่านั้นย่อมมาสู่อุทเทส”^{๗๑๒} ฉนใด แม้ในที่นี้ก็ฉนนั้น เพราะเหตุไรท่านจึงมิได้ทำการกำหนดว่า “ในธรรมเหล่านั้น ธรรมคือเสขียะ ๗๕ สิกขาบทเหล่านั้นย่อมมาสู่อุทเทส” เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**เอตถ จ**” เป็นต้น คำว่า **แม้วัตรที่ท่านกล่าวไว้แล้วในวัตตขันธกะ (วตฺตกฺขนฺธเก วุตฺตวตฺตานิปิ)** ได้แก่ อาคันตุกวัตร อวาสิกวัตร อนุโมทนาวัตร วัตรในโรงฉัน วัตรในการบิณฑบาต เสนาสนวัตร วัตรไธเรื่อนไฟ

ชั้นตาธรวัตร วัตรในเว็จกุฎี อุปัชฌาย์วัตร อาจรรย์วัตร สัทธวิहारิกวัตร และอันเตวาสิกวัตร
 กวัตรตามที่กล่าวมานี้เป็นเพียงการชี้แจงเพราะท่านปรารณาการนับจำนวนแม้ชั้นธรวัตรแม่เหล่าอื่น
 ในที่นี้เหมือนกัน ก็ในวัตรเหล่านี้มีอธิบายดังนี้
 ก็ในที่นี้ปรารณาแม้การนับวัตรเป็นต้นว่าวัตรที่มาแล้วในวัตตขันธกะเป็นอาทิ^{๗๓}
 ความจริงธรรมคือวัตรเหล่านั้นท่านปรารณาว่า “เสขียวัตร (เสขียา)”
 เพราะเป็นวัตรอันภิกษุต้องศึกษา เพราะเหตุนี้
 ท่านจึงมิได้ทำการกำหนดสิกขาบทที่เป็นเสขียะทั้งหลายเหมือนปาราชิกสิกขาบทเป็นต้น
 เพร าะ เ ห ตุ นั้น
 ท่านจึงมิได้ทำการถือเอาวัตรทั้งหลายเป็นต้นว่าวัตรที่มาในวัตตขันธกะเป็นต้นอย่างเดียว
 เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “จาริตตวินยทสฺสนมตฺตณฺจ” เป็นต้น
 แม้ในที่นี้ผู้ศึกษาพึงนำมาประกอบด้วยคำว่า “ปริจฺเฉทํ น กโต” เมื่อท่านมิได้กล่าวว่า “ทุกกฏ”
 ไว้ในมาติกา ก็ควรทราบว่าเป็นทุกกฏ แม้ในที่นี้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “โย ปณ”
 เป็นต้น

คำว่า ประมาณ ๘ องคุลี (อฏฐงฺคุลมตฺต) ได้แก่ ประมาณ ๘ องคุลีด้วยองคุลีตามปกติ
 ก็ภิกษุใดมีแข้งขาวหรือมีก้อนเนื้อใหญ่ ภิกษุนั้นพึงนุ่งห่มให้ยื่นลงต่ำกว่า ๘
 องคุลีเพื่อความเหมาะสม

คำว่า ที่สุดแห่งบ่วงมือ (ปาสนฺต) ได้แก่ ซึ่งปลายแห่งบ่วงมือ อธิบายว่า ที่สุดชายผ้า

คำว่า เราจักนุ่งห่มไม่ให้เกินปริณทล (อปริณทลํ นิวาเสสฺสามิ) ได้แก่
 ภิกษุไม่จงใจอย่างนี้ว่า “เราจักนุ่งห่มห้อยข้างหน้าและข้างหลัง”
 ไม่รู้เพื่อจะนุ่งห่มให้เรียบร้อย ย่อมไม่ต้องอาบัติ แม้ก็จริง
 แม้ถึงอย่างนั้นภิกษุก็ควรเรียนเอาวัตรแห่งการนุ่งห่มให้ดี ภิกษุไม่จงใจเรียนชื่อว่าไม่เอื้อเฟื้อ
 เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “อีกประการหนึ่ง ภิกษุพึงเรียนเอาวัตรคือการนุ่งห่ม”

ปริณทลสิกขาปทวินณนา จบ

๒) ทุตยปริณทลสิกขาปทวินณนา

คำว่า การนุ่งห่มอย่างคฤหัสถ์พระพุทธรองค์ตรัสห้ามแล้ว (ปฏิกิขิตฺ คิหิปารุตฺ)
 ได้แก่ การนุ่งห่มอย่างคฤหัสถ์พระพุทธรเจ้าตรัสห้ามไว้ในขุททกวัตตขันธกะ
 บัดนี้เพื่อแสดงเรื่องตามที่กล่าวแล้วโดยย่อว่า “น ภิกษเว” เป็นต้น^{๗๔} ให้พิสดารท่านจึงกล่าวว่า
 “ตตฺถ” เป็นต้น เชื่อมความว่า การนุ่งห่มโดยประการอื่นทุกอย่าง คำว่า เพราะเหตุนี้ (ตสฺมา)
 ได้แก่ เพราะเหตุที่ชื่อว่าการนุ่งห่มอย่างคฤหัสถ์มีการนุ่งห่มผ้าขาวเป็นต้น คำว่า ผ้าขาว (เสตปฺภา)
 ได้แก่ การเปิดผ้าขาวนั้นนั่นแหละ คำว่า นิครนถ์ผู้รักษาครั้งเดียว (อหฺมปาลกนิคณฺฐา)
 ขนเหล่าใดย่อมรักษาครั้งเดียว เพราะเหตุนี้ ขนเหล่านั้น ชื่อว่าผู้รักษาครั้งเดียว (อหฺมปาลกา)
 ก็ขนผู้รักษาครั้งเดียวทั้งหลายด้วย ขนเหล่านั้นเป็นนิครนถ์ด้วย เพราะเหตุนี้
 จึงชื่อว่า นิครนถ์ผู้รักษาครั้งเดียว (อหฺมปาลกานิคณฺฐา)

^{๗๓} วิ.จู. (บาลี) ๗/๓๕๗/๑๕๔.

^{๗๔} วิ.จู. (บาลี) ๗/๒๘๐/๔๔.

ก็ชนเหล่านั้นให้เหินผ้าขาวผืนหนึ่งนั้นแหละข้างบนเข้าไปในรักแร้แล้วเผา
 ภายหลังพวกเขาไม่เปลือยกายก็ยอมรักษาครั้งเดียวเท่านั้น คำว่า **ปริพาชกทั้งหลาย (ปริพาชกา)**
 ได้แก่ ละคิหิพันธ์แล้วเข้าถึงการบวช คำว่า **เปิดอก (อูรี วิริตวา)** ได้แก่ เปิดท่ามกลางหทัย คำว่า
เพียงประสงค์จะมองดู (อกุชิตารากมตัม) เพียงมองดู คำว่า **ในอาราม (อาราเม วา)**
 คำนี้ท่านกล่าวหมายเอากาลอุปัฏฐากพระพุทธเจ้า คำว่า **ในระหว่างเรือน (อนฺตรมเร วา)** ได้แก่
 ในบ้านที่ได้ชื่อว่า “ระหว่างเรือน” เพราะอรรถว่า เรือนทั้งหลายของบุคคลนี้มีอยู่ในระหว่างในที่นี้
 ทุติยปริณิพัตตสิกขาปทวินนนา จบ

๓-๔) สุปัจฉัจฉนสิกขาปทวินนนา

คำว่า **ผู้ห่มด้วยดี (สุญฺญํ ปฏิจฺฉนโน)** ได้แก่ ไม่เปิดเข้าบ้าง ออกบ้าง
 ปกปิดด้วยการปกปิดในที่ที่ควรปกปิด ไม่คลุมศีรษะ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **“ปลตเมตฺตุม
 (คณฺฐิกํ ปฏิมุญฺจิตฺวา)”** เป็นต้น บรรดาเหล่านั้น คำว่า **ปลตเมตฺตุม (คณฺฐิกํ ปฏิมุญฺจิตฺวา)**
 ได้แก่ ปลตเมตฺตุมที่ คำว่า **ในละแวกบ้าน (อนฺตรมเร)** ได้แก่ ในบ้านเป็นที่เที่ยวบินทบาตร
 แม้ในวันหนึ่งภิกษุจะไปตามสบายในสำนักของชาวบ้านผู้อยู่ในที่พักก็ควร ท่านเขียนไว้ในบทคัมภีร์ว่า
 ก็จะกล่าวไปไปถึงสำนักของพวกภิกษุที่อยู่ด้วยการอธิฐานการอยู่ ๔-๕ วัน

ค ำ ว ่า ผู้ อ ยู่ ใน ที่ พัก (ว สุ ป ค ต ส ส) ไ ต้ แ ก่
 ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุเข้าไปเพื่ออยู่ตลอดราตรีนั่งเปิดกายในเวลากลางคืนหรือเวลากลางวัน
 สุปัจฉัจฉนสิกขาปทวินนนา จบ

๕-๖) สุตฺตฺตสิกขาปทวินนนา

คำว่า **ผู้สำรวจ (สุตฺตฺโต)** ได้แก่ สำรวจระวางด้วยดี เหมือนอย่างว่า
 ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้สำรวจแล้วด้วยดีโดยประการใด เพื่อแสดงประการนั้นท่านจึงกล่าวคำว่า **“หตฺถิ วา”**
 เป็นต้น

สุตฺตฺตสิกขาปทวินนนา จบ

๗-๘) โอกุชิตตจกฺขุสิกขาปทวินนนา

ก็ด้วยคำมีประมาณเท่าไรภิกษุจะเป็นผู้ชื่อว่ามิตาทอดลง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า
“ ม อ ง ดู ภู มิ ภ า ค ป ระ ม า ณ ขั ว แอ ก (ยุ ค ม ต ตํ ภู มิ ภ า คํ เป ก ข มา โ น) ”
 ก็สัตว์อาชาไนยผู้ที่ฝึกแล้วเป็นสัตว์ควรประกอบที่แอกย่อมเพ่งดูประมาณชั่วแอก
 พึงไปสู่ภูมิภาคประมาณ ๔ ศอก แม้สัตว์อาชาไนยนี้ก็พึงมองดูที่ประมาณเท่านั้นไป
 ภิกษุใดอาศัยความไม่เอื้อเพื่อแลดูทิสภาคนั้นนั้น ดูปราสาท เรือนยอด ถนนไปอยู่ ต้องอาบัติทุกกฏ
 คำว่า **ไม่มีอันตรายสัตว์มีขาและม้า เป็นต้น (อตฺถิสฺสาทิปริสฺสยาภาว)** ได้แก่ ที่ชื่อว่าอันตราย
(ปริสฺสโย) เพราะอรรถว่าเป็นที่พักพิง เพราะอรรถว่าครอบงำ เพราะอรรถว่าเบียดเบียน
 ที่พักพิงคือช้างและม้า เป็นต้น ชื่อว่าที่พักพิงคือช้างและม้า เป็นต้น **(หตฺถิสฺสาทิปริสฺสโย)**
 ซึ่งความไม่มีอันตรายนั้น ความว่า ซึ่งความไม่มีอุปหะแก่ช้างและม้า เป็นต้น
 อ า จ า ร ย์ บ า ง พ ว ก ก ล ่า ว ว ่า “ ภิกษุ ยืน อยู่ ใน ที่ ห นี ง อ ย ่าง ไ ด
 แม้ไปอยู่อย่างนั้นก็ยอมได้เพื่อแลดูความไม่มีอันตรายเหมือนกัน ย่อมได้ซึ่งการบูชาในบ้านอย่างนั้น”

โอภิตตจักขุสิกขาปทวินนา จบ

๙-๑๐) อุภิตตกายสิกขาปทวินนา

คำว่า ตั้งแต่ภายในเสาเชื่อน (อนโตอินทขีลโต ปฐวาย) ได้แก่ ตั้งแต่ภายในธรณีประตูแห่งบ้านที่ล้อม แต่ไม่ควรไปอย่างนั้นตั้งแต่ ๒ เลทขุบาสแห่งบ้านที่ไม่ได้ล้อม
อุภิตตกายสิกขาปทวินนา จบ

๑๑-๑๒) อุชัคคิกสิกขาปทวินนา

คำว่า หสนียสมี วตถุสมี เป็นสัตตมมีวิภัตติ ลงในอรรณนิมิต อธิบายว่า เพราะเรื่องที่ภิกษุหวัระ

อุชัคคิกสิกขาปทวินนา จบ

๑๓-๑๔) อุจจสัททสิกขาปทวินนา

ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรภิกษุจะเป็นผู้เชื่อว่ามิเสี่ยงเบา เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า “อ ยัม ปเนตถ” คำว่า ย่อมฟังเสียงเท่านั้น (สททเมว สุนาติ) ได้แก่ ย่อมฟังซึ่งเสียงที่ไต่ที่อักษรเสียไปเท่านั้น เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า “กถิ ววตถเปติ (ไม่กำหนดถ้อยคำ)”

อุจจสัททสิกขาปทวินนา จบ

๑๕-๒๐) กายัปปจาลกสิกขาปทวินนา เป็นต้น

คำว่า กายาทีนิ ปคฺคเหตฺวา เป็นคำไขความของคำนี้นั้นแหละว่า “ตั้งไว้ตรงๆ ไม่ให้ไหวติง (นิจฺจลาณี อุชฺฌาณี ฐเปตฺวา)” คำว่า ฟังเดินและฟังนั้นเท่านั้น (คนตพฺพญเฆวนิสิติตพฺพญ) ได้แก่ ฟังไปและฟังนั้นนั้นแหละด้วยอิริยาบถสมาธิ สิกขาบท ๖ สิกขาบทประกอบด้วยคำว่ากายัปปกาลกะ เป็นต้น

กายัปปจาลกสิกขาปทวินนา จบ

๒๑) ปัลลัตถิกสิกขาปทวินนา

ใน คำว่า รัตเข่าด้วยผ้า (ทุสฺสปลลตฺถิกาย) นี้ แม้การรัดเข่าด้วยสายโยกก็ชื่อว่ารัดเข่าด้วยผ้าเหมือนกัน

ปัลลัตถิกสิกขาปทวินนา จบ

สารูปสิกขาปทวินนา ๒๖ สิกขาบท จบ

๒๗) สักกัจจปฏิคคณสิกขาปทวินนา

คำว่า เข้าไปตั้งสติ (สตี อุปฐาเปตฺวา) ได้แก่ เป็นเหมือนใครจะทิ้งให้สติเข้าไปตั้งไว้ในบิณฑบาต คือให้สติเข้าไปตั้งไว้ว่า “เราจักรับเอาบิณฑบาต”

สักกัจจปฏิคคณสิกขาปทวินนา จบ

๒๘) ปัตตสัณญ์ปฏิบัติคหณสิกขาปทวัณณนา

คำว่า เป็นผู้มีความสำคัญจิตใจ (อุปนิพทสสญ์ หุตวา) ได้แก่ เมื่อเขาให้บิณฑบาต ก็อาศัยความไม่เอื้อเพื่อไม่แลดูในที่นั้นๆ มีความสำคัญด้วยความผูกใจ

ปัตตสัณญ์ปฏิบัติคหณสิกขาปทวัณณนา จบ

๒๙) สมสุปกปฏิบัติคหณสิกขาปทวัณณนา

คำว่า เสมอ กับ แกกัง (สมสุปกัง) ได้แก่ มีกับข้าวประกอบด้วยประมาณและนี้เป็นการแสดงภาวนาปรุงสกลสังค ก็เพื่อความไม่เอื้อเพื่อพยุชนะแสดงเพียงเนื้อความ ท่านจึงกล่าวว่า “สมสุปกโก นาม” เป็นต้น คำว่า ชนิดแห่งสุปะและพยุชนะแม้ทั้งปวง (สุเปยยพยุชนวิกิติ) ได้แก่ชนิดแห่งสุปะและพยุชนะแม้ทั้งปวงมีรสแห่งปลาและเนื้อที่เป็นสุปะและพยุชนะ.....

สมสุปกปฏิบัติคหณสิกขาปทวัณณนา จบ

๓๐-๓๒) สมตติติกสิกขาปทวัณณนา

ศัพท์ว่า สมตติติกัง เป็นศัพท์แสดงภาวนาปรุงสกลสังค อธิบายว่า กระทำให้เสมอกัน แม้ในฐานะทั้งหลายอื่นเช่นนี้ก็พึงเห็นความอย่างนี้ คำว่า เต็ม (ปริปุณณ) ได้แก่ เต็มเสมอขอบปากบาตร แม้ในคำนี้ว่า สมภริตัง ก็นัยนี้เหมือนกันก็คำนี้แลเป็นชื่อของบาตรที่อธิฐานแล้วเท่านั้น ไม่ใช่เป็นชื่อของบาตรนอกจากนี้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “อธิฐานูปคตสส” เป็นต้น คำว่า รจิติ แปลว่า กระทำแล้ว อธิบายว่า ใส่เข้าแล้ว คือให้เต็มแล้ว คำว่า ยาวกาลิกทุกอย่าง (ยัมภิญจิ ยาวกาลิกัง) ได้แก่ อามิสทุกอย่างมีข้าวยาคุ ภัตและผลไม้ใหญ่เป็นต้น คำว่า ในที่ใดที่หนึ่ง (ยตถ กตถจ) ได้แก่ บาตรที่เข้าถึงการอธิฐานหรือที่ไม่ได้อธิฐานก็ตาม ในบาตรใบใดใบหนึ่ง คำว่า ญูปิกทานิ ได้แก่ กรำทำเหมือนญูปารหุคคล อธิบายว่า กระทำให้ล่วงรอยปากขอบของบาตรที่ถึงการอธิฐาน ก็คำนี้ท่านกล่าวด้วยสามารถแห่งคำนี้ว่า “ยามกาลิกเป็นต้น” ก็ด้วยสามารถแห่งคำนี้ว่า “ยาวกาลิก” ท่านทำความเป็นผู้ฉลาดในถ้อยคำประกอบความว่า “ญูปิกตมปิ ฏญฺญติ” ด้วยปิ- ศัพท์ท่านแสดงว่า ไม่มีคำกล่าวในคำนี้ว่า ญูปิกทานิ ฏญฺญติ คำว่า ลงมาข้างล่าง (เลหฐา โอโรหติ) เตียงที่บุคคลให้ไหวจากภาวะแห่งที่ตั้งโดยรอบจักตกลงข้างล่าง ในคำว่า ตกโกลวกัสสกาทโย นี้ พึงทราบความว่า ตั้งที่ตั้งอยู่บนยอด ตกโกลวกัสสกา เป็นเหมือนตั้ง ด้วยอาทิ- ศัพท์ที่มีการถือเอาตั้งทั้งหลายมีตั้งดอกไม้ และ ตั้งผลไม้ เป็นต้น ก็ชื่อว่าตั้งที่กระทำเหมือนสุปปปรากฏแล้วเป็นภาชนะแห่งไปไม้

สมตติติกาสิกขาปทวัณณนา จบ

๓๓-๓๔) สปัตทานสิกขาปทวัณณนา

ในคำว่า สปัตทานัง นี้ ท่านท่านเรียกว่าอวชัณชนะ (ไม่ขาดตอน) ธรรมชาติที่ไปปราศตอนชื่อว่า สปัตทาน อธิบายว่า ไม่ขาดตอน

ธรรมชาติใดเป็นไปพร้อมกับการไม่ขาดตอน ธรรมชาตินั้นชื่อว่า **สพทาน** คือธรรมชาติที่เว้นจากการขาดตอน มีอธิบายว่า โดยลำดับ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ตถธ โอธี กตฺวา อนุปฺปฏิปาณฺยา”

สพทานสิกขาปทวิณฺณา จบ

๓๖) โอทนัปปญฺจนาทณสิกขาปทวิณฺณา

ในคำว่า ในสมัยไม่ควรฆ่าสัตว์เป็นต้น (มาฆาตสมยาทีสุ) นี้มีอธิบายว่า ในสมัยใดพระราชาทรงให้ข่าวประกาศว่า “ท่านทั้งหลายไม่ควรฆ่าสัตว์” นี้ชื่อว่าสมัยไม่ควรฆ่าสัตว์ (มาฆาตสมโย นาม) คำว่า กลบแกงแล้วให้ (พยุชนํ ปญฺจนาเทตฺวา เทนฺติ) ได้แก่ ทำกับข้าวให้เป็นสิ่งที่ปกปิดแล้วให้

โอทนัปปญฺจนาทณสิกขาปทวิณฺณา จบ

๓๗) สุปฺพนวิญญูตติสิกขาปทวิณฺณา

คำว่า ในสิกขาบทที่ ๑๑ (เอกาทสเม) ได้แก่ ในสุปฺพนวิญญูตติสิกขาบทนี้ เมื่อภิกษุใดเกิดความเดือดร้อนเพราะใส่คำข้าวเข้าไปในปากแม้ประสงค์จะเอาเจียรออกอีก ถ้าใส่ข้าวเข้าไปโดยเร็ว ภิกษุนี้ชื่อว่าไม่จงใจบริโภค (อสถฺยจฺจ ปรีภฺยชฺติ นาม) ก็ ภิกษุใดรับโภชนาที่ ทำ วิญญูติบ้าง ไม่ทำวิญญูติบ้างซึ่งตั้งอยู่ในที่แห่งหนึ่งแล้วฉันโดยเร็วโดยไม่ได้พิจารณา ภิกษุนี้นิยามว่าย่อมฉันเพราะไม่มีสติ (อสติยา ภฺยชฺติ นาม)

สุปฺพนวิญญูตติสิกขาปทวิณฺณา จบ

๓๘) อุชฺฌมานสํญญิสสิกขาปทวิณฺณา

ภิกษุยอมยกโทษเพราะเหตุนี้ เพราะเหตุนี้ เหตุนี้ชื่อว่าอุชฺฌมานะ (อุชฺฌมานํ) ได้แก่จิตสัญญาในการยกโทษนั้น ชื่อว่าอุชฺฌมานสัญญา เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “อุชฺฌมานสญฺญี” เป็นต้น คำว่า แลดูอยู่ (โวลฺลเกนตฺสส) ได้แก่ แลดูบาตรของภิกษุเหล่านั้น

อุชฺฌมานสํญญิสสิกขาปทวิณฺณา จบ

๓๙) กพฺพสิกขาปทวิณฺณา

เพราะคำว่า “ไชนฺกยฺงเป็นไซ้ที่ใหญ่” คำข้าวแม้ประมาณเท่าไชนฺกยฺงย่อมไม่ควร แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “คำข้าวใหญ่โดยประมาณเท่าไชนฺกยฺงนั้นแหละไม่ควร คำข้าวที่ไม่เท่าไชนฺกยฺงย่อมควร” ดังนั้น คำนี้ไม่ควรถือเอา แม้ในคำว่า “เท่าไซ้ไค้ซึ่งเล็กกว่า (กุกฺกญฺจณํ อติขุทฺทกํ)” นี้ก็นัยนี้ แต่เมื่อภิกษุใช้แม้ทำคำข้าวเล็กกว่าย่อมไม่ต้องอาบัติ

กพฺพสิกขาปทวิณฺณา จบ

๔๑-๔๒) อนาหฺนสิกขาปทวิณฺณา

คำว่า มือทั้งหมด (สกลํ หตฺถํ) ได้แก่ นิ้วมือทั้งหมด หัตถ - ศัพท์พึงทราบว่าเป็นนิ้วมือที่นอกจากมือนั้น เหมือนในคำว่า “นับนิ้วมือ” เป็นต้น

ก็เพราะกระทำอย่างนี้ การถือเอาสิ่งทั้งปวงย่อมสามารถถือเอาได้ เพราะภิกษุสามารถใส่นิ้วมือทั้งหมดเข้าไปในปากโดยประการอื่น การถือเอาสิ่งทั้งปวงจึงสามารถถือเอาได้โดยแท้ ก็เพราะการเรียกชื่อที่เป็นไปในการรวมเป็นไปแม้ในอวัยวะ ภิกษุเมื่อนิ้วมือนิ้วเดียวไปในปากแม้ที่นิ้วย่อมไม่ควร

อนาฬสิกขาปทวินัดนา จบ

๔๓) สกพฬสิกขาปทวินัดนา

คำว่า เมื่อความขึ้นมีย่อมควร (ตตเตเก สติ วัณฺณติ) ได้แก่ เมื่อความขึ้นมืออยู่ที่ปาก จะกล่าวก็ควร

สกพฬสิกขาปทวินัดนา จบ

๕๐-๕๑) จปฺจปฺการกสิกขาปทวินัดนา

คำว่า ทำเสียงอย่างนี้ว่า จปฺ จปฺ “จปฺ จปฺติ เอวํ สทฺทํ กตฺวา”) ได้แก่ ทำเสียงครวญอย่างนี้ว่า “จปฺ จปฺ” ด้วยคำว่า “แม้ในสิกขาบทที่ ๒๕ ก็อย่างนี้” นี้ท่านแสดงความหมายนี้ว่า คำว่า สรุสฺรุการกํ ได้แก่ ทำเสียงอย่างนี้ว่า สรุ สรุ

จปฺจปฺการกสิกขาปทวินัดนา จบ

พรรณาสิกขาบทที่ปฏิสังยุตด้วยโภชนะ ๓๐ สิกขาบท จบ

๕๓) ฉัตตปาณิสิกขาปทวินัดนา

คำว่า ร่มอันใดอันหนึ่ง (ยํ ภิกฺขุ จิตฺตํ) ได้แก่ ร่มอันใดอันหนึ่งในบรรดาร่มขาว ร่มสีน้ำข้าว และร่มใบไหม้ แม้ร่มใดที่ทำด้วยท่อนไม้ที่เกิดในที่นั้นเป็นร่มใบไหม้ใบเดียว แม้ร่มนั้นก็ชื่อว่าร่มเหมือนกัน คำว่า ในอวัยวะคือสรีระในที่ใดที่หนึ่ง (ยตถ กตถจิ สรียาวเว) ได้แก่ ในอวัยวะคือสรีระมีไหล่อ่อนเป็นต้นในที่ใดที่หนึ่ง

ฉัตตปาณิสิกขาปทวินัดนา จบ

๖๐) อาวุธปาณิสิกขาปทวินัดนา

คำว่า ชนิดแห่งธนูแม้ทั้งปวง (สพฺพาปิ ธนุวิกติ) ได้แก่ ชนิดแห่งธนูแม้ทั้งปวงอันต่างด้วยแล่งและศรเป็นต้น คำว่า แล่ง (จาโป) ได้แก่ ชนิดแห่งธนูซึ่งโค้งตรงกลางเป็นเหมือนกาชศร คำว่า โกทณฺโฑ ได้แก่ ชนิดแห่งธนูที่มีศรกลม คำว่า สรรวม (ปฏิมุกฺก) ได้แก่ ให้แขวนไว้ คือคล้องไว้ คำว่า ไม่ถือเอาเพียงใด (ยาว คณฺหาติ) ได้แก่ ยังไม่ได้ถือเอาด้วยมือเพียงใด อีกอย่างหนึ่งพระบาลีก็อย่างนั้น คำว่า ย่อมควรเพียงนั้น (ตาว วัณฺณติ) ได้แก่ แสดงธรรมเพียงนั้นย่อมควร

อาวุธปาณิสิกขาปทวินัดนา จบ

๖๑-๖๒) ปาทุกสิกขาปทวินัดนา

คำว่า **เหยียบไปอย่างเดียว (เกวล์ อุกกนตสส)** ได้แก่ ภิกษุผู้ยืนสวมเชียงเท้าอย่างเดียวยู่ คำว่า **สวม(ปฏิมุกกสส)** ได้แก่ ยืนสวมแล้ว เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ด้วยสามารถแห่งการสอดนิ้วเข้าไปแล้วยืนอยู่ (ปเวเสตวา ฐานวเสน)”

ปาทุสิกขาปทวินัดนา จบ

๖๓) ยานสิกขาปทวินัดนา

คำว่า **อยู่ในยาน (ยานคตสส)** ได้แก่ กระทั่งยานที่ท่านกล่าวไว้ว่า “ชื่อว่ายานได้แก่ คานหาม รถ เกรวียน เตียงหาม วอ เปลหาม”^{๗๑๕} โดยที่ผู้ไปในหัตถสังฆาฏิกะ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**สเจปิ ทวีหิ ชเนหิ**” คำว่า **คานหาม (วยห์)** ในคำว่า **วยหาทิเก** นี้ ข้างหน้าอาจารย์ทั้งหลายกล่าวยานที่เหมือนมณฑปซึ่งมุงด้วยไม้เรียบหรือยานพิเศษคือเกรวียนที่เขาทำ โดยมุงบังคลุมทั้งหมดว่า “คานหาม” ด้วยอาทิ-ศัพท์พึงทราบว่ามีภาระบุเอารถเป็นต้นด้วย

ยานสิกขาปทวินัดนา จบ

๗๕) อุทเทจจารสิกขาปทวินัดนา

คำว่า **สำ (ปกิณณก)** ได้แก่ นัยที่เจือกัน คำว่า **มีจิต (สจิตตก)**^{๗๑๖} ได้แก่ มีจิตด้วยจิตที่เรื่อและด้วยจิตที่รู้แจ้งพระบัญญัติ เพราะท่านกล่าวไว้แล้วว่า “**อ อ ค ย ค ว า ม ไ ม่ อ อ อ อ**”^{๗๑๗} เพราะคำนี้แม้ทั้งหมดเป็นอุทเทจโดยส่วนเดียวเท่านั้นเพราะภิกษุต้องอาบัติด้วยความไม่เอื้อเฟื้อเท่านั้น และความไม่เอื้อเฟื้อนั้นเป็นโทษโดยปกติ และการจงใจล่วงละเมิดมิแก่ภิกษุผู้อาศัยโหม่นสนทนานั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**เป็นโลกวัชชะ เป็นอุทเทจจิต เป็นทุกขเวทนา (โลกวัช อุกสสจิตต์ ทุกขเวทน)**” แม้ในคำที่เหลือนั้นนี้เหมือนกัน

อุจจารสิกขาปทวินัดนา จบ

พรณนาสิกขาบทที่ปฏิสังยุตด้วยธรรมเทศนา ๑๙ สิกขาบท จบ

พรณนาเสขิยะ จบ

๒.๔.๘ อธิกรณสมถวินัดนา

คำว่า **การกำหนดจำนวน (คณนปริจเฉโท)** ได้แก่ การกำหนดนับ ที่ชื่อว่า**อธิกรณ (อธิกรณานิ)** เพราะเป็นกรรมที่สงฆ์กระทำ กรรมเหล่านี้ที่กระทำ คือสมณะทั้งหลาย ทำอย่างไร ทำด้วยสามารถแห่งการให้สงบระจับ เพราะเหตุนี้ ธรรมเหล่านั้นย่อมเป็นไปด้วยสามารถแห่งความสงบ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**ย่อมให้อธิกรณทั้งหลายสงบ (อธิกรณานิ สเมนติ)**” คำว่า **ที่เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นแล้ว (อุปปนฺนํ อุปฺปนฺนํ)** ได้แก่ ที่ตั้งขึ้นแล้ว ตั้งขึ้นแล้ว กรรมนี้มีอย่างเดียว เพราะอรรถว่าเป็นอธิกรณ แม้ก็จริง

^{๗๑๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๔๐/๗๑๕, วิ.ภิกขุณี. ๓/๑๑๘๗/๒๑๐.

^{๗๑๖} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๒๕.

^{๗๑๗} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๕๔/๗๓๔.

แม้ถึงอย่างนั้นก็เป็นหลายอย่างด้วยสามารถแห่งเรื่อง เพราะเหตุนั้นท่านจึงทำเป็นพหูจนว่า “อธิกรณาน” บัดนี้ เพื่อจะแสดงขยายความแตกต่างกันแห่งอธิกรณนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “วิวาทาธิกรณ” เป็นต้น อธิกรณคือการทะเลาะกัน ชื่อว่าวิวาทาธิกรณ (วิวาทาธิกรณ) แม้ในอธิกรณที่เหลือกนี้นี้ คำว่า สมถตถ์ ได้แก่ เพื่อให้สงบ

เพราะอธิกรณระงับต่อหน้าสงฆ์ จึงชื่อว่า **สัมมุขาวินัย** (สัมมุขาวินโย) วินัยที่พึงให้แก่พระชีนาสพเท่านั้นซึ่งมีสติสมณผู้เช่นกับพระทัพพมัลลบุตรเถระ ชื่อว่า **สติวินัย** (สติวินโย) วินัยที่ให้แก่ภิกษุผู้เป็นบ้าเช่นกับพระคคเคผู้หลง ชื่อว่า **อมุพหวินัย** (อมุพหวินโย) การกระทำให้การปฏิญญาอันเป็นเหตุ ชื่อว่า **ปฏิญญาตกรณะ** (ปฏิญญาตกรณ) อีกประการหนึ่ง การกระทำ คือกิริยาในกรรมมีกรรมที่ถึงพร้อมแล้วเป็นต้นซึ่งตนปฏิญญาแล้ว คือวจีกรรมที่เป็นไปแล้วคำว่า “ท่านพึงสำรวมต่อไป” และด้วยสามารถแห่งการให้ปริวาสเป็นต้น ชื่อว่า **ปฏิญญาตกรณะ** ในการกระทำใดมีภิกษุฝ่ายธรรมวาทีมากกว่า การกระทำนี้ชื่อว่า **เยภุยยสิกา** (เยภุยยสิกา นาม) ผู้ใดชื่อว่าเป็นผู้มีบาปกว่า (ปาปิโย) เพราะเป็นผู้มีบาปหนา ได้แก่บุคคล ผู้นั้นชื่อว่า **ตัสส ปาปิยสิกา** เพราะผู้นั้นเป็นเหมือนอุปวาฬภิกษุมีกรรมอันสงฆ์พึงทำ ศัพท์นี้เป็นอลุตตสมาส ชื่อว่า **ติณวตถารกะ** (ติณวตถารโก) เพราะเป็นเหมือนกลบไว้ด้วยหญ้า เหมือนอย่างว่า มุตรหรือคู่อันบุคคลปล่อยออกมาย่อมเปียกเปียกเพราะมีกลิ่นเหม็นก็กลิ่นของมุตรหรือคู่นั้นอันบุคคลกลบปิดด้วยหญ้าทั้งหลายย่อมไม่เปียกเปียก ฉะนั้นใด อธิกรณใดถึงความเปื้อนมูลราคะแล้วแม้พยายามจะให้สงบระงับย่อมเป็นไปเพื่อความแตกแยก เพราะเป็นกรรมหยาบ เป็นกรรมทำให้เดือดร้อนอันบุคคลให้สงบอยู่ด้วยกรรมนี้ปกปิดไว้ติณวตถารกรรมเหมือนคู่อันบุคคลปล่อยออกมาอันสงบด้วยดินนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “ติณวตถารกสทิสตดา ติณวตถารโก”

คำว่า **นั้น (ตตร)** ได้แก่ ในอธิกรณสมณะทั้ง ๗ เหล่านั้น คำว่า **ด้วยเรื่อง ๑๘ เรื่อง** (อฏฐาสทิวตถุหิ) นี้เป็นคำกล่าวถึงลักษณะเหมือนในประโยคว่า “ถ้าพยาธิทั้งหลายพึงมีแก่เรา สงฆ์พึงให้โอสนี้” ^{๗๑๘} ดั่งนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ภิกษุทั้งหลายเมื่อวิวาทกันเพราะเรื่องเหล่านั้นเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ย่อมวิวาทกันด้วยเรื่อง ๑๘ เรื่อง คำว่า **วิวาท (วิวาโท)** ได้แก่ คำที่เป็นปฏิปักษ์กัน คำว่า **อุปวทนา** ได้แก่ คำด่า คำว่า **การโจทย์ (โจทนา)** ได้แก่ การพยายาม(โจทย์) คำว่า **๒ (เทว)** ได้แก่ อาบัติ ๒ ตัว คือ ฤทธัจจยและทุพภาสิต คำว่า **การทำความ ๔ อย่าง (จตุณฺณํ กมฺมานํ กรณ)** ได้แก่ การทำความอย่างใดอย่างหนึ่งในกรรม ๔ อย่าง

ท่านแสดงอธิกรณทั้งหลายอย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะแสดงว่า ในอธิกรณทั้งหลาย อธิกรณนี้ระงับด้วยระงับด้วยสมณะเท่านั้นจึงกล่าวว่า “ตตถ” เป็นต้น เชื่อมความว่า อธิกรณเกิดแล้วในวิหารใด หรือย่อมสงบระงับในวิหารนั้นนั่นแหละ แม้ในอธิกรณที่เหลือกนี้นี้ บรรดาเหล่านั้น คำว่า **เกิดขึ้นแล้วในวิหารใด (ยสฺมี วิหาเร อุปฺปนฺ)** ^{๗๑๙} ได้แก่ วิวาทาธิกรณย่อมเกิดเพื่อประโยชน์แก่บริหารมีบาตรและจีวรเป็นต้นโดยนัยว่า

^{๗๑๘} ส.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๖๐.

^{๗๑๙} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๔๑/๔๘๗.

“ในวิหารใดบาตรของเราอันภิกษุนี้ถือเอาแล้ว จีวรอันภิกษุนี้ถือเอาแล้ว” เป็นต้น คำว่า **หรือย่อมสงบระจ็บในวิหารนั้นนั่นแหละ (ตสมิเยว วา สมมติ)** ได้แก่ ย่อมสงบระจ็บเพราะภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในวัดนั้นนั่นแหละประชุมกันแล้วให้พวกภิกษุผู้เป็นข้าศึกต่อประโยชน์ยินยอมด้วยคำว่า “อย่าเลยผู้มีอายุ” แล้ววินิจฉัยด้วยบาลีมุตตกวินิจฉัยนั่นเอง แต่ถ้าพวกภิกษุที่ไม่ได้อยู่ในวัดไม่สามารถเพื่อจะให้อธิกรณ์นั้น สงบระจ็บได้จาก นั้น พระวินัยธรูปอื่นมา แล้วจะถามว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย อุโบสถหรือปวารณาในวัดนี้ยังมั่นคงดีอยู่หรือ” ก็เมื่ออธิกรณ์นั้นอันภิกษุเหล่านั้นกล่าวแล้วพระวินัยธรวินิจฉัยอธิกรณ์นั้นให้สงบระจ็บได้ด้วยสูตรจากชั้นธกะและปริวาร พึงทราบว่าย่อมสงบระจ็บได้เพราะพระวินัยธรนี้แม้ด้วยประการอย่างนี้

เมื่อภิกษุทั้งหลายไปเพื่อให้อธิกรณ์สงบระจ็บในที่อื่นชื่อว่าย่อให้สงบระจ็บในระหว่างทาง (อญญุตถ วูปสมเต จจจนตานํ อนตรามคเค วา สมมติ) ได้แก่ เมื่อภิกษุทั้งหลายไปตัวคิดว่า “พวกเราจะไม่ดำรงอยู่ในการวินิจฉัยของภิกษุนี้ ภิกษุนี้เป็นผู้ไม่ฉลาดในวินัย พระเถระทั้งหลายผู้ทรงวินัยย่อมอยู่ในบ้านชื่อนั้น พวกเราไปในบ้านนั้นแล้วจักวินิจฉัย” ชื่อว่าย่อมสงบระจ็บเพราะภิกษุทั้งหลายกำหนดเหตุในระหว่างทางแล้วยังกันและกันให้ยินยอมหรือเพรา ะ ภิก ขุ เ หล่ า อื่น ยัง ภิก ขุ เ หล่ า นั้น ให้ สง บ ก่ออธิกรณ์นั้นย่อมสงบระจ็บเพราะการยินยอมของกันและกันหรือเพราะความพอใจของภิกษุผู้เป็นสภาคกันเท่านั้นก็หาไม่ อีกประการหนึ่งแล พระวินัยธรรูปหนึ่งเดินสวนทางมาเห็นแล้วถามว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านจะไป ณ ที่ไหน” เมื่อภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นกล่าวว่า “ไปสู่บ้านชื่อนั้นเพราะเหตุนี้” กล่าวว่า “อย่าเลยผู้มีอายุทั้งหลาย ประโยชน์อะไรด้วยการไปในที่นั้น” แล้วให้อธิกรณ์นั้นสงบระจ็บโดยธรรมโดยวินัยในที่นั้นนั่นแหละ พระวินัยธรนั้นชื่อว่าย่อให้อธิกรณ์สงบระจ็บในระหว่างทางแม้ด้วยประการดังนี้

คำว่า **ไปในที่ใดแล้วมอบหมายให้แก่สงฆ์หรืออันสงฆ์มอบหมายให้ในที่นั้น (ยตถ คนตวา สัมมส นียยาติต้ ตตถ สัมเนน วา)**^{๗๒๐} ได้แก่ ถ้าภิกษุทั้งหลายแม้อันพระวินัยธรกล่าวว่า “อย่าเลยผู้มีอายุทั้งหลาย ประโยชน์อะไรด้วยการไปในที่นั้น” ไม่เอื้อเพื่อคำพูดของพระวินัยธรโดยคิดว่า “พวกเราไปในที่นั้นนั่นแหละแล้วจักให้ถึงการวินิจฉัยเอง” ไปในที่ใดแล้วมอบหมายอธิกรณ์ให้แก่สงฆ์ผู้เป็นสภาคกันกับตน อธิกรณ์นั้นชื่อว่าอันสงฆ์นั้นในที่นั้นนั่นแหละให้สงบระจ็บโดยกล่าวว่า “อย่าเลยผู้มีอายุทั้งหลาย ชื่อว่า การให้ พระสงฆ์ ประชุมกัน เป็น เรื่อง ห นั ก ” ก็อธิกรณ์จะชื่อว่าอันพระสงฆ์ให้สงบเพราะความยินยอมของภิกษุผู้เป็นสภาคกันอย่างเดียวก็หาไม่ อี ก ป ระ ก า ร ห นี น ึ่ง แ ล พระวินัยธรทั้งหลายชื่อว่ายังพระสงฆ์ประชุมกันบอกให้สงบระจ็บในท่ามกลางสงฆ์ อธิกรณ์อันสงฆ์วินิจฉัยแล้วในที่นั้นชื่อว่าย่อมระจ็บแม้ด้วยประการอย่างนี้

^{๗๒๐} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๔๑/๔๘๘.

คำว่า อธิกรณ์อันภิกษุผู้อันสงฆ์สมมุติแล้วด้วยอุพพาหิกาญัตติวินิจฉัยแล้ว (อุพพาหิกาย สมมตปุคฺคเลหิ วา วินิจฉิต) ^{๗๒๑}ได้แก่ อธิกรณ์อันภิกษุผู้อันสงฆ์ตรวจดูแล้วสมมุติแล้วด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาที่กล่าวแล้วในชั้นธกะหรืออันอันบริษัทนั้นนั่นแหละนั่งอยู่แผนกหนึ่งแล้วให้ระลึกว่า “คำอะไรอันภิกษุอื่นไม่ฟังกล่าว” แล้ววินิจฉัยคำว่า นี้ (อัย) ได้แก่ ญัตติ ๔ อย่างนี้ตามที่กล่าวชื่อว่าสัมมุขตา (กล่าวพร้อมหน้ากัน)

คำว่า การกสงฆ์ (การกสงฺส) ได้แก่ การกสงฆ์ผู้ประชุมกันเพื่อให้อธิกรณ์สงฺบระจบั คำว่า ความพร้อมหน้ากันด้วยสามารถแห่งความสามัคคีของสงฆ์ (สังสามคฺคิวน สงฺมุขีภาโว) ท่านแสดงว่า ความพร้อมหน้ากันด้วยสามารถแห่งสงฆ์ที่ท่านกล่าวแล้วอย่างนี้ว่า (ภิกษุผู้เข้ากรรมมีจำนวนเท่าไร ภิกษุเหล่านั้นมาประชุมกัน นำฉันทะของภิกษุผู้ควรฉันทะมาผู้อยู่พร้อมหน้ากันไม่คัดค้าน) ^{๗๒๒}เพียงความพร้อมหน้าแห่งการบุคคลผู้เป็นประธานโดยประการใดประการหนึ่งด้วยเหตุนี้ย่อมไม่ชื่อว่า เป็นความพร้อมหน้าสงฆ์ คำว่า ตามความเป็นจริง (ภูตตา) ได้แก่ ตามที่เป็นจริง ความจริงธัมมคัพพในที่นี้เป็นปริยายแห่งสัจจะ เหมือนในประโยคว่า “ธมฺมาที” เป็นต้น ที่ชื่อว่าวินัย (วินโย) เพราะเป็นเหตุแนะนำ ได้แก่วิธีที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วเพื่อความสงฺบระจบัอธิกรณ์นั้นๆ ความพร้อมหน้าแห่งวินัยนั้นชื่อว่าวินยสมมุขตา เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “ยถา ตํ เปา วินยสมมุขตา” คำว่า ไต (เยน) ได้แก่ อันบุคคลใด คำว่า ผู้เป็นปฏิปักษ์ต่อประโยชน์ (อตฺตปจฺจตฺถิกานํ) ได้แก่ ผู้เป็นข้าศึกในประโยชน์กล่าวคือเรื่องการวิวาท ความพร้อมหน้าสงฆ์ชื่อว่ายอมเสื่อม (สังสมมุขตา ปริหายติ) เพราะสงฺบระจบัด้วยภิกษุผู้ที่สงฆ์สมมุติเท่านั้น

คำว่า นั้น (นํ) ได้แก่ วิวาทาธิกรณ์ คำว่า ประกอบด้วยองค์ ๕ (ปญฺจกสมนฺนาคตํ) ได้แก่ ประกอบด้วยองค์ ๕ ที่ท่านกล่าวไว้แล้วว่า “ยอมไม่ถึงฉันทาคติ ย่อมไม่ถึงโทสาคติ ย่อมไม่ถึงโมหาคติ ย่อมไม่ถึงภยาคติ ย่อมรู้สิ่งที่ถือแล้วเอาหรือมิได้ถือเอา” คำว่า ในการจับสลาก ๓ อย่าง คือ ปกปิด เปิดเผย และกระซิบที่หู (คฺุพฺพหวิวฏฺฐกสณฺณชปฺปเกสุ) ได้แก่ ในการจับสลาก ๓ อย่างที่ท่านกล่าวไว้ในสมถขันธกะว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตวิธีจับสลาก ๓ อย่าง คือ ปกปิด ๑ กระซิบบอก ๑ เปิดเผย ๑ตามความยินยอมของภิกษุเหล่านั้น” ^{๗๒๓} คำว่า จับสลาก (สลา กิ คา เห ต ว า) ได้แก่ ยกนิมิตสัญญาขึ้นใส่ไว้ที่ขณฺดจิวรแล้วให้จับสลากให้พวกธรรมวาทีและพวกอธรรมวาทีจับสลากโดยนัยที่กล่าวไว้ในชั้นธกะ จริงอยู่พระผู้พระภาคตรัสไว้ในชั้นธกะนั้นอย่างนี้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง วิธีจับสลากปกปิดเป็นไฉน ภิกษุผู้ให้จับสลากนั้นพึงทำสลากให้มีสีและไม่มีสี แล้วเข้าไปหาภิกษุทีละรูปๆ แล้วแนะนำอย่างนี้ว่า ‘นี้สลากของผู้กล่าวอย่างนี้ นี่เป็นสลากของผู้กล่าวอย่างนี้ ท่านจงจับสลากที่ชอบใจ’ เมื่อภิกษุนั้นจับแล้ว พึงแนะนำว่า ‘ท่านอย่าแสดงแก่ใครๆ’ ถ้ารู้ว่า ‘อธรรมวาทีมากกว่า’ พึงบอกว่า ‘สลากจับไม่ดี’ ถ้ารู้ว่า ‘ธรรมวาทีมากกว่า’ พึงประกาศให้ทราบ ว่า ‘สลากจับดีแล้ว ภิกษุทั้งหลาย วิธีจับสลากปกปิดเป็นอย่างนี้แหละ

^{๗๒๑} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๒๓๑/๒๔๙.

^{๗๒๒} วิ.จู. (ไทย) ๖/๒๒๘/๒๔๕.

^{๗๒๓} วิ.จู. (ไทย) ๖/๒๓๕/๒๖๒-๒๖๓.

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง วิธีจับสลากเปิดเผย เป็นไฉน

ถ้ารู้ว่า ‘ธรรมวาทีมากกว่า’ พึงให้จับสลากเปิดเผยอย่างแจ่มแจ้ง
วิธีจับสลากเปิดเผยเป็นอย่างนี้แหละ

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง วิธีจับสลากกระซิบบอก เป็นไฉน

ภิกษุผู้ให้จับสลากนั้น พึงกระซิบบอกที่ใกล้หูของภิกษุแต่ละรูปว่า
‘นี่เป็นสลากของภิกษุผู้กล่าวอย่างนี้ นี่เป็นสลากของภิกษุผู้กล่าวอย่างนี้
ท่านจงจับสลากที่ชอบใจ’ เมื่อภิกษุนั้นจับแล้ว พึงแนะนำว่า ‘สลากจับไม่ดี’ แล้วให้จับใหม่
ถ้ารู้ว่า ‘ธรรมวาทีมากกว่า’ พึงประกาศว่า ‘สลากจับดีแล้ว’ ภิกษุทั้งหลาย
วิธีจับสลากกระซิบบอกเป็นอย่างนี้แหละ”^{๗๒๔}

ก็ ใน อธิกรณ์ นี้ พึงทราบควา ม ว่า
การจับสลากปกปิดอันสงฆ์พึงทำแก่บริษัทที่มากด้วยพวกอลัชชีภิกษุ
พึงทำการจับสลากเปิดเผยแก่บริษัทที่มากด้วยลัชชีภิกษุ
พึงทำการจับสลากแบบกระซิบที่หูแก่บริษัทที่มากด้วยภิกษุผู้โง่เขลา คำว่า
เพราะพวกภิกษุธรรมวาทีมากกว่า (ธมฺวาทีนํ เยภุยุตฺตาย) ได้แก่
เพราะพวกภิกษุผู้เป็นธรรมวาทีมากกว่าแม้รูปหนึ่ง ก็จะกล่าวอะไรด้วยภิกษุมากกว่า ๒-๓ รูป

คำว่า สงบด้วยสมณะ ๔ (จตุหิ สมเถหิ สมมตฺติ)
นี้ท่านกล่าวด้วยสามารถแห่งความให้ถือเอาอย่างครอบคลุม ก็บรรดาอธิกรณ์เหล่านั้น
พึงทราบความสงบระงับด้วยอธิกรณ์ ๒ นั้นแล คำว่า วินิจจยแล้วอย่างนี้ (เอวํ วินิจฺจติ) ได้แก่
ถ้า ออบัติ ไม่มี พึงให้ทั้งสองฝ่ายอดโทษ ถ้ามี
พึงแสดงอาบัติแล้ว วินิจจยด้วยสามารถแห่งการยกอาบัติขึ้น
แต่ปฏิกรรมจักมาข้างหน้าในการระงับอาบัติและอธิกรณ์

คำว่า ใกล้ต่ออาบัติปาราชิก (ปาราชิกสามนฺเตน) ได้แก่
อาบัติทุกกฏหรืออาบัติอุลลัจจัย ความจริง ในเพราะเมถุนธรรม
อาบัติทุกกฏชื่อว่าใกล้ต่ออาบัติปาราชิก ในเพราะอทินนาทานเป็นต้น
อาบัติอุลลัจจัยชื่อว่าใกล้ต่ออาบัติปาราชิก คำว่า ผู้หลบซ่อน (ปฏิจจโร) ได้แก่ ผู้ปกปิด คำว่า
มูลรากจไม่ขาด (อจฺฉินฺนํมูโล ภวิสฺสติ) ได้แก่ จักไม่ต้องอาบัติปาราชิก มีคำอธิบายว่า
จักเป็นผู้มีศีล คำว่า ประพฤติโดยชอบ (สมมา วตฺติตฺวา) บำเพ็ญวัตรบริบูรณ์ คำว่า
จักได้โอสารถกรรม (โอสารถํ ภวิสฺสติ) ได้แก่ จักได้ความสงบระงับแห่งกรรม

คำว่า นั้น (ตสฺส) ได้แก่ อาปิตตาธิกรณ์
ไม่มีความสงบระงับด้วยสัมมุขาวินัยเลย เพราะกรรมไม่สงบได้
โดยเว้นจากปัญญาหรือความชอบใจเห็นปานนั้น เชื่อมความว่า แต่ปัญญาใดมีอยู่

คำว่า นี้ (เอตถ) ได้แก่ ในการแสดงอาบัติ คำว่า สียา แปลเท่ากับ อวสฺส (แน่แท้)
คำว่า เพราะเป็นกรรมหยาบ เพราะเป็นกรรมโหดร้าย (กฺขพฺตตฺตาย วาพฺตตฺตาย) ได้แก่
เพราะความเป็นกรรมกักขะหรือเพราะเป็นกรรมชั่วร้าย คำว่า มีโทษมาก (อุลฺลวชฺชํ) ได้แก่

^{๗๒๔} วิ.จุ. (ไทย) ๖/๒๓๕/๔๗๓.

อาบัติปาราชิกและอาบัติสังฆาติเสสคำว่า **เกี่ยวเนื่องกับคฤหัสถ์ (คิหิปฏิสยุดต)** ได้แก่ อาบัติที่ต้องในเพราะการข่มขู่และรับคำที่เป็นธรรมกับคนเลวในบรรดาคฤหัสถ์ทั้งหลาย

คำว่า **ตามสมควร (ยถานुरูป)** ได้แก่ ตามสมควรโดยนัยที่กล่าวแล้วอย่างนี้ว่า “ด้วยสมณะ ๒ ด้วยสมณะ ๓ ด้วยสมณะ ๔ ด้วยสมณะ ๑” คำว่า **นี้ (เอตถ)** ได้แก่ ในสมณการนี้ คำว่า **นัยแห่งการวินิจฉัย (วินิจจณนโย)** ได้แก่ เป็นเพียงนัยแห่งการวินิจฉัย ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**วิตถาโร ปน**” คำว่า **นั้น (ตสฺส)** ได้แก่ ความพิสดาร คำว่า **ท่านกล่าวไว้แล้วในสมันตปาสาทิกา (สมนตปาสาทิกายัม วุตฺโต)** ได้แก่ ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาวินัยชื่อว่าสมันตปาสาทิกา เพราะเหตุนี้ จึงมีอธิบายว่าพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในสมันตปาสาทิกานั้น

คำว่า **มีประมาณเท่านี้ (เอตตก)** ได้แก่ มีความนั้นเป็นอย่างยิ่ง ไม่เกินไปกว่านี้

อภิสมถิสมถิณณา จบ

พรรณนาภิกขุปาติโมกข์ในอรรถกถาปาติโมกข์ชื่อภิกขุชาดก

ในคัมภีร์นี้ลัทธิปกาสนีชื่อวินัยตมมัญญูสา จบแล้ว

๒.๕. ภิกขุณีปาติโมกข์วินัย

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒.๕.๑ ปาราชิกกัณฑ์

เอ ชี อ ม ค ว า ม ว ่า
พระนางทรงประกาศพระปาติโมกข์อันใดเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ภิกษุณีทั้งหลาย บรรดาค่าเหล่านั้น คำว่า ทรงประกาศ (ปกาสยิ) ได้แก่ ทรงแสดงแล้ว คือทรงบัญญัติแล้ว

๒.๕.๑.๑ สาธารณปาราชิก

๑) เมถุนธัมมสิกขาปทวินัย

คำว่า **เพียงการลูปคล่า (อภิลापมत्ता)** ได้แก่ เป็นเพียงคำพูดว่า อธิบายว่า ไม่มีความต้องการ คำว่า **เป็นเพียงประเภทแห่งเพศ (ลึงคเภทมตฺต)** ได้แก่ เป็นเพียงความพิเศษว่าเป็นเพศชาย เพศหญิง คำว่า **ความพิเศษ (วิเสโส)** ได้แก่ เป็นเพียงความแตกต่าง คำว่า **ด้วยความพอใจ (ฉนฺเทน เจว)** ได้แก่ ด้วยความรัก อธิบายว่า ด้วยความสืเนหา คำว่า **ด้วยความชอบใจ (รुจิยา ज)** ได้แก่ ด้วยต้องการ คำว่า **อันตนกำจัด (ปสฺสิตาย)** ได้แก่ อันตนประทุษร้ายแล้ว การอุปสมบทของหญิงใดบริบูรณ์แล้ว หญิงนั้นชื่อว่า **ผู้มีการอุปสมบทอันบริบูรณ์แล้ว (ปรีปฺณณุปสมปทา)** อธิบายว่า ผู้อุปสมบทแล้วโดยอุกโตสงฆ์

เมถุนธัมมสิกขาปทวินัย จบ

๒.๕.๑.๒ อสาธารณปาราชิก

๕) อุพฆาณมฺมณฑลสิกขาปทวินัย

คำว่า **บนรากขวัญ (อุพภกปฺร)** ได้แก่ เบื้องบนแต่รอยต่อเส้นใหญ่เส้นที่ ๒ คำว่า **เทียวสญฺจรไปข้างนี้ด้วยข้างนี้ด้วย (อิโต จิโต สญฺจรณ)** ได้แก่ เทียวสญฺจรไปด้านขวางแห่งมือหรือร่างกาย ข้างนี้ด้วย ข้างนี้ด้วย

คำว่า **ไม่กำหนดข้างเดียว (เอกโตวสสุเต)** ได้แก่ ผู้ไม่กำหนดในภิกษุณีอธิบายว่า เมื่อความไม่กำหนดด้วยความกำหนดในการเคล้าคลึงทางกายของภิกษุณีมีอยู่ พึงจึงกล่าวไว้ในสมันตปาสาทิกว่า

“ในคำนี้ว่า ไม่มีความกำหนดข้างเดียว ท่านกล่าวโดยความไม่พิเศษว่า “เอกโต” แม้ก็จริง แม้ถึงกระนั้นเมื่อความไม่กำหนดในภิกษุณีมีอยู่ พึงทราบว่าเป็นประเภทแห่งอาบัติที่ท่านกล่าวไว้แล้ว”

คำว่า **กายของบุรุษ (ปฺริสสฺส กาย)** ได้แก่ กายส่วนใดส่วนหนึ่งของชาย คำว่า **แม้ทั้งสองฝ่ายไม่มีความกำหนด (อุภโตวสสุเตปิ)** ได้แก่ แม้เมื่อภิกษุณีและภิกษุไม่มีความกำหนดด้วยความกำหนดในการเคล้าคลึงกาย คำว่า **ด้วยกาย (ด้วย)** ได้แก่ ด้วยกายของตนตามที่กำหนด คำว่า **เนื่องด้วยกาย (กายปฺปปฏิพท)** ได้แก่ เนื่องด้วยกายของชาย คำว่า **หรือด้วยกายที่เหลือ (อวเสสกาเยน)** ได้แก่ ด้วยกายที่เหลือจากกายตามที่กำหนด มีคำอธิบายว่า ด้วยกายกล่าวคือข้างบนแต่รากขวัญข้างล่างแต่มณฑลเช่า คำว่า **กายของผู้นั้น (ตสฺส กาย)** ได้แก่ พึงทราบว่า กายส่วนใดส่วนหนึ่งของชายนั้นผู้ไม่มีความกำหนด ก็ในที่นี้ เมื่อภิกษุณีลูบคละด้วยตนเองต้องอาบัติถุลลัจจัยฉันใด เมื่อยินดีการจับต้องของชายนั้นก็ฉันนั้น คำว่า **ชายไม่มีความกำหนดด้วยการเคล้าคลึงทางกาย (ปฺริสสฺส กายสํสฺสคราโค นตฺถิ)** ได้แก่ ความกำหนดในเมณฺฑนของชาย ความรักอาศัยเรือน หรือจิตที่บริสุทธิ์ คำว่า **ที่เหลือ (อวเสส)** ได้แก่ ที่เหลือจากเขตแห่งอาบัติปาราชิก คำว่า **มีประเภทเป็นของเนื่องด้วยกายเป็นต้นกับของที่เนื่องด้วยกาย (กายปฺปปฏิพทเรน กายปฺปปฏิพทธาภิเษเต)** ได้แก่ ว่าระทั้งปวงว่า “ภิกษุณีถูกต้องของเนื่องด้วยกายกับของเนื่องด้วยกาย ต้องอาบัติทุกกฏ” เป็นต้น ในคำว่า **ไม่จงใจ (อสญฺจิจ)** เป็นต้นได้แก่ เมื่อภิกษุณีถูกต้องโดยการหยิกหรือส่งใจไปที่อื่นไม่รู้ว่าเป็นชาย “นี่เป็นชาย” หรือว่า “หญิง” แม้ถูกต้องกับชายนั้น ไม่ยินดีสัมผัสนั้นอยู่ แม้เมื่อไม่มีการถูกต้อง ก็ไม่ต้องอาบัติ

อุพภกขณมณฑลสิกขาปทวินณา จบ

๖) วัชชปฏิจฉาทิกาสิกขาปทวินณา

คำว่า **ต้องธรรมคือปาราชิก (ปาราชิกํ ธมฺมํ อชฺฌาปนฺน)** ได้แก่ ต้องธรรม ๘ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งคือ ธรรม ๔ อย่างอันทั่วไปกับภิกษุ และธรรม ๔ อย่างอันไม่ทั่วไปกับภิกษุ ก็ ธรรม คือ ปาราชิก นี้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติในภายหลัง แต่พึงทราบว่าพระสังคีติกาจารย์ทำให้เป็นคู่กันกับสิกขาบทก่อนตั้งไว้แล้วในโอกาสนี้ ก็เพราะพระบาลีนี้ว่า “ปาราชิก ๘ สิกขาบท บทใดบทหนึ่ง”^{๗๒๕} พึงทราบความว่า อาบัติใดปกปิดมีการปกปิดโทษเป็นต้น แม้อาบัตินั้นก็ชื่อว่าปกปิดโทษเป็นต้นเหมือนกัน

^{๗๒๕} วิ. ภิกขุณี. (บาลี) ๓/๖๖๖/๙.

สิกขาบทที่ปกปัคโทษย่อมมีด้วยสามารถแห่งความรักแม้ก็จริง แม้ถึงกระนั้นจึงเป็นทุกขเวทนาเพราะทำอธิบายว่า “จิตคิดล่วงสิกขาบทเป็นจิตโหมนี้สนั่นแหละ” เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “**ตตร หิ ปาจิตติย ะเปฯ เสสฺ ตาทิสเมว**”

วัชชปฏิจฉาทิกาสิกขาปทวินัดนา จบ

๗) อุกขิตตานวัตติกาสิกขาปทวินัดนา

คำว่า **ด้วยคำสอนของพระศาสดา (สตุฏสาสนเนน)** ได้แก่ ด้วยญัตติสัมปทาและอนุสาวนสัมปทาก็ในสิกขาบทนี้ญัตติและอนุสาวนากรรมเป็นเบื้องต้นแห่งการโจทย์และการให้ระลึกรับเป็นเบื้องต้นชื่อว่า เป็นคำสอนของพระศาสดา เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำว่า “**อิธปิ**” เป็นต้น คำว่า **การกระทำ (กรรม)** ได้แก่ การตั้งญัตติและการสวดอนุสาวนา คำว่า **ความไม่อ้อเพื่อ (อนาทร)** ได้แก่ เว้นจากความอ้อเพื่อในบุคคลและในธรรม เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**เยน**” เป็นต้น บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ในขณะที่เนื่องกัน (ปริยาปนฺนคณเ วา)** ได้แก่ ในขณะกล่าวคือบุคคลเป็นจำนวนมากที่เนื่องในสงฆ์นั้น ท่านกล่าวอธิบายความนี้ด้วยคำว่า “**สมมวตฺตนา ย อวตฺตมานนฺติ อตฺถโ**” คำว่า **ผู้มีกรรมอันเดียวกัน (เอกกมฺมาทิกเ)** ได้แก่ เพราะมีกรรมอย่างเดียวกันมีอุทเทสเดียวกันและมีสิกขาบทเหมือนกัน คำว่า **พร้อมกับด้วยความเจริญ (สท อยนภาเวน)** พร้อมด้วยภาวะคือความเป็นไป การอยู่ร่วมของภิกษุทั้งหลายเหล่านี้เสมอ กัน เพราะเหตุนี้ ภิกษุทั้งหลายเหล่านี้ชื่อว่า **มีการอยู่ร่วมเสมอกัน (สมานสฺวสกา)**

ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นท่านกล่าวว่า “**มีการอยู่ร่วมเสมอกัน**” ด้วยการอยู่ร่วมใดในบัดนี้ การอยู่ร่วมนั้นของภิกษุนั้นผู้อันสงฆ์ยกโทษแล้วย่อมไม่มีกับด้วยภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ก็ การอยู่ร่วมนั้นของภิกษุนั้นย่อมไม่มีกับด้วยภิกษุทั้งหลายเหล่าใด ย่อมไม่มีการทำภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นให้เป็นสหายกับภิกษุนั้น เพราะเหตุนี้ เพื่อแสดงความนี้ว่า ภิกษุนั้นชื่อว่า **อกตสหาย (อกตสหาโย)** ท่านจึงกล่าวว่า “**ยสฺส ปน**” เป็นต้น เพื่อทำการพรรณนาบทอย่างนี้แล้วแสดงเพียงเนื้อความในบัดนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**สมานสฺวสกา ว อนุปคฺตนฺติ อตฺถโ**” บางท่านอาจมีความสงสัยว่า การประพัตินั้นเป็นอย่างไร เพราะเหตุนี้ ท่านเมื่อแสดงความนั้นโดยสรุป จึงกล่าวคำว่า “**ยํทิกฺขุโ ก โส โทติ**” เป็นต้น บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **นั้น (โส)** ได้แก่ ภิกษุใดอันสงฆ์ยกโทษ ภิกษุนั้น

อุกขิตตานวัตตกสิกขาปทวินัดนา จบ

๘) อัญญวัตติกาสิกขาปทวินัดนา

คำว่า **ด้วยสามารถแห่งมิตตสันถว คือ ความยินดีของชาวโลก (โลกัสสาทมิตตสันถวเสน)** ได้แก่ ด้วยสามารถแห่งมิตตสันถวจะกล่าวคือพอใจของชาวโลก ด้วยคำว่า **นั่นคืออะไร** ท่านจึงกล่าวว่า “**ด้วยความกำหนดในการเคล้าคลึงทางกาย (กาย สํ ส ค ว เ ส น)**” ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เพิกขุมด้วยความกำหนดด้วยการเคล้าคลึงทางกายนั้นแหละจึงจึงชื่อว่า เป็นผู้มีความกำหนดในที่นี้ ไม่ใช่กำหนดด้วยเมถุน ด้วยคำว่า **จะทราบเรื่องนั้นได้อย่างไร** ท่านจึงกล่าวว่า “**อยเมว หิ**” เป็นต้น ด้วยคำว่า **ก็เหตุในเรื่องนี้เป็นอย่างไร** ท่านจึงกล่าวว่า

“ก็การวิจารณ์เรื่องความกำหนัดนั้นท่านพรรณนาไว้แล้วในอรรถกถาสมนตปาสาทิกา (สมนตปาสาทิกาย ปนสส วิจยนา กตา)” ในเรื่องนั้นท่านวิจารณ์ไว้ดังนี้ ก็ในเรื่องความกำหนัดนี้ คำว่า อสัทธิธรรม (อสัทธิโม) พึงทราบการเคล้าคลึงทายกายเท่านั้น ไม่ใช่เมถุนธรรม อาบัติอุลลัจจัยไม่มีใกล้เคียงกับเมถุน ก็แม้คำว่า ผู้มีความรู้สามารถต้องกายสังสัคคะได้ เป็นข้อสาธกในเรื่องนี้ กรรมใดอันท่านทำแล้วด้วยเหตุใด กรรมนั้นย่อมมีแก่ผู้นั้นเท่านั้น เพื่อแสดงว่าคำว่า **ปฐิสปุคฺคสฺส** เป็นฉัฏฐวิภัตติ ท่านจึงกล่าวว่า “**ยํ ปฐิสปุคฺคเลน**” บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **หตฺถโ** ได้แก่ มือของตน แต่ในที่นี้มิใช่มีอย่างเดียวนั้น คำว่า **หตฺถคฺคฺคฺคฺ** เป็นคำระบุถึงมือเท่านั้น ซึ่งท่านกล่าวแล้วว่า “ตั้งแต่ศอกถึงปลายเล็บชื่อว่ามือ”^{๗๒} ก็การระบุถึงอาบัติปาราชิกนั้นและอาบัติอื่นที่ไม่เป็นเขตแห่งอาบัติปาราชิกท่านทำรวมกันกล่าวว่า “**หตฺถคฺคฺคฺคฺ**” อนึ่ง ด้วยคำว่า **การจับมวมสังฆาฏฐิ (สังฆาฏฐคฺคฺคฺคฺ)** เพื่อแสดงว่าคำว่า **สังฆาฏฐคฺคฺคฺ** เป็นคำระบุถึงมวมสังฆาฏฐินั้นเองอย่างเดียวก็น่าไม่ที่แท้เป็นคำระบุถึงมวมจิวรนั้นและส่วนแห่งจิวรส่วนใดส่วนหนึ่งแม้อื่น ท่านจึงกล่าวว่า “**เอตฺถ จ ยสฺส กสฺสจ**” เป็นต้น คำว่า **ที่ชื่อนี้ (อิตฺถนฺนํ ฐานํ)** ได้แก่ ที่อันมีชื่อนี้ คำว่า **ให้เต็มตามลำดับหรือย้อนลำดับ (ปฏฺฐิปาฏฺฐิยา วา อุปปฏฺฐิปาฏฺฐิยา วา ปุเรตฺวา)** นี่เป็นเพียงการชี้แจงอธิบายว่า เพราะเหตุนั้น จึงให้เต็มโดยนัยนั้นโดยลำดับนั้นหรือย้อนลำดับ หรือในลำดับเดียวกัน

คำว่า **อาบัติเหล่านั้น (ตา อาปตฺติโย)** ได้แก่ อาบัติที่ต้องแล้วเหล่านั้น อาบัติในเรื่องหนึ่งๆ ฉะนั้น เมื่อภิกษุล่วงมรรคัยครั้งในเรื่อง ๗ เรื่อง เป็นแผนๆ แสดงอาบัติเหล่านั้นแล้วแล้วย่อมพ้น คำว่า **คณฺมุปีกา** ได้แก่ ย่อมเข้าถึงการนับตามที่แสดงแล้ว คำว่า **ทอธฺรฺระ (ธฺรฺนิกฺเขป กตฺวา)** ได้แก่ พักความอุสสาหะว่า “เราต้องอาบัติอื่น”

อภฺธฺวตฺถกาสิกขาปทวินณนา จ

พรรณนาอาบัติปาราชิกในภิกษุณีปาติโมกข์

ในคัมภีร์นี้ลัทธิปกาสินี ชื่อวินยัตถมัญญูสาแห่งอรรถกถาปาติโมกข์ชื่อกังขาวิตรณิ จบแล้วด้วยประการฉะนี้

๒.๕.๒ สังฆาติเสสกันท์

๑) อุสสยวาทิกาสิกขาปทวินณนา

คำว่า **เพราะมีมานะมาก เพราะมีความโกรธมาก (มานุสฺสยวเสน โกรธุสฺสยวเสน)** ท่านกล่าวโดยนัยมาก โดยนัยนี้นั้นแหละท่านกล่าวว่า “มีจิต ๓ มีเวทนา ๓” ในคำนี้ว่า **เพื่อประโยชน์แก่การทำคตี (อชฺชทฺรณตฺถาย)** ท่านกล่าวการวินิจฉัยโดยโวหารว่า **คตี (อชฺชทฺ)** นักบวชทั้งหลายกล่าวโทษได้ว่า “อชฺชิรณ” เพื่อประโยชน์แก่อชฺชิรณนั้น มีคำอธิบายว่า เพื่อประโยชน์แก่การวินิจฉัย คำว่า **ในขณะที่ก้าวล่วง (วิตฺติกฺกมฺกฺขณเยว)** ได้แก่ ในขณะที่ยกเรื่องขึ้นนั่นเอง อธิบายว่า ไม่เป็นไปเพื่อการสวดครั้งที่ ๓ คำว่า **ยอมให้ภิกษุณีออกจากสงฆ์ (ภิกฺขุณี สํฆโต นิสฺสาเรติ)** ได้แก่

^{๗๒} วิ.ภิกฺขุณี. (บาลี) ๓/๖๗๖/๑๕.

ให้ภิกษุณีผู้บวชแล้วออกจากภิกษุณีสงฆ์ ก็ในเพราะเหตุจึงมีโวหารเพื่อทำนี้ โดยอธิบายว่า “ธรรมอันเป็นเหตุให้ออกท่านเรียกว่า นิสสารนียะ”

คำว่า ผู้ ยืน อยู่ ใน ที่ ไต (ย ต ถ ฐิ ต า ย) ผู้ยืนอยู่แล้วในที่ใดในบรรดาที่ทั้งหลายมีที่พักอาศัยและทางเดินเที่ยวภิกษาเป็นต้น คำว่า ผู้ไปอยู่ตั้งแต่นั้น (ตโต ปฏฐาย คจจนตาย) ได้แก่ ผู้ไปอยู่สู่ที่ไกลแห่งผู้มีโวหารการพูดจำเดิมแต่ที่นั้น คำว่า ที่ ๒ (ทุตติเย) ได้แก่ บอกครั้งที่ ๒ คำว่า นั้น (เตन) อุบาสก คำว่า ผู้กล่าวแล้วอย่างนั้น (เอ ว ุ ต ต ย) ได้แก่ ผู้กล่าวแล้วว่า “ท่านนั้นแหละจงบอกถึงคำพูดของเราและของท่าน” คำว่า ให้บุคคลอื่นกล่าวอยู่ (อนุญเณน กถาเปติ) ได้แก่ ให้กับปิยการกกล่าวอยู่ คำว่า ให้บอกอยู่โดยประการใดหรือประการนั้น (ยถา วา ตถา วา อาโรจียมาเน) ได้แก่ ให้บอกอยู่โดยประการใดประการนั้นอย่างนี้ว่า กับปิยการกจงให้บอกแก่ภิกษุณีก่อนหรือบุคคลนอกจากนี้จึงบอกถ้อยคำของตน คือกับปิยการกจงบอกถ้อยคำของคนทั้งสอง หรือบุคคลนอกนี้จึงบอกถ้อยคำของคนทั้งสอง คำว่า ฟัง ถ้อย คำ ของ คน แม้ ทั้ง สอง (อู ภิ น ม ปิ ป น ก ถิ ส ต ว า) ฟังถ้อยคำของคนทั้งสองที่เขาบอกแล้วโดยประการใดหรือประการนั้น

คำว่า อันเขาลากมาอยู่ไปอยู่ (อากทฺธมียมานา คจจติ) ได้แก่ อันเขาบอกอยู่จึงไปยังสำนักของผู้ประกอบโวหาร บทนี้มีการเชื่อมความด้วยบทนี้ว่า “ตสฺสา อนาปตติ” แม้ในบทที่เหลือก็เช่นนี้ คำว่า ขอการอารักขา (รกฺข

ย า จ ติ) ได้แก่ ขอการอารักขาที่เป็นธรรม ในบัดนี้การอารักขาที่เขาขอแล้วจะเป็นธรรมโดยประการใด เพื่อจะแสดงประการนั้นท่านจึงกล่าวว่า “ชนทั้งหลายไม่เจาะจงบอกอนาจารที่คนอื่นกระทำแล้วเพราะอันตราย (อุปสฺสเย อนุญเอหิ กตฺ อนาจาริ อโนทิสสฺส อาจกฺขนติ)” ในเรื่องเหล่านั้น การปรารภเรื่องอดีตแล้วบอกเจาะจงก็มี การบอกไม่เจาะจงก็มี แม้การปรารภเรื่องอนาคตบอกก็มี การไม่เจาะจงบอกก็มี

ถามว่า การปรารภเรื่องอดีตแล้วเจาะจงบอกก็มีอย่างไร คือ ในสำนักของภิกษุณี พวกเด็กชาวบ้าน หรือพวกนักเลงเป็นต้น หรือว่าตนพวกใดพวกหนึ่งประพฤตินาจารก็ตาม ตัดต้นไม้ก็ตาม เก็บผลไม้ น้อยใหญ่ก็ตาม ปรารภนาบริขารก็ตาม ภิกษุณีเข้าไปหาพวกคนวินิจฉัยแล้วกล่าวว่า “ชนทั้งหลายกระทำความชื่อนี้ในสำนักของพวกเรา” เมื่อเขากล่าวว่า “ใครทำ” ก็บอกว่า “บุคคลชื่อนั้นและชื่อนั้นทำ” การปรารภเรื่องอดีตอย่างนี้กล่าวเจาะจงก็มี การบอกนั้นย่อมไม่ควร ถ้าพวกวินิจฉัยคดีเหล่านั้น ฟังคำนั้นแล้วกระทำอาชญาแก่คนเหล่านั้น กรรมนั้นทั้งหมดจะเป็นสินไหมแก่ภิกษุณี แม้เมื่อมีความประสงค์ว่า “พวกวินิจฉัยคดีจักปรับสินไหม” ก็ย่อมเป็นสินไหมโดยแท้ ก็ถ้าว่าภิกษุณีกล่าวแก่บุคคลนั้นว่า “ท่านทั้งหลายจงปรับสินไหม” เมื่อถือเอาของมีราคาประมาณ ๕ มาสก ย่อมต้องอาบัติปาราชิก

ก็เมื่อพวกวินิจฉัยคดีเหล่านั้นกล่าวว่า “ใครถือเอา” ควรกล่าวว่า “การกล่าวว่า “บุคคลชื่อนั้นถือเอา” ย่อมไม่ควรแก่พวกเรา ท่านทั้งหลายนั้นแหละจงรู้ พวกเราจักขอการอารักขาอย่างเดียว พวกท่านจงให้สิ่งนั้นแก่พวกเราทั้งหลาย พวกท่านจงให้นำเอาภณฺฑ์ที่เขาถือเอาไปมา” การบอกไม่เจาะจงอย่างนี้ก็มี

การบอกอย่างนั้นย่อมควร เมื่อภิกษุณีกล่าวอย่างนี้ แม้ถ้าพวกวินิจัยคดีเหล่านั้นเสาะหาผู้กระทำเหล่านั้นปรับสินไหมแก่คนเหล่านั้น สิ่งของทั้งปวงเป็นถือเอาแล้วย่อมไม่เป็นสินไหมแก่ภิกษุณี และไม่เป็นอาบัติด้วย

ภิกษุณีเห็นคนทั้งหลายนำเอาบาบริวารไป แม้ไม่ปรารถนาความฉิบหายแก่คนเหล่านั้นจะกล่าวว่า “โจร โจร” ย่อมไม่ควร ก็แม้เมื่อภิกษุณีกล่าวอย่างนี้ พวกวินิจัยคดีปรับสินไหมแก่คนเหล่านั้น การทำทั้งปวงย่อมเป็นสินไหมแก่ภิกษุณี แต่ภิกษุณีจะกล่าวกะคนผู้ทำตามคำของตนว่า “ผู้นำเอาบริวารของเราไป ท่านจงให้นำบริวารนั้นมา แต่พวกท่านจงอย่าทำอาชญาแก่เขา” ย่อมควร คนทั้งหลายย่อมทำอรรถคดีเพื่อประโยชน์แก่ทาสชาย ทาสหญิงและกรรมกรเป็นต้น ชื่อว่าอาชญาอันเป็นอกัปิยะนี้ย่อมไม่ควร

ถามว่า การปรารภเรื่องในอนาคตแล้วบอกเจาะจงเป็นอย่างใด คือ เมื่ออนาจารเป็นต้นอันคนเหล่าอื่นกระทำแล้วโดยนัยที่กล่าวแล้ว ภิกษุณีกล่าวกะผู้วินิจัยคดีอย่างนี้ว่า “คนทั้งหลายกระทำความชื่อนี้และชื่อนี้ในสำนักของพวกเรา พวกท่านจงให้การอารักขาแก่พวกเราเพื่อไม่ให้กระทำต่อไป” เมื่อพวกวินิจัยคดีกล่าวว่า “ใครทำอย่างนี้” ย่อมกล่าวว่า “คนชื่อนั้นและชื่อนั้น” การปรารภเรื่องอนาคตอย่างนี้กล่าวเจาะจงก็มี แม้การกล่าวนั้นย่อมไม่ควร ก็เมื่อพวกวินิจัยคดีกระทำอาชญาแก่คนเหล่านั้น สิ่งทั้งปวงย่อมเป็นสินไหมแก่ภิกษุณีโดยนัยก่อนนั้นแล คำที่เหลือเช่นกับนัยก่อนนั้นแล

ก็ถ้าว่า พวกวินิจัยคดีให้ติกลงปาวประกาศว่า “พวกเราจะทำคดีชื่อนี้” แก่ชนทั้งหลายผู้ทำอนาจารในสำนักภิกษุณีแสวงหาชนทั้งหลายผู้ไม่ดำรงอยู่ในอาชญาจึงปรับสินไหม ย่อมไม่เป็นสินไหมแก่ภิกษุณี และไม่ต้องอาบัติ

ก็ข้อปฏิบัติใดที่พระพุทธรองค์ตรัสแล้วแก่ภิกษุณีทั้งหลาย แม้แก่ภิกษุทั้งหลายก็นัยนี้เหมือนกัน จจริงอยู่ การบิภิกษาเจาะจงแม้แก่ภิกษุยอมไม่ควร เมื่อธรรมอันภิกษุบอกอย่างนั้น พวกวินิจัยคดีทำสิ่งใดให้เป็นอาชญาแก่ชนเหล่านั้น สิ่งทั้งปวงนั้นเป็นสินไหม เมื่ให้ปรับสินไหมโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ ภิกษุต้องยอมต้องอาบัติปาราชิก ก็ภิกษุใดแม้อยู่ว่า “พวกวินิจัยคดีปรับสินไหม” บอกไม่เจาะจง แต่พวกวินิจัยคดีแสวงหาคนทำความผิดเหล่านั้นแล้วปรับสินไหม โทษย่อมไม่มี เมื่อชนทั้งหลายตัดต้นไหม้เป็นต้น ที่ข้างวิหาร ภิกษุทั้งหลายถือเอามิดและขวัญเป็นต้น ทูบที่แผ่นหิน การกระทำนั้นย่อมไม่ควร ถ้าธารน้ำพัง ภิกษุทั้งหลายควรจะให้ทำให้จะวิ่งไปถือฉวยเอาขริขารของภิกษุเหล่านั้น แม้กรรมนั้นภิกษุก็ไม่ควรทำ แต่จิตเป็นธรรมชาติที่เร็ว เมื่อความตั้งใจจะลักเกิดขึ้น ฟังถึงแม้การขาดมูล (แห่งอาบัติ)

อุสสยวาทีกาสิกขาปทวินณา จบ

๒) โจริวุฐฐาปิกาสิกขาปทวินณา

ในคำว่าทั้งหลายมีคำว่า คณะนักมวยปล้ำและคณะราชบุตรเป็นต้น (ม ล ล ค ณ ภ ฎิ ปุ ต ต ค ณ า ทิ กั) ได้แก่

คณะผู้ทำบุญกรรมมีการตั้งน้ำดื่มและการขุดสระโบกขรณีเป็นต้นในที่นั้นๆ ซึ่งมีนารายณ์ภตริชื่อว่าคณะนักมวย (มลลคโณ นาม) คณะกุมารภตติกะ ชื่อว่าคณะราชบุตร (ภติปุตตคโณ นาม) คณะผู้ทำบุญกรรมมีประการต่างๆ ซึ่งเป็นผู้ทำภัตตเพื่อภิกษุในศาสนา ชื่อว่าคณะธรรม (ธมมคโณ) คณะผู้ทำชนิดแห่งของหอมมีประการต่างๆ ชื่อว่าคณะของหอม (คนธิกเสณิ) หมู่พ่อค้าผ้า ชื่อว่าคณะผ้า (ทุสสิกเสณิ) อธิบายว่า คณะคนรับใช้

คำว่า ผู้ให้ ออก (วุฏฐา เปนติยา) ผู้ให้อุปสมบท เมื่อภิกษุณีทั้งหลายหลีกเลี่ยงไป ด้วยกรณียะบางอย่าง ให้ออกพร้อมกับบริษัทที่อาศัยตนในที่ตามที่นั่งและยืนในชั้นทสีมา อาบัตติยอมตั้งขึ้นเพราะวาทจกัจิต เมื่อไปสู่สีมาหรือแม่น้ำอื่นแล้วให้ออก อาบัตติยอมตั้งขึ้นเพราะกาย วาจา และจิต เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว “โจริวุฐาปนสมุฏฐาน” การไม่บอกเล่าด้วยสามารถแห่งการให้ ออก ชื่อว่า กิริยา กิริย แม้พระอรียะทั้งหลายเมื่อไม่ทราบพระบัญญัติชื่อว่ายอมออก เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว ว่ามีจิต ๓ อย่าง ด้วยสามารถแห่งความพร้อมเพรียงจิตที่เป็นอัพยาทวิบาทในที่สุดแห่งกรรมวาจา ในขณะที่ต้องอาบัติ

โจริวุฐาปกาสิกขาปทวินนา จบ

๓) เอกคามันตรคณสิกสิกขาปทวินนา

บ้านอื่นชื่อว่าคามันตร (คามนตรี) คำว่า ผังแม่น้ำ (นทีปาริ) ได้แก่ ผังนี้แห่งแม่น้ำ เพราะท่านกล่าวไว้ว่า “พึงไปสู่ผืนอื่น” ต้องอาบัติเพราะบ้านอื่น ไม่ต้องเพราะบ้านตน เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “สกคามโต ตาว” เป็นต้น คำว่า เมื่อล่วงเครื่องล้อมหรืออุปจาร (ปริกฺเขเป วา อุปจาเร วา อติกฺกนเต) ได้แก่ ล่วงเครื่องล้อมแห่งบ้านที่ล้อม หรือล่วงที่ที่ควรล้อมแห่งบ้านที่ล้อม คำว่า เพียงล่วงด้วยเท้าที่ ๒ (ทุติเยน อติกฺกนตมเต) เพียงล่วงเครื่องล้อมหรืออุปจารแห่งหมู่บ้านนอกนี้ด้วยเท้าที่ ๒ ก็ในคัมภีร์เหล่าใดปรากฏปาฐะว่า “เมื่อล่วงเครื่องล้อมแห่งบ้านนอกนี้ หรือก้าวลงที่อุปจารด้วยเท้าข้างหนึ่ง ต้องอาบัติอุลลัจจัย” บรรดาคำเหล่านั้น สองบทเหล่านี้คือ “โอกฺกนเต วา โอกฺกนตมเต วา” ผิดกับพระบาลี ความจริงพระบาลีมีปรากฏว่า “อปริกฺขิตตสฺส คามสฺส อุปจาริ อติกฺกาเมนติยา” แม้ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาก็อย่างนั้นคือผิดกัน สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

“ก้าวล่วงที่ที่ควรแก่เครื่องล้อมด้วยเท้าข้างหนึ่ง ต้องอาบัติอุลลัจจัย ล่วงด้วยเท้าที่ ๒ ต้องอาบัติสังฆาติเสส อีกประการหนึ่ง ในที่นี้ เพียงล่วงเครื่องล้อมแห่งบ้านนอกนี้ด้วยเท้าข้างที่ ๒ จากบ้านของตน ก็ต้องอาบัติอุลลัจจัย เพียงล่วงด้วยเท้าที่ ๒ ต้องอาบัติสังฆาติเสส”

เพราะ พระดำรัสว่า “เมื่อให้ล่องเท้าที่ ๑ ไป”^{๗๒๗} การไปด้วยเท้านั้นแหละท่านประสงค์เอาในที่นี้ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “ปทสา ปริสนติยา อาปตติ” แม้ด้วยคำนี้ท่านแสดงไว้ว่า ถ้าภิกษุเข้าไปโดยหลังข้างเป็นต้นหรือด้วยฤทธิ์ การไปนั้น ก็ควรเหมือนกัน อธิบายว่า ความสังเขปในที่นี้เท่านี้ ส่วนความพิสดารท่านกล่าวไว้แล้วในสมันตปาสาทิกา^{๗๒๘}

คำว่า ในแม่น้ำที่มีลักษณะอันท่านกล่าวแล้วในการไปสู่ฝั่งแห่งแม่น้ำ (นทีปารคมเน วุตตลกขณาย นทียา) ได้แก่ ในแม่น้ำมีลักษณะอันท่านกล่าวแล้วในนทีปารคมณวิภังค์ว่า “อันตรวาสกของภิกษุณีผู้ปกปิดมณฑล ๓ อันน้ำไม่เปียก ชื่อว่าแม่น้ำ”^{๗๒๙} ถิ่นที่ปารคมณวิภังค์ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยนทีปารคมณศัพท์ คำว่า หรือผู้ขึ้นที่ฝั่งนี้อีก (ปุณ โอ रि म ति र मे व प ज ज उ त र नु ति य ा वा) ได้แก่ ท่านกล่าวแล้วเพราะประสงค์จะลงโดยความเป็นผู้ประสงค์จะไปสู่ฝั่งแม่น้ำ ก็ภิกษุณีนี้นอนอยู่ในที่ที่เคยลี้ไปแห่งแม่น้ำนี้ เพราะเหตุนั้น เมื่อจะไปสู่ฝั่งอันยอมไม่ต้องอาบัติ ถ้าภิกษุณีกำลังทำการสาธยายหรือกระทำความเพียรหรือกระทำการงานอย่างอื่นบางอย่างอยู่กระทำ ความผูกใจว่า “ในเวลาอรุณขึ้นก่อนเราจึงจะไปสู่สำนักของเพื่อน” เมื่อภิกษุณีนั้นไม่รู้ผู้นั้นเอง อรุณขึ้น ไม่ต้องอาบัติ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “ปุเร อรุณเวย” เป็นต้น ก็ครั้งนั้น ภิกษุณีคิดว่า “เราจักอยู่ในที่นี้นั้นแหละจนกว่าอรุณจะขึ้น” หรือเพราะไม่ได้ทำความผูกใจปรารภนาในที่ส่วนหนึ่งแห่งวิหารไม่ยื่นมือให้เพื่อน ในเวลาอรุณขึ้นต้องอาบัติสังฆาทิเสส ความจริงบ่วงมือนั้นแหละเป็นประมาณในที่นี้ เมื่อล่องบ่วงมือ แม้ห้องหนึ่งก็ไม่รักษา เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “เอกคพฺโลปิ ๙เปฯ อาปตติ”

ในคำว่า ทสฺส นฺนุ ป จ าร หรี อ ส ว นฺนุ ป จ าร นี้ ภิกษุณีที่เป็นเพื่อนยอมเห็นภิกษุณีสอนอยู่ในที่ใด ที่นั้นชื่อว่าทสฺส นฺนุ ป จ าร (ทสฺส นฺนุ ป จ าร โ ร นาม) ภิกษุณีที่เป็นเพื่อนยอมอยู่ในที่ใดยอมได้ยินเสียงภิกษุณีผู้ได้ยินเสียงว่า “แม่เจ้า” เหมือนเสียงคนหลงทางและเหมือนเสียงการป่าวประกาศการพึงธรรม ที่นั้นชื่อว่าสว นฺนุ ป จ าร (ส ว นฺนุ ป จ าร โ ร นาม) คำว่า เพราะ (ต ส ม า) ได้แก่ การละทสฺส นฺนุ ป จ าร หรือสว นฺนุ ป จ าร ที่ใดที่หนึ่งชื่อว่าโอหียนะ (การล้าหลัง) เพราะเหตุนั้น ก็การล้าหลังภายในบ้านย่อมควร เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “อินทขีลาติกฺกมนโต ปฏฐาย” เป็นต้น บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เพราะล่องเสาเชื่อน (อินทขีลาติกฺกมนโต) ได้แก่ เพราะล่องธรณีประตู่ คำว่า ภายนอกบ้าน (พหิคามะ) ได้แก่ ที่ส่วนภายนอกแห่งบ้าน คนผู้หลงทางทั้งหลายยอมส่งเสียงดัง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “มคฺค มุ ห ส ท เทน วิย” อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เหมือนเสียงร้องเรียกคนหลงทางก็มี คำว่า ประพฤติเสีย (สทฺท ย น ติ ย) ได้แก่ กระทำเสียง ด้วยคำว่า เพราะล่องการฟังเสียงได้ ต้องอาบัติโดยแท้ (สทฺท ส ว น า ติ ก ก เม อาปตติเยว) ท่านแสดงว่า เมื่อละสว นฺนุ ป จ าร เห็นปานนี้ ทสฺส นฺนุ ป จ าร ย่อมไม่รักษา เมื่อละแล้วนั้นแหละ จึงต้องอาบัติสังฆาทิเสส

^{๗๒๗} วิ.ภิกฺขุณี. (บาลี) ๓/๖๑๒/๒๗.

^{๗๒๘} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๖๒๙/๔๗๕.

^{๗๒๙} วิ.ภิกฺขุณี. (บาลี) ๓/๖๙๒/๒๗.

คำว่า **ไปสู่หนทาง (มคฺคํ คจฺจนติ)** ได้แก่ ไปอยู่สู่หนทางเดียวกัน ถ้าภิกษุณีพวกแรกไปอยู่โดยหนทางหนึ่ง ย่อมถือว่าเป็นผู้หลักไป ย่อมไม่ต้องอาบัติโดยแท้ เมื่อภิกษุณี ๒ ท่านเดินไปอยู่ ท่านหนึ่งไม่อาจติดตาม ล้าหลังอยู่โดยคิดว่า “ผู้นี้จึงเดินไป” แม้ภิกษุณีนอกนี้ก็ไปโดยคิดว่า “ผู้นี้จรงอยู่” แม้ทั้งสองท่านย่อมไม่ต้องอาบัติ ถ้าเมื่อภิกษุณีทั้งหลายไปอยู่ แม้ท่านแรกจับหนทางหนึ่ง พวกหลังจับหนทางหนึ่ง ท่านหนึ่งยืนอยู่ในที่ที่ท่านหนึ่งหลักไป แม้ทั้งสองย่อมไม่ต้องอาบัติ

คำว่า **สังฆาติเสส ๔ ตัว (สังฆาติเสสา จตุโร)** ได้แก่ ปัญหาที่ท่านกล่าวหมายถึงภิกษุณีผู้หลักไปจากฝั่งแม่น้ำที่เนื่องด้วยบ้านอื่นในเมื่ออรุณขึ้น ก็ภิกษุณีนี้นอกจากบ้านของตนในเวลาใกล้รุ่งชื่อย่อมต้องอาบัติสังฆาติเสส ๔ ตัว อันมีการอยู่ปราศจากราตรการไปสู่บ้านอื่น การไปสู่บ้านอื่นและการล้าหลังหมู่เป็นลักษณะ พร้อมๆ กัน เพราะล่องฝั่งแม่น้ำมีประการตามที่กล่าวแล้ว

คำว่า **เข้าฝักฝ่ายอื่น (ปุกฺขสงฺกนฺตาย วา)** ได้แก่ เข้าลัทธิเดียรฉัตร คำว่า **โดยไม่มีอันตราย (อนนฺตฺราเยน)** ได้แก่ เว้นจากอันตรายมีการปล่อยข้างเป็นต้น

คามันตรคมณสิกขาปทวินัดนา จบ

๔) อุกขิตตกโอสารถสิกขาปทวินัดนา

คำว่า **การกสงฆ์ นั้นั้น แหละ (ตสฺสเสว การกสํฆสฺส)** ได้แก่ การกสงฆ์ใดเป็นคณะผู้ทำอุกเขปนียกรรม การกสงฆ์นั้นนั้นแหละ คำว่า **หรือเป็นไปในวัตร (วตฺเตวตฺตุนติ)** ได้แก่ อันเป็นไปในเนตถารวัตรอันต่างโดยวัตร ๔๓

อุกขิตตกโอสารถสิกขาปทวินัดนา จบ

๕) โภชนูปปฏิคคหณปฐมสิกขาปทวินัดนา

คำว่า **ในผู้ไม่กำหนดร่วมกัน (เอกโตวสฺสฺเต)** ได้แก่ ในเพราะความกำหนดของภิกษุหรือภิกษุณี ก็ในเรื่องนี้ในมหาปจจรีท่านกล่าวว่า “พึงเห็นว่า ในเพราะภิกษุณีมีความกำหนด” คำนั้นย่อมไม่สมกับพระบาลีนี้ว่า “ภิกษุณีรู้ว่า ผู้นี้ไม่มีความกำหนด ย่อมรับ” ก็ถ้าความที่บุคคลมีความกำหนดไม่เป็นประมาณ ประโยชน์อะไรด้วยคำนี้ว่า “ภิกษุณีรู้อยู่ว่า ผู้ไม่มีความกำหนด” พึงกล่าวเป็นอันเดียวเท่านั้นว่า “ทั้งสองไม่กำหนดไม่ต้องอาบัติ ภิกษุณีผู้ไม่กำหนดย่อมรับได้” คำว่า **ทั้งสองไม่มีความกำหนด (อุโฆสุ อนวสฺสฺเตสุ)** ได้แก่ เพราะทั้งสองคือ ภิกษุและภิกษุณี ไม่มีความกำหนด เมื่อภิกษุณีรับ ไม่ต้องอาบัติโดยประการทั้งปวง คำว่า **หรือภิกษุณีทราบว่ามีผู้ไม่มีความกำหนด แล้วรับเอา (อนวสฺสฺโตติ วา ญฺตฺวา คณฺหนฺติยา)** ได้แก่ ตนเองไม่มีความกำหนด รับจากมือของบุคคลนั้นด้วยความสำคัญแม้ในบุคคลผู้มีความกำหนดว่า “ผู้นี้ไม่มีความกำหนด” เมื่อมี อ ป น ช น นี้ น ภิกษุณีแม้ตนเองไม่มีความกำหนดทราบบุคคลผู้มีความกำหนดหรือไม่มีความกำหนดว่า “ผู้นี้มีความกำหนด” แล้วรับ ต้องอาบัติทุกกฏ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในสิกขาบทถัดไปว่า

“แม่เจ้า ท่านไม่รับของใคร” “แม่เจ้าท่านมีความกำหนด” “แม่เจ้า ท่านมีความกำหนด”
 “แม่เจ้าก็ท่านมีความกำหนด” “แม่เจ้าฉันไม่มีความกำหนด”^{๗๓๐}

โกชนัปปิฎคคหณปฐมสิกขาปทวิณณา จบ

๖) โกชนัปปิฎคคหณทุติยสิกขาปทวิณณา

อ อ บั ตี หั ง ห ล า ย มี ทู ก ก ฎ เ ปื น ตั น
 มี สั ง ข า ทิ เ ส ส เ ปื น ป ริ โย ส า น ซึ่ ง ป ร ะ ก อ บ กั บ สิกขาบทนี้เท่านั้น
 แต่ประเภทแห่งอาบัติของอาบัตินอกนี้ย่อมด้วยสิกขาบทที่ ๑ เท่านั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
 “สา เอว อญฺโชนน” เป็นต้น

บทว่า เพราะเหตุนี้เพื่อตระกูล (กุลานุททยตย) ได้แก่ เพราะเหตุนี้ตระกูล

โกชนัปปิฎคคหณทุติยสิกขาปทวิณณา จบ

๗-๑๓) สัจจจิตตาทิสิกขาปทวิณณา

สิกขาบทที่ ๗ เป็นต้นมีเนื้อความง่ายทั้งนั้น

สัจจจิตตาทิสิกขาปทวิณณา จบ

๑๔-๑๗) สังฆเภทาทิสิกขาปทวิณณา

คำว่า ภิกษุณีย่อมไม่ชื่อว่าทำลายสงฆ์ (ภิกษุณี สัมม น ภินทติ) ได้แก่
 ภิกษุณีชื่อว่าย่อมไม่ทำลายสงฆ์เพราะความหมายว่า ความแตกต่างกันด้วยกรรม ๒ อย่างคือ กรรม ๑
 อุ ท เท ส ๑ ค ว า ม แ ต ก ต่ า ง นั้ น ย่ อ ม ไม่ มี กั บ ตั ว ย ภิกษุณีนี้น
 ความไม่มีแห่งปริวาสอย่างเดียวเท่านั้นก็หาไม่ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “ฉาหนาปจฺจยาปิ”
 ก็ในคำว่า ฉาหนาปจฺจยาปิ นี้ พึงทราบพระบาลีว่า “ฉาหนาปจฺจยาปิ น ทุกกฺกั อปาชชติ”
 อธิบายว่า ภิกษุณีย่อมไม่ต้องอาบัติทุกกฏแม้เพราะการปกปิดเป็นปัจจัย
 ก็ครั้งกระทำอธิบายอย่างนี้แล้ว ในข้อนี้ว่า

“ภิกษุณีต้องอาบัตินักมีส่วนเหลือ ปกปิดไว้

เพราะอาศัยความไม่อื้อเพื่อ

ผู้ไม่ใช่ภิกษุณีก็ไม่ต้องโทษ

ปัญหาข้อนี้ ท่านผู้ฉลาดทั้งหลายคิดกันแล้ว”^{๗๓๑}

การปฏิเสธภิกษุณีย่อมเกิดขึ้น แต่ในคัมภีร์เหล่าใดเว้นน-อักษรไปปรากฏพระบาลีว่า
 “ก็เพราะการปกปิดเป็นปัจจัยภิกษุณีต้องอาบัติทุกกฏ” คัมภีร์นั้นผู้ศึกษาพึงเห็นว่า
 “ท่านเขินยพลั้งพลาด” คำว่า ตสฺมา ได้แก่ เพราะไม่มีปริวาส คำว่า
 ในวิหารสีมาที่ชำระสีมาของตนให้หมดจด (อตฺตโน สิมํ โสเธตฺวา วิหารสีมาย วา)
 ท่านกล่าวหมายถึงสีมาที่ผูกในที่อยู่นั้นแหละ คำว่า ไม่อาจจะชำระให้หมดจด (โสเธตุ อสฺสโกณตฺติ)
 ได้แก่ เมื่อไม่สามารถชำระวิหารสีมาให้หมดจด

^{๗๓๐} วิ.ภิกษุณี. (บาลี) ๓/๗๐๔/๓๓.

^{๗๓๑} วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๘๑/๗๐๐.

คำว่า **แสดงเพียงหัวข้อ (มุขมุตตนิทสน)** ได้แก่ แสดงเพียงอุบายแห่งการเข้าไปเหมือนอย่างว่า ในอรรถกถาว่าด้วยมานัตของภิกษุท่านกล่าวว่า “ลวง ๒ เลททุบาตรแห่งวิหารที่มีเครื่องล้อมโดยการแวดล้อมแห่งวิหารที่ไม่ได้ล้อมโดยฐานะที่ควรแก่การล้อม”^{๗๓๒} ท่านกล่าวอย่างนี้แล้ว เพราะเหตุไรในที่นี้ท่านจึงกล่าวว่า “ลวง ๒ เลททุบาตรโดยอุปจารหมู่บ้านและอุปจารวิหารของภิกษุทั้งหลาย” ในคำเหล่านี้นี้อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “การกระทำความผิดนั้นแม้ในหมู่บ้านลวงส่วนมีประการที่กล่าวแล้วแห่งภิกษุทั้งหลายย่อมควร แต่การกระทำความผิดนั้นในหมู่บ้านของภิกษุทั้งหลายย่อมไม่ควร เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวอย่างนี้” แต่อาจารย์ท่านอื่นกล่าวว่า “การกระทำความผิดนั้นในหมู่บ้านแม้ของภิกษุทั้งหลายย่อมไม่ควร ชื่อว่าวิหารของภิกษุย่อมตั้งอยู่เลยอุปจารบ้านในกาลก่อนนั้นแล เพราะเหตุนี้ท่านจึงไม่กล่าวถึงบ้าน กล่าวถึงอุปจารแห่งวิหารเท่านั้นในภายหลัง แต่วิหารของภิกษุทั้งหลายย่อมอยู่เฉพาะในหมู่บ้านเท่านั้น ไม่อยู่ภายนอกบ้าน เพราะเหตุนี้อุปจารแห่งหมู่บ้านและอุปจารแห่งวิหารทั้งสองท่านจึงแสดงไว้แล้วในที่นี้ เพราะเหตุนี้ความต่างกันโดยเนื้อความ แม้โดยประการทั้งสองจึงไม่มี” ก็คำใดอันท่านพิจารณาแล้วย่อมประกอบไว้ในที่นี้ คำนั้นควรถือเอา

คำว่า **ตั้งแต่นั้น (ตโต ปฐฺนฺยา)** ได้แก่ ตั้งแต่เวลาที่บอก

สังฆาติเสสสิกขาปทวินณา จบ

พรรณนาเรื่องอาบัติสังฆาติเสสในภิกษุณีปาติโมกข์

ในภิกษุณีลัทธิปาติโมกข์ชื่อวินยัตถมัญชสา

แห่งอรรถกถาปาติโมกข์ชื่อว่ากังขาวิตรณิ จบแล้วด้วยประการฉะนี้

๒.๕.๓ นิสสัคคิกัณท์

๒.๕.๓.๑ ปัตตวรรค

๑) ปัตตสันนิยสิกขาปทวินณา

สิกขาบทที่ ๑ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น

ปัตตสันนิยสิกขาปทวินณา จบ

๒) อกาลจีวรสิกขาปทวินณา

คำว่า **จีวรที่ตนได้เป็นนิสสัคคีย์** (ย อุตตนา ลหุ, ต นิสสัคคีย์ โหติ) ได้แก่ จีวรใดอันตนได้แล้ว จีวรนั้นนั่นแหละเป็นนิสสัคคีย์ จีวรนั้นอันตนย่อมไม่ได้แม้ทำวินัยกรรมแล้ว เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “นิสสกุณฺฐ” เป็นต้นบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ได้เฉพาะแล้ว** ซึ่ง **จีวรที่สละแล้ว** (นิสสกุณฺฐ ปฏิลภิตวาปิ) ได้แก่ ได้เฉพาะแล้วซึ่งจีวรสละแล้วอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าขอสละแก่แม่เจ้า” คำว่า **พึงน้อมเข้าไปตามที่ได้** นั่นแหละ (ยถาทาเนเยว อุปเนตพฺพ) ได้แก่

^{๗๓๒} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๗๗.

อันทหายกทั้งหลายถวายแล้วโดยประการใด พึงน้อมเข้าไปโดยประการนั้น มีคำอธิบายว่า
เก็บไว้ในฝ่ายที่เป็นอกาลจิวรเท่านั้น

อกาลจิวรสิกขาปทวิณณา จบ

๓) จิวรปริวัตตนสิกขาปทวิณณา

คำว่า สิ่งนี้ของเรา (เมต) ได้แก่ สิ่งนี้เป็นของเรา
เพราะถือเอาด้วยความสำคัญว่าเป็นของตน ท่านจึงกล่าวเฉพาะอาบัติปาจิตตีย์และอาบัติทุกกฏ
พึงให้ปรับโดยเป็นภณไทย ด้วยประการนอกจากนี้

จิวรปริวัตตนสิกขาปทวิณณา จบ

๔) อัญญวิญญาปนสิกขาปทวิณณา

คำว่า ด้วยการใช้ (ปฏิลาภณ) ได้แก่
ด้วยการได้สิ่งอื่นแม้ที่พร่องกว่าโดยการบัญญัติครั้งแรก คำว่า เมื่อสิ่งนั้นไม่เพียงพอ
ก็ให้ของสิ่งนั้นนั้นแหละอีก (ตสมิ อปโปโหนเต ปุน ตณฺเฏว) ความว่า สิ่งใดที่ขอครั้งแรก
เมื่อสิ่งนั้นไม่เพียงพอ เพราะน้อยก็ให้ของสิ่งนั้นนั้นแหละอีก คำว่า เมื่อความต้องการด้วยสิ่งอื่นมี
(อญฺเณปิ อตฺเต สติ) ได้แก่ เมื่อความต้องการแม้ด้วยสิ่งอื่นจากสิ่งที่ขอครั้งแรกมีอยู่ คำว่า
ให้ของสิ่งอื่นกับด้วยสิ่งนั้น (เตน สหธิ อญฺญจ) ได้แก่ สิ่งใดที่ขอครั้งแรก ให้ของสิ่งกับด้วยสิ่งนั้น
ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร มีคำอธิบายว่า และให้ของสิ่งอื่นโดยนัยเป็นต้นว่า “อันดับแรกถ้าเนยใสมี
เพราะหมอบอกว่า “พึงดื่มเป็นคู่กัน” ความต้องการด้วยน้ำมันนั้นมิอยู่ จากนั้น
ให้ของสิ่งอื่นโดยนัยว่า “เรามีความต้องการด้วยน้ำมัน” คำว่า แสดงอานิสส (อานิสฺส ทสฺเสตฺวา)
ได้แก่ แสดงอานิสสอย่างนี้ว่า “ถ้าเนยใสอันท่านนำมาด้วยกหาปณะ ย่อมได้น้ำมันเป็น ๒ เท่า
ด้วยมูลค่านี และสิ่งนี้ย่อมสำเร็จแม้ด้วยน้ำมัน เพราะเหตุนี้ ท่านจงนำน้ำมันมา”

อัญญวิญญาปนสิกขาปทวิณณา จบ

๕) อัญญเจตاپนสิกขาปทวิณณา

คำว่า จงใจสิ่งอื่นจากสิ่งนั้น (ตโต อญฺญ เจตฺตาเปยฺย) ได้แก่
จงใจสิ่งอื่นอย่างใดอย่างหนึ่งจากที่ให้ขอมครั้งแรก

อัญญเจตاپนสิกขาปทวิณณา จบ

๖) ปฐมสังฆิกเจตاپนสิกขาปทวิณณา

คำว่า อันเขาให้แล้วเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น (อญฺญสฺส ตถาย ทินฺเนน) ได้แก่
ให้เจาะจงสิ่งใด อันเขาให้แล้วเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น จากสิ่งนั้น คำว่า อันยกขึ้นแสดงเพื่อผู้อื่น
(อญฺญทฺทิสฺเสน) เป็นคำแสดงประโยชน์แก่บุคคลแรกนั้นแหละ

คำว่า น้อมสิ่งที่เหลือเข้าไป (เสสํ อฺปเนนฺติยา) ได้แก่
อันเขาให้แล้วเพื่อประโยชน์แก่สิ่งใด
ให้เจาะจงสิ่งนั้นแล้วน้อมสิ่งที่เหลือเข้าไปเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น คำว่า อปโลกพวกเจ้าของ
(สํมิเก อปฺโลเกตฺวา) ได้แก่ ถ้ามผู้ให้ทั้งหลายแล้ว คำว่า นำเข้าไปในเพราะอันตรายเห็นปานนี้

(เ อ ว รุ ป า สุ อ า ป ท า สุ อู ป เ น น ติ นั) ไ ต้ แ ก่
นำเข้าไปเพื่อประโยชน์แก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งอื่นในเพราะอันตรายเห็นปานนี้

ปฐมสังฆิกเจตนาปณสิกขาปทวิณณา จบ

๗) ทุตยสังฆิกเจตนาปณสิกขาปทวิณณา

ไม่ใช่ขอเองด้วยบริขารนั้นอย่างเดียวนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “สย
ยาจิต เก นาปิ” ความจริง คำนี้ท่านกล่าวไว้แล้วในพระบาลีว่า
“แม้ขอเองด้วยบริขารนั้นจงใจเกสัชชบริโภคแล้ว” แต่เพราะทราบได้ในมาติกา ปี-ศัพท
ท่านไม่ประกอบไว้ จึงมีข้อยุติว่า ความจริงการประกอบเสียงที่มีเนื้อความอันทราบได้ตกไป
คือเป็นการเที่ยวไปในกาม

ทุตยสังฆิกเจตนาปณสิกขาปทวิณณา จบ

๘-๑๐) ปฐมคณิกเจตนาปณสิกขาปทวิณณา

สิกขาบทที่ ๘ ที่ ๙ และที่ ๑๐ มีเนื้อความชัดเจนแล้ว

ปฐมคณิกเจตนาปณสิกขาปทวิณณา จบ

ปัตตวรรคที่ ๑ จบ

๒.๕.๓.๒ จีวรวรรค

๑-๑๑) ครุปาฐุณสิกขาปทวิณณา

เพราะเหตุที่ในที่ที่เขาปวารณาแล้ว ชื่อว่าการขอท่านจึงไม่ควรปฏิเสธ เพราะฉะนั้น
พึงทราบว่า ในที่ที่เขาปวารณาด้วยสามารถแห่งการนิมนต์โดยธรรม
พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงการกำหนดว่า พึงให้สิ่งของประมาณ ๔
ส่วนเป็นอย่างยิ่งด้วยคำที่ตรัสแล้วว่า “แม่เจ้า ความต้องการด้วยสิ่งใดมีอยู่ ท่านจงบอกสิ่งนั้น”
ด้วยเหตุนี้แหละ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “คำว่า พึงให้ขอ คือ เว้นสหธรรมิก
แ ล ะ ญ า ติ ผู้ ป ว า ร ณา แ ล้ ว
บุคคลอื่นผู้ดำรงอยู่ในคุณบางอย่างเท่านั้นพึงให้ออกปากขอด้วยพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัส
แล้วว่า ‘แม่เจ้า ความต้องการด้วยสิ่งใดมีอยู่ ท่านจงบอกสิ่งนั้น’ คำว่า พระราชา (ราชาน) ได้แก่
พระเจ้าปเสนทิโกศล

ครุปาฐุณสิกขาปทวิณณา จบ

๑๒) ลหุปาฐุณสิกขาปทวิณณา

สิกขาบทที่ ๒ มีเนื้อความชัดเจนทั้งนั้น

ลหุปาฐุณสิกขาปทวิณณา จบ

จีวรวรรคที่ ๒ จบ

นิสัคคิยวิณณาในภิกขุณีปาติโมกข์

ในคัมภีร์นิตถูปกาสินีชื่อวินยัมมยสุสา

แห่งอรรคกปาติโมกข์ชื่อกัฆาวิตรณิ จบแล้วด้วยประการฉะนี้

๒.๕.๔ ปาจิตตียกัณฑ์

๒.๕.๔.๑ ลสฺสนวรรค

๑) ลสฺสนสิกขาปทวิณณนา

คำว่า **กระเทียม (ลสฺสน)** ท่านกล่าวไว้โดยไม่ต่างกันก็จริง ถึงกระนั้น กระเทียม นั้น นั้น แหะที่เกิดขึ้นในแคว้นมคธทรงประสงค์เอาแล้วในสิกขาบทนี้ แม้กระเทียมนั้นก็เป็นกระเทียมที่มีกลีบรวมกันเป็นหัว เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “มคธรรณฺฑู ชาดิ” เป็นต้น

คำว่า **กระเทียมที่มีกลีบรวมกันเป็นหัว (ภณฺฑิกลสฺสน)** ได้แก่ กระเทียมที่มีหัว คำนี้เป็นชื่อของกระเทียมที่มีเยื่อใน(มีกลีบ)สมบูรณ์ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “น เอกทวิติมิณฺชก” ในคำว่า **ทุก ๆ คำกลืน (อชฺโฆหาเร อชฺโฆหาเร)** นี้มีวินิจฉัยดังนี้:ถ้าภิกษุณีเคี้ยวกลืนกินกระเทียมรวมกันทีละ ๒-๓ กลีบ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ๑ ตัว แต่เมื่อภิกษุณีเคี้ยวกลืนกินเยื่อในทีละกลีบ ต้องอาบัติปาจิตตีย์หลายตัวโดยการนับประโยค(นับอาการที่ทำทีละครั้งเป็นหลัก)

บัณฑิตพึงทราบความแตกต่างกันแห่งกระเทียมเหลืองเป็นต้น โดยสี หรือโดยเยื่อใน. ว่าด้วยสีก่อน ชื่อว่ากระเทียมเหลือง (ปล้นทุกะ) ย่อมมีสีเหลือง กระเทียมแดง(ภัญจนกะ) มีสีแดง กระเทียมเขียว(หริตกะ)มีใบสีเขียว. แต่ว่าโดยเยื่อใน (หรือกลีบ) กระเทียมเหลืองมีเยื่อในชั้นเดียว. กระเทียมแดงมีเยื่อใน ๒ ชั้น. กระเทียมเขียวมีเยื่อใน ๓ ชั้น กระเทียมต้น(จาปลสฺสนะ) ไม่มีเยื่อใน. จริงอยู่ กระเทียมนั้น เป็นเพียงหน่อเท่านั้น. แต่ในอรรถกถาหาปัจจัยเป็นต้นท่านกล่าวไว้ว่า “กระเทียมเหลืองมีเยื่อใน (มีกลีบ) ๓ ชั้น กระเทียมแดง มีเยื่อใน ๒ ชั้น กระเทียมเขียวมีเยื่อในชั้นเดียว”^{๗๓๓} กระเทียมเหลืองเป็นต้นนั้น ย่อมควร โดยสภาพทีเดียว แต่ในการต้มแกงเป็นต้น แม้กระเทียมมคธก็ควร. ความจริง จะใส่กระเทียมมคธนั้นลงในแกงถั่วเป็นต้นซึ่งกำลังแกงก็ดี ในกับข้าวชนิดที่ปรุงด้วยปลาเนื้อก็ดี ในน้ำมันก็ดี ในน้ำปานะมีน้ำพุทราเป็นต้นก็ดี ในแกงผักดอง ที่เปรี้ยวเป็นต้นก็ดี ในแกงอ่อมก็ดี ในแกงอย่างใดอย่างหนึ่ง ชั้นที่สุด แม้ในยาคุณและวัตถุก็ควร. ชนิดของเคี้ยวที่ทำขึ้นโดยการตากผลพุทราให้แห้งแล้วตำให้ละเอียดเป็นผง ชื่อว่า น้ำพุทรา.

ลสฺสนสิกขาปทวิณณนา จบ

๒) สัมพัทธโลกศึกษาปทวณณา

เพื่อแสดงส่วนต่างของคำนี้ว่า “ในโอกาสที่ปกปิด” ท่านว่า “พึงทราบความในคำว่า ไม่นำชนที่รักแรรและในที่ถ่ายมูตรออก”

คำว่า เพราะแคบเป็นปัจจัย (อาพาธปัจจัย) ได้แก่ เมื่อให้นำออกเพราะอาพามีโรคพุพองและโรคหิดเป็นต้น ไม่ต้องอาบัติ อ่าจาร์ยัมัยโบบราณท่านกล่าววว่า “ในสิกขาบทนี้และในเพราะกระเทียมปรบอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุ”^{๗๓๔}

สัมพัทธโลกศึกษาปทวณณา จบ

๓) ตลฆาตสิกขาปทวณณา

คำว่า ในเพราะการตบที่พื้น (ตลฆาตเก) ได้แก่ ในเพราะให้การประหานที่กระหม่อม ก็พื้นนั้นแลย่อมทราบได้ว่า” ที่ถ่ายมูตร” เพราะท่านกล่าวไว้ในบทภาษนียว่า “ย่อมให้การประหานในที่ที่ถ่ายมูตร” เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ในการตบที่พื้นแห่งที่ที่ถ่ายมูตร” คำว่า สาณตติก ได้แก่ สาณตติกะของภิกษุณีสั่งให้บุคคลอื่นเพื่อประโยชน์แก่ตน

ตลฆาตสิกขาปทวณณา จบ

๔) ชตุมฏฐสิกขาปทวณณา

คำว่า คำนี้ท่านกล่าวด้วยสามารถแห่งเรื่อง (วตุลวเสนต์ วุตต) ได้แก่ คำว่า ชตุมฏฐเก นี้ท่านกล่าวด้วยสามารถแห่งเรื่องที่เกิดขึ้นโดยเป็นต้นเหตุเท่านั้น แต่เมื่อภิกษุณีใส่ท่อนไม้อย่างใดอย่างหนึ่งเข้าไป ก็ต้องอาบัติเหมือนกัน เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “กามราควเสน ปน” เป็นต้น

ชตุมฏฐสิกขาปทวณณา จบ

๕) อุทกสุทธสิกขาปทวณณา

คำว่า พึงให้ (อาทาตพพ) ได้แก่ พึงให้เข้าไป คำว่า ข้อนิ้วมือ (อคคปพพ) ได้แก่ ข้อนิ้วมือแม้เพียงปลายเส้นผม คำว่า ย่อมยังข้อที่ ๓ ให้เข้าไป (ตติย ปพพ ปเวเสติ) ยังข้อที่ ๓ แม้ประมาณปลายเส้นผมให้เข้าไป สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้แล้วในอรรถกถาสมันตปาสาทิกา^{๗๓๕} “ให้เข้าไปแม้ประมาณปลายเส้นผม ตั้งแต่ ๒ ข้อนิ้วมือ โดยส่วนลึก ต้องอาบัติปาจิตติย”

คำว่า ในเรื่องการชำระให้บริสุทธิ์ด้วยน้ำภายในส่วนลึก (อติคมภีร์ อุทกสุทธิก อาทิยนสุทธิก อาทิยนวตฺตฺสมี) ได้แก่ ในเรื่องการทำการชำระด้วยน้ำโดยลึกเข้าไป ก็แม้เมื่อมีการถือเอาการกระทบด้วยผัสสะซึ่งมีการกำหนดตามที่กล่าวแล้ว เพราะความบริสุทธิ์ด้วยน้ำก็ต้องอาบัติ

อุทกสุทธสิกขาปทวณณา จบ

๖) อุปติฏฐสิกขาปทวณณา

^{๗๓๔} วชิร.ฎีกา (บาลี) ๔๗๔.

^{๗๓๕} วิมหา.อ. (บาลี) ๒/๘๑๒/๔๙๑.

คำว่า ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่งในบรรดาเปรียงเป็นต้น (ตฤกาทีสุ วา อณฺณตเรน) ได้แก่ ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่งในบรรดาสแห่งสิ่งของมีเปรียง นมสั้มและน้ำมันเป็นต้น คำว่า ด้วยพัตอย่างใดอย่างหนึ่ง (ยาย กายจิ พิชนิยา) ได้แก่ ด้วยพัตอย่างใดอย่างหนึ่งโดยที่สุตกระทั่งมูจิวร

คำว่า จงดื่มน้ำนี้ (อิมํ ปิวถ) ได้แก่ จงดื่มน้ำปานะหรือน้ำแกงเป็นต้น คำว่า จงพัตตยพัตนี้ (อิมํ พิชถ) ได้แก่ จงพัตด้วยข้าวใบตาลนี้ คำว่า เมื่อให้ให้อยู่ (ทาเปนติยา) เมื่อให้ให้อยู่ซึ่งสิ่งของทั้งสองอย่างด้วยของสิ่งหนึ่ง

อุปติฏฐนสิกขาปทวิณฺณา จบ

๗) อามกธัญญสิกขาปทวิณฺณา

คำว่า เพราะเหตุนี้ (ตสฺมา) ได้แก่ เพราะเหตุที่มีการขอและการบริโภคเป็นประมาณ ก็ในเรื่องนี้^{๗๓๖} มีการต้องอาบัติทุกกฏอย่างเดียวกันหาไม่ แต่เพราะรับ เมื่อนำของมาจากปากก็ดี เมื่อให้แก่งก็ดี เมื่อจัดแจงเตาก็ดี จัดแจงกระเบื้องก็ดี จัดแจงทัพพีก็ดี นำพินมาก่อไฟก็ดี ยกข้าวเปลือกขึ้นไว้บนกระเบื้องก็ดี คัดด้วยทัพพีก็ดีเพื่อฉันในวันที่ฝนตกพรา จัดแจงครกและสากเพื่อตำข้าวก็ดี การตำ การซ้อมและการล้างเป็นต้นก็ดี วางไว้ในปากคบเคี้ยวเพื่อจะกลืนเพียงใด ย่อมต้องอาบัติทุกกฏทุกๆ ประโยคเพียงนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ตั้งแต่เวลาที่รับจนกระทั่งคบเคี้ยว ต้องอาบัติทุกกฏหลายตัวทุกๆ ประโยค (ปฏิกคหนโต ปญฺญา ยาว ทนฺเตหิ สํชาทณฺ, ตาว ปุพฺพปโปเยสฺสุ ทกฺกฏานิ)”

อามกธัญญสิกขาปทวิณฺณา จบ

๘) ปฐมอุจจารฉัทฺตชนสิกขาปทวิณฺณา

คำว่า ภายนอกฝา (ติโรกฺกุณฺเณ) ได้แก่ ส่วนอื่นแห่งฝาเรือน คำว่า ภายนอกแห่งฝาเรือน (ติโรปากาเร) ส่วนนอกแห่งปราการเครื่องล้อม ก็ปราการแห่งฝาเรือนเหล่านั้นมี ๓ ชั้นด้วยสามารถแห่งอิฐ ศิลา และไม้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “จากส่วนอื่นแห่งฝาเรือนหรือปราการอย่างใดอย่างหนึ่ง (ยสฺส กสฺสจิ กุณฺณสฺส วา ปาการสฺส ปรีโต)” คำว่า ทั้งสิ่งของเหล่านั้นแม้ทั้งหมดพร้อมกัน (สพฺพานิเปตานิ เอกโต ฉทฺเทนติยา) ได้แก่ ทั้งสิ่งของ ๔ อย่างเหล่านั้น ภิกษุณีเมื่อทั้งเป็นแผนก ต้องอาบัติหลายตัวโดยการนับจำนวนสิ่งของ แม้ในพระบัญญัติก็นับเหมือนกัน

คำว่า เป็นอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุนี้ (ภิกฺขุโน ทกฺกฏํ) ได้แก่ ภิกษุต้องอาบัติทุกกฏในทุกประโยค

ปฐมอุจจารฉัทฺตชนสิกขาปทวิณฺณา จบ

๙) ทุตติยอุจจารฉัทฺตชนสิกขาปทวิณฺณา

^{๗๓๖} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๕๑.

ด้วยปี-ศัฟท์ในบทว่า **ภิกษุ นิยาปี** ท่านเจาะจงภิกษุ แต่การที่จะทิ้งในนาที่มีพืชยังไม่ได้เก็บ ในที่มีโกณะเป็นต้น หรือในที่ทั้งหลายมีขอบเขตนาเป็นต้นซึ่งเพราะปลูกยังไม่งอกย่อมควร จะทิ้งแม้ในที่ที่เป็นที่ทิ้งหยากเยื่อของพวกมนุษย์ก็ควรเหมือนกัน คำว่า **ในพื้นที่นาที่เขาทิ้ง (ฉทุทิตเขตเต)** เมื่อพวกมนุษย์เก็บเกี่ยวข้าวกล้าไปแล้ว ชื่อว่านาที่ถูกทิ้งย่อมมี การที่จะทิ้งในที่นั้นย่อมควร แต่ในที่ใด พวกมนุษย์รักษาอยู่ด้วยคิดว่า “ปุพพณชาติเป็นต้นแม้ที่เก็บเกี่ยวแล้วจักงอกอีก” จะทิ้งตามสมควรแก่ที่เท่านั้นในที่นั้นย่อมควร ในคำว่า **บอกเจ้าของแล้ว (สามิเก อปโโลเกตวา)** นี้ ท่านแดงว่า เจ้าของผู้รักษานาหรือคุ้มครองที่สวนเป็นต้นนั้นแหละ ก็ด้วยคำนี้ การที่ภิกษุจะทิ้งในที่ของสงฆ์ย่อมควรเพราะเป็นที่ที่เนื่องด้วยของสงฆ์ การกระทำอย่างนั้นไม่สมควรแก่ภิกษุณี แต่ย่อมควรแก่ภิกษุณีทั้งหลายในที่ของตน โดยนัยที่กล่าวมาแล้ว ในที่อยู่นี้ของภิกษุ นั้นแหละ แม้เมื่อความเป็นอย่างนี้มีอยู่ก็ควรกระทำด้วยสามารถแห่งการกระทำอันสมควร

ทุติยอุจจารฉติตสิกขาปทวินนา จบ

๑๐) นัจจิตสิกขาปทวินนา

คำว่า **การ ฟ้อนรำ (น จ จั)** ได้แก่ ขนทั้งหลายมีนักฟ้อนรำเป็นต้นหรือพวกโสณทะทั้งหลายจงฟันรำ โดยที่สูตรทั้งหลายมีนกงูย สุนัข และลิงค์เป็นต้น การกระทำนี้ทั้งหมดชื่อว่าเป็นการฟ้อนเหมือนกัน เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **“นจจันติ อนตมโส โมรณจจณปิ”** การขับร้องของพวกนักฟ้อนเป็นต้นก็มี หรือว่าการขับเพลงขับที่ชื่อว่าสาธกีฬานประกอบด้วยคุณแห่งพระรัตนตรัยในสมัยเป็นที่ปรินิพพานของพระอริยะทั้งหลายก็มี โดยที่สุด นักกร้องทั้งหลายก็ร้องอยู่กระทำอยู่ในส่วนเบื้องต้นโดยคิดว่า **“พวกเราจักขับร้องด้วยฟัน”** ทั้งหมดนั้นชื่อว่าเพลงขับ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **“คิตนติ อนตมโส ธมมภาณกคิตมปิ”** บรรดาการขับร้องเหล่านั้น ชื่อว่าการขับร้องประกอบด้วยธรรม (ธ ม ม ภา ณ ก คี ตี น า ม) ได้แก่ การทำลายวัตรนั้นๆ ของภิกษุผู้ไม่สำรวมทั้งหลายแล้วกล่าวธรรมด้วยเสียงเพลงขับโดยทำให้เสียยาวเกินไป การกล่าวธรรมด้วยเสียงเพลงขับอันยาวนานย่อมไม่ควรทั้งแก่ภิกษุ ทั้งแก่ภิกษุณีทั้งหลาย จริงอย่างนั้น ท่านไว้ใน **อรรถกถาขุททกปาฐะ** ชื่อปรมาตมโศติกาว่า **“เพลงขับที่ประกอบด้วยธรรมย่อมควร แต่ธรรมที่ประกอบเพลงขับย่อมไม่ควร”** เพราะเหตุนี้ ภิกษุ เมื่อจะกล่าวธรรมไม่ควรทำวัตรนั้นๆ มีชาตกวัตรเป็นต้นให้เสียหายแสดงบทและพยัญชนะให้สละสลวยด้วย จตุรัสสวัตร คำว่า **กล่อม (ว า ทิ ตั)** ได้แก่ การกล่อมภณชะที่ควรกล่อมมีภณชะที่เนื่องด้วยระเบียบเป็นต้นก็ตามการขับกล่อมด้วยกุณเริก็ตาม จงยกไว้ โดยที่สุด แม้การขับกล่อมด้วยอุทกเภา การขับกล่อมนี้ทั้งหมดชื่อว่าการขับกล่อมเหมือนกัน ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **“วาทิตนติ อนตมโส อุทกเภาวาทิต”** แต่ภิกษุเมื่อกล่อมคำใดผิดเพี้ยนตั้งอยู่ในความระแวงสงสัย หรือติดนิ้วมือ หรือปรบมือ ไม่ต้องอาบัติ เพราะการทำนั้น

ก็ในที่นี้แม้การฟังท่านก็สงเคราะห์ด้วยการเห็นด้วยเสนีย์หนึ่งที่ผิดรูป อีกอย่างหนึ่ง คำว่าด้วยการเห็นนั้นแหละท่านกล่าวไว้แม้ด้วยกิริยาการฟังแห่งวิญญาณ ๕ โดยมีการย่อด้วยการเห็นเป็นสภาพ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “เอเตสุ ยัม ภิกขุ ทสฺสนาย คจฺจนฺติยา” คำว่า ยืนอยู่ในที่ใด (ยตถ รฐิตา) ได้แก่ ไปแล้วอย่างนี้แล้วยืนอยู่ในที่ใด

ในคำว่า นนุ จ สยัมจฺจนา เป็นต้น อาบัติปาจิตตีย์ท่านมิได้กล่าวไว้ในพระบาลี เมื่อเป็นเช่นนั้น ควรถือเอาความอย่างไร เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “สพฺพอภฺภูทกาสฺ รุตฺตัม” แม้เมื่อท่านมิได้กล่าวไว้ในพระบาลีด้วยคำนี้ ท่านแสดงไว้ว่า ควรถือเอาโดยประมาณแห่งอรรถกถา ก็คำว่า สมุฏฐาน เป็นต้น เหมือนกับเอฬกสมุฏฐาน (สมุฏฐานาทีนิ เอฬกสทิสานิ) นี้ท่านกล่าวอาบัติปาจิตตีย์ที่มาในบทมาติกาเท่านั้น แต่ควรถือเอาว่า มีสมุฏฐาน ๖ ด้วยสามารถแห่งสมุฏฐานทั้งปวง คำว่า ยืนอยู่ในอาราม (อาราเม รฐฺตฺวา) เป็นเพียงนิทสนะเพราะเป็นอนาบัติที่พึงปรารถนาของภิกษุณีผู้เห็นอยู่ผู้ประกอบด้วยอิริยาบถที่เหลือ อ ความจริง ภิกษุณีอยู่แม้ผู้นั่งแล้วโดยประการนอกจากนี้ก็ไม่พึงได้เพื่ออันเห็น เมื่อภิกษุณีไปจากวิหารสู่วิหารด้วยคิดว่า “เราจักดู” ย่อมต้องอาบัติโดยแท้ ภิกษุณีนั่งอยู่ในอาสนศาลาเห็น ไม่ต้องอาบัติ แต่เมื่อภิกษุณิลุกขึ้นเดินไปด้วยคิดว่า “เราจักดู” ย่อมต้องอาบัติ ภิกษุณีแม้ยืนอยู่ที่ถนนเลี้ยวคดดูอยู่ ก็ย่อมต้องอาบัติโดยแท้ แม้ชิงภิกษุณีนัยนี้ ประเภทแห่งอาบัติเท่านั้นต่างกัน

นัจจิตฺตสิกขาปทวณฺณา จบ

ลสฺสณวรรคที่ ๑ จบ

๒.๕.๔.๒ รัตนธการวรรค

๑) รัตนธการสิกขาปทวณฺณา

คำว่า อโรหเปกฺขาย ได้แก่ นโรหเปกฺขาย แปลว่า ไม่ใช่ด้วยการดูในที่ลับ คำว่า ผู้ มี ใจ สง่ ไป ใน ที่ อื่น (อ ญ ญ วิ หิ ต า ย) ไ้ ด้ แ ก่ ภิกษุณีส่งใจไปที่อื่นจากที่ที่พอใจในที่ลับถามถึงญาติปริกษาในทานหรือการบูชา

รัตนธการสิกขาปทวณฺณา จบ

๒-๓) ปฏิจฉนโนภาสสิกขาปทวณฺณาและอัชโณภาสสัลลปนสิกขาปทวณฺณา

สิกขาบทที่ ๒ และที่ ๓ มีเนื้อความชัดเจนแล้วทั้งนั้น

ปฏิจฉนโนภาสสิกขาปทวณฺณาและอัชโณภาสสัลลปนสิกขาปทวณฺณา จบ

๔) ทตฺติยิกอุยโยชนสิกขาปทวณฺณา

ด้วยคำว่า โดยนัยก่อนนั้นแหละ (ปุริมฺนเยเนว) นี้ ท่านแสดงนัยนี้ว่า คำว่า หรือพึงยืนอยู่ (สนตฺติญฺญเย วา) ต้องอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุณีผู้ยืนอยู่ในหัตถบาส คำว่า พึงพูดจา (ส ล ล เ ป ย ย ว า) ไ้ ด้ แ ก่ ห รื อ ว า แม้ภิกษุณียืนอยู่ในที่นั้นกล่าวถ้อยคำอาศัยเรือนย่อมต้องอาบัติปาจิตตีย์โดยแท้ คำว่า ห รื อ ว า พึง กระ ชิบ ที่ หู (นิ ก ญ ญิ กั ว า ช ป เ ป ย ย) ไ้ ด้ แ ก่ ภิกษุณีแม้กระชิบอยู่ที่กกหูก็ย่อมต้องอาบัติปาจิตตีย์เหมือนกัน

ทตฺติยิกอุยโยชนสิกขาปทวณฺณา จบ

๕) อนุญาตูปกมณสิกขาปทวินนา

ชื่อว่าอาสนะ (ที่นั่ง) เพราะเป็นที่ที่ภิกษุทั้งหลายนั่ง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “ปลงกสโสภาสกุเต” อธิบายว่าในโอกาสแห่งอาสนะที่เนื่องด้วยชาวอน ค่ำว่า ไม่มีพรษา (อโนวสสก) ได้แก่ ไม่มีโอกาส ค่ำว่า สูดุปจารในกลางแจ้ง (อชโฌกาเส อุปจาร) ได้แก่ สูดานที่ประมาณ ๑๒ ศอกโดยการนั่งในกลางแจ้ง ค่ำว่า ผู้เป็นไข้ (คิลานนาย) ภิกษุใดไม่สามารถเพื่ออันถามเพราะความเป็นไข้เช่นนั้น ค่ำว่า ในคราวอันตรายทั้งหลาย (อาปทาสุ) ได้แก่ ไฟ ตั้ง ขึ้น ใน เรือ น หรือ โจร มี อยู่ ใน เรือ น ในอันตรายเห็นปานนี้ภิกษุณีไม่บอกลาหสิกขา ไม่ต้องอาบัติ

อนุญาตูปกมณสิกขาปทวินนา จบ

๖) อนุญาตอภินิสิตสิกขาปทวินนา

ค่ำว่า บัญญัติไว้เป็นประจำ (จุวปณญตเต) ได้แก่ บัญญัติไว้เป็นนิจเพื่อประโยชน์แก่ภิกษุณีทั้งหลาย

อนุญาตอภินิสิตสิกขาปทวินนา จบ

๗) อนุญาตสันถรณสิกขาปทวินนา

ค่ำว่า ตระกูล (กุลานิ) ได้แก่ เรือนแห่งตระกูล

อนุญาตสันถรณสิกขาปทวินนา จบ

๘) ปรอชฌาปนสิกขาปทวินนา

สิกขาบทที่ ๘ มีเนื้อความชัดเจนแล้วทั้งนั้น

อนุญาตสันถรณสิกขาปทวินนา จบ

๙) ปรอภิสปนสิกขาปทวินนา

ค่ำว่า โดยส่วนแห่งความเป็นมนุษย์ (มนุสสโทภคเคน) ได้แก่ โดยรูปแปลกแห่งมนุษย์มีว่า “เราเป็นคนดำ เราเป็นคนกระจอก หรือคนนอกนี้จึงเป็นเช่นนี้” เป็นต้น ในค่ำว่า ผู้มั่งอรรธ ธรรม และอนุสาสนี (อตุลธมมอนุสาสนิปุเรกขารานิ) นี้ ค่ำว่า มั่งอรรธ (อตุลปุเรกขารานิ) ได้แก่ ผู้กล่าวอรรธกถา ค่ำว่า มั่งธรรม (ธมมปุเรกขารานิ) ได้แก่ ผู้บอกบาติ ค่ำว่า มั่งสั่งสอน (อนุสาสนิปุเรกขารานิ) ได้แก่ ผู้ตั้งอยู่ในอนุสาสนีกถาสอนอยู่อย่างนี้ว่า “แม้ในบัดนี้ ท่านก็ยังเป็นผู้เช่นนี้ ดีละ ท่านจงเว้น ถ้าไม่เว้นทำกรรมเห็นปานนี้อีกจักไปเกิดในนรกไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานแน่นอน”^{๗/๓๓๗}

ปรอภิสปนสิกขาปทวินนา จบ

๑๐) โรทสิกขาปทวินนา

สิกขาบทที่ ๑๐ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น

โรทสิกขาปทวินนา จบ

รัตนธการวรรคที่ ๒ จบ

๒.๕.๔.๓ นักวรรค

๑-๒) นักคาทิสกขาปทวิณณา

คำว่า **นี้ (อิท)** ได้แก่ ผ้าอาบน้ำฝนผืนนี้
สิกขาบทที่ ๒ ง่ายทั้งนั้น

นักคาทิสกขาปทวิณณา จบ

๓) จีวรสิพพนสิกขาปทวิณณา

คำว่า **วิสพเพตวา** เท่ากับ **วิขณฺฏตวา** แปลว่า เย็บ คำว่า **เพียงทอดธุระ** (ธฺรํ นิภฺชิตฺตมตฺเต) ได้แก่ เพียงเมื่อทอดธุระ อธิบายว่า แม้ถ้าทอดธุระเย็บในภายหลังก็ต้องอาบัติเหมือนกัน
จีวรสิพพนสิกขาปทวิณณา จบ

๔) สังฆาภิจารสิกขาปทวิณณา

ในที่นี้มีพระบาลีว่า “ในเพราะอันตรายเห็นปานนี้คือจีวรของข้าพเจ้าผืนนี้มีราคาไม่อาจจะครองได้ในเพราะโจรภัยเช่นนี้” ก็พระบาลีนั้นท่านเขียนไว้ในสิกขาบทข้างหน้า เพราะผู้เขียนหลงลืมเหมือนเขียนด้วยดินกา ท่านเขียนไว้ในที่นั้นแม้ก็จริง ถึงอย่างนั้นก็พึงเห็นเนื้อความในที่นี้เหมือนกัน

สังฆาภิจารสิกขาปทวิณณา จบ

๕) จีวรสังกมณีสิกขาปทวิณณา

คำว่า **หรือว่าครองในคราวอันตราย** (อาปทาสุ วา ปริกฺขาเร) ได้แก่ ถ้าโจรทั้งหลายนำผ้าที่ไม่ได้นุ่งหรือผ้าที่ไม่ได้ห่มไป ครองในคราวอันตรายเห็นปานนี้ ไม่ต้องอาบัติ
จีวรสังกมณีสิกขาปทวิณณา จบ

๖) คณจีวรสิกขาปทวิณณา

คำว่า **บริขารอย่างอื่น** (อณฺณสฺมึ ปริกฺขาเร) ได้แก่ บริขารอย่างใดอย่างหนึ่งคือสิ่งของมีลักษณะเป็นต้นหรือเถาวัลย์มีเนยใสและน้ำมันเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง คำว่า **ภิกษุณีกล่าวว่** “พวกท่านจงในเวลาที่มีราคา” แล้วแสดงอาณิสสส์ห้ามอยู่ (สมคฺชกาเล ทสฺสธา”ติ เอวํ อาณิสฺสํ ทสฺเสตฺวา นิวาเรณฺติยา)^{๗๓๘}” ได้แก่ เมื่อภิกษุณีถามว่า “พวกท่านมีความประสงค์จะถวายผ้ามีราคาเท่าไร” แล้วกล่าวว่า “ราคาเท่านี้” จึงแสดงอาณิสสส์อย่างนี้ว่า “จงรอไปก่อน เวลานี้ผ้ามีราคาแพง เมื่อ(ฤดู)ฝ้ายมาถึงจักมีราคาพอสมควร จงถวายในเวลานั้น” แล้วห้ามอยู่

คณจีวรสิกขาปทวิณณา จบ

๗-๑๐) ปฏิพาหนาสิกขาปทวิณณา

คำว่า **แสดงอาณิสสส์ห้ามอยู่** (อาณิสฺสํ ทสฺเสตฺวา ปฏิพาหนฺติยา)^{๗๓๙} ได้แก่ เมื่อภิกษุณีแสดงอาณิสสส์อย่างนี้ว่า “ผ้าผืนเดียวไม่เพียงพอแก่ภิกษุณีรูปเดียว พวกท่านจงรอก่อนอีก ๒-๓ วันคงจักเกิดขึ้น จากนั้นเราจักแบ่งกัน” แล้วห้ามอยู่ไม่ต้องอาบัติ

^{๗๓๘} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๙๐๙-๙๑๐/๖๓๒.

^{๗๓๙} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๙๐๙-๙๑๐/๖๓๒.

สิกขาบทที่ ๘ และที่ ๙ มีเนื้อความชัดเจนแล้วทั้งนั้น

คำว่า **ที่เหลือ (เสถ)** ได้แก่ ที่เหลือมีคำว่า “ผู้มีความสงสัยในสิ่งที่เป็นธรรม” บรรดาเหล่านั้น คำว่า **แสดงอนิสงส์ห้ามอยู่ (อนิสสํ ทสเสตวา ปฏิพาหนติยา)**^{๗๔๐} ได้แก่ แสดงอนิสงส์เห็นปานนี้ว่า “ภิกษุผู้มีสังขมจิรวรเกา ลากเป็นอันมากมีอนิสงส์กฐินเป็นมูล” แล้วห้ามอยู่ ไม่ต้องอาบัติ

คณจิรสิกขาปทวินณา จบ

นักควรรคที่ ๓ จบ

๒.๕.๔.๔ ตุฎฎวรรค

๑-๓) เอกมัญจตุฎฎนาทิสิกขาปทวินณา

สิกขาบทที่ ๑ มีเนื้อความชัดเจนแล้วทั้งนั้น

คำว่า **แสดงเครื่องกำหนด (วตถุณํ ทสเสตวา)** ความว่า วางผ้ากาสาเยหรือไม้เท้า โดยที่ สุดแม้ประคตเอาไว้ในท่ามกลางแล้วนอนอยู่ ไม่ต้องอาบัติ

สิกขาบทที่ ๓ มีเนื้อความชัดเจนทั้งนั้น

เอกมัญจตุฎฎนาทิสิกขาปทวินณา จบ

๔-๙) นุปัฏฐาปนาทิสิกขาปทวินณา

คำว่า **แสวงหาแล้วไม่ได้ (ปริยีสติวา อลภนติยา)** ได้แก่ เมื่อไม่ได้อุปัฏฐากคนอื่น คำว่า **ผู้เป็นไข้ (คิลานาย)** ได้แก่ ตนเองเป็นไข้ คำว่า **คราวมีอันตราย (อาปทาสุ)** ได้แก่ เมื่ออุปัทวะเห็นปานนั้นมีอยู่

พรรณาสิกขาบทที่ ๕ ที่ ๖ ที่ ๗ ที่ ๘ และที่ ๙ มีเนื้อความชัดเจนทั้งนั้น

นุปัฏฐาปนาทิสิกขาปทวินณา จบ

๑๐) จาริกนปัททกมนสิกขาปทวินณา

คำว่า **เพียงเมื่อทอดธุระ (ธูเร นิ ก ขิ ต ต ม ต เต)** ความว่า ถ้าทอดธุระแล้วหลีกไปในภายหลังย่อมต้องอาบัติเหมือนกัน คำว่า **เมื่อมีอันตราย (อนตราเย สติ)** ได้แก่ เมื่ออันตราย ๑๐ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งมีอยู่ จะออกไปด้วยคิดว่า “เราจักไป” น้ำเต็มหรือไฟป่าลามมา หรือโจรตัดก้อยู่ในหนทาง หรือว่าเมฆตั้งขึ้น จะกลับก็ควร

จาริกนปัททกมนสิกขาปทวินณา จบ

๒.๕.๔.๕ จิตตาคารวรรค

๑) ราชาคารสิกขาปทวินณา

คำว่า **ศาลาจิตรกรรมที่น่าผลิตเพลิน (กีฬนจิตตสาล)** ได้แก่ ไม่ใช่ศาลาจิตรกรรมเป็นที่ทรงเล่นกีฬาของพระราชา โดยที่แท้เป็นศาลาที่เขาสร้างไว้ในที่ใดที่หนึ่งเพื่อเล่นกีฬาของพวกมนุษย์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง แม้ในคำว่า **กีฬนอุปวน** เป็นต้นกันยนี้ ความพิสดารเป็นต้นว่า^{๗๔๑} เหมือนที่ท่านกล่าวว่า ชื่อว่าราชมณเพียรเป็นราชมณเพียรที่เขาสร้างไว้ในที่ใดที่หนึ่ง เพื่อทรงเล่น

^{๗๔๐} วิมหา.อ. (บาลี) ๒/๙๑๕/๕๐๓, วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๙๑๕/๖๓๓.

^{๗๔๑} วิ.ภิกขุ. (บาลี) ๓/๙๗๙/๑๓๙.

เพื่อทรงรับนรมย์ของพระราชา บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ใกล้สถานที่เล่นกีฬา (กีฬนอุปวน)** ได้แก่ ส่วนที่เขาสร้างไว้ภายในเมืองเพื่อเล่นกีฬา คำว่า **อุทยานกีฬา (กีฬอุทยาน)** อุทยานที่เขาสร้างไว้ภายนอกเมืองเหมือนอย่างนั้น

ราชาคารสิกขาปทวิณณา จบ

๒) อาสนธิปริกฤษณสิกขาปทวิณณา

คำว่า **เกินประมาณ (อติกนตบุปมาณา)** ได้แก่ มีเชิงเท้าเกินประมาณจาก ๘ องค์ คำว่า **กล่าวไว้แล้ว (วุตโต)** ได้แก่ กล่าวไว้แล้วในภาษาขณีย์ คำว่า **อกบปิยรูปากุโล อกบปิยมณโจ ปลลงโก**^{๗๔๒} สารสมาสาจริโย

อาสนธิปริกฤษณสิกขาปทวิณณา จบ

๓) สุตตกันตสิกขาปทวิณณา

คำว่า **ขณะที่ม้วนเข้ามา (อุชชชชเว)** ได้แก่ ทุกขณะที่ม้วนเข้ามา คำว่า **เมื่อภิกษุณีกรอด้ายที่กรอแล้ว (กนุตตสูตต กนตุนติยา)** ได้แก่ เมื่อภิกษุณีคัดเลือกด้ายทสิกะเป็นต้นแล้วกรออยู่ หรือว่ากรอด้ายกลับซึ่งด้ายที่กรอไม่ได้

สุตตกันตสิกขาปทวิณณา จบ

๔) คิหิเวยยาวัจจสิกขาปทวิณณา

คำว่า **และไวยาวัจจรของตน (อตตโน เวยยาวัจจกรสสุ วา)** ได้แก่ แม้ถ้ามารดาและบิดามาจะให้บุคคลทำการพัทวิหรือให้ทำด้ามพัทและวตั้งไว้ในฐานะเป็นไวยาวัจจรหุ่ดัมสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ควร

คิหิเวยยาวัจจสิกขาปทวิณณา จบ

๕-๖) อธิกรณาสิกขาปทวิณณา

คำว่า **อันไม่ทำอันตราย (อนนตรายิกินี)** ได้แก่ อันไม่ทำอันตรายแม้ด้วยอันตรายอย่างหนึ่ง ใน บรรดา อัน ตราย ๑๐ อย่าง ภิกษุณี ท อ ต รุ ร ะ แ ล้ ว ในภายหลังเมื่อจะวินิจฉัยต้องอาบัติแล้วเที่ยวจึงวินิจฉัย

สิกขาบทที่ ๖ มีเนื้อความชัดเจนทั้งนั้น

อธิกรณาสิกขาปทวิณณา จบ

๗) อาวสธจีวรสิกขาปทวิณณา

คำว่า **ในคราวอันตราย (อาปทาสุ)** ได้แก่ จีวรที่มีราคาแพงที่ภิกษุณีเปลื้องออกจากร่างกายเก็บไว้ดีแล้วถูกพวกโจรลักเอาไป ในอันตรายเช่นนี้ ภิกษุณีผู้ไม่ได้เสียสละ ไม่ต้องอาบัติ

อาวสธจีวรสิกขาปทวิณณา จบ

^{๗๔๒} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๕๖.

๘) อวสถวิหารสิกขาปทวิถินนา

คำว่า วิหารที่เนื่องด้วยประตุ (กวางภูพทวิหาร) ได้แก่ วิหารที่เขาผูกติดกับประตุ คำว่า ผู้ป่วยไข้ (คิลานาย) ได้แก่ ผู้ไม่สามารถเพื่อจะเปล่งคำพูด คำว่า มีเหตุขัดข้อง (อาปทาส) เมื่อรัฐแตก ภิกษุณีทั้งหลายทั้งอาวาสไป มีเหตุขัดข้องเห็นปานนี้

อวสถวิหารสิกขาปทวิถินนา จบ

๙) ตีรจณาวิชชาปริยาปุณนสิกขาปทวิถินนา

ปี-ศัพทในคำว่า หตถิอาทีสุปี พึงประกอบเป็นแผนก มนต-ศัพทในคำว่า อาถพพณเป็นต้นพึงประกอบอย่างนั้นเหมือนกัน บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ธรุ ได้แก่ พ ร ะ ข ร ร ค์ แ ล ะ ก ำ มี อ ซึ่ง อ วั าม น ต ร์ อ ำ ถ ร ร พ ณ์ ได้แก่มนตร์ที่กระทำการเปียดเบียนคนอื่นซึ่งเป็นวิธีแห่งอาถรรพเวท ชื่อว่ามนตร์ฝังหุ่น ได้แก่มนตร์ฆ่าคนโดยที่ร้ายไม้และเสาเขื่อนไม้แก่นฝังลงดิน การประกอบยาพิษชื่อว่าประกอบยา

ตีรจณาวิชชาปริยาปุณนสิกขาปทวิถินนา จบ

๑๐) ตีรจณาวิชชาวาจนสิกขาปทวิถินนา

คำว่า การเขียน (লেখ) ได้แก่ ศิลปะการเขียน คำว่า ในการทรงไว้ (ธารณาย) ได้แก่ ใน คัม ภี ร ที่ ท ร ง ไว้ ขนทั้งหลายปฏิบัติโดยนัยที่ท่านกล่าวแล้วในคัมภีร์โดยอมทรงไว้ซึ่งคัมภีร์ทั้งหลายแม้ทั้งปวง ในคำว่า นาคมณฑลเป็นต้น (นาคมณฑลาคเท) นี้ ชื่อว่า นาคมณฑล ได้แก่ มนตร์ที่ผูกไว้เป็นหมวดเพื่อห้ามศิลปะทั้งหลายเข้า

ตีรจณาวิชชาวาจนสิกขาปทวิถินนา จบ

จิตตาคารวรรคที่ ๕ จบ

๒.๕.๔.๖. อารามวรรค

๑-๒) อารามปวิสนาติสิกขาปทวิถินนา

คำว่า มองศีรษะภิกษุณี (สีสานุโลกิกาย) ได้แก่ มองดูอยู่ซึ่งศีรษะ คำว่า มีภิกษุณีประชุมอยู่ในที่ใด (ยตถ วา ภิกษุณีโย สนนิปติตา) ได้แก่ ภิกษุณีทั้งหลายประชุมกันแล้วเพื่อสาธยายและการไหว้เจตีย์เป็นต้น ก่อนกว่าในที่ใด คำว่า มีเหตุขัดข้อง (อาปทาส) ได้แก่ ภิกษุณีถูกอันตรายบางอย่างเปียดเบียน ในอันตรายเช่นนี้จะเข้าไปก็ควร

อารามปวิสนาติสิกขาปทวิถินนา จบ

๓-๔) คณปริภาสนาติสิกขาปทวิถินนา

คำว่า ที่เหลือ (เสถ) ได้แก่ ที่เหลือมีคำว่า “มุ่งอรรถ ธรรม และอนุสาสนี” บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า มุ่งสั่งสอน (อนุสาสนีปุเรกขาราย) ได้แก่ ยืนให้อยู่ในส่วนแห่งการสั่งสอนโดยนัยมีว่า “แม้บัดนี้ เธอก็ยังงโง่ไม่ฉลาด” ไม่ต้องอาบัติ

สิกขาบทที่ ๔ มีเนื้อความชัดเจนแล้วทั้งนั้น

คณปริภาสนาติสิกขาปทวิถินนา จบ

๕) กุลมัจฉริณีสสิกขาปทวิถินนา

ในคำว่า ความตระหนี่ในตระกูล ชื่อว่ากุลมัจฉริยะ (กุลมัจฉโร กุลมัจฉโร) นี้อธิบายความว่า ในส่วนแรกลงอินิ-ปัจจัยในอรรถสัทตะ ภิกษุณีกล่าวอยู่ซึ่งคุณหรือสิ่งที่ไม่ใช่ศของตระกูลว่า “ตระกูลนั้นไม่มีศรัทธา ไม่มีความเลื่อมใส” คำว่ากล่าวโทษของภิกษุณีทั้งหลาย (ภิกษุณีนี้ อวณณ ภาสนุตติยา) ได้แก้กล่าวคุณหรือสิ่งที่มีใช่ศของภิกษุณีทั้งหลายว่า “พวกภิกษุณีเป็นผู้ทุศีล มีธรรมลามก”

ค า ว า โ ท ษ ที่ มี อ ยู่ นั น แห ล ะ (ส น ต์ เ ย ว อ า ทิ น ว)

โทษที่มีอยู่นั้นแหละของตระกูลหรือของภิกษุณีทั้งหลาย

กุลมัจฉรินี้ศึกษาปทัณณนา จบ

๖-๘) อภิกขุการวาสติศึกษาปทัณณนา

คำว่า อันท่านกล่าวไว้แล้วในสมันตปาสาทิกา (สมนตปาสาทิกาย วุตโต) ได้แก่ อันท่านกล่าวไว้แล้วในสิกขาบทที่ ๑ แห่งโอวาทวรรค แห่งคัมภีร์สมันตปาสาทิกา

สิกขาบทที่ ๗ และที่ ๘ มีเนื้อความชัดเจนแล้วทั้งนั้น

อภิกขุการวาสติศึกษาปทัณณนา จบ

๙-๑๐) โอวาทอุปสังมณฑติศึกษาปทัณณนา

การถามเรื่องอุโบสถ ชื่อว่าอุโปสถปุจฉา อุโปสถปุจฉานั้น ท่านกล่าวว่า “อุโปสถปุจฉก” เพราะทำก-ปัจจัยเป็นรัสสะ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “อุโปสถปุจฉก” คำว่า เพื่อโอวาท (โอวาทตถาย) ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่การขอโอวาท

สิกขาบทที่ ๑๐ มีเนื้อความชัดเจนแล้วทั้งนั้น

โอวาทอุปสังมณฑติศึกษาปทัณณนา จบ

๒.๕.๔.๗ คัพภินีวรรค

๑-๒) คัพภินีอาทิสึกขาปทัณณนา

มิกขาบทที่ ๑ มีเนื้อความชัดเจนแล้วทั้งนั้น

สิ่งที่มีอยู่ที่ถัน ชื่อว่าถณญ์ ได้แก่ น้ำนม คำว่า ยังผู้ใดให้ดื่ม (ย ยาเปติ) ได้แก่ ยังเด็กใดให้ดื่ม

คัพภินีอาทิสึกขาปทัณณนา จบ

๓) ปฐมสิกขมานสิกขาปทัณณนา

คำว่า โดยนัยที่ท่านกล่าวไว้แล้วในบทภาษพะ (ปทภาษเน วตตนเยน) ได้แก่ โดยนัยที่ท่านกล่าวไว้แล้วในความเกิดขึ้นแห่งเรื่องในบทปทภาษนะ^{๗๔๓} ว่า “ดิฉันขอสมათานงดเว้นจากการฆ่าสัตว์โดยไม่ล่วงละเมิดตลอด ๒ ปี ฯลฯ ดิฉันขอสมათานงดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลโดยไม่ล่วงละเมิดตลอด ๒ ปี”

ก็สิกขาบท ๖ สิกขาบทเหล่านี้พึงให้แก่หญิงผู้บวชแล้วแม้ตั้ง ๖๐ พรรษาทีเดียว บรรดาหญิงเหล่านั้นไม่พึงให้แก่หญิงที่ไม่ได้บวช

^{๗๔๓} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๐๗๙/๒๙๗-๒๙๘.

ปฐมสิกขมานาสิกขาปทวินัดนา จบ

๔-๕) ทุตยสิกขมานาสิกขาปทวินัดนา

คำว่า การสมมุติอุปสมบทที่ท่านกล่าวไว้แล้วในบทภาษะย่อมไม่เป็นอันให้ (ป ท ภ า ข เ น วุ ต ต า อู ป ส ม ป ท า ส ม มุ ติ) ได้ แก่ อุปสัมปทาสมมุติที่ท่านกล่าวไว้แล้วในเหตุเกิดขึ้นแห่งเรื่องในบทเคียงแห่งปทภาษะย่อมไม่เป็นอันให้ ด้วยญัตติทุตยกรรมวาจา

สิกขาบทที่ ๕ มีเนื้อความชัดเจนทั้งนั้น

ทุตยสิกขมานาสิกขาปทวินัดนา จบ

๖-๑๐) ทุตยคิหิตตาสิกขาปทวินัดนา

การที่ท่านแสดงสิกขาสมมุติแก่หญิงคฤหัสถ์ที่มีอายุ ๑๐ ปีแล้งให้หญิงที่มีอายุ ๑๒ ปี บริบูรณ์บวชย่อมสมควร

สิกขาบทที่ ๗ ที่ ๘ ที่ ๙ และที่ ๑๐ มีเนื้อความชัดเจนแล้วทั้งนั้น

ทุตยคิหิตตาสิกขาปทวินัดนา จบ

คัปปินีวรรคที่ ๗ จบ

๒.๕.๔.๘ กุมาริภูตวรรค

๑-๕) ปฐมกุมาริภูตาสิกขาปทวินัดนา

คำว่า มหาสิกขมานา ๒ รูปก่อนเขาทั้งหมด (สพฺพปฐฺมา เทว มหาสิกขมานา) ได้แก่ สิกขมานา ๒ รูปที่ท่านกล่าวไว้ในคัปปินีวรรค คำว่า หญิงที่ท่านกล่าวไว้ว่า สิกขมานา (สิกขมานา อิจฺเจว วุตตพฺพา) ได้แก่ หญิงที่ท่านกล่าวไว้แล้วในสมมุติกรรมเป็นต้น อธิบายว่า อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า สิกขมานาไม่ควรกล่าวว่า “หญิงมีครอบครัว” หรือว่า “เด็กหญิง” ย่อมยก่าเรียบ

สิกขาบทที่ ๔ และที่ ๕ มีเนื้อความชัดเจนทั้งนั้น

ปฐมกุมาริภูตาสิกขาปท จบ

๖-๘) ขียนธัมมาตาสิกขาปทวินัดนา

คำว่า วุฏฐาปนสมมุติอันสิกขมานาขอแล้ว (วุฏฐาปนสมมุติยา ยาจิตาย) ได้แก่อุปสัมปทาสมมุติอันสิกขมานาขอแล้ว

สิกขาบทที่ ๗ และที่ ๘ มีเนื้อความชัดเจนแล้วทั้งนั้น

ขียนธัมมาตาสิกขาปทวินัดนา จบ

๙) โสกาवासสิกขาปทวินัดนา

คำว่า อาคจฺจมานา เท่ากับ อาคจฺจนฺตี แปลว่า มาอยู่

โสกาवासสิกขาปทวินัดนา จบ

๑๐) อนนุญญาตาสิกขาปทวินัดนา

คำว่า ไม่รู้ว่าชนเหล่านั้นมีอยู่ (เตสํ อตฺถิภาวํ อชานนฺติยา) ได้แก่ ไม่รู้อยู่ว่ามารดาเป็นต้นเหล่านั้นมีอยู่ คำว่า สมุฏฐานาที่ไม่เคยมีมาก่อน (อนนุญญาตสมุฏฐานา) ได้แก่ สมุฏฐานาที่ตั้งขึ้นทางวาจา ทางกายและวาจา ทางวาจากับจิต และทางกายวาจากับจิต สมุฏฐานานั้นชื่อว่ายังไม่เคยเกิดขึ้น อย่างไร คือ ในบรรดากรรมทั้งหลายมีอัพทานกรรมเป็นต้น

ภิกษุณีทั้งหลายยังสิกขมานาทั้งหลายผู้นั่งอยู่ที่ชั้นตีสี่มาด้วยกรณีกิจบางอย่างอุปสมบทด้วยคำว่า “พวกท่านจงเรียกสิกขมานา จงให้สิกขมานานั้นอุปสมบทในที่นี้นั้นแหละ” สมุฏฐานย่อมตั้งขึ้นทางวาจาอย่างนี้ เมื่อภิกษุณีกล่าวว่า “เราลุกจากที่อยู่อาศัยแล้วจักให้สิกขมานาอุปสมบท” ไปอยู่สู่ชั้นตีสี่มา สมุฏฐานย่อมตั้งขึ้นทางกายและวาจา เมื่อภิกษุณีรู้พระบัญญัติในฐานะ ๒ กระทำการก้าวล่วง สมุฏฐานย่อมตั้งขึ้นทางวาจาและจิต หรือทางกายวาจาและจิต เพราะไม่ทราบให้อุปสมบท สมุฏฐานชื่อว่าเป็นทั้งกิริยาและอกิริยา

อนนฺนุญฺญาตสิกขาปทวณฺณนา จป

๑๑) ปาริวาสสิกขาปทวณฺณนา

คำว่า ทารุณ (ทารุณ) ได้แก่ เป็นบาปคำว่า นับถืออยู่ (ปติมานนต์) ได้แก่ แลดูอยู่ ปาริวาสสิกขาปทวณฺณนา จป

๑๒) อนวุสสสิกขาปทวณฺณนา

คำว่า ในระหว่างพรรษาหนึ่ง (เอกนตริก) ได้แก่ ทำให้เป็นระหว่างโดยหนึ่งพรรษา อนวุสสสิกขาปทวณฺณนา จป

๑๓) เอกวัสสสิกขาปทวณฺณนา

ในบทมาติกา คำว่า ๑ พรรษา ๒ พรรษา (เอก วสฺส เทว) ได้แก่ ในระหว่าง ๑ พรรษา คือในปีหนึ่งๆ ๒ ปี คำว่า ให้สิกขมานาคนหนึ่งซึ่งมีพรรษาหนึ่งบวช (เอกนตริก) เอก วุฏฐาเปนติยา) เมื่อภิกษุณีให้สิกขมานา ๒ รูปคือ ในพรรษาหนึ่งให้รูป ๑ อุปสมบท ในระหว่างอีกหนึ่งพรรษาให้อุปสมบทอีกรูปหนึ่ง ไม่ต้องอาบัติ

เอกวัสสสิกขาปทวณฺณนา จป

กุมาริกุตวรคที่ ๘ จป

๒.๕.๔.๔ ฉัตตูปาหนวรรค

๑-๒) ฉัตตูปาหนาทิสิกขาปทวณฺณนา

คำว่า ร่มมีลักษณะอันท่านกล่าวแล้ว (วุตฺตลฺกฺขณํ ฉตฺตํ) ได้แก่ ร่มอันมีลักษณะที่ท่านกล่าวแล้วในบทภาชนะ^{๗๔๔} อย่างนี้ว่า “ชื่อว่าร่ม ได้แก่ร่ม ๓ อย่างคือ (๑) ร่มขาว (๒) ร่มลำแพน (๓) ร่มใบไม้ ที่เย็บเป็นวงกลม เย็บเข้ากับซี่” คำว่า ถึงแล้วซึ่งที่เช่นนั้น (ตาทิสฺส ฐานํ ปตฺวา) ได้แก่ ถึงแล้วซึ่งที่นั้นๆ ในบรรดาที่ทั้งหลายมีก่อกมและตมเป็นต้น

คํ ำ ว่ ำ ร่ม นั้น เอง (ฉ ต ต เ ม ว) ไ้ ด้ แ ก่ การถึงที่ตมเป็นต้นถอดรองเท้าแล้วสวมรองเท้านั้นเอง

สิกขาบทที่ ๒ มีเนื้อความชัดเจนทั้งนั้น

ฉัตตูปาหนาทิสิกขาปทวณฺณนา จป

๓-๕) สังฆานิอาทิสิกขาปทวณฺณนา

คำว่า อารณ (สงฆานิ) ได้แก่ อารณที่พึงใช้สอยที่เอาจ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า “ยํ ภิกฺขุ กฺกุปคํ”

^{๗๔๔} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๑๘๑/๓๕๕.

สิกขาบทที่ ๔ และที่ ๕ มีเนื้อความชัดเจนทั้งนั้น

สังฆานิอาทิสิกขาปทวินณา จบ

๖) วาสิตกสิกขาปทวินณา

คำว่า **อันอบกลิน (คนธวาสิตเกน)** ได้แก่ อันอบแล้วด้วยกลิน

वासิตกสิกขาปทวินณา จบ

๗-๑๐) ภิกขุณิอุมมัททาปนาทิสิกขาปทวินณา

คำว่า **ผู้ปวยไซ (คิลานาย)** ได้แก่ โดยที่สุดผู้อาพาธแม้ด้วยสามารถแห่งความเหน็ดเหนื่อยเพราะการเดินทาง คำว่า **มีเหตุขัดข้อง (อาปทาส)** ได้แก่ อันตรายมีความสั่นเทาของร่างกายเป็นต้นเพราะกลัวโจรเป็นต้น

สิกขาบทที่ ๘ ที่ ๙ และที่ ๑๐ ไม่มีคำอะไรที่ควรกล่าว

ภิกขุณิอุมมาทาปนาทิสิกขาปทวินณา จบ

๑๑) อนาปุจจาสิกขาปทวินณา

คำว่า **หมายถึงอุปจาร (อุปจาร)** หมายถึงอุปจารประมาณ ๑๒ ศอก

อนาปุจจาสิกขาปทวินณา จบ

๑๒) ปัญหาปุจจนสิกขาปทวินณา

คำว่า **มิได้เจาะจง (อนทิสส)** ได้แก่ มิได้กำหนดอย่างนี้ว่า “เราจะไปในที่ชื่อนั้น” แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “สิ่งที่ควรถามมีอยู่ แม่เจ้าดิฉันขอลาม”

ปัญหาปุจจนสิกขาปทวินณา

๑๓) อสังกัจจิกสิกขาปทวินณา

ในคำว่า **เลยเขตรั้วล้อมของบ้านที่ล้อมหรือเลยอุปจารแห่งบ้านที่ไม่ได้ล้อม (ปริกขิตตสส คามสส ปริกขเป, อปริกขิตตสส อปริกขิตตส อุปจาร อติกกมุนติยา วา โอ ก ม น ติ ย า ว า)** นี้พึงทราบความสัมพันธ์ตามลำดับว่า “ล่วงเครื่องล้อมแห่งบ้านที่ล้อมหรือเลยบ้านอุปจารแห่งบ้านที่ไม่ได้ล้อม” คำว่า **มีเหตุขัดข้อง (อาปทาส)** ได้แก่ อุปัทวะย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุณีผู้ห่มผ้ารัดถันที่มีค่ามากเดินไปอยู่อุปัทวะย่อมเกิดขึ้น มีเหตุขัดข้องเห็นปานนี้

อสังกัจจิกสิกขาปทวินณา จบ

ฉัตตูปาหรรคที่ ๙ จบ

ปาจิตตยวินณาในภิกขุณีปาติโมกข์ในคัมภีร์สันตลัปปากาสินี

ชีอวินยัตถมัญญูสา แห่งอรรถกถาปาติโมกข์ ชื่อกังขาวิตรณ

จบแล้วด้วยประการฉะนี้

๑๔) อสธารณสมณฐานวินณา

คำว่า **อจิตตกานิ** ได้แก่ ด้วยคำว่า “นจจิ” เป็นต้นเมื่อภิกษุณีไม่รู้กระทำการดูเป็นต้น อาบัติชื่อว่าอจิตตกะ ด้วยจิตที่ไม่รู้ต้นเหตุ โดยเป็นต้นเหตุแห่งอาบัติ คำว่า **โลกวชชานิ** ได้แก่ ด้วยคำว่า “นจจิ” เป็นต้นเมื่อภิกษุณีรู้กระทำการดูเป็นต้น อาบัติชื่อว่าโลกวชชะ

เพราะต้องด้วยจิตที่เป็นอกุศลเท่านั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “อภัย ปณตฺถ อธิปฺปาโย” คำว่า สจิตฺตกาณิ ได้แก่ ด้วยคำว่า “โจริ” เป็นต้น อาบัติชื่อว่าเป็นสจิตตกะ เพราะรู้ต้นเหตุแล้วต้องอาบัติเพราะเหตุนั้นแหละ อาบัติชื่อว่า ปณตฺติวัชชะ เพราะคำว่าต้องไม่ได้ต้องด้วยจิตที่เป็นอกุศลอย่างเดียว อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “ไม่พึงถือเอาเพราะจิตเป็นสจิตตกะและอจิตตกะ เพราะรู้และไม่รู้พระบัญญัติ เพราะไม่ถือเอาเราพราบและไม่พราบต้นเหตุ”

อสาธารณสมุทฺธานวณฺณา จบ

๒.๕.๕ ปาฏิเทศนียกัณห์

ฯลฯ

๒) เศลวิญญาปนาทิสึกขาปทวณฺณา

คำว่า ในแปดสิกขาบทที่ไม่ได้มาในพระบาลี (ปาฬิยํ อนาคตสฺส ปน อฏฺฐสฺสปี) ได้แก่ แม้ในแปดสิกขาบทมีคำว่า สปิปี เป็นต้น พ้นจากพระบาลี

ฯลฯ

เตลวิญญาปนาทิสึกขาปทวณฺณา จบ

ปาฏิเทศนียวณฺณาในภิกขุณีปาติโมกข์ ในคัมภีร์สันตลัปปกาสิณีชื่อวินัยตถมัญจุสา
แห่งอรรถกถาปาติโมกข์ชื่อกัณหาวิตรณิ จบแล้วด้วยประการฉะนี้

๒.๕.๖ เสขียกัณห์

๑) ปริมณฑลทิสึกขาปทวณฺณา

คำว่า เสขียสิกขาบททั้งหลาย (เสขียานิ เจว) ได้แก่ เสขียสิกขาบท ๗๕ สิกขาบทด้วยนั้นแหละ ด้วยคำว่า พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในภิกขุปาติโมกข์ (ภิกขุปาติโมกฺขวณฺณนํ วุตฺตณฺเณว เวทิตพฺพา) นี้ ท่านแสดงไว้ว่า เพราะเหตุที่ท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวอรรถวินิจฉันนี้ไว้ในที่นี้ด้วยเหตุนี้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่กล่าวอรรถวณฺณาแห่งคำเหล่านั้นไว้อีกแผนกหนึ่ง อาบัติใดท่านกล่าวไว้แล้วในที่นั้น อาบัตินั้นท่านกล่าวไว้แล้วแม้ในที่นี้เหมือนกัน

ฯลฯ

ปริมณฑลทิสึกขาปทวณฺณา จบ

ภิกขุณีปาติโมกข์วณฺณา ในคัมภีร์สันตลัปปกาสิณีชื่อวินัยตถมัญจุสา
แห่งอรรถกถาปาติโมกข์ชื่อกัณหาวิตรณิ จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

๒.๖ นิคมกถาวณฺณา

เชื่อมความว่า ข้าพเจ้าได้ปรารภการพรรณนาปาติโมกข์ได้ไว้ คำว่า มหาวิหารวาสนิ นี้ พึงเชื่อมบทต้นและบทหลัง และพึงเชื่อมกับอรรถกถาโบราณแห่งพระเถระทั้งหลายผู้ในมหาวิหาร คำว่า ซึ่งอรรถแห่งพระบาลีอย่างเดียวกัน (ปาฬิยตถญจ เภวล) ได้แก่ ซึ่งอรรถแห่งพระบาลีทั้งสิ้นด้วย มีคำอธิบายว่า ซึ่งอุกโตวิภังค์ด้วย คำว่า นี้ (เอตถ) ได้แก่ ในกัณหาวิตรณิ นี้ เชื่อมความว่า

เราอาบดินนั้นไม่มีอยู่ คำว่า ยี่ ได้แก่ บทใด คำว่า นัยแห่งอรรถกถาสีห (สีหพญฐกถานัย) นัยอันมาในอรรถกถาสีหคำว่า สาระแห่งอรรถกถา (อญฐกถาสาร) อรรถสภาระในอรรถกถาสีหพมาติกา อีกประการหนึ่ง อรรถสภาระในอรรถกถาพระวินัย เพราะเหตุนี้ท่านจึงแสดงคำนี้ไว้ว่า ข้าพเจ้าได้อาศัยอรรถสภาระในอรรถกถาสีหพมาติกา แต่งกัชาวัตรนี้ได้อือเอาอรรถสภาระอันเป็นแดนเกษมจากโยคะในการวินิจฉัยนี้แม้ในอรรถกถาพระวินัยทั้งหลายแต่งแล้ว

บัดนี้เมื่อจะยกย่องบุญของตนเพื่อการบรรลุถึงความสุขอย่างแน่นอนแก่ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกท่านจึงกล่าว ๒ คาถามีคำว่า “ยถา จ นิฐฐิ สมฺปตฺตา” เป็นต้น คำว่า อาศัยสิ่งที่ดีงาม (กลุณณนิสฺสิตา) ได้แก่ อาศัยสิ่งที่ดีงาม คำว่า สัตว์ทั้งปวง (สพฺพสฺตฺตานํ) ได้แก่ สัตว์ทั้งปวงต่างด้วยที่ท่องเที่ยวอยู่ในชั้นกามาวจร เป็นต้น

นิคมกถาวิณณา จบ

๒.๗ นิคมกถา

ก็ด้วยคำมีประมาณเท่านี้

๑. พระราชาพระนามว่าปรักกันตฤชะ ผู้มีพระยศยิ่งใหญ่ ทรงเป็นใหญ่ในลังกาทวีป เป็น พระ รา ชา ผู้ เก รีย ง ไ กร ได้ทรงเป็นเอกราชในเกาะสีหลมาถึง ๓ สมัย ได้ทรงกระทำให้มีความสมัคสมานสามัคคี

๒-๓. ประทับอยู่ในเมืองปุลัตติ ในท่ามกลางแห่งเมืองเก่าทั้งหลาย อันเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะต่างๆ ทั้งหลาย เป็นที่ยินดีด้วยสมบัติไม่มีที่สุด เป็นที่ยินดีด้วยเรือนยอดสวยงาม ชื่อว่าโลจนานันทปราสาท เป็นเมืองที่มีกำแพงแน่นหนาเรียงรายไปด้วยเรือนน้อยใหญ่ เป็นที่อยู่แห่งหน่อเนื้อพระมุณี

๔. เป็นที่ยินดียิ่งด้วยชลาลัยที่แบ่งบาน สูงส่งผ่องใส เป็นที่ยินดียิ่งด้วยดอกกระพุ่ม ชมพู และบุณฑาคที่แย้มบาน

๕-๖. ทรงทำด้วยมโนศิลาและหรรดาลที่มีสีขาว และด้วยระเปี้ยบแห่งกำแพง มีพื้นฉาบทาด้วยปูนขาวควรแก่การทัศนา ได้ประทานวิหารอันเป็นที่รื่นรมย์ใจด้วยปราสาท ๑,๐๐๐ ห้าง ก่อ ให้ เกิด ปี ตี ใน ที่ นั้น ๆ มีพระเชตะวันเป็นต้นซึ่งมีค่ามากแก่นักพรตผู้สำรวมระวัง

๗

พระราชอาพระองค์ใดผู้สมบุรณ์ด้วยคุณยังสิ่งที่ดีและปัจจัย ๔ ให้เป็นไปอยู่ในพระเถระเหล่านั้นเป็นนิจจุจห้วงน้ำ ทรงให้พระเถระเหล่านั้นประกอบในคันถธุระและวิปัสสนาธุระ

๘

ในบรรดาวิหารทั้งหลายอันพระราชาขึ้นผู้มีพระยศ ปัจฉิมารามอันได้อันนารีนรมย์ใจอันสวयงามด้วยสวนดอกไม้ เป็นต้นมีอยู่

๙

พระราชาขึ้นผู้ทรงมีพระกรุณาเป็นเบื้องหน้าประทับอยู่ที่ปราสาทที่ นารีน รรมย์ พระทัยที่ชื่อว่า จุฬกุลันติกะ อันประกอบด้วยบริเวณ ในที่นั้น

๑๐. เป็นศิษย์ของพระมหาสามีนามว่าสารีบุตร ผู้มีศีลและอาจารย์หมดจด ผู้เป็นนักปราชญ์ ผู้คงที่

๑๑. อันพระเถระชื่อว่า สุเมธะ ผู้เป็นปราชญ์ และมีคุณเป็นอนเณก ผู้มีความประพฤติสะอาดหมดจด หวังความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรมอันวอนแล้ว

๑

๒

-๑

๓

เรานั้นผู้ชื่อว่าพุทธานคเถระได้กระทำแล้วซึ่งประโยชน์เกื้อกูล อย่างยิ่งอันสมควรต่อสมัยแก่ภิกษุทั้งหลายผู้ประพฤติเหมาะสม ผู้มีปกติอยู่ในมหาวิหาร ได้กระทำการพรรณนาขึ้นเป็นอย่างดี อันเป็นต้นเก็บความแห่งพระวินัย เป็นต้น อันเปิดเผยอรรถอันลึกลับในอรรถกถาแห่งบทมาติกา

๑๔.สังวัณณานันที่ผู้รู้ได้พรรณนาไว้ด้วยความรู้ยำ งาม ดี ยี่ งาม

มีค่าประมาณแสนกัจจโมหะในพระวินัยดุจดั่งพระจันทร์โคจรในท้องฟ้าส่องสว่างกำจัดความมืดอยู่ฉะนั้น

๑๕. บุญใดอันมีประมาณมิใช้น้อย ที่ข้าพเจ้าผู้หวังประโยชน์ยิ่งแก่ผู้อื่น ได้สั่งสมไว้โดยทำการอธิบายความอันมีสาระสำคัญ มีวินัยอันดี

๑๖. ด้วยบุญนั้นอันเป็นอนเณกประการ อันสำเร็จจากทานและศีลเป็นต้นอันสั่งสมไว้แล้ว

ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีความทุกข์กายทุกข์ใจ มีความสุข
ไม่มีเวรจนถึงสุดดีและอันเป็นแดนเกษม

๑๗. จงเข้าใจคัมภีร์อันแสดงความหมายอันลึลับ
โ ด ย ป ร า ศ จ า ก อ น ต ร า ย
ขอความปรารถนาอันประกอบด้วยธรรมของชนทั้งหลาย
จงสำเร็จเป็นนิจ

๑ ๘ . ข อ ฝ น จ ง ต ก ต ำ ม ฤ ดู ก ำ ล
ขอพระราชาทั้งหลายจงรักษาแผ่นดินโดยธรรม
ของสัตว์ทั้งหลายผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัยจงเป็นผู้ยินดียิ่งใน
บุญมีทานเป็นต้นเกิด

กัณฑ์วิตรณีนวฎีกาชื่อว่าวินยัตถมัญชุสา
อันประกอบด้วยชื่อที่ประกาศอรรถอันลึลับ จบแล้ว

บทที่ ๓

ประวัติ โครงสร้าง ภาษา คุณค่าของคัมภีร์กังขาวิตรณียกนิพนธ์

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอสาระสำคัญ ๔ ประเด็นหลักคือ ความหมายและประวัติ โครงสร้างเนื้อหา รูปแบบภาษา และคุณค่าของคัมภีร์กังขาวิตรณียกนิพนธ์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑ ความหมายและประวัติของคัมภีร์กังขาวิตรณียกนิพนธ์

๓.๑.๑ ความหมายของคัมภีร์กังขาวิตรณียกนิพนธ์

กังขาวิตรณียกนิพนธ์ เขียนเป็นบาลีว่า กงขาวิตรณียกนิพนธ์ แยกเป็น “กงขาวิตรณิ” กับคำว่า “ยกนิพนธ์” ได้ดังนี้

คำว่า กงขาวิตรณิ แยกอธิบายความหมายได้ดังนี้

๑) คำว่า กงขา แปลว่า ความสงสัย,ความเคลือบแคลง มาจาก กงข ธาตุ อ ปัจจัยนามกิตก์ ลง อา การันต์อิติลึงค์ มีวิเคราะห์ว่า กงขติ วิจิกิจจติติ กงขา (กิริยาที่สงสัย คือลังเล ชื่อว่ากงขา)^๑

๒) คำว่า วิตรณิ มาจาก วิ บทหน้า ตร ธาตุในความหมายว่า “ข้าม” ลง ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน เนื่องจากที่สุตธาตุเป็น ร อักษร จึงเปลี่ยน อน เป็น อณ ลง อี ปัจจัยเครื่องหมายอิติลึงค์ ส ำ เ ร็ จ ร ู ป เ ป็ น วิ ต ร ณี แ ป ล ว ่า เ ป็ น เ ค รื่ อ ง ข ำ ม หากใช้ในความหมายที่เป็นรูปธรรมหมายถึงเรือ,แพ,สำเภา^๒ ดังรูปวิเคราะห์ว่า วิตรติ เอตยาติ วิตรณิ (บุคคลย่อมข้ามพ้นด้วยนาวานั้น เหตุนั้น นาวานั้นชื่อว่าเป็นเครื่องข้าม)

ท่านผู้รจนาคัมภีร์ได้นำคำว่า “วิตรณิ” ซึ่งเป็นคำกริยานาม มาใช้เป็นวิเศษณ์ของ “ยกนิพนธ์” มี “กงขา” เป็นบทหน้า สมาสกันเป็น “กงขาวิตรณิ” แปลว่า “เครื่องข้ามพ้นความสงสัย” ประกอบรูปวิเคราะห์ว่า “กงขา วิตรณติ เอตยาติ กงขาวิตรณิ”^๓ (ยกนิพนธ์) (ชนทั้งหลายย่อมข้ามพ้นความสงสัยด้วยยกนิพนธ์นั้น ฉะนั้นยกนิพนธ์นั้นจึงชื่อว่า กงขาวิตรณิ)

ส่วนคำว่า ยกนิพนธ์ แยกอธิบายความหมายได้ดังนี้

^๑ พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒) หน้า ๒๒๙-๒๓๐.

^๒ พันตรี ป.หลงสมบุญ, พจนานุกรมมคธ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐) หน้า ๓๐๐.

^๓ กงขา.ยกนิพนธ์ (บาลี) ๑๓๓.

๑) อภินว มาจาก อภิ (ยิ่ง) เป็นบทหน้า กับ นว ศัพท์ (ใหม่) รวมกันเป็น “อภินว” แปลว่า “ใหม่ยิ่ง” ในที่นี้หมายถึง สำนวนใหม่ยิ่ง

๒) ฎีกา มาจาก ฎีก ธาตุในความหมายว่า “รู้” หรือ “บรรลุ” ลง อ ปัจจัยในนามกิตก์ และลงอา ปัจจัยเครื่องหมายอิติลึงค์ ทีฆะ อิ ที่ ฎีก ธาตุเป็น อี สำเร็จรูปเป็น ฎีกา แปลว่า ถ้อยคำเป็นเครื่องรู้ความหมาย มักเรียกทับศัพท์ว่า “ฎีกา”^๔ เขียนเป็นภาษาไทยว่า ฎีกา

เมื่อรวมคำว่า อภินว กับ ฎีกา เป็น อภินวฎีกา จึงแปลว่า ฎีกาสำนวนใหม่ยิ่ง และเมื่อรวมคำว่า กงขาวิตรณ กับ คำว่า อภินวฎีกา เป็น กงขาวิตรณอภินวฎีกา เขียนเป็นไทยว่า ก ง ข า วิ ต ร ณ อ ภิ น ว ฎีก า จึ ง แ บ บ ล ว ่า “ฎีกาสำนวนใหม่ยิ่งที่เป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย(ของชนทั้งหลาย)”

๓.๑.๒ ประวัติของคัมภีร์ก่งขาวิตรณอภินวฎีกา

คัมภีร์ก่งขาวิตรณอภินวฎีกา มีชื่อเฉพาะว่า วินยัตถมัญญูสา แปลว่า “ที บ บ ร ร จู เ นื้ อ ค ว า ม พ ร ะ วิ นั ย ” ท่านพระพุทธานคเถระผู้เป็นศิษย์ของท่านพระสารีบุตรผู้แต่งคัมภีร์ฎีกาพระวินัยชื่อสารัตถทีปนี ท่านพำนักอยู่ในสำนักมหาวิหารตั้งขึ้นตามคำอาราธนาของพระสุเมธะที่ประเทศลังกาในสมัยอนูราชปุระ ในรัชสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ ราว พ.ศ.๑๖๙๖-๑๗๒๙ นับอายุของ คัมภีร์ ประมาณ ๘๐๐ ปี^๕ คัมภีร์ก่งขาวิตรณอภินวฎีกา เป็นคัมภีร์ที่อธิบายเนื้อหาของอรรถกถาก่งขาวิตรณซึ่งอธิบายภิกขุปาติโมกข์คือสิกขาบทของภิกษุและภิกษุณีปาติโมกข์คือสิกขาบทของภิกษุณี

คัมภีร์ก่งขาวิตรณอภินวฎีกา นี้ แต่งขึ้นโดยใช้ สำนวน ใหม่ มีจุดประสงค์การแต่งคือมุ่งอธิบายคำหรือความในคัมภีร์ก่งขาวิตรณอรรถกถา^๖ เพื่ออนุเคราะห์ห่อนชนผู้ศึกษาพระวินัย นับเป็นคัมภีร์ ๑ ใน ๑๑ คัมภีร์ชั้นฎีกาของพระวินัย คือ ๑) วชิรพุทธิฎีกา ๒) สารัตถทีปนีฎีกา ๓) วิมตฺติวินทนีฎีกา ๔) ก่งขาวิตรณปุราณฎีกา ๕) ก่งขาวิตรณอภินวฎีกา ๖) วินยาลังการฎีกา ๗) วินยวินิจจยฎีกา ๘) อุตตรวินิจจยฎีกา ๙) ขุททกสิกขาปุราณฎีกา ๑๐) ขุททกสิกขาอภินวฎีกา ๑๑) มูลสิกขาฎีกา

คัมภีร์ฎีกาเหล่านี้ได้มีการสันนิษฐานว่าน่าจะมีการแต่งขึ้นในระหว่าง พ.ศ.๑๐๐๐-๒๐๐๐ โดย พระสาวก ขาว อิน เตีย และ ลัง กา เป็ น ห ลั ก และเข้าสู่ประเทศไทยทางตอนใต้พร้อมกับคัมภีร์พระไตรปิฎก^๗ และอรรถกถาในรูปของคัมภีร์ใบลานในราว พ.ศ.๑๖๐๐-๑๘๐๐ คราวที่พระสงฆ์ไทยไปสืบสวนพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป(ศรีลังกา)

^๔ พันตรี ป.หลงสมบุญ,พจนานุกรมมคร-ไทย,อ้างแล้ว, หน้า ๒๙๐.

^๕ มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, ก่งขาวิตรณปุราณฎีกา-ก่งขาวิตรณอภินวฎีกา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, ๒๕๒๗), หน้า (๒๗).

^๖ กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๒๗.

^๗ มีการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลาน พ.ศ.๔๐๐ (นิทานกถา : กงขา. อ. (บาลี) (๔๔)

สันนิษฐานจากศิลาจารึกบันทึกลงเกี่ยวกับความนิยมในการสร้างวิหารเขียน และวิหารหอไตรในยุคนั้น และแผ่ขยายเข้าสู่ประเทศไทยตอนกลางและตอนเหนือในสมัยสุโขทัย ประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐ ถูกบันทึกสืบทอดกันมาในรูปของใบลานจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ที่ ๓ ที่ ๔ และ ๕ ซึ่งแต่ละฉบับได้ถูกเก็บไว้ในหอสมุดแห่งชาติ มีอายุเป็น ๑๐๐ ปี^๘

ต่อมาในปีปัจจุบัน คัมภีร์ต่างๆ ที่เป็นฉบับใบลานได้มีการจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มหนังสือโดยโรงพิมพ์วิญญูณ สำนักค้นคว้าทางวิญญูณ ตามเจตนา รามณ์ ข อง อ า จ า ร ย ์ พ ร ั ต น สุ ว ร ร ณ^๙ ที่มีกุศลจิตอุทิศตนจัดพิมพ์ถวายเป็นปฏิการคุณให้ทุกคัมภีร์เป็น “ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” ซึ่งคัมภีร์ก่งขาวิตรณอภินวฎีกาซึ่งผู้วิจัยได้ทำการแปลและศึกษาวิเคราะห์นี้ก็เป็นอีกผลงานหนึ่งในบรรดา คัมภีร์ที่จัดพิมพ์ตามเจตนา รามณ์ นั้น โดยจัดพิมพ์รวม ๒ คัมภีร์ในเล่มเดียวกันคือ คัมภีร์ก่งขาวิตรณปุราณฎีกา มีความยาว ๑๒๖ หน้า ส่วนคัมภีร์ก่งขาวิตรณอภินวฎีกา มีความยาว ๓๙๐ หน้า รวมทั้งเล่มมีความยาว ๕๑๖ หน้า เป็นฉบับภาษาบาลี ยังไม่มีการแปลเป็นภาษาไทยมาก่อน

๓.๒ โครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์ก่งขาวิตรณอภินวฎีกา

คัมภีร์ก่งขาวิตรณอภินวฎีกา มีโครงสร้างเนื้อหาที่ตั้งเรื่องหรือบทาติการวมทั้งสิ้น ๗ มาติกาประกอบด้วย คันถารัมภกถา คันถารัมภกถาวัณณนา นิทานวัณณนา ภิกขุปาติโมกขวัณณนา ภิกขุณีปาติโมกขวัณณนา นิคมกถาวัณณนา และนิคมกถา ดังมีรายละเอียดโดยสังเขปต่อไปนี้

๓.๒.๑ คันถารัมภกถา : กถาปรารภการแต่งคัมภีร์

คันถารัมภกถาเป็นส่วนร้อยกรองหรือคาถาปฐยาวัตร จำนวน ๗ คาถากึ่ง หรือ ๓๐ บท ก าท ค าท ก าท ที่พระพุทธานุเคราะห์ได้รจนาขึ้นเป็นเบื้องต้นก่อนเริ่มรจนาอธิบายบทต่างๆในก่งขาวิตรณอภินวฎีกา มีสาระโดยสรุปคือ ๑) แสดงความเคารพต่อพระรัตนตรัย ๒) เหตุจูงใจในการรจนาคัมภีร์ฎีกานี้เพราะได้รับอาราธนาให้แต่งโดยพระสุเมธเถระ ๓) ความปรารถนาของตนที่จะสั่งสมบารมีโดยการสืบอายุพระพุทธศาสนา ๔) มุ่งประโยชน์เพื่อผู้ศึกษาพระวินัย

๓.๒.๒ คันถารัมภกถาวัณณนา : อธิบายกถาปรารภการแต่งคัมภีร์

ค ัน ถ าท ร ัม ภ ก ถ าท ว ั ณ ณ น าท เป็นส่วนเนื้อหาร้อยแก้วที่พระพุทธานุเคราะห์ได้ยกคำหรือข้อความในคันถารัมภกถาของคัมภีร์ก่งขาวิตรณอภินวฎีกามาอธิบาย ซึ่งมีสาระโดยสรุปว่า

^๘ กงขา. อ.(บาลี) [๔๕-๕๒].

^๙ อาจารย์บรรยายประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และผู้ก่อตั้งสำนักค้นคว้าทางวิญญูณ : ข้อมูลจาก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ก่งขาวิตรณปุราณฎีกา-ก่งขาวิตรณอภินวฎีกา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๘). คำอนุโมทนา

การที่พระพุทธโฆสเถระรจนาคัมภีร์อรรถกถาได้ทำความนอบน้อมพระรัตนตรัยก่อนรจนาคัมภีร์นั้น เป็นธรรมเนียมปฏิบัติของผู้รจนาคัมภีร์โดยทั่วไป เพราะเป็นอุบายวิธีทำจิตให้มีศรัทธาตั้งมั่นบริสุทธิมิพลัง เป็นพื้นฐานให้เกิดปัญญาแหลมคม สามารถที่จะรจนาหรือพรรณนาอรรถาธิบายนั้นๆให้สำเร็จถึงที่สุดตามประสงค์ได้

นอกจากนี้ยังมีส่วนเนื้อหาอื่นที่พระพุทธนาคเถระได้ยกคำหรือข้อความแห่งคัมภีร์มกถาในกัณฑ์ชาตวรรณอรรถกถานั้นมาอธิบาย เช่น คำว่า พุทฺธ (พระพุทธเจ้า) หมายถึงผู้ตรัสรู้หรือริสัจ ๔ บ้าง หมายถึงผู้ตื่น เพราะปราศจากนิทานคืออัญญาณะ(ความหลับคือความไม่รู้)พร้อมทั้งवासนา บ้าง หมายถึงผู้เบิกบาน เพราะเบิกบานด้วยปัญญาเครื่องตรัสรู้ บ้าง^{๑๐} เป็นต้น

๓.๒.๓ นิทานวันณนา : อธิบายเหตุเบื้องต้นแห่งปาติโมกข์

นิทานวันณนา เป็นส่วนเนื้อหาที่พระพุทธนาคเถระได้ยกคำหรือข้อความในนิทานุทเทสวันณนา ของคัมภีร์กัณฑ์ชาตวรรณอรรถกถามาอธิบาย เช่น คำว่า ปาติโมกข์ (ปาติโมกข์) ในกัณฑ์ชาตวรรณอรรถกถา พระพุทธโฆสเถระอธิบายว่าหมายถึง “เป็นประธานอย่างยิ่ง เป็นความหลุดพ้นยิ่ง ประเสริฐยิ่ง คือสูงสุดอย่างยิ่ง”^{๑๑} ท่านพระพุทธนาคเถระผู้รจนาคัมภีร์กัณฑ์ชาตวรรณอรรถกถา ก็ยกคำอธิบายของพระพุทธโฆสเถระนั้นมาอธิบายขยายความอีก เช่น ปาติโมกข์ หมายถึง เป็นประธานอย่างยิ่งในศีลทั้งหลายโดยประการต่างๆ^{๑๒} และที่พระพุทธโฆสเถระพรรณนาไว้ว่า ปาติโมกข์มี ๒ อย่างคือศีลปาติโมกข์ (ปาติโมกข์คือศีล) และคัมภีร์ปาติโมกข์ (ปาติโมกข์คือคัมภีร์) พร้อมอธิบายโดยอ้างอิงพระบาลีประกอบว่าศีลชื่อว่าปาติโมกข์เพราะเป็นเบื้องต้น เป็นประธาน เป็นประมุขแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย^{๑๓} และศีลนั้นชื่อว่าปาติโมกข์ เพราะนำสัตว์ผู้รักษาปฏิบัติให้พ้นจากอบายทุกข์และอิตตานวาทภัยเป็นต้นได้ และอธิบายอีกว่าคัมภีร์(คัมภีร์)ชื่อว่าปาติโมกข์ เพราะเป็นคัมภีร์หรือปกรณ์ที่จะต้องทรงจำ แจกแจง อธิบาย วินิจฉัยทั้งโดยสูตรและอนุพยัญชนะ^{๑๔} ในคัมภีร์กัณฑ์ชาตวรรณอรรถกถา พระพุทธนาคเถระก็ยกคำที่พระพุทธโฆสเถระนั้นมาอธิบายเสริมอีกว่า ศีลปาติโมกข์ ชื่อว่า ประเสริฐยิ่ง คือสูงสุดอย่างยิ่ง เพราะเป็นพื้นฐานแห่งคุณธรรมทั้งปวง^{๑๕} เป็นต้น

เมื่อโอกาสนี้ได้พิจารณาว่า ปาติโมกข์ในนิทานวันณนามีการนำคำหรือข้อความในนิทานุทเทสวันณนาของคัมภีร์กัณฑ์ชาตวรรณอรรถกถามาอธิบาย

^{๑๐} กงขา.อภินวฎีกา(บาลี) ๑๒๘

^{๑๑} กงขา.อ.(บาลี) ๑๐๕.

^{๑๒} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๓๔.

^{๑๓} กงขา.อ.(บาลี) ๑๐๖. ดูประกอบใน วิ.ม.(บาลี) ๔/๑๓๕/๑๔๘.

^{๑๔} กงขา.อ. (บาลี) ๑๐๖. ดูประกอบใน วิ.มหา.(บาลี) ๒/๑๔๗/๑๘๖,อง.อภินวฎีกา.(บาลี)

๒๓/๕๒/๒๓๒,อง.ทสก.(บาลี) ๒๔/๓๓/๕๖.

^{๑๕} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๓๔.

ายเสริมโดยยกคำหรือความเฉพาะประเด็นที่ยังซับซ้อนและเข้าใจยากมาอธิบายขยายความเพิ่มเพื่อเป็น
นอูปการต่อการศึกษาพระวินัยของอนุชนในกาลต่อมา

๓.๒.๔ ภิกขุปาติโมกขวัณณนา : อธิบายภิกขุปาติโมกข์

ภิก ก ขุ ป า ติ โ ม ก ข วั ณ ณ น า
เป็นส่วนเนื้อหาสาระที่อธิบายความหมายพระวินัยเกี่ยวกับภิกขุปาติโมกข์หรือพระบัญญัติสำหรับภิกษุ
สงฆ์ มีรายละเอียดของเนื้อหาสาระโดยสังเขปดังนี้

๓.๒.๔.๑ ปาราชิกกัณฑ์ เป็นเนื้อหาอธิบายความปาราชิก ๔ สิกขาบท
ซึ่งมีโทษเป็นครุกาบัติ(อาบัติหนัก) เป็นนอกกิจฉาบัติ (อาบัติที่แก้ไขไม่ได้) เป็นทุฏฐลลาบัติ
(อาบัติชั่วหยาบ) ประกอบด้วย ๑) ปฐมปาราชิกสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามเสพเมถุน ๒)
ทุติยปาราชิกสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามลักทรัพย์ ๓) ตติยปาราชิกสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามฆ่ามนุษย์
๔) จตุตถปาราชิกสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามอวดอุตตริมนุสสธรรม

๓.๒.๔.๒ สังฆาติเสสกัณฑ์ เป็นเนื้อหาอธิบายความแห่งสังฆาติเสสสิกขาบท
ซึ่งมีโทษเป็นครุกาบัติรองจากอาบัติปาราชิก และเป็นสเทกกิจฉาบัติ (อาบัติที่แก้ไขได้)
โดยต้องอยู่ปริวาสเท่าจำนวนวันที่ปกปิดอาบัติไว้แล้วอยู่มานัต (นับราตรี) อีก ๖ ราตรี
ทั้งขั้นตอนปริวาสและมานัตนี้ต้องอาศัยสงฆ์เป็นผู้ให้ผ่านกระบวนการพิธีสงฆ์ที่เรียกว่า
พิธียุติจตุตถกรรมวาจา คือสวดญัตติ ๑ ครั้ง สวดอนุสาวนา ๓ ครั้ง รวมเป็น ๔ ครั้ง

ผู้ ร จ น น า คัม ภีร์ ไ ต อธิบายสังฆาติเสสครบทั้ง ๑๓
สิกขาบทโดยขยายความเพิ่มเติมอรรถกถาตามลำดับสิกขาบทซึ่งถือว่ามีสาระโดยสมบูรณ์
ประกอบด้วย ๑) สุกกวิสัทธิสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามจงใจทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน ๒)
กายสังสัคคสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามถูกต้องกายกับมาตุคาม ๓) ทุฏฐลลาจาสิกขาบท
ว่าด้วยการห้ามพูดเกี้ยวหญิง ๔) อตตกามสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามให้บำเรอความใคร่ของตน ๕)
สัจจิริตตสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามชักส่อ ๖) กุฎติกาลสิกขาบท
ว่าด้วยการก่อสร้างกุฎให้ถูกต้องตามพุทธานุญาต ๗) วิหารการสิกขาบท
ว่าด้วยการสร้างวิหารให้ถูกต้องตามพุทธานุญาต ๘) ทุฏฐโทสสิกขาบท
ว่าด้วยภิกษุขัดเคืองมีโทษสะโจทอาบัติภิกษุอื่น ๙) อัญญภาคิยสิกขาบท^{๑๖}
ว่าด้วยการอ้างอาบัติตติกรรมอื่นใส่ความภิกษุ ๑๐) สังฆเภทสิกขาบท ว่าด้วยการทำสงฆ์ให้แตกกัน
๑๑) เกทานุวัตตสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุผู้ประพฤติดามหรือสนับสนุนภิกษุผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน
๑๒) ทุพพจสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุเป็นควายาก ๑๓) กุลทุสสิกขาบท
ว่าด้วยภิกษุผู้ประทุษร้ายตระกูล

คัมภีร์กัณหาวิตรณอภินวภูทิกได้สรุปความว่า สังฆาติเสสทั้ง ๑๓ สิกขาบท
ตั้งแต่สิกขาบทที่ ๑ ถึงสิกขาบทที่ ๙ จัดเป็นสิกขาบทประเภท “ปฐมปาตติกา”
หมายถึงเมื่อภิกษุล่วงละเมิดแล้ว ต้องอาบัติทันที ส่วนตั้งแต่สิกขาบทที่ ๑๐ ถึงสิกขาบทที่ ๑๓

^{๑๖} สิกขาบทนี้มีชื่อไม่ตรงกับคัมภีร์พระวินัยปิฎก แต่เนื้อหาสาระเหมือนกันกับในพระวินัยปิฎก
ซึ่งมีชื่อว่า ทุติยทุฏฐโทสสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุขัดเคืองมีโทษอ้างอาบัติตติกรรมอื่นใส่ความภิกษุ (วิมทา.(ไทย)
๑/๓๙๑-๓๙๓/๔๓๐-๔๓๓.)

จัดเป็นสิกขาบทประเภท “ยาวตติยกา” คือเมื่อภิกษุล่วงละเมิดแล้วยังไม่ต้องอาบัติทันที ต่อเมื่อสงฆ์สวดสมณุภาสน์^{๑๗} ประกาศตักเตือนห้ามประพฤติเช่นนั้นจนครบครั้งที่ ๓ ภิกษุผู้ล่วงละเมิดจึงต้องอาบัติสังฆาทิเสส

๓.๒.๔.๓ อนินยตักกัณท์ เป็นเนื้ออธิบายความแห่งอนินยตสิกขาบท มี ๒ สิกขาบท^{๑๘} คือ ๑) ปฐมนินยตสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามภิกษุหนึ่งในที่ลับตากับหญิงสองต่อสอง ๒) ทุตินนินยตสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามภิกษุหนึ่งในที่ลับตากับหญิงสองต่อสอง ซึ่งอนินยตนี้เป็นเพียงชื่อสิกขาบท ไม่เป็นชื่ออาบัติ

๓ . ๒ . ๔ . ๔ นิ ส สั ค คิ ย กั ณ ท์
เป็นเนื้อหาที่อธิบายสิกขาบทที่เกี่ยวข้องกับวัตถุที่จะต้องสละซึ่งเป็นกระบวนการทางพระวินัยที่พึงทำในเบื้องต้นก่อนแสดงอาบัติ โดยสละแก่สงฆ์ คณะ หรือบุคคล^{๑๙} มี ๓๐ สิกขาบท^{๒๐} จัดเป็น ๓ วรรค วรรคละ ๑๐ สิกขาบท ประกอบด้วย ๑) จีวรวรรค (วรรคว่าด้วยจีวร) มี ๑๐ สิกขาบท ๒) เอฟกโลมวรรค วรรคว่าด้วยขนแพะหรือแกะ มี ๑๐ สิกขาบท ๓) ปัตตวรรค วรรคว่าด้วยบาตร มี ๑๐ สิกขาบท^{๒๑}

๓.๒.๔.๕ ปาจิตติยกัณท์ เป็นเนื้อหาอธิบายพระบัญญัติ ๙๒ สิกขาบท แบ่งออกเป็น ๙ วรรค ได้แก่ ๑) มุสาวาทวรรค มี ๑๐ สิกขาบท ๒) ภูตคามวรรค มี ๑๐ สิกขาบท ๓) โอวาทวรรค^{๒๒} มี ๑๐ สิกขาบท ๔) โภชนวรรค มี ๑๐ สิกขาบท ๕) อเจลกวรรค มี ๑๐ สิกขาบท ๖) สุราปานวรรค^{๒๓} มี ๑๐ สิกขาบท ๗) สปปาณวรรค มี ๑๐ สิกขาบท ๘) สหัมมิกวรรค^{๒๔} มี ๑๒ สิกขาบท ๙) รตนวรรค มี ๑๐ สิกขาบท

^{๑๗} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๖๘-๒๖๙, ดูประกอบใน วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๑๔/๔๔๗

^{๑๘} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๘๗-๒๘๙. และดูประกอบใน วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๔๔/๔๗๔, ๔๕๓/๔๘๐, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๘๔-๒๘๖/๔๓๑-๔๓๖, สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๔๖๔.)

^{๑๙} กงขา.อ.(บาลี) ๑๘๖.

^{๒๐} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๕๙-๖๖๒/๑-๑๘๔

^{๒๑} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๓๕๒, และดูประกอบใน วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๒๒/๑๔๗

^{๒๒} ตั้งตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑-๔ คำว่า โอวาท แปลว่า การสั่งสอน ในที่นี้หมายถึงการสั่งสอนภิกษุณี

^{๒๓} สุราปานวรรค ตั้งตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ คำว่า สุรา ในคำว่า สุราปานะ (การดื่มสุรา) นี้หมายถึงเอามัชชะ (น้ำเมา) ๕ ชนิด คือ ปิณธุสุรา (สุราแป้ง) ปูสุรา (สุราขม) โอทนสุรา (สุราข้าวสุก) กิณณปักขิตตาสุรา (สุราใส่หัวเชื้อ) สัมภารสังยุตตสุรา (สุราผสมเครื่องปรุง) และเมรัย ๕ ชนิด คือ ปุปผาสวะ (น้ำหมักดอกดอกไม้) ผลาสวะ (น้ำหมักดองผลไม้) มัชชาสวะ (น้ำหมักดองน้ำผึ้ง) คุพาสวะ (น้ำหมักดองน้ำอ้อยยบ) สัมภารสังยุตตาสวะ (น้ำหมักดองที่ประกอบขึ้นจากเครื่องปรุง) รวมถึงของมีนเมาอย่างอื่น (กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๒๕) และดูประกอบใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๒๗-๓๒๘/๔๖๕, วิ.อ.(บาลี) ๒/๒๖๕/๓๘๓, วิ.มหา.อ.(ไทย) ๒/๓๒๖-๓๒๘/๔๙๐-๔๙๑, สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๙๘.

^{๒๔} สหัมมิกวรรค ตั้งตามความแห่งสิกขาบทในวรรคนี้ ที่ว่าด้วยเรื่องระหว่างเพื่อนภิกษุด้วยกันทั้ง ๑๒ สิกขาบท คำว่า สหัมมิก แปลว่าผู้ร่วมประพฤติธรรม

๓.๒.๔.๖ ปาฏิเทสนียกัณฑ์ เป็นเนื้อหาที่อธิบายปาฏิเทสนียะ แปลว่าพึงแสดงคติน เป็นชื่ออาบัติที่ภิกษุล่วงละเมิดแล้วพึงแสดงคตินกล่าวคือยอมรับผิดว่าได้มีพฤติกรรมเช่นนั้นจริง พร้อมยืนยันว่าจะไม่ทำเช่นนั้นอีกต่อไป มีเนื้อหาพระบัญญัติ ๔ สิกขาบท^{๒๕}

๓.๒.๔.๗ เสขียกัณฑ์ ว่าด้วยข้อที่ควรสำเหนียก ๗๕ สิกขาบท คำว่า เสขียะ หมายถึงธรรมเนียมเกี่ยวกับมารยาทที่ภิกษุพึงสำเหนียกหรือฝึกฝนปฏิบัติให้เกิดเป็นนิสัย และเป็นชื่อของสิกขาบทเกี่ยวกับการวางกิริยาทางกายและวาจาที่เหมาะสมตมงามของภิกษุ ไม่ได้เป็นชื่ออาบัติ ภิกษุไม่ปฏิบัติตาม ต้องอาบัติทุกกฏ เนื้อหาในเสขียกัณฑ์จากคัมภีร์กัณฑ์ชาตรีธนีอภินวฎีกานี้ มีเนื้อหาประกอบด้วย

(๑) ปริมณฑลวรรค ว่าด้วยการนุ่งห่มเป็นปริมณฑล มี ๑๐ สิกขาบท มีเนื้อหาเกี่ยวกับระเบียบในการนุ่งห่ม การสำรวมอริยาบถในขณะที่เดินและนั่งอยู่ในละแวกบ้าน^{๒๖}

(๒) อุชชัคฌิกวรรค ว่าด้วยการหิ้วเราะ มี ๑๐ สิกขาบท มีเนื้อหาว่าด้วยในขณะที่เดินหรือนั่งอยู่ในละแวกบ้าน จักสำรวมอริยาบถ คือไม่หิ้วเราะ ไม่พูดเสียงดัง(พูดเสียงเบา) ไม่โคลงกาย ไม่แกว่งแขน ไม่โคลงศีรษะ^{๒๗}

(๓) ชัมภตกวรรค ว่าด้วยการเท้าสะเอว มี ๑๐ สิกขาบท มีเนื้อหาว่าด้วยในขณะที่เดินหรือนั่งอยู่ในละแวกบ้าน จักสำรวมอริยาบถ คือจักไม่เท้าสะเอว ไม่คลุมศีรษะ ไม่เดินกระโห่ยง ไม่นั่งรัดเข้า^{๒๘}

(๔) สักกัจจวรรค ว่าด้วยความเคารพ มี ๑๐ สิกขาบท มีเนื้อหาว่าด้วยการฉันทอาหาร คือฉันโดยเคารพ มองดูในบาตรในขณะที่ฉัน ฉันให้พอเหมาะ กับแกง ไม่เอาข้าวสุกกลบแกงหรือกับข้าวเพื่อให้ได้มาก เป็นต้น^{๒๙}

(๕) กพพวรรค ว่าด้วยคำข้าว มี ๑๐ สิกขาบท มีเนื้อหาว่าด้วยการฉันอาหาร ไม่อ้าปากรอคำข้าวที่ยังไม่ถึงปาก ไม่สอดนิ้วมือทั้งหมดเข้าไปในปาก ไม่พูดคุย ไม่ฉันโยนคำข้าว ไม่ฉันกัดคำข้าว ไม่ทำกระพุ้งแก้มให้ตู่ย ไม่ฉันสลัดมือ ไม่ฉันโปรยเมล็ดข้าว จักไม่ฉันแลบลิ้น ไม่ฉันทำเสียงดังจ๊ับๆ^{๓๐}

(๖) สุรุสุรวรรค ว่าด้วยการฉันดังซู้ดๆ มี ๑๐ สิกขาบท มีเนื้อหาว่าด้วยในขณะที่ฉันอาหาร ไม่ฉันทำเสียงดังซู้ดๆ ไม่ฉันเลียมือ ไม่ฉันเลียบาตร เป็นต้น

(๗) ปาทุการวรรค ว่าด้วยเชียงเท้า(รองเท้าไม้) มี ๑๕ สิกขาบท มีเนื้อหาว่าด้วยการไม่แสดงธรรมแก่คนที่อยู่ในอาการดังนี้คือ สวมเชียงเท้าสวมรองเท้า อยู่ในยานพาหนะ อยู่บนที่นอน นั่งรัดเข้า โปกศีรษะ คลุมศีรษะ นั่งบนอาสนะ

^{๒๕} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๕๗-๔๕๙ และดูประกอบใน วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๕๒-๕๕๕/๖๒๗-๖๔๗,วิ.อ.(บาลี) ๒/๕๕๒/๕๕๕.

^{๒๖} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๖๒-๔๖๓.

^{๒๗} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๖๓.

^{๒๘} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๖๓-๔๖๔.

^{๒๙} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๖๖.

^{๓๐} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๖๗.

และไม่แสดงธรรมในขณะที่ตัวเองและผู้ที่ไม่เป็นไช้อยู่ในอาการดังนี้ คือ ผู้ฟังนั่งอยู่บนอาสนะสูงกว่าตน ผู้ฟังนั่งอยู่ในขณะที่ตนยืน เป็นต้น

๓.๒.๕ อธิกรณสมถวิธานนา : อธิบายวิธีระงับอธิกรณ

ว่าด้วยอธิกรณสมถะ คือวิธีระงับอธิกรณ ๗ ประการ^{๓๑} ซึ่งเป็นส่วนเนื้อหาที่ผู้รจนนาได้ยกข้อความที่ปรากฏในอธิกรณสมถุเทศวิธานนาในคัมภีร์กังขาวิตรณ อรรถกถาอธิบายเสริม อีก จากการศึกษาพบว่า วิธีระงับอธิกรณหรืออธิกรณสมถะ ๗ ประการนี้แม้มิใช่สิกขาบท แต่ก็ถูกจัดเข้าในสิกขาบทหรือปาติโมกข์ที่เป็นส่วนคณกะ กล่าวคือเป็นส่วนที่ต้องยกขึ้นสวด ทั้งนี้ก็เพื่อบริหารจัดการปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกัพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุสงฆ์นำไปปฏิบัติ หากเกิดปัญหาการล่วงละเมิดพระวินัย หรือมีกิจของสงฆ์ใดๆ เกิดขึ้น อธิกรณสมถะนี้ก็จะเป็เครื่องมือในการบริหารจัดการหมู่คณะ ให้อยู่กันได้อย่างปกติสุข^{๓๒}

๓.๒.๖ ภิกขุณีปาติโมกขวิธานนา : อธิบายภิกขุณีปาติโมกข์

ภิกขุณีปาติโมกขวิธานนาประกอบด้วยเนื้อหาเฉพาะในส่วนอสาธารณบัญญัติเท่านั้น ส่วนที่เป็นสาธารณบัญญัติ มีกล่าวไว้แล้วในส่วนพระวินัยของภิกษุ หรือเนื้อหาส่วนใดที่คัมภีร์อรรถกถาอธิบายชัดเจนครอบคลุมประเด็นแล้ว ในคัมภีร์กังขาวิตรณฎีกานี้ ท่านก็จะไม่นำมาอธิบายอีก ดังนั้น จะเห็นว่าบางกัณฑ์ของพระวินัยสำหรับภิกษุณีนี้มีเนื้อหาปรากฏบางสิกขาบทในแต่ละกัณฑ์ดังนี้

๓.๒.๖.๑ ปาราชิกกัณฑ์ มีเนื้อหาอธิบายถึงสาธารณปาราชิก เฉพาะเมถุนธัมมสิกขาบท จากนั้นได้อธิบายเฉพาะอสาธารณปาราชิก ๔ สิกขาบท^{๓๓} โดยเริ่มตั้งแต่ปาราชิกสิกขาบทที่ ๕ เป็นต้นดังนี้ คือ ๕) อุพพชาณัมณทลสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามภิกษุณียินดีการจับต้องของชายที่บริเวณใต้รากขวัญลงมา เนื้อเข้าขึ้นไป ๖) วชชุปปฏิจฉาทิกาสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามภิกษุณีรู้ยู่ปกปิดโทษของภิกษุณีผู้ต้องอาบัติปาราชิก ๗) อุกขิตตานวุตติกาสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามภิกษุณีประพฤติดตามภิกษุที่ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรม ๘) อัญญวตถุกาสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามภิกษุณียินดีกรณี ๘ อย่าง^{๓๔}

^{๓๑} ๑) สัมมุขาวินัย คือวิธีตัดสินที่ฟังทำในที่พร้อมหน้าสงฆ์ บุคคล ธรรม และวัตถุ ๒) สติวินัย คือวิธีตัดสินที่ยกสติขึ้นเป็นหลัก ๓) อมูพหวินัย คือวิธีตัดสินที่ไต่ถามประโยชน์แก่ภิกษุผู้หายเป็นบ้าแล้ว ๔) ปฎิญญาตรณะ คือวิธีตัดสินโดยปรับโทษตามคำรับสารภาพ ๕) เญยยสิกขา คือวิธีตัดสินโดยอาศัยเสียงข้างมาก ๖) ตัสสปาปิยสิกขา คือวิธีตัดสินโดยปรับโทษแก่ผู้ทำความผิดตามพยานหลักฐาน ๗) ตินวัตถารกะ คือวิธีตัดสินโดยวิธียอมความ ; กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๗๐, และดูประกอบใน วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๕๕/๗๓๖, วิ.จุ.(ไทย) ๖/๑๘๕-๒๒๖/๒๙๕-๓๔๓.

^{๓๒} กงขา.อ. (บาลี) ๓๓๖-๓๔๐, กงขา.อ. (ไทย) ๔๗๘.

^{๓๓} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๗๕-๔๗๘.

^{๓๔} กรณี ๘ อย่าง คือยินดีการจับมือ การจับมูมสังฆาฏิ การยื่นเคียงคู่ การสนทนา ไปที่นัดหมาย การที่ชายมาหา เดินตามชาย น้อมกายเข้าหาชาย เมื่อทำครบ ๘ อย่างจึงต้องอาบัติปาราชิก (กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๗๘. และดูประกอบใน วิ.อ.(บาลี) ๒/๖๗๖/๔๖๘)

๓.๒.๖.๒ สัมมาทิเสสกันท์ ว่าด้วยสัมมาทิเสส ซึ่งเป็นชื่ออภัตติและเป็นชื่อสิกขาบท ทรงบัญญัติสำหรับภิกษุณี ๑๗ สิกขาบท แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือส่วนที่เป็นอสาธารณสัมมาทิเสส มี ๑๐ สิกขาบท และส่วนที่เป็นสาธารณสิกขาบทมี ๗ สิกขาบท^{๓๕}

๓.๒.๖.๓ นิสสัคคียกันท์ ว่าด้วยนิสสัคคียปาจิตติยของภิกษุณี ๓๐ สิกขาบท แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ อสาธารณบัญญัติเฉพาะภิกษุณีในปิตตวรรค ๑๒ สิกขาบท และสาธารณบัญญัติในจีวรวรรค ๘ สิกขาบทและชาตรูปรชตวรรค ๑๐ สิกขาบท รายละเอียดมีปรากฏในคัมภีร์กัณหาวิตรณอรรถกถา^{๓๖}

๓.๒.๖.๔ ปาจิตติยกันท์ ว่าด้วยปาจิตติยล้วน(สุทธิกปาจิตติย) เป็นชื่ออภัตติ จัดเป็นลหุกาบัติ สเทกกิจฉาบัติ สามารถพ้นได้ด้วยเทศนาวิธีคือการแสดงอาบัติต่อหน้าสงฆ์ คณะ หรือบุคคล เป็นชื่อสิกขาบท หรือบทบัญญัติมี ๑๖๖ สิกขาบท แบ่งเป็นอสาธารณบัญญัติ ๙ วรรค มี ๙๖ สิกขาบท และสาธารณบัญญัติ ๗ วรรค มี ๗๐ สิกขาบท ส่วนที่เป็นอสาธารณบัญญัติมีปรากฏในพระวินัยปิฎกคัมภีร์ภิกษุณีวิวัฏฐ์^{๓๗} ส่วนที่เป็นสาธารณบัญญัติมีปรากฏในภิกษุวิวัฏฐ์หรือมหาวิวัฏฐ์^{๓๘} ในคัมภีร์กัณหาวิตรณอรรถกถามี เนื้อหาปรากฏเฉพาะอสาธารณบัญญัติ และมีการยกคำหรือความในกัณหาวิตรณอรรถกถามาอธิบายบางส่วนเท่านั้น ส่วนคำหรือความอื่นที่ผู้รจนาเห็นว่าชัดเจนแล้วก็มักใช้คำว่า “อิมานิ อุตตนาตถาเนว”(คำเหล่านี้มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น)

อสาธารณบัญญัติที่ปรากฏในคัมภีร์กัณหาวิตรณอรรถกถานั้น ประกอบด้วย (๑) ลสฺสนวรรค^{๓๙} มี ๑๐ สิกขาบท (๒) รัตตันธการวรรค^{๔๐} มี ๑๐ สิกขาบท (๓) นัคควรรค มีปรากฏระบุ ๑-๒ นัคคาที่สิกขาบทวิณณนา แต่ไม่ระบุว่ามีกี่สิกขาบท (๔) ตวัฏฐวรรค^{๔๑} มี ๑๐ สิกขาบท (๕) จิตตาคารวรรค^{๔๒} มี ๑๐ สิกขาบท (๖) อารามวรรค^{๔๓} มี ๑๐ สิกขาบท (๗)

^{๓๕} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๗๙-๔๘๑. และดูประกอบใน วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๗๓๓-๗๔๒/๗๗-๒๖,กงขา.อ.(บาลี) ๑๘๖.

^{๓๖} ในคัมภีร์กัณหาวิตรณอรรถกถา ได้อธิบายนิสสัคคียปาจิตติยในส่วนที่เป็นสาธารณบัญญัติไว้ ๑๘ สิกขาบทดังนี้คือ หมวดจีวรวรรค ๘ สิกขาบท คือสิกขาบทที่ ๑,๒,๓,๖,๗,๘,๙, หมวดโกสิยวรรค คือ สิกขาบทที่ ๙-๑๑ หมวดปิตตวรรค สิกขาบทที่ ๑๒-๑๘ คือสิกขาบทที่ ๒,๓,๕,๖,๗,๘,๑๐ (กงขา.อ.(บาลี)๖๐-๖๒)

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน วิ.ภิกษุณี.(ไทย) ๓/๗๙๓-๑๒๒๗/๑๒๗-๓๘๘,กงขา.อ.(บาลี) ๓๖๔-๔๑๐

^{๓๘} ดู ร าย ล ะ เ อื ย ด ใน วิ . ม ห า . (ไ ท ย)

๒/๒/๑๘๖,๑๔/๒๐๑,๓๗/๒๒๕,๔๕/๒๓๔,๕๑/๒๓๙,๕๖/๒๔๓,๖๓/๒๔๙,๖๙/๒๕๕,๗๙/๒๗๐,๘๕/๒๗๔,๙๐/๒๗๘, ๙๘/๒๘๔,๑๐๕/๒๘๙,๑๐๙/๒๙๒,๑๑๕/๒๙๖,๑๒๐/๓๐๐,๑๒๕/๓๐๓,๑๓๐/๓๐๗,๑๓๕/๓๑๐,๑๔๐/๓๑๔,กงขา.อ. (บาลี)๒๒๕-๓๑๗.

^{๓๙} กงขา. อภินวฎีกา (บาลี) ๔๘๑-๔๘๖.

^{๔๐} กงขา. อภินวฎีกา (บาลี) ๔๘๖-๔๘๘.

^{๔๑} กงขา. อภินวฎีกา (บาลี) ๕๐๐-๕๐๑.

^{๔๒} กงขา. อภินวฎีกา (บาลี) ๕๐๑-๕๐๓.

^{๔๓} กงขา. อภินวฎีกา (บาลี) ๕๐๔-๕๐๕.

คัปปินีวรรค^{๔๔} มี ๑๐ ๘) กุมาริฏตวรรค^{๔๕} มี ๑๓ สิกขาบท (๙) ฉัตตูปาหนวรรค^{๔๖} มี ๑๓ สิกขาบท

๓.๒.๖.๕ ปาฏิเทศนียกัณท์ ว่าด้วยปาฏิเทศนียะของภิกษุณี เป็นอสาธารณบัญญัติ มี ๘ สิกขาบท ซึ่งเป็นข้อห้ามสำหรับภิกษุณีที่ไม่เป็นไข้ ออกปากขออาหารประเภท เนยใส น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ปลา เนื้อ นมสด นมส้ม หากฝ่าฝืนต้องอาบัติปาฏิเทศนียะ

๓.๒.๖.๖ เสขียกัณท์ ว่าด้วยเสขียะคือข้อที่ควรสำเหนียก เป็นเนื้อหาว่าด้วยเรื่องมารยาท การวางกิริยาท่าทางของภิกษุณี ไม่ได้เป็นข้ออาบัติ ภิกษุณีไม่ปฏิบัติตาม ต้องอาบัติทุกกฏในทุกกรณี มีเนื้อหาพระบัญญัติ ๗๕ สิกขาบท เป็นสาธารณบัญญัติทั้งหมดมีสาระเนื้อหาทางวินัยเหมือนของภิกษุ

๓.๒.๗ นิคมนกถาวิณณนา

เป็นส่วนที่พระพุทธนาคเถระยกคำกล่าวในนิคมนกถาของคัมภีร์กัณหาวิตรณีอรรถกถา มาอธิบายความเพียงเล็กน้อยเกี่ยวกับกรอบเนื้อหาพระวินัยที่พระอรรถกถาจารย์มาอธิบาย

๓.๒.๘ นิคมนกถา

คำว่า นิคมนกถา แปลว่า ถ้อยคำลงท้าย มีข้อสังเกตว่าคัมภีร์กัณหาวิตรณีอรรถกถานี้ก็มีรูปแบบการแต่งเหมือนคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาอื่นๆ ที่ผู้รจนามักจะแต่งบทประพันธ์เป็นนิคมนกถา หรือในภาษาไทยเรียกว่า “คำลงท้าย” สำหรับเนื้อหา นิคมนกถาในคัมภีร์นี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุจูงใจในการรจนา และการตั้งความปรารถนาให้พระสัทธรรมของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าดำรงอยู่ตลอดกาลนาน

๓.๓ รูปแบบภาษา

ภาษาที่ใช้ของคัมภีร์กัณหาวิตรณีอรรถกถาเป็นภาษาบาลี มีรูปแบบการประพันธ์ในส่วนเนื้อหาที่มีลักษณะเป็นคัมภีร์คือบทร้อยแก้วหรือแบบความเรียงทั้งเล่ม มีที่เป็นร้อยกรองที่เรียกว่า ปद्यะ อยู่บ้างเป็นส่วนน้อย ในส่วนที่เป็นคัมภีร์หรือบทร้อยแก้วนั้น พบว่ามีลักษณะสำคัญ ๓ ประการคือ ๑) กฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์ มีโครงสร้างประโยคที่ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์ มีทั้งประโยคสังคัลป์ ประโยคกัตตุวาจก ประโยคกัมมวาจก ประโยคภาววาจก ประโยคเหตุกัตตุวาจก และประโยคเหตุกัมมวาจก ๒) รูปศัพท์ที่สละสลวย สังเกตได้จากการใช้หลักสนธิ และสมาส เช่น น อาวิกาสี เป็น นาวิกาสี (ไม่กระทำให้แจ้ง), ๓) การใช้ศัพท์ที่เข้าใจง่ายขึ้น เช่น สญจิจจาติ สญเจเตตวา (คำว่า แก่แล้ว ได้แก่ จงใจ) หรือ มนโทติ มนทปญโญ (คำว่า ทีบ หมายถึง มีปัญญาทีบ) เป็นต้น ดังนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วพบว่าการใช้หลักไวยากรณ์ภาษาบาลีอย่างครบถ้วน

^{๔๔} กงขา. อภินวฎีกา (บาลี) ๕๐๕-๕๐๖.

^{๔๕} กงขา. อภินวฎีกา (บาลี) ๕๐๗-๕๐๘.

^{๔๖} กงขา. อภินวฎีกา (บาลี) ๕๐๙-๕๑๑.

สามารถประมวลวิธีการใช้ได้ดังนี้คือวิธีการใช้นามศัพท์ วิธีการใช้อพยยศัพท์ และวิธีการใช้กิริยาศัพท์ รวมถึงวิธีการเรียงเรียงประโยคต่างๆ มีรายละเอียดแต่ละวิธีดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ วิธีการใช้นามศัพท์

การใช้นามศัพท์ถือเป็นหัวใจสำคัญของการใช้ภาษาในการสร้างประโยคของทุกภาษา ในคัมภีร์กัณหาวิตรณอภินวภูฏิกานี้ก็เช่นกัน จากการศึกษาพบว่ามีการใช้ทั้งคำนามนามคุณนามและสัพพนาม เป็นจำนวนมาก ซึ่งจะยกมาพอเป็นตัวอย่างดังนี้

๑) การใช้คำนามนาม มีการใช้หลากหลายลักษณะ มีการปรุงศัพท์ด้วยองค์ประกอบของนามครบถ้วนตามหลักไวยากรณ์บาลี ประกอบด้วยลิงค์ วจนะ วิภัติติ และ วากยสัมพันธ์ ตัวอย่าง เช่นการนำศัพท์ที่มีความหมายเดียวกันหรือคำไวพจน์(คำใช้แทน)มาอธิบายคำนั้นๆ เพื่อให้เข้าใจความหมายชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น ชนตติตติ ชนิกา, มาตาติ อตโธ.^{๔๗}(คำว่า ชนตติ คือผู้ให้เกิด อธิบายว่า มารดา) หรือ อาจเป็นนามที่มีรูปวิเคราะห์เป็นบทอธิบายก็มี เช่น โอปตนติ เอตถาติ โอปาโต, อาวาโฏ^{๔๘} (ที่ชื่อว่าโอปาตะ(บ่อ) เพราะเป็นที่ตกของสัตว์ ได้แก่หลุม)

๒) การใช้คำคุณนาม ในรูปแบบต่างๆ เช่น อลชชিপุคฺคโลติ อชมตติกสมฺภูฐานลชชาวิโรติ ปุคฺคโล.^{๔๙}(ที่ชื่อว่าบุคคฺลผู้ลชชี่ หมายถึงบุคคฺลผู้ปราศจากความละอายที่เกิดขึ้นภายในตน)

๓) การใช้คำสัพพนาม ย-ต แต่งเป็นสังกรประโยคเพื่อแสดงเหตุและผลของประเด็นนั้นๆ เช่น โย ปนาติ เอตถ ยสฺมา ปนาติ นิปาตมตฺตํ , โยติ อตถปทํ, ตถจ อนนิเมณ ปุคฺคลํ ที่เปติฯ ตสฺมา ตสฺส อตถํ ทสฺเสนโต โย โกจิติ อาห.^{๕๐}

๔) การใช้คำสัพพนาม ย-ต แต่งเป็นสังกรประโยคเพื่ออธิบายขยายความหมาย ซึ่งมักใช้ประโยค ย เป็นประโยคอธิบายความของคำ เช่น ประโยคว่า โย จ อาทิกมเม นิยุตโต, โส ตสฺมี กมเม อาทิกุโต โหติ^{๕๑}

๕) การใช้คำสัพพนามกับคำนามคือ ย-เอวรูป ศัพท์รับกัน โดยแต่งเป็นสังกรประโยคเพื่ออธิบายขยายความหมาย ซึ่งมักใช้ประโยค “ย” เป็นประโยคอธิบายความหมาย ใช้ประโยค “เอวรูป” เป็นประโยคสรุปความ เช่น โย (ปีตุมมตฺตโก วา ยกฺขมมตฺตโก วา) สพฺพโส มฺภูตฺตสฺส กิณฺจิ น ชานาติ, อคฺคิมฺหิ สุวณฺณมฺปิ कुณฺมฺปิ จนฺทณฺมฺปิ เอกสฺหิสี มทฺทณฺโต วิจฺจติ, เอวรูปสฺส อนาปตฺติ^{๕๒}

๖) การนำสัพพนามที่ปรากฏในอรรถกถา มาเป็นบทตั้ง แล้วขยายความโดยด้วยบทนามพร้อมประกอบลิงค์ วจนะ วิภัติติเสมอกันกับบทสัพพนามที่เป็นบทตั้ง เพื่ออธิบายความให้ชัดเจนขึ้น เช่น เตสนติ อณฺณตติถิยานิ^{๕๓} (บทว่า เตสํ หมายถึง แก่อณฺณตติเถยฺย)

^{๔๗} กงฺขา.อภินวภูฏิก (บาลี) ๑๘๓.

^{๔๘} กงฺขา.อภินวภูฏิก (บาลี) ๒๒๘.

^{๔๙} กงฺขา.อภินวภูฏิก (บาลี) ๑๗๐.

^{๕๐} กงฺขา.อภินวภูฏิก (บาลี) ๑๗๖.

^{๕๑} กงฺขา.อภินวภูฏิก (บาลี) ๒๐๖.

^{๕๒} กงฺขา.อภินวภูฏิก (บาลี) ๒๐๖.

^{๕๓} กงฺขา.อภินวภูฏิก (บาลี) ๔๑๙.

๓.๓.๒ วิธีการใช้อัพยาศัย

การใช้อัพยาศัยในภาษาบาลีถือเป็นความสำคัญของการสร้างประโยคในการร้อยเรียงภาษาเพื่อการสื่อสาร เป็นการเสริมอรรถรสของภาษาในประโยคต่างๆ ช่วยให้ประโยคมีความสมบูรณ์ในการสื่อความหมายได้ดียิ่งขึ้น ดังนั้นจากการศึกษาในคัมภีร์กัจจาวีตรณีนวินวฏฐิกา^{๕๔} พบว่ามีการนำอุปสรรค นิบาต และปัจจัยมาใช้ในประโยคซึ่งพบว่ามีการใช้จำนวนมาก เพื่อให้กระบวนการพรรณนาสาระต่างๆ ทั้งในแง่ของการอธิบายศัพท์และการอธิบายเนื้อหาได้ดำเนินไปได้อย่างมีอรรถรสในวรรณคดี ดังมีตัวอย่างการใช้ต่อไปนี้

๑) การใช้อธิ
อุปสรรคมาเสริมความหมายเดิมของธาตุในการสร้างคำเพื่อสื่อความได้เที่ยงตรงตามบริบทของเรื่องนั้นๆ เช่น ธมฺโมติ อชฺฌาจาโร^{๕๕} (อธิ แปลงเป็น อชฺฌ + อาจาโร=อชฺฌาจาโร) จากตัวอย่างนี้ผู้รจนาต้องการสื่อความหมายของคำว่า ธรรม ในคำว่า เมถุนธรรม ที่ปรากฏในปาราชิกสิกขาบท มิได้หมายถึงกุศลธรรมอื่นๆ

๒) การใช้อิติ
ศัพท์ประกอบเข้ากับบทตั้งซึ่งเป็นคำสำคัญที่นำมาจากพระบาลีหรืออรรถกถาเพื่ออธิบายความ ซึ่ง อิติ ศัพท์ที่ใช้ในลักษณะนี้มักสัมพันธ์เข้ากับ วจนฺตส บ้าง ปทสฺส บ้าง คาถาปาทสฺส บ้างทั้งนี้ขึ้นอยู่กับคำ บท ข้อความ ที่ยกมาจากคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกหรืออรรถกถานั้นมีลักษณะเป็นอย่างไร เช่น **ขนฺตี** **ปรมฺมํ ตโปติ** อธิวาสนขนฺติ นาม ปรมฺมํ ตโปฯ ตติฏฺขาติ ขนฺติยา เอว วิวจนฺฯ (คำว่า ขนฺตี ปรมฺมํ ตโป ความว่า ขึ้นชื่อว่าอธิวาสนขนฺติ เป็นตบะสูงสุด)^{๕๖}

๓) การใช้ อิติ ศัพท์คู่กับ อตฺถ ศัพท์ที่ประกอบรูปเป็น “อตฺถโถ” กล่าวคือใช้ “อิติ” คุมข้อความให้ “อตฺถโถ” ในกรณีอธิบายรายละเอียดแบบต่อเนื่อง โดย อิติ ศัพท์ทำหน้าที่เชื่อมความเป็น “สรูป” ใน “อตฺถโถ” นั้นแปลว่า “ว่า” เช่นประโยคว่า “ตติฏฺขาตฺถา อธิวาสนขนฺติ อุตฺตมํ ตโปติ อตฺถโถ^{๕๖} (อธิบาย ว่า “อธิวาสน ขนฺติ คือ ความอดกลั้น เป็นตบะสูงสุด”) ซึ่งลักษณะประโยคเช่นนี้เป็นการอธิบายความเพิ่มเติม มีปรากฏในคัมภีร์กัจจาวีตรณีนวินวฏฐิกาเป็นจำนวนมาก

๔) การใช้ อิติ ศัพท์ประกอบเข้ากับรูปวิเคราะห์ ทำหน้าที่เชื่อมความกับบทสาธนะ สัมพันธ์เป็นเหตุวิถะ หากแปลจากบทสาธนะเชื่อมเข้าสู่รูปวิเคราะห์ต้องแปล อิติ ศัพท์ว่า “เพราะ” หากแปลจากรูปวิเคราะห์เชื่อมออก สู่บทสาธนะ ต้องแปล อิติ ศัพท์ว่า “เหตุนั้น” เช่น

^{๕๔} กงฺขา.อภินวฏฐิกา (บาลี) ๑๙๕.

^{๕๕} กงฺขา.อภินวฏฐิกา (บาลี) ๑๖๑.

^{๕๖} กงฺขา.อภินวฏฐิกา (บาลี) ๑๖๑.

ประโยควิเคราะห์ว่า อรรถนุ นิวาโส อสสาติ อารณญโก^{๕๗} (การอยู่ในป่าของภิกษุนั้นมีอยู่
เหตุ นั้น ภิกษุนั้นชื่อว่าอารณญิกะ(ผู้มีการอยู่ในป่า)

ประโยควิเคราะห์ว่า วชชาวชชํ อุปนิชฌายตติ อุปชฌายโย.^{๕๘}
(ภิกษุใดยอมเข้าไปเพ่งซึ่งโทษน้อยโทษใหญ่ เหตุ นั้น ภิกษุนั้นชื่อว่าอุปัชฌาย์)

ประโยควิเคราะห์ว่า อนเต สมิเป วสติ สีเลนาติ อนเตวาสิ.^{๕๙}
(ภิกษุใดยอมอยู่ในภายในคือในที่ใกล้(อาจารย์)โดยปกติ เหตุ นั้น
ภิกษุนั้นชื่อว่าผู้อยู่ภายในอาจารย์เป็นปกติ)

ประโยควิเคราะห์ว่า อาหริยตติ อาหาโร^{๖๐} (วัตถุใดอันเขาย่อมกลืนกิน เหตุ นั้น
วัตถุนั้นชื่อว่าเป็นที่อันเขากลืนกิน)

๕) ก า ร ไ ช้ เ อ ว ศั พ ท์
พบว่ามีการใช้ในกรณีจะบอกว่าของสิ่งหนึ่งกับของอีกสิ่งหนึ่งเป็นอย่างเดียวกัน
ใช้ประกอบรูปวิเคราะห์ศัพท์เป็นอวธานบุพพบท กัมมธารยสมาส แปลว่า “คือ” เช่น ปาริสุทธิ เอว
อุโปสโส ปาริสุทธิอุโปสโส.^{๖๑} (อุโปสโสคือปาริสุทธิ ชื่อว่าปาริสุทธิอุโปสโส)

๖) ก า ร ไ ช้ หิ
ศัพท์นิบาตในกรณีอ้างอิงแหล่งข้อมูลเพื่อเสริมความน่าเชื่อถือของเหตุผลที่นำเสนอ
ลักษณะเช่นนี้ท่านเรียกว่าประโยคทัฬหีกรรม โดย หิ ในที่นี้ แปลว่า “จริงอยู่ หรือ แท้จริง” เช่น
ประโยคว่า “วุตติ เหติ สมณตปาสาทิกาย”^{๖๒} :-

สเจ ปน อนภริตยา ปีฬิโต สภาเค ภิกขุ ปริสงฺกมาโน “โย โกจิ ชานาตุติ อจฺจาสาทํ กโรนโต
“พุทฺธิ ปจฺจกขามิตี วทติ, ตถจ อวิทุเร ฐิตํ นวกมมิโก วา อญฺญโณ วา สมยญฺญุ ปุริโส สุตฺวา
“อุกฺกณฺฐิตํ อญฺ สมฺโณ คิฬิภาวํ ปตฺเตติ สาสนโต จูโตติ ชานาติ, ปจฺจกขาทาว โหติ ลิกขาติ”
(แท้จริง พระพุทธโฆสเถระได้กล่าวคำนี้ไว้ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกายว่า
“ถ้าภิกษุถูกความไม่ยินดีอย่างยิ่งบีบคั้น ระแวงภิกษุผู้ชอบพอกัน สงสัยดังว่า
“ขอให้ผู้ใดผู้หนึ่งจงรู้เถิด” กล่าววว่า “พุทฺธิ ปจฺจกขามิ”
หากคนทำงานหรือคนอื่นผู้รู้ลัทธิ^{๖๓} ยืนอยู่ไม่ไกล ได้ยินเสียงแล้วรู้ว่า “สมณะรูปนี้กระสัน
ปรารถนาจะเป็นคฤหัสถ์ เคลื่อนจากพระศาสนา” ลิกขาก็เป็นอันบอกคั่นเหมือนกัน)^{๖๔}

๗) การ ใช้ วิย หรือ อิว ศั พ ท์ ในการสร้างประโยคอุปมา
เพื่อเสริมการอธิบายความให้เห็นประจักษ์ เช่น ประโยคว่า อปเปว นาม อิมินาปิ อุพฺพาฬุโ

^{๕๗} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๖๗.

^{๕๘} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๙๑.

^{๕๙} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๙๑.

^{๖๐} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๑๗.

^{๖๑} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๖๐.

^{๖๒} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๙๔, และดูประกอบใน วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๖๖.

^{๖๓} ผู้รู้ลัทธิ (สมยญญ) หมายถึงอาจารย์ผู้รู้ธรรมเนียมปฏิบัติในพระศาสนา (สารตถ.ฎีกา (บาลี)
๒/๕๑/๘๕, วิมติ.ฎีกา (บาลี) ๑/๕๑/๑๗๒)

^{๖๔} วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๕๑ /๓๖๗.

ปกกเมยยาติ โกธวเสน ฐานนิสชชาทีสุ โทสํ ทสเสตวา “ปสฺส ภโ อิมสฺส ฐานํ นิสชํ อาโลกิตํ วิโลกิตํ, ขาณฺ วย ติฏฺฐติ, สฺนฺโข วย นิสฺสทติ, มกฺกโณ วย อิตฺ จิตฺ จ วิโลเกตฺติ เอวํ อ ม น า ป ว จ น สฺส ภ ญ เน ตี วุ ตฺ ตํ โห ตี .”^{๖๕} (มี ค า อธิ บาย ว่า เพราะแสดงโทษในการยืนและการนั่งด้วยอำนาจแห่งความโกรธว่า “ทำอย่างไรดี ผู้นี้ถูกรับรบกวนด้วยถ้อยคำอันไม่เป็นที่ชอบใจนี้แล้วจะพึงหลีกเลี่ยงไปเสีย ” แล้วกล่าวคำที่ไม่น่าพอใจอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ จงดูเถิด การยืน การนั่ง การเหลียว การเหลือบดู ของภิกษุรูปนี้ เธอยืนเหมือนตอ นั่งเหมือนสุนัข เหลียวมองโลกแลเหมือนลิง) เป็นต้น

๘) การใช้ ยถา ศัพท์ เพื่อแสดงความเชื่อมโยงหรืออ้างอิงเนื้อหาพุทธพจน์บ้าง อรรถกถาบ้าง เพื่อยืนยันการอธิบายความของผู้รจนาคัมภีร์ให้มีน้ำหนักสมเหตุสมผลน่าเชื่อถือ โดยใช้คู่กับ “อาห” กิริยาอาชยาต และนิยมทำการสนธิกันเป็น “ยถาห” (สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัส) เช่น ยถาห “กถญจ ปน ภิกฺขเว อนตฺตํ โหติ กถินํ? น อุลลชีตมตฺเตน อตฺตํ โหติ กถินํ ฯ” เปฯ น อยมฺมุตฺร ปญจเกน วา อติเรกปญจเกน วา ตทเหว สญฺจินฺเนนา”ติ .”^{๖๖} (สม จ ริ ง ดั ง ที่ พ ระ ผู้ มี พ ระ ภ า ค ต ร ัส ว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็กฐินย่อมไม่เป็นอันกรานอย่างไร (กฐินย่อมไม่เป็นอันกรานอย่างนี้” คือ กฐินไม่เป็นอันกรานด้วยอาการเพียงมีรอยขีด ฯลฯ กฐินไม่เป็นอันกรานเว้นจากจีวรมีซ้นท์ ๕ หรือเกิน ๕ ซึ่งตัดดีแล้วทำให้มีมณฑลเสร็จในวันนั้น) เป็นต้น

๓.๓.๓ วิธีการใช้กิริยาศัพท์

ก า ร ไ ช้ กิ ริ ย า ศั พ ท์ ใน ภ า ษ า บ า ลี ถือเป็นความสำคัญของการสร้างประโยคในการร้อยเรียงภาษาเพื่อการสื่อสาร จากการศึกษาในคัมภีร์พบว่า มีการใช้กิริยาศัพท์ทั้งกิริยาภิกตัก และกิริยาอาชยาตเป็นจำนวนมาก ดังตัวอย่างการใช้กิริยาแต่ละประเภทต่อไปนี้

๓.๓.๓.๑ การใช้กิริยาภิกตัก มีตัวอย่างดังนี้

๑) ก า ร ไ ช้ ตู น า ทิ ป จ จั ย มี ห ล า ก ห ล า ย ป ระ เภ ท กล่าวคือใช้อธิบายตามบทตั้งที่มาจากอรรถกถาก็มี เช่น ปสฺยหาติ ปเร อภิภุญฺย”^{๖๗} (คำว่า ช่ม ได้แก่ ช่มผู้อื่น) ใช้ในกรณีที่ทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่งก่อนกิริยาอีกอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า “ปุพพกาลกิริยา” ก็มี เช่น พหิ อุโปสถํ กตฺวา อาคเตนาติ นทียา วา สิมาย วา ยตถ กตฺถจิ อุโปสถํ กตฺวา อาคเตน ฉนฺโท ทา ต พุ โ พ .”^{๖๘} (ชั อ ว ่า ภิกษุ ผู้ ทำ อุ โ บ ส ถ ภ า ย น อ ก มา ค ว า ม ว่า ภิกษุผู้ทำอุโบสถที่แม่น้ำหรือสเมาแห่งใดแห่งหนึ่งแล้วมาพึงให้ฉันท์)

๒) การใช้ อนต ปัจจยในกรณีอธิบายเหตุการณ์ต่อเนื่องกันกับกิริยาหลัก เช่น เอวํ กถินตถารํ ทสเสตวา อิทานิ อุพฺพการํ ทสฺเสนโต “ตํ ปเนตํ กถิน”นติอาทิมานา.”^{๖๙}

^{๖๕} กงฺขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๒๑.

^{๖๖} กงฺขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๙๓.และดูประกอบใน วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๐๘/๙๔-๙๕.

^{๖๗} กงฺขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๑๘.

^{๖๘} กงฺขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๖๕.

^{๖๙} กงฺขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๙๕.

(พระพุทธโฆสเถระครั้งแสดงการกรณกฐินอย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงกฐินเดาะ จึงกล่าวคำว่า “ตัมเนตฺ กถิน”^{๗๐} เป็นต้น)

๓) การใช้ ต ปัจจย ในกรณีเช่น อยญจ ภิกขุ, ตสฺมา ญตติจตุตเถเนว อุปสมปทาภมฺเมเนว อุปสมปโน อิธ คหิโต, นาถญเฐหิตี เวทิตพฺโพ.^{๗๑} (ก็เพราะฉะนั้นพึงทราบว่าเป็นว่า) “ภิกขุ” นี้ พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอาภิกษุผู้อุปสมบทด้วยญตติจตุตถอุปสมปทากรรม ไม่ประสงค์เอาภิกษุผู้อุปสมบทด้วยอุปสมปทากรรมอื่น)

๔) การใช้ ตพฺพ ปัจจย เช่น ภิกขุ ปน ภิกขุปฏิบัติปาฏิยา ญวสฺสานิ คณตฺวา คณหนฺโต ภณฺท คฺเขน กาทเรตพฺโพ.^{๗๒} (แต่ภิกษุนี้บพรรษาโกงถือเอาตามลำดับภิกษุ พึงปรับโทษด้วยมูลคำสั่งของ) มีข้อสังเกตว่า เมื่อต้องแต่งเนื้อหาเกี่ยวกับกฎเกณฑ์ทางพระวินัย มักแต่งด้วย ตพฺพ ปัจจย

๓ . ๓ . ๓ . ๒ ก า ร ไ ช้ กิ รีย า อ า ข ย า ต พ บ ุ ว ่า มีการใช้กิริยาอาขยาดปัจจุบันกาลในกรณีอธิบายกฎเกณฑ์ทางพระวินัย เช่นตัวอย่างต่อไปนี้

๑) ใช้กับหลักการเกี่ยวกับความหมายศัพท์ เช่น ปาราชิก ศัพท์ คือ ปาราชิกโก โหติติ ปราชิโต โหติ ปราชยํ อาปนโน. อยํ หิ ปาราชิกสทฺโท สิกขาปทาปตติปคฺคเลสุ วตฺตติ.^{๗๓} (คำว่า ปาราชิกโก โหติ ความว่า เป็นผู้ฟ่ายแพ้ คือถึงความฟ่ายแพ้, ความจริง ปาราชิก ศัพท์ ใช้เป็นชื่อสิกขาบท อาบัติ และบุคคล) เป็นต้น

๒) ใช้กับหลักการเกี่ยวกับทางเกิดอาบัติเพราะล่วงละเมิดสิกขาบท ดังนี้ สมุญฺญานาทีสุ อิหํ สิกขาปทํ ติสมฺมุญฺจํ : กายจิตตโต วาจจิตตโต กายวาจจิตตโต สมุญฺจติ^{๗๔} (บรรดาสมุญฺจานเป็นต้น สิกขาบทนี้มีสมุญฺจาน ๓ คือ เกิดทางกายกับจิต วาจกับจิต กายวาจกับจิต)

แม้ในสาระเกี่ยวกับหลักการพระวินัยอื่นๆ ก็มีการใช้กิริยาอาขยาดปัจจุบันกาลเหมือนกันทั้งคัมภีร์ จึงเป็นเรื่องที่น่าน่าศึกษาอย่างยิ่งว่า หลักคำสั่ง(วินัย)และคำสอน(ธรรม)ของพระพุทธเจ้า มักมีคำกิริยาที่เป็นปัจจุบันกาลเสมอ

๓.๓.๔ ลักษณะเด่นของคัมภีร์

คัมภีร์กัณฑ์ชาตวรรณอภินวฎีกามีลักษณะเด่น ๓ ประการ สรุปได้ดังนี้

๓.๓.๔.๑ อธิบายความตามลำดับเนื้อหา

คัมภีร์กัณฑ์ชาตวรรณอภินวฎีกามีการอธิบายความตามลำดับเนื้อหาที่มีอยู่ในอรรถกถากัณฑ์ชาต

^{๗๐}

คำว่า

“ตัม

เนตัม

กถิน”นี้เป็นคำปรากฏในกัณฑ์ชาตวรรณอภินวฎีกาซึ่งพระพุทธบาทเถระยกขึ้นมากล่าวเป็นประเด็นรับรองการอธิบาย แต่มีความละเอียดเกี่ยวกับเรื่องเหตุกฐินเดาะ(ยกเลิกกฐิน) ๘ ข้อ คือ ๑) การเลิกไป ๒) การทำจีวรเสร็จ ๓) การตกลงใจ ๔) ผ่าเสียหาย ๕) การได้ทราบข่าว ๖) ความสิ้นหวัง ๗) การล่วงเขตกำหนด ๘) การเดาะพร้อมกัน (วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๑๐/๑๕๐)

^{๗๑} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๗๘.

^{๗๒} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๘๐.

^{๗๓} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๙๖.

^{๗๔} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๘๙.

ตรณีนี โดยนำศัพท์ หรือคำจากอรรถกถาขึ้นมาตั้งอธิบายตามลำดับ มีเอกลักษณ์ตามรูปแบบของคัมภีร์ฎีกาต่างๆ กล่าวคือเริ่มแรกมักยกศัพท์หรือคำของแต่ละเรื่องขึ้นมาตั้งอธิบายเป็นรูปวิเคราะห์บ้าง เป็นบทตั้งบ้าง(สัททัตถะ) จากนั้น จึงอธิบายความในลำดับต่อไปโดยใช้คำว่า “อตฺโถ” ความหมายของข้อความ (อภิเษยัตถะ) วางไว้ท้ายพากย์หรือท้ายประโยค ตัวอย่างเช่น นารตตณฺติ รา สทฺโท ตียติ ฉิขติ เอตฺถาติ รตติ, สดฺตานํ สทฺทสฺส วูปสมนกาโลติ อตฺโถ น รตติโย สมหาภู ฌนํ รตฺติํ วา สมหาโร นรตฺตํ นรตฺตเมว นารตฺตํ^{๗๕} (บทว่า นารตฺตํ มีวินิจัยดังนี้ ที่ชื่อว่า รตติ^{๗๖} หรือราตรี (กลางคืน) เพราะมีอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นที่ขาดไป คือตัดไปแห่งเสียง.อธิบายว่า หมายถึงกาลเป็นที่สงบแห่งเสียงของสัตว์ทั้งหลาย ราตรีทั้งหลาย ๖ มารวมกันแล้ว ชื่อว่า นารตตะ หรือการรวมกันแห่งราตรี ๖ ชื่อว่า นารตตะ) ซึ่งลักษณะนี้มีปรากฏในคัมภีร์เป็นจำนวนมาก

๓.๓.๔.๒ อธิบายใจความสำคัญของเรื่อง

คัมภีร์กัณหาวิตรณีนวินวฎีกามีการอธิบายมีการอธิบายใจความของเรื่อง(ปณัตถะ) โดยใช้คำว่า “อิทํ วุตฺตํ โหติ” หรือ “วุตฺตํ โหติ” หรือ “อธิปฺปาโย” วางไว้ท้ายพากย์เพื่อแสดงใจความของพากย์หรือประโยคนั้นๆ และเมื่อจบใจความสำคัญของประเด็นนั้นแล้ว หากมีการอ้างอิงถึงกัณหาวิตรณีนวินวฎีกาเพื่อยืนยันเนื้อหาที่อธิบาย ผู้รจนาก็มักจะใช้คำว่า “เตนาห” เช่น อจฺจนาเทสสามิตี ปารุเปสสามิตี วุตฺตํ โหติ. เตนาห “โวหารวจนเมต”นติ.^{๗๗} (บทว่า ข้าพเจ้าจักนุ่ง มีคำอธิบายว่า ข้าพเจ้าจักนุ่ง เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “คำนั้นเป็นเพียงคำโวหาร” หมายถึงว่า แม้จะกล่าวเพียงคำว่า นุ่ง อย่างเดียว แต่ก็หมายรวมถึงการนุ่งด้วย

๓.๓.๔.๓ มีมาตรฐานทางวิชาการ

คัมภีร์กัณหาวิตรณีนวินวฎีกามีมาตรฐานทางวิชาการ กล่าวคือมิได้รจนาขึ้นโดยอัตโนมติ(ความเห็นส่วนตัว)แต่เพียงอย่างเดียว แต่มีการอ้างอิงหลักพระวินัยโดยเชื่อมโยงถึงพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาพระวินัยเป็นหลัก โดยเฉพาะคัมภีร์กัณหาวิตรณีนวินวฎีกาและสมันตปาสาทิกามีการอ้างอิงถึงมากที่สุด^{๗๘}

^{๗๕} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๘๓.

^{๗๖} ในกัณหาวิตรณีนวินวฎีกา หน้า ๑๘๘ อธิบายว่า รา (เสียง) บทหน้า + อตฺ ธาตุในความขาดสูญ+ ตี ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น รตติ (ราตรี) มีรูปวิเคราะห์ว่า รา สทฺโท อตติ ฉิขติ เอตฺถาติ รตติ(เสียงย่อมขาดสูญไปในกาลนี้ เหตุนี้กาลนี้ชื่อว่า รตติ หมายถึงยามราตรีคือกาลเวลาเป็นที่สงบแห่งเสียง มติในกัณหาวิตรณีนวินวฎีกา อตฺ ธาตุปรากฏในคัมภีร์ธาตุ แต่ ตี ธาตุในรูปวิเคราะห์ที่ปรากฏในกัณหาวิตรณีนวินวฎีกาที่ว่า “รา สทฺโท ตียติ ฉิขติ เอตฺถาติ รตติ” นี้ไม่ปรากฏในคัมภีร์ธาตุเลย ดูประกอบใน กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๘๓.

^{๗๗} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๓๒๗.

^{๗๘} คัมภีร์กัณหาวิตรณีนวินวฎีกาและคัมภีร์สมันตปาสาทิกาเป็นผลงานของพระพุทธโฆสเถระ ดังนั้นแม้จะมีจุดเน้นที่แตกต่างกัน กล่าวคือกัณหาวิตรณีนวินวฎีกาเน้นอธิบายพระบัญญัติหรือปาติโมกข์โดยตรง

มี ตัวอย่าง อ่างอิง พระไตรปิฎก เช่น
อธิบายว่าศีลเป็นปาติโมกข์คือเป็นประธานหรือพื้นฐานแห่งธรรมทั้งหลายอันเป็นกุศล...
สม จ ริ ง ดั ง พ ร ะ ค ำ ร ั ส ที่ พ ร ะ พุ ท ธ เ จ้ า ต ร ั ส ว ่า
“นรชนผู้มีปัญญาเมื่อดำรงอยู่ในศีลแล้วย่อมยังจิตและปัญญาให้เจริญ”^{๗๙}
และเช่นอธิบายถึงเรื่องห้ามภิกษุให้อุปสมบทแก่นาคและครุฑอ้างอิงถึงไตรปิฎกว่า
สมจริงดังพระดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ดิรัจฉานเป็นอนุปสัมบัน ภิกษุไม่พึงให้อุปสมบท”^{๘๐}
ตัวอย่าง อ่างอิง ก าร อ่างอิง อรรธกถา
เช่นอธิบายว่าภิกษุพึงอยู่ปริวาสให้ครบตามจำนวนราตรีที่ปิดอาบัติไว้พร้อมอ้างอิงคัมภีร์ว่า
ส่วนในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ท่านกล่าวไว้ว่า “อาบัติที่ปิดไว้ สิ้นวันเท่าใด
เพื่อต้องการจะบรรเทาความรังเกียจ พึงอยู่ปริวาสสิ้นวันเท่านั้น หรือเกินกว่านั้น...”^{๘๑}
และตัวอย่างอ้างอิงฎีกา เช่นอธิบายคำว่า อวสละ หมายถึงเรือนอันเป็นที่อยู่ภายในบ้าน
แต่ถ้าในวินัยมใช้คำว่า “อชฌารามะ” พร้อมอ้างอิงสาระจากคัมภีร์สารัตถทีปนีว
อาจารย์บางพวงกล่าวว่า “จะมีอยู่ในภายในอารามก็ตาม ในที่อื่นก็ตาม ท่านก็เรียกว่า
อวสละ(ที่อยู่ของตน)”^{๘๒}

มี ข้อสรุป ใน ประเด็นนี้ ว่า
จุดเน้นหรือจุดมุ่งหมายที่ต่างกันระหว่างอรรถกถากับฎีกาก็คืออรรถกถาอธิบายสาระในพระไตรปิฎก
แต่คัมภีร์ฎีกาอธิบายอรรถกถาพร้อมกับเชื่อมโยงเนื้อหาถึงพระไตรปิฎก
และเน้นอธิบายความหมายศัพท์เป็นส่วนใหญ่ หากอ่านเฉพาะคัมภีร์ฎีกา
ก็จะเป็นการยากต่อการทำความเข้าใจ
เพราะไม่ทราบบริบทของเรื่องที่คัมภีร์ฎีกานำคำศัพท์หรือใจความนั้นๆมาอธิบายถึง
จึงต้องอ่านคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาในสายคัมภีร์เดียวกันควบคู่ไปด้วย

๓.๔ คุณค่าของคัมภีร์กังขาวิตรณोधินวฎีกา

จากการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาสาระในคัมภีร์กังขาวิตรณोधินวฎีกา
ทำให้เห็นคุณค่าด้านต่างๆ คือ คุณค่าต่อพระพุทธศาสนา คุณค่าด้านวรรณคดี
คุณค่าต่อชีวิตและสังคม ดังจะกล่าวรายละเอียดต่อไปนี้

ส่วนสมันตปาสาทิกาเน้นอธิบายสาระพระวินัยในพระวินัยปิฎก
แต่ก็มีรูปแบบการอธิบายและสาระของเนื้อหาสอดคล้องเชื่อมโยงกัน
ดังนั้นในคัมภีร์กังขาวิตรณोधินวฎีกาแม้จะเป็นคัมภีร์อธิบายกังขาวิตรณोधินวฎีกาโดยตรง
แต่มักปรากฏว่ามีการอ้างอิงถึงคัมภีร์สมันตปาสาทิกาเป็นหลัก : ผู้วิจัย

^{๗๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓/๑๖, ๑๙๒/๑๙๘.

^{๘๐} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๑๑/๑๒๖.

^{๘๑} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๒/๒๗๘.

^{๘๒} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๒๑

๓.๔.๑ คุณค่าต่อพระพุทธศาสนา

องค์ประกอบหลักของศาสนาที่สำคัญที่จะทำให้ศาสนานั้นๆ ดำรงอยู่ได้ต้องประกอบด้วย ศาสนบุคคล ศาสนธรรม ศาสนวัตถุ ศาสนสถาน และ ศาสนพิธี คัมภีร์จัดเป็นส่วนหนึ่งของศาสนธรรมเพราะถือเป็นหีบบรรจุคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้เสมือนเป็นตัวแทนองค์พระศาสดาที่คอยชี้โทษและประโยชน์หรือบอกทางถูกและผิดแก่สาวก นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งรวบรวมเรื่องราวอื่นๆ ที่ทรงคุณค่า เช่น ประวัติศาสตร์ เหตุการณ์สำคัญ สภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง กฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมความเชื่อ ค่านิยม และวิถีชีวิตของผู้คนในอดีตไว้อีกด้วย^{๘๓}

คัมภีร์ กังขา วิตรณิ อภินวภูฏิกาก็เช่นเดียวกัน ถือเป็นหีบบรรจุความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระวินัยอันเป็นส่วนวาริตตศีล^{๘๔} ของพระพุทธศาสนา แม้ทำหน้าที่เพียงการอธิบายคำหรือความที่เข้าใจยากของอรรถกถากังขาวิตรณีก็นับตาม แต่ก็ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญยิ่งที่จะทำให้เข้าใจเนื้อหาสาระในพระวินัยปิฎกและอรรถกถาได้กว้างขวาง ร่องรอยที่ปรากฏในคัมภีร์นี้เห็นได้ชัดว่า ทั้งนี้เพราะเนื้อหาสาระของพระวินัยที่อยู่ในพระวินัยปิฎกมีทั้งยากและง่ายคือมีทั้งที่เป็นเนยยัตถะ(มีเนื้อความที่ต้องอธิบายเพิ่มเติม) และมีที่เป็นนิตยัตถะ(มีเนื้อความที่สามารถเข้าใจได้เลยทันที) หรือบางคำเป็นบัณฑิตเวทนียะ (ผู้รู้เท่านั้นจึงรู้และเข้าใจได้)^{๘๕} คนที่ไม่เคยศึกษาพระวินัยจนมีความรู้พื้นฐานดีพอก็ยากที่จะเข้าใจ ดังนั้นจึงต้องมีคัมภีร์ที่อธิบายคำหรือความเพิ่มเติมเพื่อให้เข้าใจเนื้อหาคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกให้ชัดเจนยิ่งขึ้นอันจะเป็นประโยชน์ทั้งในด้านความมั่นคงของพระพุทธศาสนา(สัทธมมัญญัตติยา)และการสนับสนุนความมีระเบียบวินัยของพระสงฆ์สาวก(วินยานุคฺคหยา)ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้^{๘๖}

จากกการศึกษานี้เนื้อหา คัมภีร์ ผู้วิจัยพบว่า มีเนื้อหาที่อธิบายคำหรือความที่เข้าใจยากต่อจากอรรถกถากังขาวิตรณีก

^{๘๓} อธิษฐานใจเกิดแล้ว, ปริญาพุทธศาสนตรุฎฐิบัณฑิต “มิลินทปัญหาฎีกา: การตรวจชำระและการศึกษาวิเคราะห์, วิทยาลัยพุทธศาสนตรุฎฐิบัณฑิต.(บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) บทนำ.

^{๘๔} วาริตตศีล แปลว่าศีลที่ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควรทำ หรือเรียกว่า อาทิพรหมจริยศีล ก็ได้ ซึ่งได้แก่ภิกขุปาติโมกข์ในคัมภีร์ภิกขุวิภังค์ และภิกขุณีปาติโมกข์ ในคัมภีร์ภิกขุณีวิภังค์ วาริตตศีลนี้มีปรากฏคู่กับจาริตตศีล แปลว่าศีลที่ทรงอนุญาตไว้ว่าควรทำ เป็นศีลเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติของสงฆ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อภิสมจาริกศีล (กษ.อภินวภูฏิก ๑๓๕.)

^{๘๕} กษ.อ. (บาลี) [๕๓].

^{๘๖} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘-๒๙, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๓๙/๒๓๖-๒๓๗.

มี วั ต ฎ ปร ะ ส ง ค์ ที่ จ ะ อ นุ เ ค ร าะ ห์ อ นุ ช น ผู้ ใ ฟ่ ศี ก ษ า พ ระ วิ นัย การรักษาวินัยซึ่งเป็นรากแก้วแห่งพระศาสนา หรือเป็นเสมือนตัวแทนของพระพุทธเจ้า ดังนั้น การได้ศึกษาคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกาหรือคัมภีร์พระพุทธศาสนาอื่นๆ ถือ เป็น เ ส มี ณ์ ไ้ รั บ ฟั ง โ อ วั ท จ าก พ ระ พุ ท ธ เจ้ า และถือว่าคัมภีร์ได้ทำหน้าที่แทนองค์พระศาสดา^{๘๗} ที่คอยชี้โทษบอกคุณแก่พระสงฆ์สาวกแทนพระพุทธ องค์ เ ส มี ณ์ ยั ง ท ร ง พ ระ ช น มั อ ยู่ ถือว่าคัมภีร์ได้ปฏิบัติหน้าที่แทนพระพุทธองค์ในการสั่งสอนสาวกหรือชาวพุทธให้ประพฤติปฏิบัติตาม พระธรรมวินัยจนรู้แจ้งธรรม เข้าถึงธรรมเป็นเสมือนได้เห็นพระพุทธเจ้า อยู่ใกล้ชิดพระองค์ ดังพุทธดำรัสว่า “โย ธมมํ ปสฺสตี โส มํ ปสฺสตี, โย มํ ปสฺสตี โส ธมมํ ปสฺสตี” แปลว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม^{๘๘} ดังนั้น การได้ศึกษาคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา เป็นต้น จึงถือเป็นการสืบอายุพระพุทธศาสนา ดัง ตัวอย่าง สาระใน คัมภีร์ มี เนื้อหาอธิบายเกี่ยวกับอุทเทสต่างๆ ซึ่ง หนึ่งในนั้นก็มี โ อ วั ท ปา ตี โ ม ก ขุ ท เท ศ ด้วย พระพุทธนาคเถระผู้รจนาคัมภีร์นี้ได้ยกเอาโอาจปาตีโมกข์^{๘๙} มาอธิบายเชื่อมโยงระหว่างอริยาสันขัตติ กับความเป็นบรรพชิตต้องเป็นคู่กันเสมอกล่าวคือบรรพชิตต้องมีสันติคือความอดกลั้น หากขาดความอดกลั้น บุคคลจะได้ชื่อว่าเป็นบรรพชิตมิได้เลย เช่นข้อความต่อไปนี้

ตตถ ขนฺตี ปรมํ ตโปตฺตอริยาสนฺขนฺติ นาม ปรมํ ตโป.(บทว่า ขนฺตี ปรมํ ตโปความว่า สันติคือความอดทนอดกลั้น(อริยาสนฺขนฺติ) เป็นตบะอย่างยิ่ง) ตติฏฺเฐสาสงฺขาตา อริยาสนฺขนฺติ อุตฺตมํ ตโปติ อตฺโถ. (ความว่า อริยาสนฺขนฺติ กล่าวคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างสูงสุด)

น หิ ปพฺพชิตฺ ปฺรुปฺปมาตฺติ โย อริยาสนฺขนฺตวิริทิตฺตา ปรี อูปมาเตติ พาตติ วิหีสติ โส ปพฺพชิตฺ นาม น โหติ. (ชื่อว่า น หิ ปพฺพชิตฺ ปฺรुปฺปมาตฺติ ความว่า บุคคลใดเข้าไปฆ่า กำจัด เบียดเบียนผู้อื่น เพราะปราศจากสันติ คือ ความอดกลั้น บุคคลนั้นไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิตเลย)^{๙๐}

จะเห็นได้ว่า สันติเป็นพื้นฐานสำคัญให้เกิดศีล หากบรรพชิตขาดสันติก็ได้ชื่อว่าขาดศีล ความ มี ศี ล จึ ง เป็ น สื่ ง สู่ ง สู่ ด ข อ ง ค วาม เป็ น บ ร ร พ ชิต และบรรพชิตผู้มีศีลเท่านั้นจะเป็นที่เจริญศรัทธาแก่สาธุชนทำให้พระศาสดาดำรงอยู่ได้

^{๘๗} พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญุตโต โส โว มมจฺเจยน สฺตถา” (อานนท ธรรมและวินัยใดที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลายหลังจากเราล่วงลับไป) : ที.ม. (ไทย) ๑๐/ ๒๑๖/๑๖๔.

^{๘๘} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๙.

^{๘๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓-๔๔, ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๔-๑๘๕.

^{๙๐} กงฺขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๖๑, และดูประกอบใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๗๕.

๓.๔.๒ คุณค่าด้านวรรณคดี

คัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา จัดเป็นวรรณคดีบาลีทางพระพุทธศาสนา ที่มากด้วยเนื้อหาสาระด้านพระวินัยของพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจศึกษา ทำให้เกิดแรงบันดาลใจหรือน้อมนำจิตใจผู้อ่านให้มีพลังสติปัญญาที่จะเสริมสร้างความดีงามและเป็นข้อแห่งความคิดที่จะนำมาเป็นแนวทางปฏิบัติในการฝึกฝนอบรมตน และเผยแผ่เป็นความรู้ความเข้าใจสืบต่อไป สามารถสรุปคุณค่าในประเด็นนี้ได้ดังนี้

๓ . ๔ . ๒ . ๑ ดั ้ ำ น คั ม ภี ร์ พบว่าผู้แต่งได้ใช้ความรู้ความสามารถด้านภาษาบาลีและความรู้ความเข้าใจพระพุทธศาสนาตามพระวินัย ในการ แต่ง คัมภีร์ และ ยึด มั่น ประเพณี หรือ รูปแบบ ในการ แต่ง กล่าวคือยังคงรักษาลักษณะเฉพาะของการประพันธ์วรรณคดีประเภทฎีกาไว้ได้ โดยเริ่มแต่กล่าวแสดงความนอบน้อมพระรัตนตรัย มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขด้วยตั้ง “นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส” จากนั้นมีคำเริ่มต้น(คันถารัมภกถา)และคำลงท้าย(นิคมนกถา) ในระหว่างคำเริ่มต้นและคำลงท้ายก็เป็นส่วนเนื้อหาของคัมภีร์ ซึ่งในส่วนเนื้อหาของคัมภีร์นี้เอง มี ก ำ ร ำ ค ำ ห รื อ ค ว ำ ม ที่ เ ำ ำ ไ จ ย ำ ก ไม่ชัดเจนหรือเข้าใจยากในคัมภีร์อรรถกถากังขาวิตรณหรือในพระวินัยปิฎกมาอธิบายความให้ชัดเจนและเข้าใจง่ายขึ้น ส่งผลให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องพระวินัยมากขึ้น จึงถือได้ว่าคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกามีความสำคัญยิ่งต่อการศึกษาพระวินัยในพระพุทธศาสนา

๓.๔.๒.๒ ด้านภาษา พบว่าผู้แต่งใช้รูปแบบการแต่งประโยคที่หลากหลาย เช่น มีการใช้ประโยคแสดงเหตุและผล(การณผละ) ที่มี ยสมมา (เหตุใด) เรียงไว้ในประโยคแสดงเหตุ ,ตสมมา (เพราะเหตุ นั้น) เรียงไว้ในประโยคแสดงผล เป็นเครื่องหมายสังเกตบ้าง มี ตา ปัจจยในภาวตัทธิตเป็นเครื่องหมายสังเกตบ้าง ,มีการใช้ประโยคทัพหิกรณะ ที่มี หิ (จริงอยู่) เป็นเครื่องสังเกตบ้าง มี “วุตฺตญฺเหตฺ” (จริงอยู่ คำนี้พระผู้พระภาคตรัสคำนี้ไว้ว่า...) เป็นเครื่องสังเกตบ้าง, มีการใช้ประโยควิเสสะที่มี อธิ ปน (แต่ ใน ที่ นี) เป็น เครื่อง ส ัก เ ท บ ำ ง เป็น ดั ้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้รจนามีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านการใช้ภาษาบาลีเป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังพบว่า ผู้ร จ น ำ ไ ช้ ป ร ะ โ ย ค ที่ ก ร ะ ช ั บ ร ั ต กุ ม ไ ช้ ค ำ ศ พ ท์ สั ้น ๆ เำ ำ ไ จ ง ำ ย แสดงความสัมพันธ์ระหว่างหน้าที่ของคำในประโยคได้ถูกต้องและชัดเจน ทำให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจในความหมายของศัพท์และบริบทของเนื้อหาแต่ละเรื่องได้เป็นอย่างดี อันเป็นหลักประกันถึงคุณภาพของคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา

๓.๔.๓ คุณค่าต่อชีวิตและสังคม

จากการการศึกษา คัมภีร์กัณฑ์ชาวิทฺรณีนวฎีกา นี้ พบว่ามีเนื้อหาสาระที่มีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิตหรือความเป็นอยู่ของพระสาวกและสังคมสงฆ์โดยรวม ซึ่งผู้วิจัยจะสรุปเป็นประเด็นดังนี้

๓.๔.๓.๑ คุณค่าต่อชีวิต พบว่า เนื้อหาสาระของพระวินัยในคัมภีร์กัณฑ์ชาวิทฺรณีนวฎีกา เป็นหลักการและแนวทางดำเนินชีวิตของพระภิกษุและภิกษุณี ถือเป็นแนวทางดำเนินชีวิตของบรรพชิตที่เรียกว่า อนาคาริกวินัย^{๙๑} เมื่อบรรพชิตหรือพุทธสาวกได้ศึกษาเนื้อหาในคัมภีร์นี้เป็นอย่างดีย่อมสามารถนำมาเป็นแนวทางปฏิบัติขัดเกลาตนเองให้ได้ชื่อว่า มีศีลบริสุทธฺ์ดี เป็นที่พึงแก่เหล่าภิกษุอื่นได้ มีความองอาจแก้วกล้าเฝ้าระวังในท่ามกลางสงฆ์ ช่มฝ่ายตรงข้ามได้ด้วยหลักการเหตุผลที่ถูกต้อง และได้ทำหน้าที่สืบอายุพระพุทธศาสนา^{๙๒} จะเห็นได้ว่าการได้ศึกษาคัมภีร์กัณฑ์ชาวิทฺรณีนวฎีกา นอกจากจะทำให้เกิดคุณค่าต่อชีวิตของตนในแง่ความเข้าใจสาระพระวินัยและเป็นแนวทางปฏิบัติที่ดีงามแล้ว ยังได้ชื่อว่า ได้ปฏิบัติหน้าที่ของพุทธสาวก ๒ ประการ^{๙๓} คือคณธรร(หน้าที่ศึกษาเล่าเรียน)และวิปัสสนาธุระ(หน้าที่ปฏิบัติให้รู้แจ้งสัจธรรม) อีกด้วย นอกจากนี้ ยังได้ชื่อว่าเป็นผู้ได้ศึกษาพระวินัยมาดี(วินโย จ สุสิกฺขิตฺ) ซึ่งเป็นมงคลประการที่ ๙ ในมงคล ๓๘ ประการ^{๙๔} อันเป็นพื้นฐานสู่การจัดระบบพฤติกรรมทางกายและวาจาให้เรียบร้อยดีงามซึ่งถือเป็นความประพฤตินิฐานสู่ความเจริญในธรรมในขั้นสมาธิ และสมาธินี้เองเป็นจุดหมายจำเพาะของวินัยหรือศีล ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าวินัยหรือศีลมีคุณค่าต่อชีวิตในแง่ที่เป็นเจตนางดเว้นจากความชั่วทางกายและวาจา

^{๙๑} พระศรีคัมภีร์ญาณ(สมจินต์ วันจันทร์),รศ.ดร., **พุทธปรัชญา**, (พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ,๒๕๕๖) หน้า ๑๓๗.

^{๙๒} ประโยชน์ของการศึกษาพระวินัย ๕ ประการ คือ (๑) อตฺตโน สิกฺขณฺโธ สุคฺตโต โหติ สุรฺกฺขิตฺ. (๒) กุกฺกจฺจปฏฺตานิ ปฏฺธิสฺสณฺ โหติ.(๓) วิสารโท สงฺฆมฺเมว โวหริติ. (๔) ปจฺจตฺถิเก สหธมฺเมเน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคณฺหาติ. (๕) สหธมฺมฏฺฐิตฺยา ปฏฺธิปนฺโน โหติ. (วิ.ป. (บาลี) ๘/๓๒๕/๒๔๘, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/-/๙๔-๙๕.)

^{๙๓} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๗.

^{๙๔} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๗.

า ซึ่งเป็นคุณค่าในจิตใจที่จะทำให้จิตใจบริสุทธิ์ปลอดโปร่ง^{๙๕} ความมีจิตใจที่บริสุทธิ์ปลอดโปร่งนี้เองจะเป็นพื้นฐานให้จิตสงบนิ่งจดจ่ออยู่กับอารมณ์กัมมัฏฐานอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งจนมีพลังถึงขั้นที่เกิดปัญญาารู้แจ้งสัจธรรม ดังมีหลักฐานยืนยันว่า “สมาธิอันบุคคลอบรมโดยมีศีลเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐานย่อมหลุดพ้นโดยชอบจากอาสวะทั้งหลาย คือกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ”^{๙๖} และดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

“ วินัย มี เพื่อ ประโยชน์ แก่ ความ สำ ร วม (ศีล)
 ความ สำ ร วม มี เพื่อ ประโยชน์ แก่ ความ ไม่ เตื่อ ต ร ้อ น
 ความ ไม่ เตื่อ ต ร ้อ น มี เพื่อ ประโยชน์ แก่ ความ ปราโมทย์
 ความ ปราโมทย์ มี เพื่อ ประโยชน์ แก่ ความ อิ่ม ใจ
 ความ อิ่ม ใจ มี เพื่อ ประโยชน์ แก่ ความ สงบ
 ความ สงบ มี เพื่อ ประโยชน์ แก่ ความ ตั้ง ใจ มั่น (สมาธิ)
 ความ ตั้ง ใจ มั่น มี เพื่อ ประโยชน์ แก่ ความ รู้ เห็น ตาม เป็น จริ ง (ปัญญา)
 ความ รู้ เห็น ตาม เป็น จริ ง มี เพื่อ ประโยชน์ แก่ ความ เปื่อ หน าย
 ความ เปื่อ หน าย มี เพื่อ ประโยชน์ แก่ ความ สำ ร อก กิ เล ส
 ความ สำ ร อก กิ เล ส มี เพื่อ ประโยชน์ แก่ ความ หลุด พ้น
 ความ หลุด พ้น มี เพื่อ ประโยชน์ แก่ ความ รู้ เห็น ความ หลุด พ้น
 ความ รู้ เห็น ความ หลุด พ้น มี เพื่อ ประโยชน์ แก่ ความ ดับ สนิ ทหา เชื้อ มิ ได้ ”^{๙๗}

เมื่อกล่าวโดยสรุป คัมภีร์กัณฑ์ชาวิทฺรณีนวฎีกาที่อธิบายเนื้อหาพระวินัย นอกจากจะมุ่งประโยชน์เพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมสงฆ์โดยรวมแล้ว รายละเอียดเนื้อหาสาระก็ยังคงประโยชน์หลักเพื่อปัจเจกบุคคลหรือภิกษุผู้ศึกษาและนำมาปฏิบัติเพื่อเป็นทางสู่ความหลุดพ้นตามแนวไตรสิกษาดังกล่าวมา

๓.๔.๓.๒ คุณค่าต่อสังคม จากการศึกษาพบว่าคัมภีร์กัณฑ์ชาวิทฺรณีนวฎีกามีเนื้อหาที่อธิบายขยายความพระวินัยเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันระหว่างภิกษุกับภิกษุ ระหว่างภิกษุกับอนุสัมบัน(สามเณร และคฤหัสถ์ชายหรือหญิง) และระหว่างภิกษุกับองค์กรสงฆ์

^{๙๕} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑(กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒) หน้า ๗๖๒.

^{๙๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๒-๑๔๓/๘๙ อ้างในพระศรีคัมภีร์ญาณ(สมจินต์ วันจันทร์), รศ.ดร., **พุทธปรัชญา**, หน้า ๑๔๓.

^{๙๗} วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๖๖/๕๕๒, อัง.เอกาทศก. (ไทย) ๒๔/๑/๓๘๙-๓๙๐. อ้างใน พระศรีคัมภีร์ญาณ, ศ.ดร., **บูรณาการพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างพลังบริหาร**, หน้า ๑๕๖-๑๕๗.

รวมถึงระหว่างภิกษุณีกับภิกษุณี ภิกษุณีกับอนุสัมบัน และระหว่างภิกษุณีกับองค์กรสงฆ์ ซึ่งสอดคล้องตามพระพุทธรูปบัญญัติทั้งที่เป็นภิกษุปาติโมกข์และภิกษุณีปาติโมกข์ ซึ่งเนื้อหาสาระของพระวินัยเหล่านั้นว่าโดยรวมแล้วพระพุทธรูปบัญญัติไว้เพราะมีวัตถุประสงค์ที่จะปกป้องรักษาองค์กรสงฆ์เป็นหลัก กล่าวคือทรงประสงค์ให้องค์กรสงฆ์มีความเรียบร้อยและอยู่อย่างผาสุก ทรงมุ่งปกป้องปราชญ์ภิกษุหัวดีให้มีละเมียดพระวินัย ส่งเสริมเอื้ออำนวยให้ภิกษุผู้ทรงศีลได้อยู่ประพฤตินิวัตรอย่างผาสุก จัดการปัญหาเก่าป้องกันปัญหาใหม่ที่จะเกิดขึ้น ทำคนไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส รักษาคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นไป รักษาพระศาสนาให้มั่นคงสืบไป และเพื่อความเอื้อเฟื้อพระวินัย^{๙๘} ดังนั้นเมื่อจะกล่าวถึงคุณค่าของคัมภีร์กัณฑ์ชาวิทฺรณีนววินายกในแง่ที่มีต่อสังคม จึงอาจกล่าวได้ว่ามีในฐานะเป็นคู่มือศึกษาพระวินัย เพราะมีการอธิบายสาระของพระบัญญัติถือเป็นส่วนประกอบที่สำคัญในการศึกษาพระวินัยปิฎก โดยใช้เป็นคู่มือประกอบอรรถกถาทั้งชาวิทฺรณีนววินายกและคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ด้วยเหตุว่า มีประเด็นต่างๆ ที่มีการอธิบายเชื่อมโยงถึงกัน กล่าวคือแม้จะมีการยกคำหรือความในกัณฑ์ชาวิทฺรณีนววินายกอธิบาย แต่ก็มีการยกข้อความในคัมภีร์สมันตปาสาทิกามาอธิบายเสริมด้วย หรือบางที่ก็ยกข้อความทั้งจากพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกมากล่าวยืนยันด้วย เช่น อธิบายคำว่า โอวาทปฏิกคหณุปสัมปทา ก็มีการยกข้อความในคัมภีร์สังยุตตนิกายนิทานวรรค^{๙๙}มาอธิบายประกอบ เป็นต้น

นอกจากนี้ โดยเนื้อหาของพระวินัยเองที่ถูกบันทึกในคัมภีร์กัณฑ์ชาวิทฺรณีนววินายกก็มีคุณค่ายิ่งต่อสังคม เพราะสังคมนั้นหมายถึงการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มด้วยเหตุว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคม นิยมอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม มีการคบหาสมาคมไปมาหาสู่กัน อยู่ร่วมกันในสังคมซึ่งมีกฎศีลธรรมทางศาสนา มีกฎเกณฑ์ของสังคม มีวัฒนธรรมอันดีงามของสังคม ซึ่งกฎเกณฑ์ วัฒนธรรม หรือศีลธรรมนั่นเองเรียกว่าวินัย มนุษย์อยู่ร่วมกันร่วมอาศัยในสังคมนั้น จึงมีการสื่อสารกัน ๒ ทิศทาง ต่างเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับ จึงมีโอกาสรับสิ่งดีงามและไม่ดีงามไปพร้อม ๆ กัน มีโอกาสพอใจและไม่พอใจต่อกัน มีทั้งผู้ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์และผู้ละเมิดกฎเกณฑ์มีโอกาสนับประพฤตินิวัตรทำนองคลองธรรม

^{๙๘} วิมหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘-๒๙.

^{๙๙} กษา.อภินววินายก (บาลี) ๑๗๗, และดูรายละเอียดใน ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕๔/๒๑๑, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๘.

อันจะก่อความเดือดร้อนใจในภายหลังได้ ดังนั้น จึงจำต้องมีศิลปะในการอยู่ร่วมกัน^{๑๐๐}
โดย เฉพาะ การ อยู่ ร่ว ม กัน ของ บรรพ ชี ต คือ ภิกษุ หรือ โยคี
การมีวินัยหรือศิลปะเป็นสิ่งจำเป็นต้องมีเพื่อให้เกิดความเรียบร้อยดีงาม
ถือเป็นเครื่องประดับที่สร้างความงดงามเป็นระเบียบในสังคมแห่งสังฆะหรือองค์กรสงฆ์
นำมา ซึ่ง ความ เลื่อมใสศรัทธา ทั้ง ส่วน ตน และ องค์กร สงฆ์
ส่งผลให้องค์กรสงฆ์มีความมั่นคงเข้มแข็งที่จะดำรงพระศาสนาได้อย่างยั่งยืน
ดังในคัมภีร์อรรถกถาแห่งทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระพุทธโฆสเถระกล่าวว่า
ศิลปะ เป็น เครื่องประดับ ของ โยคี^{๑๐๑}
ดังนั้นการได้ศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์กัณฑ์ขัตติยพจนานุกรมนี้จึงเป็นส่วนเสริมให้เกิดการรักษาศิลปะให้บริสุทธิ์
บริบูรณ์ยิ่งขึ้น ความเป็นผู้มีศิลปะบริสุทธิ์บริบูรณ์ย่อมทำให้เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของเพื่อนสหพหุมาจารี
ไม่เป็นที่รังเกียจของหมู่คณะ ต่างเคารพยกย่องยำเกรงกันและกัน^{๑๐๒}
และการจะรักษาศิลปะให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้นั้น จำต้องรักและหวงแหนศิลปะ เคารพศิลปะ
มีความรู้สึกว่าคุณค่าศิลปะเป็นสิ่งล้ำค่า ระวางรักษามิให้สูญหาย มิให้ต่างพร้อยหรือขาดไป
ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย ผู้ตามรักษาศิลปะ จงเป็นผู้มีศิลปะเป็นที่รัก
มีความเคารพในศิลปะทุกเมื่อเกิด เหมือนนางนาคด้อยตีวัดรักษาฟองไข่ เหมือนจามรีรักษาขนหาง
เหมือนนมารักษาบุตร ผู้เป็น ที่ รัก คน เดียว
เหมือนคนมีตาข้างเดียวรักษาตาที่เหลืออยู่ข้างเดียวอย่างดีฉะนั้น”^{๑๐๓}
ความรู้สึกว่าคุณค่าศิลปะเป็นสิ่งมีค่าและเป็นพื้นฐานของความดีงามทั้งหลายทั้งปวง^{๑๐๔}
จะทำให้เกิดความรู้สึกรักและหวงแหนในศิลปะ
มุ่งมั่นที่จะรักษาเสมือนว่าเป็นสิ่งมีค่าที่มีเหลืออยู่สิ่งเดียวที่ไม่อาจจะปล่อยให้สูญหายไป

กล่าวโดยสรุป คัมภีร์กัณฑ์ขัตติยพจนานุกรมนี้
หมายถึงคัมภีร์ที่อธิบายความช่วยให้พ้นความสงสัยเกี่ยวกับพระวินัย
มีประวัติความเป็นมายาวนานกว่า ๘๐๐ ปี
มีโครงสร้างเนื้อหาเกี่ยวกับภิกขุปาติโมกข์และภิกขุณีปาติโมกข์มีรูปแบบภาษาที่แต่งเป็นร้อยแก้วผสม

^{๑๐๐} พระศรีคัมภีรญาณ,ศ.ดร.,บูรณาการพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างพลังบริหาร,(พระนครศรีอยุธยา :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑๕๗.

^{๑๐๑} ที.สี.อ. (บาลี) -/๗/๕๕.

^{๑๐๒} พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย หากภิกษุพึงหวังว่า เราพึงเป็นที่รัก ที่ชอบใจ
เป็นที่เคารพและยกย่องของเพื่อนสหพหุมาจารีทั้งหลาย พึงเป็นผู้รักษาศิลปะให้บริสุทธิ์เกิด”(ม.ม. (บาลี) ๑๒/๖๕/๔๓.)

^{๑๐๓} ที.สี.อ. (บาลี) -/๗/๕๕, วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๙/๓๗, วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๙/๕๒.

^{๑๐๔} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๗/๘.วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๗/๑๒.

อยากรอง มีการใช้นามศัพท์ อัပ္พยศัพท์ กิริยาศัพท์ มีลักษณะเด่นคืออธิบายความตามลำดับเนื้อหา อธิบายใจความสำคัญของเรื่อง และมีมาตรฐานเชิงวิชาการโดยอ้างอิงพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา มีคุณค่าทั้งต่อพระพุทธศาสนา วรรณคดี ชีวิตและสังคม ดังที่กล่าวมา

บทที่ ๔

วิเคราะห์เนื้อหาสำคัญ และความสัมพันธ์ของคัมภีร์กังขาวิตรณีกถา กับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์อื่นๆ

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอการวิเคราะห์เนื้อหาสำคัญ ๒ หัวข้อหลักคือ วิเคราะห์เนื้อหาสำคัญของคัมภีร์กังขาวิตรณีกถา และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของคัมภีร์กังขาวิตรณีกถากับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์อื่นๆ

๔.๑ วิเคราะห์เนื้อหาสำคัญของคัมภีร์กังขาวิตรณีกถา

คัมภีร์กังขาวิตรณีกถา มีเนื้อหาสำคัญแบ่งเป็น ๓ ส่วน คือ นิทานวันทนา ภิกขุปาติโมกขวันทนา และภิกขุณีปาติโมกขวันทนา จะเสนอประเด็นวิเคราะห์เฉพาะเนื้อหาสำคัญในแต่ละส่วนดังนี้

๔.๑.๑ นิทานวันทนา : อธิบายเหตุเบื้องต้นแห่งการแสดงปาติโมกข์

๔.๑.๑.๑ ความหมายและประเภทของปาติโมกข์

ประเด็นที่ ๑ ความหมายของปาติโมกข์

คัมภีร์กังขาวิตรณีกถาได้อธิบายว่า ปาติโมกข์ (ปาติโมกข์) กับ ปาโมกข์ (ปาโมกข์) เป็นคำมีความหมายเดียวกัน คำว่า ปาติโมกข์ หมายถึงศีลคือสิกขาบท อันเป็นข้อสำรวมระวังในกองอาบัติ ๗ กอง หรือหมายถึงคัมภีร์ปาติโมกข์คืออุกโกฏวิวัฏฐกะ (หมายถึงภิกขุวิวัฏฐกะและภิกขุณีวิวัฏฐกะ) เพราะแสดงศีลคือสิกขาบทนั้น ส่วนคำว่า ปาโมกข์ หมายถึงความดีในเบื้องต้นซึ่งความดีนั้นก็คือศีล คำว่า ปาโมกข์ มาจาก “ปโมกขะ” ซึ่งทำหน้าที่ขยาย “ศีล” แปลว่า เป็นปากทาง (มุข) เป็นประธาน (ประธาน) เป็นเบื้องต้น (อาทิ) หรือเป็นพื้นฐาน ซึ่งมาจาก ป+มุข คำว่า มุข หมายถึงปาก ผู้จนาคัมภีร์ได้ให้อุปมาที่น่าสนใจว่า ปากเป็นทางเข้าของอาหาร ๔ อย่าง คือ ของเคี้ยว (ขัชชาหาร) ของกิน (โกชชาหาร) ของลุ่มรส (เลยยาหาร) และของดื่ม (เปยยาหาร) ให้แผ่ไปทั่วอวัยวะน้อยใหญ่ของเหล่าสัตว์ ฉะนั้น ปาติโมกข์คือศีลก็เป็นปากคือประตู หรือเป็นพื้นฐานแห่งกุศลธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นปริตธรรม มหัคคตธรรม และโลกุตตธรรม หรือเป็นอุปมาเพื่อเข้าสู่ความหลุดพ้น หรือเพื่อบรรลุนิพพาน ฉะนั้น

^๑ โดยผู้จนาคัมภีร์ได้เชื่อมโยงถึงพุทธดำรัสในคัมภีร์สังยุตตนิกาย สคาถวรรคเพื่อประกอบคำอธิบายว่าศีลเป็นพื้นฐานแห่งกุศลธรรมคือสมาธิและปัญญาว่า “นรชนผู้มีปัญญาเมื่อดำรงอยู่ในศีลแล้วย่อมยังจิตและปัญญาให้เจริญ”^๒

^๑ กงขา.อภินวฎีกา ๑๓๔.

^๒ ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓/๑๖,๑๙๒/๑๙๘.

และเชื่อมโยงถึงพุทธดำรัสในคัมภีร์ปวิวาร และคัมภีร์อังคุตตรนิกาย เอกาทสกนิบาตว่า “อานนท์ ศิลทั้งหลายที่เป็นกุศลมีความไม่เดือดร้อนใจเป็นผล”^๓

อนึ่ง ฎีกาได้อธิบายว่า ปาติโมกข์ มาจาก “ปอติโมกข์” แยกศัพท์เป็น “ป-อติโมกข์” หมายถึงอันเป็นประธานในศิลปะทั้งหลายอย่างยิ่งโดยประการต่าง ๆ คำว่า อติ มาจาก “อติเสณฐิ” (ประเสริฐสุด) หรือ “อติอุตตม” (สูง สุด) ปาติโมกข์คือศิลปะที่ประเสริฐที่สุดหรือสูงสุดเพราะเป็นพื้นฐานแห่งคุณความดีทั้งปวง^๔

ประเด็นที่ ๒ ประเภทของปาติโมกข์

คัมภีร์กัณหาวิตรณีกถาอธิบายไว้ว่า ปาติโมกข์มี ๒ อย่าง คือ ๑) ศิลปาติโมกข์ หมายถึงภิกขุปาติโมกข์และภิกขุณีปาติโมกข์ ๒) คณปาติโมกข์ หมายถึงคัมภีร์ ที่เรียกว่า ปาติโมกข์ เพราะทำหน้าที่บันทึกและแสดงปาติโมกข์เพื่อการศึกษาให้เข้าใจและรักษาสิกขาบทหรือพระบัญญัติ นั้น เมื่อ ศึกษา เข้าใจ และ รักษา ได้ จึง เป็น ผู้ มี ศิล เมื่อ มี ศิล จึงพ้นจากทุกข์ในอบายหรือพ้นจากภัยมีการดำเนินตนเองได้^๕

อนึ่ง คัมภีร์ฎีกานี้ อธิบายความหมายของศิลปปาติโมกข์ในรูปของศัพท์ว่า “ปาติโมกขสังวร” แยกศัพท์ว่า ปาติ-โมกข-สังวร คำว่า “ปาติ” เป็นชื่อของศิลปะ แปลว่า รักษาหรือป้องกัน หมายถึงรักษาหรือป้องกันสัตว์ คำว่า “โมกขะ” เป็นผลที่เกิดจากศิลปะ กล่าวคือเมื่อรักษาศิลแล้วย่อมส่งผลให้สัตว์ทั้งหลายพ้นจากอบายทุกข์หรือการดำเนินตนเองได้” และคำว่า “สังวร” มีความหมายเท่ากับ “สังวรณะ” หมายถึงการไม่ล่วงละเมิด (อวิติกกมะ) ทางกายและวาจาทั้งหลาย ดังนั้น คำว่า “สังวร” จึงมีความหมายเท่ากับ “ปาติโมกข์” คำทั้ง ๒ เป็น ชื่อ ของ ศิล หรือ สิกขาบท เช่น เติยวกัน พระพุทธนาคเถระผู้รจนาคัมภีร์ฎีกานี้จึงอธิบายศัพท์ในรูปของอวชารณบุพพบท กัมมธารยสมาสว่า “ปาติโมกขเมว สวโร = ปาติโมกขสวโร” แปลว่า สังวรคือปาติโมกข์ ชื่อว่า ปาติโมกขสังวร^๖

ปาติโมกข์ ที่ กล่าว ว่า นั้น เรียกว่า อาณาปาติโมกข์ซึ่งพระสาวกเท่านั้นที่ยกขึ้นแสดงตามพุทธานุญาตเพื่อทบทวนพระวินัยและการตรวจสอบความบริสุทธิ์ของกัน ใน หมู่สงฆ์ แต่หากมีอันตราย^๗ เกิดขึ้น

^๓ วิ.ป.(บาลี) ๘/๓๖๖/๓๔๔-๓๔๕, อง.เอกาทสก. (บาลี) ๒๔/๑/๒๕๘.

^๔ กงขา.อภินวฎีกา ๑๓๔.

^๕ บาลีว่า “คนโถ ปาติโมกขนติ วุจจติ. ตตถ สิลโย น ปาติ รกขติตฺ โมกเขตติ โมจยติ อาปายิกาที่หิ ทุกเขหิอตตานูวาทาที่หิ วา ภยหิติ ปาติโมกข์.คนโถ ปน ตสส ปาติโมกขสส โขตกตตา ปาติโมกขนติ วุจจติ.” (กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๓๔) และดูรายละเอียดใน กงขา.อ.(บาลี) ๖๑.

^๖ กงขา.อภินวฎีกา ๑๓๔.

^๗ อันตราย ๑๐ อย่าง คือ ๑) ราชนันตราย (อันตรายที่เกิดจากพระราชา) ๒) โจรันตราย (อันตรายที่เกิดจากโจร) ๓) อัคยันตราย (อันตรายที่เกิดจากไฟ) ๔) อุทกนันตราย (อันตรายที่เกิดจากน้ำ) ๕) มนุสสันตราย (อันตรายที่เกิดจากมนุษย์) ๖) อมนุษย์นันตราย (อันตรายที่เกิดจากอมนุษย์) ๗) วาฬนันตราย (อันตรายที่เกิดจากสัตว์ร้าย) ๘) สรีสปันตราย (อันตรายที่เกิดจากงูหรือสัตว์เลื้อยคลาน) ๙) ชีวิตันตราย (อันตรายที่เกิดจากมีผู้เสียชีวิต) ๑๐) พรหมจริยันตราย (อันตรายต่อพรหมจริย) (กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๓๔ ,และดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๕๐/๑๕๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๕๐/๒๓๐.

ทรงผ่อนผันให้มีการสวดย่อได้ด้วยสุด บทคือ บทที่ฟังแล้ว
ใช้เป็นคำเรียกบทสรุปสิกขาบทเพื่อประกาศสอบถามถึงความบริสุทธิ์ของแต่ละท่าน ดังนี้
“ธรรมคือปาราชิก ๔ ธรรมคือสังฆาติเสส ๑๓ ธรรมคืออนิยต ๒ ธรรมคือนิสสัคคียปาจิตติย ๓๐
ธรรมคือปาจิตติย ๔๒ ธรรมคือปาฏิเสทสนียะ ๔ ธรรมคือเสขียะ ๗๕ ธรรมคืออิภินิสมณะ ๗
ท่านทั้งหลายได้ฟังแล้ว สิกขาบทของพระผู้มีพระภาคนั้นมีเท่านี้ มาในสูตร นับเนื่องในสูตร
มาสู่วาระที่จะยกขึ้นแสดงเป็นข้อๆ ตามลำดับทุกกึ่งเดือน พวกเราทั้งหมดนั่งพร้อมปรียกัน ร่วมใจกัน
ไม่วิวาทกัน ศึกษาในพระสูตรนั้นเทอญ” สุตบทที่เหลืออีก ๔ วิธี มีนัยเหมือนกันนี้
เพียงแต่ยกขึ้นแสดงตอนจบตอนใดแล้วก็ไม่ต้องประกาศตอนนั้นไว้ในสุตบทอีก^๘

๔.๑.๑.๒ ความหมายของอุโบสถ

ในคัมภีร์กัณหาวิตรณอภินวฎีกาได้อธิบายความหมายของอุโบสถว่ามีความหมาย ๕
ด้านคือ ๑) หมายถึงการแสดงปาติโมกข์ของพระสงฆ์ทุกกึ่งเดือนคือในวันขึ้น ๑๕ ค่ำและแรม ๑๕ ค่ำ
เช่น ในประโยคว่า “มาเถิด ท่านกัปปิณะ พวกเราจะลงอุโบสถ”^๙ ๒) หมายถึงศีลอุโบสถหรือศีล ๘
เช่นในประโยคว่า “วิสาขา อุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ประการที่บุคคลอยู่จำแล้ว”^{๑๐} ๓)
หมายถึงอุปวาสคือการอยู่จำรักษาศีลขัดเกลาตนเพื่อความบริสุทธิ์ เช่นในประโยคว่า “ผัคคุณฤกษ์”^{๑๑}
เป็นฤกษ์ดีทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ อุโบสถเป็นวันศักดิ์สิทธิ์ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์”^{๑๒} ๔)
หมายถึงศัพท์บัญญัติ เช่นในประโยคว่า “เป็นพญาช้างตระกูลอุโบสถ”^{๑๓} (อุโปสโถ นาม นาคราชา)^{๑๔}
๕) หมายถึงวันอุโบสถ เช่นประโยคว่า ภิกษุทั้งหลาย ในวันอุโบสถนั้น (ไม่พึงออกจาก)
อาวาสที่มีภิกษุ (น ภิกขเว ตทหุโปสเถ สภิกขุกา อาวาสา)^{๑๕}

จากนั้นกัณหาวิตรณอภินวฎีกาได้สรุปว่า ในที่นี้ ประสงค์เอาอุโบสถที่ใช้ในความหมายว่า
“วัน” เรียกว่า วันอุโบสถ มี ๓ วันคือ ๑) วันดิถีที่ ๑๔ (จตุตทหิเก) ๒) วันดิถีที่ ๑๕ (ปันนรสิเก)
๓) วันสามัคคีอุโบสถ^{๑๖} ฎีกาอธิบายว่าการแสดงปาติโมกข์นั้น ภิกษุผู้แสดงจะเริ่มคำว่า “สุณาตุ เม”

^๘ กงขา.อภินวฎีกา ๑๓๔,และดูรายละเอียดใน วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๕๐/๑๓๑.

^๙ ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๒๗.

^{๑๐} กงขา.อภินวฎีกา ๑๓๔.

^{๑๑} ผัคคุณฤกษ์ หมายถึงงานนักขัตฤกษ์ประจำเดือน ๔
ที่พราหมณ์ถือว่าผู้ที่ชำระหรืออาบน้ำวันข้างขึ้นเดือน ๔ ได้ชื่อว่าชำระบาปที่ทำมาแล้วตลอดปีได้
แต่ พระพุทธเจ้าตรัสเปลี่ยนให้หันมารักษาศีลเพื่อความบริสุทธิ์ที่เรียกว่า
“อุปวาส”แทนการอาบน้ำเพื่อความบริสุทธิ์ตามความเชื่อเดิมนั้นเสีย (ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๗๙/๑๙๑)

^{๑๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๗๙/๕๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๙/๖๘

^{๑๓} พญาช้างตระกูลอุโบสถ เป็น ๑ ใน ๑๐ ตระกูลช้างมงคล มีกาฬหัตถิ (ช้างดำ) คังโคยหัตถิ
(ช้างสีเหมือนน้ำไหล) ปันทรหัตถิ (ช้างสีขาวดังเขาไกรลาส) เป็นต้น ซึ่งในช้าง ๑๐ ช้างมงคลตระกูลนั้น
ช้างตระกูลอุโบสถ เป็นช้างประเสริฐที่สุด : ที.ม.อ. (บาลี) ๒๔๖/๒๓๔/๑๕๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๖/๑๘๕, ที.ม.อ.
(บาลี) ๒๔๖/๒๓๔.

^{๑๔} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๔๖/๑๕๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๖/๑๘๕.

^{๑๕} วิ.ม.(บาลี) ๔/๑๘๑/๑๘๘,วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘๑/๒๘๔.

^{๑๖} กงขา.อภินวฎีกา ๑๓๔.

(ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า) เป็นต้น ซึ่งคำนั้นถือเป็นสวณานัตตวจนะ (คำสั่งในการฟัง) ซึ่งภิกษุผู้แสดงปาติโมกข์จำต้องกล่าวอย่างนั้น เพราะเป็นอาณัตตวจนะ(คำสั่ง)ของพระผู้มีพระภาคมิใช่อาณัติของผู้แสดง ฉะนั้น แม้ภิกษุนวกะหากเป็นผู้แสดงปาติโมกข์ก็ควรกล่าวว่า “สุณาตุ เม”เช่นเดียวกัน ผู้รจนาคัมภีร์ฎีกาเชื่อมโยงถึงที่มาของคำสั่งนั้นว่ามีปรากฏพระดำรัสในวินัยปิฎก คัมภีร์มหาบรรคว่า “ภิกษุทั้งหลายเรา อนุญาตให้ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง ภิกษุทั้งหลายพึงแสดงอย่างนี้คือ ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงสวดประกาศให้สงฆ์ทราบ ว่า “สุณาตุ เม ภนเต สงโฆ (ข้าแต่สงฆ์ผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า)”^{๑๗}

๔.๑.๑.๓ โอวาทปาติโมกข์

คัมภีร์ได้อธิบายว่ายังมีปาติโมกข์ที่สำคัญซึ่งทรงยกขึ้นแสดงเองก่อนที่จะทรงอนุญาตให้สงฆ์สาวกแสดงอาณัติปาติโมกข์นั้น คือ โอวาทปาติโมกข์ มีเนื้อหา ๓ พระคาถา ซึ่งสาระรายละเอียดของโอวาทปาติโมกข์ทั้ง ๓ พระคาถานั้น ศึกษาได้จากคัมภีร์ที่มณิกาย มหาวรรค คัมภีร์ขุททกนิาย ธรรมบท และคัมภีร์กัณฐกชาดกนิพนธ์^{๑๘} ในที่นี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์เฉพาะคำว่า “น หิ ปพพชิต ปรูปมาตี” ซึ่งในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกแปลว่า “ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่เชื่อว่าเป็นบรรพชิต” ในคัมภีร์กัณฐกชาดกนิพนธ์ก็อธิบายสอดคล้องตามพระไตรปิฎก แต่มีรายละเอียดเพิ่มเติมคือมีการอธิบายเชื่อมโยงพุทธพจน์ให้เป็นเหตุเป็นผลกันว่าผู้มีขันติคือความอดกลั้น ย่อมไม่ฆ่า ไม่เบียดเบียนทำร้ายหรือกำจัดผู้อื่น ผู้ไม่ฆ่าไม่เบียดเบียนทำร้ายหรือกำจัดผู้อื่นเชื่อว่าเป็นสมณะ เป็นบรรพชิต ในทางตรงกันข้าม หากปราศจากขันติ ย่อมก่อให้เกิดการฆ่า เบียดเบียน ทำร้ายหรือกำจัดผู้อื่น และไม่เชื่อว่าเป็นสมณะหรือเป็นบรรพชิต ซึ่งในฎีกาอธิบายว่า “น สมโณ โหติ”กับ “น หิ ปพพชิต”เป็นคำที่ให้ความหมายเดียวกัน และคำว่า “ปรี วิหรณฺโต”(ผู้เบียดเบียนผู้อื่น) กับ “ปรูปมาตี”(ผู้ทำร้ายผู้อื่น) ก็เป็นคำที่มีความหมายเดียวกันเช่นกัน

มีข้อสังเกตว่า ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาส่วนมากมักจะคุ้นชินกับความหมายของคำว่า “ป รุ ป ฆ า ตี” ตาม นัย แรก ที่ แปล ว่า “ผู้ ทำ ร้าย ผู้อื่น” ตาม ที่ ก ล่า ว มา แต่ยังมีอีกนัยหนึ่งที่คัมภีร์กัณฐกชาดกนิพนธ์ได้อธิบายสอดคล้องกับคัมภีร์อรรถกถาที่มณิกาย มหาวรรค^{๑๙} ว่า “ปรูปมาตี หมายถึงผู้เข้าไปกำจัดศีล เพราะ “ศีล” เรียกว่า “ปร”(ยอดเยี่ยม) หมายถึงสูงสุด อธิบายว่าสมณะผู้เบียดเบียนสัตว์อื่นแม้เป็นสัตว์เล็กน้อย เช่น เหลือบ ยุง เพราะเหตุที่ตนไม่มีขันติคือความอดกลั้น ย่อมได้ชื่อว่าผู้กำจัดหรือทำลายศีลของตน

^{๑๗} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓๓ - ๑๓๔/๑๔๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๓-๑๓๔/๒๐๙.

^{๑๘} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓-๔๔, ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๔-๑๘๕/๕๐, กงขา.อภินวฎีกา ๑๖๐-๑๖๑.

^{๑๙} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๙๐/๗๕.

ผู้มีพฤติกรรมเช่นนั้นไม่เชื่อว่าสมณะเพราะยังระงับบาปคือความเบียดเบียนไม่ได้ ไม่เชื่อว่าบรรพชิต เพราะยังเว้นห่างจากกรรมอันเป็นมลทินไม่ได้^{๒๐}

อนึ่ง ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าการอธิบาย “ปฐุปฆาติ” ตามนัยที่ ๑ และ ๒ นี้ เป็นการสื่อถึงคุณค่าของพระวินัยหรือศีลในฐานะเป็นคุณสมบัติที่บรรพชิตผู้เป็นพุทธสาวกต้องมีประจำตนในการเผยแผ่และธำรงพระพุทธศาสนาผ่านโอวาทปาติโมกข์ เป็นวิธีการที่ทรงมอบให้พุทธสาวกถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเมื่อเข้าสู่ชุมชนต่างๆ เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา ยังประโยชน์สุขให้เกิดขึ้นแก่ชนทั้งหลาย นับเป็นวิธีหลีกเลี่ยงความขัดแย้งหรือความรุนแรงท่ามกลางลัทธิหรือความเชื่อความเห็นที่แตกต่างหลากหลายในยุคต้นพุทธกาล ถือเป็นคุณสมบัติของนักเผยแผ่ เป็นจุดยืนในการปฏิบัติหน้าที่ของพุทธสาวก โดยเที่ยวจาริกไปยังตระกูลต่างๆ เพื่อเจริญศรัทธา ไม่เบียดเบียนให้เขาเดือดร้อน หรือเสื่อมศรัทธา ดำรงตนเหมือนแมลงผึ้งที่เคล้าคลึงดูดดื่มเพียงน้ำหวานจากเกสรดอกไม้ ไม่ทำลายดอกสี และกลืนให้ชอกช้ำ^{๒๑}

๔.๑.๒ ภิกขุปาติโมกขวิณณา : อธิบายภิกขุปาติโมกข์

ในภิกขุปาติโมกขวิณณา นี้ คัมภีร์กัณฑ์ชาตรีอธิบายวินัยกติกามากมายที่สมบุรณ์ทั้งพระบัญญัติในแต่ละสิกขาบทของปาติโมกข์ มาตั้งแต่เป็นนประเต็น แต่เป็นการยกบางศัพท์หรือบางประเด็นในอรรถกถาถึงชาตรีมาตั้งอธิบายตามลำดับเนื้อหาในที่นี้ผู้วิจัยจะเก็บเนื้อหาสำคัญบางประเด็นมาวิเคราะห์ตามลำดับเนื้อหาของแต่ละกัณฑ์ดังนี้

๔.๑.๒.๑ ปาราชิกกัณฑ์ เป็นเนื้อหาอธิบายความปาราชิก ๔ สิกขาบท ซึ่งมีโทษเป็นครุภาพัตติ (อาบัติหนัก) เป็นนเตกัจฉาปัตติ (อาบัติที่แก้ไขไม่ได้) เป็นทุฏฐุลลาปัตติ (อาบัติชั่วหยาบ) ประกอบด้วย ๑) ปฐมปาราชิกสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามเสพเมถุน ๒) ทุตติยปาราชิกสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามลักทรัพย์ ๓) ตติยปาราชิกสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามฆ่ามนุษย์ ๔) จตุตถปาราชิกสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามอวดอุตตริมนุสสธรรม เนื่องจากปาราชิกสิกขาบทเป็นพระบัญญัติที่มีโทษหรืออาบัติหนักที่เรียกว่าครุภาพัตติ ทั้งยังเมื่อล่วงละเมิดไป ความเป็นภิกษุจะสิ้นสุดทันที ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้หยิบยกสาระในทุกลักขาบทมาวิเคราะห์ให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้น ดังนี้

ประเด็นที่ ๑ ความหมายของ“ภิกษุ” ในปาราชิกสิกขาบท

คำว่า “ภิกษุ” ในปาราชิกสิกขาบท หากว่าโดยศัพท์ตามสิกขาบทวิภังค์มีปรากฏความหมายหลายอย่าง เช่น หมายถึงผู้ขอ บ้าง หมายถึง

^{๒๐} กงขา.อภินวฎีกา ๑๖๑ และดูรายละเอียดใน พ.ธ.๒๕/๒๖๕/๖๒,๓๘๘/๘๔.

^{๒๑} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๙/๔๒, พ.ธ.อ. (ไทย) /๔๙/๓๕๐.

ผู้ใช้ผ้าที่ถูกทำให้เสียราคา^{๒๒}บ้าง และในอรรถกถาพุทธกนิยาย
มหานิเทศก็อธิบายว่า หมายถึง ผู้เห็นภัยในสังสารวัฏ^{๒๓}
แต่เมื่อว่าโดยความหมายคัมภีร์กัณหาวิตรณอภินวฎีกาได้อธิบายสอดคล้องกับอรรถกถาสมนตปาสาทิก
ว่าหมายถึงภิกษุทั่วไปที่เป็นบุคคลผู้มีศรัทธาซึ่งผ่านกระบวนการกลั่นกรองให้เข้าสู่พระพุทธศาสนาที่
เรียกว่าอุปสัมปทาด้วยวิธียุติติจตุตถกรรมวาจา^{๒๔} ที่ถูกต้องจนได้เป็น “อุปสัมบัน”^{๒๕}
คือผู้เข้าถึงภาวะสูง (อุปปริภาวะ) ได้แก่ความเป็นภิกษุ^{๒๖} ซึ่งอาจมีประวัติภูมิหลังที่แตกต่างกันคือชื่อ
ชาติกำเนิด ตระกูล ลักษณะ สีผิว^{๒๗} หน้าที่การงาน ความประพฤติ วัยที่แตกต่างกัน
หรือมีภาระหน้าที่ในสงฆ์เช่นใดก็ตาม^{๒๘} หรือแม้จะเป็นพระเถระ พระนวกะ หรือพระมัชฌิมะ^{๒๙}ก็ตาม
ไม่ได้มุ่งชี้โทษเฉพาะตัวบุคคล และไม่ได้เว้นโทษแก่ภิกษุรูปใด ดังนั้น ในพระบัญญัติท่านจึงใช้คำว่า
“โย ปน” (ก็ภิกษุใด) และอรรถกถาได้อธิบายต่อว่า “โย โกจิ” (ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง)
ซึ่งจัดเป็นอนิยมสัพพนาม (ชื่อทั่วไปไม่เจาะจงตัวบุคคล)
มีความหมายว่าทรงบัญญัติโทษคืออาบัติไว้สำหรับภิกษุทุกรูปที่ล่วงละเมิดพระบัญญัติแล้ว
ต้องอาบัติปาราชิก พันสถานภาพความเป็นภิกษุและหมดสิทธิ์สังวาส(อสังวาส)
กล่าวคือหมดสิทธิ์ในสังฆกรรมทุกประเภท มิได้บัญญัติไว้เจาะจงจำเพาะภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง
แต่แม้จะมีได้บัญญัติไว้เจาะจงตัวบุคคลก็ตาม
ก็ยังทรงบัญญัติมุ่งหมายสำหรับภิกษุที่ผ่านการอุปสมบทด้วยวิธียุติติจตุตถกรรมวาจา^{๓๐} เท่านั้น

^{๒๒} อรรถกถาอธิบายว่า เสียราคาเพราะเสียสี เพราะตัดเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย
เพราะทำเป็นตำหนิด้วยการทำพินทุกปัปะ (วิมหา.อ.(บาลี) ๑/๔๕/๒๕๓-๒๕๔, วิมหา.อ.(ไทย) ๑/๔๕/๓๕๑.

^{๒๓} บาลีว่า “สัสสาเร ภย อิกขณโต ภิกขุ” (ขุ.ม.อ.(บาลี) -/๑๐/๑๑๘)

^{๒๔} หมายถึงการอุปสมบทด้วยอนุสาวนา คือการสวดประกาศขอมติสงฆ์ ๓ ครั้ง และการตั้งญัตติ
(หัวข้อหรือประเด็นให้ทราบ) ๑ ครั้ง (กษา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๗๘)

^{๒๕}

หมายถึงผู้เข้าสู่ภาวะสูงส่งด้วยสังฆกรรมที่ไม่ผิดเพี้ยน(อุปปะ)และควรแก่ฐานะคือคำสอนของพระศาสดา(ฐานารหะ)
)หมายถึงประกอบด้วยสมบัติ ๕ ประการ (กษา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๗๘.)

^{๒๖} วิมหา.อ.(บาลี) ๑/๔๕/๒๕๖, วิมหา.อ.(ไทย) ๑/๔๕/๓๕๗.

^{๒๗} Pali-English dictionary , T.W.Rys Davids, wiliom stede Motital Banarsidss Publishers,
Trivute Limited Deli, p.153.

^{๒๘} เช่นงานนวกกรรม งานอุทเทศ หรือรับภาระในการอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐาน (วิมหา. (บาลี)
๑/๔๕/๒๕๒, วิมหา. (ไทย) ๑/๔๕/๓๔๙, สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๔๕/๖๑, วิมติ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๖๒)

^{๒๙} ตามพระวินัยกำหนดไว้ว่า พระเถระ คือพระผู้ใหญ่ที่มีพรรษาตั้งแต่ ๑๐ ขึ้นไป พระนวกะ
คือภิกษุผู้มีพรรษายังไม่ครบ ๕ พระมัชฌิมะ คือภิกษุมีพรรษาครบ ๕ แล้วแต่ยังไม่ถึง ๑๐ พรรษา (วิมหา.อ. (บาลี)
๑/๔๕/๒๕๓, วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๔๕/๓๕๐)

^{๓๐} ยุติติจตุตถกรรมวาจา คือสังฆกรรมที่ทำโดยตั้งญัตติ ๑ ครั้ง และสวดอนุสาวนา
(การสวดประกาศของมติสงฆ์) ๓ ครั้ง แม้จะตั้งญัตติก่อนอนุสาวนาแต่ท่านก็เรียกว่า “กรรมวาจาที่มีญัตติเป็นที่
๔” เพราะ ยุติติกรรมมีอัตราและพยัญชนะแตกต่างกันกับอนุสาวนาซึ่งแม้จะสวดถึง ๓
ครั้งแต่มีข้อความเหมือนกันทั้งหมด (วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๔๕/๒๕๘, กษา.อ. (บาลี) ๑๒๘, กษา.อภินวฎีกา (บาลี)
๑๗๘)

มิได้ทรงมุ่งหมายสำหรับภิกษุที่อุปสมบทด้วยวิธี^{๓๑}อื่นนั้น คัมภีร์กังขาวิตรณีนวินวฏีกาให้เหตุผลสอดคล้องกับคัมภีร์สารัตถทีปนีฏีกา^{๓๒} ว่าส่วนใหญ่ภิกษุที่ผ่านกระบวนการยุติตติงตติงกรรมวาจา มักมาจากชนชั้นที่หลากหลาย ต่าง ขา ตี ก่า เนิ ด ต่า ง ต ร ะ ภู ล ต่า ง อุ ป นิ สั ย มีการศึกษาอบรมด้านความประพฤติหรือกิริยามารยาทที่แตกต่างกัน ทั้งอินทรีย์ซึ่งหมายถึงความเชื่อมั่น พากเพียร ความมีสติตื่นรู้เท่าทัน ความมีจิตเป็นสมาธิ และปัญญาที่ยังไม่แก่กล้าพอ^{๓๓} รวมทั้งการบรรลุลุทธิกรรมก็ยังไม่เกิดขึ้น โอกาสที่ภิกษุที่ผ่านกระบวนการยุติตติงตติงกรรมวาจาที่มีภูมิหลังต่างกันเหล่านั้นจะต้องโลกวัชชาปฏิบัติ^{๓๔} จึงเกิดขึ้นได้ ส่วนภิกษุที่บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาเป็นต้น แม้จะมี ขา ตี ก่า เนิ ด หรือ ภู มิ ห ลั ง ที่ แ ต ก ต่า ง กั น แต่ก็เป็นภิกษุที่มีอหยาศัยหรืออินทรีย์แก่กล้าพร้อมที่จะบรรลุลุทธิกรรมหรือบรรลุลุทธิกรรมเป็นพระอริยบุคคลชั้นต่างๆ แล้ว ท่านเหล่านั้นมีความประพฤติเรียบร้อยดีงาม การจะต้องโลกวัชชาปฏิบัติมีปาราชิกเป็นต้นจึงไม่เกิดขึ้น^{๓๕}

การที่คัมภีร์กังขาวิตรณีนวินวฏีกานี้อธิบายว่า ภิกษุในปาราชิกสิกขาบทได้แก่ภิกษุที่บวชด้วยวิธียุติตติงตติงกรรมวาจา ไม่ใช่ภิกษุที่บวชด้วยวิธีอื่นนั้น

^{๓๑} การอุปสมบทในพระพุทธศาสนามี ๘ วิธี คือ ๑) เอหิภิกขุอุปสัมปทา คือการอุปสมบทด้วยวิธีเปล่งพระดำรัสว่า “เอหิ ภิกขุ” (เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด) ๒) สรณคมณุปสัมปทา คือการอุปสมบทด้วยวิธีการเปล่งวาจาถึงไตรสรณะ ๓ ครั้ง เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตให้สาวกทำในยุคต้นพุทธกาล ๓) โอวาทปปฏิบัติคหณุปสัมปทา คือการอุปสมบทด้วยวิธีรับโอวาทที่ทรงอนุญาตแก่พระมหากัสสปเถระ ๔) ปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา คือการอุปสมบทด้วยวิธีตอบปัญหาที่ทรงอนุญาตแก่โสปากสามเณรผู้มีวัยเพียง ๗ ปี ๕) ค รุ ธั ม ม ป ฎิ ค ค ห ญ ป สั ม ป ท า คือการอุปสมบทด้วยการรับครุธรรมที่ทรงอนุญาตแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีด้วยการรับครุธรรม ๘ ประการ ๖) ทูเตนุปสัมปทา คือการอุปสมบทที่ทรงอนุญาตด้วยทูตที่ทรงอนุญาตแก่หญิงคณิกาชื่ออัณฑกาสิ ๗) อ ญ ฐ ว า จิ ญ ป สั ม ป ท า คือการอุปสมบทด้วยวิธียุติตติงตติงกรรมวาจาที่ทรงอนุญาตแก่ภิกษุณีด้วยวิธียุติตติงตติงกรรมวาจาจากภิกษุณีสงฆ์และยุติ ตติงตติงกรรมวาจาจากภิกษุสงฆ์ ๘) ยุติตติงตติงกรรมวาจา กังขา.อนินวฏีกา. (บาลี) ๑๗๗) และดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๔/๒๙-๓๐, วิ.จู. (บาลี) ๗/๔๐๓/๒๓๓-๒๓๕, วิ.จู. (บาลี) ๗/๔๓๐/๒๖๓, วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๓๐/, ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕๔/๒๑๑, อง.อญฐก. (บาลี) ๒๓/๕๑/๒๒๙-๒๓๐, วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๕๖, กงขา.อ. (บาลี) ๑๒๘, อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๙๑/๑๔๖, ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๖๔/๑๕๑, ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๙๘/๔๗๓, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๓๙๘/๓๐๓.

^{๓๒} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๔๕/๖๙-๗๐)

^{๓๓} วิ.ม.อ.๓/๒๔๓/๑๖๔, สารตถ.ฎีกา ๓/๔๔๓/๓๕๒-๓๕๓.

^{๓๔} อาบัติมี ๒ ประเภท คือ ๑) โลกวัชชาบัติ อาบัติที่เป็นโทษทางโลกหรือชาวโลกติเตียน ได้แก่ สจิตตกาบัติคืออาบัติที่เกิดจากอกุศลจิตหรืออกุศลเจตนาในการล่วงละเมิดพระบัญญัติ เช่น อาบัติปาราชิก ๒) ปณณตติวัชชาบัติ อาบัติที่เป็นโทษเฉพาะทางพระบัญญัติ ได้แก่อจิตตกาบัติคืออาบัติไม่มีเจตนาล่วงละเมิด เช่น อาบัติปาจิตตีย์เพราะการขุดดินเพื่อจะสร้างกุฏิ หรือนอนร่วมกับอนุปสัมบัน (กงขา.อ. (บาลี) ๑๓๗.)

^{๓๕} กงขา.อนินวฏีกา (บาลี) ๑๗๘.

เป็นการอธิบายที่สอดคล้องกับที่มีการอธิบายไว้ในสิกขาบทวิภังค์ในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์^{๓๖} แต่คัมภีร์ฎีกานี้ขยายความเพิ่มเติมถึงภูมิหลังที่มาของภิกษุและเหตุผลประกอบให้มีความชัดเจนขึ้น ซึ่งการอธิบายความดังกล่าวถือเป็นแนวคิดที่เื้อื้อต่อสถานการณ์ เข้าได้กับทุกยุคสมัย และเื้อื้อต่อการส่งเสริมพระวินัยให้ทำหน้าที่รักษาและสืบอายุพระพุทธศาสนา รักษามาตรฐานความเป็นเพศภาวะที่สูงส่งของพระภิกษุที่แม้จะมีภูมิหลังที่แตกต่างกันก็ตาม แต่เมื่อเข้าสู่พระศาสนาแล้ว ต้องสำรวมระวังไม่ให้มีพฤติกรรมเป็นที่ตำหนิติเตียนของวิญญูชนทั้งหลายได้ ซึ่งถือว่าคัมภีร์ฎีกานี้เป็นคัมภีร์ที่สำคัญต่อการอธิบายพระวินัยให้เป็นหลักปฏิบัติที่เื้อื้อต่อการรักษาพระพุทธศาสนาให้ธำรงอยู่สืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ในประเด็นความหมายของภิกษุในพระบัญญัติปาราชิกนี้ ท่านผู้รจนาคัมภีร์ได้นำเนื้อหาวิธีการอุปสมบทเข้ามาเชื่อมโยงกับคำว่า “ภิกษุ” ได้อย่างไร ทั้งที่คำว่า “อุปสมบท” มิได้ปรากฏในข้อความของพระบัญญัติเลย แต่เมื่อได้วิเคราะห์ดูในบริบทของเนื้อหาในคัมภีร์ฎีกานี้ พบว่า สืบเนื่องจากการอธิบายความหมายไว้ว่า “ภิกษุก็คืออุปสมบัน” คำว่า อุปสมบัน เป็นคำกริยาคุณศัพท์มาจากบาลีว่า “อุปสมปนโน” ท่านอธิบายว่า “อุปสมปนโน นาม อุปริภาวสมาปนโน ปตฺโตติ อตฺโถ. ภิกฺขุภาโว हि อุปริภาโว”^{๓๗} (ผู้เข้าถึงภาวะอันสูงส่ง ชื่อว่า อุปสมบัน, ภาวะอันสูงส่ง คือความเป็นภิกษุ) ความเป็นภิกษุหรือภาวะอันสูงส่งนั้น ถือเป็นภาวะที่เข้าถึงได้ยาก ตามหลักพระวินัยต้องผ่านกระบวนการกัลลกรองด้วยสมบัติ ๕ ประการ ซึ่งในคัมภีร์กังขาวิตรณียอรรถกถาระบุไว้แล้ว แต่เพื่อให้เกิดความชัดเจนขึ้น คัมภีร์กังขาวิตรณียอรรถกถานี้จึงได้อธิบายขยายความเพิ่มเติมดังต่อไปนี้คือ

๑) วัตถุสมบัติ คืออุปสมปทาเปกขะ (ผู้มุ่งอุปสมบท) ต้องมีอายุไม่น้อยกว่า ๒๐ ปี ต้องไม่เคยต้องอันติมัตถุ (ไม่เคยต้องอาบัติปาราชิก) ต้องไม่เป็นอภัพบุคคล^{๓๘} ๑๑ จำพวกคือ (๑) บัณเฑาะก์^{๓๙} (๒) สัตว์ดิรัจฉาน (๓) อุภโตพยัญชนก (๔) คนลักเพศ (๕) คนเข้ารีตเดียดริย (๖) คนฆ่ามารดา (๗) คนฆ่าบิดา (๘) คนฆ่าพระอรหันต์ (๙) คนประทุษร้ายนางภิกษุณี (๑๐) คนทำโลหิตูปบาท (ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนห้อพระโลหิต) (๑๑) คนทำสังฆเภท (ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน)

^{๓๖} วิมหา. (บาลี) ๑/๔๕/๒๑, วิมหา. (ไทย) ๑/๔๕/๓๓.

^{๓๗} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๘๗.

^{๓๘} อภัพบุคคล หมายถึงบุคคลที่ไม่เหมาะสมที่จะบรรพชาอุปสมบท

^{๓๙} ได้แก่ ๑) อาสิตบัณเฑาะก์ (บัณเฑาะก์ผู้ถูกน้ำอสุจิล้างรด) ๒) อสูยบัณเฑาะก์ (บัณเฑาะก์ผู้เกิดความริษยาในอัจฉาจารของผู้อื่น) ๓) โอปปกัมมิกบัณเฑาะก์ (บัณเฑาะก์ผู้ถูกตอนด้วยความพยายามของคน) ๔) นปฺงสกบัณเฑาะก์ (บัณเฑาะก์ผู้ไม่ปรารถนาเพศตั้งแต่เกิด) ๕) ปิกขบัณเฑาะก์ (บัณเฑาะก์เฉพาะข้างแรม) ในบัณเฑาะก์ ๕ จำพวกนั้น พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตการบรรพชาแก่อสิตบัณเฑาะก์และอสูยบัณเฑาะก์ ทรงห้ามบรรพชาแก่อปปกบัณเฑาะก์ทั้ง ๓ ประเภทที่เหลือ (กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๗๙, ดูรายละเอียดใน กงขา.อ. (ไทย) ๑๔๓.

“สิกขาสาชีวสมาปนโน” (ผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพ) คัมภีร์ฎีกานี้้อธิบายว่าคำว่า สิกขา หมายถึง ปาติโมกขสังวรศีล แม้จะเป็นโลกียศีล แต่ก็จัดเป็น อริสัลสิกขา ซึ่งแม้ศีลในระดับมรรคและผลจะจัดเป็น อริสัลสิกขา แต่มิได้ประสงค์เอาในปาราชิกสิกขาบทนี้^{๔๒} คำว่า สาชีพ หมายถึงสิกขาบทเป็นที่อยู่ร่วมกันของภิกษุทั้งหลาย^{๔๓}

การอธิบายคำว่า สิกขา (สิ่งที่ต้องศึกษา) ว่าหมายถึงปาติโมกขสังวรศีลนั้น เป็นการอธิบายคล้อยตามสิกขาบทวิภังค์ในพระวินัยปิฎกที่อธิบายไว้ว่า “สิกขา ได้แก่สิกขา ๓ คือ อริสัลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ในสิกขา ๓ นั้น อริสัลสิกขามีเอาในสิกขาบทนี้”^{๔๔} เป็นการอธิบายคล้อยตามและเพิ่มเติมว่าหมายรวมถึงสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ทั้งหมดด้วย มิได้หมายเอาเฉพาะปฐมปาราชิกสิกขาบทเท่านั้น และแม้ปาติโมกขสังวรศีลจะเป็นระดับโลกียศีล แต่ก็จัดเป็นอริสัลสิกขา^{๔๕} เพราะเป็นหน้าที่พื้นฐานของภิกษุผู้เข้าสู่พระพุทธศาสนาที่จะต้องศึกษาและปฏิบัติก่อนที่จะเข้าถึงมรรคและผลได้ คำว่า สาชีพ ที่ฎีกาอธิบายว่า หมายถึงสิกขาบทเป็นที่อยู่ร่วมกันของภิกษุทั้งหลาย ฎีกามุ่งสื่อให้เห็นว่าเมื่อบวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนาแล้วต้องมีหน้าที่ปฏิบัติตามสิกขาบทกล่าวคือปาติโมกขสังวรศีลนั้นนั่นเอง ถือเป็นหลักในการอยู่ร่วมกันของภิกษุที่ดำรงเพศภาวะอันสูงส่งเหนือเพศภาวะอื่นใด ดังนั้น คำว่า สิกขา กับ สาชีพ จึงมาคู่กันในพระบัญญัติว่า “สิกขาสาชีวสมาปนโน” ซึ่งคำว่า “สมาปนโน” (ผู้ถึงพร้อม) นั้น ฎีกาอธิบายว่า อุปคโต^{๔๖} (ผู้เข้าถึง) ซึ่งเป็นการอธิบายความหมายของคำว่า “อุปสัมบัน” ต่อจากพระบาลีและอรรถกถาที่สื่อความหมายว่า เมื่อบวชเข้ามาในพุทธศาสนาเข้าถึงภาวะความเป็นภิกษุแล้วจำต้องมีหน้าที่ศึกษาและปฏิบัติตามปาติโมกขสังวรศีลร่วมกับภิกษุทั้งหลาย (สาชีวสหจริยา) โดยทันทีที่การบวชสำเร็จแล้ว เสมือนเป็นเครื่องทรงหรือเกราะประจำกายตลอดชีวิตที่ยังเป็นภิกษุที่จะเป็นภูมิคุ้มกันต่อการดำรงสมณเพศเพื่อบำเพ็ญสมณธรรมเข้าถึงที่สุดทุกขได้

หากภิกษุเกิดเบื่อหน่ายไม่ต้องการเครื่องทรงหรือเกราะประจำกายคือสิกขาและสาชีพดังกล่าว นั้น ก็ทรงกำหนดวิธีถอดเครื่องทรงหรือเกราะนั้นอย่างถูกต้องให้ กล่าวคือการบอกลาสิกขา เมื่อบอกลาสิกขาก็ถือเป็นการบอกลาสาชีพด้วย เป็นการพ้นภาวะความเป็นภิกษุ แต่หากทราบดียังไม่บอกลา ก็ถือว่ายังทรงเครื่องทรงคือสิกขาและสาชีพนั้นอยู่ จะล่วงละเมิดพระบัญญัติใดๆ มิได้เลย ฉะนั้น ในพระบัญญัติจึงทรงบัญญัติคำว่า “ภิกขุณฺสิ สิกขาสาชีวสมาปนโน” (ผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพแห่งภิกษุทั้งหลาย) นับเป็นเรื่องที่ควรศึกษาวิเคราะห์ให้เข้าใจถึงเจตนารมณ์ของพระบัญญัติแต่ละข้อให้ถี่ถ้วน เพราะแต่ละข้อความล้วนแฝงนัยที่ลึกซึ้งให้ชวนศึกษา

^{๔๒} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๘๙, และดูใน กงขา.อ. (บาลี) ๑๓๑, วิมहा.อ. (บาลี) ๑/๔๕/๒๕๙.

^{๔๓} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๘๙.

^{๔๔} วิมहा. (บาลี) ๑/๔๕/๒๑, วิมहा. (ไทย) ๑/๔๕/๓๓.

^{๔๕} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๘๙.

^{๔๖} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๘๙.

ในเรื่องการบอกลาสิกขา (ลาสิก) ดังกล่าวนั้น กังขาวิตรณีนิกายกาทิบายว่า การบอกลาสิกขา มีองค์ประกอบ ๖ ประการ คือ ๑) จิต คือการบอกลาสิกขาจะสำเร็จได้ด้วยจิตที่ปรารถนาที่จะบอกลาสิกขาเท่านั้น ไม่มีจิตปรารถนาไม่เป็นอันสำเร็จ ๒) เขตตบท คือการบอกลาสิกขาจะสำเร็จได้ด้วยการกล่าวคำที่เป็นเขตตบท ๒๒ คำ คือมีคำแรก ๑๔ คำ และคำหลังอีก ๘ คำเท่านั้น คำอื่นจากนี้ไม่สำเร็จ^{๔๗} ๓) กาล คือการบอกลาสิกขาจะสำเร็จได้ด้วยการใช้คำที่เป็นปัจจุบันกาลเท่านั้น กล่าวคือต้องใช้คำว่า “ป จ จ ก ขา มิ” (ข้าพเจ้าบอกคิน) เท่านั้น ไม่ใช่คำอดีตกาลว่า “ป จ จ ก ขา ส” (ข้าพเจ้าบอกคินแล้ว) และไม่ใช่คำอนาคตว่า “ป จ จ ก ขิ ส” (ข้าพเจ้าจักบอกคิน) ไม่ใช่คำปริกัปปว่า “ย น ุ น ุ น ุ ห ิ ป จ จ ก ข ะ ย ิ” (ทางที่ดี ข้าพเจ้าควรบอกคิน) เป็นต้น ๔) ปโยคะ (ความพยายาม) คือการบอกลาสิกขาจะสำเร็จได้ด้วยการเปล่งวาจาเท่านั้น ไม่สำเร็จได้ด้วยความพยายามทางกาย เช่น การเขียน การใช้ภาษาใบคือใช้หัวแม่มือ ๕) บุคคล คือการบอกลาสิกขาจะสำเร็จได้ด้วยการบอกแก่คนเป็นพยานในการบอกลาที่มีสติสมบูรณ์ที่อยู่ต่อหน้าเท่านั้น ไม่สำเร็จด้วยการบอกแก่ภิกษุวิกลจริต ภิกษุมิจิตฟุ้งซ่าน ภิกษุผู้กระสับกระส่ายเพราะเวทนา และไม่สำเร็จด้วยการส่งทูตหรือเขียนจดหมายบอกลา ๖) การรู้ความหมาย คือการบอกลาสิกขาจะสำเร็จได้ด้วยคนที่เป็นพยานในการบอกลานั้นรู้ความหมายของการบอกลาว่า “ภิกษุนี้ปรารถนาจะออกจากความเป็นสมณะ” เท่านั้น หากไม่รู้ความหมาย ไม่เป็นการบอกลา^{๔๘}

การบอกลาสิกขาจะสำเร็จได้ต้องเป็นไปตามเกณฑ์ ๖ ประการนี้คือ ๑) จิต ๒) เขต ๓) กาล ๔) ความพยายาม ๕) บุคคล ๖) การรู้ความหมาย กล่าวคือการบอกลาสิกขาสำเร็จได้ด้วยมีจิตคิดจะพ้นจากความเป็นภิกษุ สำเร็จด้วยการบอกลาที่ถูกต้องในเขตตบท ๒๒ คำคือคำหน้า ๑๔ คำ และคำหลัง ๘ คำ โดยกล่าวว่า “ข้าพเจ้าขอบอกคินพระพุทธเจ้า ขอท่านจงจำข้าพเจ้าไว้ว่าเป็นคหิส” เป็นต้น สำเร็จด้วยการกล่าวคำลาสิกขาที่เป็นปัจจุบัน สำเร็จด้วยการเปล่งวาจาลาสิกขา ไม่ใช่เขียน หรือ ภาษาใบ และสำเร็จได้ด้วยผู้ลาสิกขาต้องมีสติสมบูรณ์และผู้รับฟังการลาสิกขาต้องเป็นมนุษย์มีสติสมบูรณ์ ไม่ใช่สัตว์เดรัจฉาน และผู้รับฟังการลาสิกขาต้องรู้ความหมายของการบอกลา เหตุที่มีข้อกำหนดกรอบในการบอกลาสิกขาอย่างนี้ ผู้วิจัยเข้าใจว่าเพื่อป้องกันการถูกกลั่นแกล้งหรือใช้อำนาจบังคับขึ้นใจภิกษุให้ต้องลาสิกขาโดยที่ภิกษุมิ

^{๔๗} เขตตบทที่ให้สำเร็จการการบอกคินสิกขาคำต้นจำนวน ๑๔ คำโดยใช้คำใดคำหนึ่ง ได้แก่ ๑) พระพุทธเจ้า ๒) พระธรรม ๓) พระสงฆ์ ๔) สิกขา ๕) วินัย ๖) ปาติโมกข์ ๗) อุทเทส ๘) อุปัชฌาย์ ๙) อาจารย์ ๑๐) สิทธิวิหาริก ๑๑) อันตวาสิก ๑๒) ภิกษุร่วมอุปัชฌาย์ ๑๓) ภิกษุร่วมอาจารย์ ๑๔) สพรหมจารีภิกษุ โดยทั้ง ๑๔ นี้ ต้องมีการกล่าวคำนำหน้าคำใดคำหนึ่งว่า “ข้าพเจ้าขอบอกคิน...” และคำหลังที่แสดงภาวะของตน จำนวน ๘ คำโดยใช้คำใดคำหนึ่งได้แก่ ๑) คฤหัสถ์ ๒) อุบาสก ๓) อารามิกะ ๔) สามเณร ๕) เดียรถีย์ ๖) สาวกเดียรถีย์ ๗) ผู้มิใช่สมณะ ๘) ผู้มิใช่ศากยบุตร โดยทั้ง ๘ คำนี้ ใช้เพียงคำใดคำหนึ่งแล้วกล่าวคำนำหน้าว่า “ขอท่านจงจำข้าพเจ้าไว้ว่าเป็น...”; ดูประกอบใน กง.ขา.อ. (บาลี) ๑๓๒, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๕๓/๒๖๗-๒๗๔.

^{๔๘} กง.ขา.อ.ภินวฎีกา (บาลี) ๑๙๔, ตูรายละเอียดใน กง.ขา.อ. (บาลี) ๑๓๓.

ได้ประสงค์จะสะสม功德ในกรณีถูกใส่ความทั้งที่เป็นผู้บริสุทธิ์ มิได้ต้องอันติมัตถ์คืออาบัติปาราชิก และเพื่อป้องกันการกระทำตามอำเภอใจของภิกษุมิให้บอกลาสิกขาโดยปราศจากกฎเกณฑ์

ประเด็นที่ ๒ การลักทรัพย์ในทุติยปาราชิกสิกขาบท

คัมภีร์กังขาวิตรณอธิบายเกี่ยวกับที่ตั้งของทรัพย์ ลักษณะการลักทรัพย์
มู ล ค ำ ข อ ง ท ร ั พ ย์ เ ป ็น เ ห ตุ ต ้ อ ง อ ำ บั ตี
และอนาบัติหรือข้อยกเว้นไม่ต้องอาบัติเพิ่มเติมจากที่อรรถกถากังขาวิตรณอธิบายไว้อย่างน่าสนใจคือ

๑) ที่ตั้งของทรัพย์

มี ก า ร อธิบายความหมายของที่ตั้งทรัพย์ และเหตุผลประกอบว่าเหตุใดในพระบัญญัติจึงต้องมีระบุถึงที่ตั้งทรัพย์ไว้ด้วย ดังนี้ ๑) บ้าน หมายถึง บ้านที่มีกระโจมหรือเรือน ๑ หลังบ้าง ๒ หลังบ้าง ๓ หลังบ้าง ๔ หลังบ้าง ที่มีรั้วหรือรั้วหนาม หรือไม่มีรั้วล้อม หรือแม้กระทั่งกองเกวียนที่จอดประจำ ๔ เดือนขึ้นไปซึ่งเป็นที่พักของพ่อค้า^{๔๙}ที่เดินทางด้วยเท้าและเดินทางด้วยเกวียน^{๕๐} ๒) อุปัจารบ้าน หมายถึงพื้นที่นับจากเลขชูปาต^{๕๑}ไป ๓) ป่า คือพื้นที่ที่เหลือนอกจากบ้านและอุปัจารบ้าน ๔) เรือน หมายถึงพื้นที่ภายในจากน้ำตกแห่งชายคา ๕) อุปัจารเรือน หมายถึงเขตกำหนดที่กระดังกไปโดยรอบเรือน ซึ่งการที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดที่ตั้งของทรัพย์ ๕ ส่วนนี้ไว้ไว้อย่างชัดเจนในพระบัญญัตินั้น ทรงมีวัตถุประสงค์เพื่อให้พระบัญญัติห้ามลักทรัพย์นี้มีโทษครอบคลุมทุกพื้นที่ มิใช่เฉพาะในบ้านเรือนของผู้คนเท่านั้น แต่ยังรวมถึงทรัพย์ที่ตั้งอยู่ทั่วไป หากเป็นทรัพย์ที่มีเจ้าของซึ่งมีราคาตั้งแต่ ๑ บาทหรือ ๕ มาสกขึ้นไป ภิกษุถือเอาด้วยไถยจิตต้องอาบัติปาราชิก การที่ทรงกำหนดโทษให้ครอบคลุมทุกพื้นที่อย่างนี้ก็เพื่อป้องกันการอ้างเลศและโอกาสที่จะทำความผิดหรือล่วงละเมิดอาบัติของภิกษุ^{๕๒}

๒) ลักษณะการลักทรัพย์

^{๔๙} สถานที่พักของพ่อค้า แปรมาจากคำว่า “สตถ” ซึ่งมีรูปวิเคราะห์ว่า สห วตถณ โย วตตติติ สตถ (ผู้เป็นไปด้วยกับประโยชน์ (ทรัพย์) ในที่นี้ศัพท์ว่า สตถะ นี้ จัดเป็น ฐานนยูปการะ (ส่วนหนึ่งที่กล่าวถึงสิ่งที่อาศัย) ดังนั้น จึงหมายถึงสถานที่พักของพ่อค้า, พระพุทธโฆสะจารย์, พระคันธสาราภิงค์ แปลและอธิบาย, **กังขาวิตรณ คัมภีร์อรรถกถาของปาติโมกข์ เล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๔๐๔.

^{๕๐} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๐๗, ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.(บาลี) ๑/๙๒/๖๑, วิ.มหา (ไทย) ๑/๙๒/๘๐.

^{๕๑} เลขชูปาต แปลว่า การตกแห่งก้อนดิน หมายถึงนบระยะจากการตกของก้อนดินที่บุรุษมีกำลังปานกลางผู้ยืนอยู่ที่อุปัจารเรือนของหมู่บ้านข้างออกไป (วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๒๒, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๙๒/๔๓๓)

^{๕๒} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๐๗-๒๐๘ และดูรายละเอียดใน กงขา.อ. (บาลี) ๑๔๑-๑๔๒, กงขา.อ. (ไทย) ๑๖๒-๑๖๓, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๒๑-๓๒๔, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๙๒/๔๓๕.

มีการอธิบายไว้ว่า การลักทรัพย์นั้นต้องเป็นทรัพย์มีเจ้าของคือมนุษย์ครอบครองหวงแหน ยังไม่สละสิทธิ์ และเขาไม่ได้ให้ด้วยกายหรือวาจา และต้องทรัพย์ที่ถือเอาด้วยใจจิต ซึ่งแปลจากคำว่า “เถยยสงขาต”^{๕๓} มีความหมายเท่ากับ เถยยจิตต (มีจิตคิดจะลัก) และ อวหรณจิตต^{๕๔} คำว่า “สงขาต” (ส่วน) มีความหมายเท่ากับ “โกฏฐาสะ” (ส่วน/กลุ่ม) หมายถึงกลุ่มแห่งจิตคิดจะลัก ซึ่ง คัมภีร์ฎีกา นี้ อธิบายว่า เป็นจิตคนละส่วนกับกลุ่มจิตที่ถือเอาด้วยความสนิทสนม (วิสสาสะคาหะ) กลุ่มจิตที่ถือเอาเป็นของยืม(ตาวกาลิกาหะ) และกลุ่มจิตที่ถือเอาก่อนแล้วบอกทีหลัง (อาทิกาหะ) เกี่ยวกับประเด็นนี้พระพุทธนาคเถระผู้รจนาคัมภีร์ตั้งคำถามว่า เพราะเหตุไร ในวิภังค์แห่งสิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเพียงว่า “เถยยจิตโต อวหรณจิตโต (มีเถยยจิต มีจิตคิดจะลัก)”^{๕๕} ไม่ทรงอธิบายถึงกลุ่มจิตอื่นไว้ด้วย แล้วตอบเองว่า อย่าใส่ใจเพียงความหมายศัพท์ (สัททัตถะ) แต่จงมุ่งเนื้อหา (ภาวัตถะ) เป็นหลักเถิด^{๕๖} คัมภีร์กัณฑ์ชาวิตรณิกวินวฏฐิกาได้อธิบายถึงอวหาร (การลัก) ๒๕ อย่างเพิ่มเติมจากอรรถกถากัณฑ์ชาวิตรณิก โดยแบ่งเป็น ๕ หมวด หมวดละ ๕ อย่าง (๕×๕=๒๕) ดังนี้^{๕๗} ๑) นานาภณชปัญจกะ หมวด ๕ แห่งอวหารที่กำหนดด้วยภณะต่างกัน หมายถึงการลักทรัพย์ที่เป็นสวัญญาณกทรัพย์และอวิญญานกทรัพย์ ๒) เอกภณชปัญจกะ หมวด ๕ แห่งอวหารที่กำหนดด้วยภณะชนิดเดียวกัน หมายถึงการลักทรัพย์ที่เป็นสวัญญาณกทรัพย์อย่างเดียว ๓) สาหัตถิกปัญจกะ หมวด ๕ แห่งอวหารที่กำหนดด้วยการลักด้วยมือของตน มุ่งถึงลักทรัพย์ที่เขาวางไว้ใกล้ ๔) ปุพพปโยคปัญจกะ หมวด ๕ แห่งอวหารที่กำหนดด้วยบุพพปโยค

^{๕๓} ฎีกานี้ อธิบายว่า “สงขาต” กับ “สงขา” มีความหมายว่า “ส่วน” หรือ “กลุ่ม” ใช้ประกอบตามหลังศัพท์อื่นเพื่อสื่อของพฤติกรรมหรือกลุ่มของนามธรรมต่างๆ ในคัมภีร์ฎีกานี้ได้ยกคำว่า “ปปัญจสงขา” มาเป็นตัวอย่างประกอบการอธิบายว่า ปปัญจสงขา แปลว่า “ส่วนหรือกลุ่มแห่งกิเลสเป็นเหตุให้เนิ่นช้า” หมายถึงกลุ่มกิเลสคือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ กิเลสทั้ง ๓ ตัวนี้ชื่อว่า ปปัญจะ เพราะมีความหมายว่ายังสัตว์ทั้งหลายให้เนิ่นช้าคือ(เวียนว่ายตายและเกิด) ยาวนานในสังสารวัฏ (สตตานิ สัสสเร ปปัญเจนติ จิรายนตติ ปปัญจา, ตณฺหามานาทิฏฐิโย) หรือชื่อว่า ปปัญจะ (เนิ่นช้า) เพราะมีความหมายว่า ถูกตัณหาย้อม มัวเมาในมานะ จมปลักอยู่ในมิจฉาทิฏฐิ (กงขา.อภินวฏฐิกา (บาลี) ๒๑๐) และดูรายละเอียดใน สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๙๒/๑๕๕, วิมตติ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๒๐.

^{๕๔} คำว่า “มีจิตคิดจะลัก” แปลตามที่คัมภีร์วินยปิฎก มหาวิภังค์อธิบายไว้ว่า “เถยยสงขาทนติ เถยยจิตโต อวหรณจิตโต ” (คำว่า โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลัก คือมีเถยยจิต ได้แก่มิจิตคิดจะลัก (วิ.มหา.(บาลี) ๑/๙๒/๖๑, วิ.มหา.(ไทย) ๑/๙๒/๘๑)

^{๕๕} กงขา.อภินวฏฐิกา (บาลี) ๒๑๐, ดูประกอบใน วิ.มหา. (บาลี) ๑/๙๒/๖๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๒/๘๑.

^{๕๖} อรรถะ หลักการอธิบายความอรรถกถาและฎีกา แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ ๑) สัททัตถะ (ความหมายของศัพท์) เช่นอธิบายความหมายของธาตุ ปัจจย วิภัตติ อุปสรรค หรือนิบาต เป็นต้น) ๒) อภิเษยัตถะ (เนื้อความที่ศัพท์ หมายถึง) มักใช้คำว่า อตฺโถ เข้ามาอธิบายเพิ่มเติม ๓) ปินชัตถะ (ใจความ) ถือเป็นส่วนสำคัญของเรื่อง เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ภาวัตถะ (เนื้อความที่เป็นจุดมุ่งหมาย) มักมีคำว่า อิทํ วุตฺตํ โหติ ทั้งอยู่ต้นพากย์ (เพื่อแสดงใจความของพากย์) และอยู่ท้ายพากย์ (เพื่อแสดงใจความของบท) หรือบางครั้งก็ใช้คำว่า อธิปฺปาย เพื่อแสดงข้อความของเรื่องนั้น ๆ , พระพุทธโฆสาจารย์, พระคันธสารวิภังค์ แปลและเรียบเรียง. กัณฑ์ชาวิตรณิกวินวอรรถกถา, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๔๑๖-๔๑๗.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน กงขา.อ. (บาลี) ๑๔๒.

มุ่งถึง ส วิ ญ ญ า ณ ก ทร ั พ ย์ ๕) เถ ย ย า ว ห า ร ป ัญ จ กะ ห ม ว ด ๕ แห่งอาหารที่กำหนดด้วยการลักด้วยอาการขโมย มุ่งถึงทรัพย์ที่เก็บไว้บนบกเป็นต้น^{๕๘} ซึ่งหลักอาหาร ๒๕ อย่างนี้เป็นการกำหนดประเภททรัพย์กับพฤติกรรมในการลักซึ่งมีหลายวิธี คือการตู่ การชิง การฉ้อ มิได้โดยจิตเคลื่อนไหวอริยาบถให้วัตถุเคลื่อนจากที่ และให้ล่วงเขตที่หมาย ทั้งนี้ทรัพย์บางอย่างมีน้ำหนักเบา บางอย่างมีน้ำหนักมาก บางอย่างเคลื่อนที่ได้ บางอย่างเคลื่อนที่ไม่ได้ ของที่เคลื่อนที่ไม่ได้ ภิกษุจะลักมาเป็นของตนได้ก็ด้วยวิธีฟ่องร้อง เช่นภิกษุฟ่องเอาสวน ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้เจ้าของเกิดความแคลงใจ ต้องอุลลัจจัย เจ้าของทอดธุระว่า “คงจะไม่ใช่ของเราแล้ว” ต้องอาบัติปาราชิก^{๕๙}

๓) มูลค่าของทรัพย์เป็นเหตุต้องอาบัติ

มีการอธิบายเกี่ยวกับมูลค่าทรัพย์ทั้งที่เป็นเงินบาทและเงินมาสกไว้ดังนี้คือ อธิบายว่าราคาทรัพย์ที่เพียงพอจะเป็นเหตุให้ต้องอาบัติปาราชิก กำหนดอย่างต่ำต้องมีราคาตั้งแต่ ๑ บาทขึ้นไป^{๖๐} และอธิบายว่า ทรัพย์มีราคา ๑ มาสกหรือต่ำกว่า ๑ มาสก ต้องอาบัติทุกกฏ ทรัพย์เกิน ๑ มาสกหรือน้อยกว่า ๕ มาสก ต้องอุลลัจจัย และทรัพย์มีราคา ๕ มาสกขึ้นไป ต้องอาบัติปาราชิก^{๖๑} ซึ่งการอธิบายดังกล่าวเป็นการอธิบายที่สอดคล้องกับอรรถกถาทั้งชาวิตรณีและอรรถกถาสมนตปาสาทิกา^{๖๒} ที่อธิบายระดับมูลค่าทรัพย์เป็นเหตุให้ต้องอาบัติต่างกันว่า “ทรัพย์ราคา ๑ บาท หรือเกินกว่า ๑ บาท เป็นมูลเหตุปาราชิก, ทรัพย์เกินกว่า ๑ มาสกแต่ต่ำกว่า ๕ มาสก เป็นมูลเหตุแห่งอาบัติอุลลัจจัย, ทรัพย์ราคา ๑ มาสก หรือต่ำกว่า ๑ มาสก เป็นมูลเหตุอาบัติทุกกฏ” เมื่อกล่าวถึงมูลค่าทรัพย์ ๑ บาท หรือ ๕ มาสก ถือเป็นมูลค่าที่เท่ากัน ดังในพระวินัยปิฎกมีปรากฏข้อความว่า “ทรัพย์ ๑ บาทเท่ากับ ๕ มาสก (ปณจมาสโก ปาโท โหติ)”^{๖๓} ดังนั้น ในพระวินัยปิฎกจึงมีทั้งข้อความว่า “ทรัพย์มีราคา ๕ มาสก เกินกว่า ๕ มาสก เป็นมูลเหตุแห่งอาบัติปาราชิก และข้อความว่า “ทรัพย์ ๑ บาท ควรแก่ ๑ บาท เกินกว่า ๑ บาท” เป็นมูลเหตุอาบัติปาราชิก^{๖๔}

ในคัมภีร์กัณหาวิตรณีนวินวฏฐิกาไม่ได้เน้นอธิบายถึงค่าเงินมาสกหรือเงินบาทในลักษณะที่เป็ น ห นั ว ย ย่ อ ย เ จ น ต ร า ข อ ง ก ห า ป ณะ ทั้งนี้คงเป็นเพราะเห็นว่าในอรรถกถาสมนตปาสาทิกาได้อธิบายไว้ชัดเจนแล้วว่า “สมัยนั้น ในกรุงราชคฤห์ มูลค่า ๒๐ มาสก เป็น ๑ กหาปณะ ส่วนที่ ๔ ของกหาปณะเป็น ๑ บาท”^{๖๕} จากข้อความนี้อธิบายว่า กรุงราชคฤห์ในยุคนั้นมีมาตรวัดค่าเงินคือ ๑ กหาปณะ เท่ากับ ๒๐ มาสก, ๑ กหาปณะ มี ๔ ส่วน แต่ละส่วน ของ กหาปณะ เท่ากับ ๑ บาท

^{๕๘} กงขา.อภินวฏฐิกา (บาลี) ๒๑๐-๒๑๒.

^{๕๙} วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๒๕, วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๙๒/๔๓๗.

^{๖๐} กงขาโยชนา.ฎีกา. (บาลี) ๑๒๒-๑๒๓.

^{๖๑} กงขา.อภินวฏฐิกา. (บาลี) ๒๒๐, วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๒๙, วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๙๒/๔๔๑.

^{๖๒} ตูรายลละเอียดใน กงขา.อ. (บาลี) ๑๔๒-๑๔๓, กงขา.อ. (ไทย) ๑๖๓-๑๖๔, วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๒๗-๓๒๘, วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๙๒/๔๓๙.

^{๖๓} วิมหา. (บาลี) ๑/๙๘/๖๔, วิมหา. (ไทย) ๑/๙๘/๘๑.

^{๖๔} วิมหา. (บาลี) ๑/๙๘/๖๔, วิมหา. (ไทย) ๑/๙๘/๘๑.

^{๖๕} วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๒๙, วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๙๒/๔๔๑.

ดังนั้นจึงคำนวณมูลค่าเงินบาทกับมาสกได้โดยใช้สูตรคณิตศาสตร์ว่า $20 \div 4 = 5$ หมายถึง เมื่อมูลค่า 20 มาสก เท่ากับ 1 กหาปณะ, 1 กหาปณะมี 4 ส่วน แต่ละส่วนเท่ากับ 1 บาท ดังนั้น 4 บาท จึงเป็น 1 กหาปณะ เป็นอันสรุปได้ผลลัพธ์จาก 20 มาสก หารด้วย 4 บาท = 5 หมายถึง 5 มา ส ก เ ท่ า กั บ ๑ บ า ท ” และในคัมภีร์กังขาวิตรณอรรถกถาได้อธิบายมูลค่าทรัพย์สัมพันธ์กับลักษณะอาการลักทรัพย์ว่า “ถ้าทรัพย์มีมูลค่าพอเป็นเหตุให้ต้องปาราชิก ภิกษุพยายามไปเพื่อจะลัก ต้องทุกกฎ, สัมผัสต้องทุกกฎ, ทำให้ไหว ต้องถูกลักจ้ย, ทำให้เคลื่อนจากที่ ต้องปาราชิก, หรือทรัพย์ราคา 1 มาสก หรือต่ำกว่า 1 มาสกเมื่อถือเอาต้องทุกกฎ, ทรัพย์ราคาเกิน 1 มาสกหรือต่ำกว่า 5 มาสกเมื่อถือเอาต้องถูกลักจ้ย, ทรัพย์ราคา 5 มาสก หรือเกิน 5 มาสกเมื่อถือเอาต้องปาราชิก

คัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกาได้อธิบายเกี่ยวกับการผลิตกหาปณะ^{๖๖} ว่า ต้อง ผลิต ขึ้น ฤ ก ต่ อ ง ต ร ง ต า ม สู ต ร คัม ภีร์ เ จ น ต ร า โ บ ร า ณ มี ลักษณะ สมบูรณ์ และต้องไม่เจือปนด้วยรุทรทามกกหาปณะ^{๖๗} เท่านั้น กหาปณะที่ผลิตตามสูตรในคัมภีร์โบราณดังกล่าวนี้ จึงเรียกว่า นิลกหาปณะ^{๖๘} ซึ่งมีหน่วยวัดค่าว่า ๑ กหาปณะ มีค่าเท่ากับ 20 มาสกที่คนทั้งหลายเรียกว่า “มัญเชฐฐี” ก็มี คำว่า มาสก นี้ คัม ภีร์ ไ ต่ อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า ใช้เป็นเงินตราแลกเปลี่ยนสินค้าหรือซื้อขายกันในตลาดชนบทอาจทำได้ด้วยวัสดุต่าง ๆ และเรียกชื่อมาสกตามวัสดุนั้นๆ เช่น ทำด้วยโลหะ ก็เรียกว่ามาสกโลหะ ทำด้วยไม้ ก็เรียกว่ามาสกไม้ ทำด้วยยาง ก็เรียกว่ามาสกยาง แม้มาสกกระดุก มาสกหนัง หรือมาสกทำด้วยผลไม้ที่ขึ้นรูปหรือมิได้ขึ้นรูป ก็เรียกตามนัยเช่นนั้น^{๖๙}

ผู้ วิ จั ย ตั ง ขั อ สั ง เ ก ต วั า ในคัมภีร์อื่นมีการอธิบายเกี่ยวกับความหมายของมาสกและมูลค่าของมาสกไว้ตรงกันคือ ในสารตถทีปนีฎีกากล่าวถึงมาสกว่าเป็นเงินตราที่ใช้แลกเปลี่ยนหรือซื้อสินค้าต่างๆ รวมถึงใช้เป็นเครื่องประดับ เช่น ปรากฏข้อความว่า “ที่ชื่อว่าประดับประดาด้วยทองและเงินทั้งนั้น ได้แก่ประดับประดาด้วยทองและเงินทั้งที่เป็นชิ้นๆ และทั้งที่เป็นมาสกทองและมาสกเงินเป็นต้น”^{๗๐} ในคัมภีร์วิมตติวินทนีฎีกาอธิบายว่ามาสกเป็นมาตรวัดค่าเงินย้อยหรือค่าปริมาณน้ำหนักของกหาปณะ ดังข้อความว่า “ไปราณสตถานูรูป อุปปาทีโต วิสติมาสปปมาณอุตตมสุวรรณคุณนโก

^{๖๖} กหาปณะ มาจากคำบาลีว่า “กหาปน” เป็นชื่อเงินตราที่ทำด้วยโลหะ ในภาษาไทย เรียกว่า กษาปณ์ (อ่านว่า กะ-สาบ) มาจากคำสันสกฤตว่า “การษาปณ” : ผู้วิจัย

^{๖๗} หมายถึง กหาปณะที่ทำขึ้นมีราคา ๓ ส่วนของนิลกหาปณะ (วิมตติ.ฎีกา (บาลี) ๑/๓๒๐.)

^{๖๘} หมายถึง กหาปณะที่บริสุทธิ์ (แท้) ไม่มีโทษ (นิล = น + เอลา) นตฺถิ เอลา อสสาติ นิลฺ แปลง อ เป็น อี ซึ่งมีลักษณะสมบูรณ์ตามคัมภีร์เก่าแก่ กล่าวคือ ทำเป็นอักขระ และรูปข้าง ม้า เป็นต้น โดยวิธีการผสมทอง ๕ มา ส ก เ จ น ๕ มา ส ก และ ทอง แดง ๑๐ มา ส ก รวม เป็น ๒๐ มาสกแล้วผสมโลหะเท่าเมล็ดข้าวเปลือกหลอมให้เป็นเนื้อเดียวกัน, ดูรายละเอียดใน กงขาโยชนา.ฎีกา.(บาลี) ๑๒๓.

^{๖๙} กงขา.อภินวฎีกา. (บาลี) ๒๒๐.

^{๗๐} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๕.

ลักษณสมปนโน นีลกหาปโณติ เวทิตัพโพ.”^{๗๑} (กหาปณะที่มีลักษณะดี มีค่าประกอบด้วยทองคำชั้นดี หน้า ๒๐ มาสก ทำขึ้นตามรูปแบบที่กำหนดไว้ในคัมภีร์เงินตราโบราณ พึงทราบว่าเป็นนีลกหาปณะ) และในอุตตรวินิจยฎีกา มีปรากฏข้อความเกี่ยวกับมาสก เป็นค่าปริมาณน้ำหนักเช่นเดียวกันว่า “ตตเถว हि प्रारणस्तद्विहितं लक्ष्मं तिसृति. कर्णं. पण्य मासा सुवण्णस्स. तत्ता रत्तस्स, तस् मासा त्मपस्सชาติ ऐते वीसति मासे मิสเสत्ताวา पण्ณตถाय विहिमतत् โลหं पक्षिपित्वा อक्षरานิ ज हत्तिอาทินมณฺญตรณจ รูปํ ทสเสत्ताวา กโต นิทโทสตฺตา นีลกหาปโณ นาม โหตีติ.”^{๗๒} (ลักษณะที่ทำตามคัมภีร์เงินตราโบราณ พบได้ในนีลกหาปณะนั่นเอง กล่าวคือ กหาปณะที่เขาผสม ๒๐ มาสกเหล่านี้คือ ทอง ๕ มาสก เงิน ๕ มาสก และทองแดง ๑๐ มาสก แล้วใส่โลหะเพียงเท่าเมล็ดข้าวเปลือกเพื่อให้หลอมรวมกันทำขึ้นโดยให้ปรากฏอักขระและรูปข้างเป็นต้น อย่างไรก็ตามอย่างหนึ่งชื่อว่า นีลกหาปณะ เพราะไม่มีโทษ) เหตุที่เรียกกหาปณะที่ทำเช่นนั้นว่า นี ล ก ห า ป ณะ (ก ห า ป ณะ ไ ม่ มี โ ท ษ) ผู้วิจัยเข้าใจว่าน่าจะเป็นเพราะผลิตขึ้นถูกต้องตามสูตรโบราณนั่นเอง

นอกจากนี้ ยังมีคัมภีร์ชั้นหลังที่ประมวลมาตราวัดค่าเงินตราของอินเดียโบราณ ปรากฏใน คัมภีร์ สังขยา ปกาสก ปกรณ์^{๗๓} คาถาที่ ๖๖-๖๘^{๗๔} มีปรากฏข้อความเกี่ยวมาสกในแต่ละคาถาดังนี้

คาถาที่ ๖๖ ว่า

จตตารโ วิหโย คุณชา	เทว คุณชา มาสโก ภเว
วีสติมาสโก นีล-	กหาปโณ ปมาณโต.

คำแปล : ว่าโดยการคำนวณ คือ

๔ วิหิ (เมล็ดข้าวเปลือก)	เป็น	๑	คุณชะ (เมล็ดมะกัลดาทาหนู)
๒ คุณชะ	เป็น	๑	มาสก (เมล็ดถั่วราชมาส)
๒๐ มาสก	เป็น	๑	กหาปณะ (เงินตรา)

คาถาที่ ๖๗ ว่า

ตสเสกสฺส จตฺตธโส	ปาโท โส ปณจมาสโก
โส จ วิหิปมาณเณ	ตาสีสวิหิตตโก.

คำแปล : ส่วนที่ ๔ ของ ๑ นีลกหาปณะ ชื่อว่า บาท, บาทนั้น มี ๕ มาสก และบาทนั้นมีเพียงเมล็ดข้าวเปลือก ๔๐ เม็ดตามจำนวนข้าวเปลือก.

และคาถาที่ ๖๘ ว่า

^{๗๑} วิมติ.ฎีกา (บาลี) ๑/๓๒๐.

^{๗๒} อุตตร.ฎีกา (บาลี) ๓๖๓.

^{๗๓} สังขยาปกาสกปกรณ์ เป็นคัมภีร์บาลีประเภทร้อยกรองเกี่ยวกับมาตรานับต่างๆ มีความยาว ๗๓ คาถา ประพันธ์โดยพระญาณวิลาส ภิกษุชาวลาว : <https://th.wikipedia.org>.

^{๗๔} อ้างใน พระคันธสราภวังค์ (แปลและอธิบาย). กังขาวิตรณีย์ คัมภีร์อรรถกถาของปาดิโมกข์ เล่ม ๑, หน้า ๔๔๓.

เหมาที่หิ มิสเสเวโส อคฆาเปตวาน สพพตถ
 คณเหยย เหมภาเวน วิสตีวิหิมตตกั.

คำแปล : บทนั้นที่ผสมทองเป็นต้น ตีราคาแล้วในทุกแห่ง
 ฟังถือเอาเพียงเมล็ดข้าวเปลือกทองคำ ๒๐ เม็ด.

นอกจากนี้ ทั้งคัมภีร์อรรถกถาสมันตปาสาทิกา อรรถกถากังขาวิตรณี
 และกังขาวิตรณีกวินฎีกายังได้อธิบายสอดคล้องกันในเรื่องของการพิจารณาปรับโทษโดยให้สอบสวนถึง
 ฐานะ ๕ ประการ คือ วัตถุ เวลา สถานที่ ราคา และการใช้สอยทรัพย์
 ยี่ ำ ว ำ อ ย ำ ร ี บ ร ี อ น ต ์ ด ส ี น ป ร ี บ อ ำ บ ั ต ี ท ัน ที่
 ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความรอบคอบหรือถ่วงถ่วงในการให้ความเป็นธรรมแก่ภิกษุ^{๗๕}
 ดังนั้นจึงสรุปประเด็นความสัมพันธ์ด้านการตีความระหว่างคัมภีร์ว่าทั้งพระบาลี อรรถกถา
 และฎีกามีการอธิบายความพระวินัยอย่างมีนัยสอดคล้องกัน

เรื่องมูลค่าทรัพย์ที่เป็นเหตุต้องอาบัตินี้ กังขาวิตรณีกวินฎีกาได้อธิบายแนวทางวินิจฉัยว่า
 “พระวินัยธรผู้วินิจฉัยทินนาทานนี้ เมื่อมีเหตุล่วงละเมิดพระบัญญัติ ก็อย่าพึงรับวินิจฉัยโดยทันที
 พึงตรวจสอบฐานะ ๕ ประการ ซึ่งพระโบราณจารย์กล่าวไว้ว่า พระวินัยธรผู้ฉลาดพึงพิจารณา ฐานะ
 ๕ ประการ คือ วัตถุ กาล สถานที่ ราคา และการใช้สอยเป็นที่ ๕ แล้วพึงทรงอรรถคดีไว้”
 มีรายละเอียดดังนี้ ๑) การพิจารณาวัตถุ คือสอบสวนว่า ทรัพย์นั้นมีเจ้าของหรือไม่
 หากเป็นทรัพย์ที่มีเจ้าของ ก็พึงสอบสวนว่า เจ้าของยังมีความอาลัยหรือไม่
 ถ้าทรัพย์นั้นถูกลักมาในเวลาที่เจ้าของเหล่านั้นยังมีความอาลัย ก็ให้ตีราคาทรัพย์แล้วจึงปรับอาบัติ
 ถ้าทรัพย์นั้นถูกลักมาในเวลาที่เจ้าของหมดความอาลัย ก็อย่าพึงปรับอาบัติปาราชิก
 แต่เมื่อเจ้าของทรัพย์ให้นำทรัพย์มาคืนให้ ภิกษุก็ควรให้คืน ๒) การพิจารณากาล
 คือพิจารณายุคสมัยหรือเวลาสัก เหตุที่ต้องพิจารณากาลด้วยเพราะทรัพย์นั้นบางสมัยก็มีราคาแพง
 บางสมัยก็มีราคาถูก ดังนั้น จึงต้องปรับอาบัติตามราคาทรัพย์ตามยุคสมัย ๓) การพิจารณาสถานที่
 คือพิจารณาสถานที่ลัก กล่าวคือพึงปรับอาบัติตามราคาของทรัพย์ที่มีในสถานที่ที่ลักมา
 เพราะทรัพย์ในแต่ละสถานที่แม้เป็นประเภทหรือชนิดเดียวกันแต่ราคาไม่เท่ากัน ๔)
 การพิจารณาราคา คือพิจารณาราคาทรัพย์ กล่าวคือทรัพย์ใหม่กับทรัพย์เก่าราคาย่อมต่างกัน
 เช่นบาตรใหม่ราคา ๘ มาสก หรือ ๑๐ มาสก ภายหลังบาตรแตก ทะลุ หรือเสีย เพราะลื้มและหลุด
 ย่อมมีราคาน้อยลง ดังนั้น ทุกครั้งพระวินัยธรไม่ควรตีราคาทรัพย์ตามราคาปกติอย่างเดียว^{๗๖} ๕)
 การพิจารณาการใช้สอย คือพิจารณาการใช้สอยทรัพย์ กล่าวคือราคาทรัพย์ย่อมลดลงด้วยการใช้สอย
 ดังนั้น จึงควรพิจารณาถึงทรัพย์ว่าผ่านการใช้สอยหรือไม่^{๗๗}

ในพระวินัยปิฎกกล่าวถึงลักษณะการลักทรัพย์ที่เป็นเหตุต้องอาบัตินั้น
 มี ล ก ษ ณะ เฉ พ ะ ข อ ง ท ร ั พ ์ แ ต่ ล ะ ที่ เ ช ่น ก ร ณี ท ร ั พ ์ ย ู่ ใน แ ผ น ดิน

^{๗๕} กงขา.ฎีกา (บาลี) ๒๒๐, และดูเทียบ วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๒๙, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๙๒/๔๔๑.

^{๗๖} ราคาทรัพย์ที่เป็นเหตุให้ต้องอาบัติปาราชิกนั้น ต้องมีราคาตั้งแต่ ๑ บาทขึ้นไปเท่านั้น
 ดูรายละเอียดใน กงขาโยชนา.ฎีกา (บาลี) ๑๒๒-๑๒๓.

^{๗๗} กงขา.ฎีกา (บาลี) ๒๒๐, และดูเทียบ วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๒๙, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๙๒/๔๔๑.

ภิกษุมิได้ยจิตคิดจะลักทรัพย์ที่อยู่ในแผ่นดิน แล้วหาเพื่อนไปด้วย หากอบ หาดะกร้า หรือไปแต่ผู้เดียว ต้องอาบัติทุกกฏ ตัดไม้หรือเถาวัลย์ที่ขึ้นอยู่ที่นั้น ต้องอาบัติทุกกฏ ขุดคุ้ยหรือไถดินร่วน ต้องอาบัติทุกกฏ จับต้องหม้อทรัพย์ ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติอุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่จากฐานที่อยู่ของทรัพย์ ต้องอาบัติปาราชิก^{๗๘} หรือกรณีทรัพย์ที่นำติดตัวไปได้ ภิกษุมิได้ยจิตจับทรัพย์ที่อยู่บนศีรษะ ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหวต้องอาบัติอุลลัจจัย ลดทรัพย์ลงมาที่ไหลต้องอาบัติปาราชิก^{๗๙} และกล่าวถึงองค์ประกอบเป็นเหตุให้ต้องอาบัติ ๕ ประการ เพื่อใช้เป็นเกณฑ์ในการวินิจฉัยปรับอาบัติปาราชิก ดังนี้

- ๑) ทรัพย์มีผู้ครอบครอง
- ๒) สำคัญว่าเป็นทรัพย์ที่มีผู้ครอบครอง
- ๓) ทรัพย์มีค่ามาก ราคา ๕ มาสก หรือเกินกว่า ๕ มาสก
- ๔) มีไถยจิตปรากฏ
- ๕) ภิกษุจับต้อง ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติอุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก^{๘๐}

ในประเด็นเกี่ยวกับองค์ประกอบเป็นเหตุให้ต้องอาบัติ ๕ ประการนี้ อรรถกถาสมนันตปาสาทิกาอธิบายเพิ่มเติมว่า ในองค์ประกอบปาราชิก ๕ ประการนั้นคือ ๑) ทรัพย์มีผู้ครอบครอง ๒) เข้าใจว่าเป็นทรัพย์ที่มีผู้ครอบครอง ๓) ทรัพย์มีค่า ๕ มาสกหรือเกิน ๕ มาสก ๔) มีไถยจิต ๕) ทำให้เคลื่อนที่ที่ตั้งของทรัพย์ นั้น องค์ประกอบที่ ๓ คือมูลค่าทรัพย์เป็นเกณฑ์ตัดสินระดับอาบัติระหว่างปาราชิก (๕ มาสกขึ้นไป) อุลลัจจัย (เกิน ๑ มาสกหรือน้อยกว่า ๕ มาสก) และทุกกฏ (๑ มาสกหรือน้อยกว่า ๑ มาสก) หากเป็นทรัพย์ไม่มีผู้ครอบครองแต่เข้าใจว่ามีผู้ครอบครองและถือเอาด้วยไถยจิต แม้เป็นทรัพย์มีมูลค่า ๕ มาสก หรือเกิน ๕ มาสก ภิกษุต้องอาบัติทุกกฏ ลักษณะอย่างนี้ ให้ใช้ทรัพย์ที่มีผู้ครอบครองเป็นเกณฑ์ตัดสิน^{๘๑}

๔) อนาปัตติวาร วาระว่าด้วยผู้ไม่ต้องอาบัติ

พระวินัยปิฎกอธิบายไว้ ดังนี้คือ ๑) ภิกษุสำคัญว่าเป็นของของตน ๒)) ภิกษุถือเอาด้วยวิสาสะ ๓) ภิกษุถือเอาเป็นของขอยืม ๔) ภิกษุถือเอาทรัพย์ที่เปรตครอบครอง ๕) ภิกษุถือเอาทรัพย์ที่สัตว์ดิรัจฉานครอบครอง ๖) ภิกษุสำคัญว่าเป็นของบังสุกุล ๗) ภิกษุวิกลจริต ๘) ภิกษุมิจิตฟุ้งซ่าน) ภิกษุกระสับกระส่ายเพราะเวทนา ๑๐) ภิกษุดันบัญญัติ^{๘๒}

คัมภีร์กังขาวิตรณีกวินาฎีกาอธิบายไว้มีทั้งที่เหมือนกันและสอดคล้องกันดังนี้คือ ภิกษุผู้ไม่ต้องอาบัติได้แก่ ๑) ภิกษุที่ถือเอาด้วยเข้าใจว่าเป็นของตน แต่ต้องคืนแก่เจ้าของ ๒) ภิกษุที่ถือเอาด้วยวิสาสะตามหลัก ๕ ประการคือ (๑) เคยเห็นกันมาก่อน (๒) เคยคบกันมาก่อน (๓)

^{๗๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๙/๘๔.

^{๗๙} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๐๑/๘๕.

^{๘๐} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๙๔-๑๒๑/๘๓-๙๕, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๒๒-๑๓๐/๙๕-๙๘

^{๘๑} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๒๒-๑๒๕/๔๐๔-๔๐๕, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๒๒-๑๒๕/๕๒๒-๕๒๓.

^{๘๒} วิ. มหา. (ไทย) ๑/ ๑๓๑/๙๘.

เคยบอกอนุญาตไว้ (๔) เขายังมีชีวิตอยู่ (๕) รู้ว่าเมื่อเราถือเอาแล้ว เราจะพอใจ”^{๘๓} ๓) ภิกษุถือเอาเป็นของขอยืม ๔) ภิกษุถือเอาทรัพย์สินที่ปรารถนาครอบครอง ๕) ภิกษุถือเอาทรัพย์สินที่สัตว์เดรัจฉานครอบครอง ๖) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นของบังสุกุล ๗) ภิกษุวิกลจริต

สำหรับการถือเอาด้วยวิสาสะ ๕ ประการนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปมีเพียง ๓ ประการเท่านั้นคือ คือ ๑) เป็นเพื่อนเห็น เขายังมีชีวิตอยู่ เมื่อเราถือเอาแล้วเราจะพอใจ ๒) เป็นเพื่อนคบกันมา เขายังมีชีวิตอยู่ เมื่อถือเอาแล้วเราจะพอใจ ๓) เคยบอกอนุญาตไว้ เขายังมีชีวิตอยู่ เมื่อถือเอาแล้ว เราจะพอใจ มีข้อสังเกตว่าคัมภีร์กังขาวิตรณอธิบายคล้ายตามอรรถกถาสมันตปาสาทิกา ในประเด็นที่ว่าแม้จะไม่เป็นอาบัติสำหรับภิกษุที่ถือเอาด้วยสำคัญว่าเป็นของตน แต่ก็ต้องคืนเจ้าของ หากไม่คืน ต้องอาบัติปาราชิก และประเด็นว่าไม่เป็นอาบัติสำหรับภิกษุผู้ถือเอาด้วยวิสาสะ(ความคุ้นเคย) ๕ ประการคือ เคยเห็นกันมา เคยคบกันมา เคยบอกอนุญาตไว้ เขายังมีชีวิตอยู่ รู้ว่าเขายังมีชีวิตอยู่เมื่อถือเอาแล้วเราจะพอใจ^{๘๔}

ประเด็นที่ ๓ การข่มามนุษย์ในตติยปาราชิกสิกขาบท

คัมภีร์กังขาวิตรณอธิบายถึงความหมายของกายมนุษย์ การข่มามนุษย์ และอนาปัตติวารอย่างน่าสนใจ ดังนี้

๑) ความหมายของกายมนุษย์ และการข่มามนุษย์

คัมภีร์กังขาวิตรณอธิบายว่า กายมนุษย์ หมายถึงร่างกายมนุษย์หรืออวัยวะมนุษย์นับตั้งแต่เป็นกลลรูปในสัปดาห์แรกที่เกิดขึ้นพร้อมกับปฏิสนธิวิญญาณ^{๘๕} หรืออวัยวะเริ่มตั้งแต่เป็นวัตถุเล็ก ๆ อย่างนี้แล้วเจริญเติบโตโดยลำดับจนกระทั่งถึงเวลาตาย มนุษย์ทั้งหลายแม้เกิดเป็นโอปปาติกะและสังเสทชะ ก็เป็นวัตถุแห่งปาราชิกเหมือนกัน

คำว่า การข่ม ในพระบาลีเป็น “มนุสสวิคคหิ ชีวิตา โวโรเปย” (พรากกายมนุษย์จากชีวิต) ในกังขาวิตรณอธิบายว่า หมายถึง

^{๘๓} กงขา.ฎีกา (บาลี) ๒๒๒,และดูเทียบ วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๕๖/๑๕๙, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๖/๒๒๙, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๓๑/๔๐๕, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๓๑/๕๒๙.

^{๘๔} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๓๑/๔๐๕, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๓๑/๕๒๔,และดูรายละเอียดใน วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๕๖ /๒๒๙.

^{๘๕} สอดคล้องกันกับข้อความที่ปรากฏในสังยุตตนิกาย สคาถวรรคว่า “รูปร่างมนุษย์นั้นเริ่มต้นด้วยการเป็น กลละ (รูปละเอียด กลมใส) ก่อน จากนั้นจึงเป็นอัมพุทะ (รูปละเอียดที่เกิดจากกลละนั้นไป ๗ วัน มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ ลักษณะเหมือนติบกุหลาบ) จากนั้นจึงเป็นเปสิ (ชิ้นเนื้อ) จากเปสิจึงเป็นขนะ (ก้อนเนื้อ) จากขนะจึงเป็นปุมทั้ง ๕ (คือ แขน ๒ เท้า ๒ ศีรษะ ๑ เกิดขึ้นในสัปดาห์ที่ ๕) จากนั้น ผมหงอกขึ้น (กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๒๕) ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๗๒/๖๐๕, ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓๕/๒๘๔, ส.ฎีกา. (บาลี) ๑/๒๓๕/๓๒๖.

“พราจากชีวิตินทรีย์โดยตัดความสืบทอด(สันตติ)^{๘๖}”หรือหมายถึงการยังสัตว์มีชีวิตให้ตกไปเร็ว(ปาณาติบาต)และหมายถึงการกำจัดสัตว์มีชีวิต คือ การฆ่าสัตว์มีชีวิต คำว่า สัตว์ หมายถึงชั้นธสันดานคือชีวิตินทรีย์^{๘๗} มี ๒ อย่างคือ รูปชีวิตินทรีย์หมายถึง รูปขันธ์และอรูปชีวิตินทรีย์หมายถึงอรูปขันธ์ เมื่อชีวิตินทรีย์ดับลง อรูปชีวิตินทรีย์ก็พลอยดับลงไปด้วย เพราะทั้งรูปชีวิตินทรีย์และอรูปชีวิตินทรีย์ทั้งสองนั้นเกี่ยวเนื่องกัน และอธิบายต่อไปว่าการฆ่านั้นประกอบไปด้วยเจตนาที่เป็นไปทางกายทวาร และวจีทวาร ทวารใดทวารหนึ่งของภิกษุผู้มีความสำคัญในสัตว์มีชีวิตว่าเป็นสัตว์มีชีวิต จัดเป็นปาณาติบาต ส่วนเจตนาฆ่าที่เป็นไปทางมโนทวาร ไม่จัดเป็นปาณาติบาต ในสิกขาบทนี้ การไม่กล่าวว่า “กายมนุษย์” (แต่) กล่าวว่า “สัตว์มีชีวิต” ก็เพื่อแสดงความเป็นอาบัติปาราชิก แม้สำหรับภิกษุผู้ไม่รู้ว่าเป็นมนุษย์แล้วฆ่าเสียด้วยความสำคัญว่าเป็นสัตว์นั่นเอง^{๘๘}

คัมภีร์กัณหาวิตรณโอภินวฎีกาได้อธิบายลักษณะการฆ่าไว้ ๖ ประการดังนี้ ๑) สาหัตถิกะ หมายถึงการฆ่าเองโดยการประหารด้วยกายเช่นแทง เข่า กำมือหรือของที่เนื่องด้วยกาย ๒) นิสสัคคิยะ หมายถึงการฆ่าด้วยการชดเครื่องประหารมีลูกศร หอกและก้อนหิน เป็นต้น ๓) อาณัตติกะ หมายถึงการฆ่าโดยการออกคำสั่ง ๔) ถาวระ หมายถึงการฆ่าโดยการขุดหลุมพราง ๕) วิชขามยะ หมายถึงการฆ่าด้วยการร้ายมนตร์ ๖) อิทธิมยะ หมายถึงการฆ่าด้วยการใช้ฤทธิ์^{๘๙}

นอกจากนั้นยังกล่าวถึงลักษณะวิธีการฆ่าด้วยการพรรณนาคุณแห่งความตายว่า “ผู้ใดตายด้วยการนำศัสตรามาประหาร กิณยาพิษ หรือเอาเชือกผูกคอตาย หรือโดดลงบ่อ ผู้นั้นจะได้ทรัพย์ ยศ หรือจะได้ไปสวรรค์ หรือเป็นผู้มีคุณธรรม” ถ้าเขาตายด้วยการพรรณนานั้น ภิกษุไม่พ้นอาบัติปาราชิก

๒) อนาปัตติวาร วาระว่าด้วยผู้ไม่ต้องอาบัติ

คัมภีร์กัณหาวิตรณโอภินวฎีกาได้อธิบายอนาปัตติต่อจากอรรถกถาดังนี้ ๑) ภิกษุไม่จงใจให้ตาย^{๙๐} ๒) ภิกษุผู้ไม่รู้ หมายถึงไม่รู้ว่าจะเป็นผู้ที่กระทำให้ตาย^{๙๑} ๓) ภิกษุผู้ไม่มีความประสงค์จะฆ่า ๔) ภิกษุวิกลจริต

^{๘๖} ตัดความสืบทอด (สันตติ วิโกเปติ) หมายถึงตัดสันตติปัจจุบัน คือรูปชีวิตินทรีย์ที่เป็นไป ๗-๘ ขวนวาระ และอทธาปัจจุบันคือรูปชีวิตินทรีย์ตั้งแต่ปฏิสนธิจนกระทั่งถึงจุติ (กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๒๖) และดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๗๒/๔๗๙, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๗๒/๖๐๖

^{๘๗} ชีวิตินทรีย์มี ๒ อย่าง คือ รูปชีวิตินทรีย์ (ชีวิตินรูป) และนามชีวิตินทรีย์ (ชีวิตินทรีย์เจตสิก) เมื่อชีวิตินรูปดับ นามชีวิตินทรีย์ก็ดับไปด้วย การที่ชีวิตินทรีย์ดับลง จึงชื่อว่าหยุดการสืบทอดด้วยอำนาจกรรมเพราะทำให้เกิดจิตดวงสุดท้ายขึ้นที่เรียกว่า จุติจิต (กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๒๖) และดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๗๒/๔๗๖, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๗๒/๖๐๖.

^{๘๘} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๒๖-๒๒๗.

^{๘๙} แต่ละประการมีอธิบายรายละเอียดในคัมภีร์กัณหาวิตรณโอภินวฎีกา (กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๒๗-๒๒๘) และเทียบดูใน กงขา.อ. (บาลี) ๑๔๘.

^{๙๐} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๓๒๙.

^{๙๑} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๘๐/๑๐๙, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๘๐/๑๕๒. วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๘๑/๑๑๐, กงขา.อ. (บาลี) ๑๕๐.

ประเด็นที่ ๔ การอวดอุตริมนุสสธรรมในจุตตปาราชิกสิกขาบท

กังขาวิตรณีกถาอธิบายเกี่ยวกับความหมายของอุตริมนุสสธรรม ลักษณะการอวดอุตริมนุสสธรรมที่เป็นเหตุต้องอาบัติ ความสำคัญว่าได้บรรลุ เงื่อนไขการปรับอาบัติ มีรายละเอียดดังนี้

๑) ความหมายของอุตริมนุสสธรรม

กังขาวิตรณีกถาอธิบายคำว่า แยกศัพท์ออกเป็น อุตริมนุสส กับ ธรรม ดังนี้ คำว่า อุตริมนุสส หมายถึงมนุษย์ชั้นสูงกว่ามนุษย์ปกติ อธิบายว่า มนุษย์ชั้นสูง^{๙๒} และคำว่า ธรรม หมายถึง ธรรมที่บรรลุอันเป็นมหัคคตธรรม และโลกุตตรธรรม^{๙๓} อีกนัยหนึ่งว่า ธรรมอันยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ ชื่อว่า อุตริมนุสสธรรม”^{๙๔} โดยแยกอธิบายว่า “อุตริ หมายถึงยวดยิ่งกว่า กับ มนุสสธรรม หมายถึงธรรมของมนุษย์ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการที่มนุษย์ทั้งหลายก็สามารถปฏิบัติได้โดยปกติ ไม่ต้องเจริญภาวนาทางใจแต่อย่างใด เพียงแต่ต้องตั้งใจแน่วแน่ที่จะปฏิบัติให้ได้เท่านั้น ถือเป็นศีลธรรมอันดีงามที่คนดีทั่วไปก็ปฏิบัติได้ เมื่อรวม ๒ คำเป็น อุตริมนุสสธรรม แปลว่า ธรรมอันยวดยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ หมายถึงยวดยิ่งกว่ากุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ในกังขาโยชนากถาอธิบายเพิ่มเติมว่า ธรรม ในสิกขาบทนี้ หมายถึงมหัคคตธรรม และโลกุตตรธรรม, มหัคคตธรรม หมายถึง ธรรมที่บรรลุได้โดยภาวะที่ปราศจากนิวรณ์ หรือบรรลุได้ด้วยฌานใหญ่, โลกุตตรธรรม หมายถึงธรรมที่เหนือโลกโดยภาวะที่ไม่มีอาสวกิเลส”^{๙๕}

ดังนั้น จึงสรุปความหมายของอุตริมนุสสธรรม เป็น ๒ ความหมายดังนี้คือ (๑) หมายถึงธรรมของมนุษย์ชั้นสูง คือธรรมที่เป็นมหัคคตธรรมของมนุษย์ผู้บรรลุฌาน และ โ ล กุ ต ต ร ธรรม ของ พ ระ อ ริ ยะ ทั้ง ห ล า ย (๒) หมายถึงมหัคคตธรรมและโลกุตตรธรรมอันยิ่งยวดกว่าธรรมของมนุษย์ได้แก่กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ

๒) ลักษณะการอวดอุตริมนุสสธรรมที่เป็นเหตุต้องอาบัติ

คัมภีร์กังขาวิตรณีกถาอธิบายเพิ่มเติมอรรถกถาว่า คำว่า กล่าวอวด หมายถึงกล่าวเท็จทั้งที่รู้ยู่ที่ไม่มีในตนจริง กล่าวคือในเบื้องต้นก็รู้ว่าตนจักกล่าวเท็จ

^{๙๒} อรรถกถาอธิบายว่า มนุษย์ชั้นสูง คือ มนุษย์ผู้บรรลุฌาน และพระอริยะทั้งหลาย, กงฺขา.อ. (บาลี) ๑/๑๕๐.

^{๙๓} มหัคคตธรรม หมายถึง ธรรมที่เข้าถึงได้ บรรลุได้ โดยภาวะที่ปราศจากนิวรณ์ หรือเข้าถึงได้บรรลุได้ด้วยฌานใหญ่ได้แก่สมาบัติ ๘, โลกุตตรธรรม หมายถึง ธรรมที่เหนือโลก โดยภาวะที่ไม่มีอาสวกิเลสได้แก่โลกุตตรธรรม ๙ ประการ, กงฺขาโยชนา.ฎีกา (บาลี) ๑๓๓.

^{๙๔} หรืออรรถกถาสมันตปาสาทิกาอธิบายไว้อีกนัยว่า อุตริมนุสสธรรม ได้แก่ ธรรมของมนุษย์ผู้ยอดเยี่ยม คือท่านผู้ได้ฌาน และพระอริยะทั้งหลาย, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๙๗/๕๒๙, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๙๗/๖๖๗.

^{๙๕} กงฺขาโยชนา.ฎีกา (บาลี) ๑๓๓.

ขณะที่กล่าวเท็จมีความต้องการจะหลอกลวงจึงกล่าวอวดว่าตนบรรลุอุตตริมนุสสรธรรม^{๙๖} แก่มนุษย์ที่รู้ความหมายได้ ซึ่งองค์ประกอบสำคัญในการกล่าวอวดที่เป็นเหตุต้องอาบัติปาราชิก มี ๒ ประการ คือ ๑) ในขณะเบื้องต้น รู้ว่าตนจักกล่าวเท็จ ๒) ในขณะทีกล่าวเท็จนั้นก็มีความต้องการจะหลอกลวง สมจริงดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “เบื้องต้นเธอรู่ว่าจักกล่าวเท็จ กำลังกล่าวก็รู่ว่ากำลังกล่าวเท็จ”^{๙๗} องค์ประกอบ ๒ ประการนี้ เป็นองค์หลักของอาการที่เป็นเหตุให้ต้องอาบัติปาราชิก ส่วนองค์ประกอบนอกนี้ จะมีก็ตาม ไม่มีก็ตาม ไม่จัดเป็นเหตุ^{๙๘}

การอวดอุตตริมนุสสรธรรมที่เป็นเหตุต้องอาบัติปาราชิกนั้นคือ ๑) เป็น การ อ ว ด ว่า ต น ไ ต้ บ ร ร ลู ไม่ใช่เป็นการอวดว่าภิกษุอื่นบรรลุเช่นนี้ว่า “ภิกษุรูปใดอยู่ในวิหารของท่าน ภิกษุรูปนั้นเป็นผู้ได้ปฐมฌาน”^{๙๙} ๒) ต้องเป็นการอวดแก่มนุษย์เท่านั้น ไม่ใช่บอกแก่เทวดา พรหม ทั้ง มิใช่บอกแก่เปรต ยักษ์ และสัตว์ดิรัจฉาน ๓) มนุษย์ที่รับฟังตนกล่าวอวดนั้นต้องเข้าใจความหมายของการอวด

๓) ความสำคัญว่าได้บรรลุ

คัมภีร์กังขาวิตรณีกถาตั้งประเด็นถามว่า ความสำคัญว่าได้บรรลุนี้เกิดขึ้นแก่ใคร ไม่เกิดขึ้นแก่ใคร^{๑๐๐} จากนั้นได้อธิบายว่า เบื้องต้นที่เดียวความสำคัญว่าได้บรรลุย่อมไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยสาวก เพราะพระอริยสาวกนั้นเป็นผู้มีโสมนัสที่เกิดขึ้น โดยพิจารณาภิเลสทั้งที่ละได้และที่ยังเหลือด้วยมรรคญาณ ผลญาณ และนิพพาน จึงเป็นผู้หมดความสงสัยในการรู้แจ้งอริยคุณ ฉะนั้น ความสำคัญว่าตนเป็นพระสกทาคามี เป็นต้น จึงไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น และ ความ สำ คั ญ ว่า ไ ต้ บ ร ร ลู ก็ ไ ม่ ก่ อ ชึ ้น แก่ ภิกษุ ผู้ ทุ ศี ล เพราะภิกษุผู้ทุศีลนั้นเป็นผู้หมดความหวังในการบรรลุอริยคุณ ทั้งไม่เกิดแม้แก่ภิกษุผู้มีศีล ละกัมมัฏฐาน และยินดีในการกลับ เป็นต้น แต่เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์ ไม่ประมาทในกัมมัฏฐาน ข้ามพ้นความสงสัยด้วยการกำหนดนามรูป พิจารณาปัจจัย ยกจิตขึ้นสู่ไตรลักษณ์ พิจารณาสังขารทั้งหลาย^{๑๐๑}

ความสำคัญว่าได้บรรลุคือ เมื่อไม่เห็นวากิเลสเกิดขึ้นตลอดเวลา ๑๐ ปี ๒๐ ปี หรือ ๓๐ ปี จึงเข้าใจว่าตนเป็นโสดาบัน เป็นพระสกทาคามี หรือเป็นพระอนาคามี

^{๙๖}

ความหมายของอุตตริมนุสสรธรรมนี้

คัมภีร์กังขาวิตรณีกถานี้ อธิบายเชื่อมโยงถึงพระวินัยปิฎกว่าหมายถึง ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ ญาณทัสสนะ มรรคภาวนา การทำผลให้แจ้ง การละกิเลส ภาวะที่จิตปราศจากนิวรณ์ ความยินดีในเรือนว่างด้วยอำนาจฌาน (กฐา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๓๔), และดูรายละเอียดใน วิมหา. (บาลี) ๑/๑๙๘/๑๒๗, วิมหา. (ไทย) ๑/๑๙๘/๑๘๓.

^{๙๗} วิมหา. (บาลี) ๑/๒๐๐-๒๐๖/๑๓๐-๑๓๔, วิมหา. (ไทย) ๑/๒๐๐-๒๐๖/๑๘๖-๑๙๐.

^{๙๘} กฐา.อภินวฎีกา(บาลี)๒๓๔-๒๓๕.

^{๙๙} วิมหา. (บาลี) ๑/๒๒๐/๑๔๙-๑๕๐, วิมหา. (ไทย) ๑/๒๒๐/๒๐๘.

^{๑๐๐} วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๑๙๖/๕๒๘, วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๑๙๖/๖๖๖.

^{๑๐๑} กฐา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๓๕, ดูประกอบใน กฐา.อ. (บาลี) ๑๕๒, กฐา.อ. (ไทย) ๑๗๙.

เพราะข่มกิเลสได้ด้วยกำลังแห่งสมาธิ และกำหนดสังขารทั้งหลายได้ดีด้วยกำลังแห่งวิปัสสนา สภาวะแห่งจิตเหมือนจิตของพระชีณาสพ เมื่อไม่เห็นความฟุ้งของกิเลสเป็นระยะเวลานานอย่างนี้จึงเข้าใจว่าตนบรรลุ อย่างนี้ไม่ต้องอาบัติ แต่หากมีความปรารถนาลามกโดยนัยว่า “คนจงเข้าใจเราว่าเป็นผู้มีศีล”^{๑๐๒} ด้วยความปรารถนาการยกย่องคุณที่ไม่มีอยู่จริง กล่าววอดอุตตริมนุสสธรรม ต้องอาบัติปาราชิก แต่หากโอ้อวด เพราะความเขลา เพราะความหลงผิด ไม่ต้องอาบัติ^{๑๐๓}

๔) เงื่อนไขการปรับอาบัติ คัมภีร์กัณฐกาวตธรรมาธิบายไว้ดังนี้

(๑) ภิกษุรู้ว่าไม่มีในตน ในเบื้องต้นรู้ว่าตนจักกล่าวเท็จ ในขณะที่กล่าวเท็จรู้ว่าตนจักหลอกลวง กล่าววอดว่าตนบรรลุอุตตริมนุสสธรรมแก่มนุสย์ เมื่อเขาเข้าใจความหมายทันที ต้องอาบัติปาราชิก เมื่อเขาไม่เข้าใจ ต้องอาบัติตุลลัจจัย

(๒) ในเบื้องต้นภิกษุรู้ว่าตนจักกล่าวเท็จ ในขณะที่กล่าวเท็จรู้ว่าตนจักหลอกลวง กล่าววอดว่าภิกษุอื่นบรรลุอุตตริมนุสสธรรมแก่มนุสย์ เมื่อเขาเข้าใจความหมายทันที ต้องอาบัติตุลลัจจัย เมื่อเขาไม่เข้าใจ ต้องอาบัติทุกกฏ

(๓) ภิกษุต่อไปนี้ ไม่ต้องอาบัติ คือ (๑) ภิกษุผู้สำคัญว่าได้บรรลุ (๒) ภิกษุผู้ไม่มีความประสงค์จะกล่าววอด (๓) ภิกษุวิกลจริต (๔) ภิกษุผู้มีจิตฟุ้งซ่าน (๕) ภิกษุกระสับกระส่ายเพราะเวทนา (๖) ภิกษุผู้เป็นต้นบัญญัติ^{๑๐๔}

๔.๑.๒.๒ สังฆาติเสสกัณห์

ในสังฆาติเสสกัณห์นี้ กัณฐกาวตธรรมาธิบายว่า สังฆาติเสส^{๑๐๕} มีโทษเป็นครุภาพัตติ (อาบัติหนัก) รองจากอาบัติปาราชิก แต่เป็นสเทกัจฉาบัติ (อาบัติที่แก้ไขได้) โดยต้องอยู่ปริวาส^{๑๐๖}ตามจำนวนวันที่ปกปิดอาบัติและประพฤติมานัต (นับราตรี) อีก ๖ ราตรี ทั้งขั้นตอนปริวาสและมานัตนี้ต้องผ่านกระบวนการพิธีสงฆ์ที่เรียกว่า พิธียุติตถตุตถกรรมวาจา คือสวดญัตติ ๑ ครั้ง สวดอนุสาวนา ๓ ครั้ง รวมเป็น ๔ ครั้ง สังฆาติเสสมี ๑๓ สิกขาบท คือ ๑) สุกกวิสสัณฐิสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามจงใจทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน ๒) กายสังสัคคสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามถูกต้องกายกับมาตุคาม ๓) พุจจุลลวาจาสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามพูดเกี้ยวหญิง ๔) อัตตคามสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามให้บำเรอความใคร่ของตน ๕) สัญจริตตสิกขาบท

^{๑๐๒} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๕๑/๔๒๘, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๕๑/๕๕๑.

^{๑๐๓} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๓๕, ดูประกอบใน กงขา.อ.(บาลี) ๑๕๒, กงขา.อ.(ไทย) ๑๗๙.

^{๑๐๔} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๓๖, ดูประกอบใน กงขา.อ.(บาลี) ๑๕๓, กงขา.อ.(ไทย) ๑๘๐.

^{๑๐๕} คำว่า สังฆาติเสส เป็นชื่อเรียกกองอาบัติ แปลว่า “หมู่อาบัติที่ต้องการสงฆ์ทั้งระยะเบื้องต้นและในระยะที่เหลือ” หมายถึงภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาติเสสแล้ว จะออกจากอาบัตินั้นได้ต้องอาศัยสงฆ์ให้ปริวาส มานัต ชักกลับเข้าหาอาบัติเดิม และอัพทาน ในกรรมทั้งหมดนี้ ขาดสงฆ์เสียแล้ว ก็ทำไม่สำเร็จ (กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๔๒, ดูประกอบใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๓๖-๔๔๒/๒๕๒-๔๗๑, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๒๓๗/๖)

^{๑๐๖} ปริวาส หมายถึงการอยู่อบรมตน เรียกอีกอย่างว่า “อยู่กรรม” หรืออยู่ชดใช้โทษที่ตนเองต้องอาบัติแล้วปกปิดอาบัติไว้ ระหว่างอยู่ปริวาส ต้องประพฤติวัตร ๙๔ ข้อ เช่น ไม่ให้อุปสมบท ไม่ให้สนสย ไม่ใช้สามเณรอุปฐาก (วิ.จุ. (ไทย) ๖/๗๖/๑๕๘-๑๖๔.

ว่าด้วยการห้ามชักส่อ ๖) กฎการสิกขาบท ว่าด้วยการก่อสร้างกุฏิให้ถูกต้องตามพุทธานุญาต^{๑๐๗} ๗) วิหารการสิกขาบท ว่าด้วยการสร้างวิหารให้ถูกต้องตามพุทธานุญาต ๘) ทุณฐโทสสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามภิกษุขัดเคืองมีโทสะโจทหาบัติภิกษุอื่น ๙) อัญญภาคัยสิกขาบท^{๑๐๘} ว่าด้วยการห้ามอ้างอาบัติตาทิกรณอื่นใส่ความภิกษุ ๑๐) สังฆเภทสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามทำสงฆ์ให้แตกกัน ๑๑) เกทานุวัตตกสิกขาบท ว่าด้วยห้ามภิกษุผู้ประพฤติตามหรือสนับสนุนภิกษุผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน ๑๒) พุพฺพจสิกขาบท ว่าด้วยห้ามภิกษุเป็นควายาก ๑๓) กุลทุสสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามภิกษุประทุษร้ายตระกูล ใน ๑๓ สิกขาบทนั้นมีประเด็นที่น่าศึกษา ๒ ประเด็นคือ

ประเด็นที่ ๑ สังฆเภท

กัฏฐกถาอธิบายความหมายไว้หมายถึงการแยกหรือแตกกันเป็นพวกๆ โดยไม่ร่วมกันทำสังกรรมเพราะมีความเห็นไม่ตรงกัน และมีพฤติกรรมเป็นเหตุแตกแยก ๑๘ อย่างตามที่ทรงตรัสแก่พระอุบาลีคือ (๑) แสดงธรรมว่าเป็นธรรม (๒) แสดงธรรมว่าเป็นอธรรม (๓) แสดงสิ่งที่มีวินัยว่าเป็นวินัย (๔) แสดงวินัยว่ามีวินัย (๕) แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้ภาสิตไว้ไม่ได้ตรัสไว้ว่าตถาคตได้ภาสิตไว้ได้ตรัสไว้ (๖) แสดงสิ่งที่ตถาคตได้ภาสิตไว้ได้ตรัสไว้ว่าตถาคตไม่ได้ภาสิตไว้ไม่ได้ตรัสไว้ (๗) แสดงจริยาวัตรที่ตถาคตไม่ได้ประพจน์มาว่าตถาคตได้ประพจน์มา (๘) แสดงจริยาวัตรที่ตถาคตได้ประพจน์มาว่าตถาคตไม่ได้ประพจน์มา (๙) แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้ว่าตถาคตได้บัญญัติไว้ (๑๐) แสดงสิ่งที่ตถาคตได้บัญญัติไว้ว่าตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้ (๑๑) แสดงอนาบัติว่าเป็นอาบัติ (๑๒) แสดงอาบัติว่าเป็นอนาบัติ (๑๓) แสดงอาบัติเบาว่าเป็นอาบัติหนัก (๑๔) แสดงอาบัติหนักว่าเป็นอาบัติเบา (๑๕) แสดงอาบัติที่มีส่วนเหลือว่าเป็นอาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือ (๑๖) แสดงอาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือว่าเป็นอาบัติที่มีส่วนเหลือ (๑๗) แสดงอาบัติชั่วหยาบว่าเป็นอาบัติไม่ชั่วหยาบ (๑๘) แสดงอาบัติไม่ชั่วหยาบว่าเป็นอาบัติชั่วหยาบ^{๑๐๙}

ประเด็นที่ ๒ การประทุษร้ายตระกูล

กัฏฐกถาอธิบายไว้ว่า การประทุษร้ายตระกูล มี ๒ อย่าง คือ การทำร้ายด้วยของสกปรกหรืออาวุธ แต่หมายถึงพฤติกรรมที่ทำลายศรัทธาของสาธุชนโดยการให้ดอกไม้ ผลไม้ ของหอม

^{๑๐๗} ถูกต้องตามพุทธานุญาต คือ ๑) สร้างได้ขนาดยาว ๑๒ คืบ กว้าง ๗ คืบพระสุคต ๒) ต้องมีสงฆ์ขี้นที่ ๓) พื้นที่ไม่มีอันตราย เช่น ปลูก เป็นต้น ๔) มีบริเวณโดยรอบ (กษ.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๕๔-๒๕๕, คุรุยละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๑/๓๔๘/๓๔๓)

^{๑๐๘} ชื่อสิกขาบทนี้ไม่ตรงกับคัมภีร์พระวินัยปิฎก แต่เนื้อหาเหมือนกัน ในพระวินัยปิฎก เป็น พุติยทุณฐโทสสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุขัดเคืองมีโทสะ สิกขาบทที่ ๒ (วิ.ม. (ไทย) ๑/๓๔๑-๓๔๓/๔๓๐-๔๓๓)

^{๑๐๙} กษ.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๖๖-๒๖๗, และคุรุยละเอียดใน วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๕๒/๑๔๘.

สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ การรับใช้ส่งข่าวสาสน์ รวมถึงการปลูกไม้ดอกไม้ผลเพื่อให้ตนเป็นที่รักของตระกูลนั้นๆ ซึ่งถือเป็นพฤติกรรมต่ำทรามที่อาจจะก่อความอึดอัดใจแก่คนในตระกูล เป็นการทาลายศรัทธาทั้งส่วนตนและส่วนรวม^{๑๑๐} ซึ่งการอธิบายดังกล่าวเป็นการอธิบายที่สอดคล้องกับพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์^{๑๑๑} จา ก ค ำ อธิบายดังกล่าวนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่าสิกขาบทนี้ทรงมีพุทธประสงค์ในการบัญญัติให้ภิกษุดำรงตนอย่างเหมาะสมกับสมณภาวะที่มุ่งความสงบสงัด มีเวลาเจริญสมาธิภาวนาเพื่อความพ้นทุกข์ เป็นบุญเขตของตระกูลทั่วไป ไม่ควรมีสงัดตระกูลใดตระกูลหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตาม การบัญญัติสิกขาบทนี้น่าจะมีพุทธประสงค์ให้พระสาวกหลีกเลี่ยงพฤติกรรมที่เป็นการประจบศฤงคาร หรือการคลุกคลีกับตระกูล แต่มิได้ห้ามการอนุเคราะห์ช่วยเหลือบุคคลผู้ยากไร้หรือประสบความยากลำบาก เพราะการอนุเคราะห์ช่วยเหลือเช่นนั้นเป็นสิ่งที่พึงกระทำอย่างยิ่ง

ในสังฆาติเสส ๑๓ สิกขาบทนั้น กังขาวิตรณोधินวฏฐิกาได้อธิบายไว้ว่า ตั้งแต่สิกขาบทที่ ๑ ถึงสิกขาบทที่ ๙ เรียกว่า ปฐมาปัตติกาบัติคือต้องอาบัติทันทีที่ภิกษุล่วงละเมิด ส่วนตั้งแต่สิกขาบทที่ ๑๐ ถึงสิกขาบทที่ ๑๓ เรียกว่า ยาวตติยาภาติ คือภิกษุล่วงละเมิดแล้วยังไม่ต้องอาบัติทันที ต่อเมื่อสงฆ์สวดสมณสาสน์^{๑๑๒} คือการสวดตักเตือนให้สำนึกผิด มิให้ถือนั่นในเหตุล่วงอาบัตินั้นๆ เป็นวิธีการให้โอกาสกลับใจก่อนปรับอาบัติ จัดเป็นพิธีสงฆกรรมที่เรียกว่า ญัตติจตุตถกรรมวาจา คือตั้งญัตติ (เสนอประเด็น) ๑ ครั้ง สวดอนุสาวนาหรือกรรมวาจา (ขอมติที่ประชุมสงฆ์) ๓ ครั้ง เมื่อจบญัตติ ภิกษุผู้ล่วงละเมิดยังไม่สำนึกตัว ต้องอาบัติทุกกฏ จบกรรมวาจา ๒ ครั้ง ต้องอาบัติถุลลัจจัย จบกรรมวาจาครั้งที่ ๓ ต้องอาบัติสังฆาติเสส เมื่อต้องอาบัติสังฆาติเสสแล้ว ทุกกฏและถุลลัจจัยเป็นอันระงับ^{๑๑๓}

อนึ่ง เนื่องจากอาบัติสังฆาติเสสเป็นอาบัติประเภทยุทธสาธิตหรือครุภาติ คืออาบัติหยาบใหญ่และหนัก แต่ยังเป็นสะเทกัจฉาภาติคือยังแก้ไขได้ แม้แก้ไขไม่ได้ด้วยเทสนาวิธีคือการแสดงอาบัติ แต่ก็แก้ไขได้ด้วยวุฏฐานวิธีคือการอยู่ปริวาสเพื่อออกจากอาบัติ ดังนั้นในคัมภีร์กังขาวิตรณोधินวฏฐิกาจึงได้อธิบายถึงวิธีอยู่ปริวาสกรรม ๓ อย่างไว้คือ ๑) ปฏิจันนปริวาส ๒) สุทนต์ปริวาส ๓) สโมธานปริวาส^{๑๑๔}

๔.๑.๒.๓ อนียตกัณฑ์

ในอนียตกัณฑ์นี้มี ๒ สิกขาบท คือ ๑) ปฐมอนียตสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามภิกษุหนึ่งในที่ลับตากับหญิงสองต่อสอง ๒) ทุตติยอนียตสิกขาบท

^{๑๑๐} กงฺขา.อภินวฏฐิกา (บาลี) ๒๗๒.

^{๑๑๑} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๔๓๗/๓๒๘.

^{๑๑๒} กงฺขา.อภินวฏฐิกา (บาลี) ๒๗๓-๒๗๔, ดุรายละเอียดยใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๑๔/๔๔๗.

^{๑๑๓} กงฺขา.อภินวฏฐิกา (บาลี) ๒๖๘.

^{๑๑๔} ดุรายละเอียดยใน กงฺขา.อภินวฏฐิกา (บาลี) ๒๗๖-๒๘๕.

ว่าด้วยการห้ามภิกษุนั่งในที่ลับกับหญิงสองต่อสอง คำว่า “อนียต” แปลว่า ไม่แน่นอน หมายถึง ไม่แน่นอนว่าจะปรับอาบัติใดระหว่างอาบัติปาราชิก ตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ ว่าด้วยการห้ามภิกษุเสพเมถุนในปาราชิกกัณฑ์ อาบัติสังฆาติเสสตามความแห่งสิกขาบทที่ ๒ ว่าด้วยการห้ามถูกต้องกายกับมาตุคาม, ตามความแห่งสิกขาบทที่ ๓ ว่าด้วยการห้ามพุดเกี้ยวหญิง, และตามความแห่งสิกขาบทที่ ๔ ว่าด้วยการห้ามภิกษุให้บำเรอความใคร่ของตนในสังฆาติเสสกัณฑ์ อาบัติปาจิตตีย์ตามความแห่งสิกขาบทที่ ๖ ว่าด้วยการห้ามภิกษุนอนร่วมกับมาตุคามในมูสาวาทวรรคตามความแห่งสิกขาบทที่ ๔ ว่าด้วยการห้ามภิกษุนั่งบนอาสนะในที่กำลังกับมาตุคามสองต่อสอง และตามความแห่งสิกขาบทที่ ๕ ว่าด้วยการห้ามภิกษุนั่งในที่ลับกับมาตุคามสองต่อสองแห่งอเจลกวรรคในปาจิตตีย์กัณฑ์^{๑๑๕} ซึ่งสิกขาบทที่ ๔ และ ๕ นี้ ผู้วิจัยเข้าใจว่าเป็นลหุกาบัติที่มีพุทธประสงค์ในการบัญญัติเพื่อป้องกันเหตุหรือปิดช่องทางมิให้มีการล่วงละเมิดครุกาบัติคือปาราชิกและสังฆาติเสส

เนื่องจากอนียตทั้ง ๒ สิกขาบทนี้เป็นเพียงบทบัญญัติที่ทรงวางไว้เป็นกลางๆ เพื่อพิจารณาปรับโทษตามเงื่อนไขของพระบัญญัติคือขึ้นอยู่กับสถานที่ว่าเป็นที่ลับตา (จกขุสส รโห) หรือว่าเป็นที่ลับหู (โสตสส รโห) ถ้าเป็นที่ลับตาที่กำลัง อาบัติที่จะถูกปรับมี ๓ อย่าง คือ ปาราชิก สังฆาติเสส และปาจิตตีย์ ถ้าเป็นที่ลับหูไม่มีที่กำลัง อาบัติที่จะถูกปรับมี ๒ อย่าง คือ สังฆาติเสส ปาจิตตีย์ ในประเด็นนี้ คัมภีร์กัณฑชาวิตรณโอภินวฎีกา อธิบายไว้ว่า เพื่อความเป็นธรรมสำหรับภิกษุผู้ถูกกล่าวหาว่า ถ้ายอมรับว่าล่วงละเมิดพระบัญญัติใด ให้ปรับตามพระบัญญัตินั้น^{๑๑๖} หรือไม่ต้องอาศัยบุคคลผู้กล่าวหาในการปรับอาบัติซึ่งจะต้องมีคุณธรรมอย่างต่ำเป็นโสดาบันขึ้นไป แม้ภิกษุจะไม่ยอมรับว่าละเมิดพระบัญญัติ ก็ให้ปรับโทษตามคำกล่าวหาของบุคคลนั้น เปรียบเสมือนคุณธรรมนั้นๆ เชื้อถือ^{๑๑๗} ซึ่งอรรถกถาสมันตปาสาทิการะบุไว้ว่าผู้กล่าวหาต้องเป็นโสดาบันขึ้นไปนั้น เปรียบเข้าใจหลักศาสนา คือ ไตรสิกขาดีพอ^{๑๑๘} ถือเป็นการอธิบายเนื้อหาพระวินัยที่สอดคล้องกันระหว่างคัมภีร์ ซึ่งผู้วิจัยมองว่าการอธิบายวินัยเช่นนี้ถือว่าคุณแก่องค์กรสงฆ์ เป็นการรักษาปกป้องศาสนบุคคลให้รอดพ้นจากคนอันธพาลหรือมือคตมุงใส่ร้ายป้ายสีภิกษุในกรณีที่มี

^{๑๑๕} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๘๗-๒๘๙, และดูรายละเอียดใน วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๔๔/๔๗๔, ๔๕๓/๔๘๐, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๘๔-๒๘๖/๔๓๑-๔๓๖, สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๔๖๔.)

^{๑๑๖} การปรับอาบัติตามคำรับสารภาพนี้ คัมภีร์กัณฑชาวิตรณได้อ้างอิงวินัยปิฎกคัมภีร์ปริวารว่า “คำรับสารภาพหรือยอมรับ (ปฎิญา) พระผู้มีพระภาคตรัสไว้เฉพาะในหมู่ภิกษุสี่ชชีเท่านั้น ไม่ตรัสไว้สำหรับหมู่ภิกษุอลัชชี” (ปฎิญา ลขชีสุ กตา อลชชีสุ เอว น วิชชติ) (กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๘๗. และดูรายละเอียดใน วิ.ป. (บาลี) ๘/๓๕๙/๓๓๓.)

^{๑๑๗} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๘๗.ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๔๔๔-๔๔๕/๑๓๕, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๔๔๔-๔๔๕/๑๖๕.

^{๑๑๘} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๔๔๕/๑๖๕-๑๖๖.

ได้ล่วงละเมิดพระบัญญัตินั้นๆ ดังนั้น อาจสรุปได้ว่าอนิยตสิกขาบทนี้ เป็นการบัญญัติไว้เพื่อรักษาพระวินัย เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันตัวบุคคลคือภิกษุ และเพื่อปกป้องพระพุทธศาสนา

๔.๑.๒.๔ นิสสัคคิกกัณฑ์

คัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกาได้อธิบายเนื้อหา นิสสัคคิยาปาจิตติยอย่างครบถ้วนว่า นิสสัคคิยาปาจิตติย เป็นลหุกาบัติ (อาบัติเบา) คำว่า นิสสัคคิยาปาจิตติย แยกเป็น ๒ คำ คือ นิสสัคคิยา กับ ปาจิตติย คำว่า นิสสัคคิยา แปลว่า สิ่งที่ต้องสละ หรือ แปลว่า การสละซึ่งเป็นกระบวนการทางพระวินัยที่พึงทำในเบื้องต้นก่อนแสดงอาบัติโดยสละแก่สงฆ์ คณะ หรือ บุคคลก็ได้^{๑๑๙} คำว่า ปาจิตติย แปลว่า ทำจิตให้ตก หมายถึงอาบัติที่ทำกุศลจิตคือกุศลธรรมของผู้จงใจต้องให้ตกไปคือพลาดจากอริยมรรค^{๑๒๐} รวมทั้ง ๒ คำ นี้ เข้า ด้ ว ย กั น เป็น นิสสัคคิยาปาจิตติย หมายถึงอาบัติปาจิตติยที่ภิกษุต้องเพราะเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ต้องสละ

ในนิสสัคคิกกัณฑ์นี้มี ๓๐ สิกขาบท^{๑๒๑} จัดรวบรวมเป็น ๓ วรรค วรรคละ ๑๐ สิกขาบท ดังนี้ (๑) จีวรวรรค วรรคว่าด้วยจีวร มี ๑๐ สิกขาบท (๒) เอฬกโลมวรรค วรรคว่าด้วยขนแพะหรือแกะ มี ๑๐ สิกขาบท และ (๓) ปัตตวรรค วรรคว่าด้วยบาตร มี ๑๐ สิกขาบท ใน ๓ วรรคนั้น มีประเด็นที่น่าศึกษาดังนี้

ประเด็นที่ ๑ กฐินเดาะ

คำว่า “กฐินเดาะ” แปลความจากศัพท์บาลีว่า “อุพภต” ซึ่งแปลตามศัพท์ว่า “รื้อ ไม้ สะ ดิง” เป็น ไม้ แ บ บ ส า ห ร ะ บ ชี ง ผ้ า ส า ห ร ะ บ แ ย้ บ จี ว ร ซึ่งเป็นขั้นตอนถัดจากการกรานกฐิน^{๑๒๒} หรือพิธีชิงไม้สะดิงเพื่อเย็บจีวร เมื่อเย็บจีวรเสร็จแล้วก็จะมีการรื้อไม้สะดิง แต่คำว่า “กฐินเดาะ” หรือ “รื้อไม้สะดิง” นี้ถูกนำมาใช้ในความหมายว่า ยกเลิกอาณิสสงส์กฐินหรืออาณิสสงส์การจำพรรษา ๕ ประการ^{๑๒๓} คือ (๑) เ ที่ ย ว ไ ป ไม่ ต้ อ ง บ อ ก ล า ภิ ก ขุ ที่ อ ยู่ ใน อ า ว า ส นั้น

^{๑๑๙} กงขา.อ. (บาลี) ๑๘๖.

^{๑๒๐} ดูประกอบใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๓/๓๓๙/๔๘๕.

^{๑๒๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๕๙-๖๖๒/๑-๑๘๔

^{๑๒๒} กรานกฐิน เป็นวิธีการตัดเย็บจีวร โดยการชิงไม้สะดิง(ไม้กรอบสี่เหลี่ยม)

แล้วเอาผ้าที่เย็บเป็นจีวรเข้าชิงที่ไม้สะดิงนั้น เย็บเสร็จแล้ว บอกแก่ภิกษุทั้งหลายร่วมใจกันยกผ้าให้ในนามสงฆ์ เพื่ออนุโมทนา (กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๙๑)

^{๑๒๓} วิ.ม. (บาลี) ๒/๓๐๖/๙๔, วิ.ม. (ไทย) ๒/๓๐๖/๑๔๖.

โดยไม่ต้องอาบัติปาจิตตีย์ในกรณีละเมิดจาริตตสิกขาบทที่ ๖ แห่งอเจลกวรรค^{๑๒๔} (๒) เทียวไปไม่ต้องถือจิรวไปครบไตร โดยไม่ต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะอยู่ปราศจากไตรจิรวกรณีล่วงละเมิดอุทโทสิตสิกขาบท ที่ ๒ แห่งจิรววรรค^{๑๒๕} (๓) ฉันทณโฆชน^{๑๒๖}ได้โดยไม่ต้องอาบัติปาจิตตีย์กรณีล่วงละเมิดคณโฆชนสิกขาบทที่ ๒ แห่งโฆชนวรรค^{๑๒๗} (๔) ทรงอดิเรกจิรวไว้ได้ตามต้องการ ไม่ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์เพราะเก็บไว้เกินกำหนด ๑๐ วันตามความแห่งกฐินสิกขาบทที่ ๑ แห่งจิรววรรค^{๑๒๘} (๕) สามารถได้จิรวที่เกิดขึ้นในที่นั้นๆ เช่น จิรวของภิกษุที่ตายแล้ว จิรวที่เขาลวายุอุทิสสงฆ์^{๑๒๙} ซึ่งอาานิสงส์ทั้ง ๕ ประการดังกล่าวนี้ภิกษุจะได้รับเมื่อได้กรานกฐินแล้ว มีระยะเวลา ๕ เดือน คือตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕^{๑๓๐} แต่คัมภีร์กังขาวิตรณอธิบายสอดคล้องกับพระวินัยปิฎกว่ามีเหตุให้กฐินเดาะหรือสิ้นสุดอาานิสงส์กฐินก่อนเวลาอันควร ๘ ประการ คือ การที่ภิกษุหลีกไปไม่คิดจะกลับ การที่ภิกษุนำผ้าไปภายนอกสีมาแล้วเย็บจิรวโดยไม่คิดจะกลับ เป็นต้น^{๑๓๑}

ประเด็นที่ ๒ อกาลจิรว

กังขาวิตรณอธิบายสอดคล้องกับสิกขาบทวิภังค์ว่าหมายถึงผ้าที่เกิดขึ้นตลอดระยะเวลา ๑๑ เดือนคือตั้งแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๑๒ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๑ ของปีถัดไปสำหรับภิกษุผู้ไม่ได้กรานกฐิน, หรือผ้าที่เกิดขึ้นตลอด ๗ เดือนคือตั้งแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๔ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๑ ในปีเดียวกันสำหรับภิกษุผู้ได้กรานกฐินแล้ว แม้ผ้าที่เขาลวายุเจาะจงในกาลก็จัดเป็นอกาลจิรว^{๑๓๒} ซึ่งในพระบัญญัติระบุไว้ว่าให้เก็บไว้ได้ไม่เกิน ๑ เดือนในกรณีไม่พอจะทำเป็นจิรวและมีความหวังว่าจะได้มาเพิ่มอีก^{๑๓๓} กังขาวิตรณอธิบายอีกว่าหมายถึงผ้าที่เกิดขึ้นนอกฤดูกาล เป็นผ้าผืนที่ ๔

^{๑๒๔} วิ.ม.หา.(ไทย) ๒/๒๔๘/๔๓๗.

^{๑๒๕} วิ.ม.หา.(ไทย) ๒/๔๗๒/๑๐.

^{๑๒๖} การฉันทณโฆชน มี ๒ กรณี คือ ๑) กรณีทายกนิมนต์ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ไปพร้อมกัน รับประเคนพร้อมกัน ฉันทพร้อมกัน ๒) ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปยืนหรือนั่งอยู่ด้วยกันออกปากขออาหารจากทายก รับประเคนพร้อมกัน ฉันทพร้อมกัน การกระทำอย่างนี้ ย่อมต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.ป. (บาลี) ๘/๓๒๒/๒๖๑, วิ.ม.หา.อ.๒/๒๑๗-๒๑๘/๓๔๖-๓๔๗)

^{๑๒๗} วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๒๐๙/๓๗๑.

^{๑๒๘} วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๔๖๐/๒.

^{๑๒๙} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๐๖/๑๙๒.

^{๑๓๐} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๑๑-๓๒๕/๑๙๙-๒๐๐.

^{๑๓๑} วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๑๐/๑๕๐.

^{๑๓๒} วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๕๐๐/๒๑.

^{๑๓๓} วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๔๘๙/๒๐.

นอกจากไตรจีวรซึ่งภิกษุสามารถจะเก็บไว้ได้ไม่เกิน ๑ เดือนนับจากวันที่เก็บได้ หากเก็บไว้เกิน ๑ เดือน ผ่านนั้นต้องสละ ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์

๔.๑.๒.๕ ปาจิตตยกัณฑ์ ว่าด้วยอาบัติปาจิตตีย์สำหรับภิกษุ เป็นลหุกาบัติคืออาบัติเบา เป็นสเดกัจฉาบัติคืออาบัติที่แก้ไขได้ด้วยเทศนาวิธี มีเนื้อหาพระบัญญัติ ๙๒ สิกขาบท แบ่งออกเป็น ๙ วรรค มีประเด็นศึกษาดังนี้

ป ร ะ เ ตี น ที่ ๑
ความหมายที่ต่างกันระหว่างการกล่าวเสียตีสตามความแห่งโอมสวาทสิกขาบทที่ ๒ กับการกล่าวส่อเสียตีสตามความแห่งเปสุญญสิกขาบทที่ ๓ แห่งมฺสาวาทวรรค

ใน คัมภีร์ กังขาวิตรณ อภินวฎีกาอธิบายคำว่า “กล่าวเสียตีส” ตามความแห่งโอมสวาทสิกขาบทว่า หมายถึงการกล่าวคำหยาบ การกล่าวขู่ ข่ม หรือตำหนิติเตียน ด่า หรือสบประมาทด้วยชาติกำเนิด ชื่อ ตระกูล หน้าที่การงาน ความรู้ โรคภัยไข้เจ็บ รูปร่างลักษณะ รวมถึงอาบัติต่างๆ ซึ่งคำเหล่านั้นเป็นคำไม่สบายหู เสียตีสใจ หากภิกษุมีเจตนาจะด่า สบประมาท ห รื อ ป ร ะ เ ส ง ค์ จ ะ ไ ้ เ ข า อ ั บ อ าย แล้วกล่าวเสียตีสโดยตรงต่อภิกษุผู้มีชาติกำเนิดสูงด้วยชาติกำเนิดต่ำเป็นต้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์ แต่หากกล่าวเสียตีสโดยอ้อม เช่น ว่า “ในธรรมวินัยนี้มีภิกษุเป็นคนเลี้ยวโค” ต้องอาบัติทุกกฏทุกๆ คำพูด กล่าวเสียตีสโดยตรงต่ออนุสัมบัน ต้องอาบัติทุกกฏ แต่หากภิกษุกล่าวมุ่งอธิบายธรรม มุ่งพร่ำสอน เช่น กล่าวว่า “แม้ในบัดนี้ท่านเป็นจันฑาล ท่านอย่าได้ทำบาป ท่านอย่าเป็นคนมีตมามีตไป” อย่างนี้ไม่ต้องอาบัติ^{๑๓๔}

ส ่วน ใน เป ส ุ ญ ญ สิก ขา บ ท คำ ว่า “ ก ล ่า ว ส ่อ เ ส ย ต ” ฎีกา อธิบายสอดคล้องกับสิกขาบทวิภังค์ แห่งเปสุญญสิกขาบทว่า การกล่าวส่อเสียตีสหมายถึงการยุแหย่คนที่เขารักกัน สามัคคีกันให้บาดหมางกัน ด้วยจุดประสงค์ ๒ ประการคือ ๑) ต้องการให้เขาชobot ๒) ต้องการให้เขาแตกกัน ภิกษุมีพฤติกรรมฟังความของภิกษุรูปหนึ่งแล้วนำไปกล่าวยุแหย่ภิกษุอีกรูปหนึ่งด้วยถ้อยคำที่ฟังมาตรงๆ ต ้อ ง อ าย ั บ ิ ตี ป าย ิ ต ตี ย แต่หากฟังความของภิกษุรูปหนึ่งแล้วนำไปยุแหย่ภิกษุอีกรูปหนึ่งด้วยถ้อยคำที่ไม่ตรง ต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๓๕}

ประเด็นที่ ๒ การสอนอนุสัมบันให้กล่าวธรรมเป็นบทๆ ต าม ค ว าม แ ห่ ง ป โ ท ส ั ม ม สิก ขา บ ท คัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกาอธิบายว่าหมายถึงทั้งภิกษุและอนุสัมบันต่างมุ่งสวดแข่งกัน เช่นเริ่มต่างกัน แต่เร่งให้จบพร้อมกัน เป็นต้น เป็นการนำพุทธภาษิตหรือพุทธธรรมมาเล่นกัน

^{๑๓๔} กงฺขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๓๖๗-๓๖๘,และดูรายละเอียดใน วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๒-๓๕/๑๙๙-๒๒๓.

^{๑๓๕} กงฺขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๓๖๘-๓๖๙,และดูรายละเอียดใน วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๖-๔๓/๒๒๔-๒๓๒.

ก็ อ เ ปื น ค ว า ม ไ ม่ เ ห ม า ะ ส ม
ทั้งยังสะท้อนถึงการขาดความเคารพยำเกรงต่อกันระหว่างภิกษุกับอนุสัมบันที่มีเพศภาวะต่างกัน^{๑๓๖}

ประเด็นที่ ๓ อุตตริมนุสสรธรรมในภุตาโรจนสิกขาบทกับจตุตถปาราชิกสิกขาบท

มี อ ว า โ ต ย ค ว า ม ห ม า ย ข อ ง ค า ว า
“อุตตริมนุสสรธรรม”ทั้งในภุตาโรจนสิกขาบทกับจตุตถปาราชิกสิกขาบท มีความหมายเดียวกัน
คือแยกออกเป็น ๒ คำ คือคำว่า “อุตตริ” กับ “มนุสสรธรรม” คำว่า อุตตริ
หมายถึงอุตตริธรรมคือธรรมที่สูงหรือธรรมที่ยิ่ง ได้แก่ ฌาน วิโมกข์ อริยมรรค อริยผล นิพพาน
ส่วนคำว่า “มนุสสรธรรม” หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เมื่อรวม ๒ ศัพท์เข้าด้วยกัน เป็น
“อุตตริมนุสสรธรรม” แปลว่า ธรรมที่ยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ได้แก่ฌาน วิโมกข์ เป็นต้น

มีข้อแตกต่างระหว่างสิกขาบททั้งสองคือ ในจตุตถปาราชิกสิกขาบท มีจุดเน้นว่า
“รู้ว่าไม่มีในตน แต่จงใจอวดว่ามีในตน” จึงต้องอาบัติปาราชิก แต่ในภุตาโรจนสิกขาบท
แห่งปาจิตตยิกถ์นี้ มีจุดเน้นว่า ถ้ามีในตนจริง บอกแก่นอนุสัมบัน ต้องอาบัติปาจิตตย
แต่ถ้าบอกธรรมนั้นที่มีในตนจริงแก่ภิกษุและภิกษุณี ไม่เป็นอาบัติ ถ้าบอกมนุสสรธรรมหรือคุณคือสุตะ
ปริยัติ และศีล แก่อนุสัมบัน ก็ถือเป็นสิ่งที่ควร ไม่เป็นอาบัติ^{๑๓๗}

ประเด็นที่ ๔ ความหมายของการพราภุตคาม ตามความแห่งภุตคามสิกขาบท

คิ า ว า “ ภุ ต ค า ม ”
กั ง ข า วิ ต ร ณี อ ภิ น ว ฎี ก า อธิบายสอดคล้องกับสิกขาบทวิภังค์แห่งภุตคามสิกขาบทและสอดคล้องกับอรรถ
ถกถาสมันตปาสาทิกา ว่าหมายถึงกลุ่มพืชพันธุ์ที่เกิดจากเหง้า ลำต้น ตา ยอด เมล็ด
ที่เกิดและเจริญเติบโต คำนี้เป็นชื่อเรียกไม้ยืนต้น ไม้กอ และหญ้าเขียวสด^{๑๓๘} ภิกษุรู้รู้ว่าเป็นภุตคาม
จงใจพราภุตคือตัด ทำลาย ให้ทำลาย ต้ม ใช้ให้ต้ม ต้องอาบัติปาจิตตย ไม่แน่ใจว่าเป็นภุตคาม
ตัดหรือทำลาย ต้องอาบัติทุกกฏ เป็นภุตคาม แต่เข้าใจว่าไม่ใช่ภุตคาม ไม่ต้องอาบัติ ไม่ใช่ภุตคาม
แต่เข้าใจว่าเป็นภุตคาม จงใจตัดหรือทำลาย ต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๓๙} เมื่อว่าโดยสรุป
สิกขาบทนี้เน้นที่เจตนาจงใจเป็นหลัก

ประเด็นที่ ๕ ความหมายแห่งคณโกชนะในคณโกชนสิกขาบท
และปรัมปรโกชนะในปรัมปรโกชนสิกขาบท

กั ง ข า วิ ต ร ณี อ ภิ น ว ฎี ก า อธิบายว่า คำว่า “คณโกชนะ”
หมายถึงการฉ้นพร้อมกันเป็นหมู่คณะตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ที่รับนิมนต์ไปฉ้นโดยออกชื่อโกชนะก็ดี
หรือออกปากขอโกชนะก็ดี เดินทางไปพร้อมกัน รับประเคนพร้อมกัน ฉ้นพร้อมกัน
ต้องอาบัติปาจิตตย แต่ถ้าฉ้นในสมัยคือขณะเป็นไข้ ช่วงเวลาถวายเป็นจิรว ช่วงเวลาทำจิรว

^{๑๓๖} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๓๗๐, ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๔-๔๘/๒๓๓-๒๓๖, วิ.มหา.อ.(ไทย) ๒/๔๕/๓๑๖.

^{๑๓๗} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๓๗๔, ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๒/๒๓๙, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๔๕/๓๑๖.

^{๑๓๘} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๓๗๘, และดูรายละเอียดใน วิ.มหา.(ไทย) ๒/๙๑/๒๗๘, วิ.มหา.อ.(บาลี) ๒/๙๐-๙๑/๒๘๓-๒๘๔.

^{๑๓๙} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๙๑/๒๗๘.

ช่วงเวลาเดินทางไกล เดินทางโดยसारเรือ และมหาสมัย(ช่วงเวลาที่เราส่งสัตว์ทุกทิศต่างเดินทางมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าหลังจากออกพรรษา) ไม่เป็นอุปสรรค^{๑๔๐} ส่วนคำว่า “ปรัมปรโภชนะ” หมายถึงภิกษุรับนิมนต์ฉันภัตตาหารของทายกรายหนึ่งแล้ว ก็ยังรับนิมนต์ไปฉันภัตตาหารอีกรายหนึ่ง แล้วกลับมาฉันภัตตาหารของทายกรายแรก^{๑๔๑}

ประเด็นที่ ๖ การห้ามภิกษุฉันโภชนะที่เก็บสะสมไว้ โดยไม่รับประเคนใหม่ ตามความแห่งสันนิการสิกขาบท

กัฏฐกถาอธิบายว่าคำว่า “โภชนะที่เก็บสะสมไว้” หมายถึงของเคี้ยวของฉันที่เป็นยาวกาลิก^{๑๔๒} คือของฉันได้ตั้งแต่เช้าถึงเที่ยง ถ้าเก็บไว้ค้างคืนต้องรับประเคนใหม่จึงจะฉันได้ คำว่า รับประเคน ในที่นี้หมายถึงการรับถวาย ซึ่งมีลักษณะที่ต้องดังนี้ ๑) ของนั้นมีขนาดและน้ำหนักที่บุรุษปานกลางพอยกได้ ๒) ต้องถวายด้วยกายหรือของเนื่องด้วยกาย ๓) ทายกต้องอยู่ในระยะ ๑ หัตถบาล (๑ ศอก) ๔) ภิกษุรับประเคนด้วยกายหรือของเนื่องด้วยกาย^{๑๔๓}

ประเด็นที่ ๗ ที่ลัภ ตามความแห่งโรหิฏจันนสิกขาบทกัฏฐกถาอธิบายว่า

คำว่า ที่ลัภ ในโรหิฏจันนสิกขาบทและโรหิณีสสิกขาบทนี้ กัฏฐกถาอธิบายว่าความหมายเอาทั้งที่ลัภตาและที่ลัภหุ มีพุทธประสงค์ป้องกันเหตุมิให้เกิดการละเมิดพระบัญญัติถึงต้องอาบัติปาราชิกหรืออาบัติสังฆาติเสส ต่างจากอนียตสิกขาบทที่บัญญัติไว้เพื่อเป็นเงื่อนไขการปรับอาบัติในกรณีมีการละเมิดพระบัญญัติแล้ว^{๑๔๔}

ประเด็นที่ ๘ สุรา

คำว่า สุรา ตามความแห่งสุราปานสิกขาบท ในคำว่า สุราปานะ(การดื่มสุรา)นี้ กัฏฐกถาอธิบายว่าหมายถึง มัชชะ (น้ำเมา) ๕ ชนิด คือ (๑) ปิณธุสุรา (สุราเป้ง) (๑) ปูสุรา (สุราขม) (๑) โอทนสุรา (สุราข้าวสุก) (๑) กิณณปักขิตตาสุรา (สุราใส่หัวเชื้อ) (๑) สัมภารสังยุตตสุรา

^{๑๔๐} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๐๓, และดูประกอบใน วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๐๙-๒๒๐/๓๗๐-๓๗๘, วิ.อ.๒/๒๑๗-๒๑๘/๓๔๖-๓๔๗.

^{๑๔๑} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๐๔.

^{๑๔๒} ยาวกาลิก เป็น ๑ ในกาลิก (ของที่เนื่องด้วยกาล) ๔ อย่าง ซึ่งเป็นสิ่งที่จะกลืนให้ล่วงลำคอเข้าไป ซึ่งพระวินัยบัญญัติให้รับประเคนเก็บไว้และฉันได้ภายในเวลาที่กำหนด ได้แก่ ๑) ยาวกาลิก ของที่รับประเคนและฉันได้ชั่วเวลาตั้งแต่เช้าถึงเที่ยงของวันนั้น เช่น ข้าว ปลา เนื้อ ผัก ผลไม้ ขนมต่างๆ ๒) ยามกาลิก ของที่รับประเคนและฉันได้ชั่ววันหนึ่งกับคืนหนึ่ง คือ ปานะ ๘ ชนิดที่เรียกว่า น้ำอัฐบาน ได้แก่ (๑) น้ำมะม่วง (๒) น้ำหว่า (๓) น้ำกล้วยมีเมล็ด(๔) น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด (๕) น้ำมะขาง (๖) น้ำลูกจันทน์ (หรือองุ่น) (๗) น้ำเหง้าอูบล (๘) น้ำมะปราง (หรือลิ้นจี่) ๓) สัตตทาหาลิก ของรับประเคนไว้และฉันได้ภายใน ๗ วัน คือ เกสัช ๕ ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ๔) ยาวชีวิก ของรับประเคนไว้และฉันได้ตลอดไป ไม่จำกัดเวลา ได้แก่ ยารักษาโรค (วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๐๕/๑๘๘-๑๘๙)

^{๑๔๓} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๑๖-๔๑๗, ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๖๖/๔๑๖, วิ.มหา.อ.(บาลี) ๒/๒๖๕/๓๘๓, วิ.มหา.อ.(ไทย) ๒/๒๖๕/๔๖๕-๔๖๗.

^{๑๔๔} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๒๒, ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๘๙-๒๙๒/๔๓๔-๔๓๖.

(สุราผสมเครื่องปรุง) และเมรัย ๕ ชนิด คือ (๑) ปุพผาสวะ (น้ำหมักดองดอกไม้) (๒) ผลาสวะ (น้ำหมักดองผลไม้) (๓) มัชวาสวะ (น้ำหมักดองน้ำผึ้ง) (๔) คุพผาสวะ (น้ำหมักดองน้ำอ้อยยบ) (๕) สัมภาระสังยุตตาสวะ (น้ำหมักดองที่ประกอบขึ้นจากเครื่องปรุง) รวมถึงของมีนเมาอย่างอื่น^{๑๔๕}

ประเด็นที่ ๙ พินทุ

คั ว ่า วั พิน ทุ

หมายถึงทำเป็นจุดวงกลมใหญ่เท่าแวงตานกยูงหรือเล็กเท่าตัวเรือดที่มุมจีวรทั้ง ๔ มุม หรือ ๓ มุม ๒ มุม หรือ มุม เดียว ด้วย สี เขียว สี คราม สี ตม หรือ สี ดำ ค ล ้า เพื่อให้จีวรเสียสีหรือมีตำหนิให้มีที่สังเกต^{๑๔๖}

ประเด็นที่ ๑๐ วิกัป

คำว่า วิกัป หมายถึงทำให้เป็นของ ๒ เจ้าของ ในกรณีที่จีวรนั้นเป็นอติเรกจีวร เป็นวิธีป้องกันอาบัติ การวิกัปจะทำต่อหน้าหรือลับหลังก็ได้ และจะวิกัปให้แก่ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร หรือ สามเณร ก็ ได้ เมื่อ ผู้ รั บ วิ กั ป คื น ไ ห้ แ ล ้ว ก็สามารถใส่สอยจีวรนั้นได้โดยไม่ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๑๔๗}

ประเด็นที่ ๑๑ ห้ามบวชให้บุคคลมีอายุต่ำกว่า ๒๐ ปีตามความแห่งอุทฺตวิสสิสสิกขาบท

กั ง ขาวิตรณิ อภินวฎีกาอธิบายไว้สรุปความได้ว่าการนับอายุนั้นดังนี้ คือเริ่มนับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตคือจิตดวงแรกเกิดในครรภ์มารดา ถ้าทารกอยู่ในครรภ์ ๙ เดือน นับหลังจากคลอดแล้วมีอายุได้ ๑๙ ปี ๓ เดือนเต็ม ถือว่ามีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์^{๑๔๘}

ประเด็นที่ ๑๒ นิ้วพระสุคต กับ คีบพระสุคต

ค ำ ว ่า นิ้ว พ ระ สุ ค ต แ ล ะ คี บ พ ระ สุ ค ต

เป็น ชื่อ มา ต รา วั ต ระ ยะ มี ป ร า ก ฎ ใน พ ระ วิ น ย ปิ ฎ ก ห ล า ย แ ห่ ง คัมภีร์กั ง ขาวิตรณิ อภินวฎีกาอธิบายไว้ดังนี้คือ ๑ นิ้วพระสุคต มีขนาดเท่ากับ ๓ นิ้วของคนปานกลางในปัจจุบัน, ๑ คีบพระสุคต มีขนาดเท่ากับ ๓ คีบของคนปานกลางในปัจจุบัน หรือเท่ากับ ๑ ศอกคืบข้างไม้^{๑๔๙}

๔.๑.๓ ภิกขุณีปาติโมกข์วินัยนา : อธิบายภิกขุณีปาติโมกข์

คัมภีร์กั ง ขาวิตรณิ อภินวฎีกามีการอธิบายเนื้อหาพระวินัยเฉพาะอสาธารณบัญญัติ ๑๓๐ สิกขาบทได้แก่ ปาราชิก ๔ สิกขาบท สังฆาติเสสสิกขาบท ๑๐ สิกขาบท นิสสัคคียปาจิตตีย์ ๑๒ สิกขาบท ปาจิตตีย์ ๙๖ สิกขาบท แบ่งเป็น ๙ วรรค และปาฏิเทสนียะ ๘ สิกขาบท ในที่นี้ผู้วิจัยได้ยกบางประเด็นมาวิเคราะห์ดังนี้

ประเด็นที่ ๑ เรื่องการบัญญัติอัฐฐัตถุสิกขาบทที่ ๘ ในปาราชิกกัณฑ์

^{๑๔๕} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๒๕, ดุรายละเอียดใน วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๒๗-๓๒๘/๔๖๕, วิ.อ.(บาลี) ๒/๒๖๕/๓๘๓, วิ.อ.(ไทย) ๒/๓๒๖-๓๒๘/๔๙๐-๔๙๑, สารตุล.ฎีกา (บาลี) ๓/๙๘.

^{๑๔๖} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๒๙.

^{๑๔๗} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๒๙, และดุรายละเอียดใน วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๗๓-๓๗๔/๔๙๔.

^{๑๔๘} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๓๓, และดุรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๐๒-๔๐๓/๕๑๕, วิ.มหา.อ.(บาลี) ๒/๔๐๔/๕๑๕.

^{๑๔๙} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๙๗.

สิกขาบทนี้มีสาระสำคัญว่าการที่ภิกษุณีจะต้องอาบัติปาราชิกในสิกขาบทนี้นั้นต้องมีจิตกำหนดยินดีในกรณีทั้ง ๘ คือ (๑) ยินดีการจับมือ (๒) ยินดีการจับมูมสังฆาฏี (๓) ยินดีการยื่นเคียงคู่ (๔) ยินดีการสนทนา (๕) ยินดีไปที่นัดหมาย (๖) ยินดีการที่ชายมาหา (๗) ยินดีเดินตามชาย (๘) ยินดีน้อมกายเข้าหาชาย เมื่อยินดีครบทั้ง ๘ กรณีนี้ จึงต้องอาบัติปาราชิก^{๑๕๐} กรณีทั้ง ๘ อย่างนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นอสังกรรมสำหรับภิกษุณีซึ่งคัมภีร์สมันตปาสาทิกาอรรถกถาอธิบายว่าหมายถึงพฤติกรรมถูกรุกต้องหรือสัมผัสกันทางกายระหว่างภิกษุณีกับบุรุษ ยังไม่ถึงขั้นการเสพเมถุนธรรม^{๑๕๑} เหมือนในปฐมปาราชิก แต่แม้ไม่ถึงขั้นการเสพเมถุนธรรม ก็ยังวางโทษไว้ถึงขั้นปาราชิก ทั้งนี้ก็เพื่อความปลอดภัยสำหรับภิกษุณีซึ่งเป็นเพศที่อ่อนแอเสี่ยงต่อการคุกคามทางเพศจากบุรุษ และการที่ทรงบัญญัติเคร่งครัดเช่นนี้ก็เพื่อป้องกันอันตรายต่อพรหมจรรย์ของภิกษุณี รวมถึงการรักษาพระพุทธศาสนามีให้เกิดการดำหนิตเดียยน

ประเด็นที่ ๒ เรื่องนางสิกขมานาในคัมภีร์วินยวรรคแห่งปาจิตติยกัณฑ์ คัมภีร์กังขาวิตรณ้อธิบายว่า สิกขมานา ตามความแห่งสิกขาบทในวรรคนี้ หมายถึงสตรีมีอายุ ๑๘ ปีบริบูรณ์ ได้รับสิกขาสมมติหรือคำกล่าวสมათานสิกขาบท ๖ ข้อ คือ ตั้งแต่เจตนางดเว้นจากปาณาติบาต (ฆ่าสัตว์) จนถึงเจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล โดยทรงบัญญัติให้นางสิกขมานาถือปฏิบัติเป็นเวลา ๒ ปีโดยไม่ให้มีการละเมิดข้อใดข้อหนึ่ง สงฆ์ให้การรับรองแล้ว สามารถบวชเป็นภิกษุณีได้^{๑๕๒} หากขึ้นล่วงละเมิดข้อใดข้อหนึ่ง ก็ถือเป็นขาดทั้งหมด จำต้องกลับมาถือปฏิบัติและนับระยะเวลาใหม่ ผู้วิจัยมองว่าการที่ทรงวางหลักปฏิบัติไว้อย่างนี้ ก็เพื่อคัดกรองคนเพื่อเข้าสู่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะมาตุคามด้วยแล้วยังจำเป็นต้องมีระบบกลั่นกรองอย่างรอบคอบ

๔.๒ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างคัมภีร์กังขาวิตรณ้อภินวฎีกากับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์อื่น

ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ ๓ ด้านหลัก คือความสัมพันธ์ด้านโครงสร้างเนื้อหา ความสัมพันธ์ด้านการอธิบายเนื้อหา และความสัมพันธ์ด้านวรรณคดี มีสาระโดยสังเขปต่อไปนี้

๔.๒.๑ ความสัมพันธ์ด้านโครงสร้างเนื้อหา
จากการวิเคราะห์โครงสร้างของคัมภีร์กังขาวิตรณ้อภินวฎีกา พบว่านอกจากจะมีความสัมพันธ์ด้านการเรียบเรียงเนื้อหาตามลำดับหัวข้อเรื่องคือตั้งแต่คันถารัมภถ

^{๑๕๐} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๔๗๘.

^{๑๕๑} วิมहा.อ.(บาลี) ๒/๖๗๖/๔๖๘.

^{๑๕๒} บาลีว่า “ปาณาติปาตา เวรมณี เทว วสฺสณิ อวิติกกมฺม สมฺมาทณฺ์ สมฺมาทียามิ ฯ เปฯ วิกาลโภชนา เวรมณี เทว วสฺสณิ อวิติกกมฺม สมฺมาทณฺ์ สมฺมาทียามิ” (กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๕๐๖,และดูรายละเอียดใน วิ.ภิกขุณี.(บาลี) ๓/๑๐๗๙/๑๗๑,กงขา.อ.(บาลี) ๓๙๗.

า วัณณนา นิทานวัณณนา ภิกขุปาติโมกขวัณณนา เป็นต้นไป แล้ว ยังมีโครงสร้างเนื้อหาย่อยของแต่ละกัณฑ์สัมพันธ์กับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา โดยเฉพาะโครงสร้างย่อยที่อธิบายข้อความของแต่ละสิกขาบท ในที่นี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอปาราชิกกัณฑ์เป็นแนวศึกษาดังนี้

๑) ปฐมปาราชิกสิกขาบทในคัมภีร์กัฆขาวิตรณิอภินวฎีกา^{๑๕๓} มีโครงสร้างเนื้อหาที่อธิบายข้อความในพระบัญญัติ ดังนี้คือ ๑) ความหมายของภิกขุ ๒) ความหมายของสิกขาและสาซีพ ๓) การบอกคืนสิกขา ๔) การเสพเมถุนและมรรคแห่งปาราชิก ๕) ความหมายของปาราชิก และสังวาส ๖) อนาปัตติวาร

๒) ในทุติยปาราชิกสิกขาบท จากการวิเคราะห์พบว่าโครงสร้างเนื้อหาประกอบด้วย ๑) ที่ตั้งของทรัพย์และลักษณะการลักทรัพย์ ๒) มูลค่าของทรัพย์ที่เป็นเหตุให้ต้องอาบัติ ๓) เจื่อนไขและเกณฑ์ในการตัดสินอาบัติในกรณีลักทรัพย์ ๔) หลักการถือเอาด้วยวิสาสะ ๕) อนาปัตติวาร

๓) ในตติยปาราชิกสิกขาบท พบว่ามีโครงสร้างเนื้อหาดังนี้คือ ๑) ความหมายของกายมนุษย์หรือองค์ประกอบแห่งชีวิต ๒) ลักษณะการฆ่ามนุษย์ที่เป็นเหตุต้องอาบัติ ๓) เจื่อนไขการปรับอาบัติในกรณีฆ่ามนุษย์ ๔) อนาปัตติวาร ข้อยกเว้นไม่ต้องอาบัติ

๔) ในจตุตถปาราชิกสิกขาบท พบว่ามีโครงสร้างเนื้อหาดังนี้ คือ ๑) ความหมายของอุตตริมุสสธรรม ๒) ลักษณะการกล่าวอวดที่เป็นเหตุต้องอาบัติ ๓) เจื่อนไขการปรับอาบัติในกรณีกล่าวอวด ๔) อนาปัตติวาร ข้อยกเว้นไม่ต้องอาบัติ

จากโครงสร้างเนื้อหาที่ย่อยดังกล่าว นั้น พบว่ามีความสอดคล้องกับโครงสร้างเนื้อหาในพระวินัยปิฎก อรรถกถากัฆขาวิตรณิอรรถกถา^{๑๕๔} สมนตปาสาทิกาอรรถกถา^{๑๕๕} สารัตถทีปนีฎีกา^{๑๕๖} วิมตวิโนทนีฎีกา^{๑๕๗} กล่าวคือมีการตั้งชื่อและเรียบเรียงตามลำดับเนื้อหาเหมือนกัน คือ ตั้งชื่อว่าปฐมปาราชิกสิกขาบท ทุติยปาราชิกสิกขาบท ตติยปาราชิกสิกขาบท จตุตถปาราชิกสิกขาบท เป็นต้น อาจมีชื่อต่างกันบ้าง คือคัมภีร์กัฆขาวิตรณิอรรถกถาและคัมภีร์กัฆขาโยชนาอภินวฎีกา ตั้งชื่อว่า เมถุนธัมมสิกขาบท อทินนาทานสิกขาบท มนุสสวิคคหสิกขาบท อุตตริมุสสธัมมสิกขาบท คัมภีร์วินยวินิจฉยฎีกา ตั้งชื่อว่า เมถุนธัมมกถา อทินนาทานกถา มนุสสวิคคหกถา อุตตริมุสสธัมมกถา

^{๑๕๓} กงฺขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๗๖-๒๓๗.

^{๑๕๔} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๒๘.

^{๑๕๕} วิ.มหา.อ.(บาลี) ๑/๒๔-๒๓๓ /๒๐๙-๕๕๙.

^{๑๕๖} สารัตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๔-๒๓๓/๑-๓๖๓.

^{๑๕๗} วิมต.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๔-๒๓๓/๑๒๔-๓๒๔.

๔.๒.๒ ความสัมพันธ์ด้านการอธิบายเนื้อหา

สามารถวิเคราะห์ความสัมพันธ์ด้านการอธิบายเนื้อหาในคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา มี ๓ ลักษณะคือ ความสัมพันธ์โดยอ้างถึงคำหรือข้อความในคัมภีร์มายืนยัน ความสัมพันธ์โดยเชื่อมโยงถึงเนื้อหาพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา และความสัมพันธ์โดยสาระและบริบทในการอธิบาย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๒.๒.๑ ความสัมพันธ์โดยมีการอ้างอิงถึงคำหรือข้อความในคัมภีร์มายืนยัน

จ ก ก ร วิ เ ค ร า ะ ห์ พ บ ว า มีความสัมพันธ์โดยการอ้างอิงถึงคำหรือข้อความในคัมภีร์พระวินัยปิฎกบ้าง อรรถกถาบ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือคัมภีร์กังขาวิตรณอรรถกถาที่ตนนำมาตั้งอธิบายเกี่ยวกับประเด็นนั้นๆ กล่าวคือเมื่ออธิบายประเด็นเกี่ยวกับเนื้อหาเรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้ว ก็มักจะอ้างถึงคำหรือความที่เกี่ยวกับเนื้อหาที่ผู้รจนานำมาอธิบายนั้นเพื่อยืนยัน ซึ่งคำหรือความที่นำมายืนยันนั้น พบว่ามักใช้คำว่า “เตนาห” (เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า)^{๑๕๘} บ้าง, เตน วุตตํ บ้าง, ... วุตตตดา (เพราะท่านกล่าวไว้ใน....) บ้าง, ...วจนโต (เพราะคำว่า....) บ้าง ในการเชื่อมคำหรือข้อความที่นำมายืนยันนั้น ซึ่งมีรูปแบบการแต่งเนื้อหาลักษณะนี้จำนวนมาก ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะที่ปรากฏในปาราชิกกัณฑ์ ดังนี้

๑) การอธิบายประเด็นเกี่ยวกับอุปสัมปทาเปกขบุคคล (ผู้มุ่งอุปสมบท) จัดอยู่ใน ๑ ในสมบัตติ ๕ ประการ^{๑๕๙} ซึ่งพระพุทธนาคเถรผู้รจนานำประเด็นนี้จากคัมภีร์กังขาวิตรณอรรถกถาซึ่งเป็นผลงานของพระพุทธโฆสะจารย์มาอธิบายเพิ่มเติม เมื่ออธิบายจบ จึงอ้างถึงประเด็นเดียวกันคือเรื่องอุปสัมปทาเปกขะที่พระพุทธโฆสเถระได้กล่าวไว้เพื่อยืนยันสิ่งที่ตนอธิบาย ลักษณะนี้ มักเชื่อมด้วย “เพราะเหตุนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า...(เตนาห)” ดังตัวอย่าง ตตถาติ เตสุ ปญจสุ. วสตี เอตถาติ วตถ. อาธารो ปติฏฐา. เตนาห อุปสมปทาเปกโข ปุคคโลติ^{๑๖๐}. อุนานิ อปริปัญณานิ วสตี วสทานิ อสสาตี อุนวิสตีวสโส.^{๑๖๑} “บทว่า ตตถ ได้แก่ ในสมบัตติ ๕ ประการ อุปสัมปทาเปกขะ (ผู้มุ่งอุปสมบท) ย่อมอยู่ในที่นี้ เหตุนี้ ที่นี้ชื่อว่า วตถ, ได้แก่ ที่รอง, ที่ตั้ง เพราะเหตุนี้ พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “อุปสมปทาเปกโข ปุคคโล (บุคคลผู้ยอมมุ่งอุปสมบท)” อุปสมปทาเปกขบุคคลนั้นชื่อว่า มีอายุหย่อน ๒๐ เพราะมีกาลฝน ๒๐ ปี ที่หย่อนคือ ไม่บริบูรณ์”

๒) การอธิบายความหมายของภิกษุผู้เป็นไทยสังวาส ๓ จำพวก คือผู้ลักเพศ ผู้ลักสังวาส และผู้ลักทั้งเพศและสังวาส คัมภีร์กังขาวิตรณอธิบายเสริมอรรถกถาว่าภิกษุที่ชื่อว่า

^{๑๕๘} คำว่า “เตนาห” นี้มีปรากฏในคัมภีร์กังขาวิตรณจำนวน ๒๓๓ แห่ง

^{๑๕๙} ได้แก่ ๑) วัตถุสมบัตติ ๒) ญัตติสมบัตติ ๓) อนุสาวนาสมบัตติ ๔) สีมาสมบัตติ ๕) ปริสาสมบัตติ, กงขา.อ.(บาลี) ๑๒๘.

^{๑๖๐} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๗๘.

^{๑๖๑} กงขา.อ.(บาลี) ๑๒๘.

วตถุญโท วาติ อาห อนตมโสติอาทิ^{๑๖๖}. แต่สัตว์เดรัจฉานนั้นไม่ใช่ทั้งหมด สัตว์เดรัจฉานเป็นวัตถุแห่งการต้องอาบัติเกี่ยวกับเมถุนธรรม เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อนตมโส (โดยที่สุด)...” เป็นต้น

การอ้างข้อความในคัมภีร์เพื่อยืนยันการอธิบายของผู้รจนาในลักษณะเช่นนี้มีปรากฏในคัมภีร์กัณหาวิตรณิอภินวฎีกาเป็นจำนวนมาก ซึ่งนับเป็นความสัมพันธ์ด้านการอธิบายความโดยตรง จึงถือเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งในคัมภีร์กัณหาวิตรณิอภินวฎีกา

๔.๒.๒.๒ ความสัมพันธ์โดยการอ้างอิงเชื่อมโยงถึงเนื้อหาในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา

ความสัมพันธ์โดยเชื่อมโยงถึงเนื้อหาที่เกี่ยวข้องในคัมภีร์อื่นมาสนับสนุนโดยเฉพาะคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา นับเป็นการรจนาคัมภีร์ที่เป็นมาตรฐานทางวิชาการสูง กล่าวคือ มิได้รจนาขึ้นโดยอัตโนมัติ(ความเห็นส่วนตัว)แต่มีการอ้างอิงหลักพระวินัยโดยเชื่อมโยงถึงพระไตรปิฎก อ ร ร ก ก ถ า แ ล ะ ฎีกา พ ร ะ วิ นัย เ ป็น ลั ก โดยเฉพาะคัมภีร์กัณหาวิตรณิอรรถกถาและสมันตปาสาทิกามีการอ้างอิงถึงมากที่สุด^{๑๖๗} การอ้างอิงในลักษณะนี้ ผู้รจนามักใช้คำว่า “ยถาห”(ดังที่ท่านกล่าวแล้วว่า...) บ้าง “วุตตัมเหต” (สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสพระดำรัสนี้...) บ้าง “... วุตตนเณ เวทิตพโพ” (พึงทราบตามนัยที่ท่านกล่าวไว้...) บ้าง, “... อิติ หิ วุตตัม” (สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า...) หรือการระบุคัมภีร์ในรูปของสัตตมวิวัฏฐิติ ขยายคำว่า วุตตัม บ้าง, หรือมีการยกสาระในคัมภีร์มาทั้งข้อความแล้วคุณด้วย อิติ ศัพท์ และเชื่อมความด้วยคำขยายในประเด็นที่อธิบายความนั้นบ้าง, หรือกรณีอ้างคัมภีร์ระดับฎีกาด้วยกัน มักใช้คำว่า เกลิ.....วทนติ (อาจารย์บางพวงกล่าวว่า...) ดังมีตัวอย่างต่อไปนี้

๑)
กรณีอธิบายเรื่องศีลเป็นปาติโมกข์คือเป็นประธานหรือพื้นฐานแห่งธรรมทั้งหลายอันเป็นกุศล พร้อมอ้างอิงเนื้อหาคัมภีร์มาสนับสนุนให้การอธิบายมีน้ำหนักโดยใช้ “...อิติ หิ วุตตัม” ในการอ้างอิงเชื่อมโยงพระไตรปิฎก ดังตัวอย่าง ปาติโมกขนติ สุตตปาตติกขณธสัรรวฏฺฏํ สิกขาปทสึล...วชชปฏิปทขตตา อนวชชานํ สมาธิปญญาสงฆาตานํ ปริตตมคคตโลกุตตรานํ กุสลานํ ธมมานํ อาทิ ปติฏฐาภูตนติ อตฺถโก. “สึเล ปติฏฐาย นโร สปญญโย จิตฺตํ ปญญญจ

^{๑๖๖} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๓๗๑. และดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๔/๓๒.

^{๑๖๗} คัมภีร์กัณหาวิตรณิอรรถกถาและคัมภีร์สมันตปาสาทิกาเป็นผลงานของพระพุทธโฆสเถระ ดังนั้นแม้จะมีจุดเน้นที่แตกต่างกัน กล่าวคือกัณหาวิตรณิเน้นอธิบายพระบัญญัติหรือปาติโมกข์โดยตรง ส่วน สมันตปาสาทิกา เน้นอธิบายสาระพระวินัยในพระวินัยปิฎก แต่ก็มีรูปแบบการอธิบายและสาระของเนื้อหาสอดคล้องเชื่อมโยงกัน ดังนั้นในคัมภีร์กัณหาวิตรณิอภินวฎีกาแม้จะเป็นคัมภีร์อธิบายกัณหาวิตรณิอรรถกถาโดยตรง แต่มักปรากฏว่ามีสาระและบริบทเนื้อหาการอธิบายความสอดคล้องกับคัมภีร์สมันตปาสาทิกา : ผู้วิจัย

ภาว ย น ติ ^{๑๖๘} หิ ว ุ ต ต ์ . ตัง พ ระ ด ำ ร ั ส ที่ พ ระ พุ ท ธ เจ ้า ต ร ั ส ว่า
“นรชนผู้มีปัญญาเมื่อดำรงอยู่ในศีลแล้วย่อมยังจิตและปัญญาให้เจริญ”

๒) คัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา อธิบายร่างกายมนุษย์ที่เป็นเหตุต้องอาบัติปาราชิก
พร้อม เชื้อ ม โย ง ถึง ส ำ ร ะ ใน อ ร ร ก ถ ำ ด ้วย ค ำ ว่า “ ว ุ ต ต ุ เ ห ต์
อภฺรฺกถาย” (สมจริงดังที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำนี้) ดังตัวอย่าง บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า กลลโต
ปฏฺฐาย (ตั้งแต่เป็นกลล) หมายถึง ตั้งแต่กลลรูปที่เกิดขึ้นพร้อมกับปฏิสนธิวิญญาณ ที่ชื่อว่า กลลรูป
ได้แก่ รูป ๓๐ อย่าง คือ กายทสกะ วัตถุทสกะ และภาวทสกะ แห่งหญิงและชาย รูป ๒๐ อย่าง คือ
กายทสกะ และวัตถุทสกะ แห่งกะเทย บรรดากลลรูปแห่งหญิง ชาย กะเทย นั้น
ก ล ล ร ู ป ข อ ง ห ญิ ง แ ล ะ ช ำ ย
มีขนาดเท่ากับที่เขายาदनํ้ามันที่เขาจุ่มปลายขนข้างหนึ่งของขนแกะที่เกิดขึ้นในวันนั้นแล้วยกขึ้น ใส่แจว
สมจริงดังที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำนี้ในอรรถกถาว่า

รูปอันมีสีและสัณฐานเหมือนหยาดนํ้ามันงา ใส่แจว
ไม่ชุ่มมัว ท่านเรียกว่า กลลรูป ^{๑๖๙}

๓) พระพุทธนาคเถระ ผู้รจนาคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา
นำข้อความจากอรรถกถามาอธิบายว่าแม้ผู้ดำรงอยู่ในภิกขุภาวะ หากล่วงละเมิดสิกขาบท
ก็ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ เมื่ออธิบายจบ ก็อ้างอิงเชื่อมโยงถึงพุทธพจน์มาสนับสนุน
โดยเชื่อมโยงด้วย วุตตฺ เหต์ (สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสพระดำรัสนี้...) ดังตัวอย่าง “ภิกขุภาเว
จตวา อภพโป ฌานาทีนิ อธิคนตฺนติ ลิกขาปทาติกกุมสส อนตรายกรตฺตา วุตตฺ. ภิกขุภาโว หิสส
สคฺคนตฺราโย เจว โหติ มคฺคนตฺราโย จ. วุตตฺ เหต์ “สามณญฺ ทุปฺปรามญฺญํ
นินฺยาเย ปกทฺมตฺติ.” ^{๑๗๐} (คำว่า “ภิกขุภาเว จตวา อภพโป ฌานาทีนิ อธิคนตฺ” (ดำรงอยู่ในความเป็นภิกษุ
ไม่สามารถจะบรรลุธรรมทั้งหลายมีฌานเป็นต้นได้) พระพุทธโฆสเถระกล่าวไว้
เพราะการล่วงละเมิดสิกขาบท ทำอันตราย (ต่อการบรรลุธรรม) ความจริง
ความเป็นภิกษุของภิกษุผู้ล่วงละเมิดนั้นย่อมเป็นอันตรายต่อสวรรค์ และเป็นอันตรายต่อมรรค
สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสพระดำรัสนี้ ว่า “สามณญฺ ทุปฺปรามญฺญํ นินฺยาเย ปกทฺมตฺติ
(ความเป็นสมณะที่บุคคลปฏิบัติไม่ดี ย่อมหลุดเข้าไปในนรก) ^{๑๗๑}”

^{๑๖๘} กงฺขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๓๑.และดูรายละเอียดใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓/๑๖, ๑๙/๒/๑๙๘.

^{๑๖๙} ในสังยุตตนิกาย สคคารวรรค กล่าวว่า ร่างมนุษย์นั้นเริ่มต้นด้วยการเป็น กลล (รูปละเอียด กลมใส)
ก่อน จากนั้นจึงเป็นอัพพะ (รูปละเอียดที่เกิดจากกลลนั้นไป ๗ วัน มีสีเหมือนนํ้าล้างเนื้อ ลักษณะเหมือนดี
บุกเหลว) จากนั้นจึงเป็นเปสี (ชิ้นเนื้อเล็ก) จากเปสีจึงเป็นขนะ (ก้อนเนื้อ) จากขนะจึงเป็นปุมทั้ง ๕ (คือ แขน ๒ เท้า
๒ ศีรษะ ๑ เกิดขึ้นในสัปดาห์ที่ ๕) จากนั้น ผม ขน และ เล็บ จึงเกิดขึ้น, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗.
และดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๗๒/๖๐๕, ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓๕/๒๘๔, ส.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๓๕/๓๒๖.

^{๑๗๐} กงฺขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๘๙.

^{๑๗๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๖-๕๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๙/๙๕, ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๑๑/๗๐, ขุ.ธ. (ไทย)
๒๕/๓๑๑/๑๓๐.

๔) คัมภีร์ฎีกานี้อธิบายการอยู่ปริวาสให้ครบตามจำนวนราตรีที่ปิดอาบัติไว้ เช่นข้อความว่า “... ส่วนในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ท่านกล่าวไว้ว่า อาบัติที่ปิดไว้ สิ้นวันเท่าใด เพื่อต้องการจะบรรเทาความรังเกียจ พึงอยู่ปริวาสสิ้นวันเท่านั้น หรือเกินกว่านั้น...”^{๑๗๒}

๕) การใช้ วุตตตตฺตา เชื่อมโยงอรรถกถาในการอธิบายคัมภีร์ เช่น เกจิ ปน “ทุกกฏฺณติ ทสฺสนตฺถ” นติ วทนฺติ ตํ น ยูชฺชติ วตฺตกฺขนธกฺกฏฺฐกฺถาย “ยํ ปาสาณปิฎฺฐิยํ วา ปาสาณตมฺมเกสฺสุ วา กตฺเสนาสนํ ยตฺถ อุกฺกิกา นาโรหฺนติ ตํ อนาปุจฺจนตสฺสาปิ อนาปตฺติ” ติ วุตฺตตตฺตา^{๑๗๓}. อาปุจฺจนเตน ปน ภิกฺขุเมหิ สติ ภิกฺขุ อาปุจฺจิตฺตํ โทสฺมี อสฺติ สามเณโร ทสฺมี อสฺติ อารามิโก ทสฺมีปิ อสฺติ เยน วิหาโร การาปีโต โส วิหารสามิโก ทสฺส วา กุเล โย โกจิ อาปุจฺจิตฺตํ โท^{๑๗๔} (อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “ท่านกล่าวไว้เพื่อแสดงว่าเป็นอาบัติทุกกฏ” คำนั้นไม่ควรเพราะท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า “เสนาสนะใดที่เขาสร้างไว้บนหินลาดหรือเสาหิน ตัวปลวกทั้งหลายขึ้นในที่ใด ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้ไม่บอกเสนาสนะนั้น” ก็เมื่อมีภิกษุ เมื่อจะไปต้องลาภิกษุก่อน เมื่อภิกษุไม่มี ต้องบอกลาสามเณร เมื่อสามเณรไม่มี ต้องบอกลาคนดูแลวัด เมื่อคนดูแลวัดม้านั้นไม่มี วิหารอันผู้ใดให้สร้าง ผู้นั้นเป็นเจ้าของวิหาร หรือพึงบอกลาผู้หนึ่งในตระกูลนั้น)

๖) การอธิบายด้วยการยกสาระในคัมภีร์มาทั้งข้อความแล้วคุมด้วย อิติ ศัพท์ และเชื่อมความด้วยคำขยายในประเด็นที่อธิบายความนั้น เช่นอธิบายว่า โอวาทับปฏิคคหฺนุสสัมปทา (การอุปสมบทด้วยวิธีรับโอวาท) คือการอุปสมบทที่ทรงอนุญาตแก่พระมหากัสสปเถระ **ด ว ย ก ร ร บ โ อ ว า ท นี ้ ว** “ ก ส ส ป ะ เ ร อ พื ง ศี ก ษ า อ ย ่ า ง นี ้ ว เ ร า จ ก เ ข ้ า ไป ตั ง หิ ริ และ โ อ ต ป ะ อ ย ่ า ง แ ร ง ก ล ำ ใน ภิก ษุ ผู้ เป็น เ ร ะ ผู้ เป็น น ว ก ะ ผู้ เป็น ม ั ช ฌ ม ิ เ ม ก ส ส ป ะ เ ร อ พื ง ศี ก ษ า อ ย ่ า ง นี ้ ว เ ร า จ ก พื ง ฐ ร ร ม อ ย ่ า ง ไ ด อ ย ่ า ง น ึ่ง ซึ่ง ป ระ ก อบ ด ว ย กุ ส ล จ ก ก ะ ร ำ ฐ ร ร ม นั น ึ่ง ท ้ ม ใ ห้ เป็น ป ระ โ ย ช น์ จ ก ม น ส ิ ก ร ำ ฐ ร ร ม นั น ึ่ง ท ้ ม ใ ห้ จ ก ป ระ ม ว ล จ ิ ต ^{๑๗๕} เ จีย โ ส ต ส ต ฐ บ ั ฐ ร ร ม ก ส ส ป ะ เ ร อ พื ง ศี ก ษ า อ ย ่ า ง นี ้ แ ล เ พ ร ะ เ ห ตุ นั น แ ล ก ส ส ป ะ เ ร อ พื ง ศี ก ษ า อ ย ่ า ง นี ้ ว “ เ ร า จ ก ไม่ ละ กาย ค ตา ส ต ิ ที่ ป ระ ก อบ ด ว ย ความ ยิน ติ ” ^{๑๗๖} ก ส ส ป ะ เ ร อ พื ง ศี ก ษ า อ ย ่ า ง นี ้ แ ล ” ^{๑๗๗}

๗) การอธิบายเนื้อหาเชื่อมโยงฎีกา พบว่ามักใช้คำว่า “เกจิ...วทนติ” ในการเชื่อมความ เช่น อธิบายคำว่า อวสเถ หมายถึงเรือนอันเป็นที่อยู่ภายในบ้าน แต่ถ้าในวินัยมใช้คำว่า “อชฌารามะ” พร้อมอ้างอิงสาระจากคัมภีร์สารัตถทีปนี ว่า อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “จะมีอยู่ในภายในอารามก็ตาม ในที่อื่นก็ตาม ท่านก็เรียกว่า อวสเถ (ที่อยู่ของตน)”^{๑๗๘}

^{๑๗๒} วิ.ม.อ.(บาลี) ๓/๑๐๒/๒๗๘.

^{๑๗๓} กงฺขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๓๘๘.และดูประกอบใน วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๑๑๘/๓๖๙.

^{๑๗๔} กงฺขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๓๘๘.

^{๑๗๕} แปลจากคำบาลีว่า “สพฺพเตสา สมณนาหริตฺวา หมายถึง ตามรักษากิจมิให้ตกไปสู่อารมณ์ภายนอก ดูอรรถกถา: ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๔/๒๒๐.

^{๑๗๖}

ก าย ค ตา ส ต ิ ที่ ป ระ ก อบ ด ว ย ความ ยิน ติ หมายถึง กายคตาสติที่ประกอบด้วยความสุขที่เกิดจากปฐมฌาน ดู ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๔/๒๒๑.

^{๑๗๗}

ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕๔/๒๑๑, อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๙๑/๑๔๖, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๓๙๘/๓๐๓, ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๙๘/๔๗๓.

^{๑๗๘}

สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๒๑

ในประเด็นความสัมพันธ์โดยสาระและบริบทในการอธิบายเนื้อหานี้ถือเป็นหลักสำคัญในการศึกษาพระวินัยที่จะทำให้เห็นพัฒนาการของการตีความพระวินัยก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจพระวินัยได้เป็นอย่างดี ผู้วิจัยจะนำเสนอเนื้อหาในประเด็นต่างๆในคัมภีร์กัณฑ์ชาตรีอภิวินยวาทที่มีความสัมพันธ์กับพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกามาเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

คัมภีร์กังขาวิตรณोภินวฏีกาให้ความหมายของภิกษุในพระบัญญัติว่า ภิกษุในพระบัญญัตินี้ หมายถึงบุคคลผู้มีศรัทธาที่ผ่านกระบวนการกลั่นกรองให้เข้าสู่พระพุทธศาสนาที่เรียกว่าอุปสัมปทาด้วยวิธี ญัตติ จตุตถกรรมวาจา^{๑๗๙} ที่ถูกต้องจนได้เป็น “อุปสัมบัน”^{๑๘๐} (ผู้เข้าถึงภาวะอันสูงส่งคือความเป็นภิกษุ) และอธิบายต่อว่า ภิกษุที่อุปสมบทด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรมวาจามีภูมิหลังคือเชื้อชาติกำเนิด ตระกูล ลักษณะ สีผิว^{๑๘๑} หน้าที่การงาน ความประพฤติ หรือวัยที่แตกต่างกัน เมื่อบวชเข้ามาแล้วก็มีความรับผิดชอบด้านกิจกรรมต่างๆ มีอายุพรรษาเป็นพระเถระ พระนวกะ หรือพระมัชฌิมะ

คัมภีร์กัณฑ์ชาตรีนิพนธ์ให้เหตุผลที่การบัญญัติปาราชิกสิกขาบททรงมุ่งหมายสำหรับ
ภิกษุที่ผ่านการอุปสมบทด้วยวิธียุติตถกรรมวาจา
มิได้ทรงมุ่งหมายสำหรับภิกษุที่อุปสมบทด้วยวิธีอื่นนั้นว่า
เพราะส่วนใหญ่ภิกษุที่ผ่านกระบวนการยุติตถกรรมวาจา มักมาจากชนชั้นที่หลากหลาย
ต่างชาตินิกายต่างตระกูลต่างอุปนิสัย
มีการศึกษาอบรมด้านความประพฤติหรือกิริยามารยาทที่แตกต่างกัน ทั้งอินทรีย์ก็ยังไม่แก่กล้าพอ

୧୬୦

୧୯୭୧

¹⁰⁰ Pali-English dictionary , T.W.Rys Davids, wiliom stede Motital Banarsidss Publishers, Trivute Limited Deli, p.153.

รวมทั้งการบรรลุลุทธิธรรมก็ยังไม่เกิดขึ้น โอกาสที่จะต้องโลกวัชชาบัติ^{๑๘๒}จึงเกิดขึ้นได้ ส่วนภิกษุที่บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาเป็นต้น แม้จะมี ขา ตี ก่า เนี ด ห รื อ ภุ มิ ห ลั ง ที่ แ ต ก ต่ า ง กั น แต่ก็เป็นภิกษุที่มี อธิยา ศัย หรือ อินทริย์ แก่กล้าพร้อมที่จะบรรลุลุทธิธรรม หรือบรรลุลุทธิธรรมเป็นพระอริยบุคคลชั้นต่างๆ แล้ว ท่านเหล่านั้นมีความประพฤติเรียบร้อยดีงาม การจะต้องโลกวัชชาบัติมีปาราชิกเป็นต้นจึงไม่เกิดขึ้น^{๑๘๓}

ในสิกขาบทวิภังค์แห่งปฐมปาราชิกสิกขาบท พระวินัยปิฎก คัมภีร์มหาวิภังค์ได้อธิบายไว้ว่า คำว่า “ภิกษุ” หมายถึง ผู้ขอ ผู้ใช้ผืนผ้าที่ถูกทำให้เสียราคา ผู้ปฎิญาณตน ผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงบวชให้ ผู้อุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์ ผู้เจริญ ผู้มีสาระ ผู้ยังตั้งองค์กษะ ผู้ไม่ตั้งองค์กษะ ผู้ที่สงฆ์พร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกัมมุปสัมปทา^{๑๘๔} ที่ถูกต้อง สมควรแก่เหตุ ในตอนท้ายแห่งคำอธิบายได้มีการสรุปว่า ภิกษุในปาราชิกสิกขาบทนี้ หมายถึงเอหิภิกษุผู้สงฆ์พร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกัมมุปสัมปทา^{๑๘๕} ซึ่งจะเป็นใครก็ได้ที่เป็นภิกษุมีพฤติกรรมล่วงละเมิด เช่นจะมีการงาน ขาดวรรณะ ชื่อ ตระกูล ลักษณะนิสัย คุณธรรม อารมณ์ หรือระดับพรรษาเป็นเถระ นวกะ หรือมัชฌิมะก็ตาม^{๑๘๕}

ในอรรถกถาสันตปาสาทิกาได้อธิบายความหมายและที่มาของภิกษุว่า ภิกษุชื่อว่าผู้ขอ เพราะละโภคะสมบัติหรืออาชีพเช่นกสิกรรมเป็นต้น ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตไม่มีเรือน ดำรงชีพเกี่ยวข้องกับผู้อื่น และหมายถึงผู้ถือเพศภิกษุ^{๑๘๖} ไม่ว่าจะเป็นเช่นใดก็ตามคือจะเป็นผู้มีรูปร่างสูงหรือเตี้ย มีผิวดำหรือขาว เหลือง มีรูปร่างผอมหรืออ้วน มีอาชีพนวกกรรม(การก่อสร้าง) เป็นต้นก็ตาม มีชาติเช่นใดก็ตามคือจะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทรก็ตาม มีชื่อว่าพุทธรักชิต ธรรมรักชิต หรือสังฆรักชิตก็ตาม มีโคตรเช่นใดคือกัจจานโคตร วาเสฏฐโคตร หรือโกสิยโคตรก็ตาม เป็นผู้มียกติดำรงชีวิตด้วยพฤติกรรมอย่างใดก็ตาม และจะเป็นผู้เจริญพรรษาเช่นใดคือจะเป็นพระเถระมี ๑๐ พรรษา เป็นพระนวกะมีพรรษาดำกว่า ๕ พรรษา หรือว่าจะเป็นพระมัชฌิมะที่มีพรรษาเกิน ๕ พรรษาก็ตาม^{๑๘๗}

ในอรรถกถากังขาวิตรณิได้อธิบายว่า คำว่า ภิกษุ ในพระบัญญัติหมายถึงผู้มีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ได้รับอุปสมบทจากสงฆ์ด้วยวิธีญัตติจตุตถกัมมุปสัมปทา ซึ่งเป็นวิธีหนึ่งในบรรดาวิธีอุปสมบท

^{๑๘๒} อาบัติมี ๒ ประเภท คือ ๑) โลกวัชชาบัติ อาบัติที่เป็นโทษทางโลกหรือชาวโลกติเตียนได้แก่สัจตกาบัติคืออาบัติที่เกิดจากอกุศลจิตหรืออกุศลเจตนาในการล่วงละเมิดพระบัญญัติ เช่น อาบัติปาราชิก ๒) ปณณตติวัชชาบัติ อาบัติที่เป็นโทษเฉพาะทางพระบัญญัติ ได้แก่อกุศลจิตคืออาบัติไม่มีเจตนาล่วงละเมิด เช่น อาบัติปจัตตยเพราะการขุดดินเพื่อจะสร้างกุฏิ หรือนอนร่วมกับอนุปสัมบัน (กงขา.อ. (บาลี) ๑๓๗.

^{๑๘๓} กงขา.อ.ภินวฎีกา (บาลี) ๑๗๘.และดู

^{๑๘๔} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๕-๔๖/๓๓.

^{๑๘๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๕-๕๕/๓๓-๔๓.

^{๑๘๖} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๔๕/๓๕๑.

^{๑๘๗} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๔๕ /๒๔๓, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๔๕/๓๕๓.

๘ วิธีเหล่านี้ คือ ๑) เอหิภิกขุอุปสัมปทา^{๑๘๘} วิธีที่พระพุทธเจ้าทรงประทานด้วยพระองค์เองด้วยเสียงพระดำรัสว่า “เอหิ ภิกขุ” (เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด) ๒) ติสรณคมนุปสัมปทา วิธีการอุปสมบทด้วยวิธีเปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัย ๓ ค ร ึ่ง ^{๑๘๙} ๓) โอวาทปฏิกคหณอุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยวิธีรับโอวาทที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตแก่พระมหากัสสปเถระ^{๑๙๐} ๔) ปญหาพยาการณอุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยวิธีตอบปัญหาที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตแก่โสปากสามเณรซึ่งมีอายุเพียง ๗ ปี ณ บุพพารามด้วยการถามปัญหาเกี่ยวกับอสุภะ ๑๐ ประการ^{๑๙๑} ๕) ครุธัมมปฏิกคหณอุปสัมปทา การอุปสมบทที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตแก่พระนางมหาปชาบดีด้วยการรับครุธรรม ๘ ประการ^{๑๙๒} ๖) ทูเตนุปสัมปทา การอุปสมบทที่ทรงอนุญาตด้วยทูต^{๑๙๓} ๗) อัญญาจิกูปสัมปทา การอุปสมบทด้วยอัญญาจิกกรรมวาจา^{๑๙๔} ๘) ญัตติจตุตถกัมมุปสัมปทา วิธีการอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา^{๑๙๕}

ใน ส า ร ั ต ถ ที่ ป นี ฎี ก า อธิบายว่า ภิกษุ หมายถึงภิกษุผู้อุปสมบทด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรมวาจา เพราะภิกษุผู้อุปสมบทด้วยอุปสัมปทาทั้ง ๔ คือเอหิภิกขุอุปสัมปทา สรณคมนอุปสัมปทา โอวาทปฏิกคหณอุปสัมปทา ปัญหาพยาการณอุปสัมปทานี้ไม่สามารถจะล่วงละเมิดสิกขาบทอันเป็นโลกวัชชะ^{๑๙๖} ได้ ทั้งนี้เพราะเอหิภิกขุอุปสัมปทา เป็นวิธีการบวชสำหรับท่านผู้เกิดในภพสุดท้ายเท่านั้น สรณคมนอุปสัมปทา เป็นวิธีการบวชสำหรับท่านผู้บริสุทธิ์ทั้งหลาย โอวาทปฏิกคหณอุปสัมปทา

^{๑๘๘} ภิกษุที่บวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา มีปรากฏในพระบาลีจำนวน ๑,๓๔๑ รูป. คือพระปัญจวัคคีย์เถระ ๕ รูป พระยสเถระพร้อมสหาย ๕๔ รูป พระภัททวัคคีย์ ๓๐ รูป พระปุราณขมิณ ๑,๐๐๐ รูป พระอัครสาวกทั้งสองพร้อมปริพาชกที่ติดตาม ๒๕๐ รูป พระอังกุลิมาเถระ ๑ รูป และที่ไม่ปรากฏในพระบาลีอีกจำนวน ๒๗,๓๐๐ รูปคือ เสดพรหมณ์พร้อมบริวาร ๓๐๐ รูป พระมหากัปปิณะพร้อมบริวาร จำนวน ๑,๐๐๐ รูป พระที่เป็นกุลบุตรชาวเมืองกบิลพัสดุ์ ๑๐, ๐๐๐ รูป พระในสายของปารายนิกรพรหมณ์จำนวน ๑๖, ๐๐๐ รูป (วิ.มหา.อ.(บาลี) ๑/๔๕/๒๕๔-๒๕๕, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๔๕/๓๕๓.)

^{๑๘๙} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๔/๒๙-๓๐.

^{๑๙๐} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕๔/๒๑๑, อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๙๑/๑๔๖, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๓๙๘/๓๐๓, ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๙๘/๔๗๓.

^{๑๙๑} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) หน้า ๑๗๘, และดูเทียบใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๔๕/๒๕๖, ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๖๔/๑๕๑.

^{๑๙๒} วิ.จุ. (บาลี) ๗/๔๐๓/๒๓๓-๒๓๔, อง.อญฐก. (บาลี) ๒๓/๕๑/๒๒๙-๒๓๐.

^{๑๙๓} ทรงอนุญาตแก่หญิงคณิกา ชื่อ อัทธมาเรี (วิ.จุ. (บาลี) ๗/๔๓๐/๒๖๓.)

^{๑๙๔} ก า ร อ ป ส ม บ ท ข อ ง ภิกษุ นี้ ดั ว ย ก ร ร ม ๒ อ ย่ า ง คื อ ญัตติจตุตถกรรมจากภิกษุณีสงฆ์และญัตติจตุตถกรรมจากภิกษุสงฆ์ (กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) หน้า ๑๗๘.

^{๑๙๕} กงขา.อ. (บาลี) ๑๒๘, กงขา.อ. (ไทย) ๑๔๒-๑๔๓.

^{๑๙๖} โล ก วั ช ชะ หมายถึง สิกขาบทที่เป็นสังจิตตกาบัติ คืออาบัติที่มีอกุศลเจตนาล้วนๆเป็นเหตุล่วงละเมิดพระบัญญัติหรือสิกขาบท (วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๔๒/๒๓๘, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๔๒/๓๓๔.)

เป็นวิธีบวชให้เฉพาะสำหรับพระมหากัสสปเถระ และปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา เป็นวิธีบวชสำหรับพระโสပါกะ ท่านเหล่านั้นจะไม่ต้องอาบัติที่เป็นโลกวัชชะ ส่วนครุฑมปฏิกคหณอุปสัมปทา เป็นต้นก็ทรงอนุญาตไว้เฉพาะแก่ภิกษุณีเท่านั้น^{๑๙๗}

จากข้อความอธิบายในคัมภีร์ดังกล่าว พบว่ามีความสอดคล้องสัมพันธ์กันทั้งสาระและบริบทของเนื้อหา กล่าวคือ ในพระวินัยปิฎกอธิบายไว้ในสิกขาบทวิภังค์ว่า ภิกษุในพระบัญญัติปาราชิกสิกขาบทคือภิกษุที่บวชด้วยวิธีตัดจุตถกรรมวาจาซึ่งจะเป็นใครก็ได้ที่เป็นภิกษุมีพฤติกรรมล่วงละเมิด เช่นจะมีการงาน ขาดวรรณะ ชื่อตระกูล ลักษณะนิสัย คุณธรรม อารมณ์ หรือระดับพรรษาเป็นเถระ นวกะ หรือมัชฌิมะก็ตาม ในอรรถกถาสมันตปาสาทิกาอธิบายคล้อยตามพระวินัยปิฎก แต่มีบริบทที่ขยายความเพิ่มเติมคืออธิบายว่าภิกษุที่ชื่อว่าผู้ขอเพราะละโอกาสปฏิบัติหรืออาชีพเช่นกสิกรรม เป็นต้น ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตไม่มีเรือดารงชีพเกี่ยวข้องกับผู้อื่น และหมายถึงผู้ถือเพศภิกษุที่มีภูมิหลังต่างกันไป และจะเป็นผู้เจริญพรรษาเช่นใดก็ตามคือจะเป็นพระเถระมี ๑๐ พรรษาขึ้นไป เป็นพระนวกะมีพรรษาน้อยกว่า ๕ พรรษา หรือว่าจะเป็นพระมัชฌิมะที่มีพรรษาเกิน ๕ พรรษาก็ตาม นับว่าเป็นการให้รายละเอียดเพิ่มขึ้นเกี่ยวกับระดับพรรษา และอรรถกถากังขาวิตรณีก้ออธิบายว่า ภิกษุในพระบัญญัติหมายถึงผู้มีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ได้รับอุปสมบทจากสงฆ์ด้วยวิธีตัดจุตถกัมมุอุปสัมปทา ซึ่งเป็นวิธีหนึ่งในบรรดาวิธีอุปสมบท ๘ วิธี พร้อมให้รายละเอียดเกี่ยวกับวิธีอุปสมบททั้ง ๘ ไว้

ในสารัตถทีปนีฎีกาอธิบายก็อธิบายอย่างสอดคล้องกันกับกังขาวิตรณีก่อนว่า ภิกษุหมายถึงภิกษุผู้อุปสมบทด้วยวิธีตัดจุตถกรรมวาจา เพราะภิกษุผู้อุปสมบทด้วยอุปสัมปทาทั้ง ๔ คือเอหิภิกขุอุปสัมปทา สรณคมณอุปสัมปทา โอวาทปฏิกคหณอุปสัมปทา และปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทานี้ไม่สามารถจะล่วงละเมิดสิกขาบทอันเป็นโลกวัชชะได้ ทั้งนี้เพราะเอหิภิกขุอุปสัมปทา เป็นวิธีการบวชสำหรับท่านผู้เกิดในภพสุดท้ายเท่านั้น สรณคมณอุปสัมปทา เป็นวิธีการบวชสำหรับท่านผู้บริสุทธิ์ทั้งหลาย โอวาทปฏิกคหณอุปสัมปทา เป็นวิธีบวชให้เฉพาะสำหรับพระมหากัสสปเถระ และปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา เป็นวิธีบวชสำหรับพระโสปากะ ท่านเหล่านั้นจะไม่ต้องอาบัติที่เป็นโลกวัชชะ ส่วนครุฑมปฏิกคหณอุปสัมปทา เป็นต้นก็ทรงอนุญาตไว้เฉพาะแก่ภิกษุณีเท่านั้น นับว่ามีพัฒนาการแห่งสาระและบริบทของเนื้อหาที่สอดคล้องกัน และสนับสนุนกัน ทั้งยังส่งผลให้เกิดความรู้ความเข้าใจพระวินัยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

๒) ความสัมพันธ์โดยสาระและบริบท เรื่อง การอุปสมบทด้วยวิธีตัดจุตถกรรมวาจา

ในคัมภีร์กังขาวิตรณีก่อนว่า^{๑๙๘} ได้เน้นอธิบายยุติตัดจุตถกัมมุอุปสัมปทาว่าเป็นการอุปสมบทที่ทรงอนุญาตแก่ภิกษุสงฆ์ในกรณีที่มีคณะสงฆ์เป็นนหุมุไหญ่ขึ้น

^{๑๙๗} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๔๕/๖๙-๗๐, สารตถ.ฎีกา (ไทย) ๒/๔๕/๘๑-๘๒.

^{๑๙๘} กงฺขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๗๘)

ในอรรถกถาสมนตปาสาทิกา^{๑๙๙}และอรรถกถากังขาวิตรณี^{๒๐๐}ได้อธิบายกระบวนการแห่งญัตติจตุตถกรรมวาจาไว้อย่างสอดคล้องกันว่าเป็นสังฆกรรมที่ทำโดยตั้งญัตติ ๑ ครั้ง และสวดอนุสาวนา (การสวดประกาศของมติสงฆ์) ๓ ครั้ง แม้จะตั้งญัตติก่อนอนุสาวนาแต่ท่านก็เรียกว่า “ ก ร ร ม ว า จ า ที่ มี ญั ต ติ เ ปื น ที่ ๔ ” เพราะญัตติกรรมมีอัตราและพยัญชนะแตกต่างกันกับอนุสาวนาซึ่งแม้จะสวดถึง ๓ ครั้ง แต่มีข้อความเหมือนกันทั้งหมด

ในประเด็นวิธีบวชด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจานั้นคัมภีร์กังขาวิตรณีอธิบายไว้ ๕ ประการ เพิ่มเติมจากที่ คัมภีร์กังขาวิตรณี อรรถกถา ได้ระบุไว้ คัมภีร์กังขาวิตรณีอธิบายบัญญัติ ๕ ประการว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของอุปสมบทวิธีประกอบด้วย

๑) วัตถุสมบัติคืออุปสัมปทาเปกษะ(ผู้มุ่งอุปสมบท)ต้องมีอายุไม่น้อยกว่า ๒๐ ปี ต้องไม่เคยต้องอันติมัตถุ(ไม่เคยต้องอาบัติปาราชิก) ต้องไม่เป็นอภัพบุคคล ๑๑ จำพวกคือ (๑) บัณเฑาะก์ (๒) สัตว์ดิรัจฉาน (๓) อุภโตพยัญชนก (๔) คนลักเพศ (๕) คนเข้ารีตเดียรฉัตร (๖) คนฆ่ามารดา (๗) คนฆ่าบิดา (๘) คนฆ่าพระอรหันต์ (๙) คนประทุษร้ายนางภิกษุณี (๑๐) คนทำโลหิตุปบาท (ทำร้ายพระพุทธรูปเจ้าจนหือพระโลหิต) (๑๑) คนทำสังฆเภท (ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน)

๒) ญัตติสมบัติ คือมีการตั้งญัตติระบุอุปสัมปทาเปกษะ อุปัชฌาย์ และสงฆ์เป็นต้นที่ถูกต้อง

๓) อนุสาวนาสมบัติ คือมีการสวดประกาศของมติสงฆ์ที่ระบุวัตถุ บุคคล สงฆ์ และอักขระต่างๆ ถูกต้อง

๔) สีมัสมาสมบัติ คือมีพิธีในสีมาที่มีลักษณะที่ถูกต้องไม่มีโทษ

๕) ปริสาสมบัติ คือมีภิกษุครบจำนวนที่จะทำอุปสมบทกรรม มี ก า ร นั า ฉั น ท ะ ข อ ง ภิ ก ขุ ผู้ ค ว ร นั า ฉั น ท ะ และมีมติเป็นเอกฉันท์ปราศจากการคัดค้านในที่ประชุมสงฆ์^{๒๐๑}

คัมภีร์สมันตปาสาทิกาอธิบายเกี่ยวกับบัณเฑาะก์ในประเด็นเดียวกันว่าหมายถึง ๑) อาสิตบัณเฑาะก์ (บัณเฑาะก์ผู้ถูกน้ำอสุจิหลังรด) ๒) อสุยบัณเฑาะก์ (บัณเฑาะก์ผู้เกิดความริษยาในอัจฉริยภาพของผู้อื่น) ๓) โอ ป ก ก มิ ก ปั น เฑาะก์ (บัณเฑาะก์ผู้ถูกตอนด้วยความพยายามของคน) ๔) นปุงสกบัณเฑาะก์ (บัณเฑาะก์ผู้ไม่ปรารถนาเพศตั้งแต่เกิด) ๕) ปักขบัณเฑาะก์ (บัณเฑาะก์เฉพาะข้างแรม) ในบัณเฑาะก์ ๕ จำพวกนั้น พระพุทธรูปเจ้าทรงอนุญาตการบรรพชาแก่อสิตบัณเฑาะก์และอสุยบัณเฑาะก์ ทรงห้ามบรรพชาแก่บัณเฑาะก์ทั้ง ๓ ประเภทที่เหลือ^{๒๐๒}

^{๑๙๙} วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๔๕/๒๕๘.

^{๒๐๐} กงขา.อ. (บาลี) ๑๒๘.

^{๒๐๑} ดูประกอบใน กงขา.อ. (บาลี) ๑๒๘-๑๒๙, กงขา.อ. (ไทย) ๑๔๕-๑๔๗.

^{๒๐๒} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๘/๘๑-๘๒

นอกจากนี้คัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกาได้อธิบายเพิ่มเติมในรายละเอียดอีกว่า อภัพพบุคคลทั้ง ๑๑ ประเภทนี้จัดเป็นปาราชิกบุคคลที่ไม่ควรได้รับบรรพชาและอุปสมบทเพราะบุคคลเหล่านี้จัดเป็นวัฏฏวิบัติหตสัทธีบรรลุลอริยมรรคคือตั้งแต่โสดาปัตติมรรคขึ้นไป ในอภัพพบุคคล ๑๑ จำพวกนี้ ๓ จำพวกแรกคือ ๑) บัณเฑาะก์ ๒) สัตว์ดิรัจฉาน ๓) อุภโตพยัญชนก ไม่ห้ามสวรรค์ แต่ห้ามมรรค ไม่ควรได้รับบรรพชาอุปสมบทเพราะเป็นวัฏฏวิบัติ และ ๘ จำพวกหลังคือ ๔) คนลักเพศ ๕) คนเข้ารีตเดียรฉัตร ๖) คนฆ่ามารดา ๗) คนฆ่าบิดา ๘) คนฆ่าพระอรหันต์ ๙) คนประทุษร้ายนางภิกษุณี ๑๐) คนทำโลหิตุปบาท (ทำร้ายพระพุทธรูปเจ้าจนห่อพระโลหิต) ๑๑) คนทำสังฆเภท (ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน) บุคคลทั้ง ๘ จำพวกนี้มีประวัติเสียด้านพฤติกรรม (กิริยาวิบัติ) จึงจัดเป็นวัฏฏวิบัติ เป็นปาราชิกบุคคลที่ไม่ควรได้รับบรรพชาและอุปสมบท และในบุคคล ๘ จำพวกนั้น บุคคล ๓ จำพวกนี้คือ ๑) คนลักเพศ ๒) คนเข้ารีตเดียรฉัตร ๓) คนประทุษร้ายภิกษุณี (บุคคล ๓ จำพวกนี้) ไม่ห้ามสวรรค์ แต่ห้ามมรรค ส่วน ๕ จำพวกที่เหลือห้ามทั้งสวรรค์และมรรค เพราะบุคคล ๕ จำพวกนั้น จัดเป็นสัตว์ผู้จะต้องเกิดในนรกในภพถัดไป^{๒๐๓}

๓) ความสัมพันธ์โดยสาระและบริบท เรื่อง สิกขา และสาชีพ

ในประเด็นนี้ คำว่า สิกขา คัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกาได้อธิบายความหมายต่อจากอรรถกถากังขาวิตรณว่าหมายถึงสิ่งที่ต้องศึกษาซึ่งได้แก่ปาติโมกขสังวรศีลซึ่งแม้จะเป็นโลกียศีลแต่ก็จัดเป็นอริสัสสิกขาซึ่งท่านประสงคเอาจในพระบัญญัติปาราชิกสิกขาบท และแม้ศีลในระดับมรรคและผลจะจัดเป็นอริสัสสิกขาด้วย แต่ท่านไม่ประสงคเอาจในปาราชิกสิกขาบทนี้ เป็นการอธิบายต่อจากอรรถกถากังขาวิตรณที่

อธิบายคำว่า สิกขา ว่าหมายถึงอริสัสสิกขา^{๒๐๔} คำว่า สาชีพ กังขาวิตรณอภินวฎีกาได้ตั้งบทวิเคราะห์อธิบายว่า “พระบัญญัติมีบทมาติกาเป็นต้นที่ได้ชื่อว่าสาชีพ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นที่อยู่ร่วมกันของภิกษุทั้งหลาย”^{๒๐๕} เป็นการอธิบายต่อจากอรรถกถาซึ่งอธิบายคำว่า สาชีพ หมายถึงสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ เมื่อว่าโดยสรุปคือ อรรถกถาอธิบายว่า สาชีพคือสิกขาบทที่ภิกษุได้อธิบายว่าสาชีพคือพระบัญญัติที่ใช้ในการควบคุมในการอยู่ร่วมกันของภิกษุทั้งหลาย^{๒๐๖}

ส่วนในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาอธิบายว่า สิกขา ๓ คือ ๑) อริสัสสิกขา หมายถึง ปาติโมกขสังวรศีล ซึ่งเป็นศีลที่ยิ่งและสูงสุดกว่าบรรดาโลกียศีลทั้งหมดและหมายถึงศีลที่สัมปยุตด้วยมรรคและผลเป็นศีลระดับสูงกว่าปาติโมกขสังวรท่านมิได้ประสงคเอาจในพระบัญญัตินี้ ๒) อริจิตตสิกขา หมายถึง

^{๒๐๓} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๓๘.

^{๒๐๔} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๘๘, ดุราเยลเยตใน กงขา.อ. (บาลี) ๑๓๑, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๔๕/๒๕๕.

^{๒๐๕} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๘๘.

^{๒๐๖} กงขา.อ. (บาลี) ๑๓๑, กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๘๘.

สมาบัติจิต ๘ ดวง ที่เป็นบาทแห่งวิปัสสนา เป็นจิตที่สูงยิ่งกว่าโลกียจิตทั้งหมด และหมายถึงจิตที่สัมปยุตด้วยมรรคและผลเป็นจิตที่สูงยิ่งกว่าอภิญญาสมาบัติ แต่ท่านมิได้ประสงค์เอาในพระบัญญัตินี้ ๓) อธิปัญญาสิกขา หมายถึง วิปัสสนาญาณที่เป็นเครื่องกำหนดอาการคือไตรลักษณ์ เป็นปัญญาที่สูงกว่าโลกียปัญญาทั้งหมดและหมายถึงปัญญาที่สัมปยุตด้วยมรรคและผล แต่ท่านมิได้ประสงค์เอาในพระบัญญัตินี้

อรรถกถาอธิบายคำว่า

“สาซีพ”

หมายถึงสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ทั้งหมดซึ่งเรียกว่า **สาซีพ** เพราะเป็นที่อยู่ร่วมกัน คือเป็นอยู่อย่างเดียวกัน เป็นอยู่ถูกส่วนกัน ประพฤติถูกส่วนกันแห่งภิกษุทั้งหลาย ผู้ต่างกันโดยชาติและโคตรเป็นต้น

อนึ่งคัมภีร์สมันตปาสาทิกายังได้อธิบายในเชิงตีความศัพท์ทางไวยากรณ์ของคำว่า สิกขาบท คือที่ชื่อว่า สิกขา เพราะอรรถว่า เป็นธรรมชาติอันบุคคลพึงศึกษา ที่ชื่อว่า บท เพราะอรรถว่า เป็นทางเครื่องอันบุคคลพึงถึง ทางเครื่องอันบุคคลพึงถึงแห่งสิกขา ชื่อว่า สิกขาบท ความว่า อธิบายแห่งความได้สิกขา อีกอย่างหนึ่ง มีคำอธิบายว่า เป็นต้นเค้า คือเป็นที่อาศัยพำนักแห่งสิกขา คำว่า สิกขาบท นั้น เป็นชื่อแห่งความสำรวมจากเมถุน จริงอยู่ เมถุนสังวร ท่านประสงค์เอาว่า สิกขาบท ในที่นี้ เพราะความเป็นทางแห่งธรรม คือ ศีล วิปัสสนา ฌานและมรรค^{๒๐๗}

๔) ความสัมพันธ์โดยสาระและบริบท เรื่อง การบอกคืนสิกขา

ในประเด็นนี้ ทั้งอรรถกถาสมันตปาสาทิกา อรรถกถากังขาวิตรณี มี ส า ร ะ แ ล ะ บ ริ ะ บ ิ ะ ท ข อ ง เ น ื อ ห า ต ร ง กั น ทั้งกัณหาวิตรณีกาได้อธิบายเพิ่มเติมอรรถกถากังขาวิตรณีว่า การบอกคืนสิกขา มีองค์ประกอบ ๖ ประการ คือ

(๑) จิต คือการบอกลาสิกขาจะสำเร็จได้ด้วยจิตที่ปรารถนาที่จะบอกลาสิกขาเท่านั้น ไม่มีจิตปรารถนา ไม่เป็นอันสำเร็จ

(๒) เขตตบท คือการบอกลาสิกขาจะสำเร็จได้ด้วยการกล่าวคำที่เป็นเขตตบท ๒๒ คำ คือมีคำแรก ๑๔ คำ และคำหลังอีก ๘ คำเท่านั้น คำอื่นจากนี้ไม่สำเร็จ^{๒๐๘}

^{๒๐๗} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๓๔/๒๓๓, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๓๔/๓๒๗.

^{๒๐๘}

เขตตบทที่ให้สำเร็จการการบอกคืนสิกขาด้วยการกล่าวคำนำหน้าว่า “ข้าพเจ้าขอบอกคืน...” จำนวน ๑๔ คำต้นโดยใช้คำใดคำหนึ่งได้แก่ ๑) พระพุทธเจ้า ๒) พระธรรม ๓) พระสงฆ์ ๔) สิกขา ๕) วินัย ๖) ปาติโมกข์ ๗) อุทเทส ๘) อุปัชฌาย์ ๙) อาจารย์ ๑๐) สิทธิวิหาริก ๑๑) อันตเววลิก ๑๒) ภิกษุร่วมอุปัชฌาย์ ๑๓) ภิกษุร่วมอาจารย์ ๑๔) สพรหมจารีภิกษุ และ คำหลังที่แสดงภาวะของตนด้วยการกล่าวคำนำหน้าว่า “ขอท่านจงจำข้าพเจ้าไว้ว่าเป็น...” จำนวน ๘ คำโดยใช้คำใดคำหนึ่งได้แก่ ๑) คฤหัสถ์ ๒) อุบาสก ๓) อารามิกะ ๔) สามเณร ๕) เดียรธีย์ ๖) สาวกเดียรธีย์ ๗) ผู้มิใช่สมณะ ๘) ผู้มิใช่ศากยบุตร ; ดูประกอบใน กง.ขา.อ. (บาลี) ๑๓๒, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๕๓/๒๖๗-๒๗๔.

หมายถึงพฤติกรรมการล่วงละเมิดของภิกษุซึ่งเมื่อล่วงละเมิดแล้วถือว่าถึงความพ่ายแพ้หมดสิทธิ์ความมีสังวาส (การร่วมสังฆกรรม) กับปกติตตภิกษุทั้งหลาย ไม่มีสิทธิ์แม้จะเป็นคณปุรกะ^{๒๑๓} ในสังฆกรรมทั้งหลาย^{๒๑๔}

ในพระวินัยปิฎกได้อธิบายถึงมรรคหรือทวารที่เป็นฐานแห่งการเสพเมถุนเป็นเหตุต้องอาบัติปาราชิก คือ หึง ๓ จำพวก คือหึงมนุษย์ หึงอมมนุษย์ และสัตว์เดรัจฉานตัวเมีย มีทวาร ๓ คือ ปาก ทวารหนัก ทวารเบา ภิกษุมีความกำหนดยินดีเสพเมถุนธรรมกับหึง ๓ จำพวกนี้ทางใดทางหนึ่งต้องปาราชิก อุภโตภยัญชนก(คนมีสองเพศ) ๓ จำพวก มีทวาร ๓ เหมือนกัน บัณเฑาะก์(ชายที่ถูกตอนหรือกะเทย) ๓ จำพวก คือมนุษย์ อมนุษย์ สัตว์เดรัจฉานตัวผู้มีทวาร ๒ คือ ปาก และทวารหนัก ชาย ๓ จำพวก คือมนุษย์ อมนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน มีทวาร ๒ คือ ปาก และทวารหนัก ภิกษุมีความกำหนดยินดีเสพเมถุนธรรมกับอุภโตภยัญชนก บัณเฑาะก์ สัตว์เดรัจฉาน และชาย ๓ จำพวกนี้ทางใดทางหนึ่งต้องปาราชิก^{๒๑๕} ซึ่งเงื่อนไขการต้องอาบัติคือมีเจตนาในการเสพกล่าวคือความมีจิตยินดีในการเสพเมถุนกับมนุษย์หรือสัตว์ที่ยังมีชีวิตอยู่หรือตายแล้วแต่มรรคหรือทวารใดทวารหนึ่งยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ไม่เสียรูปในขณะที่กำลังสอดองคชาตเข้า ขณะสอดเข้าแล้ว ขณะหยุดอยู่ หรือขณะถอนออกขณะใดขณะหนึ่งต้องอาบัติปาราชิก แม้มีเครื่องหุ้มหากยินดีขณะใดขณะหนึ่ง ก็ต้องอาบัติปาราชิก ไม่มีจิตยินดีไม่ต้องอาบัติ แต่หากยินดีเสพเมถุนกับมนุษย์หรือสัตว์ที่ตายแล้ว ทวารไม่มีความสมบูรณ์เสียรูปไปเป็นส่วนมาก ภิกษุต้องอาบัติอุลลัจจัย^{๒๑๖}

คัมภีร์สมันตปาสาทิกาอธิบายว่า เมถุนธรรมเป็นอสัทธิธรรมคือธรรมของอัสถบุรุษ หมายถึงคนชั้นต่ำ เป็นเรื่องของชาวบ้านหรือเป็นธรรมของพวกชนชาวบ้าน เป็นมรรยาทของเหล่าชนผู้เป็นคนชั้นต่ำ เป็นวสลธรรม เพราะหลังคือปล่อยบาปธรรมออกมาเป็นของพวกบุรุษเลวทราม เป็นเหตุไหลออกแห่งกิเลส เป็นของชั่ว เป็นของหยาบซึ่งถูกกิเลสประทุษร้าย มีคำอธิบายว่า เป็นของไม่สุขุม คือไม่ละเอียด และชื่อว่ามีน้ำเป็นที่สุด เพราะเป็นกิจเนื่องด้วยน้ำเป็นที่สุด เป็นกรรมลับ คือเกิดขึ้นในโอกาสอันปิดบัง ไม่อาจจะทำให้เปิดเผย คือไม่อาจจะทำในวิสัยที่บุคคลเหล่าอื่นจะเห็นได้ เพราะเป็นกรรมน่าเกลียด เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เป็นกรรมลับ อันชนสองคนประพฤตร่วมกัน^{๒๑๗}

อรรถกถาวินยสังคหะอธิบายย้าถึงวิธีวินิจฉัยอาบัติในปฐมปาราชิกสิกขาบทว่า ควรนำสูตรหรือหลักการในบทภาษานี้มาเป็นหลักในการวินิจฉัยอาบัติคือ

^{๒๑๓} **คณปุรกะ** หมายถึงภิกษุเป็นที่ครบจำนวนในขณะนั้นๆ เช่น สังฆกรรมที่ต้องมีภิกษุ ๔ รูป หรือ ยิ่ง ขึ้น ไป เป็น ผู้ ทำ แต่ ยัง ขาด อยู่ เพียง จ ำนวน ไ ต จ ำนวน น ึ่ง เมื่อมีภิกษุอื่นมาสมทบทำให้ครบองค์สงฆ์ในสังฆกรรมนั้นๆ ภิกษุที่มาสมทบนั้น เรียกว่า คณปุรกะ ; พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด) หน้า ๓๖.

^{๒๑๔} กงขา.อ. (บาลี) ๑๓๓, กงขา.อ. (ไทย) ๑๕๑.

^{๒๑๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑/ ๔๕-๖๖/๓๔-๕๒.

^{๒๑๖} วิ.มหา. (ไทย) ๑/ ๔๕-๖๖/๓๔-๕๒.

^{๒๑๗} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๓๙/๒๓๑, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๓๙/๓๒๓-๓๒๔.

“ ภิกษุเสพเมถุนในสรีระที่ยังไม่ถูกสัตว์กัดกินต้องอาบัติปาราชิก
เสพเมถุนในสรีระที่ถูกสัตว์กัดกินโดยมาก ต้องอาบัติอุลลัจจัย”^{๒๑๘}

คัมภีร์สารัตถทีปนีฎีกา^{๒๑๙} อธิบายว่า คำว่า เมถุนธรรม
หมายถึงพฤติกรรมของคนคู่กันเพราะถึงความเป็นผู้เหมือนกันด้วยความพูนแห่งราคะกล่าวคือถูรา
คะกลุ่มรมจิตอย่างหนัก^{๒๒๐}

จากสาระของแต่ละคัมภีร์
สามารถสรุปได้ถึงความสัมพันธ์ด้านสาระและบริบทการอธิบายพระวินัยได้เป็นอย่างดี
ทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการด้านการตีความพระวินัยที่สอดคล้องกับยุคสมัยในการแต่งคัมภีร์เป็น
อย่างดี

๖) ความสัมพันธ์โดยสาระและบริบท เรื่อง ปาราชิก และอสังวาส

คัมภีร์กัณหาวิตรณอภินวฎีกาอธิบายว่า ปาราชิกศัพท์เป็นทั้งชื่อสิกขาบท^{๒๒๑}
เป็นทั้งชื่ออาบัติ^{๒๒๒} และเป็นทั้งชื่อบุคคล^{๒๒๓} หมายถึงบุคคลผู้พ่ายแพ้ คือถึงความปราศ^{๒๒๔}
สอดคล้องกับคัมภีร์สารัตถทีปนีฎีกาที่อธิบายว่า ผู้เป็นปาราชิกคือผู้พ่ายแพ้
คือเหินห่างจากพระสัทธรรมได้แก่ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ^{๒๒๕} ส่วนคำว่า สังวาส
หมายถึงมีสังฆกรรม ๔ ประการ มีอุปโลกนกรรมเป็นต้น^{๒๒๖} ที่ต้องทำร่วมกัน
ชื่อว่ามีกรรมอย่างเดียวกันเพราะเป็นกรรมที่ปกตัตตภิกษุทั้งหลายผู้กำหนดเขตสีมาทำร่วมกัน
มีสิกขาชื่ออภิสลสิกขาได้แก่ปาติโมกขสังวรศีลหรือสิกขาบทเสมอกันกล่าวคือมีปาติโมกขทุเทศ ๕
ประการอย่างเดียวกันคือจะต้องศึกษาร่วมกัน การมีสังฆกรรมอย่างเดียวกันที่ต้องทำร่วมกัน
มี สิก ข า เ ส ม อ กั น
มีอุทเทศอย่างเดียวกันของภิกษุผู้เป็นลัทธิ(ผู้มีความละเอียดต่อบาป)หรือผู้เป็นปกตัตตภิกษุชื่อว่า
มี สั ง ว า ส คื อ มี ก า ร อ ยู่ ร่ ว ม กั น

^{๒๑๘} วิ.สงคห.อ. (บาลี) ๒๐๕.

^{๒๑๙} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๕๕/๙๙, สารตถ.ฎีกา (ไทย) ๒/๕๕/๑๒๒.

^{๒๒๐} ในคัมภีร์อภิธานปิฎก (คาลา ๖๒๘) อธิบายเมถุนศัพท์ในรูปคำว่า มิถุน
เป็นศัพท์นปุงสกลิงค์ว่า มิถุน ธิปุมทวย (คู่ของสตรีและบุรุษ ชื่อว่า มิถุนะ) โดยให้ มิถุน
ศัพท์เป็นคำใช้แทน(ไวพจน์)ของ ทวย ศัพท์ที่แปลว่า คู่ ซึ่งหมายถึงคู่ของสตรี(ถี)และบุรุษ(ปุม)
ส่วนคัมภีร์ศัพท์สโตมมทานิธิกล่าวว่า คำว่า เมถุน ประกอบรูปศัพท์มาจาก มิถุน ศัพท์ ลง ณ ปัจจัยในนิพพตตัตถิต
มีรูปวิเคราะห์วิเคราะห์ว่า “มิถุนเนน อิตถิปุริเสหิ นิพพตต เมถุน” แปลว่า กรรมที่เกิดขึ้นด้วยคนคู่คือสตรีและบุรุษ
ชื่อว่า เมถุน (อ้างใน พระคันธสาราภิวงศ์ (แปลและอธิบาย). กัณหาวิตรณ คัมภีร์อรรถกถาของปาติโมกข์ เล่ม
๑, หน้า ๓๕๗.)

^{๒๒๑} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๙๖, และดู วิ.มहा. (บาลี) ๑/๔๓/๒๙, วิ.มहा. (ไทย) ๑/๔๓/๓๒.

^{๒๒๒} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๙๖, และดู วิ.มहा. (บาลี) ๑/๖๗/๔๕, วิ.มहा. (ไทย) ๑/๖๗/๕๔.

^{๒๒๓} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๙๖, และดู วิ.มहा. (บาลี) ๑/๑๕๕/๘๗, วิ.มहा. (ไทย) ๑/๑๕๕/๑๒๓.

^{๒๒๔} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๙๖, และดู วิ.มहा.อ. (บาลี) ๑/๕๕/๒๗๗.

^{๒๒๕} สารตถ. ฎีกา (บาลี) ๒/๕๕/๑๐๓.

^{๒๒๖} สังฆกรรม ๔ ประการคือ อุปโลกนกรรม, ญัตตติกรรม, ญัตติทุติยกรรม, และญัตติจตุตถกรรม
(กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๙๗) และดูรายละเอียดใน วิ.มहा.อ. (บาลี) ๑/๕๕/๒๗๘, วิ.มहा.อ. (ไทย) ๑/๕๕/๓๘๓.

ภิกษุผู้ต้องอาบัติปาราชิกหรือเป็นปาราชิกคือผู้พ่ายแพ้ย่อมไม่มีสังวาสตามที่กล่าวแล้วนั้น ชื่อว่า
อสังวาส (ผู้ไม่มีสังวาส)^{๒๒๗}

๗) ความสัมพันธ์โดยสาระและบริบท
เรื่องขอบเขตที่ตั้งของทรัพย์สินและลักษณะของการลักทรัพย์

คัมภีร์กังขาวิตรณีกาอธิบายเกี่ยวกับที่ตั้งของทรัพย์สินต่างๆ
เพิ่มเติมที่อรรถกถาถึงขาวิตรณีกาอธิบายไว้ดังคือ ๑) บ้าน หมายถึง บ้านที่มีกระท่อมหลังเดียว
อธิบายว่า ในบ้านใดมีกระท่อมหลังเดียว มีเรือนหลังเดียว เหมือนที่พบในมลยชนบท นี่มีชื่อว่า
หมู่บ้านมีกระท่อม ๑ หลัง หมู่บ้านมีกระท่อม ๒ หลังบ้าง หมู่บ้านมีกระท่อม ๓ หลังบ้าง
หมู่บ้านมีกระท่อม ๔ หลังบ้างทั้งที่มีรั้วล้อมเช่นรั้วอิฐหรือรั้วหนาม และที่ไม่มีรั้วล้อม
หรือแม้กระท่อมทั้งกองเกวียนที่จอดประจำ ๔
เดือนขึ้นไปแม้สถานที่พักของพ่อค้าแห่งใดแห่งหนึ่งมีพ่อค้าเดินทางด้วยเท้า(ซึ่งฆสฺตถะ)
และพ่อค้า^{๒๒๘}เดินทางด้วยเกวียน (สกุสฺตถะ) เป็นต้น ^{๒๒๙} ๒) อุปจารบ้าน
หมายถึงภายในเขตพินาศหนึ่งจากบ้านนั้นออกไป ๓) ป่า คือพื้นที่ที่เหลือนอกจากบ้านและอุปจารบ้าน ๔)
เรือน หมายถึง พื้นที่ภายในจากน้ำตกแห่งชาเยคา ๕) อุปจารเรือน
หมายถึงเขตกำหนดที่กระดงตกไปโดยรอบเรือ^{๒๓๐}

อรรถกถาสมนตปาสาทิกากาอธิบายว่า ที่ตรัสถึงเรือน อุปจารเรือน บ้าน อุปจารบ้าน
และป่า ก็เพื่อแสดงขอบเขตที่ตั้งของทรัพย์สินให้ชัดเจนยิ่งขึ้น
เพื่อป้องกันเลศ(ข้ออ้างหลีกอาบัติ)และโอกาส(ช่องทางทำผิด)ของปาปภิกษุ ดังนั้น
เมื่อภิกษุลักทรัพย์ที่มีเจ้าของตั้งแต่ราคา ๑ บาทที่เรือน อุปจารเรือน บ้าน อุปจารบ้านหรือป่า
พึงทราบที่ต้องอาบัติปาราชิกทั้งนั้น^{๒๓๑}

^{๒๒๗} กงขา.อภินวฎีกา(บาลี)๑๙๗,และดู วิ.มหา.อ.(บาลี) ๑/๕๕/๒๗๙,วิ.มหา.อ.(ไทย) ๑/๕๕/๓๘๓.

^{๒๒๘} สถานที่พักของพ่อค้า แปลมาจากคำว่า “สตถ” ซึ่งมีรูปวิเคราะห์ว่า สห วตถน โย วตตติติ สตถ
(ผู้เป็นไปด้วยกับประโยชน์ (ทรัพย์) ในที่นี้ศัพท์ว่า สตถะ นี้ จัดเป็น ฐานนยูปจาระ (สำนวนที่กล่าวถึงสิ่งที่อยู่อาศัย)
ดังนั้น จึงหมายถึงสถานที่พักของพ่อค้า, พระพุทธโฆสจารย์, พระคันธสาราภิวังค์ แปลและอธิบาย, **กังขาวิตรณี**
คัมภีร์อรรถกถาของปาติโมกข์ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๖),
หน้า ๔๐๔.

^{๒๒๙} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๐๗,และดู วิ.มหา. (บาลี) ๑/๙๒/๖๑, วิ.มหา (ไทย) ๑/๙๒/๘๐.

^{๒๓๐} เรื่อง สถานที่ ๕ ส่วน คือเรือน อุปจารเรือน บ้าน อุปจารบ้าน และป่า นี้
พระพุทธเจ้าทรงกำหนดไว้ในพระบัญญัติก็เพื่อป้องกันการอ้างเลศและโอกาสของปาปภิกษุ
ดังนั้นเมื่อภิกษุลักทรัพย์ที่มีเจ้าของตั้งแต่ ๑ บาทขึ้นไปในสถานที่ทั้ง ๕ นั้น ต้องอาบัติปาราชิก.(กงขา.อภินวฎีกา
(บาลี) ๒๐๗-๒๐๙) และดูรายละเอียดใน กงขา.อ.(บาลี) ๑๔๑-๑๔๒,กงขา.อ.(ไทย) ๑๖๒-๑๖๓, วิ.มหา.อ. (บาลี)
๑/๙๒/๓๒๑-๓๒๔, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๙๒/๔๓๕.)

^{๒๓๑} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๒๔,วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๘๘/๔๓๕.

ในสารัตถที่ปณีฎีกาอธิบายต่อจากสมันตปาสาทิกาว่า คำว่า ป้องกันการอ้างเลศและโอกาส มีอธิบายว่า ป้องกันปาปภิกษุอย่าได้พูดว่า “ข้าพเจ้าไม่ได้ลักในบ้าน ไม่ได้ลักในป่า หรือไม่ได้ลักในเรือน อุบจารเรือน บ้าน หรืออุบจารบ้าน ที่ใดที่หนึ่งเลย”^{๒๓๒}

คัมภีร์กังขาวิตรณฎีกาอธิบายเกี่ยวกับลักษณะของการลักทรัพย์ โดยเริ่มอธิบายตั้งแต่ลักษณะทรัพย์ดังนี้คือ ทรัพย์นั้นต้องเป็นทรัพย์มีเจ้าของคือมนุษย์ครอบครอง และเรามีได้ให้ด้วยกายหรือวาจา จึงจะถือเป็นองค์ประกอบแห่งการลัก หากภิกษุถือเอาทรัพย์นั้นโดยส่วนแห่งจิตคิดจะลัก ถือเป็นอวหาร(การลัก) ซึ่งคำว่า “โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลัก”นี้แปลจากบาลีว่า “เถยยสงขาตฺ”ในอรรถกถากังขาวิตรณฎีกาอธิบายไว้ว่า คำว่า “สงขา” กับ “สงขาตฺ” ถือเป็นความหมายเดียวกันคือหมายถึง “ส่วน”หรือ “กลุ่ม” หมายถึง กลุ่มแห่งจิตคิดจะลัก กลุ่มจิตคิดจะลัก นี้ ถือเป็นกลุ่มจิตคนละส่วนกับกลุ่มจิตที่ถือเอาด้วยความสนิทสนม (วิสสาสะหาสะ) กลุ่มจิตที่ถือเอาเป็นของขอยืม(ตาวากาลิคาสะ) และกลุ่มจิตที่ถือเอาก่อนแล้วบอกทีหลัง (อาทิกหาสะ) เกี่ยวกับประเด็นนี้ผู้รจนาคัมภีร์ตั้งคำถามว่า เพราะเหตุไร ในวิภังค์แห่งสิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเพียงว่า “เถยยจิตโต อวหรณจิตโต (มิเถยจิต มิจิตคิดจะลัก)”^{๒๓๓} แล้วตอบเองว่า อย่าใส่ใจเพียงความหมายศัพท์(สัททตถะ) แต่จงมุ่งเนื้อหา(ภาวตถะ)เป็นหลักเถิด^{๒๓๔} ซึ่งในการลักทรัพย์นั้น ในสิกขาบทวิภังค์ ในพระวินัยปิฎก อธิบายไว้หมายถึงถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของไม่ให้ ได้แก่ทรัพย์ที่เจ้าของไม่ให้ ไม่สละ ไม่บริจาค ยังรักษาคุ้มครองอยู่ ถือกรรมสิทธิ์อยู่ เป็นทรัพย์ที่คนอื่นหวงแหน^{๒๓๕} ด้วยอาการลักทรัพย์ มิจิตคิดจะลัก คือ มิเถยจิต คือถือเอา หมายถึง ตู ชิง ฉ้อ เคลื่อนไหวอริยาบถ ทำให้ทรัพย์เคลื่อนที่ให้ล่วงเขตที่หมาย^{๒๓๖}

คัมภีร์กังขาวิตรณฎีกาได้อธิบายถึง อวหาร(การลัก) ๒๕ อย่าง โดยแบ่งเป็น ๕ หมวด หมวดละ ๕ อย่าง (๕x๕=๒๕)^{๒๓๗} รายละเอียดมีปรากฏในการวิเคราะห์เนื้อหาสำคัญ

^{๒๓๒} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๙๒/๑๕๔.

^{๒๓๓} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๑๐, และดูรายละเอียดใน วิมहा. (บาลี) ๑/๙๒/๖๑, วิมहा. (ไทย) ๑/๙๒/๘๑.

^{๒๓๔} อรรถะ หลักการอธิบายความอรรถกถาและฎีกา แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ ๑) สัททตถะ (ความหมายของศัพท์) เช่นอธิบายความหมายของธาตุ ปัจจัย วิภัตติ อุปสรรค หรือนิบาต เป็นต้น ๒) อภิเษยัตถะ (เนื้อความที่ศัพท์ หมายถึง) มักใช้คำว่า อตโธ เข้ามาอธิบายเพิ่มเติม ๓) ปิณฑตถะ (ใจความ) ถือเป็นส่วนสำคัญของเรื่อง เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ภาวตถะ (เนื้อความที่เป็นจุดมุ่งหมาย) มักมีคำว่า อิทํ วุตตํ โหติ ตั้งอยู่ต้นพากย์ (เพื่อแสดงใจความของพากย์) และอยู่ท้ายพากย์ (เพื่อแสดงใจความของบท) หรือบางครั้งก็ใช้คำว่า อธิปฺปาโย เพื่อแสดงข้อความของเรื่องนั้น ๆ , พระพุทธโฆสะจารย์, พระคันธสารภิกษุ แปลและเรียบเรียง, กังขาวิตรณฎีกาอภินวอรรถกถา, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๔๑๖-๔๑๗.

^{๒๓๕} วิมहा. (ไทย) ๑/๙๑/๘๐.

^{๒๓๖} วิมहा. (ไทย) ๑/๙๑/๘๐.

^{๒๓๗} ดูรายละเอียดใน กงขา.อ. (บาลี) ๑๔๒.

๘) ความสัมพันธ์โดยสาระและบริบทเรื่อง บาท และมาสก :
มูลค่าของทรัพย์เป็นเหตุต้องอาบัติ

ในพระวินัยปิฎกอธิบายว่ามูลค่าของทรัพย์เป็นองค์ประกอบหนึ่งในการวินิจฉัยระดับอาบัติที่ต่างกัน กล่าวคือทรัพย์ราคาน้อยเป็นฐานอาบัติเบา ทรัพย์ราคามากเป็นฐานบาติหนักดังนี้คือ ทรัพย์มีราคา ๕ มาสก หรือเกินกว่า ๕ มาสก เป็นฐานแห่งปาราชิก, ทรัพย์มีราคาเกิน ๑ มาสก หรือน้อยกว่า ๕ มาสก เป็นฐานแห่งอุลลัจจัย, ทรัพย์มีราคา ๑ มาสก หรือน้อยกว่า ๑ มาสก เป็นฐานแห่งทุกกฏ^{๒๓๘} ทรงแสดงไว้เป็นตัวอย่างดังนี้ ๑) ทรัพย์มีค่ามาก ราคา ๕ มาสกหรือเกิน ๕ มาสก ภิกษุมีโดยจิตจับต้อง ต้องทุกกฏ ทำให้ไหต้องอุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่ต้องปาราชิก^{๒๓๙} ๒) ทรัพย์มีค่าน้อย ราคาเกิน ๑ มาสก หรือน้อยกว่า ๕ มาสก ภิกษุมีโดยจิตจับต้อง ต้องทุกกฏ ทำให้ไหต้องทุกกฏ ทำให้เคลื่อนที่ต้องอุลลัจจัย^{๒๔๐} ๓) ทรัพย์มีค่าน้อย ราคา ๑ มาสก หรือน้อยกว่า ๑ มาสก ภิกษุมีโดยจิตจับต้อง ต้องทุกกฏ ทำให้ไหต้องทุกกฏ ทำให้เคลื่อนที่ต้องทุกกฏ

กัณหาวิตรณอภินวฎีกาอธิบายว่า ราคาทรัพย์ที่เพียงพอจะเป็นเหตุให้ต้องอาบัติปาราชิก นั้น กำหนดอย่างต่ำต้องมีราคาตั้งแต่ ๑ บาท ขึ้นไป^{๒๔๑} และได้อธิบายเพิ่มเติมคำในอรรถกถาว่า “กหาปณะโบราณ” หมายถึง กหาปณะที่เป็นเช่นเดียวกับ นิลกหาปณะ^{๒๔๒} ซึ่งเขาทำขึ้นตามสมควรแก่คัมภีร์เงินตราสมัยเก่ามีลักษณะสมบูรณ์ เหตุผลที่ย้ำว่า “ที่ทำด้วยกหาปณะโบราณ” เพราะจะบอกว่าไม่เอากหาปณะอื่นมีรุทรามกหาปณะ^{๒๔๓} เป็นต้น และอธิบายมูลค่าทรัพย์ต่อไปว่า ส่วนที่ ๒๐ แห่งกหาปณะโบราณ ชื่อว่า “มาสก” ซึ่งคนทั่วไปเรียกว่า “มัญเชฐฐี” ก็มี คำว่า มาสก นี้ คัมภีร์นี้ได้ อธิบาย เพิ่มเติม ว่า ใช้เป็นเงินตราแลกเปลี่ยนสินค้าหรือซื้อขายกันในชนบทอาจทำด้วยวัสดุต่างกันไป เช่น มาสกโลหะ มาสกไม้ มาสกยาง มาสกทำด้วยกระดูก ทำด้วยหนัง หรือทำด้วยผลไม้ที่ขึ้นรูป หรือมิได้ขึ้นรูปก็มี^{๒๔๔}

อนึ่ง มูลค่าทรัพย์ นอกจากจะมีค่าเงินบาทที่เป็นเหตุต้องอาบัติปาราชิกแล้ว ยังมีมูลค่าทรัพย์ที่เป็นค่าเงิน “มาสก” เป็นเหตุต้องอาบัติด้วย กล่าวคือ ทรัพย์มีราคา ๑ มาสกหรือต่ำกว่า ๑ มาสก ต้องอาบัติทุกกฏ ทรัพย์เกิน ๑ มาสกหรือน้อยกว่า ๕ มาสก ต้องอุลลัจจัย และ ทรัพย์มีราคา ๕ มาสก ขึ้นไป ต้องอาบัติปาราชิก^{๒๔๕} สอดคล้องกับคำอธิบายในพระวินัยปิฎกคือทรัพย์ที่เป็นเหตุต้องอาบัติปาราชิกนั้นมีราคา ๑ บาทบ้าง

^{๒๓๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/ ๑๒๕/ ๙๖-๙๘.

^{๒๓๙} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๒๒/๙๕.

^{๒๔๐} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๒๓/๙๕.

^{๒๔๑} กงขาโยชนา.ฎีกา. (บาลี) ๑๒๒-๑๒๓.

^{๒๔๒} หมายถึง กหาปณะที่บริสุทธิ์ (แท้) ไม่มีโทษ (นิล = น + เอลา) นตฺถิ เอลา อสฺสาคิ นิลํ แปลง อ เป็น อี ซึ่งมีลักษณะสมบูรณ์ตามคัมภีร์เก่าแก่ กล่าวคือ ทำเป็นอักขระ และรูปข้าง ม้า เป็นต้น โดยวิธีการผสมทอง ๕ มาสก เงิน ๕ มาสก และทองแดง ๑๐ มาสก รวมเป็น ๒๐ มาสกแล้วใส่โลหะเท่าเมล็ดข้าวเปลือกห่อมให้เป็นเนื้อเดียวกัน, คุรายละเอียดยใน กงขาโยชนา.ฎีกา (บาลี) ๑๒๓.

^{๒๔๓} หมายถึง กหาปณะที่คนใดคนหนึ่ง เช่น นายรุทรามะทำขึ้นมีราคา ๓ ส่วนของนิลกหาปณะ (รุทรามเมน นาม เณจฺ อูปาติโต รุทรามโก โส กิร นิลกหาปณสฺส อคฺขติ; วิมติ.ฎีกา (บาลี) ๑/๓๒๐.

^{๒๔๔} กงขา.อภินวฎีกา. (บาลี) ๒๒๐.

^{๒๔๕} กงขา.อภินวฎีกา. (บาลี) ๒๒๐, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๒๙, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๙๒/๔๔๑.

ควรแก่ ๑ บาทบ้าง เกินกว่า ๑ บาทบ้าง^{๒๔๖} ผลแห่งการลักทรัพย์ ก็คือเป็นปาราชิก อธิบายว่า ภิกษุถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้ ๑ บาทบ้าง ควรแก่ ๑ บาทบ้าง เกินกว่า ๑ บาทบ้าง โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลัก ย่อมไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นเชื้อสายศากยบุตร เปรียบเหมือนใบไม้เหี่ยวเหลืองหลุดจากขั้วแล้ว ไม่อาจเป็นของเขียวสดต่อไปได้^{๒๔๗}

สารัตถที่ปณีตีกากล่าวถึงมาสกว่า ที่ชื่อว่าระดับประดาด้วยทองและเงินทั้งนั้น ได้แก่ระดับประดาด้วยทองและเงินทั้งที่เป็นชิ้นๆ และทั้งที่เป็นมาสกทองและมาสกเงินเป็นต้น^{๒๔๘}

วิมตติวินทีกา มีปรากฏคำว่า มาส ในข้อความว่า “โปรราณสตถานุรูป อุปปาติโต วิสติมาสปมาณอุตตมสุวรรณคชนโก ลกขณสมปนโน นีลกหาปโณติ เวทิตพโพ.”^{๒๔๙} (กหาปณะที่มีลักษณะดี มีค่าประกอบด้วยทองคำชั้นดี(ทองคำบริสุทธิ์)หนัก ๒๐ มาสก ทำขึ้นตามคัมภีร์เก่า พึงทราบว่าเป็นนีลกหาปณะ)

ในอุตตรวินิจฉยีกา มีปรากฏคำว่า มาส ในข้อความว่า “ตตเถว हि โปรราณสตถวิหิต์ ลกขณํ ทิสสตี. กถํ. ปญจ มาสา สุวณฺณสส. ตถา รชตสส, ทส มาสา ตมพสสาติ เอเต วิสตี มาเส มิสเสตวา พนฺธนตถาย วิหิมตตํ โลหํ ปกฺขิปปิตวา อกฺขรานิ จ หตฺถิอาทินมณฺญตรณจ รูปํ ทสเสตวา กโต นิทโทสตตา นีลกหาปโณ นาม โหตตี.”^{๒๕๐} (ลักษณะที่ทำตามคัมภีร์เก่า(ทำถูกต้องตามตำรา) พบได้ในนีลกหาปณะนั่นเอง กล่าวคือ กหาปณะที่เขาสวม ๒๐ มาสกเหล่านี้คือ ทอง ๕ มาสก เงิน ๕ มาสก และทองแดง ๑๐ มาสก แล้วใส่โลหะเพียงเท่าเมล็ดข้าวเปลือกเพื่อให้หลอมรวมกันทำขึ้นโดยให้ปรากฏอักขระและรูปข้างเป็นต้น อย่างไรก็ตามอย่างหนึ่ง(ที่กหาปณะนั้น) ชื่อว่า นีลกหาปณะ เพราะไม่มีโทษ)

ในพระวินัยปิฎกมีปรากฏข้อความเกี่ยวกับ “บาท”และ“มาสก”เช่นในข้อความว่า“ทรัพย์ ๑ บาท เท่ากับ ๕ มาสก (ปญจมาสกโก ปาโท โหติ.)” ข้อความว่า “ทรัพย์มีราคา ๕ มาสก เกินกว่า ๕ มาสก”^{๒๕๑} หรือข้อความว่า“ทรัพย์ ๑ บาท ควรแก่ ๑ บาท เกินกว่า ๑ บาท” ซึ่ง มูลค่าทรัพย์ ดัง กล่าว เป็น มูลเหตุอาบัติปาราชิก แต่ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาได้อธิบายเพิ่มเติมให้ชัดเจนขึ้นว่า“ทรัพย์ราคา ๑ บาท หรือเกินกว่า ๑ บาท เป็นมูลเหตุปาราชิก, ทรัพย์เกินกว่า ๑ มาสกแต่ต่ำกว่า ๕ มาสก เป็นมูลเหตุแห่งอาบัติอุลลัจจัย, ทรัพย์ราคา ๑ มาสก หรือต่ำกว่า ๑ มาสก, เป็นมูลเหตุอาบัติทุกกฏ” และยังอธิบายเพิ่มเติมเป็นแนวคิดทางคณิตศาสตร์ว่า “ครั้งนั้น ในกรุงราชคฤห์ ๒๐ มาสก เป็น ๑ กหาปณะ เพราะฉะนั้น ๕ มาสกจึงเป็น ๑ บาท ด้วยลักษณะนั้น ส่วนที่ ๔ ของกหาปณะพึงทราบว่าเป็น ๑ บาท”

^{๒๔๖} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๑/๘๐.

^{๒๔๗} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๑/๘๐.

^{๒๔๘} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๕.

^{๒๔๙} วิมตติ.ฎีกา (บาลี) ๑/๓๒๐.

^{๒๕๐} อุตตร.ฎีกา (บาลี) ๓๖๓.

^{๒๕๑} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๙๘/๖๔, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๘/๘๑.

จากข้อความที่กล่าวมา ทำให้ทราบว่า กรุงราชคฤห์ในยุคนั้นมีมาตราวัดค่าเงินว่า ๑ กหาปณะ เท่ากับ ๒๐ มาสก, ๕ มาสก เท่ากับ ๑ บาท จึงได้สูตรคณิตศาสตร์ว่า $๒๐ \div ๕ = ๔$ หมายถึง เมื่อมูลค่า ๒๐ มาสก เท่ากับ ๑ กหาปณะ ในคัมภีร์อรรถกถาระบุว่าส่วนที่ ๔ ของกหาปณะ เป็น ๑ บาท และระบุว่า ๑ บาทเท่ากับ ๕ มาสก ดังนั้นจึงได้ผลลัพธ์การหารเลขทางคณิตศาสตร์ว่า ๑ กหาปณะ เท่ากับ ๔ บาทดังกล่าว

ดั่ง นั้น คัมภีร์ กังขาวิตรณ อรรถกถา จึง กล่าว ว่า ฤิกษุต้องอาบัติทุกกฏเพราะความพยายามครั้งแรกมีการไปเป็นต้นเพื่อจะลัก ต้องทุกกฏเพราะการสัมผัส ต้องถูกลักจ้ยเพราะทำวัตถุแห่งปาราชิกให้ไหว เมื่อถือเอาต้องทุกกฏเพราะของราคา ๑ มาสก หรือต่ำกว่า ๑ มาสก ต้องถูกลักจ้ยเพราะของราคาเกิน ๑ มาสกหรือต่ำกว่า ๕ มาสก ต้องปาราชิกเพราะของราคา ๕ มาสก หรือเกิน ๕ มาสก ใน ประเด็น ที่ กล่าว มา ทั้ง ห ม ด พึง วิ นิ จ ฉัย ต าม เ ว ล า ส ถ า น ที่ ราคาที่ปรับขึ้นหรือลดลงตามเหตุปัจจัยมีการใช้สอยและเปลี่ยนภาชนะเป็นต้น^{๒๕๒} และว่า “วัตถุ ๔ อย่างนี้คือทอง เงิน กหาปณะ มาสก เป็นวัตถุที่จะต้องสละ”^{๒๕๓}

นอกจากนี้ ทั้งคัมภีร์อรรถกถาสมันตปาสาทิกา อรรถกถากังขาวิตรณ และกังขาวิตรณอภินวฎีกายังได้อธิบายสอดคล้องกันในแง่ของการพิจารณาปรับโทษโดยให้สอบสวนถึง ฐานะ ๕ ประการ คือ วัตถุ เวลา สถานที่ ราคา และการใช้สอยทรัพย์ ย้ำ ว่า ำ อ ย ำ รี บ ร ำ อ น ต ำ ด ลี น ป ร ำ บ ำ บ ำ ตี ห น ที่ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความรอบคอบหรือถ่วงถ่วงในการให้ความเป็นธรรมแก่ฤิกษุ^{๒๕๔} ดังนั้นจึงสรุปประเด็นความสัมพันธ์ด้านการตีความระหว่างคัมภีร์ว่าทั้งพระบาลี อรรถกถา และฎีกามีการอธิบายความพระวินัยอย่างมีนัยสอดคล้องกัน

เกี่ ย ว กั บ เ รื่ อ ง มู ล ค ำ ท ร ำ พ ำ ที่ เ ป้ น เ ห ตุ ต ำ อ ำ บ ำ ตี นั้ กังขาวิตรณอภินวฎีกาได้ให้แนวทางวินิจฉัยว่า “พระวินัยธรผู้วินิจฉัยยอนินนาทานนี้ เมื่อมีเหตุล่วงละเมิดพระบัญญัติ ก็อย่าพึงรับวินิจฉัยโดยทันที พึงตรวจสอบฐานะ ๕ ประการ ซึ่งพระโบราณจารย์กล่าวไว้ว่า พระวินัยธรผู้ฉลาดพึงพิจารณา ฐานะ ๕ ประการ คือ วัตถุ กาล สถานที่ ราคา และการใช้สอยเป็นที่ ๕ แล้วพึงทรงอรรถคดีไว้” มีรายละเอียดดังนี้

(๑) การพิจารณาวัตถุ คือสอบสวนว่า ทรัพย์นั้นมีเจ้าของหรือไม่ หากเป็นทรัพย์ที่มีเจ้าของ ก็พึงสอบสวนว่า เจ้าของยังมีความอาลัยหรือไม่ ถ้าทรัพย์นั้นถูกลักมาในเวลาที่เจ้าของเหล่านั้นยังมีความอาลัย ก็ให้ตีราคาทรัพย์แล้วจึงปรับอาบัติ ถ้าทรัพย์นั้นถูกลักมาในเวลาที่เจ้าของหมดความอาลัย ก็อย่าพึงปรับอาบัติปาราชิก ฯ แต่เมื่อเจ้าของทรัพย์ให้นำทรัพย์มาคืนให้ ฤิกษุก็ควรให้คืน

^{๒๕๒} กงขา.อ. (บาลี) ๑๔๖.

^{๒๕๓} บาลีว่า “สุวณณ รชต กหาปโณ มาสกโกติ อิมานิ ทิ จตตาริ นิสสคคิยวตฺถุนิ.” กงขา.อ.(บาลี) ๒๐๒.

^{๒๕๔} กงขา.ฎีกา (บาลี) ๒๒๐, และดูเทียบ วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๒๙, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๙๒/๔๔๑.

(๒) การพิจารณากาล คือ พิจารณายุคสมัย หรือ เวลา ลัก เหตุที่ต้องพิจารณากาลด้วยเพราะทรัพย์นั้นบางสมัยก็มีราคาแพง บางสมัยก็มีราคาถูก ดังนั้น จึงต้องปรับอาบัติตามราคาทรัพย์ตามยุคสมัย

(๓) การพิจารณาสถานที่ คือ พิจารณาสถานที่ ลัก กล่าวคือ พึงปรับอาบัติตามราคาของทรัพย์ที่มีในสถานที่ที่ลักมา เพราะทรัพย์ในแต่ละสถานที่แม้เป็นประเภทหรือชนิดเดียวกันแต่ราคาไม่เท่ากัน

(๔) การพิจารณาราคา คือ พิจารณาราคาทรัพย์ กล่าวคือ ทรัพย์ใหม่กับทรัพย์เก่าราคาย่อมต่างกัน เช่น บาตรใหม่ราคา ๘ มาสก หรือ ๑๐ มาสก ภายหลังบาตรแตก ทะลุ หรือ เสีย เพราะลี้มและหมุด ย่อมมีราคาน้อยลง ดังนั้น ทุกครั้งพระวินัยธรไม่ควรตีราคาทรัพย์ตามราคาปกติอย่างเดียว^{๒๕๕}

(๕) การพิจารณาการใช้สอย คือ พิจารณาการใช้สอยทรัพย์ กล่าวคือ ราคาทรัพย์ย่อมลดลงด้วยการใช้สอย ดังนั้น จึงควรพิจารณาถึงทรัพย์ว่าผ่านการใช้สอยหรือไม่^{๒๕๖}

ในพระวินัยปิฎกกล่าวถึงลักษณะการลักทรัพย์ที่เป็นเหตุต้องอาบัตินั้น มีลักษณะเฉพาะของทรัพย์แต่ละที่ เช่น กรณีทรัพย์อยู่ในแผ่นดิน ภิกษุมีโดยจิตคิดจะลักทรัพย์ที่อยู่ในแผ่นดิน แล้วหาเพื่อนไปด้วย หากอบ หาดะกร้า หรือไปแต่ผู้เดียว ต้องอาบัติทุกกฏ ตัดไม้หรือเถาว์ลย์ที่ขึ้นอยู่ที่นั่น ต้องอาบัติทุกกฏ ขุดคุ้ยหรือโกยดินร่วน ต้องอาบัติทุกกฏ จับต้องหม้อทรัพย์ ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่จากฐานที่อยู่ของทรัพย์ ต้องอาบัติปาราชิก^{๒๕๗} หรือกรณีทรัพย์ที่นำติดตัวไปได้ ภิกษุมีโดยจิตจับทรัพย์ที่อยู่บนศีรษะ ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ลดทรัพย์ลงมาที่ไหล่ต้องอาบัติปาราชิก^{๒๕๘} และกล่าวถึงองค์ประกอบเป็นเหตุให้ต้องอาบัติ ๕ ประการ เพื่อใช้เป็นเกณฑ์ในการวินิจฉัยปรับอาบัติปาราชิก ดังนี้

- (๑) ทรัพย์มีผู้ครอบครอง
- (๒) สำคัญว่าเป็นทรัพย์ที่มีผู้ครอบครอง
- (๓) ทรัพย์มีค่ามาก ราคา ๕ มาสก หรือเกินกว่า ๕ มาสก
- (๔) มีโดยจิตปราภฏ
- (๕) ภิกษุจับต้อง ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก^{๒๕๙}

^{๒๕๕} ราคาทรัพย์ที่เป็นเหตุให้ต้องอาบัติปาราชิกนั้น ต้องมีราคาตั้งแต่ ๑ บาทขึ้นไปเท่านั้น ดูรายละเอียดใน กงขาโยชนา.ฎีกา (บาลี) ๑๒๒-๑๒๓.

^{๒๕๖} กงขา.ฎีกา (บาลี) ๒๒๐, และดู วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๒๙, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๙๒/๔๔๑.

^{๒๕๗} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๙/๘๔.

^{๒๕๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๐๑/๘๕.

^{๒๕๙} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๙๔-๑๒๑/๘๓-๙๕, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๒๒-๑๓๐/๙๕-๙๘

ในประเด็นเกี่ยวกับองค์ประกอบเป็นเหตุให้ต้องอาบัติ ๕ ประการนี้ อรรถกถาสัมณตปาสาทิกาอธิบายเพิ่มเติมว่า ในองค์ประกอบปาราชิก ๕ ประการนั้นคือ ๑) ทรัพย์มีผู้ครอบครอง ๒) เข้าใจว่าเป็นทรัพย์มีผู้ครอบครอง ๓) ทรัพย์มีค่า ๕ มาสกหรือเกิน ๕ มาสก ๔) มิใช่โดยจิต ๕) ทำให้เคลื่อนจากที่ตั้งของทรัพย์ นั้น องค์ประกอบที่ ๓ คือมูลค่าทรัพย์เป็นเกณฑ์ตัดสินระดับอาบัติระหว่างปาราชิก (๕ มาสกขึ้นไป) ถุลลัจจัย (เกิน ๑ มาสกหรือน้อยกว่า ๕ มาสก) และทุกกฏ (๑ มาสกหรือน้อยกว่า ๑ มาสก) หากเป็นทรัพย์ไม่มีผู้ครอบครองแต่เข้าใจว่ามีผู้ครอบครองและถือเอาด้วยโดยจิต แม้เป็นทรัพย์มีมูลค่า ๕ มาสก หรือเกิน ๕ มาสก ภิกษุต้องอาบัติทุกกฏ ลักษณะอย่างนี้ ทรัพย์ไม่มีผู้ครอบครองเป็นเกณฑ์ตัดสิน^{๒๖๐}

๔) ความสัมพันธ์โดยสาระและบริบท เรื่อง อนาปัตติวาร วาระว่าด้วยผู้ไม่ต้องอาบัติ

คัมภีร์กัณหาวิตรณีนวินวฏฐิกาอธิบายอนาปัตติวารได้อธิบายสอดคล้องกับพระวินยปิฎกดังนี้คือ ๑) ภิกษุสำคัญว่าเป็นของของตน ๒) ภิกษุถือเอาด้วยวิสาสะ ๓) ภิกษุถือเอาเป็นของขอยืม ๔) ภิกษุถือเอาทรัพย์ที่เปรตครอบครอง ๕) ภิกษุถือเอาทรัพย์ที่สัตว์เดรัจฉานครอบครอง ๖) ภิกษุสำคัญว่าเป็นของบังสุกุล ๗) ภิกษุวิกลจริต ๘) ภิกษุมีจิตฟุ้งซ่าน ๙) ภิกษุกระสับกระส่ายเพราะเวทนา ๑๐) ภิกษุดันบัญญัติ^{๒๖๑} และได้อธิบายอนาปัตติวารนั้นว่า ภิกษุผู้ไม่ต้องอาบัติได้แก่ ๑) ภิกษุที่ถือเอาด้วยเข้าใจว่าเป็นของตน แต่ต้องคืนแก่เจ้าของ ๒) ภิกษุที่ถือเอาด้วยวิสาสะตามหลัก ๕ ประการคือ (๑) เคยเห็นกันมาก่อน (๒) เคยคบกันมาก่อน (๓) เคยบอกอนุญาตไว้ (๔) เขายังมีชีวิตอยู่ (๕) รู้ว่าเมื่อเราถือเอาแล้ว เราจะพอใจ”^{๒๖๒} ๓) ภิกษุถือเอาเป็นของขอยืม ๔) ภิกษุถือเอาทรัพย์ที่เปรตครอบครอง ๕) ภิกษุถือเอาทรัพย์ที่สัตว์เดรัจฉานครอบครอง ๖) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นของบังสุกุล ๗) ภิกษุวิกลจริต

๑๐) ความสัมพันธ์โดยสาระและบริบท เรื่อง กายมนุษย์ และการฆ่ามนุษย์

ในตติยปาราชิกสิกขาบท คัมภีร์กัณหาวิตรณีนวินวฏฐิกาอธิบายว่า กายมนุษย์ หมายถึงร่างกายมนุษย์หรืออวัยวะมนุษย์นับตั้งแต่เป็นกลลรูปในสัปดาห์แรกที่เกิดขึ้นพร้อมกับปฏิสนธิ วิญญู ๓^{๒๖๓} หรือ อวัยวะเริ่มตั้งแต่เป็นวัตถุเล็ก ๆ

^{๒๖๐} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๒๒-๑๒๕/๔๐๔-๔๐๕, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๒๒-๑๒๕/๕๒๒-๕๒๓.

^{๒๖๑} วิ. มหา. (ไทย) ๑/ ๑๓๑/๔๘.

^{๒๖๒} กงขา.ฎีกา (บาลี) ๒๒๒, และดูเทียบ วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๕๖/๑๕๙, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๖/๒๒๙, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๓๑/๔๐๕. วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๓๑/๕๒๙.

^{๒๖๓} สอดคล้องกันกับข้อความที่ปรากฏในสังยุตตนิกาย สคาถวรรคว่า “รูปร่างมนุษย์นั้นเริ่มต้นด้วยการเป็น กลละ (รูปละเอียด กลมใส) ก่อน จากนั้นจึงเป็นอัมพุทะ (รูปละเอียดที่เกิดจากกลละนั้นไป ๗ วัน มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ ลักษณะเหมือนติบูกเหลว) จากนั้นจึงเป็นเปสิ (ชิ้นเนื้อ) จากเปสิจึงเป็นขณะ (ก้อนเนื้อ) จากขณะจึงเป็นปุมทั้ง ๕ (คือ แขน ๒ เท้า ๒ ศีรษะ ๑ เกิดขึ้นในสัปดาห์ที่ ๕) จากนั้น ผมหงอก เกิดขึ้น (กงขา.อวินวฏฐิกา(บาลี) ๒๒๕) ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๗๒/๖๐๕, ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓๕/๒๘๔, ส.ฎีกา. (บาลี) ๑/๒๓๕/๓๒๖.

อย่างนี้แล้วเจริญเติบโตโดยลำดับจนกระทั่งถึงเวลาตาย
มนุษย์ทั้งหลายแม้เกิดเป็นโอปปาติกะและสังเสทชะ ก็เป็นวัตถุแห่งปาราชิกเหมือนกัน

อรรถกถาสมันตปาสาทิกาอธิบายว่า
อัฐภาพหรือกายของมนุษย์เริ่มต้นที่ครุฑมารดาตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นในปญฺจโวการภพคือภพที่มีชั้น
ธ ๕ มีองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ (๑) จิตดวงแรก(ปฏิสนธิจิต) (๒) อรูปชั้น ๓ คือเวทนาชั้น
สัญญาชั้น สังขารชั้น (๓) กลลรูป^{๒๖๔}อันเกิดพร้อม กับ จิตดวงแรก
เมื่อกล่าวโดยสรุปคือกายมนุษย์หรือชีวิตมนุษย์ที่มีอายุประมาณ ๑๒๐
ปีเริ่มตั้งแต่เป็นวัตถุเล็กๆคือกลลรูปที่อยู่ในท้องมารดาจนถึงเวลาตาย ชื่อว่า กายมนุษย์^{๒๖๕}

อรรถกถากังขาวิตรณีอธิบายว่าคำว่า กายมนุษย์
หมายถึงร่างกายของผู้มีชาติเป็นมนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่ตั้งแต่เป็นน้ำกละ^{๒๖๖}

ในพระวินัยปิฎกอธิบายว่าคำว่า กายมนุษย์ได้แก่ จิตดวงแรกเกิด
คือวิญญาณดวงแรกปรากฏขึ้นในครุฑมารดา จนถึงเวลาตาย
อัฐภาพในระหว่างนี้ชื่อว่ากายมนุษย์^{๒๖๗}

อรรถกถาสมันตปาสาทิกาอธิบายลักษณะของการฆ่า สอดคล้องกับพระวินัยปิฎกคือ
การฆ่าเอง สั่งให้ฆ่าด้วยดาบ หอก การชูดหลุมพรางเป็นต้นหรือการพรรณนาคุณแห่งความตาย
ชักชวนเพื่อให้ตายด้วยการเจรจาหรือเขียนหนังสือโดยโน้มน้าวให้มุ่งหวังไปเกิดและเสวยสุขด้วยกามคุ
ณ ๕ ในสุคติโลกสวรรค์ เป็นต้น^{๒๖๘}

อรรถกถาสมันตปาสาทิกาอธิบายว่า ภิกษุมีเจตนาให้เขาตายจึงพรรณนาสมบัติในสวรรค์
เขาฟังเรื่องนั้นแล้วต้องการสมบัติโดยเร็ว จึงกินยาพิษหรืออดอาหาร ภิกษุผู้กล่าวต้องอาบัติถุลลัจจัย
เขาตายด้วยยาพิษหรือการอดอาหารนั้น ภิกษุต้องอาบัติปาราชิก แต่หากภิกษุมีเจตนาให้เขาทำบุญ
เขาฟังแล้วพยายามฆ่าตัวตาย ภิกษุไม่ต้องอาบัติ^{๒๖๙}

อรรถกถากังขาวิตรณีอธิบายว่า สิกขาบทนี้มีองค์ประกอบอาบัติ ๕ ประการคือ ๑)
มนุษย์ยังมีชีวิตอยู่ ๒)รู้ว่าเขายังมีชีวิตอยู่ ๓)มีจิตคิดจะฆ่า ๔) มีความพยายาม ๕)
มนุษย์ตายด้วยความพยายามนั้น^{๒๗๐} อธิบายลักษณะเงื่อนไขอาบัติว่า
ภิกษุต้องทุกกฎ เพราะการผลักให้ตกเหวหรือหลุมเพื่อให้ตาย

^{๒๖๔} กลลรูป หมายถึงรูปที่มีสีและสัณฐานเหมือนหยาดน้ำมันงาใสแจ้ว ไม่ขุ่นมัว
เป็นของเหลวในครุฑมารดาที่พร้อมจะขยายตัวเป็นอัพพุทะ จากอัพพุทะเกิดเป็นเปลี จากเปลีเกิดเป็นขณะ
จากขณะเกิดเป็น ๕ ปุ่ม(ส่วนหัว ๑ มือ ๒ และเท้า ๒) ต่อจากนั้น ผมน ขน เล็บจึงเกิดขึ้น : วิ.มหา.อ.
(บาลี)๑/๑๗๒/๔๗๕, วิ.มหา.อ.(ไทย) ๑/๑๗๒/๖๐๕ และดูรายละเอียดใน ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗.

^{๒๖๕} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๗๒/๔๗๕, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๗๒/๖๐๕.

^{๒๖๖} กงขา.อ. (บาลี) ๑๔๗, กงขา.อ. (ไทย) ๑๗๑.

^{๒๖๗} คำว่า กายมนุษย์ แปลจากคำว่า มนุสสวคฺคห , วิคคห ศัพท์ ในคัมภีร์อภิธานปิปปิกา คาถาที่
๑๑๔๖ มี ๒ ความหมาย คือ ๑) หมายถึงการทะเลาะ (กลหะ) ๒) หมายถึงร่างกาย (กายะ).

^{๒๖๘} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๗๒-๑๗๘/๔๗๘-๔๙๓, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๗๒-๑๗๘/๖๐๕-๖๓๓.

^{๒๖๙} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๗๘/๕๐๑, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๗๘/๖๓๔.

^{๒๗๐} กงขา.อ. (บาลี) ๑๕๐, กงขา.อ. (ไทย) ๑๗๗.

ต้องอาบัติทุกกฏ เพราะการที่มีคนตกหลุมที่ภิกษุขุดไว้โดยที่ไม่เจาะจง
ต้องอาบัติอุลลัจจัย เพราะคนตกหลุมได้รับบาดเจ็บ
ต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะความตายของสัตว์เดรัจฉาน ต้องอาบัติปาราชิกเพราะคนตกลงไปตาย
และอธิบายอนาปัตติวารว่าไม่ต้องอาบัติสำหรับภิกษุผู้ไม่ตั้งใจให้ตาย ผู้ไม่รู้ ผู้ไม่มีความประสงค์จะฆ่า
หรือผู้วิกลจริต^{๒๗๑}

คัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกาได้อธิบายลักษณะการฆ่าไว้ ๖ ประการดังนี้ ๑) สาหัตถิกะ
หมายถึงการฆ่าเองโดยการประหารด้วยกายเช่นแทง เข่า กำมือหรือของที่เนื่องด้วยกาย ๒) นิสสัคคิยะ
หมายถึงการฆ่าด้วยการชั้เครื่องประหารมีลูกศร หอกและก้อนหิน เป็นต้น ๓) อาณัตติกะ
หมายถึงการฆ่าโดยการออกคำสั่ง ๔) ถาวระ หมายถึงการฆ่าโดยการขุดหลุมพราง ๕) วิชามยะ
หมายถึงการฆ่าด้วยการร้ายมนตร์ ๖) อิทธิมยะ หมายถึงการฆ่าด้วยการใช้ฤทธิ์^{๒๗๒}

นอกจากนั้นยังกล่าวถึงลักษณะวิธีการฆ่าด้วยการพรรณนาคุณแห่งความตายว่า
ผู้ใดตายด้วยน้ำคัสตรามาประหาร กินยาพิษ หรือเอาเชือกผูกคอตาย หรือโดดลงบ่อ ผู้นั้นจะได้ทรัพย์
ยศ หรือจะได้ไปสวรรค์ หรือเป็นผู้มีคุณธรรม” ถ้าเขาตายด้วยการพรรณนานั้น
ภิกษุไม่พ้นอาบัติปาราชิก

คำว่า การฆ่า ในพระบาลีเป็น “มนุสสวิคคหิ ชีวิตา โวโรเปย” (พรากกายมนุษย์จากชีวิต)
ใน กังขาวิตรณอภินวฎีกา อธิบายว่า หมายถึง
“พรากจากชีวิตินทรีย์โดยตัดความสืบทอด(สันตติ)^{๒๗๓}” หรือหมายถึงการยังสัตว์มีชีวิตให้ตกไปเร็ว(ปาณ
าติบาต)และหมายถึงการกำจัดสัตว์มีชีวิต คือ การฆ่าสัตว์มีชีวิต คำว่า สัตว์ หมายถึงชั้นธสันดาน
คือชีวิตินทรีย์^{๒๗๔} มี ๒ อย่างคือ รูปชีวิตินทรีย์หมายถึง รูปขันธ์และอรูปชีวิตินทรีย์หมายถึงอรูปขันธ์
เมื่อชีวิตินทรีย์ดับลง อรูปชีวิตินทรีย์ก็พลอยดับลงไปด้วย
เพราะทั้งรูปชีวิตินทรีย์และอรูปชีวิตินทรีย์ทั้งสองนั้นเกี่ยวเนื่องกัน และอธิบายต่อว่า
การฆ่า นั้น ประกอบด้วยเจตนาที่เป็นไปทางกายทวาร และวจีทวาร
ทวารใดทวารหนึ่งของภิกษุผู้มีความสำคัญในสัตว์มีชีวิตว่าเป็นสัตว์มีชีวิต จัดเป็นปาณาติบาต ส่วน
เจตนาฆ่าที่เป็นไปทางมโนทวาร ไม่จัดเป็นปาณาติบาต ในสิกขาบทนี้ การไม่กล่าวว่า “กายมนุษย์”

^{๒๗๑} กงขา.อ. (บาลี) ๑๕๐, กงขา.อ. (ไทย) ๑๗๖.

^{๒๗๒} แต่ละประการมีอธิบายรายละเอียดในคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา พึงตรวจสอบดูใน
กงขา.อภินวฎีกา(บาลี) ๒๒๗-๒๒๘,และเทียบดูใน กงขา.อ. (บาลี) ๑๔๘.

^{๒๗๓} ตัดความสืบทอด(สันตติ วิโกเปติ) หมายถึงตัดสันตติปัจจุบัน คือรูปชีวิตินทรีย์ที่เป็นไป ๗-๘
ขวนวาระ และอัทธาปัจจุบันคือรูปชีวิตินทรีย์ตั้งแต่ปฏิสนธิจนกระทั่งถึงจุติ (กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๒๖)
และดูประกอบใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๗๒/๔๗๙, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๗๒/๖๐๖.

^{๒๗๔} ชีวิตินทรีย์มี ๒ อย่าง คือ รูปชีวิตินทรีย์ (ชีวิตรูป) และนามชีวิตินทรีย์ (ชีวิตินทรีย์เจตสิก)
เมื่อชีวิตรูปดับ นามชีวิตินทรีย์ก็ดับไปด้วย การที่ชีวิตินทรีย์ดับลง จึงชื่อว่า
หยุดการสืบทอดด้วยอำนาจกรรมเพราะทำให้เกิดจิตดวงสุดท้ายขึ้นที่เรียกว่า จุติจิต (กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๒๖)
และดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๗๒/๔๗๖, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๗๒/๖๐๖.

(แต่) กล่าวว่่า “สัตว์มีชีวิต” ก็เพื่อแสดงความเป็นอَابัตติปาราชิก แม้สำหรับภิกษุผู้ไม่รู้ว่่าผู้นี้เป็นมนุษย์แล้วฆ่าเสียด้วยความสำคัญว่่าเป็นสัตว์นั้นเอง^{๒๗๕}

อรรถกถาสมันตปาสาทิกาทิคาอธิบายว่่า “ความจงใจฆ่า คือ รู้ว่่าสัตว์มีชีวิต รู้ว่่าตนจะฆ่าสัตว์ แต่ยังไม่มุ่งมันกำหนดหมายด้วยวธกเจตนา(เจตนาเป็นเหตุฆ่า) พ ย า ย า ม ฝ่ า ฝึ น ล่ ว ง ล ะ เ ม ิ ต ”^{๒๗๖} และได้อธิบายความหมายของการฆ่าในพระบัญญัตินี้ว่่าหมายถึงการมีเจตนาพรากรูปชีวิตินทรีย์จากอ รูปชีวิตินทรีย์^{๒๗๗} โดยวิธีต่างๆซึ่งสามารถที่จะเข้าไปตัดทำลายรูปชีวิตินทรีย์ได้

อรรถกถากังขาวิตรณีกถาว่่า “ชีวิตา โวรเปปยาติ กลลกาเลปิ ตาปนมทุพเพหิ วา เกสชชสมปทาเนน วา ตโต วา อุทุมปิ ตทนุรูปเณ อุปกุกเมน ชีวิตา วิโยเชยย.(คำว่่า พึงพราจากชีวิตด้วยทำให้ร้อน นวด หรือด้วยการจัดยา แม้ในคราวที่ยังเป็นกลล หรือด้วยความพยายามอันสมควรแก่รูปที่เป็นพองน้ำและขึ้นเนื้อเป็นต้นนั้นแม้ในเวลาถัดจากนั้นไป)^{๒๗๘} และว่่า “ความพยายามในการฆ่าสัตว์ ๖ ประการ คือ ๑) สาทติกะ (ความพยายามด้วยตนเอง) ๒) นิสสัคคิยะ (ความพยายาม คือ การปล่อยออก) ๓) อาณัตติกะ (ความพยายามคือ การสั่ง) ๔) ถาวระ (ความพยายามที่เป็นกับดัก) ๕) วิชขามยะ (ความพยายามโดยใช้เวทมนต์) ๖) อิทธิมยะ (ความพยายามโดยใช้ฤทธิ์)”^{๒๗๙}

ในสารัตถทีปนีฎีกา กล่าวว่่า “โย อธิวาสนชนตียา อภาวา ปรูปฆาตี โหติ ปรี อนุตมโส ทสมกสมปิ ชีวิตา โวรเปปติ โส น หิ ปพพิชิต.(ผู้ใดเข้าไปกำจัดสัตว์อื่น โดยที่สุดแม้พราจากชีวิตเหลือบยุงจากชีวิต เพราะไม่มีอธิวาสนชนันติ ผู้นั้นไม่ชื่อว่าบรรพชิตเลย)”^{๒๘๐}

ในพระวินัยปิฎกอธิบายตัวอย่างเงื่อนไขการต้องอาบัติไว้ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑ ภิกษุสั่งภิกษุให้ฆ่า ภิกษุผู้สั่ง ต้องอาบัติทุกกฏทันที เมื่อภิกษุผู้รับคำสั่งไปฆ่าบุคคลตามคำสั่งนั้น ภิกษุทั้งสองรูปต้องอาบัติปาราชิก แต่หากฆ่าผิดตัวนอกเหนือคำสั่ง ภิกษุผู้สั่งไม่ต้องอาบัติ ภิกษุผู้ฆ่าต้องปาราชิก

ตัวอย่างที่ ๒ ภิกษุขุดหลุมพรางไว้จงใจให้บุคคลตาย เพียงแต่ขุด ต้องทุกกฏ เขาตกหลุมพรางได้รับทุกขเวทนา ภิกษุต้องอาบัติถุลลัจจัย เขาตาย ภิกษุต้องอาบัติปาราชิก

๑๑) ความสัมพันธ์โดยสาระและบริบท เรื่อง อนาปัตติวาร วาระว่่าด้วยผู้ไม่ต้องอาบัติ

^{๒๗๕} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๒๖-๒๒๗.

^{๒๗๖} วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๑๗๒/๔๗๕, วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๑๗๒/๖๐๔.

^{๒๗๗} ชีวิตินทรีย์ มี ๒ อย่าง คือรูปชีวิตินทรีย์(อัทภาพหรือรูปขันธ์) และอรูปชีวิตินทรีย์ (นามขันธ์) การฆ่าจะสำเร็จได้ต้องทำลายรูปชีวิตินทรีย์คืออัทภาพหรือรูปขันธ์เท่านั้น เมื่อชีวิตินทรีย์หรือรูปขันธ์ดับ อรูปชีวิตินทรีย์หรือนามขันธ์ก็ดับไปด้วย (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๗๒/๔๗๖, วิ.อ. (ไทย) ๑/๑๗๒/๖๐๖)

^{๒๗๘} กงขา.อ. (บาลี) ๒๒๖.

^{๒๗๙} กงขา.อ. (บาลี) ๑๔๗.

^{๒๘๐} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/-/๒๘๒.

คัมภีร์กัณหาวิตรณีนิกายได้อธิบายอนาปัตติซึ่งมีสาระและบริบทดังกล่าวสอดคล้องกับพระวินัยปิฎก และอรรถกถา ดังนี้ ๑) ภิกษุไม่จงใจให้ตาย^{๒๘๑} ๒) ภิกษุผู้ไม่รู้ หมายถึงไม่รู้ว่าจะป็นอุกกรรมที่จะทำให้ตาย^{๒๘๒} ๓) ภิกษุผู้ไม่มีความประสงค์จะฆ่า ๔) ภิกษุวิกลจริต

๑๒) ความสัมพันธ์โดยสาระและบริบท เรื่อง อุตตริมนุสสรธรรม

ใน พระวินัยปิฎก อธิบาย ความหมายของ อุตตริมนุสสรธรรม โดยยกแต่ละองค์ธรรมมาอธิบายดังนี้ (๑) ฌาน ได้แก่ปฐมฌาน ทุตติยฌาน จตุตถฌาน (๒) วิโมกข์ ได้แก่สุญญตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์ อัปปณิหิตวิโมกข์ (๓) สมาธิ ได้แก่ สุญญตสมาธิ อนิมิตตสมาธิ อัปปณิหิตสมาธิ (๔) สมาบัติ ได้แก่ สุญญตสมาบัติ อนิมิตตสมาบัติ อัปปณิหิตสมาบัติ (๕) ญาณ ได้แก่ วิชา ๓ (๖) มรรคภาวนา ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ (๗) ก า ร ท า ผล ให้ แ จ้ ง ได้ แก่ การทำโสดาปัตติผลให้แจ้ง การทำ สกทาคามีผลให้แจ้ง การทำอนาคามีผลให้แจ้ง การทำอรัหัตผลให้แจ้ง (๘) การละกิเลส ได้แก่ การละราคะ การละโทสะ การละโมหะ (๙) ภาวะที่จิตปลอดจากกิเลส ได้แก่ ภาวะที่จิตปลอดจากราคะ ภาวะ ที่จิตปลอดจากโทสะ ภาวะที่จิตปลอดจากโมหะ (๑๐) คำว่า ความยินดีในเรือนว่าง ได้แก่ ความยินดีในเรือนว่างด้วยปฐมฌาน ความยินดีในเรือนว่างด้วยทุตติยฌาน ความยินดีในเรือนว่างด้วยตติยฌาน ความยินดีในเรือนว่างด้วยจตุตถฌาน^{๒๘๓}

กัณหาวิตรณีนิกายได้อธิบายแยกศัพท์ออกเป็น อุตตริมนุสส กับ ธรรม ดังนี้ คำว่า อุตตริมนุสส หมายถึงมนุษย์ชั้นสูงกว่ามนุษย์ปกติ อธิบายว่า มนุษย์ชั้นสูง^{๒๘๔} และคำว่า ธรรม หมายถึง ธรรมที่บรรลุนั่นเป็นมรรคธรรม และโลกุตตรธรรม^{๒๘๕} อีกนัยหนึ่งว่า ธรรมของมนุษย์อันยิ่งยวด ชื่อว่า อุตตริมนุสสรธรรม^{๒๘๖} และแยกอธิบายอีกนัยหนึ่งว่า “อุตตริ หมายถึงยวดยิ่งกว่า กับ มนุสสรธรรม หมายถึงธรรมของมนุษย์ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ที่มนุษย์ทั้งหลายจะพึงให้เกิดขึ้นตามปกติได้โดยเว้นจากการทำภาวนาในใจ แต่เกิดขึ้นด้วยเพียงการอธิษฐานจิต เมื่อรวม ๒ คำเป็น อุตตริมนุสสรธรรม แปลว่า ยวดยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ หมายถึงยวดยิ่งกว่ากุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ

^{๒๘๑} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๓๒๙.

^{๒๘๒} ตราขลเยียดใน วิ.มทา. (บาลี) ๑/๑๘๐/๑๐๙, วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๘๐/๑๕๒.วิ.มทา. (บาลี) ๑/๑๘๑/๑๑๐, กงขา.อ. (บาลี) ๑๕๐.

^{๒๘๓} วิ.มทา.(ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕-๑๘๖.

^{๒๘๔} อรรถกถาอธิบายว่า มนุษย์ชั้นสูง คือ มนุษย์ผู้บรรลุนาน และพระอริยะทั้งหลาย, กงขา.อ. (บาลี) ๑/๑๕๐.

^{๒๘๕} มรรคธรรม หมายถึง ธรรมที่เข้าถึงได้ บรรลุนได้ โดยภาวะที่ปราศจากนิเวศน์ หรือเข้าถึงได้บรรลุนได้ด้วยฌานใหญ่, โลกุตตรธรรม หมายถึง ธรรมที่เหนือโลก โดยภาวะที่ไม่มีอาสวกิเลส, กงขาโยชนา.ฎีกา (บาลี) ๑๓๓.

^{๒๘๖} อุตตริมนุสสรธรรม ได้แก่ ธรรมของมนุษย์ผู้ยอดเยี่ยม คือท่านผู้ได้ฌาน และพระอริยะทั้งหลาย, วิ.มทา.อ. (ไทย) ๑/๑๙๗/๖๖๗.

ในกัณฑ์ชาโยชนาอภิวินยกา อธิบายเพิ่มเติมว่า ธรรม ในที่นี้หมายถึงมหัคคตธรรม และโลกุตตรธรรม, มหัคคตธรรม หมายถึง ธรรมที่เข้าถึงได้หรือบรรลุได้โดยภาวะที่ปราศจากนิวรณ์ หรือ เข้า ถึง ได้ บรรลุ ได้ ด้วย ฌาน ไห ญ , โลกุตตรธรรม หมายถึงธรรมที่เหนือโลกโดยภาวะที่ไม่มีอาสวกิเลส^{๒๘๗}

อรรถกถาสมันตปาสาทิกาอธิบายว่า อุตตริมนุสสรธรรม หมายถึง ธรรมที่ล่วงเลยพวกมนุษย์ไปให้ถึงความเป็นพรหม หรือพระนิพพาน หรืออีกนัยหมายถึงธรรมของมนุษย์ผู้ยอดเยี่ยม คือบุรุษผู้ประเสริฐสุด ซึ่งเป็นผู้ได้ฌาน และเป็นพระอริยเจ้า^{๒๘๘}

ในอรรถกถากังขาวิตรณียกอธิบายว่า อุตตริมนุสสรธรรม หมายถึงธรรมของมนุษย์ผู้ยอดเยี่ยมคือท่านผู้ได้ฌานและพระอริยเจ้า^{๒๘๙}

อรรถกถาสมันตปาสาทิกาอธิบายว่าที่ทรงเปรียบกับยอดมหาโจรเพราะภิกษุที่ลักฉ้อโลกุตตรธรรมซึ่งถือเป็นธรรมสุขุมละเอียดมีอาจลงหรือลักฉ้อเอาได้เหมือนทรัพย์มีเงินและทองเป็นต้นได้ แต่ใช้วิธีล่อลวงด้วยการกล่าวอวดอุตริมนุสสรธรรมที่ไม่มีอยู่จริงในตนแล้วถือเอาปัจจัยที่เขาเกิดศรัทธาว่า ยั่ว ด้วย เข้าใจว่า เป็น ผู้ บรรลุ ธรรม อัน ประเสริฐ ถือเป็นพฤติกรรมเยี่ยงยอดมหาโจรใช้ของที่ไม่มีอยู่จริงในตนแลกกับก้อนข้าวของชาวแวนแคว้นมาฉันทได้ด้วยโดยจิตกล่าวคือฉ้ออาหารที่ตนหลอกลวงได้มา^{๒๙๐}

คัมภีร์กัณฑ์ชาโยชนาอภิวินยกาอธิบายเพิ่มเติมอรรถกถาว่า คำว่า กล่าวอวด หมายถึงกล่าวเท็จทั้งที่รู้ว่าจะไม่มีในตนจริง กล่าวคือในเบื้องต้นก็รู้ว่าตนจักกล่าวเท็จ ขณะที่กล่าวเท็จมีความต้องการจะหลอกลวงจึงกล่าวอวดว่าตนบรรลุอุตริมนุสสรธรรม^{๒๙๑} แก่มนุษย์ที่รู้ความหมายได้ ซึ่งองค์ประกอบสำคัญในการกล่าวอวดที่เป็นเหตุต้องอาบัติปาราชิก มี ๒ ประการ คือ ๑) ในขณะเบื้องต้น รู้ว่าตนจักกล่าวเท็จ ๒) ในขณะทีกล่าวเท็จนั้นก็มีความต้องการจะหลอกลวง สมจริงดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “เบื้องต้นเธอรู่ว่าจักกล่าวเท็จ กำลังกล่าวก็รู้ว่าจะกำลังกล่าวเท็จ”^{๒๙๒} องค์ประกอบ ๒ ประการนี้ เป็นองค์ประกอบหลักของอาการที่เป็นเหตุให้ต้องอาบัติปาราชิก ส่วนองค์ประกอบนอกนี้ จะมีก็ตาม ไม่มีก็ตาม ไม่จัดเป็นเหตุ^{๒๙๓} ซึ่งการอธิบายดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับพระวินัยปิฎกที่อธิบายไว้ว่า การอวดอุตริมนุสสรธรรมที่เป็นเหตุต้องอาบัติปาราชิกนั้นคือ ๑) เป็นการอวดว่าตนได้บรรลุ

^{๒๘๗} กงชาโยชนา.ฎีกา (บาลี) ๑๓๓.

^{๒๘๘} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๙๓/๕๒๐, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๙๓/๖๕๕.

^{๒๘๙} กงชา.อ. (บาลี) /๑๕๑,

^{๒๙๐} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๙๕/๕๒๒, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๙๕/๖๖๑-๖๖๓.

^{๒๙๑} ความหมายของอุตตริมนุสสรธรรมนี้ คัมภีร์กัณฑ์ชาโยชนาอภิวินยกาอธิบายเชื่อมโยงถึงพระวินัยปิฎกว่าหมายถึง ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ ญาณทัสสนะ มรรคภาวนา การทำผลให้แจ้ง การละกิเลส ภาวะที่จิตปราศจากนิวรณ์ ความยินดีในเรือนว่างด้วยอำนาจฌาน (กงชา.อภิวินยกา(บาลี) ๒๓๔) และดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๙๘/๑๒๗, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๘/๑๘๓.

^{๒๙๒} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๐๐-๒๐๖/๑๓๐-๑๓๔, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๐๐-๒๐๖/๑๘๖-๑๙๐.

^{๒๙๓} กงชา.อภิวินยกา (บาลี) ๒๓๔-๒๓๕.

ไม่ใช่เป็นการอวดว่าภิกษุอื่นบรรลุนั้นว่า “ภิกษุรูปใดอยู่ในวิหารของท่าน ภิกษุรูปนั้นเป็นผู้ได้ปฐมฌาน”^{๒๙๔} ๒) ต้องเป็นการอวดแก่นุชย์เท่านั้น ไม่ใช่บอกแก่เทวดา พรหม ทั้ง มิใช่บอกแก่เปรต ยักษ์ และ สัตว์ดิรัจฉาน ๓) มนุษย์ที่รับฟังตนกล่าวอวดนั้นต้องเข้าใจความหมายของการอวด

อรรถกถาสมันตปาสาทิกาอธิบายองค์ธรรมแต่ละประเภทของอุตตริมุสสธรรม คือฌาน นอกจากรูปฌาน ๔ แล้วยังหมายถึงเมตตามาน อสุภฌาน อานาปานสติสมาธิฌาน วิโมกข์ หมายถึงสภาวะที่พ้นจากกิเลส เรียกว่า สุนฺณุตตะ เพราะว่างจากราคะ โทสะ โมหะ เรียกว่าอนิมิต เพราะไม่มีนิมิตคือราคะ โทสะ และโมหะ เรียกว่าอัปปณิหิตะ เพราะไม่มีที่ตั้งแห่งราคะ โทสะ และโมหะ สมาธิ หมายถึงวางจิตไว้ในอารมณ์สม่ำเสมอ สมาบัติ หมายถึง สมาบัติ ๘ ที่พระอริยเจ้าพึงเข้า วิชชา ๓ คือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทิพพจักขุญาณ อาสวักขยญาณ ภิกษุถือเอาบทใดบทหนึ่งพูดอวดทั้งที่รู้ว่าตนกล่าวเท็จว่าตนได้บรรลุ ต้องอาบัติปาราชิก^{๒๙๕}

คัมภีร์กัณหาวิตรณีนอภินวฎีกาตั้งประเด็นถามว่า ความสำคัญว่าได้บรรลุนี้เกิดขึ้นแก่ใคร ไม่เกิดขึ้นแก่ใคร^{๒๙๖} จากนั้นได้อธิบายว่า เบื้องต้นที่เดียวความสำคัญว่าได้บรรลุย่อมไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยสาวก เพราะพระอริยสาวกนั้น เป็นผู้มิมีสมณัสที่เกิดขึ้น โดยการพิจารณาภิเลสทั้งที่ละได้แล้ว และที่ยังเหลือด้วยมรรคญาณ ผลญาณ และนิพพาน จึงเป็นผู้หมดความสงสัยในการรู้แจ้งอริยคุณ ฉะนั้น ความสำคัญว่าตนเป็นพระสกทาคามี เป็นต้น จึงไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยบุคคลมีพระโสดาบัน เป็นต้น และความสำคัญว่าได้บรรลุก็ไม่เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ทุศีล เพราะภิกษุผู้ทุศีลนั้นเป็นผู้หมดความหวังในการบรรลุอริยคุณ ทั้งไม่เกิดแม้แก่ภิกษุผู้มีศีล ละกัมมัญฐาน และยินดีในการหลับ เป็นต้น แต่เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์ ไม่ประมาทในกัมมัญฐาน ข้ามพ้นความสงสัยด้วยการกำหนดนามรูป พิจารณาปัจจัย ยกจิตขึ้นสู่ไตรลักษณ์ พิจารณาสังขารทั้งหลาย ฉะนั้น พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวว่า “ภิกษุโดยกชั้น ๕ ขึ้นสู่ไตรลักษณ์...”^{๒๙๗} ความสำคัญว่าได้บรรลุคือ เมื่อไม่เห็นว่ากิเลสเกิดขึ้นตลอดเวลา ๑๐ ปี ๒๐ ปี หรือ ๓๐ ปี จึงเข้าใจว่าตนเป็นโสดาบัน เป็นพระสกทาคามี หรือเป็นพระอนาคามี เพราะข่มกิเลสได้ด้วยกำลังแห่งสมาธิ และกำหนดสังขารทั้งหลายได้ดีด้วยกำลังแห่งวิปัสสนา สภาวะแห่งจิตเหมือนจิตของพระชีนาสพ เมื่อไม่เห็นความฟุ้งของกิเลสเป็นระยะเวลานานอย่างนี้จึงเข้าใจว่าตนบรรลุ อย่างนี้ไม่ต้องอาบัติ แต่หากมีความปรารถนาลามกโดยนัยว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ทุศีล ปรารถนาว่า ขอประชาชนจงเข้าใจเราว่าเป็นผู้มีศีล”^{๒๙๘} เป็นต้นด้วยความปรารถนาการยกย่องคุณที่ไม่มีอยู่จริง

^{๒๙๔} วิมหา. (บาลี) ๑/๒๒๐/๑๔๔-๑๕๐, วิมหา. (ไทย) ๑/๒๒๐/๒๐๘.

^{๒๙๕} วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๑๔๙/๕๓๔, วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๑๔๙/๖๗๔.

^{๒๙๖} วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๑๔๖/๕๒๘, วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๑๔๖/๖๖๖.

^{๒๙๗} กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๒๓๕, ดูประกอบใน กงขา.อ. (บาลี) ๑๕๒, กงขา.อ. (ไทย) ๑๗๙.

^{๒๙๘} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๕๑/๔๒๘, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๕๑/๕๕๑.

กล่าวอวดอุตริมนุสสธรรม ต้องอาบัติปาราชิก ในเรื่องนี้ พระพุทธโสดาเถระแสดงว่า “ภิกษุผู้โอ้อวด เพราะความเขลา เพราะความหลงผิด ไม่ต้องอาบัติ”^{๒๙๙}

๑๓) ความสัมพันธ์โดยสาระและบริบท เรื่องเงื่อนไขการปรับอาบัติ

อรรถกถากังขาวิตรณีและกังขาวิตรณีกินวฏีกาได้อธิบายไว้อย่างสอดคล้องกันคือ

(๑) ภิกษุรู้ว่า ไม่มี ใน ตน ใน เบื้อง ต้น รู้ว่า ตน จัก กล่าว เท็จ ในขณะกล่าวเท็จรู้ว่าตนจักหลอกลวง กล่าวอวดว่าตนบรรลุอุตริมนุสสธรรมแก่นุสย เมื่อเขาเข้าใจความหมายทันที ต้องอาบัติปาราชิก เมื่อเขาไม่เข้าใจ ต้องอาบัติถุลลัจจัย

(๒) ในเบื้องต้นภิกษุรู้ว่าตนจักกล่าวเท็จ ในขณะกล่าวเท็จรู้ว่าตนจักหลอกลวง กล่าวอวดว่าภิกษุอื่นบรรลุอุตริมนุสสธรรมแก่นุสย เมื่อเขาเข้าใจความหมายทันที ต้องอาบัติถุลลัจจัย เมื่อเขาไม่เข้าใจ ต้องอาบัติทุกกฏ

(๓) ภิกษุต่อไปนี้ ไม่ต้องอาบัติ คือ (๑)ภิกษุผู้สำคัญว่าได้บรรลุ (๒)ภิกษุผู้ไม่มีความประสงค์จะกล่าวอวด (๓)ภิกษุวิกลจริต (๔)ภิกษุผู้มีจิตฟุ้งซ่าน (๕)ภิกษุกระสับกระส่ายเพราะเวทนา (๖)ภิกษุผู้เป็นต้นบัญญัติ^{๓๐๐}

ส่วนในวินัยปิฎกกล่าวถึงเงื่อนไขสำหรับภิกษุผู้ไม่ต้องอาบัติ คือ ๑) ภิกษุ ไม่ รู้ สัก ตัว ๒)ภิกษุไม่ยินดี ๓) ภิกษุวิกลจริต ๔) ภิกษุมีจิตฟุ้งซ่าน ๕) ภิกษุผู้กระสับกระส่ายเพราะเวทนา ๖)ภิกษุต้นบัญญัติ^{๓๐๑}

ในพระวินัยปิฎกอธิบายความหมายของอุตริมนุสสธรรมว่า อุตริมนุสสธรรม หมายถึง ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ ญาณทัสสนะ(วิชา ๓) มรรคภาวนา การทำผลให้แจ้ง การละกิเลส ภาวะที่จิตปลอดจากกิเลส ความยินดีในเรื่องว่า

ใน วินัย ปิฎก อธิบาย อีก ว่า ภิกษุยอมต้องอาบัติปาราชิกในขณะที่ถูกความอยากครอบงำมีเจตนาอวดอุตริมนุสสธรรมที่ไม่มีจริง ไม่ เป็น จริง แก่ ชาย หรือ หญิง แล้ว เขา เข้าใจ ความหมาย ที่ ตน กล่าว เธอ ไม่ เป็น สมณะ ไม่ เป็น เชื้อ สาย ศากย บุตร หมดสิทธี ร่วมสังฆกรรม เปรียบเหมือนต้นตาลยอดด้วนที่ไม่อาจงอกได้ต่อไป

๑๔) ความสัมพันธ์โดยสาระและบริบท เรื่อง เงื่อนไขให้ต้องอาบัติ

ตัวอย่างที่ ๑ การอวดว่าตนได้บรรลุปฐมฌาน เมื่อเขาเข้าใจความหมาย ต้องอาบัติปาราชิก เมื่อเขาไม่เข้าใจความหมาย ต้องอาบัติถุลลัจจัยด้วยอาการ ๗ ประการดังนี้คือ (๑) เบื้องต้นเขารู้ว่าตนจะกล่าวเท็จ (๒) ขณะกำลังกล่าวเท็จก็รู้ว่าตนกำลังกล่าวเท็จ (๓) ครั้นกล่าวเท็จแล้วก็รู้ว่าตนกล่าวเท็จแล้ว (๔) อำพรางความเห็น (๕) อำพรางความเห็นชอบ (๖)

^{๒๙๙} กงขา.อภินวฏีกา (บาลี) ๒๓๕, ดูประกอบใน กงขา.อ. (บาลี) ๑๕๒, กงขา.อ. (ไทย) ๑๗๙.

^{๓๐๐} กงขา.อภินวฏีกา (บาลี) ๒๓๖, ดูประกอบใน กงขา.อ. (บาลี) ๑๕๓, กงขา.อ. (ไทย) ๑๘๐.

^{๓๐๑} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๖๖/๕๓.

อำพรางความพอใจ (๗) อำพรางความประสงค์^{๓๐๒} การอวดว่าตนได้บรรลุธรรมอื่นๆ
ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้

ตัวอย่างที่ ๒ การอวดว่าภิกษุอื่นได้บรรลุปฐมฌานเมื่อเขาเข้าใจความหมาย
ต้องอาบัติถุลลัจจัย เมื่อเขาไม่เข้าใจความหมาย ต้องอาบัติทุกกฏด้วยอาการดังนี้คือ (๑)
เบื่องตันเธอรู้ว่าตนจะกล่าวเท็จ (๒) ขณะกำลังกล่าวเท็จก็รู้ว่าตนกำลังกล่าวเท็จ (๓)
ครั้นกล่าวเท็จแล้วก็รู้ว่าตนกล่าวเท็จแล้ว (๔) อำพรางความเห็น (๕) อำพรางความเห็นชอบ (๖)
อำพรางความพอใจ (๗) อำพรางความประสงค์^{๓๐๓} การอวดว่าภิกษุอื่นได้บรรลุธรรมอื่นๆ
ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้

กัฏฐกถาอธิบายว่า ภิกษุกล่าวอวดคุณวิเศษมีฌานเป็นต้นทั้งที่รู้ว่าไม่มีในตน
แกล้มนุษย์ และเขารู้ความหมายนั้นว่าภิกษุนี้เป็นผู้ได้ฌาน ในขณะที่พูดอวดเสร็จนั้นแล
ภิกษุต้องอาบัติปาราชิก ถ้าเขาไม่รู้ความหมาย ภิกษุผู้กล่าวอวดต้องอาบัติถุลลัจจัย
ก็ถ้าเมื่อภิกษุกล่าวอวดถึงภิกษุอื่นเช่นว่า “ภิกษุรูปที่อยู่ในวิหารนั้น ได้บรรลุฌาน”
เมื่อเขารู้ความหมาย ภิกษุผู้อวดต้องอาบัติถุลลัจจัย ถ้าเขาไม่รู้ความหมาย ภิกษุต้องอาบัติทุกกฏ^{๓๐๔}

กัฏฐกถาอธิบายว่า องค์ประกอบแห่งจตุตถปาราชิกสิกขาบท มี ๕ ประการ
คือ ๑) อุตตริมนุสสรธรรมไม่มีในตน ๒) ภิกษุผู้อวดมีความปรารถนาลามก
(มีอกุศลจิตอยากให้คนยกย่อง) ๓) อวดอุตตริมนุสสรธรรมว่ามีในตน ๔) กล่าวอวดกับมนุษย์ ๕)
ผู้ฟังเข้าใจความหมายของการอวด^{๓๐๕}

๑๕) ความสัมพันธ์โดยสาระและบริบท เรื่อง อนาปัตติวาร ว่าด้วยภิกษุผู้ไม่ต้องอาบัติ

คือ ๑) ภิกษุผู้สำคัญว่าได้บรรลุ ๒) ภิกษุผู้ไม่มีความประสงค์จะกล่าวอวด ๓)
ภิกษุวิกลจริต ๔) ภิกษุผู้มีจิตฟุ้งซ่าน ๕) ภิกษุกระสับกระส่ายเพราะเวทนา ๖)
ภิกษุผู้เป็นต้นบัญญัติ^{๓๐๖}

จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ด้านสาระและบริบทแห่งการอธิบายความพระวินัยในคัมภีร์
วิ น ั ย ปิ ฎ ก อ ร ร ก ฎ า แ ล ะ ฎี ก า
มีข้อสังเกตว่าทั้งคัมภีร์กัฏฐกถาและสารัตถทีปนีฎีกาได้สะท้อนให้เห็นถึงความรู้ด้านภาษ
า และความ เข้าใจพระวินัยของพระภิกษุอาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์ได้เป็นอย่างดี
เพราะข้อความใดที่มีความชัดเจนอยู่ในตัวแล้วก็ไม่จำเป็นต้องขยายความเพิ่มเติมแตกต่างออกไปอีก
ดังนั้นคัมภีร์ทั้งสองจึงเน้นอธิบายข้อความเดิมที่อรรถกถาอธิบายไว้ในรูปของการตั้งบท เช่น
กัฏฐกถาอธิบายว่า “ธมฺโมติ อชฺฌมาจาโร” เป็นการย่ำว่า ธรรม ในคำว่า
เม ญ ญ ธรรม มิ ใช ่ ธรรม อย่าง อื่น แต่ หมาย ถึง

^{๓๐๒} วิ.มท. (ไทย) ๑/๒๐๐-๒๐๙/๑๘๖-๒๐๘.

^{๓๐๓} วิ.มท. (ไทย) ๑/๒๒๐-๒๒๑/๒๐๘-๒๑๐.

^{๓๐๔} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๕๓, กงฺขา.อ. (ไทย) ๑๘๐.

^{๓๐๕} กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๕๓, กงฺขา.อ. (ไทย) ๑๘๐.

^{๓๐๖} วิ.มท. (ไทย) ๑/๒๒๒/๒๑๐.

อ้างอิงใน พระคันธสราภิงค์ (แปลและอธิบาย). กังขาวิตรณิ คัมภีร์อรรถกถาของปาติโมกข์ เล่ม ๑. หน้า ๔๔๓.

“ เก จิ . . . ว ท ุ น ติ ” (อ า จ า ร ย์ บ า ง พ ว ก ก ล ่า ว ว ่า) บ ้าง
หรือยกข้อความทั้งหมดในคัมภีร์ภูิกานั้นมาเรียบเรียงอธิบายศัพท์ที่ตั้งบทไว้

สังเกตได้โดยเทียบสาระและบริบทแบบคำต่อคำระหว่างคัมภีร์กังขาวิตรณีกถากับคัมภีร์ภูิกานั้น โดยเฉพาะสารัตถที่ปฏิกิริยาและคัมภีร์วชิรพุทธิภูิกา ดังตัวอย่างความสัมพันธ์ เช่น กรณิ ใช้ คำว่า อ า จ า ร ย์ บ า ง พ ว ก ก ล ่า ว ว ่า เช่น คำว่า ส ญ จิ จ จ ี่ เกิดขึ้นถัดจากความเกิดขึ้นแห่งความสำคัญว่า “ ส ัต ว์ มี ชี วิ ต ” ถา ม ว่า ภาวะที่จิตดวงเดียวมีอารมณ์ทั้งสองในขณะเดียวกัน จะมีได้อย่างไร เพราะฉะนั้น พึงเห็นว่าจิตเช่นนี้ ไม่ใช่โอกาสจะมีได้ แต่อาจารย์บางพวก^{๓๐๔} กล่าวว่า บุคคลรู้ชื่อว่า “ เราจะฆ่าสัตว์นั้น ” พร้อมกับความสำคัญว่า “ เป็นสัตว์มีชีวิต ” เป็นต้น^{๓๐๕} และคัมภีร์กังขาวิตรณีกถากลับเป็นประเภทวรรณคดีประเภทสาวยพระพุทธศาสนา มุ่งให้นำไปใช้เป็นประโยชน์มากกว่าเน้นในเรื่องให้ความรู้สึกทางอารมณ์ ซึ่งวรรณคดีประเภทพระพุทธศาสนาถือเป็นวรรณคดี ๑ ใน ๗ ประเภท คือ ๑) วรรณคดีนิราศ เป็นงานเขียนในลักษณะพรรณนาหรือคร่ำครวญเกี่ยวกับการเดินทาง ๒) วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ เป็นวรรณคดีสรรเสริญพระมหากษัตริย์ ๓) วรรณคดีศาสนา เป็นวรรณคดีอธิบายคำสอนของศาสนานั้นๆ ๔) วรรณคดีพิธีการ ธรรมเนียม ประเพณี ๕) วรรณคดีสุภาษิตเตือนใจ ๖) วรรณคดีการละคร ๗) วรรณคดีนิยาย

๒) ความสัมพันธ์ในฐานะมีรูปแบบการแต่งที่สอดคล้องกัน กล่าวคือมีหลักการอธิบายความที่สอดคล้องกันทั้งอรรถกถาและภูิกา แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ ๑) สัททัตถะ (ความหมายของศัพท์) เช่นอธิบายความหมายของธาตุ ปัจจัย วิภัติ อุปสรรค หรือนิบาต เป็นต้น ๒) อภิเษยัตถะ (เนื้อความที่ศัพท์ หมายถึง) มักใช้คำว่า อตฺถิ เข้ามาอธิบายเพิ่มเติม ๓) ปิณฑัตถะ (ใจความ) ถือเป็นส่วนสำคัญของเรื่อง เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ภาวัตถะ (เนื้อความที่เป็นจุดมุ่งหมาย) มักมีคำว่า อิหิ วุตฺตํ โหติ ทั้งอยู่ต้นพากย์ (เพื่อแสดงใจความของพากย์) และอยู่ท้ายพากย์ (เพื่อแสดงใจความของบท) หรือบางครั้งก็ใช้คำว่า อธิปฺปาโย เพื่อแสดงข้อความของเรื่องนั้น ๆ

สรุปได้ว่าคัมภีร์กังขาวิตรณีกถามีความสัมพันธ์กับพระไตรปิฎก อรรถกถา ภูิกา และคัมภีร์พระวินัยอื่น ๓ ด้านคือ ความสัมพันธ์ด้านโครงสร้างเนื้อหา ความสัมพันธ์ด้านการอธิบายเนื้อหา และความสัมพันธ์ด้านวรรณคดี นับเป็นคัมภีร์ที่มีคุณค่าอย่างยิ่งต่อการศึกษาพระวินัย ทำให้มีความรู้และเข้าใจพระวินัยได้ชัดเจนในประเด็นต่างๆ ช่วยแก้ข้อสงสัยต่างๆเกี่ยวกับเรื่องพระวินัย สัมกับชื่อคัมภีร์ที่มีความหมายว่า “ ภูิกาเครื่องข้ามพ้นความสงสัย ” อย่างแท้จริง

^{๓๐๔} สารตถ.ภูิกา (บาลี) ๒/๓๐๔-๓๐๕.

^{๓๐๕} กงฺขา.อภินวภูิกา (บาลี) ๒๒๕.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อแปลคัมภีร์กัณฑ์ชาวित्रणीอภินวฎีกาจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย ๒) เพื่อศึกษาประวัติ โครงสร้าง ภาษา และคุณค่าของคัมภีร์กัณฑ์ชาวित्रणीอภินวฎีกา ๓) เพื่อวิเคราะห์เนื้อหาสำคัญของคัมภีร์กัณฑ์ชาวित्रणीอภินวฎีกาและความสัมพันธ์กับพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา และคัมภีร์อื่น สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ แปลคัมภีร์กัณฑ์ชาวित्रणीอภินวฎีกาจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย

ในการแปลคัมภีร์กัณฑ์ชาวित्रणीอภินวฎีกา ฉบับพิมพ์ภาษาบาลีอักษรไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๘ จำนวน ๓๙๐ หน้า ผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือคือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ประกอบในการเทียบด้านเนื้อหาที่มีความเกี่ยวข้องกัน ใช้อภิธานปิฎก ปีกา ธาตุปิฎก ปีกา ปทฐปฐิทธิ พจนานุกรมบาลี-ไทย และหนังสือไวยากรณ์บาลีในการค้นศัพท์นามและกริยา รวมถึงรูปวิเคราะห์บาลีต่างๆ บัดนี้การแปลสำเร็จสมบูรณ์ ได้คัมภีร์กัณฑ์ชาวित्रणीอภินวฎีกาพากย์ภาษาไทยดังปรากฏในบทที่ ๒ ของดัชนีฉบับนี้

๕.๑.๒ ประวัติ โครงสร้างเนื้อหา และคุณค่าของคัมภีร์กัณฑ์ชาวित्रणीอภินวฎีกา

รูปแบบภาษา

จากการศึกษาพบว่า คัมภีร์กัณฑ์ชาวित्रणीอภินวฎีกา มีชื่อเฉพาะว่า วินยัตถมัญญาสา แปลว่า “ทิบบรรจุเนื้อความพระวินัย” แต่งโดยท่านพระพุทธานคเถระซึ่งพำนักอยู่ในสำนักมหาวิทยาลัยมหาวีรแห่งขึ้นตามคำอาราธนาของพระสุเมธะ ที่ประเทศลังกาในสมัยอนุราชปุระ ในรัชสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ รว พ . ศ . ๑ ๖ ๙ ๖ - ๑ ๗ ๒ ๙ นับอายุของคัมภีร์ประมาณ ๘๐๐ ปี เป็นคัมภีร์ที่อธิบายเนื้อหาเกี่ยวกับสิกขาบทในภิกขุปาติโมกข์และภิกขุณีปาติโมกข์ มีจุดประสงค์การแต่งคือมุ่งอธิบายคำหรือความในคัมภีร์กัณฑ์ชาวित्रणीอภินวฎีกา เพื่ออนุเคราะห์อนุชนผู้ศึกษาพระวินัย

คัมภีร์กัณฑ์ชาวित्रणीอภินวฎีกา มีโครงสร้างเนื้อหาประกอบด้วย ๑) คันถารัมภกถา ๒) คันถารัมภกถาวันทนา ๓) นิทานวันทนา ๔) ภิกขุปาติโมกข์วันทนา ได้แก่ (๑) ปาราชิกกัณฑ์ (๒) สังฆาติเสสิกัณฑ์ (๓) อนียตกัณฑ์ (๔) นิสสัคคิกัณฑ์ (๕) ปาจิตตียกัณฑ์ (๖) ปาฏิเทสนียกัณฑ์ (๗) เสขียกัณฑ์ ๕) อธิกรณสมถวันทนา ๖) ภิกขุณีปาติโมกข์วันทนา ประกอบด้วยเนื้อหาเฉพาะในส่วนอนสาธารณบัญญัติดังนี้ (๑) ปาราชิกกัณฑ์ มีเนื้อหาอธิบายถึงอนสาธารณปาราชิก ๔ สิกขาบท โดยเริ่มตั้งแต่ปาราชิกสิกขาบทที่ ๕ เป็นต้นไป (๒)

สังฆาทิเสส ๑๗ สิกขาบท แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือส่วนที่เป็นอสาธณสังฆาทิเสส ๑๐ สิกขาบท และส่วนที่เป็นสาธณสิกขาบทมี ๗ สิกขาบท (๓) นิสสัคคิกกัณท์ ว่าด้วยนิสสัคคิปปาจิตตีย์ ๓๐ สิกขาบท แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ อสาธณบัญญัติเฉพาะภิกษุณีในปัตตวรรค ๑๒ สิกขาบท และสาธณบัญญัติในจีวรวรรค ๘ สิกขาบท และชาตรูปขตวรรค ๑๐ สิกขาบท (๔) ปาจิตตียกัณท์ ว่าด้วยปาจิตตีย์ล้วนมี ๑๖๖ สิกขาบท แบ่งเป็นอสาธณบัญญัติ ๙ วรรค มี ๙๖ สิกขาบท และสาธณบัญญัติ ๗ วรรค มี ๗๐ สิกขาบท ในคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา มีเนื้อหาปรากฏเฉพาะอสาธณบัญญัติ และมีการยกคำหรือความในกังขาวิตรณอรรถกถา มาอธิบายบางส่วนเท่านั้น (๕) ปาฏิเทศนียกัณท์ว่าด้วยปาฏิเทศนียะของภิกษุณี เป็นอสาธณบัญญัติ มี ๘ สิกขาบท (๖) เสขียกัณท์ ว่าด้วยเรื่องมารยาท การวางกิริยาท่าทางของภิกษุณี ๗๕ สิกขาบท ในคัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกามีเนื้อหาปรากฏเพียง ๑ สิกขาบทคือ ๑) ปริมาณทลาสิกขาบท ว่าด้วยนุ่งห่มให้เรียบร้อย ส่วนอธิกรณสมณะสำหรับภิกษุณีไม่มีปรากฏ ๗) นิคมกถาวิณณนา ๘) นิคมกถา

ในด้านภาษา พบว่ามีรูปแบบการประพันธ์เป็นคัชชะ (บทร้อยแก้ว) และเป็นปัชชะ (บทร้อยกรอง) มีลักษณะสำคัญ คือ ๑) มีกฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์ที่ถูกต้อง ๒) มีการเรียบเรียงประโยคสังคัลปะ ประโยคกัตตฺวาจก ประโยคกัมมวาจก ประโยคภาววาจก ประโยคเหตุกัตตฺวาจก และประโยคเหตุกัมมวาจก ๓) มีการใช้นามศัพท์ การใช้พยัญศัพท์ และการใช้กริยาศัพท์ มีการใช้อุปมา-อุปไมยเพื่ออธิบายเนื้อหาให้ชัดเจนและเข้าใจง่าย

มีลักษณะเด่นของคัมภีร์คือมีการอธิบายความตามลำดับเนื้อหาที่ปรากฏในอรรถกถากังขาวิตรณีนียมยศัพท์หรือคำในอรรถกถา มาตั้งเป็นรูปวิเคราะห์บ้าง เป็นบทตั้งบ้างก่อนนำเข้าสู่สาระของเรื่อง ขั้นตอนนี้เรียกว่าชั้นอธิบายคำหรือศัพท์ (ศัพท์ตลปะ) ถัดจากนั้นจึงอธิบายความหมายของเนื้อหาโดยใช้คำว่า “อตุโล” ไว้ท้ายประโยค ขั้นตอนนี้เรียกว่าอธิบายความ (อภิเษยตลปะ) จากนั้นจึงมีการอธิบายใจความสำคัญของเรื่องนั้นๆ ขั้นตอนนี้เรียกว่าชั้นอธิบายสาระสำคัญ (ปิณฑตลปะ) โดยใช้คำว่า “อิหิ วุตตํ โหติ” หรือ “วุตตํ โหติ” หรือ “อธิปปาโย” วางไว้ท้ายประโยค และเมื่อจบใจความสำคัญของประเด็นนั้นแล้ว มักอ้างอิงเชื่อมโยงถึงพระไตรปิฎกหรืออรรถกถาเพื่อยืนยันเนื้อหาที่อธิบาย โดยมักจะใช้คำว่า “เตนาห” หรือมักอ้างอิงหลักพระวินัยโดยเชื่อมโยงถึงพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาพระวินัยอื่นๆตลอดเนื้อหา โดยใช้คำว่า “ยถาห” หรือคำว่า “วุตตณฺเหติ” ซึ่งสะท้อนถึงความรอบรู้พระพุทธานุศาสนอย่างลึกซึ้งของพระพุทธานุเถระผู้รจนาคัมภีร์ นอกจากนี้ยังพบว่ามีการใช้ไวยากรณ์บาลีสื่อความหมายเชิงเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจนด้วยประโยคอุปมา (ยถา-เอว หรือ ตถา หรือ ใช้ อิว ศัพท์) บ้าง แสดงเหตุและผลให้เข้าใจโดยแต่งเป็นประโยค ยสมมา-ตสมมา บ้าง อันสะท้อนถึงความชำนาญในการใช้ภาษาบาลีของผู้รจนาคัมภีร์เช่นเดียวกัน

ในด้านคุณค่าของคัมภีร์ พบว่ามีคุณค่าต่อพระพุทธศาสนา ในแง่บันทึกคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้แทนองค์พระศาสดาเพื่อเป็นหลักศึกษา และมีคุณค่าด้านวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา ที่มากด้วยเนื้อหาสาระด้านพระวินัย มีคุณค่าต่อชีวิตทำให้เกิดแรงบันดาลใจให้น้อมนำจิตให้อ่านให้มีพลังสติปัญญาที่จะเสริมสร้างความดี

ามและเป็นเชื้อแห่งความคิดที่จะนำสู่แนวทางปฏิบัติในการฝึกฝนอบรมตน
และ มี คุณ ค่า ต่ อ สัง ค ม ก ล ่า ว คื อ เป็ น ป ระ โย ช ณ์ ด ำ น ก าร ศี ก ษ า
ปฏิบัติและเผยแผ่ความรู้ความเข้าใจสืบต่อไป

๕.๑.๓ การวิเคราะห์เนื้อหาสำคัญและความสัมพันธ์ของกัฏฐกถาปิฎกกับคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ปุฎก และคัมภีร์อื่น

๕.๑.๓.๑ การวิเคราะห์เนื้อหาสำคัญ

เนื้อหาสำคัญของคัมภีร์กัฏฐกถาปิฎก ผู้วิจัยแบ่งเป็น ๓ ส่วน คือ นิทานวันฉัตร
ภิกขุปาติโมกข์วันฉัตร และภิกขุณีปาติโมกข์วันฉัตร ในแต่ละส่วนพบว่ามีความสำคัญดังนี้

๑) นิทานวันฉัตร มีการอธิบายเกี่ยวกับความหมายและประเภทของปาติโมกข์ เช่น
อธิบายว่า ปาติโมกข์ กับ ปาโมกข์ มีความหมายเดียวกันคือหมายถึงศีลอันเป็นความดีเบื้องต้นหรือสิกขาบทอันเป็นข้อสำรวมระวังในกอง
อาบัติ ๗ กอง และหมายถึงคณปาติโมกข์ ได้แก่ภิกขุวิภังค์และภิกขุณีวิภังค์ ปาติโมกข์มี ๒ อย่าง
คือ (๑) สิลปาติโมกข์ หมายถึงภิกขุปาติโมกข์และภิกขุณีปาติโมกข์ (๒) คณปาติโมกข์
หมายถึงคัมภีร์ที่ทำหน้าที่บันทึกและแสดงปาติโมกข์เพื่อการศึกษา

มีการอธิบายความหมายของอุโบสถว่ามีความหมาย ๕ ด้านคือ ๑) หมายถึงการแสดงปาติโมกข์ของพระสงฆ์ทุกกึ่งเดือนคือในวันขึ้น ๑๕ ค่ำและแรม ๑๕ ค่ำ ๒) หมายถึงศีลอุโบสถหรือศีล ๘ ๓) หมายถึงอุบาสคือการอยู่จำรักษาศีลขัดเกลากิเลสเพื่อความบริสุทธิ์ ๔) หมายถึงศัพท์บัญญัติ เช่น ชื่อพญาช้างตระกูลอุโบสถ ๕) หมายถึงวันอุโบสถ มี ๓ วันคือ ๑) วันดิถีที่ ๑๔ (จตุททสิกะ) ๒) วันดิถีที่ ๑๕ (ป็นนรสิกะ) ๓) วันสามัคคีอุโบสถ

มีการอธิบายเนื้อหาโอวาทปาติโมกข์ เช่น อธิบายคำว่า “ปรุพชาติ” ว่ามีความหมาย ๒
นัย คือ (๑) หมายถึงผู้ทำร้ายผู้อื่น (๒) หมายถึงผู้เข้าไปกำจัดศีล เพราะ “ศีล” เรียกว่า
“ปรุ” (ย อ ด เ ยี ย ม) หมายถึง สูง สุด
โดยขยายความว่าสมณะผู้เบียดเบียนสัตว์อื่นเพราะเหตุที่ตนไม่มีขันติอดกลั้น
ย่อมน่าได้ ชื่อว่า ผู้กำจัด หรือ ทำลาย ศีล ของ ตน
ผู้มีพฤติกรรมเช่นนั้นไม่ชื่อว่าสมณะเพราะยังระงับบาปคือความเบียดเบียนไม่ได้ ไม่ชื่อว่าบรรพชิต
เพราะยังเว้นห่างจากกรรมอันเป็นมลทินไม่ได้

๒) ภิกขุ ปาติโมกข์ วันฉัตร มีการอธิบายคำหรือความที่สำคัญในพระบัญญัติแต่ละสิกขาบท มีประเด็นที่น่าศึกษาต่อไปนี้

ประเด็นที่ ๑ อธิบายความหมายของภิกษุ คำว่า “ภิกษุ”
หากว่าโดยศัพท์ตามสิกขาบทวิภังค์มีปรากฏความหมายหลายอย่าง เช่น หมายถึงผู้ขอ บ้าง หมายถึง
ผู้ใช้ผ้าที่ถูกทำให้เสียราคาบ้าง หมายถึงผู้เห็นภัยในสังสารวัฏ

แต่เมื่อว่าโดยความหมายตามพระบัญญัติแห่งปาราชิกกัณฑ์ซึ่งมีโทษเป็นโลกวัชชาบัติมุ่งหมายถึงภิกษุทั่วไปที่เป็นบุคคลผู้มีศรัทธาซึ่งผ่านกระบวนการกลั่นกรองให้เข้าสู่พระพุทธานุสาสนาที่เรียกว่าอุปสัมปทาด้วยวิธียุติตฤตถกรรมวาจาที่ถูกต้องจนได้เป็น “อุปสัมบัน” คือผู้เข้าถึงภาวะสูงส่ง (อุ ป ริ ภ า ว ะ) คัมภีร์กัณฑ์ชาตรีอธิบายให้เหตุผลว่าที่หมายถึงภิกษุที่ผ่านกระบวนการยุติตฤตถกรรมวาจานั้นเพราะส่วนใหญ่กุลบุตรที่เข้ามาบวชมักมาจากชนชั้นที่หลากหลาย ต่างชาติกำเนิด ต่างตระกูล ต่างอุปนิสัย อินทรีย์ก็ยังไม่แก่กล้าพอ จึงมีโอกาสดังจะต้องโลกวัชชาบัติ

ประเด็นที่ ๒ อธิบายการบอกลาสิกขา กัณฑ์ชาตรีอธิบายว่า การบอกลาสิกขา มี องค์ ประ กอบ ๖ ประการ คือ ๑) จิต คือการบอกลาสิกขาจะสำเร็จได้ด้วยจิตที่ปรารถนาที่จะบอกลาเท่านั้น ไม่มีจิตปรารถนาไม่เป็นอันสำเร็จ ๒) เขตตบถ คือการบอกลาสิกขาจะสำเร็จได้ด้วยการกล่าวคำที่เป็นเขตตบถ ๒๒ คำ คือมีคำแรก ๑๔ คำ และคำหลังอีก ๘ คำเท่านั้น คำอื่นจากนี้ไม่สำเร็จ ๓) กาล คือการบอกลาสิกขาจะสำเร็จได้ด้วยการใช้คำที่เป็นปัจจุบันกาลเท่านั้น กล่าวคือต้องใช้คำว่า “ป จ จ ก ขามิ” (ข้าพเจ้าบอกคืน) เท่านั้น ๔) ปโยคะ (ความพยายาม) คือการบอกลาสิกขาจะสำเร็จได้ด้วยการเปล่งวาจาเท่านั้น ไม่สำเร็จได้ด้วยความพยายามทางกาย เช่น การ เขียน การ ใช้ ภาษา ใบ คือ ใช้ หู แม่ มี ๕) บุคคล คือการบอกลาสิกขาจะสำเร็จได้ด้วยการบอกแก่คนเป็นพยานในการบอกลาที่มีสติสมบูรณ์ที่อยู่ต่อหน้าเท่านั้น ไม่สำเร็จด้วยการบอกแก่ภิกษุวิกลจริต ภิกษุมิจิตฟุ้งซ่าน ภิกษุผู้กระสับกระส่ายเพราะเวทนา และไม่สำเร็จด้วยการส่งพูดหรือเขียนจดหมายบอกลา ๖) การรู้ความหมาย คือการบอกลาสิกขาจะสำเร็จได้ด้วยคนที่เป็นพยานในการบอกลานั้นรู้ความหมายของการบอกลาว่า “ภิกษุนี้ปรารถนาจะออกจากความเป็นสมณะ” เท่านั้น หากไม่รู้ความหมาย ไม่เป็นการบอกลา

ประเด็นที่ ๓ อธิบายการลักทรัพย์ มีการอธิบายไว้ว่า การลักทรัพย์นั้นต้องเป็นทรัพย์มีเจ้าของคือมนุษย์ครอบครองหวงแหน ยังไม่สละสิทธิ์ และเขามิได้ให้ด้วยกายหรือวาจา และต้องทรัพย์ที่ถือเอาด้วยโดยจิต และทรัพย์นั้นมีมูลค่าเพียงพอจะเป็นเหตุให้ต้องอาบัติปาราชิก กำหนดอย่างต่ำต้องมีราคาตั้งแต่ ๑ บาทหรือ ๕ มาสกขึ้นไป หากต่ำกว่านั้นมีเกณฑ์ปรับโทษดังนี้ทรัพย์มีราคา ๑ มาสกหรือต่ำกว่า ๑ มาสก ต้องอาบัติทุกกฏ ทรัพย์เกิน ๑ มาสกหรือน้อยกว่า ๕ มาสก ต้องอุลลัจจัย

นอกจากนี้ ทั้งคัมภีร์อรรถกถาสมันตปาสาทิกา อรรถกถากัณฑ์ชาตรี และกัณฑ์ชาตรีอธิบายยังได้อธิบายสอดคล้องกันในเรื่องของการพิจารณาปรับโทษโดยให้สอบสวนถึงฐานะ ๕ ประการ คือ วัตถุ เวลา สถานที่ ราคา และการใช้สอยทรัพย์ ย้ำว่า อ ย า รึ บ ร ้อ น ตั ด สึ น ป ร ี บ อ า บั ตี ท ัน ที่ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความรอบคอบหรือถ่วงถ่วงในการให้ความเป็นธรรมแก่ภิกษุ

ประเด็นที่ ๔ อธิบายความหมายของกายมนุษย์ และการฆ่ามนุษย์ คัมภีร์กัณฑ์ชาตรีอธิบายว่า กายมนุษย์ หมายถึงร่างกายมนุษย์หรืออภาพมนุษย์นับตั้งแต่เป็นกลลรูปในสัปดาห์แรกที่เกิดขึ้นพร้อมกับปฏิสน

อิ วิ ญ ญ า ณ ห รื อ อั ต ภ า พ เ รื่ ม ต้ ง แ ต่ เ ป้ น วั ต ธุ เลี ก ๆ
 อย่างนี้แล้วเจริญเติบโตโดยลำดับจนกระทั่งถึงเวลาตาย คำว่า การฆ่า ในพระบาลีเป็น
 “ ม นุ ส ส วิ ค ค หิ ชี วิ ตา โ ว โร เป ย ย ” (พ ร า ก ก า ย ม นุ ช ย์ จ า ก ชี วิ ต)
 ใน กั ง ข า วิ ต ร ณี อ ภิ น ว ภู ิก า อธิบายว่า หมายความว่า
 “พราจากชีวิตินทรีย์โดยตัดความสืบทอด(สันตติ)”หรือหมายถึงการยังสัตว์มีชีวิตให้ตกไปเร็ว(ปาณาติบา
 ต)และหมายถึงการกำจัดสัตว์มีชีวิต คือ การฆ่าสัตว์มีชีวิต คำว่า สัตว์ หมายถึงชั้นธนฺตาน
 คือชีวิตินทรีย์ มี ๒ อย่างคือ รูปชีวิตินทรีย์หมายถึง รูปชั้นและอรุปชีวิตินทรีย์หมายถึงอรุปชั้น
 เมื่อ ชี วิ ติน ทรี ย์ ตั บ ลง อ รุป ชี วิ ติน ทรี ย์ ก็ พ ล อ ย ตั บ ลง ไป ตั ว ย
 เพราะทั้งรูปชีวิตินทรีย์และอรุปชีวิตินทรีย์ทั้งสองนั้นเกี่ยวเนื่องกัน และอธิบายต่อว่า
 การฆ่า นั้น ประกอบ ด้วย เจตนาที่เป็นไปทางกายทวาร และวจีทวาร
 ทวารใดทวารหนึ่งของภิกษุผู้มีความสำคัญในสัตว์มีชีวิตว่าเป็นสัตว์มีชีวิต จัดเป็นปาณาติบาต ส่วน
 เจตนาฆ่าที่เป็นไปทางมโนทวาร ไม่จัดเป็นปาณาติบาต

ป ระ เ ต้ น ที่ ๕ อธิบายการอวดอุตตริมนุสสธรรม
 คัมภีร์กัฆขาวิตรณีนวภูิก้าอธิบายเกี่ยวกับความหมายของอุตตริมนุสสธรรม
 โดยแยกศัพท์ออกเป็น อุตตริมนุสส กับ ธรรม ดังนี้ คำว่า อุตตริมนุสส
 หมายถึงมนุษย์ชั้นสูงกว่ามนุษย์ปกติ อธิบายว่า มนุษย์ชั้นสูง และคำว่า ธรรม หมายถึง
 ธรรมที่บรรลุนั้นเป็นมหัคคตธรรม และโลกุตตรธรรม อีกนัยหนึ่งว่า ธรรมของมนุษย์อันยิ่งยวด ชื่อว่า
 อุตตริมนุสสธรรม” และแยกอธิบายอีกนัยหนึ่งว่า “อุตตริ หมายถึงยวดยิ่งกว่า กับ มนุสสธรรม
 หมายถึง ธรรม ของ มนุษย์ ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ
 ที่มนุษย์ทั้งหลายจะพึงให้เกิดขึ้นตามปกติได้โดยมีต้องเจริญภาวนา
 หากแต่เกิดขึ้นด้วยความตั้งใจแน่วแน่ที่จะปฏิบัติตาม เมื่อรวม ๒ คำเป็น อุตตริมนุสสธรรม แปลว่า
 ยวดยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ หมายถึงยวดยิ่งกว่ากุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ
 การอวดอุตตริมนุสสธรรมที่เป็นเหตุต้องอาบัติ คือกล่าวเท็จทั้งที่รู้ยู่ที่ไม่มีในตนจริง
 แ ล ะ ร ู้ ว า ต น จั ก ก ล ่า ว เ ที่ จ
 ขณะที่กล่าวเท็จมีความต้องการจะหลอกลวงจึงกล่าวอวดว่าตนบรรลุอุตตริมนุสสธรรมแก่มนุษย์ที่รู้คว
 ามหมายได้ การอวดธรรมที่ยิ่งกว่ากุศลกรรมบถ ๑๐ ประการดังกล่าวนี้ ภิกษุต้องอาบัติปาราชิก
 แต่หากอวดว่าปฏิบัติตามกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ไม่ต้องอาบัติ

ป ระ เ ต้ น ที่ ๖ อธิบายสังฆเภท
 กัฆขาวิตรณีนวภูิก้าอธิบายความหมายไว้หมายถึงการแยกหรือแตกกันเป็นพวกๆ
 โดยไม่ร่วมกันทำสังฆกรรมเพราะมีความเห็นไม่ตรงกัน และมีพฤติกรรมเป็นเหตุแตกแยก ๑๘
 อย่างตามที่ทรงตรัสแก่พระอุบาลี เช่น แสดงธรรมว่าเป็นธรรม แสดงธรรมว่าเป็นอธรรม
 แสดงสิ่งที่มีใช้วินัยว่าเป็นวินัย

ประเด็นที่ ๗ อธิบายการประทุษร้ายตระกูล กัฆขาวิตรณีนวภูิก้าอธิบายว่า
 การประทุษร้ายตระกูล มิใช่หมายถึงการทำร้ายด้วยของสกปรกหรืออาวุธ
 แต่หมายถึงพฤติกรรมที่ทำลายศรัทธาของสาธุชนโดยการให้ดอกไม้ ผลไม้ ของหอม

สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ การรับใช้ส่งข่าวสาส์น รวมถึงการปลูกไม้ดอกไม้ผลเพื่อให้ตนเป็นที่รักของตระกูลนั้นๆ ซึ่งถือเป็นพฤติกรรมต่ำทรามที่อาจจะก่อความอึดอัดใจแก่คนในตระกูล เป็นการทำลายศรัทธาทั้งส่วนตนและส่วนรวม

ประเด็นที่ ๘ อธิบายอนิยตสิกขาบทอนิยตทั้ง ๒ สิกขาบทเป็นเพียงบทบัญญัติที่ทรงวางไว้เป็นกลางๆ เพื่อพิจารณาปรับโทษตามเงื่อนไขของพระบัญญัติคือขึ้นอยู่กับสถานที่ว่าเป็นที่ลับตาหรือว่าเป็นที่ลับหู ถ้าเป็นที่ลับตามีที่กำบัง อาบัติที่จะถูกปรับมี ๓ อย่าง คือ ปาราชิก สังฆาติเสส และปาจิตติย์ ถ้าเป็นที่ลับหูไม่มีที่กำบัง อาบัติที่จะถูกปรับมี ๒ อย่าง คือ สังฆาติเสส ปาจิตติย์ ในประเด็นนี้ คัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกา อธิบายไว้ว่า เพื่อความเป็นธรรมสำหรับภิกษุผู้ถูกกล่าวหาว่า ถ้ายอมรับว่าล่วงละเมิดพระบัญญัติใด ให้ปรับตามพระบัญญัตินั้น หรือไม่ก็ต้องอาศัยบุคคลผู้กล่าวหาในการปรับอาบัติซึ่งจะต้องมีคุณธรรมอย่างต่ำเป็นโสดาบันขึ้นไป แม้ภิกษุจะไม่ยอมรับว่าละเมิดพระบัญญัติ ก็ให้ปรับโทษตามคำกล่าวหาของบุคคลนั้น เพราะมีคุณธรรมน่าเชื่อถือ การอธิบายวินัยเช่นนี้ถือเป็นคุณแห่งองค์ทรงสงฆ์โดยรวม เป็นการรักษาปกป้องศาสนบุคคลให้รอดพ้นจากคนที่มุ่งร้ายป้ายสีภิกษุในกรณีที่มีได้ล่วงละเมิดพระบัญญัตินั้น

ประเด็นที่ ๙ อธิบายกฐินเดาะ คำว่า “กฐินเดาะ” แปลความจากศัพท์บาลีว่า “อุพฺพต” ซึ่งแปลตามศัพท์ว่า “รื้อไม้สะดึง” เป็นไม้แบบสำหรับชิงผ้าสำหรับเย็บจีวร ซึ่งเป็นขั้นตอนถัดจากการกรานกฐินหรือพิธีชิงไม้สะดึงเพื่อเย็บจีวร เมื่อเย็บจีวรเสร็จแล้วก็จะมีการรื้อไม้สะดึง แต่คำว่า “กฐินเดาะ” หรือ “รื้อไม้สะดึง” นี้ถูกนำมาใช้ในความหมายว่า ยกเลิกอาณิสสสังกฐินหรืออาณิสสการจำพรรษา ๕ ประการ คือ (๑) เที่ยงไปไม่ต้องบอกกล่าวภิกษุที่อยู่ ในอาวาสนั้น โดยไม่ต้องอาบัติปาจิตติย์ในกรณีละเมิดจาริตตสิกขาบทที่ ๖ แห่งอเจลกวรรค (๒) เที่ยงไปไม่ต้องถือจีวรไปครบไตร โดยไม่ต้องอาบัติปาจิตติย์เพราะอยู่ปราศจากไตรจีวร กรณีล่วงละเมิดอุทโทสิตสิกขาบท ที่ ๒ แห่งจีวรวรรค (๓) ฉ้นคนโกชนได้ โดยไม่ต้องอาบัติปาจิตติย์กรณีล่วงละเมิดคนโกชนสิกขาบทที่ ๒ แห่งโกชนวรรค (๔) ทรงอดิเรกจีวรไว้ได้ตามต้องการ ไม่ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตติย์เพราะเก็บไว้เกินกำหนด ๑๐ วัน ตามความแห่งกฐินสิกขาบทที่ ๑ แห่งจีวรวรรค (๕) สามารถได้จีวรที่เกิดขึ้นในที่นั้นๆ เช่นจีวรของภิกษุที่ตายแล้ว จีวรที่เขาถวายอุทิศสงฆ์ ซึ่งอาณิสสทั้ง ๕ ประการดังกล่าวนี้ภิกษุจะได้รับเมื่อได้กรานกฐินแล้ว มีระยะเวลา ๕ เดือน คือตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ แต่คัมภีร์กังขาวิตรณอภินวฎีกาอธิบายสอดคล้องกับพระวินัยปิฎกว่ามีเหตุให้กฐินเดาะหรือสิ้นสุดอา

นิสงส์กฐินก่อนเวลาอันควร ๘ ประการ คือ การที่ภิกษุหลักไปไม่คิดจะกลับ การที่ภิกษุนำผ้าไปภายนอกสีมาแล้วเย็บจีวรโดยไม่คิดจะกลับ เป็นต้น

ประเพณีที่ ๑๐ อธิบายโอกาสจีวร กังขาวิตรณีกฐินฎีกาอธิบายสอดคล้องกับสิกขาบทวิภังค์ว่าหมายถึงผ้าที่เกิดขึ้นตลอดระยะเวลา ๑๑ เดือน คือ ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๑๒ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๑ ของปีถัดไปสำหรับภิกษุผู้ไม่ได้กรานกฐิน, หรือผ้าที่เกิดขึ้นตลอด ๗ เดือนคือตั้งแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๔ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๑ ในปีเดียวกันสำหรับภิกษุผู้ได้กรานกฐินแล้ว แม้ผ้าที่เขาถวายเจาะจงในกาลก็จัดเป็นโอกาสจีวร ซึ่งในพระบัญญัติระบุไว้ว่าให้เก็บไว้ได้ไม่เกิน ๑ เดือน ในกรณีไม่พอจะทำเป็นจีวร และมีความหวังว่าจะได้มาเพิ่มอีก กังขาวิตรณีกฐินฎีกาอธิบายอีกว่าหมายถึงผ้าที่เกิดขึ้นนอกฤดูกาล เป็นผ้าผืนที่ ๔ นอกจากไตรจีวรซึ่งภิกษุสามารถจะเก็บไว้ได้ไม่เกิน ๑ เดือนนับจากวันที่เก็บได้ หากเก็บไว้เกิน ๑ เดือน ผ่านนั้นต้องสละ ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์

ประเพณีที่ ๑๑ อธิบายการกล่าวเสียตีสี (โอมสวาท) ตามความแห่งโอมสวาทสิกขาบทที่ ๒ กับการกล่าวส่อเสียต (เปสุญญะ) ตามความแห่งเปสุญญสิกขาบทที่ ๓ แห่งมฺสาวาทวรรค ปาจิตตีย์กัณฑ์ พบว่า การกล่าวเสียตีสี ตามความแห่งโอมสวาทสิกขาบทว่า หมายถึงการกล่าวคำหยาบ การกล่าวขู่ ช่ม หรือตำหนิตุณยีน คำ หรือสบประมาทด้วยชาติกำเนิด ชื่อ ตระกูล หน้าที่การงาน เป็นต้น ซึ่งคำเหล่านั้นเป็นคำไม่สบายหู เสียตแห่งใจ หากภิกษุมีเจตนาจะด่า สบประมาท หรือประสงค์จะให้เขาอับอาย แล้วกล่าวเสียตีสีโดยตรงต่อภิกษุผู้มีชาติกำเนิดสูงด้วยชาติกำเนิดต่ำเป็นต้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์ แต่หากกล่าวเสียตีสีโดยอ้อม เช่น ว่า “ในธรรมวินัยนี้มีภิกษุเป็นคนเลี้ยงโค” ต้องอาบัติทุกกฏทุกๆคำพูด กล่าวเสียตีสีโดยตรงต่ออนุสัมบัน ต้องอาบัติทุกกฏ แต่หากภิกษุกล่าวมุ่งอธิบายธรรม มุ่งพรั้งสอน เช่น กล่าวว่า “แม้ในบัดนี้ท่านเป็นจันฑาล ท่านอย่าได้ทำบาป ท่านอย่าเป็นคนมีตมามีตไป” ไม่ต้องอาบัติ

ส่วนการกล่าวส่อเสียต ตามความแห่งเปสุญญสิกขาบท แห่งมฺสาวาทวรรค กังขาวิตรณีกฐินฎีกาอธิบายว่าหมายถึงการยุแหย่คนที่เขารักกัน สามัคคีกันให้บาดหมางกัน ด้วยการให้เขาชอบตน และ ต้องการให้เขาแตกกัน ฟังความของภิกษุรูปหนึ่งแล้วนำไปกล่าวยุแหย่ภิกษุอีกรูปหนึ่งด้วยถ้อยคำที่ฟังมาตรงๆ ตั อ ง อ า บั ตี ป า จิ ต ตี ย แต่หากฟังความของภิกษุรูปหนึ่งแล้วนำไปยุแหย่ภิกษุอีกรูปหนึ่งด้วยถ้อยคำที่ไม่กล่าวตรงๆ ต้องอาบัติทุกกฏ

ประเด็นที่ ๑๒ อธิบายการสอนอนุปสัมบันให้กล่าวธรรมเป็นบทๆ ตามความแห่งปโทสธัมมสิกขาบท หมายถึงทั้งภิกษุและอนุปสัมบันต่างมุ่งสวดแข่งขันกัน เช่นเริ่มต่างกัน แต่เร่งให้จบพร้อมกัน เป็นต้น เป็นการนำพุทธานุชาดหรือพุทธรธรรมมาเล่นกัน ถึ อ เ ป็น ค ว า ม ไ ม่ เ ห ม า ะ ส ม ทั้งยังสะท้อนถึงการขาดความเคารพยำเกรงต่อกันระหว่างภิกษุกับอนุปสัมบันที่มีเพศภาวะต่างกัน

ประเด็นที่ ๑๓ อธิบายอุตตริมนุสสธรรมในภุตาโรจนสิกขาบทกับจตุตถปาราชิกสิกขาบท เ มี อ ว า โ ต ย ค ว า ม ห ม า ย ข อ ง ค า ว า “อุตตริมนุสสธรรม”ทั้งในภุตาโรจนสิกขาบทกับจตุตถปาราชิกสิกขาบท มีความหมายเดียวกัน คือแยกออกเป็น ๒ คำ คือคำว่า “อุตตริ” กับ “มนุสสธรรม” คำว่า อุตตริ หมายถึงอุตตริธรรมคือธรรมที่สูงหรือธรรมที่ยิ่ง ได้แก่ ฌาน วิโมกข์ อริยมรรค อริยผล นิพพาน ส่วนคำว่า “มนุสสธรรม” หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เมื่อรวม ๒ ศัพท์เข้าด้วยกัน เป็น “อุตตริมนุสสธรรม” แปลว่า ธรรมที่ยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ได้แก่ฌาน วิโมกข์ เป็นต้น

มีจุดเน้นต่างกันระหว่างสิกขาบททั้งสองคือ ในจตุตถปาราชิกสิกขาบท มีจุดเน้นว่า “รู้ว่าไม่มีในตน แต่จงใจอวดว่ามีในตน” จึงต้องอาบัติปาราชิก แต่ในภุตาโรจนสิกขาบท แห่งปาจิตตยิกถ์นี้ มีจุดเน้นว่า ถ้ามีในตนจริง บอกแก่อนุปสัมบัน ต้องอาบัติปาจิตตยิ แต่ถ้าบอกธรรมนั้นที่มีในตนจริงแก่ภิกษุและภิกษุณี ไม่เป็นอาบัติ ถ้าบอกมนุสสธรรมหรือคุณคือสุตะ ปริยัติ และศีล แก่อนุปสัมบัน ก็ถือเป็นสิ่งที่ควร ไม่เป็นอาบัติ

ประเด็นที่ ๑๔ อธิบายการพราภุตคามตามความแห่งภุตคามสิกขาบท คำว่า “ ภุ ต ค า ม ” กังขาวิตรณีนิกายอภิยาบาสอดคล้องกับสิกขาบทวิภังค์แห่งภุตคามสิกขาบทและสอดคล้องกับอรรถกถาสมันตปาสาทิกา ว่าหมายถึงกลุ่มพืชพันธุ์ที่เกิดจากเหง้า ลำต้น ตา ยอด เมล็ด ที่เกิดและเจริญเติบโต คำนี้เป็นชื่อเรียกไม้ยืนต้น ไม้กอ และหญ้าเขียวสด ภิกษุรู้อยู่ว่าเป็นภุตคาม จงใจพราภุคคือตัด ทำลาย ให้ทำลาย ต้ม ใช้ให้ต้ม ต้องอาบัติปาจิตตยิ ไม่แน่ใจว่าเป็นภุตคาม ตัดหรือทำลาย ต้องอาบัติทุกกฏ เป็นภุตคาม แต่ถ้าเข้าใจว่าไม่ใช่ภุตคามจึงตัดทำลาย ไม่ต้องอาบัติ ไม่ใช่ภุตคาม แต่เข้าใจว่าเป็นภุตคาม จงใจตัดหรือทำลาย ต้องอาบัติทุกกฏ เมื่อว่าโดยสรุป สิกขาบทนี้เน้นที่เจตนาหรือจงใจล่วงละเมิดเป็นหลัก

ประเด็นที่ ๑๕ อธิบายความหมายแห่งคณโกชนะในคณโกชนสิกขาบท และปริมปรโกชนะในปริมปรโกชนสิกขาบท กังขาวิตรณีนิกายอภิยาบาสอดคล้องกับคณโกชนะ” หมายถึงการฉันพร้อมกันเป็นหมู่คณะตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ที่รับนิมนต์ไปฉันโดยออกชื่อโกชนะก็ดี หรือออกปากขอโกชนะก็ดี เดินทางไปพร้อมกัน รับประเคนพร้อมกัน ฉันพร้อมกัน ต้องอาบัติปาจิตตยิ แต่ถ้าฉันในสมัยคือขณะเป็นไข้ ช่วงเวลาถวายจีวร ช่วงเวลาทำจีวร ช่ว ง เว ล า เ ติน ทา ง ไ ก ล เ ติน ทา ง โ ต ย ส า ร เ รื่อ และมหาสมัย(ช่วงเวลาพระสงฆ์ทั่วทุกทิศต่างเดินทางมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าหลังจากออกพรรษา) ไม่เป็นอาบัติ ส่วนคำว่า “ปริมปรโกชนะ” หมายถึงภิกษุรับนิมนต์ฉันภัตตาหารของทายกรายหนึ่งแล้ว ก็ยังรับนิมนต์ไปฉันภัตตาหารอีกรายหนึ่ง แล้วกลับมาฉันภัตตาหารของทายกรายแรก

ประเด็นที่ ๑๖ อธิบายการห้ามภิกษุฉันโภชนะที่เก็บสะสมไว้ โดยไม่รับประเคนใหม่ ตามความแห่งสันนิษฐานสิกขาบท กังขาวิตรณोधินวฎีกาอธิบายคำว่า “โภชนะที่เก็บสะสมไว้” หมายถึงของเคี้ยวของฉันที่เป็นยาวกาลิกคือของฉันได้ตั้งแต่เช้าถึงเที่ยง ถ้าเก็บไว้ค้างคืนต้องรับประเคนใหม่จึงจะฉันได้ คำว่า รับประเคน ในที่นี้หมายถึงการรับถวาย ซึ่งมีลักษณะที่ถูกต้องดังนี้ ๑) ของนั้นต้องมีขนาดและน้ำหนักที่บุรุษปานกลางพอยกได้ ๒) ต้องถวายด้วยกายหรือของเนื่องด้วยกาย ๓) ทายกต้องอยู่ในระยะ ๑ หัตถบาส (๑ ศอก) ๔) ภิกษุรับประเคนด้วยกายหรือของเนื่องด้วยกาย

ประเด็นที่ ๑๗ อธิบายที่ลัภ ตามความแห่งโรหิปฏิจันนสิกขาบทกับโรหิสัชชสิกขาบท คำว่า ที่ลัภ ในโรหิปฏิจันนสิกขาบท และโรหิสัชชสิกขาบทนี้ กังขาวิตรณोधินวฎีกาอธิบายว่า หมายถึงทั้งที่ลัภตาและที่ลัภหุ มีพุทธประสงค์ป้องกันเหตุมิให้เกิดการละเมิดพระบัญญัติถึงต้องอาบัติปาราชิกหรืออาบัติสังฆาติเสส ต่างจากอนิยตสิกขาบทที่บัญญัติไว้เพื่อเป็นเงื่อนไขการปรับอาบัติในกรณีมีการละเมิดพระบัญญัติแล้ว

ประเด็นที่ ๑๘ อธิบายสุรา คำว่า สุรา ตามความแห่งสุราปานสิกขาบท ในคำว่า สุราปานะ (การดื่มสุรา)นี้ ฎีกาอธิบายว่าหมายถึง มัชชะ (น้ำเมา) ๕ ชนิด คือ (๑) ปิณธุสุรา (สุราแป้ง) (๒) ปูสุรา (สุราขนม) (๓) โอทนสุรา (สุราข้าวสุก) (๔) กิณณปักขิตตาสุรา (สุราใส่หัวเชื้อ) (๕) สัมภารสังยุตตสุรา (สุราผสมเครื่องปรุง) และเมรัย ๕ ชนิด คือ (๑) ปุพผาสวะ (น้ำหมักดองดอกไม้) (๒) ผลาสวะ (น้ำหมักดองผลไม้) (๓) มธวาสวะ (น้ำหมักดองน้ำผึ้ง) (๔) คุฬาสวะ (น้ำหมักดองน้ำอ้อยยบ) (๕) สัมภารสังยุตตาสวะ (น้ำหมักดองที่ประกอบขึ้นจากเครื่องปรุง) รวมถึงของมีนเมาอย่างอื่น

ประเด็นที่ ๑๙ อธิบายพินทุ คำว่า พินทุ หมายถึงทำเป็นจุดวงกลมใหญ่เท่าแวงตานกยูงหรือเล็กเท่าตัวเรือดที่มุมจีวรทั้ง ๔ มุม หรือ ๓ มุม ๒ มุม หรือมุมเดียวด้วยสีเขียว สีคราม สีตม หรือสีดำคล้ำ เพื่อให้จีวรเสียสีหรือมีตำหนิทำให้มีที่สังเกต

ประเด็นที่ ๒๐ อธิบายวิกัป คำว่า วิกัป หมายถึงทำให้เป็นของ ๒ เจ้าของ ในกรณีที่จีวรนั้นเป็นอติเรกจีวร เป็นวิธีป้องกันอาบัติ การวิกัปจะทำต่อหน้าหรือลับหลังก็ได้ และจะวิกัปให้แก่ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร หรือสามเณรีก็ได้ เมื่อผู้รับวิกัปคืนให้แล้ว ก็สามารถใส่อยจีวรนั้นได้โดยไม่ต้องอาบัติปาจิตตีย์

ประเด็นที่ ๒๑ อธิบายการห้ามบวชให้บุคคลผู้มีอายุต่ำกว่า ๒๐ ปี ตามความแห่งอนุวิสตีวสสสิกขาบทกังขาวิตรณोधินวฎีกาอธิบายไว้สรุปความได้ว่าการนับอายุนั้นเริ่มนับตั้งแต่ตั้งครรภ์คือหมายเอาปฏิสนธิจิตซึ่งเป็นจิตดวงแรกเกิดในครรภ์มารดา ถ้าทารกอยู่ในครรภ์ ๙ เดือน นับหลังจากคลอดแล้วมีอายุได้ ๑๙ ปี ๓ เดือนเต็ม ถือว่ามีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์เพราะนับรวมกับเวลา ๙ เดือนในครรภ์มารดา

ประเด็นที่ ๒๒ อธิบายนิ้วพระสุคตและคืบพระสุคต คำว่า นิ้วพระสุคต และ คืบพระสุคต เป็นชื่อมาตราวัดระยะ มีปรากฏในพระวินัยปิฎกหลายแห่ง คัมภีร์กังขาวิตรณोधินวฎีกาอธิบายไว้ดังนี้คือ ๑ นิ้วพระสุคต มีขนาดเท่ากับ ๓

นิ้วของคนปานกลางในปัจจุบัน, ๑ คืบพระสุคต มีขนาดเท่ากับ ๓ คืบของคนปานกลางในปัจจุบัน หรือเท่ากับ ๑ ศอกคืบข้างไม้

๓) ภิกษุนี้ปาติโมกขวินัยนา คัมภีร์กังขาวิตรณีนิกายมีการอธิบายเนื้อหาพระวินัยเฉพาะอสาธารณบัญญัติ ๑๓๐ สิกขาบทได้แก่ ปาราชิก ๔ สิกขาบท สังฆาติเสสสิกขาบท ๑๐ สิกขาบท นิสสัคคียปาจิตติย ๑๒ สิกขาบท ปาจิตติย ๙๖ สิกขาบท แบ่งเป็น ๙ วรรค และปาฏิเทสนียะ ๘ สิกขาบท มีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

ประเด็นที่ ๑ อธิบายการบัญญัติอัฐฐวัตถุสิกขาบทที่ ๘ ในปาราชิกกัณฑ์ ในสิกขาบทนี้มีสาระสำคัญว่าการที่ภิกษุณีจะต้องอาบัติปาราชิกนั้นต้องมีจิตกำหนดยินดีครบถ้วนทั้ง ๘ คือ (๑) ยินดีการจับมือ (๒) ยินดีการจับมูมสังฆาฏิ (๓) ยินดีการยื่นเคียงคู่ (๔) ยินดีการสนทนา (๕) ยินดีไปที่นัดหมาย (๖) ยินดีการที่ชายมาหา (๗) ยินดีเดินตามชาย (๘) ยินดีน้อมกายเข้าหาชาย เมื่อยินดีครบทั้ง ๘ กรณีนี้ จึงต้องอาบัติปาราชิก กรณีทั้ง ๘ อย่างนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นอสังกรรมสำหรับภิกษุณีซึ่งคัมภีร์สมันตปาสาทิกาอรรถกถาอธิบายว่าหมายถึง พฤติกรรม การถูกต้อง หรือ สัมผัสกัน ทางกาย ระหว่าง ภิกษุณี กับ บุรุษ ยังไม่ถึงขั้นการเสพเมถุนธรรมเหมือนในปฐมปาราชิก แต่แม้ไม่ถึงขั้นการเสพเมถุนธรรม ก็ยังวางโทษไว้ถึงขั้นปาราชิก ทั้งนี้ก็เพื่อความปลอดภัยสำหรับภิกษุณีซึ่งเป็นเพศที่อ่อนแอเสี่ยงต่อการคุกคามทางเพศจากบุรุษ และการที่ทรงบัญญัติเคร่งครัดเช่นนี้ก็เพื่อป้องกันอันตรายต่อพรหมจรรย์ของภิกษุณี รวมถึงการรักษาพระพุทธศาสนามีให้ถูกดำเนินคดี

ประเด็นที่ ๒ อธิบายความหมายของนางสิกขมานาในคัมภีร์วินัยวรรคแห่งปาจิตติยกัณฑ์ นางสิกขมานา ตามความแห่งสิกขาบทในวรรคนี้ หมายถึงสตรีมีอายุ ๑๘ ปีบริบูรณ์ ได้รับสิกขาสมมติหรือคำกล่าวสมานสิกขาบท ๖ ข้อ คือ ตั้งแต่เจตนางดเว้นจากปาณาติบาต (ฆ่าสัตว์) จนถึงเจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล โดยทรงบัญญัติให้นางสิกขมานาถือปฏิบัติเป็นเวลา ๒ ปีโดยไม่ให้มีการละเมิดข้อใดข้อหนึ่ง สงฆ์ให้การรับรองแล้ว สามารถบวชเป็นภิกษุณีได้ หากขึ้นล่วงละเมิดข้อใดข้อหนึ่ง ก็ถือเป็นขาดทั้งหมด จำต้องกลับมาถือปฏิบัติและนับระยะเวลาใหม่ ผู้วิจัยมองว่าการที่ทรงวางหลักปฏิบัติไว้อย่างนี้ ก็เพื่อคัดกรองคนเพื่อเข้าสู่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะมาตุคามด้วยแล้วยังจำต้องมีระบบกลั่นกรองอย่างรัดกุมเพื่อป้องกันภัยคุกคามทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อม

๕.๑.๓.๒ การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกังขาวิตรณีนิกายกับคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น

จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างคัมภีร์กังขาวิตรณีนิกายกับคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์อื่น พบว่ามีความสัมพันธ์หลัก ๓ ด้าน คือ ด้านโครงสร้างเนื้อหา ด้านการอธิบายเนื้อหา และด้านวรรณคดี ในแต่ละด้านมีข้อค้นพบดังนี้

๓) ความสัมพันธ์ด้านวรรณคดีบาลี มี ๒ ลักษณะ คือ ความสัมพันธ์ในฐานะเป็นสายสัมพันธ์เดียวกัน และความสัมพันธ์ในฐานะมีรูปแบบการแต่งที่สอดคล้องกัน ในแต่ละลักษณะมีข้อค้นพบดังนี้

(๒) ความสัมพันธ์ในฐานะมีรูปแบบการแต่งที่สอดคล้องกัน กล่าวคือมีหลักการอธิบายความที่สอดคล้องกันทั้งอรรถกถาและฎีกา แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ ๑) สัททัตถะ (ความหมายของศัพท์) เช่นอธิบายความหมายของธาตุ ปัจจัย วิภัติ อุปสรรค หรือนิบาต เป็นต้น ๒) อภิเษยัตถะ (เนื้อความที่ศัพท์ หมายถึง) มักใช้คำว่า อตฺถิ เข้ามาอธิบายเพิ่มเติม ๓) ปิณฑัตถะ (ใจความ) ถือเป็นส่วนสำคัญของเรื่อง เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ภาวัตถะ (เนื้อความที่เป็นจุดมุ่งหมาย) มักมีคำว่า อิหิ วุตฺตํ โหติ ทั้งอยู่ต้นพากย์ (เพื่อแสดงใจความของพากย์)

และอยู่ท้ายพากย์ (เพื่อแสดงใจความของบท) หรือบางครั้งก็ใช้คำว่า อธิปฺปาโย เพื่อแสดงข้อความของเรื่องนั้น ๆ

สรุปว่าคัมภีร์กัณฑ์ชาตรีตรีนิทฺฐกามีความสัมพันธ์กับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์พระวินัยอื่น ๓ ด้านคือ ความสัมพันธ์ด้านโครงสร้างเนื้อหา ความสัมพันธ์ด้านการอธิบายเนื้อหา และความสัมพันธ์ด้านวรรณคดี นับเป็นคัมภีร์ที่มีคุณค่าอย่างยิ่งต่อการศึกษาพระวินัย ทำให้มีความรู้และเข้าใจพระวินัยได้ชัดเจนในประเด็นต่างๆ ช่วยแก้ข้อสงสัยต่างๆเกี่ยวกับเรื่องพระวินัย สมกับชื่อคัมภีร์ที่มีความหมายว่า “ฎีกาเครื่องข้ามพ้นความสงสัย” อย่างแท้จริง

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากงานวิจัย เรื่อง คัมภีร์กัณฑ์ชาตรีตรีนิทฺฐกา: การแปลและการศึกษาวิเคราะห์ ผู้วิจัยได้พบประเด็นที่เป็นข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะการศึกษาคัมภีร์ชั้นฎีกา
 ผู้ศึกษาควรทำความเข้าใจลักษณะการแต่งเชิงเนื้อหาของคัมภีร์ชั้นฎีกาซึ่งมักจะมีลักษณะเหมือนกันทั้งสายพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม กล่าวคือมักมีรูปแบบการแต่งและอธิบายความในสาระที่สอดคล้องหรือสอดคล้องกันกับคัมภีร์ในแต่ละสาย เริ่มแต่พระบาลีหรือพระไตรปิฎก และอรรถกถา โดยมีวิธีดังนี้คือ ๑) อธิบายความหมายศัพท์จากอรรถกถาโดยตั้งรูปวิเคราะห์ แยกธาตุ ปัจจัย วิภัติ อุปสรรค หรือนิบาตบ้าง ตั้งบทอธิบายสั้นๆ บ้าง ทำให้เห็นที่มาของศัพท์เพื่อนำเข้าสู่เนื้อหาที่จะอธิบาย ๒) นำคำเดียว บทเดียว หรือหลายบทจากอรรถกถามาเป็นบทตั้ง คุมด้วย อิติ ศัพท์ แล้วอธิบายความหมายโดยยึดสาระตามที่พระบาลีและอรรถกถาอธิบายไว้มิให้ขัดแย้งกัน ทั้งยังเพิ่มเติมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น มักใช้คำว่า อตฺโถ ตามหลังประโยค ๓) อธิบายเนื้อหาหรือสาระสำคัญของเรื่องนั้นๆ มักมีคำว่า “อธิปฺปาโย” หรือ “อิทฺ วุตฺตํ โหติ” อยู่ท้ายประโยค อาจเชื่อมโยงถึงทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถาที่มีสาระเกี่ยวข้องกันบ้าง มีการใช้ประโยคเหตุผล (ยสฺมา-ตสฺมา) บ้าง ประโยคเงื่อนไข (เจ,ยฺหิ,สเจ) บ้าง ประโยคอุปมา-อุปไมย (ยถา-ตถา หรือ ยถา-เอว) บ้าง เพื่ออธิบายเนื้อหาสาระให้กระจ่างชัดยิ่งขึ้น แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ผู้ศึกษาควรตระหนักว่าคัมภีร์ฎีกาเป็นเพียงคู่มือประกอบการศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎก โดยไม่ใช่ว่าคบคู่กับคัมภีร์อรรถกถา อธิบายเนื้อหาบางประเด็นเพิ่มเติมอรรถกถาซึ่งจะช่วยให้เข้าใจสาระได้ชัดเจนยิ่งขึ้นเท่านั้น ดังนั้น การจะศึกษาพระพุทธานุศาสน์ทั้งพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม หากเริ่มต้นศึกษาจากคัมภีร์ฎีกา ผู้ศึกษาจะไม่เข้าใจเนื้อหา หรือเข้าใจยาก ทั้งนี้เพราะไม่ได้เริ่มศึกษาที่พระไตรปิฎกให้รู้เนื้อหาสาระเบื้องต้นก่อน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะว่า ควรศึกษาเรื่องที่ตนสนใจจากคัมภีร์ทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาโดยเริ่มจากพระไตรปิฎกก่อน

แล้วจึงศึกษาจากอรรถกถาและฎีกาตามลำดับและควบคู่กัน จะทำให้เห็นพัฒนาการของการอธิบายความ และความสัมพันธ์ของคัมภีร์แต่ละชั้น ตลอดถึงเข้าใจบริบทของเนื้อหาสาระของเรื่องนั้นๆ ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะด้านการวิจัย เนื่องจากยังมีคัมภีร์ทั้งอรรถกถาและฎีกาของพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรมอื่นๆอีกจำนวนมาก ที่ยังไม่มีแปลและศึกษาวิเคราะห์ ทั้งที่เป็นแหล่งขุมทรัพย์ทางปัญญาด้านพุทธศาสนาที่ชาวพุทธควรเข้าถึงเพื่อศึกษาให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ ดังนั้นหากมีการแปลและศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์เหล่านี้สำหรับผู้ศึกษาวิจัยเองก็จะมีความรู้และเข้าใจพระพุทธศาสนามากขึ้นในระหว่างการศึกษา ผลการวิจัยที่ได้ก็จะเป็นขุมทรัพย์แห่งการศึกษาเรียนรู้พระพุทธศาสนาสำหรับชาวพุทธ และส่วนงานจัดการศึกษาหลักสูตรของมหาวิทยาลัยก็จะมีข้อมูลสำหรับการแปลของคัมภีร์นั้นๆ เพื่อตั้งคณะบรรณาธิการตรวจสำนวนและจัดพิมพ์เป็นคัมภีร์พากย์ภาษาไทยต่อไป ซึ่งจะเอื้อประโยชน์ต่อการศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๓๕.

_____. กังขาวิตรณโอภินวฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๓๕.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๓๕.

_____. ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๓๕.

_____. วินยวินิจจโย อุตตรวินิจจโย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๔๔.

_____. วินยวินิจจโยฎีกา ปฐมภาค. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๔๔.

_____. วินยวินิจจโย-อุตตรวินิจจโยฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๔๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

คณะกรรมการวัดเขาสนามชัย. วินัยพระนารัฐคู่มือโยม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๕.

จันทบุรินทร์ณานถ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระ. ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

จำลอง สารพัดนึก. พจนานุกรม บาลี-ไทย สำหรับนักศึกษา. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๓๘.

บรรจบ บรรณรุจิ, รท.ดร. ปรีทศน์วรรณคดี. เอกสารประกอบการสอนรายวิชา ๒๒๒๑๓๓๔,
กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป.

_____. อลิตมหาสาวก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๗.

ป.หลงสมบุญ, พันตรี, รวบรวมเรียบเรียง. พจนานุกรม มคอ-ไทย. กรุงเทพมหานคร : ร้านเรืองปัญญา
มปป.

พัฒน์ เพ็งผลา. ประวัติวรรณคดีบาลี. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๔.

พระคันธสาราภิวังศ์. วุทธไพบูลย์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

- _____ . **สังวรรณนามัญชรีและสังวรรณนนิยาม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.
- _____ . **สุโธลัการมัญชรี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยรายวัน, ๒๕๔๖.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **รุ่งอรุณของการศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔ (ฉบับปรับปรุง). กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิกเชียงใหม่, ๒๕๓๓.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๑.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**. (ฉบับประมวลธรรม). พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสน์**. (ฉบับประมวลศัพท์). พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- พระปัญญาสามิเระ. **ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสตร์**. แปลโดย แสง มณีวิฑูร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒),
- _____ . **วินัย : เรื่องใหญ่กว่าที่คิด**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐.
- พระพุทธโฆษาจารย์. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.
- _____ . **ปัญจสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย**. แปลโดย พระเทพเวที (จวน อุฏฐายี ป.ธ.๙). พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.
- พระมหานิมิตร ธมมสาโร, เรียบเรียง. **ปทวิจารที่ปนี คัมภีร์มหาไวยากรณ์บาลี**. กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗.
- พ ร ะ ม ห า ป ฐ ม พ ง ษ์ ง า ม ลั ว น . **ป ร ะ ว ิ ต ิ ภ า ษ า บ า ลี**
ความเป็นมาและที่สัมพันธ์กับภาษาปรากฏและสันสกฤต. กรุงเทพมหานคร : รำไทยเพรชเซนต์, ๒๕๓๔.
- พระมหาสมปอง มุทิโต, แปลและเรียบเรียง. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.
- พระมหาอดิศร ถิรสีโล. **ประวัติคัมภีร์บาลี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- พระโสภณคณาภรณ์, (ระแบบ) ฐิตญาโณ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.
- พระอุดรคณาธิการ, (ชวินทร์ สระคำ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____. คัมภีร์วุตโตทัยปกรณ์. แปลโดย คนธสารภิกขุ. กรุงเทพมหานคร : จรูญ (การพิมพ์),
๒๕๒๙.

_____. วิทยานิพนธ์ปริทัศน์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๐.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. ปฐมสมันตปาสาทิกา แปล ภาค ๑-๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา-
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

รังษี สุทนต์,ผู้ช่วยศาสตราจารย์. ความจำเป็นของการเรียนภาษาบาลีในการศึกษาพระพุทธศาสนา.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร :
นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. สารานุกรมพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. วินัยมุข เล่ม ๑ พิมพ์ครั้งที่ ๓๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏ-ราชวิทยาลัย,
๒๕๔๑.

สมเด็จพระวันรัตน์. สังคัตติวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๑.

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. สัทททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี-ไทย เล่ม ๑.
กรุงเทพมหานคร : ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๖

สิริ เพชรไชย. แนะนำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เล่มที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิ
ภูมิพลโลกิขุ, ม.ป.ป.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๕.

_____. ศาสนาเปรียบเทียบ พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

สุภาพรณ ณ บางช้าง. ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

_____. วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย : จารึก ตำนาน พงศาวดาร
สาส์นประกาศ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก,ศาสตราจารย์พิเศษ,ราชบัณฑิต. คำบรรยายพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

เสถียร โพธิ์นันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. ฉบับมุขปาฐะ เล่มที่ ๑-๒. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ ธรรมบรรณาการ, ๒๕๑๔ - ๒๕๑๕.

แสวง อุดมศรี. วินัยปิฎก เล่ม ๑-๒. กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์, ๒๕๔๖.

น า ย วิ ว ร ร ธ ์ ส า ย แ ส ง .

“การศึกษาเปรียบเทียบพระวินัยของภิกษุกับภิกษุณีในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระดิเรก อินจันทร์. “การศึกษาลักษณะคัมภีร์ปกรณ์วิเสสพระวินัยล้านนา”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖.

พระมหาจำรูญ จรณธมโม. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่องศีลในพระไตรปิฎก”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระมหาบุรณะ ชาตเมโธ (โพธิ์นอก). “คัมภีร์วิสุทธิมคคคณฐี : การชำระและการศึกษา วิเคราะห์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาภิรัฐภรณ์ อัสมาลี (พินนาวา). مایشยวัตถุทีปนี : การตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (บุญถึง). “บทบาทในการรักษาพระธรรมวินัยของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ศึกษาเฉพาะกรณีธรรมกาย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาสมลักษณ์ คนธสาโร (สาราวิวงศ์). “คัมภีร์สมันตภัททิกา อรรถกถาอนาคตวงศ์ : การแปลและศึกษาวิเคราะห์”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาอุดม สารเมธี (สารบรรณ). “การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการยุติธรรมในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีนิคหกรรมในพระวินัยปิฎกกับกฏนิคหกรรมของมหาเถรสมาคม”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาอุดร สุทธิญาโณ (เกตุทอง). “ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์กัณฑ์ขาวิตรณีอรรถกถา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระศรีวิสุทธิโกศล กิตติวฑฺฒโน (กิตติวัฒน์ พลวัน). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์มหาปรีนิพพานสูตร : ศึกษาเฉพาะกรณีการรักษาพระธรรมวินัย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระอุบล กตปุญฺโญ (แก้ววงศ์ล้อม). “การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของศีลที่มีต่อสังคมไทย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

สุเทพ พรหมเลิศ. “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มหาวงศ์”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

๓. รายงานวิจัย

พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙). **งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์พระคาถาธรรมบท ยมกวรรค - ชราวรรค ๑๕๖ คาถา เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

๒. ภาษาอังกฤษ

Goyal, S.R.. **A History of Indian Buddhism**. Meerut : Kusumajali Prakashan, 1987.

Hirakawa, Akira. **A History of Indian Buddhism From Sakyamuni to Early Mahayana**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1993.

Jayatilke, K.N. **Early Buddhist Theory of Knowledge**. Delhi : Jawahar NaGar, 1980.

Malalasekera, G.P., **Dictionary of Pali Proper Names** vol. 2, New Delhi : Chaudhary Offset Process, 2003

Murti T.R.V. **The Central Philosophy of Buddhism**. London: George Allen and Unwin Ltd., 1986.

Oldenberg, Hermann. **The Doctrine of Upanishad and the Early Buddhism**. Translated by Shridhara B. Shrotri. Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Pvt. Ltd., 1993.

Rhys, Davids T.W. and Williams. **Pali-English Dictionary**. Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Pvt. Ltd., 1997.

ประวัติผู้วิจัย

ผู้วิจัย : ผศ. สมควร นิยมวงศ์

เกิด วันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๖ ที่บ้านโสกหัว ตำบลโนนสำราญ อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ

ที่อยู่ : บ้านเลขที่ ๒๑๙/๗ หมู่บ้านคุณาภิธร ๓ ซอย ๔ ตำบลพิมลราช
อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี รหัสไปรษณีย์ ๑๑๑๑๐

การศึกษา : เปรียญธรรม ๙ ประโยค (ป.ธ.๙) สำนักเรียนวัดจักรวรรดิราชาวาส กรมการศาสนา
กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.๒๕๓๖

-ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาภาษาอังกฤษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๗

-ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม) สาขาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร
พ.ศ.๒๕๓๙

หน้าที่การงาน : เป็นอาจารย์ประจำ สังกัดภาควิชาบาลีและสันสกฤต คณะพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ประสบการณ์ : บรรณกรและเลขานุการคณะบรรณกรพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย
(พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐,๒๑,๒๒,๒๓,๒๔) พระไตรปิฎกภาษาไทย

ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๗-๒๕๓๙

-บรรณกรและเลขานุการคณะบรรณกรพระสุตตันตปิฎกขุททกนิกาย(พระไตรปิฎกเล่มที่
๒๕) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๗-๒๕๓๙

-เลขานุการกรรมการพัฒนาเนื้อหาวิทยาชวาพระวินัยปิฎก

และบรรณาธิการในรายวิชาพระวินัยปิฎก

(ในโครงการผลิตและพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการเรียนรู้พระพุทธศาสนา

สำนักหอสมุดและเทคโนโลยีสารสนเทศ

และกองวิชาการ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) ในปี พ.ศ. ๒๕๕๐

-กรรมการสภาวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๕๒-

๒๕๕๓

-กรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก

กองธรรมศาสตร์และการเมือง

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๕๖ ถึงปัจจุบัน

ผลงานทางวิชาการ : บทความเรียง สารสำคัญที่นำศึกษาในอังคุตตรนิกาย ในหนังสือ
เก็บเพชรจากพระไตรปิฎก พิมพ์ในงานสมโภชพระไตรปิฎก

ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙

-หนังสือ “ฉันทลักษณ์” กรุงเทพฯ : นวสาส์นการพิมพ์ ๒๕๕๑

-ภาษาสันสกฤตเบื้องต้น พิมพ์เอกสารอัดสำเนาเย็บเล่ม

-เอกสารประกอบการสอนรายวิชาหลักพุทธธรรม พิมพ์เอกสารอัดสำเนาเย็บเล่ม

-เอกสารประกอบการสอนรายวิชาพระสูตรมหายาน พิมพ์เอกสารอัดสำเนาเย็บเล่ม

-เอกสารประกอบการสอนรายวิชาพระสูตรตันตปิฎก ๑ พิมพ์เอกสารอัดสำเนาเย็บเล่ม

-เอกสารประกอบการสอนรายวิชาพระสูตรตันตปิฎก ๒ พิมพ์เอกสารอัดสำเนาเย็บเล่ม